

ALFONSAS
VAIŠVILA

Nenusilenkusi
ŠILUVA

NENUSILENKUSI
Š I L U V A

SKIRIAMA

visiems Šiluvos regiono laisvės kovotojams,
kokie jie buvo savo pasišventimu
ir savo klaidomis.

Alfonsas Vaišvila

NENUSILENKUSI
Š I L U V A

Versmė

VILNIUS | 2018

**Autorius širdingai dėkoja
knygos išleidimo rėmėjams:**

Ritai ir Jaroslavui Banevičiams

Dalei Paulei ir Antanui Baltuoniams

*Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui
Simono Stanevičiaus draugijai (pirmininkui Antanui Pociui)*

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Viršelyje panaudota
paminklo Šaukoto kapinėse nuotrauka.

Knygą elektroniniu formatu išleido
„Versmės“ leidyklos Elektroninių knygų
rengimo centras. Vilnius, 2019-03-15

ISBN 978-609-8148-63-3 (popierinė kn.)
ISBN 978-609-8148-76-3 (elektroninė kn.)

© Alfonsas Vaišvila, 2018
© „Versmės“ leidykla, 2018

TURINYS

ĮVADAS. Laisvės kovos – garbingiausia ir tragiškiausia tautos istorijos dalis . . . 9

I SKYRIUS. ŠILUVOS REGIONO ŽMONIŲ KOVA SU CARINĖS RUSIJOS POLITIKA

LIETUVOJE 1865–1915 METAIS. 15

1. Knygnešystė kaip rezistencija 15

Knygnešiai – sukilėlių kovos tęsėjai ir lietuviybės žadintojai...15 Rusijos ir Vokietijos sienos ties Jurbarku perėjimo būdai...20 Draudžiamos lietuviškos spaudos gabenimo į Šiluvą maršrutas...21 Spaudos slėpimo vietos...22 Šiluvos valsčius – tarpinė knygų gabenimo į Šiaurės rytų Lietuvą stotis...22 Kokią literatūrą gabenė Šiluvos knygnešiai?...23 Knygų platinimo būdai...24 Knygnešių veikla per Šilinės atlaidus...26 Platintos literatūros geografija...28 Knygnešių kova su juos persekiojančia policija...30 Ne visi uriaudnikai buvo vienodi...32 Išdavystė, didinusi kovos nuostolingumą...32 Valdžios represijos prieš Šiluvos knygnešius...32 Papildomos žinios apie Šiluvos valsčiaus knygnešius...35 Šiluvos knygnešių pensijos...40

2. Ne tik rezistencinė knygnešystės misija. 41

Knygnešystė – komercijos ir lietuviybės žadinimo, arba privataus ir bendrojo interesų, vienvė...41 Knygnešystė – praktinė lietuvių komercijos mokykla...42

3. Perėjimas prie kolektyvinio pasipriešinimo veiksmu 42

1901 metų riaušės Šiluvoje...42

4. Carinės Rusijos valdžios pašalinimas ir jos sugrįžimas 1905–1906 metais 46

Bulavėnų kaimo žmonių pasipriešinimas carinės Rusijos policijai...46 Juozas Karabinas Didžiajame Vilniaus seime...47 Vykdamas Didžiojo Vilniaus seimo nutarimus...48 Mitingas ir prievartinis rusų valdžios pašalinimas...50 Nuotaikos po carinės valdžios išvaikymo...52 Naujoji valdžia ir jos sprendimai...52 „Socialisto“ veikla Žaiginio dvare...53 Nesiginanti valdžia – trumpalaikė...54 Nušalinto viršaičio įgaliojimų sugrąžinimas „rinkimais“...55 Areštai ir priverstinė emigracija...55 Nauja anticarinio veikimo forma – emigrantų vežimas per sieną...57 Pabėgimas iš Rygos tremties...61 Namų ūkis ir vokiečių okupacija...64

II SKYRIUS. ŠILUVOS REGIONO ŽMONIŲ DALYVAVIMAS ATKURIANT LIETUVOS

VALSTYBĘ IR JĄ ĮTVIRTINANT 1918–1940 METAIS. 65

1. Šiluvos parapisinis komitetas – pirmoji lietuvių valdžia regione 1918 metais 65

Lyduvėnų ir Žaiginio parapisiniai komitetai...66 Pirmieji Šiluvos parapisinio komiteto veiklos žingsniai...68 Šiluvos parapisinio komiteto atstovavimas Jurbarko ir Raseinių apskrities seimelyje...70 Paskutinio vokiečių pareigūno pašalinimas iš Šiluvos...72 Konfliktai su grįžusia vokiečių kariuomene...72 Pastanga vieną okupantą keisti kitu...75 Šiluvos valsčiaus savanoriai...77

	Iš Šiluvos valsčiaus savanoriais ginti Tėvynės išėję asmenys...79 Lietuvos gynimo komitetai Šiluvos valsčiuje...88 Tolesnis Nepriklausomos Lietuvos vietinės valdžios kūrimas Šiluvoje...91 Socialinė apsauga...98	
2.	Šaulių Sąjunga – tautos rengimasis ginklu ginti iškovotą laisvę	99
3.	Kairioji opozicija.	116
III SKYRIUS. ŠILUVOS VALSČIAUS ŽMONĖS LAISVĖS KOVOSE 1940–1944 METAIS 125		
1.	Sovietinė okupacija – pasikėsinimas į knygnešių ir savanorių apgintas vertybes . . . . . Vietos žmonių nuotaikos sovietams įžengus į Šiluvą...125 Okupacijos įgyvendinimo priemonės: savivaldybės pakeitimas vykdomuoju komitetu...126 Žemės „reforma“...128 Mėginimai legalizuoti okupacinį režimą...130 Sovietų „reformos“ kaimo žmonių akimis...131 Partorgas Pranas Sprančius – aukščiausia Šiluvos valsčiaus valdžia...132	125
2.	Siekis „išvalyti“ iš Šiluvos krašto potencialiai aktyviausius jo gynėjus. . . . . Socialiai aktyvių asmenų areštai...134 „Lietuva neprekauju“ (Povilas Dapkus)...137 Antroji areštų banga: šiluviškiai Červenėje...142 Nuo represijų prieš asmenis iki masinio šeimų trėmimo...146	134
3.	Karas ir 1941 metų Šiluvos valsčiaus sukilėliai . . . . . Karo pradžia vietos žmonių akimis...147 Sutikti raportu, palydėti ugnimi...149 Šiluvos partizanų kuopos komitetas...150 1941 metų sukilėlių būriai Šiluvos valsčiaus kaimuose: Žalakių sukilėlių būrys...154 Burbiškių sukilėlių būrys...154 1941 metų sukilėlių veiklos vertinimas...155	147
4.	Ginkluotas gyventojų pasipriešinimas sovietų diversantams . . . . . Ar „sovietiniai partizanai“ Lietuvoje buvo partizanai?...160	158
5.	Kada nebranginama savo valstybė?	162
IV SKYRIUS. GINKLUOTA REZISTENCIJA ŠILUVOS VALSČIUJE 1944–1953 METAIS 167		
1.	Kaip prasidėjo rezistencija Šiluvos regione 1944–1945 metais . . . . . Organizaciniai pasirengimai 1944 metais...167 Nuo Komiteto iki Šaulių sąjungos skyriaus...168 Paralelinių grupių steigimas...169	167
2.	Sovietų sugrįžimas ir naujų represijų pradžia . . . . . Visuotinė dokumentų kontrolė ir areštai...170 Vengimas tarnauti sovietų kariuomenėje – papildomas partizanavimo motyvas...172 Represijos prieš mobilizacijos vengiančiuosius vyrus...176 Suimtųjų kančios Šiluvos laikinojo kalinimo kamerose...177 Stribas kalinių teisme...179	170
3.	Drebanti okupacinė valdžia . . . . . Politinė situacija Šiluvos valsčiuje...180 Sovietų ideologinio darbo nesėkmės 1945–1946 metais...182 Laiško Stalinui kampanijos sužlugdymas 1945 metais...185	180
4.	Pirmosios ginkluoto pasipriešinimo struktūros regione. . . . . Kelių šeimos narių partizanavimas...186 Partizanų būrių formavimosi geografija...187 Pirmieji partizanų būriai regione...188 Karčiauskų sodyba – partizanų vadų susitikimų vieta...192 Kun. Bronius Gaižutis, Virtukų mūšis ir įvykiai po jo...196	186
5.	Povilas Morkūnas – laisvės kovų vadas . . . . . Šiluvos regiono partizanų vadai...200 Povilo Morkūno kaip rezistencijos vadovo apibūdinimas...202 Povilo Morkūno biografija...203 Povilo Morkūno būrys...206 Bunkeris Sandrausiškės miške...207 Radzevičių sodyba – centrinis ryšio punktas...207 Persikėlimas į Pyragių kaimo Mikuckienės mišką Romarynė...209 Partizanų gyvenimas Romarynės miško stovykloje...210	200

Jono Žemaičio ir Petro Bartkaus veikla Povilo Morkūno stovykloje...211 Kautynės Romarynės miške jų dalyvių ir priešų akimis...211 Prasiveržimas...214 Antrasis sugrįžimas į Sandrausis-kę ir Radzevičių šeimos auka ant Tėvynės aukuro...216 Povilo Morkūno tarnybinio autorite-to kilimas: nuo kuopos vado iki apygardos vado...222 Povilo Morkūno ideologinis spaudos darbas...228 Užsienio radijo stočių klausymosi punktas Šiluvoje...231	
6. Povilo Morkūno- <i>Drako</i> II kuopos būriai	234
1. Vaclovo Daukanto- <i>Ryto</i> būrys	234
2. Nemuno būrys: nuo Juozo Grico, Stasio ir Kazio Noreikų iki Viktoro Bakanausko- <i>Vytauto</i>	251
3. Jono Šukio- <i>Liutauro</i> būrys	263
4. Alberto Stoškaus- <i>Dainoto</i> drama	270
5. Leono Caporkaus- <i>Žirgūno</i> būrys	274
6. Povilo Lušo- <i>Saliarono</i> būrys	279
7. Felikso Kokštos- <i>Rūstemo</i> būrys	283
8. Vytautas Sankauskas- <i>Daukantas</i>	289
7. Karinės partizanų akcijos	291
8. Bunkeriai	296
9. Partizanų archyvai	300
10. Gyventojų parama	301
1. Gulbės giesmė ir žūtis	301
2. Inteligentų parama rezistencijai	314
V SKYRIUS. IŠ SUNKIOS PARTIZANŲ KASDIENYBĖS	324
1. Nelaimingi atsitikimai	324
2. Vinco Lazdausko- <i>Virgijo</i> būrio partizanės Juzefos Ličkutės- <i>Petro</i> prisiminimai	325
Lemtingasis rugpjūtis...325 Sudie, gimtieji namai...326 Gelbsti mergaitės drąsa ir sumanu-mas...327 Partizanės taku...327	
3. Vaclovo Daukanto- <i>Ryto</i> būrio partizanės Petronėlės Banytės-Daukantienės- <i>Sigutės</i> prisiminimai	327
Nuotykis pelkėje...327 Oro pritrūkusi...328 Laimė lydi nuovokiuosius...328 Prašė „cūdo, gavo „cūdą“...329 Gelbsti kortos...329	
4. Vlodo Lušo prisiminimai	329
Bunkeris Lušų vienkiemyje...329	
5. Partizanės Stasės Žickutės-Oršvilienės- <i>Snaigės</i> prisiminimai	330
Netikėtas pabėgimas...330 Pas Šiluvos partizanus...331 Siaubo valandos Lušų bunkeryje...332 „Nežuvus nuo rusų, žūsiu nuo potvynio“...332	
6. Danutės Genovaitės Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai	333
Jonas Žemaitis ir Povilas Morkūnas Ročų bunkeryje...333 Sužeisto Vaclovo Daukanto slėpi-mas...334	
7. Atsitraukimas po Piktonių kaimo kautynių (1948 m. rugsėjo 30 d.)	335
VI. SKYRIUS. REPRESINĖS STRUKTŪROS IR JŲ VEIKIMO BŪDAI	338
1. Šiluvos sribai	338
2. Kitos ginkluotos represinės sovietų struktūros	348

3. Sovietinių pareigūnų savivalė	349
4. Mokesčių ir paruoštų agentai – tarp dviejų ugnių	354
5. Diferencijuotas požiūris į sovietinius aktyvistus	356
6. MGB provokacijos prieš partizanus	359
Laiškų, dokumentų „pametimas“...359 Suimtųjų „išvadavimas“...362	
7. Partizanų palaikų niekinimas ir prekiavimas jais.	365
8. Agentūrinė MGB veikla Šiluvos regione	368
MGB agentūra – grėsmingas sovietinių represijų įrankis...368 Agentų vaidmuo didinant MGB karinių operacijų rezultatyvumą...373 Vidaus agento paieškos...374 Partizanų žūtys ir ryšininkų areštai pagal agentų pranešimus...378 Agentų pastangos nebūti agentais...379 Partizanų akcijos prieš asmenis, įtariamus veikimu prieš laisvės kovų sąjungą...383 MGB agentų identifikavimo sunkumai...389 Nuo partizanų nukentėję asmenys ne visi buvo MGB agentai...394 Antikonstitucinis valstybės įsipareigojimas...396	
9. Pokario trėmimai – karinio sovietų bejėgiškumo prieš rezistentus pripažinimas	400
Trėmimai Šiluvos regione dalyvių ir tremiamųjų akimis...403 Sušaudyta vyturio giesmė...405 Per trėmimus į kolektyvizaciją...408	

VII. SKYRIUS. POVILO MORKŪNO ŽŪTIS IR LAISVĖS KOVŲ PABAIGA ŠILUVOS

REGIONE	411
1. MGB agentūra prieš Povilą Morkūną- <i>Rimantą</i>	411
Leonas Juška- <i>Kariūnas</i> ir jo išdavystės...413 Juozas Paliūnas- <i>Rytas</i> – pirmoji Leono Juškos išdavysčių auka...414 Leonas Juška įvilioja į MGB spąstus Viktorą Šniuolį- <i>Vitvytį</i> ir Juozą Valantiną- <i>Granitą</i> ...416 <i>Granito</i> negranitiškas elgesys...420 Ryšio su Povilu Morkūnu- <i>Rimantu</i> paieškos...422 Lemtingas „susitikimas“ Plauginių miške...423	
2. Laisvės kovos teisės požiūriu.	426
Suimti ar į nelaisvę pasidavę partizanai – karo belaisviai...426	
„Sovietinė teisė“ 1940–1953 metais – iššūkis teisei	431
Teisės pakeitimas bet kokio turinio įstatymu...432 Įkaitų grobimas...433 „Įstatymais“ legalizuotas žiaurumas ir suimtųjų kankinimas...434 Sąmoningas teisiųjų sąvokų tapatumo naikinimas...435 Partizanų kovos teisėtumas...438 Nusikalstama organizacija – ne tik MGB/KGB struktūra...440	

PRIEDAI

1. Šiluvos regiono laisvės kovotojų 1944–1953 metais sąrašas	444
2. Partizano Jono Junoko- <i>Rūtenio</i> dienoraštis	471
3. Laisvės kovų memorialas Tverijoniškėje	491

Santrumpos	500
Literatūros sąrašas	501
Asmenvardžių rodyklė	506

ĮVADAS

LAISVĖS KOVOS – GARBINGIAUSIA IR KARTU TRAGIŠKIAUSIA TAUTOS ISTORIJOS DALIS

Atimkite iš žmonių atmintį, ir jie neišvengiamai taps kitokie.

F. Ničė (Nietzsche)

Kiekviena tauta turi savo laisvės kovų istoriją kaip brangiausių savo istorinio patyrimo dalį. Ši patyrimą tauta siekia išsaugoti savo istorinėje atmintyje, kad iš jos ateinančios kartos žinotų iškovotos laisvės kainą, jaustų pagarbą tiems, kurie kentėjo ir žuvo, kad po jų ateinantys nekentėtų ir nežūtų, kad jų pavyzdžio įkvėpti ir sustiprinti būtų tvirti savo ir savo Tėvynės laisvės brangintojai ir gynėjai.

Ši kova yra ir pati tragiškiausia tautos istorijos dalis, nes už laisvę mokama pačia brangiausia kaina. Lietuvių tauta, būdama vos 3 milijonai, beveik dešimtmetį (1944–1953 m.) kovojo nelygią ginkluotą kovą su itin grėsminga laisvės pavergėja Sovietų Sąjunga, kuri, su Vakarų pagalba sutriuškinusi ne mažesnę blogybę – nacistinę Vokietiją, buvo savo karinės galios ir pasitikėjimo savimi viršūnėje. Vakarų valstybės, bijodamos Hitlerio, užaugino kitą ne menkiau pavojingą monstrą, prieš kurį vėliau drebėdamos tos pačios Vakarų valstybės paliko lietuvių ir kitas Baltijos tautas vienui vienas šioje žūtbūtinėje kovoje su jokių žmoniškumo principų nepripažįstančia Sovietų Sąjunga, pasirengusia pralieti marias savo ir okupuoto krašto žmonių kraujo, kad tik pasiektų trokštamus imperinius tikslus.

Laisvė visais laikais branginama todėl, kad ji yra prigimtinė kiekvienos tautos teisė būti pačia savimi, savarankiškai tvarkyti savo likimą, versti savo darbą, savo kūrybą savo pačių ir ateinančių kartų gerove, nes laisvę praradusi tauta savo darbu pirmiausia stiprina ją pavergiančias jėgas. Tik tai žinant ir galima suprasti, kodėl sąmoningoji tautos dalis kovojo nuolatinę išlikimo ir išsilaisvinimo kovą nuo tos dienos, kai tik pateko į carinės Rusijos, vėliau Sovietų Sąjungos valdžią. Ypač atkakliai kovota pokario laikotarpiu. Tauta, praktiškai pajutusi savo atkurtos laisvos valstybės (1918–1940) reikšmę, buvo pasiryžusi nebegyventi naujos nelaisvės sąlygomis. Partizanai, pačių enkavėdistų pripažinimu, kovėsi „beatodairiškai, kaip pasmerktieji“, „dažnai sau pasilikdami paskutinę kulką arba granatą“¹.

Nors 1944–1953 m. laisvės kova nesibaigė valstybės atkūrimu, bet ji ir jos vėliava – nepriklausomos valstybės idėja pačiu įspūdingiausiu būdu įsirežė į tautos sąmonę kaip nuolat

---

¹ Zubkova, J. Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953, Vilnius: Mintis, 2010, p. 290.

*budintis strateginis tautos siekis, niekada nepavargstantis ir prieš jokiais kliūtis nesustojan-
tis. Būtent jis, ir nuslopus ginkluotam pasipriešinimui, palaikė ir gaivino tautos orumą, darė
Lietuvą „labiausiai nelojaliu ir nesovietišku Sovietų Sąjungos rajonu“². Neatsitiktinai lietu-
viai buvo pirmieji Sovietų Sąjungoje, išdrįšę viešai iškelti nepriklausomos valstybės atkūri-
mo idėją, ja užkrėsti kitas pavergtas tautas ir taip prisidėti prie didžiojo monstro – Sovietų
Sąjungos griūties.*

*Šią knygą iš pradžių manyta pavadinti „Trys rezistencijos bangos Šiluvos valsčiuje“. 1831 ir 1863 m. sukilimai turėjo priklausyti pirmajai rezistencijos „bangai“. Bet autoriui
prieš tai rašant kitą Šiluvos istorijai skirtą knygą „Šiluvos regiono dvarai ir jų vidaus teisė
(XVI–XX a.)“ neišvengiamai susidurta su regiono dvarų dalyvavimu šiuose sukilimuose.
Todėl tyrimo objektą teko šiek tiek susiaurinti, jį pradėti nuo laikotarpio po sukilimo, o patį
pavadinimą pakeisti bendresniu – „Nenusilenkusi Šiluva“.*

*Knygoje siekiama atskleisti įvairias formas kovų, kurias kovojo Šiluvos regiono žmonės
nuo XIX a. antrosios pusės su carinės Rusijos, vėliau Sovietų Sąjungos okupacija ir aneksi-
ja, pradedant kovomis už teisę kalbėti ir melstis gimtąja kalba ir baigiant pokario ginkluo-
to pasipriešinimo kovomis 1944–1953 metais. Pastarajam etapui skiriama daugiausia dė-
mesio, nes, kaip minėta, tai buvo ne tik herojiška, bet ir itin tragiška kova: kautasi iki
paskutinio vyro (paskutinis Šiluvos regiono partizanas Juozas Dobrovolskis-Ramūnas žuvo
nuo agentų smogikų rankos 1953 m. rugsėjo 18 d. Antanavos kaime (Raseinių vlsč.).*

*Apie ginkluotą rezistenciją prirašyta daugybė literatūros. Ir, manau, dar toliau bus
rašoma, nes tai vargiai išsemiamą temą. Nors pagrindinės tiesos apie pokario rezistenciją
jau pasakytos, bet pasakytos bendrojo konteksto lygmeniu. Lieka atvira regioninės rezisten-
cijos tema, be kurios rezistencijos pažinimo negalėsime pavadinti išsamiu ir visapusišku.*

*Tai, kas buvo būdinga visam rezistenciniam judėjimui apskritai, žinoma, būdinga ir
Šiluvos regionui. Tačiau ta kova turėjo ir tik šiai vietai būdingų kovotojų ir jai būdingų
formų. Šia formų įvairove ir reiškėsi rezistencijos tapatumas ir sudėtingumas. Tokia ji
pretenduoja būti ir išsamaus pažinimo objektu. Laisvės kovos Šiluvos regione iki šiol nesu-
laukė sisteminio dėmesio. Daugiau rašyta³ tik apie dvi su šia vieta susijusias iškilias
Lietuvos rezistencijos asmenybes: Joną Žemaitį-Vytautą ir Povilą Morkūną-Rimantą arba
apie vieną kitą plačiau nuskambėjusį šiose apylinkėse vykusį laisvės kovų įvykį (pavyzdžiui,*

² Ten pat, p. 5, 9.

³ Apie atskirus Šiluvos regiono laisvės kovų įvykius, jų dalyvius yra rašyta leidiniuose: *Laisvės kovos Priskėlimo apy-
gardoje*, sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Vilnius, 1999 (Šio ir kitų šioje išnašoje minimų šaltinių viso aprašo žr. Li-
teratūros sąrašą). Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas...*, antrasis leidimas, 2005; *Laisvės kovų aukos Pietų
Žemaitijoje*, sudarė Vytautas Steponaitis, 1996; Dambrauskas, V. Šiluvos rezistencijos organizacijos išjungimas į Lie-
tuvos Laisvės Armiją. – *Aitvarai*, t. 6, 1998, p. 239–244; *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, 1998, p. 62–67; Rašimaitė-Stankie-
nė, K. Kur jų kapai, Viešpatie? (spaudai parengė Feliksas Tiškus). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, 1998, p. 68–83; S.
Augustio dienoraštis (1949). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, 1993, p. 219–220. Žinių apie laisvės kovas Šiluvos regione
yra ir kituose leidiniuose, kurie bus nurodomi pačiame knygos tekste. Pats autorius šia tema yra paskelbęs kelis
straipsnius: Šiluvos mokykla KGB akiratyje. – *Aitvarai*, t. 6, 1998, p. 200–206; Šiluvos apšvieta 1592–1992, 1999; Povi-
las Morkūnas-Rimantas – Vidurio Lietuvos Laisvės kovų vadas. – *Kęstučio apygardos vadai*, Kaunas, 2015, p. 159–182;
taip pat užrašęs ir paskelbęs buvusių partizanų (Juzefos Ličkutės, Stanislovas Žickutės-Oršvilienės), kai kurių ryšinin-
kų ir rėmėjų prisiminimus žurnale *Aitvarai*, t. 6, 1998, p. 42–47, 50–60.

Pyragių, arba Palapišės, mūšį). Be to, šiame darbe norėta pažiūrėti į pokario laisvės kovų istoriją Šiluvos regione kaip į vieną iš ilgametės to regiono žmonių kovos su pavergėjais etapą, sujungti pokario kovas su knygnešių kovos periodu, kai dar kautasi dėl pačios lietuvių tautos kaip etnosocialinio vieneto išlikimo. Be šios laimėtos kovos nebūtų buvę ir pokario kovų dėl valstybingumo atkūrimo.

Laisvės kovose, pradedant kova su lietuvių spaudos draudimu ir baigiant ginkluota pokario rezistencija, dalyvavo daugybė Lietuvos, taip pat ir Šiluvos regiono, žmonių ir dalyvavo pačiomis įvairiausiomis formomis. Vieni organizavo lietuviškos spaudos leidybą, kiti tą spaudą nešė per stropiai saugomą carinės Rusijos sieną, tretį ją platino, slėpė, ją pirko, skaitė, kitus ragino... 1944–1953 m. taip pat – vieni kovojo su ginklu rankose, kiti šiuos kovotojus slėpė, maitino, rengė, informavo apie priešų kėslus, slaugė sužeistuosius, kentėjo kalėjimuose ir lageriuose... Jie buvo tos pačios didingos kovos skirtingi kariai⁴. Dėl to šiose kovose žuvo ar kitaip nukentėjo ne dešimtys, o tūkstančiai Lietuvos žmonių. Jų žūtys, kančios, sulaužyti likimai ir yra ta didžioji kaina, kurią tauta mokėjo už savo pasiryžimą būti laisva ir ginti šį pasiryžimą. Tai žinant, manau, nė vienas jos kovotojas, pradedant XIX a. antrosios pusės draudžiamų lietuviškų knygų per sieną gabentoju (knygnešiu), tų knygų platintoju, jų saugotoju, 1905 m. caro valdžios naikintoju, 1918 m. Lietuvos valstybės kūrėju ir baigiant kiekvienu pokario partizanų, ryšininku, rėmėju, pagalbininku, neturėtų būti užmirštas, nes iš kiekvieno jų asmeninio dalyvavimo šiose kovose, kaip minėta, formavosi bendrasis tos kovos paveikslas ir mastas, bendrasis kovojančios tautos patyrimas. Laisvės kovų autentiškumui svarbu, kad ta kova būtų atkuriamą, analizuojama kartu su jos dalyvių prisiminimais, kaip tiesioginiais liudijimais, kad laisvės kovų istorija nevirstų vien tik nuasmenintų skaičių, abstrakčių loginių priklausomybių, įvykių chronologijų, bendrų statistikų sausa istorine atmintimi. Šia linkme savotišką žygdarbį yra atlikęs Romas Kaunietis, 1996–2016 m. užrašęs per 900 laisvės kovų dalyvių, politinių kalinių, tremtinių prisiminimus, juos paskelbęs 12-oje didelės apimties knygų, jais sugrąžinęs į laisvės kovų istoriją gyvus žmones su jų konkrečiomis kančiomis, konkrečiais likimais, išgyvenimais, darančiais tą istoriją labiau jaudinančią, nuotykingą, patrauklią, pajėgiančią daryti stipresnį ugdomąjį poveikį skaitytojui.

Šiame tyrime autorius daugiausia rėmėsi Lietuvos ypatingojo archyvo (LSSR saugumo ir vidaus reikalų struktūru), Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvo (LVOA – buvusio LKP archyvo) medžiaga, kuri turi nevienodą vertę istorinei tiesai nustatyti. Pagrindinė tų šaltinių dalis yra sovietinės valdžios vykdyto laisvės kovotojų, taip pat ir Šiluvos regiono, persekiojimo ir represavimo eigos aprašymai. Todėl ji tik iš dalies atspindi laisvės kovas, nes partizanų veiklą dažniausiai aprašo tik per mūšius su NKVD kariuomene, per MGB agentų verbavimo, jų veikimo prizmę, per partizanų įvykdytas akcijas prieš MGB agentūrą, dažnai nutyli kovose su partizanais patirtus sovietų kareivių ir strībų nuostolius, suimtujų kanki-

⁴ Pagal Lietuvos Respublikos pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymą (1997 m. sausio 23 d. Nr. VIII-97), skelbtą *Valstybės žiniuose* (1997 02 07, Nr. 12-230), su ginklu kovoję rezistentai ir jų ryšininkai, rėmėjai vertinami skirtingai (pirmieji priskiriami „kariams savanoriams“ (1 str.), o antrieji – kovų dalyviams (2 str.), tačiau priešas tada juos vertino vienodai: baudė iš esmės vienodomis baudmėmis.

nimus ir daugelį kitų tos įvairialypės tikrovės faktų. Be to, MGB surašyti dokumentai dažnai pateikia netikslius, prieštarigus, o kartais ir sąmoningai melagingus duomenis apie partizanus. Kur buvo įmanoma, autorius šiuos duomenis tikrino pagal kitus šaltinius.

Buvusiame KGB archyve yra išlikusi ir kitokio pobūdžio ir patikimumo medžiaga: tai MGB paimti pačių partizanų rašyti dienoraščiai, laiškai, spauda, nuotraukos, kitokie dokumentai. Kiek menkesnio patikimumo informacija yra paimtų į nelaisvę partizanų, jų ryšininkų apklausų, tardymų protokolai, nes tokios apklausos, tardymai daugeliui partizanų buvo tos pačios itin dramatiškos kovos tęsimas kitomis sąlygomis ir kitomis formomis. Paimti į nelaisvę ir kankinami partizanai dažnai sąmoningai duodavo melagingų žinių, slėpdavo savo ryšininkus, rėmėjus, partizanų stovyklaviečių, bunkerių vietas (dėl to skirtingi šaltiniai apie tą patį įvykį neretai pateikia ir prieštaringos informacijos). Ir tik vienas kitas, neišlaikęs kankinimų, pavojingai atviravo savo kovos draugų ir ryšininkų nelaimei. Lietuva turi teisę žinoti savo didvyrius ir savo palūžėlius, nes jei nebūtų palūžėlių, nebūtų ir didvyrių, nes nebūtų su kuo juos palyginti. Jie didvyriai tik todėl, kad išstovėjo ten, kur palūžo kiti.

Sovietinių represinių struktūrų pavadinimai per nagrinėjamąjį laikotarpį keitėsi nuo NKVD, NKGB, MVD, MGB iki KGB. Kad skaitytojui būtų paprasčiau sekti šiuos laike kintančius, bet iš esmės turinčius tą pačią prasmę, pavadinimus, šiame darbe dažniau vartosiu santrumpas NKVD (Narodnij Komisariat Vnutrenich del) ir MGB (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti), kaip šiam laikotarpiui labiau įprastas, o jų darbuotojus vadinsiu enkavėdistais ir emgėbistais.

Itin reikšmingas rezistencijos kovoms pažinti yra buvęs LKP archyvas (dabar Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvas (LVOA) kaip LYA dalis), kur saugoma medžiaga, liudijanti, kas buvo tikrasis pokario metais Lietuvoje ir šiame regione įvykdytų komunistinės valdžios nusikaltimų organizatorius ir skatintojas.

Ieškant pirminių istorinės tiesos šaltinių ir turimų patikimumui patikrinti, autoriui teko bendrauti ir su gyvais likusiais Šiluvos valsčiuje veikusiais partizanais, jų ryšininkais, rėmėjais: Povilo Lukšio rinktinės vadu Viktoru Šniuoliu-Vitvyčiu, V. Daukanto būrio partizane Petronėle Banyte-Daukantiene-Baranauskiene, V. Lazdausko būrio partizane Juzefa Ličkute, S. Naco būrio partizane Stanislava Žickute-Oršviliene-Snaige, A. Budgino-Žvainio būrio partizane ir ryšininke Janina Budginaite, partizanų rėmimo OS tinklo „Gulbė“ vadu Stasiu Raliu-Aušra, partizanų ryšininkais: Aleksandra ir Karolina Radzevičiūtėmis (P. Morkūno-Ežeriečio būrys), Antanu Sankausku (V. Bakanausko būrys), V. Daukanto būrio ryšininkėmis Genovaite Ročaitė ir Ona Žukauskaite, partizanų būrio vado Felikso Kokštos broliu Antanu Kokšta, partizano Jono Junoko žmona Barbora Junokiene, P. Morkūno ryšininkėmis Adolfina ir Fruzina Balčiūnaitėmis, Irena Koryte-Bekarevičiene, Marijonu Valinčiumi, buvusiu Šiluvos valsčiaus vykdomojo komiteto sekretoriumi Vytautu Leskausku, įvairiais būdais talkinusių vietos žmonėms išvengti represijų ar jas palengvinti. Informacijos yra suteikę: Jonas Brigys, Bronė Ročaitė-Grumuldienė, Vilija Varnaitė-Montvilienė, Laima Šidlauskaitė-Tamutienė, Ona Sabaitė ir kiti. Iliustracinės medžiagos suteikė Raseinių krašto istorijos muziejus. Jiems visiems, daugumai jų jau išėjusiems iš šio pasaulio, tariau nuoširdų acių. Jų informacijos dėka pavyko ne tik patikslinti jau žinomose publikacijose

aprašomus įvykius, vietovardžius, duomenis apie atskirus rezistentus, bet ir išplėsti partizaninės veiklos žinias naujais faktais, nefiksuotais šiuo metu žinomuose šaltiniuose.

Nepaisant informacijos šaltinių įvairovės ir atsargumo juos vertinant, autoriui galbūt nepavyko išvengti atskirų faktinių netikslumų ar vertinimų, kurie gali gerokai pasikeisti paaiškėjus naujiems faktams, nes sovietinių represinių struktūrų sudaryti šaltiniai negali būti visai patikimi dėl gerai žinomos tendencijos, o rezistentų atsiminimai – dėl žmogiškosios atminties silpnumo. Todėl knyga nepretenduoja į „paskutinį tiesos žodį“, ji atvira naujai informacijai ir kitokiems vertinimams.

Tyrinėjame praeitį, kad mąstytime dabartį ir ateitį. Ypač tai svarbu laisvės kovų atveju, nes kova dėl Nepriklausomybės ir Tautos išlikties – nesibaigiantis procesas: kiekvienai kartai tenka ir teks naujomis istorijos sąlygomis siekti to paties tikslo: išlikti laisviems ir perduoti laisvę ateinančioms kartoms; viso to mokytis teks ir iš jau turimo patyrimo. Todėl laisvės kovų istorija yra ne šiaip žinojimas – „kaip buvo“, bet ir tose kovose įgyto patyrimo kritinis apmąstymas ir kartu geriausia jaunimo patriotinio ugdymo mokykla. Ji tuo veiksmingesnė, juo labiau prisiartina prie konkretaus regiono žmonių: jaunimui, ypač moksleivijai, patraukliau ja domėtis, ją studijuoti, jei ji kartu yra ir jų tėvų, senelių, artimųjų ar jų gyvenamo krašto žmonių kovos istorija. Be regioninės užbaigiamosios savo dalies, bendroji laisvės kovų istorija gerokai sumažintų savo ugdomąjį poveikį dabarties ir ateinančioms kartoms. Masinės emigracijos, „atvirų durų“, globalių santykių sąlygomis patriotizmo ugdymas vis aiškiau suvokiamas kaip vienas iš strateginių lietuvių tautos išlikimo tikslų⁵.

2017 12 12

---

⁵ Visuomeninis judėjimas „Talka“ 2017 m. lapkričio 3 d. išplatino pareiškimą, kuriame reikalauta kokybiško, sąžiningo, išsamaus ir laisvės kovų laikotarpius akcentuojančio Lietuvos istorijos mokymo ir patriotinio ugdymo, orientuoto „į tautinę savimonę, nacionalinės savigarbos, patriotinio išsipareigojimo valstybei ir tautai formavimąsi. Valstybės išlikimui, piliečių tapatumui ir solidarumui, informaciniam saugumui ir valiai gintis užtikrinti būtina tautinė, o ne kosmopolitinė pilietinio ugdymo orientacija.“ („Talkos“ pareiškimas: „R. Vanagaitės skandalas. Reikalaujama nutraukti ištautinimo politiką“, 2017 11 03 (Lietuvos informacinis portalas *Pozicija*).

*Kai lapai nuo medžių nugeltę birėjo,
O vėjas lingavo šakas,
Tai vargšas žmogelis su knygomis ėjo,
Sunkumas kankino rankas.
Bet eidams sutiko uredniką seną;
Surišo žmogelį kietai...
Ir vargšą į šaltąją vežė, gabeno
Ir ten jį uždarė šaltai...*

Jovaras, 1909 m.

I SKYRIUS

ŠILUVOS REGIONO ŽMONIŲ KOVA SU CARINĖS RUSIJOS POLITIKA LIETUVOJE 1865–1915 METAIS

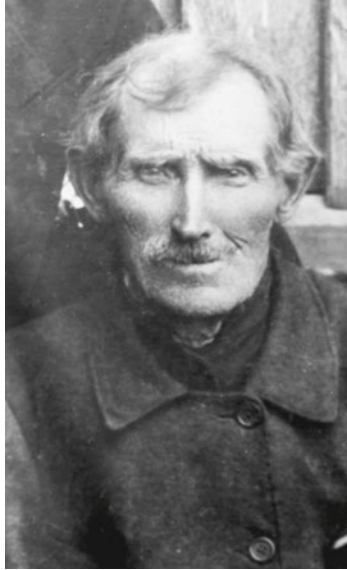
1. Knygnešystė kaip rezistencija

Knygnešiai – sukilėlių kovos tęsėjai ir lietuviybės žadintojai. Rezignacija, kuri buvo apėmusi tautą tuoj po pralaimėtų 1831 ir 1863 m. sukilimų, truko neilgai. Nusiminti ir ilgai sielotis neleido pati carinės Rusijos valdžia, stiprindama ne tik politinę, bet ir kultūrinę tautos priespaudą. Kėsindamasi į pačią lietuvių tautą kaip etnosocialinį vienetą, okupacinė valdžia 1864–1865 m. uždraudė Lietuvoje ir visoje Rusijos imperijoje spausdinti *lotynišku (lenkišku) šriftu* lietuvių kalba bet kokias knygas, laikraščius, maldaknyges¹, mokyti ta kalba vaikus mokyklose, o rusiškose *liaudies* mokyklose – kalbėtis vaikams lietuviškai net ir per pertraukas.

Šių giliai siekiančių grėsmių akivaizdoje iškilo būtinybė pirmiausia išsaugoti lietuvių kalbą, su ja – pačią lietuviybę, žadinti ir stiprinti tautinę sąmonę, dvasiškai rengti tautą ateities išsilaisvinimo kovoms. Tokiomis sąlygomis net ir lietuviškos maldaknygės turėjimas, jos skaitymas buvo savita rezistencijos forma, tautos kova už savo dvasinę egzistenciją – teisę kalbėti ir melstis gimtąja kalba, išsaugoti dvasinį, kultūrinį skirtingų lietuvių tautos kartų ryšį, kurį okupantas siekė nutraukti lietuviškos raštijos draudimu ir lotyniško raidyno pakeitimu slavišku raidynu („kirilica“). Maldaknygė buvo tapusi ir mokykliniu elementoriumi, iš kurios kaimo vaikai namuose ir slaptose lietuviškose mokyklose mokėsi skaityti lietuviškai.

Toje kovoje, palyginti su 1831 ir 1863 m. sukilimais, nauja buvo ir tai, kad dabar keitėsi aktyvių kovotojų sudėtis. Anie sukilimai iš esmės buvo lenkiškai kalbančių ir save dažnai lenkais laikančių bajorų vadovaujama kova už unijinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės atkūrimą. Dabar į kovą už lietuviybę ir tautos laisvę jau kėlėsi kitas socialinis luomas – buvę vakarykščiai beteisiai baudžiauninkai, mažai raštingi, kasdienių ir nesibaigiančių darbų suvarginti ir laisvę pirmiausia suvokiantys kaip teisę išsaugoti šimtamėčius savo tėvų ir protėvių lietuviško gyvenimo papročius ir tradicijas. Jų galvose jau brendo ne unijinės, o nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja.

¹ Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas Korikas 1864 05 05 (17) išsiuntė Vilniaus cenzūros komitetui raštą, kuriuo nurodė „nepraleisti spausdinimui nė vieno lietuviško elementoriaus, rašyto lenkiškomis raidėmis, ir leisti spausdinti tik tada, kai jie bus perrašyti rusiškais raidėmis...“. Žr.: Merkys, V. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 6. 1865 m. išplėstas draudimas leisti bet kokius lietuviškus leidinius „lotyniškais-lenkiškais raidėmis“, juos įvežti ir platinti.

Žymus Šiluvos ir Žemaitijos knygnešys
Juozas Karabinas iš Šunkepių kaimo, 1934 metai
(Iš A. Dulkino archyvo)

Šią kovą už lietuviybės išsaugojimą vieni pasiryžėliai kovojo organizuodami lietuviškų raštų leidybą užsienyje (Tilžėje), kiti – slaptai ją gabendami į Lietuvą per Rusijos ir Vokietijos sieną, tretieji – ją platindami, ketvirtieji – ją pirkdami, skaitydami ir užsidegdami jų lietuviybę žadinančiomis idėjomis. Tie, kurie, apsikarstę sunkiais lietuviškų knygų nešuliais, rizikuodami gyvybe, sveikata ir turtu, slaptai kirsdavo stropiai saugomą carinės Rusijos ir Vokietijos sieną, paskui pėsti ar važiuoti, saugodamiesi žandarų ir jų talkininkų, sukardavo šimtus kilometrų, kad lietuviškas žodis pasiektų atokiausius Lietuvos kaimus ir vienkiemius, vadinosi knygnešiais. Jais garsėjo ir Šiluvos kraštas.

Pirmą kartą apie draudžiamos lietuviškos spaudos pasirodymą Šiluvos valsčiuje, turimomis žiniomis, prabilta jau 1869 m., t. y. praėjus ketveriems metams po oficialaus lietuviškos spaudos uždraudimo. Tais metais lapkričio 5 d. policijos pristavas, įtaręs Šiluvos bažnyčios zakristijoną bajorą Jurgį Vaitkevičių, sūnų Petro, saugant draudžiamą lietuvišką literatūrą, kratė jo butą ir rado pas jį lietuviškai rašytą vyskupo Motiejaus Valančiaus knygutę „Giwenimaj szwentuju Diewa“, išleistą Tilžėje 1868 metais.² Po kelerių metų Šiluvos regiono žmonės jau ne tik skaitė ir saugojo draudžiamą lietuvišką spaudą, bet ir nemažas jų būrys išėjo į Tilžę parnešti savo tautiečiams lietuviškų raštų ir juos plačiai skleisti ne vien po savo apylinkę.

Pirmieji iš jų buvo aplinkinių kaimų valstiečiai: Juozas Karabinas iš Šunkepių kaimo, Pranciškus Papreckis iš Seiminiškių (vėliau – iš Vičaičių k.), aštuoniolikmetis Juozas

² Žr.: *Mūsų žinynas*, 1921, t. 1, nr. 2, p. 108; Merkys, V. *Min. veik.*, p. 414–415; 1869 11 05 kratos protokolas. – LVIA, f. 378, Politinis skyrius (toliau – PS), 1869 m., b. 239, l. 400–402.

Knygnešys Pranciškus Papreckis
(Iš Emilijos Papreckienės archyvo)

Matuzas, greitai tapęs „plačiai žinomu knygnešiu“, aprūpinančiu lietuviška spauda Panevėžio ir Ukmergės knygnešius, į knygų platinimą vėliau įtraukęs ir savo brolių padienį darbininką Feliksą Matuzą iš Tytuvėnų³. Dar keli Šiluvos apylinkių knygų iš Tilžės gabentojai buvo Juozas Lušas-Lukoševičius iš Jasnagūros, Julius Kisielius iš Seiminiškių kaimo, Antanas Kaciūšis iš Šunkepių kaimo (pastarasis mažai žinomas).

Po 1891 m. Šiluvos knygnešių gretas dar papildė senas knygnešys Simonas Žvirblis, atsikėlęs į Šiluvą iš Lyduokių (Ukmergės aps.)⁴ ir apsigyvenęs pas Kazį Roseną, irgi knygnešį, čia įsteigęs knygrišyklą. Lietuviškas knygas jis kurį laiką ėmė iš vidukliščio Juozo Sakalausko. 1894 m. tarp lietuviškų knygų platintojų Šiluvos valsčiuje minimas ir Stanislovas Semaška iš Breckių, žaiginiškai Juozas Zavadskis⁵ ir Jonas Beržinskis, Tomas

³ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 254–255.

⁴ Antano Talmanto prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1969 m. Čia ir toliau bus remiamasi autoriaus 1969–1972 m. užrašytais įvairių asmenų prisiminimais. Gaila, kad nei 1926 m., kai P. Ruseckas leido knygnešių prisiminimų rinkinį „Knygnešys“, nei 1938 m., kai kartojo šio rinkinio antrąjį leidimą, nei vėliau neatsirado Šiluvoje žmogaus, kuris būtų paskatinęs Šiluvos knygnešius rašyti prisiminimus arba pats juos užrašinėjęs. Kai šios knygos autorius 1969–1972 m. ėmėsi šios temos, visi Šiluvos regiono knygnešiai jau buvo išėję iš šio pasaulio. Autoriaus suspėta užrašyti liudijimus bent kai kurių iš jų vaikų, giminaičių, kaimynų, kurie dar daug ką prisiminė iš to, ką jiems buvo pasakoję šių apylinkių knygnešiai ar juos pažinoję žmonės. Knygnešio P. Papreckio marti Emilija Adomaitytė-Papreckienė prisimena, kad senukas P. Papreckis mėgdavęs pasakoti apie knygnešių laikus, bet nebuvęs kam jo klausytis. Jis sakėsi, kad kartą tardomas suvalgė tardytojo surašytą protokolą: „Tardytojui prirėkę kur tai išėiti, tada aš tą popierių – į burną...“ Vertinga informacija apie J. Karabino ir kitų knygnešių veiklą regione yra knygnešio J. Karabino dukros Zofijos Karabinaitės (1892–1978), gyvenusios Šunkepių k., prisiminimai, rašyti šios knygos autoriui 1971 01–03. Prisiminimų kalba, siekiant autentiškumo (kaip ir dokumentų ar leidinių citatų), išskyrus vieną kitą dalyką, netaisyta.

⁵ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 211 (Juozo Zavadskio administracinė b. Nr. 52-94), l. 1–44.

1977 metais 1 diena saukio mienexij, aprašyta apie Juozą Karabiną.
 Juozas Karabinas gyvena Lumbepių kaime, šiluvos varėnyje, Prancūzų
 apskrityje. Turėjo keturis vaikus apie 15 dešimtųjų. Buvo vedęs ir moteris iš
 Latakųčių kaimo, Utenės Latakųčių kaime. Turėjo rugpjūčio 1 vaikų,
 Antonyna, Antanas, Ona, Petronėlė, Barbora, Zofija ir Juozas.
 Budamas nebuvo ilgą pro laiką daug rimos, sąsada sau darbe, tinkam
 ir gaudy. Jis rašė jo kad yra kelis, ir rašė, ir rašė darbei nemažai, tik labai
 pravojingas ir laisvas. Jis pradėjo gabenti knygas ir rašė arba
 ir praei Tiltas. Jis galėjęs labai mandei, diktos, rašo dramaturgij, jės
 praei rašė tikus tokius pat draugas. Kaip va toki Papeckis Prone.
 Matoma Juozas, Totoris ir tikus. Jis rašė jo visus kelius kur galina
 ir iki per reberis, kas ir tokiis kelis rėti ir rašė jo visus knygas
 laikraščiais ir teig toliau. Jis nebuvo baigęs, eidi begti praei rėti nuo
 rėti rėti dar ir akciai rėti. Jis jās galėjęs ir Tiltas per Smalimę
 pro Arvilių, per Perkurimę, pro Lijacnių doneg, pro Mirionius,
 pro Dumirius ir pro Praidisnių doneg ir per Dubing, pro Haulahij
 doneg, pro Usambus, ir pro Rėviškes doneg iki Lumbepių kaimo. Tai toki
 buvo jo plenas ir rėti. Kaip praei dar ir namus dideliu požiūriu
 gy, tai namieki ir dideliu rėti ir dar jās kavoti arba praei rėti nuo
 rėti rėti rėti dar kur, rėti kur jausis po rėti arba kur nors pas rėti rėti.

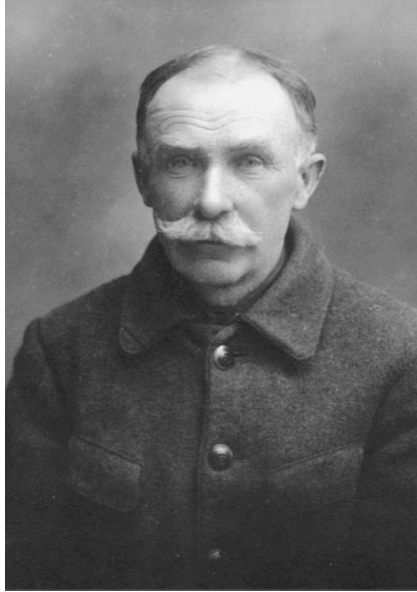
Zofijos Karabinaitės prisiminimų apie savo tėvą Juozą Karabiną fragmentas (1971 01 17)
 (Iš autoriaus archyvo)

Pocius iš Naukaimio, Ipolitas Skirmantas iš Sandrausiškės, Julius Kisielius iš Seiminių, taip pat šiluviečiai: Jonas Uinskis, Paukštis, Starševskis, Kazlauskas, Dominykas Miklius (Miknius) ir kt.

Tačiau iš jų aktyviausi lietuviškų spausdinių per sieną gabentojai ir jų platintojai, be abejo, buvo Juozas Karabinas (1852–1936), Pranciškus Papeckis (1858–1952), Juozas Matuzas (1872–1952), Juozas Lušas-Lukoševičius. Kaip į knygnešystę įsitraukė Juozas Karabinas, žinių nėra, bet, kaip knygų gabentojas, žinomas nuo 1877 metų.⁶ „Būdamas netur-

⁶ Vytauto Didžiojo karo muziejus Kaune, signatūra Nr. 158-III.

Žymus Šiluvos knygnešys Juozas Matuzas
(Iš Raseinių krašto istorijos muziejaus)

tingas prie tiek daug šeimos, surado sau darbą tinkamą ir gudrų, – prisiminė Juozo Karabino dukra Zofija Karabinaitė. – Jis sužinojo, kad yra kelias į šviesą ir uždarbis nemažas, tik labai pavojingas ir baugus. Gavęs šiokį tokį uždarbį, vėl sprukdavo už rubežiaus naujų knygų bei laikraščių pargabenti. Darbas buvo sunkus ir pavojingas, reikėjo ne tik ant pečių didelius svorius nešti, bet ir baimė į kalėjimą patekti: jis darė gerą darbą Lietuvos žmonėms, vaikams, kurie buvo nemokyti, nes nebuvo iš ko mokytis, jokių knygų nei elementorių nebuvo... J. Karabinas, važinėdamas po Lietuvą su knygomis, dar mokė jaunimą lietuviškų dainų, vežiodavo dainų knygeles, ypač Margalio (kun. Juozo Šnapščio) „Volungę“ (1900), elementorius, mokė skaityti nemokančius. Jaunimas neturėjo jokių giesmynėlių, dainų ar žaidimų knygelių. Karabinas ėmėsi jų parūpinti. Stengėsi ir pats surašinėti įvairias slaptas žinias, jas nešdavo per rubežių į Tilžę, ten išspausdindavo ir tokiu būdu informuodavo žmones apie rusų vykdomus lietuvių persekiojimus.

Namuose visos šeimos galva buvo žmona, ji valdė ūkį ir vedė visą gyvenimą. Parvažiuos, būdavo, tėvas po kokio mėnesio ir rasdavo šieną jau nupjautą, sugrėbtą ar net ir suvežtą. Tėvas, apsidžiaugęs radęs viską tvarkoj, ir vėl išvažiuoja. Jei kada pasilieka namie, tai per dieną miega, o vakare, kai visa šeima nueina gulti, jis sėdasi už stalo ir skaito laikraštį, nors nelabai mokėjo skaityti: dėstydamas raides po vieną, kol žodį sudeda, bet vis vien skaito, lempą per naktį degina, o rytą ir vėl eina gulti. O kai išsimiega, tada – už savo ryšulėlių... „Vaikai, pakinkykit bėrį.“ Ir sudiev. Na ir vėl kokį mėnesį jo nėra namie. Kai parvažiuoja, tai giriasi, kur buvęs, kur gerai prekiavęs, kur vėl prašė knygų atvežti...“⁴⁷

⁷ Zofijos Karabinaitės (1892–1978) prisiminimai, rašyti autoriui 1971 01 17 (autorius archyvas).

P. Papreckis pirmųjų knygnešystės įgūdžių mokėsi iš Trakiškių kaimo (Viduklės vlsč.) gyventojų, žymaus žemaičių knygnešio Juozo Sakalausko, jau turėjusio ryšių su Tilžės spaustuvėmis. Pirmą kartą nuvykęs į Tilžę su J. Sakalausku ir ten per jį užmezgęs ryšius su Oto fon Mauderodės ir J. Šenkės lietuviškų leidinių spaustuvėmis, sužinojęs slaptus perėjimo per valstybinę sieną takus ir būdus, P. Papreckis greitai tapo „visų karščiausias knygų ir laikraščių pakų varytojas“⁸. To paties J. Sakalausko padedamas į knygų gabenimą apie 1890 m. įsitraukė ir jau minėtas Juozas Matuzas, tuo metu piemenavęs Mendingėnų kaime (Šiluvos vlsč.) pas ūkininką Abromaitį⁹, vėliau valdęs Sandrausiškės kaime ūkį, gautą už skolas iš Aukštadvario dvarininko L. Kontrimo.

Šiluvos knygnešiai greitai tapo žinomi ir už Šiluvos regiono ribų. Iš jų mokytiis knygnešystės jau atvykdavo žmonės ir iš tolimų parapijų. Panevėžio apskrities Garšvių kaimo gyventojas Kazimieras Ūdra (vėliau plačiai pagarsėjęsios Garšvių knygnešių organizacijos dalyvis), siekęs per Šiluvos knygnešius užmegzti ryšius su Tilžės spaustuvėmis, 1882 m. atvykęs į Šiluvą sakėsi čia aplankęs Kazį Roseną, P. Papreckį, D. Miklių, Starševskį (pasak kitų šaltinių – Staršelskį) ir dar kelis su knygnešyste susijusius asmenis, kurių „pavardžių dabar niekas nepamena“.

K. Rosenas pasirodęs pats knygų iš užsienio negabenantis ir šiuo klausimu nieko negalėjęs K. Ūdrai padėti, „Miklius didžiu nešėsi“ (buvęs Romoje, vėliau važinėjęs į Rygą) ir nenorėjęs įsileisti į artimesnius santykius su Ūdra ir kitais. Gerokai prasilavinusiu žmogumi K. Ūdrai pasirodęs ir kitas Šiluvos krašto knygnešys Starševskis¹⁰.

Rusijos ir Vokietijos sienos ties Jurbarku perėjimo būdai. Šiluvos knygnešiai eidavo per sieną pavieniui arba po du. Juozas Matuzas dažnai kirsdavo sieną su Juozu Karabinu, rečiau – su Pranciškumi Papreckiu. J. Karabinas, atvažiuavęs su arkliais prie sienos, apsistodavo pas vieną iš sienos vedlių Adomą Gavėną Navininkų kaime prie vieškelio Eržvilkas–Jurbarkas. Čia, pas A. Gavėną, susirinkdavo knygnešiai iš įvairių Lietuvos vietų ir laukdavo tinkamos progos. Sutemus knygnešiai apsiaudavo nagines (kad mažiau keltų triukšmo) ir, vedami A. Gavėno, žąsele ties Smalininkais slapta pereidavo carinės Rusijos ir Vokietijos sieną. Kad perėjimas liktų rusų pasienio sargybos nepastebėtas, ant išakėtos smėlio juostos, žyminčios valstybių ribas, knygnešiai kartais klodavo eglėlių šakas, ant jų samanas – padarydavo savotišką „taką“, kurį einąs paskutinis surinkdavo¹¹.

Prisipirkę Tilžėje O. fon Mauderodės ir J. Šenkės knygynuose lietuviškų spaudinių, knygnešiai susikraudavo juos į kuprines ir, pasiėmę į ranką lazda, leisdavosi atgal į Lietuvą. Kadangi vienas žmogus ne ką galėdavo panešti, tad kartais samdydavosi specialius kontrabandininkus knygų ryšuliams per sieną pergabenti. Grįždami imdavosi įvairių

⁸ *Knygnešys 1864–1904*, redaktorius Petras Ruseckas, t. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1926 (cit. iš antrojo fotografuotinio leidimo: Vilnius, 1992), p. 109.

⁹ Valerijono Matuzo (g. 1917) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1970 m. Šiluvoje. J. Karabino visuomeninę veiklą mini P. Šivickis savo vertinguose prisiminimuose, rašytuose, rodos, pokaryje, be datos. Žr.: Šivickis, P. Prisiminimai (mašinarštis). – Mokslių akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 144–510, 513, 1160.

¹⁰ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 80.

¹¹ Zofijos Karabinaitės prisiminimai (1971).

Carinės Rusijos valstybinės sienos sergėtojai
(Iš Valerijos Jankūnaitės archyvo)

atsargumo priemonių. Kad pasieniečių šunys nesektų pėdsakų, J. Karabinas naginių padus tepdavęs dvokiančiu skysčiu, vokiškai vadintu „*Stinkspiritus*“. Dažnai eidami per sieną ir artimiausią susipažinę su kitų gyvenviečių knygnešiais, pasienio gyventojais, jų padedami rasdavo priėjimo ir prie pasieniečių. J. Karabinas sakėsi, pirmą kartą kirsdamas sieną, davęs sargybiniui kyšio penkis auksinius rublius¹².

Draudžiamos lietuviškos spaudos gabenimo į Šiluvą maršrutas. Perėję sieną, Šiluvos knygnešiai arkliais važiuodavo vieškeliu iki Eržvilko, paskui šunkeliu per Perkūniškės girią, aplenkdami Raseinius, pro Sujainių malūną, Slobodą, Minionius, Dumšiškę, Gruzdiškių dvarą, Dubysą, Ušantus, Kaulakius, Kyviškę Žaiginio link – į Juozo Karabino ūkį arba į Juliaus Kisieliaus, Pranciškaus Papreckio sodybas Seiminių kaimė, arba pas Juozą Matuzą į Sandrausiškės kaimą¹³. Šis maršrutas buvo pagrindinis, bet nepastovus. Vengiant galimų pasalų, jis dažnai keisdavosi visas arba kuria nors dalimi. P. Papreckis, grįždamas iš Tilžės su lietuviškomis knygomis, privažiavęs savo kaimą,

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat.

nesukdavo tiesiai į namus, pirmiausia pažvelgdavo į netoli sodybos augantį maumedį, ar ten yra įkeltas namiškių sutartas ženklas, jog namuose ir aplink žandarų nėra.

Spaudos slėpimo vietos. Zofija Karabinaitė: „... Kai parveždavo į namus didelius pakius knygų, tai namiškiai su didžiausiu stroku imdavo slėpti nuo žandarų. Nešdavo jas kur tai į rūšį, į jaują po krosnimi arba kur nors pas kaimynus“ (Mykolo Plokščio jaujoje)¹⁴. Šiluviškis Kazys Rosenas lietuviškas knygas slėpė savo troboje Lyduvėnų gatvėje tarp specialiai įrengtų dvigubų lubų¹⁵, Juozas Matuzas – Sandrausiškės miške, jaujos spaliuose¹⁶, šuns būdoje, įrengęs dvigubą sieną¹⁷, Pranciškus Papreckis – tvarto šiaudiniame stoge¹⁸, Vičiaičių miške po kelmu; pas Juozą Zavadskį Žaiginyje 1894 m. per kratą žandarai aptiko tris „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos“ numerius, paslėptus sename lagamine po rusiškėmis knygomis¹⁹. J. Karabino ir P. Papreckio atvežtas lietuviškas knygas slėpė ir platino tuo metu Šiluvos rusišką liaudies mokyklą lankęs jau minėtas Pranciškus Šivickis: „... įgavęs pasitikėjimą Karabino ir Papreckio, iš jų gaudavau didelius pakius knygų paslėpti, kol jos bus kur tai pasiūstos toliau... Taigi mūsų namuose [Žalakiškių kaime – A. V.] pasidarė slaptų knygų stotis. Knygos būdavo dažniausiai slepiamos mūsų pačių trobesiuose, bet kartais sykiu su Karabinu ar net vienas jas nugabendavau ir į Ramanausko daržinės pastogę, kur įkištos tarp kūlių išbūdavo jos kartais net po kelias savaites...“²⁰

Šiluvos valsčius – tarpinė knygų gabenimo į Šiaurės rytų Lietuvą stotis. Juozo Karabino ir Pranciškaus Papreckio namai buvo tapę kitų Lietuvos knygnešių tarpinėmis stotimis, jų atvežamų lietuviškų knygų sandėliais. Pas J. Karabiną Šunkepių kaime ir P. Papreckį Seiminiškiuose apsistodavo grįždami iš Tilžės su knygomis Šiaurės rytų Lietuvos knygnešiai: Jurgis Bielinis, Petras Šėmbelis, Kazys Cieplinskas, Kazys Gumbelvičius, Antanas Krasinskas-Voverys, Antanas Bataitis, Juozas Milašiūnas, M. Slyvauskis, Naruševičius ir kt. Čia pailsėję ir palikę dalį knygų, vykdavo toliau.

Šiluvos knygnešių populiarumas, suprantama, buvo žinomas ir rusų policijai. Knygnešys A. Bataitis sakydamas, kad „pas P. Papreckį gaudavome maisto ir nakvynę“, priduria, jog „kelionė prie jo buvo labai pavojinga“²¹. Nepaisant to, 1885–1900 m. J. Karabino sodyboje buvo minėto knygnešio iš Žadeikių kaimo (Radviliškio vlsč.) A. Krasinsko-Voverio knygų sandėlis. Toks pat jo sandėlis buvo ir pas Praną ir Joną Virvilus, taip pat pas Joną Jakštą Kušeliškės kaime prie Dubysos²², pas P. Papreckį Seiminiškių kaime²³. Tačiau bene stambiausias lietuviškų knygų sandėlis Šiluvos valsčiuje kurį laiką buvo

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Onos Rosenaitės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1972 m. Šiluvoje.

¹⁶ Valerijono Matuzo prisiminimai (1970).

¹⁷ Striužas, V. Čia mano miškai, čia mano vyrai (Stefanijos Valatkienės prisiminimai), 2015 09 02. – www.alkas.lt

¹⁸ Domyko Papreckio (g. 1910) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1969 metais.

¹⁹ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 211, l. 1–48.

²⁰ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 35.

²¹ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 109.

²² Ten pat, p. 167.

²³ Ten pat.

Žalakiškių kaime pas našlę Teklę Valantinienę. Manydami, kad čia mažiausia kratos tikimybė, knygas pas ją slėpė ne tik vietos knygnešiai: J. Karabinas, J. Kisielius, P. Papreckis, J. Matuzas, bet ir žymiausias Lietuvos knygnešys Jurgis Bielinis-Bieliakas, Stanislovas Neteckis iš Šienlaukio. Ant tvarto po šiaudais gulėjo dideli knygų pokai, sveriantys po vieną du centnerius, pažymėti knygnešių slapyvardžiais: *Kunigaikštis* (J. Bielinis), *Tabokius* (J. Karabinas), *Brošiūra* (P. Papreckis), *Šermukšnis* (J. Kisielius)²⁴. Į šį sandėlį leidinių kartais atveždavo ne patys knygnešiai, o jų patikėtiniai (Tamošius Pocius iš Naukaimio ir Jonas Beržinskis iš Žaiginio). Už knygų saugojimą T. Valantinienei kai kurie knygnešiai atsilygindavo: J. Kisielius leisdavo jai iš savo miško pasirinkti malkų, J. Matuzas atveždavo miltų, niekuo neatsilygindavo tik J. Karabinas, J. Bielinis ir P. Papreckis. J. Karabinas sakydavęs: „Knygnešiams reikia padėti ne dėl užmokesčio, o iš patriotizmo savo tautai.“²⁵

Kokią literatūrą gabenო Šiluvos knygnešiai? Iki pasirodant pasaulietiškiems lietuvių laikraščiams, t. y. iki „Ausros“ (1883), Šiluvos knygnešiai iš Tilžės dažniausiai gabenო religinę literatūrą: maldaknyges, kantičkas, elementorius... arba, pasak Kazimiero Ūdros, „dirbę kunigams“²⁶. Ši literatūra tuo metu buvo paklausiausia prekė, jos laukta beveik kiekvienuose namuose: iš maldaknygių, kaip minėta, ne tik melstasi, bet ir mokytasi lietuviško rašto. Vėliau Šiluvos knygnešių kuprinėse ir vežimuose pasirodė lietuviški laikraščiai: „Ausra“ (1883–1886), „Tėvynės sargas“, „Šaltinis“, „Ūkininkas“, „Varpas“, „Žinyčia“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, Amerikoje leidžiamas laikraštis „Vienybė lietuvininkų“, kalendoriai, daugybė įvairiausių brošiūrų: religinio, politinio, ūkinio turinio, taip pat kultūros, grožinės literatūros knygų, tarp jų Simono Daukanto „Lietuvos istorija“ (Jurgio Bielinio-Bieliako leidinys). Juozas Pavarotnikas iš Kamajų rašė, kad šiluviškis Juozas Matuzas ir kiti knygnešiai jam platinti atveždavę į Panemunėlį ir „pažangiųjų raštų“²⁷.

Zofijos Karabinaitės liudijimu, Rusijos marksistai vedę su J. Karabinu derybas, kad šis imtųsi gabenti iš Prūsijos rusų marksistų revoliucionierių leidžiamą laikraštį „Iskrą“ bei kitus jų leidinius. Bet Karabinas nesutikęs. Šį faktą savo prisiminimuose mini ir Karabino bendradarbis Pranciškus Šivickis: „Apie 1904–1905 metų žiemą atvažiavo du poneliai. Jie sakėsi iš Peterburgo ir su Karabinu labai ilgai vakare ir pernakvoję rytą kalbėjosi seklyčioje. Jie kalbėjo rusiškai ir po to išvažiavo. Vėliau sužinojome, kad tie jauni vyrai norėjo, kad Karabinas apsiimtų vežioti iš Prūsų jų raštus. Karabinas neapsiėmė aiškindamasis, kad tie raštai ne lietuviški, kad juos ne tik rusai, bet ir vokiečiai gauda, taigi labai didelis pavojus ir jis nenorįs su jais prasidėti.“²⁸ Rusijos revoliucionieriai, nieko nelaimėję pas Karabiną, vėliau tuo reikalu susitarę su Viduklės knygnešiu Juozu

²⁴ Stasio Valantino (g. 1894) iš Žalakiškių k. prisiminimai, autoriaus užrašyti 1971 08 13. Šiluvos valsčiaus knygnešiai turėjo ir kitus slapyvardžius: J. Karabinas-*Perkūnas*, P. Papreckis-*Bezmėnas*, J. Matuzas-*Bičius*.

²⁵ Stasio Valantino prisiminimai (1971 08 13).

²⁶ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 80.

²⁷ *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, p. 104.

²⁸ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 214.

Sakalausku. Jis apie tai rašė: „1903 m., sužinoję Panevėžio inteligentai mane, anot jų, esant „mandrą kontrabandininką“, pranešė apie mane rusų revoliucininkams; šie, atvažiuavę iš Peterburgo ir Maskvos, prašė, kad aš sutikčiau jiems į Panevėžį ar į Kauną vežti rusų laikraščius. Iš pradžių bijojau manydamas, kad čia kokie šnipai, nenorėjau sutikti, bet jiems vis prašant sutikau.“²⁹ Pranciškaus Papreckio sūnus Dominykas irgi liudijo, kad jo „tėvas vežęs iš Tilžės ir laikraštį „Iskrą“ į Kelmę, kur jį perduodavęs kitiems knygnešiams, vežantiems jį toliau į Rygą, o iš ten – į Rusiją.“³⁰

Į pasaulietinio turinio lietuviškas knygas kai kurie senosios kartos kunigai, senesni žmonės iš pradžių žiūrėjo nepatikliai: „Tarp parneštųjų [J. Karabino – A. V.] knygų buvo „Gyvenimai šventųjų“, „Pekla, arba Amžinas pragaras“, keletas smulkesnių knygelių, taip pat knygutė apie karves ir pieną. Pastarąsias pamatęs kaimynas Valantinas liepė jas sudeginti. Mat jam koks tai vargonininkas sakęs, jog jei ant knygos antrojo puslapio nėra vyskupo parašo (aprobacijos), tai tokios knygos negalima skaityti. Nepatiko ši knyga ir mano senelei – tėvo motinai. Esą, kad skaitytų apie pono Dievo mūkeles, apie šventuosius, tai būtų gražu ir Dievui ant garbės, o dabar apie karves ir jų pasturgalius skaito, net ir gražumo negražu...“³¹ Tarp knygnešių gabenamų iš Prūsijos lietuviškų knygų būta ir ten spausdinamų pirmųjų lietuvių kalba knygučių apie Šiluvą: 1896 m. rugpjūčio 16 d. uriadnikui sulaikius prie Rindaugų kaimo (Paberžės vlsč.) J. Bielinio vežimą su lietuviškomis knygomis, tarp jų aptikta ir Šiluvos kunigo Juozo Čerkeliausko-Mainionio 1862 m. rašyta knygutė „Balsas skurdas sunų ir dukterų Marijos Szydławos bažnyčioje stebuklais garbingos“, išleista Tilžėje 1895 m.³² Iš teliškio Jono Vaškio policija 1894 m. atėmė 44 lietuviškas knygas, tarp jų ir leidinuką „Giesmie Szydławos“ (1859)³³.

Knygų platinimo būdai. Atvežtą literatūrą platinę patys knygnešiai arba jų patikėtiniai. Juozui Karabinui ir Stanislovui Semaškai talkino minėtas Žaiginio gyventojas Juozas Zavadskis³⁴, šiluviškis Kasilauskas³⁵, Pranciškus Šivickis. Apie tai P. Šivickis prisiminė: „Per Šilines, kai privažiuoja labai daug svieto Šiluvon, nusinešdavau knygų į atlaidus ir slapčiomis jas pardavinėdavau. Jas duodavo man Papreckis. Pardavinėjau keletą metų, kol vieną kartą Papreckio paliktos knygos vieno [Šiluvos – A. V.] gyventojų spintoje pražuvo... Daug knygų ir laikraščių gaudavau iš Karabino ir Papreckio, kai kurias jų nusipirkdavau, kiek dažniau gražindavau atgal, jas perskaitęs. Tokiu būdu turėjau progos perskaityti didelę dalį lietuviškų knygų ir laikraščių, kurie tuo metu buvo spausdinami Prūsijoje ir Amerikoje. Iš Prūsų gaudavau „Tėvynės sargą“, „Ūkininką“, „Varpą“, „Žinyčią“, iš Amerikos – „Vienybę lietuvininkų“, „Lietuvą“, „Dirvą“ ir kt.; juos skaitydavau nuo pradžios iki galo, skaitydavau slapta.“³⁶ „... su Žaiginio vargonininku

²⁹ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 156.

³⁰ Dominyko Papreckio prisiminimai (1969).

³¹ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 24–25.

³² Merkys, V. *Min. veik.*, p. 63.

³³ Ten pat, p. 421.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Broniaus Bazarо (g. 1894) iš Žalakių kaimo prisiminimai, autoriaus užrašyti 1970 metais.

³⁶ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 34–35.

Ignacu Sudiku susidėję užmokėjome Karabinui prenumeratą metams, gaudavome „Apžvalgą“ reguliariai... Vėliau įvairiais keliais gaudavau „Ūkininką“, iš Karabino ir Papreckio prenumeratos keliu – „Tėvynės sarga“ su visais jo priedais: „Žinyčia“, „Dirva“.³⁷

Juozo Matuzo atvežtas knygas platino Jonas Beržinskis, Tomas Pocius, Juozas Skirmantas (g. apie 1845), Prano. Pas Skirmantą policija 1900 m. pradžioje aptiko ir konfiskavo 10 lietuviškų knygų. Už tai Vilniaus generalgubernatoriaus buvo 1900 m. gegužės 1 d. sprendimu nubaustas 2 parų areštu policijos areštiniėje³⁸.

Šiluvoje ir jos apylinkėse lietuvišką spaudą platino ir iš kitur atvykstantys knygnešiai: Jurgis Bielinis-Bieliakas (1846–1918), Stanislovas Neteckis, Marija Pupšaitė (g. apie 1838), Jono, gyvenusi Švėkšnoje, Raseiniuose. Ji priklausė Motiejaus Valančiaus įsteigta organizacijai lietuviškai spaudai leisti ir platinti. M. Pupšaitė pati gabeno lietuviškas knygas iš Prūsų samdydama kontrabandininkus, o atsivežtą spaudą platino Raseiniuose, Telšiuose, ypač Švėkšnoje, Laukuvoje, Šiluvoje, Rietave, Plungėje ir tų miestų apylinkėse³⁹. Šiluviškis Jonas Uinskis platinti lietuviškas knygas ėmė ir iš šiauliškio Stanislovo Lukausko⁴⁰.

Pasiimti draudžiamų lietuviškų knygų į Šiluvą atvykdavo platintojai ir iš kitų valsčių: Kazys Gumbelevičius iš Pasvalio valsčiaus (knygas ėmė iš K. Roseno ir J. Matuzo)⁴¹, Kanišauskas iš Žemių kaimo, Šiaulių vlsč. (knygas ėmė iš P. Papreckio ir J. Matuzo)⁴², Antanas Ratkevičius iš Lėliūnų valsčiaus (Utenos aps.). Šis savo prisiminimuose rašė: „Knygas nešdavau daugiausia iš Šilavos. Ten jas gaudavau iš Papreckio, Paukščio ir kitų knygnešių.“⁴³

Knygnešiai knygas dažnai duodavo platintojams be jokio mokesčio ar garantinio rašto. Tarpusavio pasitikėjimas tada dar buvo ganėtinas garantas, kad knygų platintojas atsiskaitys su knygnešiu. Kaimo žmonės visais laikais stokojo pinigų. Todėl knygnešiai dažnai duodavo knygų, ypač kaimynams, skolon arba už išipareigojimą atidirbti: „Buvo Pelenų diena, 1891 metai. Aš tą dieną buvau Žaiginyje... Po pamaldų, pustant sniegui ir siaučiant pūgai, vietoj eiti namo, aš vienas pasukau į Šunkepius pas Karabiną, gerai žinomą tų laikų lietuviškų knygų platintoją... – prisimena P. Šivickis. – Jį radau namuose pietus bevalgant. Aš pasakiau, kad atėjau knygų pirkti. Jis manęs paklausė, ar aš turiu pinigų. Atsakiau, kad neturiu. Jo žmona, kaip praktiška moteris, patarė man bėgti namo, nes be pinigų nieko negalima pirkti. Aš delsiai. Pats Karabinas, kiek palaukęs, sakė duosiąs, nes jis girdėjęs, kad aš mėgstąs skaityti, pažįsta mano tėvą kaip teisingą žmogų, taigi pinigus vėliau atsiimsiąs... Davė man naujitelaičių, dar nesukarpytų knygų... Iš čia su knygų pundeliu nešinas parbėgau per snieguos namo. Na-

³⁷ Ten pat, p. 212.

³⁸ LVIA, f. 378, PS, 1900 m., b. 1, l. 31–32; Merkys, V. *Min. veik.*, p. 350.

³⁹ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 316–317.

⁴⁰ Liudviko Jokubaičio (g. 1889) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1968 metais.

⁴¹ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 198–199.

⁴² *Knygnešys 1864–1904*, sudarė Vytautas Merkys, t. 3, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 29.

⁴³ *Knygnešys 1864–1904*, redaktorius Petras Ruseckas, Kaunas, t. 2, 1928 (cit. iš antrojo fotografuotino leidimo, Vilnius, 1992), p. 107.

mie tėvas kiek apibarė, bet nesmarkiai. Pyko, kad reikės už knygas mokėti, bet knygomis džiaugėsi... Tėvas vėliau per Velykas už knygas Karabinui sumokėjo ir Karabinas vietoj gražos davė dar neseniai išleistą knygutę „Kas kaltas“... Eidavau padieniu darbininku pas ūkininkus, kad užsidirbčiau kiek pinigų knygoms nusipirkti. Atsimenu, vieną dieną stogą padėjau Karabinui dengti, kad jis man duotų Šiluvos knygelę. Po dienos darbo knygelę gavau...“⁴⁴

Knygnešių veikla per Šilinės atlaidus. Daug spaudinių Šiluvos ir kitų Lietuvos vietovių knygnešiai išplatindavo Šiluvoje per Šilinės atlaidus. Šią palankią knygų prekybai aplinką vaizdžiai aprašė vienas iš ano meto knygnešių-škaplierininkų Mykolas Račkus nuo Ariogalos: „Varpų gaudimas, būgnų dundėjimas, arklių žvengimas, žmonių šūkavimai, elgetų giesmės, grojimai, švilpimai, dainavimai, barniai ir šimtai visokių balsų maišosi į krūvą, lyg jūrų verpetai. Tik tie tikrai supras, kas dedasi per Šilinės Šiluvoje, kurie patys yra išbuvę ten bent keletą dienų. Iš visų Lietuvos kampų čia suvažiuoja keli šimtai pirkliai. Vienų škaplierininkų kartais suvažiuoja apie du šimtus. Šilava buvo lyg kokias širdis, centras, iš kur tūkstančiai įvairiausio turinio lietuviškų knygų patekdavo į tolimiausius Lietuvos užkampius...“⁴⁵ Knygų platinimą Šiluvoje knygnešiai (Stanislovas Neteckis, M. Račkus ir kt.) pridengdavo škaplieryste, t. y. religinių paveikslėlių, kryželių, rožinių, „agnaselių“ ir kitokios smulkios galanterijos prekyba, kuri nebuvo valdžios draudžiama. Apšimetę škaplierininkais, knygnešiai įsirengdavo aikštėje priešais bažnyčią „balaganą“, išsidėliodavo devocionalijas, o slaptai iš po stalo siūlydavo priėjusiam ir lietuviškų knygų. Pilingienė iš Kepurnikų kaimo, įsisiuvusi savo ilgo klostuoto sijono („indaroko“) apatinėje dalyje plačią kišenę, į ją įsidėjusi kelias iš knygnešių gautas maldaknyges, slaptai jas platino per Šilinės atlaidus. Slaptai „iš po skverno“ knygas siūlydavo net ir pačioje bažnyčioje, koplyčioje. 1884 m. „Auszra“ rašė, kad per atlaidus nežinomi knygnešiai išbarstė Šiluvos bažnyčioje Martyno Jankaus „Štukaunias dainas“, kas „žmonėms daug džiaugsmo padarė“⁴⁶.

Šiluvos atlaidai kartu buvo palanki vieta užmegzti knygnešiams naujų pažinčių, keistis patyrimu, įtraukti į knygnešystę ar knygų platinimą naujų žmonių. Silvestras Jagminas iš Pagirių kaimo (Šėdos vlsč., Ukmergės aps.), 1884 m. susipažinęs Šiluvoje su minėtu knygnešiu S. Neteckiu, tapo uoliu jo atvežamų knygų platintoju⁴⁷.

Atlaidai palengvindavo knygų kelią iki skaitytojo, bet kartu ir padidindavo pavojų, nes, pasak to paties M. Račkus: „Turbūt niekur taip baisiai nepersekiodavo knygnešių škaplierininkų, kaip Šiluvoje; čia juos persekiodavo ir policija, nedori žmonės, persekiodavo ir vietos kunigai...“⁴⁸ Mat tuo metu į Šiluvą suvažiuodavo daugiau kaip 300 policijos pareigūnų: pristavų, uriadnikų, žandarų, dešimtininkų, šimtininkų, kartais atvykdavo ir pats Raseinių apskrities viršininkas (ispravnikas). Knygų persekiotojai nujausdavo, kad

⁴⁴ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 24–25.

⁴⁵ Račkus, Al. M. Kaip škaplierninkai Šiluvoje pajuokė uriadniką. – *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, p. 169.

⁴⁶ *Auszra*, 1884, nr. 12, p. 407.

⁴⁷ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 153.

⁴⁸ Račkus, Al. M. *Min. str.*, p. 169.

prieš Šiluvos atlaidus ir jomarką atvyksta knygnešiai, kurie, tikėdamiesi didelės knygų paklausos, yra prisivežę iš Tilžės lietuviškos spaudos, ištraukę ją iš slėptuvių ir pasiruošę prekybai. Todėl darydavo kratas ne tik pačiame miestelyje, bet ir jo apylinkėse. 1896 m. rugsėjo 14 d. (per Šilines) Šiluvos pristavas, ieškodamas slaptos mokyklos, kratė valstiečio Juozo Martišausko sodybą Norušių kaime (šalia Šiluvos) ir užtiko 3 lietuviškus elementorius. Už tai valstietis buvo nubaustas 3 dienų areštu.⁴⁹ 1902 m. rugsėjo 10 d. du policijos uriadnikai, tikrindami Zbaro kaime (šalia Šiluvos) pamiškėje gyvenusio 35 metų valstiečio Juozo Kasinskio sodybą, daržinės pastogėje aptiko paslėptas 5 maldaknyges. Nors šios knygos nebuvo laikomos antivyriausybinių turinio literatūra, bet uždraustos naudoti vien dėl to, kad spausdintos „lotynų-lenkų šriftu, žemaičių-lietuvių kalba“. Nors J. Kasinskis aiškino žandarams, kad tos knygos ne jo, o paliktos pas jį per Šilines nakvojusio elgetos, jis buvo nubaustas 2 parų areštu prie Šiluvos valsčiaus valdybos⁵⁰. 1904 m. rugsėjo 13 d., irgi per atlaidus, policija masiškai krėtė visus įtariamus Šiluvos valsčiaus knygnešius. Tikrindami Juliaus Kisieliaus sodybą Seiminiškių kaime, užtiko besisvečiuojantį kitą knygnešį iš Radviliškio. Neradę pas Kisielių knygų, žandarai ėmė krėti ir svečią. Rado vyskupo Antano Baranausko paveikslų-atvirukų, kuriuos radviliškietis nešėsi į Šiluvą parduoti. Policija atėmė ne tik šiuos atvirukus, bet ir pinigus, peilį, o jį patį surišę išsivarė į Raseinių kalėjimą. Tą pačią dieną krečiant kito knygnešio Juozo Matuzo namus Sandrausiškės kaime, rado lietuviškų maldaknygių. Šeiminingą surištomis rankomis irgi išsivarė į Raseinių kalėjimą.

Per Šilines žandarai itin priekabūs buvo ir pačioje Šiluvoje. 1889 m. žandaras, vaikščiodamas po šventorių, žiūrinėjo, ar kas neturi naujos lietuviškos maldaknygės. Pamatęs du vyriškius skaitančius iš naujų knygų, nelaukdamas pamaldų pabaigos, ištraukė iš jų rankų tas knygas, o pačius nusivarė į policiją, kur vertė pasakyti, iš ko jas pirkė; išklauses surašė protokolą⁵¹. 1893 m. „Vienybė lietuvininkų“ rašė, kad „žandarai, Šilave ieškodami lietuviškų knygų, net po padelkoms davatkoms žiūrėjo“⁵².

Platinantis per atlaidus lietuviškas knygas Šiluvoje kelis kartus buvo sulaukytas jau minėtas Viduklės knygnešys, škaplierininkas Stanislovas Neteckis⁵³. Jo balagane policija 1893 m. aptiko dvi lietuviškas knygas. Neteckis aiškino, kad viena yra jo, o kita – bajoro Petro Bukausko, kuris tą knygą pas jį buvo pasidėjęs. Už tai S. Neteckį nubaudė 7, o P. Bukauską 3 dienų areštu, be to, Kauno gubernorius dar davė Raseinių ispravnikui nurodymą uždrausti S. Neteckiui prekiauti škaplieriais, kryželiais ir kitokiais religiniais

⁴⁹ LVIA, f. 378, PS, 1896 m., b. 4, l. 139, 140; Merkys, V. *Min. veik.*, p. 244. Kalėjime knygnešius įmėsdavo į kriminalinių nusikaltėlių kameras, kur jie būdavo dar kartą apiplėšiami. Iš J. Matuzo kaliniai atėmė batus, 45 kapeikas, naujus marškinius, petnešas, šukas, kelnes iškeitė į blogesnes. Ko neatėmė kriminalistai, tą pabaigė policija: išleidžiant Matuzą iš kalėjimo, policija pasisavino jo plunksnakotį (10 kapeikų vertės) ir skėtį (1 rublio vertės). – *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 39; *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 162–163.

⁵⁰ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1902 12 28; Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus raštas Kauno gubernatoriui, 1903 01 10. – LVIA, f. 378, PS, 1902 m., b. 208, l. 57–58.

⁵¹ *Ž. ir L. Apžvalga*, 1890, nr. 21, p. 6.

⁵² *Vienybė lietuvininkų*, 1893, nr. 48, p. 510.

⁵³ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 78–79.

reikmenimis⁵⁴. 1894 m. policija buvo suėmusi Šiluvos atlaiduose ir kitą knygų platintoją, škaplierininką M. Račkų. Šis paskutinę akimirką buvo suspėjęs „knygas paslėpti pas gerus žmones“. Be to, jį užstojo Šiluvos klebonas kun. Jastžembskis, todėl, per naktį palaikę areštiniėje, paleido⁵⁵. 3 paras nuovadoje kalėjo Juozo Matuzo brolis Feliksas iš Tytuvėnų, žandarams sulaikius jį 1885 m. rugsėjo 9 d. Šilinės atlaiduose su 9 lietuviškomis knygomis⁵⁶. Už lietuviškų knygų platinimą per Šiluvos atlaidus nukentėjo ir daugiau knygnešių: mėnesį kalėjo Raimondas Kaupas iš Žeimių parapijos (Kauno aps.)⁵⁷, 3-jų parų areštų ir 50 rb bauda baustas Stasys Žigliniskas iš Ariogalos⁵⁸ ir kt.

Tačiau tokie knygnešių sulaikymai Šilinės atlaiduose nebuvo dažni, nes, pasak M. Račkaus, škaplierininkai varė savo darbą organizuotai, vieningai ir išmaningai, žinoję kiekvieną šnipuką, kiekvieną rusų pakaliką⁵⁹.

Platintos literatūros geografija. Per Šilines ir tarp vietos žmonių neišplatintą spaudą Šiluvos knygnešiai veždavo į kitus valsčius ir apskritis. Kad krovinyms nekeltų įtarimo, knygas kartais sukraudavo į karstus (K. Rosenas) ir, pastebėję žandarus, imdavo giedoti, imituodami laidotuves⁶⁰. Juozas Karabinas, Pranciškus Papreckis, Juozas Matuzas, Kazys Rosenas knygas gabendavo į Radviliškio, Panevėžio, Šeduvos, Kėdainių, Pasvalio, Anykščių rajonus, pasiekdavo net tolimas Šiaurės Lietuvos Pasvalio ir Rokiškio gyvenvietes. Ten jie turėjo savo knygų platintojų: J. Karabinui Baisogaloje talkino Staniulis, Radviliškyje – N. Indas, Šeduvos valsčiaus Vieriškių kaime – Kazimieras Jotautas,⁶¹ Tauragėje – Sadauskas;⁶² J. Matuzui – Juozas Mickūnaitis Zabieliūnų kaime (Panevėžio aps.)⁶³, Jonas

⁵⁴ Kauno gubernatoriaus pranešimas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1893 10 13. – LVIA, f. 378, PS, 1893 m., b. 9, l. 390–392.

⁵⁵ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 237. Kova dėl lietuviybės vyko ne tik kovojant su caro valdžios draudimais. Ji vyko ir pačioje Lietuvos visuomenėje tarp lietuviškai kalbančiųjų ir lenkakalbių. Dėl to lietuviybę propaguojantys vietos kunigai kartais patekdavo ne tik į rusų valdžios nemalonę. Rusų valdžios pareigūnai 1886 m. piktdžiugiškai rašė, kad Šiluvos klebonas Jonas Daunoravičius, būdamas bajorų kilmės ir palaikantis lenkų kalbos vartojimą, persekioja iš valstiečių kilusį savo vikarą Juozą Čerkeliauską, kam šis moko Šiluvos rusiškoje liaudies mokykloje vaikus katalikų tikybos lietuvių (žemaičių) kalba, o ne lenkų, kaip to pageidavo klebonas. Lenkiškai nekalbantis kun. J. Čerkeliauskas nepatinkąs klebonui J. Daunoravičiui ir vietos dvarininkams, kurie prašė jį, kaip lenkystei priešingą, iškelti iš Šiluvos. Tačiau vikarą itin mėgo valstiečiai. Pasinaudodami proga, kai 1886 09 07 į Šiluvos atlaidus atvyko vyskupas Mečislovas Palilionis (1883–1908), jie prašė vyskupo palikti jiems kun. J. Čerkeliauską. Bet nebuvo išklaustyti. J. Čerkeliauską tais pačiais metais iškėlė vikaro pareigoms į Šilalės bažnyčią.

Tačiau patį Joną Daunoravičių cariniai rusų pareigūnai vertino kaip priešišką „ne tik viskam, kas rusiška, bet ir kaip politiškai nepatinkamą, susirašinėjantį ir dažnai pinigų siunčiantį ištremtiems iš Rusijos kunigams ir įvairiems katalikų misionieriams“. Jį kaltino bendravimu su 1863 m. sukilimo dalyviais, ypač su ištremtu iš Kauno gubernijos 1863 m. sukilėliu, buvusiu Panemunėlio vikaru kunigu Konstantinu Piesliaku (g. 1827), kuris, vykdamas į užsienį, dvi paras svečiavėsis Šiluvoje pas J. Daunoravičių. Žr.: Kauno gubernijos žandarų valdybos raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1886 12 04. – LVIA, f. 378, PS, 1886 m., b. 94, l. 34.

⁵⁶ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 254.

⁵⁷ *Knygnešys 1864–1904*, t. 3, p. 26.

⁵⁸ Ten pat, p. 51.

⁵⁹ *Knygnešys 1864–1904*, t. 2 (cit. iš antrojo fotografuotinio leidimo), p. 169.

⁶⁰ Onos Rosenaitės prisiminimai (1972).

⁶¹ Zofijos Karabinaitės prisiminimai (1971).

⁶² Broniaus Bazarų prisiminimai (1970).

⁶³ *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, p. 11.

Katelė – Panemunėlyje,⁶⁴ Pranas Kasperavičius – Rozalime, Kazys Burokas – Kupiškio valsčiuje, į knygų platinimą įtrauktas paties J. Matuzo 1896 metais. J. Matuzas pristatydavo K. Burokui lietuviškų spaudinių dideliais kiekiais už 200 ar 300 rb, o vėliau, kai K. Burokas pats ėmė važinėti pas J. Matuzą, pradėjo „atsivežinėti dar daugiau knygų“⁶⁵. Didelę dalį lietuviškų spaudinių J. Karabinas ir J. Matuzas palikdavo pačiame Panevėžyje pas Juozą Masiulį, turintį didelę knygų parduotuvę⁶⁶. Kai 1900 m. birželio 29 d. Žemelių bažnytkaimyje (Panevėžio aps.) žandarai sulaukė Rozalimo miestelio gyventoją – knygų platintoją Joną Šereiką, tai iš jo sužinojo, kad Rozalime ir daugiau žmonių platina lietuviškas knygas, tarp jų Pranas Kasperavičius, kuris leidinius gaunąs „iš kažkokio Karabino iš Šidlavos parapijos“⁶⁷. P. Kasperavičiaus sodyboje darant kratą, 1900 m. liepos 6 d. rastos 8 lietuviškos knygos.

J. Karabinas su lietuviškais spaudiniais lankydavosi ir kitose Pasvalio, Panevėžio valsčių gyvenvietėse: Kubiliuose, Šimonyse, Pumpėnuose, Smilgiuose, Subačiuje, tačiau pas ką – nepavyko nustatyti. Ne kartą J. Karabinas su Jurgiu Bieliniumi-Bieliaku slėpėsi Aleksa Savickio sodyboje Valdaikiuose prie vieškelio Šeduva–Panevėžys,⁶⁸ nakvynę ir maisto gaudavo pas Joną Jurevičių⁶⁹, Mikalojų Katkų Ažytėnų kaime (Krakių vlsč.), J. Matuzas – Kurio kaime pas Baltramiejūniene Girelės pamiškėje⁷⁰.

Stengtasi įtraukti į knygų platinimą vis naujų žmonių. Apie tai Jeronimas Dalbokas iš Krakių apylinkės savo atsiminimuose rašė: „1886 m. vieną sekmadienį giedojau bažnyčioje rožančių. Į bažnyčią įėjo kažkoks nepažįstamas žmogus ir, priėjęs prie manęs, padėjo giedoti. Dar kiek palaukęs, pasisakė esąs Juozas Karabinas iš Šunkepių kaimo. Įsikalbėjęs pasakė norįs, kad imčiau iš jo platinti tarp vietos žmonių lietuviškas knygas. Sutikau. J. Karabinas, būdavo, laikas nuo laiko atveža maišą knygų ir palieka. Kol tas išparduodu, jis man atveža naujų.“⁷¹ Minėto J. Dalboko dėka J. Karabinas vėliau susipažino su tos pačios apylinkės gyventoju Jonu Jurevičiumi; šis tapo uoliu knygnešių globėju. Į knygnešystę J. Karabinas įtraukė ir Pagojaus kaimo (Pasvalio raj.) gyventoją Petrą Šėmbelį, vėliau irgi tapusį aktyviu knygnešiu. Savo prisiminimuose jis rašė: „Pirmą kartą 1896 m. išsiprašęs su J. Bieliniumi į Tilžę, gavau Bieliako surašytą Tilžėje pirkti spaudinių sąrašą, o antrame rašte buvo surašyta kaimai ir gyvenvietės, kuriomis turiu vykti į Šilavos parapiją pas J. Karabiną. J. Bieliakas įdavė vieną laišką nuvežti J. Karabinui. Išėjęs iš Rozalimo, nuėjau pėsčias į Šunkepių kaimą pas J. Karabiną ir įteikiau jam J. Bieliako laišką. J. Karabinas nuvežė mane savo arkliais į Gaurės parapijos Milgaudžių kaimą pas Joną Gasperavičių. Šis pėsčias nuvedė mane į netolimą vienkiemį pas Igną Stanke-

⁶⁴ Ten pat, p. 104.

⁶⁵ Ten pat, p. 177.

⁶⁶ Zofijos Karabinaitės prisiminimai (1971).

⁶⁷ Kauno gubernijos žandarų valdybos raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1900 07 14. – LVIA, f. 446, ap. 2, b. 653, l. 8.

⁶⁸ *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, p. 81.

⁶⁹ Ten pat, p. 105.

⁷⁰ Ten pat, p. 81.

⁷¹ Ten pat, p. 105.

vičių ir šis naktį pervedė mane per sieną.⁷² A. Krasinskas-Voverys, 1885 m. pirmą kartą gavęs lietuviškų knygų iš J. Karabino ir P. Papreckio ir iš jų sužinojęs kelią per sieną, 1886 m. jau pats ėmė gabenti knygas iš Tilžės⁷³.

Knygnešių kova su juos persekiojančia policija. Knygnešiais dažniausiai būdavo energingi, sumanūs, greitos orientacijos, fiziškai ištvermingi ir rizikuoti nebijantys žmonės. Tik tokių savybių asmenys sugebėdavo ilgiau dirbti šį sunkų, pavojingą, bet tautai labai reikalingą darbą.

Knygnešių visur tykojo pavojai, ypač pasienio apskrityse. Čia sukinėjosi policijos sekliai, keliais zujo raiti žandarai. Grįždamas pėsčias iš Tilžės su knygų ryšuliais per Tauragės apskritį, Juozas Karabinas kartą iš toli pastebėjo atsivejančius raitus žandarus. Bėgti buvę beviltiška, slėptis irgi – plynas laukas. Šalia kelio už kalvelės moteris grėbė šieną. J. Karabinui žaibiškai kilęs sprendimas: jis įbėgęs į grėbiančių moterų būrį, metęs šieno kupeton knygų ryšulius, švarką ir, pačiupęs iš vienos moters grėblį, vienmarškinis kartu su moterimis įnikęs grėbti šieną. Atjoję žandarai ėmė dairytis, klausinėti moterų, ar nematę praeinančio žmogaus su ryšuliais. J. Karabinas pirmas suskubęs atsakyti: „Nematėm“... Nujojus žandarams, Karabinas padėjo moterims už pagalbą ir laimingai grįžo į Šunkepius⁷⁴. Kitas Šiluvos knygnešys Juozas Lušas-Lukoševičius, vos tik užėjęs su knygomis pas vieną ūkininką, pro langą pastebėjo į kiemą įsukančius žandarus. Veikti reikėjo nedelsiant. Troboje gospadinė, seginti ilgą pakulinį languotą indaroką, atsėdusi ant kėdutės, verpė. Knygnešiui šovė drąsi mintis: jis pabruko knygų ryšulį po kėdute, o gospadinė ją užskleidė savo plačiuoju indaroku. Įpuolę į trobą, žandarai ėmė kratyti J. Lušą-Lukoševičių, dairytis po trobą. Gospadinė, tarsi į tai nekreipdama dėmesio, toliau sau verpė...⁷⁵

Viduklės uriadnikas Kiseliovas ir šimtlininkas L. Legeckis kartą sulaukė su knygomis Juozą Matuzą ir jį parsivarė į Viduklę. J. Matuzas kažkaip išsiprašė žandarų trumpam paleidžiamas, o paleistas nubėgo pas netoli Viduklės Aleknų kaime gyvenantį minėtą knygnešį-škaplierininką Stanislovą Neteckį, garsėjantį išmanumu papirkinėti žandarus, ir puolė prašyti pagalbos. Šis, pasiėmęs butelį degtinės, nuėjo pas uriadniką gelbėti Matuzo. Uriadnikas iš pradžių atsikalbinėjo, kad iš miestelio J. Matuzo negalys paleisti. Bet, atkakliai prašomas ir nuo degtinės įkaitęs, galiausiai nusileido su sąlyga, kad jam bus duoti 100 rb, o šimtlininkui 50 rb kyšiai ir niekam apie tai nebus prasitarta. Jei aukštesnė valdžia sužinotų ir jį atleistų iš tarnybos, tai jis S. Neteckį nušausias⁷⁶. Panašiu būdu S. Neteckis 1893 ar 1894 m. yra išpirkęs iš žandarų ir kitą Šiluvos knygnešį Pranciškų Papreckį, įkliuvusį Viduklėje, šiam su kitais knygų gabentojais grįžtant iš Tilžės su vežimu lietuviškų leidinių⁷⁷.

⁷² *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 216–217.

⁷³ Ten pat, p. 166.

⁷⁴ Broniaus Bazarо prisiminimai (1970).

⁷⁵ Teklės Lušienės (g. 1919) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1993 09 11.

⁷⁶ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 78.

⁷⁷ Ten pat.

Kovoje su policija knygnešiai imdavosi ir kitokių gudrybių. 1893 m. Šeduvos žandaro Šiluvoje sulaikytas su pilnomis kišenėmis lietuviškų knygų vaikinai, draugų pamokytas, ėmė šaukti, kad per kratą su knygomis paėmė iš jo ir 25 rb⁷⁸. Taip daryti knygnešius mokė ir lietuviška spauda. Laikraštis „Apžvalga“, 1889 m. aprašydamas įvykį, kai Šiluvos bažnyčioje žandaras per pamaldas iš besimeldžiančių žmonių atiminėjo naujas maldaknyges, mokė žmones „griebti tokį žandarą už pakarpos, šaukti žmones į pagalbą, pristatyti jį už „buntauninką“, o dar labiau – paimti tą žandarą už vagį.“⁷⁹ Kartą per Šilinę susitarę knygnešiai primėtė Vaitiškės palivarke (2 km nuo Šiluvos) lietuviškų laikraščių ir pranešė policijai, kad esą Vaitiškėje platinamos lietuviškos knygos. Visai policijai nugriuvus tenai, knygnešiai nieko netrukdomi pardavinėjo miestelyje lietuvišką spaudą⁸⁰. 1894 m. knygnešiai nutarė atkeršyti policijai už knygų persekiojimą. Pasinaudodami tuo faktu, kad Šiluvoje per atlaidus nebuvo viešo tualetų, škaplierininkai nutarė pastatyti balaganą, jame slaptai iškasti nemažą duobę, ją pridengti lentomis ir taip padaryti „nuošalę vietą“. Mat tais metais policija buvusi ypatingai įkyri, ypač vienas uriadnikas, kuris, pasitelkęs kelis dešimtininkus, dienomis ir naktimis kratė škaplierininkus. Škaplierininkai nutarė minėtame balagane-„tualetė“ pripilti į duobę visokio mėšlo, ant viršaus uždėti popierių, užberti žemėmis, paskui užkloti šiaudais, o ant viršaus užpilti porą sprindžių žemės. Tai padarę, anksti rytą nusiuntė vieną gudresnį škaplierininką pranešti, kad nurodytame balagane škaplierininkai yra užkasę lietuviškų knygų pokus.

„... Po valandos atbilda visa gauja policijos: spravnikas, pora pristavų, tas įkyrus uriadnikas, būrys kitų uriadnikų ir šimtininkų. Policija tuoj apsupo tą užrodytą balaganą. Būreliai žmonių, eidami į bažnyčią, sustojo pasižiūrėti, kas čia daros. Škaplierininkai taip pat subėgo pasižiūrėti. Uriadnikas, apsidaręs gražiu mundieriu, apsiavęs lakieruotais batais, atrodė tikrai kaip ištikimas caro tarnas ir „mandrios“ galvos žmogus. Jis, norėdamas sprauniko akyse pasirodyti tikrai esąs vertas medalio, tuoj nudrėskė priešakinę balagano paklodę, išoko į vidų, išsitraukė kardą ir bado žemę. Ten bebruzdėdamas, betrepsėdamas, šmaukšt ir įsmuko į duobę beveik iki kelių. „Vot i našol“ [Va ir radau], – džiaugsmingai sušuko. Ir su kardu kad ims žarstyti žemes. Ugi žiūri, kad šiaudai. Visa policija subėgo artyn radinio pažiūrėti, o uriadnikas įsikarščiaęs, net rankoves nepasiraitojęs, ims jau „knygas“ laukan iš duobės... Šiaudus kiek pažarstęs, maut abiem rankom į dvokiančią makalynę, bet tuoj ir ištraukė jas... baisiai subjauriotas. Visi policininkai ėmė baisiai keiktis, spjaudytis, o žmonės kad pasileis juokais. Kai kuriems net ašaros nuo juoko ištryško.

Vargšas uriadnikas iššoko laukan iš balagano: čebatų aulai ir kelnės apmauliotos, rankos „pauksuotos“, atkišęs jas, puola šen, puola ten, keikia, nežino ką daryti. Spraunikas paraudęs, žmonių pajuokimų įerzintas, spjaudosi ir šaukia uriadnikui, kad bėgtų nusiplauti. O čia niekur vandens nėra. Kažkas pasakė, kad klebonijos kūdroje esą vandens, tai uriadnikas pagavo bėgti prie kūdros, o komedijos mėgėjai paskui jį... Jam bėgant, takas buvo daromas plačiausias, lyg kokiam gubernatoriui. Mat žmonės vengė, kad uriad-

⁷⁸ *Vienybė lietuvininkų*, 1893, nr. 48, p. 511.

⁷⁹ Žilvitis. Tikras atsitikimas Žemaičių Lietuvoje. – *Apžvalga*, 1889, nr. 1, p. 6.

⁸⁰ Dominyko Paprecko prisiminimai (1969).

nikas ir jų neapterštų. Vargšelis „didvyris“, lyg bičių apniktas gyvulys, tuoj pukšt į vandenį, kad plaujas, kad valosi, kaip tik išmanydamas. O žmonėms baisus juokas... Paskui buvo tardymas. Spraunikas, pasišaukęs škaplierininkus, bjauriausiai juos iškeikė už tokio balagano pastatymą. Bet škaplierininkai visi išvien teisinosi, kad Šiluvoje nėra nuošalės vietos. Tuo viskas ir baigėsi. Regis, spraunikas išleido „ukazą“, kad miestelis pastatytų nuošalių vietų. Tą „skundiką“ iškamantinėję taip pat paleido.⁸¹

Ne visi uriadnikai buvo vienodi. Papirkinėjimais ir kitokiais būdais knygnešiai neretai rasdavo bendrą kalbą ir su policija, kurioje dirbo nevienodo uolumo valdžios tarnai. Apie XIX a. pabaigoje Šiluvoje dirbusį policijos uriadniką Kruglikovą Viduklės knygnešys Juozas Sakalauskas rašė: „... Kruglikovas ne tik nesistengė kontrabandininkų gaudyti, bet dar visai gerai su jais sugyveno. Kažkas jį apskundė spraunikui, kuris ir iškėlė jį į Šilavą. Į Viduklę atkėlė kitą uriadniką Kiseliova. Bet, tam nieko neįveikus, valdžia kreipėsi į Kruglikovą pažadėdama, jeigu jis išduosiąs arba suimsiąs Viduklės kontrabandininkus, duoti jam dovanų arba geresnę vietą. Jis buvo atsiųstas kontrabandai į Viduklę ištirti, bet atvažiavęs atėjo pas mane ir pasisakė, kas ir dėl ko jį čia siuntė. Pasisakė, kad iš žmonių, o ne iš 35 rb algos gyvenąs. Pernakvojo pas mane. Rytą, prisidėjęs vežimą knygų, aš kartu su juo nuvažiavau į Šilavą. Pas jį pernakvojęs, važiavau į Panevėžį.“⁸²

Išdavystė, didinusi kovos nuostolingumą. Policija darydavo kratas knygnešių soduose dažniausiai kaimynams įskundus. Mat vieni kovojo su okupantu nešdami iš užsienio lietuviškas knygas ir daug kuo rizikuodami, kiti dėl asmeniškų ar kitų priežasčių įskundimais sunkino tą kovą, didino jos nuostolingumą. Apie tai Aitvaras (Gabrielius Žemkalis-Landsbergis) lietuvių laikraštyje „Varpas“ 1890 m. rašė: „Visi kontrabandininkai, kurie neša iš Prūsų knygas, daugiau bijo savo kaimynų lietuvių ne kaip žandarų, policijos ir parubežio sargų. Jeigu berną išbarei už tinginį, tai jis tau pasakys: „Aš esmi kaltas, bet ir tu dar kaltesnis, nes prilaikai lietuviškas knygas. Tylėk, o jei ne, tai aš tave paduosiu policijai ir pasmirsi kalinyje.“⁸³ Kaimynui įskundus, 1889 m. policija kratė Kazio Roseno namus Šiluvoje. Metais anksčiau, elgetai išdavus, policija Šiluvoje per atlaidus aptiko visą vežimą lietuviškų leidinių. Zofija Karabinaitė mano, kad 1893 m. policijai pavyko aptikti Juozo Karabino ką tik atsivežtus iš Prūsijos spaudinius kaimynui Mykolui Plokščiui įskundus.

Valdžios represijos prieš Šiluvos knygnešius. Už knygų gabenimą ir platinimą Šiluvos knygnešiams teko patirti įvairių netekčių ir bėdų. Ne kartą pametus gabenamas knygas teko bėgti Juozui Karabinui, du kartus arklių ir vežimo prie Jurbarko neteko Juozas Matuzas⁸⁴. Už 150 rb kyšį tam pačiam J. Matuzui, kaip minėta, pavyko išvengti Viduklės kalėjimo⁸⁵.

⁸¹ Račkus, Al. M. Min str., p. 168–171.

⁸² *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 142. Tačiau carinės Rusijos represijos prieš knygnešius buvo niekai palyginti su tomis represijomis, kurias už antisovietinės spaudos platinimą po 1944 m. taikys laisvės kovotojams sovietine tapusi Rusija.

⁸³ *Varpas*, 1890, nr. 1, p. 13.

⁸⁴ Valerijono Matuzo prisiminimai (1970).

⁸⁵ *Knygnešys 1864–1904*, t. 1, p. 78.

1893 m. spalio mėnesį J. Karabinas grįžo iš Tilžės su dideliu ryšuliu ir maišu knygų. Įvažiavęs į kiemą ir besiruošiąs slėpti atsivežtas knygas, pastebėjo atvažiuojančius žandarus. Vos spėjo užvožti knygas prie svirno stovėjusiu kubilu. Įnirtę ieškotojai išvertė visus sodybos pakampus, surado ir paslėptus leidinius – 220 įvairaus pavadinimo lietuviškų knygų ir 26 brošiūras. Žandarų tardomas knygnešys aiškinosi, kad tos knygos ne jo, kad jis knygų prekyba neužsiimęs, o neseniai vykęs į Vokietijos Karaliaučiaus sritį pasitarti su gydytoju. Nors protokolo rezoliucinėje dalyje žandarai užrašė, kad „Karabinas verčiasi žemdirbyste ir priešiškoje vyriausybei veikloje nepastebėtas“, tačiau už knygų laikymą „stambiu mastu“ tą kartą buvo nubaustas mėnesio administraciniu areštu Raseinių policijos nuovadoje⁸⁶.

Iš areštinės J. Karabinas grįžo labai suvargęs, apiplikęs ir, nors žandarų prigrasintas daugiau knygų negabenti, vėlei uoliai ėmėsi knygnešio ir kitokio darbo. Rinko žinias apie knygnešių persekiojimą. Pasikvietęs iš kaimyninio Žalakiškių kaimo Pranciškų Šivickį, naktimis jam diktudavo įvairias žinias lietuvių spaudai užsienyje ir, šiuos raštus sudėjęs į storą paketą, pernešęs per sieną, perduodavo Tilžėje lietuviškos spaudos leidėjams⁸⁷. Jo dukros Zofijos liudijimu, kartą, Karabinui su vedliu Adomu Gavėnu nešant per sieną didelį maišą knygų, buvo pasienio sargybos pastebėti ir apšaudyti, Gavėnas žuvo, o Karabinui, pametus knygas, pavyko pasislėpti šalimais eglų jaunuolyne. Paskui Karabinas susirgo smegenų uždegimu, 3 mėnesius gulėjo ligoninėje. Kai pagijo, vėl stojo į tą patį darbą...

Tais pačiais 1893 m. liepos mėnesį 115 lietuviškų knygų ir brošiūrų policijos uriadnikas ir žandarų puskarininkis aptiko Pranciškaus Papreckio sodyboje, Vičaičių kaime. Tarp aptiktų knygų žandarus itin sudomino „Lietuviškas kalendorius“ (1891) ir brošiūra „Kreipimasis į Vilniaus dekanato kunigus“ (1870); juose paskelbtus straipsnius žandarai įvertino kaip „nuteikiančius gyventojus prieš vyriausybę“. Abu šie leidiniai buvo pasiųsti Kauno gubernijos žandarų valdybai, kaip pagrindas iškelti baudžiamąją bylą P. Papreckiui ir jo tėvui Dominykui Papreckiui. P. Papreckį Vilniaus generalgubernatorius 1893 m. liepos 19 d. sprendimu nubaudė mėnesio administraciniu areštu⁸⁸.

Tačiau areštai nepakeisdavo knygnešių nusistatymo. Paleisti iš arešto jie vėl imdavosi savo darbo. Vos tik P. Papreckiui grįžus iš nuovados, žandarai tų pačių metų (1893 m. rugpjūčio mėn.) jo sodyboje Vičaičių kaime vėl aptiko 5 knygas, 30 brošiūrų ir dvivamzdį pistoletą. Šį kartą Vilniaus generalgubernatorius savo 1893 m. rugsėjo 29 d. sprendimu P. Papreckį nubaudė 3 mėnesių administraciniu areštu, o Kauno gubernatorius 1893 m. gruodžio 11 d. dar davė nurodymą Raseinių I girininkijai atleisti jo tėvą D. Papreckį iš miško urėdijos eigulio pareigų ir nubausti jį 2 savaičių administraciniu areštu. Abiem Papreckiams Raseinių ispravnikas priedo paskyrė griežtą policijos priežiūrą⁸⁹.

⁸⁶ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1893 10 14. – LVIA, f. 378, PS, 1893 m., b. 9, l. 393–394.

⁸⁷ Zofijos Karabinaitės prisiminimai (1971). Šis faktas gali būti vienas iš galimų argumentų, kodėl Jurgis Bielinis lietuviškuose spaudiniuose pasirašydavo slapyvardžiu *Jurgis-Juozas*. Galimas daiktas, kad antrasis vardas *Juozas* buvo nuoroda į jo dendrautorį – J. Karabiną, kuris buvo mažiau raštingas už J. Bielinį, bet teikdavo jam faktų ir idėjų.

⁸⁸ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1893 07 16. – LVIA, f. 378, PS, 1893 m., b. 9, l. 233.

⁸⁹ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1893 12 11. – LVIA, f. 378, PS, 1893 m., b. 9, l. 446.

P. Papreckis paskutinį kartą nukentėjo nuo valdžios represijų prieš pat spaudos draudimo panaikinimą, kai jau gyveno Seiminiškių kaime (prie Aukštadvario) pas Kazimierą Kisielių. 1904 m. rugpjūčio 19 d. Kauno gubernijos karčemų prižiūrėtojai (obješčikai) Motiejus Vaicekauskas, Gavrilas Skarbovskis, Juozas Švėgždavičius ir Vasilijus Jurčenka, gavę slaptą pranešimą, kad P. Papreckis tebegabenąs iš užsienio lietuviškas knygas, tą pačią dieną ėmė krėsti K. Kisieliaus sodybą. Trobos prieangyje kabančio P. Papreckio palto kišenėse persekiojotai rado kelias lietuviškas knygas, o daržinėje ant lubų – kelis ryšulius („kelias dešimtis“) tų pačių knygų, kaip ir rastų palto kišenėse. Tarp jų aptiko ir keletą egzempliorių atsišaukimo „Žemaičiai ir Aukštaitijos gyventojai“. Iš rastų spaudinių dėl jų antivyriausybinių turinio žandarai išskyrė žurnalus „Ūkininką“ (1892, nr. 2, 9, 11, 12), „Tėvynės sargą“ (1892, nr. 4–5) ir dvi brošiūras „Maskvos vyriausybės veiksmai Suomijoje“, „Atsiminimai apie Kražių skerdynes“, taip pat minėtą atsišaukimą, kuriuose propaguojamas kvietimas „nuversti dabartinę valstybės santvarką“. Be to, palto kišenėse žandarai rado ir du P. Papreckiui adresuotus laiškus. Visa tai pristačius į Jurbarko muitinę paaiškėjo, jog vieno iš laiškų siuntėja yra lietuviškų knygų Tilžėje leidėjo Martyno Jankaus dukra Marija Jankutė, kuri laiške rašė, jog išsiuntusi P. Papreckiui pagal jo prašymą 40 įvairių leidinių. Papreckis aiškinosi, kad jis tokio laiško nėra gavęs, o caro pareigūnų Tilžėje apklausiamą M. Jankutė sakėsi „Papreckio nepažįstanti ir niekada jam laiško nėra rašiusi“. P. Papreckiui 1905 m. kovo 27 d. buvo iškelta baudžiamoji byla pagal Baudžiamųjų nuostatų 132 str. 2 dalį, tačiau 1905 m. spalio 29 d. ji nutraukta Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos 1904 m. gegužės 15 d. aplinkraščiu, atšaukiančiu lietuvių spaudos draudimą⁹⁰.

Laiškais ryšius su savo knygų platintojais palaikė ir Juozas Matuzas. 1895 m. gegužės 23 d. policijai aptikus Tytuvėnų gyventoją valstiečio Igno Sasnausko jaujoje 150 lietuviškų religinio turinio knygų, priklausančių J. Matuzui, krata buvo atlikta ir paties J. Matuzo sodyboje, Sandrausiskės kaime. Čia žandarai rado J. Matuzo neišsiųstą laišką Jonui Vaicekauskui, adresuotą Vitebsko gubernijos Ivanovkos stočiai. Iš laiško paaiškėjo, kad šiuo adresu J. Matuzas ne kartą pristatinėjo J. Vaicekauskui lietuviškų leidinių. Už tai J. Matuzą Vilniaus generalgubernatorius 1895 m. rugsėjo 3 d. nubaudė mėnesio areštu.

Išėjęs iš areštinės, jis ir toliau dirbo savo darbą. 1904 m. rugpjūčio 29 d. caro pareigūnai J. Matuzo namuose vėl rado maišą knygų, tarp jų buvo: Silvestro Gimžausko „Kelios istoriškos dainos“ (1863), Serafimo Kušeliausko „Talmudas žydu“ (Vilnius, 1861; Tilžė, 1891), Z. F. Milkovskio „Auštant“ (Bitėnai, 1904), Vladislavo Mongirdo „Kovoje už laisvę“ (Bitėnai, 1904). Šį kartą jam iškėlė baudžiamąją bylą. Bet jau buvo kiti laikai. Kauno gubernijos pasitarimas, pasirėmęs Ministrų kabineto 1904 m. balandžio 26 d. nutarimu (caro patvirtintu 1904 m. gegužės 7 d.) dėl lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo, bylą 1905 m. sausio 25 d. nutraukė.⁹¹

⁹⁰ Visą tekstą žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2, Vilnius, 1965, p. 327; Kauno gubernijos teismo prokuroro pranešimai Vilniaus teismo rūmų prokurorui, 1904 10 09 ir 1905 04 12. – LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1076 (Prano Papreckio byla), l. 1–4.

⁹¹ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 254.

Už knygų platinimą kelis kartus Raseinių kalėjime kalėjo ir Julius Kisielius iš Seimiškių, 5 rb bauda arba 2 dienų areštu 1900 m. rugsėjo 6 d. nubaustas Šiluvos valsčiaus valstietis Stasys Prakulevičius (g. apie 1852), Tomo⁹².

Viliantis sušvelninti valdžios represijas, policijos aptiktų lietuviškų knygų savininkais kartais prisipažindavo ne patys sodybų šeimininkai, o jų žmonos ar tarnautojos. Antai 1903 m. sausio mėnesį Dumbulės kaimo (Šiluvos vlsč.) valstiečio Prano Ličkaus sodyboje uriadnikas rado 2 lietuviškus kalendorius, iš jų vienas – „Ukiszkas kalendorius 1900 metams“. Kalendorių savininke prisipažino Ličkaus žmona Viktorija Ličkuvienė (g. apie 1880), Stepono. Jai buvo iškelta administracinė byla, bet po kurio laiko nutraukta nenurodant pagrindo⁹³. Panašų kalendorių („Tikras tėvyniszkas kalendorius“, Tilžė, 1895) uriadnikas ir žandarų puskarininkis 1895 m. gruodžio 13 d. aptiko Aukštelkių dvaro valdytojo bajoro Prano Žoromskio (g. 1855), Petro, Kiaulininkų vienkiemyje (Šiluvos vlsč.). Lietuviškų kalendorių pas Žoromskį uriadnikas jau buvo radęs ir tų pačių metų vasarą, bet tada drąsus ir ryžtingas bajoras spėjo leidinių įmesti į čia pat besikūrenančią krosnį ir taip uriadniko akivaizdoje sunaikino įkaltį. Šį kartą kalendoriaus savininke prisipažino to dvaro ekonomė, 60 metų bajorė Petronėlė Aleskienė, Antano⁹⁴. Ir ji, matyt, išvengė represijų, nes šis įvykis toliau nebeminimas.

Papildomos žinios apie Šiluvos valsčiaus knygnešius. Juozo Karabino asmenybė. Juozas Karabinas⁹⁵ atstovavo naujam, besiformuojančiam XIX a. pabaigos lietuvių valstiečio tipui, kuris vadavosi iš baudžiavinei dvasiai būdingo socialinio pasyvumo,

⁹² LVIA, f. 378, PS, 1900 m., b. 1, l. 72–73; Merkys, V. *Min. veik.*, p. 313.

⁹³ V. Ličkuvienės administracinė byla. V. Merkys jos pavardę klaidingai užrašė „Luckienė“. Žr.: Merkys, V. *Min. veik.*, p. 235.

⁹⁴ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 261, l. 3; KAA, f. 50, ap. 1, b. 23349 (Prano Žoromskio byla); Merkys, V. *Min. veik.*, p. 443.

⁹⁵ J. Karabino protėviai kilę iš Liolių parapijos Bajoraičių k. Baltramiejus Karabinas ir Magdalena Čiaputaitė – abu valstiečiai. Jų vaikai: 1) Jonas Karabinas (g. apie 1827) vedė Juozefatą Burnickaitę ir su ja susilaukė dukros Onos (g. 1858 05 13 Šunkepiuose, krikštyta 05 15; LVIA, f. 1575, ap. 1, b. 34, l. 72, nr. 56), 2) Juozo (1852–1936), būsimo knygnešio, 3) Pranciškaus, kuris, būdamas 40 metų, 1862 02 13 vedė našlę Oną Komarienę iš Žaiginio miestelio, mirė 1895 06 13 Varkalių k. nuo džiovos, sulaukęs 80 metų, buvo du kartus vedęs, antroji žmona Ona Labanauskaitė (LVIA, f. 1575, ap. 1, b. 39, l. 230). Jono Karabino žmoną Juozefatą Burnickaitę 1863 m. pakorė Medakšos sukilėliai. Z. Karabinaitės liudijimu, Juozapotą Karabinienę palaidoję rusų valdžios lėšomis, jos karstą lydėjusi kuopa dragūnų. Dėl Karabinienės pakorimo rusų valdžia atleidusi tris Karabinų kartas nuo karo prievolės ir pridėjusi iš Katerlų Borsčiznos dvaro 15 dešimtinų žemės prie anksčiau Karabinų valdytų 5 dešimtinų. Jonas Karabinas, būdamas 36 metų, tais pačiais metais (1863 10 22) vedė antrą kartą Mateušo ir Barboros (Veržbickaitės) Lauraičių (Laurinavičių) dvidešimtmetę dukrą Anelę (Oną) Lauraitytę (Laurinavičiūtę) iš Akstinių k. (LVIA, f. 669, ap. 1, b. 1370, l. 67; f. 1575, ap. 1, b. 32, l. 170). Su ja susilaukė dar 4 vaikus: 1) Jono (krikštytas Šiluvos bažnyčioje 1865 01 15; f. 1575, ap. 1, b. 35, l. 103); 2) Veronikos (mirė 1870 03 05 vienu metų; f. 669, ap. 21, b. 18, l. 72, nr. 21); 3) Petro (g. 1871 01 23), mirė 1888 03 15 nuo tymų, sulaukęs 17 metų (LVIA, f. 669, ap. 21, b. 75, l. 14), 4) Teklės (g. 1878 03 13; f. 669, ap. 21, b. 42, l. 85). Pats Jonas Karabinas, Baltramiejaus, mirė Šunkepiuose 1885 12 22 nuo karštligės, sulaukęs 68 metų, palikdamas 4 sūnus – Juozą, Simoną, Kazimierą, Petrą – ir 3 dukras – Oną, Barborą, ir Teklę; jos palaidotos Žaiginio kapinėse (f. 669, ap. 21, b. 65, l. 147). Dukros ištekojo ir išėjo į marčias, o žemė liko dviem broliams – Juozui ir Simonui. Simonas, vesdamas Jono Leono dukrą iš Žalakiškių k., kraičio gavo pusę Leono ūkio, o savąją dalį Šunkepiuose pardavė Juozui. **Juozas Karabinas** (g. 1852), Jono, būdamas 28 metų, susituokė 1879 11 20 Šiluvos bažnyčioje su Prano ir Marijonos (Ramanauskaitės) Labakašinskių dukra Uršule Labakašinskaitė (28 m.) iš Bardiškių k. (LVIA, f. 1575, ap. 1, b. 38, l. 19) ir susilaukė 7 vaikų: užaugo 2 sūnus – Antanas, Juozas – ir 3 dukros – Petronėlė, Barбора ir Zofija (dvi dukros, Veronika ir Uršulė, mirė kūdikystėje 1881–1888 m.). Tapęs viso ūkio Šunkepiuose savininku, Juozas Karabinas mažai jame dirbo. Būdamas 25 metų, pradėjo gabenti iš Tilžės draudžiamą lietuvišką spaudą ir visiškai šiai veiklai atsidavė. Ūkyje dirbo žmona, jos dar stipri motina ir samdiniai, o vėliau – pagūgė 5 vaikai.

neryžtingumo, ieškojo naujų veiklos formų, buvo linkęs rizikuoti ir pats lemti savo likimą. Šio tipo žmonės jau nelaikė žemdirbystės vieninteliu valstiečiui prieinamu verslu, ūkininkavimą bandė derinti su prekyba – orientavosi į ateinančios kapitalizmo epochos vertybes. Tai buvo politiškai sąmonėjančio ir modernėjančio kaimo žmogaus tipas.

J. Karabiną pažinoję žmonės laikė jį „visuomeniškų palinkimų vyrą“, „įdomiu žmogumi“. Savo namuose jis 1902 m. buvo įsteigęs slaptą lietuvišką mokyklą, kurioje vaikai mokėsi iš jo pargabenamos iš Prūsų lietuviškos spaudos. 1905 m. dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, 1916 m. – Vilniaus konferencijoje, vadovavo 1905 m. revoliucijos įvykiams Šiluvoje, daug kentėjo nuo rusų valdžios persekiojimų. Artimai bendravo su žymiuoju Lietuvos knygnešiu Jurgiu Bieliniu. J. Bielinio sūnus Kipras Bielinis, kartu su tėvu XIX a. pabaigoje aplankęs J. Karabiną Šunkepiuose, aprašė širdingą dviejų knygnešių susitikimą: „Iš Tytuvėnų važiuome Šiluvon, o iš čia užsukome į Karabino vienkiemį. Vienkiemis buvo ant kalniuko, o trobesiai, kiek prisimenu, buvo seni, apleisti, gi pati sodyba nuoga, be medžių. Pats Karabinas pasitiko tėvą tokiu garsiu juoku ir glamonėjimusi, kad man net keista atrodė... Karabino sodyba man priminė paskiau matytą Žmuidziniavičiaus taptą paveikslą, bene „Bajoro sodyba“.“⁹⁶

Šio emocingo susitikimo priežastį tegalima suprasti žinant, kad šiuos du vyrus tvirtai siejo idėjų bendrumas: tautos išlaisvinimo ir neapykantos pavergėjams jausmas. J. Bielinis sakydavęs: „Nenusiminkite, jei kartais žmonės mūsų nesupranta ir akiai sau kilpą ant kaklo neria; atminkite: ateis laikai, gal jau mūsų kaulai į pelenus bus pavirte, bet žmonės supras ir kitaip pradės galvoti. Pamils laisvę ir vargu ar norės jos kuomet išsižadėti.“⁹⁷ Šiuo požiūriu Juozas Sakalauskas iš Viduklės aprašė vieną charakteringą J. Bielinio pokalbį su knygnešiais J. Sakalausku, M. Slyvauskiu, Naruševičiumi Pranciškaus Papreckio sodyboje, Vičiaiū kaimo: „Ryto metą, susidėję vežimėlin laikraščių bei knygų, nutarėme kartu važiuoti Panevėžio link. Pakeliui užsukome nakvynėn pas Papreckį. Smagiam vyrų būreliui netrūko ir kalbų: vieni pasakojo apie visokius nuotykius, kaip žandarų apgavę, kiti kalbėjo apie griūvančią Rusijos galybę ir atgimstančią Lietuvą. Ypatingai karštomis kalbomis pasižymėjo Bielinis. Tokios kalbos Naruševičiui ne visai tiko, nes tas žmogelis knygnešio amatu vertėsi vien dėl pelno ir paprastai nešdavo tik maldaknyges. Neiškentęs ir sako: „Na, o ką jau jūs su šiais laikraščiais darysit, ar silkes vyniosit?“ Bielinis be galo užsigavo, trenkė kumščiu į stalą: „Jūs turbūt išgamos esate, kad drįstate taip sakyti. Laikraščiai – tai ugnis, ir su ta ugnimi sudeginsim rusą Lietuvoje.“⁹⁸

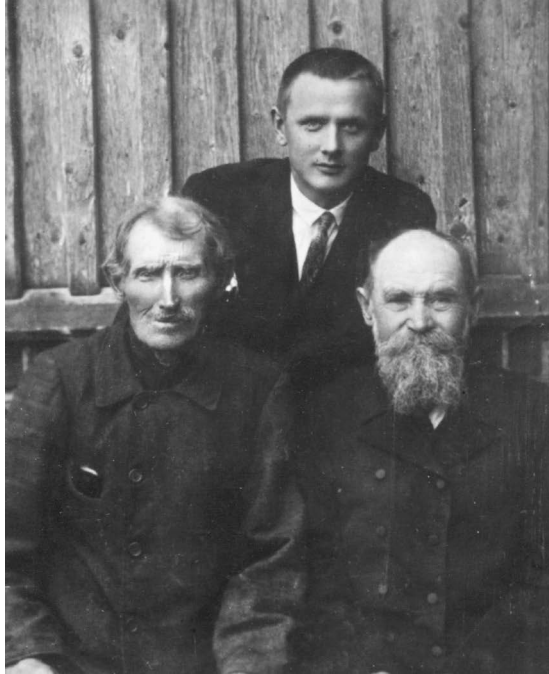
Zofijos Karabinaitės liudijimu, jos tėvas J. Karabinas, kaip visuomeniško būdo žmogus, mėgdavęs linksminintis su svečiais, dainuoti, klausytis muzikos, „baliavoti“, turėjo aukštą balsą... „Švenčių dienomis ankstį rytą eidavo į bažnyčią, o po pamaldų, susitikęs savo draugus, užsiprašydavo juos pas save į svečius, o susikvietęs juos mokydavo dainuoti, gražiai ir padoriai žaisti. Turėjo ir draugų muzikantų, kurie pakviesti noriai ateidavo pagriežti: tai Juozas ir Viktoras Semaškos iš Breckių kaimo, Kasparas, Konstantinas ir

⁹⁶ Bielinis, K. *Dieniojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai*, Vilnius, 1992, p. 99.

⁹⁷ *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, p. 39.

⁹⁸ Ten pat, p. 37–38.

Iš kairės: sėdi knygnešys Juozas Karabinas ir knygnešių globėjas, „Balanos galdynės“ autorius Mikalojus Katkus, stovi agronomas Vasarevičius, 1934 metai
(Iš A. Dulkino archyvo)

Aleksandras Astrauskai iš Pasandravio, Razmantas iš Papušynio kaimo; kita grupė muzikantų – Kazimieras ir Vincentas Vietos iš Vėžlaukio, Vaitkus iš Kirkučių, Juozas ir Pranciškus Lukošiai iš Bardiškių. Būdamas linksmas, judrus ir apšukrus, mokėjo patraukti prie savęs jaunimą. Todėl mūsų namuose dažnai skambėdavo muzika, ausys linkdavo nuo skardžių dainų.

Į tokius suėjimus pasikviesdavo ir Žaiginio kleboną kun. Leoną Špoką, Šiluvos kleboną Marcijoną Jurgaitį, kitus kilnius žmones. Kartą per Šilines, norėdamas pasirodyti, kad mėgsta linksmumą ir gerbia mokslą, pasikvietė pas save iš Vilniaus į Šiluvos atlaidus atvykusį Žemės ūkio akademijos docentą, kunigą Fabijoną Kemėžį (1879–1954), Tytuvėnų vikarą, Žaiginio bažnyčios choristus. Kaip gražiai dainavo choristai lietuviškas, poetiškas dainas... Kun. Kemėžis, sužavėtas dainų ir muzikos, labai gyrė Juoza Karabiną – knygnešį, jo mokėjimą linksmi bendrauti su jaunuomene, platinėti tarp neraštingos jaunuomenės apšvietą...

Buvo karštas katalikas, pildė visas kataliko pareigas, kas šventadienį ėjo į Žaiginio bažnyčią, čia vadovavo rožančiaus giedojimui, kas vakarą visos dukterys ir sūnūs giedojo rožančių, rytą suklaupę kalbėjo poterius, kas mėnesį ėjo išpažinties, abu su žmona priklausė Šv. Pranciškaus III ordino brolijai. Gegužės mėnesį kasdien giedodavo gegužines pamaldas, pas save parėdydavo gražų altorių. Viso kaimo žmonės čia susirinkdavo su mažais vaikais melstis. Kai būdavo „kryžiaus“ dienos, eidavo prie kryžių giedodami

„Visų Šventų litaniją“. Atėjus spalio mėnesiui, kas vakarą kalbėdavo rožančių su visa šeima, o paskui giedodavo karunką. Buvo gražu gyventi ir džiaugtis...

O kai ateidavo Šiluvos atlydai, jis pirmutinis suorganizuodavo vyrus su gražiais arkliais, raitus, gražiai pasipuošusius, lydėti eiseną arba procesiją nuo Žaiginio iki Šiluvos bažnyčios, pats pirmutinis, knygą rankoj laikydamas, giedodamas, eidavo procesijos priekyje. Atėjus į Šiluvą, irgi nesnaudė, po bažnyčią švaistėsi: tai pinigų rinko, tai į „lomką“ įlindęs kokią giesmę traukė, o naktimis su kitais vyrais bažnyčią nuo vagių saugodavo...⁹⁹

„Po pirmojo pasaulinio karo jam rūpėjo atkurti savo gyvenimą, bet rūpėjo ir kiti darbai žmonių, tėvynės labui. 1915 m. per Žaiginio miestelį ėjo rusų ir vokiečių frontas, visas miestelis supleškėjo. Ugnyje sutirpo ir gražioji bažnytėlė. Karui praslinkus, žmonės liko be bažnyčios ir be kunigo. Karabinas sako: yra dvaro mūras, apšaudytas, apgadintas, bet galima pataisyti ir padaryti laikiną bažnyčią. Taip ir padarė. Jis surado meistrus Igną ir Vladą Vietas iš Vėžlaukio, Varsuvecką iš Tautušių, pasikvietė juos pas save, maitino, „sukalėdojo“ pas žmones lentų-dilių ir pradėjo darbus. Dvaro kambariai greitai buvo suremontuoti ir paversti laikina bažnyčia, savo pinigais užmokėjo meistrams, pas save priglaudė kunigą ir vargonininką...“¹⁰⁰ Pasak Pranciškaus Šivickio, „visur siekė būti vadovujančiu, dažnai susikirsdavo su Žaiginio kunigu, o kartais ir gerokai. Nors mokslo buvo mažo, rodos, jokios mokyklos nelankęs ir rašyti menkai temokėjęs, bet buvo gerai apsiskaitęs, daug keliavęs...“¹⁰¹

Mirė Juozas Karabinas 1936 m. vasario 28 d. Šunkepių kaime, eidamas 84 metus, palaidotas Žaiginio kapinėse.

Juozas Lušas-Lukoševičius. Jasnagūros dvaro (prie Žaiginio) kumečio sūnus, irgi plačiai žinomas Šiluvos krašto knygnešys. Jokios mokyklos nelankęs, bet, mamos pamokytas, anksti išmoko skaityti. Nusižiūrėjęs į vietinius knygnešius ar jų paskatintas, ėmė keliauti į Tilžę lietuviškos spaudos parnešti. Aukštas pakumpęs vyras pėsčias išeidavo į Tilžę žiemą apsiavęs „kerzavais batais“, o vasarą – basas, batus ant pečių užsimetęs. Parneštas knygas platino aplink Šiluvą, Žaiginį, Tytuvėnus. Kadangi liko nevedęs, tai, grįžęs iš Tilžės, apsistodavo pas savo brolių Šunkepių kaime. Čia tvarte slėpė ir parneštą spaudą. Daug kartų rusų žandarų persekiotas, „bizūnais kapotas“, ne kartą nuo jų bėgęs ir juos apgavęs. Geri žmonės jį dažnai įspėdavo apie pasalaujančius žandarus. Vaikščiodamas po kaimus, Juozas Lušas-Lukoševičius ne tik platino knygas, bet ir mokė vaikus skaityti maldaknyges, giedoti šv. Litanijas¹⁰².

Aktyvus lietuviškos spaudos gaminimo ir platinimo rėmėjas buvo ir iš Šiluvos valsčiaus Varkalių kaimo kilęs *Stanislovas Lukauskas* (g. 1869 09 08), Jono. Baigęs Liepojos gimnaziją ir Peterburgo universiteto Teisės fakultetą, jis apsigyveno Šiauliuose, vertėsi privačia advokato praktika. 1900 m. rusų pareigūnai, tirdami lietuviybės žadintojo, gydytojo, Palangos gyventojų Liudo Vaineikio (1869–1938) baudžiamąją bylą, krėtė ir su juo

⁹⁹ Z. Karabinaitės laiškas autoriui 1971 01 28.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 213.

¹⁰² Teklės Lušienės prisiminimai (1993 09 11).

bendraujančių S. Lukausko ir jo žmonos dantų gydytojos Elenos Lukauskienės (g. apie 1870 m.), Henriko, butą. Spintoje rado išsisaugančią nelegalios spaudos bibliotekėlę, tarp jos knygų – ir lietuviškų laikraščių: „Ūkininką“ (1898 m.), „Varpą“. Lukauskus kaltino bičiulyste ir su kitais tada valdžios paieškomais anticarinio judėjimo dalyviais: Augustinu Janulaičiu (vėliau – žinomas istorikas, profesorius) ir Juozu Ambrozaičiu (šis nuo 1877 m. redagavo draudžiamą lietuvių laikraštį „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“), taip pat draudžiamų knygų skolinimu Šiaulių gimnazijos moksleiviams. Caro 1902 m. vasario 17 d. paliepimu S. Lukauskas su žmona buvo 2 metams ištremti iš Lietuvos, jiems uždrausta apsigyventi Pabaltijo, Pavyslio, Vakarų krašto gubernijų miestuose, taip pat ir pramoniniuose carinės Rusijos miestuose. Tremtį išgyveno Saratove¹⁰³. Mirė Stanislovas Lukauskas 1925 m. gegužės 22 d. Šiauliuose¹⁰⁴.

Juozas Zavadskis (1824 04 07–1898 12 29 Žaiginyje) Bajoras, batsiuovys, kilęs iš Kražių, dalyvavęs 1863 m. sukilime, už tai 3 mėnesius kalintas Raseinių kalėjime. Jokios mokyklos nelankęs, skaityti išmokęs savarankiškai. Nuo 1894 m. balandžio 23 d. apsigyvenęs su žmona Jekaterina Žaiginyje, platino Juozo Karabino ir Juozo Semaškos iš Brecklių atvežtą lietuvišką spaudą¹⁰⁵.

Žandarų puskarininkui Bertlingui su dešimtininkais 1894 m. birželio 19 d. darant jo bute kratą, užrakinto lagamino dugne po rusiškais knygomis rado tris draudžiamą lietuviško laikraščio „Lietuvos ir Žemaičių apžvalgą“ (1893) numerius (nr. 4, 6, 23). Žandarus itin sudomino šio laikraščio straipsniai: „Dar keletas žodžių apie Muravjovo paminklą“ (nr. 4), „Dėl valstiečių parodyto pasipriešinimo Kražių miestelyje 1893 m.“ (nr. 6), taip pat korespondencijos „Iš Kražių“ (nr. 23) ir „Iš Kalniškių kaimo ir Sedos miestelio“ (nr. 6). Šiuose straipsniuose buvo rašoma apie rusų valdžios pavartotą smurtą prieš Kražių valstiečius, kurie gynė savo bažnyčią nuo valdžios mėginimo ją uždaryti. Vykdam tyrimą, valstietis S. Levikovas liudijo, kad 1891 m. J. Zavadskis jam kalbėjęs, jog vėl sukils valstiečiai ir tada būsias trečiasis sukilimas. Juozui Zavadskui iškelta baudžiamąją bylą po kelių mėnesių (1895 10 25) nutraukė Teisingumo ministerija¹⁰⁶.

Dominykas Miklius (Miknius). Valstietis, siuvėjas, prekiautojas devocionalėmis (škaplierininkas), gyveno Šiluvoje, vėliau Tirkšliuose, Kaune, Liepojoje, nuo 1899 m. pavasario Rygoje. Manoma, kad jis leidinius platino dar prieš „Aušros“ pasirodymą, gabendamas iš Tilžės labai daug spaudos, ypač katalikiškos. Pažinojo daugelį klebonų, buvo jų patikėtinis. Tarpininkavo Kalvarijos kunigui, lietuvių katalikiškos literatūros rengėjui ir knygnešiu Antanui Vytartui (Antan Wytort, 1863–1932) užmezgant ryšius su Tilžės spaustuvininku Ernestu Vejeriu (Weyer). Nedideles knygutes leido ir savo lėšomis. Paties Mikliaus liudijimu, apie 1895 m. Šiluvoje susipažinęs su Jurgiu Bieliniu ir ėmęs iš jo pardavinėti knygas. Spauda aprūpindavo Liepojos ir Rygos lietuvius. Platino ir socialistinio turinio leidinius, kurie tada laikyti revoliuciniais ir itin persekiojami carinės rusų

¹⁰³ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 235–236.

¹⁰⁴ Apie Lukauskų bylą rašė: Šiaulietis [Višinskis, P.]. Šiauliai. – *Varpas*, 1900, nr. 12, p. 141; Naujos bausmės. – *Lietuva*, 1902 08 01, nr. 31, p. 1; *Varpas*, 1902, nr. 6, p. 144.

¹⁰⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 105, l. 123.

¹⁰⁶ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 211 (Juozo Zavadskio administracinė b. Nr. 52-94), l. 1–48.

valdžios. Buvo įtariamas, jog apie 1895–1896 m. įskundęs Tilžės policijai radikalesnės krypties lietuvių spaudos darbuotojus. Rygos žandarai, gavę anoniminį skundą apie Miklių, kaip lietuviškų leidinių platintoją, 1900 m. rugpjūčio 30 d. kratė jo butą, bet įkalčių nerado. Tačiau pats Miklius per kvotą prisipažino, jog nuo 1895 m. platinęs uždraustą lietuvišką spaudą: „Tėvynės sargą“, „Ūkininką“ ir kt. Už tai nubaustas mėnesio areštu¹⁰⁷. Vėliau Dominykas Miklius vedė ir iš knygnešystės pasitraukė. 1929 m. gyveno Biržų apskrityje, Vaškų miestelyje, iš čia rašinėjo laiškus knygnešio pensijos gavimo reikalu Liudui Girai, kuris tuomet dirbo Švietimo ministerijoje...

Knygnešių pasiaukojimas, atkaklumas ir ištvermė privertė rusų valdžią 1904 m. panaikinti lietuviškos spaudos draudimą. Laimėjus kovą už savo spaudą, kalbą ir mokyklą, tauta siekė žengti toliau laisvės keliu – nusimesti ir politinį rusų jungą. Taip buvo atei-ta į 1905 m. revoliuciją.

Šiluvos knygnešių pensijos. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, o 1929 m. švenčiant 25 metų spaudos atgavimo jubiliejų, imta rūpintis knygnešių pagerbimu, jų veiklos įvertinimu. 1936 m. Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos sudarytame vardiniame „Knygnešių, švietėjų ir kitų žymių lietuviybės žadintojų sąrašė“ Juozas Karabinas buvo priskirtas prie pirmosios (iš keturių) lietuviybės žadintojų kategorijos ir įvertintas kaip „vienas žymiausių žemaičių knygnešių, Jurgio Bielinio, Martyno Jankaus, Juozo Angrabaičio ir kitų darbuotojų bendradarbis, per kurio rankas praėjo begalės lietuviškų spaudinių, kuriuos jis pats gabeno per sieną; priklausė prie garsiųjų garšvininkų“¹⁰⁸. Jo nuotrauką ir gyvenimo aprašymą kartu su 99 kitų lietuviybės žadintojų Švietimo ministerija 1936 m. sausio 20 d. perdavė Vytauto Didžiojo karo muziejui. Šiame gyvenimo aprašyme J. Karabinas pristatomas kaip „labai plačiai ir nenuilstamai veikęs žemaičių knygnešys... turėjęs savo žinioje daugybę knygnešių ir knygų skleidėjų... Dėl jo darbavimosi Šunkepių kaimas buvo plačiai pagarsėjęs kaip spaudos platinimo centras“¹⁰⁹. Minima, jog J. Karabinas artimai bendravęs su plačiai žinomu „Balanos gadynės“ autoriumi, aukštąjį agronomijos mokslą Maskvoje ir Peterburge baigusiu Mikalojumi Katkumi iš Ažytienuų kaimo, Krakių valsčiaus.

Itin pasižymėjusiems I ir II kategorijos knygnešiams Ministerių kabinetas su prezidento Antano Smetonos pritarimu skyrė valstybės pensijas. Tokios pensijos iki gyvos galvos buvo paskirtos ir trims Šiluvos knygnešiams: Juozui Karabinui – 50 Lt (nuo 1930 m. birželio 1 d.), Pranciškui Papreckiui – 30 Lt (nuo 1931 m. gruodžio 1 d.), Simonui Žvirbliui – 30 Lt (nuo 1931 m. gruodžio 1 d.)¹¹⁰. 1931 m. pensijos skyrimo byla buvo užvesta ir šiluviškiui Juozui Lušui-Lukoševičiui, bet jos svarstymą Biudžeto patikrinimo komisija 1932 m. sausio 4 d. atidėjo, „iki bus papildomai surinktos žinios“¹¹¹, ir bylos neatnaujino. Juozui Matuzui knygnešio pensija nebuvo skirta, kaip „ne tą spaudą gabenusiam“¹¹².

¹⁰⁷ Merkys, V. *Min. veik.*, p. 263–264.

¹⁰⁸ Knygnešių, švietėjų ir kitų žymių lietuviybės žadintojų sąrašas. – LCVA, f. 391, ap. 8, b. 540, l. 14.

¹⁰⁹ Vytauto Didžiojo karo muziejus, signatūra: 158-III.

¹¹⁰ LCVA, f. 391, ap. 8, b. 540, l. 66, 49, 68.

¹¹¹ Biudžeto komisijos raštas Švietimo ministerijai, 1932 01 04. – LCVA, f. 391, ap. 8, b. 540, l. 83.

¹¹² Valerijono Matuzo prisiminimai (1970). Didžiausia 75 Lt knygnešio pensija buvo paskirta tik dviem knygnešiams: garšviečiams Kaziumi Ūdrai ir Adomui Ladukui.

2. Ne tik rezistencinė knygnešystės misija

Lietuviškų knygų gabenimas spaudos draudimo laikais, be politinių tikslų, turėjo ir kultūrinę misiją. Knygnešiai, būdami mažai raštingi, siekė patys šviestis ir kitus šviesti. Juozas Karabinas, Juozas Lušas-Lukoševičius, kaip minėta, mokė kaimo jaunuomenę skaityti, giedoti, dainuoti, bendrauti, smagiai ir prasmingiau gyventi. Visa tai kėlė iš baudžiosios neseniai išėjusių kaimo žmonių ūpą, juos psichologiškai laisvino, drąsino, budino jų prislopusias, neišplėtotas dvasios jėgas, rengė juos aktyvesniam ir sudėtingesniam gyvenimui. Be to, knygnešystė ėjo kartu su prekyba – nauju ekonominio užimtumo būdu, padedančiu kelti savo ūkio gerovę. Knygnešiai (J. Karabinas, P. Papreckis, J. Lušas-Lukoševičius, J. Matuzas ir kt.) gabeno ne tik lietuvišką spaudą. Pasak Zofijos Karabinaitės: „Tėvas iš Prūsų parveždavo ir baltos, mėlynos, raudonos medvilnės. Jos pokai sverdavo po 5 svarus; už poką Tilžėje reikėdavo mokėti po 5 rb, o čia juos parduodavo po 12 rb. Dar gabeno ir šilkvilnę... Parveždavo tikros, labai geros arbatos, stipraus ekspelerio [aktyvizuojančio gėrimo – A. V.], degtinės, ginklų, medžioklinių šautuvų akį veriančio gražumo (po 30 rb), atveždavo ir 5 šūvių revolverių, labai dailių ir patogių kišenėje nešiotis“; taip pat vaistų, populiaraus degtine užpildo įvairių gydomųjų žolelių ekstrakto „Trejos devynerios“, primenančio dabartinį valerijoną.“

Knygnešystė – komercijos ir lietuvybės žadinimo, arba privataus ir bendrojo interesų, vienovė. Ši komercinė knygnešystės motyvą jau atsikūrusioje Lietuvos valstybėje mėginta atskirti nuo politinio: knygnešiai, kurie gabeno lietuvišką spaudą dėl komercijos, kaip minėta, menkliau vertinti, jiems prieškario Lietuvos vyriausybė neskyrė pensijų. Tai lėmė tam tikras supaprastintas požiūris į knygnešystę, kuri buvo sudėtingas kompleksinis reiškinys, jungęs savyje privatų ir bendrąjį (viešąjį) interesus. Iš tiesų politiniai, kultūriniai ir komerciniai knygnešystės tikslai buvo neatsiejami vienas nuo kito – jau vien dėl to, kad lietuviška knyga pajėgė propaguoti ir žadinti lietuvybę tik būdama prekė (privatus verslas). Atskirta nuo komercijos knygnešystė – tiesiog neįmanoma: nebūtų buvę kam knygnešius finansuoti knygoms Tilžėje pirkti, knygnešių patiriams nuostoliams kompensuoti. Kitaip sakant, knygnešystė tapo sėkminga lietuvybės palaikymo akcija tik todėl, kad ji buvo ir privatus komercinis verslas. Į ją investavo patys knygnešiai, rizikavę savo turtu, savo asmeniu (laisve, sveikata, gyvybe). Patekę su knygomis į pasieniečių ar žandarų rankas, jie patirdavo ne tik didelių finansinių nuostolių (ne vienam teko bėgti palikus spaudą su visu vežimu ir arkliu), bet ir atsidurdavo areštinėje arba kalėjime. Knygnešystėje slypėjusi komercija teikdavo galimybių knygnešiui vėl tarsi feniksui „prisikelti iš pelenų“ ir tęsti pradėtą darbą. Būtent komercinė dalis darė knygnešystę galingesnę už patį knygnešius persekiojusį carinės Rusijos prievartos aparatą ir garantavo jos pergalę 1904 metais.

Todėl lietuvybei žadinti ir palaikyti svarbu buvo ne tiek konkretaus knygnešio ar knygų platintojo veiklos motyvai (patriotiniai ar komerciniai), kiek realiai atliktas darbas – lietuviškos spaudos sklaida, objektyviai tarnavusi lietuvybei. Žinoma, tie knygnešiai, kurie nešė į Lietuvą ne vien lietuviškas maldaknyges, bet ir pasaulietinius, carinei

Rusijai priešiškus raštus, palaikė ne tik lietuvybę: jie formavo ir politinę tautos sąmonę – nepriklausomos valstybės siekį. Todėl ir jų nuopelnai kraštui buvo didesni.

Be to, svarbu pažymėti ir tai, jog knygnešystėje, kaip kompleksiniame reiškinyje, dalyvavo ne tik tiesioginiai jos veikėjai – lietuviškų knygų leidėjai, tų knygų slapti gabentojai per sieną, jų platintojai, bet ir šias knygas perkančioji tautos dalis – paprasti kaimo ūkininkai, kurie, pirkdami, prenumeruodami draudžiamą lietuvišką spaudą, savotiškai finansavo ir skatino visą knygnešystės judėjimą, dengė knygnešių ar platintojų patirtus nuostolius, t. y. iš apačios maitino ir materialiai palaikė šį judėjimą, darė knygnešystę, kaip minėta, neįveikiamą carinės valdžios aparatui.

Knygnešystė – praktinė lietuvių komercijos mokykla. Komercializuota knygnešystė padėjo griauti ir iš XVI a. bajorijos atėjusį prietarą, kad bajorui pagal 1529 m. Lietuvos Statutą neoru užsiimti prekyba, arba „kupčystė nedera geram žmogui“ („Ūkininkas“, 1893, nr. 6, p. 42). Knygnešystė gana subtiliai pratino Lietuvos kaimo žmones prie komercijos, nes pagrindiniu knygų gabenimo motyvu viešai laikė ne „niekingą“ komercinį pelną, o kilnų lietuviybės žadinimą, kuris subjektyviai tarsi „teisino“, reabilitavo komerciją, darė ją tinkamą užsiimti ir geram žmogui (patriotui). Patriotizmas šiuo atveju gali būti laikomas savotišku argumentu, platesniu mastu legalizavusiu komerciją tradicinio lietuvio sąmonėje. Dėl šios komercinės dalies knygnešystė, galima sakyti, tapo tam tikrai tautos daliai ir pirmąja komercijos mokykla: kai kurie knygnešiai (bent Juozas Karabinas) žymia dalimi jau gyveno ne tiek iš ūkio, kiek iš prekybos knygomis. Šitaip knygnešystė kūrė prielaidas prasimanyti ir naujų verslų: derinti politinę kovą su konkretaus asmens ekonomine gerove. Išmokus prekiauti lietuviškomis knygomis, iš to gauti ne tik politinio, bet ir ekonominio pelno, vėliau šiuos prekiavimo įgūdžius, kaip rodo J. Karabino atvejais, buvo galima naudoti karo nuniokotiems savo ūkiams atkurti, griauti žydų turėtą prekybos monopolį Lietuvoje.

3. Perėjimas prie kolektyvinio pasipriešinimo veiksmu

1901 metų riaušės Šiluvoje. Priešiškus carinei rusų valdžiai, nuolat budėjęs žmonių sąmonėje, prasiverždavo kiekviena palankia proga. Vieną tokio stichiško gynybinio pasipriešinimo atvejį Šiluvos miestelyje XIX a. pradžioje mini lietuvių rašytojas Antanas Klementas: „1807 m. rugsėjo mėn. Šilavoje per atlaidus kariuomenei imant rekrūtus, jaunikaičiai nepasidavė ir išvarė kareivius.“¹¹³ Kitas jau žymiai masiškesnis žmonių pasipriešinimas laikotarpiu po sukilimo okupacinei valdžiai kilo Šiluvoje 1901 m. rugsėjo 9 d., prasidėjus tradiciniams Šiluvos atlaidams. Tąsyk prekytojai pramogomis, įsirengę turgavietėje priešais bažnyčią balaganus (laikinas lentų pastoges, aptrauktas brezentu), viename iš jų už pinigų rodė įvairius „fokusus“, ypač traukiančius jaunimą. Tos pačios dienos vakare apie 21 valandą prie to balagano išplieskė konfliktas, kai fokusininkų

¹¹³ Biržiška, M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, d. 1–2, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidinys, 1938, p. 32. Šis atvejis minimas kn.: Yla, S. *Šiluva Žemaičių istorijoje*, Kaunas, 2007, p. 252.

vaidinimu nepatenkinti jaunuoliai ėmė reikalauti iš balagano savininkės gražinti pinigus. Šiai atsisakius, aplaidė jos balaganą akmenimis. Dėl to kilo triukšmas.

Čia pat budintis policijos uriadnikas Samovas sulaukė vieną iš akmenis mėčiusių asmenų ir nusivarė jį į šalia esančią policijos pristavo būstinę. Tuo metu kitas valstietis prie balagano kasos irgi reikalavo iš balagano savininkės gražinti 40 kapeikų. Jai nesutinkant, žmonės ėmė piktintis ir veržtis į balaganą. Policijos uriadnikai Samovas ir Žukovas, nepajėgdami suvaldyti vis labiau įsiaudrinančių žmonių, į pagalbą iškvietė Šiluvos pristavą Gavrilą Giriną¹¹⁴. Šiam atvykus, žmonės dar labiau ėmė triukšmauti, kai kurie griebėsi baslių, pasigirdo laužomo balagano lentų traškėjimas, ir minia pasidarė nevaldoma. Nežiūrint to, pristavas Girinas suėmė pagrindinį triukšmautoją, prieš tai reikalavusį 40 kapeikų gražinimo, ir nusivarė jį kartu su balagano savininke į savo būstinę konfliktui išsiaiškinti¹¹⁵.

Paskui pristavą siūbtelejo ir žmonių minia (Šiluvos jomarked tuo metu buvę apie 20 000 žmonių). Šis, sustojęs ant būstinės gonkų, pareikalavo žmonių išsiskirstyti. Bet jie nė neketino paklusti: priekiniai, stumiami už nugarų stovinčiųjų, šaukdami „ura“, puolė būstinę, pabiro langų stiklai. Išsigandęs pristavas spruko į savo kanceliariją, paskui save užremdamas abi lauko duris. Bet durys netrukus buvo triukšmingai išlaužtos, žmonės, įsiveržę į vidų, išlaisvino 2 suimtuosius ir puolė ieškoti pristavo. Šis, dar žmonėms laužiantis į būstinę, buvo spėjęs išsokti pro namo kitos pusės langą ir per daržus, prisidengdamas tamsa, pasislėpė netoliese, Lyduvėnų gatvėje esančioje Teofilio Narbuto vaistinėje. Įtūžę žmonės viską daužė policijos būstinėje, o vėliau, kažkam šūktelejus, kad pristavas gali slėptis valsčiaus valdyboje Lyduvėnų gatvėje (dabar Kultūros namai), plūstelėjo ten ir kruopščiai iškratė valdybos patalpas¹¹⁶.

Tuo metu pristavas, tūnodamas Narbuto vaistinėje, slaptai pasiuntė vieną iš uriadnikų pas Šiluvos kleboną Pranciškų Vercinskį, kad šis nuramintų maištaujančiuosius, nes žinojo, kad klebonas turi didelį autoritetą tarp vietos žmonių. Klebonas, atvykęs į įvyko vietą, paragino žmones susilaikyti nuo smurto prieš policijos pareigūnus, nes policija esanti paskirta caro, kuris mylijs liaudį. Jeigu minia nenurimsianti, caras uždrausiąs Šiluvos atlaidus, o popiežius juos už tai prakeiksias. Ir tai žmones paveikė... Apie šį Šiluvos klebono poelgį Raseinių apskrities ispravnikas Monževskis spalio 3 d. rašė net vidaus reikalų ministrui, pabrėždamas svarbų klebono vaidmenį stabilizuojant padėtį: „P. Ver-

¹¹⁴ Šiluvos pristavo G. Girino (g. 1861 03 26) būta itin uolaus valdžios tarno, ne kartą įvairiai valdžios skatintas: apdovanotas (1890 03 25) Šv. Stanislovo III laipsnio ordinu, sidabro medaliu „Aleksandro III valdymui atminti“ ir bronzos medaliu už darbus 1897 m. „Išjudinant pirmąjį visuotinį gyventojų surašymą“; algos per metus gavęs 500 rb, dar 500 rb maistpinigių ir 250 rb butpinigių. Baigęs Vilniaus pėstininkų junkerių mokyklą II laipsnio diplomu, nuo 1888 m. – poručikas, nuo 1892 03 16 – titulinis patarėjas, nuo 1897 08 27 – rūmų (*nadvorny*) patarėjas, 1899 08 26 paskirtas Raseinių aps. 2-o stano pristavu, nuo 1901 10 02 – Panevėžio aps. ispravniko padėjėju, nuo 1904 06 14 – Raseinių aps. ispravniko padėjėju. 1906 m. po patirto insulto iškeltas į Panevėžį ispravniko padėjėjo pareigoms. Žr.: Formuliarinis Raseinių apskrities ispravniko rūmų patarėjo Gavrilo Girino tarnybos lapas. – KAA, f. I-49, ap. 1, b. 23822, l. 192, 236–241.

¹¹⁵ Raseinių apskrities ispravniko Monževskio raportas Kauno gubernatoriui Aleksejui Rogovičiui iš Šiluvos, 1901 09 11. – KAA, f. I-50, ap. 1, b. 23643 (lapai nenumeruoti).

¹¹⁶ Ten pat.

cinskis, būdamas nejaunas ir labai sergantis, bet turintis didelį autoritetą parapijoje, nedelsiant atvyko į vietą ir nuramino minią.¹¹⁷ Už šį poelgį kunigui vėliau dėkojo ne tik ispravnikas Monževskis, bet ir Kauno gubernatorius Aleksejus Rogovičius, atvykęs į Šiluvą paskutinę atlaidų dieną (rugsėjo 16 d.).

Cariniams pareigūnams skaičiuojant patirtus nuostolius paaiškėjo, kad buvo išlaužtos ne tik pristavo būstinės durys, išverstos durų staktos, išdaužyti langai, išmėtyti, iš dalies sunaikinti pristavo dokumentai, bylos, bet dingo ir pristavo pinigine, kurią jis laikęs savo kambaryje po pagalve ir kurioje buvę 95 rb valdiškų pinigų (vėliau pristavas tą pinigų sumą padidino iki 145 rb nurodydamas, kad joje dar buvę ir 66 rb, surinkti iš baudų)...¹¹⁸

Ispravnikas Monževskis rugsėjo 11 d. raportavo iš Šiluvos Kauno gubernatoriui, kad įvykiams tirti į Šiluvą atvykęs teismo tardytojas ir jau nustatyti bei suimti keli riausių dalyviai, iš jų bajoras Staškevičius ir valstietis Jonas Žickis, Antano¹¹⁹. Ieškoma ir kitų įtariamųjų: batsiuvio Ališausko (Olševskio) iš Raseinių, Vinco Ramanausko, Stanislovo Mockaičio, Prano Doviato, Petro Polskio ir plento darbininko, kurio pavardė nenustatyta¹²⁰.

Į pagalbą Šiluvos policijai buvo iškviesti Raseinių apskrities 3-o ir 5-o policijos stanų (rajonų) pristavai ir uriadnikai. Tačiau valdžia nesijautė saugi. Riausių pasikartojimo atveju turimos policijos pajėgos atrodė nepakankamos. Raseinių ispravnikas baiminosi, kad riaušės gali pasikartoti paskutinėmis jomarko dienomis – penktadienį ir šeštadienį, kai į Šiluvą atvyksią daug vietiniams nepažįstamų žmonių ir mažiausias įvykis ar agitacija gali sukelti netvarką. Todėl rugsėjo 11 d. jis telegrafu prašė Kauno gubernatorių atsiųsti į Šiluvą kazokų šimtinę tvarkai jomarke palaikyti. Atsakydamas į šį raštą, armijos štabo viršininkas gen. ltn. Povoleckis rugsėjo 13 d. pranešė, kad 3-o Dono kazokų pulko šimtinė jau komandiruota į Šiluvą civilinei valdžiai padėti. Rugsėjo 15 d. 13 valandą Kaišiadorių geležinkelio stotyje kazokai buvo įsodinti į traukinį ir tos pačios dienos vakare atvyko į Radviliškį. Iš čia ankstų rugsėjo 16 d. rytą pėsti išžygiavo į Šiluvą ir apie pietus pasiekė kelionės tikslą. Tačiau jiems jau nebuvo ką čia veikti, nes tą dieną baigėsi Šiluvos atlaidai ir jomarkas. Kazokams prabuvus Šiluvoje penkias dienas, Raseinių

¹¹⁷ Raseinių apskrities ispravniko Monževskio raštas Rusijos vidaus reikalų ministrui, 1901 10 03. – KKA, f. I-50, ap. 1, b. 23643.

¹¹⁸ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1904 04 21. – KAA, f. I-49, ap. 1, b. 23822, l. 192.

¹¹⁹ J. Žickis iš Kepurnikų k. (Šiluvos vlsč.), 24 m. valstietis, nevedęs, nuteistas Vilniaus teismo rūmų 1902 11 28–29 už „nusikaltimus“, numatytus pagal Nuostatus dėl bausmių, 263 str. 16 punktą, su teisių apribojimais, nuo 1904 06 14 paskirta 4 m. policijos priežiūra. Žr.: Raseinių apskrities gyventojų, kuriems skirta policijos priežiūra, sąrašas. – KAA, f. I-16, ap. 1, b. 2, l. 16–17.

¹²⁰ Raseinių apskrities ispravniko Monževskio raportas Kauno gubernatoriui, Šiluva, 1901 09 11. – KAA, f. I-50 ap. 1, b. 23643. 1901 09 10 cariniai pareigūnai jau buvo suėmę 9 asmenis, tarp jų – Šiluvos mst. ir parapijos gyventojus: Antaną Matulą (Matulevičių), Stanislovą Miniotą, Joną Žickį, Sutką. Riaušes pradėję Šiluvos parapijos gyventojai broliai Rekščiai, iš jų Stanislovas Rekštys pripažintas „pagrindiniu riausių organizatoriumi“. Pajutęs, kad yra caro pareigūnų paieškomas, pasitraukė į Ameriką. Kai kurie iš suimtų riaušininkų Vilniaus teismo rūmų buvo nuteisti 2 ar 3 m. kalėti (Liudviko Jokubaicio (g. 1898) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1968 metais).

apskrities ispravnikas rugsėjo 21 d. telegrafavo Kauno gubernatoriui, kad Šiluvoje ramu ir kazokų šimtinė nebereikalinga¹²¹.

Tai, kad apie šį įvykį Kauno gubernatorius skubos tvarka rugsėjo 15 d. informavo net Rusijos imperijos vidaus reikalų ministrą¹²², rodė, kaip vietos rusų pareigūnai buvo išgąsdinti Šiluvos įvykio. Jie manė, kad tai gali būti pradžia prasidedančių didesnių neramumų Lietuvoje.

Aiškinantis riaušių priežastis, būta kelių versijų. Pasak vietos žmonių pasakojimų, riaušės kilusios dėl to, kad nevietinis berniukas, neturėdamas pinigų bilietui nusipirkti, pro balagano skylutę žiūrėjęs viduje rodomus „fokusus“. Tai pamatęs, balagano savininkas peiliu išdūręs jam akį. Dėl to pasipiktinusi minia sugriovusi balaganą, o policininkus, bandžiusius užstoti „balaganščikus“, žmonės sumušę ir nusiaubę policijos būstinę¹²³. Tačiau archyvinė medžiaga šios versijos nepatvirtina. Šiluvos pristavas G. Girinas rugsėjo 28 d. rašte Kauno gubernatoriui riaušių priežastis aiškino tiesiog netinkamu Raseinių apskrities ispravniko Monževskio ir kitų pareigūnų elgesiu. Esą Monževskis, atvykęs rugsėjo 7 d. į Šiluvą ir užėjęs pas Šiluvos kleboną P. Vercinskį, domėjosi, koku pagrindu balaganščikai gavę teisę statyti balaganus turgavietėje priešais bažnyčią. Paašikėjo, kad leidimus jiems už mokesčių buvo išdavusi Šiluvos miestiečių valdyba, kuri šiuo mokesčiu siekusi apmokėti į Šiluvos atlaidus atvykstančios policijos butų nuomą ir išlaikyti miestelio „gaisrininkų vežimą“. Ispravnikui pripažinus šį mokesčių neteisėtumą, tarp balaganščikų pasklidusi žinia, kad policija iš jų neteisėtai renkanti rinkliavas. Prie to dar prisidėję ir netinkami Raseinių ispravniko padėjėjo Fomino ir 2-o policijos stano viršininko Sogolino, taip pat Raseinių policijos viršininko (*gorodovoj*) Teruno veiksmai. Šie pareigūnai, atvykę į Šiluvą rugsėjo 8 d., raginę balaganščikus apskusti Šiluvos pristavą G. Giriną, kaip nustačiusį neteisėtus mokesčius, ir tuo pakurstę neapykantą jo (pristavo) atžvilgiu. Esą per riaušes balaganų savininkai kaip tik ir išlieję susikaupusią neapykantą policijai ir pirmiausia jos pristavui. Tarp tų, kurie pirmieji kurstė žmones riaušėms, buvę balaganų savininkai Antanas Matulevičius (Matulas), kalvis Vincas Astrauskas (Ostrovski) ir Stanislovas Miniotas¹²⁴.

Tačiau pristavas nemėgino paaiškinti, kodėl riaušėse dalyvavo ne tik „balaganų laikytojai“, o pačios riaušės virto masinėmis. Iš Kauno gubernatoriaus, Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko ir jo padėjėjo pranešimų carinės Rusijos Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui aiškėjo kitoks, jau politizuotų šio įvykio priežasčių vaizdas. Smurtą prieš policiją, šių pareigūnų nuomone, paskatinusios žinios apie panašius įvykius kituose Rusijos imperijos miestuose. Esą žmogus, pasivadinęs Šiaulėnų miestelio valstiečiu, raginęs nepasitenkinimą rodančią minią pasekti Kijevo judėjimų pavyzdžiu ir pulti policiją. Taip kurstęs ir žmogus, pasivadinęs Kelmės miestiečiu.¹²⁵ Panašiai šių

¹²¹ KKA, f. I-50 ap. 1, b. 23643.

¹²² Ten pat.

¹²³ Liudviko Jokubaičio prisiminimai (1968).

¹²⁴ Sidlavos pristavo Gavrilos Girino pasiaiškinimo raštas Kauno gubernatoriui, Raseiniai, 1901 09 28. – KAA, f. I-50, ap. 1, b. 23643.

¹²⁵ Jučas, M., Mulevičius, L., Tyla, A. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*, Vilnius: Mokslas, 1975, p. 158–159.

riausių priežastis buvo linkęs aiškinti ir Šiluvos klebonas P. Vercinkis laiške vyskupui: „Sprendžiant iš to, su koku lengvumu buvo sutrukdyta ramybė, rodytų, jog viso to priežastis buvo anksčiau stebėtų neramumų įtaka...“¹²⁶

Šiuos įvykius Šiluvoje galima vertinti kaip vieną iš ženklų, liudijusių apie anuo metu augusį Rusijos imperijoje žmonių politinį aktyvumą ginant savo teises, kuris po kelių metų išvirto į plataus masto 1905 m. revoliuciją, sukėlusią laisvesnio gyvenimo vilčių ir Šiluvos regiono žmonėms.

4. Carinės Rusijos valdžios pašalinimas ir jos sugrįžimas 1905–1906 metais

Bulavėnų kaimo žmonių pasipriešinimas carinės Rusijos policijai. 1905 m. pradžioje Šiluvos regiono žmonės ėmė pasiekti žinios per laikraščius ir atvykstančius į atlaidus maldininkus, kad kažkur Rusijoje ir kai kuriuose Lietuvos miestuose bruzda darbininkai, vyksta streikai, manifestacijos, susidūrimai su policija. Bet kaime iš esmės dar buvo ramu. Tačiau vasarą politiškai ėmė aktyvėti ir kaimas. Atsiliepdami į Lietuvos socialdemokratų partijos reikalavimą padaryti galą beatodairiškam miškų naikinimui, Šiluvos valsčiaus Bulavėnų kaimo gyventojai birželio 18 d., atvykę prie Dubysos, sulaukė upę plaukiančią miško medžiagą ir pareikalavo, kad mediena prekiaujantis žydas Garsonas sumokėtų jiems 300 rb nuostolių atlyginimo už upės kranto gadinimą ir vandens teršimą. Pirklio Garsono užsakovas Mauša Seganas dėl to pasiskundė Šiluvos policijos pristavui. Šis, atvykęs į įvykio vietą su dviem policijos uradnikais, trimis kaimo policininkais ir kviestiniais, rado iš surištų karčių padarytą užtvartą ir susikaupusią didžiulę masę miško medžiagos. Pristavas žinodamas, kad Dubysa yra pripažinta laisva ir tinkama rąstams plukdyti upė, o sulaikymu padaryta miškų pirkliui nuostolių, pareikalavo nedelsiant užtvartą išardyti ir praleisti miško medžiagą. Tai sužinoję Bulavėnų kaimo žmonės, pasigriebė kuolus ir jais grūmodami policijai, ėmė rinktis prie upės. Pristavui pasiūlius valstiečiams išrinkti iš savo tarpo keletą atstovų savo reikalavimams pateikti ir protokolui pasirašyti, žmonės atsisakė tai daryti, o prieš užsakovo samdinius, bandžiusius pašalinti užtvartą, pavartojo smurtą: valstietis Juozas Gaubša numetė nuo skardžio į upę žydą Buršteiną, o Konstantinas Gališanskis įvijo į vandenį ir patį užsakovą Maušą Seganą. Bandant į konfliktą įsikišti policininkams, žmonės ėmė raginti vienas kitą: „Pirmuškim juos!“ Išsigandęs pristavas ir jo palyda pasišalino.

Apie šį įvykį Raseinių apskrities ispravnikas, informuodamas Vilniaus generalgubernatorių, siūlė aktyviausius šios įvykio dalyvius – Vincą Gaubšą, Konstantiną Gališanskį, Ferdinandą Praną Cinoką ir Adomą Banį – patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Vėliau,

¹²⁶ Šiluvos klebono P. Vercinskio raštas Žemaičių vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, 1901 11 29. – LCVA, f. 1671, ap. 4, b. 174, l. 2. Vienas iš lietuvių nacionalinio atgimimo veikėjų Stasys Matulaitis savo „Atsiminimuose“ rašė, kad Lietuvos jaunimas, ypač besimokantis, „visa širdimi nekenė carinio režimo, jo brutalaus tautinio, ekonominio ir dvasinio slėgimo“. Žr. Matulaitis, S. *Atsiminimai ir kiti kūriniai*, Vilnius, 1957, p. 126–127.

matyt, buvo pasiektas kompromisas, ir Dubysa žydai vėl plukdė miško medžiagą¹²⁷. Šis įvykis, privertęs rusų policiją nors ir laikinai atsitraukti, politiškai drąsino žmones ir stiprino jų įsitikinimą, kad organizuotas priešinimas rusų valdžiai gali priversti ją bent kiek paisyti žmonių interesų.

Priešiškumas ir raginimas neklausyti rusų valdžios sklido Šiluvos apylinkėse ir iš platinamos anticarinės, antirusiškos literatūros. Už „nerimą keliančių maištingų gandų skleidimą“, taip pat literatūros, priešiškos Rusijos vyriausybei, platinimą tų metų liepos 13 d. buvo areštuotas ir įkalintas 2 savaitėms Šiluvos valsčiaus valstietis Stanislovas Lukoševičius, sūnus Kazimiero¹²⁸. Politinis vietos žmonių aktyvėjimas buvo juntamas ir rugsėjo mėnesį, rengiantis viršaičio ir kaimų seniūnų rinkimams. Neįsivardijęs šiluviškis (gal tai Pranciškus Šivickis?) „Vilniaus žiniuose“ ragino šiluviškius nerinkti „tokių, kurie nori degtinę įsipirkti į viršininkus, nes tokiam nerūpės mūsų valsčiaus gerovė ir nebus užtarytoju nuskriaustųjų.“¹²⁹

Juozas Karabinas Didžiąjame Vilniaus seime. Rudenį, prasidėjus masiniams streikams didžiuosiuose Lietuvos miestuose, centriniai lietuvių laikraščiai išspausdino Jono Basanavičiaus ir kitų Lietuvos inteligentų kvietimą organizuoti valsčiuose sueigas ir rinkti po du atstovus į Vilniuje šaukiamą visuotinį lietuvių suvažiavimą, vadinamą Seimu, kuris ketino svarstyti Lietuvos teisinę padėtį carinės Rusijos imperijoje. Šiluvos valsčiaus žmonės sueigoje į šį suvažiavimą išrinko du savo atstovus: jau minėtą knygnešį Juozą Karabiną ir aktyvų jaunuolį iš Žalakiškių kaimo Pranciškų Šivickį. Pastarajam pritrūkus lėšų kelionei, į Didįjį Vilniaus seimą išvyko J. Karabinas. 1905 m. lapkričio 21 ir 22 d. (naujuoju stiliumi – gruodžio 4 ir 5 d.) į Vilnių susirinko apie 2 000 žmonių beveik iš visos Lietuvos pasitarti, ką daryti, kaip versti caro valdžią ir siekti „žmonių valdžios“. Seimo darbu domėjosi visa Lietuva.

Baigiantis suvažiavimui, buvo paskelbti Seimo nutarimai, jų kopijos išdalytos visiems suvažiavimo dalyviams su įpareigojimu, grįžus į namus, tuos nutarimus paskelbti savo parapijose artimiausią sekmadienį po pamaldų ant šventoriaus ir tuojau eiti jų vykdyti¹³⁰. Nutarimuose žmonės buvo raginami šviestis, vienytis su visais sukilusiais prieš Rusijos vyriausybę, reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, įpareigoti kunigus vartoti Lietuvos bažnyčiose lietuvių kalbą. Šiuos reikalavimus papildė itin revoliucingi ir aiškiai suformuluoti Lietuvos socialdemokratų partijos nutarimai, surašyti emocionali, aiškiu ir įtaigiu Vinco Mickevičiaus-Kapsuko stiliumi. Jie ragino valstiečius, buvusius baudžiauninkus, nemokėti išperkamuju už žemę mokesčių, „neiti į rusų armiją“, „išvaryti iš mokyklų rusus mokytojus“, „neleisti kunigams bažnyčiose melstis už Rusijos carą“, rinkti į valsčiaus valdybas savus žmones, „tverti revoliucijos komitetus ir visą valdžią

¹²⁷ Raseinių apskrities ispravniko pranešimas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, 1905 07 13. – LVIA, f. 378, PS, 1905 m., b. 13, l. 82–83.

¹²⁸ LVIA, f. 378, PS, 1905 m., b. 10, l. 110.

¹²⁹ Šidlavas. – *Vilniaus žinios*, 1905 09 11 (24), nr. 221.

¹³⁰ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2. Vilnius, 1965, p. 270–272.

imti į savo rankas“, „organizuoti savo miliciją“¹³¹. Šiuos radikalius reikalavimus dar labiau sustiprino ir sukonkretino to paties V. Kapsuko 1905 m. lapkričio 6 d. atsišaukimas „Vyrai, už ginklų“, kuriame atvirai kvietė žmones: „Varykime iš Lietuvos caro vyresnybę, nebeduokime algos caro valdžios pastatytiems činauninkams. Nebeklausykime ir jokių reikalų nebeturėkime su policija, zemskiais, žandarais ir uriadnikais, išvarykime juos iš Lietuvos... visus savo reikalus patys atlikime, kaip ir kad visai nebebūtų pas mus vyresnybės... Prašydami nieko nuo caro valdžios negausime, užuot reikalavę, su ginklu rankose pasiimkim, kas mums yra reikalinga, be ko mes gyventi negalim... Uždarykime visas mokyklas ir gimnazijas, o maskoliams mokytojams liepkim išvažiuoti... Draskykime monopolius, bet anaipol nė į burną neimkime degtinės, neleiskim kitiems jos vogti ir namon vežtis, o viską sudaužykime... Nuplėškime visur caro valdžios ženklus: caro paveikslus, erelius... Nebeeikim į vaiską ir nebeleiskim kitiems eiti.“¹³² Pats caras tame atsišaukime įvardijamas „puskvailiu“¹³³.

vykdant Didžiojo Vilniaus seimo nutarimus. Šie du tūkstančiai žmonių grįžo iš Vilniaus į namus nešini Seimo ir Socialdemokratų partijos nutarimais, užsikrėtę revoliucine ir pajaustos vienybės dvasia, gavę konkrečius nurodymus veikti, kupini entuziazmo ir ryžto kuo greičiau juos įgyvendinti. Kai kurie jų grįžo įsisegę švarkų atlapuose sidabrinčius vyčius – Seimo dalyvio ženklus (tokių vyčių buvo pagaminta 300). Draugų ir kaimynų akyse Didžiojo Vilniaus seimo dalyviai, pasak Juozo Gabrio, buvo išaugę į didvyrius, įgiję nepaprastą autoritetą žmonių akyse. Kiekvienas jų paliepimas buvo žmonių tuoj pat vykdomas, nes tikėta, kad visa tai daroma išimtinai žmonių naudai¹³⁴. Tuo rėmėsi ir Juozo Karabino autoritetas. Neatsitiktinai rusų valdžios pareigūnai J. Karabiną vadino „Šidlavos valsčiaus diktatoriumi“¹³⁵.

Patys Seimo dalyviai ir dauguma žmonių neskyrė Seimo nutarimų nuo Socialdemokratų partijos (Valstiečių sąjungos) nutarimų, nes jiedu buvo atspausdinti greta vienas kito. Seimo nutarimai, grynai politinio teorinio pobūdžio¹³⁶, buvo mažiau suprantami kaimiečiams, buvo mažiau radikalūs, propagavo Lietuvos autonomiją Rusijos imperijoje, tuo tarpu Socialdemokratų partijos nutarimuose politiniai reikalavimai, suformuluoti kategoriško imperatyvo forma, aiškiai rodė, ką žmonės privalo daryti, nuo ko pradėti. Šiluvoje ir kitur vykusių mitingų oratoriai ir vadovai, matysime, vėliau pažodžiui karto-

¹³¹ Ten pat, p. 387–388, 392–396.

¹³² Ten pat, p. 387–389. Būtent šiuos Socialdemokratų partijos nutarime ir V. Kapsuko atsišaukime suformuluotus pagrindinius reikalavimus ir nurodymus vėliau Šiluvoje per mitingą kartojo oratoriai ir laikėsi šiuose dokumentuose nurodytos taktikos juos įgyvendindami.

¹³³ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2, p. 388.

¹³⁴ Gabrys, J. P. Didžiojo Vilniaus seimo rytojūs. – *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 12, p. 270. Šiuo požiūriu žmonių susitelkimas apie Vilniaus seimo dalyvius, kaip savo laisvinimosi vadovus, priminė 1989–1899 m. Sąjūdžio laikus Lietuvoje.

¹³⁵ Raseinių apskrities 8-o skyriaus zemstvos viršinininko pranešimas Kauno gubernatoriui, 1905 11 30. – LVIA, f. 378, Bendrasis skyrius (toliau – BS), 1905 m., b. 406, l. 309.

¹³⁶ Vilniaus seimo nutarimuose caro vyriausybė buvo įvertinta kaip „pikčiausias mūsų priešas“. Raginta „šviestis, vienytis ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi“, reikalauta Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, mokyklas paversti tautinėmis, visuose Lietuvos valsčiuose vartoti prigimtinę žmonių kalbą, priešintis lenkų kalbos vartojimui Vilniaus vyskupijos bažnyčiose politiniais tikslais ir t. t. Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2, p. 390–391.

jo ne tiek Vilniaus seimo, kiek Socialdemokratų partijos nutarimų frazes, sąvokas ir vadovavosi juose nurodyta veikslių taktika, patį carą vadino „puskvailiu“ (V. Mickevičiaus-Kapsuko pavartotu terminu).

Tuos įvykius ir su jais susijusias žmonių nuotaikas savo atsiminimuose aprašė Pranciškus Šivickis: „Tuoj po Seimo Karabinas grįžo namo, parsivežė Seimo deklaracijų, kuriose buvo pirmas lietuvių balsas į nepriklausomybę. Karabinas grįžo šeštadienio vakarą, tuoj tą patį vakarą atsiuntė savo vaiką Joną nuvežti mane į Šunkepių kaimą pas jį. Jis sako esąs labai pavargęs, labai apgailėstavo, kad manęs nepasiėmęs su savimi. Jis papasakojo apie Vilniaus Seimą ir sako: „Snausti jau gana, reikia veikti.“ Jis įteikė man keletą egzempliorių Seimo nutarimų ir liepė išplatinti: vieną nunešti į Žaiginių ir ten priklijuoti prie kunigo svirno sienos, išeinančios į turgavietę, o kitą nunešti į Šiluvą. Pats sakėsi pasirūpinęs, kad kunigai per pamokslus Žaiginyje, Šiluvoje, Tytuvėnuose ir Lyduvėnuose praneštų iš ambonos, kad visi Žaiginio, Šiluvos ir kitų apylinkių gyventojai pirmadienį rytą susirinktų į Šiluvą. Kiek aš sužinojau, kunigai taip ir padarė. Aš padariau, kaip buvo sutarta. Anksti rytą sekmadienį, dar su tamsa nubėgęs į Žaiginių, priklijavau tą nutarimą prie klebonijos svirno, kad galėtų visi matyti ir skaityti, o pats tiesiai iš Žaiginio nuėjau į Šiluvą. Kol atėjau, išėjo geras laikas ir ten radau žmones jau po sumos einančius iš bažnyčios. Žmonės, pamatę mane su pluoštais popierių kišenėje, pradėjo mane spirti, kad aš Seimo nutarimus viešai perskaityčiau, ką aš ten pat, priešais šventoriaus vartus, ant kalnelio atsistojęs ir perskaityčiau. Iš pradžių žmonių buvo nedaug, bet skaitant susirinko didelis būrys... Kartu pakartojau kunigų pranešimą pirmadienį rinktis į Šiluvos turgavietę pasitarti. Perskaitęs nutarimą, jį priklijavau prie šventoriaus tvoros...“¹³⁷

Siekdamas užbėgti brestantiems revoliuciniams įvykiams už akių, Vilniaus generalgubernatorius Fregė dar 1905 m. lapkričio 23 d. buvo išsiuntinėjęs vadinamąjį „Apskelbimą“, kuris leido valstiečiams padaryti tam tikrų pertvarkymų valsčių valdybose ir mokyklose, bet iš esmės ragino laikytis rimties ir laukti Valstybės dūmos nutarimų. Tačiau žmonės jau nesiruošė laukti, net ir skaityti tokių „apskelbimų“ nenorėjo netikėdami, kad rusų valdžia gali ką nors gera žmonėms padaryti. Todėl Raseinių zemstvos 8-o skyriaus viršininkas 1905 m. lapkričio 30 d. raportavo Kauno gubernatoriui, jog generalgubernatoriaus „Apskelbimą“ pavykę išplatinti tik Raseinių valsčiuje. Kas su juo atsitikę Kelmėje – nežinaš, bet Šiluvoje jis patekęs į Karabino rankas, kuris vaizduojąs valsčiaus diktatorių ir šio „Apskelbimo“ platinti neleidęs¹³⁸.

Įvykių eigą žmonės jau ėmė į savo rankas. „Kiek padėjo mūsų skelbimai Žaiginyje, Šiluvoje ir kituose aplinkiniuose miesteliuose, kiek kunigų skelbimai..., bet pirmadienio rytą visi keliai keleliai buvo pilni į Šiluvą einančių žmonių – ėjo būriais, būreliais, po du, tris ir pavieniais beveik tik vieni vyrai. Ėjo visi su didžiausiu žingeidumu visų svarbiausiu klausimu: „Ar dalys žemes?“ Atrodo, kad tuo laiku visi kiti klausimai reikšmės neturėjo. Tas klausimas vienodai rūpėjo tiems, kurie norėjo gauti žemes, kaip ir tiems,

¹³⁷ Šivickis, P. Prisiminimai p. 49–50.

¹³⁸ Raseinių apskrities 8-o skyriaus zemstvos viršininko pranešimas Kauno gubernatoriui, 1905 11 30. – LVIA, f. 378, BS, 1905 m., b. 406, l. 309.

kurie turėjo daugiau kaip kiti žemės ir bijojo, kad nuo jų neatimtų. Tiek žmonių neidavo net į Šilines, kiek jų ėjo į šį susirinkimą, „kur bus dalijamos žemės“. Politiniai ir kiti klausimai gal buvo galvoje tik vienam iš šimto, o gal vienam iš tūkstančio. Tokia buvo padėtis kaime“, – rašė šių įvykių liudytojas P. Šivickis¹³⁹.

1905 m. lapkričio 28 d. (naujuoju stiliumi gruodžio 10 d.), pirmadienį, dar prieš prasidedant mitingui, vietos aktyvistai Šiluvos vaistininkas Teofilis Narbutas, knygnešys Kazys Rosenas su keliais vyrais, vykdydami minėtą Vinco Kapsuko reikalavimą, uždarė valstybinę degtinės parduotuvę, vadinamą „Monopolii“ (ši parduotuvė taip vadinosi dėl jai suteiktos išimtinės teisės prekiauti degtine). Iš parduotuvės degtinės butelius nešė į gatvę ir čia pat daužė... Degtinė tekėjo į pakalnę upeliu, kai kurie vyrai, parkritę ant kelių, bandė atsigerti iš to degtinės upelio...¹⁴⁰ Paskui parduotuvės duris ir langus užkalė lentomis. Buvo uždaryta ir smuklė („traktierius“). Vietos žydai patys savo parduotuves užsidarė neraginami.

Mitingo organizatoriai (Jonas Žickis, Antano, iš Kepurnikų kaimo, Pranciškus Šivickis iš Žalakiškių, Pranas Augustis iš Tytuvėnų ir kt.) rinkosi Petro Vaičiaus vadovaujamoje senelių prieglaudoje ir tarėsi, kaip vesti mitingą. Artėjant mitingo pradžiai, į miestelį rinkosi ne tik žmonės, bet ir valdžia: atvažiavo Raseinių pristavas, Tytuvėnų uriadnikas, policininkų... Todėl kai kurie organizatoriai, pasak P. Šivickio, ėmė nerimauti: „Ar nepradės į mus šaudyti?“ Tačiau, atėjus į senelių prieglaudą Juozui Karabinui, su juo atėjo ir ryžtas veikti nedelsiant. Kai J. Karabinas su kitais organizatoriais 11 valandą pasirodė Šiluvos centrinėje turgavietėje, ji jau buvo užpildyta valsčiaus valstiečių ir kaimyninių dvarų darbininkų – susirinko apie 5 000 žmonių¹⁴¹.

Mitingas ir prievartinis rusų valdžios pašalinimas. Mitingas prasidėjo ir vyko pagal tą scenarijų, kurį buvo nurodę Seimo ir ypač Socialdemokratų partijos nutarimai su Vinco Kapsuko „manifestu“. Apie mitingo eigą Pranciškus Šivickis savo atsiminimuose rašė: „Nieko nelaukęs, Karabinas užsilipo ant stalo, paprašė visų nutilti ir pradėjo kalbėti apie Vilniaus seimą, jo nutarimus, kuriuos jis čia pat perskaitė ir aiškino, ką reikia daryti, kad tie nutarimai būtų įvykdyti. Publika labai plojo ir šaukė: „Ura!“ Karabino stiprus balsas buvo girdimas po visą turgavietę. Jis faktiškai ragino veikti pagal Lietuvos socialdemokratų partijos nutarimą: ragino nepripažinti caro valdžios, pašalinti visus valsčiaus valdybos narius, juos pakeisti kitais, nemokėti valstybinių mokesčių už žemę, perimti žmonių žinion valstybinius miškus ir žemes, valdomas rusų kolonistų“, sakė, kad „lietuviams nereikia caro, rusų vyriausybės ir rusų įstatymų, carą pavadino „burlioku ir puskvailiu“ (V. Kapsuko terminu)¹⁴². Po to ta pačia tema kalbėjo šiluviškis knygnešys Kazys Rosenas. Dar didesnis triukšmas kilo, kai, jam baigus, ant stalo užšoko

¹³⁹ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 223–224.

¹⁴⁰ Jono Jokubaičio (g. 1892 04 08) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1986 11 15.

¹⁴¹ Pulk. Šlichtingo pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, 1906 02 11. – LVIA, f. 378, PS, 1906 m., b. 3, l. 86.

¹⁴² LVIA, f. 446, ap. 2, 1906 m., b. 1139, l. 9; Apie V. Kapsuko vartotos terminijos populiarumą tarp mitingų oratorių rodė ir tas faktas, kad Rusijos carą vadino „puskvailiu“ (rusiškai „*poludurakom*“) ne tik J. Karabinas Šiluvoje, bet ir Raseinių gyventojas, oratorius Pranas Krumževičius, kalbėdamas 1905 12 06 Padubysio dvare vykusiame mitinge (LVIA, f. 378, PS, 1906 m., b. 3, l. 60).

1905 m. sukilusių žmonių išrinktos Šiluvos tarybos narys
Juozas Ališauskas, Anupro, maždaug 1930 metai
(Iš autoriaus archyvo)

kokių 25–30 metų vyrukas, gana inteligentiškas, gražiai apsirengęs, kuris sakėsi esąs Peterburgo socialdemokratų partijos atstovas ir kurį minia tuoj pat įvardino „ciciliku“ [socialistu – A. V.]. Savo kalboje jis labai aistringai ragino eiti ne tik pagal Vilniaus seimo nutarimus, bet ir visai rusų valdžios neklausyti, nemokėti mokesčių, darbininkams reikalauti didesnio darbo užmokesčio, versti caro valdžią... Tai išgirdę žmonės labai plojo ir šaukė pritardami. J. Karabinui tai nelabai patiko, bet buvo aišku, kad susirinkimo jis jau nepajėgia kontroliuoti. Iš kur atsirado minėtas socialistas, nei Karabinas, nei kiti šiluviškiai nežinojo... Po to kalbėjo batsiuovys Pranas Augustis iš Tytuvėnų, pritardamas ir dar pagražindamas socialisto kalbą. Jis reikalavo nuversti esamą valdžią, išvyti ponus, išdalyti žemę bežemiams. Po to dar kalbėjo vienas kitas aktyvesnis dalyvis iš minios, iš jų Šiluvos vaistininkas T. Narbutas, irgi ragindamas „neklausyti caro valdžios, neleisti naujokų į kariuomenę, atimti valdiškus miškus“¹⁴³. Mitinge kalbėjusių Šiluvos klebono Marcijono Jurgaičio ir knygnešio Pranciškaus Papreckio kalbos, raginančios prašymais siekti permainų, didesnio entuziazmo mitingo dalyviams nesukėlė.

Kalboms pasibaigus, ant stalo vėl užsilipo J. Karabinas ir pakvietė visus eiti į valsčiaus valdybą ir pašalinti jos pareigūnus. J. Karabino, P. Augustio, minėto „socialisto“ ir kitų aktyvistų vedama žmonių minia patraukė per miestelį į valsčiaus valdybą Lyduvėnų

¹⁴³ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1263, l. 1.

gatvėje (dabar Kultūros namai), kur buvo susirinkusi visa carinio valsčiaus valdžia: valsčiaus viršaitis Pranas Želvys, raštininkas P. Terneckis-Klimovičius, rusiškos pradžios mokyklos mokytojas K. Pitkievič, valsčiaus teisėjai, pristavas, policijos uriadnikai, net ir Raseinių apskrities zemstvos viršininkas. Pastarajam J. Karabinas pasiūlė „nuimti nuo sienos caro ir carienės portretus, priešingu atveju jis pats tai padarysiąs.“¹⁴⁴ Paveikslus nukabino Plekaičių kaimo valstietis Buškus. Žmonėms reikalaujant, šie caro pareigūnai pasirašė, kad atsisako toliau eiti savo tarnybines pareigas ir per tris dienas palieka Šiluvą. Mokytojas K. Pitkievič išvyko iš Šiluvos net negavęs iš valsčiaus valdybos užmokesčio už du paskutinius mėnesius ir 24 rb, išleistų mokyklai apšildyti¹⁴⁵.

Po dviejų dienų, 1905 m. lapkričio 30 (gruodžio 12) d., panašus mingingas įvyko ir tuo metu Šiluvos valsčiui priklaususiam Tytuvėnų miestelyje. Aktyviausiais mitingo organizatoriais ir oratoriais čia reiškėsi jau minėtas P. Augustis, Vincas Puidokas, Juozas Anciukevičius, Kymantas. Sukilę tytuvėniškiai nuplėšė rusiškos „liaudies mokyklos“ (*narodnoje učilišče*) iškabą ir privertė tos mokyklos mokytoją rusą per 3 dienas palikti miestelį¹⁴⁶.

Nuotaikos po carinės valdžios išvaikymo. Mitingas Šiluvoje ir po jo sekęs rusų valdžios pašalinimas tapo didžiausia dienos naujiena ir visuotine žmonių švente. Apie tuo metu čia vyravusią pakilią valstiečių nuotaiką šiluviškis korespondentas „Vilniaus žiniuose“ rašė: „Lietuvių suvažiavime buvo vienas šidlaviškis [J. Karabinas – A. V.], kuris parvažiavęs pradėjo pasakoti ir aiškinti nutarimus; žmonės džiaugėsi, kad jau galės laisvai atsikvėpti, paleido monopolį, valsčių, mokyklą ir viskas buvo gerai, ramu ir linksma ant širdies: ką tik kas norėjo, galėjo kalbėti arba daryti, niekas netrukdė, nesikabino...“¹⁴⁷

Žmonės ne tik džiaugėsi atgauta laisve, bet ir rodė rūpestį, kas bus toliau, o svarbiausia – ar dalys žemės? Visur buvo kalbama tik apie žemę, apie mokyklas, o kai kur ir apie lietuviškus laikraščius, kurie ką tik pradėjo eiti, bet dar labai retai pasiekdavo Šiluvą.

Naujoji valdžia ir jos sprendimai. Pašalinus carinės valdžios pareigūnus, laikinai visų valsčiaus reikalų tvarkytoju tapo Juozas Karabinas, o po keturių dienų, gruodžio 1 d. (14 d.) išrinkta nauja Šiluvos valsčiaus valdyba: Krymo karo (1853–1856 m.) dalyvis Juozas Ališauskas, vaistininkas Teofilis Narbutas (abu iš Šiluvos), Žickis iš Ribukų kaimo, Viktoras Šimkus, Benediktas Bugaris iš Palapišės kaimo, du buvę knygnešiai: Pranciškus Papreckis ir Kazys Rosenas; raštininku – Pranciškus Šivickis iš Žalakiškių kaimo. Valdybos pirmininku išrinktas T. Narbutas tą pačią dieną organizavo Šiluvoje žmonių sueigą. Joje pakartotinai ragino žmones „neklausyti caro valdžios, neleisti naujokų į armiją, atsimti valstybės mišką“¹⁴⁸. Pirmajame savo posėdyje naujoji valdyba nutarė nemokėti vals-

¹⁴⁴ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1139 (Juozo Karabino b./b.), l. 9.

¹⁴⁵ LVIA, f. 378, PS, 1906 m., b. 406, l. 167. Po 1905 12 10 iš įvairių Lietuvos vietų buvo išvaryta per 400 rusų mokytojų, jie, susirinkę Kaune į konferenciją, diskutavo, grįžti jiems į Rusiją ar ir toliau likti Lietuvoje. Didžiajai jaunų rusų mokytojų daliai pasisakius prieš carinės Rusijos vykdomą Lietuvos rusifikavimo politiką, daugumos balsais priimta rezoliucija rusų mokytojams išvykti iš Lietuvos.

¹⁴⁶ LVIA, f. 378, BS, 1905 m., b. 406, l. 293.

¹⁴⁷ Šidlavas. – *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 70 (04 02).

¹⁴⁸ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1236, (Teofilio Narbuto b./b.), l. 1–2.

Prof. Pranciškus Šivickis, buvęs 1905 m.
žmonių išrinktos Šiluvos valsčiaus tarybos narys
(Iš <http://alkas.lt/wp-content/uploads/2012/09/sivickis.jpg>)

tybinių mokesčių¹⁴⁹. Kituose Šiluvos valsčiaus valdybos nutarimuose buvo reikalaujama padaryti galą ne tik servitutinio, bet ir viso miško beatodairiškam gabenimui į užsienį, nustatyti žmonėms prieinamas miško kainas, duoti bežemiams ir mažžemiams žemės už išpirką, panaikinti netiesioginius mokesčius už žibalą, degtukus, geležį, silkes ir kitas plataus vartojimo prekes¹⁵⁰. Buvo sudarinėjami bežemių sąrašai, ketinant aprūpinti žeme iš aplinkinių Šiluvos valsčiaus Žaiginio Komaro, Tytuvėnų Römerio, Pilsudskio dvarų.

„**Socialisto**“ **veikla Žaiginio dvare**. Senosios tvarkos griovimas iš Šiluvos persimetė ir į kai kuriuos aplinkinius dvarus. Šiluvos mitinge kalbėjęs „socialistas“ dar tą patį vakarą atvyko į Žalakiškių kaimą prie Žaiginio pas Teklę Valantinienę ir, čia kelioms dienoms apsigyvenęs, kartu su broliais Juliumi ir Antanu Domeikomis iš Tytuvėnų organizavo bernų ir kumečių streikus pačiame Žaiginio dvare ir to dvaro Vosiūnų, Jasnagūros, Gintučių ir Žalakių palivarkuose (Stasio Valantino prisiminimai, 1971). „Vakarais mes nueidavome pas jį pasiteirauti, kaip eina „sukilimas“. Jis mums sakydavo: „Ardykime viską, kas rusiška ir kas iš caro valdžios išeina.“ Bet paklausus, kaip bus toliau, atsakydavo, kad ir jis pats nežinąs, žmonės patys susitvarkys... Dienos metu jis nuėjo į Žaiginio dvarą, valdomą nuomininko Andriaus Urbono, ir čia, radęs javus bekuliančius dvaro darbininkus, sušaukė juos į sueigą. Jam patariant, darbininkai tuoj pat sustreikavo, sustabdė kūlimo darbus ir pareikalavo pakelti darbo užmokestį. Urbonas po neilgų ginčų sutiko peržiūrėti visų darbininkų metines algas, jas pakėlė pagal streikuotojų reikalavimus ir sekančią dieną visi atėjo kultū.“¹⁵¹

Minėtas socialistas važinėjo ir po kitus kaimus bei dvarus, agituodamas darbininkus streikuoti ir reikalauti geresnių sąlygų. Tie reikalavimai buvę labai dideli. Socialistas,

¹⁴⁹ Raseinių apskrities zemstvos viršininko pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, 1905 12 16. – LVIA, f. 378, PS, 1905 m., b. 406, l. 257.

¹⁵⁰ Tyla, A. 1905 m. revoliucija Lietuvos kaime, Vilnius, 1968, p. 135.

¹⁵¹ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 233.

išvažiavęs iš Žaiginio į Šiaulėnus, ten taip pat suorganizavo susirinkimą, bet sulaukė menkesnės vietos gyventojų paramos. Atėjęs vietos uriadnikas norėjo jį suimti, tačiau tas, įbėgęs į kažkokią tuščią patalpą, iš vidaus užsibarikadavo. Uriadnikas, prastūmęs duris, ėmė šaudyti iš revolverio. Agitatorius irgi atsakė šūviais ir peršovė uriadnikui ranką, kurioje šis laikė revolverį. Kilus triukšmui, agitatorius pabėgo¹⁵².

Nesiginanti valdžia – trumpalaikė. Naujoji „žmonių valdžia“ ne tik Šiluvoje, bet ir visoje Lietuvoje nebežinojo, ką toliau daryti. Pranciškaus Šivickio prisiminimuose šiuo atžvilgiu yra užfiksuota jau minėta reikšminga detalė: minėtas „socialistas“ sakėsi nežinąs, ką toliau daryti: „žmonės patys susitvarkys...“ Todėl suprantama, kodėl sulig vietinės caro Rusijos valdžios pašalinimu revoliucija sustojo. Pati naujoji valdžia atrodė keistai: ji nesiginclavo, nusteigė karinių savisaugos būrių, t. y. nesirengė gintis. Tai matyti jau iš pačių Didžiojo Vilniaus seimo ir iš Lietuvos socialdemokratų partijos 1905 m. nutarimų, kuriais tik raginta Lietuvos žmones pašalinti caro valdžią, bet nė žodžiu neužsiminta, ką toliau daryti ir kaip gintis nuo būsimų mėginimų atkurti nuverstą carinės Rusijos valdžią. Tiesa, minėtame Socialdemokratų partijos nutarime raginta „organizuoti savo miliciją“, tačiau šis raginimas bent Šiluvoje nebuvo vykdomas. Nesiginanti valdžia, kaip žinia, nėra valdžia, tai tik valdžios pretenzija, kuri tuoj pat sugriūva nuo pirmo, kad ir labai silpno, priešiškos jėgos karinio stumtelėjimo. Taip turėjo nutikti ir nutiko 1905 m. „žmonių valdžiai“: jos trumpalaikiškumas buvo suplanuotas jau pačiuose tokios revoliucijos sumanymuose.

Todėl natūralu, kad po kelių dienų nuverstoji rusų valdžia lengvai, be pasipriešinimo perėjo į ofensyvą ir susigrąžino tai, ką buvo praradusi per mitinginę revoliuciją. Dar vyksiant revoliucijai, Raseinių ispravniko iškviestas į Raseinius 1905 m. gruodžio 9 (22) d. atvyko Pskovo pulko leibdragūnų dalinys, o po kelių dienų – Kurliandijos pulko leibdragūnai ir pėstininkai¹⁵³. Šios karinės pajėgos tuojau buvo mestos nuverstajai valdžiai atkurti.

Gruodžio 23 d. (1906 m. sausio 5 d.) iš Raseinių į Šiluvą atėjo „skrajojantis“ karininko Osten-Sakeno baudžiamasis būrys, ginkluotas net patranka, vykdyti rusų valdžios 1905 m. gruodžio 13 d. instrukcijos, įpareigojančios baudžiamuosius būrius greitai atkurti teisėtą tvarką tose vietose, kur ji buvo pažeista, ir grąžinti senąją valdžią¹⁵⁴. Nesutikęs Šiluvoje jokie pasipriešinimo, jis išvaikė naująją valsčiaus valdybą, suėmė 2 Šiluvos ir 5 Tytuvėnų miestelių aktyvistus. „Išėję iš posėdžio, – prisimena revoliucinės valdybos narys P. Šivickis, – pamatėme, kad žandarai, apsirengę civiliais rūbais, su šautuvais važiuoja poriniais arkliais, ant sėdynės viduryje pasisodinę miestelio gyventoją K. Roseną... Pamatę mūsų draugai, kurie neseniai valsčiuje posėdžiavo ir, atrodė, taip rimtai svarstė savo reikalus, dabar metė smerkiančius žodžius ir juokėsi iš Roseno tarsi džiaugdami,“

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ Artėjant naujiems metams, Žaiginio dvaro nuomininkas Urbonas, darbininkų tada prispirtas mokėti didesnes algas, jų mokėti nenorėjo. Todėl jis prieš Kalėdas pasikvietė iš Raseinių 12 raitų kazokų. Šie, atjogę į Žaiginį, čia išbuvo 2 ar 3 savaites, kol praėjo algų mokėjimas, tada vėl išjojo. Urbonas išmokėjo tas algas, kurias su darbininkais buvo sulygęs samdydamas, nors kareivius, rodos, turėjo per tą laiką išlaikyti. Žr.: Raseinių apskrities ispravniko raštas Kauno gubernatoriui, 1906 03 03. – KAA, f. I-50, ap.1, b. 23831 (lapų numeracijos nėra).

¹⁵⁴ *LTSR istorijos šaltiniai*, t. 2, p. 400.

kad jį suėmę veža į Raseinius. Ir dar kaip veža. Lig šiol aš veikiau labai optimistiškai su dideliu dvasios pakilimu, tačiau, pamačius žmonių nuotaiką Roseno atžvilgiu, mano visas optimizmas krito. Jis dar labiau krito, kai nuėjęs į turgaus aikštę pamačiau ją užimtą kazokų. Čia stovėjo apie 100 kazokų ir karininkas, pasistatę patranką. Visus domino patranka, aplink ją rinkosi žmonės... Toje vietoje, kur prieš keletą savaičių mingavo žmonės, dabar prasidėjo kariškas mingas. Toje pačioje vietoje buvo pastatytas staliukas, ant jo atsistojo karininkas ir pradėjo ilgai rusiškai kalbėti. Susirinkusiųjų buvo pilna aikštė, bet rusiškai suprantančių buvo labai mažai. Kazokas kalbėjo rusiškai, o mes klausėmės lietuviškai. Kažkas pradėjo šaukti: „Ura“...¹⁵⁵

Raseinių ispravnikas, kitą dieną atvykęs į Šiluvą ir sušaukęs miestelio gyventojų sueigą, pareiškė, kad gražinama senoji tvarka, atidaromas „Monopolis“ ir, tarsi rodydamas susitaikymo valią, paleido 2 suimtuosius ir dar, pasak „Vilniaus žinių“, „išmetė ant degtinės 25 rb, paskyrė tą patį viršaitį...“¹⁵⁶ Buvo gražinti visi buvę rusų pareigūnai, išskyrus policijos uriadniką – buvusiojo vieton atkėlė Raseinių policininką (*gorodovoj*) lietuvi J. Avyžių.

Nušalinto viršaičio įgaliojimų sugražinimas „rinkimais“. Atkurtoji valdžia 1906 m. sausio 7 d. organizavo naujus viršaičio rinkimus. Viršaitis buvo renkamas 3 metams ne visuotinių rinkimų pagrindu, o kaimų atstovų. Rinkimų organizuoti atvažiavo pats Raseinių ispravnikas. Dar gerokai prieš rinkimus senasis viršaitis P. Želvys aktyviai vaišino degtine „rinkikus“, kad šie „žinotų“, už ką balsuoti. Rinkikų dauguma buvo apsisprendusi rinkti naują viršaitį – Marceliną Brazauską iš Vaikštaičių kaimo. Apie tai Pranciškus Šivickis rašė: „Načialnikui atvažiavus gerokai po pietų, prasidėjo rinkimai. Pirmiausia mums liepė pasiskirstyti, kurie už Želvį – vienon valsčiaus salės pusėn, o kurie už Brazauską – kiton. Žmonės bijo – neina. Nesiskiria. Norėtų naujo, bet bijo užpykinti senąjį. O gal jį išrinkt atgal. Tas pamatęs, kas buvo prieš jį, prie to ieškos visokių priekabių ir bus visokių nemalonumų. Neina nei į vieną, nei į kitą pusę. Tada pareikalauta, kad būtų balsuojama slaptai. Pastatė tuščią dėžę ir atnešė dėžę su baltais ir juodais rutuliukais. Kurie už seną, mes į dėžę baltus rutuliukus, kurie už naują – juodus. Sekretorius šaukia pavarde, o šaukiamasis priėjęs meta baltą arba juodą. Viskas būtų buvę gerai, bet, deja, prie stalo stovi ir žiūri, kaip ir kas, tas pats viršaitis, „načialnikas“ ir visi valsčiaus seniūnai. Žmogeliui reikia drąsos, kad išdrįstų visų viršininkų akyse mesti juodą rutuliuką, todėl meta baltąjį. Ir tokiu būdu dauguma baltųjų, juos iškilmingai pats načialnikas suskaito ir laiko senąjį išrinktu. Tai padaręs, načialnikas eina pas sekretorių pietų, o mes keli nuėjome pas jį protestuoti. Mus išvijo laukan...“¹⁵⁷

Areštai ir priverstinė emigracija. Kartu prasidėjo ir represijų metas. Nuverstoji valdžia ieškojo ją nuvertusiųjų, gėdė keršto. Pirmiausia imtasi ieškoti pagrindinio valsčiaus „diktatoriaus“ Juozo Karabino, kuris valdžiai jau gerai buvo žinomas kaip lietuviškos spaudos draudimų laužytojas, už tai ilgai persekiotas ir ne kartą baustas. Kazokai,

¹⁵⁵ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 229.

¹⁵⁶ *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 70.

¹⁵⁷ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 54–55.

atvykę į Šiluvą gruodžio 25 d. (senuoju stiliumi), dar tą pačią dieną puolė ir J. Karabino sodybą Šunkepiuose. Bet nesėkmingai. Nepavyko suimti Karabino ir po kelių dienų atvykusiems Raseinių žandarams. Karabinas jau buvo perėjęs į nelegalią padėtį ir slapstėsi apylinkėje. Vienur nakvojo naktį, kitur – dvi, tris. Pasak Pranciškaus Šivickio, jis „kartais pasikviesdavo mane, jei nakvodavo Žalakiškėse ar Žalakiuose, pasiteirauti apie padėtį, o kartais mūsų namuose ir pernakovdavo. Žalakiškiuose nakvodavo keliose vietose – pas Valantinienę, pas savo žmonos brolių Labakašinską, pas Leoną ir kitus. Taip keisdamas nakvynės vietas, jis išsislapstė kelias savaites. Už Karabino galvą buvo paskirta 100 rb premija.

Sausio mėnesį J. Karabinas pasišaukė pas eigulį savo pagalbininką P. Šivickį pasitarti, ką toliau daryti, nes policija ir žandarai vis dažniau ėmė lankytis Žaiginio apylinkėse – didėjo arešto tikimybė. Todėl besitariant Karabinas pasakęs Šivickiui: „Žinai, Praniuok, aš iš tų barbarų rankų neišsėsiu, prisieis dar kartą eiti į kalėjimą. O po to teks eiti ir tau. Aš jau pasenau, jau gerai pakovojau, bet tau gyvenimas dar prieš akis, dar nepasiduok, pakovok...“ (P. Šivickio „Prisiminimai“).

Ši nemaloni J. Karabino nuojauta pasitvirtino. 1906 m. sausio pradžioje į Karabino namus atvyko didelėmis porinėmis rogėmis gerais arkliais 3 vyriškiai ir teiravosi Karabino, jie esą emigrantai, bėga į Ameriką nuo kariuomenės ir norėtų, kad Karabinas padėtų jiems pereiti Rusijos valstybinę sieną. Vyresnioji Karabino dukra Petronėlė tuoj suvokė, kokie čia „emigrantai“. Todėl, nieko nepešę, jie užsuko pas Karabino žmonos brolių Joną Labakašinską, tikėdamiesi čia užtikti Karabiną. Irgi prisistatė „emigrantais nuo Rozalimo“. J. Labakašinskas, nieko bloga neįtardamas, nuoširdžiai papasakojo, kad Karabinas vakar buvo pas jį, bet dabar išėjęs ir žadėjęs eiti pas Steponą Šimkų į Bardiškių kaimą... Šie tuoj pat sėdo į roges ir – į Bardiškių kaimą. S. Šimkaus sodyba buvo apie porą kilometrų nuo kaimo, pamiškėje, ir gerai tiko slėptis. Rogėms įvažiuavus į kiemą, Karabinas valgė pusryčius ir pro langą pastebėjo neprašytus svečius, tarp jų atpažino vieną iš Raseinių žandarų, persirengusį valstiečiu. Karabinas šoko pro užpakalines duris ir bandė bėgti į netoliese esantį beržyną, bet jaunų vyrų buvo greitai pavytas, sumuštas, pririštas prie rogių ir išsivežtas į Raseinių kalėjimą...¹⁵⁸

Kauno gubernijos žandarmerijos valdyba 1906 m. sausio 21 d. J. Karabinui iškėlė baudžiamąją bylą už „antivyriausybinę agitaciją ir jo šventos asmenybės imperatoriaus įžeidimą“ (už Rusijos caro pavadinimą „burlioku ir puskvailiu“) Šiluvos mitinge. Tardymui užsitęsęs, po 6 mėnesių kalinimo Karabinas buvo iki teismo paleistas už 200 rb užstatą, pakeitus kalinimą pasižadėjimu neišvykti¹⁵⁹. Tardymą baigė tik po metų (1907 m. sausio 24 d.) ir dar po metų (1908 m. sausio 16 d.) Kaune išvažiuojamoji Vilniaus teismo rūmų sesija nagrinėjo jo bylą. Liudijo net 11 liudytojų, tarp jų Šiluvos klebonas M. Jurgaitis, Pranciškus Papeckis, M. Brazauskas, Julija Kisielienė, Jonas Bertulis, kurie teisme patvirtino paties Karabino kuriamą versiją, menkinančią jo vaidmenį Šiluvos įvykiuose. Jį nemokamai gynė ir ano meto žymūs advokatai Andrius Bulota (1872–1941) ir Petras

¹⁵⁸ Zofijos Karabinaitės prisiminimai (1971).

¹⁵⁹ LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1136 (Juozo Karabino b./b.), l. 7.

Leonas (1864–1938). Jiems pavyko įtikinti teisumą, kad J. Karabinas, kaip mažai raštingas žmogus, negalys būti sąmoningas kovotojas prieš caro valdžią. Todėl Karabiną nuteisė tik pusantrų metų nelaisvės, atliekant bausmę Kauno sunkių darbų kalėjime¹⁶⁰. Įskaičius kardomosios priemonės (suėmimo) 6 mėnesių laiką, po metų (1909 m. liepos 18 d.) Juozas Karabinas išėjo į laisvę¹⁶¹.

Nauja anticarinio veikimo forma – emigrantų vežimas per sieną. Knygnešių ilgamečiui patyrimui, sukauptam kertant Rusijos ir Vokietijos sieną, po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo atsirado kitas „socialinis užsakymas“. 1904 m. kilus rusų ir japonų karui, daugelis jaunų Lietuvos vyrų, nenorėdami guldyti galvų už imperialistinę Rusijos politiką, masiškai bėgo į Ameriką palikdami savo tėvus, kartais – žmonas ir vaikus. Kita emigrantų banga kilo 1905–1907 m., kai į užsienį ėmė trauktis nuo rusų valdžios persekiojimo 1905 m. revoliucijos aktyvistai. Lietuvos žmonės vyko į Ameriką ir anksčiau, bet savo masiškumu anie keliavimai neprilygo šitiems. Pogrindinė lietuvių spauda pranešinėjo, kad 1890 m. iš Raseinių valsčiaus išvyko į Ameriką 300, o iš Šiluvos – 50 žmonių¹⁶². 1905 m. vieną savaitę Vokietijos Brėmeno uoste garlaivio į Ameriką laukę 4 000 lietuvių¹⁶³. Bėgantiems į Ameriką rūpėjo saugiai pereiti valstybinę Rusijos ir Vokietijos sieną, patekti į Vokietijos Brėmeno, Hamburgo ar kitus Vakarų Europos uostus, įsigyti kelionės bilietus („šipkartes“) į laivus, plaukiančius į Ameriką. Nepamainomais pagalbininkais jiems tapo buvę knygnešiai, turėję didžiulį sienos perėjimo, konspiracinio veikimo patyrimą, plačių ryšių ir pažinčių įvairiose Lietuvos ir pasienio vietovėse, žinoję kelius ir šunkelius, vedančius prie sienos, išmanę, kaip aplenkti žandarų ir pasienio sargybas, bičiuliaavęsi su sienos vedliais.

Vienu iš žymiausių Vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvos emigrantų pervežimo per valstybinę Rusijos sieną tapo tas pats Juozas Karabinas. 1909 m. išėjęs į laisvę, jis savo, kaip knygnešio, patyrimu dabar siekė padėti tautiečiams išvengti nekenčiamos valdžios represijų – kita forma kenkti tai valdžiai. Zofija Karabinaitė: „Mano tėvas buvo tikras agentas, turėjo žinias apie kainas į bet kurį Amerikos ir Anglijos miestą. Jis žinojo, kiek kainuoja „šipkartės“ per Brėmeną, Hamburgą, per Roterdamą, žinojo, kiek kainuoja

¹⁶⁰ Ten pat, l. 13.

¹⁶¹ Baudžiamoji byla buvo iškelta ir Šiluvos revoliucinės valdybos pirmininkui, Šiluvos vaistininkui T. Narbutui (kilęs iš Ariogalos valstiečių). Bet, neradus ganėtinai įrodymų, byla prieš jį Kauno gubernijos pasitarimas 1907 01 31 nutraukė (žr.: LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1139, Teofilio Narbuto b./b., l. 1–2). Raseinių kalėjime kurį laiką kalintas tytuvėniškis batšiuovys Pranas Augustis už pasakytas maištingas kalbas Šiluvos ir Tytuvėnų mitinguose ir už eitas žmonių įvestos tvarkos prižiūrėtojo pareigas (žr.: LVIA, f. 446, ap. 2, b. 1248, l. 9). A. Kymantas ir Anciukevičius, regis, išvengė represijų slapstydamiesi. Už antivalstybinę veiklą 1903–1912 m. dar buvo represuota ir daugiau Šiluvos vlsč. gyventojų: 1) Jonas Černickis (ar Čepulis?), 28 m., valstietis, baustas Kauno apygardos teismo 1904 02 24, jam nuo 1904 08 26 paskirta 4 m. policijos priežiūra; 2) Mykolas Maliušinskis, Liudviko, bajoras, 43 m., Šiluvos gyventojas, raštininkas, Vilniaus teismo rūmų nuosprendžiu iš jo 1911 02 03 atimtos bajoro teisės; 3) Vincentas Pužaitis iš Baltkarčių k. (Šiluvos vlsč.), 34 m., Kauno apygardos teismo 1903 01 09 nuosprendžiu jam paskirta 4 m. policijos priežiūra; 4) Stanislovas Žickis, Juozo, iš Varkalių k. (Šiluvos vlsč.), valstietis, 23 m., jam 1912 10 24 irgi paskirta 4 m. policijos priežiūra; 5) tokia pat bausme baustas ir Jonas Žickis, Antano (žr.: Raseinių apskrities gyventojų, kuriems paskirta policijos priežiūra, sąrašas, 1902–1912 m. – KAA, f. I-16, ap. 1, b. 2, l. 16–17, 19–21, 160).

¹⁶² *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 28.

¹⁶³ *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 31.

emigrantas nuo Radviliškio, nuo Šeduvos, nuo Baisogalos iki sienos. Kiekvienas emigrantas turėjo mokėti mano tėvui po 15–20 rb, o mano tėvas po 3 rb mokėjo vedliui, kuris pervedavo keleivį per sieną. Emigrantas nuo savęs dar turėjo primokėti po 1 rb kareiviui, kuris praleisdavo per sieną. Mano tėvas, nuvežęs keleivius iki Tilžės, dar gaudavo po 5 markes nuo kiekvieno keleivio. Čia vokiečių agentas išduodavo keleiviams „šipkartes“ važiuoti į Ameriką.

Patys emigrantai nežinojo, kur ir pas kokį knygnešį važiuoti. Todėl buvo tokie gudrūs vyrai „prikazčikai“ [dažniausiai – buvę lietuviškų knygų platintojai – A. V.], kurie nurodydavo, kaip rasti išeitį. Šimonyse toks J. Karabino agentas buvo Liudvikas Manelis, Panevėžyje – Juozas Masiulis, Baisogaloje – Martynas Senulis, Šeduvoje – Kazimieras Jotautas, N. Budrius, Radviliškyje – N. Indas. Jie surinkdavo keleivius ir atveždavo iki Baisogalos, Šeduvos, Radviliškio, o nuo čia vežėjas („furmonas“) juos atveždavo iki mūsų namų, į Šunkepių kaimą. Jie buvo nuolatiniai emigrantų vežėjai mano tėvui. Vežioti emigrantus tėvui padėjo ir vaikai: Petrutė, Antanas, Barbora ir aš. Aš buvau jauniausia, todėl man vežti tekdavo mažiausiai. Aš bijodavau važiuoti, kad naktį kelyje nepaklyščiau. Keliai visur buvo sekami stražnikų. Bet gudrus vežėjas mokėjo išsirangyti šunkeliais, kad nei „šuo nesulotų, nei gaidžiai negiedotų, jei amerikontai važiuotų“.

Kelias prie sienos ėjo per Raseinius, pro Kalnujus, Vadžgirį Navininkėlių link pas Joną Gavėniuką. Jis priimdavo keleivius ir 21 kilometrą iki sienos vedavo pėsčius. Pavedus per sieną, nuveda iki Smalininkų, iš ten patys emigrantai laivu plaukdavo Nemunu į Tilžę ir toliau. Kitas kelias prie sienos buvo toks: iš namų iki Gruzdiškės, paskui pro Švendrių dvarą, Minionius, Dumsiškius, Slobodą link Sujainių malūno, Perkūniškės, Eržvilko į Navininkus pas tą patį Joną Gavėniuką. Važiavimas būdavo labai vargingas ir sunkus, nes daugiausia reikėdavo važiuoti šunkeliais, kelias blogas, arklys pristodavo, nuvargdavo, o kelias iš viso – 12 mylių.

Be to, reikėdavo Raseinių pristavui duoti 100 rb kyšio; dar mažai, reikėjo nuvesti į „klubą“, užsakyti jam pietus už kokį 50 rb, kad gerai pripustų; tada patenkintas sako: „Važiuk, nebijok, tik mano „šunelių“ pasidabok“, (t. y. stražnikų ir kiemsargių). Reikėjo užganėdinti ir Šiluvos uriadniką su stražnikais, „ant alaus“ pasikviesti ar degtine pavaišinti, kad tylėtų, negaudytų. O ir prieš kaimynus reikėjo galvą lenkti, kad tylėtų, gandų neskleistų. Mano tėvas sakydavo kaimynams: „Vyrai, ateikit pas mane alaus išgerti, padainuoti, pašokti, smagiai laiką praleisti.“...Varant tokį „biznį“, su visais reikėjo geruoju būti.“¹⁶⁴

Kaip ir kokioms sąlygoms emigrantai važiuodavo nuo Šunkepių kaimo iki valstybinės sienos, kaip ją kirsdavo ir keliaudavo Vokietijos teritorijoje iki įsigydavo bilietą („šipkartę“) į laivą, plaukiantį į Ameriką, plačiai aprašė tokio pat emigranto dalį patyręs jau minėtas Pranciškus Šivickis savo prisiminimuose:

„1906 m. vasario 2 d. Šiluvoje Grabnyčios atlidai. Diena bjauri, pustė, bet aš nerimstu. Į Šiluvą vis tiek išėjau. Visur neramos kalbos... Neramus pargrįžau namo ir tą patį vakarą atėjo J. Valantinas, artimiausias mano kaimynas, kuris ką tik sugrįžo iš Šiluvos.

¹⁶⁴ Z. Karabinaitės laiškas autoriui, 1971 02 04.

Jis buvo „desetnikas“, valstiaus išrinktas uriadniko tarnas. Tą dieną dežuruodamas pas uriadniką sužinojo iš jo didelę paslaptį..., kad yra atėjęs raštas iš Raseinių mane tuojau suimti ir išvežti į Raseinius... Aš tą patį vakarą buvau Šunkepiuose pas Karabiną.

Šunkepiuose sužinojau, kad ten mano atėjimas laukiamas, kad jų tėvas prieš pat suėmimą sakęs, kad man reikės bėgti, ir kad Petrė, viena jo dukterų, turėsianti mane išvežti į Prūsus ir neimti už tai mokesčio. Čia sužinojau, kad pas juos yra atvažiavęs vienas nuo kariuomenės bėgęs emigrantas Petras (nuo Pakruojo) ir laukias išvežimo... Tą patį vakarą grįžęs namo pradėjau ruoštis į kelionę. Teta įdėjo duonos pusbakani, kumpio gabalą ir drobinę terbutę, baltinių vieną pamainą, be to, aš įsidėjau ką tik gautą iš Peterburgo „Kalendorių“, Maironio „Pavasario balsus“ ir dar vieną kitą knygelę ir, atsisveikinęs su teta, sėdau prie tėvo į rogutes ir 1906 m. vasario 3 d. išvažiavau iš savo gimto namelio.

Pavakariais atvažiavome į Raseinius. Radome Lukošiaus namus ir Petrę su Petru pietaujančius... Kadangi Raseinių policija Petrę pažįsta, tai susitarėme, kad mudu su tėvu išvažiuosime į Jurbarką pirma ir, privažiavę Sujainių malūną, lauksime jos su Petru atvažiuojant, o čia aš persėsiu į jų roges ir važiuosime toliau, o tėvas grįš namo. Taip ir padarėme. Su tėvu atsisveikinome Sujainiuose paskutinį kartą tamsią viduržiemio naktį ir po to daugiau nebesusitikome... Atsiskyriau Sujainiuose nuo savo tėvo, brolio ir visų kitų giminių, draugų, pažįstamų ir viso to, su kuo buvau per porą dešimčių metų susigyvenęs ir suaugęs. Važiavau į naują tolimą man visai nežinomą šalį, turėdamas tiek turto, kiek turi paprastas bernas, maisto – tik kelionei... Važiavau pas dėdę Petrą Grigą, mano motinos brolių, kuris gyveno Amerikoje – Čikagoje, ir kažin kur paslėpęs vežiaus jo adresą, be kurio, man Petrė sakė, neišeis į Ameriką...

Sujainiuose įlipau į Petrės roges. Prie jos sėdėjo ir važnyčiojo Petras, kuris, kaip ir aš, važiavo Amerikon slėptis nuo karo tarnybos... Įvairiais suktais keliais keleliais važiavome trise į Jurbarko apylinkę. Vieškelių vengėme, nes tai buvo pasienio sargybos saugoma zona, o Petrė sakė, kad ji jau kartą kažin kur čia jau buvusi sargybinių suimta ir kad ją čia kai kas pažįsta kaipo Amerikos emigrantų vežikę... Šalikeliais važiuodami, aišku, mes nieko įtartino nesutikome ir apie vidurnaktį atvažiavome į kokį tai kaimelį už Jurbarko ir įvažiavome į kiemą; mūsų roges pastatė didelėje daržinėje, o pačius įvedė patylomis į didelę, spingsule apšviestą gryčią. Gryčia žemaitiška. Trys langai, du dideli suolai..., kampe didelis tvirtas stalas. Antroje gryčios pusėje – pečius ir siena, atskirianti miegamąją kamara. Gryčioje buvo tik moteris – motina su trimis suaugusiomis dukterimis, kurios buvo gražiai nuaugusios, nuo 20 iki 30 metų amžiaus. Mūsų Petrė tuojau paaiškino, kokiais reikalais mes atvažiavome; pasitarę liepė mums nusivilkti milines ir sėstis. Vėliau išvirė miltinės sriubos, su dideliu bliūdu pastatė ant stalo, padėjo bakaną duonos ir paprašė valgyti. Pavalgius davė kažkokią paklodę ir paguldė mus: vieną ant vieno suolo, kitą – ant kito, kur ir išmiegojome iki ryto. Taip kietai pirmą kartą miegojau, bet skųstis nebuvo kam...

Rytą atsikėlus, davė arbatos su duona pusryčiui... ir išsiuntė mudu malkų už daržinės pjaustyti, nes, girdi, jei kas iš kaimo ateitų, tai mūsų nematyti, o apie pietus kažin kas pasakė, kad į kaimą atvažiavo sargybiniai. Tada mus pašaukė nuo malkų ir pasiuntė į

daržinę slėptis po šiaudais, kur ir išbuvome iki pavakario, kuomet vyresnioji duktė atėjusi liepė pasiimti daiktus ir greitai eiti su ja į mišką, kuris buvo netoli nuo trobų. Greitai atsidadūrėme gražiame eglyne, kurio nei galo, nei krašto nesimatė.

Ėjome mišku keletą kilometrų – žąsele: vadovė, aš ir Petras. Vadovė nieko nesinešė, aš turėjau terbutę, o Petras – medinę skrynute. Po kiek laiko priėjome miško pakraštį, už kurio tekėjo mažas upelis už kokio 50 metrų nuo miško pakraščio. Čia vadovė mus sustabdė – paaiškino, kad šiuo metu keičiasi sargybos, kad su vienu jų dėl mūsų susitarta, kad, kai ji duos ženklą, mes turime bėgti iš miško, perbėgti upelį, o už upelio bus jau Prūsai. Perbėgus dar tuojau nesustoti, bet bėgti į Smalininkų pusę ir Smalininkuose eiti tiesiai į karčemą, pasakyti reikalą, ir mus nuves, kur reikia. Mes taip ir padarėme. Jai paliepus, bėgome iš miško, pribėgę upelį, pamatėme, kad jis platesnis, negu manėme. Kadangi aš pirmas bėgau, tai šokau per jį, neperšokau, prie kranto vieną koją įkišau į vandenį, bet greitai iškopiau į krantą ir bėgau pieva. Petru geriau pasisekė, jis peršoko neįkritęs. Perėjome pievas, įėjome į suartą dirvą ir per sušalusį arimą išėjome į kelią, kuriuo eidami priėjome Smalininkų miestelį, kur prie kelio besąs „šlagbaumas“ – užleista ant kelio kartis, o prie jos vokiečių sargybinis – lietuvis. Jis paklausė, kur einame, po to liepė parodyti, ką nešame. Aš parodžiau, kad nešuosiu kumpuką duonos ir gabalą kumpio. Paklausė ir liepė parodyti, ar neturiu lašinių, aš neturėjau... Iš pasiimtų knygų Maironio „Pavasario balsų“ ir J. Basanavičiaus „Iš gyvenimo lietuviškų velnių ir vėlių“ jau neturėjau, nes atsisveikinant buvau atidavęs Petrei. Likusias jis pavartė ir pažiūrėjęs, kad su cenzūros leidimu, liepė jas imti ir įleido pro kartį... Mes jau buvome Prūsiose – Vokietijoje.

Nuėjome į karčemą. Liepė mums pernaktoti, o rytą nuveš mus kur reikia sykiu su kitais. O tų „kitų“ iš vakaro buvo nedaug, juo vėliau, juo jų buvo daugiau – žemaičių, lietuvių... žydų, „lenkų“ iš Kauno, iš Vilniaus ir įvairių miestelių rinkosi ir rinkosi vis daugiau ir daugiau, prisirinko pilna karčema, kad ir atsistoti nebuvo vietos. Mudu, susitraukę kampelyje, užkandę ką turėjome, laikėmės savo kampe... Rytą įsakė ruoštis važiuoti į stotį. Visi sukilome, išėjome į kiemą, kur stovėjo dideli ratai – „diližanas“ su dideliais riebiais arkliais. Visi sulipome į vidų – neįsivaizdavome, kad tiek daug mūsų galėtų sutilpti... „Diližanas“ pasileido plentu ir riedėjome keliu, rodos, iki Lazdėnų stoties. Čia, prie geležinkelio stoties, mus išlaipino, atnešė po bilietą iki Eitkūnų, išrikiavo ant platformos ir liepė laukti traukinio... Sulipę į traukinį, prieš pietus buvome Eitkūnuose, kur mūsų laukė vadovas, jis nuvedė į kontorą, kur buvo pardavinėjami į laivą bilietai – „šipkartės“. Prieš atsisveikinant su Petre, ji man davė, neatmenu kiek, pinigų ir prašė, kad aš už juos nupirkčiau Petru bilietą, o kitus atiduočiau jam prieš išlipant iš laivo. Jis mat tuos pinigus buvo užmokėjęs jai iš anksto už kelionę... Aš taip ir padariau. Kontoroje nupirkau bilietą jam iki kurio tai miesto Naujojoje Anglijoje ir nusipirkau sau iki Čikagos. Likusius pinigų pasislėpiau... Kai tik gavome bilietus, vadovas būriu vyrus ir moteris nuvedė į pirtį. Čia mums įsakė nusirengti, atiduoti pinigus ir dokumentus, kokius kas turėjo, ir eiti plikiems į pirtį...¹⁶⁵

¹⁶⁵ Šivickis, P. Prisiminimai, p. 240.

J. Karabino ir jo dukrų paslaugomis pasinaudojo daugybė žmonių, bėgančių nuo valdžios persekiojimų į užsienį. Z. Karabinaitės liudijimu, tarp jų buvo ir ano meto revoliucionierius Vincas Mickevičius-Kapsukas (apie 1899 m.). J. Karabinas, grįžęs 1909 m. liepos 15 d. iš kalėjimo, vežiojo emigrantus į Prūsus iki 1913 metų. Tų metų vasario 25 d. Aleksandrovo pasienio sargybos būrys sulaikė pereinančius Rusijos ir Prūsijos sieną Radviliškio gyventoją Petrą Oborskį ir Panevėžio apskrities valstietį Joną Šukį. Tardomi jie prisipažino, kad abu atvykę iš Radviliškio į Šiluvos valsčiaus Šunkepių kaimą pas J. Karabiną, čia radę dar tris pasirengusius emigruoti vyrus. Juos visus penkis po kurio laiko J. Karabino dukra Zofija nuvežusi prie sienos ir perdavusi vedliui – valstiečiui Jašėnui. Jašėnas juos nuvedęs prie sienos pas kitą vedlį, bet šio neradę namie. Pastarojo belaukiant, į sodybą užėjo pasienio sargyba, visus juos sulaikė ir perdavė Raseinių apskrities 3-o stano policijos pristavui. Sulaikytasis Jonas Šukys sakėsi, kad, ruošdamasis į užsienį, iš įvairių asmenų sužinojęs, jog pervedimo per sieną agentas yra Juozas Karabinas, kad pas jį į Šunkepių kaimą juos nuvežęs nepažįstamas vežikas iš Radviliškio geležinkelio stoties. Kazys Rusas iš Ginčaičių kaimo, šiluviškis Jonas Dovydavičius ir Petras Banys iš Kušeliškės liudijo, kad Karabinas vežioja emigrantus per sieną daugiau kaip 20 metų, esąs „gana gudrus žmogus“, kad nesukeltų įtarimo paskutinius dvejus metus siunčias vežti emigrantų savo dukrą Zofiją, anksčiau emigrantus dar vežiojusi ir kita jo duktė Barbora, prieš trejetą metų emigravusi į Ameriką¹⁶⁶.

Užbaigus bylą ir laukiant sprendimo, Raseinių apskrities 2-o stano pristavas Aleksandras Dovydovas, sutikęs Z. Karabinaitę, taip sakęs: „Sonečka, man tavęs gaila, bet gausite su tėvu 5 metus tremties, spruk į Ameriką.“ Dar po kurio laiko tas pats pristavas, sutikęs ją Raseiniuose, kartojo: „Sonečka, jau turiu popierius iš Peterburgo prisiųstus, kad jūs su tėvu ištremiami 5 metams. Pasakyk tėvui, kad duotų man 100 rb, tai aš sunaikinsiu tuos popierius.“¹⁶⁷ Bet Karabinas duoti kyši atsisakė...

Vidaus reikalų ministro sprendimu buvo nutarta Juozą Karabiną ir jo dukrą Zofiją ištremti iš Pavyslio ir Pietvakarių, Vakarų krašto, Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Besarabijos ir Chersono gubernijų 5 metams, baismės terminą skaičiuojant nuo 1913 m. lapkričio 15 dienos. Nubaustiesiems leista pasirinkti tremties vietą. Juozas Karabinas pasirinko Rygą. Išsiųstas su dukra Zofija buvo 1914 m. vasario 11 d. iš Radviliškio geležinkelio stoties¹⁶⁸.

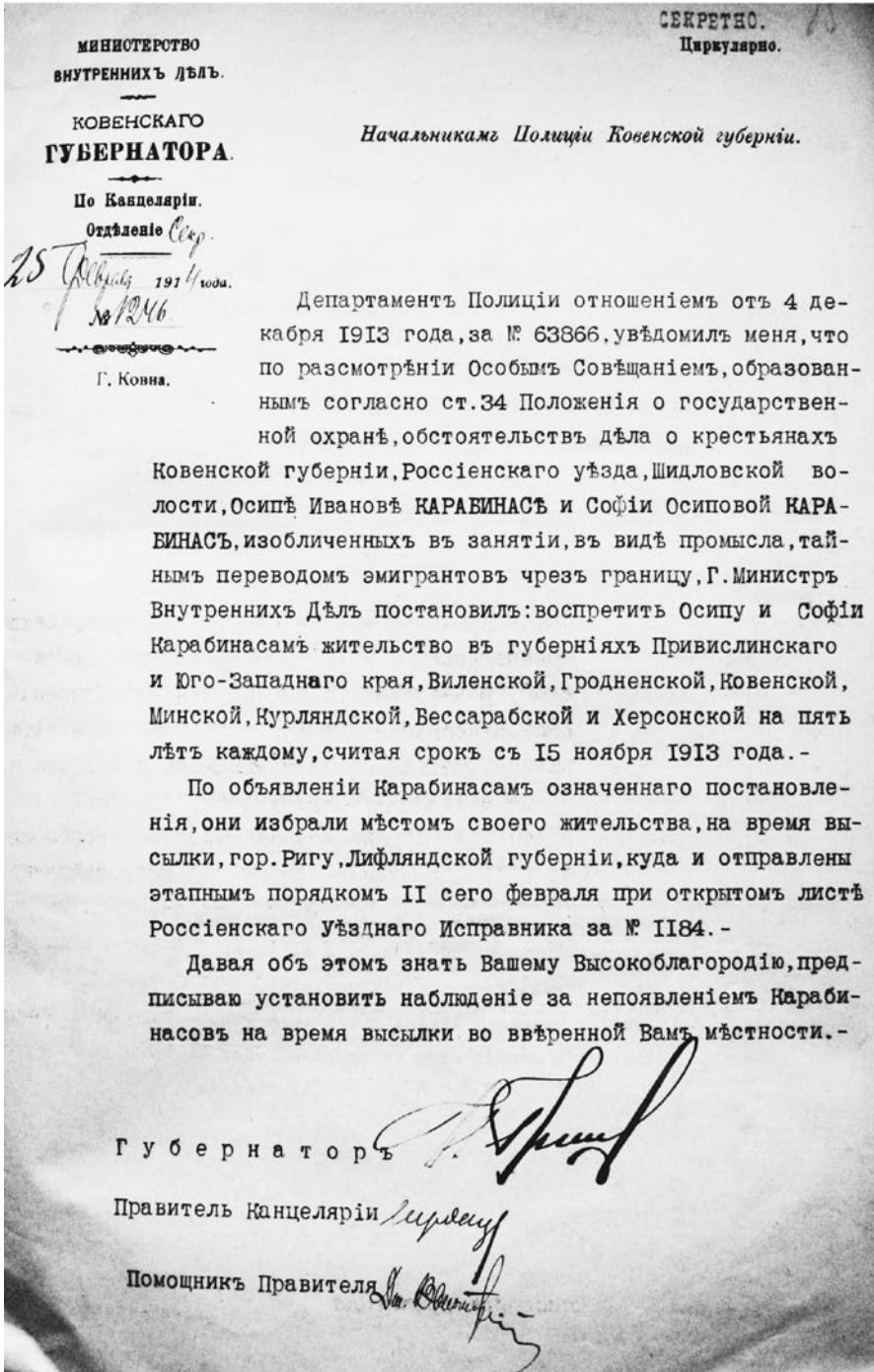
Pabėgimas iš Rygos tremties. Zofija Karabinaitė pasakojo: „...Rygoje mes buvome laisvi, bet iš miesto išeiti nebuvo leidžiama. Man Rygoje advokatas surašė prašymą Valstybės dūmai, prašant mane išteisinti, nes tada emigrantus vežiau ne aš, o mano sesuo Barbora. Bet Valstybės dūma prašymą atmetė... Tada aš po 5 mėnesių iš Rygos pabėgau, o tėvas pasiliko. Kad mamytė būtų davusi pinigų kelionei, būčiau pasprukusi į Ameriką pas seserį. Po dviejų savaitių prasidėjo karas ir aš pasilikau pas tetą Barborą Leonienę

¹⁶⁶ Juozo Karabino ir Zofijos Karabinaitės administracinė byla dėl slapto emigrantų gabenimo į užsienį, 1913 m. – KAA, f. 16, ap. 1, b. 243 (lapų numeracijos nėra).

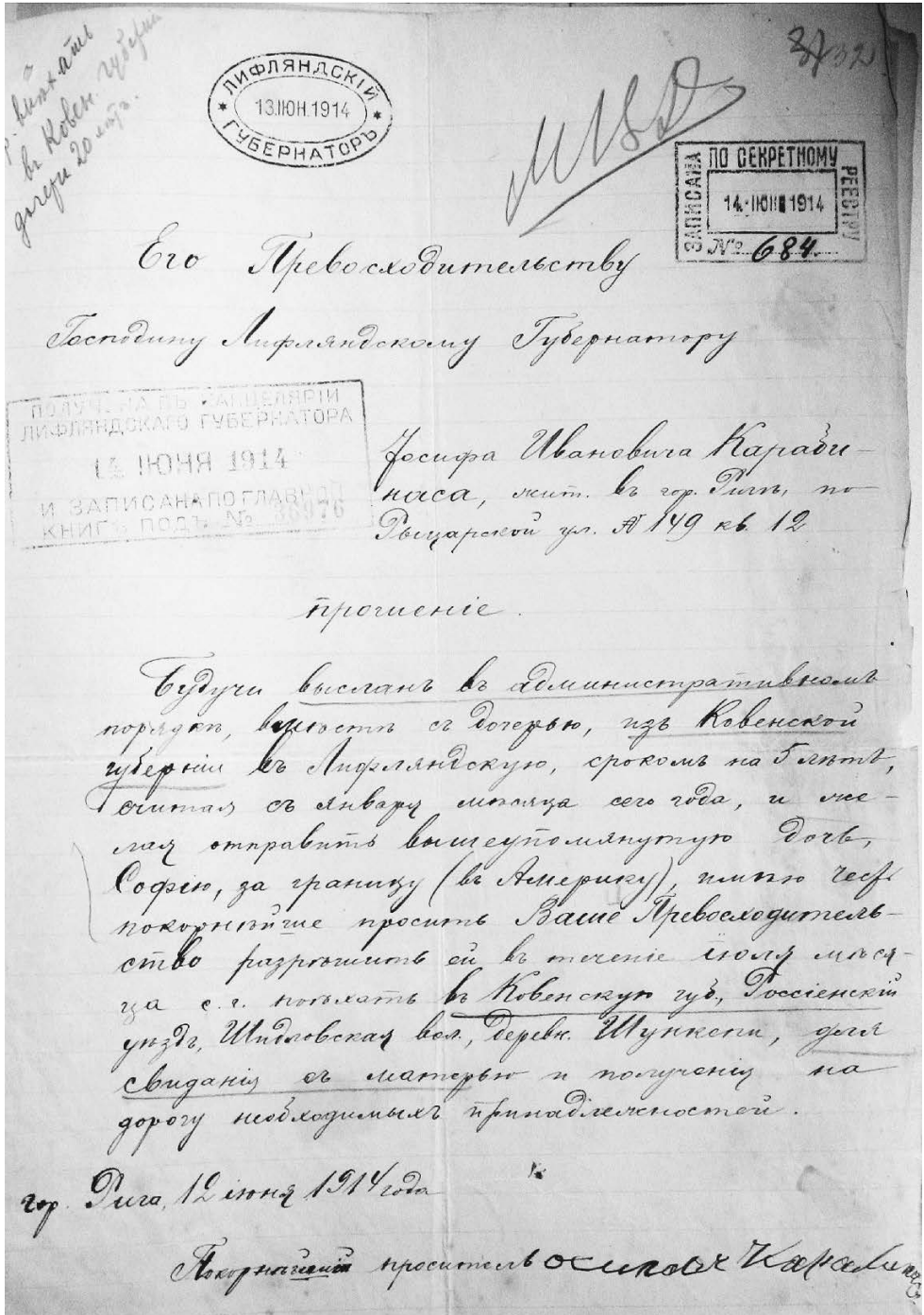
¹⁶⁷ Z. Karabinaitės laiškas šios knygos autoriui, 1971 01 28.

¹⁶⁸ Raseinių apskrities zemstvos ispravniko raštas Kauno gubernatoriui Juozo Karabino ir Zofijos Karabinaitės administracinėje byloje, 1914 10 15. – KAA, f. 16, ap. 1, b. 243.

Kauno gubernatoriaus nurodymas policijai nutremti Juozą Karabiną ir jo dukrą Zofiją Karabinaitę 5 metams į Rygą, uždraudžiant jiems apsigyventi Kauno ir kitose pasienio gubernijose, 1914 02 25
(Iš KAA fondo)

Juozo Karabino raštas Latvijos gubernatoriui prašant mėnesiui išleisti iš tremties jo dukrą Zofiją į tėviškę (Šunkepių kaimą), kad ji, gavusi iš namų lėšų, galėtų išvykti į Ameriką, 1914 06 12 (su paties J. Karabino parašu), Ryga (prašymas atmetas) (Iš KAA fondų)

Maižiškių kaime. Netrukus iš Rygos paspruko ir tėvas. Abu grįžome į Šunkepius, bet nebuvo saugu: rusai vis dar Šiluvoje. Vieną vakarą mus namuose užklupo uriadnikas su stražniku. Aš tuo metu buvau prieangyje, turėjau rankose šautuvą ir ruošiausi eiti medžioti zuikių. Pastebėjusi, kad kieme stovi rogės, o policija šnekasi su tėvu, pabrukau šautuvą po balkiu, šokau per tvorą ir sprukau pas kaimynus. Uriadnikas, radęs vieną tėvą, jo neareštavo, tik klausė, kur duktė. Išlupęs iš tėvo 5 rb, išvažiavo. O aš tik rytą pasiunčiau namo pusseserę Stasę Plokštytę pasižiūrėti, ar yra mano tėvas namuose. ... Buvo neramu gyventi sodyboje: kaskart grėsė būti išvežtiems į Rusijos gilumą. Man pasisekė išsislapstyti, o vieno tėvo neimdavo. Taip išsisaugojome iki 1915 m. pavasario, o balandžio mėnesį užėjo vokiečiai...¹⁶⁹

Namų ūkis ir vokiečių okupacija. Apie tą laikotarpį Juozo Karabino dukra Zofija prisimena: „Kai sugrįžome iš Rygos į namus, buvo labai linksma: buvome visi kartu, mūsų namai visko pilni: 6 arkliai, 14 karvių, 24 avys, 16 didelių ir mažų kiaulių, 35 vištos, 18 bičių avilių, sodas (1 dešimtinė), dirbamos žemės, pievų ir ganyklų 40 dešimtinių. Tėvas buvo nupirkęs 22 dešimtines žemės mokėdamas po 100 rb už dešimtinę. Pirktoji žemė buvo krūmai ir pelkės. Bet tėvas buvo darbštus ir sumanus: krūmus iškirto, pelkę nusausino, durpynus išdegino ir padarė puikias pievas. Sukasė pylimus, pastatė ažuolines užtvankas pavasario vandeniui sulaikyti, kad pievose žolė geriau augtų.

Bet vokiečiai užėję viską atėmė, išpjovė arklius, karves, avis, vištas, patys vos spėjo pasipjauti 4 bekonius, kad badu nemirtume. Vokiečiams nusigrūdus link Dvinsko, liko tuščios trobos ir katytė; šunelį ir tą buvo nušovę. Bet tėvas buvo drąsus ir sumanus žmogus: šiaip taip „susikalėdojo“ porą arklių ir išvažiavo toli už Grinkiškio pas bagočius žmones, pirkto ten rugius, kviečius ir parvežęs malė, kepė duoną, o likusius miltus vežė į Šiluvą ir pardavinėjo. Po to vėl važiavo... Kai iš šios prekybos šiek tiek užsidirbo, nusipirko karvę, vėliau paršiuką. Praturtėjęs pirkto lašinius, kur pigiau, o parvežęs Šiluvoje pardavinėjo brangiau. Tada nusipirko jau nupenėtas kiaules, jas papjovęs, pasūdydavo, parūkydavo ir veždavo į Šiluvą parduoti lašinius, dešras, taukus. Tokiu būdu ėmė atkurti savo ūkį, pirtis gyvulių, juos auginti...“ (Z. Karabinaitės prisiminimai (1971).)

Su kaizerinės Vokietijos okupacija prasidėjo nauji Šiluvos regiono žmonių vargai ir kovos dėl Nepriklausomos valstybės atkūrimo.

¹⁶⁹ Z. Karabinaitės laiškas autoriui (1971 01 28).

II SKYRIUS

ŠILUVOS REGIONO ŽMONIŲ DALYVAVIMAS ATKURIANT LIETUVOS VALSTYBĘ IR JĄ ĮTVIRTINANT 1918–1940 METAIS

1. Šiluvos parapinis komitetas – pirmoji lietuvių valdžia regione 1918 metais¹

1918 m. spalio mėnesį kaizerinė Vokietija, pralaiminti karą Vakaruose, iš vidaus dezorganizuota revoliucijos, Antantės valstybių reikalavimų spaudžiama, ruošėsi trauktis iš Lietuvos ir kitų rytuose okupuotų kraštų. Lietuvių tautai, tiek metų kentusiai svetimųjų jungą, sužibo viltis vėlei atkurti savo Nepriklausomą valstybę. Vokietijos kancleris Maksas fon Badenai (Max von Baden), atsižvelgdamas į Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktą, tų pačių metų kovo 23 d. pripažino Lietuvą *de jure*, o spalio 20 d. – teisę Lietuvos Valstybės Tarybai savarankiškai organizuoti ir tvarkyti savo valstybę. Todėl nelaukdama, kol okupantai galutinai išsinešdins iš krašto, Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1918 m. lapkričio 11 d. atsišaukimu paragino visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose steigti laikinuosius komitetus krašto valdymui iš okupacinės valdžios perimti. Vienas iš tokių komitetų jau po dviejų dienų (1918 m. lapkričio 13 d.) įsisteigė Raseiniuose (pirmininkas Viktoras Kuraitis), jis tapo visos Raseinių apskrities žmonių teisės aktų leidžiamąja ir kartu vykdomąja valdžia. Raseinių pavyzdžio padarinti ir paakinti, o gal ir paraginti, veiksmai ėmėsi ir šiluviečiai. Savo klebono Marcijono Jurgaičio bažnyčioje iš sakyklos pakviesti, jie 1918 m. lapkričio 17 d. susirinko į visuotinę Šiluvos parapijos gyventojų susirinkimą laikinajam komitetui steigti. 500 vietų turintys Liaudies namai (Parapijos salė) vos talpino susirinkusiuosius. Pirmininkaujant Marcijonui Jurgaičiui, po ilgų ir karštų diskusijų demokratiškai išrinktas 7 narių Laikinasis Šiluvos parapinis komitetas (toliau – PK), atstovaujantis visiems pagrindiniams parapijos žmonių socialiniams sluoksniams ir tautybėms. Pirmaisiais nariais tapo vietos žmonių pasitikėjimą turintys asmenys: ūkininkas Petras Gudžiūnas (g. 1868) iš Kiaunininkų (Kiaulininkų) kaimo (jis ir pirmininkas), šiluviečiai Dominykas Vilbutas (g. 1890), ką tik iš Rusijos grįžęs lietuvių pabėgėlių šelpimo komi-

¹ Apie lietuviškos savivaldos Šiluvoje formavimąsi yra išlikęs ilgamečio Šiluvos savivaldybės sekretoriaus Juozo Stankūno 1928 m. parengtas rankraštinis tekstas: „Šilavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas“, pasirašytas vlsč. viršaičio Benedikto Ličkaus ir sekretoriaus Juozo Stankūno (žr.: LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, l. 129–149); taip pat kitas platus rankraštis „Raseinių apskrities savivaldybės ir valsčių savivaldybių nuo įsikūrimo iki 1928 m. nuveiktų darbų apibūdinimas“ (žr.: LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1767). Dalis šių rankraščių teksto panaudota mano 1990 m. skelbtame tęstiniame straipsnyje: Vaišvila, A. Kaip kūrėsi Šiluvos savivaldybė. – *Naujas Rytas*, 1990 m. vasario 2, 5, 10, 19, 24, 28 d. ir rugpjūčio 2, 4 d. numeriuose; taip pat Jono Brigio sudarytame leidinyje „Raseinių krašto savivalda 1918–1920 m.“ (Vilnius: Atkula, 2008, p. 160–164).

Šiluvos klebonas Marcijonas Jurgaitis,
Parapinio komiteto įsteigimo iniciatorius
(Iš Jono Bučinsko archyvo)

teto Voroneže narys Stasys Ralys, Antanas Gotceitas (1864–1946), Roglaičių dvarininkas, karininkas Leonas Šilingas, Antanas Bunius² ir Šiluvos žydų bendruomenės (kahalo) atstovas Leiba Aronsonas (g. 1885)³.

Lyduvėnų ir Žaiginio parapiniai komitetai. Beveik tą pačią dieną kaip ir Šiluvoje visuotiniai steigiamieji gyventojų susirinkimai vyko ir kitose Šiluvos valsčiaus gyvenvietėse: Lyduvėnuose, Žaiginyje; jie išrinko taip pat 7 narių parapinius komitetus. Žaiginio PK ėmėsi pirmininkauti Antanas Šimkus iš Bardiškių kaimo, Lyduvėnų PK – Juozas Petryla iš Skiručių kaimo.

Šie du komitetai pareiškė norą atsiskirti nuo Šiluvos valsčiaus ir kurti atskirus valsčius, kad tą apylinkių žmonėms nereikėtų savo administraciniais reikalais vykti už 8 ar 10 ir

² Bunius, Antanas (g. 1871 06 13 Žaiginyje, m. 1937 02 12 Obeliuose). Kai A. Buniui buvo 3 metai, jo tėvas Laurynas Bunius, jau būdamas senyvas žmogus (87 m.), kirto mišką ir 1874 01 02 žuvo prispaustas krintančio medžio. Liko mažamečiai 2 sūnūs – Kazimieras ir Antanas Silvestras – ir dukra Antanina (žr.: LVIA, f. 669, ap. 21, b. 30, l. 37). Paūgėję Kazimieras ir Antanas išvyko į Rygą, Antanas Rygoje baigė gimnaziją, vedė latvę Pauliną Kalninę, priėmė liuteronų tikėjimą, kurį laiką čia dirbo policininku. Vėliau, išvykęs uždarbiauti į Peterburgą, dirbo fabrikuose ir kartu studijavo Peterburgo universitete teisę, papildomai baigė Hidroinžinerijos technikumą. Jo Peterburge įgyto teisininko diplomo Lietuvoje nepripažino, į Advokatų sąjungą nepriėmė (gal nebuvo baigęs viso kurso). Grįžęs į Šiluvą, čia rado didelį nepakantumą kito tikėjimo ir pažiūrų žmonėms. Būdamas liuteronas ir „pirmieviškų“ pažiūrų, negalėjo gauti darbo. Todėl buvo priverstas iš naujo susituokti su žmona ir perkrikštyti vaikus pagal katalikų apeigas. Tada klebonas M. Jurgaitis paskyrė jį vadovauti Šiluvos mūro koplyčios statybai. 1910 m. kartu su klebonu M. Jurgaičiu surašė visų darbininkų, stačiusių koplyčią, ir ją šventinusio poeto Maironio pavardes ir, idėjęs šį sąrašą į kapsulę, įmūrijo po kertiniu koplyčios akmeniui. Jam einant Šiluvos vlsč. viršaičio pareigas, pradėta dalyti bežemiams žemes. Atleistas iš viršaičio pareigų, išsinuomojo iš Vlodo Juozaičio Zbaro k. 1 ha 200 m² žemės, gamino krakmolą, kasė šulinius, augino 3 dukras: Birutę, Valeriją ir Niną. Bendravo su slaptu laisvamaniu Šiluvos vikaru, poetu Antanu Janoniu. Kartą per Šiluvos atlaidus A. Buniaus name Lietuvos policija užtiko kairiųjų susirinkimą, už tai buvo nubaustas. Neturėdamas nuolatinio darbo ir žemės ūkininkauti, sunkiai gyveno. Mirė 1937 02 12 Obeliuose. Artimieji norėjo jį palaidoti gimtajame Žaiginyje, bet Šiluvos klebonas P. Katela leido jį, kaip „bedievi“, laidoti tik už kapinių tvoros. Artimieji nesutiko ir palaidojo Obeliuose, laisvamanių kapinėse. Jo dukra Nina per karą grįžo į Šiluvą ir čia dirbo vokiečių komendantūroje, už tai vėliau sovietų kalinta lageriuose. Apie tai ji pasakoja savo knygoje „Судьба и воля, или горькие воспоминания“ (1998, Magadanas), taip pat savo prisiminimuose, rašytuose autoriui iš Magadano 1997 m.

³ Šiluvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas, sudarytas savivaldybės sekretoriaus J. Stankūno, 1928. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, l. 128.

Žymus Šiluvos visuomenininkas, PK narys, vėliau ilgametis
Šiluvos valsčiaus valdybos Žemės reformos komisijos narys Stasys Ralys⁴
(Iš Stasio Ralio (sūnaus) archyvo)

daugiau kilometrų į Šiluvą. Tam reikšmės turėjo ir Raseinių apskrities miestų ir parapijų komitetų atstovų suvažiavimo 1919 m. vasario 9–10 d. nutarimas, kuris, remdamasis Vidaus reikalų ministerijos 1918 m. gruodžio 17 d. ir 1919 m. sausio 11 d. aplinkraščiais, leido vietoj buvusių parapijų steigti valsčius, kurių centrais būtų parapijų centrai. Kadangi Raseinių apskrityje tuo metu buvo 18 parapijų, tiek atsirado ir valsčių. Nors Žaigynys tebebuvo Šiluvos parapijos filija, bet ambicijų tapti savarankiška parapija turėjo jau nuo 1844 metų.

Naujai susikūrusiems valsčių komitetams teko dirbti itin sunkiomis sąlygomis, ypač Lyduvėnų PK, nes per jo teritoriją ėjo didysis Dubysos geležinkelio tiltas. Juo vokiečiai kraustėsi iš Lietuvos ir stengėsi tą teritoriją kuo ilgiau kontroliuoti. Dėl to ilgiausiai plėšė aplinkinius gyventojus: atiminėjo iš jų gyvulius, maistą, pinigus – viską, ką galėjo su savimi pasiimti. 1919 m. vasarą Lyduvėnų apylinkes dar užplūdo į Vokietiją besitraukiantys Belmonto ir Alavo vadovaujami jungtiniai vokiečių ir rusų baltagvardiečių daliniai⁵, jie vėl smarkiai apiplėšė apylinkės gyventojus.

Sumaištį kėlė ir organizaciniai nesklandumai: nustatant valsčių centrus, nebuvo griežtai apibrėžtos valsčių ribos. Todėl kai kurie kaimai ir atskiri gyventojai, norėdami išvengti mokesčių, nuolat savavališkai atsiskirdavo nuo vieno valsčiaus ir prisijungdavo prie kito arba siekė nepriklausyti jokiai valsčiui. Apskrities Seimeliui teko 1919 m. balandžio 1 d. specialiu nutarimu išvardyti visus kaimus, priskiriamus konkrečiam valsčiui, o tuos kaimus ir gyventojus, kurie tam priešinsis, bausti bauda iki 1 000 markių.

⁴ Stasys Ralys (1889–1956), Petro, kilimo iš Kelmės vlsč., Kunigiškių k. karališkųjų valstiečių, baigęs 4-ų skyrių Šiluvos rusišką liaudies mokyklą, buvo išvykęs į JAV, kur Čikagoje baigė parengiamuosius kursus. Dirbo darbininku vagonų fabrike, grįžo į Lietuvą 1913 m. Kilus karui, išvyko į Peterburgą, ten dirbo Užorės (Putilovo) ginklų liejykloje. Iš ten išvyko į Voronežą, kur dalyvavo lietuvių, nukentėjusių nuo karo, šelpimo draugijos veikloje. 1918 m. grįžo į Lietuvą, dirbo Šiluvos vlsč. išdininku, 1924 m. – vlsč. Žemės reformos komisijos pirmininku. Savamokslis menininkas, akmenų tašytojas, šio amato išmokęs Šiluvoje pas kalvį Tipelį. Drožė iš medžio, lipdė iš molio, piešė. Jo pagamintas Vyčio herbas kabojo Šiluvos šaulių salėje.

⁵ Tai vadinamoji Rusijos Vakarų armija, kurią sudarė provokiškai orientuoti Rusijos baltagvardiečiai ir vokiečių kariai.

Lietuvių pabėgėlių šelpimo komitetas Voroneže (Rusija), 1917 metai (veikė iki 1918 m.)

I eilė iš kairės: poetas ir dramaturgas Petras Vaičiūnas (1890–1959), tuo metu Peterburgo universiteto studentas; kun. Stasys Razumas (pirmininkas), Mykolas Luneckas (g. 1905) iš Švenčionėlių (Daugėliškės k.), vėliau mokytojas, savanoris, už lietuvišką veiklą 1934 m. kalintas Lenkijos kalėjime, pabėgęs iš kalėjimo į Lietuvą, mokytojavo Saldutiškyje, Margininkuose,

Kaune, 1944 m. pasitraukė į Vakarų, dalyvavo lietuvių veikloje Čikagoje;

II eilė iš kairės: neatpažintas asmuo, Karo medicinos akademijos kariūnas, vėliau gydytojas psichiatras Kaune Viktoras Vaičiūnas (1896–1945),

Primusas Juknevičius, šiluviškis Stasys Ralys

(Iš *Stasio Ralio (sūnaus) archyvo*)

Be to, netrukus paaiškėjo, kad naujai įsteigti valsčiai ir jų PK (Lyduvėnų ir Žaiginio) dėl lėšų stokos nepajėgia išlaikyti atskiros milicijos, plačiau išplėtoti ir pačios savo veiklos. Todėl pereita prie valsčių stambinimo: 1919 m. rugpjūčio mėnesį atsisakyta Lyduvėnų, o lapkričio mėnesį – Žaiginio valsčiaus, jų teritorijos prijungtos prie Šiluvos valsčiaus. Raseinių apskrityje liko 14, o 1924 m. – 12 valsčių.

Pirmieji Šiluvos parapiinio komiteto veiklos žingsniai. Šiluvos PK dar nebuvo reali lietuvių valdžia, nes visoje valsčiaus teritorijoje tuo metu tebestovėjo vokiečių kariuomenė, pačioje Šiluvoje tebeveikė Lietuvos miškus grobstanti ir medieną Vokietijai teikianti miškininko (*der Amtsförster*) būstinė ir jos valdžią užtikrinantis vokiečių žandarų būrys.

Todėl Šiluvos PK pirmiausia rūpėjo kuo greičiau perimti iš vokiečių valdžios miškų administravimą, javų sandėlių ir kitokio dar likusio turto apsaugą nuo masinių grobstymų, išgabenimo į Vokietiją ar sunaikinimo, taip pat užtikrinti vietos žmonių saugumą

1918 m. Šiluvos PK narys Antanas Gotceitas su šeima Amerikoje
(Iš Juzefos Gotceitytės archyvo)

Šiluvos PK narys Dominykas Vilbutas, 1918 metai
(Iš Juzefos Gotceitytės archyvo)

ir rimtį, organizuoti okupantų apiplėštų vietos gyventojų maitinimą ir kitokią socialinę globą, steigti tam reikalingas administracines struktūras, pirmiausia miliciją. Veikti reikėjo nedelsiant, įvairiomis kryptimis ir ryžtingai. Tačiau kaip tai daryti, niekas nežinojo: neturėta jokių centrinės valdžios įstatymų, instrukcijų, nurodymų. Laikinoji Lietuvos vyriausybė ragino komitetus nelaukti instrukcijų iš centro, o patiems savarankiškai veikti pagal einamojo momento reikalavimus⁶. Todėl patys gyventojai ėmėsi kurti „įstatymus“ ir valsčiaus, ir apskrities lygiu, t. y. veikti tiesioginės, arba „mitinginės“, demokratijos būdu. Sekmadieniais ir turgaus dienomis PK šaukė Šiluvos miestelyje gyventojų susirinkimus-mitingus, kaimų krivules (sueigas), kur paaiškėdavo, kas labiausiai rūpi žmonėms, o tų susirinkimų nutarimai, rezoliucijos tapdavo PK veiklos juridiniu pagrindu ir orientyru. Vėliau užmezgus ryšius su Raseinių apskrities PK ir pasiuntus į Raseinių apskrities seimelį šiluviškių atstovą, gauta visų apskrities komitetų veiklą koordinuojančių instrukcijų.

Šių nutarimų vykdymui užtikrinti Šiluvos PK pirmiausia įsteigė vietos miliciją. Lietuvos Valstybės Tarybai susitarus su okupacine vokiečių administracija, kiekvienai parapijai buvo pripažinta teisė turėti 15 apmokamų ir iki 35 neapmokamų, vadinamųjų „garbės“, milicininkų viešajai tvarkai palaikyti. Organizuoti miliciją Šiluvos PK pavedė 2 savo nariams: Leonui Šilingui ir Antanui Gotceitui. Šie subūrė 15 ginkluotų milicininkų būrį, vadovaujamą „vyresniojo milicininko“ – komiteto nario, buvusio caro laikais Rygos policininko Antano Buniaus, vėliau (1920 m.) – Adolfo Teišerskio. Tarp pirmųjų žinomų Šiluvos milicininkų minimi broliai Adomavičiai, Pranas Juška, Antanas Timinskas... Jiems pavedė ne tik palaikyti viešąją tvarką, bet ir kovoti su tuo metu ypač išplitusiomis spekuliacija ir degtindaryste. Mat daugelis gyventojų, ypač varguomenė, neturėdami kitokio uždarbio, vertėsi degtinės varymu ir jos prekyba. Naujoji Lietuvos valdžia tai laikė didele blogybe ir už degtinės varymą Raseinių apskrities PK 1919 m. kovo 5 d. nutarimu buvo leidęs bausti kaltuosius baudomis iki 500 auksinų, konfiskuojant visus degtindario javus, tinkamus degtinei varyti⁷. Grasinta baudomis ir už girtu asmens pasirodymą viešose vietose. Milicininkai, išstatyti ant visų pagrindinių kelių, vedančių į Šiluvą, kontroliavo gyventojų judėjimą, prekybą, amatus, persekiojo spekuliantus („šmugelninkus“), supirkinėjančius javus, mėsą ir kitus maisto produktus, išvaikė iš aplinkinių sulenkėjusių dvarų „poviakininkus“, rengusius sukilimą prieš ką tik susikūrusią Lietuvos vyriausybę⁸.

Šiluvos parapiinio komiteto atstovavimas Jurbarko ir Raseinių apskrities seimelyje. Ryšiams su centrine Lietuvos vyriausybe palaikyti ir veiksams koordinuoti Šiluvos PK pasiuntė savo atstovą į pirmąjį Jurbarko ir Raseinių apskrities parapijonų ir Raseinių miesto PK narių susirinkimą. Jis įvyko 1918 m. lapkričio 24 d. Raseinių PK pirmininko Viktoro Kuraičio bute (dalyvavo 101 atstovas iš 17 parapijų). Susirinkimas

⁶ Raseinių apskrities savivaldybės ir valsčių savivaldybių nuo įsikūrimo iki 1928 m. nuveiktų darbų apibūdinimas. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1767, l. 5–6.

⁷ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1767, l. 10.

⁸ P.O.W. (*Polska Organizacja Wojskowa*), siekusi 1919 08 28–29 įvykdyti Lietuvoje valstybinį perversmą ir prijungti Lietuvą prie Lenkijos.

Buvęs Šiluvos PK atstovas Jurbarko ir Raseinių seimelyje 1919 m. Julijonas Lauraitis iš Akstinių (viduryje) su sūnumi Vaclovu (g. 1905), marčia Elena ir anūkais (iš kairės – Jonu, Janina ir Ona Lauraičiais), apie 1935 metus. 1951 m. už grūdų tiekimą Vaclovo Daukanto-*Ryto* partizanams Vaclovas Lauraitis, kaip Dubysos kolūkio pirmininkas, nuteistas 25 m. lagerių
(Iš *Zitos Baltrušaitienės archyvo*)

nutarė: 1) perimti iš vokiečių viso apskrities gyvenimo administravimą, 2) parengti laikinas instrukcijas parapinių komitetų milicijai ir armijai organizuoti, 3) reikalauti, kad okupacinė vokiečių valdžia padėtų maistu aprūpinti bežemius ir mažžemius vietos gyventojus; taip pat išrinko aukščiausią apskrities lietuvių valdžios instituciją – 5 narių Jurbarko ir Raseinių apskrities PK, o jam išlaikyti kiekvienas PK įsipareigojo skirti iš savo biudžeto po 100 rublių⁹.

Tokie susirinkimai Raseiniuose dar buvo kviešti 1918 m. gruodžio 30 d., 1919 m. vasario 9–10 ir 16 dienomis. Juose priimtų teisės aktų pagrindu buvo įkurta kolegiali apskrities valdžios institucija – Seimelis, sudarytas iš parapinių komitetų atstovų. Į tą Seimelį visuotiniu balsavimu rinkta po vieną atstovą nuo 3 000 vietos gyventojų ir po 2 atstovus – nuo 4 000–8 000 gyventojų¹⁰. Šiluvos PK šiame Seimelyje 1919 m. atstovavo Julijonas Lauraitis (1864–1953) iš Akstinių kaimo ir Silvestras Semaška (g. 1879) iš Piktaičių. J. Lauraitis minimas jau pirmajame Seimelio posėdyje 1919 m. kovo 1 d., o kartu su S. Semaška – tų pačių metų rugpjūčio 4 dieną.

⁹ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1767, l. 2.

¹⁰ Ten pat, l. 3.

Jurbarko ir Raseinių apskrities seimelį reorganizavus į Raseinių apskrities tarybą, į ją Šiluvos valsčius 1920 m. vasario 3 d. delegavo 3 savo atstovus: Antaną Rašimą (g. 1867) iš Tverijoniškės dvaro, Petrą Gudžiūną (g. 1868) iš Kiaulininkų ir kalvį Vladą Kačiuką (g. 1888) iš Pikčiūnų¹¹. Už kiekvieną posėdžiavimo dieną Raseiniuose Šiluvos savivaldybė jiems mokėjo po 20 auksinų¹². Šiluvos atstovais Taryboje dar yra buvę (1921 m.) Stasys Petravičius iš Kepurnikų kaimo, Vincas Banys (g. 1884) iš Bulavėnų kaimo ir Stepas Žickis (g. 1881) iš Ribukų kaimo, 1924 m. – Šiluvos progimnazijos mokytojas Feliksas Indrelaitis, Antanas Šimkus iš Bardiškių, Viktoras Leonas iš Žalakių ir kt.

Taryba, kaip ir Seimelis, buvo aukščiausia apskrities valdžios institucija, kuri vėliau turėjo teisę sustabdyti ar atšaukti bet kurią apskrities savivaldybių tarybų ir valdybų nutarimą. Taip 1920 m. ir 1922 m. Raseinių apskrities taryba yra pripažinusi negaliojančiais kelis Šiluvos valsčiaus tarybos nutarimus dėl mokesčių rinkliavos, dėl žyginų arklių panaudojimo tvarkos ir kitais klausimais.

Paskutinio vokiečių pareigūno pašalinimas iš Šiluvos. 1918 m. gruodžio mėnesį vokiečių kariuomenei visiškai pasitraukus iš Šiluvos apylinkių, o 1919 m. sausio 5 d. – ir iš visos Raseinių apskrities, Šiluvoje dar buvo likęs minėtas vokiečių pareigūnas, tvarkantis miško medžiagos gabenimo į Vokietiją reikalus. Jo kontora buvo įsikūrusi Bažnyčios aikštėje (dabar – Popiežiaus Jono Pauliaus II), Nagrockaičių name. Jį pašalinti ėmėsi patys šiluviškiai. Vietos milicijai vadovaujantis PK narys Antanas Bunius, surinkęs būrelį vyrų, iš kurių tik 3 turėjo šautuvus, kiti, užsikabinę per petį lazdas, imituojančias šautuvus, sekmadienį, po pamaldų, temstant patraukė prie vokiečio būstinės. A. Bunius kartu su Pranu Juška, užėję į vidų, įsakmiu tonu vokiečiui pareiškė, kad yra susikūręs vietos žmonių Laikinis komitetas, kurio nutarimu jis privalas per 2 valandas išvykti iš Šiluvos. Vokietis, nepanoręs patikėti, kad jis jau nėra padėties šeimininkas, šoko Buniui prieštarauti: „Kokiu pagrindu tu turi teisę taip su manim kalbėti?“ Tada A. Bunius privedė jį prie lango ir parodė prieblandoje už tvoros stovintį „ginkluotų“ vyrų būrį. Ši jėga vokiečiui pasirodė labai įtikinantis argumentas. Pasikinkęs arklį ir įsimetęs į roges savo lagaminėlį, jis išvažiavo iš Šiluvos dar nepasibaigus ultimatumo terminui¹³.

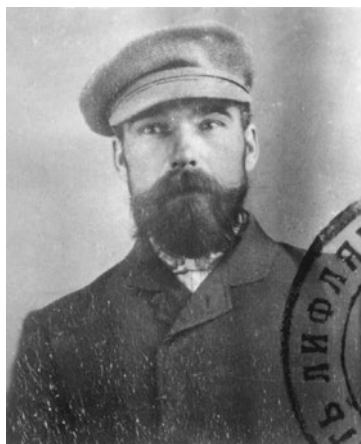
Konfliktai su grįžusia vokiečių kariuomene. Okupantų pasitraukimu džiaugtasi neilgai. Jau 1919 m. sausio pabaigoje visą Raseinių apskritį vėl užplūdo nauja vokiečių kariuomenė. Šį kartą ji grįžo Antantės valstybių reikalavimu, kad kartu su Lietuvos savanoriais sustabdytų besiveržiančią į Lietuvą Raudonąją armiją, kuri, sekdama paskui atsitraukiančią vokiečių kariuomenę, sausio mėnesį jau buvo pasiekusi Kelmę ir grasino visai Lietuvai nauja okupacija ir aneksija. Nors vokiečiai grįžo formaliai kaip Lietuvos sąjungininkai, tačiau gyventojų atžvilgiu tebesielgė lygiai taip pat, kaip ir išėjusieji. Ginkluoti jų būriai slankiojo po kaimus, atiminėjo iš gyventojų maistą, gyvulius, kratė keliuose sutiktus žmones, atiminėdami iš jų rastus pinigus ir kitokius daiktus. Jų vadovybė rekvizicijoms vykdyti siekė pajungti ir vietos komitetus. Šiuo tikslu 1919 m. vasa-

¹¹ Šiluvos valsčiaus valdybos narių ir tarnautojų sąrašas, 1920 m. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 531, l. 10.

¹² LCVA, f. 379, ap. 2, b. 228, l. 26.

¹³ Vaclovo Petrausko (1904–1989) prisiminimai, rašyti autoriui 1988 metais.

Antanas Silvestras Bunius – Šiluvos PK narys,
pirmasis Šiluvos vyresnysis milicininkas, vėliau –
Šiluvos valsčiaus valdybos pirmininkas 1919–1920 metais
(Iš *Ninos Buniūtės-Vaišvilienės archyvo*)

rio 19 d. atvykę iš Raseinių vokiečių karinės valdžios atstovai pasiūlė Šiluvos PK bendradarbiauti pagal 3 punktus: 1) PK privalęs leisti įsikurti Šiluvoje leitenanto vadovaujamam 7-ių žandarų būriui, kuris palaikytų tvarką, taip pat lietuvių ir vokiečių valdžios įstaigų ryšius, 2) PK turįs skirti patalpas šiam būriui apgyvendinti ir jį aprūpinti kai kuriais maisto produktais (kiaušiniais, sviestu ir bulvėmis) papigintomis kainomis. Mėsa, duona, druska vokiečiai apsirūpinsią savo pačių krautuvėse Raseiniuose¹⁴.

Nenorėdamas įsileisti į Šiluvą stacionarinės vokiečių valdžios, PK pirmininkas Petras Gudžiūnas atsisakė priimti šiuos siūlymus motyvuodamas tuo, kad tam neturįs savo aukštesniosios valdžios įgaliojimų. Tuo klausimu PK pasiuntė savo atstovą Antaną Šimkų į Raseinius susisiekti per apskrities PK su centrine Lietuvos vyriausybe. Atsakymas atėjo beveik po mėnesio: Lietuvos vidaus reikalų ministras Jonas Vileišis 1919 m. kovo 9 d. paaiškino Šiluvos PK, kad visa piliečių asmens, buto ir turto neliečiamybė priklausanti patiems piliečiams, bet rūpintis savos ir vokiečių kariuomenių išlaikymu vis dėlto privalą vietos komitetai¹⁵.

Bet įvykių raida per tą laiką jau buvo toli pažengusi. Šiluvoje prieš PK valią šeiminkavo vokiečių raitelių būrys, įsikūręs buvusiam carinės pradžios mokyklos pastate (Lyduvėnų gatvėje) ir pavaldus miško rekvizicijas vykdančiam vokiečių girininkui (*der Amtsförster*) Hofmanui. Būtent jį ir papiktino PK nenoras bendradarbiauti. Vokiečių kariai, gavę minėto Hofmano įsakymą, 1919 m. vasario 28 ar 29 d. užpuolė Šiluvos PK būstinę, nuginklavo miliciją ir „užgavo Komiteto narius“¹⁶.

¹⁴ Šilavos valsčiaus valdybos raštas Ministerių Kabinetai, 1919 02 21. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 89, l. 113–114.

¹⁵ Lietuvos vidaus reikalų ministerio Jono Vileišio raštas Šiluvos valsčiaus valdybai, 1919 03 09. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 89, l. 112.

¹⁶ Raseinių apskrities seimelio posėdžio protokolas, 1919 03 01. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 65, l. 10.

PK narys Antanas Šimkus iš Bardiškių kaimo, 1927 metai
(Iš autoriaus archyvo)

Tai nebuvo tik Šiluvos atvejis. Nors pagal susitarimą su Lietuvos vyriausybe vokiečiai ir buvo pasižadėję ne tik toleruoti lietuvių miliciją, bet ir materialiai prisidėti prie jos išlaikymo, tačiau, žinodami gyventojų neapykantą jiems, bijodami ginkluotų lietuvių, daug kur nuginkluodavo vietinius milicijos skyrius. Panašiai tą patį vasario mėnesį Raseinių komendantas Vinterhalteris nuginklavo Raseinių miliciją ir konfiskavo jos ginklus, įgytus pačių gyventojų lėšomis. Kitas Raseinių komendantas Ebertas 1919 m. vasario 3 d. konfiskavo ir išsiuntė į Tilžę atvežtą iš Kauno ginklų siuntą (150 šautuvų ir 15 000 šovinių), kuri buvo skirta Raseinių apskrities 18-os komitetų milicijai apginkluoti¹⁷.

Šiluvos PK ir šiomis sąlygomis neketino pasiduoti – kreipėsi paramos į Apskritis seimelį. Šiluviškių skundas buvo svarstomas jau kitą dieną (1919 m. kovo 1 d.) Seimelio posėdyje, dalyvaujant ir vokiečių karinės valdžios atstovams: Raseinių apskrityje veikusios vokiečių armijos vadui kpt. fon Randovui, Raseinių miesto komendantui kpt. Ebertui ir miesto komisarui-burmistrui vyr. ltn. fon Nathuzijui. Šiluvos atstovas Julijonas Lauraitis apkaltino vokiečius smurtu prieš Šiluvos PK ir reikalavo pakeisti girininką Hofmaną kitu. Vokietis fon Randovas prižadėjo skubos tvarka ištirti Šiluvos incidentą ir daugiau nevykdyti rekvizicijų, o viską pirkti iš komitetų nustatytomis kainomis, tačiau pašalinti iš Šiluvos Hofmaną atsisakė, nes šis esąs pavaldus ne jam, o Jurbarko apskrities vadui (*Kreishauptmann*) Žydovui. „Šiluvos incidentui“ ištirti Seimelio posėdyje buvo sudaryta jungtinė lietuvių ir vokiečių komisija¹⁸, tačiau apie jos darbo rezultatus žinių nėra. Vokiečių vadovybė, norėdama psichologiškai nuraminti nuskriaustuosius, viešai pareiškėdavo, jog žmonių skundus dėl vokiečių kareivių smurtavimo ištirs ir kaltuosius nubaus, tačiau faktiškai tokiu pareiškimu paprastai viskas ir baigdavosi. Taip greičiausiai atsitiko ir „Šiluvos atveju“.

¹⁷ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1767, l. 16–17.

¹⁸ Ten pat, l. 24.

Nors minėtame Seimelyje fon Randovas deklaravo, kad rekvizicijų toliau nevykdys, tačiau Šiluvoje dislokuoti vokiečių kariai toliau reikalavo iš Šiluvos PK šieno, šiaudų, avižų ir kitokio gero. Komitetui atsisakius paklusti, vokiečių leitenantas uždėjo jam baudą. Iškilus smurto grėsmei, PK teko pasitraukti iš Šiluvos ir įsikurti už 11 km nuo Šiluvos nutolusiame Bardiškių kaime, komiteto nario Antano Šimkaus sodyboje¹⁹.

Komitetas vėlei sugrįžo į Šiluvą tik apie gruodžio mėnesį, bet normaliai dirbti vis dar negalėjo, nes lapkritį ir gruodį Šiluvos apylinkėse jau siautė kiti priešai – bermontininkai, irgi besitraukiantys į Vokietiją. Jų 7 ginkluoti kareiviai 1919 m. gruodžio 6 d. užpuolė Šiluvos PK būstinę, apšaudė sprunkantį Valdybos sekretorių Stasį Vaičą, iškratė milicijos būstinę, atėmė 2 šautuvus, revolverį su šoviniais ir, grasindami ginklu, privertė Valdybos išdininką Antaną Šimką išmokėti jiems iš kasos 531 auksiną, kaip kompensaciją už neva iš jų atimtus kiaušinius ir sviestą²⁰. Be to, sulaukė Valdybos narį Stasį Raļį jo namuose ir ketino sušaudyti. Išgelbėjo pro šalį atsitiktinai ejęs vokiečių tautybės Šiluvos gyventojas Tipelis.

Pastanga vieną okupantą keisti kitu. Prieš vokiečius Šiluvoje buvo veikama ir šalia PK, nes čia, kaip ir kitose Lietuvos vietose, 1918–1919 m. būta žmonių, kurie tikėjo, kad atsitraukiančių iš Lietuvos vokiečių pėdomis slenkanti į Lietuvą Raudonoji armija yra darbininkų ir varguomenės gynėja ir kad ne jie patys, ne Nepriklausoma Lietuva, o tik vokiečių okupantų pakeitimas rusais, šį kartą „persidažiusiais“ raudona spalva, pavers jų amžinas geresnio gyvenimo viltis tikrove.

Taip manantys šiluviškiai Vincas Liakas,²¹ Antanas Bružas, Juozas Zubrickas, paraginti komunistuojančio Prano Eitmano, 1918 m. spalio 15 d. susibūrė į Komunistinę kuopelę, kad galėtų padėti kuo greičiau ateiti ir į Šiluvą „Raudonajai armijai – proletariato išvaduočiai“. Aktyviai veikti juos paskatino 1918 m. gruodžio 16 d. Vilniuje paskelbtas Rusijoje sudarytos Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės manifestas, skelbiantis: „Išmušo pasiliuosavimo valanda iš nepakeliamo Vokietijos okupantų jungo,... iš amžino jungo dvarininkų, didžiųjų ūkininkų ir kapitalistų, kurie iš žmonių vargo susidėjo per praėjusią baisiąją skerdynę didžiausius turtus...“ Toliau sakoma, kad Lietuvos Taryba, jos „buržuaziniai“ PK panaikinami ir visa valdžia pereinanti į „Lietuvos darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų tarybų rankas“. „Komitetų paskirtieji valdininkai, jeigu jie patys liuosu noru neatsisakys nuo savo vietų, turi būti tuoj suimti.“ Kartu raginta „broliškai sutikti“ mums į talką skubančius „su išplėstomis raudonomis vėliavomis mūsų brolius raudonarmiečius“ ir „stoti į jų eiles“²².

¹⁹ Šilavos valsčiaus PK pirmininko Marcelino Brazausko pranešimas Raseinių apskrities viršininkui, 1919 11 06. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 9, l. 98.

²⁰ Šilavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas, 1928 m. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 12, l. 130.

²¹ Vincas Liakas (g. 1891 07 19 Žaiginyje), Jono, baigęs Šiluvoje dviklasę pradžios mokyklą, nuo 1919 05 26 dirbo raštininku Lietuvos tiekimo ir maitinimo ministerijos sandėlių skyriuje, vėliau iki 1927 m. mokytojavu įvairiose pradžios mokyklose: Padauguvos (nuo 1919 11 20), Eigirgalos (nuo 1926 09 01), Linkuvos (nuo 1927 03 01). Kurį laiką darbavosi Kauno mokytojų profsąjungoje, buvo jos vicepirmininkas. Priklausė Ligonijų kasai, vėliau suartėjo su LSDP, bet pats į partiją nestojo. Aukojo ir rinko aukas politiniams kaliniams socialdemokratams. Žr.: Vinco Liako tardymo protokolas, 1929 08 26. – LCVA, f. 378, ap. 2, b. 11387, l. 26; f. 391, ap. 7, b. 3264, l. 6–7; Vinco Liako prisiminimai, autoriaus užrašyti 1971 m. Kaune, Vaičiaičio 5–4.

²² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 3, Vilnius, 1958, p. 105–107.

Šis manifestas jau kitą dieną pasiekė Šiluvos komunistinę kuopelę. Pasak V. Liako, visus kuopelės narius jaudino tie manifesto potvarkiai, kurie „vadavo darbininkų masę ir kaimo varguomenę nuo skolų ir jungo kapitalistams“ ir kuriais „taryboms perduodamas visos išnaudotojų žemės, miškai, vandenys, žemės gelmių turtai“. Todėl kuopelės nariai, pasigaminę rotatorių, (šapirografą) skubiai daugino šį manifestą ir jį platino Šiluvoje ir aplinkiniuose dvaruose (Žaiginio, Skaraitiškės, Roglaičių), stengėsi didinti savo bendraminčių skaičių, ruošti ateinančiam Rytų „svečiui“ palankią ideologinę aplinką. Tokio „paruošiamojo darbo“ ypač laukė Raudonoji armija. 1918 m. lapkričio 29 d. savo telegramoje Vyriausiajam kariuomenės vadui V. Leninas rašė: „Mūsų kariuomenei pasistumiant į vakarus ir Ukrainą, susidarė laikinosios sovietinės vyriausybės, kurios turi tą gerąją pusę, kad atima iš Ukrainos, Lietuvos, Latvijos, Estijos šovinistų galimybę žiūrėti į mūsų dalinių judėjimą kaip į okupaciją ir sudaro palankią atmosferą mūsų kariuomenės tolimesniam pasistūmėjimui. Jeigu nebūtų šios aplinkybės, mūsų kariuomenė būtų okupuotose srityse pastatyta į nepakenčiamą padėtį ir gyventojai jos nesutiktų kaip išvaduotojos.“²³

Vien agitacija nesitenkinta. Manifesto paraginti Šiluvos komunistinės kuopelės nariai kai kuriais atžvilgiais veikė aktyviau negu PK, nevensgė konfliktų su vokiečiais, jie ginklavosi, užpuldami pavienius vokiečių kareivius arba įsigydami ginklų per darbininkus, dirbančius prie Lyduvėnų geležinkelio. Taip vienas iš tokių darbininkų Juozas Rupeika parūpino minėtai Komunistinei kuopelei 3 vokiškus pistoletus su šoviniais. Jais apsiginklavę Antanas Bružas su dviem vyrais Ribukų kaime prie Lyduvėnų užpuolė rekvizicijoms pasiūstus vokiečių kareivius ir privertė juos atiduoti ginklus²⁴.

Šiluvos kuopelė kartu su kai kuriais Žaiginio PK nariais organizavo vietos gyventojus perimti vokiečių rekvizuotą turtą. Grafo K. Zabelos Žaiginio dvaro svirne buvo sandėliuojami vokiečių atimti iš vietos ūkininkų grūdai. Žaiginio PK nario Juozo Vaičiulio paraginti vietos gyventojai (apie 100 žmonių) atėjo prie svirno ir pareikalavo, kad čia sargybą einantys 2 vokiečių kareiviai pasišalintų iš svirno teritorijos. Kareiviai neišdrįso imtis ginklo. Panašiai grūdų sandėlių žmonės užėmė ir Skaraitiškėje, kur veikė Šiluvos komunistinės kuopelės narys P. Eitmanas.

Bandyta ir kitaip paspartinti „raudonųjų vėliavų“ žygį per Lietuvą. Kai 1919 m. sausio mėnesį Raudonoji armija, kaip minėta, priartėjo prie Kelmės, Šiluvos kuopelės nariai V. Liakas ir J. Zubrickas gavo iš „centro“ pavedimą supirkinėti apylinkėje grūdus ir juos vežti Lietuvą puolantiems Raudonajai armijai. Tam tikslui Šaltropių ūkininkas Vincas Kairys davė V. Liakui pastotę su palydovu. Tačiau „raudonoji gurguolė“ adresato nepasiekė. Ją pakeliui į Kelmę perėmė vokiečių raiteliai, o pats V. Liakas atsidūrė areštiniėje; iš čia vėliau pabėgo²⁵.

Ši Šiluvos komunistinė kuopelė išsirutuliojo iš bendrų ano meto žmonių pastangų organizuotai vaduotis iš vokiečių okupacijos. V. Liakas dar 1916 m. Šiluvoje užmezgė ryšius su kaimyninio Žalpių miestelio gyventoju Kazimieru Raliu (1885–1958; literatūroje žinomas *Vargovaikio* slapyvardžiu), kuris taip pat ieškojo ryšių su asmenimis, pasiryžusiais veikti prieš vokiečių okupaciją. Apie šį susitikimą K. Ralys 1934 m. rašė:

²³ Leninas, V. *Leninizmas. Lietuva: dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1987, p. 58.

²⁴ Liakas, V. Ėjome naujo gyvenimo pasitikti. – *Kauno tiesa*, 1968 09 07.

²⁵ Ten pat.

„1915 m. rudenį per Šilinių atlaidus Šilavoje mėginome rasti žmonių, galinčių suteikti kokių nors žinių apie Lietuvą iš anapus fronto. Bet buvo vien liūdno žinios apie vokiečių žiaurumus ir jų planus visą Lietuvą paversti vokiečių baudžiauninkais-gamintojais Vokietijai duonos ir kitokio maisto. Mūsų veikimas prasidėjo po metų. Sekantį rudenį 1916 m. mes taip pat vykome Šilavon tuo pačiu tikslu. Vaičiaus knygyne aš sutikau šilaviškį Vincą Liaką. Įsikalbėjus pasirodo, kad aš radau tą žmogų, kurio kaip tik irėjau Šilavon ieškoti, ir kad jisai čionai tuo pačiu tikslu „dežiūravo“. Šilavoje irgi buvo slaptas jaunimo ratelis. Tas ratelis taip pat „troško“ kaip ir mes okupacijos narve ir jis sumanęs drąsų žygį – prasilaužti iš to narvo, susisiekti su kitais rateliais bei Lietuvos veikėjais ir parsinešti iš jų gyvybei reikiamo oro – žinių apie tai, ką jie mano ir veikia.

Vasarą už Panevėžio apie Troškūnus, rodos, Višokienų dvare, buvęs slaptas jaunimo susirinkimas. Jį suruošusi panelė Brazdžiūtė. Tai buvęs šeimininis vakarėlis, ar kas panašaus, bet iš tikrųjų slaptas iš platesnių Lietuvos kampų jaunimo veikėjų susirinkimas – pasikeitimas pergyventais išpūdžiais, pasitarimas ką daryti. V. Liakas buvęs šiluviškių ten deleguotas. Jisai pėsčias be leidimo, saugodamasis žandarų iš Šilavos nuėjęs apie 150 km ir laimingai sugrįžęs, parnešė iš ten gautų atsišaukimų ir keletą rankraštinių jaunimo laikraštėlių. Suprantama, kad toks žmogus man buvo neapsakomai įdomus ir brangus. Jo pasakojimai ir parneštoji literatūra, kurios jis man davė, buvo pirmas impulsas mums, žalpiečiams, pradėti darbą. Ir mes pradėjome.“²⁶

Iš šio susirinkimo parsineštus Vilniuje leistus komunistinės orientacijos atsišaukimus ir rankraštinius laikraštėlius platino Šiluvos kuopelės nariai ir jiems talkinąs vietos jaunimas – šiluviškiai Julius Gužauskas, Motiejus Štelmokas ir kt. Į šią literatūrą, pasak V. Liako, vietos žmonės žiūrėję kaip į naujovę, atsargiai, bežemiai abejingai, o turtingesnių ūkininkų proklamacijų nešiotojai vengė²⁷. Kuopelė veikė iki 1919 m. gegužės mėnesio. Negavusi didesnės paramos iš vietos žmonių, o jungtinėms vokiečių ir lietuvių savanorių pastangoms sulaikius Raudonosios armijos žygį į vakarus, ji likvidavosi, bet vėliau vėl mėgino atsikurti. Dauguma Šiluvos, kaip ir visos Lietuvos, gyventojų rinkosi tą Lietuvos ateities viziją, kuri buvo siejama su savo pačių demokratiškai išrinkta parapiinių komitetų valdžia. Instinktyviai jausta, kad žmoniškesnis gyvenimas pačių susikuriamas, o ne svetimųjų atnešamas. Su šia nuostata vėliau telkėsi savanoriai, kūrėsi Lietuvos gynimo komitetai Lenkijos agresijai atremti.

Šiluvos valsčiaus savanoriai. 1918 m. gruodžio pabaigoje vokiečiams traukiantis iš Lietuvos teritorijos, jiems įkandin, kaip minėta, plūstelėjo į Lietuvą jai grėsmingos jėgos: bermontininkai, bolševikinės Rusijos Raudonoji armija, o 1920 m. – ir Lenkijos kariuomenė. Šių grėsmių akivaizdoje Mykolo Sleževičiaus Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1918 m. gruodžio 29 d. atsišaukimu „Į Lietuvos piliečius“ paragino vyrus su ginklu stoti prieš ateinančius naujus laisvės pavergėjus, žadėdama aprūpinti savanorius žeme. Šiuo raginiu Lietuvos valdžia iš esmės skyrėsi nuo 1905 m. „žmonių valdžios“: dabar Lietuvoje kūrėsi tautą gintis organizuojanti valdžia.

²⁶ Ralys, K. Kovoje dėl šviesos ir laisvės. – *Jubiliejinis jaunimas*, Kaunas, 1934, p. 40.

²⁷ Vinco Liako prisiminimai (1971).

Šį jos balsą išgirdo ir Šiluvos krašto žmonės. PK, sukvietęs kaimų įgaliotinius, juos įpareigojo kuo skubiau raginti visus jaunus valsčiaus vyrus stoti į besikuriančią Lietuvos kariuomenę ir telktis Šiluvoje, kur PK, parinkęs aukų, įsipareigojo juos išlaikyti ir maitinti iki išsiuntimo į savanorių telkimo centrus. 1919 m. sausio 21 d., spaudžiant speigui, Šiluvos valsčiaus būstinėje – senosios rusiškos mokyklos pastate (mažajame) Šiluvos viršaitis Antanas Bunius užregistravo 52 Šiluvos valsčiaus jaunuolius, pasiryžusius savanoriškai vykti į frontą ir ginti atsikuriančią Nepriklausomą Lietuvos valstybę. Paskui savanoriai sėdo į PK sukviestas ūkininkų pastotes ir, miestelio žmonių lydimi, skambant bažnyčios varpams, išvažiavo Žaiginio gatve į Kauną – į savanorių telkimosi centrą²⁸.

Savanoriams teko veikti ypatingai sunkiomis sąlygomis, taip pat ir materialinio apsirūpinimo. Dauguma jų, patys būdami labai neturtingi (tai dažniausiai samdinių, bežemių ir mažžemių vaikai), mažai ko galėjo tikėtis ir iš besikuriančios valstybės, nes tą valstybę dar reikėjo sukurti. Todėl dažnai jiems patiems arba komitetams reikėjo pasirūpinti ne tik ginklais, bet ir drabužiais, avalyne pagal principą: „Mūsų namai – mūsų sandėliai.“ Lietuvos valstybės sandėliai dar buvo tušti, bet tušti dažnai buvo ir pačių savanorių namai, apiplėšti ką tik pasitraukusių ir viską grobusių okupantų.

Apie tas aplinkybes, kurioms susiklosčius Šiluvos jaunimas stoji į savanorių eiles, vienas jų šiluviškis Bolius Šidlauskas rašė:

„Suskambus Laisvės Tėvynės Varpui, šaukiančiam geriausius Lietuvos sūnus ginti tą Varpą, idant priešas smurtu nepriverstų jį vėl ilgiems amžiams nutilti, kada buvo sprendžiamas klausimas: šiandien arba niekad, mes supratom Varpo šauksmą ir momento svarbą ir tyliai rinkomės toms sunkioms pareigoms atlikti, jokių asmeninių tikslų neturėdami. Tikslas buvo visiems aiškus – laimėti ar žūti.

Tėvynės sandėliai buvo tušti, todėl kuo galėjome patys apsirūpindavome. Kai suplyšdavo rūbai, tai kas turėjo namuose rūbų atsargą, prašydavo prisiūsti ar, patys pataikę laisvesnį momentą, grįždavo į namus, apsirengdavo geresniais rūbais, grįždavo vėl į dalinį ir kaudavosi. Kai bolševikai buvo išvaryti už Dauguvos ir liko tik sieną saugoti, tada aš grįžau į namus pasikeisti rūbų ir pasiimti baltinių, nes per pusę metų, būnant kautynių sąlygomis, rūbai taip suplyšo, kad ant kūno nesilaikė; buvau parazitais aptekęs. Kadangi man teko „apsimundiruoti“ ilgiau negu 3 paras, pasišalinus iš kariuomenės, tai netekau savanorio teisių.“²⁹ (Neatvykimas į dalinį ilgiau kaip 3 paras buvo laikomas savavališku pasitraukimu iš dalinio.)

Stodamas į Lietuvos kariuomenę, savanoris duodavo tokio turinio priesaiką-pasižadėjimą: „Aš, čia pat pasirašęs Bol. Šidlauskas, kilęs iš Raseinių aps., Šidlavos miesto, g. 1898 m. rugpjūčio 18 d., kaip pilnateisis Lietuvos valstybės pilietis, niekieno neverčiamas, įstojau į krašto apsaugos 2 pėst. pulką ir pasižadu, nesigailėdamas nei savo sveikatos, nei gyvybės, ginti Nepriklausomos Lietuvos valstybę. Pasižadu šventai pildyti visas piliečio-kareivio priedermes, klausyti visų valstybės įstatymų, ginti per šiuos pasižadėtus metus laisvę ir Tėvynę. Už nemokantį pasirašo Kazimieras Jakubaitis. 1919 m. sausio 25 d.“³⁰

²⁸ Šilavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas, 1928. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, l. 129; Rapolo Juškos (g. 1903) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1990 11 02.

²⁹ Boliaus Šidlausko prašymas Karių savanorių komisijos pirmininkui, 1940 05 10. – LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4952, l. 2.

³⁰ Boliaus Šidlausko savanorio pasižadėjimas, 1919 m. – LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4952, l. 7.

Lietuvos kariai savanoriai: dešinėje Antanas Astasevičius
iš Pyragių kaimo (Šiluvos vlsč.), apdovanotas Vyties Kryžiumi, 1919 metai
(Iš Kazio Valatkos archyvo)

*Iš Šiluvos valsčiaus savanoriais ginti Tėvynės išėję asmenys:*³¹

1. **Adomaitis, Aleksas**, iš Roglaičių k., inžinerijos pulko eilinis, žuvo 1923 08 20, palaidotas Kaune.
2. **Adomavičius (Adomaitis), Kazimieras** (g. 1897 07 21), Kazio, iš Kelmynų k., Šiluvos vlsč. Pašauktas į Raseinių naujokų šaukimo komisiją 1919 06 20 ir tą pačią dieną kaip savanoris išsiųstas į Kauną, į Šiaulių pėst. batalioną (1919 06 20–08 08), o šiam susijungus su DLk Vytauto III pėst. pulku, jame tarnavo iki 1923 03 16); nuo 1919 10 30 – j. puskar., 1919 12 01–1920 01 01 kovėsi su bolševikais ties Daugpiliu, 1920 10 09–1920 12 su lenkais ties Vieviu. 1920 01 01 baigė puskar. mokyklą vyr. puskar. laipsniu, paleistas į atsargą 1923 03 16. 1930 m. dirbo Panevėžio aps. policijos vachmistru. Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio medaliu (toliau – SM) nebuvo apdovanotas, nes esą stojo į armiją ne savanoriu, o buvęs į ją pašauktas³².
3. **Arlauskas, Stasys** (g. 1888 01 09 Darataičių k., Šiluvos vlsč., mirė 1923 02 15 Bardiškių k.), Kazio, tarnavo 1920 06 17–1921 08 27, apdovanotas SM po mirties 1930 08 25.
4. **Artmonas, Bronius**, iš Saugų (Vosiūnų) k., kpt., žuvo fronte, palaidotas Šiluvoje.
5. **Astasevičius, Antanas** (1897–1965), Vinco, iš Pyragių k., 1919 01 21–1921 10 07 tarnavo II pėst. pulke, vėliau – VI pėst. pulke, 1921 m. apdovanotas Vyties Kryžiumi už tilto su-

³¹ Sąraše minimi tik tie savanoriai, kurie buvo kilę ar išėję iš Šiluvos vlsč., kilę iš kitur, bet Šiluvos vlsč. gavę žemės, į sąrašą neįtraukti.

³² Kazio Adomaičio personalinė byla. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 38, l. 3, 13.

Aleksandras Brazas

(Iš Viliaus Kavaliausko knygos „Lietuvos karžygiai“)

sprogdinimą kovose su bolševikais)³³, 1931 03 26 – SM (šio medalio turėtojas gaudavo savanorio pašalpą)³⁴. Gavo žemės iš išparceliuoto Roglaičių dv.

6. **Astasevičius, Bolesas**, iš Pyragių k., žuvo Nepriklausomybės kovose.
7. **Bacys, Juozas** (g. 1894 05 26 Sutkaičių k., Šiluvos vlsč., mirė nuo šiltinės 1923 02), Jono, savanoris 1920 06 17–1921 06 27, apdovanotas SM 1930 06 25.
8. **Barakauskas, Petras**, Juozo, iš Kušeliškės k.
9. **Barakauskas, Pranas** (g. 1899 05 09 Kušeliškės k., Šiluvos vlsč.), Juozo, gyveno Žalakių k., tarnavo II pėst. pulke 1919 01 22–1920 11 12, kovėsi su lenkų armijos L. Želigovskio daliniais. 1922 m. iš Žaiginio dvaro gavo 12 ha žemės Žalakių k., Lietuvos tautininkų sąjungos (toliau – LTS) narys, apdovanotas 2 medaliais: 1928 05 09 – medaliu „10 metų Lietuvos Nepriklausomybei“ ir 1929 04 17– medaliu už dalyvavimą laisvės kovose 1918–1920 m. 1941 06–07 Žalakių k. LAFo narys, 1944 09 02 suimtas rusų kontržvalgybos „Smerš“ ir 1945 01 16 sovietinio Karo tribunolo nuteistas 10 m., žuvo tais pačiais metais Sibiro lageriuose.
10. **Bazaras, Vladas**, iš Šiluvos vlsč., VII pėst. pulko eilinis, apdovanotas VK, žuvo 1920 10 31, palaidotas Šaukote.
11. **Blinstrubis, Juozas** (g. 1887 11 02), iš Šiluvos vlsč., VI pėst. pulko j. pusk., apdovanotas VK, žuvo 1920 10 18. Stojó savanoriu į DLk Algirdo II pėst. pulką 1919 01 24 ir 6-e kuopoje tarnavo iki 1919 07 29. Jo apdovanojimo rašte nurodoma: „ne tik kitais atvejais, bet

³³ Stasio Valatkos (g. 1902) prisiminimai, autoriaus užrašyti Roglaičių kaime 1990 11 01.

³⁴ Kūrėjo savanorio Antano Astasevičiaus asmens byla. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 274, l. 3–6.

Jonas Bučinskas

(Iš *Viliaus Kavaliausko* knygos „Lietuvos karžygiai. Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)“)

- ir 1919 05 28 dienos mūšyje prie Rudilių, kada priešas liovėsi šaudęs ir buvo manoma, kad pradėjo trauktis, tada Blinstrubis su dviem kitų kuopų kareiviais nuėjo patikrinti ir su dideliu pavojumi gyvybei užduotį atliko“, žuvo 1920 10 18 mūšyje su lenkais ties Chrizandriškiais. Kūnas liko mūšio lauke – priešų pusėje, palaidojimo vieta nežinoma, apdovanotas VK ir SM. Žr.: Kavaliauskas, V. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*, t. 1, p. 379–380.
12. **Brazas, Aleksandras** (g. 1899 03 26), Kajetono, iš Litvinų k., Vosiūnų plv., savanoris 1919 01 23–1921 01 01, kovėsi II pėst. pulko 2-e kuopoje, baigė karo tarnybą VI pėst. pulke, 4 mėn. buvo lenkų nelaisvėje³⁵. Už pasižymėjimą malšinant Panemunės kareivių sukilimą 1920 m. apdovanotas VK, 1930 m. gyveno Saugų k., apdovanotas SM 1930 12 15, palaidotas Žaiginio kapinėse.
  13. **Bučinskas, Jonas** (g. 1901), iš Roglaičių, armijoje nuo 1919 11, pasižymėjo kovose su lenkais. Žurnalas „Karys“ 1925 m. rašė: „2-ojo pėst. DLK Algirdo pulko septintos kuopos eiliniai Jonas Rieksas ir Jonas Bučinskas pasižymėjo 1920 m. lapkričio 21 dienos kautynėse su lenkais ties Giedraičiais. Būdami sužeisti, abu pasiliko kovotojų gretose ir savo veiksmais davė kitiems narsumo, pasišventimo ir ištvermės pavyzdį.“ Apdovanotas I laipsnio VKO (1923 07). Žr.: Kavaliauskas, V. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*, t. 1, p. 438.
  14. **Bunius, Stasys** (g. 1899 05 27 Bardiškių k.), Igno, tarnavo 1919 01 21–1921 12 10, 1930 m. gyveno Saugų k., apdovanotas SM 1932 01 15.

³⁵ LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1646, l. 20.

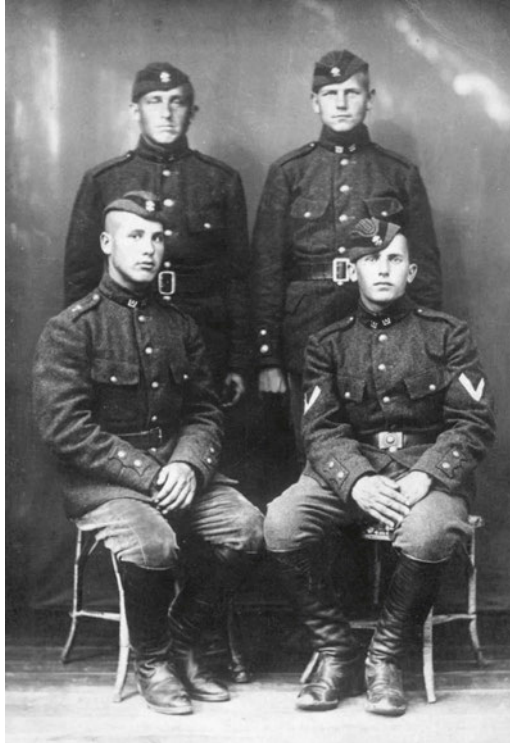
15. **Buškus, Aleksas** (g. 1897 08 12 Naukaimio k., Šiluvos vlsč.), Antano, tarnavo 1919 02 06–1921 10 29, gyveno tėviškėje, apdovanotas SM 1929 07 31.
16. **Buškus, Juozas** (g. 1896 07 18 Naukaimio k.), Juozo, tarnavo 1919 02 27–1921 10 15. 1930 gyveno Kaune, apdovanotas SM 1930 09 25.
17. **Butkus, Pranas**, iš Kelmynų k.
18. **Chmeliauskas, Jonas**, iš Šiluvos.
19. **Dapkus, Jonas** (g. 1900 03 11 Kušiliškės k.), Antano, tarnavo 1919 06 26–1921 10 18. 1930 m. gyveno Kazakausčiznos k. (Raseinių vlsč.), apdovanotas SM 1930 11 11.
20. **Domeika** iš Jurgaičių k.
21. **Dzimidas, Aleksas** (g. 1897 11 20 Naukaimio k., Šiluvos vlsč.), Antano, mirė Raudonojo Kryžiaus ligoninėje 1919 02 03, tarnavo 1919 01 22–1919 02 03, apdovanotas SM po mirties 1932 03 29.
22. **Gabrilavičius, Pranas** (g. 1895 01 22 Godlaukio k., Šiluvos vlsč.), Prano, tarnavo 1919 03 22–1921 11 22. 1931 gyveno Tytuvėnų dv., apdovanotas SM 1931 06 22.
23. **Giedraitis, Jonas** (g. 1885 08 18 Miškinių k., Šiluvos vlsč.), Kazio, tarnavo 1919 01 13–1920 03 20. 1929 m. gyveno Kaune, apdovanotas SM 1929 10 21.
24. **Giedraitis, Juozas** (g. 1890 05 02), Igno, iš Šaukoto, tarnavo 1920 01 01–1920 05 29, tarnybos nebaigė dėl ligos. 1931 m. gyveno Miškinių k. (Šiluvos vlsč.), apdovanotas SM 1931 06 25.
25. **Grigas, Pranas** (g. 1901 11 01 Lauciškės k.), Adomo, tarnavo 1919 03 24–10 24, 1929 m. gyveno Tytuvėnų dv., apdovanotas SM 1930 02 15.
26. **Indrelaitis, Feliksas**, iš Šiluvos, vėliau Šiluvos vargonininkas ir mokytojas.
27. **Jagminas, Eduardas** (g. 1899, Šiluvoje), VI pėst. pulko eilinis, tarnavo 1918 12 18–1922 11 01, apdovanotas 1928 05 30.
28. **Jagminas, Stasys**, iš Šiluvos.
29. **Jakys, Pranas** (g. 1900 07 30 Lyduvėnuose), Antano, nuo 1919 01 06 tarnavo Panevėžio batalione, kovėsi su lenkais ties Giedraičiais ir Trakais, buvo sužeistas, j. puskar. ir vyr. žvalgas, apdovanotas SM (1930 05) ir 10 m. jubiliejiniu Lietuvos nepriklausomybės medaliu.
30. **Jakubaitis, Kazimieras** (g. 1895 09 23 Zbaro k.), Juozo, tarnavo 1919 01 21–1920 02 29, tarnybą baigė grandinio laipsniu, 1931 m. gyveno Šiluvoje, apdovanotas SM 1931 10 28.
31. **Jankauskas, Bronius** (g. 1897 08 08 Norušių k., Šiluvos vlsč.), Kazio, tarnavo 1919 05 02–1920 03 29, apdovanotas SM 1929 10 21.
32. **Janulis, Antanas**, iš Šiluvos vlsč., III pėst. pulko eilinis, žuvo 1920 08 22, palaidotas Šiauliuose.
33. **Jokubaitis, Aleksas** (g. 1898 02 01 Sargelių k., Šiluvos vlsč.), Leono, tarnavo 1919 01 23–1927 12 31, apdovanotas VK, grįžęs gyveno tėviškėje (Sargelių k.), apdovanotas SM 1930 02 15.
34. **Jokubauskas, Stasys**, iš Šiluvos vlsč., žuvo 1919 04 08, palaidotas Žiežmariuose.
35. **Juška, Ignas** (g. 1895 07 24 Tytuvėnų parp., Žilaičių k.), Vladislovo, tarnavo 1919 01 01–1921 05 31 iš pradžių VI, vėliau DLk Algirdo II pėst. pulke, kovėsi su bermontininkais, bolševikais ir lenkais. 1920 11 08 kautynėse su lenkais sužeistas, iš armijos paleistas 1922 m. bendra tvarka, grįžęs gyveno Aušrinės k., Šiluvos vlsč., SM nebuvo apdovanotas, nes du kartus (1919 07 14–11 11) ir (1919 09 12–1920 10 11) buvo pasišalinęs iš dalinio. Dėl pasišalinimo teisinosi, kad buvo paleistas kelioms dienoms atostogų drabužiams pasikeisti.

- Radęs namuose tėvus, perkrautus darbais, jiems padėjo sudoroti derlių, tuo metu priešai jau buvo nustumti už Lietuvos sienos³⁶, žemės gavo iš Roglaičių dv.
36. **Kamaitis, Petras** (1897–1873), iš Šiluvos, kovėsi su bolševikais prie Žiežmarių.
  37. **Karkoras, Juozas** (g. 1905 01 30 Kyviškės dv., Šiluvos vlsč.), Jono, tarnavo 1920 11 01–1922 02, 1929 m. gyveno Trepenėlių k. (Viduklės vlsč.), apdovanotas SM 1929 06 26.
  38. **Kavaliauskas, Dominykas**, iš Jurgaičių, IV pėst. pulko leitenantas, tarnavęs rusų armijoje. Grįžęs į Lietuvą, išėjo savanoriu ginti Lietuvos. Likęs virštarnybiniu, žuvo Panevėžyje 1927 09 21 (mokant kareivius, sprogo granata), palaidotas Panevėžyje.
  39. **Kazakauskas, Vaclovas**, iš Naukaimio.
  40. **Kelmickas, Juozas** (g. 1903 06 04 Šiluvoje), Jono, tarnavo 1920 05 07–1924 01 01, vyr. pusk., 1934 m. gyveno Ukmergėje, vėliau Kaune, apdovanotas SM 1934 05 22.
  41. **Kymantas, Juozas**, Jono, iš Bagušaičių k., išėjo savanoriu 1919 01 21, tarnavo Marijampolės batalione, buvo laikinai pasišalinęs iš bataliono, už tai baustas karo lauko teismo.
  42. **Kymantas, Vladas** (g. 1897 08 08), Julijonos, iš Dumbulės vnk. Išėjo savanoriu iš Bagušaičių k., tarnavo 1919 01 22–1921 10 07. Dalyvavo mūšiuose su bolševikais 1919 m. ties Stašiūnais ir prie Dauguvos. Laikiniai buvo pasišalinęs iš kuopos, už tai Obeliuose 2 savaites kalintas areštinėje, bet pulko teismo išteisintas. 1919 06 25 pasiūstas į Marijampolės batalioną, dėl minėto pasišalinimo nebuvo apdovanotas SM, nuo 1949 04 07 Šiluvos vlsč. VK pirmininkas.
  43. **Kisielius, Jonas**, iš Vilkiškių k.
  44. **Kundrotas, Povilas** (g. 1899 01 26 Piktaičių k., Šiluvos vlsč.), Antano, tarnavo 1919 06 17–1921 10 29, grįžęs gyveno tėviškėje, apdovanotas SM 1930 12 15.
  45. **Lipskis, Jonas** (g. 1898 04 08 Vinotiškės k., Šiluvos vlsč.), Stasio, tarnavo II pėst. pulke, vėliau VI pėst. pulke (1919 01 21–1920 10 21). 8 mėn. kovėsi su bolševikais, kolčiakininkais ir lenkais. Bolševikų fronte sužeistas į dešinę ranką ir kojas. Grįžęs 1922 04 gavo žemės Pumpurų k. (Tytuvėnų vlsč.), apdovanotas SM 1930 10 31³⁷.
  46. **Lukauskas** iš Varkalių, minimas tarp apdovanojamųjų.
  47. **Lukoševičius (Lušas), Andrius** (g. 1900 01 07 Goriškės vnk., Šiluvos vlsč.), Motiejaus, tarnavo 1919 04 23–1921 10 20, grandinis, 1930 m. gyveno Saugų k., apdovanotas SM 1931 11 06.
  48. **Lukoševičius (Lušas), Pranciškus** (g. 1901 10 27 Girininkų k., mirė 1964), Motiejaus. Išėjo savanoriu iš Šiluvos 1919 01 21, tarnavo DLk Algirdo II pėst. pulko 3-e kuopoje iki 1921 10 16. Kovėsi su bolševikais ties Rumšiškėmis (prie Kauno) ir prie Dvinos, su bermontininkais – prie Radviliškio. Grįžęs gavo Akmenės k. 16 ha žemės iš Aukštadvario dv., apdovanotas SM 1938 10 17³⁸.
  49. **Maceikis, Petras** (g. 1900 02 26 Žalakių k., Šiluvos vlsč.), Vlado, tarnavo nuo 1919 01 10. 1929 m. gyveno Vilkaviškyje, vėliau Kaune, apdovanotas SM 1929 06 26.
  50. **Marcišauskas, Jonas** (g. 1894 08 16 Vilkiškių k.), Simo, tarnavo 1919 05 23–1920 06 22, grįžęs gyveno tėviškėje, apdovanotas SM 1934 11 21.

³⁶ Igno Juškos prašymai savanorio medalio reikalui, 1931 03 25 ir 1938 m. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1435, l. 2–5.

³⁷ Jono Lipskio prašymas priimti į Karių savanorių sąjungą, 1932 08 25. – LCVA, f. 560, ap. 1, b. 134, l. 17.

³⁸ Prano Lukoševičiaus asmens byla. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1924, l. 2–29.

Lietuvos kariai savanoriai; vienas iš sėdinčiųjų – Juozas Pocius iš Padukčio kaimo (Šiluvos vlsč.)
(Iš *Jadvygos Linkevičiūtės archyvo*)

51. **Mažeika, Juozas** (g. 1902 02 15 Šiluvoje), Domo, tarnavo 1919 01 24–1921 05 30, gyveno Šiluvoje, apdovanotas SM 1936 10 17, 1941 m. sukilėlis, suimtas 1944 08 23 sovietų kontržvalgybos „Smers“ ir 1944 12 12 mirė Lukiškių kalėjime.
52. **Medelonas, Šnaideris**, iš Šiluvos.
53. **Miniotas, Apolinaras** (g. 1899 02 01 Šiluvoje), Stasio, tarnavo 1919 04 30–1921 10 18, 1930 m. gyveno Gintučių k., apdovanotas SM 1931 02 28.
54. **Morkūnas** iš Zbaro k., žuvo Šiauliuose.
55. **Neibaras, Jonas** (g. 1899 04 05), Adolfo, iš Šiluvos, liuteronų tikėjimo, gyveno Žalakių k., savamokslis, batsiuovys, 1919 01 15–1920 09 06 kovėsi II pėst. pulko 2-ios kuopos sudėtyje su bolševikais, kolčiakininkais ir lenkais, gavo 13 ha žemės Žalakių k., apdovanotas SM 1929 02 19³⁹.
56. **Norkus, Juozas** (g. 1898 05 16 Šiaulelių k.), Domo, tarnavo 1919 01 22–1921 12 10, 1930 m. gyveno Pumpurų k. (Tytuvėnų vlsč.), apdovanotas 1930 10 31.
57. **Olenbergas (Eilenburg), Artūras Vileimas** (g. 1899 04 12 Lyduvėnuose), Adomo, tarnavo 1919 02 03–1921 10 20, 1929 m. gyveno Labunų k. (Kelmės vlsč.), apdovanotas SM 1930 01 31.

³⁹ LCVA, f. 560, ap.1, b. 134, l. 15.

58. **Paltarokas, Kostas**, iš Šiluvos vlsč., III pėst. pulko eilinis, žuvo 1920 08 12, palaidojimo vieta nežinoma.
59. **Paulauskas, Jonas**, iš Roglaičių.
60. **Petrauskas, Dominykas**, iš Šiluvos, žuvo Raseiniuose kovose su bermontininkais.
61. **Petrauskas, Alfredas** (g. 1897 09 12 Paluknio k., Šiluvos vlsč.), Prano, tarnavo 1919 04 15–1920 04 20, 1938 m. gyveno Kaune, apdovanotas SM 1938 06 30.
62. **Petravičius (Petraitis), Petras** (g. 1880 10 17 Serbentynės k., Šiluvos vlsč.), Juozapo, įstojo savanoriu į Armijos evakuacijos punktą 1919 09 22, tarnavo iki 1921 10 09. Grįžęs gavo žemės sklypą Medingių k. iš Aukštadvario dv., apdovanotas SM 1933 09 30⁴⁰.
63. **Pilinkis, Kostas**, iš Kepurnikų, žuvo prie Baisogalos kovoje su bolševikais.
64. **Plačinskas, Juozas** (g. 1895 10 29 Varkalių k., Šiluvos vlsč.), Juozo, tarnavo 1919 02 06–1920 09 31, 1928 m. gyveno Žalakių k., apdovanotas SM 1928 11 14.
65. **Pocius, Juozas**, iš Padukčio k.
66. **Pocius, Pranas**, iš Šiluvos.
67. **Požėra, Juozas**, Vinco, iš Šiaulelių k., apdovanotas VK.
68. **Pranaitis, Aleksas** (g. 1886 09 20 Grigaičių k., Šiluvos vlsč.), Katrės, tarnavo 1919 03 26–1920 05 01, 1929 m. gyveno Šiaulėnuose, apdovanotas SM 1929 11 13.
69. **Pranckevičius, Jonas** (g. 1902 02 08 Šiluvoje), Igno, baigęs pradžios m-lą, tarnavo 1919 01 22–1920 02 29 II pėst. pulke, 1930 09 02 gavo iš Roglaičių dv. 9 ha 28 arus žemės Aušrinės k., Šiluvos vlsč. 1933 03 22 priimtas į Lietuvos karių savanorių sąjungos Raseinių skyrių, apdovanotas SM⁴¹.
70. **Radžiūnas, Jonas** (g. 1899), Baltraus, iš Burbiškių k., tarnavo 1919 01 23–1921 10 14, iš pradžios II pėst. pulko 2-e kuopoje, vėliau – atskirame Marijampolės batalione, performuotame į VI pėst. pulką⁴².
71. **Ramanauskas, Domas**, iš Šiluvos.
72. **Ramanauskas, Stasys** (g. 1898 06 25 Katauskių dvare), Kazio, tarnavo 1919 01 22–1921 10 11, II pėst. pulko eilinis, buvo dingęs be žinios ties Rautene 1919 04 07. 1930 m. gyveno Žaiginyje, apdovanotas SM 1931 01 22.
73. **Rančys, Petras**, Prano, iš Šiluvos, žemės gavo Žansaičių k., Šiaulėnų vlsč., apdovanotas SM⁴³.
74. **Saunoris, Antanas** (g. 1900 01 15 Šiluvoje), Antano, tarnavo 1919 01 21–1921 11 28, buvo lenkų nelaisvėje, 1930 m. gyveno Kelmynų k. (Šiluvos vlsč.), apdovanotas SM 1931 06 25.
75. **Sirvydas, Jonas**, iš Varkalių.
76. **Sokas, Jonas** (g. 1899), Jono, iš Žaiginio, partizanų nukautas 1946 m. kaip Žaiginio stribas.
77. **Stoškus, Juozas** (g. 1893 Bagušių k.), Domo (Uršulės?), savamokslis, tarnavo 1919 01 21–1920 01 25. I artilerijos baterijos sudėtyje kovėsi su bolševikais, kolčiakininkais ir lenkais. 1921 m. gavo žemės Žalakių k., apdovanotas SM 1929 02 19⁴⁴.
78. **Šidlauskas, Bolius** (g. 1896 09 26 Naukaimyje, Šiluvos vlsč.), Kazio, baigęs liaudies m-lą, tarnavo (1919 01 21–02 25) II pėst. pulke, 1919 07 07 perkeltas į Marijampolės batalioną,

⁴⁰ LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2478, l. 7.

⁴¹ LCVA, f. 560, ap. 1, b. 134, l. 5.

⁴² LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1646, l. 20.

⁴³ Petro Rančio prašymas medaliui gauti (be datos). – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2663.

⁴⁴ Juozo Stoškaus prašymas priimti į Karių savanorių sąjungą, 1933 03 12. – LCVA, f. 560, ap. 1, b. 134, l. 13.

- 1920 05 04 – į muzikantų komandą, 1922 09 30 paleistas į atsargą iš Pilėnų kunigaikščio Margirio VI pėst. pulko, kovėsi su bolševikais ir kolčiakininkais. SM nebuvo apdovanotas, kaip laikinai pasišalinęs iš pulko. Už tai 1919 06 20 baustas 1 mėn. kalėjimu⁴⁵.
79. **Šukys, Antanas** (g. 1898 06 09 Aleknaičių k., Betygalos vlsč.), Felicijos, savanoriu išėjo iš Šiluvos 1919 04 25, tarnavo V pėst. pulke, 1920 08 06 išėjo į atsargą, 1931 10 10 gavo žemės iš Roglaičių dv.⁴⁶ Apdovanotas SM 1931 10 10. Du sūnūs nuo 1944 m. partizanavo. Šeima 1948 m. ištremta į Sibirą.
80. **Tarvainis, Juozas**, iš Akmenės k.
81. **Taučas, Pranas**, iš Šiluvos, nuo 1944–1948 m. Šiluvos regiono partizanas.
82. **Teišerskis, Petras**, iš Leonavos, žuvo Raseiniuose kovose su bermontininkais.
83. **Vaicekauskas, Mikas** (g. 1896 09 10), 1912 m. baigęs Šiluvos pradžios m-loje 2 klases, mokėsi Raseinių g-oje, 1919 01 02 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenės II pėst. pulką. 1919 03 10–12 15 baigė Karo aviacijos mokyklą pusk. laipsniu, 1921 m. išėjo į atsargą.
84. **Vaičiulis, Vladas** (g. 1886 01 12 Palapišės k., Šiluvos vlsč.), Jono, tarnavo 1914 07 19–1918 02 carinės Rusijos armijos 364-e Vilniaus „družinoje“ Revelio pulke, 1919 01 20–1920 03 20 – Vilniaus batalione, vėliau – DLk Kęstučio V pėst. pulke, 1930 12 15 apdovanotas SM.
85. **Vaičius, Bronius** (g. 1898 Šiluvoje), Prano, tarnavo savanoriu (1919 01 21–1921 10 07), 1928 m. gyveno Vosiūnų k. (Šiluvos vlsč.), apdovanotas SM 1928 08 31.
86. **Vaičius, Jonas** (g. 1896 05 25 Spandotų k., Šiluvos vlsč.), Jono, grenadierių komandos eilinis (1919 02 01–1921 11 21), mūšiuose nedalyvavo⁴⁷.
87. **Vaičius, Kazimieras** (g. 1895 06 20 Šiluvoje), Pranciškaus, įrašytas į II pėst. pulką 1919 01 21, į atskirą Marijampolės batalioną – 1919 06 15, į VI pėst. pulką – 1919 11 20, dalyvavo mūšiuose su bolševikais ir bermontininkais, apdovanotas I laipsnio VKO, suteiktas grandinio laipsnis. 1930 m. gyveno Vosiūnų k. (Šiluvos vlsč.), apdovanotas SM 1931 03 25.
88. **Vaitkus, Juozas**, iš Šiluvos vlsč., V pėst. pulko eilinis, žuvo, palaidotas Šaukote.
89. **Vičas, Motiejus**, iš Šiluvos vlsč.
90. **Vičas-Vičiūnas, Antanas** (g. 1898 05 27 Bardiškių k.), Kazio, nuo 1919 01 21 tarnavo II pėst. pulko 3-e kuopoje kaip vyr. puskar., vėliau – tos kuopos viršila. 1919 04–10 kovėsi su Raudonąja armija prie Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio, Alukštos (Latvija), prie Dvinos upės; nuo 1919 m. rudens iki 1920 01 – su bermontininkais, 1920 07–1921 11 – su lenkais. 1919 m. rudenį Vyriausiojo Lietuvos kariuomenės vado generolo A. Žukausko apdovanotas Geležiniu kryžiumi už dalyvavimą mūšiuose su Raudonąja armija. Raseinių komendantas 1923 m. apdovanotas SM. Šio medalio pagrindu A. Vičas-Vičiūnas turėjo teisę gauti 19 ha žemės, 50 vienetų rąstų namų statybai, 10 cnt rugių ir kitokių kultūrų, iš viso už 2 000 Lt. Žemės gavo Žalakių k. 1928 m., švenčiant Lietuvos Valstybės atkūrimo dešimtmetį, Prezidento A. Smetonos apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės medaliu⁴⁸. Demobilizuotas iš Lietuvos armijos 1921 12. Nuo 1946 m. dalyvavo antisovietinėje rezistencijoje: 1947–1948 m. vadovavo vienai iš Šiluvos vlsč. AOS grupių (Žaiginio), teikusių pa-

⁴⁵ Boliaus Šidlausko asmens byla. – LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4952, l. 4–7.

⁴⁶ Antano Šukio prašymas Savanorio medalio reikalu, 1931 01 20, Šiluva. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 3766, l. 1–5.

⁴⁷ Savanorių sąjungos Raseinių skyriaus nario Jono Vaičiaus pareiškimas, 1927 03 14. – LCVA, f. 560, ap. 1, b. 134, l. 20.

⁴⁸ LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1646, l. 19.

Lietuvos kariai savanoriai, 1919 metai

II eilėje antrasis iš dešinės – Motiejus Vičas iš Šiluvos valsčiaus
(Iš Stasio Ralio (sūnaus) archyvo)

- ramą P. Morkūno-*Drako* ir R. Pracišausko-*Hamiro* partizanams, 1949–1955 m. sovietų kalintas Angarlageryje⁴⁹.
91. **Vilbutas, Jonas** (g. 1899 05 26 Šiluvoje, mirė 1935 07 29), Pranciškaus, tarnavo 1919 01 22–1921 12 01, buvo sužeistas, 1929 m. gyveno Akmenės k. (Šiluvos vlsč.), apdovanotas SM 1929 07 30, grįžo iš fronto apdovanotas VK.
  92. **Vitauskas, Antanas**, iš Šiluvos.
  93. **Žickis, Petras** (g. 1894 11 19 (11) Skudžiūnų plv., Šiluvos vlsč.), Vinco, baigęs Šiluvos dviklasę pradžios m-lą, tarnavo 1919 06 15–1920 04 17 III pėst. pulko 1-e kuopoje, vėliau to paties pulko 1-o bataliono štabo raštininkas, iš armijos paleistas sveikatos tikrinimo komisijos sprendimu. 1921 m. gavo Žalakių k. 15 ha žemės ir 3 000–4 000 Lt įsikurti, apdovanotas SM 1930 02 25⁵⁰, 1923–1924 m. LSDP, 1936–1940 m. LTS narys, 1941 04 28 suimtas NKGB, kalintas Raseinių, Kauno kalėjimuose. Karui prasidėjus, su kitais kaliniais 1941 06 23 etapuotas iš Kauno per Vilnių, Minską į Červenę (Baltarusija), ten nežinomis aplinkybėmis liko nesusaudytas. 1941 08 grįžęs į namus, įstojo į Žalakių k. LAFo būrį, 1944 08 24 suimtas „Smeršo“, 1945 01 16 sovietinio Karo tribunolo nuteistas 10 m. lagerių ir ten žuvo.
  94. **Žilinskas, Jonas** (g. 1897 08 27 Sargelių k., Šiluvos vlsč.), Jono, tarnavo nuo 1919 01 22, mirė Marijampolėje 1920 06 21, motinos prašymu apdovanotas SM 1932 06 16.

⁴⁹ Antano Vičo-Vičiūno tardymo protokolas, 1949 03 07. – LYA, f. K-1, Antano Babensio b./b. Nr. 42852/3, l. 91–92.

⁵⁰ Petro Žickio Kūrėjo savanorio medalio gavimo byla. – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 4939, l. 3–8; Petro Žickio prašymas priimti į Karių savanorių sąjungą, 1932 10 12. – LCVA, f. 560, ap. 1, b. 134, l. 19.

Toks gausus būrys savanorių iš Šiluvos valsčiaus, stojusių ginti atsikuriančios Lietuvos valstybės, rodė, jog čia būta daug neturtingo Šiluvos miestelio ir aplinkinių kaimų jaunimo, suvokiančio, kad, eidamas kurti ir ginti savo valstybės, eina kurti ir savo asmeninės gerovės. Vilius Kavaliauskas savo daugiatomėje knygoje „Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)“ yra įrašęs 72 Šiluvos valsčiui priskiriamus savanorius, t. y. tik tuos, kurie buvo apdovanoti Vyties Kryžiumi ar Savanorio kūrėjo medaliu. Bet būta ir neapdovanotų savanorių, be to, į V. Kavaliausko sąrašą pateko 11 asmenų, išėjusių savanoriais ne iš Šiluvos valsčiaus, o tik vėliau čia gavusių žemės.

Kovose su Rusijos bolševikais, bermontininkais ir lenkais už Lietuvos nepriklausomybę 1919–1920 m., autoriaus žiniomis, žuvo 15 Šiluvos valsčiaus savanorių⁵¹. Vyties Kryžiumi, pasak V. Kavaliausko, 1919–1920 m. apdovanota 15 Šiluvos valsčiaus savanorių: 1. Antanas Astasevičius, 2. Aleksandras Brazas, 3. Jonas Bučinskas, 4. Pranas Grigas, 5. Aleksandras Jokubaitis, 6. Domas Kavaliauskas, 7. Rapolas Misevičius, 8. Juozas Plaš(č)inskas, 9. Petras Šniukšta, 10. Pranas Taučas, 11. Antanas Vičas, 12. Kazys Vičas, 13. Jonas Vilbutas, 14. Antanas Vitauskas, 15. Alfonsas Želvys, kai kurie – 10-ųjų Nepriklausomybės metinių jubiliejiniu Lietuvos nepriklausomybės medaliu, bet dauguma – Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio medaliu. Apdovanojimas pastaruoju medaliu suteikdavo buvusiam savanoriui teisę į piniginę premiją, į valstybės pensiją, o jo vaikams iki 16 metų – teisę į nemokamą mokslą⁵².

Lietuvos gynimo komitetai Šiluvos valsčiuje. Tie, kurie neišėjo į frontą savanoriais, dalyvavo laisvės kovoje kitomis formomis, vienydamiesi į Lietuvos gynimo komitetus (toliau – LGK), teikdami materialinę pagalbą kovotojams frontuose.

1920 m. pavasarį ir vasarą lenkų kariuomenei veržiantis į Lietuvą, Steigiamasis Seimas, telkdamas tautą agresijai atremti, rugsėjo 27 d. Kaune įsteigė Lietuvos gynimo komitetą (pirmininkas Mykolas Sleževičius), vėliau pervadintą Vyriausiuoju Lietuvos gynimo komitetu. Šis 1920 m. spalio 1 d. dienraštyje „Lietuva“ paskelbė manifestą „Ginkimės nuo lenkų!“ Juo ragino visus, kurie nenori, kad Lietuvoje į valdžią sugrįžtų dvarininkai ir būtų sustabdytas dvarų išdalijimas bežemiams ir mažžemiams, stoti į Lietuvos gynimo komitetus, rinkti besiginančiai Lietuvos kariuomenei ginklus, maistą, drabužius, brangenybes, sekti ir paralyžiuoti prolenkiškojo elemento veiklą Lietuvoje.

Atsiliepdami į šį raginimą, tokie komitetai kūrėsi visoje Lietuvoje. Vienas jų, sutelktas Viktoro Kuraičio, 1920 m. spalio 3 d. įsisteigė Raseiniuose. Spalio 5 d. jis raštu kreipėsi į visas apskrities valsčiaus valdybas – į visus „Tėvynės mylėtojus“ ragindamas skubiai šaukti visose gyvenvietėse mitingus, steigti panašius komitetus ir veikti vadovaujantis minėtu LGK manifestu⁵³. Platinti šį manifestą įpareigojo visas Raseinių apskrities teritorijoje veikiančias klebonijas ir 64 pradžios mokyklas.

⁵¹ Žuvusiųjų Šiluvos vlsč. savanorių sąrašas sudarytas remiantis šiais šaltiniais: *Savanorių žygiai*, t. 1, Vilnius, 1991, p. 321–349; Rapolo Juškos (g. 1903) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1990 11 02.

⁵² LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2663, lapų numeracijos nėra.

⁵³ Raseinių apskrities LGK raštas valsčių valdyboms, 1920 10 05. – LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 1.

Kun. Adomas Rašimas-Gerasimavičius –
Šiluvos valsčiaus LGK pirmininkas, 1920 metai
(Iš *Kazimieros Rašimaitės-Stankienės archyvo*)

Išgirdęs šį raginimą, Šiluvos valsčiaus viršaitis Benediktas Ličkus 1920 m. spalio 10 d. sušaukė Šiluvos miestelyje Liaudies namuose valsčiaus gyventojų sueigą (susirinko apie 200 žmonių) ir įsteigė Šiluvos valsčiaus LGK iš 6 asmenų: pirmininkas kun. Adomas Rašimas-Rašimavičius (vėliau – Antanas Janonis, irgi kun.), sekretorius vietos progimnazijos mokytojas Juozas Ambrazas, išdininkas kun. Antanas Janonis, nariai: Andrius Vitkus iš Juškaičių kaimo ir šiluviškė Juzefa Gotceitytė. Be pastovių pareigų – šiluviškiai: Dominykas Vilbutas, Pranas Junokas, Liudvikas Jokubaitis, Kazys Chmieliauskas (medicinos felčeris), Vladas Petravičius iš Juškaičių kaimo ir Adomas Buškus iš Naukaimio kaimo.⁵⁴ Vėliau jų gretas papildė Šiluvos vaistininkas Vladas Leskauskas ir ypač uoliu išdininku tapęs Jonas Bertulis.

Šie asmenys ėmėsi iniciatyvos, kad tokie komitetai kurtųsi ir kitose valsčiaus gyvenvietėse. Gruodžio 28 d. keturi Šiluvos komiteto nariai išvyko į Žaiginį ir čia, Bardiškių kaime, sukvietę aplinkinius žmones į politiškai aktyvaus to kaimo gyventojų Antano Šimkaus sodybą, įsteigė analogišką Žaiginio parapijos LGK (pirmininkas Vladas Vieta, padėjėjai Antanas ir Viktoras Leonai, išdininkas Antanas Šimkus, raštininkė Ona Šimkutė)⁵⁵. Lyduvėnuose LGK jau buvo susikūrus 1920 m. spalio 17 d. (pirmininkas Juozas Semaška, vėliau – Stasys Abromavičius iš Godlaukio, sekretorius Kazys Siliūnas (g. 1881), ilgametis Lyduvėnų vargonininkas).

Visi LGK pirmiausia ėmėsi rinkti kovojančiai kariuomenei ginklus, pinigų, drabužius, maistą, raginti jaunimą stoti savanoriais į Tėvynės gynėjų eiles. Šiluvos LGK spalio 17 d. surengė pirmąją valsčiaus pinigų rinkliavą. Kaimuose buvo renkamos vilnos ir dalijamos vietos mergaitėms, kad jos verptų, megztų Lietuvos kariams pirštines ir kojines. Keturi

⁵⁴ Šiluvos valsčiaus LGK steigiamojo susirinkimo protokolas, 1920 10 10. – LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 2.

⁵⁵ Žaiginio parapijos LGK steigiamojo susirinkimo protokolas, 1920 10 28. – Ten pat, l. 48.

jaunuoliai tą dieną išėjo savanoriais į Lietuvos kariuomenę. Lapkričio 30 d. Šiluvos GK jau buvo surinkęs 3 139 auksinus (oberostus) ir 44 skatikus, 10 carinės Rusijos aukso rublių, 6 rublius 10 kapeikas sidabru, 6 sidabrines vokiečių markes, 18 ir 3/4 svarų vilnų, 44 poras pirštinių, 37 poras kojinių, 35 svarus linų, 1 svarą suverptų linų, 3 aršinus (aršinas lygus 71,12 cm) drobės, 11 marškinių, 6 kelnes, 9 rankšluosčius, 32 svarus tabako, 11 sūrių, 8 šautuvus (rusų ir vokiečių gamybos)⁵⁶. Lyduvėnų LGK per spalio mėnesį surinko 881 auksiną, 17 porų pirštinių, 7 poras kojinių, 3 gabalus audeklo, 2 svarus vilnų, 1 rankšluostį, 1,90 auksiną sidabru⁵⁷.

Šios aukos pirmiausia buvo skiriamos aprenkti, apginkluoti ir aprūpinti maistu kelioms paroms į frontą vykstančius vietos savanorius (vienam iš jų Juozui Vasiliauskui skyrė 100 auksinų, marškinius, kelnes, rankšluostį, 2 svarus tabakos, sūrį, porą pirštinių ir porą kojinių, Vaičiui iš Nagių dvaro – Geležinio Vilko 1-ios šimtinės kareiviui – porą pirštinių ir kojinių)⁵⁸.

Aktyviai platinta ir „Laisvės paskola“. Lietuvos vyriausybė, neturėdama ganėtinai lėšų gynybai, šią paskolą organizavo kaip finansinį agresijos atrėmimo pagrindą, jai teikė didelę karinę, politinę ir moralinę reikšmę. Buvo išleista obligacijų už 10 milijonų auksinų. Paskola vadinta „Laisvės paskola“, nes skirta lenkų agresijai atremti.

Šios paskolos obligacijų lakštai buvo išdalyti apskritims proporcingai gyventojų skaičiui. Raseinių apskrčiai skirta išpirkti obligacijų už 6 milijonus auksinų. Tą sumą Raseinių apskrities LGK atitinkami paskirstė valsčiams:

Raseinių miestui	– 625 000 auksinų;
Jurbarko valsčiui	– 68 000;
Nemakščių valsčiui	– 250 000;
Raudonės valsčiui	– 548 000;
Šiluvos valsčiui	– 350 000;
Tytuvėnų valsčiui	– 200 000. ⁵⁹

Šiluvos valsčiaus LGK jam skirtą 350 000 auksinų sumą atitinkamai paskirstė seniūnijoms:

1. Šiluvos miesteliui (su pirkliais ir pramonininkais) – 100 000 auksinų.
2. Akstinių seniūnijai – 70 000;
3. Žaiginio seniūnijai – 55 000;
4. Lyduvėnų seniūnijai – 50 000;
5. Kelmynų seniūnijai – 45 000;
6. Šiluvos seniūnijai – 30 000.⁶⁰

⁵⁶ Šiluvos valsčiaus LGK pranešimas Raseinių apskrities LGK apie izdo ir sandėlio stovį, 1920 11 30. – Ten pat, b. 19, l. 40.

⁵⁷ LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 165.

⁵⁸ Šiluvos valsčiaus LGK pranešimas Raseinių apskrities LGK, 1921 02 28. – LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 76.

⁵⁹ LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 165.

⁶⁰ Šiluvos valsčiaus LGK pranešimas Raseinių apskrities LGK, 1921 02 28. – LCVA, f. 1497, ap. 1, b. 19, l. 76.

Dauguma Šiluvos valsčiaus gyventojų, nors ir labai buvo apiplėšti ir suvarginti praužusio karo, suvokė laisvės kainą. „Geriau žūti garbingai, negu vergais likti“, – pareiškė Šiluvos atstovas Juozas Ambrazas 1921 m. vasario 2 d. Raseinių apskrities LGK atstovų susirinkime Raseiniuose. Todėl „Laisvės paskolai“ kartais buvo skiriama ir paskutinės santaupos, drabužiai, vilnų kuokštelis. Per 1921 m. kovo–rugpjūčio mėnesius Šiluvos valsčiaus LGK jau buvo išplatinęs tokios paskolos lakštų už 79 000 auksinų, ypač aktyviai šią akciją rėmė vietos klebonas Marcijonas Jurgaitis, įnešęs į „Laisvės paskolos“ fondą 16 000 auksinų⁶¹. Itin aktyviai renkant auksas ir platinant paskolą reiškėsi LGK išdininkas Jonas Bertulis.

Trečias Šiluvos LGK veiklos baras – prolenkiškojo elemento veiklos valsčiuje sekimas. Komitetas sudarė visų 23 Šiluvos valsčiaus dvarininkų sąrašus ir pavedė patriotiškai nusiteikusiems darbininkams, tarnaujantiems dvaruose, sekti savo šeimininkus, ypač tuos, kurių vaikai išbėgę į Lenkiją ir dabar su Liucijano Želigovskio (Lucjan Żeligowski) legionais veržiasi į Lietuvą. Ši LGK veikla nepatiko Šiluvos dekanato dekanui ir Tytuvėnų klebonui A. Jančevskiui, galbūt slaptai simpatizavusiam prolenkiškiems dvarininkams. Jis piktnosį, kad LGK priklausė daug patriotiškai nusiteikusių kunigų (Šiluvos LGK aktyviai veikė visi 3 Šiluvos kunigai Adomas Rašimas, Antanas Janonis, Lionginas Inčiūra, vadovaujami klebono M. Jurgaičio). Galbūt norėdamas atitraukti dekanato kunigus nuo šios patriotiškai svarbios veiklos, laiške Žemaičių vyskupui 1921 m. A. Jančevskis bandė kunigų dalyvavimą LGK veikloje supriešinti su morale: „Kadangi tarp Gynimo komiteto priedermių yra ir šnipinėjimas, tai kai kurie Šidlavos dekanato luomai, o visgi parapijiečiai tuomi pasibjaurėja. Gal gerai būtų, kad kunigai apturėtų perspėjimą, idant stengtųsi Tėvynei pasitarnauti kitoniškais būdais.“⁶² Minėdamas „kai kuriuos luomus“ dekanas, be abejo, turėjo galvoje prolenkiškus dvarininkus, nepatenkintus viskuo, kas stiprino Lietuvos valstybę ir didino jos galias priešintis Lenkijos invazijai. Persekioti šį prolenkiškąjį elementą buvo pavesta Raseinių apskrities Šaulių sąjungos valdybai.

Lietuvai priešiškų prolenkiškų jėgų veikimas Šiluvos valsčiuje nebuvo aktyvus. Jis reiškėsi nebent tuo, kad naktimis, kaip jau anksčiau rašyta, Šiluvos miestelyje būdavo nudraskomi LGK skelbimai, plakatai, šmeižiami Lietuvai prisiekę šauliai.

Šiluvos valsčiaus LGK, kaip ir kitose Lietuvos gyvenvietėse, veikė iki 1924 m. – iki išnyko Lenkijos keliamo grėsmė Lietuvos Nepriklausomybei.

Tolesnis Nepriklausomos Lietuvos vietinės valdžios kūrimasis Šiluvoje. Apgynus kraštą nuo užsienio priešų, kūrėsi vietos žmonių savivalda. Iš pradžių, neturint pastovios visų valsčiaus gyventojų išrinktos Tarybos ir visai Lietuvai galiojančių įstatymų, patys valsčiaus gyventojų susirinkimai kūrė teisės aktus, pagal juos veikė PK, vėliau – Valsčiaus valdyba ir patys gyventojai.

Gyventojų susirinkimuose ilgai ieškota žmonių, norinčių ir gebančių dirbti savivaldybės darbą. Tai liudijo nuolat besikeičianti (bent iki 1924 m.) PK, o vėliau Valdybos personalinė sudėtis. Savo pirmine sudėtimi PK veikė tik iki 1919 m. vasario 20 dienos.

⁶¹ Raseinių apskrities LGK posėdžio protokolas, 1921 10 16. – LCVA, f. 1497, ap. 2, b. 7, l. 40.

⁶² LCVA, f. 1671, ap. 5, b. 405, l. 9.

Tą dieną visuotinis gyventojų susirinkimas vietoj Dominyko Vilbuto PK nariu išrinko buvusį carinės Rusijos karininką šaukotiškį Vaitiekavičių; šis netrukus tapo pirmuoju Nepriklausomoje Lietuvoje Šiluvos valsčiaus viršaičiu. Tačiau 1919 m. sausio 15 d. paskelbus mobilizacijos įstatymą, Vaitiekavičius, kaip karininkas, buvo pašauktas į Kauną, į besikuriančią Lietuvos kariuomenę, o netrukus (1920 m. vasario 21 d.) tuo pačiu tikslu išvyko į Kauną vadovauti besikuriančiam Technikos pulkui ir kitas PK narys karininkas Leonas Šilingas.

Po trijų mėnesių (1919 m. kovo 3 d.) vėl pasikeitė PK sudėtis. Šį kartą PK pirmininku gyventojai išrinko jau anksčiau minėtą Antaną Bunių. Šis, būdamas tvirtų nusistatymų žmogus, ėmė iš visų griežtai reikalauti pareigų vykdymo, uždraudė varyti „samoganą“, ėmėsi griežtų priemonių prieš kyšininkavimus. Tai kai kam nepatiko. Nepatiko ir vietos klebonui M. Jurgaičiui: esą A. Bunius, kaip nekatalikas (liuteronų tikybos), negalys vadovauti katalikiškai valsčiaus visuomenei. Šiems klebono argumentams pritaręs gyventojų susirinkimas po 2 mėnesių (1919 m. gegužės 5 d.) atleido A. Bunių iš PK pirmininko pareigų⁶³.

Šitoks dažnas narių kaitaliojimas neigiamai veikė PK darbą. Tam buvo keletas priežasčių. Viena iš jų – psichologinė. Būti PK nariais, o ypač pirmininku, iš pradžių mažai kas norėjo, nes kartais reikėjo pavojingai konfliktuoti su žiauria vokiečių valdžia, taip pat ir su pačiais vietos gyventojais, kurių nepatenkintoji dalis įvairiais būdais grasino tarnybines pareigas einantiems PK nariams. Kita priežastis – ekonominė: veržtis į PK nebuvo ir materialinio suinteresuotumo. Komiteto nariams dėl lėšų stokos teko dirbti ir be atlyginimo, ir už labai menką. Pirmininkui 1919 m. vienu metu mokėta 300 auksinų, viršaičiui – 200, sekretoriui – 150, išdinininkui – 100 auksinų. Nors auksinas buvo prilygintas vienai Vokietijos markei, bet, žinant ano meto infliacijos tempus, šias sumas buvo galima laikyti simbolinėmis: 1921 m. cnt rugių kainavo 200–210 auksinų, kviečių – 320–340, pieno litras – 4–5 auksinus⁶⁴. Dėl mažo atlyginimo J. Bertulis 1919 m. atsisakė viršaičio pareigų.

Raseinių apskrities taryba, matydama šią situaciją ir norėdama bent kiek stabilizuoti komitetų sudėtis, šiuos mėnesinius atlyginimus 1920 m. gruodžio 20–21 d. šiek tiek padidino: viršaičiui ir raštininkui nutarė mokėti po 800, viršaičio padėjėjui – 400 auksinų. Bet ir padidinta viršaičio alga dar neviršijo mokyklos sargo atlyginimo (Šiluvos progimnazijos sargas 1921 m. algos gaudavo 800 auksinų). Taryba manė, kad tokios algos jau pakaks, kad viršaičiui apsimokėtų budėti raštinėje kasdien, o jo padėjėjui – bent 3 kartus per savaitę⁶⁵. Tačiau viršaičiai manė kitaip: dėl per mažo atlyginimo jie ir vėliau atsiskinėjo siūlomų pareigų. Esant tokiam atlygiui, savivaldybėje tegalėjo dirbti didesnių ūkių savininkai, turintys iš ko pragyventi. Padėtis ėmė gerėti tik nuo 1922 m., įvedus nacionalinę valiutą – litą ir į vėžes įėjus politiniam, ekonominiam krašto gyvenimui: viršaičio ir sekretoriaus algos jau buvo prilygintos pradžios mokyklos mokytojo atlyginimui – 150 Lt (1927 m.), o vėliau padvigubintos iki 300 Lt (1934 m.).

⁶³ Ten pat, l. 131.

⁶⁴ Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 4, Vilnius, 1961, p. 110.

⁶⁵ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 145, l. 2–3.

Šiluvos valsčiaus valdybos 1919 m. pirmininkas Marcelinas Brazauskas
(Iš Kazimieros Rašimaitės-Stankienės archyvo)

Trečia kadro kaitos priežastis buvo „mitinginė“, arba tiesioginė, demokratija, kai pasakubomis, ne visada išgilinus į reikalo esmę, gyventojų susirinkimai reikšdavo atskiriems PK nariams ar visam PK „nepasitikėjimą“. Žinoma, ir patys PK nariai jiems patikėtų viešųjų reikalų didesniu išmanymu nepasižymėjo, nes jų išsilavinimas neviršijo pradinio. 1921 m. iš 27 Šiluvos valsčiaus tarybos narių tik vienas Antanas Rašimas iš Tverijoniškės buvo baigęs dvi gimnazijos klases (visų kitų išsimokslinimas – pradinis, arba „namų“)⁶⁶. Pirmoje PK sudėtyje mokėčiausi, žinoma, buvo jau minėti Antanas Bunius, studijavęs Peterburgo universitete, atsargos pulk. inžinierius Leonas Šilingas, karininkas Vaitiekavičius. Dar kiek prasilavinę PK nariai buvo darbininkai – Antanas Gotceitas ir Stasys Ralys. Nors jų abiejų išsilavinimas buvęs pradinis, bet jie kurį laiką gyvenę ir dirbę Amerikoje, Rusijoje, daugiau pasaulio matę, užsienio kalbų pramokę. Iš jų S. Ralys ilgiausiai dirbo Šiluvos savivaldybėje: ėjo, kaip minėta, viršaičio padėjėjo, raštininko, izdininko, Žemės komisijos pirmininko pareigas.

Be to, ir PK galimybės nors kiek pagerinti varganą žmonių buitį buvo daugiau nei menkos. Tačiau gyventojai nelinko to pripažinti: įpratę iš carinės Rusijos laikų manyti, kad „valdžia viską gali, tik nenori“, PK galimybių ribotumą neretai palaikydavo PK narių patriotizmo ir gerų norų stoka ir prieš juos nusistatydavo.

Todėl, siekiant užbaigti mitinginės demokratijos stadiją ir stabilizuoti kadrus, 1919 m. pabaigoje atsisakyta gyventojų susirinkimų, tiesiogiai valdžiusių komitetus, ir pereita prie nuolatinių komitetų, kurių sudėties jau negalėjo lengvai keisti gyventojų susirinkimai.

⁶⁶ 1937 m. Raseinių aps. viršininkas skundėsi, kad jis privalęs Šiluvos savivaldybės viršaičio pareigose toleruoti Stasį Petravičių, baigusį tik pradžios mokyklą, vien dėl to, kad nesą kuo jį pakeisti.

Šiuo tikslu 1919 m. birželio 10 d. atvykusio į Šiluvą Raseinių apskrities valdybos pirmininko Petro Norkaičio iniciatyva gyventojų susirinkimas išrinko nuolat veikiančią 4 asmenų Šiluvos valsčiaus valdybą: pirmininku – Marceliną Brazauską (1865–1925) iš Vaikštaičių kaimo, 85 ha ūkio savininką, viršaičiu – Juozą Semašką, išdininku – Antaną Šimkų (g. 1889), sekretoriumi – Stasį Burneiką iš Vaikštaičių⁶⁷.

Nuo tos dienos Šiluvos PK baigė savo darbą, kartu baigėsi ir „valdžios krizė“, ir minginės demokratijos etapas Šiluvoje. Pereita prie įprastai suprantamos atstovaujamosios demokratijos: kaimo įgaliotiniai 1920 m. sausio 30 d. pirmą kartą išrinko Šiluvos valsčiaus tarybą su teise leisti vietos žmonių reikalus tvarkančius teisės aktus. Ši savo ruožtu išsirinko savo vykdomąją valdžią – 3 asmenų Valdybą (viršaitis Stasys Dapkus, viršaičio padėjėjas Stasys Ralys, išdininkas Jonas Bertulis), t. y. valsčiaus lygiu atskyrė teisės aktus leidžiančią valdžią nuo tuos aktus vykdančiosios.

Tarybos rinkimai ir savivaldybės formavimosi pabaiga. Pirmieji rinkimai į Šiluvos valsčiaus tarybą vyko 1920 m. sausio 13 dieną. Apie jų eigą Šiluvos valsčiuje neturime žinių. Žinoma tik tiek, kad Žaiginyje tokie rinkimai neįvykė „dėl didelės agitacijos“⁶⁸. Mat Lietuva iki 1926 m. gyveno parlamentinės demokratijos ir daugiapartiškumo sąlygomis. Tai sudarė palankią dirvą laisvai diferencijuotis ne tik socialiniams žmonių interesams, bet ir juos viešai reikšti, ginti, jiems atstovauti valdžios institucijose. Todėl į 1921 m. birželio 19–20 d. vykusius Šiluvos savivaldybės tarybos rinkimus valsčiaus gyventojai atėjo susiblokavę į įvairias politines partijas ir politinius blokus. Kandidatus kėlė Krikščionių demokratų partija, Valstiečių sąjunga, Ūkininkų ir darbininkų kuopa, klebono M. Jurgaičio vadovaujama „Teisybės ir Meilės grupė“, Žydų liaudies blokas, net kai kurie kaimai – „Nagių apskritėlis“. Kiekviena interesų grupė aktyviai save reklamavo. Į Tarybą žmonės išrinko 27 narius, iš jų vieną žydą (Šiluvos pirklių Šajų Medinčą). Daugiausia vietų joje gavo krikščionys demokratai – 18, Valstiečių sąjunga – 3, Ūkininkų ir darbininkų kuopa – 3, po 1 atstovą – „Teisybės ir meilės grupė“ (Kazys Armoška iš Kalniškių), nepartiniai (D. Kačiukas iš Skaraitiškės) ir darbininkai (A. Daktaras iš Skaraitiškės). Pirmininku Taryba išsirinko Stasį Petravičių ir trijų asmenų valdybą (viršaičiu – J. Bertulį, jo padėjėju – S. Ralį, išdininku – A. Šimkų).

1921 m. birželio 19–20 d. išrinktos Šiluvos savivaldybės tarybos nariai:

1. Špokas, Antanas, 50 m., Juškaičiai, ūkininkas, 28 dešimtinių (toliau – deš.) žemės, Lietuvos krikščionių demokratų partija (toliau – LKDP), baigęs slaptą lietuvišką m-lą.
2. Petravičius, Stasys, 38 m., Kepurnikai, ūkininkas, 28 deš. žemės, LKDP, baigęs liaudies m-lą.
3. Ralys, Stasys, 38 m., Kepurnikai, žemės neturi, darbininkas, LKDP, liaudies m-la.
4. Špukas, Antanas, 65 m., Norvydžiai, ūkininkas, 12 deš. žemės, LKDP, liaudies m-la.
5. Banys, Antanas, 26 m., Šiluva, darbininkas, Valstiečių sąjunga, savamokslis.
6. Semaška, Silvestras, 42 m., Piktaičiai, darbininkas, 3 deš. žemės, Valstiečių sąjunga, liaudies m-la.
7. Kačiukas, Domas, 42 m., Baltkarčiai, darbininkas, nepartinis, namų išsilavinimas.

⁶⁷ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, l. 131.

⁶⁸ Raseinių apskrities viršininko pranešimas Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentui, 1920 01 13. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 174, l. 20.

8. Daktaras, Antanas, 25 m., Piktaičiai, darbininkas, Ūkininkų ir darbininkų kuopa, 1 deš. žemės, namų išsilavinimas.
9. Medincas, Šajus, 28 m., Šiluva, pirklys, žemės neturi, Žydų liaudies blokas, namų išsilavinimas.
10. Bertulis, Jonas, 40 m., Varkaliai, ūkininkas, 29 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
11. Rašimas, Antanas, 54 m., Tverijoniškė, ūkininkas, 120 deš. žemės, LKDP, baigęs 2 gimnazijos klases.
12. Rašimas, Juzas, 60 m., Šiauleliai, ūkininkas, 10 deš. žemės, LKDP, liaudies m-la.
13. Armoška, Baltras, 50 m., Kalniškės, ūkininkas, 12 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
14. Armoška, Kazys, 70 m., Kalniškė, ūkininkas, 23 deš. žemės, „Teisybės ir Meilės grupė“, namų išsilavinimas.
15. Kušleika, Juozas, 24 m., Katauskiai, darbininkas, žemės neturi, Valstiečių sąjunga, liaudies m-la.
16. Lauraitis, Tomas, 40 m., Pagojai, ūkininkas, 8 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
17. Grigas, Antanas, 35 m., Maižiškiai, ūkininkas, 15 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
18. Poškauskis, Aleksandras, 39 m., Bardiškiai, darbininkas, žemės neturi, LKDP, liaudies m-la.
19. Blužas, Aleksas, 40 m., Bardiškiai, ūkininkas, 15 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
20. Šimkus, Antanas, 34 m. Bardiškiai, ūkininkas, 49 deš. žemės, LKDP, liaudies m-la.
21. Leonas, Viktoras, 35 m., Maižiškiai, ūkininkas, 16 deš. žemės, LKDP, liaudies m-la.
22. Gecaitis, Benediktas, 64 m., Skubuldžiai, ūkininkas, 37 deš. žemės, liaudies m-la.
23. Steponaitis, Jonas, 45 m., Lyduvėnai, pirklys, LKDP, liaudies m-la.
24. Banys, Vincas, 37 m., Bulavėnai, ūkininkas, 10 deš. žemės, LKDP, namų išsilavinimas.
25. Mažulis, Domas, 40 m., Bulavėnai, ūkininkas, 10 deš. žemės, Žemdirbių ir darbininkų kuopa, liaudies m-la.
26. Virbickas, Jonas, 47 m., Kaimelė, ūkininkas, 25 deš. žemės, Žemdirbių ir darbininkų kuopa, liaudies m-la.
27. Žickis, Steponas, 40 m., Ribukas, girininkas ir ūkininkas, 22 deš. žemės, LKDP⁶⁹.

1924 m. vykusiuose Tarybos rinkimuose dalyvavo 9 partijos (politiniai blokai), Į rinkėjų sąrašus buvo įtraukta 5 511 rinkikų (1923 m. rugsėjo 17 d. Šiluvos valsčiuje gyveno 10 181 žmogus), iš jų balsavo 4 439, arba 80%, visų rinkikų⁷⁰.

Į Tarybą buvo išrinkta 30 atstovų:

1. Ūkininkų sąjunga – 7 atstovai (1 049 balsai).
2. Lietuvos valstiečių ir liaudininkų sąjunga – 6 atstovai (849 balsai).
3. Darbo federacija (darbininkų, mažžemių, naujakurių ir kareivių blokas) – 5 atstovai (738 balsai).
4. Lietuvos katalikų sąjunga – 4 atstovai (576 balsai).
5. Po 2 vietas Taryboje gavo Žaiginio apylinkės naujakurių, mažžemių, bežemių ir darbininkų sąjunga, blokai „Šilavos valsčiaus ūkininkai“, „Ūkininkai ir mažžemiai žemdirbiai“, po 1 vietą – Lyduvėnų parapijos katalikų ūkininkų ir mažžemių kuopa ir Namų savininkų, pirklių, pramonininkų ir kitų Šiluvos miestelio gyventojų blokas⁷¹.

⁶⁹ Šilavos valsčiaus tarybos personalinis sąrašas, 1921 m. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 532, l. 37–38.

⁷⁰ Žinios apie kandidatus į Šiluvos savivaldybės tarybą ir jų susiblokavimą pagal partijas, 1924 m. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 966, l. 27–28.

⁷¹ LCVA, f. 379, ap. 2, b. 532, l. 37.

Šiluvos valsčiaus savivaldybės taryba prie naujojo
savivaldybės pastato jo šventinimo iškilmėse 1927 09 04
(po karo 1949–1951 m. jame veikė pradžios mokykla, vėliau ligoninė)

I eilė iš kairės: viršaičio padėjėjas Antanas Šventickis iš Roglaičių k.,
valsčiaus sekretorius Juozas Stankūnas, Tarybos tarėjas Antanas Šimkus iš Bardiškių k.,
Tarybos narys, bažnyčios maršalka Petraitis iš Vainorių k., Šiluvos klebonas Paulius Katela,
šventinės šio pastato pamatus 1924 09 03, viršaitis Stasys Petravičius
iš Kepurnikų, Tarybos narys (neatpažintas);

II eilė iš dešinės: Tarybos narys Dominykas Vilbutas (su laikraščiu rankoje), batsiuovys,
slaptos Komunistų kuopelės narys Kazys Eitmanas (virš jo stovi Antanas Banys (su kaklaraiščiu),
jam į kairę – buvęs valsčiaus sekretorius, žemės dalijimo pirmininkas Stasys Ralys),
3-ias – ūkininkas Tomas Lauraitis iš Pagojų, 4-as neatpažintas, toliau Šiluvos esperantininkų
vadas, bažnyčios zakristijonas Ignas Kilčiauskas (baltu apdaru); 3-as iš kairės – buvęs pirmojo
Parapinio komiteto narys Antanas Bunius (su dvišaka barzda), kiti neatpažinti
(Iš *autoriaus archyvo*)

Taryba (pirmininkas Antanas Šimkus) savo pirmajame posėdyje 1924 m. spalio 18 d. viršaičiu iš 3 kandidatų išrinko rusišką pradžios mokyklą baigusį ūkininką Stasį Petravičių, valdžiusį Kepurnikų kaime 22 ha ūkį⁷², jo padėjėju – Antaną Šventickį iš Roglaičių, išdininku – Jonas Bertulį. Šios sudėties Taryba įsteigė miestelyje visas tuo metu reikalingas institucijas: žyginių arklių sotį, arešto namus („daboklė“), sudarė kelias komisijas pagrindinėms savivaldybės funkcijoms vykdyti: Žemės reformos, Kelių statybos, Ūkio atstatymo, Švietimo, Socialinės apsaugos, Butų, Šilinės atleidų. Patį valsčių suskirstė

⁷² Raseinių apskrities viršininko Grigiškio pranešimas Savivaldybių departamentui, 1924 11 13. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 966, l. 52.

į 28, vėliau (1927 m.) – į 30 seniūnijų⁷³ (iki 1923 m. pagal rusų valdymo tradiciją Šiluvos valsčiuje būta 5 seniūnijų (Šiluvos, Akstinių, Kelmynų, Lyduvėnų ir Žaiginio).

Seniūnija apėmė kelių kaimų teritoriją (iki 1 000 ha) ir jai vadovavo seniūnas – kuris nors raštingesnis ir turintis apylinkės žmonių pasitikėjimą valstietis. Jį rinko kelių kaimų bendros sueigos (krivulės). Seniūnas buvo pavaldus viršaičiui, turėjo teisę dalyvauti savivaldybės Tarybos ir Valdybos posėdžiuose, jo pareigos – pranešti seniūnijos gyventojams apie šių įstaigų priimtus nutarimus, kontroliuoti jų vykdymą, prižiūrėti, kad laiku būtų mokami mokesčiai... Seniūną išlaikė patys seniūnijos gyventojai, mokėdami jam nuo 30 iki 50 Lt mėnesinę algą (į „Seniūno išlaikymo fondą“ kiekvienas ūkininkas privalėjo kas mėnesį mokėti po 10–40 cnt nuo valdomo žemės hektaro).

Šiluvos valsčiaus seniūnijos, seniūnai ir jų tarnybos metai⁷⁴:

1. Akstinių (seniūno pavardė nežinoma).
2. Breškių, J. Stulgaitis/1927.
3. Bulavėnų, Leonas Grišius/1933.
4. Dubysos, Daktaras/1929.
5. Gumbinės, Pranas Arbačiauskas.
6. Kaulakių, J. Banys/1931.
7. Kelmynų, Vladas Pluščiauskas/1931.
8. Kepurnikų, Antanas Lukšas/1931–1934.
9. Lyduvėnų, A. Gališanskis/1927, Juozas Adomaitis/1931–1934.
10. Maižiškių, Antanas Gaidžiūnas/1924, Pranas Pocius.
11. Medsodžių, Vladas Pluščiauskas/1931–1934.
12. Pasandravio, M. Kreimeris/1927.
13. Pyragių, Boleslovas Bučinskas/1931, Juozas Valatka/1934.
14. Rekščių, Vladas Pluščiauskas/1931, Justinas Meleška/1934.
15. Šaukoto, J. Meleška/1927, V. Pluščiauskas/1931.
16. Šiluvos, Pranas Sucila/1924, Juozas Valatka/1926, Boleslovas Bučinskas/1927–1929, Pranas Juška/1932–1940.
17. Tverijoniškės, J. Banys/1931, Petras Želvys.
18. Vaikštaičių, J. Stoškus/1927, Ignas Jurevičius/1933.
19. Vainorių, J. Banys/1927.
20. Vainotiškės, P. Sudikas.
21. Vilkiškių, V. Martišauskas/1927, Kazimieras Valinčius.
22. Varkalių, Jonas Šimkus/1927.
23. Zopelskių, Juozas Bortkevičius/1931–1934.
24. Žaiginio, Povilas Plokštys/1933.

Šiluviškiai turėjo savo atstovų ir specializuotoje Apskrities žemės ūkio taryboje, svarsčiausioje dažniausiai ekonominius apskrities reikalus. 1927 m. gruodžio 18 d. Šiluvos

⁷³ Šiluvos valsčiaus seniūnams ir valdybos tarnautojams išmokėtų algų lapai, 1933–1934 m. – LCVA, f. 1510, ap. 1, b. 7, l. 1–2; Šiluvos valsčiaus seniūnijų pajamų ir išlaidų žiniaraštis, 1928 m. – LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1765, l. 65–66; f. 1357, ap. 12, b. 275.

⁷⁴ Šiluvos valsčiaus seniūnams ir valdybos tarnautojams išmokėtų algų lapai, 1933–1934 m. – LCVA, f. 1510, ap. 1, b. 7, l. 1–2; LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1765, l. 65–66; f. 1357, ap. 12, b. 275.

Šiluvos valsčiaus savivaldybės tarybos nariai su kaimų seniūnais, 1934 10 30

I eilė iš kairės: Petrauskaitė-Timonienė ir Petras Timonis (raštininkas);

II eilė iš kairės: Lyduvenų seniūnas Juozas Adomaitis, Petras Gudžiūnas (Kiaunininkų k.), Tverijoniškės seniūnas Petras Želvys, Šiluvos viršaitis Stasys Petravičius (su kabančiu viršaičio ženkle), Antanas Šimkus (Bardiškių k.), Juozas Teišerskis (Leonavos dv.), du neatpažinti,

Mykolas Bankauskas (Vosiūnų k.), Vilkiškių k. seniūnas Kazimieras Valinčius;

III eilė iš kairės: Šiluvos seniūnas, vėliau partizanas Pranas Juška, trys neatpažinti, Rekščių ir Šaukoto seniūnas Justinas Meleška (Meliešius), pagarsėjęs 1943 m. kovoje su sovietų diversantais, du neatpažinti, Šiluvos savivaldybės sekretorius Ernestas Berzinis, Pranas Sucila;

IV eilė: Kazimieras Rašimas-Gerasimavičius (Tverijoniškės dv.), du neatpažinti, Medsodžių seniūnas Vladas Plučiauskas, neatpažintas, ilgametė Šiluvos vaistininė

Onutė Plučiauskaitė-Masaitienė (praktikantė), neatpažintas

(Iš M. Plučiauskaitės archyvo)

valsčius į ją delegavo net 5 savo atstovus (Steponą Žickį, Antaną Šimkų, Petrą Gudžiūną, Praną Špuką iš Girinaičių, pentas – nežinomas)⁷⁵.

Socialinė apsauga. Šiluvos savivaldybė pagal savo galimybes vykdė ir socialinę valsčiaus gyventojų apsaugą: sergančius neturtingus miestelio gyventojus, gavusius iš savivaldybės beturčio pažymėjimą, miestelio gydytojas aptarnaudavo nemokamai. Už šias paslaugas gydytojui apmokėdavo valsčiaus savivaldybė⁷⁶. Savivaldybė apmokėdavo

⁷⁵ Šiluvos valsčiaus ūkininkų komisijos posėdžio protokolas, 1927 12 18. – LCVA, f. 1357, ap. 12, b. 275, l. 1.

⁷⁶ 1931 11 18 miestelio medicinos felčerei Tišai Šteinaitei už suteiktą medicinos pagalbą Šiluvos gyventojui J. Ivanauskui savivaldybė sumokėjo 80 Lt, 1931 11 30 felčeriui J. Dambrauskui – 51 Lt, vaistininkui V. Leskauskui už vaistus beturtei Stasei Stankūnaitei – 30 Lt. Plačiau apie Šiluvos savivaldybės socialinę politiką neturtingųjų atžvilgiu žr.: Briggs, J. *Raseinių krašto savivalda 1918–1920 m.*, p. 199–201.

ir kai kurių beturčių gydymą ligoninėse: Raseinių apskrities ligoninei už gydymą Šiluvos valsčiaus gyventojų 1930 ir 1931 m. išmokėjo 2 209 Lt⁷⁷. 1931 m. rugsėjo 28 d. už neturtingos miestelio žydės Chajos Goldienės gydymą Kauno žydų ligoninėje pagal gydytojo kvitą sumokėjo 200 Lt⁷⁸.

Beturčių ligonių sveikata rūpinosi ir Ligonių kasa prie Raseinių apskrities darbo inspekcijos. Ji buvo sudariusi sutartį su Šiluvos gydytoju M. Einoriu, pagal kurią apmokėdavo už ligonių kasos narių gydymą. Tos kasos nariai turėjo teisę gydytis ir pas kitus gydytojus, bet jų gydymo išlaidas padengdavo tik pristačius pinigų sumokėjimo gydytojui kvitą.

Tokiame mažame miestelyje kaip Šiluva buvo sunku išsilaikyti gydytojui iš laisvos praktikos. Todėl valsčiaus savivaldybė miestelio gydytojus subsidijavo. Tokių subsidijų gydytojai M. Legeckaitėi Šiluvos valsčiaus taryba 1929 m. skyrė 300 Lt, kitai gydytojai Kačanauskienei už 1930 m. lapkričio ir gruodžio bei 1931 m. sausio mėnesius – 500 Lt. Šios paramos dėka Šiluvoje 1930–1931 m. dirbo trys gydytojai M. Einoris, M. Legeckaitė, Kačanauskienė ir du felčeriai: J. Dambrauskas ir med. dr. Tiša Šteinaitė.

Neturtingus miestelio gyventojus savivaldybė rėmė ir kuru. 1932 m. jiems buvo užpirkusi iš Lyduvėnų girininkijos 43 kietmetrius (kubinius metrus) malkų.

Šitaip sunkiant savo nepriklausomą valstybę, buvo kaupiamas žmonių, niekada nedalyvavusių tvarkant bendruosius reikalus, patyrimas, mokytasi kartu veikti ir spręsti savo likimą. Todėl šiluviškiai, kaip ir kiti patriotiški lietuviai, skaudžiai išgyveno 1940 m. Sovietų Sąjungos įvykdytą okupaciją, o vėliau griebėsi prieš ją ginklo.

2. Šaulių Sąjunga – tautos rengimasis ginklu ginti iškovotą laisvę

1919–1920 m. kovos su bermontininkais, Raudonąja armija ir Lenkija parodė, kad civilių asmenų dalyvavimas kautynėse kartu su savanoriais ir kadrine kariuomene gali gerokai padidinti tautos gynybines galias. Tam ją reikia kariškai ir psichologiškai rengti dar taikos sąlygomis.

Todėl nuo 1919 m. birželio 27 d. pradėjo veikti savanoriška, sukarinta, nepartinė organizacija – Lietuvos šaulių sąjunga (toliau – LŠS). Jos strateginis tikslas buvo kovoti dėl tautos laisvės, o ją išsikovojus – saugoti ir kartu rengti tautą kariškai ir dvasiškai pasipriešinti bet kuriam užpuolikui.

Šiluvos šaulių būrio steigtis. Tokios organizacijos branduolys Šiluvoje įsisteigė 1922 m. sausio 24 d. Raseinių šaulių skyriaus vado Antano Eremino iniciatyva. Tą dieną atvykęs į Šiluvą, jis čia jau rado 11 asmenų, pritariančių šaulių ideologijai. Jie sutiko steigti atskirą Raseinių apskrities LŠS skyrių. Pirmaisiais kandidatais į šaulius įsirašė miestelio inteligentai: Šiluvos progimnazijos mokytojai Česlovas Markšaitis (direktorius), Juozas Ambrazas, Jonas Giknius, vietos vikaras poetas Antanas Janonis ir vaistininkas

⁷⁷ LCVA, f. 1510, ap. 1, b. 4, l. 107.

⁷⁸ LCVA, f. 1510, ap. 1, b. 4, l. 157.

Daugodų būrio Nr. 29 šauliai, kuriems priklausė ir Šiluvos valsčiaus Akstinių, Pagojūčių, Tverijoniškės, Kaulakių ir kitų aplinkinių kaimų vyrai. Būriui vadovavo Leonas Dukauskas (1940 m. lapkritį suimtas, sušaudytas Maskvoje)

I eilė: 1-as iš kairės Bronius Lušas, 2-as iš dešinės Vaclovas Lauraitis (iš Akstinių); viršutinė eilė: 7-as iš kairės Petras Želvys (iš Tverijoniškės); nuo viršaus II eilėje 4-as Juozas Dapkus, 7-as Alfonsas Lauraitis; centre (III eilė) – vyriausias amžiumi Julijonas Lauraitis (iš Akstinių), vienas pirmųjų lietuvių valdžios Šiluvoje kūrėjų 1919 metais.⁷⁹
(Iš *Vidos Lauraitytės-Gadliauskienės archyvo*)

Vladas Leskauskas⁸⁰. Ši jų sprendimą 1922 m. gegužės 22 d. įsakymu Nr. 42 patvirtino LŠS vadas. Nuo tos dienos Šiluvos būrys vadinosi LŠS Raseinių skyriaus Šilavos būrys Nr. 200. Raseinių apskrityje tuo metu (1922 m.) jau veikė 19 LŠS būrių⁸¹.

Reikalavimai šaulio asmeniui. Iš šaulio, kaip patriotinės ir Tėvynę ginti besirengiančios organizacijos nario, reikalauta tautinio, valstybinio patriotizmo, lojalumo vadovybei, ypač Respublikos Prezidentui, kaip vyriausiajam kariuomenės vadui, taip pat drausmės ir buitinio, dorovinio padorumo. Šiuos kriterijus pažeidęs asmuo negalėjo būti LŠS narys. Šiluvos būrio Valdybos sekretorius Vaclovas Petrauskas 1936 m. pasigamino ir Raseiniuose platino Lietuvos vyriausybę kritikuojančius plakatus; juos XI Raseinių šaulių

⁷⁹ Išsaugoti šaulių būrių nuotraukas per sovietmetį reikėjo nemaža drąsos ir išradingumo, nes okupacinis režimas itin persekiojo šaulius, kaip patriotiškiausią, labiausiai kariškai parengtą ir organizuotai veikiančią tautos dalį. Emgėbistai iš patekusių į jų rankas grupinių šaulių nuotraukų stengdavosi atpažinti LŠS narius ir juos represuoti.

⁸⁰ Raseinių šaulių skyriaus vado Antano Eremino raštas Centro valdybai, 1922 m. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 248, l. 1.

⁸¹ LCVA, f. 361, ap. 2, b. 248, l. 8.

rinktinės vadas įvertino kaip „vyriausybę šmeižiančius“, o patį jų autorių 1936 m. rugsėjo 20 d. įsakymu pašalino iš Šiluvos šaulių būrio⁸². Žaiginio šaulių būrys iš savo eilių 1939 m. liepos 1 d. pašalino Benediktą Birvinską, kaip „nedrausmingą, nuolat girtaujančią, muštynes keliantį“, ir to paties būrio šaulį Vladą Novagrodskį⁸³. Už šaulio nario mokesčio nemokėjimą 1939 m. iš Šiluvos būrio pašalinti Povilas Lušas (vėliau – partizanų vadas) ir Antanas Dapkus⁸⁴. Rinktinės vadas savo 1937 m. gruodžio 18 d. įsakymu pažemino šaulį Kazį Valatką iš Roglaičių į kandidatus 6 mėnesiams už tai, kad šis tų metų rugsėjo 15 d. girtuokliavęs miške su kompanija, kurioje buvę jam nepažįstamų žmonių, ir per tai buvęs „įveltas į įtarimą dideliu nusikaltimu“⁸⁵.

Būrio vadai. Šaulių organizacijai vadovavo pačių narių renkama Valdyba (pirmininkas, sekretorius) ir būrio vadas. Būti būrio vadais nuo 1935 m. galėjo tik asmenys, tarnavę Lietuvos kariuomenėje, nes iš jų reikalauta gebėjimo kariškai parengti kariuomenėje netarnavusius būrių narius: mokyti juos kariškos drausmės, rikiuotės, ginklų pažinimo, taiklaus šaudymo. Valdybai vadovaujantis pirmininkas labiau rūpinosi visuomene, kultūrine būrio veikla, nes šauliai, be karybos, dar siekė ugdyti tautą patriotizmo, savo valstybės branginimo dvasia, formuoti šia linkme praktinius jos viešojo veikimo įgūdžius. Tarp pirmųjų pirmininkų minimi Šiluvos valsčiaus sekretorius Juozas Stankūnas (1925 m.), vėliau (nuo 1929 m.) – vietos pradžios mokyklos vedėjas Petras Rinkevičius. Šiluvos šaulių būriui vadovavo policininkas Vladas Mickūnas (g. 1902), nuo 1928 m. – eigulys, atsargos j. pusk. Rapolas Juška (g. 1901), nuo 1929 m. gegužės 15 d. – Stasys Bivainis, o nuo 1930 m. – vėl Rapolas Juška, pasižymėjęs organizatoriaus gabumais, išvedęs savo būrį į pirmaujančių šaulių gretas Raseinių apskrityje. Šiluvos šaulių būrį 1936 m. sudarė 4 skyriai: I skyriui vadovavo j. pusk. Leonas Michnevičius (Miknius), II – j. pusk. Vacys Junokas, III – j. pusk. Stasys Kučinskas, IV – atsargos vachmistras Ernestas Berzinis (b. 1028, l. 23). Būrys sparčiai augo ir paskutiniaisiais savo veiklos metais (1938 m. gegužės 14 d.) turėjo per 120 narių⁸⁶.

Steigta prie būrio ir naujų organizacinių struktūrų. Savo kariniam mobilumui padidinti Šiluvos šauliai 1937 m. balandžio 18 d. įsteigė raitelių padalinį (31 šaulys), vadovaujamą buvusio savanorio, vyr. pusk. Juozo Kušleikos (g. 1897), Simo,⁸⁷ o vėliau – ir dviratininkų grupę (nuo 1940 m. vasario 29 d. jai vadovavo pusk. Klemensas Galinauskas)⁸⁸. Kiek šiai dviratininkų grupei priklausė šaulių, nenurodoma, bet, matyt, ji nebuvo gausi, nes įsigyti dviratį, tuo metu kainavusį apie 400 Lt, galėjo ne kiekvienas. Nuo 1931 m. prie Šiluvos būrio, matysime, ėmė veikti ir ugniagesių komanda.

⁸² LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 59.

⁸³ LCVA, f. 561, ap. 2, b.1333, l. 73.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, l. 1.

⁸⁶ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1272, l. 44.

⁸⁷ Šiluvos steigiamojo šaulių raitelių susirinkimo protokolas, 1937 04 18. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, l. 46, 52; b. 1333, l. 87. Į raitelių būrį įsirašė: Pranas Juška, Petras Mockus, Juozas Gailius, Kazys Rašimas (iš Tverijoniškės dv.), Antanas Šukaitis, Jonas Rimkus, Antanas Krizanavičius, Vladas Būda, Jonas Morkūnas, Povilas Lušas, Petras Pranckus, Juozas Špukas, Jonas Pranckevičius ir kt. Kai kurie iš jų vėliau partizanavo.

⁸⁸ Ten pat, p. 15.

Šiluvos šaulių būrio choras, vadovaujamas vargonininko Felikso Indrelaičio, apie 1929 metus

I eilė (sėdi) iš kairės: Uršulė Dobrovolskienė, Šiluvos pradžios mokyklos vedėja Bronislava Glemžaitė, Elena Indrelaitienė, Feliksas Indrelaitis, Valerija Leskauskienė (bibliotekininkė), mokytoja Adelė Žikaitė-Mickūnienė,

Šiluvos progimnazijos mokytoja Vanda Griškaitė;

II eilė iš kairės: Elena Murelytė (vėliau – Budrienė), Stefanija Šimkutė, Bronė Gružaitė, Elena Eitmanaitė, Povilas Šidlauskas;

III eilė iš kairės: Juozas Mažeika, Stasys Mockus, Antanas Ceinoris, Bronius Jackus, Rapolas Juška, Pranas Taučas, Povilas Ališauskas.

(Iš *Elenos Murelytės-Budrienės archyvo*)

Visuomeninė veikla. Žmonių patriotiškumui ir entuziazmui žadinti šauliai plėtojo miestelyje ir apylinkėje gana intensyvią kultūrinę, pramoginę veiklą: rengė gegužines, sporto šventes, valstybei reikšmingų datų ir asmenų iškilmingus minėjimus su dainomis ir tautiniais šokiais. Kasmet patriotinėmis temomis rengė vaidinimus, tarp jų – Vinco Mykolaičio-Putino „Valdovą“, Maironio „Kęstučio mirtį“, nenustatyto autoriaus 4 veiksmų vaizdelį „Laisvės kovotojas“... Istorinių temų spektakliams scenos drabužius skolindavosi iš Pagėgių šaulių būrio, su kuriuo šiluviškiai palaikė draugiškus ryšius per savo narį Gadeikį⁸⁹. Renginiuose būdavo sakomos patriotinės kalbos, dainuojamos tokios pat dainos, tarp jų tada aktuali Petro Vaičiūno „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“, 1930–1939 m. tapusi lyg ir antruoju Lietuvos himnu. Tam buvo subūrę

⁸⁹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 923.

1930 m. Vytauto Didžiojo 500 metų jubiliejaus šventė Šiluvoje, Lyduvėnų gatvė. Priekyje prie Felikso Indrelaičio krautuvės (dešiniau – senelių prieglaudos namas) išsirikiavę uniformuoti Šiluvos šauliai ir kitos miestelio organizacijos su savo vėliavomis
(Iš Elenos Murelytės-Budrienės archyvo)

Ta pati Šiluvos šaulių ir visuomeninių organizacijų eiseną per Vytauto Didžiojo 500 metų minėjimą, toliau transparentas su užrašu: „Palaimintas Vytautas!“
(Iš Elenos Murelytės-Budrienės archyvo)

specialią vaidybos sekciją, chorą (vadovai Povilas Šidlauskas ir Gadeikis), dūdų orkestrą⁹⁰. Per Šilinės atlaidus organizuodavo atvykstančių maldininkų maitinimą: tam tikslui nuomodavo pradžios mokyklos pastate Lyduvėnų gatvėje 3 klases: 1 virtuvei ir 2 valgyklai. Iš valgyklos ir vakarėlių gaunamą pelną skirdavo būrio einamiesiems reikalams ir sumanymams įgyvendinti (šauliai buvo pati save išlaikanti organizacija). Kultūrinę veiklą šauliai derindavo su savo narių ir regiono jaunimo fizine parengtimi. Jai stiprinti būrys rengdavo „sporto dienas“, tarp jų – ir rajonines (1935, 1938 m.), čia dalyvau-davo aplinkinių miestelių – Liolių, Lyduvėnų, Tytuvėnų, Žaiginio šaulių būriai⁹¹. Šauliai varžydavosi šaudymo, bėgimo, šuolio į aukštį, ieties metimo, rutulio stūmimo, krepšinio ir kitose rungtyse. Populiarūs buvo arklių lenktynės per kliūtis Sinkaus aikštėje (lenktynių, kas greičiau, nerengdavo). Jas organizavo raitelių būrio vadas Juozas Kušleika. Arklių lenktynes su savo eikliu juo eržilu visada laimėdavo Lietuvos kariuomenės raitelių pulke tarnavęs Šiluvos šaulių raitelių būrio šaulys Kasparas Ramoška (Ramoškevičius) iš Medingių (1948 01 03 ištremtas į Sibirą). Sporto rungtyse dalyvau-davo ir šauliams nepriklausantis jaunimas, bet nugalėtojais jose visada tapdavo šauliai. Šaulių raitelių būrys kartais dalyvau-davo ir siekiant sustiprinti išorinį vietinių švenčių įspūdį. Per vienas Šilinės šauliai raiteliai pasitiko į atlaidus atvykstantį vyskupą ir jį lydėjo iki pat bažnyčios kaip garbės kortežas⁹².

Tokių renginių organizavimui tobulinti siūsta savo atstovų į Raseinius, į sporto instruktorių pasitarimus keistis patyrimu. Viena iš tokių pasitarimų 1939 m. balandžio 30 d. dalyvavo Šiluvos šaulių kuopos Valdybos pirmininkas, Burbiškių pradžios mokyklos mokytojas Povilas Jakaitis⁹³. Šiluviškiams kartais net priekaištauta, kad jų visuomeninė, kultūrinė veikla net gožianti tiesioginius karinius būrio narių mokymus⁹⁴.

Bet ir šioje svarbioje karinio rengimo srityje būrys nebuvo atsilikęs. Vasaromis šeštadieniais ir sekmadieniais rengdavo šiaurinėje miestelio dalyje, vadinamojoje Kadagynėje, karinius mokymus, juose šauliai privalėdavo vilkėti karinę šaulio uniformą, turėti šautuvus. Ten buvo įsirengę šaudyklą, prižiūrimą Vacio Junoko.

Dalyvauta įvairiuose kvalifikacijos kėlimo kursuose. 8 Šiluvos būrio šauliai – Stasys ir Kazys Valatkos, Antanas Mosiejus, Kazys Gružas, žaiginiškis Povilas Dapkus ir kiti 1937 m. baigė karinio parengimo kursus Raseiniuose prie Vytauto Didžiojo 3-o pėstininkų pulko III bataliono⁹⁵. Kliūčių ardymo kursus prie Raseinių kariuomenės įgulos 1939 m. birželio 11–18 d. sėkmingai baigė 6 Šiluvos būrio šauliai: Antanas Pranckevičius, Pranas Gaubša, Antanas ir Feliksas Armoškos, Viktoras Pocingis ir Ignas Jurevičius⁹⁶. Specialiais atvejais talkinta ir policijai. 1925 m. Šiluvos šauliai (policininkas Vladas Mickūnas, Vac-

⁹⁰ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, l. 24. Šaulių dūdų orkestras susiformavo iš prieš tai buvusio katalikiškos organizacijos „Pavasaris“ orkestro. Šaulių vadovybei pakvietus, visi to orkestro muzikantai perėjo į LŠS ir tapo jos dūdų orkestru.

⁹¹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1272, l. 114.

⁹² Jadvygos Linkevičiūtės-Veličkienės (g. 1924) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1990 11 02 Kaune.

⁹³ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 68.

⁹⁴ LŠS XI rinktinės būrių suvažiavimo Raseiniuose protokolas, 1930 05 25. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 677, l. 40.

⁹⁵ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, l. 2.

⁹⁶ XI Raseinių šaulių rinktinės viršininko pulk. R. Lionmano įsakymas, 1939. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 78.

Šiluvos ir Kelmės šauliai kelyje į Šaulių sąjungos 10 metų sukaktuves
(Iš Vlado Putvinskio ir Kelmės šaulių albumo, 1930)

lovas Petrauskas, Povilas Mockus) dalyvavo gaudant pabėgusį iš arešto karį dezertyrą Baranauską Šunkepių kaime ir jį, bandantį pabėgti, nukovė. Tai sukėlė kai kurių vietos žmonių nepasitenkinimą. Dėl to Raseinių šaulių rinktinės vadui A. Babiliui teko viešai priminti kritikams, kad jie esą dar „tebeturi iš rusų laikų atėjusį neigiamą požiūrį į tarnybą kariuomenėje, todėl teisina dezertyrus ir smerkia šaulius, juos persekiojančius“⁹⁷. Dezertyruoti iš okupacinės rusų kariuomenės – pagirtinas dalykas, nes silpnina Lietuvą pavergusią valstybę, o dezertyruoti iš savo kariuomenės – tai atsisakyti ginti savo valstybę ir savo laisvę. Sava valstybė egzistuoja tiek, kiek ją gina jos piliečiai.

Šiai daugiakryptei veiklai sėkmingai vykdyti Šiluvos šaulių kuopa kaupė ir atitinkamą inventorių: 1940 m. birželio 15 d. ji turėjo 267 knygų bibliotekėlę (130 Lt vertės), 23 paveikslus (23 Lt), šapirografą (20 Lt), 76 vaidinimo scenos įrenginius (308 Lt), scenos uždangą (50 Lt), įvairaus sportinio inventoriaus: sportinį diską, 4 ietis (60 Lt), 5 rutulius (150 Lt), 2 futbolo ir krepšinio kamuolius (20 Lt), 6 sportines granatas, iš karinio mokymo priemonių – 20 medinių pikių raiteliams, 5 kliūtis raiteliams⁹⁸. Panašią į Šiluvos šaulių bibliotekėlę buvo sukaupęs ir Lyduvėnų šaulių būrys (323 knygos)⁹⁹.

⁹⁷ LŠS XI rinktinės vado A. Babiliaus įsakymas Nr. 1, 1925 11 08. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 499, l. 149.

⁹⁸ LCVA, f. 651, ap. 2, b. 1408, l. 7–8.

⁹⁹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1408, l. 1, 7, 9–15.

Šaulių rikiuotė Šiluvos turgavietėje
(Iš Kazimieros Rašimaitės-Stankienės archyvo)

Šaulių namų statyba. Tačiau vienas iš reikšmingesnių (be to, iki šiol išlikusių) Šiluvos šaulių visuomeninės veiklos kūrinių buvo pačių organizacijos narių pasistatyti Šaulių namai (dab. Vietinės bendruomenės namai). Jų idėją iškėlė ano meto Šiluvos policijos nuovados viršininkas Vladas Mickūnas ir šaulių Valdybos pirmininkas, pradžios mokyklos vedėjas Petras Rinkevičius. Pastarajam, kaip mokytam žmogui, ir buvo pavesta rūpintis šia statyba. Šiluvos valsčiaus Valdyba, palaikydama sumanymą, dovanojo šauliams seną, dar carinės Rusijos laikais statytą valsčiaus Valdybos pastatą su žemės sklypu Lyduvėnų gatvėje. Šį pastatą pardavė ir nugriovė, jo vietoje šauliai ėmėsi statyti savo reikmėms pritaikytą namą. Projektą 1932 m. rengė architektas Ežerskis, inžinerinius brėžinius 1933 m. gegužės 24 d. atliko Žemės ūkio rūmų Statybos skyriaus vedėjas braižytojas J. Markauskas. Šie projektavimo darbai Šiluvos šauliams kainavę 82,50 Lt. Tais pačiais metais gavę vyriausiojo statybos inspektorius leidimą, Šiluvos šauliai pradėjo statybą¹⁰⁰.

Lėšas statybai kaupė iš įvairių šaltinių. Pirmą įnašą sudarė 500 Lt suma, gauta pardavus minėtą senąjį valsčiaus pastatą. Ieškodami kitų sumų, mezgė naudingus ryšius su įvairiomis institucijomis. Už pusę kainos pavyko nusipirkti medienos iš Tytuvėnų urėdijos, pajamų davė vietos šaulių organizuota loterija, kurios bilietai platinti visoje Lietuvoje. 1931 m. rugsėjo 9 d. prašyta vidaus reikalų ministro leidimo surengti savo valsčiaus

¹⁰⁰ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 278, l. 3.

Šiluvos šaulių namai (dab. Kultūros namai), 1934 metai
(Iš *Jadvygos Adomaitytės-Bučinskienės archyvo*)

ribose rinkliavą Šaulių namams ir planuojamam statyti Šiluvoje paminklui žuvusiesiems už Lietuvos laisvę¹⁰¹. (Namus pasistatė, bet paminklo – ne.) Šiam tikslui būrys 1930 m. jau buvo surinkęs 3 000 Lt, tą sumą dar didino ją skolindamas už „gerą procentą“, be to, rinko individualias aukas, skyrė ir dalį pajamų, gaunamų iš rengiamų vakarėlių, gegužinių. Patys šauliai „dėjo po litą“ (metinį nario mokesį), kai kurie jų apsidėjo net specialiais statybos mokesčiais, asmeniškai dalyvavo ir pačiuose statybos darbuose. Svarios paramos sulaukta ir iš Raseinių rinktinės – ši paskolino Šiluvos ir Kelmės šauliams statybai 7 000 Lt.¹⁰² Tos pačios rinktinės Taryba 1938 m. spalio 21 d. dar prašė LŠS vado pašalpos apmokėti Šiluvos ir Kelmės šaulių skoloms, patirtoms jiems statant savo namus¹⁰³.

Kadangi sklypas, ant kurio buvo statomi Šaulių namai, plytėjo 2 m žemiau gatvės, pastatui teko išlieti aukštus betoninius pamatus. Todėl planuotas 1 aukšto namas išaugo į 2 aukštų. Šitaip derinant pačių žmonių iniciatyvas su įvairių institucijų parama, Šaulių namai buvo pastatyti ir 1934 m. rugsėjo 2 d. pašventinti. Žemutiniame aukšte įsikūrė skaitykla, biblioteka, šaulių būrio raštinė, artistų kambarys, ginklų sandėlis ir bufetas su virtuve, antrame aukšte – salė (10,60 × 12,60 m su 5,60 m ilgio scena), įėjimas į salę tiesiai iš gatvės, kairėje pusėje – „garderobas“ (drabužinė)¹⁰⁴. Lozungas „Šaulių namai –

¹⁰¹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 729, l. 13.

¹⁰² LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, 27.

¹⁰³ LCVA, f. 561, ap. 21, b. 1272, l. 70, 81.

¹⁰⁴ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 382, l. 7.

Tautos namai“ ant namo fasado skelbė, kad šauliai dirba bendrai tautos gerovei, kad jų statiniu dabar galės naudotis visi miestelio gyventojai, kultūrinės jų organizacijos. Namų pašventinimo proga pasidžiaugti laimėjimu naujojoje salėje buvo surengtas didelis „balius“: dalyvavo apie 600 žmonių, koncertavo šaulių choras, orkestras, saviveiklininkai, o pagrindinis tų namų statybos organizatorius Petras Rinkevičius buvo apdovanotas „Šaulio Žvaigžde“¹⁰⁵. Namai vėliau teikė būriui ir materialinės naudos: 1935 m. būrys sakėsi kasmet gaunąs iš savo pasistatytų namų (matyt, nuomos) apie 1 500 Lt pajamų¹⁰⁶.

Šaulių apsimokestinimai ir apmokestinimai. Daug darbų šauliai nudirbo negaudami jokio finansavimo iš šalies, remdamiesi pačių šaulių atsidavimu ir pačių sunkiai uždirbamu litu. Reikėjo išlaikyti ir savo būrį, ir apskrities rinktinę, ir visą LŠS kaip vientisą ir nuolat veikiančią darinį, palaikyti jos gebėjimą ne tik kariškai apmokyti savo narius, bet ir vykdyti platų pačios visuomenės kultūrinimo, jos patriotinio ūpo kėlimo darbą, organizuoti vietos žmones įdomiau ir prasmingiau leisti laisvalaikį, mokytis viešai bendrauti, linksmintis, dvasiškai atsinaujinti po sunkių kasdienybės darbų. Tam reikėjo ne tik entuziazmo, išmanymo, bet ir lėšų, kurias, kaip minėta, dažnai kaupė patys šauliai save apsimokestindami. Raseinių šaulių rinktinės Tarybai 1938 m. balandžio 1 d. nutarus, švietimo ir kultūros reikalams apskrities šaulių būriai buvo apmokestinami sumomis, atsižvelgiant į narių skaičių: Šiluvos būrys – 15 Lt, Lyduvėnų – 10 Lt, Tytuvėnų – 20 Lt, Žaigainio – 15 Lt, pačiai rinktinėi išlaikyti tą pačią dieną rinktinės Valdybos nutarta papildomai apmokestinti Šiluvos būrį 40 Lt, Tytuvėnų – 20 Lt¹⁰⁷.

Pripažinimas. Šiluvos šaulių būrio veiklą gerai vertino aukštesnioji vadovybė. 1930 m. gegužės 25 d. Raseiniuose vykusiame LŠS XI rinktinės būrių suvažiavime Šiluvos atstovui, „kaip vienam aktyviausių būrių atstovui“, buvo suteikta teisė pirmajam kalbėti po iškilmingosios dalies. LŠS XI rinktinės vado kapitono Jono Matelio 1930 m. liepos 14 d. įsakymu Šiluvos būrys buvo pripažintas pavyzdingu ir pasiekusiu 1929–1930 m. „geriausių rezultatų“¹⁰⁸. Dėkota Šiluvos, Lyduvėnų ir Liolių būriams, kaip parodžiusiems „tikrą šauliškumą ir drausmingą atsidavimą Tėvynės gerovei“, ir per 1930 m. liepos 6 d. šaudymo pratybas ir sporto varžybas¹⁰⁹.

Po 2 metų Raseiniuose vykęs šaulių būrių suvažiavimas vėl konstatavo, kad „veikliausias ir pavyzdingiausias yra Šilavos šaulių būrys“: jis sėkmingai kaupiąs lėšas savo namų statybai, organizacijos atžvilgiu yra tvarkingas ir drausmingas, o įspūdingai švęsdamas visas šaulių ir valstybės šventes kelias patriotinę vietos žmonių dvasią¹¹⁰. 1930 m. Raseinių XI rinktinės sporto šventėje (dalyvavo 300 uniformuotų šaulių) Šiluvos šauliai vėl paminėti kaip „pasižymėję“¹¹¹. Gerai įvertinti šiluviškiai ir už 1935 m. lapkričio 24 d.

¹⁰⁵ Šiluvos šaulių būrio vado Rapolo Juškos raportas Raseinių XI rinktinės vadui P. Murnikui, 1938 01 17. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1272, l. 20.

¹⁰⁶ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 9.

¹⁰⁷ LCVA, f. 561, ap. 21, b. 1272, l. 70, 81.

¹⁰⁸ Vokiečių okupacijos metais J. Matelis buvo Šiluvos pradžios mokyklos vedėjas.

¹⁰⁹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 677, l. 33.

¹¹⁰ LŠS XI rinktinės būrių suvažiavimo protokolas, 1932 03 13. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 802, l. 22.

¹¹¹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 677, l. 40.

Šiluvos šaulių būrio ilgametis vadas Rapolas Juška su žmona Kotryna Žemaityte
(Iš Antaninos Berzinienės archyvo)

Šiluvos šaulių vadas Rapolas Juška
(Iš Raseinių krašto istorijos muziejaus)

iškilmingai surengtą Lietuvos kariuomenės sukaktuvių minėjimą. Tą dieną visų miestelio organizacijų nariai, mokyklos mokiniai dalyvavo vėliavos pakėlimo ceremonijoje, pamaldose bažnyčioje, vėliau – iškilmingame posėdyje Šaulių namuose, aukojo Ginklų fondui, vakare vietos šauliai savo parengtu spektakliu – minėta V. Mykolaičio-Putino drama „Valdovas“ – miestiečiams priminė garbingus Lietuvos laikus¹¹². Panaši šventė vyko ir ginklų įteikimo Šiluvos šaulių kuopai proga 1939 m. liepos 2 d.: joje dalyvavo įvairios vietinės organizacijos, Lyduvenų šaulių būrys, moterys šaulės šventę pajvairino tautiniais šokiais, šaulių vyrų ir mišrus chorai – liaudies dainomis.

Šventėje dalyvavęs Raseinių XI šaulių rinktinės viršininkas plk. Raimundas Liormanas specialiu įsakymu pareiškė padėką Šiluvos šaulių moterų vadei mokytojai Antaninai Berzinienei už sėkmingą jos būrio veiklą¹¹³.

1936 m. kovo 8 d., švenčiant LŠS įkūrėjo Vlodo Putvinskio jubiliejų, Šiluvos šaulių būrio vadas Rapolas Juška už ilgametį ir sėkmingą vadovavimą būriui buvo apdovanotas Gedimino III laipsnio ordinu, o 1939 m. liepos 12 d. LŠS 20-čio proga krašto apsaugos ministras Kazys Musteikis Respublikos Prezidento vardu pagerbė R. Jušką ir to būrio narį Antaną Lušą „Šaulių Žvaigždės“ medaliais „už sąžiningą, uolų ir ištvermingą šaulio darbą.“¹¹⁴ Tais metais „Šaulių Žvaigždės“ medaliu buvo apdovanotas ir šaulys Pranas Juška¹¹⁵. Patį Šiluvos 12 šaulių būrį už nuopelnus LŠS vadas V. Putvinskis 1938 m. gegužės 14 d. pervardino į Šaulių kuopą, jos vadu paskirdamas Šiluvos policijos nuovados viršininką, j. ltn. Antaną Mikoliūną (g. 1898 12 17)¹¹⁶, vėliau – Povilą Jakaitį¹¹⁷. Šį pervardinimą R. Liormanas grindė tuo, kad Šiluvos šaulių būrys yra gausus (turi 120 narių ir 5 skyrius), „drausmingas, turi pasitikėjimą visuomenėje“: apylinkės žmonės jam nupirko lengvąjį kulkosvaidį ir apie 20 šautuvų¹¹⁸. Tokių kuopų Raseinių apskrityje 1938 m. buvo 6: Raseinių I, Betygalos II, Jurbarko III, Šimkaičių IV, Šiluvos V, Nemakščių VI.

Šaulių ugniagesių komanda. Šiluvos šauliai, plėsdami savo veiklą bendrai regiono žmonių gerovei, 1931 m. spalio 14 d. įsteigė savo ugniagesių komandą ir perėmė iki tol

¹¹² *Trimitas*, 1935 12 05, nr. 49, p. 935.

¹¹³ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 81.

¹¹⁴ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 68.

¹¹⁵ Kavaliauskas, V. *Už nuopelnus Lietuvai*, t. 2, Vilnius: Daigai, 2003, p. 581.

¹¹⁶ Mikoliūnas, Antanas (g. 1898 12 17(29) Biržų aps., Saločių vlsč., Pašilės vnk.), Antano, nevedęs, baigęs gimnaziją ir aukštesnįjį policijos mokslą, galėjo susikalbėti rusų, lenkų, vokiečių, latvių kalbomis, tarnybą Lietuvos kariuomenėje baigė leitenanto laipsniu, Šiluvos ugniagesių komandos viršininkas, apdovanotas „Lietuvos Nepriklausomybės“ medaliu, „Šaulių Žvaigždė“, „Artimui pagalbon“ III laipsnio garbės ženklų. Į Šiluvą atkeltas 1933 m. policijos nuovados viršininko pareigoms iš Jurbarko, kur buvo nuovados viršininko padėjėjas. Iš Šiluvos iškeltas į Joniškį nuovados viršininku. 1940 m. atėjus sovietams, paskirtas Šiaulių miesto ir apskrities viršininku, vėliau pervestas į Vilnių irgi aukšto milicijos valdininko pareigoms. Eidamas šias pareigas, sakėsi dalyvavęs 1940 m. sulaukiant Rygoje į lėktuvą lipantį ir bandžiusį pasitraukti į Vakarų LR Premjerą Antaną Merkį, tuo metu ėjusį LR Prezidento pareigas. Artėjant sovietų kariuomenei, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, vėliau, pakeitęs pavardę, gyveno JAV (Čikagoje). Žr.: Antrasis Lietuvos policijos tarnautojų surašymas, 1937 01 17. – LCVA, f. 394, ap. 17, b. 3195, l. 1; f. 1641, ap. 2, b. 106, l. 1 (1939); Rapolo Juškos prisiminimai, autoriaus užrašyti 1990 09 15 Šiluvoje.

¹¹⁷ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1272, l. 43–44.

¹¹⁸ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 677, l. 33.

čia veikusios Šiluvos gaisrininkų draugijos „Varpas“ funkcijas ir inventorių¹¹⁹. Gaisrininkų komandai vadovavo minėtas Šiluvos policijos nuovados viršininkas Antanas Mikoliūnas ir Valdyba (girininkas, atsargos j. ltn. Vladas Abramikas (pirmininkas), nariai – pradžios mokyklos vedėjas Petras Rinkevičius ir vietos žydų bendruomenės atstovas Šajus Medincas. Komanda tuo metu turėjo 43 narius (kiekvienas mokėjo po 5 Lt metinio nario mokesčio)¹²⁰, buvo įsigijusi visą gaisrams gesinti reikalingą inventorių: vandens siurbį, 26 žarnas, švirkštą, 4 vandens kubilus. Siurblyninko pareigas iki 1939 m. ėjo ilgametis ugniagesių komandos valdybos narys, techniniuose dalykuose patyręs vokiečių tautybės kalvis Karolis Tipelis, Fridriko (g. 1894). Komanda greitai pelnė ne tik šiluviškių pasitikėjimą. Jau kitais metais (1932 m.) ji buvo priimta į Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungą.

Šauliai ugniagesiai toliau stiprino savo materialinę bazę ir ją modernino: 1934 m. išsinuomojo 12 metų sklypą bažnytinės žemės Žaiginio gatvėje, šalia vandens telkinio („prūdo“), ten pasistatė pastogę inventoriui laikyti¹²¹, 1936 m., tarpininkaujami LŠS štabo viršininko pulk. ltn. Jono Kazitėno, prašė Valstybinės draudimo įstaigos 6 000 Lt beprocentės paskolos modernesnei gaisrų gesinimo įrangai įsigyti¹²².

Komanda veikė iki 1940 m. rugpjūčio 15 dienos. Okupacinis režimas tą dieną ją panaikino kartu su jos steigėju – Šiluvos šaulių būriu. Priešgaisrinę apsaugą perdavė vietos savivaldybei, o šią uždarius – Vykdomajam komitetui.

Šiluvos šaulių moterų būrys. Nuo 1933 m. Šiluvoje veikė ir šaulių moterų skyrius, o 1936 m., padidėjęs narių skaičiui, jis jau perorganizuotas į atskirą būrį, oficialiai vadinantą Šiluvos moterų šaulių 12-u būriu. Jam nuo 1936 m. vadovavo Šiluvos pradžios mokyklos mokytoja Antanina Berzinienė (g. 1905)¹²³ ir renkama Taryba (Stasė Šukartienė, Valerija Leskauskienė, mokytojos Kotryna Juškienė ir Juzė Rinkevičienė). Skyriaus narių daugumą sudarė Šiluvos miestelio ir jo apylinkių pradžios mokyklų mokytojos, valstybės tarnautojų žmonos¹²⁴. Moterys šaulės nebuvo išplėtojusios tokios plačios veiklos kaip vyrai, tačiau iniciatyviai dalyvavo vyrų šaulių renginiuose, minėjimuose, propagavo lietuviybę, tautos kultūrinės tradicijas, patriotizmą, rengė pramogų vakarėlius, Užga-

¹¹⁹ Šiluvos apsauga nuo gaisro imta rūpintis prieš I pasaulinį karą vietos miestiečių Valdybos iniciatyva. Tai buvo aktualus reikalas, nes miestelyje visada buvo didelė gaisrų kilimo tikimybė, ypač per Šilinės atlaidus, kai susirinkdavo dešimtys tūkstančių maldininkų ir įsikurdavo ne tik gyventojų namuose, bet ir daržinėse, kluonuose, kur bet koks neatsargus elgesys su ugnimi grėsė didele nelaime. Tačiau žinių apie to laikotarpio priešgaisrinį pasirengimą Šiluvoje nėra, išskyrus tai, kad 1901 m. minimas įsigytas „gaisrininkų vežimas“. Sistemaiškai rūpintis priešgaisrine apsauga imta tik atsikūrus Nepriklausomai Lietuvos Valstybei. 1919 06 Raseinių apskrities Seimelis priėmė Apsaugos nuo gaisrų privalomą įsakymą, kuriuo įpareigojo visus arkliv savininkus gaisro atveju duoti už nustatytą atlygį arkliv vandeniui vežioti. To įsakymo, matyt, paveikti Šiluvos gyventojai 1920 m. prašė valdžios leidimo įsteigti ugniagesių komandą, taip pat prašė leidimo organizuoti rinkliavą reikalingam inventoriui įsigyti, pasitaisė gaisrui gesinti mašiną. Šios iniciatyvos pagrindu 1925 m. užsiregistravo Šiluvos gaisrininkų draugija „Varpas“, remiama vietos savivaldybės (*Savivaldybė*, 1929, nr. 4, p. 20).

¹²⁰ LCVA, f. 1641, ap. 1, b. 163, l. 3–4.

¹²¹ Pulk. Kazitėno raštas Valstybės draudimo įstaigos valdytojui, 1936 05 27. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 131.

¹²² Ten pat.

¹²³ LCVA, f. 651, ap. 2, b. 1087, l. 97–98.

¹²⁴ LCVA, f. 651, ap. 2, b. 1087, l. 34.

vėnių kaukių balius, prisidėjo prie šaulių valgyklos išlaikymo per Šilinės atlaidus, rengė disputus ir paskaitas apie moters galimybes dalyvauti krašto gynyboje. Iš tokių paskaitų minėtinos: „Būsimasis karas ir moteris“, „Ginklų pažinimas ir naudojimas“. 1936 m. lapkričio 13 d. viešnia iš LŠS moterų centro šaulė dr. Marija Ambraziejūtė-Steponavičienė skaitė paskaitą „Moteris tautos ir krašto gynyboje“¹²⁵, Raseinių moterų rinktinės vadė Petkevičiūtė-Kazlauskienė vedė pokalbį apie moters šaulės, paskyrusios savo gyvenimą bendriems krašto ir atskirų žmonių reikalams, idealą: moteris šaulė turinti būti: „blaivi, darbšti, drąši, ištverminga, savo elgesiu būti pavyzdys kitiems, skleisti visuomenėje šauliškumo idėją, šelpti neturtinguosius, aukoti kariuomenės reikalams ir kitus tam skatinti, šeimoje būti gera žmona ir motina.“¹²⁶

Šiluvos šaulės moterys

1. Banytė, Ona.
2. Bartkutė, Ona, iš Papušynio k., mokytoja.
3. Berzinienė, Antanina, iš Šiluvos, mokytoja, 1938 03 12 dalyvavo LŠS moterų atstovių suvažiavime Kaune¹²⁷.
4. Bučinskaitė, Elena.
5. Burinskaitė, Elena.
6. Dapkienė, Pranė.
7. Draugelytė, Kazimiera Ona (g. 1907 12 25), iš Pagojų, vėliau Liulių k. pr. m-los mokytoja, nuo 1936 09 06 paskirta Viduklės šaulių moterų būrio vadė¹²⁸.
8. Jagminienė, Bronė.
9. Jakaitienė, Elena, Burbiškių pr. m-los mokytoja.
10. Juodytė, Elena.
11. Juškienė, Kotryna, Šiluvos pr. m-los mokytoja.
12. Gružienė, Bronė.
13. Gžegožauskaitė, Stefa, iš Plekaičių–Kelmynų k., mokytoja.
14. Gudžiūnienė, Ona.
15. Kačerauskaitė, Emilija, Šiluvos pr. m-los mokytoja.
16. Kružaitė, Regina.
17. Lapienytė, Stasė, iš Darataičių k., mokytoja.
18. Lediskalnaitė-Mikoliūnienė, Aleksandra.
19. Leskauskienė, Valerija, iš Šiluvos, vaistininkė.
20. Levikovaitė, Elena, iš Burbiškių.
21. Levikovaitė, Janina, iš Burbiškių.
22. Lukošiuotė, Antanina, iš Vičaičių k., mokytoja.
23. Lušaitė, Stefa.

¹²⁵ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 56.

¹²⁶ Šiluvos šaulių moterų susirinkimo protokolas Nr. 3, 1936 12 13. – LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1087, l. 32–33.

¹²⁷ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1272, l. 106.

¹²⁸ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 4.

Lyduvėnų šaulių aktyvistas ir buvęs Lietuvos gynimo komiteto narys,
Lyduvėnų vargonininkas Kazys Siliūnas su žmona, 1919 metai
(Iš *Juzefos Gotceitytės archyvo*)

24. Mačianskaitė, Janina.
25. Mačianskaitė, Mikasė.
26. Petrauskienė, Stefanija.
27. Petrusevičiūtė, Stefa.
28. Rinkevičienė, Juzefa, iš Šiluvos, mokytoja.
29. Solaitė, Sofija, iš Plekaičių k., mokytoja.
30. Šukartienė, Stasė.
31. Teišerskienė, Kotryna, iš Aukštadvario, mokytoja.
32. Želvienė, Stefa.

Šaulių būriai Šiluvos valsčiuje dar veikė Lyduvėnuose, Žaiginyje ir kai kuriuose didesniuose kaimuose: Burbiškiuose (vadas mokytojas Bronius Banaitis), Saudininkuose.

Lyduvėnų šaulių būrys. 1922 m. kovo 21 d. 10 asmenų, panorę būti šauliais, steigiamajame susirinkime įkūrė atskirą šaulių būrį, vadu išsirinko Stasį Lenckų ir pirmąją Valdybą (pirmininkas Aleksandras Ulevičius, vėliau 1923 m. – miestelio vargonininkas Kazys Siliūnas, sekretorius Antanas Ivanauskas, išdinininkas K. Burba, narys Jeronimas Vaišnoras)¹²⁹. Nuo 1939 m. būriui vadovavo Lyduvėnų pradžios mokyklos mokytojas Vincas Zdankus.

Lyduvėniškiai irgi buvo pareiškę norą statyti savo namus. Ieškodami tam lėšų, atidarė degtinės parduotuvę¹³⁰. Taip pat buvo plačiai išplėtoję kultūrinę veiklą: turėjo dūdų orkestrą (vadovas Jonas Patapavičius, nuo 1927 m. vadovavęs Raseinių šaulių būrio orkestrui). Dažnai rengė vietos gyventojams gegužines, vakarėlius su vaidinimais. 1930-aisiais, Vytauto Didžiojo pagerbimo metais, pasodino 40 medelių alėją, pavadin-

¹²⁹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 333, l. 278.

¹³⁰ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 499, l. 149.

dami ją Vytauto Didžiojo alėja¹³¹. Būrys buvo pažengęs ir karinio pasirengimo bei apsiginklavimo srityje (1939 m. turėjo net kulkosvaidininkų komandą, vadovaujamą Vinco Poškevičiaus)¹³².

Žaiginio šaulių būrys. Jis įsteigtas 1933 m. gegužės 28 d. vietinės pradžios mokyklos vedėjo, pagarsėjusio visuomenininko Povilo Dapkus iniciatyva¹³³. Būriui kurį laiką vadovavo atsargos jaunesnieji leitenantai Jonas Čepas, Petraitis, nuo 1936 m. – P. Dapkus, 1934 m. būrys buvo įsirengęs šaudymo pratybų poligoną netoli Žalakių kaimo, turėjo apie 20 narių. 1939 m. rugpjūčio 8 d. būrys inspektorių pripažintas kariniu požiūriu tinkamai parengtas, drausmingas, turintis gerų puskarininkių kadry, gerai užlaikantis ginklus¹³⁴. Prie būrio veikė ir vietos šaulių moterų skyrius (vadė mokytoja Ona Krikšto-paitienė¹³⁵, nuo 1939 m. – Kotryna Dapkienė).

Žaiginio šauliai

1. Banaitis, Bronius, Burbiškių pr. m-los mokytojas, sovietų ištremtas 1941 m.
2. Bertašiūtė.
3. Blužas, Aleksas, iš Bardiškių k.
4. Brazauskas, Vaclovas, iš Vaikštaičių k.
5. Brazovskis, Boguslavas.
6. Dapkus, Povilas, būrio vadas, Žaiginio pr. m-los mokytojas.
7. Daunora, Steponas, iš Laukelių k.
8. Čepas, Juozas, iš Litvinių k., 1944 m. tarnavo P. Plechavičiaus armijoje.
9. Kunickis, buvęs Žaiginio seniūnas, žuvo 1941 m. traukiantis rusų kariuomenei.
10. Lauraitis, Mykolas, iš Akstinių, Paobškalnio k.
11. Malatokas, Jonas, iš Vainotiškės, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją.
12. Miniotas, Apolinaras, iš Gintučių, žuvo 1944 m.
13. Petraitis, Jonas, atsargos j. ltn.
14. Rašimas, Bronius, iš Žalakiškių k., seniūnas.
15. Siaurokas, Vladas, iš Litvinių k.
16. Šimkus, iš Pažyzdrio k.
17. Špokas, Vladas, iš Gintaučių k.¹³⁶
18. Vitkus, Jonas, iš Žalakių k.
19. Vosylius, Vladas, iš Siručių k.

Šaulių būrio likvidavimas. LŠS ir jos skyrius okupacinė valdžia laikė sau pavojingiausia organizacija. Todėl Komunistų partijos sudaryta likvidacinė komisija 1940 m.

¹³¹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 677, l. 40.

¹³² LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 89.

¹³³ Brigys, J. *Pasistačius bendrą darbo tikslą*, Raseiniai: Marcelijaus Martinaičio viešoji biblioteka, 2017, p. 160.

¹³⁴ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1333, l. 65.

¹³⁵ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1028, l. 22.

¹³⁶ Petro Žickio tardymo protokolas, 1944 09 01. – LYA, f. K-1, Petro Žickio tardymo byla Nr. 4575/3 (1944 m.), l. 14.

Žaiginio šaulių būrio valdyba

I eilė iš kairės: Bertašiūtė, Povilas Dapkus (būrio vadas), Silvestras Rašimas iš Bardiškių;

II eilė iš dešinės: Stasys Šimkus iš Žalakių ir Aleksas Blužas iš Bardiškių

(Iš K. Grikšto archyvo)

rugpjūčio 15 d. telefonograma Nr. 32 panaikino Šiluvos šaulių kuopą, Lyduvėnų ir Žaiginio šaulių būrius, o jų sunkiai sukauptas palyginti nemažas bibliotekėles, kultūrinį, sportinį, karinio mokymo inventorių ir kitokį turtą, taip pat dalį Lyduvėnų šaulių būrio orkestro instrumentų (2 klarnetus, altą, bosą, baritoną ir būgną)¹³⁷ konfiskavo ir rugpjūčio 24 d. sakėsi perduodanti Šiluvos milicijos nuovadai¹³⁸. Nors ataskaitoje ir nurodoma, jog Šiluvos ir Lyduvėnų šaulių būrių vėliavos, Šiluvos šaulių kuopos albumas, Šiluvoje saugotas Nepriklausomybės paminklo atidarymo Raseiniuose (1934 m. birželio 24 d.) nuotraukų komplektas 1940 m. rugpjūčio 20 d. perduoti Kauno karo muziejui¹³⁹, tačiau, to muziejaus darbuotojos Danguolės Graibuvienės 2017 m. liudijimu, minėto turto Karo muziejus (dab. Vytauto Didžiojo karo muziejus) niekada nėra gavęs. Šis turtas greičiausiai buvo sunaikintas kartu su Lietuvos šaulių sąjungos, kaip okupaciniam režimui pavojingos organizacijos, bibliotekomis.

Pasijutus piliečiais. Šaulių judėjime buvo daug patriotizmo, entuziazmo, aiškaus pasiryžimo kelti bendruosius tautos reikalus aukščiau asmeninių, noro būti savo miestelio,

¹³⁷ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1408, l. 9.

¹³⁸ Šiluvos šaulių kuopos nekilnojamojo turto, perduodamo Šiluvos nuovados milicijai, sąrašas: ž/sklypas 1,53 ha Sutkaičių k., gautas veltui iš Žemės reformos valdybos (612 Lt vertės), išnuomotas F. Križinauskui už 60 Lt metams, kitas ž/sklypas 0,1465 ha, gautas dovanai iš Šiluvos savivaldybės, kartu su mediniu namu ir garažu Šiluvoje – 30 000 Lt vertės, namas ir sklypas naudojami šaulių reikalams, o 3 kambariai išnuomoti Šiluvos pradžios mokyklai už 500 Lt metams. Šiluvos šaulių kuopa perduodama turtą buvo skolinga XI Raseinių rinktinei 5 000 Lt (nuo 1936 06 21), Šiluvos ugniagesių komandai – 100 Lt ir Šalkauskui – 100 Lt (LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1408, l. 32).

¹³⁹ LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1408, l. 9–15, 23.

savo apylinkės, savo šalies šeiminkais, siekta gyventi ne tik turtingiau, bet ir linksmiau, prasmingiau, solidariau. Tai buvo dvasinio tautos kilimo laikotarpis, liudijantis, kaip vietos žmonės, išsilaisvinę iš svetimųjų ir dvarų jungo, entuziastiškai kūrė savo valstybę, mokėsi ją ginti. Kartu buvo atvertos durys vietos žmonių iniciatyvai, išmonei, naujoms tradicijoms. Šiluvos šaulių noras ir pastangos išpūdingai švęsti įvairius jubiliejus tuo metu buvo itin reikšminga veikla, nes su ja pradėjo formotis tautai ir valstybei reikšmingų datų ir asmenybių pagerbimo ir šventimo tradicijos Šiluvoje, o kartu su jomis – ir vietos žmonių patriotizmo ugdyimo, pramogavimo, mokymosi viešai bendrauti ir drauge veikti tradicijos. Mokyta mąstyti ir žvelgti toliau savo kiemo, mokytasi tapti savo valstybės piliečiais, atsakingais už savo ir savo valstybės ateitį. Pasak Jono Venckevičiaus, Šaulių sąjunga, kaip sukurta, ginkluota, gana vieninga, patriotiška ir masiškiausia organizacija Nepriklausomoje Lietuvoje, buvusi tuomet tinkamiausiai pasirengusi partizaniniam karui. Šaulius rimta jėga laikė ir Lietuvai nedraugiški kaimynai: lenkų gen. Liucijanas Želigovskis, reikalavęs iš Tautų Sąjungos Kontrolės komisijos paveikti Lietuvos vyriausybę, kad ši panaikintų LŠS¹⁴⁰.

Ne šaulių kaltė, kad jie 1940 m. ginklu nesutiko sovietų invazijos¹⁴¹. Bet per tą laiką išsiugdytas pasiryžimas branginti ir ginti savo valstybę ir nepriklausomybę prisidėjo prie plataus masto ir ilgai trunkančio ginkluoto tautos pasipriešinimo, kilusio jau ne iš valdžios organizavimo, o iš pačios tautos pasiryžimo ginti savo laisvę ir garbę. Nemaža dalis Šiluvos regiono šaulių (Pranas Juška, Povilas Lušas, Pranas Taučas, Leonas Karpinas, Petras Mockus, Vladas Būda ir kt.) dalyvavo 1941 m. sukilime, vėliau partizanavo, žuvo mūšiuose su NKVD kariuomene ar kalėjo lageriuose.

3. Kairioji opozicija

Sunku būtų susivokti, kodėl po karo okupacinė valdžia rasdavo daugiau ar mažiau aktyvių savo šalininkų, savanorių sričių, MGB agentų, slaptųjų informatorių, nežinant, koku mastu regione Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo populiarios ne tiek komunistinės, kiek apskritai kairiosios idėjos, kai jos dar nežadėjo karjeros ir buvo natūralūs žmonių įsitikinimai, vienaip ar kitaip determinuoti asmens užimamos socialinės padėties visuomenėje. Kiekvienoje visuomenėje yra ir bus žmonių, kurie užima nevienodai patogią socialinę padėtį, dėl kurios jie yra daugiau ar mažiau nepatenkinti esama socialine tvarka ir tikisi savo padėties pagerėjimo keičiantis santvarkoms.

Atkūrus Nepriklausomybę, į Lietuvą 1919–1920 m. iš Rusijos grįžo daug lietuvių, dalyvavusių ten revoliuciniuose įvykiuose ar juos stebėjusių, dalis jų buvo susižavėję abstrakčiai skelbiamomis visų žmonių lygybės, taip pat ir ekonominės, turtų bendrumo, darbo žmonių valdžios, „žmogaus išnaudojimo žmogumi panaikinimo“ idėjomis. Jos itin

¹⁴⁰ Venckevičius, J. Paskutinysis Dūkijos partizanų vadas. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 2, 1991, p. 52–53.

¹⁴¹ Šaulių patriotizmą ir ištikimybę duotai priesaikai liudija kad ir toks jų desperatiško elgesio faktas, kai 1940 06 15 Kybartų pasienio punkte, nežinia iš kur atsiradę, keli šauliai atsuko šautuvus į LR Prezidentą A. Smetoną, bandžiusį pasitraukti į užsienį, bet ne organizuoti tautą savo šalies laisvei ginti. – <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/v-savukynas-kaina-kuria-sumokejome-pasidave.d?id=74931778>

patraukliai atrodė socialiai ekonomiškai sunkesnėje padėtyje atsidūrusiems kaimų samdiniams, fabrių darbininkams, bedarbiams, bežemiams ar mažžemiams valstiečiams, ypač po I pasaulinio karo, visuotinai nuskurdinusio Lietuvos žmones. Daugeliui ano meto žmonių buvo per sunku susivokti, kokiomis priemonėmis tai įmanoma įgyvendinti, kaip tos idėjos atrodys praktiniame gyvenime, ar tokios tvarkos įvedimas ir palaikymas nereikalaus masinio ir nuolatinio valstybinės prievartos taikymo? Ar patrauklus „žmogaus išnaudojimo žmogumi“ panaikinimas nevirš dar didesniu valstybiniu žmogaus išnaudojimu? Todėl pirmaisiais Lietuvos Nepriklausomybės metais kairiosios partijos, pasak Šiluvos progimnazijos direktoriaus Č. Markšaičio, buvo populiarios tarp Šiluvos progimnazijos ir apylinkės gimnazijų moksleivių, taip pat ir tarp dalies krašto gyventojų: jie būrėsi į bendraminčių kuopeles, kolektyviai tas idėjas aptarinėjo, vienas kitą jomis drąsino, platino jas propaguojančią spaudą.

Šis kairiųjų (ginančių samdomų darbininkų ir šiaip iš darbo gyvenančių žmonių interesus) judėjimas Nepriklausomoje Lietuvoje reiškėsi nuosaikiąja (socialdemokratų) ir radikaliąja (komunistų) kryptimis. Socialdemokratai kvietė samdomus darbininkus organizuoti (steigiant profsąjungas) ginti savo teises nuo darbdavių savivalės, reikalauti, kad valstybė juridškai įteisintų profsąjungas ir padėtų darbininkams organizuoti ir civilizuotomis priemonėmis ginti savo teises, nekeičiant privačios nuosavybės teise grindžiamos socialinės politinės santvarkos.

Kas kita buvo komunistinis judėjimas. Remdamasi ekonomine ir politine marksizmo doktrina, darbo žmonių padėties pagerinimą kompartija siejo su būtinybe radikaliai pakeisti esamą politinę santvarką ir tai daryti sukilimais ar revoliucijomis. Jos tikslas, pasinaudojant žmonių nepasitenkinimu savo esama padėtimi, galiausiai, kaip parodė Rusijos praktika, užgrobti politinę valdžią ir įvesti savo diktatūrą. Todėl kompartija paabrėžtinai buvo radikaliai agresyvi politinė partija. Ši idėjų ir partijų įvairovė bent iki 1927 m. Lietuvoje buvo ženkliai socialiniu požiūriu skirtingai bundančios ir politiškai aktyvėjančios visuomenės.

Naujai besikurianti Lietuvos Valstybė nebuvo abejinga darbininkų ir šiaip „biednuomenės“ atžvilgiu, tai liudijo žemės reforma, padidinusi ekonomiškai savarankiškų žmonių skaičių, nuo 1919 m. priimta nemaža socialinei apsaugai skirtų įstatymų¹⁴², įsteigta jų vykdyimą prižiūrinčių ir kontroliuojančių institucijų (darbo inspekcijos, Socialinio draudimo valdyba (1926 m.), Darbo rūmai (1936 m.) ir kitos). Teikta paramos konkrečiais

¹⁴² Nuo 1919 m. priimti bent šie socialiniu požiūriu svarbūs įstatymai: „Darbo biržų įstatymas“ (1919), „Darbo dienos ilgumo įstatymas“ (1919), „Atskirų asmenų šelpimo taisyklės“ (1925), „Švenčių ir poilsio įstatymas“ (1930), „Su apkrečiamomis ligomis kovoti įstatymas“ (1933), „Ligoninių kasų įstatymas“ (1934), „Ligoninių įstatymas“ (1935)... Daug naujų įstatymų šia linkme priimta 1938 m., tarp jų – neturtingiesiems tarnaujantis Sveikatos apsaugos įstatymas, kuris gerokai sutvarkė kaimo žmonių medicinos pagalbos reikalus: valsčiuose ir didesnėse kaimo apylinkėse įsteigė sveikatos punktus (Raseinių aps. – 8). Pункte turėjo dirbti gydytojas ir akušerė. Gydytojo alga – nuo 150 iki 300 Lt per mėnesį. Už tą algą gydytojas punkte privalėjo teikti medicinos pagalbą pagal nustatytus įkainius. Už algą gydytojas nemokamai turėjo gydyti bet kokios apylinkės venerinės ligomis sergančius gyventojus, savo apylinkėje – akių trachoma, tuberkulioze sergančius ligonius, nemokamai skiepyti nuo raupų, bent kartą per metus aplankyti savo apylinkės pradžios mokyklas ir patikrinti visų mokinių sveikatą, nemokamai gydyti tuos, kurie turi savivaldybės išduotą neturto pažymėjimą. Iki 1939 m. Šiluvos gydytojas uždirbdavęs per mėnesį iki 1 200 Lt ar 1 600 Lt. Ano meto sąlygomis tai buvo didžiuliai pinigai (Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 61).

atvejais ir nelaimių ištiktiems asmenims. 1928 m. birželio 18 d. Šiluvos, Tytuvėnų, Viduklės, Kelmės ir Šimkaičių valsčiuose prasiautus viesului ir perkūnijai, kai žaibai sudegino 104 trobesius, užmušė 9 raguočius ir 5 arklius, Raseinių apskrities viršininkas Liutkus telegramoje ragino Piliečių apsaugos departamentą duoti nukentėjusiems palengvintomis sąlygomis miško medžiagos, atleisti juos nuo mokesčių arba atidėti mokesčių mokėjimą¹⁴³.

Šios pastangos, žinoma, negalėjo iš karto ir iš esmės pagerinti karo nualintų žmonių sunkios buities. Dalis jų šias valstybės pastangas laikė nepakankamas ir buvo atvira kairiosioms (turtų perskirstymo) idėjoms.

Socialdemokratų partijos skyriai Šiluvos valsčiuje. Socialdemokratai, pasisakantys už socialinę pusiausvyrą ir jos palaikymą visuomenėje, siekė, kad valstybės sprendimuose būtų plačiau atsižvelgiama ne tik į savininkų, bet ir į samdomų darbininkų ir apskritai iš darbo gyvenančių žmonių interesus. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, pripažinusi tokio siekio teisėtumą ir reikalingumą, 1919 m. spalio 3 d. įregistravo Lietuvos socialdemokratų partiją (toliau – LSDP), kaip legalią partiją. Tai paskatino steigti jos skyriams (kuopoms) periferijoje. Raseinių valsčiuje toks skyrius įsisteigė 1923 m. birželio 3 d., Tytuvėnų – 1923 m. gruodžio 23 d. (priklausė net 20 narių)¹⁴⁴. Šiluvos valsčiuje pirmas LSDP skyrius įsisteigė Lyduvėnų geležinkelio stotyje 1923 m. balandžio 22 d., vadovaujamas Jono Martusevičiaus, pačioje Šiluvoje – 1924 m., oficialiai vadintas „Lietuvos socialdemokratų partijos Šilavos valsčiaus organizacija“. LSDP Centro komitetas 1924 m. lapkričio 8 d. prašė Raseinių apskrities viršininko oficialiai įregistruoti Šiluvos LSDP skyrių. Tačiau tuo metu skyrius, matyt, nebuvo įteisintas, nes archyviniai duomenys mini, jog Šiluvos LSDP skyriaus steigiamasis susirinkimas įvykęs tik 1926 m. balandžio 6 dieną. Nariais įsirašė 30 asmenų¹⁴⁵. Susirinkime dalyvavęs ir jį pradėjęs Raseinių apskrities LSDP komiteto atstovas Pranas Vikonis paskaitė susirinkusiesiems trumpą paskaitą „Bedarbystės klausimas Lietuvoje“. Jo iniciatyva, matyt, vyko ir pats steigiamasis susirinkimas, nes rašoma, jog, Vikoniui pasiūlius, buvo išrinkta 4 asmenų skyriaus Valdyba: Pranas Ragaliauskas (pirm.), nariai: Stasys Bilvainis, Stasys Ramanauskas (vėliau – siuvėjas Ignas Baranauskas iš Šunkepių), eigulys Kazys Lipnius¹⁴⁶.

Lyduvėnų LSDP kuopa Raseinių apskrities kanceliarijoje įregistruota 1926 m. rugsėjo 24 d. Ten steigiamasis susirinkimas įvykęs LSDP Šiluvos skyriaus pirmininkui Ragaliauskui paraginus. Susirinkimas vyko Juozo Grišino namuose¹⁴⁷. Susirinkime kalbėtojai ragino platinti LSDP leidinius, tarp jų – laikraštį „Socialdemokratas“, lavintis politiškai, kiekvienas narys privalęs žinoti LSDP programą ir statutą, palaikyti ryšius su centru, rašyti į laikraščius žinutes iš vietos darbininkų gyvenimo, „tinkamai darbuotis socializmo

¹⁴³ LCVA, f. 394, ap. 2, b. 830, l. 14.

¹⁴⁴ Raseinių apskrities LSDP komiteto pirmininko J. Glovackio pranešimai LSDP CK, 1923 m. – LCVA, f. 937, ap. 1, b. 12, l. 38, 41, 58.

¹⁴⁵ Šiluvos skyriui tuo metu priklausė: Antanas ir Juozas Saunoriai, Jonas Bertašius, Julius Volbergas, Zigmąs Vaičius, Pranas Kelmickas, Vladas Socis, Aleksas Mažeika, Antanas ir Jonas Pocilauskai, Paulina Pocilauskienė, Vacys Paulauskas, Juozas Banyš, Ona Danilienė, Alė Vaišytė, Povilas Šarokas, Feliksas Matulevičius, Grigorijus Ribukovas, Antanas Dzirko.

¹⁴⁶ LSDP CK raštas Raseinių apskrities viršininkui, 1924 11 08; Raseinių LSDP apskrities komiteto pirmininko J. Glovackio raštas LSDP CK, 1924 11 02. – LCVA, f. 937, ap. 1, b. 12, l. 104–105.

¹⁴⁷ LCVA, f. 937, ap. 1, b. 60, l. 16.

labui¹⁴⁸. Lyduvėnų kuopos pirmininku tapo Juozas Banys (Lyduvėnų geležinkelio stoties darbuotojas), sekretoriumi – Juozas Ožakauskas (iš Godlaukio), išdininku – Antanas Smaidris (iš Lyduvėnų)¹⁴⁸.

Tokie patys LSDP skyriai 1925 m. steigėsi ir Šiluvos valsčiaus kaimuose (Burbiškių, Tautušių, Papušynio, Paluknio), taip pat Žaiginyje (1926 m. kovo 28 d.). Ypač aktyviai reiškėsi Paluknio skyrius (pirm. – Jonas Rauba iš Kragių k.). Jame susibūrė Dobkaičių, Kupsčių, Paluknio, Pasandravio, Pikčiūnų, Rytuliškių, Sodeikių ir Tautušių kaimų samdiniai, mažžemiai valstiečiai, smulkieji amatininkai, pasiryžę „stoti į organizuotų proletarų eiles“¹⁴⁹. 1925 m. skyrius turėjo 21 narį. Kitų metų balandžio 5 d. Paluknyje dar įsisteigė ir socialdemokratinės pakraipos pusiau nelegalus „Žiezirbos“ skyrius (valdyba: J. Banys, J. Novagrodskis, Z. Petrauskaitė, J. Vitkus ir V. Jasaitis)¹⁵⁰.

Šie regiono LSDP skyriai, neturėdamas finansavimo iš šalies, nepajėgė išplėsti savo veiklos. Pastangos užsidirbti lėšų rengiant gegužines, vakarėlius per Šilinės atlaidus kartu su svečiu imtynininku Vladu Labanausku ne ką padėjo¹⁵¹. Sunku buvo rasti ir vadovų, nes ekonomiškai suvargę asmenys dažnai buvo mažiau mokytį, mažiau socialiai aktyvūs, be to, užimti nesibaigiančiais darbais, mažai turėjo laisvo laiko visuomeninei veiklai.

Profesajungos įsteigimas Šiluvoje. Bene reikšmingiausias istorijos požiūriu socialdemokratinio judėjimo kūrinyse regione buvo profesajungos įsteigimas Šiluvoje. 1920 m. kai kurių aktyvistai Pranas Eitmanas ir Antanas Banys, siekdami organizuoti „rūpintis darbininkų reikalais, ginti juos nuo darbdavių“, suorganizavo Šiluvos regione pirmąją darbininkų profesinę sąjungą. Steigiamasis susirinkimas, įvykęs Lyduvėnų gatvėje, Stasio Pociaus name, pirmininku išrinko vieną iš organizatorių, siuvėją Antaną Banį (g. 1897). Jo namai Žaiginio gatvėje vėliau tapo ir profesajungos narių posėdžių vieta, nes rengti profesajungos susirinkimus Šiluvos bažnyčia priklausančioje Parapijos salėje, kur paprastai vykdavo įvairūs miestelio susirinkimai ir renginiai, Šiluvos klebonas M. Jurgaitis neleido.

Besisteigiančių profesajungų vadovai, neturėdami šioje srityje praktinės veiklos patyrimo, be to, nesant centralizuoto profesajungų veiklos mokymo, patys mėgino mokytis vienas iš kito. 1921 m. spalio 16 d. A. Banys vyko į Betygalos komunistinės kuopelės organizuotą profesajungų susirinkimą susipažinti su betygaliečių patyrimu¹⁵². Praktinis Šiluvos profesajungos poveikis regiono samdos santykiams, suprantama, nebuvo aiškiau jaučiamas, nes su jos nutarimais, pasak A. Banio, regiono darbdaviai nelabai skaitėsi. Organizuoti streikų ar kitokių spaudimo darbdaviams būdų Šiluvos valsčiaus profesajungą nepajėgė dėl mažo savo narių skaičiaus¹⁵³.

Nepalankios įtakos profesajungų prestižui turėjo ir kompartijos skverbimasis į profesajungų veiklą, siekiant joms vadovauti. Tai iš pradžių viešai net nebuvo slepiama. 1922 m.

¹⁴⁸ Ten pat, l. 14.

¹⁴⁹ Ten pat, l. 140, 154.

¹⁵⁰ *Žiezirba*, 1926, nr. 3, p. 15.

¹⁵¹ Šiluvos socialdemokratų skyriaus pirmininko Ragaliausko ir sekretoriaus Kelmicko pranešimas LSDP CK, 1926. – LCVA, f. 937, ap. 1, b. 60, l. 25.

¹⁵² LCVA, f. 378, ap. 2, b. 3046, l. 72.

¹⁵³ Antano Banio prisiminimai, autoriaus užrašyti 1973 m. Šiluvoje.

į Šiluvą 2 kartus atvykęs profsąjungų instruktorius mokė kairiuosius, jog Komunistų (bolševikų) partijai tikslingiausia veikti per profsąjungas, kurias partija jau yra paėmusi į savo rankas, o toliau visa kita vyksią savaime. Tam palankios sąlygos susidarė išrinkus 1920 m. Steigiamąjį Lietuvos Seimą, kuriame žymią dalį mandatų gavo kairiosios pakraipos partijos (valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai), tautinės mažumos. Todėl viešajame gyvenime populiarėjo liberalizmo ideologija, skelbianti aiškių ribų neturinčią asmens laisvę, toli siekiantį valstybės galių ribojimą. Tuo kaip tik naudojosi kompartija, propagodama per įvairius viešus renginius ir profsąjungas komunistinę ideologiją. Raseinių apskrityje per cenzūros apsirikimą buvo leista kompartijai net laisvai leisti savo laikraštį „Vilnis“, kuris atvirai ragino „ranka rankon eiti su Rusijos draugais darbininkais“. Tuo stebėjosi net patys komunistai¹⁵⁴.

Tai darė profsąjungas didesnei visuomenės daliai politiškai nepatrauklias. Įtarusi, jog ir Šiluvos valsčiaus profsąjungoje įsigali komunistinės ideologijos asmenys, valdžia ją 1925 m. uždarė. Po metų mėginta ją iš naujo atkurti: 1926 m. spalio 3 d. vykęs Šiluvos socialdemokratų susirinkimas prašė savo partijos Centro komiteto atsiųsti atstovą profsąjungai Šiluvoje suorganizuoti¹⁵⁵. Bet po 1926 m. gruodžio mėnesio valstybės perversmo tam jau klostėsi nepalanki politinė padėtis. Imta persekioti ir profsąjungos aktyvistus. Antanas Banys, pagrindinis Šiluvos regiono profsąjungos organizatorius, nors ir laikėsi nuosaikių socialdemokratiškus pažiūrų, buvo valdžios įtarinėjamas „prokomunistine veikla“, jo namuose 1927 m. atlikta krata – ieškota slaptai organizacijai priklausančių narių sąrašo¹⁵⁶. Po kratos Antanas Banys buvo areštuotas, kurį laiką kalintas Raseinių kalėjime, vėliau išsiųstas į Varnių stovyklą.

Profsąjungų veiklos sustabdymas, atėmęs iš samdomojo darbo ar smulkaus amato gyvenančių žmonių teisę viešai ir organizuotai reikšti ir ginti savo ekonomines, socialines teises, žinoma, netarnavo demokratijos plėtrai, socialinei taikai ir visuomenės konsolidacijai, nestiprino ir pačios valstybės, neplėtė visuomenėje valstybės branginimo dvasios. Tai skatino dalies žmonių radikalėjimą, darė juos labiau atvires kompartijos įtakai. Tai ypač išryškėjo 1940 m. ir pokario įvykių akivaizdoje.

„Komunistinio veikimo“ apraiškos Šiluvos regione. Lietuvos komunistų partija (toliau – LKP), jos Centro komitetas (toliau – CK) pirmiausia veikė per savo rajonų skyrius, valsčių būrius, o tie – per kuopeles. Tokią komunistinę kuopelę Šiluvoje, kaip minėta, 1918 m. spalio 15 d. jau buvo įsteigęs šiluviškis kompartijos narys Pranas Eitmanas, palaikęs ryšius su nuoseklesnių kairiųjų pažiūrų šiluviškiais Antanu Bružu ir Antanu Baniu. Ta kuopelė veikė keletą mėnesių (iki 1919 m. gegužės). Bet jos veikimas per atskirus asmenis nesustojo. Lietuvos žvalgybos agentūra 1922 m. informavo Valstybės saugumo departamentą apie įvairias komunistinės veiklos apraiškas Šiluvos valsčiuje. Šiluvos komunistinei grupei priklausantis Švilpinių (?) kaimo gyventojas Pranas Ber-

¹⁵⁴ LCVA, f. 378, ap. 2, b. 4011, l. 6, 8.

¹⁵⁵ LCVA, f. 937, ap. 1, b. 60, l. 27.

¹⁵⁶ Paties A. Banio liudijimu, tokį asmenų sąrašą kartu su pistoletu per kratą jis suspėjęs paslėpti ką tik gimusio sūnaus lopšyje, o tas liko nepažiuirėtas.

Iš kairės: Jonas ir Antanas Pocilauskai, 1923 09 07
(Iš *Jono Pocilausko archyvo*)

vinskas gaunąs iš Jakšto ir Semaškos komunistinės literatūros ir ją platinąs tarp dvarų darbininkų, be to, pats ginkluotas revolveriu¹⁵⁷. Tų pačių metų kovo 26 d. Žaiginio dvaro darbininko Brazausko namuose vykęs slaptas gana gausus darbininkų susirinkimas, kuriame dalyvavę apie 20 asmenų, tarp jų – Banys, Brazauskas, Buldikas, Starkus ir kt.¹⁵⁸ Šia linkme esą veikiama ir neorganizuotai: Šiluvos gyventojas (siuvėjas) Jonas Maračas vienoje žmonių sueigoje, simpatizuodamas LKP, raginęs padalyti visuomenės turtus, jais bendrai naudotis, dabartinę valdžią pašalinti kaip buržuazinę. Šiluvos miestelio krautvininkas, siuvėjas Antanas Timinskas, „priešingas dabartinei Lietuvos valdžiai“, menkinamai atsiliepiąs apie lietuvių kalbą, aiškinąs žmonėms, jog nereikia Lietuvai kariuomenės, savo name mokydamas 2 merginas siūti, jas nuolat agituojąs ne tik komunistų, bet ir lenkų naudai¹⁵⁹. Politinės policijos agentas *Jonas* 1933 m. rugpjūčio 5 d. informavo Centrą, kad Šiluvos gyventojas stalius Jonas Pocilauskas peikiąs dabartinę Lietuvos valdžią už nesirūpinimą darbininkais, skleidžiąs gandus, jog valdžia atimsianti iš naujakurių žemes ir vėl grąžinsianti dvarininkams¹⁶⁰. J. Pocilauskas, pasak agento, 1924 m. sugrįžo

¹⁵⁷ LVCA, f. 378, ap. 5, b. 5798, l. 20.

¹⁵⁸ Ten pat, l. 59–60.

¹⁵⁹ LVCA, f. 378, ap. 5, b. 520, l. 23–24.

¹⁶⁰ Ten pat, l. 427.

iš Rusijos, kur buvo žinomas kaip aktyvus KP veikėjas, Rusiją laikęs „darbininkų motina“¹⁶¹. Jo vadovaujamai Šiluvos kuopelei talkina batsiuviai: žydas Jankelis ir Pranas Ragaliauskas (Ragulevskis). Pas jį arba pas Jankelį susirinkę kuopelės nariai vadina socialdemokratų „darbininkų pardavikais“¹⁶². Viename iš slaptų posėdžių, vykusių J. Pocilausko name, 1927 m. rugsėjo 6 d. dalyvavę 10 asmenų, atvykusių iš įvairių kaimų ir Šiaurinių miestelio. Abu broliai Antanas ir Jonas Pocilauskai, jų žmonos, pasak agento, esą KP veikėjai, „apsimetę socialdemokratais“¹⁶³.

Atidžiau imta stebėti ir Paluknio kaimo kairiuosius, ypač dėl jų ryšio su plečkaitininkais¹⁶⁴. 1929 m. birželio 5 d. Valstybės saugumo departamento agentas *Senis* pranešė, kad Paluknio kaimo gyventoja Zuzana Petrauskaitė (g. 1903) esanti aktyvaus plečkaitininkų veikėjo Prano Vikonio giminaitė ir aktyvi jo padėjėja. Per ją plečkaitininkai gauna jų literatūros, ją dažnai lanko plečkaitininkai, ypač Vladas Burkša, turintis Betygaloje krautuvę. Z. Petrauskaitė kartu su P. Vikoniu aktyviai veikusi Tauragės sukilime (1927 m. rugsėjo 9 d.) ir dabar išbėgusi į Urugvajų¹⁶⁵. Daug plečkaitininkus remiančių asmenų esą Tautušių kaime, stojančių už A. Smetonos valdžios pašalinimą sukilimu. Toks esąs ir žaiginiškis Vladas (kitur – Jonas) Novagrodskis, palaikęs ryšius su politiniais emigrantais, veikęs prieš Lietuvos vyriausybę (agento *Galdiko* 1928 m. gruodžio 17 d. pranešimas)¹⁶⁶.

Tačiau aktyviausias komunistinės pakraipos veikėjas Šiluvoje buvo minėtas Pranas Eitmanas, Jono, (39 m.), kompartijos kurjeris, veikęs partiniu slapyvardžiu *Šilietis* (kilimo iš Godlaukio k., Lyduvėnų par.). Rusijos bolševikams 1919 m. laikinai užėmus Panevėžio regioną, jis tarnavo Panevėžio socialinės apsaugos komisariate komisaro padėjėju. Bolševikams pasitraukus, buvo lietuvių areštuotas ir 3 mėnesius (iki 1922 m. balandžio 10 d.) kalintas Kauno kalėjime, bet vėliau Steigiamojo Seimo amnestuotas. Sugrįžęs į Panevėžį, po savaitės atvyko į Šiluvą ir čia priklausė Komunistų (bolševikų) partijai (toliau – KP(b)). Nors sirgo džiova, bet aktyviai veikė: dažnai keitė gyvenamąją vietą – gyveno tai Radviliškyje, tai Taujėnuose, tai vėl Šiluvoje. 1922 m. slapstėsi Kaune pas savo brolių Leoną Eitmaną. Įsidarbines Taujėnų miestelyje, Ukmergės rajone, pas batsiuvį mokiniu, faktiškai nedirbo, o pėsčias ir važiuotas lankė kompartijos narius įvairiose Lietuvos vietose, vežiojo jiems komunistinę literatūrą¹⁶⁷. Per kompartijos centro biurą Kaune kurį laiką buvo finansuojamas iš Sovietų Rusijos gaunamais pinigais¹⁶⁸. 1923 m. rugpjūčio 24 d. jis vėl buvo sulaikytas Lietuvos saugumo policijos, jo bute Šiluvoje atlikta krata, bet, dides-

¹⁶¹ LCVA, f. 378, ap. 10, b. 585, l. 76.

¹⁶² Agento *Kaunas* pranešimas, 1927 08 11. – LCVA, f. 378, ap. 10, b. 585, l. 75.

¹⁶³ LCVA, f. 378, ap. 10, b. 586, l. 7.

¹⁶⁴ Plečkaitininkai – tai buvusio socialdemokrato Jeronimo Plečkaičio vadovaujama grupė žmonių, norėjusių 1927–1935 m. jėga nušalinti A. Smetoną nuo LR Prezidento pareigų. 1928 m. aktyvesniais plečkaitininkais Raseinių aps. vadinti šiluviečiai J. Ragaliauskas, V. Novagrodskis ir J. Pocilauskas.

¹⁶⁵ LCVA, f. 378, ap. 10, b. 663, l. 99. Z. Petrauskaitė buvo Kariuomenės teismo teisiama Raseiniuose 1928 05 9–11 kartu su kitais plečkaitininkais, ketinusiais sukelti sukilimą Raseiniuose prieš A. Smetonos valdymą (Brigys, J. *Min. veik.*, p. 199).

¹⁶⁶ LCVA, f. 378, ap. 10, b. 586, l. 11, 164.

¹⁶⁷ LCVA, f. 378, ap. 5, b. 489, l. 48–49.

¹⁶⁸ Ten pat, l. 4–5.

nių įkalčių neradus, iš arešto paleistas pagal pasižadėjimą neišvykti¹⁶⁹. Šiluvoje gyveno ir 2 jo broliai, irgi LKP nariai Antanas ir Kazimieras Eitmanai, su kuriais Pranas Eitmanas palaikė partinius ryšius, keitėsi korespondencija.

1927 m. rugpjūtį Šiluvoje buvo susekta komunistų kuopelė¹⁷⁰. Bet dėl menko jos aktyvumo areštų čia nebūta. Tuo tarpu Raseiniuose tų metų balandžio 30 d. suimta 16 žydų, priklaususių LKP ar jos naudai veikusių¹⁷¹.

Nepalankiai žiūrėta į KP veiklą ne tik dėl to, kad ji iš darbo gyvenančių žmonių padėties pagerinimą siejo su socializmu, kaip radikalčiai kitokia visuomenės raidos vizija, bet ir dėl aiškios orientacijos į sovietinę Rusiją, 1922 m. tapusią Sovietų Sąjunga. Šios partijos veikloje buvo išvelgiama tiesioginė grėsmė Lietuvos nepriklausomybei.

Po 1927 m., valstybei ėmus aktyviau persekioti prieš Tautininkų sąjungos valdymą veikiančius asmenis, žinios apie socialistinės orientacijos asmenų veiklą Šiluvoje ir jos apylinkėse nyksta. Raseinių apskrities viršininkas 1928 m. gruodžio 15 d. rašė apie silpnėjantį apskrityje žmonių politinį aktyvumą, esą „kaimų gyventojai ir miestelių biednuomenė politiniais įvykiais nesidomi ...“, bendras draugijų ir visuomeninių organizacijų veikimas esąs silpnas¹⁷². Tai pripažino ir Raseinių apskrities LSDP vadovybė: LSDP nariai laikosi pasyviai, viešo veikimo nerodo, kai kurie darbuojasi tik savo būreliuose, iš jų aktyvesni tik šiluviškis Pocilauskas ir žaiginiškis Novagrodskis¹⁷³. Tačiau pačios socializmo idėjos per visą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį buvo vienaip ar kitaip gyvos tam tikros dalies jaunų žmonių sąmonėje, audrino jų protus¹⁷⁴.

Šiluvos „kairieji“: Antanas Banys, Antanas Bunius, Juozas Ulvydas, Kelmickas, Jonas ir Antanas Pocilauskai, Eitmanas, Sutkus, Štarkus ir kiti – tai daugiausia amatininkai (siuvėjai, batsiuviai, dailidės, laikrodininkai). Jono Bučinsko liudijimu, jie propagavę ne sovietinį, o demokratinį socializmą. Todėl, Sovietų Sąjungai 1940 m. okupavus Lietuvą, kai kurie jų sakė: „Sulaukėme ne tų, kurių laukėme.“ Iš jų J. Ulvydas, pasak jį pažinojusios J. Linkevičiūtės-Veličkienės, buvęs komunistas iš įsitikinimo, bet „pamatęs, kad sovietai ne tuo keliu eina, nusivylė, ėmė gerti...“¹⁷⁵ Iš paminėtų Šiluvos regiono kairiųjų 1940 m. ir po karo vienaip ar kitaip bendradarbiavo su okupacine valdžia tik minėtas Juozas Ulvydas, Antanas Banys, V. Novagrodskis, vieno iš Eitmanų palikuonis Algirdas Eitmanas, Antano, veikęs po 1945 m. kaip MGB agentas *Aktyvistas*.

¹⁶⁹ Prano Eitmano tardymo protokolas, 1923 08 24. – LCVA, f. 378, ap. 5, b. 489, l. 50.

¹⁷⁰ LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9809, l. 118.

¹⁷¹ LCVA, f. 394, ap. 2, b. 805, l. 156.

¹⁷² Raseinių apskrities viršininko pranešimas, 1928 12 15. – LCVA, f. 394, ap. 2, b. 830, l. 3.

¹⁷³ LCVA, f. 378, ap. 21, b. 10828, l. 357.

¹⁷⁴ Į Lietuvos valstybės saugumo žinybų rankas 1936 m. buvo patekęs kairiųjų idėjų paveikto Jono Pocevičiaus iš Šiluvos vlsč. Bardiškių k. (g. 1921 07 30) Žaiginio pradžios mokyklos baigimo pažymėjimas (1935 m.), kurio antroje pusėje nenustatyto asmens ranka įrašyti „Internacionalo“ žodžiai: „Pirmyn, draugai nužemintieji, išalkusi minia, pirmyn. Sukilkit, žmonės pavergtieji...“ Toliau – raginimas žengti „sykiu su proletarais“ ir piešinys, vaizduojantis vyrą, vienoje rankoje laikantį kastuvą, kitoje – raudoną vėliavą ir knygą po pažastimi, dar toliau – propagandinis eilėraštas: „Neverkit, sesės vargdienėlės... / Kad jūsų jaunas broliuželis pražuvo su raudona vėliava. / ...Dainuosit, jaunos seserėlės, / Tėvynėj mūsų raudonoj“. – LCVA, f. 391, ap. 6, b. 1212, l. 2.

¹⁷⁵ Jadvygos Linkevičiūtės-Veličkienės prisiminimai (1990 11 02).

Laisvės idėja miršta, už kurią niekas nemiršta.

Nežinomas autorius

III SKYRIUS

ŠILUVOS VALSČIAUS ŽMONĖS LAISVĖS KOVOSE 1940–1944 METAIS

1. Sovietinė okupacija – pasikėsinimas į knygnešių ir savanorių apgintas vertybes

Vietos žmonių nuotaikos sovietams įžengus į Šiluvą. Lietuvos vyriausybei 1940 m. birželio 15 d. priėmus Sovietų Sąjungos ultimatumą ir tą dieną įžengus į Lietuvą sovietinės Rusijos kariuomenei, situacija atrodė tragikomiškai. Lietuvos valdžia šios kariuomenės neįvardijo nei kaip prieš, nei kaip okupanto, bet Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Vyriausiasis ginkluotojų pajėgų vadas Antanas Smetona tą pačią dieną bėga iš Lietuvos nuo į ją įžengusios „draugiškos“ kariuomenės. Tai sukėlė visuomenėje, ypač kariuomenėje ir šaulių organizacijose, sumaištį ir pasimetimą: kariai ir šauliai buvo prisiekę ginti savo Tėvynę, o čia kariuomenės vadas Vytautas Vitkauskas specialiu įsakymu įpareigoja karininkus, o Šaulių sąjungos vadas pulkininkas Pranas Saladžius – šaulių būrių vadus „draugiškai“ pasitikti svetimą kariuomenę, turinčią aiškų, tik laikinai slepiamą tikslą – okupuoti šalį. Lietuvos politinis elitas apsimetinėjo tarsi šių tikslų nežinantis ar nesuvokiantis ir todėl įpareigojo savo kariuomenę, šaulius ir visuomenę talkinti „draugu“ apsimetusiam priešui taikiai okupuoti šalį, o vėliau, įjungus Lietuvos kariuomenę į Raudonąją armiją, versti Lietuvos karius prisiekti (1941 m. vasario 23 d.) šalį aneksavusiai valstybei.

Apie socialinę politinę situaciją anų dienų Šiluvoje savo prisiminimuose Stasys Ralys rašė: „... 1940 m. gegužė. Šiandien daug atsarginių karių suplaukė į Šiluvą, daug jų stovi rikiuotėje priešais Šaulių namus [dabar Kultūros namai – A. V.], nemaža minia ir žiopių. Raseinių karo komendantas pulk. lt. Petras Murnikas pasakė kalbą, po komandos „Ramiai“ atsarginiai sustingo rikiuotėje, sugiedojo himną, civiliai nusiėmė kepures. Tik žydėlis Kalmaniukas stovi su kepure išdidžiai lyg ne himnas būtų giedamas. Komendantas žvilgterėjo jo pusėn ir tuoj davė komandą atsarginiams „Laisvai, išsivaikščioti!“ Stai ga ties žydėliu išdygo šaulys Stasys Bivainis: skambus antausis ir žydėlio kepurė lekia nuo galvos... Po to miestelyje pasklido kalbos: „Lietuvių galvomis grįs grindinį...“

1940 m. birželio 15 d., sekmadienis. Atėjęs į miestelį, išgirdau naujienas. Rusai įteikė Lietuvai ultimatumą... ir mes netekome Nepriklausomybės. Apie 14 val. Šiluvoje jau turi pasirodyti sovietų tankai. Juos pasitikti įpareigotas Šiluvos šaulių būrio vadas Rapolas Juška. Maždaug 13, 30 val. šis gražus vyras, kaip jaunas ažuolas, išėjo į gatvės vidurį – veidas nesveikai išraudęs – ne tokio įsakymo tikėjosi... Sovietų tankų dalinio vadas, priėmęs R. Juškos raportą, pasuko savo tanką Lyduvėnų link... Vienas iš jį sekusių

tankistų, norėdamas parodyti savo meistriškumą, staigiai pasuko savo tanką ir vikšras nulėkė ant žemės. Po to pasipylė daugybė „matų“ ir tik po valandos sunkauso darbo tankas vėl pajudėjo...

Netrukus mūsų kaimo seniūnas Kučinskis pranešė, kad turime tris dienas važiuoti su pastotėmis į Kalnųjus (prie Raseinių) statyti karinį aerodromą, t. y. vykdyti jau svetimos kariuomenės paliepiamus. Nuvažiavęs pamačiau didžiulę kelių kilometrų ilgio ir pločio aikštę, pilną žmonių ir vežimų, suvarytų iš visos Raseinių apskrities: nuo Jurbarko iki Kražių, taip pat daugybę įvairių agregatų, aptarnaujamų rusų kareivių. Dulkių debesys nuolat tvyrojo virš aikštės. Nuo jų per kelias valandas tapome juodi kaip negrai. Vieną dieną prie manęs, pietaujančio iš savo terbelės, priėjo rusų kareivis: „*Chozein, dai kusok sala*“ [Šeimninke, duok gabalėlį lašinių – A. V.]. Paėmęs sušnibždėjo „*Spasibo*“ [Ačiū] ir pridūrė „*Skoro budet vaina*“ [Greitai bus karas]¹. Ir nesuklydo.

P. S. Šis kareivio pranešimas papildė daugybę tų argumentų, kuriais Viktoras Reznas-Suvorovas savo knygoje („Ledlaužis“, „Diena M“, „Sutriuškinimas“ ir kt.) įrodinėja vykusį kryptingą Sovietų Sąjungos rengimąsi 1941 m. liepos 6 d. toliau tęsti savo „išva-duojamąjį“ žygį į Vakarų – puliti Vokietiją. Aerodromo statyba Kalnųjuose visai šalia valstybinės sienos su Vokietija irgi rodė – ne gynybai rengiamasi.

Okupacijos įtvirtinimo priemonės: savivaldybės pakeitimas Vykdомуoju komitetu. Melagingais lozungais maskuojama sovietų okupacija regione vyko skubiai, bet laipsniškai. Ji, kaip ir visame krašte, prasidėjo nuo politinės „reformos“, nuo naujų vadovų (kadru) parinkimo pagal jų tinkamumą uoliai vykdyti okupanto komandas. Jau 1940 m. liepos 3 d. sovietai uždarė daugumą Raseinių apskrities valsčių savivaldybių. Bet Šiluvos savivaldybė dar veikė, tik joje pakeitė vadovus. Ilgametį Šiluvos valsčiaus savivaldybės viršaitį Stasį Petravičių iš Kepurnikų kaimo sovietų vidaus reikalų ministras Aleksandras Guzevičius liepos 8 d. atleido iš pareigų ir jo vieton tą pačią dieną paskyrė Šiluvos miestelio gyventoją, siuvėją Antaną Banį, Juozo, buvusį socialdemokratą, liaudininką, gana nuosaikių kairiųjų pažiūrų žmogų². Tačiau neilgam. Po kelių mėnesių (lapkričio 14 d.), remiantis LKP(b) Centro komiteto (toliau – CK) Politinio biuro 1940 m. lapkričio 12 d. nutarimu, Šiluvos savivaldybę panaikino, o jos vietoje SSRS pavyzdžiu įsteigė Šiluvos darbo žmonių deputatų tarybos vykdomąjį komitetą (toliau – VK), kuris, priešingai savo skelbiamiems tikslams, iš esmės buvo skirtas ne vietos žmonių reikalams tenkinti, o juos pajungti Maskvos ir kompartijos valiai, apdėti žmones įvairiomis prievolėmis ir organizuoti prievartinį jų vykdymą, talkinti NKGB organizuojamoms represijoms. To komiteto pirmininku tą pačią dieną (1940 m. lapkričio 14 d.) paskyrė „darbininką“ Mykolą Mockevičių. Minėto A. Banio į tas pareigas neskyrė, nors vietos žmonių ir siūlyto ir kai kuriais atžvilgiais kompartijai idėjiškai artimo. Už kairiųjų idėjų platinimą A. Banys, kaip minėta, 1927 m. buvo kalėjęs Rasei-

¹ Stasys Ralys-Aušra. *Curriculum vitae*, be datos (po 1991), l. 17 (autoriaus archyvas).

² LCVA, f. 379, ap. 1, b. 401, l. 85.

nių kalėjime, Varnių stovykloje. Tačiau atėję sovietai jo į kompartiją iš pradžių nepriėmė – esą per mažai buvo kairysis. Mat A. Banys, kaip psichologiškai nuosaikaus būdo ir kompromisinių pažiūrų žmogus, pasirodė nepriimtinas „klasiniu požiūriu“ tiesmukai besivadovaujanti Komunistų partijai, pasiskelbusiai tarnauti Maskvai ir vienai socialinei grupei (klasei). Esą A. Banys, laikinai paskirtas Šiluvos viršaičiu (1940 m. liepos–lapkričio mėn.), „netinkamai vedęs darbą pagal partijos liniją: mėgdavo išlaikyti vidurį tarp darbininkų ir valstiečių iš vienos ir dvarininkų iš kitos pusės, pataikavo dvarininkams, priklausė Valstiečių liaudininkų partijai“³. Jį paskyrė kiek menkesnėms Šiluvos vartotojų kooperatyvo valdybos pirmininko pareigoms, iš kurių Antaną Banį 1941 m. liepos 12 d. atleido jau Šiluvos partizanų kuopos komitetas. Vokiečių okupacijos metais tas pareigas ėjo kapitonas Jonas Žemaitis.

Toliau naikinant Nepriklausomos Lietuvos valdines ir visuomenines struktūras, tas pats A. Guzevičius 1940 m. birželio 27 d. įsakymu sustabdė visų Lietuvos draugijų ir organizacijų veiklą, kaip neva keliančią grėsmę „valstybės [tik jau ne Lietuvos – A. V.] saugumui“. Pagal Sovietų Sąjungos pavyzdį Lietuvos policiją liepos 30 d. pervardijo į miliciją, seniūnijas – į apylinkes, pakeitė visus buvusius Šiluvos valsčiaus seniūnus, juos pavadino apylinkių tarybų pirmininkais (buvusį Šiluvos seniūną Praną Jušką pakeitė vietos muzikantu Povilu Šidlausku). Tuoj pat priminė, ir kokiems darbams turi rengtis naujieji apylinkių tarybų pirmininkai. Vietos kompartijos sekretorius Pranas Sprausius, sukviėtęs 1940 m. vasaros pabaigoje į Šiluvą visus valsčiaus 12-os apylinkių tarybų pirmininkus, juos informavo: „Žinokit, vyrai, greitai teks imti į rankas šautuvus ir tvirti kolūkius.“ Ir tuoj pat išdalijo šautuvus...⁴

Ideologiniam darbui organizuoti Šiluvos, Tytuvėnų, Betygalos ir Girkalnio valsčiuose 1940 m. rudenį paskyrė kompartijos instruktorių propagandistą rusą Aleksą Altukovą⁵, ėmėsi organizuoti renginius, kurie pratintų vietos žmonių sąmonę prie sovietinio gyvenimo būdo, kolektyvizacijos. Šiluvos turgavietėje 1940 ir 1941 m. rengė mitingus, juose atvykę iš Raseinių pranešėjai ir vienas iš tų mitingų organizatorių P. Sprausius gyrė sovietinį „darbininkų rojų“, žadėjo „saulėtą rytojų“, atitinkamai pamokyti pradžios mokyklos mokinukai deklamavo eilėraščius, šlovinančius Staliną, kompartiją, pasaulinę revoliuciją, Raudonąją armiją⁶. Ypač didelis mitingas su demonstracijomis, transparentais vyko 1941 m. gegužės 1 dieną. Žmonėms į mitingus sukviesti vertė Povilo Šidlausko buvusį vietos šaulių dūdų orkestrą groti prieš mitingų pradžią „Internacionalą“, maršus.

³ LKP(b) Raseinių apskrities komiteto susirinkimo protokolai Nr. 14, 1940 10. – LYA, f. 1771, ap. 1, b. 202, l. 33, 42. 1941 m. sukilėlių atleistas iš kooperatyvo vedėjo pareigų A. Banys su šeima pasitraukė iš Šiluvos ir kaip siuvelas ėjo per kaimus uždarbiaudamas. 1946 m. priimtas į LKP, 1951 m. paskirtas Tytuvėnų r. teismo teisėju. Bent 10 kartų buvo „renkamas“ į sovietų apylinkės tarybą, apdovanotas 2 sovietų medaliais „Už darbo šaunumą“.

⁴ Povilo Šidlausko (g. 1906) prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1989 10 23.

⁵ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 5202, l. 57.

⁶ Vienas iš tokių moksleivių deklamatorių V. Miniotas prisiminė: „... Pranas Sprausius stumtelėjo mane link tribūnos. Šaukiau, šaukiau iš visų plaučių. Kalbą baigiau eilėmis: Pirmyn, draugai, į didį žygi! / Didin žygin, be atvangos! / Kol revoliucijos ugnim / Žemė visa nesuliepsnos!“ (Miniotas, V. *Žmogus, žemė, metai*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 61.)

Toje pačioje turgavietėje ant ištiestos drobulės vakarais rodė kino filmus apie sovietinius kolchozus. Kaimuose organizavo „agitacinių brigadų“ pasirodymus, išjuokiančius buvusią Nepriklausomą Lietuvą, jos vadovus, ir aukštinančius drg. Staliną – „proletarų išvauduotoją ir mokytoją“⁷. Tuo besipiktinantys vietos žmonės, pasak Marijono Valinčiaus, dažnai supjaustydavę tokių atvykusių agitatorių ir „agitbrigadų“ dalyvių dviračių padangas, išterliodavę sovietų vadų portretus, nuplėšdavę vėliavas, kūrę dainuškas ir anekdotus sovietų valdžiai, jos įstatymams ir vadams pajuokti...

Žemės „reforma“. Toliau eita prie ekonominių „pertvarkymų“, kurių reikėjo Lietuvai inkorporuoti į Sovietų Sąjungą, slapta, palengva, bet nuosekliai rengta dirva kolektyvizacijai. 1940 m. liepos 22 d. kompartija „Liaudies Seimo“ vardu priėmė deklaraciją, kad vienas valstiečio ūkis negali turėti nuosavybės teise daugiau kaip 30 ha žemės. Šią normą viršijanti žemė konfiskuojama, o jos savininkai įvardijami politiškai negatyviais „buožių“, „išnaudotojų“ vardais. „... Sovietams okupavus Lietuvą, mano tėvai valdė Bagušiškiuose 30 ha ūkį ir turėjo samdomų žmonių, – prisimena Janina Budginaitė-Lukauskienė (g. 1931), – todėl labai nerimavo, nes į tokius pirmiausia kryo okupanto represijos. Jos prasidėjo nuo psichinio smurto: mūsų šeima buvo viešai įvardyta „išnaudotojų“ šeima ir su šitokiu pristatymu jos biografija išspausdinta, rodos, vietiniame laikraštyje. Paskui prasidėjo kilnojamojo turto atiminėjimas: 1941 m. pradžioje atėmė iš mūsų 3 arklius trakėnus, 2 karves, dalį mūsų žemės su pašaliais ir visa tai atidavė naujakuriams. Mus pačius įrašė į tremiamų asmenų sąrašą...“⁸

Dalis konfiskuotų žemių visuomenės klaidinimo ir jos priešinimo tikslais⁹ buvo dalijama bežemiams ir mažžemiams, likusiose žemėse steigiami valstybiniai (tarybiniai) ūkiai, o jiems aprūpinti inventoriu ir technika – arklių ir mašinų nuomos punktai. Toks punktas 1941 m. buvo įsteigtas šalia Šiluvos, Vaitiškės kaime, konfiskuoto Šiluvos bažnytinio ūkio (33 ha) teritorijoje (vedėjas šiluviškis Juozas Saunoris, ūkvedys Vladas Uinskis iš Kiaulininkų k.).¹⁰ Žmonėms sunerimus, kad šitaip slaptai pradedama kolektyvizacija, kompartija vėl sovietinio Seimo vardu 1940 m. liepos 22 d. paskelbė deklaraciją – eilinę dezinformaciją neva „visokie bandymai pasikėsinti į asmeninę valstiečių nuosavybę arba prieš darbo valstiečių valią primesti jiems kolūkių organizavimą bus griežtai nubaudžiami, kaip kenkią liaudies ir valstybės interesams.“¹¹ Tačiau Sprauniaus tipo partorgai vietose jau seniai žinojo, jog reikia vadovautis ne šiomis žmonėms klaidinti

⁷ Apie tuo metu vykusią regiono mokyklų sovietizaciją žr.: Vaišvila, A. *Šiluvos apšvieta 1592–1992 m.*, Vilnius: Teisės akademijos leidybos centras, 1999, p. 219–230.

⁸ Janinos Budginaitės-Lukauskienės prisiminimai, autoriaus užrašyti Vilniuje 1992 metais.

⁹ Žemių dalijimas mažžemiams arba bežemiams buvo eilinė sovietų klasta, iš anksto žinant, kad po kelerių metų iš tų pačių valstiečių ta žemė bus atimta, o jie patys paversti puselviui dirbančiais sovietinės valstybės kumečiais, t. y. „buožių išnaudojamus darbininkus“ pavers valstybės išnaudojamais kolūkiečiais. Bet iš pradžių žemių dalijimu norėta laikinai patraukti savo pusėn tam tikrą neturtingų žmonių dalį ir juos padaryti Lietuvos sovietizavimo aktyvistais.

¹⁰ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 294, l. 55. Tokie punktai, be Šiluvos, Raseinių aps. dar buvo įsteigti dviejuose ūkiuose: Pagojų (Kelmės vlsč.) ir Blinstrubiškės (Viduklės vlsč.) – *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, t. 2, Kaunas: Studijų biuro leidykla, 1942, p. 206.

¹¹ *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 m.: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1965, p. 121.

skirtomis deklaracijomis, o tikraisiais sovietų tikslais, todėl jie jau tuo metu, kaip minėta, dalijo kaimų tarybų pirmininkams šautuvus ir ragino rengtis kolektyvizacijai¹². Pačių sovietų prisipažinimu, 1941 m. pavasarį „kai kuriose vietose... organizuojami pirmieji kolūkiai“¹³, tiesa, pridodant – „darbo valstiečių iniciatyva“. Prievartą pateikti kaip „savanorišką žmonių apsisprendimą“ buvo tapęs pagrindiniu ir universaliu kompartijos metodu savo žmonėms ir pasauliui klaidinti. Šiuo požiūriu Vytautas Miniotas aprašė gana būdingą tokio „savanoriško“ stojimo į kolūkius schemą: Šiluvos valsčiaus VK pirmininkas (pavardė nenurodoma, greičiausiai tai Petras Stoškevičius) aiškino į komitetą atvykusiam Pyragių kaimo valstiečiui: „Girdėjai tokį pasakymą: kas ne su mumis, tas prieš mus. Pats nestoji į kolchozą, – vadinasi, esi buožė, Tarybų valdžiai priešiškas elementas. O su tokiais kalba – trumpa, drūta.“¹⁴ Žodžiu, „laisvas apsisprendimas“ čia reiškė: stoji į kolūkį arba, kaip „liaudies priešas“, važiuoji į Sibirą. Šiuo „savanoriškumu“ kompartija kai kur mėgino legalizuoti ir savo didįjį nusikaltimą – žmonių trėmimus į Sibiro pražūtį. Po pirmųjų 1941 m. birželio 14–17 d. masinių Lietuvos gyventojų trėmimų į Sibirą SSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas Viačeslavas Molotovas 1941 m. birželio 17 d. per radiją pareiškė esą daugelis lietuvių padavė prašymus išvažiuoti į kitas Sovietų Sąjungos sritis, panašiai prieš tai Kominterno radijas skelbė apie tokius pat ukrainiečių „prašymus“ perkelti juos į Sibiro ir kitus Azijos rajonus¹⁵. Kortkero (Komija) komendantas, Kazimieros Rašimaitės-Stankienės liudijimu, 1941 m. reikalavęs, kad ten prievarta nutremti lietuviai pasirašytų, jog čionai atvyko „savo noru“. Daugelis, bijodami blogesnio, pasirašė. Tremtinė iš Šiluvos mokytoja Kotryna Žemaitytė-Juškienė pirmoji pasipriešinus: „Nepasirašysiu! Jei norite, galite ir nušauti.“¹⁶

Visur veikta pagal tą pačią schemą: pirma – prievarta, paskui „savanoriškas“ pritiriamas prievartinei tvarkai; pirma – smurtiniai trėmimai, paskui „savanoriški tremtinių prašymai“ perkelti juos į Sibiro tyrlaukius kančioms ir mirčiam; pirma – smurtinė Lietuvos okupacija, paskui „savanoriški“ mitingai ir liaudies reikalavimai „įvesti Lietuvoje demokratiškiausią pasaulyje santvarką – tarybinę santvarką ir prisidėti prie galingos Tarybų Sąjungos tautų šeimos“¹⁷.

¹² Lietuvos žmonės neatsitiktinai bijojo kolektyvizacijos, jie iš spaudos žinojo apie kolektyvizacijos sukeltą masinį badą Sovietijoje. Rusijos Federacijos Dūma 2008 04 02 priėmė pareiškimą, kuriuo pripažino: „Dėl priverstinės kolektyvizacijos sukkelto bado nukentėjo daugelis RSFSR, Kazachstano, Ukrainos, Baltarusijos rajonų. Nuo bado ir nuo ligų, susijusių su neprivalgymu, 1932–1933 m. žuvo apie 7 mln. žmonių.“ Žr.: Solonin, M. *1941-ųjų birželis. Galutinė diagnozė*, Vilnius: Briedis, 2017, p. 28. Su pasirengimu kolektyvizacijai buvo susijęs ir 1941 05 31 LKP(b) Raseinių aps. komiteto nutarimas siųsti į Maskvą, į Visasąjunginę liaudies ūkio pasiekimų parodą, susipažinti su sovietų „laimėjimais“, taip pat ir kolektyvizacijos, tris Šiluvos valsčiaus atstovus: 1) 6 ha ūkininką Praną Siauroką (g. 1896) iš Litvinų k., 2) Bronių Dapkų (g. 1912) iš Kaulakių k., komjaunimo kuopelės sekretorių, buvusį bežemį kumetį, gavusį iš sovietų valdžios 8 ha žemės, ir 3) Pyragių apyl. tarybos pirmininką Vladislavą Vaišvilą (g. 1909) iš Zbaro k. Žr.: Raseinių aps. kandidatų į Maskvos liaudies ūkio pasiekimų parodą sąrašas, 1941 05 31. – LYA, f. 979, ap. 979-9, l. 12–14. Bet dėl kilusio karo nė vienas ten neišvyko.

¹³ *Lietuvos komjaunimas: straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1962, p. 305.

¹⁴ Miniotas, V. *Žmogus, žemė, metai*, p. 30.

¹⁵ *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, t. 3, Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, p. 93.

¹⁶ Rašimaitė-Stankienė, K. Kur jų kapai, Viešpatie? (spaudai parengė Feliksas Tiškus). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998, p. 71.

¹⁷ *Lietuvos komjaunimas*, p. 314.

Okupacijai įtvirtinti tarnavo ir LSSR Ministrų Tarybos (toliau – MT) 1940 m. rugpjūčio 5 d. nutarimas, įpareigojantis vietinę valdžią paimti į valstybinį žemės fondą ne tik 30 ha žemės normą viršijančią, bet ir „visą dvarininkų žemę su sodybomis, trobesiais, gyvu ir negyvu inventoriumi“¹⁸, pačius „buvusių dvarų savininkus, tebegyvenančius dvarų namuose, iškeldinti į kumetynus, o jų gyventose patalpose apgyvendinti darbininkų šeimas.“¹⁹ Šiuo smurtiniu vienu gerovės staigiu pagerinimu ir kitų tos pačios gerovės staigiu pabloginimu sąmoningai siekta toliau gilinti vidinį tautos supriešinimą ir tuo silpninti jos gebėjimą priešintis okupacijai.

Mėginimai legalizuoti okupacinį režimą. Okupacijos legalizavimo ir viešosios nuomonės klaidinimo tikslais bolševikai organizavo įvairius „rinkimus“. Iš jų svarbiausi, be abejo, buvo 1940 m. liepos 14–15 d. rinkimai į vadinamąjį „Liaudies Seimą“²⁰, o 1941 m. sausio 12 d. – į SSRS Aukščiausiąją Tarybą (toliau – AT), į kurią reikėjo išrinkti vieną Lietuvos atstovą iš vieno kandidato. Dalyvavimas tokiuose „rinkimuose“ buvo privalomas. Patys „rinkimai“ vyko visuotinės baimės kurstymo sąlygomis. Prieš pat rinkimus liepos 11–12 d. okupacinis režimas įvykdė masinius areštus Lietuvoje, vyrauja nuomonė, jog liepos 11–14 ir 18–19 d. buvo suimta 2 000 žmonių, daugiausia buvusios Lietuvos valstybės pareigūnų, įvairių partijų ir organizacijų vadovų ir narių²¹. Stalino patikėtinio Lietuvoje Vladimiro Dekanozovo nurodymu į balsuojančiųjų pasus dėjo atitinkamus atspaudus, kad galėtų atskirti balsavusius piliečius nuo nebalsavusių, o nebalsavusius – represuoti. Tačiau ir šiomis bauginimo sąlygomis žmonės įvairiais būdais vengė šių „rinkimų“, o dalyvaujantieji dažnai metė į balsadėžes biuletenius su „kontrevoliuciniais užrašais“²². Žinių, kaip tokiuose rinkimuose į „Liaudies Seimą“ balsavo Šiluvos regiono žmonės, neturime. Tačiau rinkimai į SSRS AT 1941 m. sausio 12 d. Šiluvoje, pačių sovietų prisipažinimu, patyrė nesėkmę. Pasak partorgo P. Sprauniaus, Šiluvos partinei grupei buvę sunku orientuotis prieš rinkimus į SSRS AT, nes pati grupė buvusi labai silpna, sunkiai gaunanti spaudą, o Šiluvoje dirbę Raseinių apskrities kompartijos komiteto ins-

¹⁸ *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 m.*, p. 153–154.

¹⁹ Žemės ūkio liaudies komisaro M. Mickio įsakymas žemdirbystės ir valstybinių ūkių valdybų viršininkams, 1941 01 16. – *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 m.*, p. 216. Tam buvo sukurta ir atitinkama dainuška: „Ponais ašrim ir akėsim,/ O su ponaičiukais vagas varinėsim...“

²⁰ Į Liaudies Seimą už kompartijos (Lietuvos darbo sąjungos) iškeltus kandidatus balsavo 16%, o už pačių balsuotojų pasirinktą „kandidatą“ – iškarpas su buvusio Nepriklausomos Lietuvos humoristinės spaudos literatūrinio herojaus Melchioro Putelės atvaizdu – 60% balsavusiųjų. „Lietuvos aidas“ ilgą laiką buvo spausdinęs vieno anglų karikatūristo žmonių pamėgtas humoristines karikatūras, pavadintas „Pensininko Melchioro Putelės nuotykių“ (žr.: Dovydnas, L. Mano kelias į Liaudies Seimą. – *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, t. 3, 1942, p. 56). Tačiau patys sovietai melagingai skelbė, kad už Lietuvos darbo sąjungos kandidatus balsavo vos ne visi „rinkimuose“ dalyvavusieji – 99,19% rinkėjų (žr.: *Lietuvos komjaunimas*, p. 222).

²¹ Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 142.

²² Balsavimo komisijos balsadėžėse rasdavo biuletenių su užrašais: „Šalin apgaviką, grobiką žydbernį Staliną“, „Vaidinkit, priedartaukit, bet visas pasaulis žino, kad jūs užgrobėt Lietuvą“, „Netoli atsiskaitymo valanda su visokiais Kaganovičiais, Sniečkovičiais, Stalinovičiais“, „Už jus gali balsuoti kvailiai arba niekšai, tokių Lietuvoje nėra, nes jie visi įstojo komunistų partijon“, „Jūs norite Berlyne pirkti laikrodžius, bet geriau pasirūpinkite čia pat grabais... Žr.: Dovydnas, L. Min. str., p. 56.

truktoriai neatlikę savo pareigų, nes juos pačius reikėję mokyti veikti²³. Rinkimų į SSRS AT sužlugdymas buvo bene pirmas svarbus vietos žmonių pasyvus pasipriešinimas sovietų 1940 m. įvykdytai Lietuvos okupacijai.

Sovietų „reformos“ kaimo žmonių akimis. „Okupaciją ir jos padarinius kaimo žmonės pradėjo jausti tik po dviejų mėnesių, – prisimena Vilkiškių kaime gyvenęs Marijonas Valinčius. – Pirmas smūgis buvo suduotas ekonomikai – litas, turėjęs aukštą perkamąją galią, pakeistas mažaverčiu rubliu, prilyginant 1 rb 10 Lt.“²⁴ Bankuose buvę žmonių indėliai nacionalizuoti. SSRS VKP(b) Politinis biuras 1940 m. liepos 24 d. nacionalizavo Lietuvos bankus, o 1941 m. kovo 25 d. nusavino ir žmonių indėlius bankuose, palikdamas indėlininkams teisę atsiimti tik 1 000 rb. Šitaip iš indėlininkų buvo pagrobta 38 mln. rb²⁵.

„Antras smūgis – minėta „žemės reforma“... Daugelio iš sovietų gavusių žemės naujų savininkų sklypų 1941 m. pavasarį liko dirvonuoti, nes ją gavę naujieji „ūkininkai“ neturėjo supratimo apie žemės ūkį ir neturėjo kuo ją dirbti...“²⁶ Išmaitinti į Lietuvą įvestą didelę sovietų kariuomenę ir administraciją iš pradžių bandyta superkant iš Lietuvos ūkininkų maisto produktus, ypač grūdus. Tačiau dėl nepaprastai žemų supirkimo kainų ir politinio nepritarimo okupanto politikai ūkininkai vengė jam pardavinėti grūdus. Tada okupacinė valdžia 1940 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais ėmė organizuoti vadinamąsias „raudonąsias gurguoles“ – kolektyvinį grūdų vežimą į supirkimo punktus. Nors dalyvavimas tokiose „gurguolėse“ tiesiogine prasme nebuvo privalomas, ūkininkai, vengdami patekti į kompartijos sudaromus „priešiško elemento“ sąrašus, tose gurguolėse dalyvavo. Bet dažniausiai formaliai: veždavo į supirkimo punktus išimtetę į roges maišą kitą menkos rūšies grūdų²⁷. Siekiant ir šį kartą nepatrauklią akciją vaizduoti patrauklia, vežimai ar rogės išvykdavo iš Šiluvos turgavietės į grūdų supirkimo punktą apkaišyti raudonomis vėliavomis, optimistiniais transparantais, lydimi milicijos pareigūnų ir dūdų orkestro.

„Raudonosiomis gurguolėmis“ nepavykus patenkinti viso okupacinės kariuomenės ir tokio pat valdymo aparato išmaitinimo poreikio, kompartija perėjo prie savo įprasto metodo – prievartos: 1941 m. kovo 31 d. įvedė privalomas žemės ūkio produktų prista-

²³ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 294, l. 3. Kituose Raseinių aps. valsčiuose (Kražių, Girkalnio, Šimkaičių) kai kurie ūkininkai, atvykus agitatoriams su balsavimo urnomis, paleisdavo šunis, jais užpjudydavo agitatorius, neišleisdavo šių į namus, patys šeimininkai slėpdavosi arba dieną prieš rinkimus išvažinėdavo į kitas vietas (žr.: LYA, f. 1771, ap. 2, b. 294, l. 21).

²⁴ Marijono Valinčiaus (g. 1931) prisiminimai „1940–1941 m. sovietų okupacija“, 2014, rankraštis (autorius archyvas). Sprendimas pereiti prie sovietinės valiutos buvo priimtas SSRS VKP(b) ir LKT 1940 09 20 nutarimu. Vieną mažavertį sovietų rublį prilygino 0,90 cento, kai, nešališkų ekspertų nuomone, vienas litas faktiškai buvo lygus 10-čiai sovietinių rublių (Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 138). Savavališkas lito ir rublio santykio nustatymas buvo eilinė smurto akcija, skirta ne tik didžiąjai Lietuvos žmonių santaupų daliai pagrobti, bet ir suteikti galimybę atvykėliams iš Sovietų Sąjungos pusvelčiui supirkinėti Lietuvos apyvarčioje esančias prekes, kurios iki tol jiems buvo neįperkamos. Tai netrukus sukėlė prekių stygių, o šis – staigų kainų šuolį; šis pablogino viso krašto žmonių ekonominį gyvenimą.

²⁵ Brazaitis, J. *Vienų vieni*, Vilnius, 1990, p. 44. Pasipylus darbininkų, net ir tarnaičių, pasipiktinimo skundams dėl leidimo iš indėlio pasiimti tik 1 000 rublių, finansų komisaro pavaduotojas rusas nustebė: argi ir tarnaitės Lietuvoje galėjo susitaupyti tūkstančius? Žr.: *Lietuvos archyvas. Bolševizmo metai*, t. 3, p. 65.

²⁶ Marijono Valinčiaus prisiminimai (2014). Iš žemės ūkio technikos turinčių ūkininkų reikalauta, kad jie savo technika neatlyginamai kultų naujakurių javus.

²⁷ Vakaris, P. Privalomasis žemės ūkio produktų statymas. – *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, t. 1, 1942, p. 233–234.

„Raudonoji gurguolė“ su vėliavomis ir transparantais:
į supirkimo punktą išvežami Šiluvos valsčiaus ūkininkų grūdai. Šiluva, 1940 12
(Iš G. Paliokienės archyvo)

tymo valstybei duokles, jų laiku nepristačiusius ūkininkus teisė, kalino, o 1941 m. birželio 14–18 d. trėmė į Sibirą kaip „liaudies priešus“.

Partorgas Pranas Spraunius – aukščiausia Šiluvos valsčiaus valdžia. Visas šias Maskvos suplanuotas „reformas“ Šiluvos valsčiuje tiesiogiai įgyvendino paskubomis sudaryta vietinė Komunistų partijos grupelė, remiama represinių struktūrų, formaliai vadovaujama laikinai paskirto Prano Sprauniaus (g. 1905), Jurgio, baigusio 1924 m. dvi Šiluvos progimnazijos klases. Prieš tai jis 1933–1934 m. dirbo Šiluvos bažnyčios varpininku ir vietos klebono Pauliaus Katelos ūkio darbininku, bet slapta palaikė ryšius su pogrindyje veikusia kompartija, nors nariu jos ir nebuvo. Šiluvos bažnyčios bokšte slėpė komunistinius atsišaukimus, propagandinius lapelius, nukreiptus prieš tuometinę Lietuvos vyriausybę²⁸. Užėjus sovietams, tapo aršiu komunistu ir jų politikos vykdytoju. Dėl to žmonių vadintas „išverstaskūriu“. Kompartija jį 1940 m. liepos 28 d. priėmė į savo gretas ir tą pačią dieną paskyrė Šiluvos partinės organizacijos sekretoriumi, Žemės reformos komisijos pirmininku, o 1940 m. rugsėjo 12 d. – Šiluvos milicijos viršininku, vėliau – Raseinių apskrities VK pirmininku (1941 m. kovo 31 d.–birželio 22 d.)²⁹. Po karo nuo 1946 m. ėjo Tytuvėnų rajono kompartijos sekretoriaus, vėliau – to rajono VK pirmininko pareigas, LKP(b) Šiaulių srities komitetas buvo jį 1951 m. iškėlęs kandidatu į LSSR AT³⁰.

²⁸ Miniotas, V. *Min. veik.*, p. 72. Tačiau pats P. Spraunius 1945 m. sovietams rašytoje savo autobiografijoje to fakto nemini (žr.: LYA, f. 979, ap. 979-6, b. 215).

²⁹ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 294, l. 54.

³⁰ Specialus Šiaulių srities MGB skyriaus pranešimas LKP(b) Šiaulių komiteto I sekretoriui Motiejui Šumauskui, 1951 01 12. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 493, l. 6. Du P. Sprauniaus sūnūs nesilaikė tėvo pažiūrų, iš pradžių jie buvo pareiškę norą stoti į Pagryžuvio (prie Tytuvėnų) jėzuitų vienuolyną. Šiluvos klebonas P. Katela rašė jiems tuo reikalu charakteristikas. Vienas iš jų 1944 m. tarnavo P. Plechavičiaus armijoje.

Pranas Spraunius, 1947 metai
(Iš Jono Brigio archyvo)

P. Spraunius greit išgarsėjo ir kaip karingas ateistas. Jis 1940 m. rugsėjį areštavo Šiluvoje misijas vedusį garsų jėzuitų pamokslininką Joną Bružiką³¹, gebėjusį daryti stiprų poveikį tikintiesiems. Pasiklausyti J. Bružiko pamokslų suplaukdavo minios žmonių. Pasisekimas jį lydėjo ir 1940 m. Šilinės atlaiduose. Per pamokslą jis suguldė kryžiumi Šiluvos bažnyčioje ir šventoriuje susirinkusias tikinčiųjų minias ir ragino juos: „Atgailaukite už tą šėtono pasiųstą sovietų valdžią. Jeigu norite, kad Dievas priimtų jūsų maldas, įrodykite savo tikėjimą darbais.“³² Raginimas „įrodyti tikėjimą darbais“ labiausiai išgąsdino vietos komunistus ir jų vadą P. Spraunių. Šis pasiuntė milicininką, nurodydamas sulaikyti J. Bružiką ir pristatyti į jo kontorą. Čia pamokslininkas buvo P. Sprauniaus įsakymu suimtas ir įkalintas Šiluvos areštinėje. Tai itin papiktino vietos žmones: „Žmogus apvažiavo visą pasaulį, atvertė į tikėjimą tūkstančius pagonių. Ir čia, šventoj Šidlavoje, kažkoks Spraunius tėvą Bružiką uždaro į kalėjimą. Kaip jį, tą parmazoną, šventa žemelė nešioja.“³³ Tai suveikė, ir Jonas Bružikas netrukus buvo išlaisvintas³⁴.

³¹ Jonas Bružikas (1897 05 20–1973), kilęs iš Garliavos vlsč., jėzuitas, baigęs Valkenburgo (Olandija) jėzuitų kolegijoje filosofijos-teologijos mokslą, nuo 1931 m. vedė misijas Pietų Amerikoje, JAV, įvairiose Europos valstybėse. Sovietų suimtas 1940 m. ir įkalintas Marijampolės kalėjime, išvaduotas 1941 06 23, prasidėjus karui.

³² Miniotas, V. *Min. veik.*, p. 72.

³³ Ten pat, p. 60.

³⁴ Pokario laikotarpiu prieš P. Spraunių rengti keli pasikėsinimai. Jis, kaip Tytuvėnų r. kompartijos sekretorius, dažnai važinėjo po kaimus ragindamas ūkininkus stoti į kolūkius. Į vieną tokių išvykų (į Pumpurų k.) 1947 m. išsirošė kartu su Raseinių aps. laikraščio „Stalinietis“ korespondentu Vytautu Miniotu, abu ginkluoti automatais. Tai kažkokiu būdu sužinojo tų kaimų rajone veikę Vaclovo Daukanto-*Mantvydo* būrio partizanai. Žinodamas Sprauniaus įprotį „mėtyti pėdas“, būrio vadas V. Daukantas surengė jiems pasalas trijose vietose, vienoje jų pasalavo du to būrio partizanai Jonas Baltkojis-*Žaibas* ir Jonas Žukauskas-*Smilga*. Išgirdę atvažiuojant Sprauniaus vežimą, partizanai jau buvo besirengią šaudyti, bet pastebėjo vežime kartu važiuojantį Miniotą, su kuriuo jie prieš karą kartu buvo lanke Vičiaių k. pradžios mokyklą, ir Baltkojis sulaikė Žukausko ranką... Būrio vadui pamelavo, kad Spraunius nuvažiuavo kitu keliu... (Miniotas, V. *Min. veik.*, p. 73). 1949 05 16–18 Tytuvėnų–Kelmės kelyje vėl pasalavo trys partizanai, ketindami nušauti Spraunių, išvykusį į Kelmę su Tytuvėnų VK pirmininko pavduotoju Giedraičiu. Bet ir šį sykį nesėkmingai – Spraunius grįžo į Tytuvėnus per Šiaulėnus. Partizanų vadas Ivaškevičius-*Dudėnas* sakėsi MGB agentui J. Baltkojui-*Petrui* turįs vadovybės leidimą nušauti Spraunių; tuo tikslu yra pasiūstas vienas partizanų skyrius. Be to, esą du partizanai medžiotojai, kurie ketina nušauti Spraunių pačiuose Tytuvėnuose. Žr.: Agento Jono Baltkojo-*Petro* pranešimas Šiluvos emgėbistams G. Perekrestovui ir A. Iljinui, 1949 05 26. – LYA, f. K-1, ap. 45 (agentūrinė byla Nr. 7717 „Rinktinė“), l. 86.

2. Siekis „išvalyti“ iš Šiluvos regiono potencialiai aktyviausius jo gynėjus

Socialiai aktyvių asmenų areštai. Sovietinės „reformos“, „rinkimai“ į Liaudies Seimą, į SSRS AT, „Liaudies Seimo“ deklaracijos dėl jungimosi į Sovietų Sąjungą buvo smurto priemonės prieš lietuvių tautą kaip visumą, vėliau prasidėjo smurtas prieš atskiras socialines grupes (dvarininkus, politines, visuomenines organizacijas) ir galiausiai – prieš konkrečius buvusios valstybės tarnautojus, minėtų organizacijų aktyvistus ar tiesiog prieš asmenis, parodžiusius kokį nors socialinį aktyvumą ir dėl to okupaciniam režimui potencialiai pavojingus. Kompartija žinojo organizuoto veikimo reikšmę ir jo itin bijojo. Todėl siekta iš anksto likviduoti ar įkalinti asmenis, kurie ėjo įvairias valstybines pareigas Nepriklausomoje Lietuvoje, buvo linkę veikti organizuotai ar jau turėję tokios veiklos patyrimo, įgyto įvairiose Lietuvos Respublikos organizacijose: Lietuvos tautininkų sąjungoje, tautininkų jaunimo organizacijoje „Jaunoji Lietuva“, Lietuvos šaulių sąjungoje, Sporto sąjungoje, „Geležinio Vilko“ organizacijoje, taip pat įvairiose kultūrinėse katalikų organizacijose: „Pavasaris“, „Darbo federacija“, Moterų sąjungoje ir kt. Visas tas organizacijas, kaip minėta, sovietai uždraudė 1940 m. liepos 13 d., t. y. nepraejus nė mėnesiui po Raudonosios armijos įžengimo į Lietuvą: jas laikė viena iš pagrindinių kliūčių okupacijai ir aneksijai įgyvendinti. Daugelį tų organizacijų kompartija vadino „teroristinėmis, nukreiptomis prieš darbininkų revoliucinį judėjimą“, o joms priklausančius asmenis – „socialiai pavojingais“.

Visa tai visuomenėje kėlė nerimą ir stiprino priešišumą sovietams. Bet iki karo pradžios akivaizdesnio, tuo labiau organizuoto pasipriešinimo Šiluvos regione dar nebūta. Tebuvo augantis antisovietinis nusiteikimas ir taip mąstančių žmonių tarpusavio aktyvėjantis bendravimas. Patriotiški asmenys 1941 m. skaitė ir platino pasirodančius pirmuosius nežinia kur spausdintus antisovietinius lapelius, kuriuose skelbta: „Tegyvuoją nepriklausoma Lietuva!“, „Šalin komunistai – Lietuvos pavergėjai!“, „Šalin Stalinas!“ ir t. t. O kai kurie patriotai (lyduvėniškiai Antanas Gotautas, Antanas Markevičius, Juozas Varnas, Bražukas) ir viešai drįso reikšti savo antisovietinį nusistatymą, ypač drąsiai šiuo atžvilgiu elgėsi Lyduvėnų klebonas Bronius Gaižutis, sakęs antisovietinius pamokslus, juose smer-

---

Dar vieną pasikėsinimą mėgino įvykdyti Tytuvėnų r. Vičių k. gyventojas Jonas Rimolaitis (g. 1922). Supykęs už tai, kad Spraunius jį baręs už atsisakymą stoti į kolūkį, jis susirado nuo 1941 m. miške slėptą rusišką karabiną ir 1950 06 09, patykojęs pro jo sodybą važiuojantį Spraunių su Girininkų apyl. pirmininku Vladu Lukausku, bandė jį nušauti. Šovė iš 70–80 m atstumo, bet netaikliai. Pakartoti šūvio jau negalėjo – karabinas užsikirto. Spraunius, iššokęs iš vežimo, šovė į pasikėsintoją iš pistoleto, bet irgi netaikliai: po pirmojo šūvio ir jo ginklas užsikirto. Abu nevykę šaliai atsitraukė, o po valandos Rimolaičio namus jau užgriuvo emgėbistai ir sribai... J. Rimolaitį sovietų Karo tribunolas 1950 11 26 nuteisė 25 m. lagerių, konfiskuojant visą turtą, 1956 05 08 kalinimo laiką sutrumpino iki 10 m. (žr.: LYA, f. K-1, Jono Rimolaičio, Adomo, b./b. 18422/16, l. 13).

Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais P. Spraunius sirgo ne tik tuberkuloze, bet ir psichikos liga: įsijautęs į savo, kaip uolaus ir iniciatyvaus kolaboranto, vaidmenį, važiavo į Maskvą pas SSKP CK pirmąjį sekretorių Nikitą Chruščiovą prašyti, kad šis uždarytų Lietuvoje bažnyčias, o kunigus įdarbintų. Grįždamas iš Maskvos traukiniu Maskva–Kaliningradas, nesuorientavo aplinkoje, pravažiavo Vilnių ir atsidūrė Kaliningrade. Čia sužinoję, kad Spraunius – kompartijos narys, uždarė į ligoninę, o vėliau išsiuntė į jo gyvenamąją vietą – Tytuvėnus, kur jis netrukus mirė (1962 m.) (Prano Sprauniaus žmonos liudijimas autoriui 1989 10 07 Šiluvoje).

kęš sovietų žemės „reformą“, paruošas valstybei net ir po to, kai vietos milicininkas jį įspėjo, kad tai gali būti pavojinga. Kai 1941 m. birželio 14–22 d. trėmė į Sibirą žmones, jis Lyduvėnų bažnyčioje laikė už juos pamaldas, palaimindamas mirusiuosius kelyje, meldė tremiamiesiems sveikatos ir ištvermės iškęsti juos užgriuvusius vargus ir nelaimės³⁵.

Todėl Raseinių enkagėbistai įtarinėjo, kad Šiluvos apylinkėse jau kuriasi antisovietinė organizacija, kad jai vadovauja buvęs Šiluvos policininkas Jonas Šeškauskas (Šeškūnas)³⁶, kad buvę vietos šauliai Pranas Taučas ir Pranas Juška gauną antisovietinių lapelių iš buvusio Tverijoniškės seniūno, Kaulakių šaulių būrio vado Petro Mockaus ir iš Kazio Rašimo (Tverijoniškės dvarininko) ir kad ta organizacija rengiasi „įvykdyti sukilimą“³⁷.

Jausdama šį antisovietinio nusistatymo augimą, kompartija per savo represinę struktūrą NKGB jau, kaip minėta, 1940 m. liepos 11 d. naktį į 12 d. pradėjo pirmuosius masinius buvusių Nepriklausomos Lietuvos įvairių valstybės institucijų ir organizacijų vadovų areštus didmiesčiuose, o 13–15 d. areštus perkėlė ir į Lietuvos periferiją, taip pat ir į Šiluvos regioną. Per šiuos areštus pirmiausia suimti tie Šiluvos valsčiaus mokytojai, kurie buvo vadovavę įvairioms vietinėms organizacijoms: Šiluvos pradžios mokyklos vedėjas Petras Rinkevičius, buvęs Šiluvos šaulių būrio ir Lietuvos tautininkų sąjungos aktyvistas, tos mokyklos mokytojos šaulės – vadė Antanina Berzinienė ir Juzė Briedytė-Rinkevičienė, buvęs Šiluvos pradžios mokyklos skautų vadas mokytojas Adomas Adomaitis, Vičiaičių kaimo (Šiluvos vlsč.) pradžios mokyklos mokytojas Antanas Česnys, spalio 1 d. – Žaiginio pradžios mokyklos mokytoja šaulė Kotryna Dapkienė, po kurio laiko – jos vyras, tos mokyklos vedėjas ir Žaiginio šaulių būrio vadas Povilas Dapkus³⁸. Išstremtas į Sibirą ir Burbiškių mokyklos mokytojas Banaitis su žmona ir dukra (abu Sibire žuvo, grįžo į Lietuvą tik dukra Bronė). Kai kuriuos iš jų (P. Rinkevičių, jo žmoną J. Rinkevičienę, A. Berzinienę) spalio mėnesį iš arešto paleido³⁹. Tada manyta, jog šiems mokytojams išlaisvinti pasitarnavo šiluviškės komjaunuolės, minėto Antano Banio žmonos Jadvygos Banienės surinkti 600 šiluviškių parašai dėl P. Rinkevičiaus ir kitų Šiluvos mokytojų „lojalumo sovietų valdžiai“⁴⁰.

Bet sovietų represines struktūras, kaip žinia, veikė ne žmonių nuomonės, o jų pačių taktiniai tikslai – panaudoti vienas savo aukas kitoms aukoms surasti, arba režimo priešą paversti kovotoju su kitais to režimo priešais, mainais žadant jam asmeninę laisvę ir

³⁵ Lyduvėnų klebono Broniaus Gaižučio tardymo protokolas, 1945 10 16. – LYA, f. K-1, Juozo Jakubonio ir kt. b./b. 6497/3, l. 177, 183, 197.

³⁶ Jonas Šeškauskas (Šeškūnas), g. 1900 12 23 Kražių vlsč., Karklėnų k., baigęs pradžios mokyklą, galėjęs susikalbėti rusų, vokiečių, lenkų ir žydų kalbomis, Lietuvos armijos puskarininkis, nuo 1929 m. tarnavo Jurbarko, Nemakščių policijoje.

³⁷ Jono Šeškūno tardymo protokolas, 1941 05 29. – LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. b./b. 42189/3, t. 4, l. 69. Po 1944 m. P. Mockus vienas slapstėsi, buvo susitikęs su Jonu Žemaičiu ir Jonu Jurčiu. J. Žemaitis siūlė Mockui vienam nesislapsyti: „Vienas pražūsi. Juk tu ir ginklo neturi. Matysi, tave suims ir užkankins. Geriau einam su mumis.“ Bet jis nesutiko: bijojo, kad tėvai per jį nebūtų išvežti į Sibirą. Žemaičiui ir Jurčui išėjus, Mockus apsisverkė: „Aš bailsys, bailsys...“ P. Mockus vėliau buvo suimtas, žiauriai kankintas, žuvo lageryje, jo artimieji, nors turėjo tik 12 ha žemės, išvežti į Sibirą. Žr.: Rašimaitė-Stankienė, K. Min. str., p. 74.

³⁸ Plačiau apie tai žr.: Vaišvila, A. *Šiluvos apšvieta 1592–1992*, p. 219–221.

³⁹ Ten pat. Paleistą iš arešto Petrą Rinkevičių-Rinkūną sovietai 1940 09 01 iškėlė į Lyduvėnų, vėliau – į Kubilių pradžios mokyklą. Sovietmečiu – nusipelnęs mokytojas, gyveno Kaune.

⁴⁰ Vaišvila, A. *Šiluvos apšvieta 1592–1992*, p. 219.

Šiluvos pradžios mokyklos vedėjas Petras Rinkevičius
(Iš autoriaus archyvo)

karjerą. Šį metodą represinės sovietų struktūros buvo per dešimtmečius gerai išbandžiusios savo Sovietijoje ir dabar jį plačiai taikė prieš tam nepasirengusius Lietuvos žmones, ypač po II pasaulinio karo. Todėl iš kalėjimo dažniausiai išleisdavo tik sutikusius „bendradarbiauti“. Apie tai Kazimiera Rašimaitė-Stankienė savo prisiminimuose rašė ir žodžiu liudijo, kad, kilus karui ir enkagėbistams išbėgus iš Raseinių, ji buvusi pakviesta į Raseinių notaro Dikino namą, kur 1940–1941 m. buvo įsikūręs sovietinis Raseinių apskrities NKGB, jo rūsyje tarp daugybės bylų ir kitokių išsklaidytų dokumentų, kurių bėgantys enkagėbistai nespėjo išsivežti, rado ir Šiluvos pradžios mokyklos vedėjo P. Rinkevičiaus, įvardyto slapyvardžiu *Ivanas*, gana kaligrafiškai surašytą visų Šiluvos miestelio ir apylinkių šaulių, tautininkų, jaunalietuvių ir kitų socialiai aktyviau veikusių Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ar patriotiškai nusiteikusių gyventojų sąrašą su jų veiklos ir pavojingumo sovietų valdžiai apibūdinimu. Tai buvo tamsioji Petro Rinkevičiaus veido pusė, dėl kurios NKGB paleido iš arešto jį patį, jo žmoną Juzefą ir galbūt Antaniną Berziniene. 1941 m. gegužės–birželio mėnesiais vykusių areštų ir trėmimų aukomis pirmiausia tapo būtent šio sąrašo asmenys, tarp jų ir Kazys Rašimas iš Tverijoniškės, buvęs apylinkės tautininkų ir jaunalietuvių vadas, rengtas Šiluvos valsčiaus viršaičio pareigose pakeisti Stasį Petravičių; pats Tverijoniškės dvaras tame „sąrašė“ įvardytas kaip „karininkų lizdas“⁴¹.

⁴¹ Apie tai K. Rašimaitė-Stankienė pasakoja: „... Užėjo vokiečiai. Raseiniuose, Dikino name, kuriame beveik metus išbuvo NKGB irštva, įsikūrė vokiečių komendantūra. Ten vertėju dirbo Vladas Martišauskas (žmonių vadintas Marcišausku) iš Vilkiškių kaimo, buvęs mano sesers Katriutės mokinys... Komendantūros rūsyje Vladas aptiko kelias mūsų fotografijas, paimtas enkagėbistų, brolių Kazį suimant. Atvežė jas Katriutei ir pakvietė atvažiuoti – pačiai nuotraukų pasirinkti. „Ten krūvos jų, sako ir mįslingai pridūrė: „Jums šį tą įdomaus parodysiu...“ Buvo tai po kokių dviejų mėnesių nuo karo pradžios... Abi nuvažiavime į Raseinius... Nusileidom su Vladu į rūsį. Jame suversta, pridraikyta įvairių popierių aplankuose ir be jų, dokumentų, fotografijų ir skiaučių. Vladas atkišo seseriai pluoštą prirašytų popieriaus lakštų... Rašyta lietuviškai, gražiu puošniu kaligrafišku šriftu – raidės, žodžiai tiesiog piešte nupiešti... Abi su Katriute lapas po lapo skaitėme tą rašliavą ir šurpas krėtė... Kaip pasiutęs šuo, Šiluvos miestelį iš kiemo į kiemą perbėgęs ir visus apriejęs, *Ivanas* pasileido į apylinkes, padorius žmones visokiomis blygybėmis kaltindamas, apskūsdamas apie

Žaiginio pradžios mokyklos mokiniai ir mokytojų komisija po baigiamųjų egzaminų, 1935 metai

Iš kairės: tos mokyklos direktorius Povilas Dapkus, Šiluvos mokytoja Antanina Berzinienė, Žaiginio mokytoja Kotryna Dapkienė ir tikybos mokytojas, Žaiginio klebonas Kazimieras Gabrielaitis (pokario rezistentas ir kalinys), už mokytojos A. Berzinienės, dešiniau – šios nuotraukos savininkė Romualda Rybelytė (vėliau – Šarapajeva) iš Borsčiznos dvaro
(Iš Romualdos Rybelytės-Šarapajevos archyvo)

„*Lietuva neprekliauju*“ (Povilas Dapkus). Tokį pasiūlymą „bendradarbiauti“, vietos žmonių liudijimu, buvo gavęs ir 1940 m. spalio mėnesį sulaikytas kartu su žmona Žaiginio pradžios mokyklos vedėjas, buvęs Žaiginio šaulių būrio vadas, labai patriotiškai nusiteikęs ir doras žmogus Povilas Dapkus (1899 11 21–1943 12 25). Enkagėbistų siūlymą mainais į savo, savo žmonos ir vaikų laisvę nurodyti patriotiškai nusiteikusius kitus apylinkės gyventojus ryžtingai atmetė: „Lietuva neprekliauju“⁴². Už tai buvo suimtas, jo šeima – žmona Kotryna su dviem mažamečiais vaikais, dukra Dale Paule (g. 1937) ir sūnumi Povilu Simonu (g. 1933) – NKGB 1941 m. birželio 12 d. nutarimu buvo pripažinta „socialiai pavojinga“⁴³ ir 1941 m. birželio 14 d. nutremta į Komiją. Pats Povilas Dapkus

47 žmones. Gal ir daugiau jų buvo. Iš iškūstųjų prisimenu Šiluvos kleboną Paulių Katelą, vikarą kun. Antaną Kazlauską, veterinarijos felčerį Petrylą, viršaitį Stasį Petravičių, mūsų brolių Kazį... Apie visus panašiai – „liaudies priešai“. Brolis Kazys skundžiamas, kad palaiko ryšius su Raseinių karininkais: „Rašimų namai yra karininkų lizdas.“ Žr.: Rašimaitė-Stankienė, K. Min. str., p. 71–72. Šiame rašinyje K. Rašimaitė-Stankienė agento Ivano tikrosios pavardės nemini, tik redakcijos prieraše nurodoma, kad redakcijai tikroji Ivano pavardė žinoma.

⁴² Juzefos Lukoševičiūtės-Laurivėnienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1989 11 29.

⁴³ Raseinių apskrities NKGB vyr. operatyvininko Valiuko nutarimas ištremti suimtojo Povilo Dapkaus šeimą iš Lietuvos, 1941 06 12. – LYA, f. V-8, ap. 1, b. 40458, l. 3. Šis Valiuko nutarimas priimtas remiantis SSRS KP(b) CK ir SSRS Vyriausybės (SNK – *Soviet Narodnych Komisarov*) nutarimu „Dėl socialiai svetimo elemento iškeldinimo iš Pabaltijo respublikų, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos, Moldavijos“.

Povilas Dapkus su sūneliu Povilu Simonu ir jo vadovaujamas Žaiginio jaunųjų ūkininkų ratelis (įsteigtas 1935 01 18), antroje eilėje pirma iš dešinės – būsima partizanė ir ryšininkė Janina Mockaitytė (vėliau – Petrošiūnienė), maždaug 1938 metai
(Iš autoriaus archyvo)

Naujosios Vilnios geležinkelio stotyje atskirtas nuo šeimos ir 1941 m. birželio 14 d. jau minimas kaip Rešiotų lagerio (Krasnojarsko kraštas) kalinys, nenurodant kalinimo termino, vėliau SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo 1943 m. sausio 2 d. nutarimu pasmerktas pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str. 13 punktą 10-iai metų lagerių, kur tų pačių metų gruodžio 25 d. žuvo⁴⁴.

Povilas Dapkus – tai pavyzdys tvirtos asmenybės ir tikro, sąmoningo patrioto, nuosekliai kėlusio savo tautos interesus aukščiau asmeninių. Šis patriotizmo jausmas galbūt lėmė ir jo apsisprendimą rinktis pedagogo specialybę – ugdyti morališkai tvirtą, savo tautos gerovei tarnauti pasirengusį jaunimą, su kuriuo siejo negausios tautos stiprybę ir ateitį. Nuo 1917 m. mokytojaudamas Minionių kaimo (Raseinių vlsč.) pradžios mokykloje, išlaikė dvejų metų mokytojų seminarijos programos egzaminus ir 1927 m. birželio 23 d. įgijo pradžios mokyklos mokytojo kvalifikaciją. 1932 m. rugsėjo 1 d. paskirtas Žaiginio pradžios mokyklos vedėju pareigoms ir jas ėjo iki tragiškojo 1941 m. birželio. Buvo gamtos apdovanotas įvairiais gabumais: užsiiminėjo sportu (menine grupine gimnastika), sklandė Nidoje sklandytuvais (buvo įgijęs III sklandytojo kategoriją), grojo smuiku, pasižymėjo organizatoriaus gabumais. Suvokęs organizuotos veiklos svarbą, aktyviai dalyvavo patriotinėse, kultūrinėse organizacijose, o mokytojaudamas joms vadovavo, į jas būrė vietinį kaimo jaunimą, kad šis būtų ugdomas tautiškumo, pilietiškumo dvasia, mokomas socialiai reikšmingo viešojo elgesio, augtų sąmoningas savo valstybės

⁴⁴ LSSR prokuroro Alfonso Kairelio patvirtintas nutarimas apie Kotrynos Dapkienės ištrėmimo teisėtumą, 1981 01 29. – LYA, f. V-5, ap. 1, b. 40458, l. 2.

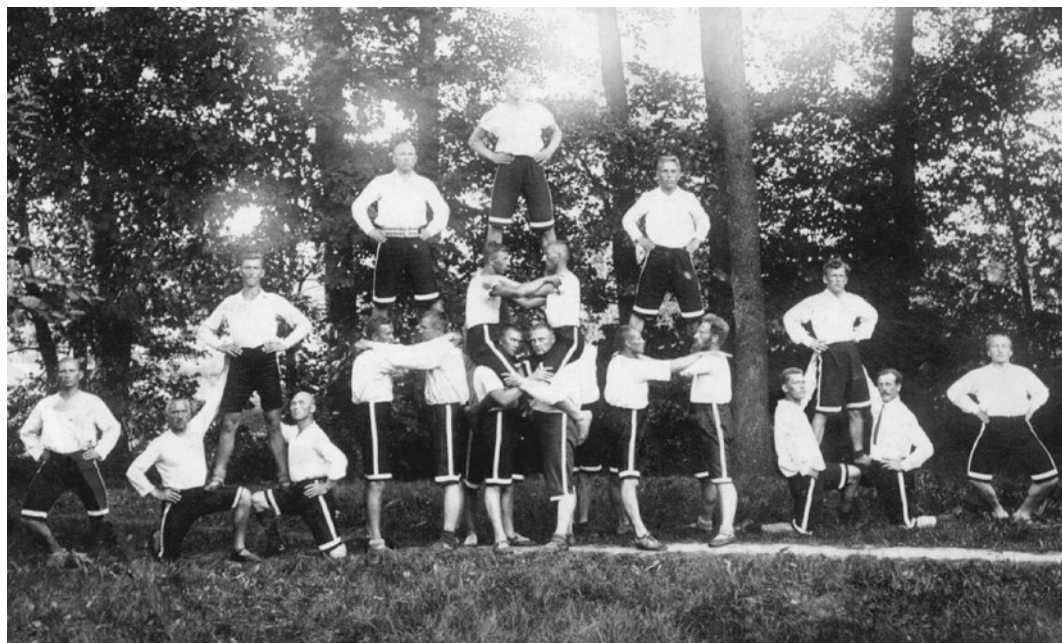

Mokytojai Povilas ir Kotryna (Litinskaitė) Dapka, 1931 07 25, Kražiai
(Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

Kražių valstybinis instrumentinis ansamblis,
pirmasis iš kairės – smuikininkas Povilas Dapkus, 1930 metai
(Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

Povilas Dapkus – figūrinės gimnastikos dalyvis
(Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

Povilas Dapkus – antrasis iš dešinės
(Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

" УТВЕРЖДАЮ "
 ЧЛЕН ОПЕРАТИВНОГО ПРАВА
 " 12 " ИЮНЯ 1941 г.

3

ПОСТАНОВЛЕНИЕ.

/ о выселении /

" " июня 1941 г.

гор. Расейнай.

Д., старший оперуполномоченный Расейнайского УО НКГБ Литовской ССР ВАЛКМАР, рассмотрев поступившие материалы в отношении семьи члена Шауляйтской организации ДАПКУСА Повиласа сына Пятраса, арестованного органами НКГБ Литовской ССР, состоящей из 3 человек:

НАШЕЛ:

ДАПКУС Повилас сын Пятраса, 1899 года рождения, арестован как активный член шауляйтской организации, в которой он состоял с 1920 года по 1940 год, был командиром взвода "ШАУЛЯЙТОВ", кроме того состоял в партии "ТАУТИНИКОВ" и организации "ЯИВА ЛИСИУВА", членом которой состоял с 1935 г. по 1940 год и был активным руководителем этой организации, что его семья, состоящая из 3 человек:

1. Жена-ДАПКЕНЕ Котрина д. Винцо, 1903 года рождения, работает учительницей.
  2. Дочь-ДАПКУТЕ Дале д. Повило, 1937 года рождения
  3. Сын- ДАПКУС Повилас с. Повило, 1938 года рождения,
- являются социально-опасной

ПОЛАГАЛ - БЫ:

Семью арестованного ДАПКУСА Повиласа семьи Пятраса в составе 3 человек, как социально опасную выселить за пределы Литовской ССР.

Уполномоченный

/подпись/

СОГЛАСЕН: Начальник

/подпись/

Справка: Подлинник постановления находится в личном учетном деле № 3400 на ДАПКЕНЕ К.В.

Копия верна: КОМАНДАНТ СЛЕНКОМАНДАТУРЫ 4 СЛЕНКОЖЕНА
 МВД КОМП АССР ст. лейтенант

3.	Fondo Nr. 0-5
LIETUVOS YPATINGASIS ARCHYVAS	Apyraše Nr. 1
	Bylos Nr. 40458
	Lapo Nr. 3

/ КУТЫКИН /

Raseinių apskrities NKGB vyr. operatyvininko Valiuko nutarimas
 ištremti Povilo Dapkaus žmoną ir mažamečius vaikus, 1941 06 12
 (Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

Povilas Dapkus – sovietų kalinys
(Iš Dalės Dapkutės-Baltuonienės archyvo)

ir savo likimo kūrėjas. P. Dapkus nuo 1920 m. rugsėjo 14 d. iki pat tragiškų 1940 m. priklausė Lietuvos šaulių sąjungai, nuo 1936 m. vadovavo LŠS Žaiginio šaulių būriui, Žaiginio jaunųjų ūkininkų rateliui, priklausė Lietuvos tautininkų sąjungai (1928–1940 m.), nuo 1927 m. – patriotinei „Geležinio Vilko“ (toliau – GV) organizacijai, kurios šūkis: „Tautos Garbė – Tautos Gerovė“. Tos organizacijos nariais galėjo būti tik dorovingi, savo kilme tikri lietuviai. Stojantys į ją turėdavo pereiti tam tikrą kandidatavimo (išbandymo) laikotarpį, kuriam pasibaigus duodavo prieš kardą iškilmingą ištikimybės priesaiką. Ši priesaika galbūt ir stiprino P. Dapkę: jokiais aplinkybėmis jos nesulaužyti, net ir iškilus grėsmėi savo ir savo šeimos likimui. GV organizacijos vadovas kurį laiką buvo Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, globėjas – premjeras prof. Augustinas Voldemaras. Vėliau GV perėjo į opoziciją tautininkų valdymui, sulaukė valdžios persekiojimų. Prie GV kūrėsi „Tautinė apsauga“, viešai išsiregistravusi kaip Sporto sąjunga. Jos nariais galėjo būti tik GV nariai sportininkai (LE, t. 7, 1956, p. 101). P. Dapkus 1936 m. gegužės 21 d. įsteigė patriotinės tautinio jaunimo organizacijos „Jaunoji Lietuva“ Žaiginio skyrių ir jam vadovavo, palaikydamas glaudžius ryšius su kitomis vietos organizacijomis. Visas šias organizacijas vadino vieną kitą papildančiomis⁴⁵.

Dėl priklausymo šioms patriotinėms organizacijoms ir aktyvaus veikimo jose sovietai Povilą Dapkę laikė itin pavojingu jų režimui.

Antroji areštų banga: šiluviškiai Červenėje. Antrąją areštų akciją Raseinių apskrities NKGB skyrius Šiluvos regione pradėjo 1941 m. pradžioje. Janina Budginaitė prisimena: „Tėvą norėjo areštuoti dar prieš trėmimus. 1941 m. balandžio 17 d., jau prašvitus, žiūrime – suka į mūsų kiemą vežimas ginkluotų enkagėbistų. Iš pradžių manėme, kad atvažiuoja vėl ką nors atimti, nes tais metais jie dažnai lankėsi mūsų sodyboje ir vis ką nors atimdavo. Bet šį kartą mama, tarsi ką nujausdama, sako tėvui: „Bėk pro galines

⁴⁵ LTJ organizacijos „Jaunoji Lietuva“ Žaiginio skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas, 1936 05 21 ir to skyriaus veiklos ataskaita, 1936–1938 m. – LCVA, f. 954, ap. 1, b. 589, l. 1–5.

duris. „Šis, prisidengęs namu, nusileido į pakalnę. Atvažiavusieji kalbėjo lietuviškai: „Kur vyras?“ Ėmė visur jo ieškoti, viską versti... Nieko nepešę, tą pačią dieną areštavo Kazį Rašimą iš Tverijoniškės⁴⁶ ir Gudžiūną iš Kiaulininkų kaimo. Abu įkalino Raseinių kalėjime ir daugiau niekas jų nematė.“⁴⁷

Nauja masinių areštų banga Šiluvoje kilo 1941 m. gegužės 28–29 dienomis. Tada NKGB suėmė Šiluvos pašto viršininką, buvusį Šaulių sąjungos narį Leoną Adomėną (g. 1895), Gabrio, Šiluvos policininką Joną Šeškūną (g. 1903), Kazio, Antaną Kokštą (g. 1901), Prano, paštininką Antaną Žemaitį (g. 1899), Kazio, iš Paobškalnio, minėtus lyduvėniškis Antaną Goštautą, Antaną Markevičių, Lyduvėnų geležinkelio stoties viršininką Juozą Varną, Lyduvėnų eigulių Joną Bražuką (g. 1902), Mato, Žalakių kaimo gyventoją, buvusį Lietuvos armijos 2-o pulko savanorį, kovų su bolševikais ir lenkais įvairiuose frontuose (1919–1920 m.) dalyvį, Lietuvos tautininkų sąjungos narį Petrą Žickį (g. 1894), Vytauto, – iš viso 15 asmenų⁴⁸. Dalis numatytų suimti asmenų spėjo pasislėpti. Aukos buvo užklumamos netikėtai. Tą pačią gegužės 28 d. ilgametis Šiluvos seniūnas, Šaulių sąjungos ir vietos artistų mėgėjų draugijos „Šilas“ narys Pranas Juška⁴⁹ ramiai ruošėsi pavasario

⁴⁶ K. Rašimaitė-Stankienė pasakoja: „Netekome brolio Kazio... Jis buvo šaulys, priklausė Daugodų būriui, kurio vadas buvo geras jo draugas Leonas Dukauskas. Atvažiavo į Tverijoniškę du civiliai vilkintys enkavėdistai. Iškratė, išnarsė kambarius, susidėjo visas rastas fotografijas ir Kazį išsivedė. Aš dar bėgau verkdamas paskui juos, tai vienas jų sugriebė mane už apykaklės ir šurksčiai pastūmė atgal. Pasisodino brolių į bričką ir išvažiavo... Gal porai valandų praėjus, atvažiavo visas būrys milicininkų ir kareivių. Pasklaidė po sodybą, pradėjo nuodugnią kratą. Krėtė daržines, tvartus: durtuvais badė šiaudus, grūdus svirno aruoduose, visas pastoges, padaržinšalius išnarsė – iššniukštino. Nepamiršo ir spintų, stalčių troboje: kas gražesnio, vertingesnio – į kišenes... Mes verkėm, jaudinomės ir vis dar vylėmės, kad Kazį paleis – juk jis nieko bolševikams nepasikalto... Nepagalvojom, kad daugiau jo niekada nepamatsim... Sužinojom, kad Kazys – Raseinių kalėjime: kai jį ten atvedė, tą patį vakarą iš Raseinių dviračiu atvažiavo senukas žvejys Bartašius-Bartaševičius – neva į Dubysą žvejoti – ir užėjo pas mus apie tai pranešti. Jo sūnus Česiukas tarnavo kalėjime prižiūrėtoju. Norėjom įduoti maisto, bet senukas neėmė, pasakė, jog ir prižiūrėtojus iškrato, kad nieko neįneštų. Sakė, kad Kazys smarkiai sumuštą... Daug kartų ėjom į Raseinius: su seserimi, su mama, bet maisto nepriėmė ir prie kalėjimo iš tolo neprileido. Tik vieną kartą priėmė baltinius, bet ir tų, kaip per Česiuką sužinojome, Kazys negavo. Vos tik vokiečiai išvijo „raudonąją-nenugalimąją“, iš Česiuko sužinojom, kad Kazį ir kitus politinius kalinius pirmą karo dieną iš Raseinių kalėjimo sunkvežimiais išvežė Grinkiškio link...“

Gal savaitei nuo karo pradžios praėjus, Tautušių miške uogavusios moterys Žaiginio klebonui kun. Kazimierui Gabrielaičiui atnešė pavieškelės griovyje rastą aliuminį dubenėlį, į kurį iš išorės pusės kažkuo aštriu, gal vinimi, buvo įbrėžta: „Mus 54 politinius kalinius veža nežinom kur. Būkit geri, praneškite giminėm.“

Sesuo Katritė (tuo metu mokytojavu Žaiginyje), iš klebono apie tai sužinojusi, surengė paiešką: spėjom, kad kalinius kažkur čia – miške sušaudė. Ieškoti išėjo daug žmonių. Visą Tautušių mišką išvaikščiojom, bet nieko neradom. Susitaikėme su mintimi, kad Kazys žuvo, – mišias už mirusių užpirkdavome... O tą dubenėlį su įrašu patį savo akimis pas kunigą Gabrielaitį esu mačiusi. Tik po daugelio metų sužinojau, kad Kazys Rašimas mirė Petropavlovsko kalėjime 1942 m. liepos 22 d. iš bado.“ (Žr.: Rašimaitė-Stankienė, K. Min. str., p. 69–70). Tą patį faktą kiek kitaip patvirtina ir kiti šaltiniai: „1942 m. pavasarį Stasys Keparutis (išvežtų Povilo ir Izidoriaus Keparučių brolis) gyvendamas Kaune sužinojo, kad vienas geležinkelietis po 1941 m. birželio 23 d. rado ant bėgių Raseinių politinių kalinių išmestą trimatį popierėlį-laiškelį. Jame rašyta: „Mus 60 Raseinių politinių kalinių, veža Daugpilio link. Girdime patrankų šūvius, kurie neša jums, broliai, laisvę. O mus veža į nežinią...“ (Laisvės kovų archyvas, t. 20, 1997, p. 89).

⁴⁷ Janinos Budginaitės-Lukauskienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1992 metais Vilniuje.

⁴⁸ Raseinių apskrities NKGB archyvinė pažyma apie antisovietinį veikimą Šiluvoje 1941 03–05. – LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. b./ b. Nr. 42189/3 (1949), t. 4.

⁴⁹ P. Juška (g. 1890), Tamošiaus, Šiluvoje turėjo 4–5 ha ūkį, 1919 m. dalyvavo kuriant Šiluvoje lietuvių valdžią, nuo 1931 m. priklausė Šiluvos šaulių sąjungos skyriui, nuo 1935 m. – Tautininkų sąjungai, 1938–1940 m. – Šiluvos seniūnas, iki 1940 m. tarnavo Šiluvos gaisrinėje. Žmona su trimis vaikais 1941 06 14–22 ištremta į Komiją. Kilus karui, priklausė Šiluvos sukilėliams, dalyvavo laikinai atkuriant Nepriklausomos Lietuvos valdžios struktūras Šiluvoje, nuo 1944 m. partizanavo. (Žr.: LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. b./b. 42189/3, t. 1–4.)

Pranas Juška, maždaug 1938 metai
(Iš autoriaus archyvo)

sėjai, vežė per miestelį į dirvą mėšlą. Ir čia jį užpuolė iš Raseinių atvykę enkagėbistai, ketindami suimti. P. Juška iš pradžių nepasimetė, suprato, ką tai reiškia, smogė vienam iš užpuolikų ir, ištrūkęs iš jų, metėsi bėgti. Nors būdamas vietinis ir gerai žinodamas miestelį, iš susijaudinimo pasimetė ir įbėgo į klebonijos sodą, aptvertą aklina aukšta medine tvora (dabar – vidurinė mokykla). Čia jis buvo enkagėbistų prisivytas, pargriautas, surakintas antrankiais, išvežtas į Raseinius ir ten žiauriai sumuštas.

Po arešto minėti asmenys parą laikyti Raseinių kalėjime, paskui išvežti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą ir ten kalinti iki 1941 m. birželio 22 dienos. Prasidėjus karui, Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo atrinkti politiniai kaliniai, tarp jų ir šiluviškiai, birželio 23 d. buvo susodinti į autobusus ir itin sunkiomis sąlygomis išvežti Vilniaus kryptimi. Netoli Vilniaus sprunkančios Raudonosios armijos kariškiai atėmė iš enkagėbistų autobusus, ir kaliniai toliau į Minską buvo varomi pėsti, nevalgę, išsekinti. Negalinčius paeiti stipresnieji vedė už parankių, nes nepajėgiuosius enkagėbistai pribaidavo šūviu į galvą. Iš Minsko pėsčius varė į Červenę. Tos kelionės kančias įspūdingai yra aprašęs pulkininkas Jonas Petraitis knygoje „Kaip jie mus sušaudė“ (1942) ir kiti per laimingą atsitiktinumą likę gyvi šios tragedijos dalyviai (J. Tumas, P. Končius ir kt.). Červenės kalėjime laikyti iki 1941 m. birželio 25–26 d., paskui to kalėjimo kieme suimtuosius suskirstė į dvi grupes. Vienai kalinių grupei, kuri liko nakvoti Červenės kalėjimo kieme ir į kurią iš šiluviškių, manoma, pateko Petras Žickis, rytą buvo pranešta, kad šios grupės kaliniai gali būti laisvi. Kitą grupę tą patį vakarą (birželio 26 d.) išvedė iš Červenės kalėjimo kiemo ir nukreipė Červenės–Babruisko plentą į rytus⁵⁰. Į šią pasmerktųjų grupę pateko ir dalis šiluviškių. Naktį pasiekus mišką, kaliniai buvo susodinti ant žemės, enkavėdistai susirinko į vieną pusę, išsirikiavo ir riktelėjo: „*Begite, budem streliat!*“ (Bėkite, šaudysime). Ir pasipylė šūviai.

⁵⁰ Taip liudijo pakartotinai NKVD suimtas P. Žickis (žr.: Petro Žickio tardymo protokolas, 1944 08 27. – LYA, f. K-1, Petro Žickio b./b. 4575/3, t. 1 (1944), l. 11–12.

Apie čia patirtą siaubą Pranas Juška pasakojo savo broliui Rapolui ir Marijonui Valinčiui: „Puoliau į mišką ir staiga prasmegau į gilią vandens duobę. Kai išnirau, miškas aidėjo nuo kulkosvaidžių ir šautuvų salvių, virš galvos bėgo ir krito kūnai. Kiek aprimus šaudymui, išsikapsčiau iš duobės ir puoliau, kur akys veda, į pelkėtą mišką, vis girdėdamas už nugaros pavienius šūvius ir nesiliaujančių rusų kariuomenės sunkvežimių ir tankų gaudesį Červenės–Bobruisko plentu... Nuo patirto siaubo, alkio ir nuovargio vos laikiausi ant kojų. Šiek tiek nutolęs nuo plento, netikėtai krūmuose susidūriau su panašiu būdu iš mirties išsigelbėjusiu savo likimo draugu lyduvėniškiu eiguliu Jonu Bražuku. Apsidžiaugę susitikimu, abu paryčiais išėjome iš pelkėto miško ir pamiškėje pastebėjome valstiečio sodybą. Bijodami susidurti su enkavėdistais ar jų „akimis“, neskubėjome eiti prie žmonių, nors ir buvome keletą dienų nevalgę. Ilgai stebėjome sodybą. Pakilusi saulutė ėmė maloniai šildyti. Išsirengę ir išsidžiovinę peršlapusius drabužius, toliau stebėjome sodybą, joje matėme vaikstant tik moteris. Nors ir rizikuodami, bet, augančio alkio vejami, užėjome į sodybą. Mus pasitiko baltarusių šeima: vyras, žmona ir jų dukra – gerokai paūgėjusi paauglė. Sutiko maloniai, nors iš karto suprato, iš kur tokios išvaizdos svečiai (buvome apžėlę barzdomis, purvini, nuo išsekimo vos ant kojų besilaikantys). Pavalgydino, pernakvino ir patarė neiti Vilniaus kryptimi, nes nuo ten traukiasi Raudonoji armija, kelyje sutiktus žmones stabdo, tikrina, o dokumentų neturinčius šaudo. Šeimininkas patarė į kelią neskubėti, kartu pasiūlė: „Aš jus valgydinsiu, duosiu pastogę, o jūs atsilygindami iškasite man šulinį. Atrodysite darbininkai ir pašaliniais nekils įtarimų.“ Mielai sutikome ir visą savaitę kasėme šulinį, o fronto gaudesys slinko į rytus. Vieną dieną šeimininkas ryžosi pasiūsti savo dukrą į Červenę pasižvalgyti. Netrukus parbėgusi dukra pranešė, kad Červenėje jau vokiečiai ir visais keliais rieda jų kariškos mašinos. Tuojau išsiruošėme į kelionę. Šeimininkai įdėjo kelionei virtų bulvių (tai, ką patys turėjo). Padėjo baltarusių šeimai už gerą širdį, išskubėjome į Červenę. Čia miestelio parke prisistatėme pirmam sutiktam vokiečių karininkui. Karininkas sužinojęs, jog esame iš Lietuvos, prakalbo lietuviškai. Pasirodė – būta vokiečio iš Klaipėdos krašto. Gavę leidimus, išskubėjome Lietuvos link, per Vilnių į namus. Pakeliui prie mūsų dar prisidėjo du rusų kareiviai, pasimetę nuo bėgančios armijos ir panorę keliauti kartu. Bet ši kompanija su jais truko iki pirmojo vokiečių patulio. Rusų kariai, kaip neturintys leidimų, buvo atpažinti ir sulaikyti...“⁵¹

Apie tolesnę savo kelionę P. Juška M. Valinčiui pasakojo: „Grįžimo kelias buvo nelengvas... Laikydamasis Vakarų krypties pagal besileidžiančią saulę, naktimis ėjau Lietuvos pusėn [neaišku, kokiomis aplinkybėmis jis išsiskyrė su J. Bražuku – A. V.]. Dienomis eidavau miškais, apsimetęs pasiklydusiu grybautoju. Tris dienas jau buvau nieko nevalgęs. Bet Dievas mane antrą kartą gelbėjo, šį kartą – nuo bado mirties. Vieną dieną nutariau užėti į kokį kaimą paprašyti nors tų gardžiųjų bulvių. Dar tolokai nuo kaimo miško tankmėje pastebėjau medinę statinę, uždengtą skudurais. Ilgai svarstęs, sulaukęs vakaro, nuėjau pasižiūrėti radinio. O ten, Dieve mano, raugas degtinei varyti. Paragavau, pajutau svaigulį galvoje. Supratau, kad tai galima valgyti, tik atsargiai. Tokį „lobį“ radęs,

⁵¹ Rapolo Juškos prisiminimai, autoriaus užrašyti 1990 11 15 Šiluvoje; LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. b./b. t. 1–4.

nutariau toliau nekeliauti. Atokiau suradęs tankią eglę, joje įsitaisiau, kad niekas manęs nematytų, o ankstų rytą nuėjau prie statinės, su kepure pasisėmęs to raugo, papusryčiauvau ir – į eglę. Kad smagus būdamas neiškrisčiau, suplėšiau savo marškinius ir prisirišau. Taip karališkai išsimiegojau tris paras. Tada pajutau sustiprėjęs ir galįs toliau keliauti... Po savaitės kelio pasiekiau Lietuvos sieną, nors ir čia nieko gero neradau. Mat čia gyveneno vien lenkai. Sužinoję, kad aš lietuvis, rusų persekiotas ir dar vos gyvas, net ir klausyti manęs nenorėjo. Patarė kreiptis į lietuvius, kurie netoli gyveną. Buvau labai nusilpęs ir alkanas, todėl su ašaromis akyse prašiau nors kąsni duonos. Tai pastebėjęs senyvo amžiaus žmogus mane sulaikė ir padavė gabalėlį vištienos. Už tai padėkojęs ir po truputį kramtydamas, keliavau toliau. Už pusdienio kelionės suradau ir lietuvius, bet labai jau vargingai gyvenančius. Tačiau pamaitinti ir pernaktinti neatsisakė. Šitaip elgetaudamas po truputį artėjau prie gimtųjų namų...⁵²

P. Juška grįžo į Šiluvą 1941 m. liepos 15 dieną. Čia rado tuščius namus: žmona su trimis vaikais tuo metu jau keliavo Komijos tundros keliais. Toks pat likimas buvo ištikęs ir Liudo Adomėno, Jono Šeškūno, J. Bražuko ir kitų šeimas. Kartu čia sutiko ir iš Červenės siaubo jau grįžusius savo nelaimės draugus, savaip išvengusius žūties, L. Adomėną ir Petrą Žickį. Kitų į Červenę patekusių šiluviškių likimas nežinomas. Iš jų J. Šeškūnas, pasak Raseinių NKGB pažymos, sušaudytas per evakuaciją. Tremtinių sąrašuose irgi rašoma, kas J. Šeškūnas sušaudytas 1941 m. birželio 26 d. netoli Bigosovo geležinkelio stoties (Polocko sr., Baltarusija)⁵³.

P. Juška ir P. Žickis, paveikti asmeninės tragedijos, tuoj pat įstojo į Šiluvoje jau veikiančią LAFo būrį ir dalyvavo laikinai atkuriant Nepriklausomos Lietuvos valdžios struktūras ir tvarką. 1944 m. bolševikams vėl artėjant prie Lietuvos, Pranas Juška, atsimindamas pergyventą Červenės siaubą, nutarė antrą kartą į jų nagus nepasiduoti ir išėjo partizanauti.

Nuo represijų prieš asmenis iki masinio šeimų trėmimo. Juridinis pagrindas, įpareigojantis centralizuotai represuoti atskiras Lietuvos žmonių kategorijas, buvo bendras Sovietų Sąjungos VKP(b) CK ir Liaudies komisarų tarybos 1941 m. gegužės 14 d. nutarimas Nr. 1299-526 „Dėl svetimo ardomojo elemento išskeldinimo iš Pabaltijo, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos ir Moldavijos respublikų“. Jį vykdyti pavedė savo represinėms struktūroms: Lietuvos KP(b) CK, apskričių kompartijos komitetams ir jų kontroliuojamiems NKVD ir NKGB skyriams.

Apie masinius Šiluvos regiono žmonių trėmimus į Sibirą 1941 m. birželio 14–22 d. jau esu rašęs knygoje „Šiluvos regiono dvarai ir jų vidaus teisė (XVI–XX a.)“ (t. 2, Vilnius: Versmė, 2017). Čia galima tik šį tą papildyti.

Kazimiera Rašimaitė-Stankienė prisimena: „1941 m. birželį viską nustelbė baisi žinia: žmones veža. Ištisomis šeimomis. Pateko į tą pirmąjį masinį trėmimą ir Jono Žemaičio sesers Kotrynos Juškienės šeima. Rapolas ir Kotryna Juškos gyveno nuosavame name, kurį buvo pasistatę netoli Šiluvos kapinių, prie garsiosios Šnabapypkės pušies. Turėjo tris

⁵² Marijono Valinčiaus prisiminimai (2014).

⁵³ *Lietuvos gyventojų genocidas*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 1999, p. 804.

vaikus: Aušrelę (5 m.), Ramojų (4 m.) ir Rūtėlę (3 m.). Kai atvažiavo jų vežti, kilo verksmai, aimanos. Per tą sąmyšį Aušrelė sugriebė už rankutės Rūtėlę ir išbėgo į miestelį pas senelius pagalbos. Buvo jau iki kapinių nubėgusios, bet jas milicininkai prisivijo pro tvoros skylę belendančias. Rūtėlę nutvėrė už kojytės ir traukdami ją išnarino. Sužvėrėję niekšai parvilko klykiančias mažyles ir įmetė pas Katrelę į sunkvežimį. Ji su mažamečiais vaikais buvo nugabenta į Tytuvėnų geležinkelio stotį, kur jau laukė gyvuliniai vagonai.

Visą vargingą kelionę Rūtėlė be paliovos klykė nuo skausmo, bet pagalbos niekas nesuteikė. Juos nuvežė į Komiją, kur išbuvo daugiau kaip 20 metų. Į Lietuvą Juškų šeima grįžo tik 1963 m. O Rūtėlė taip ir liko raiša...⁵⁴

Kai dėl Šiluvos VK darbuotojų, tai jie, išskyrus kompartijos narius, vengė dalyvauti 1941 m. vietos žmonių trėmimuose. Kai kuriuos potencialius tremtinius, kaip liudijo Juzefa Pacevičiūtė-Gudienė iš Lauciškės dvaro, iš vakaro kažkas „iš Šiluvos valsčiaus darbuotojų“ įspėjo nebūti namuose. VK pirmininkas Mykolas Mockevičius, sužinojęs apie rengiamus tą naktį žmonių trėmimus ir nujausdamas, kad enkagėbistai sieks jį, kaip pirmininką, panaudoti trėmimams valsčiuje legalizuoti, naktį iš birželio 14 į 15 d. pasislėpė. Enkagėbistai po kelis kartus naktį bėgiojo į jo nuomojamą butą Šiluvoje, vis jo ieškojo, keikėsi, bet nesėkmingai...⁵⁵

1941 m. birželio 14–18 d. iš Lietuvos ištremti 30 485 asmenys⁵⁶. Nuo tolesnių sovietų represijų vietos žmonės bent laikinai išgelbėjo prasidėjęs karas.

3. Karas ir 1941 metų Šiluvos valsčiaus sukilėliai

Karo pradžia vietos žmonių akimis. Stasys Ralys prisiminė: „1941 m. birželio 21 d., šeštadienis. Žmonės Šiluvos bažnyčioje kalba, kad Mašinų-traktorių stoties traktoriai gavo įsakymą suvažiuoti į Lyduvėnus. Kalba, kad Lyduvėnuose iškastos dvi tranšėjos, gana ilgos ir plačios, ir į jas guldys lietuvius... Dėdė klausėsi Londono radijo, kuris lenkiškai pranešė, kad 10-ties dienų laikotarpiu kils karas tarp Rusijos ir Vokietijos... Naktį negalėjome užmigti, girdėjosi didelis dundesys... Pasirodo, nuo Radviliškio link Lyduvėnų važiavo sovietų šarvuotas traukinys, kuris negalėjo pervaziuoti Lyduvėnų tilto ir buvo priverstas grįžti į Radviliškį...“⁵⁷

Marijonas Valinčius: „1941 m. birželio 22 d., sekmadienis, išaušo šilta ir graži diena... Saulei leidžiantis, buvo girdėti vakarų pusėje neaiškus dundėjimas. Buvo manoma, kad tai rusų kariuomenės manevrai, kurių garsą ir anksčiau girdėdavome. Bet tie garsai kas kartą darėsi vis aiškesni... Sekmadieniais kaimo žmonės sunkesnių darbų nedirbdavo, važiuodavo arba pėsti eidavo į bažnyčią. Taip ir ši kartą, jau einant į bažnyčią, buvo

⁵⁴ Rašimaitė-Stankienė, K. Min. str., p. 70.

⁵⁵ Petro Želvio prisiminimai, autoriaus užrašyti 1992 08 13 Vilniuje. NKGB sudarytus tremtinių sąrašus tvirtino LKP(b) apskričių, valsčių sekretoriai ir vykdomųjų komitetų pirmininkai. M. Mockevičius slapstėsi, matyt, nenorėdamas savo parašu patvirtinti Šiluvos valsčiaus tremiamų asmenų sąrašą.

⁵⁶ Damušis A. *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais*, trečiasis pataisytas leidimas, Fondas „Į Laisvę“, 1991, p. 23.

⁵⁷ Stasys Ralys-*Aušra*. *Curriculum vitae*, p. 25.

matyti aukštai skrendantys lėktuvai su vokiškais ženklais. Visiems tapo aišku – karas. Baimė ir nežinia slėgė žmones. Susirinkę į bažnyčią, jie laukė kunigo pamokslo. „Gal jis daugiau žino, tiksliau pasakys.“ Kun. Katela, įlipęs į amboną, trumpai pasakė, kad ši rytą, 4 valandą, vokiečių kariuomenė peržengė sieną. Matėsi ir Šiluvos milicijos kieme bruzdesys: buvo kraunami į vežimus baldai ir važiuojama Tytuvėnų geležinkelio stoties link. Tai pajuto ir vietiniai aktyvistai komjaunuoliai, kurie stoviniavo bažnyčios šventoriuje (kur dabar kioskas *Caritas*) laikydami rankose maldaknyges. O po sumos, apie 15 valandą, per Šiluvos miestelį pradėjo žygiuoti rusų kariuomenės pėstininkai nuo Tytuvėnų Raseinių link. Tai buvo labai graudus reginys. Kareiviai suprakaitavę, išsekę, nublukusiomis uniformomis, vos vilko kojas, apvyniotas kažkokiais autais, kurių ir vardo mes nežinojome. Sunkūs batai, vadinami „branavykais“, matyt, ne vienam spaudė kojas. Kareiviai ėjo raišiodami, liūdnamis veidais, ištroškę, dulkinai, tik akys blizgėjo. Matydami tokį reginį, kai kurie žmonės pirko iš žydų krautuvių duoną ar bandelę ir dalijo kareiviams. Šie priimdavo duoną su tokiu dėkingumu ir nuoširdžia padėka, kad ne vienam kareiviui ir dovanotojui akyse pasirodydavo ašara. Kiti žmonės pastatė ant šaligatvio kibirus vandens. Vienas kitas kareivis, išėjęs iš rikiuotės, godžiai gėrė vandeni. Ant tokių kareivių politrukai rėkė visa gerkle, bet kareiviai mažai į tai kreipė dėmesį. Atsigėrę grįždavo į rikiuotę...

Birželio 23 d., pirmadienis. Fronto gausmas vis labiau girdisi ne tik iš vakarų, bet ir Kauno pusės. Apie 10 valandą staiga virš Šiluvos pušyno, pietinėje miestelio pusėje, pasirodė 14 vokiečių bombonešių. Pasidaliję į du žiedus, jie vienas po kito, pikiruodami iš nedidelio aukščio, bombardavo miške pasislėpusią rusų diviziją. Tai truko apie porą valandų su nedidelėmis pertraukomis. Iš divizijos nieko neliko...⁵⁸

Po kurio laiko nuėjęs į bombardavimo vietą S. Ralys sakėsi išvydęs tokį vaizdą: „... Daugybė mašinų su įvairiu turtu, mašinose įtvirtinti sudvejinti kulkosvaidžiai, pritaikyti šaudyti į lėktuvus. Vienos mašinos pakrautos šaudmenimis, kitos – įvairia technika, maisto produktais. Dauguma tų mašinų degė, net baisu buvo žiūrėti, kai kur nuo karščio sproginėjo šaudmenys, kulkosvaidžiai įkaitę kartais paleisdavo į orą serijas⁵⁹“.

M. Valinčius: „Po bombardavimo šiluviškiai dar ilgai nešė, kas dar buvo likę nesudeginta, nesunaikinta. Buvo rasta net divizijos pinigų kasa. Ją radęs žmogelis iki pat 1948 m. turėjo rusiškų červoncu. Mūsų Vilkiškių kaimo kaimynas Vladas Lydeka turėjo tiek parsivežęs „branavykų“, kad ketverius metus tais batais dėvėjo visas kaimas. Žuvusius kareivius laidojo apie dvi savaites, nes kiti buvo užversti medžiais, išmėtyti po krūmus. Likę gyvi išsislapstė po pelkę ir laukė momento, kad galėtų trauktis į Rusiją, daugelis jų pasidavė vokiečiams ir nelaisvę. Užėjusiems pas mus rusų kareiviams mama per dieną išdalydavo po kelis kepalus duonos ir trijų karvių pieną. Būdavo dienų, kai ir paduoti neturėjome ką. Tada mama virdavo bulves ir taip maitino vargšus kareivėlius, kurie buvo nusilpę ar sužeisti. Tokie eidavo į vieškelį ir laukdavo vokiečių, kad paimtų į nelaisvę.“

⁵⁸ Čia kalbama apie sovietų karinę autokoloną (apie 50 mašinų), judėjusią nuo Raseinių į Šiluvą ir bandžiusią pasislėpti Šiluvos pušyne (žr.: LYA, f. K-1, Alfonso Vaitiekūno b./b. 26157/3 (1946), l. 43).

⁵⁹ Stasys Ralys-*Aušra*. *Curriculum vitae*.

Už poros dienų, apie trečiadienį, pasirodė motorizuoti vokiečių daliniai, važiuojantys Šaukoto link. Mat kituose keliuose sutikę rusų armijos tankų pasipriešinimą turėjo pristabdyti tolesnį judėjimą. Mūsų Vilkiškių–Šaukoto vieškelis buvo laisvas, todėl juo judėjo vokiečių daliniai, nesutikdami pasipriešinimo. Važiavo daugiausia automašinos, motociklai ir lengvieji tankai. Tai buvo ta kariuomenė, kuri dar nebuvo ragavusi karo: mašinos naujos, vos kelis šimtus kilometrų pravažiavusios, kareiviai žvalūs, švariai apsirengę, jie prašydavo tik lašinių ir kiaušinių, rūkydavo dar kaime nematytas cigaretes. Mes, vaikai, rinkdavome pakelėse vokiečių kareivių numestas cigarečių dėžutes, kad jų blizgančiais popierėliais galėtume papuošti Kalėdų eglutę. Šiaip kaimo žmonės buvo atsargūs su vokiečiais, nors miestų ir kitų vietovių žmonės juos sutiko su gėlėmis ir šūkais. Mat sovietų areštai, trėmimai, žudymai dar buvo neužmiršti. Bet vėliau kentėjo ir nuo vokiečių, kaip ir nuo sovietų...

Buvo atveju, kai iš apsupties bėgdami rusų tankai verždavosi padrikai, nežinoma jiems kryptimi, todėl tai vienus, tai kitus pašaudavo vokiečiai įvairiose mūsų apylinkės vietoje. Vienas nedidelis tankas įklimpo į pelkę mūsų pievoje, kitas pritrūkęs degalų buvo paliktas ant kelio Pažiobrio kaime, dar du – Papušynio kaime (prie Šaukoto). Tie paskutiniai rusų tankai pridarė nemažai rūpesčių vokiečių kariuomenei, nes tarp jų buvo ir supersunkieji tankai KV-1 ir KV-2. KV-1 tankas svėrė 43 t, turėjo 76 mm patranką ir buvo skirtas kovai su priešo tankais. KV-2 buvo dar sunkesnis – 52 t, 3 m aukščio, turėjo 152 mm patranką. Tai buvo tankas pabaisa, kuris vokiečių tankus tiesiog taranavo. Prie Papušynio kaimo pasislėpęs tankas KV-1 smarkiai apšaudė vokiečių kariuomenės dalinį, esantį Monščinskio dvare. Kai buvo išbandyta visa vokiečių prieštankinė ginkluotė ir ji pasirodė bejėgė prieš šį gigantą, tada vokiečiai ryžosi, tiesiog privažiavę prie pat tanko, susprogdinti jį granatų ryšuliais. Buvo pasiūstas motociklas su dideliu kiekiu granatų. Jas metus po tanko vikšrais, jis buvo pristabdytas, bet tai padarė kareiviai žuvo nuo tanko kulkosvaizžio ugnies. Dar ilgus metus tas tankas riogsojo Papušynio kaime kaip karo pabaisa, stebindamas savo didumu. Jis kartu buvo vokiečiams ir taikinyš išbandyti jų prieštankinę ginkluotę, ją tobulinti, nes dažnai girdėdavome toje vietoje šaudymus iš patrankų. Tuos visus rusų paliktus tankus sugrižę rusai supjaustė ir išsivežė tik 1944 metais.⁶⁰

Sutikti raportu, palydėti ugnimi. Žmonės, prislėgti sovietinių represijų, iš pradžių džiaugėsi karo pradžia, nes su ja siejo areštų, turto konfiskacijų, trėmimų pabaigą ir svarbiausia – tikėjosi Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Turintys radijo imtuvus jau antrąją karo dieną (birželio 23 d.) iš pat ryto (9 val. 28 min.) išgirdo per radiją LAFo vyriausiojo štabo įgaliotinio Leono Prapuolenio pranešimą, kad po Kaune įvykusio sukilimo atkuriamą Nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ta tvarka, kuri buvo Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d., pareigūnai grąžinami į jų buvusias tarnybas, sudaroma nauja Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė, o Lietuvos Respublikos Prezidentu bus išrinktas pulkininkas Kazys Škirpa. Pranešimas baigėsi sovietų uždrausto Lietuvos himno giedo-

⁶⁰ Marijono Valinčiaus prisiminimai (2014).

jimu⁶¹. Tai buvo džiaugsmo žinia ir kartu signalas pradėti sukilimą visoje Lietuvoje. Šiluvos miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai – buvę šauliai, savivaldybės tarnautojai, patriotiškai nusiteikę ūkininkai, vadovaujami buvusio Šiluvos policininko ir savivaldybės raštininko Kazio Pilėno – tuojau išsitraukė slėptus ginklus ir ėmė skubinti sovietų valdžios griūtį: suimnėti komunistus, komjaunuolius, sovietinius aktyvistus, nuo savo dalinių atsilikusius raudonarmiečius⁶². Tai Juozas ir Marijonas Mažeikos, Stasys Bivainis, Vaclovas Šilva, Alfonsas Vaitiekūnas, Kazys Stankaitis, Pranas Taučas, Leonas Žukauskas, Juozas Kušleika, Petras Žickis, Feliksas Petrauskas, Petras Putinas, Radys (Radzevičius) iš Antaniškių, Jonas Meleška iš Kaunatiškės (Grinių) kaimo ir daugelis kitų; iš viso apie 35 asmenys.

Ypač gausus sukilėlių būrys, pasivadinęs „LAFo štabu“ susitelkė Lyduvėnuose (125 asmenys)⁶³. Jam vadovavo mokytojas Klikauskas, štabo nariai: Feliksas Dabšys iš Bulavėnų kaimo, Bronius Kaminskas iš Skiručių kaimo, Kazys Križanauskas, Ignas Bruževičius, Daugienė, Pipinskas... Būrys irgi suiminėjo sovietinius aktyvistus (Laucių, Masalskį, Pavinskį, Vainorių, Dauertą, Kasperavičių, Kušį ir kt.), juos laikė Lyduvėnų bažnyčios sandėlyje, paverstame areštine. Iš suimtųjų buvo paleista tik Marijona Lauciūtė, kiti kažkur išvežti ir sušaudyti. Pasak kitų šaltinių, Lyduvėnų partizanų komitetas 1941 m. rugpjūtį buvo įteikęs vokiečiams 45 komjaunuolių ir aktyvistų sąrašą, iš jo vokiečiai sušaudė 12 asmenų⁶⁴.

Tokie pat sukilėlių būriai telkėsi ir kai kuriuose didesniuose Šiluvos regiono kaimuose (Žalakių, Burbiškių). Iš pradžių jie vadinosi „aktyvistais“ (LAFo – Lietuvos aktyvistų fronto – trumpinys), „Lietuvos partizanis“, „sukilėliais“. Ant rankovių vieni ryšėjo Lietuvos trispalvę, kiti – baltą raištį su Gedimino stulpų atvaizdu, dėl to vadinti ir „baltaraiščiais“. Buvo apsiginklavę pistoletais, vėliau – Raudonosios armijos pamestais šautuvais. Vokiečiai įžengė į Šiluvą birželio 25 d. Lyduvėnų gatve ir čia pirmą kartą susidūrė su vietiniais sukilėliais. Kilo nedidelis konfliktas: vokiečių kareiviai, pamatę sukilėlių Praną Taučą, su pistoletu rankoje besivarantį sovietinį aktyvistą, nežinodami padėties, vos jo nenušovė...⁶⁵

Šiluvos partizanų kuopos komitetas. Po kelių dienų atvykęs į Šiluvą aukštas lietuvių centrinės vadovybės pareigūnas H(G)orodeckis, sukviėtęs penkių žmonių grupę (Stasį Gudžiūną, Juozą Mažeiką, Kazimierą Pilėną-Peleckį, Praną Taučą, Vaclovą Šilvą) ir su jais pasitaręs, paskelbė, jog Šiluvoje nuo šios dienos atkuriamos buvusios lietuviškos įstaigos, vietos policija ir steigama laikinoji Lietuvos valdžia – Šiluvos partizanų

⁶¹ Kazimiero Pilėno-Peleckio tardymo protokolas, 1944 10 06. – LYA, f. K-1, b./b. 28316/3, l. 11; f. 3, ap. 7, b. 63, l. 54. LAFas buvo veikiau katalikiškos patriotinės krypties žmonių organizacija ir jai daugiausia priklausė inteligentai, kunigai.

⁶² Žalakių k. aktyvistų grupė: P. Žickis, P. Barakauskas, V. Plokštys ir Vaclovas Brazauskas dar ir 1942 m. pavasarį netoli Žalakių k. miške apsupo ir nukovė keturis besislapstančius rusų kareivius, galbūt pabėgusius karo belaisvius. Žr.: LYA, f. K-1, Petro Žickio b./b. 45513, l. 70.

⁶³ Ten pat, l. 252.

⁶⁴ Vinco Stankaičio apklausos protokolas, 1944 10 24. – LYA, f. K-1, B. Ripinsko b./b. 9865/3, l. 43.

⁶⁵ Stasio Šimkaus (g. 1907) apklausos protokolas, 1949 05 20. – LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. b./b. 42189/3, t. 1, l. 4–5.

kuopos komitetas: pirmininkas Stasys Gudžiūnas (vėliau Kazimieras Pilėnas-Peleckis), pavaduotojas Juozas Mažeika, sekretorius Pranas Taučas, nariai K. Pilėnas ir V. Šilva)⁶⁶.

Iškilmingi posėdžiai išvijus sovietus. Sovietų valdžios pašalinimo proga Komitetas ir buvę šauliai 1941 m. liepos 2 d. organizavo Šiluvoje iškilmingą posėdį. Į buvusią šaulių salę rinkosi žmonės pasmerkti sovietų vykdytų represijų ir padėkoti vokiečiams nors ir už laikiną „išvadavimą“. Į posėdžio prezidiumą buvo pakviesti Komiteto nariai: Stasys Gudžiūnas (jis ir pirmininkavo), Pranas Taučas, Petras Žickis, Petras Mockus iš Kaulakių, Kotryna Rašimienė (iš Tverijoniškės, Leonavos), vokiečių karininkai. Posėdyje kalbėdamas vikaras Antanas Kazlauskas pasmerkė sovietų 1940–1941 m. nusikalstamą veiklą prieš lietuvių tautą, ypač žmonių trėmimus. Sovietų politikoje dalyvavusią poetę Salomėją Nėrį pavadino „Akiniuotąja gyvate, kuri ėjo į Rusiją atnešti ant savo pečių tarybinę saulę“. Su vokiečių atėjimu siejo saugesnio gyvenimo viltis. Kvietė susirinkusiuosius toliau kovoti su likusiais Lietuvoje komunistais...⁶⁷

Tokį pat iškilmingą susirinkimą Lyduvėnuose 1941 m. liepos 29 d. surengė ir vietinis LAFo štabas. Susirinkime dalyvavo apie 200 žmonių: vietos sukilėliai aktyvistai, miestelio gyventojai, Lyduvėnų pradžios mokyklos moksleiviai, vokiečių kareiviai ir karininkai. Susirinkimą vedė LAFo štabo vadas Klikauskas. Kalbėjo aktyvistai, kalbę sovietų kalėjimuose. Jie ragino kuo greičiau likviduoti bolševikų valdžios liekanas, represuoti prosovietiškausi asmenis. Lyduvėnų klebonas Bronius Gaižutis kvietė susirinkimo dalyvius kovoti už laisvą nepriklausomą Lietuvą, linksmo juos anekdotais, pajuokiančiais internacionalą, sovietų institucijas, jų klubus, kultūrą⁶⁸.

Šiluvos partizanų kuopos komiteto veiklos sustabdymas. Tačiau džiaugtasi neilgai. Komitetas veikė šiek tiek daugiau kaip tris savaites, nes netrukus paaiškėjo, kad „išvaduotojai“ – tai tik nauji okupantai. Vokiečiai atsisakė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, lietuvių sudarytą Laikinąją vyriausybę ir bet kokias savarankiškas lietuvių įstaigas. 1941 m. liepos 25 d. okupacinė valdžia paskelbė, jog Lietuvoje įvedama okupacinė civilinė administracija (*Zivilverwaltung*), o vokiečių paskirtas Lietuvai generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas (Adrian von Renteln) 1941 m. rugsėjo 22 d. oficialiai panaikino LAFą ir jo turtą konfiskavo. Šiluvos regione visą valdžią okupacinė vokiečių administracija jau buvo perėmusi gerokai anksčiau (apie liepos vidurį), kai sukilėlių sudarytos policijos vadovavimą perėmė iš Raseinių atsiųstas jau vokiečių skirtas Simonas Ruikys (45 m.), vėliau – K. Stankus, vykdančys jau vokiečių valdžios įsakymus. Naikinant tokį pat Komitetą kaimyniniame Tytuvėnų miestelyje, matyt, pasipriešinta, nes dalį jo narių vokiečiai sušaudė, dalį sukilėlių priverstinai pavertė policininkais⁶⁹. Šiluvos komitetas kurį laiką dar dirbo nelegaliai. Jo nariai gaudavo slaptą lietuvišką laikraštį, raginantį

⁶⁶ Kazimiero Pilėno-Peleckio tardymo protokolas, 1944 10 06. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 54–55.

⁶⁷ Antano Vičo-Vičiūno apklausos protokolas, 1949 01 18. – LYA, f. K-1, kun. Antano Kazlausko b./b. P-12326/Li, t. 1, l. 99–100.

⁶⁸ Lyduvėnų klebono Broniaus Gaižučio tardymo protokolas, 1945 10 16. – LYA, f. 3, Juozo Jakubonio ir kt. b./b. 6497/3, l. 179.

⁶⁹ Raseinių apskrities NKVD veiklos per 1944 10 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 42.

nepaklusti vokiečiams, boikotuoti jų paliepimus, o miško paruošų darbininkus – sabotuoti vokiečių nustatytas miško kirtimo kvotas⁷⁰.

Svarbu pabrėžti: kol veikė Šiluvos partizanų kuopos komitetas, nebūta nė vienos akcijos prieš vietos žydus: veikta, kaip minėta, tik prieš lietuvius sovietų kolaborantus (komunistus, komjaunuolius, sovietinius aktyvistus), bet nebuvo suimtas ar sulaikytas nė vienas miestelio ar apylinkių žydas, nepasikėsinta nė į vieną jų krautuvę. Apskritai žydai tuo metu buvo tarsi už šių įvykių ribų. Tai paneigia Lietuvos nedraugų pasaulyje platinamą nuomonę neva 1941 m. birželio 23 d. sukilimas davęs pradžią žydų genocidui Lietuvoje. Akcijos prieš juos prasidėjo tik kai valdžią, taip pat ir policiją, Šiluvoje perėmė vokiečių administracija ir ėmėsi vykdyti iš anksto suplanuotą nusikalstamą žydų eksterminacijos politiką.

Šitaip vėl kardinaliai pasikeitė politinė situacija: sovietai ir naciai lietuvių tautai tapo vienodais priešais. Nepajėgiant pakeisti susiklosčiusios situacijos, nutarta laukti, kol abi grėsmingos Lietuvai jėgos žūtbutinėse tarpusavio grumtynėse išsekins viena kitos jėgas ir galbūt pasikartos 1918 m. situacija, tuo labiau, kad 1941 m. rugpjūčio 14 d. JAV prezidentas Franklinas Ruzveltas (Franklin Roosevelt) ir Anglijos premjeras Vinstonas Čerčilis (Winston Churchill) pasirašė Atlanto chartiją, kurios 3 str. skelbė: „Visoms tautoms turi būti duota teisė pasirinkti valdymo formas; toms tautoms, iš kurių ji atimta, toji teisė turi būti grąžinta“⁷¹, o tų metų rugsėjo 24 d. prie Chartijos prisijungė ir Sovietų Sąjunga. Todėl manyta, jog reikia išlaukti ir išsaugoti jėgas ateities kovoms. Su tokiomis mintimis 1941 m. rugsėjį išsiskirstė Šiluvos partizanų kuopos komitetas. Dalis vietos sukilėlių, kaip minėta, perėjo į vokiečių policiją arba į pagalbinę policiją, talkino vietos gyventojams ginantis nuo plėšikaujančių sovietų diversantų, ėjo miestelyje nakties sargybą, kai kurie iš jų dalyvavo ir vokiečių rengiamose akcijose prieš žydus.

Šiluvos sukilėliai per savo veikimo laikotarpį buvo sulaikę ir areštavę apie 20 sovietinių aktyvistų ir komjaunuolių. Kurį laiką juos kalino Šiluvos areštinėje, paskui iš jų 10 ar 12 išvežė į Raseinių kalėjimą, iš ten po 2 mėnesių dalį kalinių paleido.

1941 m. suimtų sovietinių aktyvistų ir komjaunuolių sąrašas

1. Baniėnė, Jadvyga, iš Šiluvos, sovietinio Šiluvos kooperatyvo darbuotoja, komjaunuolė.
2. Barauskas, Povilas, Jono, 1940 m. Vaikštaičių k. tarybos pirmininkas.
3. Dapkus, Bronius (g. 1912), Juozo, iš Kaulakių k., 1941 m. komjaunimo kuopelės sekretorius, sovietinis grūdų paruošų darbuotojas, suimtas 1941 m. liepą Žalakių k. sukilėlių, laikytas Šiluvos areštinėje, vėliau išvežtas į Raseinių kalėjimą, iš kur po 8 mėn. paleistas.
4. Dapkus, Stasys, sovietinis aktyvistas, partizanų nukautas 1945 m.
5. Eitmanas, Pranas.
6. Jankauskas, kompartijos narys.
7. Kačiukas, Jonas (g. 1920), Vlodo, iš Skaraitiškės, 1940 m. apylinkės komjaunimo organizacijos sekretorius. Kalintas Raseinių kalėjime, vėliau užverbuotas gestapo naudai ir paleistas.
8. Kaminskas, Julius.

⁷⁰ Kazimiero Pilėno-Peleckio tardymo protokolas, 1944 10 20. – LYA, f. K-1, b./b. 28316/3, l. 11.

⁷¹ Daugirdaitė-Sruogienė, V. *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vyturys, 1990, p. 354.

9. Kučinskis, Stasys (g. 1908), Prano, 1940 m. sovietų kaimo apylinkės sekretorius, suimtas 1941 m. birželio 29 d., po 1,5 mėnesio paleistas iš Raseinių kalėjimo.
10. Lebeckis, Teodoras, dainavęs sovietines dainas, nukautas pokario partizanų.
11. Levikovaitė, Helena (Elena), (g. 1916 Bisvainėlių k., Šiluvos vlsč.). Šiluvoje išmokusi siūti, iki 1940 m. dirbo siuvėja Betygalos vlsč., čia užmezgė ryšius su Betygalos valsčiaus kompartijos vadovu V. Katkumi, vėliau tapusiu Raseinių kalėjimo viršininku (1940–1941 m.), garsėjusiu žiauriu elgesiu su politiniais kaliniais, platino iš Raseinių ir Kauno atvežamus kompartijos lapelius, siuvo komunistines vėliavas, dalyvavo MOPRO veikloje renkant aukas įkalintiems komunistams. 1940 m. P. Spraunius ją paskyrė Šiluvos parduotuvės komisare, o parduotuvę nacionalizavus – jos pardavėja, čia ji iki 1941 m. birželio 22 d. veikė ir kaip slapta NKGB agentė. 1941 m. birželio 24 d. sukilėlių suimta ir po 2 savičių kalinimo Šiluvos areštinėje išvežta su kitais kaliniais į Raseinių kalėjimą. Buvo surasta jos pačios rašyta (galbūt P. Sprauniui) išsami autobiografija su prašymu priimti į Komunistų partiją. Dėl to buvo priskirta prie pasmerktųjų sušaudyti. Bet išgelbėjo lietuvis vertėjas, paaiškindamas vokiečiui, jog tai esąs ne prašymas priimti į Komunistų partiją, o prašymas gauti darbo. Todėl su kitais kaliniais rugpjūčio mėnesį buvo paleista. Į Šiluvą negrįžo. Slapstėsi Betygalos, Ariogalos valsčiuose, ten susidėjo su sovietų diversantais ir jiems talkino. Po karo grįžo į Šiluvą ir kurį laiką dirbo parduotuvės pardavėja⁷².
12. Miknius, Petras, Prano, iš Žaiginio, 1940 m. komjaunuolis.
13. Pocilauskas, Antanas, (g. 1898), Igno.
14. Vičas, Vacys, 1940 m. komjaunuolis, paleistas iš arešto įstojo į Juozo Ulvydo iš Žalakiškių k. vadovaujamą sovietinių diversantų būrį.
15. Sokas, Jonas, iš Žaiginio, buvęs savanoris, kaltintas veikimu NKGB naudai, po karo – stribas, nukautas partizanų 1946 m.
16. Šerys, Stasys, Šiluvos pradžios mokyklos vedėjas, sušaudytas Raseiniuose.
17. Urniežius, Vaclovas, samdinys, 1940 m. konfiskuoto Šaukoto A. Monščinskio dvaro komisaras, suimtas Šiluvos sukilėlių 1941 m. kartu su motina, 6 mėnesius kalintas Šiluvos areštinėje, vėliau paleistas.
18. Vaišvila, Juozas, sovietinis paruošų darbuotojas, kalintas Raseinių kalėjime, po 2 mėnesių paleistas, 1945 m. rugpjūčio 18 d. naktį į 19 d. nukautas V. Daukanto-Ryto būrio partizanų.
19. Volbekas.
20. Vosylius, Vladas.

Suimti buvo tik antraeiliai ar trečiaeiliai asmenys. Pagrindiniai 1940–1941 m. Šiluvos sovietiniai aktyvistai – kompartijos sekretorius Pranas Spraunius, Šiluvos valsčiaus komjaunimo komiteto sekretorius Juozas Ulvydas (g. 1921) spėjo evakuotis į Rusiją⁷³. Į sukilėlių rankas buvo patekęs ir minėtas Šiluvos VK pirmininkas Mykolas Mockevičius.

⁷² Elenos Levikovaitės gyvenimo aprašymas, 1945 03 12. – LYA, f. 979, ap. 979-1, b. 62, l. 3–4.

⁷³ P. Spraunius pasitraukė į Kirovo sritį, dirbo traktorininku Katelnicos kolūkyje, nuo 1941 09 gydėsi tuberkuliozės ligoninėje Dagestano autonominėje respublikoje. Tos respublikos Dagestano sr. VKP(b) komitetas jį 1945 04 10 pasiuntė į Lietuvą dirbti partinio darbo, nuo 1945 10 paskirtas Raseinių aps. karių šeimų valstybinio aprūpinimo skyriaus vedėju, apskrities rinkimų į SSRS AT komisijos pirmininku, nuo 1946 05 – Tytuvėnų vlsč. kompartijos sekretoriumi, o 1950 m., susikūrus Tytuvėnų rajonui, – to rajono LKP(b) pirmuoju sekretoriumi. Visur reiškėsi kaip itin uolus okupacinio režimo nurodymų vykdytojas. (Žr.: Prano Sprauniaus autobiografija, 1945 m., ir Raseinių aps. LKP (b) I sekretoriaus T. Mončiunsko rašyta Prano Sprauniaus charakteristika, 1947 01 20. – LYA, f. 979, ap. 979-6, b. 215, l. 5–8.)

Birželio 23 d. pavakare jis su šeima bandė trauktis į Rusiją, vežimu važiavo Šaukoto link, norėdamas patekti į Radviliškio geležinkelio stotį. Miestelį pasiekė sutemus, ten pas ūkininką daržinėje įsiprašė nakvynės. Kai rytą pabudo, žiūri – visur vokiečiai. Su savimi turėta pistoletą ir Šiluvos valsčiaus VK antspaudą skubiai paslėpė po daržinės balkiu (po karo juos atrado) ir grįžo į Šiluvą. Čia tuoj pat buvo sukilėlių suimtas ir norėta jį sušaudyti. Bet užstojo buvęs A. Smetonos laikų Šiluvos valsčiaus savivaldybės sekretorius Ernestas Berzinis: „Kaip žmogus Mockevičius geras, bet politiškai tamsus kaip bato aulas.“ Be to, žmonės žinojo, kad M. Mockevičius visai vengė dalyvauti sovietų organizuojamuose 1941 m. birželio 14 d. trėmimuose⁷⁴. 1944 m. grįžus sovietams, jam vėl buvo siūlomos tos pačios pareigos, bet M. Mockevičius atsisakė: „Geriau mūrysiu krosnis...“⁷⁵

1941 metų sukilėlių būriai Šiluvos valsčiaus kaimuose: Žalakių sukilėlių būrys.

Į atskirą sukilėlių grupę buvo susibūrę ir kaimyninio Žalakių kaimo gyventojai Vladas Plokštys, Petras Žickis, Pranas Barakauskas ir Vaclovas Brazauskas iš Vaikštaičių kaimo (jis ir būrio vadas), savo būstinę įsirengę Žalakių kaimo pieninėje. Jie rinko Raudonosios armijos išmėtytus ginklus, jais ginklavosi, sulaikinėjo atsitraukiančius raudonarmiečius (4 nukovė ir 1 paėmė į nelaisvę), sulaikė 3 sovietinius aktyvistus komjaunuolius: Petrą Miknių, Prano, iš Žaiginio, Bronių Dapkų, Juozo, (g. 1912) iš Vaikštaičių, Povilą Barauską (g. 1908), Vosylių, vadino juos „komunistais“, nors formaliai nė vienas iš jų Komunistų partijai nepriklausė.

Sovietinės, o vėliau nacistinės okupacijų ideologiškai supriešinti žmonės vieni kitus dėl vienokių ar kitokių pažiūrų vadino „komunistais“, kiti – „fašistais“. Nuo besikeičiančių valdžių skirtingos socialinės grupės ar asmenys patyrė skirtingų nuoskaudų, todėl pyktį, susikaupusį ant buvusios valdžios, kartais išliedavo ant savo kaimyno, ėjusio toje valdžioje kad ir visai menkas kaimo seniūno (pirmininko) pareigas. Štai Povilas Barauskas (g. 1908), Jono, iš Borsčiznos 1940 m. buvo sovietų paskirtas Vaikštaičių apylinkės tarybos pirmininku ir, kaip pareigūnas, pagal kompartijos nurodymus paliepė Žalakių kaimo gyventojui Vladui Plokščiui, turinčiam dvi kuliamąsias mašinas, iškulti nemokamai mažžemiams javus. Šis atsisakė. P. Barauskas apie tai pranešė Šiluvos valsčiaus kompartijos sekretoriui Pranui Sprauniui, šis jau oficialiu raštu įpareigojo Plokštį tai padaryti. Dėl šio pranešimo V. Plokštys užsidedė kerštu ir, atėjus vokiečiams, su minėtais savo kaimo ginkluotais sukilėliais smurtavo prieš P. Barauską: „Na, ką, komuniste! Dabar tau reikalinga mano kuliamoji?“⁷⁶

Burbiškių sukilėlių būrys. Trečias sukilėlių būrys Šiluvos valsčiuje veikė Burbiškiuose. 1941 m. birželio 23 d. Burbiškių, Maižiškių ir Paluknio kaimų jauni vyrai, buvę šauliai Viktoras Levikas (g. 1919), Viktoras Bakanauskas, Vladas Kazlauskas, Juozas

⁷⁴ Petro Želvio prisiminimai (1992).

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Povilo Barausko apklausos protokolas, 1955 07 04. – LYA, f. K-1, Vlodo Plokščio, gyvenusio Antano Ambrozaičio pavarde, b./b. 5289, l. 142. Po karo P. Barauskas ir P. Žickis buvo 1944 m. sovietų represuoti ir žuvo sovietų lageriuose. Vaclovas Brazauskas, sutikęs bendradarbiauti su MGB, buvo užverbuotas agentu *Zingerio* slapyvardžiu ir pasiūstas nustatyti V. Plokščio gyvenamosios vietos Klaipėdoje. V. Plokštys 1958 m. sovietų teismo nuteistas mirties bausme sušaudant.

Ibenskis, Stasys Gaidžiūnas, susirinkę Vlodo Kazlausko sodyboje Paluknio kaime, per radiją išgirdo Molotovo kalbą, iš kurios suprato: prasidėjo karas. Tai juos nudžiugino ir paskatino veikti. Jie, kaip ir kiti gyventojai, buvo išgąsdinti ką tik vykusių trėmimų, todėl nutarė nedelsiant užpulti Burbiškių pradžios mokykloje įsikūrusią komjaunimo organizacijos būstinę ir įsitikinti, ar jie ir jų šeimos nebuvo įtraukti į tremiamųjų sąrašus (sudarinėjant tokius sąrašus, dalyvavo ir vietos komjaunuoliai, sovietiniai aktyvistai). Atvažiuavę dviračiais į Burbiškius ir šaudydami iš pistoletų, minėti vyrai išvaikė čia vykstantį komjaunuolių susirinkimą, atėmė iš jų portfelį su dokumentais, tarp jų ir tremtinių asmenų sąrašus, sužeidė sprunkantį Šiluvos valsčiaus komjaunimo sekretorių Edvardą Aukštakį. Paskui, apšaudę komjaunuolių iškviestą iš Raseinių NKGB grupę, pasitraukė. Po 4 dienų atėjus vokiečiams, kartu su jais suėmė Burbiškių komjaunuolius ir sovietų aktyvistus: brolius Aukštakius, Eleną Grigaitę-Poškiene, Eleną Nevedomskytę-Sabaliauskiene iš Maižiškių, brolius Juozą ir Stasį Žickius iš Maižiškių, Stasį Grigą, Liudviką Pošką, milicininką Vladą Šimkų ir kt. Suimtuosius nusivedę į Dolungausko pirkią Maižiškių kaime patys juos teisė: reikalavo išsižadėti komunistinių įsitikinimų, o už bendravimą su sovietais liepė nuogai išsirengti ir šokti, dainuojant pagal Dolungausko grojamą ritmą „Kad visos dienos girtos būt“. Nepaklūstančius mušė rimbu⁷⁷. Iš suimtųjų milicininkas V. Šimkus, komjaunimo sekretorius Aukštakis ir jo brolis Edvardas atsisakė išsižadėti savo komunistinių įsitikinimų: „Mes komunistai ir jais būsime.“ Todėl jie ir nenustatytos pavardės sovietinis aktyvistas iš Betygalos valsčiaus buvo vokiečių sušaudyti Burbiškių miške⁷⁸.

1941 metų sukilėlių veiklos vertinimas. Istoriografijoje esama daugybės 1941 m. sukilimo vertinimų, dažnai prieštarūnų. Norint sumenkinti sukilimo reikšmę, kartais mėginama priekaištauti sukilėliams, kad jie smurtavę prieš sovietinius aktyvistus, talkinę vokiečiams, kai kurie veikę prieš žydus ir t. t. Tikrai taip buvo, tik ar klausama – kodėl?⁷⁹ Dirvą tam kruopščiai ką tik buvo parengusi žiauri sovietų okupacija, suspėjusi per metus vietos žmones giliai supriešinti ir įžiebtį tarp jų abipusę neapykantą. Bolševikai buvo neapykantos kūrimo meistrai, tam idėjinį paskatų sėmėsi iš savo suvulgarinto „klasinio požiūrio“ (iš vieno atimti ir kitam atiduoti) ir imperinio „pasaulinės revoliucijos“ siekio, vadinant svetimų valstybių užgrobimą „proletariato išvadavimu“, o šiam „išvadavimui“ vykdyti pritraukiant iš atitinkamų socialinių sluoksnių ir kai kuriuos vietinius, sunkiau gyvenusius ar morališkai degradavusius asmenis. Todėl, bolševikus išvijus, tie, kurie reikalavo iš vieno atimti ir atiduoti kitam, turėjo susidurti lygiai su tokių kaip Vladas Ploškšys neapykantos klausimu: „Na, ką, komuniste, dabar reikalinga tau mano kuliamoji?“

⁷⁷ Antaninos Pociūtės-Meškauskienės (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1996 08 24 Paluknio kaime (Šiluvos seniūnija). Vėliau, 1946 m., tą patį pakartos Žaiginio partizanai Kaulakių pradžios mokykloje per „Spalio revoliucijos“ minėjimą. Žr.; Viktoro Leviko (g. 1919) tardymo protokolas, 1944 09 27. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, 21–22; Zukas, J. Šviestūs žiburiai. – *Naujas Rytas* (Raseiniai), 1966 10 04, nr. 117.

⁷⁸ Raseinių apskrities NKVD pranešimas LSSR vidaus reikalų ministrui Josifui Bartašiūnui, 1944 09 30. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 15–17.

⁷⁹ Jonas Mikelinskas savo knygoje „Kada KODĖL taps TODĖL? Holokaustas be politikos“ (Vilnius, 2004) bene pirmasis ir, rodos, vienintelis nuosekliai kėlė šį klausimą.

Atėję vokiečiai šią sovietų „klasiniu pagrindu“ kurstytą tarpusavio neapykantą mėgino papildyti dar ir tautine – tarp lietuvių ir žydų, ją grindžiant faktų, kad 1940–1941 m. į represines NKVD, NKGB struktūras nuėjo dirbti nemaža Lietuvos žydų. Sudarant Pirmojo skyriaus ir Kauno apygardos operatyvinių darbuotojų sudėtis 1941 m. liepos 11–12 d. masiniams areštams vykdyti, keturioms iš penkių grupių vadovavo Lietuvos komunistų partijos nariai žydai: Fridis Krastinis, Icikas Demba, Judita Komodaitė, komjaunuolis Leo Finkelšteinas, o pačiam skyriui – Danielius Todesas⁸⁰. Pasak Onos Svetikaitės, „kai tik atėjo bolševikai, žydai labai pasikeitė, tapo tiesiog neatpažįstami“⁸¹.

Žinant ano meto kilusį masinį pasipiktinimą sovietinėmis represijomis, nesunku buvo vokiečiams dalį to pasipiktinimo kolektyvinės atsakomybės pagrindu nukreipti į žydus apskritai, apskelbiant juos tų represijų bendrininkais. Abu okupantai, skatindami okupuotos šalies žmonių tarpusavio supriešinimą, siekė į savo akcijas įtraukti dalį vietos gyventojų, tuo palengvindami sau okupuotos šalies žmonių pavergimą. Neapykantos sąlygomis kiekvienas yra kiekvieno priešas ir tuo bejėgiškas priešintis jį pavergti atėjusiam svetimšaliui. Lietuvių rezistencijai teko veikti šioje svetimųjų primesto principo „Supriešink ir valdyk“ sukurtoje itin sudėtingoje situacijoje, iš kurios turėjo kilti ir kilo daug būtino ir nebūtino tragizmo, žiaurumų ir neteisingumo.

Vincas Gurskis pagrįstai rašė, kad sukilėlių veiksmus adekvačiai vertinti galima tik iki 1941 m. rugsėjo 22 d., t. y. iki LAFo likvidavimo⁸², kai dar buvo daugiau ar mažiau vadovaujama ne vokiečių, o Lietuvos valstybės atkuriamą tvarka ir teise. Šiluvos atveju sukilėlių Komiteto veikla, kaip minėta, buvo vokiečių sustabdyta kur kas anksčiau, nei likviduotas LAFas. Kol Šiluvoje veikė šis Komitetas, čia, kaip minėta, nebuvo jokių ekscesų prieš žydus. Tai paneigia sovietų istorikų ir kai kurių dabarties autorių (Aleksandro Slavino, Tomo Venclovos ir kt.) mėginimą atskirų sukilėlių, nuėjusių dirbti į vokiečių vadovaujamą policiją, veiksmus vaizduoti vos ne kaip viso 1941 m. sukilimo poziciją ir kartu ignoruoti tą ypatingą padėtį, į kurią Lietuva ir kitos Baltijos valstybės buvo patekusios tarp dviejų jų nepriklausomybę vienodai naikinusių priešų – sovietų ir nacių.

Tokios padėties neišgyveno nė viena hitlerinės Vokietijos okupuota Vakarų Europos valstybė. Prancūzijai, Olandijai, Belgijai ir kitoms jų rezistencinė kova su vokiečiais reiškė kovą dėl laisvės, o lietuvių tautai jos kova su tais pačiais vokiečiais turėjo reikšti kitos, dar nuožmesnės sovietų okupacijos sugrįžimo pagreitinimą. Juo greičiau bus sumušti vokiečiai, tuo greičiau ateis sovietai – ir dar ateis išsaugoję didesnes karines, ekonomines galias naikinti prieš juos kylančią lietuvių rezistenciją. Talkinti vokiečiams ir kovoti prieš vokiečius čia reiškė tą patį blogį – okupaciją, tik kitaip įvardijamą. Vakarų sąjungininkams hitlerinė Vokietija buvo bendras ir vienintelis priešas, tuo tarpu Lietuvai teko sudėtingesnė dalia: kovoti ir su antruoju priešu – Sovietų Sąjunga, kurį laiką palaikoma tų pačių Vakarų. Tik visa tai ignoruojant ir galima siūlyti vokiečių okupacijos sąlygomis kitokias, nei lietuviai buvo pasirinkę, pasipriešinimo vokiečiams alternatyvas.

⁸⁰ Lietuvos archyvas. Bolševizmo metai, t. 1, p. 14.

⁸¹ Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006, p. 270.

⁸² Gurskis, V. Lietuvos laisvės kovos 1940–1990: istorijos bruožai, Vilnius, 1996, p. 19.

Pats 1941 m. sukilimas neiškreiptų žmoniškųjų vertybių požiūriu buvo kilni akcija, kiek kilni yra laisvė ir tautos kova dėl jos. Sukilimu lietuvių tauta ne tik demaskavo sovietų melą apie „savanorišką“ Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą, bet ir demonstravo visam pasauliui ryžtingą laisvės – kaip nelygstamos vertybės – siekį. Tai gyvos ir, ateities požiūriu, gyvybingos, civilizuo tam gyvenimui nusiteikusios tautos ženklas. Todėl kovotojas už laisvę visada bus iš principo teisus, kol žmonių santykiuose turės prasmės teisė ir žmoniškumas.

Genocidų priežastis – totalitarizmas. Empirinis (paviršutiniškas) mąstymas visada linkęs nusikaltimuose sureikšminti vykdytojus (kaip tiesiogiai matomus), jų kaltes ir vaidmenį, todėl jam lieka neprieinama pati reiškinių esmė. O kol kovojama tik su genocido vykdytojais, aiškinamasi individualaus jų dalyvavimo genocide motyvai, patys vykdytojai smerkiami, baudžiami⁸³ ir tuo apsiribojama arba elgiamasi kaip Rūta Vanaigaitė, kuriai holokauste nėra nei organizatorių, nei vykdytojų, o tik „žudikai“, tol nieko negalima suprasti nei apie vokiečių vykdytą genocidą prieš žydus, nei sovietų – prieš lietuvius ir iš to padaryti būtinų išvadų ateičiai. Kad ir kiek teisingumo akcijos prieš vykdytojus būtų svarbios, savo esme tai – antraeiliai dalykai, nes šios akcijos ne vykdytojų sugalvojamos ir ne jų organizuojamos. Esmė slypi pačioje valstybės politikoje. Jei ta politika nusikalstama, tai visada atsiras ir atitinkamų jos vykdytojų, nesvarbu, kokių asmeninių motyvų jie būtų tam pašaukti. Nei hitlerizmo, nei bolševizmo, nei kitų nusikalstamų ideologijų organizuoti genocidai nestokojo savo vykdytojų dėl vienos paprastos priežasties – jei neatsiranda vykdytojų savanorių, jų visada galima „pasisigaminti“ privaloma mobilizacija. Todėl, valstybei organizuojant nusikaltimą, nusikaltimas visada įvyks. Net pats griežčiausias vykdytojų pasmerkimas ir baudimas niekada negalės sudaryti vykdytojų stygiaus ateityje, jei tik nusikaltimas bus pakeltas į valstybinės politikos rangą. Pačiai aukai irgi nesvarbu, ar prieš ją šautuvo gaiduką nuspaus svetimo turto ištroškęs savanoris, ar mobilizacijos šauktinis. Totalitarinio režimo sąlygomis atskiras žmogus negali turėti tiek pasirinkimo laisvės, kad sutrukdytų nusikalstamai politikai įvykti. Todėl kova su genocidų vykdytojais ateities požiūriu visada bus kova su padariniais ir dėl to visada nesėkminga, aukų skaičių didinanti, bet nusikaltimo nesulaikanti.

Visų totalitarinių režimų politika visais laikais buvo ir, matyt, ateityje bus didesnių ar mažesnių masinių žudynių organizavimo politika, besiskirianti tik ideologiniu pagrindimu. Tai įrodė sovietų, nacių, kinų (chunveibinų), Kampučijos raudonųjų khmerų ir kitų vykdyti genocidai klasiniu, tautiniu, rasiniu ar religiniu pagrindu. Kuriame pasaulio krašte (o ypač dideliame) įsitvirtina totalitarinis režimas, iš ten – grėsmė žmonijai ir žmoniškumui. Todėl vargu ar yra veiksmingesnė genocidų prevencija kaip trukdymas įsigalėti bet kokiam totalitariniam režimui.

⁸³ Iki Niurnbergo tribunolo (1946) įstatų ir sprendimų už nusikalstamų įsakymų vykdymą buvo atsakingi tokį įsakymą davę asmenys, o Niurnbergo tribunolas šią atsakomybę išplėtė ir vykdytojų atžvilgiu. Vykdytojai, kai jie yra kariškiai, yra nelaisvi žmonės, jie priešais ir karinio statuto yra įpareigoti vykdyti įsakymą, o ne spęsti apie jo nusikalstamą ar nenusikalstamą turinį.

4. Ginkluotas gyventojų pasipriešinimas sovietų diversantams

Vokiečių okupacijos metais nuo 1942 m., kai fronto reikalai ėmė krypti ne vokiečių naudai, suaktyvėjo Lietuvos miškuose besislapstantys ar iš Baltarusijos teritorijos į Lietuvą besiskverbiantys buvę sovietiniai komunistai, komjaunuoliai (dalis jų – lietuviai ir Lietuvos žydai)⁸⁴, iš stovyklų ar ūkininkų pabėgę sovietų karo belaisviai, taip pat sovietiniai parašiutininkai, atsiunčiami iš Maskvos diversijoms vykdyti. Jų veikla pirmiausia buvo nukreipta į vokiečių karinius, ūkinius ir komunikacijos objektus, ypač geležinkelius (Lyduvėnų miške buvo viena iš sovietinių diversantų bazių). Lyduvėnų–Tytuvėnų geležinkelio ruože susprogdinti keli vokiečių kariniai ešelonai, išardyta dalis geležinkelio bėgių, sugadinti keli tiltai,⁸⁵ sudėginti atskiri pastatai, užpulti pavieniai policininkai, vokiečių kareiviai (Raseinių–Šiluvos kelyje sovietų diversantai nušovė į nelaisvę paimtą Skaudvilės policijos vachmistrą Eitutį, Tytuvėnų–Šiluvos vieškeliu ties Roglaičių kaimu – dviračiu važiuojantį vokiečių SS karininką Langę)⁸⁶.

Pačių išgyvenimui sovietiniai diversantai plėšė vietas gyventojus⁸⁷, naikino lietuvių savivaldos pareigūnus kaip neva vokiečių kolaborantus. Gintis nuo jų vokiečių valdžia organizavo pagalbinę policiją. Jauni vyrai, vengdami ėmimo į vokiečių kariuomenę, sutiko stoti į tokius pagalbinės policijos būrius. Savigynai ginklavosi ir patys ūkininkai⁸⁸. Iš jų Šiluvos regione ypač išsiskyrė Kuraičių šeima iš Grigalaičių kaimo (tėvas Antanas Kuraitis ir trys jo suaugę sūnūs: Jonas, Antanas ir Vincas), Meleška (Meliešius) su dviem sūnumis iš Antaniškių (Kaunatiškės) kaimo, Leono Noreikos (g. 1888) šeima iš Maižiškių kaimo ir kt.

⁸⁴ Juozas Ulvydą (g. 1921 01 24, gyv. Ramolaukio k., Šiluvos vlsč.) vokiečiai 1941 m. buvo suėmę ir, kaip komjaunuolį, norėjo sušaudyti, bet jį išgelbėjo buvęs savanoris Jonas Radžiūnas iš Burbiškių k. Vėliau J. Ulvydas tapo sovietiniu diversantu, Raseinių aps. komjaunimo sekretoriumi (1941–1944 m.). Sugrįžus sovietams, jiems įdavė jį išgelbėjusį Radžiūną.

⁸⁵ Sovietų diversantai rasdavo rėmėjų, pagalbininkų ir tarp Šiluvos valsčiaus rusų tautybės ar sovietams simpatizuojančių asmenų. Tai Ona Adomaitienė, Julė Kasparavičienė (abi iš Vičaičių k.), Jonas ir Zosė Masalskiai iš Žalpių, Aleksas ir Olga Lapkaskai iš Bagušių, Petras Petraitis iš Katauskių, Antanas Menkis iš Medingėnų k., Stasys Šimkus iš Burbiškių, Zofija Bartaševičienė iš Bedančių k., Fiodoras Naumovas, Vladimiras Dzirkus, Julijona Petravičienė (trys pastarieji iš Juškaičių k.) (Jeleckichas, I. *Apildas*, 1978, p. 37, 79). 1944 03 11 Šiluvos policininkai, darydami kratą V. Dzirkaus sodyboje, aptiko sovietinių diversantų pas jį paliktus du specialius raktus geležinkelio bėgiams ardyti: vieną – bėgių sandūroms, antrą – bėgių pritvirtinimo prie pabėgių varžtams atsukti, 5 baltus maskavimosi chalatus ir vokišką milinę. Dzirkų suėmė kartu su žmona Marina ir kurį laiką kalino Šiluvos areštinėje, vėliau paleido (žr.: Vladimiro Dzirkaus apklausos protokolas, 1944 10 21. – LYA, f. K-1, B. Ripinskio b./b. 9865/3, l. 35–36). Sovietinių diversantų būrio „Keršytojas“, susiformavusio 1943 m., aktyvus rėmėjas buvo ir Rapolas Ramanauskas, Jono (g. 1894), iš Pyragių k. Sugrįžus sovietams, tapo Šiluvos būrio sribu, 1950 m. dirbo Šiluvos MGB arkliniu (žr.: LYA, f. 979, ap. 8, b. 50, l. 3).

⁸⁶ Jeleckichas, I. *Min. veik.*, p. 181, 183.

⁸⁷ 1943 m. lapkričio 4 d. 4 sovietų diversantai apiplėšė Juozo Ibensio sodybą Burbiškių kaime: atėmė rūbų, maisto ir 1 500 RM. Tą pačią dieną jie apiplėšė Vilkiškių kaimo gyventoją Joną Karčiauską, atėmė iš jo 2 000 RM. Lapkričio 14 d. Norušių kaime užpuolė repatrianto Vulfo sodybą, atėmė medžioklinį šautuvą, rūbų, maisto ir peršovė jo sūnų Aleksandrą (Ivykiai Raseinių apskrityje, 1943 m. – LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 13).

⁸⁸ Ši savigyna nuo raudonųjų diversantų kūrėsi daugelyje Lietuvos kaimų. Pasak vieno iš sovietinio pogrindžio vadovų Germano Zimano, „sovietiniai partizanai... daug kur plėšikavo, mušė, prievartavo, girtuokliavo ir žudė... ir jie [vietiniai žmonės – A. V.] bijojo mūsų ir dažnai laiko vokiečius savo globėjais ir gynėjais. Savisauga turi kol kas nemažą pasisekimą, aplinkui ginkluojasi vis nauji ir nauji kaimai.“ 1944 01 29 raudonieji diversantai išžudė Kaniūkų k. prie Rūdninkų girios 36 žmones, tarp jų moteris ir vaikus. Žr.: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/g-mackevicius-raudonieji-partizanai-zude-ir-prievartavo-atiminejo-papuosalus-ir-gyvulius.d?id=73318224>; Zizas, R. *Sovietiniai partizanai Lietuvoje: 1941–1944 m.* Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 424–425.

Justinas? Meleška (Meliešius)
(Iš autoriaus archyvo)

Siekdami sudoroti jiems priešintis pasirengusius vietos gyventojus, grupė sovietų diversantų 1943 m. lapkritį nakties metu atakavo Meleškų sodybą. Bet Meleškos tam buvo iš anksto pasirengę ir puolimo laukę. Todėl užpuolikus pasitiko sutartine kulkosvaidžio ir šautuvų ugnimi ne tik iš gyvenamojo namo, bet ir iš ūkinių pastatų. Neatlaikę koncentruotos ugnies, užpuolikai paniškai spruko, palikdami du žuvusius bendrus⁸⁹. Panašiai sovietų diversantų puolimą atrėmė tų pačių metų lapkričio 25 d. minėti Noreikos, panaudodami „žymų kiekį šaudmenų ir 12 granatų“⁹⁰. O buvę taip: būrys sovietų diversantų, užėjęs Maižiškių kaime pas senuką Šivickį, reikalavo mėsos. Šis sakėsi jos neturįs, bet galbūt jos galėtų turėti jo kaimynas Leonas Noreika, kaip neseniai skerdęs kiaulę. Senukas žinojo, kad Noreikos (tėvas ir trys jo sūnūs: Stasys, Kazys ir Vaclovas) ginkluoti ir neprasyti „svečiai“ gali ten gauti ne tik mėsos... Tikintis galimo sovietinių diversantų puolimo, vienas iš Noreikų visada naktimis budėdavo. Todėl sovietinius diversantus, vos tik įėjusius į kiemą, ir čia pasitiko sutelktinė ginklų ugnis: nukovė vieną iš užpuolikų, kitus privertė bėgti. Pasprukę diversantai, vėliau kerštaudami, peršovė senuką Kazį Šivickį⁹¹. Po kelių dienų apie 20 sovietinių diversantų, ginkluotų kulkosvaidžiais ir kitais ginklais, vėl apsupo L. Noreikos sodybą Maižiškių kaime ir norėjo padegti kluoną su javais. Bet juos pastebėjo vienas iš sodyboje budėjusių L. Noreikos sūnų Vacys, kuris ėmė į juos šaudyti. Užpuolikai atsakė kulkosvaidžių ugnimi. Išgirdę šaudymą, į pagalbą Noreikoms atbėgo kaimynai – pagalbinės policijos kariai, kurie išsklaidė užpuolikus⁹².

Panašų atkirtį sovietiniams diversantams davė ir Šiluvos–Betygalos valsčių sandūroje, Armonų kaime, gyvenę Juodžiai. Apie tai savo prisiminimuose Antanas Banys iš Spandotų kaimo rašė: „Vieną 1943 m. gegužės mėnesio vakarą Armonų kaime, už 3 kilometrų nuo Spandotų, Juodžių sodybą, kurioje tuo metu vyko gegužinės pamaldos,

⁸⁹ Zizas, R. *Min. veik.*, p. 416. Vokiečiams traukiantis, Meleškų šeima išvyko į Vakarų. Vienas jo sūnų Jonas Meleška (g. 1920) – Šiluvos 1941 m. sukilimo dalyvis – gyveno Kanadoje (M. Valinčiaus prisiminimai (2014)).

⁹⁰ Zizas, R. *Min. veik.*, p. 418.

⁹¹ Povilo Stankevičiaus iš Žaiginio prisiminimai, autoriaus užrašyti 2017 06 11.

⁹² Policijos pranešimai, 1943 11 23–30. – LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 266, l. 6.

apstojo raudonųjų diversantų būrys, vadovaujamas Barodicos. Trys rusiškomis uniformomis apsirengę vyrai pasibeldė į verandą. Senukas Juodis, atsargiai pravėręs duris ir juos pamatęs, suriko: „Vaikai, rusai!“ Visi name ir kieme buvę vyrai griebėsi ginklų, tėvas – medžioklinio šautuvo. Besiginantys nukovė tris raudonuosius diversantus ir du lengvai sužeidė... Rytojaus dieną atvažiavę iš Raseinių vokiečių žandarai ir policija Juodžiams pasiūlė: „Jeigu gyvensite vietoje, leidžiame turėti ginklus, kokius tik turite gynybai, o jei norite, eikite į Raseinius, duosim kambarius.“ Tačiau Juodžiai nutarė likti vietoje. Jie savo namo viename gale išmūrijo iš akmenų ir plytų sieną iki langų, langus aptraukė vielos tinklu, kad neįmestų granatos, o namo ir svirno palėpėse įsirengė šaudymo lizdus. Jiems talkino visi Armonų kaimo vyrai, du broliai Lušai iš Naujininkų kaimo, mes, Baniai iš Spandotų, Petras Bartkus iš Pakapurnio, o paskui tą vasarą kartais nueidavome naktimis į jų sodybą ir pabudėti...“⁹³

1943 m. prieš pat Kalėdas sovietiniai diversantai anksti rytą, apie 6 valandą, puolė Žaiginio miestelį, kuriame nebuvo stacionaraus policijos posto. Žmonės tuo metu rinkosi į bažnyčią ankstyvosioms mišioms. Varpininkas Antanas Digrys, kaip įprasta, tokiu metu ėmė skambinti varpais, skelbdamas pamaldų pradžią, dar nežinodamas apie į Žaiginį įėjusius nekviestus svečius. Tai išgąsdino užpuolikus. Jie pamane, kad taip duodamas ženklas miestelio gyventojams priešintis. Be to, klebonas Kazys Gabrielaitis, iššokęs į kiemą ir šaukdamas „Plėšikai puola!“, pakėlė pasipriešinimui pagalbinėje policijoje dirbusius ir ginklą turėjusius vietos vyrus: Juozą Gricą, Antaną Vaičiulį, Antaną Rimką, o pats, užsilipęs ant klebonijos stogo, ėmė šaudyti į užpuolikus iš pistoleto ir automato. Kilus susišaudymui, rusų diversantai pasitraukė⁹⁴.

Prieš sovietinius diversantus veikė ir daugiau Šiluvos krašto žmonių: Viktoras Levikas, Semiono, iš Maižiškių, Michalina Kačinskienė iš Žaiginio, Mykolas Armoška iš Lukaičių ir kiti.

Ar „sovietiniai partizanai“ Lietuvoje buvo partizanai? Mūsų istoriografinė literatūra, nekritiškai sekdamą sovietine tradicija, sovietų ginkluotus būrius, veikusius Lietuvoje 1941–1944 m., tebevadina „sovietiniais partizanais“, nors ir nurodoma, jog jie buvę „Lietuvos valstybingumo priešai“⁹⁵. Šį terminą sukūrė sovietiniai istorikai, Kremliaus įpareigoti įvykius Lietuvoje vertinti ne per Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekį, o per Sovietų Sąjungos imperinę politiką, ją mėginant maskuoti prestižiniais terminais, tarp jų ir terminu „partizanai“. Sovietizmo sąlygomis tai atrodė suprantamas dalykas, nes Lietuvai buvo leista turėti tik tokią „istoriją“, kokios reikėjo okupantui, ir vartoti atitinkamą istorinę terminiją. Situacija tampa nesuprantama, kai šį sovietmečio terminą šiandien vartoja ir Nepriklausomos Lietuvos istorikai, nesigilindami į jo konceptualų pagrindą (tikslą)⁹⁶.

⁹³ Antano Banio (g. 1919) iš Kaulakių prisiminimai (Jono Banio asmeninis archyvas, Kaulakiai).

⁹⁴ Žaiginio klebono Kazio Gabrielaičio tardymo protokolai, 1946 03 08 ir 11. – LYA, f. K-1, b./b. P-12119-Li (1946–1947), l. 20. Dvi savaites prieš ateinant sovietams, J. Gricas 1944 m. ėmė vadovauti Žaiginio apylinkėje besiformuojančiam vietiniam partizanų būriui.

⁹⁵ Zizas, R. *Sovietiniai partizanai Lietuvoje: 1941–1944 m.*, p. 550.

⁹⁶ Robertas Patamsis savo knygoje „Paskutinis iš Žemaičių legiono štabo“ (Klaipėda, 2015, p. 40) vietoj termino „sovietiniai partizanai“ vartoja terminą „sovietiniai diversantai“, bet savo pozicijos neargumentuoja.

Terminas „partizanas“, kilęs iš prancūzų kalbos „*partisan*“, reiškia iš vietinių gyventojų sudarytus ginkluotus būrius, kurie veikia prieš kariuomenės užnugaryje prieš svetimšalius grobikus. Taip šį terminą apibrėžia kad ir „Tarptautinių žodžių žodynas“ (1969), p. 572. Kitaip sakant, partizanai – tai tos pačios tautos asmenys, naikinantys priešą jo kariuomenės užnugaryje ir tuo siekiantys išlaisvinti savo kraštą nuo svetimųjų pavergėjų. Šios sąvokos pagrindinis požymis – ne pats veikimo būdas, o partizanavimo tikslas. Nuo jo priklauso, ar šia prasme partizano definicija gali būti taikoma ir sovietų ginkluotiems būriams, veikusiems Lietuvos teritorijoje 1941–1944 metais.

Rusijoje tokie būriai turėjo visišką teisę vadintis partizanais, nes jie, be abejojimo, kovojo prieš savo šalies pavergėjus vokiečius. Situacija jų teisiniame statuse iš esmės pasikeičia, kai jie savo veiklą perkelia ir į Lietuvos teritoriją, ją traktuodami ne kaip atskiros valstybės – Lietuvos, o kaip Sovietų Sąjungos teritoriją, tik laikinai vokiečių užimtą. Lietuvių tautos ir jos valstybingumo siekio šioje teritorijoje jiems tarsi nėra, o jei yra, tai jis negerbtinas, kiek pakankama jėga negarantuojamas. Todėl besipriešinantys sovietų aneksionistinei politikai lietuviai – tai tik vokiečių kolaborantai, tai tik „kiti vokiečiai“. Todėl vienodai veikta ir prieš vokiečius, ir prieš Lietuvos valstybingumą, prieš lietuvių tautos suvereniteto atkūrimą savo buvusios valstybės teritorijoje. Jų kova su vokiečiais Lietuvos teritorijoje buvo vieno svetimšalio grobiko kova su kitu tokiu pačiu grobiku dėl Lietuvos, kaip grobio, atgavimo. Neatsitiktinai ginkluoti sovietų būriai, kaip ir būdinga okupantams, naikino atskiras lietuvių sodybas ar kaimus, nepaklūstančius jų valiai. Lietuvių interesus šiose dviejų okupantų grumtynėse priminė lietuvių policijos bataliono vadas Bielkus, atsakydamas į sovietinių diversantų kvietimą „eiti kartu mušti vokiečių“: „Jeigu mes kada ir eitume, tai tik ne sovietų ir ne Tarybų Lietuvos ginti, o tik ginti savo tėvų ir brolių žemės, laisvos Lietuvos, ir mušime visus: bolševikus-komunistus ir vokiečių okupantus ir neleisim nė vienam savo šventos Lietuvos žemės mindžioti, kol mes gyvi būsimė“⁹⁷. Lietuvių policija ir pagalbinė policija, kovodamos su sovietiniais diversantais, trukdė dviem okupantams vienu metu plėsti Lietuvą.

Todėl sovietų ginkluoti būriai, kiek jie veikė Lietuvos teritorijoje prieš Lietuvos valstybingumą, galėjo vadintis tik sovietiniais diversantais ar dar kitaip, bet jokių būdu ne partizanais (vienas iš jų Juozas Ulvydas savo autobiografijoje 1944 m. rugsėjo 29 d. taip ir rašė: „1942 m. buvau pasiūstas į Lietuvą vykdyti diversijų“⁹⁸). Partizanų statusą galėjo turėti tik tie kovotojai, kurie kovojo ne šiaip prieš vokiečius, bet ir prieš bet kokią kitą Lietuvos okupantą. Ir kovojo vienu tikslu – atkurti lietuvių tautos suverenitetą prieš (sovietų ar vokiečių) užgrobtose teritorijose, kitaip sakant, kovojo už Lietuvos išvadavimą lietuvių tautai, o ne už vieno okupanto pakeitimą kitu. Todėl tie, kurie tarptautinės teisės požiūriu laiko sovietų įvykdytą 1940 m. Lietuvos okupaciją ir aneksiją neteisėta ir nusi-kalstama veika, atitinkamai turėtų vertinti ir 1941–1944 m. Lietuvoje veikusius sovietų ginkluotus būrius, juos vadinti ne „sovietiniais partizanais“, o tai pačiai iki karo sovietų

⁹⁷ Zizas, R. *Min. veik.*, p. 288; <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/g-mackevicius-raudonieji-partizanai-zude-ir-prievartavo-atiminejo-papuošalus-ir-gyvulius.d?id=73318224>

⁹⁸ Juozo Ulvydo autobiografija, 1944 09 20. – LYA, f. 979, ap. 979-1, b. 58, l. 3.

įvykdytai neteisėtai aneksijai tarnaujančiais diversantais; kovodami su vokiečiais, jie lygiai taip pat kovojo ir su lietuvių tautos laisvės ir valstybingumo siekiais. Tai, kad tarp jų buvo ir lietuvių ar Lietuvos piliečių, nekeičia padėties, nes nuo to nekito jų kovos tikslai.

Lygiai tas pats principas galiojo ir lenkų Armijos krajevros ginkluotiems būriams, tuo metu veikusiems Lietuvos teritorijos Vilniaus krašte. Kaip sovietiniai diversantai kovojo dėl Lietuvos kaip Sovietų Sąjungos dalies, taip Armija krajeva kovojo dėl Vilniaus krašto kaip Lenkijos dalies, kitaip sakant, kovojo svetimoje teritorijoje su vokiečiais, tik kaip trukdančiais pirmiesiems aneksuoti Lietuvos teritoriją sovietams, o antriesiems – Lietuvos dalį Lenkijai. Todėl nei vieni, nei kiti tarptautinės teisės požiūriu neturėjo pagrindo pretenduoti į partizanų statusą. Vincas Gurskis rašydamas, jog „Svetimos valstybės (Sovietų Sąjunga ir Lenkija) Lietuvoje inspiravo ginkluotą priešinimąsi hitlerinei okupacijai“, nekritikavo termino „sovietiniai partizanai“, bet tinkamai įvertino Lietuvai priešiškus šių valstybių kovos tikslus: „nė viena iš jų nežadėjo Lietuvai laisvės ir nepriklausomybės“⁹⁹. O tai reiškė – kariavo Lietuvos teritorijoje ne partizaninį, o okupacinį, imperinį ir dėl to neteisėtą karą, nes partizaninei kovai identifikuoti svarbu ne pati kovos forma, o jos turinys (tikslai).

Lietuviai vokiečiams nesipriešino ginklu, nes įžvalgesni žmonės jau 1941 m. suvokė, kad karo vokiečiai nelaimės, kad nacių okupacija laikina ir kad, hitlerininkams traukiantis, reikės priešintis sugrižtančiam kitam okupantui – Sovietų Sąjungai, jau žadančiai Lietuvai ilgalaike okupaciją ir aneksiją.

Todėl, galvojant apie lemiamas ateities kovas, siekta išsaugoti jėgas ir stengtis, kad vokiečiai kuo labiau nusilpnintų sovietus ir tuo palengvintų lietuvių tautos pastangas kartu su Vakarų sąjungininkais atkurti savo valstybę. Atitinkamai pasirinkta saikingo bendradarbiavimo su vokiečiais ir laukimo politika buvo adekvati ano meto politinei situacijai, jei vadovausimės Lietuvos valstybingumo atkūrimo, o ne vokiečių okupacijos pakeitimo sovietine, tikslais.

5. Kada nebranginama savo valstybė?

Aiškinantis, kodėl į sovietų okupacines struktūras, taip pat ir į represines, 1940–1941 m. ir po karo nuėjo dalis Lietuvos piliečių ir uoliai jose veikė prieš savo valstybę, reikia atsižvelgti į ano meto tų žmonių socialinę padėtį. Patriotizmas reikalauja ne tik atitinkamos psichologijos, bet ir tam tikros materijos. Suvargę ir perspektyvos nematantys žmonės dažnai nebrangina savo valstybės, jeigu su ja nesieja galimybės įgyvendinti geresnio gyvenimo viltį. Vienas iš 1940–1941 m. Šiluvos valsčiaus sovietinių aktyvistų Juozas Ulvydas minėtoje savo autobiografijoje 1944 m. rugsėjo 20 d. rašė: „Dėl nuolatinio šeimos skurdo nejučiomis manyje brendo neapykanta esamai valdžiai, santvarkai ir religijai.“¹⁰⁰ Iš čia, matyt, kilęs ir žinomas Žemaitės posakis: „Į Lietuvą sugri-

⁹⁹ Gurskis, V. *Min. veik.*, p. 10–11.

¹⁰⁰ Juozas Ulvydo autobiografija, 1944 09 20. – LYA, f. 979, ap. 979-1, b. 58, l. 3.

žau, Lietuvos neradau.“ 1918 m. Lietuvos Valstybė atsikūrė tik todėl, kad išmintinga Mykolo Sleževičiaus vyriausybė, kaip minėta, 1918 m. gruodžio 29 d. pažadėjusi apriboti stambiąją žemėvaldą ir jos sąskaita aprūpinti žeme žymiąją tautos dalį – bežemius ir mažžemius valstiečius, suformavo stiprų jų patriotizmo (meilės būsimai Lietuvos valstybei) ekonominį motyvą – parodė, kuo jiems praktiškai reikšminga ir naudinga gali būti jų atkuriamą ir ginamą valstybę ne tik dvasinio, bet ir materialinio gyvenimo srityje. Kitaip sakant, suvienijo savanorių privatų interesą gauti žemės (žmoniškesnio gyvenimo viltį) su bendruoju interesu (apginti savo valstybę, kaip tos vilties įgyvendinimo būtiną sąlygą) ir todėl laimėjo. Sovietai irgi šią tiesą buvo gerai suvokę, tik ją naudoję agresijos prieš Lietuvos valstybę sėkmei padidinti. Ieškodami talkininkų okupacijai ir aneksijai pridengti ir įgyvendinti, jie pirmiausia orientavosi į ne taip sėkmingai savo gyvenimą Nepriklausomoje Lietuvoje tvarkiusią tautos dalį ir dėl to mažiau branginusią Lietuvos Valstybę, mažiau patriotizmo jai rodžiusią, noriau į priešų pusę pereinančią. Norėdami skatinti tokių asmenų „socialinę politinę išdavystę“, sovietai savo okupacines „reformas“, kaip minėta, neatsitiktinai grindė principu „Iš vienu atimk ir kitiems atiduok“ ir taip kurstė tokių „lengvai gaunančių“ asmenų viltį palankiau save realizuoti svetimųjų negu savų valdomoje valstybėje, kurioje iš vieno atimti ir kitam atiduoti neleido visuotinai pripažįstama teisė.

Todėl suprantama, kodėl 1944 m. sugrįžę sovietai Raseinių apskrities KP(b) pirmuoju sekretoriumi (pačiu aukščiausiu bent formaliai apskrities pareigūnu), matysime, paskirs beraštį, Nepriklausomoje Lietuvoje buvusį suvargusį batsiuivį Antaną Zaicą (į kitas pareigyles irgi skirs panašius asmenis), kad šiuo ryškiu ir staigiu tokio asmens sureikšminimu ir jo materialinės padėties pagerinimu paskatintų batsiuivio ar stribo tipo asmenų uolumą veikti prieš savo valstybę okupanto naudai, o okupaciją pristatyti kaip „socialistinę revoliuciją“, reikšmingai, bet laikinai pakeliančią „nuskriaustųjų“ socialinę reikšmę ir asmeninę gerovę. Tokio tipo asmenys nenori nepriklausomos Lietuvos, kaip jie nenori ir savo buvusios skurdžios praeities, jiems malonus ir socialinis revanšas prieš tuos, kuriems Nepriklausomoje Lietuvoje sekėsi geriau. Neatsitiktinai bolševikai skelbė: „Proletariatas [nuskurdęs žmogus – A. V.] neturi tėvynės.“

Bet šitoks privataus ir bendrojo intereso pavojaingas išsiskyrimas niekada nebuvo ir nėra praeitis ir niekada jis nesireiškė kokia nors viena forma. Šią tiesą naujomis istorijos sąlygomis šiandien liudija būtent masinė emigracija iš Lietuvos. Ji rodo, kad vis daugiau Lietuvos žmonių praranda norą gyventi savo pačių sukurtoje valstybėje vien tik todėl, kad ji darosi jiems nereikšminga, nes joje jie neranda galimybių realizuotis ir dėl to sutinka gyventi jiems svetimoje, kitų tautų dvasinėje vertybinėje aplinkoje, veikti pagal kitų valstybių tvarką, dirbti svetimiems, būti svetimų valdomiems, jei tik šiuo nusižeminimu jie gali kitur realizuotis geriau negu savo valstybėje. Tai ženklas, jog šių žmonių gyvenime privatus interesas atsiskiria nuo bendrojo, kad bendrasis interesas (sava valstybė) jiems jau nėra pakankama sąlyga jų privačiam interesui įgyvendinti, ta valstybė jiems darosi nereikšminga ir dėl to nereikalinga. Jiems atgauta laisvė – tai tik teisė išvykti iš jų pačių susikurtos, bet jiems nereikšminga tampančios valstybės.

Žinoma, galima sakyti, kad jiems reikšmingą (socialiai teisingesnę) valstybę jie patys privalo ir susikurti. Tačiau „atvirų durų“, globalių santykių, tiesioginės demokratijos blokavimo, atstovaujamosios demokratijos vartimo oligarchiniu valdymu sąlygomis žymi tautos dalis nemato galimybių realiai dalyvauti plėtojant savo valstybę visų gerovės linkme. Tas galimybes dar blokuoja ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992), kuri, formaliai pripažindama tautai teisę ir tiesiogiai dalyvauti šalies valdyme (4 str.), tą teisę faktiškai užblokuoja kitu, procedūriniu savo 9 straipsniu, nustatančiu negausiai tautai praktiškai neįvykdomą referendumų pareikalavimo piliečių iniciatyva kvotą (300 000 rinkimų teisę turinčių parašų). Tą „blokadą“ dar labiau sustiprina galiojantis Referendumo įstatymas (2002 06 04, Nr. IX-929, su vėlesniais 2003 m. pakeitimais), kurio 7 straipsnis nustato praktiškai neįvykdomus procedūrinius reikalavimus referendumui teikiamiems sprendimams priimti¹⁰¹. Todėl šiomis sąlygomis emigraciją, kaip individualaus gelbėjimosi būdą, tam tikra tautos dalis laiko operatyvesne ir veiksmingesne priemone realizuoti, negu imtis sunkaus, ilgo ir nežinia ar pavyksiančio savo valstybės atitinkamo pertvarkymo. Dėl to tauta tampa vis labiau išsivaikščiojančia ir kartu vis mažiau besidominčia savo valstybe, taip pat ir praeities kartų kovomis dėl tos valstybės sukūrimo ir išsaugojimo.

Stiprinti savo suverenitetą – spręsti savo vidaus problemas, atsižvelgiant pirmiausia į savo krašto poreikius, Lietuvos valstybei nėra palanki ir ES, nes ne į nacionalinių valstybių, ypač mažųjų, savarankiškumo stiprinimą ji orientuojasi. Tai rodo neigiama ES vadovybės reakcija į Vengrijos, Lenkijos, Čekijos, Austrijos, Jungtinės Karalystės pastangas spręsti teismų, emigracijos valdymo ir kitas savo vidaus problemas vadovaujantis pirmiausia savo tautų interesais, o ne ES politinio elito nurodymais. Ši negatyvi ES politinio elito reakcija į nacionalinių valstybių didesnio savarankiškumo siekį sukėlė irgi negatyvią kontrreakciją – Jungtinės Karalystės *Brexit*'ą, kaip metodologinio lygio įspėjimą: juo labiau ES gilins savo integraciją nacionalinių valstybių suvereniteto tolesnio siaurinimo sąskaita, tuo labiau skubins savo griūtį, nes Europos valstybės susibūrė į Europos Sąjungą ne savo savarankiškumui prarasti, o jam sustiprinti ir plėtoti.

Šią nepalankią tendenciją nacionalinių valstybių atžvilgiu patvirtina ir pati Europarlamento sudėtis. ES Europarlamentas yra ne nacionalinių valstybių, o jų gyventojų atstovavimo institucija. Čia veikiama ne pagal Europos Sąjungą sudarančių valstybių lygiateisiškumo (lygiateisėje sąjungoje kiekviena valstybė pagrindinėse tos sąjungos institucijose turi vienodą atstovų skaičių), o pagal kiekybės (jėgos) principą: valstybė, turinti didesnę gyventojų skaičių, turi ir didesnę atstovų skaičių Europarlamente ir dėl to yra reikšmingesnė: jos balsas, primant sprendimus, svaresnis, labiau girdimas. Lygiateisiškumas – teisinė sąvoka, kiekybė – jėgos ir diktato sąvoka. Būtent dėl to, kad Europarlamente atstovaujama ne Lietuvos valstybei, o regiono, pavadinto „Lietuva“, gyventojams, darosi suprantama, kodėl ir tokie asmenys kaip Tomaševskis gali atstovauti Lietuvai Europarlamente.

¹⁰¹ Dėl šių procedūrų, kaip žinia, 2014 07 03 neįvyko piliečių inicijuotas referendumas dėl žemės pardavimo užsieniečiams draudimo ir piliečių iniciatyva reikalaujamo referendumo kvotos sumažinimo. Referendume dalyvavo 14,98% rinkėjų, o sprendimui priimti Referendumo įstatymas reikalavo 50% visų į rinkimų sąrašus įrašytų piliečių dalyvavimo.

Ten, kur nacionalinės valstybės laikomos „istoriniu prietaru, trukdančiu gilesnei Europos Sąjungos integracijai“ (ES vadovų nevienkartiniai pareiškimai; sovietai lietuvių partizaninį judėjimą irgi laikė kliūtimi „integruoti“ Lietuvą į Sovietų Sąjungą), kyla grėsmė, jog nacionalinių valstybių, ypač mažų, suverenitetas vis labiau bus pajungiamas ne savo tautos išlikimo ir klestėjimo, o viršnacionalinių korporacijų interesams. Šioms korporacijoms nereikia tautų ir tautinių valstybių, joms reikia tiesiog darbininkų (pigios darbo jėgos), tiesiog vartotojų ir iki kraštutinumo liberalios tvarkos, kuri leistų joms ir vienu, ir kitų sąskaita neribotai didinti savo pelnus, o jų pagrindu – ir savo globalią valdžią.

Tokiomis sąlygomis lietuvių tauta, taip atkakliai kovojusi dėl teisės savarankiškai tvarkyti savo likimą, ateities požiūriu negali jaustis visai saugi. Šį nesaugumą stiprina ir itin liberalus senųjų Europos Sąjungos valstybių, ypač Vokietijos, požiūris į masinę imigraciją iš Azijos, Vidurinių Rytų ir Afrikos kraštų, pražūtingas prieglobsčio teisės kėlimas aukščiau už nacionalinę teisę ir galiausiai – aukščiau už patį europinės civilizacijos saugumą. Šiuo metu vyraujančios tendencijos – masinė emigracija iš Lietuvos, gimstamumo mažėjimas ir tokia pat kitų civilizacijų imigracija į ES, o ateityje, matyt, ir į Lietuvą – potencialiai pajėgios su laiku formuoti situaciją „Lietuva be lietuvių“, apie kurią atviravo kai kurie pokario sovietų okupacinių struktūrų vadovai. NATO ir Europos Sąjunga padeda mums garantuoti savo išorinį saugumą, o kas turi paralyžiuoti grėsmes, kurios ateina iš to fakto, kad tautos išlikimo problemas norima vis platesniu mastu pavesti ne pačioms tautoms, o viršnacionalinėms struktūroms, kurių prioritetai – ne nacionalinių valstybių likimas?

Kam naudinga buvo sovietmečiu kurti „internacionalinę Lietuvą“, žinojome, bet žinome, ir kam naudinga šiandien kurti „globalią Lietuvą“, o kam – tautinę Lietuvą. Integracija nėra savaiminė vertybė, ji – tik tautinių valstybių priemonė siekti subalansuotos tautų gerovės. Todėl tautinei Lietuvai svarbu dalyvauti tarptautinėje integracijoje tiek, kiek ši integracija padidina tautos galimybes garantuoti savo išlikimą, gerovę ir saugumą, prisideda prie bendrosios tautų santarvės. Būtent už taip suprantamą tautinę Lietuvą kovėsi, kentėjo ir žuvo tūkstančiai 1941 m. sukilėlių ir pokario rezistentų.

*Sunku surasti Lietuvoje vietą,
Kur už tėvynę kraujo nelieta...*

Maironis

IV SKYRIUS

GINKLUOTA REZISTENCIJA ŠILUVOS VALSČIUJE 1944–1953 METAIS

1. Kaip prasidėjo rezistencija Šiluvos regione 1944–1945 metais

Organizaciniai pasirengimai 1944 metais. Jau 1943 m., suvokus, jog vokiečių kariuomenė rytuose pralaimi ir neišvengiamai artėja antroji sovietų okupacija, politiškai aktyvesni Šiluvos regiono gyventojai ėmė telktis ir drauge svarstyti, kaip reikės elgtis užėjus naujai okupacijai. Tam skatino dar gyva 1940–1941 m. represijų, areštų, konfiskacijų, trėmimų atmintis ir jų padaryta kraujuojanti žaizda. Kai kas manė, kad galbūt sugrįžtantys sovietai jau bus kitokie, civilizutesni, paveikti to fakto, kad kariauja prieš Vokietiją kartu su civilizutomis Vakarų šalimis ir kad 1941 m. rugsėjo 24 d. prisijungė prie Atlanto chartijos.

Bet dauguma tai laikė iliuzija ir buvo įsitikinusi, kad komunistinė Sovietų Sąjunga išliks tokia, kokia buvo, nes jos diktatūrinis valdymas, asmens pavergimas valstybei, imperinė politika ir šiuos siekius užtikrinančių represijų būtinybė išplaukia iš pačios komunistinės ideologijos („klasių kovos“ doktrinos) ir imperinio „pasaulinės revoliucijos“ siekio, kurio komunistinis režimas iš principo niekada nebuvo atsisakęs. Be to, jis žiūrėjo į Lietuvą kaip į savo užgrobtą teritoriją, Molotovo-Ribentropo paktu legalizuotą, ir nė nemanė atsisakyti prievartinio įsitvirtinimo joje.

Todėl, artėjant prie Lietuvos sienų Raudonajai armijai, regiono žmonės darėsi vis labiau neramūs. Apie tai buvęs Padubysio būrio partizanas Antanas Banys iš Spandotų kaimo savo prisiminimuose rašė: „Štai ir 1944 m. Artinasi raudonieji, mūsų tauta apimta baimės¹, nes artinasi žiauriausia pasaulyje Raudonoji armija. Vasario 16 d. susirinkome pas Petrą Ganusauską Spandotų kaime: vietos seniūnas Petras Mockus, buvęs savanoris Jonas Vaičius ir aš, Antanas Banys, dar vienas kitas Spandotų kaimo vyras. Gurkšnojame naminukę ir klausomės radijo. Staiga išgirstame: „Dėmesio, Dėmesio. Kalbės generolas Povilas Plechavičius (ir taip kartoja keletą kartų, paskui pasigirdo tvirtas kariškas balsas): „Gerbiami Lietuvos žmonės. Artinasi link mūsų tautos Raudonoji armija, kuri sušaudė, įkalino ir ištrėmė į Sibirą daug mūsų sūnų ir dukrų. Įžengusi į mūsų žemę vėl žiauriai viską naikins. Liks tik žemė ir vardas, jog čia buvo Lietuva. Kviečiu registruotis savanoriais į mano vadovaujamą kariuomenę.“

¹ Nerimą didino sovietinio teroro ir jo mastų 1940–1941 m. atmintis. Apie sovietų vykdytas masines žudynes 1941 m. Raičiuose, Pravieniškėse, Panevėžyje, Červenėje priminė 1941–1943 m. pasirodžiusi literatūra: žr. Petraitis, J. *Kaip jie mus sušaudė* (1942; pakartotinis leidimas: Kaunas, 2003); *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai* (Kaunas: Studijų biuras, t. 1–4, 1942–1943) ir kt. Sklido ir žinia, kad sovietai 1940 m. sušaudė Katynėje (prie Smolensko) apie 22 000 lenkų karininkų.

Povilo Plechavičiaus armijos kariai savanoriai iš Zbaro kaimo (Šiluvos vlsč.)
Iš kairės: Mykolas Vaišvila, Vladas Junokas ir Romualdas Vyšniauskas, 1944 metai
(Iš autoriaus archyvo)

Po to seniūnas Petras Mockus pasakė trumpą kalbą: kas eis, išeis, o kas liks, reikia ruošti partizaniniam karui...²

Į šį kvietimą tuoj pat atsiliepė ir Šiluvos apylinkių jaunimas. Jau tą patį 1944 m. vasario mėnesį Raseinių apskrities viršininko kapitono Prano Gužaičio pavestas šiluviškis kpt. Jonas Žemaitis suorganizavo į P. Plechavičiaus vietinę rinktinę 150 savanorių iš Šiluvos ir Tytuvėnų valsčių³. Kartu vyko skubus rezistencijai pasiryžusių regiono vyrų jungimasis prie masiškesnės ir kariniu požiūriu labiau pasirengusios LLA. Jos nariams kpt. P. Gužaitis išdalijo 20 kortelių-žetonų su Vytauto rinktinės antspaudu kaip slaptažodį saviems atpažinti, kai prasidės rezistentų telkimas į ginkluotus būrius.

Nuo Komiteto iki Šaulių sąjungos skyriaus. Vokiečių okupacijos metais Šiluvoje veikė dvi antinacinės, antisovietinės pasipriešinimo organizacijos bendru pavadinimu „Laisvės kovotojai“: vienai iš jų vadovavo kpt. Jonas Žemaitis, kitai – Jonas Vyšniauskas (g. 1923) iš Zbaro kaimo. Jų nariai turėjo ginklus, pavasariais jiems J. Žemaitis rengė karinius mokymus⁴. Tačiau apie jos veiklą daugiau žinių nėra. Priešintis pasiryžę asme-

² Antano Banio (g. 1919), Kazimiero, prisiminimai, be datos (autoriaus archyvas).

³ Jono Žemaičio tardymo protokolas, 1953 07 02. – LVA, f. K-1, b./b. 33960/3, t. 1, l. 49. Į P. Plechavičiaus vietinę rinktinę 1944 02–05 buvo įstoję apie 30 000 Lietuvos vyrų. Žr.: Zizas, R. *Min. veik.*, p. 547.

⁴ Pranešimas-suvestinė apie nacionalistinio pogrindžio ir ginkluotų banditų veiklą Raseinių apskrityje 1948 07. – LVA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 295; ap. 20, b. 79, l. 110.

nys telkėsi į naujas pagrindžio grupes. Į vieną iš jų 1944 m. pavasarį susibūrė keli Šiluvos miestelio gyventojai: Šiluvos bažnyčios vikaras Antanas Kazlauskas – ilgametis religinių jaunimo organizacijų vadovas, tos bažnyčios vargonininkas Kazys Stankaitis, Šiluvos žemės ūkio kooperatyvo vedėju (1942–1944 m.) dirbęs minėtas kpt. J. Žemaitis, vėliau visos Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo vadovas, ir vietos savivaldybės buhalteris Leonas Žukauskas. Tikėdamiesi, kad galbūt susiklostys tokia pat karinė politinė situacija kaip 1918 m., jie pasivadino Šiluvos valsčiaus komitetu. Tokį Komitetą jie įsteigė ir kaimyniniame Tytuvėnų miestelyje, kuriam vadovauti ėmėsi ten dirbęs L. Žukausko brolis⁵. Nelaukdami nurodymų iš aukštesnių besiformuojančių rezistencijos centrų, Komiteto nariai ėmėsi veikti savarankiškai. Susirinkę pas A. Kazlauską, jie svarstė įvykius fronte, organizuoto pasipriešinimo regione variantus ir taktiką, keitėsi informacija apie padėtį Lietuvoje, palaikė ryšius tarp rezistencijai pasiryžusių regiono gyventojų. Komiteto narys J. Žemaitis, susipažinęs per darbo santykius Raseiniuose su apskrities žemės ūkio kooperatyvo buhalteriu S. Elsbergu (žuvo Šiluvos kalėjime 1945 m.), ėmė iš jo gauti Šiluvos komitetui VLIKo leidžiamą pagrindžio laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“, kurį A. Kazlauskas platino ir Žaiginyje per vietos kleboną Kazį Gabrielaitį. J. Žemaitis užmezgė ryšį ir su buvusiu Lietuvos generolu Stasiu Zaskevičiumi, mėginusiu atkurti Šaulių sąjungą ir steigti ginkluotus jos skyrius kiekviename Lietuvos valsčiuje. S. Zaskevičiaus pavestas tokį skyrių J. Žemaitis suorganizavo ir Šiluvoje, jam vadovauti ėmėsi buvę vietos šauliai: Šiluvos gaisrininkų komandoje dirbantis Pranas Taučas ir Šiluvos kooperatyvo grūdų sandėlio vedėjas Juozas Mažeika. Jie užmezgė ryšius su jau minėtais kaimų aktyvistais broliais Jonu ir Antanu Kuraičiais iš Grigalaičių ir Meleškomis iš Antaniškių (Kaunatiškės), siuntinėjo jiems iš S. Elsbergo gaunamą pagrindžio literatūrą, per juos tikėjosi įsteigti atskirą Šaulių sąjungos skyrių ir Žaiginyje⁶. Palaikė ryšius su Raseinių apskrities rezistencinėmis LLA ir LAFo organizacijomis. Tų organizacijų planuose buvo ir ketinimas įsigyti iš atsitraukiančių vokiečių ginklų ir kitokių būsimai kovai reikalingų priemonių, pasirengti kvalifikuotų ryšininkų ryšiams su užsieniu palaikyti ir t. t. Raseinių apskrities viršininkas kpt. Pranas Gužaitis⁷, atvykęs į Šiluvą, pavedė J. Žemaičiui atrinkti iš Šiluvos valsčiaus pagrindinės organizacijos 2 savanorius ir juos pasiųsti į Rytų Prūsiją, į žvalgybos mokyklą, kur rengiami žvalgai parašutininkai. Kandidatais į šią mokyklą J. Žemaitis buvo pasiūlęs buvusius šaulius ir 1941 m. sukilimo dalyvius Povilą Lušą iš Liulių kaimo ir jau minėtą Komiteto narį L. Žukauską iš Akmenės kaimo. Tačiau šiems nesutikus vykti, kitų kandidatų iš Šiluvos valsčiaus neatsirado⁸.

Paralelinių grupių steigimas. Šaulių sąjungos skyriai steigėsi ir kai kuriuose Šiluvos valsčiaus kaimuose: vieną jų Kaulakių kaime organizavo Petras Mockus, kitą – Lyduvėnų geležinkelio stoties eigulys Stasiulaitis. Dar viena pagrindinė grupė jau kiek anksčiau veikė Šiluvos valsčiaus Darataičių, Dumbulės, Juškaičių kaimuose, pavaldi LLA.

⁵ LYA, f. K-1, b./b. 33960/3, l. 34–35.

⁶ Ten pat, l. 42.

⁷ P. Gužaitis 1923 m. baigė Šiluvos progimnaziją, 1932 m. – Karo mokyklą Kaune, o 1939 m. – tokią pat mokyklą Belgijoje kapitono laipsniu.

⁸ LYA, f. K-1, J. Žemaičio b./b. 33960/3, l. 85–94.

Į ją dar 1943 m. susibūrė Vytautas Dambrauskas (Darataičių kaimo pradžios mokyklos mokytojas), Alfonsas Petryla⁹ iš Kepurnikų kaimo, dirbęs samdiniu Stasio Petravičiaus ūkyje, ir miško žvalgas Alfonsas Bučinkas iš Roglaičių. Apmastę kariaujančių šalių galimybes, jie jau 1941 m. buvo priėję išvadą, kad vokiečiai galiausiai pralaimės karą sąjungininkams ir kad į Lietuvą vėlei sugrįš sovietai, taigi reikia tam iš anksto rengtis, nes Vakarai galės padėti tik kovojančiai tautai. Jie platino antinacinę ir antisovietinę literatūrą, ragino jaunimą boikotuoti vokiečių paskelbtą mobilizaciją, saugoti savo žmones ateities kovoms, rinko ginklus (1943 m. savo arsenale jau turėjo sukaupę 16 kulkosvaidžių, 110 šautuvų, 1 orlikoną (prieštankinį stambaus kalibro šautuvą), 2 radijo siųstuvus)¹⁰. V. Dambrauskas, ieškodamas karininkų, kurie galėtų kariškai vadovauti jo grupei, kreipėsi į Šiluvos pradžios mokyklos vedėją, buvusį Lietuvos šaulių sąjungos Raseinių rinktinės vadą kapitoną Joną Matelį. Bet šis pasirodė netikęs rezistencijos sėkme: „Ką jūs ten su savo surūdijusiais šautuvais vokiečiams ar bolševikams padarysite!“¹¹ Nepavyko į grupę įtraukti ir Jono Žemaičio, kuris sakėsi priklausęs kitai pogrindžio organizacijai – Šiluvos valsčiaus komitetui¹².

2. Sovietų sugrįžimas ir naujų represijų pradžia

Visuotinė dokumentų kontrolė ir areštai. Raudonoji armija Šiluvos apylinkėse pasirodė 1944 m. liepos 26 d., o visą Raseinių apskritį okupavo spalį. Jai iš paskos sekė gausūs kontržvalgybos „Smerš“ (*Smert špionam*) ir represiniai NKVD daliniai. Kompartija, žinodama daugumos Lietuvos žmonių antisovietines nuotaikas ir organizacinius pasirengimus priešintis, davė nurodymą savo represinėms struktūroms, įžengusioms į Lietuvos teritoriją: „Kuo skubiau izoliuoti visus prieš sovietus nusiteikusius asmenis ir neleisti jiems susitelkti į būrius.“ Remiantis informatorių maršrutininkų ir buvusių sovietinių diversantų pranešimais, „Smerš“ ir NKVD daliniai jau iš anksto turėjo daugelio sovietams nepalankių asmenų – ypač 1941 m. sukilimo dalyvių, buvusių šaulių, savivaldybės tarnautojų, kaimų seniūnų, vokiečių laikais dirbusių Šiluvos policijoje, pagalbiniėje policijoje – vardinius sąrašus su adresais ir tuoj pat ėmė vykdyti jų paieškas ir areštus.

1944 m. rugsėjo–spalio mėnesiais jie suėmė didžiąją dalį 1941 m. Šiluvos sukilimo dalyvių: Petrą Timonį, Praną Pisanką, Vaclovą Petrauską, kalvį Marceliną Bacį, Antaną ir Petrą Ceinorius iš Kiaulininkų kaimo, Petrą Žickį ir Praną Barakauską (abu iš Žalakių k.), Viktorą Leviką iš Burbiškių, Mykolą Armošką iš Lukaičių kaimo, samdinę Michaliną Kačinskienę (g. 1892) iš Žaiginio, Vladislavą Mižutavičių iš Norušių kaimo, Juli-

⁹ A. Petryla vėliau išėjo partizanauti, žuvo 1945 04 P. Bartkaus būryje, kai būrys ėjo užmegzti ryšio su Tauragės aps. partizanais. Paparčių miške (Raseinių aps.) būrys susidūrė su kita partizanų grupe; ši, neatpažinusi bendražygių, pradėjo mūšį, nukovė A. Petrylą ir kelis sužeidė, nuo žaizdų mirė ir Juodis.

¹⁰ Dambrauskas, V. Šiluvos pogrindinės organizacijos įsijungimas į Lietuvos Laisvės Armiją. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 239.

¹¹ Ten pat, p. 240.

¹² Ten pat.

Bronius Jackus
(Iš autoriaus archyvo)

joną Būdą (75 m.) iš Girinaičių, buvusius 1941 m. Šiluvos sukilėlių komiteto narius: Kazimierą Pilėną-Peleckį, Juozą ir Marijoną Mažeikas, Vaclovą Šilvą ir daugelį kitų. Naujoms aukoms susirasti masiškai tikrino gyventojų dokumentus. 1944 m. lapkričio 11 d. „Smeršo“ ir NKVD daliniai per vieną tokį tikrinimą Šiluvos valsčiaus pietrytinėje dalyje – Paluknio, Maižiškių, Burbiškių ir kituose kaimuose – sulaukė 23 asmenis, kartu „šukavo“ Burbiškių ir Paluknio kaimų miškus, Praviršulės ežero apylinkes, tikėdamiesi čia aptikti ir besiburiantį Juozo Grico partizanų būrį. Kitą dieną (lapkričio 12 d.) tikrindami asmens dokumentus pačioje Šiluvoje sulaukė 22 asmenis¹³.

Elenos Velenytės-Žemaitienės areštas ir pabėgimas. Per vieną tokį visuotinį dokumentų tikrinimą buvo suimta ir būsimo partizanų vado Jono Žemaičio žmona Elena Velenytė-Žemaitienė (g. 1916). 1945 m. sausio mėnesį NKVD kareiviai, apsupę Šiluvos valsčiaus Bagušių, Kiaulininkų ir jiems artimų kaimų teritorijas, veržėsi į sodybas, darė kratas, žmones suiminėjo, varėsi į Bagušių kaimą ir čia juos uždarinėjo didelėje K. Stoškaus daržinėje. Kai visus surinko, ėmėsi tikrinti kiekvieno dokumentus, o jų neturinčius areštavo. Tarp sulaikytojų pateko ir E. Žemaitienė, kuri tuo metu slapstėsi Kiaulininkų kaimė pas savo vyro dėdę Žemaitį. Enkavėdistai ją atpažino, nes jau prieš tai 1944 m. rugsėjį buvo ją sulaukę kaip nelegalo žmoną (tuo metu J. Žemaitis dar nepartizanavo, o tik slapstėsi), ir, 8 dienas kalinę Šiluvoje, paleido. Antrą kartą E. Žemaitienę suimdami enkavėdistai labai apsidžiaugė, tikėdamiesi per ją aptikti ir J. Žemaitį. E. Žemaitienė buvo atvežta į Šiluvą ir čia pusantro mėnesio kalinta buvusios žydų gydytojos Tišos Šteinaitės namo rūsyje (Bukotos gatvėje). Kartą, vedama į kieme esantį lauko tualetą, E. Žemaitienė pastebėjo kieme kažką dirbantį jai pažįstamą šiluviškį Bronių Jackų, kuris Nepriklausomos Lietuvos metais toje pačioje gatvėje netoliese turėjo restoraną. Nutaikiusi progą, jį užkalbino ir paprašė, kad šis ištrauktų iš galinės tualetų sienos lentų keletą vinių.

¹³ LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 20.

Žmogus taip ir padarė. Kitą kartą įėjusi į tualetą, ji praskyrė lentas ir išbėgo iš NKVD kiemo, kuris dar nebuvo aptvertas aklina tvora. Kai stribas tai pastebėjo ir puolė pasiimti šautuvo, Elena Žemaitienė jau buvo nepasiekiamo...¹⁴

Vengimas tarnauti sovietų kariuomenėje – papildomas partizanavimo motyvas. Nauja represijų banga kilo sovietams 1944 m. liepos 27 d. paskelbus Lietuvos vyrų, gimusių 1895–1926 m. ir 1909–1926 m., mobilizaciją į Raudonąją armiją. Patyrę frontuose milijoninius žmonių nuostolius, juos siekė kompensuoti ir Lietuvos jaunimu. Tačiau tikruosius mobilizacijos tikslus Maskva slėpė ne tik nuo Lietuvos žmonių, bet ir nuo Lietuvos KP(b) CK. Mat mobilizacija siekta ne vien sustiprinti sovietų frontą Lietuvos vyrais, bet ir kito strateginio tikslo – „pašalinti iš Lietuvos potencialius kovotojus už nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą“. Šiuo požiūriu svarbus yra buvusiam LKP istorijos instituto archyve Juozo Matusevičiaus surastas ir, rodos, pirmą kartą paskelbtas Maskvos statytinio, LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo Danilo Šupikovo 1944 m. raštas VKP(b) CK Instruktorių skyriaus vedėjui Šambergui, kuriame atskleidžiami tikrieji mobilizacijos tikslai. D. Šupikovui informavus III Baltarusijos ir I Pabaltijo fronto karines tarybas apie politinę padėtį Lietuvoje (apie besiformuojantį ginkluotą pasipriešinimą), buvo nutarta „išvalyti Raudonosios armijos užnugarį, mobilizuojant Lietuvos teritorijoje visų tautybių atitinkamo amžiaus vyrus..., o paskui nuspręsti, ką ir kur juos dėti.“¹⁵ Manyta vienus pasiųsti į frontą, kitus išvežti į Rusiją vergiškiems darbams ir taip sumažinti Lietuvos vyrų, galinčių priešintis sovietų okupacijai, skaičių. Šį savo pranešimą (įskundimą) Šupikovas pasiuntė į Maskvą Šambergui, o šis Malenkoviui – slaptai nuo LKP(b) vadovų: Antano Sniečkaus, Justo Paleckio ir Kazio Preikšo, kurie buvę kategoriškai prieš planus „vienu metu mobilizuoti visus Lietuvos žmones“¹⁶. Abejota, ar Lietuvos komunistai jam pritarė¹⁷.

Šis dokumentas svarbus ir tuo, kad darsyk demaskuoja kompartijos skleistą ideologinį melą apie „klasių kovą“, apie rezistenciją, kaip neva „buožių“ ir „vokiečių pakalikų“ akciją. Priešingai – komunistinis Maskvos režimas potencialiais pasipriešinimo dalyviais laikė ne kokią nors atskirą lietuvių tautos dalį, o būtent visą tautą, ir karinės mobilizacijos pretekstu planavo išvežti iš Lietuvos pajėgiausius pasipriešinti vyrus. Šių tikslų mobilizaciją galima laikyti pirmąja po karo planuoto žmonių trėmimo iš Lietuvos forma.

Iš pradžių prieš sovietinę mobilizaciją kai kur drįsta ir viešai protestuoti. 1944 m. lapkričio 7 d., minint sovietų Spalio revoliucijos 27-ias metines, Skaraitiškės tarybinio ūkio (buvusio Skaraitiškės dvaro rūmų) salėje Šiluvos VK komunalinio ūkio vedėjo pavaduotojas

¹⁴ Parengta pagal Kotrynos Stoškutės-Zlatkienės (g. 1928 Bagušių k., Šiluvos vlsč.), gyvenančios Vilniuje, ir Rapolo Juškos (g. 1903) prisiminimus, autoriaus užrašytus 1991 m. Vilniuje ir 1992 04 04 Šiluvoje. Pagrindinis autoriaus tekstas skelbtas leidinyje: *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 58; LYA, Jono Žemaičio b./b., l. 265.

¹⁵ Matusevičius, J. *Jurbarko partizanai ir Jungtinė Kęstučio apygarda. – Laisvės kovų archyvas*, t. 18, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, p. 74.

¹⁶ LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo Danilo Šupikovo raštas VKP(b) CK Instruktorių skyriaus vedėjui Šambergui, 1944 07 15. – LYA, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 864, l. 2.

¹⁷ Ten pat.

Povilas Šarkus iš Zbaro kaimo skaitė pranešimą, girdamas sovietų valdžią ir ragindamas jaunimą stoti į sovietų armiją. Tuo pasipiktinęs Valerijonas Būda¹⁸ (g. 1924) iš Girinaičių kaimo jam garsiai replikavo: „Gana meluoti ir agituoti už sovietų valdžią. Ką gero ji davė, ir mes ginti jos neisime. Mums reikalinga sava laisvos Lietuvos kariuomenė ir nepriklausoma valstybė. Geriau eisime į mišką, negu stosime į rusų armiją. Mums reikia organizuotai išstoti prieš Raudonąją armiją, prieš komunistus.“¹⁹ Panašiai replikavo ir susirinkimo dalyvis, Tverkantės malūno darbininkas Petras Stoškus iš Akstinų kaimo, vėliau išėjęs partizanauti (žuvo 1945 m. gruodžio 1 d. Bagušaičių kaime, Beržinsko sodyboje)²⁰.

Todėl didelė dalis Lietuvos jaunimo, taip pat ir iš Šiluvos krašto, vos tik gavę šaukimus į sovietų armiją, pasuko ne į mobilizacijos punktus, o į miškus. Šitai pasielgė Jonas Žukauskas iš Vičaičių, Jonas ir Antanas Kuraičiai iš Grigalaičių, trys broliai Bankauskai (Romanas, Mečislovas ir Bronius) iš Saugų, Viktoras Bakanauskas iš Paluknio, Boleslovas Ročas iš Juškaičių kaimo ir daugelis kitų. 1944 m. rudenį iš 8 Raseinių apskrities valsčių į mobilizacijos punktus privalėjusių atvykti 4 199 vyrų atvyko tik 1 182, arba 28,1%. Be to, iš atvykusiųjų 377 asmenys turėjo atleidimus nuo mobilizacijos dėl ligos, 448 asmenims mobilizacija atidėta dėl darbo transporte, kelių tiesime, partinėse, sovietinėse institucijose, kooperatyvuose. Todėl į karinius dalinius buvo pasiųsti tik 409 asmenys²¹. Iš paties Šiluvos valsčiaus į mobilizacijos punktą 1944 m. rudenį turėjo užsiregistruoti 850 asmenų, atvyko tik 252, iš Betygalos valsčiaus – 950, atvyko 200, iš Tytuvėnų valsčiaus – 385, atvyko 85 asmenys²². Atvykusiųjų į mobilizacijos punktus asmenų skaičius Raseinių apskrityje 1944 m. rudenį procentais atrodė šitai:

Iš Raseinių valsčiaus	46,5%	Betygalos	24,7%
Viduklės	32,4%	Nemakščių	24,0%
Girkalnio	28,6%	Tytuvėnų	23,0%
Šiluvos	27,1%	Kražių	20,0%

Raseinių apskrities NKGB viršininkas Muravjovas laikė būdingu atvejį, kai, Betygalos valsčiaus Norgeliškių kaimo gyventojui Antanui Valiui pastačius šalia savo sodybos kryžių ir prie jo Paliepių kunigui atlaikius religines apeigas, visi to kaimo vyrai, gavę

¹⁸ V. Būdos tėvas Julijonas Būda (75 m.) NKVD suimtas 1944 m., jo brolis Vladas Būda, tarnavęs vokiečių pagalbinėje policijoje, slapstėsi. Būdos turėjo apie 100 ha ūkį.

¹⁹ LYA, f. K-1, Valerijono Būdos tardymo byla 3287-LL, l. 13–15, 48–49. Už šią „antisovietinę agitaciją“ V. Būda buvo NKVD 1944 11 17 suimtas ir beveik 2 m. be teismo kalintas (paleistas 1946 07 12). V. Būdos areštą grindė tame susirinkime dalyvavusių komjaunuolių Prano Kačiuko (sekretoriaus), jo brolio Juozo Kačiuko, Elenos Virvilaitės, Juozo Steponavičiaus (broliai Kačiukai ir J. Steponavičius – komjaunuoliai nuo 1941 m.) liudijimais. Priklausymas komjaunimui tada vienareikšmiškai nereiškė tarnybos okupantui. Tas pats komjaunuolis J. Steponavičius (g. 1921) buvo emgėbistų net užverbuotas agentu slapyvardžiu *Kiseliov*, bet jų pavedimų nevykdė ir išėjo partizanauti. Jis kartu su K. Uinskiu buvo atėję nušauti minėtos komjaunuolės E. Virvilaitės, bet jai pavykę pabėgti.

²⁰ Raseinių apskrities NKVD viršininko J. Sincino pranešimas LSSR vidaus reikalų komisarui Josifui Bartašiūnui, 1945 12 19–24. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 245.

²¹ LK(b) Raseinių apskrities komiteto sekretoriaus slaptas pranešimas LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1944 m. – LYA, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 7.

²² Raseinių apskrities NKGB viršininko Muravjovo specialus pranešimas SSRS valstybės saugumo 3-ios valdybos viršininkui Milšteinui (Maskva), LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui Aleksandrui Guzevičiui ir LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui Josifui Bartašiūnui, 1944 12. – LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 19.

šaukimus į Raudonąją armiją, „pabučiuoja šį kryžių, kaip priesaikos ženklą, ir išeina į mišką kovoti prieš sovietų valdžią.“²³ Manoma, kad nuo mobilizacijos į sovietų armiją Raseinių apskrityje, 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, slėpėsi apie 3 100²⁴, kiti šaltiniai 1945 m. balandžio 11 d. nurodo apie 5 000 vyrų²⁵, iš jų dalis išėjo partizanauti.

Kai kurie, jau pasiūsti į karinius dalinius, dezertyravo ir, grįžę į namus, išėjo į partizanus arba individualiai slapstėsi, palaikydami su jais ryšius. Petras Virbickas (g. 1925) iš Vitkiškės kaimo, Jonas Jurčas ir Bakutis iš Pagojukų kaimo, 1944 m. paimti į sovietų armiją, išvežti į naujokų surinkimo punktą Tilžėje (dabar Sovetskas); iš ten buvo vežami į Rusiją darbams. Kariniam ešelonui sustojus Lyduvėnų geležinkelio stotyje, visi trys pabėgo. J. Jurčas ir Bakutis vėliau legalizavosi, o P. Virbickas metus slapstėsi namuose, sienoje įrengtoje slėptuvėje, kartu su Povilu Lušu iš Liulių kaimo, vėliau abu išėjo partizanauti. Vaclovas Papreckis iš Vičaičių kaimo, irgi pabėgęs iš sovietų armijos, įstojo į Vaclovo Daukanto partizanų būrį. Petras Toliavičius (g. 1919), Juozo, iš Saugų kaimo (Žaiginio apyl.), 1945 m. sausio 8 d. pasiūstas į sovietų VII šaulių pulko 4-ą kuopą, 1945 m. sausio 18 d. kartu su kitais kareiviais nuėjo Kaune prie Nemuno ir į dalinį negrįžo. Pėsčias po 2 dienų (sausio 20 d.) parėjo į namus ir čia savo troboje, virtuvėje po grindimis, įsirengęs bunkerį, jame slėpėsi iki 1947 m. liepos 21 d., palaikė ryšius su toje apylinkėje veikiančiais Stasio Noreikos-*Smilgos*, vėliau – Kazio Noreikos-*Jurgio* ir V. Bakanausko-*Vytauto* partizanų būriais²⁶. Jonas Varnas (1914–1987) iš Vainotiškės, pašauktas į sovietų armiją, pakeliui į paskyrimo punktą apnakvintas su kitais šauktniais vieno ūkininko daržinėje, išėmė iš sienos lentą ir pabėgo²⁷.

Neiti į Raudonąją armiją jaunimą drąsino plintantys optimistiniai, bet mažai kuo pagrįsti gandai, jog vokiečiai artimiausiu laiku išstums iš Lietuvos sovietus, taip pat viltis, jog į pagalbą atkurti Lietuvai nepriklausomybę ateis anglai ir amerikiečiai. Šiais gandai tikėta, nes labai norėta jais tikėti. Pasak partizanų ryšininkės Adolfinos Balčiūnaitės: „Niekas nenorėjo eiti priešui tarnauti. Užsienis sakė: „Palaukit, ilgai nekentėsit.“ Visi tikėjo ir ėjo į partizanus.“²⁸ Manyta, jog tiesiog reikia kurį laiką išlaukti, kad nereiktų beprasmiškai žūti Vokietijos laukuose už priešo interesus ir išduoti savo Tėvynės.

Tie, kurie nėjo į mišką, stengėsi išvengti mobilizacijos kitais būdais. Populiariausi iš jų, pasak tuo metu Šiluvoje gydytoju dirbusio Kazio Ambrozaičio, buvę Šiluvos karinio

²³ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 19–20.

²⁴ Pocius, A. Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, p. 81.

²⁵ Raseinių apskrities NKVD agentūrinio sekimo literinė byla, 1945 m. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 220. Iš viso Lietuvoje iki 1945 07 01 buvo numatyta mobilizuoti 168 737 vyrus iki 35 m. amžiaus, mobilizuota 108 378, nuo mobilizacijos pasislėpė 5 807, sustabdžius mobilizaciją, nebuvo pašaukti į armiją 10 672, šaukimai dėl įvairių priežasčių atidėti 42 880, iš jų Raseinių aps. planuota pašaukti į armiją 4 506, pašaukė 3 191, atidėta 965, pasislėpė nuo mobilizacijos 42 (skaičius 42 nepatvirtinamas kitais duomenimis – A. V.) ir nepašaukti dėl mobilizacijos sustabdymo 308 vyrai. Žr.: LKP CK Karinio skyriaus vedėjo Jakovlevo pažyma SSKP(b) CK Biuro pirmininkui Michailui Suslovui apie karo prievolinkų iki 35 m. amžiaus tinkamų rikiuotės tarnybai pašaukimo iš Lietuvos į Raudonąją armiją, 1945 07 01. – LYA, f. 1771, ap. 8, b. 188, l. 60.

²⁶ LYA, f. K-1, Povilo Pociaus, Igno, b./b. 40886/3.

²⁷ Onos Sabaitės prisiminimai, užrašyti Vilijos Montvilienės 2017 11 28.

²⁸ Adolfinos Balčiūnaitės (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2017 09 19 Kaune.

komisariato darbuotojų papirkinėjimai ir vaišinimai „krūmine“. „Mes, gydytojai, žinojome, kad jie [karinio komisariato darbuotojai – A. V.] gauna milžiniškus kyšius auksu ir kitomis brangenybėmis. Kai kurie turto prisigrobė tiek, kad pradėjo gabenti į Rusiją. Tada pinigų beveik niekas neturėjo. Labai populiarios buvo rusų caro laikų auksinės 10 rb monetos. Kaime daug kas jų turėjo...“²⁹ Tai patvirtina ir kiti šaltiniai, pvz., Anupras Virvilas iš Piktaičių kaimo, Šiluvos kooperatyvo vedėjo Antano Banio pamokytas, už auksinį laikrodį 1944 m. gavo atleidimą nuo mobilizacijos³⁰. Šiuo klausimu buvusiam LKP istorijos instituto archyve yra išlikęs platus Vilniaus apskrities karinio komisariato majoro J. Vaitovičiaus 1944 m. raštas apie Šiluvoje įsikūrusio Raseinių apskrities karinio komisariato viršininko lt. Šileikos talkinimą vietos gyventojams išvengti mobilizacijos į Raudonąją armiją. Šileika degtine buvo vaišinamas Šiluvos klebono Pauliaus Katelos, Šiluvos pieninės direktoriaus Bechterevičiaus, Akmenės kaimo ūkininko Vladislavo Mižutavičiaus ir daugelio kitų; išgertuvės trukdavusios ištisą parą ir ilgiau. Ypač didelės išgertuves jam buvo suruošęs buvęs partizanas, bet tuo metu legalizavęsis, Betygalos valsčiaus gyventojas Petrulevičius. Po legalizacijos Petrulevičiui iškilo mobilizacijos į sovietų armiją grėsmė. Žinodamas, kaip prieiti prie komisaro, jis 1944 m. gruodžio 22 d. atvyko į Šiluvą su tėvu, įsimitęs į roges 10 l naminės degtinės, 2 bidonus alaus (po 48 l kiekvienas) ir įvairios užkandos. Komisaras Šileika, savo bute priėmęs svečius ir dar pasikvietęs finansų skyriaus vedėją Rudiką ir teisėją Puziką, už Petrulevičiaus atleidimą nuo mobilizacijos gėrė dvi paras. Šiluvos NKVD-NKGB operatyvininkai sužinoję, jog šioje kompanijoje yra ir ką tik buvęs partizanas, įsiveržė į komisaro butą, norėjo Petrulevičių suimti, bet komisaras, išsitraukęs pistoletą, išvijo juos lauk. Naudotos ir kitos priemonės kariniam komisarui paveikti, tarp jų ir „nepažįstamos moterys“... Už kyšius komisaras buvo priėmęs dirbti į naujokų registracijos punktą du buvusius partizanus Juozą ir Vladą Pocius iš Prišmantų kaimo (vietos NKVD 1944 m. gruodžio 29 d. juos areštavo)³¹. Kitas to karinio komisariato darbuotojas j. lt. Pavlovas 1945 m. sausio 6–7 d. už dovanas nuo armijos atleido „dėl ligos“ (iki 1945 m. vasario 19 d.) Betygalos gyventojus Vincą Ivanauską, Mykolą Boguševičių ir Mykolą Paškevičių; juos vėliau, apgaulei paaiškėjus, NKGB areštavo³². Šitaip mobilizacija savo korupcine forma dar prisidėjo ir prie vietos žmonių nuskurdinimo: atvykėliai iš Rusijos šitokiu būdu surinko iš apskrities žmonių daugybę jų turėtų brangenybių, saugotų „juodai dienai“. Mobilizacija kai kam galbūt ir buvo ta „juodoji diena“.

Eiti į sovietų armiją Šiluvos regione atsisakinėta bent iki 1951 metų. Šiuo pretekstu 1949 m. išėjo partizanauti Juozas Valantinas iš Žalakiškių, 1950 m. – Aleksas Šniukšta iš Šnipaičių kaimo, 1951 m. balandžio mėnesį – Stasys Vaitkus (g. 1930) iš Pasandravio kaimo (žuvo 1951 05 18) ir kt.

²⁹ Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, p. 104.

³⁰ Teklės Virvilaitės-Ročenės (g. 1926 m.) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2017 11 11 Kaune.

³¹ Vilniaus apskrities karinio komisariato mjr. J. Vaitovičiaus raštas Lietuvos SSR karinio komisariato Politinio skyriaus viršininkui ir LKP(b) CK Karinio skyriaus vedėjui N. Jakovlevui, 1945 01. – LYA, f. 1771, ap. 8, b. 188, l. 139–140.

³² Ten pat.

Represijos prieš mobilizacijos vengiančius vyrus. Kompartija matydama, kad dauguma Lietuvos jaunimo vengia karo prievolės, ėmėsi kraštutinių priemonių: areštų, sušaudymų, ūkių konfiskavimo ir deginimo. 1944 m. gruodžio 25 d. per Kalėdas Šiluvos sribai (Romus Malatokas, broliai Vincas ir Vladas Aniuliai, F. Nūtautas iš Grigaičių ir kt.) ėjo per artimiausius Šiluvos kaimus ir ieškojo šaukiamojo amžiaus vyrų. Zacharovkos kaime jie suėmė J. Pužauską ir čia pat jį nušovė. Praną Babenskį ir Čaladiną iš Varkalių kaimo, nusivarę į kaimyninį Kiaulininkų kaimą, sušaudė prie vieno vienkiemio daržinės³³. Du besislapstančius nuo armijos brolius Beržinskius kareiviai ir sribai nušovė prie Dubysos... BroLIAI Antanas ir Stasys Bakučiai sušaudyti Žaiginyje 1945 m. sausio 2 d. jau kaip Kęstučio apygardos partizanai³⁴.

Kai kur sovietinės karo prievolės vengiantys vyrai ginklu priešinosi represijų prieš mobilizacijos vengiančiųjų šeimas vykdytojams. Tokį atkirtį šie gavo Mykolo Bankausko sodyboje, Saugų kaime. Šio ūkininko 4 sūnams (Broniui, Juozui, Romanui ir Mečislovui) atsisakius tarnauti sovietų armijoje ir įstojus į Žaiginio apylinkėse veikiančių Juozo Grico būrį, įpykę enkavėdistai 1945 m. liepos 25 d. važiavo išvežti į Sibirą likusių Bankauskų šeimos narių ir konfiskuoti ūkio³⁵. BroLIAI Bankauskai, apie tai kažkaip sužinoję, kartu su savo bendražygiais (8 partizanų būrys) surengė jiems pamiškėje pasalą. Kai enkavėdistų mašinos pasuko iš vieškelio į Bankauskų sodybą, partizanai pradėjo šaudyti ir 7 iš jų nukovė. Namuose tuo metu buvusios 2 seserys Bankauskaitės, Elė ir Irena, spėjo pabėgti, iš jų Ireną šaudydami enkavėdistai sužeidė į koją. Radę tuščius Bankauskų namus, enkavėdistai juos apiplėšė, o dalį pastatų padegė...³⁶ „Pleškant Bankauskų sodybai, turto pasiplėšti atvažiavo su arkliu ir viena bobutė. Paknupstom pilną vežimą prisivilko, prisikrovė: išplėštų langų, namų rakandų, šiaip visokio turto – ką besugriebė. O sribai tuo metu plėšė bites... Įsiutusios bitės apspito tos bobos arkli. Tas pasibaidė ir ištrūkęs nurūko šuoliais: visą prisiplėštą turtą išdrabstė, į šipulius sudaužė vežimą ir pats už puskilometro nuo bičių sugėlimo nugaišo. „Tai prasigyveno iš svetimės bėdos“, – šaipėsi aplinkiniai.“³⁷

Bet ir sugaudytus ar surinktus į Šiluvos mobilizacijos punktą šaukiamojo amžiaus jaunuolius ne visada pavykdavo pristatyti į karinius dalinius. 1944 m. gruodį kareiviai Šiluvos–Žaiginio–Ariogalos vieškelio varė iš Šiluvos mobilizacijos punkto į Kauną apie 200 šaukiamojo amžiaus vyrų. Už Žaiginio kolonai einant per miškelį, dalis vyrų metėsi

³³ Petro Babensio (g. 1920) iš Varkalių kaimo prisiminimai, autoriaus užrašyti 1991 07. Tas faktas minimas ir Vytauto Steponaičio sudarytame leidinyje „Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje“ (Kaunas, 1996, p. 38).

³⁴ *Lietuvos gyventojų genocidas 1944–1947*, t. 2, A–J, atsakingoji redaktorė Birutė Burauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 180.

³⁵ Mykolas Bankauskas (g. 1885 10 11 Baisiogalos vlsč.) 1906 m. vedė Genę Pracišauskaitę (g. 1888 01 15) iš Vainotiškės, užaugino 8 vaikus (iš 11-os gimusių): 4 berniukus ir 4 dukras. Berniukų toliau pradžios mokyklos nemokslino, vertė dirbti savo 30 ha ūkyje.

³⁶ Antano Kokštos (g. 1930) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2005 11 01 Bardiškių kaime. Taip pat: Povilo Stankevičiaus prisiminimai, autoriaus užrašyti Žaiginyje 2017 06 11. Po apšaudymo partizanai pasitraukė į Žaiginio mišką, kurio 9-e kvartale turėjo įsirengę bunkerį. Bet kareiviai, gavę pastiprinimo, tą pačią dieną atakavo Žaiginio mišką ir, galbūt šunų vedami, aptiko bunkerį. Tačiau partizanai suspėjo laiku išsokti lauk ir stipria ugnimi atmušė kareivius. Mūšyje žuvo 2 partizanai, tarp jų ir būrio vadas J. Gricas, pirmasis pradėjęs mūšį, visi kiti sėkmingai pasitraukė.

³⁷ Rašimaitė-Stankienė, K. Kur jų kapai, Viešpatie? – *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, p. 74–75.

Buvęs M. Judeliavičiaus sandėlis, 1944–1945 m.
MGB paverstas laikinu Raseinių apskrities kalėjimu
(V. Almonaičio nuotrauka, 2000 metai)

į mišką. Sargybai ėmus šaudyti, žuvo Bronius Gesaitis, tačiau 17 jaunuolių pavyko pabėgti. Kolonai toliau judant, ją prie Kirkšnovės upelio netoli Ariogalos sulaikė partizanai. Sargyba nedrįso stoti į mūšį ir pasislėpė pakelės miškelyje, o šauktiniai išsibėgiojo³⁸.

Suimtųjų kančios Šiluvos laikinojo kalinimo kameroje. Suimtieji, dažniausiai vengiantys mobilizacijos, 1944–1945 m. buvo laikomi keturiose Šiluvos laikinojo kalinimo vietose: 1) buvusios Parapijos salės antrajame aukšte, 2) Tišos Šteinaitės namo rūsyje (Bukotos gatvėje), 3) konfiskuotame Prano Taučo name ir 4) ypač tragiškai pagarsėjusiame buvusiam žydo M. Judeliavičiaus sandėlyje, prie kurio šiandien pastatytas paminklas sovietų aukoms atminti. Šiose laikinojo kalinimo kameroje (rusiškai – KPZ) 1944 m. gruodį kalinta 160, pasak kito šaltinio – apie 200 suimtųjų. Bijodami galimo partizanų puolimo, dalį kalinių 1944 m. gruodį automašinomis išvežė į Kauno kalėjimus.

Daugelis tų žiaurumų, kuriuos enkavėdistai kartu su sribais vykdė Šiluvoje 1944–1945 m., nėra žinomi ir, matyt, amžinai liks nežinomi. Beviltiška ieškoti tokių žinių KGB archyvuose, nes Komunistų partija, kaip ir kiekvienas nusikaltėlis, savo nusikaltimų neaprašinėjo ir neviešino. Apie juos gali liudyti tik tie, kurie tiesiogiai tuos žiaurumus patyrė. Deja, didžioji jų dalis jau išėjo amžinybėn, nepalikdami jokių liudijimų. Čia pasiremsime tik Elžbietos Malinauskaitės-Bakutienės, Kelmės valsčiaus Pakarčemos kaimo gyventojų Vlodo Urbelio (g. 1909) ir tuo metu Šiluvoje gydytoju dirbusio Kazio Ambrozaičio prisiminimais, kuriuose jie savo ir kitų nelaimės draugų kančias, patirtas Šiluvos KPZ, ypač M. Judeliavičiaus sandėlyje, paviešino ateinančioms kartoms. Elžbieta Malinauskaitė-Bakutienė: „Jaunus vyrus pradėjo šaukti į armiją... Atėjo 1945 m. sausio 6-oji... Nuo Kelmės traukė enkavėdistų dalinys ir visus sutiktus vyrus, jaunus ir senesnius,

³⁸ Smitrius, V., Šniuolis, V. *Mes nemirę*, Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2014, p. 218.

varėsi su savimi. Taip nelauktai jie užgriuvo ir mūsų kaimą, apstojo mūsų trobą. Namie buvo brolis ir dar užėjęs kaimynas amžiumi vyresnis, ir pasą tyrėjo. Suėmė abu, kitus kaimo vyrus nusivarė į gretimą Gečiškės kaimą. Naktį ten palaikė, rytą visus pėsčius išsivarė į Šiluvą... Šiluvoje uždarė į laikinai įrengtą kalėjimą mūriniame sandėlyje. Tai buvo tikras sovietiškas pragaras. Prigrūdo tiek vyrų, kad nebuvo galima ne tik atsigulti, bet ir atsisėsti: visą laiką teko stovėti. [Pačių kompartijos vadų pripažinimu, 1944 m. „išankstinio suėmimo kamera Šiluvoje perpildyta, joje virš 150 žmonių“, pasak apskrities NKGB viršininko Muravjovo – apie 200 suimtųjų³⁹ – A. V.] O sienomis rėpliojo parazitai ir krito tiesiai ant galvų. Už sienos kitoje patalpoje dejavo sužeistas vokietukas, turbūt belaisvis, ir ištisai šaukė: „Wasser, Wasser...“ [Vandens]... Užuoat pagirdę, jį iš automato nušovė. Tardydamo naktimis. Labai mušdavo kitiems tardomiesiems matant ir girdint. Netekusį sąmonės išmesdavo ant sniego ir apliedavo vandeniu. Kai atsigaudavo, vėl tardydavo. Taip jie užmušė Raseinių smulkaus kredito banko valdytoją Elsbergą, Kriskų iš Plauginių. Nukankino ir daug kitų. Kai varydavo į tualetą kieme per dvokiančią putrą, tai stribai, sustoję iš šonų, mušdavo lazdomis...⁴⁰

Vladas Urbelis: „Aš 1944 m. gruodžio 31 d. buvau suimtas ir atvežtas į Kelmės NKVD, o iš čia kartu su 12 vyrų pėsčias varytas Dubysos link, toliau – į Šiluvą. Šiluvos pušyne mūsų grupę konvojuojantys rusų kareiviai, save drąsindami, šaudė į viršų. Toje grupėje buvo ir mano žmonos broliai Juozas ir Liudas Kasparai. Šiluvoje mus sugrūdo į buvusį žydo Judeliavičiaus sandėlį. Iš kito šono dar buvo dvejios durys, ten taip pat buvo prigrūsta mūsų likimo žmonių.

Šias patalpas skyrė nestora medinė siena. Tai mes per ją susižinodavome. Už sienos jau buvo kalinamas mano pažįstamas Jonas Piktorna iš Kelmės. Čia prasidėjo mūsų baisiosios dienos ir naktys: šlykščiausios antisanitarinės sąlygos, utėlės, badas, kankinimai, patyčios ir žudymai. Šiame buvusiame Raseinių apskrities saugumo tardymo „filialo“ pragare per trumpą laiką praėjo daugybė mūsų lietuviško kaimo jaunimo, daugelis iš jų liko be sveikatos, daugelis iš ten ir nesugrįžo: buvo nukankinti ir paslapčia sumesti į praėjusio fronto apkasus ir prieštankinius griovius netoli Šiluvos koplyčios, vakarinėje miško dalyje. Kalėjime mus saugojo mišri sargyba: NKVD kariškiai ir jų talkininkai stribai, kurie uolumu gerokai viršijo savo mokytojus ir įkvėpėjus. Jau antrą mūsų „nakvynės“ vakarą kažkuris girtas išgama be jokio reikalo į mūsų duris paleido automato seriją. Arčiausiai durų buvusiam kaliniui, kilusiam nuo Dubysos, kulka pataikė į kaklą ir jis greit mirė⁴¹. Paryčiui jo lavoną išvilkę laukan, drėbė į pasienį. Kitam kaliniui kulka pataikė į burną ir ištraiskė dantis. Tik po paros nelaimingasis buvo išvestas, o po to mirė. Pervargę, iškankinti, nuogi žmonės šaukėsi Dievo pagalbos. Dieną

³⁹ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 10.

⁴⁰ Malinauskaitė-Bakutienė, E. Ramybė baigėsi... – *Laisvės kovų archyvas*, t. 20, Kaunas, 1997, p. 91–92. Kadangi Raseiniai per vykusius mūšius buvo visiškai sugriauti, tai Raseinių aps. partinės, sovietinės ir represinės struktūros Šiluvoje kūrėsi konfiskuotuose bažnyčios, buvusių šaulių ir privačių asmenų pastatuose.

⁴¹ Čia, matyt, kalbama apie tą atvejį, kai, kaliniams paprašius gerti, 1945 01 01 budėjęs stribas Kairys paleido per duris automato seriją ir nukovė 2 brolius – Mečį ir Antaną – Malkevičius iš Pakapurnio k. (žr.: Smitrius, V., Šniulis, V. *Min. veik.*, p. 308).

du kartus apsparde ir apdaužę sribai ir enkavėdistai išleisdavo mus į tualetą. Naktį, jei nebūdavome tardomi, suvirsdavome vienas ant kito. Kai vieno šono pusė pradėdavo šalti, būdavo aišku, jog kaimynas jau iškeliavo į dausas. Maitindavo vieną kartą per dieną kieme skardinėje statinėje išvirtu smirdinčiu srėbalu, primenančiu paplavas. Išvestas arba tiesiog išvilktas į tardymą pamėklis neretai nebesugrįždavo. Štai mano žmonos brolis Juozas Kasparas jau po antros „apklausos“ nukeliavo amžinybėn ir iki šiol nežinau jo kapo, o antrasis, Liudas, taip pat po antrosios kankinimų nakties jau sunkiai suvokdavo aplinką, negalėjo sėdėti. Atgavęs žadą, sakydavo, kad jo didžiausia kaltė, kad buvo baigęs gimnaziją ir tuo esąs pavojingas tarybų valdžiai. Greit jis buvo nuvežtas į Raseinių kalėjimą ir toliau žiauriai kankinamas, mirkomas lediniame karcerio vandenyje. Kai 1945 m. liepos mėnesį jį parvežė namo, sesuo sunkiai beatpažino: buvo visas juodai mėlynas, pusiau be sąmonės. Man Šiluvoje istorija geriau baigėsi. Tik du kartus gerokai sumušė iš kažkur atklydęs vietinis aktyvistas, kurio rankos tvirtumą jaučiau pusmetį net tarnaudamas Raudonojoje armijoje...⁴²

Tuo metu Šiluvoje gydytoju dirbęs Kazys Ambrozaitis rašė: „Tokiomis sąlygomis mirusius ir nukankintus kalėjime išgabendavo už miestelio ir sumesdavo į buvusius apkasus, duobes. 1945 m. pavasarį juose rasta per 200 lavonų, kurių atpažinti jau buvo neįmanoma. Toje daržinėje [M. Judeliavičiaus sandėlyje – A. V.] porą dienų išbuvo ir areštuotas mano brolis Petras, kuris smulkiai ir papasakojo, kas joje dėjos. Išvaduotas iš daržinės, jis dar perdavė man žinomo veikėjo S. Elsbergo prašymą pranešti jo šeimai, kad jis iš to pragaro neištrūks. Kiekvienam mirusiam gydytojas turėjo išduoti mirties pažymą. Beveik kasdien saugumo ir milicijos pareigūnai ateidavo pas mus, gydytojus, gauti tokių pažymų. Niekas nesismulkindavo ir pakišdavo pasirašyti jau užpildytas pažymas. Nepasirašyti būdavo labai neapdairu. Taip pat pavojinga aiškintis mirties priežastį.“⁴³

Sribas kalinių teisme. Šiluvos KPZ saugojusių sribų žiaurumas ne visada likdavo nenubaustas. Antanas Sankauskas prisimena, kaip kaliniai teisė Šiluvos sribą Joną Kairį, pasirodo, tą patį, kuris 1945 m. sausio mėnesį, kaip minėta, šaudydamas iš automato per M. Judeliavičiaus sandėlio duris, nušovė 2 kalinius. Šį kartą jam nepasisekė tik todėl, kad jis nušovė sovietams reikšmingą asmenį (galbūt jų agentą). O buvę taip. „Buvusioje Šiluvos parapijos salės I aukšte buvo įsikūręs karinis komisariatas, o II aukšte, kur Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo viešbučio kambariai, – NKVD KPZ. Sribų sargyba stovėjo prie laiptų, vedančių į II aukšto areštinę. Minėtam sribui Kairiui einant sargybą, į komisariatą kokiais tai reikalais norėjo patekti Leonavos kaimo gyventojas kurčias Dumskis. Radęs uždarytas duris, jis pasuko prie laiptų, vedančių į II aukštą, galbūt norėdamas paklausti, kodėl uždarytas komisariatas. Kairys jam suriko: „Stok! Eiti draudžiama!“ Dumskis, kaip kurčias, neišgirdęs komandos, ėjo toliau. Kairys, paleidęs automato seriją, jį nušovė.“⁴⁴

⁴² Rūkas, S. Tragiški Šiluvos tardymo kalėjimo puslapiai. – *Krivulė* (Šiauliai), 1989 09 16–30, nr. 13, p. 4–5.

⁴³ Ambrozaitis, K. *Min. veik.*, p. 108–109.

⁴⁴ Antano Sankausko prisiminimai (1994).

Šį įvykį savo prisiminimuose mini ir K. Ambrozaitis: „... Sargas, kaip reikalavo įstatymas, tuojau pranešė apie įvykį KPZ viršininkui, labai žiauriam rusui, saugumo kapitoniui. Šis, radęs žmogelį dar gyvą, paleido jam į galvą dar keletą šuvių ir paskubėjo atsiųsti man pasirašyti jau paruoštą mirties pažymą... Praėjus keliems mėnesiams... paaiškėjo, kad šis žmogus buvęs didelis proletaras, ir dėl jo nužudymo iškelta byla, ji paskė net Vidaus reikalų ministeriją Vilniuje.“⁴⁵

Už šio žmogaus nušovimą sribas J. Kairys buvo laikinai suimtas. „Jį atvedė į mūsų kamerą, kur mes, suimtieji, buvome iš Šiluvos ir Žaiginio vietovių. Tarp mūsų kalinių buvo ir Šiluvos eigulys Leonas Jokubauskas, stambus vyras, kuris iš karto atpažino žiaurų Šiluvos sribą Kairį. Supuolę kaliniai jį mirtinai sumušė. Kairio lavonas per dieną gulėjo kameroje. Sakėme: „Vienas mirė.“ Prižiūrėtojai abejingai atsakė: „Vakare lavoną paimsime.“ Kairio mirties priežastimi niekas nesidomėjo, mūsų netardė...“⁴⁶

Tačiau šis stribo areštas greičiau buvo išimtis negu taisyklė, nes, pasak K. Ambrozaičio, „čia niekas neatsakydavo už savo veiksmus, net ir už akivaizdų žudymą.“⁴⁷

3. Drebanti okupacinė valdžia

Politinė situacija Šiluvos valsčiuje. Kadangi Raseiniai per ką tik praėjusius 1944 m. mūšius buvo visiškai sugriauti, todėl į Šiluvą, kaip nuo karo mažai nukentėjusią⁴⁸, atsikėlė visa Raseinių apskrities karinė, partinė, sovietinė, represinė valdžia: I Pabaltijo fronto geležinkelio kariuomenės štabas, apskrities pirmasis sekretorius A. Zaicas, Raseinių apskrities VK pirmininkas Jonas Kulikauskas, apskrities prokuroras Filomenas Archipovas (jo žmona paskirta Šiluvos progimnazijos direktore), apskrities NKVD ir NKGB būstinės. Miestelis tiesiog knibždėjo Raseinių apskrities ir miesto įstaigų tarnautojų, NKVD darbuotojų, sribų ir karinių dalinių, vykstančių į frontą. Vietos žmonės buvo pasimėtę, neramūs, kiekvienas jų žingsnis sektas. Sutemus Šiluvos miestelyje galėjai vaikščioti tik žinodamas kasdien keičiamą slaptažodį. Pas ligonį, pasak Kazio Ambrozaičio, gydytojams leista važiuoti tik dieną, o tamsiu paros metu – su ginkluotų kareivių palyda⁴⁹.

1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje Šiluvoje formavosi ne tik apskrities okupacinė valdžia, bet ir ginkluoto pasipriešinimo būriai. Prie aktyviausių apskrities partizanų NKGB 1945 m. priskyrė Betygalos, Šiluvos ir Nemakščių valsčių partizanus: čia esą vyrauja stambesni ūkiai ir didesni miškų masyvai. Todėl okupacinė valdžia Šiluvoje nesijautė saugi. Raseinių apskrities KP sekretoriaus pavaduotojas 1944 m. gruodžio 10 d. slapta pranešime LKP(b) CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui su nerimu raportavo, kad

⁴⁵ Ambrozaitis, K. *Min. veik.*, p. 109–110.

⁴⁶ Antano Sankausko prisiminimai (1994).

⁴⁷ Ambrozaitis, K. *Min. veik.*, p. 108.

⁴⁸ Šiluva šiek tiek nukentėjo 1944 m. vasarą, kai į ją Žaiginio–Šiluvos vieškeliu Raseinių link per Šiluvą veržėsi vokiečių tankų dalinys. Jam apšaudant miestelį, vienas sviedinių Lyduvėnų gatvėje kliudė senosios carinės rusiškos mokyklos pastatą, kuriame tuo metu buvo įsikūrusi sovietų karo ligoninė.

⁴⁹ Ambrozaitis, K. *Min. veik.*, p. 105, 108.

apskirtyje pastaruoju metu prasidėję masiniai antisovietiniai veiksmai. Juos dar labiau suaktyvinusi paskelbta mobilizacija. Kaimuose partizanai ragina žmones nevežti valdžiai rūgių ir kitokių produktų, nevykdyti sovietų valdžios nurodymų, nevykti į mobilizacijos punktus, grasina šeimoms, kurių vaikai išėjo į Raudonąją armiją. Šiuos veiksmus lydi partizanų pasalos, ginkluota kova su kaimo aktyvu, komunistais, komjaunuoliais, milicininkais ir Žemės dalijimo komisijos nariais. 1944 m. lapkričio 1 d. Raseinių valsčiaus Topoliškės kaime partizanai nukovė buvusį LSSR AT deputatą Praną Mickų, lapkričio 17 d. – Antaną Kukauską ir B. Budrių, Girkalnio valsčiaus kaimo tarybos pirmininką Mikolobajevą, lapkričio 23 d. – buvusį sovietų diversantą, Betygalos valsčiaus Zviegių kaimo gyventoją Petrą Jackų, pristatytą valstybės apdovanojimui; tą pačią dieną Betygalos valsčiaus Navininkų kaime – NKVD įgaliotinį komjaunuolį Jašinską, to paties valsčiaus Ilgižių kaime lapkričio 25 d. – raudonarmietį sargybinių. Šiluvos valsčiaus Antaniškių kaime į NKVD darbuotojo Antano Sudiko tėvų namus atėjęs partizanas Juodaitis iš Grinkiškio (Kėdainių apsk.) ir ketinęs juos nušauti dėl jų sūnaus tarnybos Šiluvos NKVD. Bet tuo metu troboje iš už krosnies išlindęs šautuvu ginkluotas A. Sudikas (g. 1928) partizaną nukovęs⁵⁰. (Antanas Sudikas žuvo 1945 m. rugpjūčio 28 d. Darataičių kaime, Ličkuvienės sodyboje, per susišaudymą su Povilo Lušo-*Narūno* partizanais). Todėl „dauguma aktyvistų bijo pasirodyti kaimuose, apskirtyje nuo rugpjūčio mėnesio jau nukauta 17 sovietinių aktyvistų, iš jų 4 apylinkių tarybų pirmininkai, 1 agronomas, 4 buvę sovietiniai partizanai ir 6 NKVD ir milicijos darbuotojai. 1944 m. gruodžio 4 d. partizanai blokavę Betygalą, o prieš juos išsiųstas 200 kareivių būrys, susidūręs su partizanais, neteko 5 žuvusių kareivių. Partizanai ginasi sodybose panaudodami namuose įrengtus įtvirtinimus (dzotus), kulkosvaidžių lizdus. Kariniai daliniai priversti į susidūrimo vietas pritraukti net kuopų minosvaidžius. Mes savo jėgomis nieko nepadarysime.“⁵¹

Tokia padėtis 1945 m. pavasarį buvo ir visoje Lietuvoje. Jelena Zubkova, cituodama įvairių Maskvos emisarų pranešimus iš Lietuvos, nurodo, kad „daugelyje valsčių ir kaimų sovietų valdžios nesijaučia“, kad „geroje pusėje Lietuvos kaimų nėra sovietų valdžios. Ne sovietiniai valdininkai ir partiniai viršininkai, o partizanai buvo faktinė valdžia. Vienintelis dalykas, į kurį vietiniai viršininkai žiūrėjo kaip į paskutinę viltį ir išsigelbėjimą – reguliarioji kariuomenė.“⁵²

1944 m. gruodį ypač buvo susirūpinta Šiluvos valsčiaus teritorijoje esančio Lyduvėnų geležinkelio tilto saugumu. Iš Girkalnio valsčiuje suimto partizano Jono Kymanto sužinota, kad partizanų grupė, apsirūpinusi sprogstamąja medžiaga, rengiasi tą tiltą susprogdinti. Tiltas tų metų vasarą buvo atsitraukiančios vokiečių kariuomenės susprogdintas, bet sovietinių karinių dalinių atstatytas su didelėmis darbo ir medžiagų sąnaudomis (tiltas – 639 m ilgio ir 41 m aukščio) ir 1944 m. lapkričio 2 d. „atiduotas naudotis“. Tiltas laikytas nepaprastos strateginės reikšmės objektu, nes per jį ėjo pagrindiniai kariniai

⁵⁰ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 251; f. 3, ap. 20, b. 80, l. 12–13, 28.

⁵¹ LKP(b) Raseinių komiteto pirmojo sekretoriaus Antano Zaico pavaduotojo Adašukevičiaus pranešimas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui, 1944 12 10. – LYA, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 10.

⁵² Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 273, 276–277.

kroviniai, skirti I Pabaltijo frontui, veikiančiam Tilžės kryptimi. Išsigandusi galimo partizanų puolimo, karinė sovietų vadovybė skubiai stiprino tilto apsaugą: NKVD sargybą padidino nuo 40 iki 75 kareivių, užminavo tilto prieigas, pristatė zenitinių ir kitų sunkiųjų pabūklų, tilto teritorijoje dislokavo 2 geležinkelių kariuomenės batalionus, tolimesnėse tilto prieigose išdėstė slaptų pasalų⁵³.

Taip pat gauta žinių, jog partizanai ketina pulti Šiluvą, išlaisvinti suimtus kalinius ir sunaikinti NKVD, NKGB darbuotojus, taip pat partinės, sovietinės valdžios vadovybę. Todėl į Šiluvą buvo įvesti papildomi kariuomenės daliniai, padidinta karinių įstaigų ir KPZ apsauga, sustiprintas karinis patruliavimas miestelyje, aplink miestelį išdėstyta slaptų pasalų, mašinomis skubiai išvežta į Kauno kalėjimą dalis suimtųjų, sustiprintas ir iš Šiluvos į Kauną varomų mobilizuotų vyrų kolonos konvojus – esą gauta žinių, kad Žaiginio miške susitelkęs partizanų būrys ketinąs juos išlaisvinti⁵⁴.

Panašiai „aliarmavo“ ir Raseinių apskrities KP sekretoriaus pavaduotojas sužinojęs, kad artimiausiu metu geležinkelio kariuomenės daliniai pasitrauks iš Šiluvos. Jis prašė LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus kuo skubiau atsiųsti į Šiluvą specialiųjų NKVD kariuomenės dalinių, nes „apskrities centras įsikūręs Šiluvoje, kuri yra miškų prieigoje ir priėjimas iš miško prie miestelio geras. NKVD ir NKGB žiniomis, partizanai ruošiasi pulti apskrities centrą Šiluvą ir laukia tik karinio dalinio pasitraukimo.“⁵⁵ Esą tam Žaiginio miške susibūręs iki 100 partizanų būrys, be to, Šiluvos valsčiuje dar veikianti neva 56 kovotojų Raseinių apskrities partizanų rinktinė. Prašė skirti pinigų bent pagrindiniams namams Raseiniuose atstatyti, kad valdžia galėtų kuo greičiau iš Šiluvos persikelti į Raseinius, o kol tai bus padaryta, atsiųsti į Šiluvą ir čia dislokuoti papildomų Raudonosios armijos dalinių: „Jei įgulos nebus, tai mus visus iššaudys.“⁵⁶

Remiantis VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. liepos 24 d. nutarimu, imtasi rengti viešus parodomuosius partizanų ir jų rėmėjų teismo procesus, norint atgrasyti vietas žmones nuo paramos besiburiantiems partizanų būriams. Prieš pat Kalėdas 1945 m. gruodžio 21 d., kai Šiluvoje turgaus dieną į miestelį susirinko daug žmonių, NKGB organizavo vieno iš partizanų rėmėjo Aleksandro Žiogo (g. 1888), Jono, parodomąjį Karo tribunolo teismą. Žmogus buvo teisiamas už tai, kad nepranešė jo sodybą apsupusiems sribams apie joje esančius 3 ar 5 Prano Juškos partizanus. Pamatę artėjančius sribus, jie pradėjo šaudyti ir 1 sribą nukovė, o vėliau grįžtantiems per Kelmynų kaimą sribams surengė pasalą ir dar 2 sribus nušovė. Už tai A. Žiogas buvo nuteistas mirties bausme sušaudant. Enkagėbistai džiaugėsi, kad šis nuosprendis išgašdinęs žmones⁵⁷. (Vėliau nuosprendį sušvelnino: mirties bausmę pakeitė kalinimu.)

Sovietų ideologinio darbo nesėkmės 1945–1946 metais. Sovietizacija čia nevyko tokiu tempu, kokio reikalavo pagrindinis okupacijos įtvirtinimo ir visų represijų organizatorius LKP(b) CK. LKP(b) Raseinių apskrities komiteto biuras dažnai svarstė ir barė

⁵³ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 9.

⁵⁴ Ten pat, l. 9–10.

⁵⁵ Raseinių rinktinė planavo pulti valsčiaus centrą Šiluvą 1946 05 21 (žr.: LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 94).

⁵⁶ LYA, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 10.

⁵⁷ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 251; f. 3, ap. 20, b. 80, l. 12–13, 28.

Šiluvos regiono ideologinių ir represinių struktūrų pareigūnus už per menką aktyvumą: „Išklausias Šiluvos vlsč. MVD skyriaus viršininko Nedovizijaus ir partorgo Volbeko pranešimą apie politinę padėtį Šiluvoje, Biuras nurodė, kad nežiūrint daugkartinių pastabų Nedovizijus ir partorgas susilpnino kovą su banditais, dėl ko valsčiuje padaugėjo teroristinių aktų. Volbekas apleido propagandinę organizacinę darbą ir dėl to sustojo komjaunuolių skaičiaus augimas, neužbaigta žemės reforma ir valstiečiai neištraukti iš buožių įtakos. Buožės toliau sabotuoja partijos ir vyriausybės nutarimus. Valsčiaus teritorijoje veikiant Žebenkšties grupei, gilus čekistinis darbas neatliekamas. Dėl silpno operatyvinio darbo valsčiaus MVD atliekamos karinės čekistinės operacijos baigiasi be rezultatų, nevykdomas joks darbas, kad būtų palenkiami bandų nariai atvykti ir pripažinti savo kaltes. Vietinis sribų skyrius sukomplektuotas tik 50%. Už tai, kad užleistas įstatymo dėl žemės įgyvendinimas, už susitaikėliškumą su buožėmis, komunistą Volbeką atleisti iš Šiluvos vlsč. partorgo pareigų ir vietoj jo paskirti partorgu Armanavičių.“⁵⁸

Bet ir šį naujai pakeistą partorgą netrukus teko atleisti tais pačiais motyvais ir kartu pripažinti, kad „politinė padėtis Šiluvos valsčiuje ir toliau lieka įtempta. Nacionalistinis pogrindis ir jo ginkluotos gaujos nebaudžiamai tęsia teroristinius aktus prieš partinį tarybinį valdymo aparato aktyvą, valstiečius ir naujakurius. Partinė organizacija neįvertino politinio masinio aiškinamojo darbo tarp gyventojų ir neatliko puolamosios bolševikinės agitacijos demaskuojant nacionalistinio pogrindžio priešiškos veiklos ir dėl to tam tikra gyventojų dalis, užkrėsta nacionalistinio pogrindžio idėjomis, rinkimų į Lietuvos TSR AT dieną neatvyko prie rinkimų urnų. Dėl to atvykusiųjų balsuoti skaičius Šiluvos valsčiuje procentas buvo pats žemiausias apskrityje. Nepatenkinamai vyksta miško ruošos plano vykdymas, o I ketvirčio finansinis planas vasario 25 d. įvykdytas tik 21,7%.“⁵⁹

Taip pat kritikuotas ir Šiluvos valsčiaus VK – esą „tarybinis ūkinis ir prekybos aparatas politiniu požiūriu užterštas svetimais ir abejotinais žmonėmis ir jokių išvalymo priemonių partinė organizacija nepriima. Valsčiaus VK sistemingai pažeidinėjama darbo drausmė, atsakingi darbuotojai po keletą dienų girtuokliauja, neatvyksta į darbą, dar blogiau yra su darbo drausme kitose organizacijose. Nėra patikimos Vartotojų kooperacijos kontrolės, pramoninės prekės, skirtos gyventojams, nebaudžiamai išgrobstomos, parduotuvėje vartotoją apsveria, apskaičiuoja, būtinos prekės, ypač druska, žibalas, degtukai neatvežami, sistemingai nutrūksta gyventojų aprūpinimas duona. Kooperacijai vadovauja ne valdyba SELPO, o asmeniškai pirmininkas A. Banys, kuris suteikia neribotą teisę savo žmonai kištis į kooperacijos valdymą.

Apskrities biuras ne kartą nurodė Šiluvos partinei organizacijai ir jos sekretoriui Armanavičiui apie esamus didelius trūkumus partinės organizacijos darbe, bet jis neatsižvelgė į nurodymus, o savo elgesiu, sistemingu girtuokliavimu skatino partinės organizacijos griūtį ir politinį nerūpestingumą kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu, nesutelkė komunistų ir nepartinių aktyvo LKP(b) CK XI Plenumo nutarimams vykdyti, de-

⁵⁸ LKP(b) Raseinių apskrities komiteto biuro posėdžio protokolas Nr. 18, 1946 09 20. – LYA, f. 979, ap. 10, b. 1, l. 20–21.

⁵⁹ LKP(b) Raseinių apskrities komiteto biuro slapta nutarimas „Apie politinę padėtį Šiluvos valsčiuje“, pasirašytas LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretoriaus Britovo, 1947 02 28. – LYA, f. 979, ap. 979-10, b. 2, l. 1–3.

maskuoti ir išguiti iš tarybinio ūkinio aparato politiškai svetimus ir abejotinus žmones, o vyresnysis MGB įgaliotinis Ivanovas rodė politinį nerūpestingumą ir nusiramimą, atitrūko nuo aktyvaus dalyvavimo partinės organizacijos darbe.⁶⁰

Todėl LKP(b) Raseinių apskrities biuras atleido iš pareigų valsčiaus partorgą Povilą Armanavičių (g. 1908)⁶¹, o kandidatui į VKP(b) narius Konstantinui Ivanovui „už politinį nerūpestingumą ir pasyvumą kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu“ pareiškė įspėjimą su įrašymu į asmens kortelę, kitus įpareigojo „iki 1947 m. kovo 10 dienos visiškai užbaigti tarybinio ūkinio aparato išvalymą nuo priešiško ir politiškai abejotino elemento“ ir juos pakeisti politiškai patikimais žmonėmis (demobilizuotais kariais, samdiniais, naujakuriais), įrodžiusiais savo lojalumą sovietų valdžiai. Pavedė apskrities prokurorui Mačanovui ir apskrities MVD skyrius viršininkui Vasilijui Martynenkai nedelsiant ištirti piktnaudžiavimo faktus Šiluvos valsčiuje ir kaltininkus patraukti teisminėn atsakomybėn. Kartu pritarė MVD viršininko V. Martynenkos sprendimui atleisti iš darbo Šiluvos valsčiaus MVD skyriaus viršininką A. Sajenką⁶² „už grubų revoliucinio teisėtumo pažeidimą“⁶³. Apskrities MGB skyriaus viršininkas I. Carkovas pasižadėjo sustiprinti Šiluvos valsčiaus MGB skyrių ir „artimiausiu metu likviduoti banditų grupę, terorizuojančią Šiluvos valsčių.“⁶⁴

Šioje politinėje situacijoje minėti apskrities komunistų vadovybės nurodymai ir jų įvykdymo terminai neatitiko tikrovės. Sovietai tuo metu dar nekontroliavo kaimo. Kaimas ir miškas buvo vienintelės teritorijos, kuriose tik iš dalies galiojo okupantų nurodymai. Sovietų pareigūnai, drebėdami dėl savo gyvybės, vengė lankytis kaimuose ir nerodė tokio politinio aktyvumo, kokio iš jų reikalavo LKP. Įvairiuose Raseinių apskrities valsčiuose buvo iškabinėjami sovietiniam aktyvui grasinantys lapeliai: „Lietuvių tauta stovi ant bedugnės krašto. O jūs, lietuvių tautos išgamos, stumiate ją į pražūtį. Įspėjame, kad tau ir tavo šeima bus mirtis“. 1945 m. Šiluvoje per Šilinės atlaidus (rugsėjo 8–16 d.), kai sovietai norėjo demonstruoti savo propagandinius filmus, kažkas į klubą pakvietė gerai žinomą Nepriklausomos Lietuvos sunkiasvorį sportininką Vladą Labanauską⁶⁵, ir žmonės rinkosi ne sovietinių filmų, o šio sportininko pasižiūrėti. Tik paskutinėmis atlaidų dienomis partorgui Pranui Volbekui pavykė organizuoti sovietinių filmų rodymą. P. Volbe-

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ P. Armanavičius, kilimo iš Biržų vlsč., buvęs batsiuovys, nuo 1928 m. priklausė nelegaliai LKP, 1940–1941 m. sovietų aktyvistas, 1941 m. pasitraukė į Rusiją, iš ten 1942 m. buvo pasiūstas į Lietuvą diversiniam darbui, nuo 1943 m. priklausė sovietų diversantų Kosto Kalinausko būriui, veikusiam Kazėnų miškuose. Žr.: Personalinė Povilo Armanavičiaus byla. – LYA, f. 979, ap. 979-6, b. 13. Raseinių apskrities komiteto 1946 12 30 posėdyje jį, einantį Šiluvos partorgo pareigas, kritikavo už girtuokliavimą pas kaimo „buožes“ (žr.: ten pat, l. 5).

⁶² Sajenka, Andrej, Ukrainos čigonas (g. 1925), baigęs vid. m-los 8 klases. Būdamas Šiluvos MVD viršininku, garsėjo žiauriu elgesiu su suimtaisiais. Dėl to net pačių komunistų kaltintas „socialistinio teisėtumo“ pažeidimais, bet tie „pažeidimai“ buvo ne išimtis, o taisyklė, nustatyta pačios kompartijos ir gerai žinomos A. Višinskio doktrinos apie kankinimus, kaip prisipažinimo išgavimo būdą.

⁶³ Kompartijos vadovybė barė enkavėdistus ne už jų „socialistinio teisėtumo pažeidimus“, ne už jų žiaurų elgesį su suimtaisiais, o už per mažą jų žiaurumą.

⁶⁴ LYA, f. 979, ap. 979-10, b. 2, l. 1–3.

⁶⁵ Likimo ironija, kad Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio garsus sunkumų kilnotojas ir imtynininkas V. Labanauskas 1946 m. tapo Liolių vlsč. sribų vadu ir kautynėse su Tytuvėnų vlsč. veikusiais *Šturmo* partizanais buvo sunkiai sužeistas Gečaičių k. apylinkėse (Kelmės vlsč.). Žr.: *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, 1992, p. 77.

kas kaltintas, kad jis per Šilines sekmadienį vietoj masinio darbo organizavęs savo partorgo patalpose išgertuves su atvykusiais giminačiais. Emgėbistai jo kambaryje paskui radę ant grindų besimėtančią granatą ir 50 šovinių. P. Volbekas vokiečių laikais buvęs raudonasis diversantas, bet dabar atsisakinėjęs dalyvauti operacijose prieš partizanus, taip pat ir kiti „tarybiniai darbuotojai“ komjaunuoliai atsisako stoti į stribus, juos organizuoti. Jie atsisako imti ir ginklą: esą ginklas trukdysias jiems vykdyti pareigas. Šiluvos partorgas nusišalinęs ir nuo dalyvavimo komplektuojant Šiluvos stribų būrį, nesirūpina jo materialine gerove, neorganizavo nė vieno pokalbio su jais⁶⁶. Raseinių apskrities kompartijos leidžiamame laikraštyje „Stalinietis“ 1945 m. dar dirbo tautinių patriotinių pažiūrų asmenys: laikraščio redaktorius, vėliau garsus Lietuvos artistas Antanas Gabrėnas (g. 1922), 1944 m. įtrauktas į LLA veiklą Raseinių pedagogo M. Žiūraičio, ir redakcijos sekretorė Bakšytė. A. Gabrėnas netrukus (1945 m. liepos 28 d.) buvo suimtas, išsiųstas į Komijos lagerį, bet po metų (1946 m. gruodžio 27 d.) paleistas⁶⁷. Bakšytė kurį laiką slapstėsi⁶⁸, vėlesnis likimas nežinomas.

Laiško Stalinui kampanijos sužlugdymas 1945 metais. Ne pirmą kartą klaidindami pasaulį, sovietai po karo toliau tęsė 1940–1941 m. pradėtą fiktyvų okupacijos legalizavimą ir jos maskavimą tariamu „lietuvių liaudies pritarimu“. Šiuo tikslu jie 1945 m. liepos mėnesį organizavo Lietuvoje parašų „po padėkos laišku Stalinui“ rinkimą: lietuvių tauta turėjo „dėkoti“ sovietų diktatoriui už okupaciją, vadinamą „išvadavimu“, ir taip parodyti pasauliui, kad Sovietų Sąjunga ne aneksavo Lietuvą, o ją valdo su pačios lietuvių tautos pritarimu. Kartu norėta ir pasiteisinti prieš Vakarų valstybes, kodėl sovietai neketina pasitraukti iš Baltijos valstybių – nevykdo pačių pasirašytos 1941 m. rugsėjo 24 d. Atlanto chartijos, įpareigojančios ją pasirašiusias valstybes gražinti tautoms nepriklausomybę, kurią II pasaulinio karo metais buvo smurtu panaikinę sovietai ir naciai.

Partizanai, suvokę šios pavojingos klastos tikslus, ragino žmonės ne tik nepasirašyti laiško, bet ir boikotuoti bet kokius sovietų rinkimus, kuriais būtų iškreipiama tautos valia ir tarptautiniu lygiu legalizuojama Lietuvos okupacija. Tuo metu Lietuvos žmonės dar stipriai tikėjo Atlanto chartijos galia, Vakarų deklaruojama ištikimybe teisei ir iš to išplaukiančia viltimi, kad sovietai Lietuvoje nepasiliks. Tikėjo, nes buvo naudinga tikėti. Todėl vengė lankytis sovietų organizuojamuose mitinguose, kuriuose buvo agitujama pasirašyti laišką. Į tokius privalomus mitingus ateidavo tik „šeimų galvos“.

Ypač vieningai tam pasipriešino vietiniai inteligentai. Pasirašyti atsisakinėjo net ir tie, kurie tuo metu dirbo sovietų įstaigose ir rizikavo sulaukti represijų. Savo atsisakymą jie vieningai motyvavo sovietų valdžios laikinumu Lietuvoje, ir tai, matyt, buvo partizanų įtaka⁶⁹. Raseinių apskrities NKVD viršininkas Gričanovas 1945 m. liepos 20 d. informavo NKGB 2-o skyriaus viršininką Izotovą, kad Šiluvos apylinkės tarybos sekretorius Juškys

⁶⁶ Kauno miesto operatyvinio sektoriaus politinės veiklos suvestinė, 1945 m. – LYA, f. 3, ap. 18, b. 2, l. 98.

⁶⁷ *Lietuvos gyventojų genocidas*, p. 446.

⁶⁸ LYA, f. 3, ap. 18, b. 19, l. 18.

⁶⁹ Ši kai kurių sovietinių įstaigų tarnautojų nuostata galbūt buvo susijusi su jau minėtu labai optimistišku padėties vertinimu, tuo metu vyravusiu tarp kai kurių rezistencijos vadovų. 1944 12 J. Žemaitį Kiaulininkuose aplankęs buvęs Raseinių aps. viršininkas, Lietuvos armijos kpt. P. Gužaitis manė, kad „po 2–3 savaičių vokiečiai vėl išstums rusus iš Lietuvos“.

atsisakė „vesti aiškinamąjį darbą“ dėl būtinybės pasirašyti laišką Stalinui sakydamas: „Padėtis dabar neapibrėžta ir dar neaišku, ar bus tarybų valdžia Lietuvoje.“⁷⁰ Panašiais argumentais atsisakinėjo ir kiti vietos tarnautojai. Šiluvos klubo vedėjas, fizinio lavinimo mokytojas Jonas Marcinkus (g. 1922 m.), Jono, emgėbistų vėliau įvardytas kaip „sovietų valdžios pralaimėjimo nuotaikų skleidėjas“, kategoriškai atsisakęs aiškinti žmonėms būtinybę pasirašyti laišką Stalinui: „Partizanai aktyvina savo veiklą ir neaišku, ar bus Lietuvoje tarybų valdžia.“ Šiluvos bibliotekos vedėja komjaunuolė Bronė Ivickaitė (g. 1923) sakiusi: „Kodėl man pasirašinėti ir organizuoti parašų rinkimą po laiškų, juk tarybų valdžios Lietuvoje vis tiek nebus.“ Šiluvos valsčiaus VK pirmininkas Žemkauskas, kuriam buvo pavesta surengti šiuo klausimu Šiluvoje mitingą, atėjo į mitingą girtas ir pavėlavęs 2 valandas, patį „aiškinamąjį darbą“ pavedęs pašaliniam asmeniui. Pasak NKVD viršininko, „parašų rinkimas šioje gyvenvietėje faktiškai sužlugdytas.“ Panašiai atsitiko ir Tytuvėnų valsčiaus Šedbarų kaime. To kaimo tarybos pirmininkui Stankui kategoriškai atsisakius pasirašyti laišką, juo pasekė ir kiti tarybos nariai: nė vienas iš jų laišką Stalinui nepasirašė⁷¹.

Užmiršti žuvusiuosius – tai kaip ir antrą kartą juos nužudyti.

Elie Wiesel

4. Pirmosios ginkluoto pasipriešinimo struktūros regione

Kelių šeimos narių partizanavimas. Okupacija ir represijos vertė griebtis ginklo kartais vos ne visą šeimą arba bent visą vyriškąją jos dalį. Taip būta visoje Lietuvoje⁷², taip pat ir Šiluvos regione. Išėjo partizanauti 3 jau minėto Leono Noreikos iš Maižiškių kaimo sūnūs ir dukra Elena kartu su savo vyru Juozu Gricu iš Žaiginio, kitos 2 jos seserys Jadvyga ir Juzefa Noreikaitės slapstėsi. Įvairiuose regiono partizanų būriuose partizanavo 4 broliai Žiogai (Povilas, Viktoras, Antanas ir Adolfas) iš Rekštiškės, 4 broliai Bankauskai (Bronius, Juozas, Mečislovas ir Romanas) iš Saugų (Paluknio) kaimo, 3 broliai Papreckiai (Bronius, Vaclovas Viktoras) iš Vičiaičių, 2 broliai Šukiai (Antanas ir Jonas) iš Roglaičių, arba Aušrinės, 2 broliai Vladas ir Petras Lukauskai iš Varkalių kaimo, Vaclovas ir Jonas Vaitkai iš Varkalių kaimo, Antanas ir Juozas Budginai iš Bagušiškių kaimo, Nikodemus ir Steponas Augustai iš Kaimelės kaimo, Pranas ir Stasys Griniai iš Kalniškių kaimo, Petras ir Alfonsas Virbickai iš Vitkiškės, Petras ir Feliksas Mockai iš Vičiaičių kaimo, Stasys ir jo sesuo Aldona Vaitkai iš Pasandravio, Jonas, Antanas ir jų sesuo Petronėlė Kuraičiai iš Grigalaičių, Pranas Banys su seserimi Petronėle iš Bulavėnų kaimo ir kt. Vien iš nedidelio Vičiaičių kaimo partizanavo 8 vyrai, iš Varkalių kaimo – 4 vyrai. Kai kurie išėjo partizanauti kartu su žmonėmis: jau minėti Juozas ir Elena (Noreikaitė) Gricai, Kazys ir Elena (Žickytė) Kisieliai iš Skaraitiškės, Feliksas ir Zofija (Rutkauskaitė)

⁷⁰ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 50.

⁷¹ Ten pat.

⁷² Pocius, A. Kovos už Lietuvos laisvę ir Kėstučio apygardos partizanai. – *Aitvarai: Kėstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 84–85.

Kokštos, Aleksas ir Jadvyga Lauciai; arba vedė partizanaudami: Juozas ir Petronėlė (Kuraitytė) Stoniai, Vaclovas ir Petronėlė (Banytė) Daukantai, Viktoras ir Janina (Dzimidaitė) Žiogai, Romas ir Genovaitė (Juodytė) Pracišauskai iš Vainotiškės, Leonas ir Aleksandra (Radzevičiūtė) Caporkai... Anuo metu Lietuvos kaimuose gyveno gausios šeimos, jaunimas, pradžios mokyklose patriotiškai auklėtas, pareigą ginti Tėvynę laikė savaime suprantama.

Partizanų būrių formavimosi geografija. Pirmieji partizanų būriai Šiluvos regione pradėjo formuotis 1944 m. lapkritį. Plekaičių, Kelmynų, Rekštiškės, Grigalaičių kaimų teritorijoje telkėsi daugiausia šiluviškiai, vadovaujami Povilo Morkūno; pietrytinėje dalyje (Žaiginio, Maižiškių, Paluknio, Saugų, Pažiobrio kaimų teritorijoje ir sunkiai prieinamose Praviršulio ežero pelkėse) – Juozo Grico, vėliau – Stasio Noreikos grupė, vakarinėje dalyje (Lyduvėnai, Vičaičiai, Pumpurai, Juškaičiai, Skaraitiškė) – Povilo Lušo-*Narūno*, Vinco Lazdausko-*Virgio*, (vėliau – Juozo Stonio-*Šerkšno*, Vaclovo Daukanto-*Mantvydo*), Vinco Vileikio-*Švilpos*, Alekso Lauciaus-*Paukščio*, Kaulakių, Spandotų kaimo apylinkėse – Viktoro Lušo (vėliau – Petro Mockaus, Vytauto Dukausko) būriai. Bedančių miško rajone dar veikė keliaujantis Jono Venclausko-*Žilėno* iš Pakapurnio kaimo būrys (16 partizanų)⁷³. 1944 m. gruodžio 20 d. saugumiečiai Raseinių apskrities būriams priskyrė 1 220, o 1945 m. sausio 1 d. – 2 000 žmonių⁷⁴.

Didžiąją pirmųjų partizanų būrių dalį sudarė 1941 m. sukilimo dalyviai, vokiečių laikais ėję įvairias pareigas savivaldybėje, policijoje, vengiantys tarnybos sovietų armijoje ir šiaip patriotiškai nusiteikę asmenys. Kiti jaunuoliai griebėsi ginklo pajutę trėmimų grėsmę (Steponas Augustis iš Kaimelės, Bronius Papreckis iš Vičaičių) arba patikėję, kad netrukus kils Sovietų ir Vakarų karas. Stanislovas Zenkevičius iš Vičaičių kaimo, dirbęs medžio apdirbimo kombinate prie Šiaulių buhalteriu, paėmęs iš banko didelę sumą pinigų darbininkų atlyginimams mokėti, 1950 m. užsuko pas tėvus į Vičaičių kaimą ir čia, paveiktas gandų apie greit kilsiantį karą, atidavė šiuos pinigus savo ištekančiai seseriai kaip kraitį, o pats išėjo partizanauti. Nemuno būrio partizanas Petras Gadliauskas savo partizanavimo motyvą 1950 m. aiškino kaip protestą prieš tarnybą sovietų armijoje ir kolektyvizaciją: „Kaime pasidarė labai sunku gyventi: suvarė visus į kolūkius įrėmę į kaktą vamzdį...“⁴⁷⁵

Individualūs ėjimo į partizanus motyvai buvo įvairūs, daugelį griebtis ginklo priverstė būtinybė ginti savo asmenį, savo šeimą, savo turtą nuo masinių sovietų valdžios represijų: areštų, kankinimų, mobilizacijos, konfiskacijų, trėmimų, tautos garbės paniekimo. Tačiau visų tikslas buvo tas pats – kova dėl Lietuvos valstybės atkūrimo, kaip būtinos savo asmens, savo turto saugumo sąlygos. Šis asmeninis saugumas, tautos orumo gynimas ir buvo jiems visiškai konkretus Nepriklausomos Lietuvos turinys. Todėl dėl Nepriklausomybės kovota kaip ir dėl savo asmens ir turto saugumo, dėl teisės oriai gyventi savo tėvų žemėje pagal tėvų tradicijas ir papročius. Šitaip laisvės kovose reiškėsi privataus ir bendrojo interesų sutaptis.

⁷³ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 84.

⁷⁴ Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 193.

⁷⁵ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus-Stoškevičiaus b./b. 26510/3, t. 6.

Priešintis sovietų okupacijai ir aneksijai kilo žymi tautos dalis, bet tiesiogiai griebtis ginklo objektyviai galėjo tik nedaugelis, nes priešingu atveju būtų buvę per sunku apsirūpinti maistu, drabužiais, ginklais, šaudmenimis, kurdinti bazines. Be to, dideli būriai buvo mažiau mobilūs, lengviau prieš karius susekami ir netiko ilgalaikiam partizaniniam karui. Šią tiesą patvirtino kad ir Virtukų (1945 m. liepos 22 d.) ar Paliepių (Paginevės vlsč.) mūšiai⁷⁶.

Kaip buvo išeinama partizanauti Šiluvos regione, Antanas Banys savo prisiminimuose rašė:

„... 1944 m. liepą, priartėjus prie Dubysos Raudonajai armijai, nutarėme kuo greičiau apieiti namus, nes jau pradėjo siausti NKVD ir sovietų aktyvistai (civiliai apsirengę Barodicos raudonieji diversantai)... Visi kartu išėjome iš namų ir nuo pirmųjų rugpjūčio dienų savo namuose mažai kada pasirodydavome. Spalio pabaigoje seniūnas Petras Morkus įspėjo, kad partizanavimas prasidės pirmomis lapkričio mėnesio dienomis, ir kartu su kitais ėmė organizuoti Padubysio partizanų būrį, į kurį įstojo 3 broliai Mockai (Petras, Jonas ir Antanas) iš Kaulakių, Antanas ir Alfonsas Baniai iš Spandotų, Stanislovas ir Povilas Rimkai iš Kybartėlių, Vytautas Dukauskas iš Daugodų, Antanas Vaštakas iš Kaulakių, Petras Domereckas nuo Raseinių, Petras Gudaitis iš Meiliškės kaimo (prie Šaukoto) ir Petras Morkus iš Švelnių kaimo... Saviems atpažinti vartotas slaptažodis „Liolinga“, jį pasakęs asmuo buvo priimamas į būrį.

Mūsų Padubysio būrys bazavosi pas Povilą ir Eleną Vaičius Spandotų kaime, kur buvo mūsų ryšio punktas. Čia lapkričio 28 d. atėjo Stefanija Lušaitė ir pranešė, kad Petro Bartkaus įsakymu atvyktume į Naujininkų k. pas Juozą Gedminą. Atvykome apie 20 vyrų. Ten davė mums vakarienę. Po to Petras Bartkus pasakė trumpą, jaudinančią kalbą. Jos paveiktos pravirko visos Gedminų moterys. Esu dalyvavęs daugelyje laidotuvių, bet tokių raudų nebuvau girdėjęs, ir dabar, kaip prisimenu, ašaros byra...“⁷⁷

Panašiai apie šią situaciją LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretorius A. Zaicas ir jo pavaduotojas Adaškevičius 1944 m. gruodį raportavo iš Šiluvos LSSR KP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui: „Žaiginio kaimo tarybos susirinkime 1944 m. „buožės“ pareiškė: „Kas mūsų laukia prie sovietų valdžios, mes žinome, bet mes žinome ir ką reikia daryti.“ Kitą dieną iš kaimo turėjo ateiti į mobilizacijos punktą 40 žmonių, atėjo 17. „Buožės“ tą pačią dieną pasiėmė šautuvus ir surengė šaudymo treniruotę Žaiginio miške ir daugiau į namus negrįžo.“⁷⁸

Pirmieji partizanų būriai regione. Pirmieji Šiluvos apylinkių partizanų būriai, skubiai susiformavę 1944 m. lapkritį, nespėję išsirengti slaptaviečių, prisitaikyti prie specialių partizanavimo sąlygų, be to, menkai kariškai pasirengę, neturintys bendros vado-

⁷⁶ Tarp kai kurių Šiluvos regiono partizanų būrių būta ir pražūtingos idėjos pereiti net prie masinės ginkluotos kovos. Šiluvos emgėbistai iš savo agento Aido 1945 12 12 gavo žinią, kad P. Lušo-Narūno partizanai A. Lušas ir P. Virbickas kalbėję, jog partizanai greit skelbs jaunų vyrų mobilizaciją, ves juos į miškus... Štabe esą jau paruošti lapeliai-įsakymai skelbti mobilizaciją (žr.: LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 187). Tačiau centrinei partizanų vadovybei užteko išminties, atsizvelgiant į esamą politinę situaciją, eiti priešinga linkme – mažinti aktyvių partizanų skaičių.

⁷⁷ Antano Banio (g. 1919), Kazimiero, prisiminimai, paties rašyti, be datos (autorius archyvas); taip pat žr.: *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006, p. 626–627.

⁷⁸ LYA, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 6.

vybės, buvo išsklaidyti arba iš dalies sunaikinti 1945 m. regione plačiai siautusios NKVD kariuomenės. Toks likimas ištiko keturis būrius pietrytinėje ir pietvakarinėje Šiluvos regiono dalyje.

Juozo Grico būrys, veikęs Burbiškių ir Paluknio kaimų teritorijoje, stovyklavo sunkiai prieinamose Praviršulio ežero pelkėse, ginkluotas trimis kulkosvaidžiais, šautuvais, granatomis. Vadovavo Juozas Gricas (g. 1918), kilimo iš Saugų kaimo (Šiluvos vlsč.), buvęs siuvėjas, Žaiginio šaulių būrio narys, aktyvus Birželio sukilimo dalyvis. 1941 m. Burbiškių kaimo sukilėlių būrio sudėtyje kovėsi su atsitraukiančia Raudonąja armija (šis būrys nukovė 12 raudonarmiečių), teisė Burbiškių kaimo komjaunuolius. Kaip pagalbinis policininkas, J. Gricas 1943 m. dalyvavo operacijose prieš Žaiginio apylinkėse veikusius sovietų diversantus. 1944 m. liepos mėnesį artėjant Raudonajai armijai, kartu su žmona Elena Noreikaite pasitraukė iš namų ir ėmė burti vieną iš pirmųjų vietinių partizanų būrių Žaiginio apylinkėse. Jo žmona būryje ėjo kulkosvaidininkės pareigas. J. Grico būriui, NKVD žiniomis, 1944 m. rugsėjį priklausė 11, o tų pačių metų gruodį – 150 partizanų (skaičius galbūt padidintas)⁷⁹, tarp jų: Juozas Ibenskis, Alfonsas Jokubaitis iš Burbiškių, broliai Stasys ir Kazys Noreikos iš Maižiškių, Jonas Mockus iš Plokščių, 3 broliai Bankauskai iš Vosiūnų ir kt. Šiluvos NKVD skyrius 1945 m. gavo iš savo verbavimui rengiamo asmens žinių, kad 1944 m. rudenį švedų lėktuvas Praviršulės ežero rajone numetęs S. Noreikos būriui 3 radijo stotis, iš jų viena nerasta. Šie du radijo siųstuvai vėliau buvę įrengti Akelaičių miško bunkeriuose (Betygalos vslč.) ir jais to regiono partizanai palaikę ryšius su partizanų radijo stotimis Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje⁸⁰.

Kol per Šiluvos regioną ritosi frontas, šis būrys nesiėmė aktyvių veiksmų. Lūkuriavo, kada sovietų armija nutols į vakarus ir labiau paaškęs politinė situacija, taip pat ir Vakarų pozicija Baltijos kraštų nepriklausomybės atžvilgiu. Be to, kai kurie J. Grico būrio partizanai dar gyveno pusiau legaliai ir todėl dalis jų buvo suimti 1944 m. rugsėjo mėnesį per pirmuosius masinius areštus, vykdytus sovietų karinės žvalgybos „Smers“ ir enkavėdistų: tai Viktoras Levikas, Semiono, (57 m.) iš Maižiškių, 80 ha ūkio savininkas, vokiečių laikais buvęs Agrarinės komisijos narys, jo sūnus Viktoras Levikas (g. 1919), Vaclovas Noreika, Vladas Kazlauskas (28 m.) iš Paluknio kaimo, aktyvus 1941 m. sukilimo dalyvis, Juozas Ibenskis (26 m.) iš Burbiškių, Antanas Burkauskas (g. 1924), Juozo, iš Kaišėnų kaimo (Šiluvos vlsč.), suimtas 1944 m. spalio 9 dieną. 1945 m. liepos 25 d. mūšyje su NKVD kariuomene Žaiginio miške žuvus vadui J. Gricui⁸¹, jo būrys susijungė su to paties rajono S. Noreikos partizanis⁸².

Tuo pačiu metu Žaiginio apylinkėse trumpai veikė dar du partizanų būriai: Vlado Čepo (28 partizanai) ir Kazio Reinarto, vadintas Burbiškių būriu (20 žmonių). V. Čepo būrys išsisklaidė po to, kai 1945 m. sausio 3 d. nežinomomis aplinkybėmis į nelaisvę

⁷⁹ Raseinių apskrities NKVD 1944 12 kovos su nacionalistiniu pogrindžiu suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 116.

⁸⁰ Raseinių apskrities NKVD viršininko pranešimas-suvestinė apie kovos su banditizmu rezultatus 1945 0114–24. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 46–47.

⁸¹ Povilo Stankevičiaus prisiminimai (2017).

⁸² LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 15–19.

Petras Mockus, skyriaus vadas ir kankinys
(Iš Vytauto Steponaičio knygos „Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje“, 1996)

pateko pats vadas V. Čepas ir 3 jo būrio partizanai⁸³. Panašiai išnyko ir K. Reinarto būrys: 1945 m. vasario 5 d. tame pačiame Žaiginio miške mūšyje su NKVD kariuomene žuvo 8 to būrio partizanai ir pats vadas K. Reinartas, o 3 partizanai pateko į nelaisvę⁸⁴.

Kaulakių–Spandotų–Armonių kaimų rajone prie Dubysos (Šiluvos ir Betygalos vlsč. sandūra) 1944–1945 m. veikė Viktoro Lušo (g. 1910) iš Naujininkų (Paviešikų) kaimo (Betygalos vlsč.) būrys, vadinamas Dubysos, arba Padubysio, vardu (13 partizanų). Į jį susibūrė nestoję į sovietinę armiją ar iš jos pasitraukę Betygalos ir Šiluvos valsčių vyrai. 1945 m. rugsėjo 4 d. V. Lušo Padubysio būrį Kaulakių kaimo miškuose atakavo sovietų kariuomenė. Apie šį mūšį savo prisiminimuose Antanas Banys rašė: „... 1945 m. mūsų būrys apsistojo Padubysio miške, čia visiems buvo patogi vieta pareiti namo, pasikeisti baltinius, pasiimti maisto... O štai rugsėjo 4 d. čia mus puolė NKVD kariuomenė. Iš Kaimelės kaimo atbėgęs keturiolikmetis moksleivis Benius Barakauskas pranešė apie artėjančią kariuomenę, bet mūsų skyriaus vadas Vytautas Dukauskas kažkodėl neskubino ir liepė trauktis, kai NKVD kariuomenė visai prisiartino. Traukiantis mano brolis Alfonsas Banys-Žaibas ir Vytautas Lušas-Vyturys pasuko nuo mūsų kairiau ir pateko Riogliškės kaime netoli Luknės ant užsimaskavusio priešo kulkosvaidžio. Abu buvo sužeisti. Lušui buvo nukirstos kojos ir, kai priartėjo rusų kareiviai, jis nusišovė. Banys dar nuėjo apie kilometrą, pasislėpė miške, bet buvo kareivių aptiktas. Turėdamas tik pistoletą, dar bandė priešintis... Tą pačią rugsėjo 4 d. buvo suimti 8 Spandotų kaimo žmonės, vyrai ir moterys, suvaryti į NKVD kariuomenės štabą, įsikūrusį Balčiausko sodyboje. Čia jiems belaukiant, atvežė šių dviejų žuvusiųjų lavonus ir liepė areštuotiesiems lavonus iškelti.

⁸³ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 96–97.

⁸⁴ Ten pat.

Vytautas Dukauskas-Ažuolas

(Iš Vytauto Smitriaus ir Viktoro Šniuolio knygos „Mes nemirę“, 2014)

Priėjo iškelti ir mano tėtis Banys ir Lušas. Bekeliant pamatė, jog tai jų vaikai. Bet jie juos iškėlė ir neišsidavę atsistojo prie kitų areštuotųjų. Tada atėjo buvęs sovietinis diversantas Savickas iš Gruzdžiškės kaimo (netoli Raseinių) ir, atpažinęs lavonus, pasakė: šitas Vytautas Lušas, o čia jo tėvas. Tuomet tėvas prisipažino, kad tai jo sūnus. Garnizono viršininkas kažkodėl paleido Lušą sakydamas: „Eik namo“, o Spandotų kaimo žmones dar dvi paras tardė.⁸⁵

Šiame mūšyje žuvo ir pats būrio vadas V. Lušas. Vadovavimą būriui trumpam perėmė Petras Mockus (g. 1906) iš Kaulakių, buvęs Lietuvos kariuomenės seržantas. Bet 1946 m. sausį iš būrio išėjo padėti namuose likusiems seniems ir nusilpusiems tėvams. Slapstėsi Spandotų kaime. Apie jį sužinoję stribai 1946 m. rudenį įkalbėjo Dautartų kaimo gyventoją Ragauskienę, kad ši iškviestų P. Mockų pas save į ūkį padėti pakrauti linus. Kai šis atėjo, iš pasalos iššokę stribai sukomandavo „Rankas aukštyn!“⁸⁶ Suimtas P. Mockus buvo žiauriai kankinamas. „Man į akistatą atvilko baisiai sužalotą Petrą Mockų – buvo kruvinas takas ir neįtikėtinais sudarkytas žmogaus kūnas“, – rašė savo prisiminimuose jo bendražygis Boleslovas Ročas iš Juškaičių kaimo.⁸⁷ Žuvo Petras Mockus lageriuose.

Atėjus 1945 m. žiemai, dalis Dubysos būrio vyrų legalizavosi – sutiko eiti į sovietų armiją, kiti ėmė gyventi nelegaliai. Iš jų du suimti: Pranas Mockus ir Antanas Banys. Vadovavimą likusiems būrio vyrams perėmė Antanas Mockus (g. 1920) iš Kaulakių, kuris su savo vyrais 1946 m. susijungė su Žaiginio apylinkėse veikusiu S. Noreikos būriu. A. Mockus žuvo 1947 m. kovo 12 d. Tendžiogalos kaime, Klebausko sodyboje (Grinkiškio vlsč.),

⁸⁵ Antano Banio prisiminimai (1973).

⁸⁶ Ši rizikinga talka tada buvo tapusi vos ne papročiu. B. Ročo liudijimu, partizanai, norėdami atsidedoti ūkininkams už paramą, stengdavosi talkinti jiems ūkio darbuose. Partizanų ryšininkai iš anksto pranešdavo partizanams apie Juškaičių k. ir kitur vykiančius pas patikimus ūkininkus bulviasodžio, šienapjūtės, javų kūlimo arba bulviakasio darbus. Netoliese apsistoję partizanai, palikę ginklus ir amuniciją, persirengę valstiečio drabužiais, stodavo į talką. Per vieną tokią talką – javų kūlimą pas Stasį Špuką, kažkam įskundus, sodybą ėmė supti kareiviai: „vos spėjome pasitraukti į Godlaukio mišką.“ Žr.: Boleslovo Ročo užrašai, 2004 metai (Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvas).

⁸⁷ Ten pat.

kartu su dar dviem savo grupės partizanais – Vaciu ir Jonu Vaitkais iš Varkalių kaimo – ir dar trimis vyrais iš S. Noreikos grupės, tarp jų – ir du broliai Bankauskai (Romas ir Juozas), emgėbistams realizavus suimtos S. Noreikos ryšininkės Elenos Milerauskaitės (Milerevskos) 1946 m. kovo 11 d. tardymo duomenis⁸⁸. Sužeistam Broniui Bankauskui pavyko iš to mūšio pasitraukti. Po kelių dienų (kovo 19 d.) šio jungtinio būrio vadai Vytautas Dukauskas ir Stasys Noreika, kerštaudami už bendražygių žūtį, dviese surengė NKVD kareiviams pasalą miškelyje prie Žaiginio, nukovė 1 sovietų kareivį ir 3 sužeidė, tarp jų – bataliono žvalgą j. ltn. Frolovą⁸⁹. Tačiau žuvo ir abu partizanai.

1945 m. pradžioje Šiluvos valsčiuje dar veikė gerai ginkluotas Jono Venclausko-Žilėno iš Pakapurnio kaimo būrys (28 partizanai)⁹⁰ ir gana gausus 37 vyrų S. Beržinsko būrys, bet beveik visi besislapstantys nuo mobilizacijos. Tačiau po pirmųjų amnestijų ir kariuomenės smūgių S. Beržinsko būrys išsisklaidė: dalis perėjo į kitus būrius, dalis legalizavosi (per tą laiką Raseinių apskrityje legalizavosi 112 partizanų)⁹¹ ir, kaip atskiras vienetą, nustojo egzistuoti.

Raseinių apskrities NKVD dėl neišplėto agentūrinio tinklo 1944–1945 m. dar neturėjo patikimų žinių apie partizanų būrių skaičių ir personalinę jų sudėtį. Todėl skirtingose ataskaitose nurodomi skirtingi partizanų būrių skaičiai. Vienose ataskaitose rašoma, jog Raseinių apskrityje 1944 m. lapkričio 1–gruodžio 20 d. veikia 14 partizanų grupių (apie 200 partizanų)⁹², o tų pačių metų gruodžio 20–25 d. ataskaitoje – 20 grupių, jose 210 partizanų, 20 pavienių partizanų, 12 dezertyrų ir 3 332 asmenys, vengiantys mobilizacijos⁹³. Per 1945 m. I ketvirtį (sausio–balandžio mėn.) NKVD kariuomenė Raseinių apskrityje surengusi 668 karines operacijas, jomis likvidavusi 44 partizanų grupes, tačiau tų pačių metų gegužės 30 d. dar nurodomi 8 veikiantys būriai (82 partizanai)⁹⁴, pasak kito šaltinio – 63 partizanai⁹⁵. Šis grupių ir būrių skaičius galėjo keistis dėl netikslios informacijos ir dėl atskirų partizanų grupių telkimosi į didesnius dalinius. Be to, dėl okupacinio režimo vykdomų represijų kūrėsi nauji partizanų būriai ar jų grupės.

Karčiauskų sodyba – partizanų vadų susitikimo vieta. 1944 m. rudenį Šiluvos apylinkėse stovyklavo ir veikė gerai organizuota Raseinių rinktinė, vadovaujama kpt. Juozo Čeponio-*Tauragio*. Ji sujungė 4 partizanų būrius: Jono Venclausko, V. Vareikio, Prancevičiaus ir Povilo Morkūno (apie 60 partizanų). Jie telkėsi iš pradžių Bedančių, vėliau Virtukų (šalia Lyduvėnų) miškuose. Šių būrių ryšio palaikymo vienas punktų 1944–1945 m. atsitiktinai tapo Karčiauskų šeima, valdžiusi Vilkiškių kaime (Šiluvos vlsč.) 18 ha

⁸⁸ Raseinių apskrities NKVD informacinis pranešimas apie kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir banditizmu rezultatus, 1946 03 09–14. – LYA, f. 3, b. 80, l. 121–125.

⁸⁹ Ten pat, l. 131; LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 266, 274, 287; *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 631–632. Prieš A. Mockaus Dubysos būriui susijungiant su S. Noreikos būriu, jau buvo suimti 6 to būrio partizanai.

⁹⁰ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 84.

⁹¹ LYA, f. 3, ap. 7, b. 84, l. 88.

⁹² Pažyma apie Raseinių apskrities NKVD, NKGB veiklą 1944 11 01–12 20. – LYA, f. 3, ap. 4, b. 32, l. 81.

⁹³ Statistinės žinios apie Raseinių apskrities NKVD kovą su banditizmu 1944 12 20–25. – LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 14.

⁹⁴ Raseinių apskrities NKVD viršininko J. Sincino pranešimas-suvestinė LSSR vidaus reikalų komisarui Josifui Bartašiūnui, 1945 04 01. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 84, l. 84–87; b. 64, l. 49.

⁹⁵ Ten pat, l. 139.

Augusto Karčiausko sodyba Vilkiškių kaime (Šiluvos vlsč.), kurioje 1944–1945 m. susitikinėjo partizanų vadai: Algimantas Zaskevičius, Petras Bartkus, Povilas Morkūnas ir kt. (*Autoriaus nuotrauka, 2013 05 12*)

ūkį. Jų sodyba, įsikūrusi šalia Sandrausiškės⁹⁶ miško ir pelkių, tapo patogia rezistentų slaptų susitikimų vieta, kai 1944 m. gegužę į savo tėviškę iš Vilniaus sugrįžo Karčiausko dukra Malvina (g. 1916) su savo sugyventiniu, rezistentu Algimantu Zaskevičiumi (g. 1917). M. Karčiauskaitė vokiečių laikais buvo baigusi medicinos mokyklą ir 1943 m. dirbo medicinos seserimi Vilniaus vaikų namuose. Čia susipažino su buvusio Nepriklausomos Lietuvos generolo Stasio Zaskevičiaus sūnumi Algimantu – tą pačių vaikų namų kanceliarijos sekretoriumi. Nuo 1943 m. spalio A. Zaskevičius priklausė besiformuojančiam pagrindiniam LLA centriniam štabui ir, kaip baigęs Vilniaus universitetą, be to, mokantis lenkų, prancūzų, vokiečių, rusų kalbas, ėjo to štabo propagandos ir agitacijos viršininko pareigas. Jo paveikta M. Karčiauskaitė irgi tapo LLA nare⁹⁷.

1944 m. gegužę, Raudonajai armijai artėjant prie Vilniaus, M. Karčiauskaitė kartu su A. Zaskevičiumi pasitraukė iš miesto ir liepos mėnesį atvyko pas savo tėvus į Vilkiškių kaimą gana neįprastai – dekoratyviniu vežimėliu, traukiamu arkliuko ponio. Čia Zaskevičius su pertraukomis gyveno iki 1945 m. sausio ir susitikinėjo su Šiluvos ir Liolių valsčių sandūroje tuo metu veikusios Vėgėlės brigados vadais Juozu Čeponiū-Tauragiū, organizacinio skyriaus vadu Petru Bartkumi-Vargiečiu, vėliau – Jonu Žemaičiu, atskirų būrių vadais: Jonu Venclausku-Žilėnu, Povilu Morkūnu-Draku, aptarinėjo su jais centralizuoto būrių valdymo, partizanavimo taktikos klausimus. Bendravo ir su to kaimo gyventojais Kazimieru Valinčiumi, jo sūnumi Pijumi, skatino juos rezistencinei veiklai. Į

⁹⁶ N. Gaškaitė-Žemaitienė tą mišką klaidinga vadina „Sandraviškių“ (žr.: Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, antrasis leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 102).

⁹⁷ Algimanto Zaskevičiaus apklausos protokolas, 1947 07 30. – LYA, f. K-1, Jono Karčiausko, Vinco, b./b. P-7824-1, l. 171–172.

Algimantas Zaskevičius-Vasaris
(Iš leidinio „Laisvės kovų archyvas“, t. 12)

LLA veiklą Zaskevičius⁹⁸ vienaip ar kitaip įtraukė ir visus tris M. Karčiauskaitės brolius: Joną (g. 1917), Vincą ir Antaną Karčiauskus, ypač Joną. Šis 1945 m. birželį priėmė iš A. Zaskevičiaus priesaiką, gavo iš jo prancūzišką šautuvą, 220 šovinių, slaptažodį „Dobilas“ saviems atpažinti ir pavedimą palaikyti ryšius tarp Zaskevičiaus ir tuo metu Sandrausiškės miške įsikūrusio Šiluvos partizanų būrio vado P. Morkūno ir jo partizanų: Prano Juškos, Prano Taučo, Vinco Šilvos...

1944 m. lapkričio mėnesį Malvina išvyko iš Vilkiškių kaimo į Kelmę ir įsidarbino ligoninėje akušere⁹⁹. Pas ją 1945 m. sausį atvyko ir A. Zaskevičius, čia jis legaliai gyveno iki balandžio 26 dienos. Bet, Kelmės enkavedistams pradėjus juo domėtis, sugrįžo atgal į A. Karčiausko sodybą. Čia pas A. Zaskevičių dažnai ateinantis iš Bedančių miško partizanų vadas P. Bartkus kvietė jį eiti su juo į mišką ir imtis tiesioginio organizacinio Vėgėlės brigados darbo, nes miškuose ir sodybose susirinko daug LLA narių, bet nėra kam jiems vadovauti, trūksta patyrusių karininkų. Zaskevičius atsakęs, kad kol kas eiti į būrį negalys, nes į Vilkiškius atvykusio LLA štabo Kaune pasiuntinio Juozo Jakubonio (g. 1908) esąs skubiai kviečiamas į Kauną pas vieną iš LLA organizatorių, Šiaulių apygardos vadą ltn. Adolfą Eidimtą-Žybartą, kur turi įvykti LLA štabo aukštų vadų pasitarimas¹⁰⁰. Vėliau Zaskevičius sakė: Kaune nieko neradęs, A. Eidimtas-Žybartas kažkur dingęs, o pačiame mieste vyksta masiniai areštai. Todėl jis paskubėjęs iš ten kuo greičiau išvykti¹⁰¹.

⁹⁸ A. Zaskevičius 1945 05 buvo paskirtas Kelmės ir Šiluvos vlsč. sandūroje veikusios Vėgėlės rinktinės, pavaldžios Šiaulių LLA apygardai, agitacijos ir propagandos viršininku. Tas pareigas ėjo iki 1945 11, redagavo partizanų laikraštį „Karinė ir politinė apžvalga“, išleido 3 ar 4 numerius po 20–30 egzempliorių. Juos perduodavo ryšių viršininkui P. Bartkui, o šis per ryšininkus tą laikraštį platindavo tarp Raseinių aps. gyventojų (žr.: Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla, Nr. 11004/3, t. 1, l. 104). Vėliau išvyko į Vilnių ir ten iki 1947 01 priklausė Bendrojo demokratinio pasipriešinimo judėjimui.

⁹⁹ Katrusės Karčiauskienės (g. 1890) tardymo protokolas, 1946 12 02. – LYA, f. K-1, Jono Karčiausko ir kt. b./b. P-7824-1, l. 97.

¹⁰⁰ Juozo Jakubonio tardymo protokolas, 1945 07 16. – LYA, f. K-1, Jono Karčiausko ir kt. b./b., l. 81–82.

¹⁰¹ Ten pat.

Malvina Karčiauskaitė – 1944–1945 m.
partizanų ryšininkė, Virtukų mūšio dalyvė
(Iš autoriaus archyvo)

A. Zaskevičius dar nežinojo, kad LLA vadas lt. Kazys Veverskis jau buvo žuvęs (1944 m. gruodžio 29 d. jo mašina užvažiavo ant minos), o jo pareigas perėmęs A. Eidimtas-Žybartas NKVD suimtas 1945 m. balandžio 3 d. ir vėliau Vilniuje sušaudytas.

Grįžęs iš Kauno, A. Zaskevičius kurį laiką dar gyveno Karčiauskų sodyboje, vėliau apie dvi savaites slapstėsi pas J. Žemaitį, jo sodybos bunkeryje Kiaulininkų kaime. Iš čia 1945 m. gegužės 8 d. naktį, atvykus P. Bartkui ir Vacui Vileikiui-Švilpai su savo partizanais, Zaskevičius su J. Žemaičiu išėjo į Bedančių mišką, į tuo metu ten stovyklavusį Vėgėlės brigados J. Venclausko būrį (25 žmonės), o vėliau perėjo į Virtukų mišką. Čia A. Zaskevičius tapo Vėgėlės brigados agitacijos ir propagandos viršininku, o J. Žemaitis – štabo viršininku. Zaskevičių Virtukų miške lankė iš Kelmės atvykstanti jo pagrindinė ryšininkė ir draugė M. Karčiauskaitė-Živilė. Ji gydė partizanus, tiekė jiems vaistus ir kitokius medikamentus, slapta išsinešus iš Kelmės ligoninės. Jos paveiktos ryšininkės Aleksandra Bogušaitė ir Felicija Fabijanskaitė nešė brigadai į Virtukų mišką maistą, gaunamą iš Kelmės klebono Antano Čemelio¹⁰².

A. Zaskevičius, ir išėjęs į būrį, dar dažnai atvykdavo į Karčiauskų sodybą pasikeisti baltinių, pasiimti maisto, čia būdamas toliau ieškojo ryšių su rezistencinėmis Šiaulių ir

¹⁰² LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla 11004/3, t. 1.

Kauno organizacijomis. Emgėbistai, gavę apie tai žinių, pas A. Zaskevičių-*Vasari* 1945 m. birželio 12 d. pasiuntė savo agentą-maršrutininką *Vitulį* (tikroji pavardė nenustatyta); šis 1945 m. birželio 13 d. per A. Bogušaitę susisiekė su Zaskevičiumi ir, atvykęs į Karčiauskų sodybą, čia ilgai su juo kalbėjosi. Per pokalbį MGB agentas sužinojo iš Zaskevičius, kad šis vadovauja 25 žmonių būriui, stovyklaujančiam 3 įtvirtintuose bunkeriuose už 2–3 km nuo Vilkiškių kaimo (Šiluvos vlsč.), kad jam, be Zaskevičiaus, dar vadovauja kpt. J. Žemaitis ir du leitenantai. Būrys šiuo metu nesiimęs aktyvių kovos veiksmų, nes tikisi greitai kilsiant SSRS ir Anglijos karą. Iš A. Zaskevičiaus MGB agentas sužinojo ir tai, jog tarp būriui talkinančių asmenų yra Raseinių kompartijos komiteto laikraščio „Stalinietis“ redaktorius Antanas Gabrėnas ir Šiluvos gydytojas Kazys Ambrozaitis¹⁰³ (pagal šį agento pranešimą abu šie asmenys netrukus buvo suimti). A. Zaskevičius neįtardamas, jog turi reikalą su MGB agentu maršrutininku, jį, kaip ryšininką *Malūnininką*, pasiuntė į Šiaulius ryšiams su Šiaulių srities LLA Saturno skyriaus vadu užmegzti, pavedė jam įteikti Saturno vadui laišką – „ataskaitą apie atliktą darbą“ kartu su Šiaulių srities LLA štabo ryšininkų (F. Fabijanskaitės, Dasilio ir kt.) pavardėmis ir adresais (to laiško kopiją agentas perdavė enkavėdistams)¹⁰⁴. 1945 m. spalį agentas *Vitulis* jau minimas kaip veikiantis Kaune.

Kunigas Bronius Gaižutis, Virtukų mūšis ir įvykiai po jo. Vėgėlės partizanų Virtukų miške lankė ir jiems teikė religinius patarnavimus minėtas Lyduvėnų klebonas Bronius Gaižutis (g. 1905). Apie tai jis pats 1945 m. spalio 16 d. liudijo:

„... 1945 m. birželio viduryje pas mane į namus Lyduvėnuose atėjo jaunas vyras iš Bagušiškių kaimo (Šiluvos vlsč.) ir pasisakė esąs Antanas Budginas [vėliau partizanų skyriaus vadas – A. V.], kuris anksčiau tarnavo Vitkiškės bažnyčioje. Jis sakėsi esąs partizanų specialiai pasiūstas mane pakviesti į mišką su jais pasikalbėti. Bet tada savo pažado neištesėjau. Liepos 20 d. naktį pas mane atėjo Sabaliauskienė, gyvenanti prie Virtukų miško. Ji sakė, kad ją atsiuntė Lietuvos armijos kapitonas Ščepavičius, kuris dabar yra partizanų vado Algimanto Zaskevičiaus-*Vasario* padėjėjas. Jis labai prašė, kad aš ateičiau į būrį. Eidamas aš pasiemiau iškarpa iš laikraščio „Tarybų Lietuva“.

Sabaliauskienė mane atvedė iki pirmo partizanų patrulio ir grįžo atgal, o mane patrulis nuvedė į miško gilumą, į Zaskevičiaus stovyklą. Stovykloje aš pamačiau ant žemės supiltą krūvą šautuvų ir automatų šovinių, stankinį kulkosvaidį, 20–25 šautuvus, 3–4 automatus, 2 vežimus, radijo imtuvą ir 3–4 partizanus, kiti, matyt, buvo išsidėstę po visą mišką. Manęs pasitikti pakilo ant žolės sėdėjęs Domas Ščepavičius, pasisveikino, paskui prie mūsų priėjo Jonas Žemaitis, kurio aš anksčiau nepažinojau, tik žinojau, kad jis Lietuvos armijos kapitonas, vokiečių laikais Šiluvos kooperatyvo vedėjas, vėliau tarnavęs Plechavičiaus armijoje, dabar Zaskevičiaus padėjėjas, kulkosvaidžių dalies viršininkas. Greitai prie mūsų priėjo žmogus, kurį Ščepavičius pristatė kaip „Stasį“ (tai partizanų formuotės vadas Zaskevičius).

¹⁰³ Raseinių apskrities NKVD raportas apie agentūrinę operatyvinę veiklą per 1945 05. – LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 72.

¹⁰⁴ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 72; Jono Karčiausko tardymo protokolas Raseiniuose, 1945 07 25. – LYA, f. K-1, b./b. P-7824-1, l. 10.

1945 m. Lyduvėnų klebonas Bronius Gaižutis
(Iš Jono Brigio knygos „Raseinių dekanato istorija“, 2016)

Aš, Zaskevičius, Ščepavičius, Žemaitis ir dar vienas LLA narys, anksčiau dirbęs Kelmės kooperatyve, susėdome ant žolės. Zaskevičius padavė man prelado Jokubausko kreipimąsi¹⁰⁵ ir pasiūlė jį pakomentuoti: ar žmonės skaitė tą kreipimąsi, koks aplink jį vykdomas aiškinamasis darbas, kaip žmonės reaguoja į tą kreipimąsi ir kokios garantijos duodamos tiems, kurie išeis iš miško ir sudės ginklus?

Atsakaiu, kad Lyduvėnų žmonės žino tą kreipimąsi, aš pats, prelatui Jokubauskui pasiūlius, perskaičiau jį bažnyčioje ir tuo klausimu pasakiau du pamokslus. Žmonės tam pritarė, nes Lyduvėnų gyventojai nepatenkinti, kad arti yra toks didelis partizanų būrys, kad jie ima arklius, kitus gyvulius, reikalauja įvairių maisto produktų ir t. t. Be to, lankydami valstiečių namus, partizanai stato juos į pavojų, ir todėl gyvena nuolatinėje baimėje. Jei valstiečiai praneš valdžiai, tai bus partizanų baudžiami už pranešimą, o jei nepraneš, tai bus valdžios baudžiami. Dėl to gyventojai nori, kad Zaskevičiaus būrys išeitų iš miško ar pereitų į kitą vietą. Apie garantijas sakiau nieko nežinąs, apsispręsti reikia patiems partizanams. Zaskevičius piktinosi tuo kreipimusi ir jo autoriais. Jis sakė, kad tame kreipimesi nėra nieko aiškaus, o viskas abstraktu, negarantuojama laisvė ir kad to kreipimosi autorius yra ne Jokubauskas, o kunigas Meleška, kurį jis pavadino išdaviku, kuriam parašyti tą kreipimąsi padėjo NKVD. Paskui Zaskevičius sakė, kad būrys nuo ilgo buvimo miške pavargo, neigiamai atsiliepia vienas ir tas pats maistas, neprivalgymas, dėl to padidėjo sergamumas, skrandžio ligos ir kad eiliniams partizanams nevalia rodyti to kreipimosi, nes prasidės bėgimas iš būrio.

Zaskevičius padarė užsienio radijo pranešimų apžvalgą sakydamas, kad Vakaruose didelis neapibrėžtumas ir padėties nestabilumas. Būsimame Stalino, Trumeno ir Čerčilio susitikime Berlyne bus kalbama ir apie Pabaltijį. Kaip tai spręsis, neaišku; anglų spauda apie tai tyli, bet Amerikos spauda reikalauja sukurti nepriklausomas Pabaltijo valstybes. Todėl Zaskevičius sakė, kad reikia laukti ir išsaugoti būrį. Po to atėjo Kelmės klebonas

¹⁰⁵ Tai Kauno arkivyskupijos valdytojo prelado Stanislovo Jokubausko 1945 m. ganytojiškasis laiškas, kuriame ragino partizanus nutraukti ginkluotą pasipriešinimą sovietams. Šiluvos klebonas Paulius Katela atsisakė skelbti šį S. Jokubausko kreipimąsi iš ambonos (žr.: Miniotas, V. Šiluviškis Katela. – *Stalinietis*, 1948 09 12, nr. 57).

Antanas Čemelis, atnešė krūvą tarybinių laikraščių, juos būrio vadai peržiūrėjo, apsikeitė nuomonėmis. Iš Čemelio elgesio supratau, kad jis čia ne pirmą kartą ir turi didelį partizanų pasitikėjimą. Po to Zaskevičius, Žemaitis ir Šcepavičius susitarė su Čmeliu, kad šis gaus būriui šapirografą, medikamentų ir aprūpins būrį maistu... Viena iš partizanų *Lelija* [Janina Elzbergaitė, žuvo Virtukų mūšyje – A. V.] perdavė Čmeliui medikamentų sąrašą...

Kitą dieną (liepos 21 d.) vėl atėjau į būrį, atlikau apeigas ir pasakiau antisovietinį pamokslą, palaiminau partizanus ir prašiau Dievo padėti jų kovai už Nepriklausomą Lietuvą, dalijau 14 partizanų komunikatus (dalyvavo 35 partizanai). Po mano pamokslo susirinkusių kovinei dvasiai pakelti Zaskevičius pasakė aistringą antisovietinę kalbą, žadėjo su savo būriu pereiti per visą Lietuvą ir atkurti naująją Lietuvą, planavo užpulti Kelmės pieninę, paimti 10 statinių sviesto, kitokių maisto produktų, likviduoti NKVD darbuotoją Joci, perdislokuoti būrį iš Lyduvėnų rajono į Tytuvėnų rajoną, užmegzti ryšius su LLA formuotėmis kitose apskrityse ir valsčiuose, ragino skubiai verbuoti naujus žmones, sukurti skaitlingus būrius, kad atėjus palankiam momentui būtų galima atkurti Lietuvos vyriausybę.¹⁰⁶

Tačiau kitą dieną (1945 m. liepos 22 d.) rinktinės stovyklą Virtukų miške atakavo sovietų kariuomenė (apie 1 500 kareivių), vedama agento. Stovykloje tuo metu buvo ir laikinai atvykusi Malvina Karčiauskaitė su savo seserimi Stefanija Karčiauskaite-Adomaitiene. Keturi tos brigados skyriai (54 partizanai, iš jų 49 vyrai ir 5 moterys)¹⁰⁷ beveik tris valandas kovėsi su priešu, vėliau, baigiantis šaudmenims, dalis brigados partizanų (tarp jų – A. Zaskevičius ir abi Karčiauskaitės), dengiami Liolių valsčiaus būrio, prasi-veržė iš apsiausties ir laikinai apsistojo šalia Šiluvos Pyragių kaimo miške už 5 km nuo mūšio vietos. Iš prasiveržusių partizanų trys buvo sužeisti (tarp jų – Petras Lukauskas-*Svajūnas* iš Varkalių k.). S. Karčiauskaitė-Adomaitienė, kaip Šiluvos gyventoja, nuėjusi į miestelį, parnešė sužeistiesiems jodo, tvarsčių, jų gavusi iš Teklės Smolskytės-Jonaitienės (g. 1914), tuo metu dirbusios Šiluvos ambulatorijos dantų gydytojo sanitare¹⁰⁸.

Kartu paaiškėjo ir Karčiauskų šeimai lemtingos detalės: per atsitraukimo iš Virtukų miško sumaištį M. Karčiauskaitė pagriebė ne savo, o kitos žuvusios partizanės ar ryšininkės Mockutės (?) rankinuką, o jos pačios rankinukas su pasu ir kitais dokumentais liko prie žuvusiosios. Todėl enkavedistai palaikė M. Karčiauskaitę žuvusia partizane, kartu sužinojo, kad ji – partizanų vado A. Zaskevičiaus ryšininkė *Živilė*. Tuo pagrindu liepos 23 d. Šiluvos NKVD puolė Karčiauskų sodybą Vilkiškių kaime: suėmė visus tris M. Karčiauskaitės brolius (Antaną, Joną, Vincą), juos, pririšę prie vežimo su surištomis rankomis, pėsčius atsivarė į Šiluvą, čia žiauriai tardė reikalaudami atpažinti Virtukų

¹⁰⁶ Lyduvėnų klebono Broniaus Gaižučio tardymo protokolas, 1945 10 16. – LYA, f. K-1, Juozo Jakubonio ir kt. b./b. 6497/3, l. 177, 183, 197. B. Gaižūtis ir A. Čemelis sovietų Karo tribunolo 1945 11 04 nuteisti 10 m. lagerių.

¹⁰⁷ Ar Virtukų mūšyje 1945 07 22 dalyvavo ir P. Morkūno Šiluvos būrys, kaip atskiras Vėgėlės rinktinės padalinys, nėra žinoma, bet tame mūšyje kovėsi keliolika Šiluvos regiono partizanų, dauguma jų iš V. Lazdausko-*Virgio* būrio: pats būrio vadas, R. Pracišauskas (Vėgėlės rinktinės virėjas, kulkosvaidininkas), V. Šilva-*Dulkė*, S. ir K. Armoškos, P. ir V. Lukauskai, P. Lušas-*Banginis*, A. Jokūbauskas-*Šiūra*, P. Juška-*Rombinzonas*, J. Stonys-*Faustas* ir kt. Žr.: LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla, l. 124–129; *Kęstučio apygardos vadai*, sudarytojas ir vyr. redaktorius Antanas Pocius, Kaunas, 2015, p. 78–79.

¹⁰⁸ Stefanijos Karčiauskaitės-Adomaitienės tardymo protokolas, 1945 08 11, l. 50; Teklės Jonaitienės tardymo protokolas, 1945 09 12. – LYA, f. K-1, Jono Karčiausko ir kt. b./b., l. 98.

miške žuvusiųjų kūnus. Broliai Karčiauskai, norėdami nukreipti dėmesį nuo savo sesers Malvinos ir A. Zaskevičiaus paieškų, „atpažino“, kad jiems rodomi palaikai tikrai yra jų sesers Malvinos ir A. Zaskevičiaus¹⁰⁹.

Tą patį liudijo ir suimta M. Karčiauskaitės sesuo S. Karčiauskaitė-Adomaitienė (g. 1923). Per tardymą ji nedavė atvirų parodymų, bet Raseinių kalėjime 1945 m. rugpjūčio 20 d. per neatsargumą prasitarė NKGB kameros agentei, kad jos sesuo Malvina ne žuvo Virtukų mūšyje, bet kartu su dalimi partizanų prasiveržė iš apsupties, kad ji, Stefanija, nešusi prasiveržusiems sužeistiems partizanams medikamentų¹¹⁰. Tų duomenų pagrindu Raseinių MGB sadistas Jocius žiauriai tardė brolius Karčiauskus, reikalaujamas pasakyti, kur pasislėpė po Virtukų mūšio jų sesuo Malvina ir A. Zaskevičius. Paskui visus tris brolius Karčiauskus ir jų seserį Stefaniją po ilgų tardymų ir kankinimų 1945 m. rudenį be teismo ištremė į Sibirą¹¹¹, o po trejų metų, 1948 m. balandžio 12 d., Ypatingasis pasitarimas juos pasmerkė 5 metams lagerių. Stefanija Karčiauskaitė-Adomaitienė, paleista iš lagerių 1953 m. rugpjūčio 4 d., išvyko į Irkutsko sritį, Zimsko rajoną¹¹².

Kitaip klostėsi M. Karčiauskaitės-Živilės likimas: ji su A. Zaskevičiumi¹¹³ iki 1946 m. kovo liko partizanų Žebenkšties¹¹⁴ brigadoje, vėliau abu slėpėsi Raseinių valsčiaus Gūrų (pasak kitų šaltinių – Dumšiškių) kaime, Juozo Judickio sodybos bunkeryje. M. Karčiauskaitė kurį laiką gyveno Virtukų mūšyje žuvusios Mockutės (?) pavarde, vėliau (1946 m. gruodį) A. Zaskevičius, J. Žemaičio padedamas, išrūpino jai gimimo liudijimą Pranciškos Dockaitės vardu. Jo pagrindu Betygalos valsčiaus MVD skyriuje ji gavo fiktyvų pasą kaip P. Dockaitė ir išvyko į Skapiškio valsčių (Rokiškio aps.), vėliau dirbo Kupiškyje, Rokiškyje, Panevėžyje medicinos seserimi. Kupiškyje jai piršosi gydytojas, bet ji sakėsi tebelaukianti A. Zaskevičiaus. Mirė po 1990 m. irgi svetima Kačiarauskaitės pavarde. Artimųjų liudijimu, Malvina Karčiauskaitė visą laiką buvusi paslaptinga, nekalbėjo nei apie savo rezistencinę veiklą, nei apie vėlesnį savo gyvenimą¹¹⁵, nes galbūt buvusi užverbuota arba dėl jos laisvės išsiderėta Algimanto Zaskevičiaus išdavystės sąskaita.

¹⁰⁹ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 33–34. Atpažinti Virtukų mūšyje žuvusius partizanus buvo kviestas ir jau minėtas MGB agentas *Vitulis*.

¹¹⁰ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 117.

¹¹¹ LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla, l. 124–129.

¹¹² LYA, f. K-1, Jono Karčiausko b./b., l. 173.

¹¹³ A. Zaskevičius, suimtas Kaune 1947 03 11 Stasio Sakalausko pavarde, suteikė emgėbistams išsamių žinių apie savo rezistencinę veiklą ir jam žinomus laisvės kovotojus. Jomis remiantis, buvo likviduotas Kęstučio apygardos štabas, suimta per 300 pogrindininkų, pats A. Zaskevičius MGB užverbuotas agentu smogiku *Bagdonu*. Jam išdavus, MGB agentai smogikai 1948 09 09 išžudė Didžiosios kovos apygardos A rinktinės 2 būrių partizanus, taip pat 30 partizanų iš Žemaičių apygardos. Manoma, kad jis įspėjo ir „didįjį išdaviką“ Juozą Markulį-*Erelį* apie jam gresiantį partizanų teismą. Žr.: Gurskis, V. *Lietuvių laisvės kovos 1940–1990: istorijos bruožai*, Vilnius, 1996, p. 42; *Veidas*, 2006 01 19, p. 25. K. Ambrozaitis savo atsiminimuose stebėjosi, kaip A. Zaskevičius, „toks mielas žmogus... galėjo padaryti tiek daug žalos Lietuvai“ (žr.: Ambrozaitis, K. *Šimtmečio kelio*, p. 87).

¹¹⁴ A. Zaskevičiaus liudijimu, Vėgėlės brigada po Virtukų mūšio J. Čeponio įsakymu buvo pavadinta Žebenkšties, vėliau – Šerno, Savanorio, Knygnešio, Gintaro, Birutės rinktine. Žr.: LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla, l. 85. Knygos „Lietuvos partizanai 1944–1945 m.“ (Vilnius: Vaga, 1996) autoriai (N. Gaškaitė, D. Kuodytė ir kt.) mano, jog partizanų Vėgėlės rinktinė ir Žebenkšties rinktinė – atskiros rinktinės, įkurtos 1944 m. (p. 485).

¹¹⁵ LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla, l. 124–129. Kotrynos Karčiauskaitės-Marcinkuvienės (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 m. Panevėžyje.

*Mes trokštame, kad išauštų nauja Vasario 16-toji,
dėl nepriklausomybės kraują liejame ir priešų, ir savų...*

Povilas Morkūnas, 1951 metai

5. Povilas Morkūnas – laisvės kovų vadas¹¹⁶

Šiluvos regiono partizanų vadai. Ginkluota rezistencijos kova reikalavo pasišvenusių ir stiprių asmenybių, pajėgiančių veikti itin sudėtingomis sąlygomis: dažno kariuomenės vykdomo miškų košimo, nuolatinio kareivių ir sribų pasalavimo prie sodybų, kelių, lieptų¹¹⁷, taip pat nuolatinio priešo agentūros sekimo, gyvenimo ankštuose, tvankiuose bunkeriuose, nuolat badaujant, nuolat tvyrant nervinei įtampai, sužeidimo atveju dažnai negaunant medicininės pagalbos¹¹⁸ ir kitomis ekstremaliomis sąlygomis. Šią kovą galėjo ilgiau ištvirti ir nepalūžti tik ypatingai stiprios asmenybės, be to, gebančios ir kitus savo pavyzdžiu stiprinti ir vesti šioje itin sunkioje kovoje, ypač po to, kai paaiškėjo, jog paramos iš Vakarų savo kraštui išvaduoti jau nebus sulaukta ir teks vieniems vieniems kautis iki galo, net ir neturint vilties laimėti. Tokios asmenybės tapdavo apygardų, brigadų, būrių ir skyrių vadais.

Vadų, kaip ir kovos organizuotumo apskritai, vaidmuo buvo išskirtinis, nes jiems reikėjo palaikyti būriuose partizanų drausmę, kovinę dvasią, organizuoti būrių aprūpinimą maistu, drabužiais, ginklais, pratinti kovotojus prie įvairių ginklų, mokyti karinės taktikos, taiklaus šaudymo (didžioji dalis partizanų buvo kaimo berniokai, niekada ginklo rankose nelaikę), vadams teko įrenginėti ir maskuoti slaptavietes, saugoti kovotojus nuo nereikalingų žūčių, rūpintis partizanų spaudos leidyba, steigti partizanų karo lauko teismus (KLT) prasižengusiems partizanams ir asmenims, veikiantiems prieš laisvės kovotojus, bausti, prisiimant už visa tai asmeninę atsakomybę.

Šiluvos regiono partizanams vadovavo trijų lygmenų vadai: pirmajam (visos Lietuvos rezistencijos) lygmeniui priklausė Jonas Žemaitis iš Kiaulininkų (Kiaunininkų), savo ginkluotos rezistencijos biografiją pradėjęs Šiluvos regione 1945 m. kaip Raseinių rinktinės štabo viršininkas, vėliau jos vadas, o nuo 1949 m. – visos Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) tarybos prezidiumo pirmininkas. Literatūros apie jį gausu, todėl J. Žemaitį minėsiu tik tiek, kiek jis bus susijęs su čia aprašomais įvykiais.

¹¹⁶ Čia panaudota dalis autoriaus teksto, skelbto: Vaišvila, A. Povilas Morkūnas–Rimantas – Vidurio Lietuvos Laisvės kovotojų vadas. – *Kęstučio apygardos vadai*, sudarytojas ir vyr. redaktorius Antanas Pocius, Kaunas: Naujasis lankas, 2015, p. 159–182.

¹¹⁷ LSSR vidaus reikalų ministras J. Bartašiūnas 1946 d. įsakymu įpareigojo MVD kariuomenės ir MVD sistemos karininkus „kasdien (dieną ir naktį) aktyviai ieškoti banditų, išdėstant visų rūšių tarnybinius patrulius numanomo banditų buvimo ir judėjimo vietose, patikrinant atskirus vienkiemius. Gaujų ieškoti ir persekioti bet kuriomis vietos, oro, dienos ir nakties sąlygomis.“ Žr.: *Laisvės kovų archyvas*, t. 5, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1992, p. 119–120.

¹¹⁸ Viktoras Šniuolis–Vitvytis: „... mes neturėjome ligoninių, neturėjome operacinių, neturėjome ramaus užfrončio, kur būtų galima gydyti sužeistuosius. Su pagaliukais tvarstėme sušaudytus kaulus, iš lininių paklodžių padarytais tvarščiais rišome žaizdas. Neturėjome nuskusminančių vaistų...“ (Žr.: Smitrius, V., Šniuolis, V. *Mes nemirė*, p. 574).

Iškilusis rezistencijos vadas,
Vyčio Kryžiaus ordino kavallerius, pulk. Povilas Morkūnas-Rimantas
(Iš Raseinių krašto istorijos muziejaus)

Antrajam (viduriniam, arba apygardos) vadovavimo lygiui atstovavo Povilas Morkūnas-Rimantas iš Zbaro kaimo, partizanavęs per visą laisvės kovų laikotarpį (1944–1953 m.), pradėjęs rezistencines kovas nuo būrio vado ir jas baigęs Maironio rinktinės, Prisikėlimo apygardos, Jūros srities ir Kęstučio apygardos vado pareigomis.

Kiek žemesniam (brigados, arba rinktinės) vadų lygmeniui priklausė Vytautas Sankauskas-Daukantas, Rodrigas iš Ušantų kaimo (Šiluvos vlsč.), vadovavęs Maironio (1951 m. rugsėjo 7 d.–1952 m. sausio 18 d.) brigadai, ir Leonas Caporkus-Žirgūnas, Donelaitis, partizanų Gedimino rajono vadas. Dauguma regiono teritorijoje veikusių vietinių rezistencijos vadų buvo trečiojo lygmens – tai atskirų būrių ar skyrių vadai: Juozas Gricas, Stasys ir Kazys Noreikos, Viktoras Bakanauskas-Saulius, Vytautas, Juozas Stonys-Šerkšnas, Vaclovas Daukantas-Mantvydas, Povilas Lušas-Saliamonas, Romualdas Pracišauskas-Hamiras, Bronius Bankauskas-Paleckis, Feliksas Kokšta-Rūstemas, Jonas Šukys-Gulbinas, Aleksas Laucius-Paukštis, Antanas Budginas-Žvainys, Stasys Satkus-Marūnas, Albertas Stoškus-Dainotas, Kleopas Armoška-Cezaris, Pranas Juška-Papūnis. Jų vadovaujami partizanų būriai ar skyriai dažnai dokumentikoje vadinami būrio vado pavarde ar slapyvardžiu.

Nors vėliau Povilas Morkūnas buvo skiriamas aukštesnėms pareigoms, bet visą laiką vadovavo Šiluvos regione veikusiems partizanų būriams, įėjo į laisvės kovų istoriją kaip pagrindinis to krašto ir kartu kaip žymus Vidurio Lietuvos laisvės kovų vadas.

Povilo Morkūno-Drako partizanų grupė

Iš kairės: Povilas Morkūnas-Drakas, Kostas Kudokas-Diemedis, Genovaitė Juodytė-Aldona (partizano Romualdo Pracišausko-Hamiro žmona), Jonas Mackevičius-Vygaudas, Petras Gadliauskas-Bijūnas iš Armonų kaimo (Betygalos vlsč.); priekyje – Vytautas Sankauskas-Daukantas (kairėje) ir Antanas Butkus-Debesėlis, maždaug 1949 metai (Iš LYA fondu)

Povilo Morkūno kaip rezistencijos vadovo apibūdinimas. Su juo ilgai partizanavęs, vėliau įvairių junginių vadas Viktoras Šniuolis-Vitvytis prisimena Povilą Morkūną kaip „vieną rimčiausių jo sutiktų rezistencijos vadų, labai veiklų, tikrą kario tipą, visada klaususių savęs: „Ką galiu padaryti pačia kritiškiausia minute“? Savo tvirta laikysena, drąsa, šaltakraujiškumu, organizaciniais gabumais, gebėjimu net kritiškiausiu momentu neprarasti nuovokos jis pranokęs karininkus. Su juo būčiau nebijojęs eiti į pačias pavojingiausias užduotis. Jei būtų baigęs daugiau mokslo, manau, būtų pranokęs ir Joną Žemaitį. Sakydavęs: „Net iš beviltiškos situacijos reikia ieškoti išeiities.“¹¹⁹ Šio principo teisingumą ne kartą pats yra įrodęs.

1949 m. pabaigoje ar 1950 m. pradžioje, jam einant Prisikėlimo apygardos vado pareigas, P. Morkūnas buvo išsirengęs bunkerį vienos sodybos tvarte tarp Ginkiškio ir Gudžiūnų. Kartu su juo slėpėsi 3 ar 4 partizanai. Bunkeris buvo išduotas, ir vieną vakarą šeimininko lydimi į tvartą įsiveržia emgėbistai, atidaro bunkerio angą, reikalauja pasiduoti, grasina įmesti granatą. Suvokęs padėties rimtumą, Morkūnas sutinka pasiduoti. Bet kurį

¹¹⁹ Viktoro Šniuolio-Vitvyčio prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiauliuose 1995 07 31; Vaišvila, A. Min. str., p. 165-166.

laiką dar veda su čekistais derybas dėl pasidavimo sąlygų, siekia laimėti laiko veikimo planui apmąstyti. Čekistai žino, jog čia yra Prisikėlimo apygardos vadas, ir nori jį paimti gyvą. „Šiaip ar taip teks mirti, bet reikia dar pakovoti, susisprogdinti visada spėsime“, – kreipėsi į kovos draugus. P. Morkūnas užsivedė automatą ir ėmė ropštis iš bunkerio, vieną ranką kiša iš angos, o antrąja paskui save tempia automatą. Ilgai angoje rangosi apsimesdamas, kad anga siaura ir jam, kaip stambiam vyrui, sunku iš jos išlįsti. Kai antrąja koja pajuto kopėčių laiptelį, į kurį galėtų atsispirti, jis staiga šoko iš angos, numušė šalia stovinčią liktarną (buvo naktis). Tvirtas paskendo tamsoje. Morkūnas žaibiškai ėmė šaudyti. Panikos apimti čekistai puolė iš tvarto, partizanų vadas paskui. Išbėgę į lauką, čekistai krito ant pilvų ir, nukreipę ginklus į pastatą, paleido ugnį. Morkūnas irgi kartu su jais. Išsigandusių čekistų akys nukreiptos tik į tvartą, niekas nemato, kas guli šalia. Tuo metu iš bunkerio ėmė lįsti ir kiti partizanai, tarp jų ir čekistų prasidėjo mūšis. Tuo pasinaudodamas P. Morkūnas pakilo ir kurį laiką nepastebėtas tolo miško link. Kai čekistai atsikvošėjo, jis jau buvo nepasiekiamas.¹²⁰

Tokį pat išradingumą ir šaltą protą P. Morkūnas rodė ir kitose situacijose. 1946 m. gegužės 30 d., eidamas Žebenksties brigados II kuopos vado pareigas, P. Morkūnas ir tos brigados OS vadas Petras Bartkus su 10–12 partizanų grupe svečiavosi pas savo kaimynus Tytuvėnų valsčiuje – pas Domo Kraujalio-Šturmo būrio partizanus (jį sudarė 7 kovotojai). Jų stovyklą Pagauštvinės miške (prie Gauštvinės ežero) netoli Tytuvėnų apsupo MVD kariuomenė. Dvi valandas sumaniai vesdami mūšį, partizanai nukovė 15 ar 18 priešų kareivių ir privertė priešą trauktis. Patys partizanai mūšyje neteko 2 žuvusių draugų ir 1 buvo sužeistas¹²¹. Pasak kito šaltinio, žuvo 1 partizanas Nikodemus Augustis-*Upelis* ir 3 buvo sužeisti. Šį mūšį (jo dalį) vėliau aprašė savo „Užrašuose“, tame mūšyje dalyvavęs Antanas Žiogas-*Birūtėnas*¹²². Prie partizanams sėkmingai pasibaigusiu mūšiu reikia priskirti ir Palapišės mūšį 1946 m. liepos 6 d., kuriam, be J. Žemaičio, vadovavo ir P. Morkūnas.

Lukšio dalinio vadas Albertas Stoškus-*Dainotas* P. Morkūną irgi vadino vienu žymiausių rezistencijos vadų, „pasižymėjusį iniciatyva ir organizaciniais gabumais“¹²³. Šiluvos valsčiaus Gulbės OS dalinio vadas Stasys Ralys vadino Povilą Morkūną „drašiu ir humanišku partizanų vadu“¹²⁴.

Povilo Morkūno biografija. Visas socialinis Povilo Morkūno, kaip kario, biografijos reikšmingumas susijęs būtent su rezistencija, į kurią jis įsitraukė jau 1941 m. birželį sulig karo pradžia. Iki tol jo gyvenimo tėkmė nesudėtinga – kaip ir daugelio kaimo vaikinių. Gimė 1920 m. lapkričio 26 d. Šiluvos „priemiestyje“ – Zbaro kaime, kur jo tėvai valdė 20 ha ūkį¹²⁵.

¹²⁰ Viktoro Šniuolio prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 07 31 ir 1997 01 11.

¹²¹ Algimanto Zaskevičiaus tardymo protokolas, 1947 07 17. – LYA, f. K-1, tardymo byla Nr. 11004/3, t. 1, l. 124.

¹²² Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 07 26. – LYA, f. K-1, b./b. 26712/3, t. 1, l. 146.

¹²³ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, t. 7, l. 52.

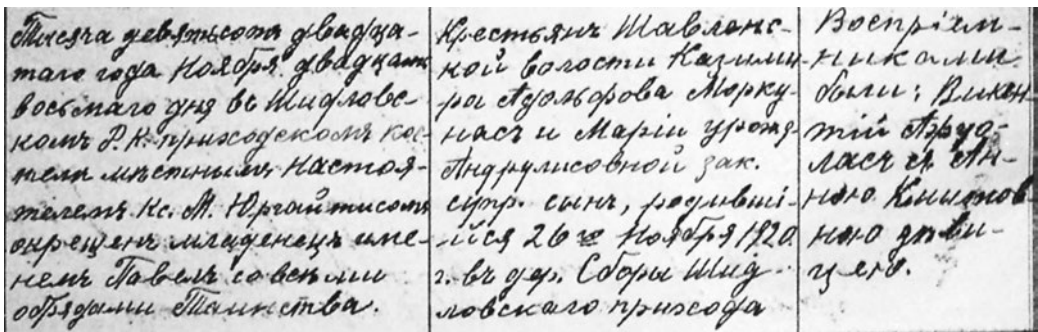
¹²⁴ Stasio Ralio-*Aušros* prisiminimai, autoriaus užrašyti 1990 08 17.

¹²⁵ Rezistencijai skirtuose leidiniuose, tarp jų ir tokiuose prestižiniuose, kaip „Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje“ (sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 193); „Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953“ (t. 5, Vilnius: Vaga, 2005, p. 280); „Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, p. 378); taip pat Vikipedijoje ir kitur P. Morkūno gimimo data nurodoma klaidingai – 1914 m., o minėtame žinyne (gal dėl korektūros klaidos) dar rašoma, kad P. Mor-

Jo tėvas Kazimieras Morkūnas (g. 1892 m. gegužės 21 d.), Adolfo, atėjo į Zbaro kaimą užkuriu iš Pavartyčių kaimo, Šeduvos apylinkės (Radviliškio r.), vedamas 1918 m. vasario 15 d. Andriulio įdukrą Mariją Kmitaitę (g. 1897), Jurgio, paveldėjusią Andriulio 20 ha ūkį. Povilas buvo vyriausias iš K. ir M. Morkūnams gimusių 9 vaikų,¹²⁶ iš jų užaugo 6: Zosė Morkūnaitė (g. 1922, vėliau – Stankienė, gyveno Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities Sovetsko (Tilžės) rajone), Stasys (g. 1924, pasak kito šaltinio – 1929 m. gegužės 30 d.), Jonas, Juzefa (g. 1931 m. liepos 2 d.), Juozas (g. 1935 m. spalio 15 d.), Veronika, ištekėjusi už Kazimiero Rašimo, gyveno Šiluvoje. Povilui išėjus partizanauti, jo broliai Stasys ir Juozas pasislėpė nuo trėmimų ir 1952 m. gyveno Klaipėdoje, Didžiosios Vandenės 27–2¹²⁷.

1935 m. Povilas baigė Šiluvos pradžios mokyklą, vėliau – Raseinių žemės ūkio mokyklą, 1939 m. prasidėjus II pasauliniam karui, patriotinių jausmų vedamas, stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, tarnavo III artilerijos pulke. Už pavyzdinę tarnybą pakauštintas seržanto¹²⁸ (pasak kito šaltinio – jefreitoriaus¹²⁹) laipsniu. Kaip ir daugelis

kūnas gimęs ne Šiluvos, o Šilutės valsčiuje. Panašiai rašoma ir Vikipedijoje. P. Morkūno gimimo datos autentiškumui įrodyti įdedu Povilo Morkūno gimimo metrikos fotokopiją:

Vertimas: „1920 11 28 Šiluvos bažnyčioje vietinis klebonas M. Jurgaitis pakrikštijo pagal visas krikšto apeigas kūdikį vardu Povilas, gimusį 1920 11 26 Šiluvos parapijos Zbaro kaime. Tėvai sutuoktiniai: Šiaulėnų vlsč. valstietis Kazimieras Morkūnas, Adolfo, ir Marija Andriulytė. Krikštavėčiai: Vincentas Ažuolas su Ona Kmitaitė.“ (Šiluvos bažnyčios 1920 m. krikšto knyga, Šiluvos bažnyčios archyvas.)

Be to, rezistencijai skirtoje literatūroje, nenurodant šaltinio, rašoma, jog P. Morkūnas, prieš išeidamas į Lietuvos kariuomenę, vokiečių okupacijos metais dirbęs policijoje, dalyvavęs 1941 m. sukilime. Šios „žinios“, matyt, nekritiškai perimtos iš KGB archyvo. Ten daugelyje dokumentų klaidingai nurodoma ne tik P. Morkūno gimimo data – 1914 m., bet ir jo tarnyba policijoje. MGB (dėl suprantamų tikslų) dažnai mėgo vaizduoti partizanus kaip buvusius policininkus. Tačiau nė vienas autoriui žinomas autentiškas šaltinis, taip pat ir vietinių žmonių liudijimai nepatvirtina P. Morkūną buvus policininką. Iki karo jis vargu ar galėjo dirbti policijoje vien dėl amžiaus, nes 1939 m. jam ėjo tik 19-ti metai. Tais metais išėjo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir iki 1941 06 23 joje tarnavo. 1982 04 27 KGB sudarytoje archyvinėje pažymoje „Šiluvos baudžiamasis būrys, 1941 m.“ nurodomi 32 asmenys, kaip dalyvavę 1941 m. Birželio sukilime ir vokiečių okupacijos metais veikę pagalbiniais policininkais. Tame sąraše 20-tu numeriu įrašytas ir Povilas Morkūnas (LYA, f. K-1, Jono Bučinsko, Kazio Gružo, Leonardo Sutkevičius b./b. 7068/3, l. 252). Tačiau kiti žinomi šaltiniai šio fakto nepatvirtina.

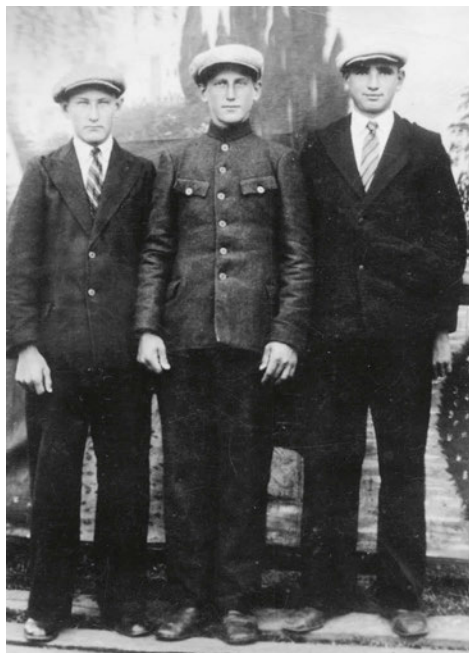
¹²⁶ Šiluvos valsčiaus gyventojų surašymas, 1942 m. – LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 4857; Šiluvos valsčiaus Zbaro kaimo ir Laugalio viensėdžio išskirstymo planas, sudarytas Žemės tvarkymo departamento matininko Broniaus Rumbausko, 1937 m. – LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 9/686.

¹²⁷ LSSR saugumo ministro P. Kapralovo raštas Kauno ir kitų sričių saugumo viršininkams, 1952 02 28. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 453, l. 238.

¹²⁸ MGB pažyma apie nacionalistinio pogrindžio vadą Povilą Morkūną, 1953 05 15. – LYA, f. K-1, ap. 3, b. 419, l. 40; LYA, f. K-1, Alberto Stoškus b./b. 26510/3, l. 52.

¹²⁹ Jono Žemaičio tardymo protokolas, 1953 07 02. – LYA, f. K-1, Jono Žemaičio b./b. 33960/3, t. 1, l. 42.

Povilas Morkūnas (viduryje) su vaikystės draugais iš Zbaro kaimo:
iš kairės – Vaclovas Karpinas, iš dešinės – Kazimieras Vaišvila
(Iš *Stanislavos Vaišvilaitės-Jokubaitienės archyvo*)

patriotiškai nusiteikusių ano meto Lietuvos kariškių, skausmingai išgyveno vyriausybės sprendimą nesipriešinti sovietų invazijai ir vėlesnį prievartinį jo pulko įjungimą į Raudonąją armiją. Karas P. Morkūną užklupo dabartinėje Baltarusijos teritorijoje prie Naručio ežero. Čia tuo metu dislokavosi Sovietų armijos lietuviškojo teritorinio korpuso artilerijos pulkas, kuriame tarnavo P. Morkūnas. Pirmomis karo dienomis keli lietuviškojo korpuso kariai, tarp jų ir Povilas, vadovaujami rusų politruko, buvo pasiūsti į žvalgybą. Reikėjo skubiai apsispręsti – trauktis į rytus ir ginti Sovietų imperiją ar likti Lietuvoje su širdyje rusenančia Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo viltimi. Apsispręsta likti ir atsikratyti rusų politruko. Šiam išėjus į priekį, vyrai paleido salvę...

Pasukę į artimiausią sodybą ir atidavę jos šeimininkui savo pabalnotus arklius, patys išėjo į vieškelį, kuriuo į rytus jau nesibaigiančia lavina dundėjo motorizuota vokiečių armija. Vokiečiai gerokai nustebo, pamatę Lietuvos kariuomenės uniformas vilkinčius vyrus. Įsitikinę, jog tai lietuviai, nelaisvėn neėmė, o, išrašę leidimus, leido kiekvienam keliauti į savo gimtąsias vietas...¹³⁰ Vokiečių okupacijos metą P. Morkūnas praleido savo gimtajame Zbaro kaime, dirbdamas tėvų ūkyje, o 1944 m., grįžus sovietams, kartu su Jonu Žemaičiu, Petru Bartkumi, Algimantu Zaskevičiumi, Šiluvos kunigu Antanu Kazlausku ir kitais organizavo Šiluvos valsčiuje ginkluotą pasipriešinimą. Pats ėmėsi 1945 m.

¹³⁰ Apie tai pats P. Morkūnas yra pasakojęs to paties kaimo gyventojui Vladui Vaišvilai (Vlado Vaišvilos (g. 1909) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1970 metais).

Ūolūs Povilo Morkūno-*Drako* partizanų rėmėjai Agota ir Dionyzas Balčiūnai su dukra Fruzina iš Grigalaičių kaimo, 1948 metai
(Iš *Adolfinos Balčiūnaitės archyvo*)

vadovauti besiformuojančiam atskiram Šiluvos partizanų būriui, nuo kurio prasidėjo jo, kaip vieno iš rezistencijos vadų, karjera.

Povilo Morkūno būrys. Povilas Morkūnas išėjo partizanauti 1944 m. lapkričio pabaigoje kartu su broliais Antanu ir Jonu Kuraičiais iš Grigalaičių, Alfonsu (?) Butkumi iš Liulių, Viktoru Bakanausku iš Paluknio ir Alfonsu Jokubaičiu-*Šiūra* iš Burbiškių. Jie įsirengė Šiluvos valsčiaus Grigalaičių kaimo miške, Skerskalnio kalnelyje, bunkerį ir jame gyveno iki 1945 m. pavasario. Maitinosi dažniausiai pas to kaimo gyventojus, ypač pas neturtingus, bet patriotiškai nusiteikusius ūkininkus Agotą ir Dionyzą Balčiūnus, kurie savo vaikams sakydavę: „Mes galime valgyti ir sausą sriubą, o jie vaikšto su mirtimi, jiems reikia geresnio maisto.“¹³¹ Šio ūkininko abi dukros – Adolfina (g. 1926) ir Fruzina (g. 1930) – tapo P. Morkūno būrio ryšininkės. 1945 m. balandį grupė persikėlė į Rekščiškės kaimo miškus, kur buvo palankesnės sąlygos išvengti miškus košiančių NKVD kariuomenės dalinių – aplink plytėjo didžiosios Tyrulių pelkės, besidriekiančios nuo Šiluvos miestelio iki pat Šiaulių, Radviliškio. Čia prie P. Morkūno grupės jungėsi vis nauji vyrai, vengiantys mobilizacijos: Leonas Karpinas-*Ramūnas*, trys broliai Žiogai (Povilas, Adolfas ir Antanas), Leonas Caporkus-*Šarūnas*, buvęs paskutinis Šiluvos viršaitis Jonas Junokas iš Plekaičių, Vincas Šilva-*Dulkė* ir kt. 1945 m. birželį P. Morkūno būryje jau būta 18–20 vyrų¹³². Grupė persikėlė į šiaurinę valsčiaus dalį ir stovyklavo Plauginių, Plekaičių, Kelmynų, Rekščiškės kaimų teritorijoje. Rekščiškės kaime, netoli Aleksandro Žiogo sodybos, buvo įsirengę bunkerį. P. Morkūnui-*Klajūnui*, *Ežeriečiui* užmezgus ryšius su Rasiinių Žebenkšties rinktine, jo būrys tapo vienu iš 5 tos rinktinės būrių.

¹³¹ Adolfinos Balčiūnaitės liudijimas, autoriaus užrašytas 2017 09 19.

¹³² Leono Karpino-*Ramūno* apklausos protokolas, 1947 01 10. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 91, l. 42.

Tai, kad ginkluota rezistencija nuo pat pirmų savo kovos dienų ir šiame regione, ir visoje Lietuvoje ėmė veikti organizuotai, buvo reikšminga ne tik kovos veiksmingumo, bet ir jos teisėtumo, jos tarptautinio pripažinimo požiūriu. Lietuvos partizanai buvo telkiami į būrius, rinktines, tėvonijas, partizanų rajonus, brigadas, apygardas, o vėliau – ir į bendrą visos Lietuvos laisvės kovų sąjungą, kiekvienam būriui, brigadai, apygardai ir visam sąjungai skiriami vadai, atsakingi už savo junginio partizanų veiksmus ir pavaldūs aukštesnių junginių vadams. Partizanai aprenjami buvusios Lietuvos kariuomenės uniforma, skiriančia juos nuo civilių asmenų, jie įpareigojami viešai nešiotis ginklus, veikti pagal junginių vadų patvirtintą partizanų veiklos statutą, kurio taisyklių privalomumui garantuoti steigiami partizanų karo lauko teismai. Tuo Lietuvos rezistencinis judėjimas, matysime, atitiko 1907 m. spalio 18 d. IV Hagos konvencijos, 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais ir jos 1977 m. papildomais protokolais nustatytą *kombatanto* teisinį statusą, kaip nacionalinio išsivadavimo kovų teisėtumo kriterijų.

Bunkeris Sandrausiškės miške. 1945 m. vasarą Povilo Morkūno būrys (20 kovotojų) atsikėlė į Sandrausiškės Gudgirės mišką. Čia, Tyrulių pelkėje, prie Antaniškių kaimo, netoli vieškelio Šiluva–Šaukotas, Ipolito Skirmanto žemėje įsirengė ilgalaikę stovyklą. Šlapioje, sunkiai prieinamoje pelkėje, apaugusioje retomis pušaitėmis, jie susirado 4 a pločio salelę, kurią iš visų pusių supo tankus eglaičių ir berželių jaunuolynas. Jo tankmėje ir įsirengė bunkerį – statinį be langų ir durų su specialia įėjimo į vidų anga, konuso formos stogu, viduje su dvigubais gultais, skirtą gyventi 20 žmonių. Sienose pasidarė šaudymo angas, aplink bunkerį išsikasė apkasus, bet pelkėtoje vietoje juos greit apsėmė vanduo. Todėl galimai gynybai susipylė pylimą, kad staigaus kariuomenės puolimo atveju turėtų galimybę priešintis. Maistui ir buities reikmenims laikyti pasistatė priešais bunkerį sandėliuką, šalia išsikasė „šulinį“. Sargybą ėjo aplink bunkerį ratu judantis sargybinis¹³³. Salelę iš visų pusių supo didelė vandens bala. Pavasarį arba rudenį įeiti į šią salelę, neprisėmus batų per aulus, buvo neįmanoma. Todėl nereikalingas žmogus čia nevaikščiojo, o partizanams to ir reikėjo¹³⁴.

Bunkeryje apsigyveno 20 P. Morkūno-*Ežeriečio-Narvydo* partizanų (jų sąrašą žr. šios knygos priede „J. Junoko dienoraštis“). Iš pradžių bunkerio gyventojus aptarnavo Vlado Vaznio, Kajetono, iš Rinkšelių kaimo šeima, jo sūnus Andrius Vaznys tame būryje partizanavo, jo seserys Anastazija ir Liudmila Vaznytės skalbė partizanams drabužius, nešė į bunkerį maistą, atliko ryšininkų pareigas. Vienai šeimai neišgalint ilgiau išmaitinti didesnio partizanų būrio, maisto tiekimo ir baltinių skalbimo punktas iš V. Vaznio sodybos nuo 1945 m. rugpjūčio buvo persikėlęs į Vinco Arbačiausko (g. 1907), Stasio, sodybą, irgi Rinkšeliuose.

Radzevičių sodyba – centrinis ryšio punktas. Ieškant rėmėjų arčiau partizanų gyvenamos vietos, dėmesys 1945 m. rugpjūtį nukrypo į Marcelės Radzevičienės (g. 1890) sodybą Antaniškių kaime, esančią už 1,5 km nuo partizanų bunkerio. M. Radzevičienė

¹³³ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 116–117; b. 82, l. 35.

¹³⁴ Jono Junoko-*Rūtenio* dienoraštis, 1946 metai (autorius archyvas).

su būriu vaikų nelengvai vertėsi nedideliame 9 ha smėlingų žemių ūkyje (jos vyras Aleksandras Radzevičius, kaip 1941 m. sukilėlis, rodos, buvo pasitraukęs į Vakarus). Jos vyriausioji dukra Elena (g. 1920) jau buvo ištekėjusi ir gyveno netolimame Kyviškės kaime, kitos 4 dukros – Veronika (g. 1923), Aleksandra (Olga), Apolonija (g. 1933), Karolina – ir 2 sūnūs – Mykolas (g. 1927) ir Juozas (g. 1935) – dirbo namų ūkyje. Iš jų Aleksandra ir Apolonija dar tarnavo ir pas aplinkinius ūkininkus. Tai buvo darbšti ir patriotiška šeima, ji sutiko, kad jos sodyboje P. Morkūno partizanai įsteigtų centrinį ryšio, maisto ir informacijos telkimo punktą.

Visos 4 Radzevičiūtės tapo P. Morkūno būrio ryšininkėmis, o Veronika Radzevičiūtė – centrine ryšininke, rezidente slapyvardžiu *Birutė*. Pagal jos slapyvardį M. Radzevičienės sodybą partizanai tarpusavyje ir dokumentuose vadino „Birutės kalneliu“. Aplink šią sodybą P. Morkūno partizanai greit sukūrė platų ryšininkų ir rėmėjų tinklą iš aplinkinių kaimų (Antaniškių, Rinkšelių, Akmenės, Aukštadvario, Zopelskių, Leonavos, Roglaičių, Obelkalnio) gyventojų. Be jau minėtų Vaznių, Vinco ir Augustės Arbačiauskų, į šį tinklą įtraukė ir daug naujų žmonių: Vaclovą Martišauską, jo seserį Jadvygą Martišauskaitę-*Janę* (g. 1927) (abu iš Vilkiškių k.); Alfonsą Bučinską-*Volungę* (g. 1926) iš Roglaičių kaimo; Adolfiną Balčiūnaitę (g. 1924), Dionyzo; Joną Einikį-*Mykolą* (g. 1885), 2 jo dukras – Oną (g. 1930) ir Zosę (g. 1931) Einikytes; Praną ir Kotryną Teišerskius iš Leonavos kaimo; Zopelskių kaimo tarybos pirmininką Feliksą Pranckų-*Jurgį* (g. 1908) iš Obelkaimio. Pastarajam P. Morkūnas buvo pavedęs rinkti partizanams ne tik maistą, bet ir žinias, kas seka partizanus, palaiko ryšį su Šiluvos MVD, kurie kaimo Tarybos dešimtininkai uoliai reikalauja vykdyti valdžios nustatytas prievoles¹³⁵.

Radzevičių šeimos moterys skalbė partizanams baltinius, kepė duoną, mezgė megztnius, kojines, teikė žinių apie NKVD kariuomenės ir sribų judėjimą. Veronika pirko Šiluvos vaistinėje iš Onos Pluščiauskaitės-Masaitienės partizanams medikamentus, savo arkliu vežiojo malti ryšininkų ir rėmėjų suvežtus į Radzevičių sodybą grūdus į netoliese esantį J. Einikio vėjinį malūną (Akmenės k.), o jei kada nebūdavo vėjo ir malūnas neveikdavo, veždavo per Šiluvą į V. Adomaičio vandens malūną (Roglaičių k.) arba į tolimą valstybinį Kušeliškės malūną prie Dubysos. Kartu veždavo to malūno buhalterei Misiūtei ir partizanų vado P. Morkūno-*Ežeriečio* raštelį, kuriame Misiūtei būdavo nurodoma sumalti Veronikos atvežtus javus be eilės. Be eilės javai partizanams buvo malami ir visuose kituose regiono malūnuose.

Maisto produktai, drabužiai, kiti partizanams reikalingi daiktai, žvalgybinė informacija buvo pristatomi į Radzevičių sodybą, o iš čia Veronika visa tai perduodavo į Sandrausiškės bunkerį arba patys partizanai ateidavo pasiimti. Bunkerio vietą žinojo tik Radzevičiūtės. Jas partizanai kviesdavosi į bunkerį švęsti didžiųjų religinių švenčių: Kalėdų (1945 m. gruodžio 25 d.), Velykų (1946 m. balandžio 22 d.). Kiti ryšininkai ir rėmėjai tiesioginio ryšio su partizanais neturėjo, nurodymus gaudavo per Veroniką¹³⁶.

¹³⁵ LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b. 7056/3, P-16408-Li, l. 306.

¹³⁶ Apolonijos Radzevičiūtės tardymo protokolas, 1946 08 23. – LYA, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b., l. 201.

Priešpaskutinis Kęstučio apygardos vadas Povilas Morkūnas-*Rimantas* (dešinėje) ir jo štabo viršininkas Jonas Vilčinskas-*Algirdas*, po 1949 metų
(Iš *Raseinių krašto istorijos muziejaus*)

Persikėlimas į Pyragių kaimo Mikuckienės mišką Romarynę. 1946 m. balandžio 22 d. po Velykų partizanai nutarė persikelti į sausesnę ir patogesnę vietą, į Pyragių kaimo Palapišės, arba Romarynės, mišką, nes čia, Sandrausiškės miške, jau buvo susimynę takai ir tai galėjo patraukti MGB agentų ar miškus košančios kariuomenės dėmesį. Naujoji stovykla Romarynės miške buvo gana greitai įrengta ant kalnelio, žemiau įsikūrė kiek mažesnis Vinco Lazdausko-*Virgio* būrys. 1946 m. gegužės 1 d. ten persikėlė visas Povilo Morkūno-*Narvydo*, *Drako* būrys. Partizanų daiktus iš Sandrausiškės bunkerio ir Veronikos Radzevičiūtės sukauptas maisto atsargas į naująją vietą per kelis kartus pervežė jų ryšininkas, jau minėtas Alfonsas Bučinskas-*Volungė*, dirbęs miško žvalgu. Paskutinį kartą Veronika jam perdavė 2 maišus bulvių, centnerį „pitlevotų“ miltų, 2 kepalus duonos, 5 kg mėsos, pjūklą ir kirvį¹³⁷.

Stovykla Mikuckienės miške buvo įrengta panašiai kaip ir Sandrausiškės, tik kur kas didesnė, dviejose vietose ir skirta gausesniam partizanų būriui. Čia gyvenęs partizanas Antanas Žiogas-*Birūtėnas* jos struktūrą taip yra aprašęs: „Mūsų stovykla buvo įrengta išretintame eglynėlyje. Pirmiausia buvo padarytas keturkampis 1 m pločio takas, kurio

¹³⁷ Alfonso Bučinsko tardymo protokolas, 1946 09 03. – LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b. 7056/3, P-16408-Li, l. 89.

kiekvieno kampo ilgis – 15 m, aplink taką įrengti miego bunkerėliai. Tokie bunkerėliai buvo pastatyti ant kiekvieno tako kvadrato linijos po 3. Viduryje to tako kvadrato stovėjo vienas didelis bendras bunkeris, lig pusės įleistas į žemę, kuriame partizanai praleisdavo daugiausia laiko.¹³⁸

Partizanų gyvenimas Romarynės miško stovykloje. Vinco Lazdausko-*Virgio* būrio partizanė Juzefa Ličkutė prisiminė: „Pyragių miške šalia mūsų bunkerių buvo įsikūręs ir Šiluvos Povilo Morkūno partizanų būrys. Jis buvo žymiai didesnis už mūsų, jame daug uniformuotų. Abiem būriams vadovavo Lietuvos armijos kpt. Jonas Žemaitis iš Kiaulinių kaimo. Jis dėvėjo Lietuvos armijos karininko uniformą, tik be antpečių, buvo įsirengęs atskirą bunkerį. Jame turėjo radijo aparatą, rašomąją mašinėlę. Klausė Vakarų radijo stočių, mašinėlė spausdino įsakymus, informacijas, radijo stočių suvestines. Vakaris jis ateidavo ir į mūsų būrį, pasakodavo, ką girdėjęs per užsienio radiją. Į neramius partizanų klausimus „Ar nejuda Vakarai?“ atsakydavo raminaimai: „Laukiam Vakarų pagalbos. Turėkime vilties.“ Čia, Pyragių miške, jį du kartus aplankė žmona.

Pyragių miško stovykloje aš buvau oficialiai priimta į partizanų būrį. Partizano priesaiką daviau birželio mėnesį pačiam Žemaičiui. Viso priesaikos teksto neprisimenu. Atmintyje išliko tik žodžiai: „Nepasiduosiu, nepabėgsiu, neišduosiu.“ Žemaitis suteikė man slapyvardį *Petras*.

Bunkeris, kuriame gyvenome, buvo gana erdvus, medinėmis grindimis. Jame – miegamieji gultai, stalas, geležinė plytelė valgiui gaminti. Bunkerio gale – užmaskuotas langelis. Netoli bunkerio vyrai buvo net įsirengę „turniką“ [skersinį – A. V.] mankštai atlikti. Gegužės vakarais, kai Šiluvos bažnyčioje vykdavo „mojavos“ [gegužinės pamaldos – A. V.], mes giedodavome Visų Šventųjų litaniją, kitas giesmes. Pagrindinės mano pareigos būryje – gaminti valgį ir skalbti partizanų drabužius. Miške rinkdavau „zuikio kopūstus“, iš jų virdavau sriubą. Šalia bunkerio sirpo žemuogės, kartu knibždėjo daugybė gyvačių, kurių aš labai bijojau.

Rūpindamasis maistu, mūsų būrys kartą užpuolė Skaraitiškės kaimo parduotuvę, parnešė kruopų, odekolono. Sviesto įsigydavome užpuldami Šiluvos–Tytuvėnų keliu iš Šiluvos pieninės į Tytuvėnų geležinkelio stotį gabenančius sviestą. Kleopas Armoška iš savo namų Juškaičių kaime dažnai atnešdavo medaus. Duoną kepdavo Pyragių kaimo moterys. Pas ūkininką Renčį eidavome į pirtį. Jis turėjo dvi suaugusias dukras – pabendraudavome. Pas mus į Pyragių stovyklą ateidavo partizanai ir iš Šiaulių būrio...¹³⁹

Antanas Žiogas-*Birūtėnas*: „... Partizanai, pakilę po nakties miego, mėgdavo pasakoti vienas kitam savo nakties sapnus. Paskui miško tylą nutraukia malkų skaldymas, virtuvės indų tarškėjimas, kibirų žvangėjimas, prie prausyklos – vandens teškėjimas, nes partizanai, atsikėlę iš miego, tuojau imasi praustis šaltu vandeniu, užgrūdinti kūną, kad nereikėtų atsikėlus iš miego kalenti dantimis drėgname rytmečio ore. Po to susirenka į

¹³⁸ Kovotojas *Birūtėnas*. Ištrauka iš partizaniškų užrašų, 1950 02 03. – LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 1; *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, 1992, p. 67.

¹³⁹ Juzefos Ličkutės-*Petro* prisiminimai, autoriaus užrašyti 1993 08 11 Šiluvoje. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 44–45.

bendrą didelį bunkerį, įrengtą stovyklos viduryje. Tai savotiškas bendrabutis, talpinęs iki 15 vyrų. Jame – stalas ir suolai, kampe ant lentynos – radijo aparatas. Čia vyrai susirinkdavo pasiklausyti pirmųjų žinių, o vėliau – įvairios pasaulio muzikos. Kai nusibodavo muzika, vyrai žaisdavo šaškėmis, kortomis, kiti vartydavo „Kario“ žurnalo komplektą, kiti susirasdavo kokį nors darbėlį. Netoli nuo mūsų kalnelio stovyklos, truputį žemiau pakalnėje, antroje nedidelio miško keliuko pusėje, tankiame jaunuolyne, tarp tankių eglaičių ir pušelių gyveno kaimyninis partizanų dalinys [Vincio Lazdausko – A. V.]. Abi stovyklas jungė didžiulis sumintas takas, nes dažnai vieni kitus lankėme, ypač per gegužės mėnesį – kas vakarą eidavome visa stovykla pas kaimynus gegužines pamaldas giedoti. Ir mūsų kaimynai dažnai pas mus apsilankydavo tyliais vakarais, 5 ar 6 vyrai radijo pasiklausyti arba šiaip pasikalbėti...¹⁴⁰

Jono Žemaičio ir Petro Bartkaus veikla Povilo Morkūno stovykloje. Šioje Povilo Morkūno stovykloje nuo 1946 m. gegužės laikinai buvo apsistojęs ir Raseinių Žebenkšties rinktinės štabas, jo vadai – Jonas Žemaitis ir Petras Bartkus, atvykę perduoti partizaninės veiklos organizavimo patirties P. Morkūno ir Vareikio būriams, taip pat užmegzti ryšių su Šiaulių ir Kėdainių partizanais. Ryšį su Šiauliais palaikė per Nemuno būrio partizaną Kazį Noreiką-*Jurgį* iš Maižiškių, kuris dėl sužeidimo atsitiktinai buvo apsistojęs P. Morkūno būryje.

Gyvendami P. Morkūno stovykloje, J. Žemaitis ir P. Bartkus leido rašomąja mašinėle spausdinamą laikraštį „Alio“ (parengdavo 20–25 egzempliorius), jame mokė rezistentus pagrindžio veiklos, skelbė žinias iš užsienio, nurodymus vietos gyventojams, kitokią priešsovietinę informaciją. Laikraštį platino tarp Šiluvos valsčiuje veikiančių P. Morkūno, Vincio Lazdausko, Jono Venclausko ir Vareikio būrių. Siekdamas vienu vadovavimu sujungti kitose teritorijose veikiančius būrius, J. Žemaitis 1946 m. birželio mėnesį vyko į Žaiginio mišką, į minėto K. Noreikos-*Jurgio* partizanų būrio stovyklavietę, kur tikėjosi per K. Noreikos būrį susisiekti su Kėdainių partizanų brigados vadu. Bet vėliau paaiškėjo, kad Kėdainių brigados partizanai pakrikę, neketiną kurti Kėdainių apskrityje partizaninės kovos štabo, o 1946 m. rudenį, paskelbus sovietams amnestiją, tos brigados partizanai ėmė legalizuotis¹⁴¹.

Kautynės Romarynės miške jų dalyvių ir prieš akimis. Šioje stovykloje Povilo Morkūno partizanai gyveno 2 mėnesius – iki liepos 6 dienos.

Juzefa Ličkutė: „Aušo gražus 1946 m. liepos 6-ios rytas. Miškas aidėjo nuo paukščių trelių. Visa jėga skelbėsi vasara. Aš prie geležinės krosnelės viriau pusryčius. Dauguma mūsų būrio vyrų buvo išėję į žygį. Stovykloje buvome likę 5 partizanai. Sargybą stovyklos prieigose ėjo Petras Lukauskas-*Mykolas*. Apie 10 valandą staiga nuaidėjo sargybinio šūvis, o po kelių minučių atbėgo uždusęs ir pats sargybinis: „Rusai! Supa stovyklą!“ Aš šokau iš bunkerio ir, užsimitusi po ranka pakliuvusį megztuką, basa pasileidau apkasu žemyn įspėti Šiluvos būrio...

¹⁴⁰ Kovotojas *Birūtėnas*. Ištrauka iš partizaniškų užrašų, p. 67.

¹⁴¹ LYA, f. K-1, Jono Žemaičio b./b., l. 70–71.

Atbėgusi šaukiu „Rusai! Rusai!“ Iš bunkerio tuojau išbėgo Jonas Žemaitis ir liepė visiems pasiruošti kautynėms. Ant apkasų kranto tuojau buvo išstatyti kulkosvaidžiai. Čia, pas šiluviškius, man ir teko sutikti kautynes. Be manęs, čia dar buvo 2 moterys [iš tiesų 4: partizanė Petronėlė Kuraitytė, Jadvyga Mandravickaitė-Taučienė, ryšininkė iš Kauno Nina Nausėdaitė-Rasa ir Petronėlė Sabaliauskienė – A. V.]. J. Žemaitis man ir ryšininkei iš Kauno liepė pasitraukti į saugesnę vietą ir nesikauti.

Po kelių minučių priešais mūsų gynybą pasirodė rusų kareiviai, išsiskleidę kovos grandine. Puolė Lyduvėnų geležinkelio stoties garnizonas [įgula – A. V.] ir Šiluvos sribai. Matome, į kalvelę, kur buvo mūsų pagrindiniai bunkeriai, apaugę jaunomis eglaitėmis, takeliu kopia rusų karininkas ir 3 kareiviai, apsigaubę brezentiniais žygio apsiaustais. Partizanai, jų tada buvo apie 25 asmenis, prisileido kareivius kuo arčiau, ir tada trenkė kulkosvaidžių salvės. Karininkas ir jį lydėję 3 kareiviai krito kaip pakirsti. Iš abiejų pusių prabilo pragariška ugnis: kaleno kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, trenkė šautuvų salvės, kurtinamai sproginėjo granatos, partizanų mėtomos žemyn per beržynėlį į puolančius rusų kareivius. Iš apačios vis sklido rusiški keiksmi ir raginimai: „*Vperiod! Vperiod!*“ [Pirmyn!] Bet stipri partizanų ugnis neleido jiems pajudėti iš vietos. Kareiviai slapstėsi už medžių, kelmų, jų pusėje girdėjosi keiksmi, sužeistųjų ir mirštančiųjų šauksmai ir dejavimai.

Kovėmės apie 3 valandas. Toliau tęsti kautynes darėsi pavojinga: seko šovinių atsargos, be to, girdime, priešas per raciją šaukiasi pagalbos iš Raseinių, Kalnujų, Tauragės garnizonų. J. Žemaitis, vadovavęs kautynėms, liepė visiems persižegnoti ir davė komandą laužtis iš apsupimo į netoliese esančią pelkę Dubysos link. Bet, vos tik pakilome iš apkasų, su nauja jėga pasiutiškai ėmė šaudyti rusų kulkosvaidžiai. Pagal Žemaičio komandą turėjome vėl šokti atgal į apkasus. Kulka peršovė Žemaičiui ant peties kabančią planšetę, jam užsikirto vokiškas automatas... Po kurio laiko sutelkę vienoje vietoje kulkosvaidžius, šokome antrą kartą iš apkasų ir puolėme ta pačia kryptimi į nendryną. Šokdamas iš apkaso, žuvo mūsų kulkosvaidininkas [Alfonsas Jokubaitis-Šiūra (g. 1922) iš Burbiškių k. – A. V.].¹⁴²

Kiek kitaip ši mūsų aprašė kitas to mūsų dalyvis Antanas Žiogas-Birūtėnas: „... Jau buvo 10 valanda dienos. Vyrų pamažu kalbėjosi susėdę aplink virtuvę, kiti dar miegojo, tretį klausėsi radijo muzikos...“

Staiga mūsų kalbas ir juokus nutraukė šūviai, pasigirdę kaimyninėje stovykloje. Visi pašokome lyg gyvatės įgelti, čiupome diržus ir ginklus. Tuo metu pasigirdo dar keletas automato serijų. Dalinio vadas įsakė niekur nevaikščioti, bet pasiėmus ginklus užimti kiekvienas savo žinomą vietą apkasuose, o jis pats tekinas nubėgo pasižiūrėti į kaimyninę stovyklą, kurioje jau buvo prasidėjusios kautynės. Po kelių minučių vadas sugrįžo ir pranešė, kad priešas puola kaimynus. Visi buvome išsidėstę apkasuose aplink stovyklą. Pasigirdo nuo kaimynų stovyklos krūmų kažkoks traškėjimas. Laukta prieš, vos nepa-

¹⁴² Juzefos Ličkutės-Petro prisiminimai (1993). Per šias kautynes, pasak V. Radzevičiūtės, buvo sužeisti 3 partizanai: V. Bakanauskas, P. Lukauskas ir P. Juška. Išsiveržė iš apsupimo, sužeistieji ir J. Taučienė patraukė į Siručių k. (Šiluvos vlsć.) pas Budrį ir ten kurį laiką slėpėsi. Žr.: Liudmilos Vaznytės tardymo protokolai, 1946 08 15. – LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b.

gali priešui suduoti skaudesnę smūgį.
 Dar praėjo kokios penkios minutės įtamto laiko.
 Kol sulaukiame priešo puolimų, kuri norėjo įsiver-
 sti visai lengvai į mūsų stovyklą, bet joms tas pla-
 nas nepavyko. Netrukus kairiajame sparne, kur buvo
 takas iš kaimyninės stovyklos, pasigirdo mūsų kul-
 kos vaidžių ugnis, kuriems pritarė tankūs pusauto-
 mačių šūviai. Priešas pradėjo ofensyvą kairiajame
 sparne, kuri nukrypo į antrą pusę stovyklos ir buvo
 partizanų skaudžiai atmušta. Šūvis tratėjimas
 minūtei nutylė, tik girdėtis šovinių krovimas į
 apkalbas, ir priešų sužeistų karių dejavimas o toliau
 girdėtis šlykštus keiksmai, ir priešų vadų komandos,
 kurie komandavo jėgas iš naujo pradėti puolimą.
 Praėjus minūtei laiko, priešas pradėjo vėl puo-
 limą iš kitos pusės sukoncentravę jėgas.
 Pirmiausia pasigirdo šauksmai; Period! period!
 Zedavajte litauškai bandit!

Po to prasidėjo priešų automatinė ir kulkosvaidžių
 ugnis į mūsų apkalbas, ir iš toliau atzvimbe švilp-
 damos šampalinės granatos, kurios nepasiekusios
 apkalbas sprogo netoli krūmynų, mūsų kovotojai
 pradėjo į priešų puolimą taip pat atsakyti.

Antano Žiogo-Birūteno „Užrašų“ fragmentas, aprašantis Palapišės mūšį, 1946 07 06
 (Iš LYA fondu)

leidome šūvių, bet tuojau pasigirdo kaimynų partizanų balsai: „Nešaukite, savi.“ Jie jau buvo susišaudę su priešais, bet dar visi sveiki, pasigavę ginklus ir šovinius, atbėgo pas mus, nes suburtos bendros jėgos gali suduoti priešui skaudesnę smūgį. Dar praėjo kokios 5 minutės įtempto laukimo, kol sulaukėme priešų puolimą. Jis norėjo visai lengvai įsilausti į mūsų stovyklą. Netrukus kairiajame sparne, kur buvo takas iš kaimyninės stovyklos, pasigirdo mūsų kulkosvaidžio ugnis, kuriai pritarė tankūs pusautomatiniai šūviai. Priešas pradėjo puolimą kairiajame sparne, kur nukrypo į antrą stovyklos pusę ir buvo partizanų skaudžiai atmuštas. Šūvių tratėjimas minūtei nutilo, tik girdėtis šovinių dėjimas į apkalbas ir priešų sužeistų karių dejavimas, o toliau girdėtis šlykštūs keiksmai ir priešų vadų komandos, kurios ragino pakartoti puolimą. Netrukus sukoncentravę jėgas kitoje pusėje, priešas vėl ėmė pulsti šaukdamas: „Vperiod! Vperiod! Zdavajte, litovskieje bandity!“ [Pirmyn, pirmyn, pasiduokite, lietuviai banditai!]

Po to pasipylė prieš automatus ir kulkosvaidžių ugnis į mūsų apkasus, iš toliau atzvimė šrapnelinės granatos, jos, nepasiekusios apkasų, sproginėjo krūmuose. Mūsų kovotojai taip pat atsakė į prieš puolimą stipria ugnimi. Vėl kokias 15 minučių grojo kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, sproginėjo granatos. Visų vyrų veidai net buvo pajuodę nuo parako dūmų, prakaitas srovėmis tekėjo per veidus. Visų veiduose matėsi ryžtas laimėti.

Po 15 minučių kova truputį atvėso ir tik girdėjosi šovinių krovimas į apkabas. Priešo pusėje matėsi keletas nukautų ir girdėjosi sužeistų keiksmi ir dejonės. Ir antruoju puolimu priešas nieko nelaimėjo, pasitraukė su naujais nuostoliais. Mūsų pusėje visi kovotojai dar buvo sveiki, bet visų veidus kiek liūdino tai, kad vieną kartą baigsis šoviniai ir niekas jų mums nepristatys. Todėl iš prieš apsuptyje turime išsiveržti.

Aplink stovyklą girdisi tik burliokų šauksmai ir keiksmi, komandos skyrininkams „*Vperiod!*“ Bet šie vadų jau neklauso, taip pat keikiasi su vadais. Priešo puolimas kaskartėjo vis silpnyn. Sužeistųjų karių dejonės ir keiksmi nustelbė net šuvių salves.

Po 2 valandų kautynių mūsų šovinių atsargosėjo į pabaigą. Visų mintys diktuoja vieną ir tą patį: tik pirmyn ir pirmyn – žūti arba laimėti, bet priešui nepasiduoti. Mūsų vadas įsakė visiems susiburti į vieną pusę ir bandyti puolimu prasiveržti iš prieš apsuptyje. Netrukus vienoje vietoje visi šokome iš apkasų ir, pabėgę keletą žingsnių pirmyn į priešą ir sugulę ant lygios žemės, be jokios priedangos uždavėme priešui stipria automatų ugnimi, į ją priešas taip pat atsiliesė smarkia kulkosvaidžių ugnimi, ji mus visus pribloškė prie žemės. Kulkos tartum lietus lijo, prieš mus dulkėjo žemė. Pirmyn nebuvo galima žengti nė žingsnio. Mirtis siautė prieš akis. Greitai vėl sušokome į apkasus ir juose vėl išsidėstėme aplinkui. Pirmas puolimas nepavyko, bet laimingai – per tokį kulkų lietų niekas nebuvo net sužeistas, tik vienam kovotojui kliuvo per kelnes, o antrajam – per kasetę. Kai pasitraukėme į apkasus, priešas manė, kad mes toliau bėgsime, norėjo mus pasivyti, bet mes juos iš apkasų pavaišino ginklų ugnimi, jie tuoj pat liovėsi puolę. Tyla, priešas daugiau puolimų jau nebevykdė, spėjom, kad laukia atvykstant daugiau jėgos. Mes nieko nelaukdami vėl pradėjom prasiveržimą, nes kitokios išeities nebuvo: žūt ar laimėt. Netrukus vėl šokome iš apkasų ir leidomės atsargiai pirmyn, prieš stiprios jėgos toje pusėje nebuvo. Palikta tik sargyba, kuri, pajutusi kovotojus kylant iš apkasų ir gerai gavusi nuo mūsų karštos ugnies, dabar jau nebedrįso su mumis susikauti ir pasitraukė nepaleisdama nė vieno šuvio. Tik vienas prieš karys, gerai užsimaskavęs, iš geros uždangos nukirto vieną mūsų kovotoją kulkosvaidininką [Alfoną Jokubaitį-Šiūrą – A. V.] lipant iš apkasų. Sutemus perėjome į kitą rajoną – Žaiginio mišką.¹⁴³

Prasiveržimas. Juzefa Ličkutė: „Išsiveržę iš apsiausties, traukėmės per nendryną neatgaudami kvapo Vičiאיčių kaimo link. Pasiekę kalvelę, žiūrime – keliu važiuoja rusų kariškos mašinos, pilnos rusų kareivių (pastiprinimas). Bet diena jau krypo vakarop ir priešas nesiryžo „šukuoti“ miško. Labai gailėjomės paliktų stovykloje daiktų¹⁴⁴, nors

¹⁴³ LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 1. Dalis šio teksto, pavadinto „*Birūtėnas*. Palapyšių kautynės, 1949 08 29“, skelbta: *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, 1992, p. 67–69.

¹⁴⁴ Tarp stovykloje likusio partizanams brangaus turto minėtina: 3 kulkosvaidžiai, 1 automatas, 5 šautuvai CBT-5, pistoletas, 23 granatos, 100 sprogdiklių joms, 3 327 įvairaus kalibro šoviniai, 28 raketos, 8 kulkosvaidžio dėklai, kulkosvaidžio vamzdis, rašomoji mašinėlė, spausdinimo technika, radijo imtuvas, daug rašomojo popieriaus, 50 vienetų rankovių apsiuvų su ženklų LLA, štabo dokumentai ir kitoks turtas.

ginklus buvome užkasę. Išsiveržę iš apsupimo, suskilome į atskirus būrelius ir traukėmės į skirtingas dislokacijos vietas. Likti Šiluvos miškuose buvo pavojinga – žinojome, jog ryt čia bus masinis rusų siautimas. Mūsų [Vincio Lazdausko – A. V.; čia ir toliau – autoriaus patikslinimai] būrys pasuko Betygalos link. Miškais atėjome į Šiaulelių kaimą [Šiluvos vlsč.]. Vieškeliu Šiluva–Raseiniai Raseinių pusėn važiavo rusų kariškos mašinos. Perkirtę vieškelį, atėjome į Zopelskių kaimą pas Žuramskį. Čia vakarieniavome, trumpai ilsėjomės Padukčio kaime pas Uinskį, paskui pro Aukštadvarį, Žaiginių judėjome Betygalos link – ku toliau nuo mūšio vietos. Betygalos partizanų stovyklavietę aptikome pelkėje. Betygališkiai mus maloniai priėmė, padarė mums lovas-gultus, išvirė sriubos su paukštiena. Pernakvojęs mūsų būrys, 7–8 žmonės, rytojaus pavakariu leidosi atgal į savo įprastą veiklos rajoną – Šiluvos apylinkes...

Vėliau patyrėme, kad rusų kareivius į stovyklą atvedė mūsų būrio partizanas Petras Pavilionis. Jis būrio vadovybės buvo išleistas savo vardinių [Petrinių] proga pas gimines prie Lyduvėnų. Ten pasigėrė ir daržinėje užmigo, kur jį ir užtiko čekistai. Aršiai tardomas neišlaikė ir sutiko parodyti būrio stovyklavietę. Mūšio metu jis pabėgo nuo jį saugančių kareivių ir sugrįžo į mūsų būrį, teisinosi, kad specialiai kareivius vedęs iš tos pusės, kur partizanams patogiau gintis. Bet tas jam nepadėjo: už išdavystę ir priesaikos sulaužymą buvo nuteistas aukščiausia bausme...¹⁴⁵

Trumpai šį mūšį mini ir kita jo dalyvė Nina Nausėdaitė-*Rasa*¹⁴⁶.

Mūšis prieš akimis. Raseinių apskrities enkavėdistai ataskaitose savo viršininkams rašė, kad, 1946 m. liepos 6 d. agentams pranešus, jie suėmė partizaną Petrą Pavilionį, kuris gydėsi Povilo Morkūno stovykloje. Per apklausą jis parodė, kad partizanų stovykla yra prie vieškelio Šiluva–Lyduvėnai, už 2–3 km nuo kelio, miške. Toje stovykloje – 25–30 žmonių. 1946 m. liepos 5 d. Petras Bartkus su grupe buvo išėję į Bedančių mišką susitikti su Juozu Čeponiū. Pagal P. Pavilionio parodymus stovyklą puolė 62 MVD kareiviai ir 15 Šiluvos sribų. Mūšis trukęs 3 valandas (iki 15 val.). Partizanai, sutelkę visus kulkosvaidžius į vieną sektorių, remiami kitų ginklų, nukovė karininką, 5 kareivius ir 6 kareivius sužeidė¹⁴⁷ (pasak kitų šaltinių – sunkiai sužeidė 10 ir lengvai 20 kareivių)¹⁴⁸, pramušę spragą, išsiveržė iš apsupimo, suskilo į atskiras grupes ir dingo miške. Persekiojimas rezultatų nedavęs.

Čekistų vadai V. Martynenka ir Konasenkovas, apžiūrėję abi partizanų paliktas stovyklas, vertino jas kaip įrengtas pagal paskutinį karinės technikos žodį: žemutinėje stovykloje – 14 bunkerių, kuriuos aplinkui juosia žmogaus ūgio apkasai; antra stovykla – 13 bunkerių su 11 kulkosvaidžio lizdų, aplink irgi apkasai. Stovykla įrengta ant kalnelio viršūnės, apaugusios tankiu eglaičių jaunuolynu, gerai užmaskuota, prieiti prie jos galima tik takeliu, kuris iš anksto prišaudytas iš bendros gynybos sistemos¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Juzefos Ličkutės-*Petro* prisiminimai (1993).

¹⁴⁶ Nausėdaitė, N.-*Rasa*. Ne vien duona gyvi... – *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, 1994, p. 147–163.

¹⁴⁷ Raseinių apskrities MVD skyriaus viršininko V. Martynenkos pažyma apie Raseinių rinktinę, 1946 09 09. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 100.

¹⁴⁸ Parnarauskas, J. Partizanų kovos 1944–1953 metais Kelmės krašte. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 173.

¹⁴⁹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 100, 115.

Šiame mūšyje gerai apkulti enkavėdistai jį analizavo ir apie jį rašė dar ne vienoje ataskaitoje. Norėdami pasiteisinti dėl savo pralaimėjimo, raportavo vadovybei, neva prieš juos kovėsi 70 partizanų, ir darė išvadą: nevalia pulti partizanų neturint aiškios jėgų persvaros¹⁵⁰. Tame mūšyje dalyvavusių Adolfo ir Antano Žiogų liudijimu, kovėsi 24 partizanai: 14 iš V. Lazdausko-*Virgio* ir 10 iš P. Morkūno-*Drako* būrių¹⁵¹.

Kad šis mūšis buvo itin skausmingas okupantui, rodė ir tas faktas, jog prasiveržusiems partizanams persekioti į mūšio rajoną buvo skubiai (35 automašinomis) perverstos didelės karinės pajėgos – apie 1 700 kareivių iš MVD 4-ios šaulių divizijos, o liepos 8 d. į buvusio mūšio rajoną dar pajudėjo grandine išsiskleidę Raseinių, Lyduvėnų ir Šienlaukių įgulų kareiviai, jie šukavo vietovę iki liepos 13 dienos.¹⁵² Bet be rezultatų.

Pats mūšis vertintinas kaip vienas didžiausių ir partizanų laimėtų mūšių Šiluvos valsčiuje, nes vėliau partizanai veikė suskilę į nedidelius būrius ar į kelių kovotojų grupes ir jau buvo nepajėgūs įsirengti panašių stovyklų, suduoti priešo kariuomenei skaudesnių smūgių ir susidūrimuose su daug kartų gausesniu priešu dažnai patys žūdavo.

Antrasis sugrižimas į Sandrausiškę ir Radzevičių šeimos auka ant Tėvynės aukuro. Po mūšio Pyragių kaimo miške Povilo Morkūno būrys grįžo į senąją vietą – į Sandrausiškės mišką. Čia laikinai pasistatė palapines ir per 3 dienas suremontavo buvusį bunkerį. Kartu atnaujino Marcelės Radzevičienės sodyboje buvusį ryšio, maisto tiekimo ir informacijos rinkimo punktą, praplėtė ryšininkų ir rėmėjų tinklą. Veronika toliau liko pagrindinė būrio ryšininkė (rezidentė) ir centrinė to tinklo organizatorė, o ryšininkai ir rėmėjai tęsė šį pavojingą, bet laisvės kovai itin reikalingą paramos darbą. Juozas Vaitkus (g. 1903), Jono, iš Medingių kaimo nuo 1945 m. gruodžio siuvo partizanams drabužius ir kariškas uniformas, kostiumus, kepures¹⁵³. Genė Gružaitė iš Šiluvos, iki tol nešusi medikamentus P. Morkūno būriui į Pyragių mišką, dabar juos perdavinėjo į Sandrausiškę per Veroniką Radzevičiūtę. Šiluvos valsčiaus komiteto tarnautojas Petras Sabutis iš Valatkiškės kaimo pranešinėjo partizanams, kas vyksta tame komitete. Pranas Teišerskis (g. 1903), Juozo, ir jo žmona, pradžios mokyklos mokytoja, Kotryna Rašimaitė-Teišerskienė iš Leonavos kaimo tiekė maistą, atnešdavo naujausių žinių, parūpino radijo imtuvą, Jono Žemaičio paprašyta vyko į Kauną sužinoti, pas ką liko gyventi J. Žemaičio mirusios žmonos penkiametis sūnus Laimutis¹⁵⁴. Stasys Adomaitis-*Obelis* (g. 1917), Viktoro, iš Roglaidžių malė savo vandens malūne partizanams grūdus, perdavinėjo partizanų korespondenciją. Jam J. Žemaitis 1946 m. rugpjūtį buvo pavedęs nuvežti laišką savo

¹⁵⁰ Raseinių apskrities NKVD pranešimas apie kovos su ginkluotu pogrindžiu rezultatus, 1946 09 25. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 135.

¹⁵¹ Adolfo Žiogo tardymo protokolas, 1950 06 05. – LYA, f. K-1, b./b. 26712/3, t. 2, l. 72; Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 06 22. – Ten pat, t. 1, l. 142.

¹⁵² Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 92.

¹⁵³ LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b. Karines uniformas ir kitokius drabužius regiono partizanams 1946 m. dar siuvo Vladas Tilyš, gyvenęs Pašakarnio dvare. Žr.: MGB agento *Senuko* pranešimas Raseinių valsčiaus MGB vyr. operatyvininkui Daniukovui, 1948 03 09. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 1), l. 29–30.

¹⁵⁴ Kotrynos Teišerskienės tardymo protokolas Raseiniuose, 1946 09 02. – LYA, f. K-1, Veronikos Radzevičiūtės ir kt. b./b. 18010/3, l. 202–203.

Povilo Morkūno būrio centrinė ryšininkė Veronika Radzevičiūtė-Birutė
(kairėje) su Sibiro lageriuose kartu kalėjusia drauge
(Iš Aleksandro Radzevičiūtės-Caporkienės-Liaudineckienės archyvo)

žmonai Elenai Žemaitienei į Kauną. Maistą, informaciją ir korespondenciją perdavinėjo Vacys Siaurokas iš Leonavos kaimo, Adolfina Balčiūnaitė iš Grigalaičių kaimo, Kazys Želvys iš Akmenės, 2 broliai – Alfonsas (g. 1914) ir Antanas (g. 1920) – Vičiai iš Vilkiškių kaimo, Antanas Dzimidas-*Pušis* (g. 1890) iš Plekaičių kaimo, Elena Norkutė (g. 1926), Stasio, iš Plekaičių kaimo, Andriukaitytė¹⁵⁵, Medsodžių kaimo tarybos pirmininko pavaduotojas Stasys Caporkus iš Plekaičių, Miniotas, Dargvainis ir kt.

Ši ištis masinė parama P. Morkūno partizanams truko neilgai (iki 1946 m. rugpjūčio). Grėsmingi įvykiai prasidėjo 1946 m. rugpjūčio 14 d., kai Šiluvos MGB sulaukė to būrio ryšininkę Liudmilą Vaznytę (g. 1928) iš Rinkšelių. Ji nežinomomis aplinkybėmis anksčiau MGB buvo užverbuota slapta informatore slapyvardžiu *Stasė*, bet MGB dominančios informacijos neteikė. Emgėbistai, įtare žaidžiant „dvigubą žaidimą“, ją suėmė. Intensyviai tardoma¹⁵⁶, L. Vaznytė jau pirmomis arešto dienomis (rugpjūčio 14–15 d. d.) davė išsamius parodymus apie savo, kaip ryšininkės, veiklą, nurodė pagrindines P. Morkūno partizanų ryšininkes: savo seserį Anastaziją (Nastę) Vaznytę (g. 1923) ir visas seseris Radzevičiūtes: Veroniką-*Birutę*, Aleksandrą-*Petronėlę*, Apoloniją, Karoliną-*Marytę*, jų brolių Mykolą Radzevičių, motiną Marcelę Radzevičienę ir kt.

Suimtos Veronika ir Aleksandra Radzevičiūtės neigė savo ryšius su P. Morkūno partizanais, tačiau jų jauniausioji sesuo, trylikametė Apolonija, o iš dalies ir brolis Mykolas sakė, ką žinojo. Remiantis L. Vaznytės ir Apolonijos parodymais, Šiluvos MGB 1946 m. rugpjūčio 20–30 d. suėmė 17 ryšininkų ir rėmėjų, kurie priklausė V. Radzevičiūtės ryšio punktui: Praną Teišerskį, Joną Vaitkų, Joną Einikį, jo dukras Oną ir Zosę Einikytes, Vincą Arbačiauską, Alfonsą Bučinską, F. Pranckų, Adolfiną Balčiūnaitę, Genę Gružaitę,

¹⁵⁵ LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 219.

¹⁵⁶ Apie tuo metu Šiluvos emgėbistų tardymo metodus Z. Einikytė: „...Nuvedus tardyti, enkavėdistai pila ant galvos kibirą vandens, pasideda ant stalo lazda ir, jei nesakai, ko jie nori, tvoja lazda per pečius. Man sėdint pas tardytoją, įėjo koks tai vyras ir pasakė tardytojui: „Lazdų nenaudot.“ Todėl aš lazdų negavau. Šiaip lazda mušė visus...“ (Zosės Einikytės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 23 Šiluvoje).

Šiluvos vaistininkę O. Pluščiauskaitę-Masaitienę, Kazį Želvį, Miniotą, Dargvainį ir kt.¹⁵⁷ Be to, A. Radzevičiūtė 1946 m. rugpjūčio 18 d. nurodė ir P. Morkūno būrio vietą Sandrausiškės pelkėje. Laimei, apie tai M. Radzevičienę laiku išpėjo kaimynystėje gyvenanti stribo Petro Talmanto motina. Gavę iš M. Radzevičienės šią žinią, P. Morkūno partizanai tuoj pat paliko bunkerį ir per Tyrulių pelkes patraukė Šiaulių link į Kiaunorių miškus. Ir tai padarė pačiu laiku, nes tuoj pat Sandrausiškės mišką atakavo 250 MVD kareivių, vedamų Apolonijos Radzevičiūtės. Bunkerį aptiko ir susprogdino.

Nuteistieji Sandrausiškės byloje. Iš 17 suimtų ryšininkų ir rėmėjų sovietų Karo tribunolas šioje byloje 1947 m. sausio 29 d. Raseiniuose teisė tik 12 asmenų, iš jų nuteisė 9: Marcelę Radzevičienę, Alfonsą Bučinską, Praną Teišerskį, Vinčą Arbačiauską, Stasį Caporkų, Adolfiną Balčiūnaite, Joną Einikį, Stasį Adomaitį, jiems skyrė po 10 metų lagerio, Vladui Vazniui (tėvui) – 5 metus, visiems – su turto konfiskacija. Anastaziją ir Liudmilą Vaznytes, Juozą Vaitkų išteisino ir iš arešto paleido¹⁵⁸. Bet vėliau J. Vaitkų ir Kotryną Teišerskienę su šeimomis ištrėmė į Komiją.

Per 1946 m. rugpjūčio areštus buvo suimtas ir Radzevičiūčių brolis Mykolas Radzevičius (g. 1928). Tardomas pasisakė, kad buvo Povilo Morkūno užverbuotas sukurti karo atveju rezervinę partizanų grupę (Ipolitas Vičas, Alfonsas Bučinskas, J. Vaitkus, J. Marcišauskas). Ta grupė išėjusi 32-ų valandų susipažinimo su ginklais mokymus. Šio prisipažinimo pagrindu M. Radzevičius buvo Šiluvos MVD užverbuotas agentu *Ažuolas* ir paleistas iš arešto¹⁵⁹, bet apie jo veiklą MVD naudai žinių nėra. Dar du iš toje byloje suimtųjų Šiluvos MVD užverbavo ir iš arešto paleido. M. Radzevičienės ūkį konfiskavo.

Veronikos ir Aleksandros Radzevičiūčių pabėgimas ir tolesnė kova. Šioje byloje tarp teisiamųjų nebuvo Veronikos ir Aleksandros Radzevičiūčių. Pasirodo, suimtos ir kankinamos¹⁶⁰ jos, kitaip nei jų sesuo Apolonija ir brolis Mykolas, tvirtai laikėsi ir teisingų parodymų nedavė, o po 3 parų arešto 1946 m. rugpjūčio 16 d. naktį į 17 d. V. Radzevičiūtė, susitarusi su ją saugančiu patriotiškai nusiteikusiu stribu Alfonsu Vaitiekūnu, pabėgo iš MGB areštinės (ji buvo Onos Taučienės name, turgavietėje)¹⁶¹. Ta sumaištimi pasinaudojusi pabėgo ir Aleksandra. Pasak Vinco Arbačiausko, A. Vaitiekūnas Radzevičiūtės paleido iš areštinės sakydamas: „Jūs bėkite, nes kitaip jums nebus gyvenimo. Mes kaip nors išsisuksime, atsėdėsime keletą parų daboklėje.“¹⁶² A. Vaitiekūnas už tai „atsėdėjo“ ne kelias

¹⁵⁷ Raseinių apskrities MVD viršininko papulk. V. Martynenkos pranešimas LSSR vidaus reikalų ministru J. Bartašiūnui, 1947 05 08. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 142–143.

¹⁵⁸ LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b., l. 389.

¹⁵⁹ Specialus pranešimas LSSR vidaus reikalų ministru J. Bartašiūnui apie Raseinių apskrities MVD agentūrinę veiklą 1946 12. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 142–143.

¹⁶⁰ Aleksandra Radzevičiūtė apie savo areštą pasakojo (1995 08 26): „Tuo metu aš tarnavau Medingiuose pas ūkininką J. Vaitkų ir ten 1946 08 14 mane suėmė kaip pagrindinę P. Morkūno kuopos ryšininkę. Atvarė į Šiluvą ir uždarė į NKVD daboklę. Kartu čia buvo įkalinta ir prieš tai suimta mano sesuo Veronika. Mus žiauriai tardė, neleido nei stovėti, nei sėdėti, o turėjome būti pritūpusios su iškeltomis į viršų rankomis. Valandą pailsi ir vėl tardo.“ – Aleksandros Radzevičiūtės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 26 Šiauliuose.

¹⁶¹ Veronikos Radzevičiūtės tardymo protokolas, 1950 01 08. – LYA, f. K-1, Veronikos Radzevičiūtės ir kt. b./b. 18010/3 (1950), l. 29.

¹⁶² Vinco Arbačiausko tardymo protokolas 1946 08 30 Šiluvoje. – LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b., l. 67; Alfonso Vaitiekūno b./b. 26157/3.

Onos Taučienės namas, paverstas NKVD KPZ, iš kurio 1946 08 16 naktį pabėgo Povilo Morkūno ryšininkės Veronika ir Aleksandra Radzevičiūtės
(Iš Kazio Ambrozaičio knygos „Šimtmečio keliu“, 2011, p. 59)

paras „daboklėje“, o 10 metų lageriuose. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė rašo, kad Šiluvos stribas A. Vaitiekūnas ir milicininkas Juozas Petrošius paleidę Radzevičiūtės paveikti Jono Žemaičio laiško, kurį jie gavę per Jadvygą Martišauskaitę. Laiške J. Žemaitis prašęs „padėti išvaduoti mergaites iš Šiluvos KPZ“¹⁶³. Tačiau šiam faktui pagrįsti šaltinio nenurodė. Žinių apie šį laišką nepavyko rasti jokiuose autoriui žinomuose šaltiniuose, laiško neminėjo ir pati A. Radzevičiūtė, su kuria autoriui teko tuo klausimu bendrauti 1995 metais.

Pabėgusios iš arešto seserys keletą parų slėpėsi Plekaičiuose pas Stasį Caporkų. Iš čia Veronika su atėjusiais Povilo Morkūno partizanais – skyriaus vadu Jonu Junoku-*Rūteniu*, Vincu Šilva-*Dulke* ir Pranu Juška – išėjo į jų stovyklą Tyrulių miške, o paskui buvo jų apgyvendinta Radviliškio rajone, Gonkių kaime, pas partizanų rėmėjus Joną Grigaliūną ir Ksaverą Strolienę. Čia gyvendama iki 1948 m. rudens palaikė ryšį tarp P. Morkūno Prisikėlimo apygardos štabo ir jam pavaldžių Alberto Pumpučio-*Galijoto*, Jono Šukio-*Gulbino* ir Leono Caporkaus-*Žirgūno* būrių, atnešdavo jiems žvalgybinio pobūdžio žinių. 1949 m. liepos mėnesį įstojo į A. Pumpučio-*Patrimpo* vadovaujamą Klevo būrį *Danutės* slapyvardžiu. Tų pačių metų spalio 4 d. mūšyje su NKVD kariuomene Mažaičių miške žuvo 5 to būrio partizanai, partizanė Emilija Kaulaitė pateko į nelaisvę, o V. Radzevičiūtė su partizanu *Nemunėliu*, nors ir sužeisti (į rankas), sugebėjo pasitraukti¹⁶⁴. Mūšyje Veronika buvo pametusi Kiaulytės pavardę turėtą nuo 1947 m. fiktyvų pasą ir labai apsidžiaugė, kai, susitikusi su seserimi Aleksandra, gavo iš jos Petrės Bružienės (g. 1920 m.),

¹⁶³ Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Min. veik.*, p. 101.

¹⁶⁴ LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b., l. 67.

Motiejaus, vardu išduotą pasą¹⁶⁵. Su šiuo dokumentu ji gyveno legaliai pas įvairius asmenis ir kartu palaikė ryšius su Radviliškio apylinkių partizanais. Ją 1950 m. sausio 7 d. Abrieskų kaime (Šiaulėnų vlsč.), Antano Kuzmino sodyboje, aptiko karinę operaciją vykdančios Radviliškio rajono emgėbistai. Nors Veronika pateikė minėtą P. Bružienės pasą, emgėbistai ją atpažino ir suėmė. Ypatingasis pasitarimas Veroniką Radzevičiūtę 1950 m. rugpjūčio 14 d. pasmerkė 10 metų lagerių. Grįžo iš Sibiro prieš laiką – 1956 m., mirė 1993 m., sulaukusi Nepriklausomos Lietuvos, kuriai buvo paaukojusi savo jaunystę¹⁶⁶.

Aleksandros Radzevičiūtės-Irūtės likimas. Kiek kitaip klostėsi Aleksandros Radzevičiūtės likimas. Panašiomis aplinkybėmis pabėgusi iš Šiluvos areštinės, ji įstojo į Leono Caporkaus-Donelaičio, Žirgūno būrį, o vėliau už L. Caporkaus ir ištekėjo. Vestuvės įvyko 1948 m. balandžio 13 ar 14 d. Didmiškio kaime (Radviliškio r.), Jono Petrašiūno sodyboje. Kartu tą dieną tuokėsi dar 2 partizanų poros: Teresė Milkutė iš Kaltėkšnių kaimo su Broniumi Muklicku-Girūnu (žuvo tų pačių metų rugsėjo 30 d.) ir Janina Dzimidaitė iš Plekaičių kaimo su Viktoru Žiogu-Dunojumi. Šias 3 jaunavedžių poras sutuokė tam reikalui pakviestas Šaukoto klebonas Vincas Radzevičius, liudininkai buvo sodybos šeimininkas J. Petrošiūnas, jo žmona ir šiluviškiai partizanai Pranas Taučas ir Pranas Juška. Po vestuvių dalyviai trumpai vaišinosi, dalyvaujant kunigui ir sodybos šeimininkams. Paskui, vakare nuėję į T. Milkutės namus, visą parą šventė¹⁶⁷.

Sunaikinus L. Caporkaus būrį, nuo 1951 m. Aleksandra slapstėsi pas įvairius asmenis, taip pat ir pas savo giminaitę Viktoriją Vyšniauskienę Rinkšelių kaime (Šiluvos vlsč.). Jos įkalbėta 1957 m. spalio 14 d. legalizavosi Tytuvėnų KGB skyriuje. Po apklausos buvo paleista ir įpareigota laikinai gyventi pas minėtą V. Vyšniauskienę. Kagėbistams atrodė, kad A. Radzevičiūtė per apklausą nuslėpė daug savo antisovietinės veiklos faktų, todėl jai provokuoti ir išgauti daugiau žinių apie jos rezistencinę veiklą jie 1957 m. pasiuntė pas Vyšniauskienę partizanais apsimitusius jau žinomus agentus smogikus: Juozą Valantiną-Kaštoną ir Kazimierą Našliūną-Katiną¹⁶⁸. Bet provokacija nepavyko. A. Radzevičiūtė liko nerepresuota ir Nepriklausomos Lietuvos sulaukė gyvendama Šiauliuose.

Šiluvos būrio tolesnė transformacija. 1946 m. rugsėjo mėnesį Povilą Morkūną paskyrus Raseinių rinktinės II kuopos vadu, tiesioginį vadovavimą Šiluvos būriui perėmė buvęs P. Morkūno pavaduotojas Leonas Caporkus. Tačiau bent iki 1947 m. pavasario Morkūnas dar liko šiame būryje ir padėjo L. Caporkui ir bendražygiams mokytis partizanavimo taktikos. Po kurio laiko L. Caporkų paskyrus rajono Gedimino būrio vadu, vadovavimą Šiluvos būriui trumpam buvo perėmęs Pranas Juška-Papūnis, vėliau – Antanas Žiogas-Birūtėnas. Tuo metu būrys iš esmės tebuvo skyrius (8 partizanai): Antanas ir Adolfas Žiogai, Manžūras iš Pyragių kaimo, Bronius Muklickas-Girūnas, Jonas Svetikas-Lakūnas ir kt.

Skyriui teko 1948 m. rugsėjo 30 d. dalyvauti sunkiose ginamosiose Piktonių kaimo kautynėse netoli Šaukoto, kurios turėjo reikšmės tolesniam būrio likimui. Stovyklavę Butkų

¹⁶⁵ Veronikos Radzevičiūtės tardymo protokolas, 1950 02 14. – LYA, f. K-1, b./b. 18010/3, l. 97.

¹⁶⁶ LYA, Veronikos Radzevičiūtės ir kt. b./b., l. 9, 20.

¹⁶⁷ Janinos Dzimidaitės-Žiogienės tardymo protokolas, 1950 12 06. – LYA, f. 16, b. 199/39 (Radviliškio rajono MGB susirašinėjimas su Šiaulių MGB 4 valdyba pagal 2-N liniją, 1950 06 01–1951 03 30, t. 2), l 176; f. K-1, Janinos Dzimidaitės b./ b. P-15643-14, l. 36.

¹⁶⁸ MVD 4 valdybos raportas mjr. Petruui Raslanui, 1954 02 03. – LYA, f. 15, b. 423/1-73-I (1954), l. 18; b. 750/2-81ZI, l. 35.

miške, to būrio partizanai rugsėjo 30 d. vakare nuėjo vakarieniauti į Janavičių sodybą (Piktonių k., Šiaulėnų vlsč.). Čia juos atakavo kareiviai. Partizanai, išbėgę iš trobos į tamsą, buvo apšviesti baltomis raketomis, be to, netvarkingai traukdamiesi, patyrė nuostolių: žuvo 2 partizanai (*Manžūras*, B. Muklickas-*Girūnas*) ir 3 buvo sužeisti (Antanas Žiogas, Adolfas Žiogas ir Jonas Svetikas-*Lakūnas*). Sužeistieji pasitraukė iš mūšio lauko ir vėliau visi išsiugdė: Antanas Žiogas, sužeistas į pėdą, dvi savaites gydėsi Šiaulaičių kaime (Šiaulėnų vlsč.) Elenos Niparavičienės ir jos dukros Valerijos Niparavičiūtės sodyboje (vėliau abi suimtos: Valerija – 1949 m., jos mama – 1950 m.)¹⁶⁹. Adolfas Žiogas ir J. Svetikas gydėsi skyriuje, padedami partizanų Prano Savicko-*Naro* ir Prano Taučo-*Zamalio*. Medicinos pagalbą jiems teikė ir Elena Vaitiekaitytė (g. 1927), Jono, iš Radviliškio rajono Daukšų kaimo¹⁷⁰.

Šių kautynių nesėkmė galbūt psichologiškai paveikė kai kuriuos to skyriaus partizanus, kurie jau anksčiau brandino mintį pasitraukti iš ginkluotos kovos, o šios kautynės tik dar labiau sustiprino šį apsisprendimą. Iš jų Pranas Juška-*Papūnis*, *Račius*, *Šmitas* ir P. Taučas-*Zamalis*, *Avietė*, *Varnėnas*, kaip jau nejauni vyrai, stovyklaudami Stasio Šikšnio sodyboje, Kunigiškių kaime (Šiaulėnų vlsč.), susipažino su to kaimo gyventoju Matuzu; šis prižadėjo per savo sūnų Praną Matuzą, gyvenantį Vilniuje, gauti jiems fiktyvius pasus. Įteikę Matuzui savo pasines nuotraukas ir po 250 rublių, jie 1948 m. gegužės mėnesį gavo pasus: P. Juška – Stasio Baranausko, P. Taučas – Zigmo Gotauto-Vaišvilos vardu. Tų pačių metų lapkričio mėnesį be aukštesnės partizanų vadovybės leidimo išėjo iš būrio ir legaliai apsigyveno Verkiuose (netoli Vilniaus): P. Juška įsidarbino Vadovaujančių kadru kolūkiams rengti mokykloje eiguliu, o P. Taučas – tos mokyklos ūkvedžiu. Čia atvyko ir P. Taučo žmona Jadvyga Mandravickaitė-Taučienė su 2 metų sūnumi Audriumi (g. 1947). Jų pavyzdžiu pasekė ir dar 2 to skyriaus partizanai: P. Savickas-*Naras* ir J. Svetikas-*Bėgūnas-Lakūnas*, taip pat mėgindami fiktyvių dokumentų pagrindu pradėti legalų gyvenimą. Jie 1948 m. balandžio mėnesį net 3 kartus lankėsi pas P. Jušką ir P. Taučą, prašydami padėti ir jiems panašiu būdu įsidarbinti¹⁷¹. Tačiau po kelių mėnesių (1949 m. balandžio 12 d.) P. Taučas ir P. Juška buvo MGB suimti. Pasų stalo moteris, kuri jiems išdavė fiktyvius asmens dokumentus, pasirodė esanti MGB agentė. Ji sakėsi galinti už pinigus tokius pasus išduoti ir kitiems norintiesiems. Bet apie asmenis, kuriems ji išduodavo fiktyvius pasus, pranešdavo emgėbistams; šie, nenorėdami demaskuoti agentės, neskubėdavo tokių asmenų suimti (Marijono Valinčiaus liudijimas, 2014).

Būryje likę 3 partizanai (broliai Antanas, Viktoras ir Adolfas Žiogai) 1949 m. pavasarį įsiliejo į Jono Šukio-*Gulbino* būrį¹⁷². Šitai buvęs P. Morkūno Šiluvos būrys nustojo egzistuoti kaip atskiras kovos vienetas.

Tačiau jo buvęs vadas Povilas Morkūnas toliau tęsė laisvės kovą, vadovaudamas vis didesniems laisvės kovotojų junginiams.

¹⁶⁹ LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, l. 146.

¹⁷⁰ Antano Žiogo-*Birūtėno* „Užrašai. 1949–1950 m.“. – LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 1.

¹⁷¹ Prano Juškos tardymo protokolas, 1949 05 28. – LYA, f. K-1, Prano Juškos, Prano Taučo ir kt. b./b.; f. K-1, b./b 42189/3, t. 1, l. 76.

¹⁷² Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 05 15. – LYA, f. K-1. b./b. 26712/3, t. 1, l. 115–116.

Povilo Morkūno tarnybinio autoriteto kilimas: nuo kuopos iki apygardos vado.

Į Povilą Morkūną, kaip garsėjantį organizaciniais gabumais kari, gana anksti atkreipė dėmesį aukštesnioji partizanų vadovybė. Jis buvo kviečiamas į pirmuosius Raseinių rinktinės štabo pasitarimus, svarstant strateginius ir taktinius apskrities laisvės kovų klausimus. 1945 m. gegužės 10 d. jis kartu su Algimantu Zaskevičiumi-*Vasariu*, Petru Bartkumi-*Vargiečiu*, *Baronu* ir *Tigru* Raseinių rinktinės štabo pasitarime svarstė naujų dalinių organizavimo, kadru jiems parinkimo, OS sutvarkymo, žvalgybos ir ryšių tinklo sudarymo klausimus. Pasitarime apsispręsta nesivelti į kovas su sovietų kariuomene, o rengtis partizaniniams veiksams.

P. Morkūnas išsiskyrė ir sumanumu įrenginėjant sustiprintas savo būrio stovyklas, jas pritaikant staigiems ir netikėtiems čekistų puolimams atremti: knygos „Lietuvos partizanai 1944–1953 m.“ autoriai (Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė ir kt.) P. Morkūno įrengtas stovyklas Šiluvos valsčiaus Sandrausiškės, Pyragių kaimų miškuose laikė pavyzdinėmis, o Pyragių kaimo miške – tiesiog tvirtovė¹⁷³. Jas karinės inžinerijos požiūriu, kaip minėta, vertino ir patys emgėbistai. Pyragių stovyklą P. Morkūnas rengė galbūt atsižvelgdamas ir į tai, kad joje dirbs Raseinių Žebenkšties rinktinės štabas, nes, gegužės 1 d. P. Morkūno būriui persikėlus į Pyragių stovyklą, tą patį mėnesį į ją atvyko ir Žebenkšties štabas, vadovaujamas J. Žemaičio ir P. Bartkaus, ir čia veikė iki minėto stovyklos puolimo.

Stovykloje iš arčiau pažinęs P. Morkūną, Jonas Žemaitis-*Adomas* 1946 m. gegužės 20 d. įsakymu paskyrė P. Morkūną Raseinių Žebenšties rinktinės (pavadinimas vėliau keitėsi) II kuopos vadu ir jam pavedė palaikyti Raseinių rinktinės ir Šiaulių apskrities brigados ryšius, vėliau (1947 m.) – vadovauti ir Jungtinės Kęstučio apygardos štabo apsaugos grupei (22 kovotojai).

Raseinių Žebenkšties rinktinę tuo metu sudarė 3 kuopos: Jono Venclausko-*Žilėno* (vėliau Alfonso Pakarklio), Vareikio-*Gaučo* ir P. Morkūno-*Drako*. P. Morkūno II kuopa veikė Šiluvos, Žaiginio, Grinkiškio, Šiaulėnų ir Betygalos valsčiuose. Jai pavaldžių būrių skaičius dėl įvairių priežasčių keitėsi. Vadovavimu ji iš pradžių (1946 m.) vienijo 4 partizanų būrius: 1) Juozo Stonio-*Pilėno*, vėliau Vaclovo Daukanto-*Mantvydo* (9 žmonės, veikė Šiluvos vlsč.), 2) Jono Šukio-*Biranto*, *Gulbino* (8 žmonės, veikė Šiluvos vlsč. ir Radviliškio r.), 3) Viktoro Bakanausko-*Sauliaus* (6 žmonės, veikė Žaiginio ir Grinkiškio vlsč.) ir Leono Caporkaus-*Šarūno* (veikė Šiluvos, Tytuvėnų, Šiaulėnų vlsč. teritorijose)¹⁷⁴, 1950 m. – 2 būrius: V. Daukanto-*Ryto* (9 partizanai) ir Alberto Stoškaus (7 partizanai)¹⁷⁵. Kuopos štabą ir kartu P. Morkūno apsaugos grupę 1946 m. sudarė 5 kovose patyrę partizanai, tarp jų: 1) Povilas Lušas-*Narūnas*, *Rolandas* (g. 1917) iš Akstinių (kuopos vado pavaduotojas), 2) Alfonsas (kitur – Jonas) Lušas-*Algis* (Povilo Lušo brolis), Prano (g. 1930), 3) Genovaitė Juodytė-*Aldona* (g. 1929), Viktoro, iš Armonų kaimo¹⁷⁶, 4) Kazys Karašauskas-*Švyturys* (g. 1917), Antano,

¹⁷³ Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 86.

¹⁷⁴ Raseinių apskrities MGB kovos su ginkluotu pagrindžiu 1949 03 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 15.

¹⁷⁵ LYA, f. 15, b. 419/1, l. 9.

¹⁷⁶ Juodžių kovojanti šeima sunkiai nukentėjo nuo sovietų: 2 broliai žuvo partizanaudami, 2 seserys areštuotos kaip ryšininkės, tėvas ir motina 1945 m. ištremti į Sibirą.

Prisikėlimo apygardos partizanų vadovybė Jono Mackevičiaus-*Vygaudo* būryje, maždaug 1949 metai

I eilė iš kairės: Skyriaus vadas Feliksas Kokšta-*Rūstemas*, Prisikėlimo apygardos štabo narys Česlovas Jankūnas-*Reivedys*, skyriaus vadas Jonas Mackevičius-*Vygaudas*, Juozas Valantinas-*Gerulis*;

II eilė: Stasys Satkus-*Marūnas*, Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas

Kostas Kudokas-*Diemedys*, Maironio rajono vadas Vytautas Sankauskas-*Daukantas*;

III eilė: Viktoras Šniuolis-*Vitvytis*, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-*Rimantas*,

Tarutis, Antanas Vaštakas-*Medžiotojas*, Mečys Žutkauskas-*Magelanas*

(Iš LYA fondų)

iš Armonų¹⁷⁷. Tie patys asmenys, jau kaip P. Morkūno-*Drako* Prisikėlimo apygardos vado štabo nariai, minimi agentės *Zosės* 1949 m. lapkričio 4 d. pranešime.

P. Morkūnas buvo siunčiamas visur, kur pirdavo partizanų organizaciniai vienetai ir reikėdavo atkurti tvarką ir būrių kovingumą. Į tokią situaciją po įvairių čekistų provokacijų 1948 m. buvo patekusi Lukšio rinktinė (1948 m. kovo 5 d. pavadinta Maironio brigada), veikusi Tytuvėnų, Dotnuvos, Ariogalos ir Radviliškio rajonuose. Siekdama atkurti jos kovingumą, Prisikėlimo apygardos vadovybė vadovauti Maironio brigadai nuo 1948 m. kovo 5 d. paskyrė P. Morkūną. Alberto Stoškaus-*Dainoto* liudijimu, P. Morkūnas 1948 m. į šią brigadą sutelkė padrikus partizanų būrius, veikusius Krakų, Betygalos ir Pernaravos valsčiuose¹⁷⁸.

¹⁷⁷ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 1), l. 149–150; f. K-1, ap. 16, b. 1031, t. 1, l. 3–4, 149.

¹⁷⁸ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, l. 52.

Grupė Prisikėlimo apygardos partizanų, maždaug 1949 metai

Stovi iš kairės: Viktoro Bakanausko-Vytauto būrio kovotojas Petras Gadliauskas-Bijūnas, trečias – Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-Rimantas, kiti neatpažinti
(Iš Viktoro Šniuolio-Vitvyčio archyvo)

Naujasis vadas kartu ėmėsi energingai formuoti stambesnius rinktinės (brigados) teritorijoje veikiančių partizanų junginius – rajonus. Iš buvusių keturių P. Lukšio rinktinės rajonų P. Morkūnas suformavo stiprų Kudirkos (vėliau Mindaugo) rajoną, jo vadu paskyrė veiklų partizaną Juozą Paliūną-Rytą. 1949 m. sudarė dar 2 partizanų rajonus: Kęstučio ir Birutės¹⁷⁹. Kartu su savo pavadojuoju J. Paliūnu-Rytu inspektavo rinktinėi pavaldžius partizanų būrius, įvedinėjo juose karišką drausmę, reikalavo iš padalinių vadų reguliariai teikti rinktinės vadovybei veiklos ataskaitas, tvarkyti štabų dokumentus, organizuoti OS narių tinklą, ryžtingai kovojo su partizanų girtuokliavimu ir savivale. Pats 1947–1949 m. suorganizavo gausią Šiluvos ir Žaiginio valsčių Gulbės OS (106 nariai) ir jai vadovavo. Per jam pavaldžius Antano Budgino-Žvainio ir Antano Antanaičio-Jogo būrius palaikė Vyriausiosios partizanų vadovybės ryšius su Vyčio, Kęstučio apygardomis bei Pietų Lietuvos partizanų vadovybe.

Jam teko vadovauti Maironio rinktinėi sunkiais 1948–1949 m.: ką tik buvo praėję masiniai, patys baisiausi žmonių trėmimai į Sibirą, gerokai pakirtę socialinę partizanų aprūpinimo bazę. Vien 1948 m. gegužės 22–27 d. ištremita 39 500 Lietuvos gyventojų¹⁸⁰. Be to, 1949 m. rugsėjo–spalio mėnesiais emgėbistai likvidavo Šiluvos valsčiuje P. Morkūno įsteigtą, gana gausią Stasio Ralio-Aušros vadovaujamą Gulbės OS. Daug patikimų ryšininkų jau

¹⁷⁹ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 16, 33–34.

¹⁸⁰ Gaškaitė, N. ir kt. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 32.

buvo įkalinta, ištremta arba užverbuota. Tai sunkino partizanų apsirūpinimą maistu, informacija, ryšiais. Partizanus psichologiškai slėgė ir didėjančios partizanų netektys, ypač tarp vadovybės. Iš P. Morkūno tiesiogiai vadovaujamų ir Šiluvos regione veikiančių junginių jau buvo žuvę tokie patyrę būrių ir skyrių vadai, kaip Juozas Gricas, broliai Stasys ir Kazys Noreikos, Romualdas Pracišauskas-*Hamiras*, Juozas Stonys-*Šerkšnas*.

Kita vertus, trėmimai padidino partizanų skaičių: į būrius ėmė stoti nuo trėmimų pasislėpę asmenys. 1949 m. Raseinių MGB rašė, kad nors Raseinių apskrities partizanas ir yra suduoti keli skaudūs smūgiai, bet partizanų skaičius apskrityje nemažėja. Tačiau naujieji partizanai jau nebuvo tokie tvirti kovotojai kaip jų pirmtakai.

Į žuvusių būrių ir skyrių vadų vietas P. Morkūnas skyrė kitus, iš likusių partizanų subūrė 3 skyrius: Vaclovo Daukanto-*Ryto* (9 asmenys), Alberto Stoškaus-*Dainoto* (7 partizanai), Alekso Lauciaus-*Paukščio*, siekė atkurti ryšininkų ir rėmėjų tinklą, keitė taktiką. OS organizacijoje konspiracijos tikslais pereita prie nedidelių OS grupelių slapukų (trejetų), imta rengti partizanas, ypač naujai įstojusiems, kvalifikacijos kursus, pasitarimus su ryšininkais ir rėmėjais, mokant juos konspiracijos. Vieną iš tokių pasitarimų P. Morkūnas, jau eidamas Prisikėlimo apygardos vado pareigas, 1949 m. spalio mėnesį organizavo su V. Bakanausko būrio ryšininkais: Stefanija Tverijoniene-*Ramybe* iš Švelnių kaimo, Povilu Pociumi-*Svirūnu*, Petru Pociumi-*Beržu* (abu iš Bardiškių k.), Petru Toliavičiumi-*Lapu*, per kuriuos buvo palaikomi Prisikėlimo apygardos štabo ryšiai su Žaiginio, Šiluvos ir Grinkiškio valsčiuose veikiančiais partizanų būriais.

P. Morkūno vaidmenį stiprinant partizanų būrius pripažino ir priešas. Raseinių apskrities MGB savo suvestinėje 1949 m. gruodžio 1 d. rašė, kad iš 5 partizanų grupių, veikiančių Raseinių apskrityje, stipriausia esanti P. Morkūno-*Drako* grupė (18 partizanų), antra – Stasio Milkinto-*Lapo* (11 partizanų) grupė¹⁸¹.

Povilas Morkūnas – Prisikėlimo apygardos vadas. Vertinant Povilo Morkūno pastangas, jis toliau buvo aukštinaamas pareigomis. 1949 m. vasario 16 d. Radviliškio rajono Minaičių kaime, Mikniaus sodyboje, vykęs visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas (pirmininkavo Jonas Žemaitis-*Vytautas*) P. Morkūnui suteikė partizaninės kovos kapitono karinį laipsnį¹⁸². Prisikėlimo apygardos vadą Leoną Grigonį 1949 m. liepos 31 d. paskyrus LLKS prezidiumo pirmininko J. Žemaičio pavaduotoju, jo pareigas nuo tų metų rugpjūčio 1 d. perėmė Povilas Morkūnas-*Rimantas*. Jis tapo trečiuoju (priešpaskutiniu) Prisikėlimo apygardos vadu ir tas pareigas ėjo iki 1951 m. liepos 2 dienos (pasak kito šaltinio – iki 1951 m. rugpjūčio 1 d.)¹⁸³. Prisikėlimo apygarda tuo metu dar buvo jėga: ji vienijo 3 rinktines: Maironio, Kunigaikščio Žvelgaičio ir Lietuvos žaliają. Iš jų Maironio rinktinę (1950 m.) sudarė 3 rajonai (Mindaugo, Birutės ir Kęstučio, jungiantys 8 partizanų būrius), Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinę – 3 tėvonijos (5 būriai), Lietuvos žaliają rinktinę – 3 rajonai¹⁸⁴. Prisikėlimo apygardos štabas dislokavosi Grinkiškio, Šeduvos ir Šiluvos valsčiuose.

¹⁸¹ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 184.

¹⁸² Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* prisiminimai (1997 01 11 ir 06 07).

¹⁸³ Gaškaite-Žemaitienė, N. Prisikėlimo apygarda. – *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 84.

¹⁸⁴ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 84–90.

*Michailas Tevyne
bei jo žmonai!*

Garcingoje ir teisingoje kovoje dėl Lietuvos
Laisvės ir Nepriklausomybės.....
TREMTINIO TĖVONIJOS - RAMV
S e r k š n a
už...gerą pareigų žinojimą ir jų vykdymą.....
išsakymu... **KNYGNESIO RINKTINĖS**..... Vado Nr. 3...
§...3...19⁴⁸...m...*vasario*...mėn. 16. d. apdovanotas

PASIŽYMĖJIMO LAPU

Lai būna garbė tiems, kurie pasišventu-
siu, atkakliu ir ryžtingu darbu, nebudami
nei kieto vargo, nei kančių, nei mirties pa-
vojaus, siekia Laisvės ir Nepriklausomybės!

PASIŽYMĖJIMO LAPO
Nr. 41..

1948 m. *liepos*...mėn. 1. d.

Povilas Morkūnas-Rimantas

Knygnešio rinktinės vadas 1948 m. vasario 16 d. įsakymu Nr. 3 apdovanoja Tremtinio tėvonijos (Šiluvos regionas) vadą Jūozą Stonį-Šerkšną PASIŽYMĖJIMO LAPU Nr. 41 už „gerą pareigų žinojimą ir jų vykdymą“.

Pasirašė Maironio rinktinės vadas Povilas Morkūnas-Rimantas, 1948 m. liepos 1 d.

Dokumentą išsaugojo J. Stonio-Šerkšno žmona Petronėlė Kuraitytė
(Iš P. Kuraitytės b./b. 23778/3, l. 176-1, LYA)

Iš kairės: Nemuno būrio vadas Viktoras Bakanauskas-*Vytautas*, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-*Drakas*, *Rimantas*, Genovaitė Juodytė-Pracišauskienė-*Aldona* ir Česlovas Jankūnas-*Reivedys*, Paluknio kaime 1949 metais

Nuotraukos antroje pusėje V. Bakanausko-*Vytauto* ranka užrašyta:

„1949 m. spalio 29 d. Amžinam prisiminimui sunkiuoju kovos keliu žengiant, palieku savo draugams ir draugėms, kad prisimintų tuos, kurie padėjo savo jaunas gyvybes ant tėvynės laisvės aukuro. Tikiuosi, mūsų kraujas ir kančios atneš mūsų tėvynei laisvę. Vytautas NEMV“ (Nemuno būrio vadas)

(Iš *Raseinių krašto istorijos muziejaus*)

Eidamas Prisikėlimo apygardos vado pareigas, P. Morkūnas siekė atkurti būrių ir centrinės partizanų vadovybės ryšius, palaikyti gerus partizanų ir vietos gyventojų santykius, toliau iš partizanų reikalavo griežtos drausmės. Kartu buvo dėmesingas savo kovotojams: už uolų partizanų statuto reikalavimų laikymąsi P. Morkūnas juos įvairiai skatino; partizanų archyvuose yra išlikęs ne vienas P. Morkūno-*Rimanto* pasirašytas padėkų ir apdovanojimų raštas ar įrašas apygardos leidiniuose.

P. Morkūnui vadovaujant, Prisikėlimo apygardos būriuose buvo toliau organizuojami minėti kvalifikacijos kėlimo kursai partizanų kovingumui stiprinti. Tokius savaitės trukmės kursus 1950 m. vedė Povilo Lukšio (Maironio) brigados vadas Juozas Paliūnas-*Rytas* Pasandravio kaime¹⁸⁵ ir Stasio Satkaus-*Marūno* skyriaus veikimo rajone (Žaiginio miške). Žaiginio kursuose dalyvavo apie 20 partizanų, tarp jų ir pats Prisikėlimo apygardos vadas P. Morkūnas, skyrių vadai: Albertas Stoškus-*Duanas*, Stasys Satkus-*Marūnas*, Jonas Mackevičius-*Vygaudas*. Juose J. Paliūnas-*Rytas* ir jo štabo viršininkas *Aidas* mokė partizanus šaudyti, rikiuotės, taktikos, statuto, vedė su partizanais pokalbius politinėmis temomis¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Alberto Stoškaus apklausos protokolas, 1952 12 22. – LYA, f. K-1, Marijono Starkaus b./b. 22646/3, l. 192.

¹⁸⁶ Jono Mackevičiaus tardymo protokolas, 1951 07 13. – LYA, f. K-1, b./b. 43126/3, t. 1, l. 234.

Tuo metu (1950 m.) Prisikėlimo apygardai priklausė 2 brigados: Maironio ir Voverės. Maironio brigadai buvo pavaldūs 39 partizanai, brigados štabą sudarė 6 partizanai. Brigada veikė Radviliškio, Tytuvėnų, Dotnuvos, Grinkiškio valsčiuose. Voverės brigada veikė Šiaulių, Pakruojo, Kuršėnų, Joniškio, Žagarės, Linkuvos ir Akmenės rajonuose. Jai priklausė 62 partizanai. 1950 m. rugsėjo 1 d. visoje Šiaulių srityje dar veikė 39 partizanų būriai, iš viso – 323 partizanai¹⁸⁷.

Povilas Morkūnas – Jūros srities ir Kęstučio apygardos vadas. Po 3 metų Povilas Morkūnas vėl paaukštinamas pareigomis. Šį kartą – susidariusi kritinei situacijai didžiausiam Žemaitijos kariniame teritoriniame vienetė, Vakarų Lietuvos Jūros srityje, kai 1951 m. vasario 10 d. žuvo visa tos srities vadovybė (vadas Vaclovas Ivanauskas, Antanas Liešis-Tonis, Stasys Gedvilas-Bedalis). Šiai situacijai apsvarstyti ir naujai Jūros srities vadovybei paskirti 1951 m. birželio 30–liepos 2 d. Šiluvos valsčiaus Bulavėnų kaimo miške į specialų posėdį susirinko aukščiausioji ginkluotos kovos vadovybė: LLKS tarybos prezidento pirmininkas Jonas Žemaitis, Jūros srities vado pareigas laikinai einantis Antanas Bakšys, Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas ir Kęstučio apygardos vadas Krizostomas Labanauskas. Petronėlės Banytės liudijimu, posėdyje dalyvavęs ir Pietų Lietuvos partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas... Apsispręsta naujuoju Jūros srities vadu nuo 1951 m. rugpjūčio 4 d. skirti P. Morkūną, o jo eitas Prisikėlimo apygardos vado pareigas perduoti jo pavaduotojui Juozui Paliūnui-Rytui. Šias atsakingas pareigas P. Morkūnas ėjo iki 1952 m. gegužės 20 dienos.¹⁸⁸ Jo štabui tuo metu buvo pavaldžios Prisikėlimo ir Kęstučio apygardos. Apie P. Morkūno veiklą, einant Jūros srities vado pareigas, mažai ką žinome, nes jas ėjo vos kelis mėnesius.

Didėjančios partizanų netektys vertė toliau restruktūrizuoti Laisvės kovų ginkluotąjį sąjūdį: sumažėjus partizanų skaičiui, teko 1952 m. birželio 1 d. išformuoti Prisikėlimo apygardą, o jos organizacinius vienetus prijungti prie Kęstučio apygardos. Ieškant būdų ir organizacijos požiūriu sustiprinti Kęstučio apygardą, jos vadu vietoj neveiklaus K. Labanausko A. Bakšys-Germantas nuo 1952 m. birželio 1 d. paskyrė P. Morkūną¹⁸⁹.

Povilo Morkūno ideologinis spaudos darbas. Povilui Morkūnui vadovaujant Maironio brigadai, o vėliau – ir Prisikėlimo apygardai, partizaninis sąjūdis keitė savo taktiką. Aiškėjant, jog ginkluota kova nepavyks pasiekti strateginio tikslo, o masinius 1948–1949 m. Lietuvos žmonių trėmimus įvertinus kaip keliančius mirtiną pavojų pačiai tautos egzistencijai, apsispręsta prioritetą teikti ne karinėms akcijoms, o ideologiniam darbui – pirmausia palaikyti ir stiprinti tautos sąmonėje nacionalinį sąmoningumą, laisvės ir nepriklausomybės idėją. Partizanai tvirtai tikėjo, kad Lietuva anksčiau ar vėliau bus laisva, nors jie patys ir bus žuvę. Todėl daugiausia dėmesio ėmė kreipti į spaudos leidybą ir jos platinimą. Spausdintu žodžiu siekta viešinti sovietų nusikaltimus lietuvių tautai, demaskuoti okupacinės valdžios skleidžiamą ideologinį melą, mokyti gyventojus tautinio

¹⁸⁷ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 458, l. 1–2.

¹⁸⁸ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (MGB agentūrinė byla „Sever“), l. 14.

¹⁸⁹ Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 299; Jūros vado Antano Bakšio-Germanto įsakymas, 1952 05 20. – LYA, MGB agentūrinė byla „Sever“, l. 31.

sąmoningumo ir solidarumo, informuoti apie pasaulyje vykstančius įvykius, galinčius turėti reikšmės Lietuvos laisvinimo bylai, taip pat kelti ir palaikyti kovinę pačių laisvės kovotojų dvasią¹⁹⁰. Kitaip sakant, pirmiausia siekta atitinkami nuteikti tautą, kad ji iš vidaus darytųsi pajėgi ateities laisvės kovoms. Su šios naujos taktikos įgyvendinimu kaip tik ir buvo susijusi tolesnė P. Morkūno veikla, palikusi šioje srityje ženklų pėdsaką.

Aukštesniosios partizanų vadovybės pavestas, P. Morkūnas nuo 1949 m. organizavo ir spausdino jo vadovaujamos Prisikėlimo apygardos štabe parengiamą laikraštį „Prisikėlimo ugnis“¹⁹¹, vėliau ir kitą plačiai paplitusį laikraštį „Prie rymančio rūpintojėlio“. Manoma, jog pastarąjį partizanų laikraštį P. Morkūnas leido Grinkiškio valsčiaus Kairėnų, Geručių, Jokubaičių, Plaukių ir Vailaičių kaimų rajone įrengtuose bunkeriuose. P. Morkūnas itin išgarsėjo, kai organizavo kartu su *Gegužiu* ir *Vytu* Maironio rinktinės būstinėje 1948–1949 m. parengto partizanų eilėraščių ir dainų tritomio „Kovos keliu žengiant“¹⁹² išleidimą (1950 m. rinkinio leidimą pakartojo). Jame buvo sudėti 1945–1953 m. Vakarų Lietuvos partizanų ir jų rėmėjų sukurti eilėraščiai ir dainos. Rinkinys pradedamas žodžiais: „Tau, Tėvyne, mūsų gyvenimas ir jėgos“. Literatūrologas Leonas Gudaitis šį leidinį 1991 m. pavadino „ypatingu partizanų literatūriniu žygdarbiu“¹⁹³. Žinant, kokiomis sąlygomis jis buvo išleistas, tai iš tiesų gali būti vertinama kaip žygdarbis. „Leisti partizanų spaudą, – kaip rašo knygos „Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje“ autoriai, – buvo itin sunku dėl techninių priežasčių: trūko kokybiško popieriaus, kalkių, dažų, gedo rašomosios mašinelės, rotatoriumi spausdinti tekstai liedavosi.“¹⁹⁴ Apie šią problemą pats P. Morkūnas *Rimantas* rašė: „Iš jūsų prisiųstų matricų matosi, kad bloga rašomoji mašinelė. Pažvelgus į jūsų išrašytą matricą, atrodo ne išrašymas, bet išakėjimas... Pirmiausia pradėjome gaminti pirmąjį puslapį su prisikeliančiu Kristumi, sekėsi pusėtinai. Aš, palikęs bendradarbius, buvau nutolęs į šalį. Sugrįžęs savo bendradarbius radau labai išsinervinčius. Jau buvo pradėję gaminti antrąjį puslapį, kuris sugadino gana daug popieriaus... Perleidus per rotatorių, atrodė ne spauda, bet kažkokie šifruoti žemėlapiai ar kas kita panašaus.“¹⁹⁵ Tačiau ir tokiomis sąlygomis reikėjo parengti įskaitomus tekstus, kuo daugiau jų egzempliorių. Apie P. Morkūno pastangas leidžiant partizanų spaudą buvęs partizanas Jonas Mackevičius liudijo: „Kai mano rajone 1950 m. gruodį veikė P. Morkūnas, jis man sakė, kad leidžias didelį kiekį partizaniškos literatūros ir davė vadui *Žvainiui* [V. Noreikai? – A. V.] užduotį nunešti Nemuno vadui *Marūnui* [S. Satkui] laišką, kuriame buvo prašoma parūpinti rotatorių, o po mėnesio tą rotatorių aš turėsiu paimti iš *Marūno* ir jam atnešti, taip pat liepė jam atnešti ir pas mane esančias 190 vienetų matricų. P. Morkūnas sakęs, kad jo bunkeryje, kur jis anksčiau slėpėsi, yra rotatorius, bet tas bunkeris dabar užkonservuotas ir nėra iš kur imti rotatorių.“¹⁹⁶ Gabenant P. Morkūnui naują spausdinimo techniką

¹⁹⁰ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, d. 5, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius, 2006, p. 8.

¹⁹¹ Ten pat, p. 35.

¹⁹² Paliūnas, J.-Rytas. *Partizano keliu 1941–1949*, p. 45–46.

¹⁹³ *Kovos keliu žengiant: Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos, 1945–1953 m.*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 280.

¹⁹⁴ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 181–182.

¹⁹⁵ Ten pat.

¹⁹⁶ LYA, f. K-1, Jono Mackevičiaus b./b., l. 119.

ir kitas priemones, Užpelkių miške 1949 m. rugpjūčio 13 d. žuvo Prisikėlimo apygardos štabo literatūriniai darbuotojai (5 partizanai) su vadu Petru Bartkumi-*Alkupėnu*. 1947 m. lapkritį P. Morkūnas susitikime su Šiluvos valsčiaus OS vadu S. Raliu jam sakęs, jog jis gavęs iš Šiluvos kunigo Antano Kazlausko naujas spaudos matricas ir dabar laikraštis išeisias dažniau¹⁹⁷. Tuo pačiu reikalu P. Morkūnas 1948 m, rugsėjo 4 d. buvo išleidęs įsakymą Šiluvos Gulbės OS verbuoti asmenis, mokačius gaminti spaudos matricas¹⁹⁸. P. Morkūno pavestas Šiluvos OS narys, mokytojas Antanas Babenskis ne kartą važiavo į Kauną parvežti P. Morkūnui rašomojo popieriaus ir kitokių kanceliarinių prekių (plačiau apie tai žr. skyrių „Gulbės giesmė ir žūtis“).

P. Morkūno išleistas tritomis „Kovos keliu žengiant“ buvo svarbus ir tuo, kad jis padėjo išsaugoti ir parodyti dabartinei ir ateinančioms kartoms, jog okupuotoje Lietuvoje 1944–1953 m. reikėsi ne viena, o dvi lietuvių literatūros, pirmiausia – poezijos: 1) pagrindžio ir 2) okupanto kontroliuojama: pirmoji galbūt silpnesnė savo forma, bet stipri savo turiniu – tiesos sakymu, atviru kalbėjimu apie to meto tautos kančias ir herojišką kovą dėl laisvės, antroji priešingai – labiau išplėtotos formos, bet silpna turiniu: neturinti teisės sakyti tautai reikšmingų tiesų, vadinti daiktus tikraisiais vardais; pirmoji – kovojančios Lietuvos, antroji – bendraujančios su okupacine vadžia Lietuvos poezija. Grožinė pagrindžio literatūra iš esmės ribojosi poezija, nes eilėraščiui parašyti reikėjo mažiau pasirėngimo, mažiau laiko, mažiau sąnaudų. Bet būta ir prozos bandymų. Tytuvėnų rajono MGB 1953 m. spalio 18 d. gavo žinių iš savo agentės, Juškaičių kaimo gyventojos Ulinskaitės-*Onos*, pranešimą, kad Šiluvos valsčiaus Pumpurų kaimo gyventojas Mykolas Vaic(č)ekauskas, Juozo, (g. 1898) rašo istorinį romaną „dabarties tema“. Tame romane esą labai daug dabarties žmonių paveikslų. Pagrindiniai jo romano herojai – žinomo MGB agento Jono Baltkojo-*Petro* vaikai rezistentai: Stasys ir dukra Bronė (tuo metu jau abu buvo MGB suimti). M. Vaicekauskas sakė: „Kai išauš laisvės rytas, tada mes tą romaną laisvai skaitysime, tada jis bus labai įdomus. Dabar aš sau prisiekiu niekam neduoti jo skaityti. Dabarties rašytojai negali atvirai išreikšti savo jausmų, nes už laisvą žodį – Sibiras arba katorga. Jeigu dabar gyventų Lermontovas, Čechovas, Turgenevas ar Tolstojus, tai jie slėptųsi už geležinių vartų. Levo Tolstojaus dukra dabar gyvena viename laisvame krašte, jai 80 metų, bet ji dar tikisi pamatyti laisvą Rusiją, neapnarpliota komunizmo.“¹⁹⁹

¹⁹⁷ Stasio Ralio-*Aušros* tardymo protokolas, 1949 07 15. – LYA, f. K-1, kun. Antano Kazlausko b./b. P-12326/Li, t. 1, l. 94.

¹⁹⁸ LYA, f. K-1, Stasio Ralio-*Aušros* ir kt. tardymo byla 13911/3, t. 1, l. 18.

¹⁹⁹ Tytuvėnų rajono MGB kovos su nacionalistiniu pagrindžiu ir jo ginkluotais būriais suvestinė, 1953 m. – LYA, f. 15, b. 422/1 (1953), l. 59–60, 67–68.

Prie pagrindžio literatūros iš dalies reikėtų priskirti ir partizanų laikraštinę spaudą, dienoraščius, kovų užrašus, prisiminimus, laiškus, iliustracijas, kuriuose kartais gana vaizdžiai aprašomas partizanų gyvenimas, jų kovos, asmeniniai išgyvenimai, apskritai – kovojančios tautos likimas. Juos galima vadinti istoriniais literatūriniais vaizdeliais, pjesėmis, apsakymais, karikatūromis. Kultūrinio palikimo ir patriotinio ugdymo požiūriu būtų svarbu visą šią partizanų raštiją sutelkti į vientisą partizanų literatūros ir dokumentikos serijos „Lietuvos pokario rezistencijos literatūrinis palikimas“ daugiatomį leidinį, kad pagrindžio literatūra ir politinė dokumentika visa savo apimtimi liudytų ateinančioms kartoms ir pasauliui dvasinį kovojusios Lietuvos žygdarbį, jo mastą, kad šis patyrimas savo koncentruotu poveikiu patriotiniam tautos auklėjimui tęstųsi į ateitį. Rezistentų politinės dokumentikos daugiatomį leidinį (6 tomai), daugiau ar mažiau išsamų, jau turime parengtą ir išleistą doc. dr. Algimanto Liekio bendru pavadinimu „Nenugalėtoji Lietuva“ (1993–2002 m.). Svarbu šį darbą toliau tęsti, juo apimant ir grožinę rezistentų kūrybą, ją tvarkant tematikos ir žanro požiūriais.

Ši leidybinė P. Morkūno veikla buvo įvertinta ir partizanų vadovybės. Už pasiaukojamą darbą, išleidžiant dideliu tiražu 3 tomų laisvės kovotojų eilėraščių ir dainų rinkinį „Kovos keliu žengiant“ ir aprūpinimą juo visus LLKS organizacinius vienetus, taip pat išleidimą dideliu tiražu laisvės kovotojo maldyno „Rūpintojėlis“ LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis 1952 m. sausio 1 d. įsakymu Povilą Morkūną apdovanojo II laipsnio Laisvės Kovos Kryžiumi²⁰⁰.

Žinant, kad partizanų laikraščiai „Prisikėlimo ugnis“, „Laisvės varpas“ ir kiti spausdino ir užsienio politikos suvestines, joms parengti reikėjo klausytis užsienio radijų stočių. Partizanų turimi radijo imtuvai dažnai neveikdavo dėl akumuliatorių stokos ar techninių gedimų, be to, bunkeriuose dažnai būdavo blogas radijo ryšys. Todėl P. Morkūnas ėmėsi ieškoti žmonių, kurie, gyvendami legaliai, galėtų sistemiškai klausytis užsienio radijo stočių ir jų pranešimų suvestines teiktų partizanų spaudai. Tokios paramos P. Morkūnas 1951 m. tikėjosi gauti iš Šiluvos vidurinės mokyklos mokytojo lituanisto Petro Želvio – buvusio P. Plechavičiaus armijos kariūno. Šiuo tikslu P. Morkūnas 1951 m. vasarą susitiko su juo Plauginių miške (šalia Šiluvos) per savo ryšininką Joną Bačį. Tačiau nuo pavedimo P. Želvys atsisakė motyvuodamas, kad jo namas stovi Šiluvoje visiškai šalia Žaiginio gatvės ir pro šalį einantys čekistai ar šiaip žmonės gali išgirsti jį klausantis užsienio radijo stočių. P. Želvys sutiko rašyti partizanų spaudai antisovietinius eilėraščius. P. Morkūno paprašytas jis parašė eilėraščių-parodiją „LTSR himnas“, išspausdintą partizanų spaudoje Prano Žąsino slapyvardžiu²⁰¹:

*Tarybinę Lietuvą Stalinas kūrė,
Su Sniečkumi tarė nuo seno, ilgai.
Kur Vilnius senasis, kur Baltijos jūra. –
Po kraštą pasklis su terbom ubagai.*

*Nelaisvėn mums Stalinas nutiesė kelią,
Vergijon lydėjo komunos gauja.
Į laisvę, į kovą trispalvę jau keliam,
Jei būsim vieningi, atgims Lietuva.*

*Sovietų Sąjungoj siaubingoj
Parklupus priešų pavergta,
Kovos per amžius, bus ryžtinga
Brangi Tėvynė Lietuva.*

*Mes Lietuvą mylim, dėl jos mes kovojam
Ir laisvė ateis, ir mes būsim laisvi.
Per kovą sukursim mes laisvės rytojų,
Tėvynės padangė bus amžiams šviesi.*

Užsienio radijo stočių klausymosi punktas Šiluvoje. Po nesėkmingo pokalbio su Petru Želviu Povilo Morkūno dėmesys tuo pačiu klausimu nukrypo į kitą savo gerą draugą dar iš Nepriklausomos Lietuvos laikų, Šiluvos miestelio gyventoją, siuvėją Vytautą Reimerį. Reimerių geltonai dažytas namas stovėjo toje pačioje Žaiginio gatvėje, bet šiek tiek atokiau nuo gatvės. Buvo gražiausiai visame miestelyje tvarkomas, nuo gatvės pusės jį dengė visada kruopščiai ir stilingai karpoma gyvatvorė ir lygiai taip pat rūpestingai tvarkomas sodelis su gėlynais, dekoratyviniais medžiais. Pas V. Reimerį, kaip siuvėją, dažnai lankydavosi įvairių žmonių. Vieną vakarą užėjo ir to paties miestelio gyventojas Juozas Jankauskas, irgi siuvėjas. Svečias, pakalbėjęs apie šį bei tą, atsisveikindamas jį palydėjusiam į priebutį V. Reimeriui pašnibždėjo į ausį, kad jo kartu su žmona

²⁰⁰ Malinauskaitė, A. Prisikėlimo apygardos spauda. – *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 184.

²⁰¹ Želvys, P. Susitikimas miške, arba „Man reikia čekų polkos natų...“. – *Pozicija*, 1994 06 06–12, p. 9.

Siuvėjo Vytauto Reimerio namas (Žaiginio gatvė), kuriame 1952 m. buvo Kęstučio apygardos vado Povilo Morkūno bunkeris – užsienio stočių klausymosi punktas
(Iš Irenos Korytės-Bekarevičienės archyvo)

ryt prie Šnabapypkės lauks P. Morkūnas... (Šnabapypkė – tai didinga, senesnė nei 500 metų pušis, augusi pietvakariniame Šiluvos miestelio pakraštyje.)

Apie ką buvo kalbama prie Šnabapypkės, netrukus paaiškėjo. „Grįžusių iš susitikimo tėvų elgesys pasikeitė, – prisimena Reimerių augintinė Irena Korytė-Bekarevičienė. – Jie tapo kažkokie paslaptingi, o po kurio laiko ėmėsi man iš pradžių nesuprantamo darbo. Naktį atplėšė vieno kambario grindų lentas ir ėmė įrenginėti požeminę patalpą. Žemes nešiojo į daržą, sodą, slėpė tvarte po mėšlu. Po kurio laiko po grindimis atsirado 2 m ilgio patalpa, jos viduryje pastatė stalą, suoliuką, ten perkėlė radijo aparatą. Dažnai matydavau, kaip tėtis ar mama dingsta toje patalpoje, klausosi „Amerikos balso“, kažką užsirašinėja. Naktimis ėmė ateidinėti nepažįstami vyrai. Tėvai po kurio laiko nustojo prieš mane slapukauti, paaiškino šios keistos „statybos“ prasmę, o tie ateinantys nepažįstamieji – Povilas Morkūnas ir jo partizanai. Kartą ir man matant atėjo Morkūnas su dar 2 partizanais: vienas aukštas, inteligentiškas [gal tai Juozas Dobrovolskis-Ramūnas (?) – A. V.], antras neaukšto ūgio, neišvaizdus, kilimo iš kaimyninio Vičaičių kaimo [tai Stanislovas Zenkevičius-*Algimantas*, abu – Kęstučio apygardos vado P. Morkūno štabo nariai – A. V.]. Morkūnas ateidavo naktimis nuo Zbaro kaimo pusės, per daržus, nusileidęs su mano tėvais į bunkerį, ilgai kalbėdavosi, likdavo nakvoti. Tėvai ėmė man įdavinėti Morkūnui skirtus paketus nunešti į Šiluvos pušyną prie Šiluvos–Raseinių vieškelio ir juos paslėpti po vienu išvirtusios pušies kelmu. Jų turinio nežinojau.“²⁰² P. Morkūnas prašėsi įrengti Reimerių

²⁰² Irenos Korytės-Bekarevičienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1998 07 23 Vilniuje.

Šiluvos Šnabapyškė. Povilas Morkūnas (dešinėje) su partizanų skyriaus vadu Antanu Antanavičiumi-*Ĵogu*, 1952 metai
(Iš LYA fondų)

name bunkerį ne tik kaip galimą partizanų slėptuvę, bet kaip užsienio radijo stočių klausymosi bei informacijos apie tarptautinę padėtį rinkimo centrą, kuris aprūpintų radijo stočių pranešimų suvestinėmis partizanų spaudą. I. Korytės nešiojami P. Morkūnui į mišką paketai ir buvo radijo stočių tarptautinės padėties suvestinės.

„Nuo 1953 m. vasaros Morkūnas į Reimerio bunkerį ėmė nebesilankyti, niekas ėmė nebeatnešti ir paslaptinių raštelių nuo jo. Tėvai vis dažniau vienas kitą klausinėjo: „Kodėl nebeateina Povilas?“ – tęsia savo prisiminimus I. Bekarevičienė. Su šiuo klausimu Reimeriai ir išėjo iš šio gyvenimo. O atsakymas ima aiškėti tik dabar.

P. Morkūno vadovaujamai Kęstučio apygardai 1953 m. gegužės 15 d. dar priklausė 35 partizanai. Jam talkino štabo viršininkas, buvęs Vaidoto brigados vadas Jonas Vilčinskas-*Algirdas*, štabo nariai Juozas Dobrovolskis ir Stanislovas Zenkevičius. Štabas bent iki 1952 m. pabaigos leido mašinėle spausdinamus laikraščius: „Laisvės varpas“, „Mes nemirę“, „Ugnis“, daug antisovietinių lapelių, kreipimūsi į inteligentiją, jaunimą, kolūkiečius. Buvo sukūręs įvairiuose valsčiuose platų ryšininčių ir rėmėjų tinklą (autorius žiniomis, bent 38).

Eidamas visas šias pareigas per visą laisvės kovų istoriją Povilas Morkūnas naudojo si daugybe slapyvardžių, iš jų žinomi: *Klajūno*, *Ežeriečio*, *Narvydo*, *Dilbos*, *Mykolo*, *Arvydo*, *Černiaus*, *Brizgio* (1947), *Kyro*, *Rago*, *Mažvydo*, *Kario*, *Mantvydo*, *Žvainio*, *Budrio*, *Lasto* (1948), *Mindaugo* (1949), ypač *Drako*, *Rimanto*. Pastaruoju slapyvardžiu jis pasirašinėjo įvairius savo, kaip Maironio rinktinės, Prisikėlimo, Kęstučio apygardų vado raštus.

6. Povilo Morkūno-Drako II kuopos partizanų būriai

1. Vaclovo Daukanto-Ryto būrys

Vakarinėje Šiluvos valsčiaus dalyje (Pumpurų, Godlaukio, Palapišės, Vičaičių, Bula-venų, Juškaičių k. rajone) ir su ja susisiekiančiame Liolių valsčiuje veikė 2 partizanų būriai, pavaldūs Krizostomo Labanausko-*Domeikos* partizanų kuopai, Maironio rinktinei ir Prisikėlimo apygardai. Vienam iš jų vadovavo Aleksas Laucius-*Paukštis* (veikė Šiluvos ir Liolių vlsč. sandūroje), antram – Juozas Stonys-*Šerkšnas, Faustas, Pilėnas*, jam žuvus (bent nuo 1948 m.) – Vaclovas Daukantas-*Mantvydas, Rytas* iš Grigalaičių kaimo. Nepriklausomoje Lietuvoje V. Daukantas buvo baigęs Šiaulių prekybos mokyklą, 1944–1945 m. dirbo Šiluvos valsčiaus VK mokesčių inspektoriumi, buhalteriu. 1945 m. balandžio mėnesį paėmęs iš to komiteto kasos 16 000 rublių, įstojo į Jono Žemaičio rinktinę.

V. Daukanto būriui 1949 m. priklausė 11 partizanų: 1. Vadas Vaclovas Daukantas-*Mantvydas*, 2. Stasys Nacas-*Tarzanas, Aitvaras* (vado pavaduotojas), 3. Bronius Papreckis-*Kursaras, Jaunutis, Tautmylys* (g. 1931), 4. Viktoras Papreckis-*Kariūnas* (abu iš Vičaičių k.), 5. Jonas Baltkojis-*Žaibas, Eimutis* (g. 1926) (iš Pumpurų k.), 6. Jonas Žukauskas-*Dainius, Smilga*, 7. Pranas Grinius-*Saulius, Arūnas*, 8. Stasys Grinius-*Dragūnas, Klebonas* (g. 1918) (abu iš Kalniškių k.), 9. Feliksas Mockus-*Piratas*, 10. Petronėlė Banytė-*Cigė* ir 11. *Sakalas* (pavardė nenustatyta)²⁰³. Tai nebuvo stabili sudėtis: šio, kaip ir kitų būrių, sudėtys nuolat keitėsi: vieni partizanai būdavo paskiriami kitų dalinių vadais, kiti dėl įvairių priežasčių pereidavo į kitus būrius, tretį žūdavo. Būrys iš pradžių buvo gerai ginkluotas: turėjo 7 kulkosvaidžius, 4 pistoletus-automatus, kelis pusiau automatinius šautuvus AVT, ryšiams su visuomene palaikyti – radijo imtuvą, rašomąją mašinėlę, šapirografą²⁰⁴. Veikė Šiluvos, Tytuvėnų valsčiuose.

Bunkeris Pamilžės miške. 1948 m. rudenį Vaclovo Daukanto būrys stovyklavo Pumpurų kaimo Pamilžės miške, kurio 32 kvartale buvo įsirengęs gana didelį, erdvų ir patogų (6 × 8 m) bunkerį, skirtą gyventi 20–24 žmonėms. Dalis bunkerio buvo įkasta į žemę (80 cm) ir 1 m virš žemės, iš šiaurės pusės bunkerį apšvietė 2 langai, prie sienų – dviaukščiai gultai, viduryje stalas, prie durų krosnis, įėjimas iš pietų pusės, šalia išsikasė šulinį, už 10 m nuo bunkerio – takelis sargybiniui judėti ratu. To būrio partizanės Petronėlės Banytės liudijimu, bunkeryje vienu metu gyveno 33 partizanai, jame 1948 m. vyko visos

²⁰³ Partizano Stasio Griniaus-*Dragūno* tardymo protokolas, 1949 03 04. – LYA, f. K-1, Petronėlės Banytės ir Z. Kasparavičienės b./b. P-15285-Li, l. 255.

²⁰⁴ Šapirografas – tai prietaisas rašytinių tekstų abiejų pusių atspaudams dauginti. Šapirografo įsigijimo aplinkybės 1995 03 03 prisiminė to būrio partizanė P. Banytė-Daukantienė: „Šapirografą V. Daukanto-Ryto partizanams 1949 m. parūpino būrio vado giminitis Vytautas Ivinskis iš Šaukoto [vėliau – MGB agentas *Bijūnas* – A. V.]. Šapirografas buvo atvežtas į ryšininko Alfonso Pauliaus sodybą (Vičaičių k.) ir neišpakuotas liko kieme stovinčiuose ratuose. Man toje sodyboje esant, atėjo nepažįstamas vyras ir įtartainai aplink dairėsi. Tai sukėlė įtarimą ir nerimą. Vakare atėjus partizanui S. Zenkevičiui, aš jam sakau: „Reikia kuo skubiau imti įrenginį ir nešti į saugesnę vietą...“ Vos tik mes su S. Zenkevičiumi, pasiėmę šapirografą, išėjome iš kiemo, tuojau sodybą užpuolė Šiluvos stribai. Pamatę mus išeinančius, šoko klausiti Pauliuvienės: „Kas ten išėjo?“ Moteris nepasimetė: „A, tai vaikai išėjo į kaimo vakarušką...“ Šapirografą laimingai nunešėme į Šienlaukį pas ryšininką.“ (Petronėlės Banytės-Daukantienės-Baranauskienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 03 03 Panevėžyje, Parko 97–4.)

Vaclovo Daukanto-*Mantvydo*, *Ryto* 10-ties partizanų būrys
 Iš kairės: trečias – būrio vadas Vaclovas Daukantas (su kepure), šalia
 Steponas Augustis-*Upelis*; iš dešinės: pirmas – Antanas Budginas-*Žvainys*,
 priekyje sėdi Jonas Žukauskas (?), kiti neatpažinti
 (Iš LYA fondų)

Vaclovo Daukanto-*Ryto* partizanai
 Iš dešinės: Steponas Augustis-*Upelis*, Jonas Žukauskas-*Smilga*,
 Vaclovas Daukantas-*Rytas* (būrio vadas), jo žmona Petronėlė Banytė-Daukantienė-*Sigitė*, kiti
 du neatpažinti (galbūt broliai Viktoras ir Bronius Papreckiai)
 (Iš LYA fondų)

Vaclovo Daukanto-Ryto būrio partizanai poilsiauja

Centre šviesiais drabužiais (priekyje) Jonas Žukauskas-*Smilga*, centre (dešiniau) kniūbsčias, besišypsantis – Stanislovas Zenkevičius-*Algimantas*, paskutiniame plane (dešiniau) – būrio vadas Vaclovas Daukantas-*Rytas* su žmona Petronėle Banyte-*Sigute*
(Iš LYA fondų)

Lietuvos partizanų sąskrydis. „Į jį atėjo partizanai iš įvairių apygardų, net iš Dzūkijos, jų vadas Adolfas Ramanauskas-*Vanagas* su 4 kitais partizanų vadais, taip pat mūsų tėvonijos vadas Krizostomas Labanauskas-*Titas*, *Justas*, *Domeika*, buvęs Kelmės gimnazijos mokytojas, 1951 m. Birutės brigados vadas (veikė Kelmės, Tytuvėnų, Raseinių, Skaudvilės r.). A. Ramanauskas-*Vanagas* buvęs linksmas, daug juokavęs, rengęs mums įvairius „spiritualizmo seansus“, braižė planus.“²⁰⁵ Dar vieną bunkerį V. Daukanto būrys 1949 m. rudenį buvo įsirengęs Kalviškių miške (Šiluvos vlsč.) ir ten slėpėsi žiemą. Maistą jiems į bunkerį nešė Jonas Jančius (g. 1904), Jono. Atsarginį bunkerį V. Daukanto partizanai turėjo ir savo vado tėviškėje – Grigalaičių kaime. Į šį bunkerį dažnai pereinavo, kai kariuomenė šuko davė Pumpurų, Bulavėnų kaimų miškus.

1949 m. kovo 1 d. čia lankėsi Radviliškio apskrities partizanų štabo apsaugos grupė (8 partizanai), tarp jų Jonas Šukys-*Birantas*, Antanas Budginas-*Žvainys* iš Bagušaičių kaimo, Albertas Sauka-*Merkys* ir kt.

²⁰⁵ Petronėlės Banytės tardymo protokolas, 1951 09 08. – LYA, f. K-1, b./b. P-15285-Li, l. 59; Petronėlės Banytės-Daukantišės-Baranauskienės prisiminimai (1995).

Vaclovo Daukanto partizanas Jonas Baltkojis-Žaibas
(geležinkeliečio uniforma) ir jo sesuo – išmanioji būrio ryšininkė
Bronė Baltkojytė, maždaug 1948 metais
(Iš Onos Žukauskaitės archyvo)

Lemtingas įvykis. 1949 m. kovo 3 d. būrio vadas Vaclovas Daukantas pavedė 3 to būrio partizanams – Viktorui Papreckiui-*Kariūnui*, Stasiui Griniui-*Dragūnui* ir Jonui Baltkojui-*Žaibui* – vykti į apylinkę parinkti maisto. Apie 1 valandą nakties jie, paėmę Pumpurų kaimo gyventojų Jono Gališansko arklį, važiavo iš Pažyzdrio kaimo Šiluvos–Lyduvėnų vieškeliu į Vičaičių kaimą Lyduvėnų link. Naktis buvo tamsi, siautė pūga, matomumas vos keli metrai. Staiga prieš juos iš tamsos išnirio rusų kareivių kolona, traukianti Šiluvos link. Partizanai juos pastebėjo tik tada, kai jų rogės susilygino su priekiniais kolonos kareiviais. Šiems surikus „Stoj!“ (Stok), partizanai šoko iš rogių. Kareiviai ėmė šaudyti, iš karto nukovė Viktorą Papreckį-*Kariūną* ir arklį, Stasį Grinių-*Dragūną* paėmė gyvą. Jonui Baltkojui-*Žaibui*, prisidengus tamsa, pavyko pasitraukti²⁰⁶. Paaikškėjo, kad partizanai susidūrė su Šiluvos karinės įgulos („garnizono“) 15 kareivių grupe, kuri, vadovaujama leitenanto Tarasenos, žygiavo į Šiluvą iš Lyduvėnų geležinkelio stoties po dalyvavimo karinėje operacijoje Raseinių valsčiuje. J. Baltkojis-*Žaibas* pasiekė savo tėvo namus Pumpurų kaime tik apie 6 valandą ryto ir papasakojo, kas atsitiko. Jis nežinojo kitų savo draugų likimo, nežinojo ir to, kad S. Grinius-*Dragūnas* pateko į nelaisvę.

²⁰⁶ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 275.

Bunkeryje likę partizanai, nesulaukę laiku grįžtančių, ėmė nerimauti. Partizanė Petronėlė Banytė prisimena: „Supratome, kad atsitiko kažkas negera. Todėl anksti rytą pasiuntėme ryšininkę Bronę Baltkojytę į Šiluvą pasižvalgyti. Ji sėdo į roges ir, išimetus kelis žabus, tarsi vežtų į miestelį malkas, išskubėjo į Šiluvą. Dar neįvažiavusi į miestelį pastebėjo, kad visais keliais į tą pusę, iš kurios ji atvažiavo, plūsta daugybė kariuomenės ir sribų. Todėl, apgręžusi arklių, skubiai pasileido atgal. Uždususi atbėgo į bunkerį ir pranešė mums apie kariuomenės judėjimą Šiluvoje. Mes skubiai apsirengėme ir apleidome žeminę. Visi ėjome paskui vienas kitą, o ryšininkė Baltkojytė važiavo iš paskos, eglisakėmis naikindama pėdsakus. Mūsų dalinys vėliau persiskyrė į 2 dalis: viena dalis pasuko Dubysos, kita – Šiaulėnų link.“²⁰⁷

Pasitraukta pačiu laiku. Po 2 valandų paliktą bunkerį atakavo MGB kariuomenė. Mat į nelaisvę pakliuvęs partizanas S. Grinius-*Dragūnas* dar tą pačią naktį buvo pristatytas į Šiluvos MGB skyrių ir čia skubiai tardytas Šiluvos MGB skyriaus viršininko vyr. ltn. A. Iljino. Jis nurodė savo būrio stovyklavietę, P. Morkūno II kuopos struktūrą, personalinę sudėtį, partizanų slapyvardžius, apsiginklavimą, ryšininkus, paminėjo kai kurias būrio operacijas prieš Šiluvos valsčiaus VK pareigūnus, draudimą vietos gyventojams stoti į kolūkius, suteikė ir daugiau operatyvinę reikšmę turinčios informacijos.

Tų žinių pagrindu Šiluvos emgėbistai, sušaukę aplinkinių miestelių kariuomenės įgulas, sribus, kovo 4 d. anksti rytą atakavo Pumpurų mišką. Tačiau nurodytoje vietoje aptiko tik tuščią bunkerį, jame – dalį partizanų turto: šautuvą, pluoštą antisovietinės literatūros, antspaūdą, dokumentų, įvairaus maisto, baltinių ir virtuvės indaujos. Bunkerį sudegino²⁰⁸.

MGB pastangos užverbuoti Stasį Grinių vidaus agentu. Išgavę iš Stasio Griniaus-*Dragūno* gana išsamius parodymus apie V. Daukanto būrį, jo ryšininkus ir pačią P. Morkūno kuopą, MGB pasiūlė jam mainais į laisvę tapti MGB vidaus agentu, grįžti į tą patį V. Daukanto būrį ir padėti emgėbistams jo kovotojus sunaikinti. Siekdamas ištrūkti į laisvę, Grinius sutiko. Toks verbavimas jam nebuvo pirmas. Prieš tai (1948 m.) tokiu pat tikslu Grinių buvo užverbavę Kelmės emgėbistai. Tada jis buvo suimtas kaip OS narys slapyvardžiu *Žvaigždėnas*, talkinantis V. Daukanto partizanams. Bet kai Kelmės MGB jį paleido iš arešto, parėjo namo ir apsilankiusiems V. Daukanto būrio kovotojams atvirai apie tai papasakojo, taip pat ir apie savo ryžtą okupantui netarnauti. Partizanai jį priėmė į būrį, kur jis drausmingai ir ištikimai partizanavo iki lemtingos 1949 m. kovo 3 dienos. Todėl ir šį kartą, paleistas iš arešto kaip „vidaus agentas“, nieko neslėpė nuo savo bendražygių ir sakėsi sutikęs būti verbuojamas tik todėl, kad galėtų sugrįžti pas juos ir tęsti kovą. Priimtas atgal į būrį, S. Grinius-*Dragūnas* toliau sąžiningai partizanavo, žuvo mūšyje 1949 m. birželio 6 dieną.

Nuo ryšininko iki MGB agento. Iš Stasio Griniaus-*Dragūno* pateiktos emgėbistams informacijos ateities įvykių požiūriu bene svarbiausia buvo tai, kad jis nurodė vieną pagrin-

²⁰⁷ Partizanės Petronėlės Banytės „Prisiminimai „Iš partizaninio judėjimo“ (rankraštis, be datos, maždaug 1991 m., autoriaus archyvas) (toliau – Prisiminimai (1991)).

²⁰⁸ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 276.

Vaclovo Daukanto būrio partizanai iš Vičiaių kaimo

Iš kairės: Jonas Žukauskas-*Smilga*, Bronius Papreckis-*Jaunutis* ir Feliksas Mockus-*Piratas*
(*Vaclovo Briuverio nuotrauka, apie 1948 m., LYA*)

dinių būrio ryšininkų Joną Baltkojį (g. 1897), Viktoro, iš Pumpurų kaimo²⁰⁹, kurio sūnus Jonas Baltkojis-*Žaibas* partizanavo V. Daukanto būryje. Emgėbistai 1949 m. kovo 5 d. Šiluvoje slaptai suėmė J. Baltkojį (tėvą) ir šis iš karto prisipažino esąs partizanų ryšininkas slapyvardžiu *Barabanas* nuo 1948 m. gruodžio, davęs partizanų priesaiką. Eidamas ryšininko pareigas, informuodavęs minėtame bunkeryje įsikūrusius V. Daukanto būrio partizanus apie kareivių pasirodymus apylinkėje (sumušdamas 5 kartus į pakabintą prie savo namo geležinį noragą), perdavinėjęs partizanų korespondenciją, padėjęs palaikyti V. Daukanto būrio ryšį su J. Šukio-*Gulbino* ir A. Lauciaus-*Girėno* būriais (J. Šukio skyrius tuo metu stovyklavo tarp Žaiginio ir Šaukoto²¹⁰, o A. Lauciaus – Virtukų miške Liolių vlsč.)²¹¹.

Emgėbistų spaudžiamas, sutiko būti jų agentu (agentūrinis slapyvardis *Petras*). Emgėbistai jį „pervedė į nelegalią padėtį“ (paskelbė kaip NKVD paieškomą) ir pavedė jam

²⁰⁹ Stasio Griniaus, Antano, tardymo protokolai Šiluvoje, 1949 03 03. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 242–244; Raseinių apskrities MGB skyriaus veiklos suvestinė, 1949 02 04–1950 01 06. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 11.

²¹⁰ J. Šukys-*Gulbinas* (g. 1922) iš Roglaidžių (Aušrinės) k., 1948 m. gale atsiskyrė nuo P. Morkūno būrio ir tapo savo slapyvardžiu vadinamo būrio vadu, veikė dažniausiai Radviliškio r., žuvo 1950 06 07 Pivoraičių k. kartu su partizanu A. Sauska-*Merkiu*.

²¹¹ Jono Baltkojo, Viktoro, (tėvo) parodymai, duoti Šiluvoje MGB vyr. ltn. Ivanovui, 1949 03 05. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791, l. 255, 259; f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 15.

palenkti V. Daukanto būryje esantį savo sūnų Joną legalizuotis, o vėliau jį užverbuoti ir pasiųsti vidaus agentu į to paties V. Daukanto būrį. Jei nepavyktų sūnaus užverbuoti, tai J. Baltkojis-*Petras* turįs išduoti būrį, kad kareiviai galėtų jį sunaikinti. Kaip iki tol Baltkojis buvo aktyvus partizanų pagalbininkas, taip dabar aktyviai ėmėsi išdaviškiškos veiklos.

Paleistas iš arešto J. Baltkojis-*Petras* sukėlė partizanų įtarimą, jis buvo apklaustas vieno iš Raseinių Birutės rinktinės vadų Ivaškevičius-*Dudėno*, buvusio Kelmės gimnazijos inspektoriaus. Baltkojis pasiaiškino, kad jis neprisipažinęs dėl ryšių su partizanais, o Šiluvos MGB viršininkas A. Iljinas, su kuriuo jis (J. Baltkojis) esąs „geruose santykiuose“, patikėjęs juo, o ne partizanu S. Griniumi²¹². Partizanai tokiu aiškinimu lengvabūdiškai patikėjo.

Jono Baltkojo išdavystės. Iš savo naujojo agento Jono Baltkojo-*Petro* Šiluvos MGB netrukus gavo žinių, kad Pumpurų kaime nuolat lankosi V. Daukanto partizanai ir kad jo būrys šiuo metu yra apsistojęs Pumpurų miške. Tų žinių pagrindu NKVD kariuomenė 1949 m. birželio 6 d. atakavo mišką ir jo pakraštyje aptiko 10-ties partizanų stovyklą. Ją saugojo 2 partizanai, kiti 3 tuo metu prausėsi Lapišės upelyje, palikę stovykloje pagrindinius ginklus, kiti miegojo palapinėse po nakties žygio. Čia jie ir buvo netikėtai enkavėdistų užklupti.

Šį Pumpurų miško mūšį 1949 m. birželio 6 d. savo dienoraštyje aprašė to mūšio dalyvis Steponas Augustis-*Upelis*:

„Gyvename netoli geležinkelio [Lyduvėnai–Tytuvėnai – A. V.], prie Pumpurų. Šiandien labai lyja, todėl visi miega..., be to, dar visi iš po kelionės... Tiktai aš vaikštau aplink palapinę „palatke“ apsisiautęs ir dabuju, kad kokie bedieviai nepažadintų mano brolių. Pasibaigus mano budėjimui, pažadinau savo pusbrolių ir pats nuėjau miegoti. Po kiek laiko atsikėliau, radau atėjusį žmogų ir su juo besikalbant 3 savo brolius. Jis pasakojo, jog matęs 5 stribus pamišky... Mums bejuokaujant, pasirodė ankstyvo ryto saulutė ir tarėmės eiti praustis už kokio 100 m [į Lapišės upelį – A. V.]... Išėjom praustis trise: aš [kitų 2 partizanų slapyvardžiai nenurodomi – A. V.], o vietoj pasiliko 7. 6 miegojo, o 1 budėjo. Mums išėjus, atėjo kitas dėdukas ir pasakė, kad pamiškę siaučia. Tuo pačiu metu už kokių 50 m pasirodė kareiviai... su rankose paruoštais ginklais. Tuoju abu šoko į priešingas puses: žmogus namo, Vacys [Papreckis – A. V.] į palapinę. Bet dar nespėjus pažadinti [miegančiųjų], pradėjo kalenti rusų kulkosvaidžiai... Šoko visi lyg įgelti, čiupo savo, kas svarbiausia, ir bėgo kur kas įmanė. Pirmas pašoko 2-ios grandies vadas, bet, vos 3 m pabėgęs, krito [greičiausiai tai Feliksas Mockus – A. V.]. Po jo bėgo *Dainius* [Jonas Žukauskas – A. V.] ir moteriškė [Petronėlė Banytė-Daukantienė – A. V.], kuri buvo nutvėrusi kasetę su dokumentais. Bet matydama, kad išnešti nepavyks, nes trukdo šaudyti, o užsikabinti ant pečių nėra kada, ją pametė. *Dainius* savo pusautomatį dukart traukė, abu kartus neveikė, tuomet metė žemėn ir čiupo nuo diržo savo mažytį. Po jų šoko mano miego draugas su būrio vadu [Vaclovu Daukantu – A. V.]...

²¹² Jono Baltkojo-*Petro* pranešimas Šiluvos emgėbistams G. Perekriostovui ir A. Iljinui, 1949 05 26. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1), l. 86.

Vaclovo Daukanto-Ryto būrio partizanas Steponas Augustis-Upelis
(Iš Vytauto Smitriaus ir Viktoro Šniuolio knygos „Mes nemirė“, 2014)

Gintis tokioj maišaty, kur visur priešas ir saviškiai, nebuvo įmanoma. Paskutinis vietoje pasiliko septyniolikmetis *Tautmylys* [Bronius Papreckis – A. V.]. Jis atsakinėjo savo kulkosvaidžiu į priešo šūvius, o kiti 2 jau buvo žuvę. Jis trumpais atsitraukimais ėmė slinkti gilyn į mišką. Tuo metu kareiviai įsiveržė į stovyklą, o jo kulkosvaidžio pasibaigė šoviniai, pakeisti kito disko nebuvo: jis buvo pamestas anksčiau. Mes, kurie buvome nuėję praustis, išgirdę kulkosvaidžių tratėjimą, metėme prausęsi ir muiluotais antakiais čiupome savo ginklus ir bėgom į stovyklą, nes su mumis buvo kulkosvaidininkas, o jo kulkosvaidis likęs stovykloje. Mes 3 su 2 šautuvais ir 1 su mauzeriu. O kareivių 7 už 15 m su lengvuju kulkosvaidžiu, kiti – su pusautomačiais. Svarbiausia, kad mes juos pirma pamatėme. Aš, kritęs ant kelio, pradėjau šaudyti. Nuo pirmo šūvio vienas kareivis skėstelėjo rankomis ir krito aukštelininkas ant kito, kuris šaudė iš kulkosvaidžio į stovyklą... Pasirodo, tik pirmas mano šūvis buvo taiklus..., nes priešo nuostoliai: 2 užmušti ir 2 sužeisti. O mūsų 2 žuvę.²¹³

Žuvusieji – tai Stasys Grinius-*Dragūnas* ir Feliksas Mockus-*Naktis*, *Piratas*.

Šį atvejį tyręs minėtas Ivaškevičius-*Dudėnas* kaltu dėl 2 partizanų žūtis ir paliktų ginklų (3 kulkosvaidžių, 1 pistoleto, 1 raketsvaidžio ir 500 šovinių) pripažino būrio vadą V. Daukantą-*Mantvydą*²¹⁴. Kartu Pagyrimo raštu apdovanojo būrio partizanę P. Banytę-*Sigutę*: „Moteris *Sigutė* iš mūsų išsinešė ginklą, o vyrai ginklus pametė.“²¹⁵

Tolesnės Jono Baltkojo-Petro išdavystės. Jonas Baltkojis-*Petras* pasirodė kaip itin pavojingas MGB agentas, žymiai prisidėjęs prie V. Daukanto-*Ryto* būrio sunaikinimo ir jo ryšininkų tinklo išardymo. Jis pranešinėjo Šiluvos emgėbistams apie V. Daukanto būrio slaptavietes Mažulio ir Butkaus sodybose (Kalniškių ir Žirinaičių k.), apie partizanų persikėlimo per Dubysą vietas, apie tai, kad V. Daukanto būryje slepiasi ir to būrio

²¹³ Augustis, Steponas-*Upelis*. Dienoraštis (1949). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, 1993, p. 219–220.

²¹⁴ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 102, 155.

²¹⁵ Petronėlės Banytės-Daukantienės prisiminimai (1991).

Vaclovo ir Petronėlės (Banytės) Daukantų dukra Ramutė
ir jos globėjai Pranas ir Stasė (Daukantaite) Jonaičiai iš Grigalaičių kaimo
(Iš Petronėlės Banytės-Daukantienės-Baranauskienės archyvo)

vado žmona P. Banytė, kad ji pagimdė kūdikį ir jį atidavė auginti V. Daukanto seseriai Stasei Daukantaitei-Jonaitienei ir jos vyrui Pranui Jonaičiui²¹⁶. Emgėbistai žiauriai mušė ir kitaip kankino S. ir P. Jonaičius (dėl kankinimų P. Jonaitis tapo paralyžiuotas), reikalaudami pasakyti, kieno kūdikį jie augina. Tačiau abu tvirtai sakė, kad nežina, kieno tas kūdikis: radę jį 1948 m. rugsėjo 23 d. ankstyvą rytą prie savo namo gėlyno, suvyniotą į antklodę. Kadangi savų vaikų neturėjo, tai rastą mergaitę pakrikštiję ir užregistravę Civilinės metrikacijos biure kaip savo. Emgėbistai, iš agento žinodami, kieno iš tiesų šis kūdikis, rengė pasalas prie Jonaičių sodybos Grigalaičių kaime tikėdamiesi, kad tėvai partizanai V. ir P. Daukantai ateis lankyti savo dukros.

Tėvas atveda sūnui žudikus. Agentui Jonui Baltkojui-Petrui vykdant pagrindinę MGB užduotį – užverbuoti savo sūnų Joną vidaus agentu, įvykiai netikėtai pakrypo jam pačiam netikėta linkme. Vykdydamas užduotį, J. Baltkojis-Petras 1949 m. spalio 4 d. sutiko V. Daukanto-Ryto būrio partizaną M. Vileikį ir iš jo sužinojo, kad Palapišės miške (Šiluvos vlsč.) apsistojo V. Daukanto partizanai, bet jo sūnaus tarp jų nesą. Partizanui išėjus, agentas, siekdamas nustatyti partizanų buvimo vietą, išvažiavo į mišką neva mal-kų ir čia susitiko su V. Daukanto būrio kovotojais.

²¹⁶ P. Banytė 1948 09 22 pagimdė dukrą Ramutę Bulavėnų k. pas neturtingą moteriškę Adomaitienę. Dar prieš gimdymą ji su vyru V. Daukantu buvo sutarę atiduoti naujagimį auginti vyro seseriai S. Daukantaitei-Jonaitienei. Po gimdymo mergaitę jau kitą dieną to būrio partizanas S. Grinius-Drągūnas nuvežė S. ir P. Jonaičiams.

Vaclovo ir Petronėlės (Banytės) Daukantų dukra
 Ramutė Daukantaitė-Jonaitytė (g. 1948 09 22)
 (Iš *Petronėlės Banytės-Daukantienės-Baranauskienės archyvo*)

Tarp jų pasirodė esąs ir jo sūnus Jonas Baltkojis-*Žaibas*. Jis buvo laikinai atvykęs į V. Daukanto būrį, kaip savo būrio, tuo metu veikusio Kražių valsčiuje, vado palydovas, ir dėl skaudančios kojos pasiliko V. Daukanto stovykloje, o vietoj jo Kražių būrio vadą išlydėjo Jonas Žukauskas²¹⁷.

Partizanai nenumanydami, kad jau turi reikalą ne su savo ryšininku, o su MGB agentu, prasarė, jog šiandien vakare paliksią stovyklą Palapišės miške. Tai žinodamas ir galbūt norėdamas pasirodyti emgėbistams kaip jų užduotis uoliai vykantis, Baltkojis parašė jiems raštelį apie partizanų stovyklavimo vietą ir jį padėjo į sutartą slaptavietę. Grįždamas namo, pakeliui sutiko Šiluvos MGB operatyvininką, einantį patikrinti slaptavietės, ir jam tą patį dar pakartojo žodžiu. Pats manė, kad partizanai jau bus palikę stovyklą. Tačiau vakare netikėtai pradėjo lyti, ir partizanai liko nakvoti. Gavus minėtą agento J. Baltkojo-*Petro* pranešimą, emgėbistų pasiūsta kariuomenė 1949 m. ankstyvą spalio 5 d. rytą puolė V. Daukanto stovyklavietę Palapišės miške. Petronėlės Banytės liudijimu, partizanai jau buvo pabudę: „Vienas iš jų, Jonas Baltkojis-*Žaibas*, pasakojo vyrams, kad šią naktį sapnavęs, jog: „burliokai mus apsupo, šovė tiesiai man į širdį ir aš pajutau, kaip mirštu...“ Nebaiğęs pasakoti, jis staiga suriko: „Burliokai!“ Ir visi pamatėme žeme prie mūsų atšliaužiančius rusų kareivius, kurie tuoj pat paleido ugnį. Priešintis nebuvo kada. Jau nuo pir-

²¹⁷ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 176.

mųjų šuvių krito Jonas Baltkojis-Žaibas, *Eimutis*²¹⁸, mano brolis Petras Banys-*Klajūnas*²¹⁹, Bronius Papreckis-*Jaunutis*, *Tautmylys* ir šiauliškis geležinkelietis Antanas Kontvainis-*Žemaitis*, *Ažuolas* (g. 1921). Aš su vyru Vaclovu Daukantu puolėme į krūmus, mano vyrą sužeidė į kairiąją koją, kulka perėjo raumenis, bet kaulo nelietė, kita kulka nudegino jam šoną. Aš likau nesužeista, tik jutau, kaip kelios kulkos perskrodė man suknelės padelkas. Kurį laiką abu bėgome Lapišės upeliu, kad paslėptume pėdsakus, nes vijosi su šunimis. Laimei, netoli buvo sodyba, žmogus arė lauką ir jis matė mus bėgančius. Kai kareiviai to žmogaus paklausė, ar nematė „bėgančių banditų“, tai žmogus atsakęs: „Banditų nemačiau, bet vyras ir moteris, gal grybautojai, nuėjo į tą pusę“ (parodė į priešingą pusę). Ir tuo juos suklaidino... Iš mūsų vietos pavyko pasitraukti ir Pranui Griniui-*Sauliui*, bet jis buvo sunkiai sužeistas... Aš bėgdama visą laiką šaukiau: „Marija Šiluviške, gelbėk mus...“

Pasiekus Pažyzdrio mišką, aš palikau Daukantą miške, o pati nuėjau į Juškaičių kaimą pas Juozą Ročą prašyti arklį ir vežimo, nes jau nebeturėjau jėgų ne tik tempti sužeistą vyrą, bet ir pati vos galėjau paeiti. Gavusi arklį, parvežiau Daukantą į Juozo Ročo sodybą. Šeimininkas pakvietė gydytoją, tas perrišo žaizdą. Sukrėsta įvykio, sakiau Vaclovui: „Gal pasiduokime. Tiek žūsta vyrų...“ Ir nors jis buvo labai nusilpęs, tvirtai atkirto: „Kaipgi pasiduoti, tiek išvargus, iškentėjus... Užtrauksime gėdą visai giminei.“²²⁰

Šį įvykį prisiminė ir Genovaitė Ročaitė: „Daukantą su peršauta koja atvežė su arkliau Petrė Banytė ir sako: „Gelbėkit.“ Daržinėje išėmėme šiaudų angą ir prie pat sienos įrengėme guolį. Čia gydėsi 3 savaites, taip pat ir pati Banytė, kuriai šuo buvo perkandęs koją. Aš nešiojau iš Šiluvos jam vaistus. Mama surašydavo man vaistų, bintų, kalio permanganato sąrašą. Šiluvos vaistininkė Ona Masaitienė duodavo daug bintų. Vaistus pirkdavome už savo pinigų. Mama sakė: „Dalykimės – ką turime. Jiems reikia padėti.“ Žmonės tada buvo pasiryžę vienas kitam padėti.²²¹

Daukantui-*Rytui* besigydant, užgriuvo kareiviai²²². Jie pradėjo daržinėje pešti šiaudus. Pešė, pešė, bet jiems greit nusibodo, nes guolis buvo toli prie pat sienos. Guolyje tuo metu buvo ir Banytė, ji slaugė ir perrišinėjo sužeistojo koją. Be to, ji pati tuo metu buvo nėščia. Slėptuvės kareiviai neaptiko. Bet, jiems pasitraukus, Daukantas tą patį vakarą pasakė: kelsis kitur. Tėtis užsodino ant savo arklį Daukantą, kurio koja jau buvo gero-kai sugijusi, ir sako: „Ech, nenoriu žinoti, kur slėpsitės, o arklis pareis pats.“ Ir tikrai – arklis parėjo.²²³

²¹⁸ J. Baltkojis, Jono, (g. 1926 m.) dirbo Šiaulių geležinkelio stotyje vyr. kontrolieriumi, ten pasisavino cukraus ir 1949 02 05 sugrįžo pas tėvus į Pumpurų kaimą. Po 5 dienų užėjo partizanų vadas V. Daukantas-*Rytas* su savo vyrais ir jį įkalbėjo stoti į partizanus (žr.: MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 259).

²¹⁹ P. Banys, sulaukytas MGB ir apklausiamas, davė atvirus parodymus, paskui buvo užverbuotas ir pasiūstas vidaus agentu į V. Daukanto būrį, bet dirbti emgėbistams atsisakė (žr.: MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 326).

²²⁰ Petronėlės Banytės-Daukantienės prisiminimai (1995).

²²¹ Danutės Genovaitės-Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 07 26 Tytuvėnuose.

²²² Ši kareivių krata galėjo būti vykdoma pagal MGB agento Jono Mačiansko-*Juozaičio* pranešimą, kad partizano Alfonso Virbicko motina dažnai einanti pas Juozą Ročą į Juškaičius ir tenai galbūt slepiasi jos sūnus. MGB sakė, jog tai pirmas pranešimas apie J. Ročo galimus ryšius su partizanais, ir pavedė kareiviams rengti pasalas prie jo sodybos (žr.: MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 233).

²²³ Danutės Genovaitės-Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai (1995).

Petronėlė Banytė: „Trečias mūsų būrio partizanas Pranas Grinius, sužeistas per šį mūšį, gydėsi prie Šaukoto. Šiek tiek apsigydę žaizdas, vėl suėjome visi 3 į vieną vietą ir per žiemą buvome Bulavėnų kaime pas tuos geruosius žmones. Vaistus mums tiekė Šiluvos gydytojas [rodos, Henrikas Špukas, apie kurį, kaip ne kartą teikusią medicinos pagalbą partizanams, ir jo žmoną Jadvygą, partizanų ryšininę, rašė Kazys Ambrozaitis²²⁴ – A. V.]. Gydytoją į būrį parveždavo tas žmogus, pas kurį buvo bunkeris.“²²⁵. Vaisių būrys gaudavęs ir iš Tytuvėnų vaistinės per partizaną A. Sauką-*Merki*.

Tačiau šio tragiško įvykio padariniai tuo nesibaigė. V. Daukanto partizanai nežinodami, kad jų ryšinininkas J. Baltkojis kartu yra ir uolus Šiluvos MGB agentas *Petras*, manė, kad stovyklavietę 1949 m. spalio 5 d. išdavė Stasys Bučinskas iš Pyragių kaimo, taigi jį likvidavo tų pačių metų spalio 14 d. Antano Mažinto sodyboje kuliant javus. Paskui, nujoję į S. Bučinsko namus, nukovė ir jo sugyventinę Antaniną Volbekienę (g. 1900) su 2 jos vaikais (Antanu Volbeku, g. 1932, ir Janina Volbekaite, g. 1936; trečia dukra Leokadija Volbekaitė, g. 1940, nežinia kokiū būdu liko gyva), o ūkį sudegino²²⁶. Liudininkai teigė girdėję, jog S. Bučinskas prašęs jį suimančių partizanų (J. Žukausko ir A. Budgino) jam dovanoti. Partizanai atkirte: „Tu išdavinėji mūsų brolius ir dar prašai atleidimo.“

Komentuodamas šį tragišką įvykį, Šiluvos MGB skyriaus viršininkas vyr. ltn. G. Zagarnovas 1949 m. spalio 16 d. rašė Raseinių MGB viršininkui I. Carkovui, kad S. Bučinskas jokių ryšių su MGB neturėjęs²²⁷. Bučinską, kaip neva pranešusį Šiluvos emgėbistams apie V. Daukanto partizanų stovyklavietę, minėjo suimtas Šiluvos stribas Vytautas Račinskas, įtartas ryšiais su V. Daukanto-*Ryto* partizanais. Šią V. Račinsko versiją ėmėsi kruopščiai aiškintis Šiaulių ir Raseinių emgėbistai. Į jų užklausimus Tytuvėnų rajono MGB viršininkas Dolgovas slaptame rašte 1952 m. vasario 2 d. irgi nurodė, jog „žinių, kad Stasys Bučinskas būtų palaikęs ryšį su MGB ir pranešęs apie banditų buvimą Pyragių [Pumpurų – A. V.] miške, Tytuvėnų MGB neturi.“²²⁸ Tai, kad S. Bučinskas nebendradžiavęs su MGB, oficialiai patvirtino ir Raseinių MGB viršininkas Carkovas, remdamasis minėtu Zagarnovo pranešimu. Paašikėjo, jog V. Račinskas, kankinamas reikalaujant prisipažinti, kokią informaciją yra partizanams perdavęs, bet neturėdamas nieko konkretaus pasakyti, tačiau žinodamas minėtą faktą, jog V. Daukanto partizanai likvidavo S. Bučinską ir Volbekienės šeimą, sukūrė save apkaltinančią legendą, jog jis pranešęs partizanams apie Bučinsko „išdavystę“, kad išvengtų kankinimų. Vėliau pats V. Račinskas šių savo parodymų atsisakė²²⁹.

Sprendžiant iš emgėbistų raštų, tikrasis išdavikas šiuo atveju buvo minėtas MGB agentas J. Baltkojis-*Petras*. Raseinių apskrities MVD viršininko pavaduotojas G. Perekriostovas

²²⁴ Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, p. 114–115.

²²⁵ Petronėlės Banytės-Daukantienės-Baranauskienės prisiminimai (1995).

²²⁶ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus veiklos suvestinė, 1951 09 05–10 05. – LYA, f. 15, b. 419/1, 66, l. 259–260.

²²⁷ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2), l. 342.

²²⁸ Tytuvėnų rajono MGB viršininko mjr. P. Dolgovo pranešimas, 1952 02 02. – LYA, f. K-1, Vytauto Račinsko tardymo byla P-5674-Li, l. 284.

²²⁹ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 485, l. 83.

1950 m. sausio 28 d. rašte LSSR MGB 2-N valdybos viršininkui Počkajui rašė, kad pagal MGB agento J. Baltkojo-*Petro* pranešimus 1949 m. MGB surengė 2 karines operacijas, per jas Pumpurų miške nukovė 6 partizanus²³⁰. Iš to nesunku daryti išvadą, jog V. Daukanto partizanų buvimo vietas – ir 1949 m. birželio 6 d., kai žuvo 2 to būrio partizanai, ir tų pačių metų spalio 4 (5) d., kai žuvo 4 partizanai, nurodė J. Baltkojis-*Petras*. Nors 1950 m. V. Daukanto būrį sekė 5 agentai (*Peilis, Petras, Šilas, Zingeris, Oriolas*) ir 2 slaptieji informatoriai (*Šarūnas* ir *Lena*), bet realiai pavojingas buvo tik minėtas J. Baltkojis-*Petras*.

Vaclovo Daukanto-Ryto būrio išformavimas. Po šių tragiškų žūčių aukštesnioji partizanų vadovybė nušalino V. Daukantą nuo vado pareigų, jį kartu su žmona P. Banyte 1950 m. perkėlė eiliniaus partizanais į netoliese veikiančią A. Lauciaus-*Paukščio* būrį, o likusiems V. Daukanto-*Ryto* būrio partizanams vadovauti paskyrė A. Budginą-*Žvainį*. V. Daukantas su žmona P. Banyte partizanavo A. Lauciaus-*Paukščio* būryje 2 metus.

Moterų pasitraukimas iš ginkluotos kovos. LLKS tarybos 1949 m. posėdyje buvo nuspręsta nebepriimti į kovos būrius moterų, o jau esančioms parūpinti fiktyvius dokumentus ir išleisti gyventi legaliai. Tam pagrindas buvo ne moterų mažesnis kovingumas. Atvirkščiai – moterys mūšiuose, taip pat ir areštų atvejais kartais pasirodydavo esančios drąsesnės ir tvirtesnės kovotojos negu kai kurie vyrai. Prie tokių Šiluvos krašto moterų partizanų reikėtų priskirti Zofiją Rutkauskaitę-Kokštienę-*Debesėlį*, Petronėlę Banytę-Daukantienę-*Sigutę*, Genovaitę Juodytę-Pracišauskienę-*Aldoną*, Eleną Januškaitę-*Bangą*, Veroniką ir Aleksandrą Radzevičiūtės, sumaniąją ryšininkę Bronę Baltkojytę, Viktoriją Juodytę-*Žemuogę*... Štai 1946 m. vėly rudenį Žiogų tėviškėje Rekštiškės kaime Tytuvėnų sribai atakavo Romualdo Pracišausko-*Hamiro* būrį, kuriame tuo metu buvo ir 2 moterys: G. Juodytė-Pracišauskienė-*Aldona* ir E. Januškaitė-*Banga*. Kai kurie partizanai tuoj pat ėmė trauktis, pametė kulkosvaidžius. Tuo tarpu šios 2 moterys, pagriebusios vyrų numestus kulkosvaidžius ir juos pasistačiusios ant kelio, paleido į sribus naikinančią ugnį: 2 iš jų nukovė, kelis sužeidė, o kitus privertė bėgti²³¹. P. Banytė iš jau minėto 1949 m. birželio 6 d. mūšio Pumpurų miške pasitraukė su ginklu, o kai kurie vyrai buvo ginklus pametę. Aiškų didvyriškumo ir drąsos pavyzdį mūšyje gelbėdama savo vyrą, matysime, parodys Z. Rutkauskaitė-Kokštienė-*Debesėlis*. G. Juodytė, aptikta bunkeryje, nukovė karėvį ir pati susisprogdino, tokį pat tvirtumą rodė ir V. Juodytė-*Žemuogė*.

Apskritai moterų vaidmuo rezistencijoje buvo didžiulis: jos slėpė partizanus, gamino jiems valgi, nešė jį į miškus ir bunkerius, skalbė drabužius, slaugė sužeistuosius, padėjo įrenginėti ir maskuoti bunkerius, buvo nenuilstančios ir sumanios ryšininkės ir kartu lygiai tokios pat atkaklios kovotojos.

Moterų išėjimo iš būrių priežastys buvo kitos. Jų gyvenimas kartu su vyrais ankštuo-se bunkeriuose buvo sunkus. Be to, moterims partizanaujant kartu su vyrais, susikurdavo partizanų šeimos, tokios moterys anksčiau ar vėliau tapdavo nėščios ir kurį laiką negalėdavo toliau partizanauti, turėdavo išeiti iš būrio. Bet tada kildavo jų arešto ir partizanų kovos paslapčių prieinamumo emgėbistams grėsmė. Be to, žmonos areštas

²³⁰ LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, l. 121.

²³¹ Antano Astrausko prisiminimai, autoriaus užrašyti 1996 05 04 Tytuvėnuose.

Būrio vadas Aleksas Laucius-*Paukštis* (dešinėje)
ir jo būrio partizanas Antanas Antanavičius-*Jogas*²³² (LYA)

kartais neigiamai paveikdavo ir jos vyro ryžtą partizanauti. Kai kuriems partizanams, vedus ar gelbstint areštuotas žmonas, kildavo noras legalizuotis, užmezgti pavojingus ryšius su priešu. Tokios problemos buvo kilusios būrio vadui J. Stoniui, vedus P. Kuraitytę, V. Daukantui – P. Banytę, P. Taučiui – gimus sūnui.

Vykdamas šį vadovybės nurodymą, 1951 m. pavasarį A. Lauciaus būrio partizanėms Jadvygai Lauciuienei ir P. Banytei-Daukantienei buvo parūpinti fiktyvūs pasai ir jos išėjo iš būrio. P. Banytė-Daukantienė kurį laiką gyveno pas gimines, pas Vladą Vaišvilą Kaune, vėliau – Šienlaukio kaime pas Juozą Vaicekauską, retkarčiais lankė to paties būrio stovyklavietes, buvo jo ryšininkė. Bet tai truko vos keletą mėnesių. MGB agentui *Surikovui* ir slaptajam informatoriui *Uosiui* išdavus, P. Banytė buvo suimta dar tų pačių metų rugpjūčio 26 d. J. Vaicekausko sodyboje, nors ir pateikusi turėtą Reginos Urbonaitės pasą²³³ (prieš tai turėjo Bronės Vileikaitės iš Pažyzdrio pasą). Arešto neišvengė ir J. Lauciuvienė.

Būrio vado Vaclovo Daukanto lemtis. Žmonos Petronėlės areštą Vaclovas Daukantas-*Rytas* sunkiai išgyveno ir prarado kovotojo ryžtą. Norėdamas ją išvaduoti, užmezgė ryšį su Tytuvėnų rajono MGB. 1951 m. parašė jiems laišką, prašydamas paleisti žmoną: už tai pasiduosiąs pats ir, jeigu jo nesuimsią, išduosiąs 7 partizanų grupes. Ryšį su MGB V. Daukantas buvo užmezgęs dar 1947 m. per savo motiną. Tų metų rugpjūčio 30 d.

²³² A. Antanavičius-*Jogas*, MGB suimtas labai girtas, vežamas į Tytuvėnus, buvo paguldytas ant nugaros ir užduso.

²³³ Petronėlės Banytės-Daukantienės tardymo protokolas, 1951 08 26. – LYA, f. K-1, b./b. P-15285-Li, l. 21–28.

atėjusi į sutartą vietą, Kristina Daukantienė pranešė emgėbistams, kad ji susitiko su sūnumi ir šis davęs sutikimą 1947 m. rugsėjo 8 d. neviešai susitikti su MGB darbuotoju Šiluvoje per Šilinės atlaidus²³⁴. MGB puoselėjo planą palenkti V. Daukantą legalizuotis ir paskui užverbuoti jį vidaus agentu į Jono Žemaičio dalinį. Šiuo tikslu į Šiluvą buvo atvykusi net speciali Raseinių apskrities MGB „brigada“, vadovaujama apskrities MGB viršininko pavaduotojo G. Perekriostovo²³⁵. V. Daukanto motina, iš pradžių sutikusi iškviešti sūnų į susitikimą su MGB, vėliau atsisakė.

Priežastys, kurios skatino V. Daukantą legalizuotis 1947 m., matyt, jau buvo dingusios, ir V. Daukantas toliau partizanavo, vadovavo būriui iki 1950 metų. Suėmus žmoną, seniau puoselėtas noras legalizuotis atgijo, tik dabar tuo siekta išgelbėti sutuoktinę nuo sovietinių lagerių vergijos. Jo dvasinės būsenos pasikeitimas, matyt, buvo pastebėtas ir jo bendražygių, nes po P. Banytės arešto V. Daukantu ėmė nepasitikėti to būrio vadas A. Laucius-*Paukštis*, visą laiką jį sekė. Ir ne be pagrindo. V. Daukantas per savo ryšininką Kazlauską iš Bedančių kaimo parašė laišką emgėbistams dėl pasidavimo. Ryšininkas, pažeisdamas instrukciją, laišką perskaitė ir apie jį informavo būrio vadą A. Laucijų. Vakare partizanams sumigus, Laucius irgi apsimetė miegantis, bet slaptai stebėjo Daukantą. Šis, paėjęs kiek toliau po eglaitę, kažką rašė, o paskui raštelį įsikišo į bato aulą. Partizanams pareikalavus nusiauti batus, Daukantas atsisakė paklusti. Bet buvo nugincluotas, o bato rastas laiškėlis, skirtas MGB²³⁶. Už tai partizanų KLT Vaclovas Daukantas 1951 m. spalį nuteistas aukščiausia bausme (sušaudant)²³⁷.

MGB agentai prieš Antano Budgino-Žvainio partizanus. Iširus Vaclovo Daukanto būriui, jo likučiai (Jonas Žukauskas, Steponas Augustis-*Upelis*, Stanislovas Zenkevičius, Pranas Grinius-*Arūnas* ir Juozas Dobrovolskis-*Ramūnas*) buvo sujungti į atskirą skyrių ir jam vadovauti 1951 m. paskirtas Antanas Budginas-*Žvainys*. Vienas iš aktyvių to skyriaus ryšininkų ir rėmėjų buvo Baltkarčių kaimo gyventojas, kaimo tarybos pirmininkas (1945 m.) Boleslovas Pupšta, Antano, talkinęs V. Daukanto partizanams nuo 1948 metų. Jo sodyba 1951 m. tapo Prisikėlimo apygardos štabo ir jam pavaldžių būrių ryšio punktu.

Tai 1951 m. spalį Tytuvėnų rajono MGB sužinojo iš suimto partizanų ryšininko Kero. Šis prisipažino 2 kartus vežęs partizanų vado V. Daukanto-*Ryto* korespondencijas į B. Pupštos sodybą. Emgėbistai lapkričio 1 d. slaptai suėmė B. Pupštą ir šis tardomas prisipažino esąs partizanų ryšininkas, išvardijo kelis jam žinomus ryšininkus ir mainais į laisvę sutiko būti slaptasis MGB agentas slapyvardžiu *Dapkus*. Palaikyti skubų B. Pupštos ir MGB ryšį sutiko ir jo žmona Bronė Pupštienė (slapyvardis *Janina*)²³⁸.

²³⁴ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 257; f. 3, ap. 27, b. 14, l. 52, 57.

²³⁵ LYA, f. 3, ap. 27, b. 14, l. 57.

²³⁶ Buvusios A. Lauciaus būrio partizanės ir ryšininkės Janinos Budginitės-Lukauskienės (g. 1931) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1992 m. Vilniuje.

²³⁷ Tytuvėnų rajono MGB viršininko mjr. P. Dolgovo pranešimas-suvestinė apie kovas su partizanais 1951 09. – LYA, f. 15, b. 420/2, l. 190; b. 422/1, l. 78.

²³⁸ Šiaulių srities MGB specialus pranešimas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui L. Martavičiui, 1951 05 04. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 496, l. 184–185.

Vaclovo Daukanto partizanai: iš kairės Jonas Žukauskas-*Smilga*,
Antanas Antanavičius-*Jogas* ir Antanas Budginas-*Žvainys*
(Iš LYA fondu)

Naujai užverbuotiems agentams greitai pasitaikė proga pasireikšti. A. Budgino būrio partizanai, ruošdamiesi žiemoti ir apsirūpinti maistu, paliko Pupštomams mėsos, prašydami iš jos padaryti dešrų ir jas išrūkyti. Jų pasiimti sakėsi atvažiuosią 1951 m. gruodžio 1 d. naktį į 2 dieną. Gavusi šią žinią, B. Pupštienė-*Janina* gruodžio 1 d. pranešė apie tai Lyduvėnų miestelio MGB operatyvininkui, o po kurio laiko slaptu kanalu perdavė ir konkrečią žinią, jog pas juos jau atvažiavo 4 partizanai: J. Žukauskas-*Smilga*, P. Grinius-*Arūnas*, S. Augustis-*Upelis* ir pats skyriaus vadas A. Budginas-*Žvainys* su vežėju Juozu Pauliumi. Pupštų pasiūlytą degtinę jie atsisaką gerti ir ruošiasi išvažiuoti (Pupštas emgėbistai buvo pamokę nugirdyti partizanus degtine).

Į Baltkarčių kaimą skubiai buvo išsiųsta karinė grupė su Šiluvos sribais, vadovaujama ltn. Maksimenkos ir Tytuvėnų rajono MGB vyresniojo operatyvinio ltn. Lužo. Vienas iš tos grupės sribų Liudas Banevičius vėliau pasakojęs partizano J. Žukausko seseriai Onai Žukauskaitei, kad jie (sribai), prislinkę prie Pupštų namo, pro langą matė viduje esančius partizanus, ketinę įmesti granatą, bet pagailėję Pupštų vaikų ir nutarę laukti, kol partizanai išeis į lauką. Šiems išvažiavus iš Pupštų kiemo (ruošiasi važiuoti į Žalpių kaimą pas ūkininką Vaitkų), šalikelyje tūnojusi karinė grupė iš arti paleido ugnį, tačiau mažai taiklia: nukovė tik J. Žukauską, nušovė arklį, sunkiai sužeidė P. Grinių-*Arūną* ir vežėją J. Paulių, kiti 2 partizanai (A. Budginas-*Žvainys* ir S. Augustis-*Upelis*), iššokę iš

vežimo net nesužeisti, išnyko nakties tamsoje²³⁹. P. Grinius-*Arūnas*, sužeistas į abi kojas, slinko Ribaus upelio link. Kareiviai šoko jo persekioti, bet ties upeliu pėdsakas dingo.

Anksti rytą to kaimo gyventoja Šimkuvienė, nuėjusi į upelį pasisemti vandens, staiga pamatė ten leisgyvį partizaną. Moteris žinodama, kad jos kaimynai Pupštos palaiko ryšį su partizanais, nubėgo jiems apie tai pranešti. Ji dar nežinojo, kad praneša apie sužeistą jį tiems, pagal kurių išdavystę ir buvo pralietas ne tik sužeistojo kraujas. Tačiau šį kartą B. Pupštienė pasielgė ne kaip MGB agentė. Ji skubiai pasikinkė arklį ir, įsikėlusį sužeistą jį į vežimą, jį nuvežė į Kadagnės (Juškaičių) kaimą pas Veroniką Urbaitę²⁴⁰, pas kurią žinojo troboje esant atsarginį partizanų bunkerį. Pupštos, MGB verbuojami, pasirodo, atviravo ne daugiau, negu MGB iš agentūros žinojo apie Pupštų ryšius su partizanais.

Emgėbistai, radę vos 1 nukautą partizaną iš 4, kaltino karinę grupę nemokšišku ar sąmoningu operacijos sužlugdymu, rengė jų vadams „tarnybinį patikrinimą“, o kitą dieną su šunimis nesėkmingai krėtė apylinkę. Apie sužeistą partizaną P. Grinių-*Arūną* nieko nežinojo. Sužeistajam, ilgai buvusiam šaltyje, nukraujavusiam ir negaunančiam medicinos pagalbos, prasidėjo kojų gangrena. Partizanas kentėjo baisias kančias, garsiai dejavo, dažnai prarasdavo sąmonę. Iš bunkerio sklindančios sužeistojo dejonės stipriai veikė ir pačią bunkerio šeimininkę, kurios lova stovėjo ant bunkerio angos. Galiausiai suvokusi, kad partizanas nebeišgyvens, bet nežinodama, ką daryti, V. Urbaitė kreipėsi į jai žinomą partizanų ryšininką Joną Baltkojų – tuo metu MGB agentą *Petrą*, kad šis praneštų MGB apie šį įvykį su sąlyga, jog jos neareštuos. Kai 1951 m. gruodžio 6 d. emgėbistai atidengė bunkerį ir iš jo ištraukė P. Grinių, jis jau buvo be gyvybės ženklų, nekvėpavo ir tuoj mirė²⁴¹. Tuo metu paimti sužeistojo P. Griniaus į V. Urbaitės sodybą skubėjo ir 3 partizanai, kuriuos Juozas Pralgauskas iš Žalpių kaimo vežė vežimu užmaskuotus po šiaudais. Partizanams priartėjus prie Urbaitės sodybos, įvyko susišaudymas su čia jau esančia MGB karine grupe ir sunkiai buvo sužeistas partizanas Dobrovolskis²⁴². Agentui J. Baltkojui-*Petrui* už P. Griniaus išdavimą MGB išmokėjo 2 000 rb premiją²⁴³. Gavęs Judo pinigus, agentas pradėjo už juos girtuokliauti, nors MGB buvo jį įspėjusi ir instruktavusi nesireklamuoti apie šį „praturtėjimą“. Tai sužinojo jo šeima ir informavo partizanus. Tačiau šie J. Baltkojų tik įspėjo²⁴⁴.

Išsigelbėję A. Budgino-*Žvainio* skyriaus partizanai pasitraukė į Sandrausiškės miškus, kur stovyklavo Felikso Kokštos-*Rūstemo* partizanai, tačiau po kelių mėnesių tapo kito

²³⁹ Specialus Šiaulių srities MGB skyriaus pranešimas LKP(b) Šiaulių srities komitetui, 1951 12 01. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 440, l. 195.

²⁴⁰ V. Urbaitė – asesorius Urbos, spaudos draudimo metais mokytojavusio Vičaičių k. slapoje mokykloje, dukterėčia.

²⁴¹ LYA, f. 15, b. 420/2-69-ZJ (1951), l. 234; b. 420/2-69-ZJ (1951), l. 234; b. 422/1, l. 12 (77); Emilijos Adomaitytės-Paprecienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 01 03.

²⁴² LYA, f. 15, b. 421/1-70-ZI (1952 01 14), l. 62; Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 326.

²⁴³ J. Baltkojis-*Petras*, per vieną savo išdavystę 1949 m. pražudęs savo sūnų J. Baltkojų-*Žaibą*, nuo 1951 m. jokių informacijų apie partizanus, jų ryšininkus ir rėmėjus Tytuvėnų MGB neteikė, vengė su jais susitikimų ir aiškiai buvo praradęs norą toliau bendradarbiauti. Tai išdrįso pareikšti ir per pakartotinį suėmimą ir tardymą. Bet, emgėbistų grasinimų spaudžiamas, sutiko ir toliau šnipinėti likusius A. Budgino-*Žvainio* būrio partizanus. Įskundė partizanų rėmėjas: V. Urbaitė, Miniotaitė..., taip pat nurodė minėtą sužeisto partizano P. Griniaus slaptavietę. Apie tolesnę jo veiklą žinių nėra. Žr.: Tytuvėnų rajono MGB skyriaus viršininko mjr. Dolgovo pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui, 1952 06 11. – LYA, f. 15, b. 421/1-70 ZI, l. 69.

²⁴⁴ Tytuvėnų rajono MGB veiklos prieš rezistentus pažyma-suvestinė, 1950 m. – LYA, f. 15, b. 421/1, l. 110–111.

agento aukomis. Partizano F. Kokštos ryšininkas Stasys Kazakauskas, atsitiktinai susitikęs medžiotoją Kazį Želvį, tuo metu gyvenusį Norušių kaime (Šiluvos vlsč.), Vlodo Radziliausko name, ir neįtardamas, kad jo netolimas kaimynas yra Tytuvėnų MGB agentas *Kirvis* (užverbuotas 1949 m. per Šiluvos valsčiaus OS Gulbės dalinio likvidavimą), jam prasarė, kad netoli jo (S. Kazakausko) sodybos Sandrausiškės miške apsistojo 2 partizanų vadų A. Budgino-*Žvainio* ir F. Kokštos-*Rūstemo* partizanai. Šią išgirstą žinią agentas *Kirvis* 1952 m. gegužės 15 d. perdavė Tytuvėnų rajono emgėbistams. Šie, sutelkę jungtinį 200 karių, Tytuvėnų ir Kelmės sričių būrį, vadovaujamą Tytuvėnų MGB viršininko majoro P. Dolgovo ir vidaus kariuomenės kapitono Avdoškino, 1952 m. gegužės 18 d. anksti rytą atakavo Sandrausiškės mišką ir jo viduryje iš tiesų aptiko partizanų stovyklą, joje – 3 kovotojus: A. Budginą-*Žvainį* iš Bagušaičių kaimo, S. Augustį-*Upelį* iš Kaimelės kaimo, trečiojo asmenybė nenustatyta. Netikėtai užklupti partizanai dar bandė kurį laiką atsišaudyti, bet, patekę į tankią gausaus priešų ugnį, visi žuvo. Prie nukautųjų rasti 3 šautuvai, 3 automatai, 3 raketų paleidimo įtaisai, 3 raketos, 193 šoviniai, granata, žiūronai, rankinis laikrodis ir štabo dokumentai, tarp jų – Vakarų srities vado *Roko* ir Vaidoto brigados vado paketai, adresuoti Kęstučio apygardos vadui. A. Budgino-*Žvainio* skyrius palaikė ryšį su Jūros (Vakarų) srities Vaidoto brigados ir Kęstučio apygardos vadais²⁴⁵ (tuo metu šiai sričiai vadovavo Povilas Morkūnas-*Rimantas*). Tai buvo paskutiniai buvusio V. Daukanto būrio partizanai. J. Dobrovolskis ir S. Zenkevičius jau anksčiau buvo perėję į P. Morkūno-*Rimanto* Jūros srities, vėliau – Kęstučio apygardos štabą.

2. Nemuno būrys: nuo Juozo Grico, Stasio ir Kazio Noreikų iki Viktoro Bakanausko-Vytauto

Būrys susiformavo 1944–1945 m. iš Juozo Grico, V. Čepo, K. Reinarto, taip pat Stasio ir Kazio Noreikų būrių, pakrikusių po NKVD antpuolių 1945 metais. Būrio daugumą sudarė Žaiginio aplinkinių kaimų (Paluknio, Burbiškių, Maižiškių, Būtautų ir kt.) vyrai, pirmiausia – 1941 m. sukilėliai, per vokiečių okupaciją veikę pagalbinėje policijoje, atsisakę eiti į sovietų kariuomenę... Iš pirmųjų ilgiau būriui vadovavusių vadų bent iki 1946 m. buvo minėti broliai Noreikos. Noreikos buvo viena iš šeimų, kurių, kaip minėta, beveik visi šeimos nariai (3 sūnūs – Stasys, Kazys, Vaclovas – ir 3 seserys – Elena, Ona, Aleksandra – išėjo partizanauti)²⁴⁶.

²⁴⁵ Šiaulių srities MGB viršininko pranešimas LSSR saugumo ministruui P. Kondakovui, 1952 05 26. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 540, l. 60.

²⁴⁶ Noreikų šeima Maižiškių k. valdė 65 ha ūkį. Tėvas L. Noreika (g. 1888), Jono, kartu su sūnumis Stasiu, Kaziu ir Vaclovu 1941 m. įsigijo ginklų ir tapo aktyviu policijos pagalbininku kovojant su sovietų diversantais. 2 broliai S. ir K. Noreikos žuvo partizanaudami, trečias – V. Noreika buvo MGB suimtas, ketvirtas pasitraukė į Vokietiją. Tėvas L. Noreika suimtas Šiaulių NKVD 1945 12, kalintas Marinsko lageryje (Kemerovo sr.) ir ten po 3 m. (1948 05) mirė (žr.: *Tremtinys*, 1992, nr. 9). 3 jo dukros buvo partizanės. Elena, susituokusi su partizanų vadu J. Gricu, kovėsi jo būryje. Aleksandra ištekėjo už partizanauti išėjusio A. Vaičiulio, Prano, 40 ha ūkio savininko, trečia sesuo Ona Noreikaitė-Deikuvienė (g. 1917) 1945 m. įstojo į brolio S. Noreikos vadovaujamą partizanų būrį slapyvardžiu *Rimgaudas*, vėliau ištekėjo už partizano Deikaus-*Dundegio* (suimtas pabėgo iš Šiluvos areštinės) ir kartu su vyru iki 1949 m. kovojo J. Paliūno-*Ryto* būryje slapyvardžiu *Dundegienė*. K. Noreikos-*Gudinsko* padedama, 1949 m. gavo fiktyvų Elenos Baistrunienės pasą, išėjo iš būrio ir slaptai gyveno Radviliškyje, toliau palaikė ryšį su Prisikėlimo apygardos vadu J. Paliūnu. Agentams išdavus, suimta 1950 12 24. MGB norėjo ją užverbuoti, bet, kaip žinių neteikiančią, areštavo. Jos vyras Deikus paimtas į nelaisvę ir nuteistas 25 m. lagerių. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 427, l. 242; f. 3, ap. 20, b. 80, l. 17, 21.

Vienas pirmųjų Nemuno būrio vadų Kazys Noreika-Jurgis
(Iš Vytauto Smitriaus ir Viktoro Šniuolio knygos „Mes nemirę“, 2014)

Išblaškytiems ir vėl sutelktiems ankstesnių būrių partizanams 1945 m. ėmėsi vadovauti S. Noreika (g. 1923), Leono, iš Maižiškių kaimo, buvęs šaulys, baigęs pradžios mokyklos 3 klases²⁴⁷. Jo būriui tuo metu priklausė 11 ar 12 partizanų, tarp jų: K. Noreika-Jurgis (g. 1916), Juozas Ibenskis (žuvo 1946 m.), Viktoras Bakanauskas-*Algirdas*, 4 broliai Bankauskai (Juozas, Romanas, Bronius, Mečislovas), Jonas Jablonskis (g. 1917) iš Maižiškių kaimo, Stasys Gaidžiūnas, Antano, 16 ha ūkio savininkas, buvęs šaulys, Antanas Kazlauskas (g. 1923) iš Paluknio. Prie šio būrio 1945 m. buvo prisijungę ir Padubysio (Dubysos) būrio, vadovaujamo Vytauto Dukausko, likučiai. Veikė aplink Praviršulio ežero pelkes: Paluknio, Sargelių, Burbiškių, Jasnagūros ir kitų kaimų teritorijoje²⁴⁸. 1945 m. gruodį Šiluvos NKVD S. Noreikos būrį įvardijo kaip itin aktyviai veikiantį Šiluvos ir Grinkiškio valsčiuose. Šį būrį enkavėdistai ėmė sekti nuo 1945 m. kovo mėnesio pagal agentūrinę bylą „Paukė“ („Vorai“). Jį šnipinėti pasiuntė 5 agentus – *Juoza, Urboną, Bunių, Katiušą*, agentą-maršrutininką *Žitką* – ir 5 informatorius²⁴⁹, bandė įdiegti į būrį vidaus agentu suimtą to būrio partizaną slapyvardžiu *Aukštuoliukė*. Bet apie jo veiklą žinių nėra. Būrį 1945 m. kovo mėnesį Paluknio kaime, A. Kazlausko sodyboje, atakavo NKVD kariuomenė ir stribai. Tačiau partizanai apsupties žiedą pralaužė ir, sužeidę vieną stribą, be nuostolių pasitraukė; per mūšį sudegė A. Kazlausko daržinė.

Aukų būrys patyrė 1946 m., kai NKVD pavyko suimti būrio vado S. Noreikos draugę ir ryšininkę Eleną Miliarauskaitę (Miliarevską) iš Tendziogalos kaimo. Per tardymus ryšininkė palūžo ir nurodė būrio dislokacijos vietą – Klebausko sodybą Tendziogalos kaime. Šių žinių pagrindu NKVD kariuomenė 1946 m. kovo 12 d. atakavo minėtą sodybą. Netikėtai užklupti partizanai ėmė netvarkingai trauktis ir susišaudžius žuvo 7 Nemuno būrio

²⁴⁷ LYA, f. 3, ap. 7, b. 63, l. 15–19.

²⁴⁸ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 94, 139, 223.

²⁴⁹ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 275.

Viktoras Bakanauskas-Vytautas, 1949 metai
 Manoma, kad V. Bakanauską ir jo partizanus fotografavo
 Būtautų kaimo gyventojas Kučys, turėjęs dumplinį fotoaparata²⁵⁰.
 (Iš Petro Pociaus archyvo)

kovotojai: iš jų Antanas Mockus, Jono, (g. 1920) iš Kaulakių (Šiluvos vlsč.), Vacys ir Jonas Vaitkai iš Varkalių (Šiluvos vlsč.), Juozas ir Romanas Bankauskai iš Vosiūnų kaimo...²⁵¹ Prarasta ir dalis amunicijos: 1 kulkosvaidis, 2 karabinai, 1 šautuvas CBT, 2 vokiški šautuškai, 4 automato dėklai, 4 000 šovinių ir 4 žiūronai. Iš apsupties pavyko išsiveržti tik sužeistam B. Bankauskui-*Paleckiui* ir junginio vadams: S. Noreikai ir V. Dukauskui. Po kelių dienų (kovo 19 d.), keršydami už žuvusius savo kovos brolius, S. Noreika ir V. Dukauskas giraitėje netoli Žaiginio surengė grįžtantiems iš karinės operacijos kareiviams pasalą.

²⁵⁰ Antanina Pociūtė-Meškauskienė: „V. Bakanauskas pats asmeniškai perdavė man fotonegatyvus, sudėtus į užlakuotą butelį, ir liepė paslėpti. Aš jį užkasiau mūsų Pocių sodelyje Paluknio kaime po topoliu, mano pačios sodintu. Kai grįžo mano broliai Povilas ir Petras Pociai iš Sibiro lagerių, aš parodžiau butelio užkasimo vietą. Butelį su fotonegatyvais iškasėme dar sovietmečiu, negatyvai buvo gerai išsilaikę, iš jų brolis Petras padarė geras nuotraukas (Antaninos Pociūtės-Meškauskienės (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1996 08 24 Paluknio kaime).

²⁵¹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 121, 125. Čia, atrodo, klaidingai nurodoma, jog tarp šių 7 žuvusių partizanų buvo ir Stasys Žickus-*Trimitas*, Jono, 1945 m. gegužį dezertyravęs iš Šiluvos sribų būrio, jo lavoną neva atpažinę Šiluvos sribai. Tačiau S. Žickus-*Trimitas* dar minimas ir 1947 03–04 rašytame „Gedimino štabo dienoraštyje“ (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 3).

Mūšyje nukovė 2 kareivius (vieną iš jų – žvalgą j. ltn. Frolovą, pasak kito šaltinio – 1 kareivį ir 2 sužeidė. Bet žuvo ir abu partizanai²⁵².

Būrio likučiams, juos papildžius naujais partizanais, vadovavimą perėmė S. Noreikos brolis K. Noreika-*Jurgis*. Jo būrys, surengęs pasala Godlaukio kaime (Šiluvos vlsč.), 1946 m. kovo 21 d. nukovė 3 stribus, 1946 m. gegužės 21 d. dalyvavo kartu su Savanorio štabo grupe atakuojant Žaiginio stribų būstinę (nukovė 4 stribus), 1947 m. rugpjūčio 24 d. – puolant Žalakių pieninę.

1949 m. sausio 26 d. Lenčių miške žuvus K. Noreikai-*Jurgiui*, būrio vadovavimą laikinai perėmė Bronius Bankauskas-*Paleckis* iš Saugų kaimo, šiam žuvus (1947 m. vasario 27 d.) – V. Bakanauskas-*Tautvydas*, *Vytautas*, *Saulius*, Antano. Jis vadovavo būriui iki 1950 m. sausio 30 dienos. V. Bakanauskas, kilęs iš Paluknio kaimo (Šiluvos vlsč.), buvęs Žaiginio būrio šaulys, vokiečių okupacijos metais – pagalbinis policininkas, kovojęs su Šiluvos valsčiuje 1943 m. veikusiais sovietų diversantais, partizanavo nuo 1944 m. rudens. Jo tėvai, buvę Žaiginio dvaro baudžiauninkai, išperkamujų mokesčių pagrindu iš Jasnagūros palivarko gavo 9 ha žemės Paluknio kaime. Jų ūkį sovietai konfiskavo, o dalį šeimos (2 seseris) ištrėmė į Sibirą (Komiją)²⁵³.

Vadovaujant V. Bakanauskui, būrys pavadintas Nemuno vardu, jis buvo pavaldus Maironio brigadai ir Prisikėlimo apygardai. Veikė Maižiškių, Levikaimių, Martinaičių, Paluknio, Papušynio, Saugų, Tautušių, Valatkiškės kaimų teritorijoje, nueidavo iki Radviliškio, Baisogalos, Ariogalos. Tačiau pagrindinė jo teritorija – Šiluvos, Žaiginio apylinkės. Dažnai stovyklaudavo sunkiai prieinamose Praviršulės ežero pelkėse. Čia gydydavosi sužeisti partizanai. Įvairiu laiku būriui priklausė iki 25 partizanų: tarp jų – Pranas Stoškus-*Vėjas*, *Buteliukas* (būrio vado pavaduotojas), Jonas Mackevičius-*Vygaudas* (skyriaus vadas), Jonas Svetkauskas-*Rolandas*, Petras Gadliauskas-*Bijūnas*, Antanas Vaštakas-*Romas*, Juozas Valantinas-*Granitas*, Albertas Stoškus-*Dainotas*, Stasys Satkus-*Džekas* ir kt. Iš jų S. Satkus-*Džekas* iš Gintaučių kaimo įstojo į V. Bakanausko būrį 1949 m. jau turėdamas rezistencinės kovos patyrimo, be to, ir pats jo įstojimas buvo nuotykingas. 1948 m. jis priklausė Stasio Ralio-*Aušros* vadovaujamam organizaciniam sektoriui. Per vykusius OS narių areštus S. Satkus buvo 1949 m. sausio 19 d. suimtas, tardytas Žaiginyje, paskui sunkvežimiu („palutarka“) vežtas į Raseinių kalėjimą. Kai sunkvežimis, sunkiai kildamas į statų Dubyskalnį, gerokai sulėtino greitį, Satkus smogė vienam iš jį saugančių stribų, čiupo jo automatą ir, peršokęs mašinos bortą, nėrė į pakelės krūmus. Jau temo ir patamsyje stribai šaudė netaikliai. Pribėgęs Dubysą, kuri dar nebuvo visai užšalus (plaukė ledo lytys), Satkus šoko į ledinį vandenį ir, sėkmingai perplaukęs upę, nubėgo Ušantų kaimo link. Gavęs pas ūkininką persirengti sausius drabužius, pasiekė Tautušių mišką prie Aukštoliukų kaimo, kur tuo metu stovyklavo V. Bakanausko būrys, ir tapo jo partizanau. Perplaukdamas Dubysą, peršalo ir vėliau sunkiai sirgo²⁵⁴. Pasak jo

²⁵² Ten pat, l. 297, 131.

²⁵³ Ten pat.

²⁵⁴ Janinos Mockaitytės-Petrošiuviienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 13.

Stasys Satkus, 1949 metai (Iš Petro Pociaus archyvo)

Viktoro Bakanausko-Vytauto būrys, 1949 metai

Viktoras Bakanauskas raportuoja būrį inspektuojančiam Maironio rinktinės vadui Juozui Paliūnui-Rytui, iš kairės (I eilė): Stasys Vaitkus, Stasys Satkus, už Stasio Vaitkaus – Petras Gadliauskas-Bijūnas, kiti neatpažinti
(Iš Petro Pociaus archyvo)

Viktoro Bakanausko-Vytauto būrys, 1949 metai. Kairėje – vadas Viktoras Bakanauskas

Rikiuotėje iš kairės: I eilė – Stasys Vaitkus-Gediminas, Stasys Satkus-Marūnas,
Juozas Valantinas-Granitas, Antanas Vaštakas-Bitė, 5-as neatpažintas;

II eilė – Petras Gadliauskas-Bijūnas, Pranas Stoškus-Vėjas, Buteliukas, Albertas Stoškus-Dainotas
(Iš Petro Pociaus archyvo)

brolio Jono Satkaus, šio įvykio S. Satkus buvęs taip giliai sukrėstas (šoko ištiktas), kad ilgai negalėjęs net prisiminti, kaip visa tai įvyko²⁵⁵.

Bunkerius V. Bakanausko būrys buvo įsirengęs Paluknyje pas Andziulaitį tvarte, Litvinų kaime – pas Paurą, Levikaim(n)ių kaime – Tautkaus sodybos daržinėje, po šiaudais, Bargailių kaimo gyventojų Simono Puklio daržinėje, Pranės Gudaitienės sodybos arkli-dėje (Užvelkio k., Vosyliškio apyl.). 1950 m.²⁵⁶ ir kitur. Kai, agentams išdavus, Andziulaičio tvarte kareiviai ir stribai ieškojo bunkerio (virš jo – avių gardas), šeimininkė stovėjo ant bunkerio dangčio, ir bunkeris liko neaptiktas.

Vlado Lukošiaus drama. Viktoro Bakanausko būryje buvo partizanų, kurie šį kovos kelią pasirinko dėl tam tikrų susiklosčiusių aplinkybių. Vienas iš tokių – Vladas Lukošius iš Būtautų kaimo (Žaiginio apylinkė). O atsitiko taip. 1948 m. sausio 26 d. V. Lukošiaus namuose buvo apsistoję penki V. Bakanausko būrio partizanai, tarp jų – Jonas Vaitkus-Svirūnas iš Aušrinės (Roglaičių) kaimo, Albertas Stoškus-Dainotas, taip pat *Beržas* ir

²⁵⁵ Jono Satkaus (g. 1933) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2005 11 01 Bardiškių kaime.

²⁵⁶ 1950 02 01 aptikus Puklio sodybos bunkerį, jame rastas tarp įvairių partizanų daiktų ir butelis, jame – partizanų prisaikos tekstas ir M. Bankausko-Puškinio 1949 07 01 apdovanojimas: „Pasižymėjimo lapas-Padėka“. Žr.: LYA, f. K-1, LYA, f. K-1, Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, t. 1, l. 264.

Viktoro Bakanausko būrio partizanai, 1949 metai

Guli vadas Viktoras Bakanauskas-Vytautas, stovi iš kairės: Petras Gadliauskas-Bijūnas, Stasys Vaitkus-Gediminas ir Stasys Satkus-Audronis
(Iš Petro Pociaus archyvo)

*Andriotas*²⁵⁷. Tuo metu į jo sodybą užsuko Žaiginio valsčiaus partorgas Kurcevičius, ginkluotas automatu, ir jį lydintis milicininkas, vyr. serž. Vladas Jurkėnas, ginkluotas rankiniu kulkosvaidžiu.

Šie sovietų pareigūnai kartu su kita ginkluotų sovietinių aktyvistų grupe buvo atvykę į Būtautų kaimą tikrinti miško paruošos darbų. Beržėnų kaime partorgas Kurcevičius padalijo grupę į 2 dalis. Viena iš jų ir buvo Kurcevičius su milicininku Jurkėnu. Nuvykę į Būtautų kaimą, jiedu sutiko Vainotiškės apylinkės tarybos pirmininką Antaną Lukošių, tas pakvietė pietų. Iki bus paruošti pietūs, Kurcevičius su Jurkėnu nutarė užvažiuoti pas tame pačiame Būtautų kaime gyvenantį kalvį Vladą Lukošių – slaptąjį MGB informatorių, kurio žmona Bronė Lukošiuviene (g. 1911), Broniaus, buvo Žaiginio (Vainotiškės) apylinkės Tarybos deputatė. Tačiau faktiškai B. ir V. Lukošiai ir jų samdinė Ieva Juodytė (g. 1929), Antano, buvo partizanų ryšininkai: V. Lukošius, nors ir būdamas MGB slaptasis informatorius, palaikė ryšius su V. Bakanausko būrio Jono Vaitkaus-Svyrūno skyriumi nuo 1948 m., jo žmona Bronė – nuo 1946 m. slapyvardžiu *Slyva*, o I. Juodytė-*Pušis*, *Janė* – nuo 1945 metų.

V. Lukošius, pamatęs į jo kiemą sukančias roges, o jose – ginkluotus sovietų pareigūnus, išsigandęs, kad gali paaiškėti partizanų buvimo pas jį faktas, prašė partizanus

²⁵⁷ Ievos Juodytės tardymo protokolas, 1948 01 26. – LVA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 76.

Žaiginio milicijos seržantas, komunistas Vladas Jurkėnas²⁵⁸
(Iš Ivano Jeleckicho knygos „Atpildas“, 1978)

likviduoti atvykstančius svečius. Vos Kurcevičius pravėrė trobos duris, prie stalo sėdinčys partizanai ėmė šaudyti. Kurcevičius krito vietoje, o jam iš paskos ėjęs milicininkas Jurkėnas sužeistas bandė bėgti, bet buvo partizanų pavytas ir nukautas. Surinkę nukautųjų ginklus, pasiėmę Kurcevičiaus partinį bilieta, partizanai sėdo į atvykėlių roges ir išvažiavo. Vengdami sovietų keršto, kartu su jais išvažiavo ir V. Lukošius su žmona ir samdine I. Juodyte²⁵⁹. Apie šį įvykį LSSR MGB ministro pavaduotojas P. Kapralovas 1948 m. kovo mėnesį raportavo net SSSR MGB 2-ios vyriausiosios valdybos pavaduotojui gen. ltn. Jeduniovui²⁶⁰.

Pasitraukę iš namų, V. Lukošius su žmona kurį laiką slėpėsi pas V. Bakanausko būrio ryšininką Balčiūną Skubuldžių kaime (Žaiginio vlsč.). Vėliau, perkėlęs žmoną gyventi į Levikaimių kaimą pas Tomkų netoli Šaukoto²⁶¹, pats įstojo į V. Bakanausko-*Jūrevio* būrį. Čia, Kubiliškių miške (Grinkiškio vlsč.), davė partizano priesaiką, gavo *Žalgirio* slapyvardį ir veikė būryje iki 1948 m. gruodžio. Kartą pasigėręs, V. Lukošius ėmė priekaištauti V. Bakanauskui, kam jo partizanai minėtu įvykiu pražudę jo šeimą, ir siūlė visiems legalizuotis. Už tai supykęs V. Bakanauskas perkėlė V. Lukošį į Vlado Čelkio-*Paukštelio* būrį, stovyklaujantį Ruseinių miške (Kėdainių aps.). Čia V. Lukošius gavo *Monterio* slapyvardį.

Lemtinga V. Lukošiumi buvo 1949 m. sausio 23 diena. Ryšininkui F. Dzikui nurodžius, tądien MGB kareiviai Ruseinių miško 14 kvartale aptiko V. Čelkio-*Paukštelio* būrio stovyklą-palapinę, bet joje nieko nebuvo. Sekdami pėdomis, už 150 m kareiviai susidūrė su 7 partizanais. Kilus mūšiumi, žuvo vyriausias amžiumi partizanas Vladas Kavaliauskas-*Va-*

²⁵⁸ Vladas Jurkėnas (g. 1903), Petro, rusas, turėjo 8 ha žemės Kubilių kaime (Raseinių vlsč.), 1943–1944 m. aktyviai rėmė sovietinius diversantus: tiekė jiems ginklus, šovinius, jo sodyboje buvo jų ryšio punktas. 1943 11 jis buvo minėtų diversantų priimtas į Komunistų partiją, vėliau sovietų apdovanotas Didžiojo tėvynės karo I laipsnio partizano medaliu, su juo jis ir nusifotografavęs. – LYA, f. 979, ap. 979-1, b. 1, l. 144.

²⁵⁹ Operatyvinis MGB pranešimas, 1948 01 27. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 84, l. 17–18.

²⁶⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 81–82.

²⁶¹ Antaninos Pociūtės-Meškauskienės prisiminimai (1996 08 24). B. Lukošiuviene po 2 mėnesių (1948 03 02) buvo suimta ir 1948 07 21 Ypatingojo pasitarimo pasmerkta 10 m. lagerio. Grįžo po 6 m., gyveno Žaiginyje.

Vlodo Čelkio-Paukštelio būrio partizanai, 1948 metai

Iš kairės: Vladas Lukošius-*Monteris* iš Butautų kaimo (Šiluvos vlsč.), broliai Kavaliauskai: Antanas Kavaliauskas-*Dobilas*, Vladas Kavaliauskas-*Vanagas*, Alfonsas Kavaliauskas-*Uraganas* iš Kražių valsčiaus, kiti neatpažinti; pirmas iš dešinės – būrio vadas Vladas Čelkis-*Paukštelis* (Iš LYA fondu)

nagas (g. 1899), Juozo, iš Vozbutų kaimo (Kražių vlsč.), dengęs kulkosvaidžiu partizanų atsitraukimą. Šiame būryje jis partizanavo nuo 1948 m. kartu su 2 savo sūnumis: Alfonsu ir Antanu²⁶². Toliau persekiojant atsitraukiančius partizanus, kareiviai po nuvirtusia pušimi aptiko pasislėpusį V. Lukošių-*Monterį*. Šis norėjo šauti į jį aptikusį kareivį, bet užsikirto ginklas – ir partizanas pateko į nelaisvę...²⁶³

Tardomas sutiko parodyti V. Bakanausko stovyklą Meiliškės miške. V. Lukošiaus vedami 298-o šaulių pulko kareiviai 1949 m. sausio 26 d. aptiko tame miške partizanų stovyklavimo vietą, bet kovotojų joje nebuvo. Tada V. Lukošius prisiminė, kad V. Bakanausko būrys galys būti Lenčių miške, kur dažnai stovyklauja. Čia ir buvo aptikta laikina V. Bakanausko bendražygių stovykla. Susišaudžius vienas iš partizanų tiesiai į kaktą nušovė šaulių pulko ryšių viršininką mjr. Korotkovą, bet žuvo ir visi 7 laisvės kovotojai: Kazys Noreika-*Jurgis*, *Gaidys*, partizanavęs nuo 1944 m., Antanas Paliūnas-*Hitleris* (partizanas nuo 1944 m.), Antanas Bakas (g. 1927) iš Lapšiškės kaimo (Betygalos vlsč.), partizanavęs nuo 1948 m. rugpjūčio, Zenonas Švegžda, Antano, (g. 1919) iš Lenčių kaimo, būryje nuo 1946 m., Julius Mykolaitis-*Karvelis* (g. 1928) iš Deveikiškių kaimo (Krakių vlsč.), būryje nuo 1947 m., Marijošius iš Steponkalnio (Betygalos vlsč.) ir Antanas Poška iš Trankinų kaimo (Grinkiškio vlsč.)²⁶⁴.

²⁶² Apie partizanus Kavaliauskus žr.: Alijauskienė, A., Kavaliauskas, V., Meškauskas, I. *Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Liudytojai ir dokumentai*, d. 1, (be datos), p. 31.

²⁶³ LYA, f. K-1, Vlodo Lukošiaus b./b. 42574/3, t. 1, l. 5.

²⁶⁴ Ten pat, l. 30–31.

Tačiau už savo kovos brolių išdavystę V. Lukošius nesulaukė emgėbistų malonės: Ypatingasis pasitarimas jį pasmerkė 25 metams lagerio ir pasiuntė į Butyrzgoro Berlagą, kur po 2 metų (1951 m. lapkričio 25 d.) mirė „dėl širdies nepakankamumo“. Lukošių ūkį sovietai konfiskavo ir sunaikino²⁶⁵. Jo žmona po kurio laiko taip pat buvo suimta ir įkalinta. Šis atvejis liudijo, jog asmenys, išėję partizanauti ne dėl savo aiškaus patriotinio apsisprendimo, o dėl atsitiktinai susiklosčiusių aplinkybių, ne visada buvo tvirti laisvės kovotojai.

Viktoro Bakanausko būrio poetė Veronika Janutytė-Audra. Tarp partizanų spaudoje bendradarbiavusių jaunų žmonių, linkusių į meną, buvo ir tragiško likimo poetė, karikatūristė Veronika Janutytė (g. 1925) iš Gulbinų kaimo (Grinkiškio vlsč.), sustiprinusi V. Bakanausko būrio veiklos ideologinę dalį. Gana anksti išryškėjo mergaitės literatūriniai ir dailės gabumai: eilėraščius pradėjo rašyti nuo 13 metų. Baigusi pradžios mokyklos 4 klases, labai norėjusi toliau mokytis, bet dėl vargingos tėvų padėties neturėjo tam galimybių. Ją privačiai mokė mokytoja Petronėlė Kuprytė ir dar 3 mokytojos. Vokiečių okupacijos metais, „gerų žmonių padedama“, išvažiavo į Šiaulius pas dėdę ir, įsidarbinusi Šiaulių maisto kombinate darbininke, vakarais lankė mokyklą. Pradėjusi nuo 6-os klasės, baigė visą gimnazijos kursą. 1944 m. grįžo atgal į kaimą pas tėvus. Nors ir turėdama menininkės talentą, bet, nebūdama komjaunuolė, sakėsi negalėjusi gauti jokio savo gabumams artimo darbo. Uždarbiavo padėdama atsiliekančioms gimnazijos moksleiviams, mokė juos piešti, megzti ir siuvinėti dailius rankdarbius, rašė dienoraštį.

Pradedančią kaimo poetę, be to, gražiai piešiančią, greit pastebėjo V. Bakanausko partizanai. M. Bankauskas-*Vingėla*, pats kūręs eiles, ją 1949 m. lapkritį įkalbėjo rašyti partizanų spaudai patriotinius eilėraščius ir piešti karikatūras, pašiepiančias sovietų valdžios pareigūnus, MGB darbuotojus, stribus, komjaunuolius. Dažams, popieriui ir pieštukams pirktis davė pinigų, paliko pasiskaityti Povilo Morkūno išleistą partizanų eilėraščių rinkinį „Kovos keliu žengiant“, Mindaugo rajono leidinį „Girių aidai. Dainų ir eilėraščių rinkinėlis“ (1949) ir savo eilėraščių. Partizanams skirtus eilėraščius Veronika pasirašinėjo *Audros*, o eiles į draugų albumus – *Rugiagėlės, Marių žvaigždės* slapyvardžiais²⁶⁶. 1949 m. gruodį ji dažnai susitikinėjo su V. Bakanausko partizanais, gaudama iš jų instrukcijų ir perduodama jiems savo kūrinius, juos partizanai platino tarp vietos gyventojų²⁶⁷. Žinojo ir jų bunkerį Zakarkų sodyboje.

Štai dviejų Veronikos Janutytės eilėraščių, rašytų 1949 m., ištraukos (šio teksto autoriaus kiek redaguotos):

Lietuvai

*Neverk, brangi Tėvyne,
Dar liko tau sūnų,
Kurie save aukoja,
Laisva kad būtum tu.*

*Laisva žieduos klestėsi
Ir ašaros nudžius.
Iš taigų grįš tautiečiai,
Vergijos pančiai duš...*

²⁶⁵ LYA, Vlodo Lukošiaus b./b., t. 1.

²⁶⁶ LYA, Petro Gadliausko ir kt. b./b., t. 1, l. 149.

²⁶⁷ Veronikos Janutytės tardymo protokolas, 1950 01 30. – LYA, f. K-1, Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, t. 1, l. 136–139.

Broliui partizanui

*Tavęs vis nēr... aš laukiu nesulaukiu...
Tavęs sugrįžtant miško užsnigtu taku.
Nejaugi taip likimo buvo skirta,
Kad žūtum tu, paskelbtas „banditu“...*

Tačiau šis jaunosios menininkės bendravimas su partizanais truko neilgai. 1950 m. sausio 28 d. emgėbistai su kareiviais, darydami kratas Gulbinų kaime, aptiko Petro Janučio sodyboje lagaminėlį – geležinę karišką dėžutę kulkosvaidžio juostoms laikyti, o joje – V. Janutytės sąsiuvinius su eilėraščiais, karikatūromis ir užrašais. Vienas iš jų įvardytas „Į mišką žiūrint“, rašytas 1949 m. pieštuku, jame eilėraščiai: „Partizanas“, „Lietuvai“, „O vanage“, „Kario mirtis“, „Gulbinų kolchozas“, „Broliui partizanui“ ir kt., taip pat pjesė „Į laisvę“, apsakymas „Meilė mirties šešėlyje“. Kitame sąsiuvinyje, pavadintame „NKVD viršininko Bernoto nuotykis“ – serija piešinių tema „Lietuviškas beždžionžmogis“, kur išjuokiami sovietų aktyvistai, komjaunuoliai, emgėbistai. Šią savo kūrybą ir bendravimą su partizanais slėpė nuo tėvų, nes, pačios prisipažinimu, jos tėvai buvę „tarybiniai“.

V. Janutytę teisė sovietų Karo tribunolas 1950 m. liepos 13–14 d. Šiauliuose kartu su į nelaisvę paimtu V. Bakanausko būrio partizanų P. Gadliausku-*Bijūnu*, ryšininkais ir bunkerių „laikytojais“: Vladu Paura, Stase Pauraitė ir Vanda Zakarkaitė. Įdomu, kad teisme, naudodamiesi paskutinio žodžio teise, P. Gadliauskas ir V. Paura prašė sušvelninti bausmę, o moterys malonės neprašė: S. Pauraitė pareiškė neturinti ką pasakyti, V. Janutytė tik paprašė leidimo pasimatyti su artimaisiais. Be to, V. Janutytė sakė teisėjams padėjusi partizanams todėl, kad jie „kovojo už Tėvynę, už lietuvišką Lietuvą, o ne už rusišką. Smetonos laikais žmonių iš Lietuvos į Rusiją nevezė, o dabar veža ir todėl mes kovojame. Visas tas antitarybines atvirutes aš nupiešiau *Vingėlos* [M. Bankausko – A. V.] prašoma. Jis irgi rašė eiles, geresnes už manąsias. Aš rašiau eilėraščius ir piešiau atvirutes, kviečiančias kovai prieš tarybų valdžią. Padėjau partizanams, kiek galėjau. Kovoti prieš tarybų valdžią man tiesiog patiko.“²⁶⁸

Karo tribunolas pripažino V. Janutytę „itin socialiai pavojinga“, pasmerkė ją 25 metams lagerių vergijoje ir nukreipė kalėti į ypatingąjį SSRS MVD Magadano lagerį.

V. Janutytės žiaurūs tardymai, ilgas kalinimas įvairiuose kalėjimuose, vėliau Sibiro lageriuose tarp morališkai degradavusių moterų, o galbūt ir sąžinės graužatis dėl vėliau per neatsargumą išduoto V. Bakanausko bunkerio neigiamai paveikė jos psichiką. Kartą išsiųsta su moterų brigada į taigą šieno pjauti, atsiskyrė nuo brigados ir išėjo į taigą, kur akys veda. Sargybinių su šunimis surasta ir gražinta į Magadano lagerį, buvo uždaryta tarp psichinių ligonių, vėliau išsiųsta į Chabarovsko lagerius. SSRS Aukščiausiojo Teismo kolegija po 2 metų 1958 m. vasario 11 d. peržiūrėjo Veronikos Janutytės bylą, sumažino jai skirtą kalnimo laiką iki 8 metų ir tų pačių metų kovo 1 d. paleido į laisvę, palydint ją iki tėvų gyvenamosios vietos su nukreipimu į civilinę psichoneurologinę ligoninę²⁶⁹.

²⁶⁸ LYA, Petro Gadliausko ir kt. b./b., t. 2, l. 149.

²⁶⁹ LYA, Petro Gadliausko ir kt. b./b., t. 1, l. 123–140; t. 2, l. 229–306, 344–348. Sovietinis teismas P. Gadliauską nuteisė mirties bausme (sušaudytas Vilniuje 1950 10 20), V. Paurą, V. Zakarkaitę – 25 m. lagerių, Stasę Pauraitę – 10 m.

Stefanija Martišiūtė-*Dangutė* iš Tautušių, žuvusi 1950 01 30 Zakarkų sodyboje
(Iš Vytauto Steponaičio knygos „Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje“, 1998)

Mūšis Zigmo Zakarkos sodyboje. 1949 m. rudenį Viktoro Bakanausko Nemuno būrys buvo įsirengęs bunkerį Gulbinų kaimo (Grinkiškio vlsč.) gyventojų Zigmo Zakarkos, Mykolo, daržinėje, po šiaudais. Jame slėpėsi V. Bakanauskas, jo žmona Stefanija Martišiūtė-*Dangutė*, Pranas Stoškus-*Vėjas*, Mečislovas Bankauskas-*Vingėla*, Juozas Valantinas-*Gerulis* ir kt. Vanda Zakarkaitė jiems gamino valgį, nešė į bunkerį. Šį bunkerį žinojo ir minėta Veronika Janutytė-*Audra*; suimta ir tardoma, 1950 m. sausio 30 d. ji prasarė Dotnuvos emgėbistams apie šį V. Bakanausko bunkerį²⁷⁰. Gavus šią žinią, NKVD kariuomenė tą pačią dieną, 18 valandą, atakavo Z. Zakarkos sodybą. Bunkeryje tuo metu buvo pats Nemuno būrio vadas V. Bakanauskas-*Vytautas*, S. Martišiūtė-*Dangutė* ir Petras Gadliauskas-*Bijūnas*. Kareiviai, tiksliai žinodami bunkerio vietą, privertė Z. Zakarkos vaikus Vincą ir Vandą kartu su jais pešti šiaudus. Bunkeryje esantys partizanai iš kalbų ir veiksmo suprato, kad kareiviai atkasinėja šiaudus, artėja prie bunkerio. Vadas V. Bakanauskas įsakė kovos draugams nepasiduoti ir kautis, kol tai bus įmanoma. Paskui abu su P. Gadliausku pradėjo šaudyti iš automatų į artėjančius prie bunkerio enkavėdistus: nukovė 9-ios kuopos seržantą Filamejevą, atsitiktinė kulka kliudė ir šieną pešti kareivių priverstą V. Zakarką (g. 1921). Šis, išbėgęs iš daržinės, krito negyvas. Per atsitiktinumą

²⁷⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, d. 3, Vilnius: Margi raštai, 2001, p. 319–320.

nenukentėjo tik šiaudus pešusi V. Zakarkaitė. Išsigandę kareiviai spruko iš daržinės ir sugulė nedideliame griovyje. Tuo metu V. Bakanauskas, pačiupęs nušauto kareivio automatinį šautuvą, su kitais partizanais išsiveržė iš daržinės ir, sugulė netoliese esančiame griovyje, pradėjo nelygų mūšį, jis truko apie 2 valandas. Pirmiausia žuvo V. Bakanauskas, vėliau kareiviai sunkiai sužeidė S. Martišiūtę (jai buvo nukirstos kojos, ji garsiai dejavo ir netrukus mirė). Tebesipriešino tik P. Gadliauskas-*Bijūnas*. Jis buvo iššokęs iš daržinės be pirštinių, o lauke spaudė 18 laipsnių šaltis. Kaudamasis 2 valandas giliame sniege P. Gadliauskas taip nušalo plikas rankas, kad nepajėgė laikyti ginklo ir buvo priverstas pasiduoti į nelaisvę. Per mūšį sudegė Zakarkų daržinė ir joje žuvusio kareivio lavonas²⁷¹. V. Bakanauskui šios kautynės buvo 22-osios ir kartu lemtingos.

Žuvus Viktorui Bakanauskui, vadovavimą būriui perėmė Stasys Satkus-*Džekas*, *Marūnas*, *Vytenis*. 1951 m. būrį padalijus į 2 skyrius, Nemuno ir Lukšio, pirmajam liko vadovauti St. Satkus (vėliau – Kazys Šniukšta-*Aras*), antrajam – Albertas Stoškus.

3. Jono Šukio-*Liutauro* būrys

Vienam partizanų būrių, veikusių Šiluvos ir kaimyniniuose regionuose, vadovavo Jonas Šukys – buvusio savanorio Antano Šukio iš Roglaičių (Aušrinės) kaimo sūnus, išėjęs partizanauti 1946 m. kartu su broliu Antanu, o vėliau ir su seserimi Jadvyga. Už tai jo tėvus Antaną ir Mikasę Šukius su likusiais vaikais – Petru (24 m.) ir Stasiu (22 m.) okupacinis režimas 1948 m. sausio 3 d. ištrėmė į Sibirą, o jų ūkį konfiskavo.

Iš pradžių J. Šukys-*Gulbinas*, *Liutauras* veikė Povilo Morkūno-*Drako*, vėliau – Leono Caporkaus-*Žirgūno* būriuose. 1948 m. kovo 10 d. Kaunatiškės kaimo mūšyje žuvus vadui Romualdui Pracišauskui-*Hamirui*, J. Šukys trumpai vadovavo jo būriui, veikusiam Žaiginio, Šaukoto apylinkėse. Tų pačių metų rugpjūtį rajono vadas P. Morkūnas-*Drakas*, padalijęs L. Caporkaus būrį į 2 skyrius, vienam iš jų vadovauti pavedė J. Šukiui-*Gulbinui*.

Jo skyrius gerokai padidėjo (iki 12 kovotojų²⁷²), kai prie jo prisijungė dalis sumušto Tytuvėnų vlsč. Domo Kraujalio-*Šturmo* būrio partizanų ir 3 broliai Žiogai (Adolfas, Antanas ir Viktoras). Veikė Šiluvos, Šiaulėnų, Kelmės, Grinkiškio valsčių teritorijose. Būrys ginkluotas kulkosvaidžiu, 6 automatais, 8 ABT tipo šautuvais, 4 dragūno šautuvais, įvairaus tipo pistoletais. Prisikėlimo apygardos vadas P. Morkūnas-*Rimantas*, siekdamas sustiprinti būrių organizacinius ryšius, J. Šukio-*Gulbino* būrį ir jo veikimo rajoną (tėvūniją) 1949 m. pavadino Kudirkos rajonu²⁷³, padarė jį tiesiogiai pavaldų Maironio brigadai ir Prisikėlimo apygardai. Būrys palaikė ryšius su šių vadovybės struktūrų štabais ir Vaclovo Daukanto-*Ryto* partizanais, subūrė ryšininkų ir rėmėjų tinklą, OS grupę, kuriai vadovauti J. Šukys paskyrė to būrio partizaną Praną Taučą. Viktoras Šniuolis-*Vitvytis* vertino J. Šukį-*Liutaurą* kaip drąsų, organizuotą partizaną, daug pastangų de-

²⁷¹ Petro Gadliausko tardymo protokolas, 1950 01 31. – LYA, f. K-1, b./b. 41417/3 t. 1, l. 16–18, 297.

²⁷² Be minėtų brolių Žiogų, J. Šukio-*Gulbino* būriui 1949 m. priklausė: Julius Astasevičius-*Cezoriukas*, Albertas Sauka-*Taifūnas*, *Merkys*, Henrikas Mackevičius-*Ugnis*, Vincas Kučinskas-*Vėsulas*, *Aluitas*, *Poviliukas*, Antanas Šukys-*Varūnas*, Česlovas Butkevičius-*Rimtuolis*, Jadvyga Šukytė-*Birutė*, Zofija Mackevičiūtė, Vladas Svetikas-*Ramūnas*, Šniuolis-*Valentinas*.

²⁷³ Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 05 15. – LYA, f. K-1, b./b. 26712/3, t. 1, l. 28, 113.

Partizanai broliai Šukiai iš Aušrinės (Roglaičių) kaimo

Iš kairės: Jonas Šukys-*Liutauras*, *Gulbinas* (žuvęs 1950 06 05),
Antanas Šukys-*Varūnas* (g. 1920), žuvęs 1950 07 30 Pagumerčio kaime,
Šaukoto apylinkėje (Iš *LYA fondų*)

dantį ryšiams tarp partizanų būrių palaikyti: „1950 m. Prisikėlimo apygardos vadovybei įsikūrus jo būryje, jis aprūpindavo mus viskuo, ko reikėjo mūsų darbui.“ (V. Šniuolio prisiminimai (1997 01 11). Siekdamas lengviau apsirūpinti maistu ir žiemojimo bazėmis, J. Šukio-*Liutauras* būrys prieš žiemą suskildavo į atskiras grupes po 3 partizanus ir kiekviena jų įsirengdavo atskirą bunkerį. Dėl konspiracijos viena grupė nežinojo kitų grupių bunkerių²⁷⁴.

1949 m. pradėjus kurti kolūkius ir dėl to ėmus skursti kaimo žmonėms, partizanai maistu ir svarbesniais buities reikmenimis stengėsi apsirūpinti iš tarybinių ūkių, kolūkių, parduotuvių. Viena iš tokių plačiau žinomų J. Šukio būrio įvykdytų operacijų, puolant sovietines įstaigas, buvo Kiaunorių kaimo kooperatyvo universalinės parduotuvės (tarp Tytuvėnų ir Pakapės) užpuolimas 1949 m. balandžio 29 dieną. Tąsyk jungtinis J. Šukio būrys paėmė iš minėtos parduotuvės apie 200 m įvairaus audeklo, 10–15 kg cukraus, 12 butelių vyno, 12–13 porų avalynės, muilo, popirosų, kanceliarijos ir kitokių prekių, taip pat ir kasoje rastus 1 200 rb, iš viso – turto už 18 295 rb 97 kap²⁷⁵, visa tai nusigabeno į savo stovyklą Mūrų miške prie Šiaulėnų. Iš čia paimto audeklo vėliau Viktorija Dzimidaitė-*Genė* ir Vladas Svetikas siuvo J. Šukio būrio partizanams baltinius, palaidines, uniformas.

²⁷⁴ Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 08 22. – Ten pat, l. 277.

²⁷⁵ LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 5.

Manoma, jog tai Jono Šukio-*Gulbino*
ir Vaclovo Daukanto-*Ryto* partizanų susitikimas Šiaulėnų valsčiuje
Iš dešinės: Petronėlė Banytė-Daukantienė, būrio vadas Jonas Šukys-*Gulbinas*
(ranką laiko kišenėje), 1949 06 24 (Iš LYA fondų)

Tarp būrio akcijų, įvykdytų prieš sovietų valdžios pareigūnus ir asmenis, veikiančius prieš Laisvės kovų sąjūdį, minėtinos: 1949 m. gegužės 24 d. J. Šukio būrys, susišaudęs su Šiaulių rajono sribais Radviliškio rajono Pramonėlės kaime, nukovė sribą Antaną Ambrozaitį, 1949 m. liepos 5 d. Sokmedžių kaime – Šaukoto kolūkio pirmininką D. V. Peškovą (g. 1918), Grinkiškio VK instruktorių Praną Vetriną (g. 1918). 1949 m. rugpjūčio mėnesio 5–6 d. šio būrio sudarytas Karo lauko teismas (KLT) nubaudė mirties bausme 5 Levikain(m)ių kaimo gyventojus (apie tai žr. skyrių „MGB agentūrinė veikla Šiluvos regione“).

Tolesnį J. Šukio būrio likimą lėmė dviejų to būrio kovotojų – Antano ir Adolfo Žiogų – areštas.

Asmeninė brolių Žiogų drama ir jos padariniai. Žiogų šeima – viena iš daugelio Šiluvos krašto šeimų, labiausiai nukentėjusių nuo okupacijos. Rezistencijos kovose žuvo visi 4 sūnūs. 1944 m. broliams Povilui ir Viktorui išėjus partizanauti, jų tėvai, vengdami represijų, 1945 m. paliko savo 34 ha ūkį Šiaulaičių kaime (Radviliškio r.) ir slapstėsi. Trečias Žiogų sūnus Antanas, atsakęs tarnauti okupacinėje kariuomenėje, slapstėsi jau nuo 1944 m. rudens, bet 1945 m. sausio mėnesį buvo susektas, suimtas ir kalintas Šiaulių kalėjime, o tų pačių metų liepos mėnesį, nežinia koku pagrindu, iš arešto paleistas. Sugrįžęs į namus, rado juos tuščius. Kaip benamis klajodamas po kaimus, 1945 m. rugpjūčio mėnesį atsitiktinai susitiko Pridatkų kaime (Šiaulėnų vlsč.) savo brolius: Povilą-*Genį* ir

Būrio vadas Vladas Bližnikas-Grupenis
(Iš Adolfinos Balčiūnaitės archyvo)

Viktora, partizanaujančius Vlodo Bližniko-Grupenio²⁷⁶ būryje (14 partizanų), ir prie jų prisijungė, gavo slapyvardį *Kiškis*. Būrys veikė Radviliškio ir Grinkiškio valsčiuose.

Tų pačių metų spalį V. Bližniko-Grupenio būrys buvo NKVD kariuomenės sumuštas, mūšyje žuvo pats būrio vadas ir P. Žiogas-Genys²⁷⁷. Būrio likučiai, tarp jų Antanas ir Viktoras Žiogai, prisijungė prie Šiluvos valsčiuje veikiančio Povilo Morkūno-Drako būrio. Ketvirtasis jų brolis Adolfas Žiogas, kaip samdinys, tuo metu dirbo pas Tytuvėnų valsčiaus ūkininkus Vaitkevičių ir Vaclovą Mažulį. Partizanaujančių brolių įkalbėtas jis 1946 m. kovo 11 d. irgi įstojo į P. Morkūno-Drako, *Mykolo* būrį²⁷⁸. Visi trys Žiogai kovėsi garsiajame Palapišės mūšyje 1946 m. liepos 6 dieną.

Vadovavimą būriui perėmus Leonui Caporkui-Žirgūnui, šiame būryje Žiogai partizanavo iki 1948 metų. Po nesėkmingų Piktonių kaimo kautynių 1948 m. rudenį, kai iš būrio išėjo 4 partizanai (Pranas Juška-Papūnis (skyriaus vadas), Pranas Taučas-Avietė, Jonas Svetikas-Bėgūnas ir Pranas Savickas-Naras), būryje likę 3 broliai Žiogai. 1949 m.

²⁷⁶ V. Bližnikas-Grupenis, gimęs Lenkaičių k. (Šaukoto apyl.), žuvo 1945 09 23 Žilaičių k. (Tytuvėnų vlsč.). Ne kartą stovyklavo Dionyzo Balčiūno sodyboje Grigalaičių k. (A. Balčiūnaitės prisiminimai (2017 09 19)).

²⁷⁷ P. Žiogas (g. 1921) su dar 1 partizanu žuvo ir sudegė Žiogo sodybos daržinėje (Rekštiškės k., Šiluvos apyl.). Žr.: Onos Svetikaitės-Jurgelienės-Birutės prisiminimai. – *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius, 2006, d. 5, p. 271.

²⁷⁸ Adolfo Žiogo tardymo protokolas, 1950 05 14. – LYA, f. K-1, b./b. 26712/3, t. 2, l. 16.

kovą jie prisijungė prie J. Šukio-*Gulbino* būrio ir jame kovojo iki 1950 m. gegužės 13 dienų. Iš jų Antanas Žiogas-*Birūtėnas* J. Šukio būryje ėjo Bendrosios dalies viršininko, Kudirkos rajono partizanų KLT pirmininko, nuo 1950 m. kovo mėnesio – žvalgybos ir ryšių viršininko pareigas. Pasižymėjo literatūriniais gabumais: rašė eiles, dienoraščio tipo literatūrinius užrašus (dalis jų skelbta „Laisvės kovų archyve“, dalis saugoma jo baudžiamosios bylos t. 6 ir 8). Čia įdedu kelias ištraukas iš *Birūtėno* eilėraščių:

— — —

*Tarsi viešnia tu išeini ir nebegrįžti,
Išėjusi baltų beržų taku...
Kokiam kely suklyps tava jaunystė?
Ir mėlynakė nepaklaus: Kur tu?
Vaidensis tau plaukai, ilgi, šilkiniai,
Ir liūdnas žvilgsnis skaidriame veide.
Sakyk, kodėl pasaulis šitoks pilkas?
Kodėl jame nėra džiaugsmo be tavęs?
Nejaugi niekad, niekad nesugrįši?
Ir nepažvelgsi niekad į akis?
Tave mylėsiu, kol užges jaunystė,
Ir lauksiu, kol mirtis užmerks akis...*

1950 02 22

(Iš LYA, *Antano Žiogo ... b./b., t. 8, p. 80.*)

— — —

*Vos 20 metų sulaukę,
Apleidę gimtinę-namus...
Paimk į rankas automatą
Ir eiki su juo į miškus!
Mes laisvėje gimę, užaugę,
Skriaudėjams nelenksim galvos.
Ryžtingai dėl laisvės kovosim,
Jaunystę aukosim dėl jos.
Be laiko nuvysta jaunystė
Ilgoj nelygioj kovoje.
Ir rankos kai kam jau nusvyra,
Belaukiant Tėvynės laisvos...*

Antanas Žiogas-*Birūtėnas* 1949 m. rugsėjo 6 d. buvo apdovanotas Maironio rinktinės vado Juozo Paliūno-*Ryto* „Padėka už gerą pareigų atlikimą“²⁷⁹. Būrio vado J. Šukio-*Liu-tauro* ir Prisikėlimo apygardos vado P. Morkūno-*Drako* pavestas jis 1949 m. kartu su dar 2 to būrio partizanais Albertu Sauka-*Merkiu* ir Henriku Mackevičiumi-*Laisvūnu* nagrinėjo Mūrų miške (Šiaulėnų vlsč.) įtariamų bendravimu su MGB asmenų Leonoros Valantinavičiūtės, Petro Danieliaus, Salomėjos ir Antosės Makreckaičių, Aleksandro Radvilūnienės bylas ir šiuos asmenis nuteisė aukščiausia bausme.

Antano ir Adolfo Žiogų areštai. Antanas ir Adolfas Žiogai kartu su savo broliu Viktoru-*Dunojumi* ir jo žmona Janina Dzimidaite (g. 1931), kaip atskira Jono Šukio-*Gulbino* būrio grupė, 1950 m. pavasarį buvo įsirengę atskirą bunkerį (2 × 2 × 1 m) eglynėlyje netoli Mūrų dvaro (Šiaulėnų vlsč.). Bunkerį maskavo ant jo pasodintas lazdynas. Grynas oras įeidavo į bunkerį pro lapės ar barsuko ola²⁸⁰. Norėdami pasikeisti susidėvėjusius drabužius, Antanas ir Adolfas Žiogai 1950 m. gegužės pradžioje susitarė su partizanų rėmėju Blože iš Šiaulaičių kaimo (Šiaulėnų vlsč.), kad šis paruoštų jiems 1,5 cnt ruginių miltų, iš kurių jie ketino išvirti samagono ir, jį pardavę, nusipirkti drabužių. Gegužės 13 d. vakare, palikę bunkeryje savo brolių V. Žiogą-*Dunojų* su žmona, jie atėjo

²⁷⁹ LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 6, l. 1.

²⁸⁰ Ten pat, t. 1, l. 207–208.

Broliai Žiogai – Jono Šukio-*Liutauro* būrio partizanai
Iš kairės: Antanas-*Birūtėnas* ir Viktoras-*Dunojus*
(Iš LYA fondų)

pas J. Šukio-*Gulbino* ryšininką Leoną Bajarauską-*Baroną* – vietinio kolūkio sandėlininką – pastotės minėtiems miltams parsivežti, nes būtent L. Bajarausko sodyboje ir ketino gaminti samagoną. Pasirodė, L. Bajarauskas (g. 1919), Stasio, jau nuo 1949 m. buvo užverbuotas Radviliškio MGB agentu *Saratovu* ir jam buvo pavesta nugirdyti apsilankančius partizanus, kad MGB galėtų juos suimti arba nužudyti²⁸¹.

Agentas būtent taip ir pasielgė. Broliai Žiogai, pavaišinti L. Bajarausko samagonu (tikėtina, su tam tikru MGB paruoštu priedu), apsinuodijo ir, vos pasiekę Mūrų miško pakraštį, giliai užmigo. Čia juos 1950 m. gegužės 14 d. 3 val. nakties užtiko MGB kareiviai (galbūt paties agento iškviesti). Partizanai buvo tokios būklės, kad nepajėgė priešintis. Jie buvo paimti gyvi su ginklais ir lauko kuprine, joje – 24 dokumentai, daugiausia partizanų KLT apklausos protokolai, taip pat A. Žiogo-*Birūtėno* „Užrašai“ (40 lapų) ir eilės²⁸².

Antano ir Adolfo Žiogų suėmimą emgėbistai, kaip ir kitais atvejais, laikė didele paslaptimi, nes tikėjosi ir juos panaudoti operatyviniais tikslais. Tuo metu agentas L. Bajarauskas-*Saratovas* pranešė emgėbistams, kad bunkeryje likęs Žiogų brolis Viktoras

²⁸¹ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1437, l. 85; f. K-19, ap. 1, b. 1116, l. 157; b. 1117, l. 53. L. Bajarauskas-*Saratov* MGB/KGB įskaitoje buvo iki 1960 m. Žr. internetinį KGB agentų sąrašą kgbveikla.lt

²⁸² MGB karinės operatyvinės grupės aktas, surašytas Mūrų miške sulaikant Antaną ir Adolfą Žiogus, 1950 05 14. – LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 1, l. 11. Teisme Antanas Žiogas sakė: „Buvome L. Bajarausko pakviesti vakarienes ir atsi-budome saugume.“

Žiogas-Dunojus nežino, jog abu jo broliai suimti, vaikšto be ginklo po Šiaulaičių ir Ge-lažių kaimus ir ieško savo brolių. Tarp partizanų pagalbininkų ėmęs plisti gandas, kad Antanas ir Adolfas Žiogai neva savanoriškai legalizavosi ir dabar veikia išvien su MGB, o jų brolis Viktoras neva irgi veikia MGB naudai: renkąs žinias per savo švogeri Antaną Raugelį iš Šiaulaičių kaimo. Apsidžiaugę šiuo gandu, emgėbistai pavedė savo agentams *Saratovui* ir *Guzikui* tuos gandus stiprinti, kad sukelti nepasitikėjimą V. Žiogu ir jo žmona ir kad patys partizanai juos likviduotų²⁸³.

Emgėbistų tardomas A. Žiogas-*Birūtėnas* iš pradžių nurodė tik savo senąjį bunkerį, kuriame jau niekas negyveno, bet neparodė bunkerio, iš kurio jiedu išėjo ir kuriame liko brolis V. Žiogas-Dunojus su žmona J. Dzimidaite. Pastarasis, nežinodamas padėties dingus broliams, gyveno tame bunkeryje iki 1950 m. liepos 26 dienos. A. Žiogas-*Birūtėnas* jų bunkerį nurodė tik 1950 m. rugpjūčio 23 d., kai Viktoro ir jo žmonos ten jau nebebuvo. Bunkeryje MGB rado tik 22 fotonegatyvus, iš jų paskui spausdinosi partizanų nuotraukas²⁸⁴.

Vėliau Antanas ir Adolfas Žiogai, neišlaikę žiaurių kankinimų²⁸⁵, ėmė teikti informaciją apie savo kovos draugus. Šių žinių pagrindu MGB 1950 m. gegužės 14 d. iškviėtė į susitikimą A. Žiogo-*Birūtėno* vardu per ryšininkę Danutę Bosaitę-*Mėnuliuką* J. Šukio-*Gulbino* būrio, Kudirkos rajono Ryšių skyriaus vadą Julijų Astasevičių-*Jūrėną* (*Žygūną*, *Cizoriką*) (g. 1920 m.) iš Pyragių kaimo (Šiluvos vlsč.), Vincą Kučinską-*Aluitą* ir Vladą Svetiką-*Diemedį*. Šiems 1950 m. liepos 7 d. 1 val. 30 min. nakties atėjus susitikti su A. Žiogo-*Birūtėnu* į sutartą vietą (į ištremto į Sibirą ūkininko sodybą Minautuvos k., Šiaulėnų vlsč.), emgėbistai iš pasalos juos nušovė²⁸⁶.

Žiaurių kankinimų palaužtas A. Žiogas-*Birūtėnas* 1950 m. gegužės 18 d. išvardijo 163 partizanų pagalbininkus iš Šiaulėnų, Šaukoto ir Žansaičių kaimų²⁸⁷. Tuo remdamiesi, emgėbistai 1950 m. rugpjūčio 25–26 d. suėmė 11 aktyvių rėmėjų, nužudė Jono Šukio-*Gulbino* būrio 8 partizanus, taip pat ir – ir patį būrio vadą Joną Šukį-*Gulbiną*²⁸⁸. Šis žuvo 1950 m. birželio 7 d. kartu su Albertu Sauka-*Merkiu*, MGB kareiviams apsupus Puidoko sodybą Pivoraičių kaime (Tytuvėnų vlsč.)²⁸⁹. Po mėnesio, 1950 m. liepos 30 d., susidūrus su kariuomene Šaukoto apylinkės Pagumerčio kaime, žuvo ir J. Šukio brolis Antanas Šukys-*Varūnas* kartu su kitais 3 partizanais: Henriku Mackevičiumi-*Laisvūnu*, Pranu Stoškumi-*Vėju* iš Viktoro Bakanausko būrio ir dar vienu neatpažintu partizanu²⁹⁰. Ar šios žūtys irgi buvo susijusios su Žiogų išdavystėmis, nėra žinoma.

Apie tai, kad Antanas ir Adolfas Žiogai žiauriai tardomi galiausiai palūžo, kai kuriuos partizanus įspėjo Vaclovo Daukanto-*Ryto* partizanė Petronėlė Banytė-Daukantienė. Ji

²⁸³ Radviliškio rajono MGB susirašinėjimai su Šiaulių srities MGB 2-N valdyba (1950 m.). – LYA, f. 3, b. 199/39, l. 43.

²⁸⁴ LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 5, l. 26.

²⁸⁵ „Mes iš gretimos kameros matydavome, kaip šiuos vyrus [Antaną ir Adolfą Žiogus – A. V.] sudaužytus, be sąmonės vilkdavo koridoriu ir meste įmesdavo į kamerą kaip kokius maišus.“ (Onos Svetikaitės prisiminimai, p. 282.)

²⁸⁶ LYA, f. 3, b. 199/39, t. 3, l. 40.

²⁸⁷ LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 1.

²⁸⁸ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 458, l. 163.

²⁸⁹ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 312.

²⁹⁰ Radviliškio rajono MGB susirašinėjimas su Šiaulių srities MGB 2-N skyriumi, 1950 07. – LYA, f. 3, b. 199/39, l. 5.

nežinodama, kad Jonas Baltkojis iš Vičiaių kaimo yra MGB agentas *Petras*, atėjusi pas jį 1950 m. rugpjūtį ragino nebendrauti su broliais Žiogais, nes „jie pasidavė rusams ir dabar kartu su jais naikina partizanus.“²⁹¹ Žiogai, MGB verčiami, buvo parašę laišką ir P. Banytės vyrui V. Daukantui-*Rytui* kviesdami ir jį į susitikimą. Šis jau ketino vykti, bet, laiku išpėtas, į susitikimą nenuėjo²⁹². Sovietų Karo tribunolas abu brolius Žiogus – Antaną ir Adolfą – 1951 m. vasario 22 d. pasmerkė mirti (jiedu sušaudyti 1951 m. liepos 7 d., kūnai užkasti Tuskulėnuose)²⁹³.

Trečiasis jų brolis Viktoras Žiogas-*Gyls*, *Dunojus* žuvo mūšyje. Jis kartu su žmona J. Dzimidaitė-*Svajone*, pasitraukę iš minėto bunkerio, kurį laiką stovyklavo Kazio Dailidės sodyboje Simoniškių kaime (Tytuvėnų apyl.). Čia juos susekė kitas jų aplinkai artimas žmogus – MGB agentas slapyvardžiu *Žukauskas*. Iš pokalbio su V. Žiogu agentas 1950 m. lapkričio 27 d. sužinojo, jog partizanai šioje sodyboje liks bent iki lapkričio 29 d. Kitą dieną (lapkričio 28 d.) minėtą sodybą apsupo MGB kareiviai. Viktoras Žiogas-*Dunojus*, būdamas beveik beginklis, bandė atsisąudyti iš pistoleto TT, bet netrukus žuvo, jo žmona Janina Dzimidaitė-Žiogienė pateko į nelaisvę²⁹⁴ ir 1951 m. balandžio 7 d. išsiųsta 10 metų į Sibiro lagerius, paleista į laisvę 1956 m. birželio 27 dieną.

4. Alberto Stoškaus-*Dainoto* drama

Albertas Stoškus (Stoškevičius) (g. 1920 m. vasario 24 d. Tautušių k.), Kazimiero, gyvenimo Pažiobrio kaime (Šiluvos vlsč.), kur jo tėvai 1937 m. buvo nusipirkę 40 ha žemės. Stoškevičiai laikė save lenkais ir savo pavardę rašė *Stoszkiewicz*. Vokiečių okupacijos metais, vengdami vokiečių represijų prieš lenkus, savo pavardę sulietuvino į Stoškai ir ėmė vadintis lietuviais. Albertas Stoškus 1941 m. vedė Feliciją Andriuškevičiūtę, 13 ha ūkininko dukrą iš kaimyninio Švelnių kaimo, ir ten persikėlė gyventi.

Sugrįžus sovietams, jo namus nuo 1947 m. kovo ėmė lankyti vietos partizanai: Antanas Ragauskas-*Ragelis*, Mečislovas Bankauskas-*Puškinas*, Romualdas Pracišauskas-*Hamiras* iš Vainotiškės. A. Stoškus juos valgydino ir slėpė savo sodyboje. Kartą šie partizanai atvežė jam 300 kg grūdų ir prašė juos parduoti Raseinių turguje. Tačiau, nespėjęs grūdų išvežti, juos po 2 dienų daržinėje aptiko sodybas kratantys MGB kareiviai. A. Stoškų sulaikė ir vežėsi į Šaukotą. Pakeliui jis smogė sargybiniui ir, iššokęs iš mašinos, dingo Šaukoto pelkėse. Po kurio laiko sutikęs minėtus partizanus, jiems pranešė apie nelaimingą nutikimą su grūdais ir įstojo į R. Pracišausko-*Hamiro* būrį slapyvardžiu *Robertas*, vėliau žinomas kaip *Lapelis*, *Alanas*, *Duanas*, *Dainotas*, *Smūgis*...²⁹⁵ Iš pradžių buvo apginkluotas dvivamzdžiu medžiokliniu šautuvu, vėliau – rusišku kulkosvaidžiu. Kartu su

²⁹¹ MGB agento Jono Baltkojo-*Petro* pranešimas, 1950 08 24. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1032, l. 21.

²⁹² Ten pat.

²⁹³ LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 7, l. 231.

²⁹⁴ Tytuvėnų rajono MGB kovos su pagrindžiu suvestinė, 1950 m. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 427, l. 195.

²⁹⁵ Sovietų valdžia, veikusi teroristams būdingais įkaitų grobimo metodais, sužinojusi, jog A. Stoškus partizanauja, jo artimuosius – tėvą, 3 seseris (Marytę, g. 1924, Vladislavą, g. 1928, Juliją, g. 1931), brolių Antaną (g. 1922) ir paties Alberto mažametį sūnų Antaną (g. 1943) 1947 m. ištrėmė į Sibirą.

Partizanas Albertas Stoškus-*Dainotas* iš Pažiobrio kaimo, skyriaus vadas
(Iš *Petro Pociaus archyvo*)

R. Pracišausko būriu A. Stoškus dalyvavo garsiam *Ūturių* spirito gamyklos antpuolyje 1947 m. birželio 17 d., kai iš gamyklos buvo paimta apie 4 000 l spirito ir 18 t grūdų²⁹⁶. 1948 m. kovo mėnesį žuvus R. Pracišauskui-*Hamirui*, A. Stoškus kurį laiką partizanavo Jono Šukio-*Gulbino*, vėliau – Jono Boso-*Don Kichoto*, *Dovydo*, *Napoleono* iš Daužnagių būriuose. 1948 m. lapkritį perėjo į Viktoro Bakanausko-*Vytauto* būrį ir buvo paskirtas to būrio tiekimo viršininku. 1951 m. gegužę padalijus V. Bakanausko būrį į 2 skyrius, vienam iš jų, pavadintam Lukšio vardu, vadovauti Maironio brigados vadas Vytautas Sankauskas-*Daukantas* paskyrė A. Stoškų, suteikė jam seržanto laipsnį. Lukšio skyriui tuo metu priklausė 7 partizanai: Antanas Vaštakas-*Romas*, Stasys Nekrošius-*Girėnas*, M. Bankauskas-*Vimantas*, Vaclovas Pužauskas-*Darius*, Aleksas Šniukšta-*Maironis*, Šimkus ir *Tilvikas*. Skyrius veikė Aukštoliukų (Betygalos vlsč.), Bardiškių, Leonavos, Maižiškių, Burbiškių, Palaknio, Rekštiškės (Šiluvos vlsč.), Ginčų (Radviliškio r.), kai kurių Grinkiškio kaimų teritorijose, buvo pavaldus Mindaugo tėvonijai ir Prisikėlimo apygardai. Povilo Lukšio brigados laikinojo vado Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* pavestas, A. Stoškus rinko šios brigados štabui maistą, pinigus, žinias apie rusų armijos judėjimą, žmonių nuotaikas, MGB

²⁹⁶ LYA, f. 979, ap. 11, b. 4, l. 1; f. K-1, Alberto Stoškaus-Stoškevičiaus b./b. 26510/3, t. 1, l. 24; t. 7, l. 52.

tardymo metodus, registravo suimtus ir ištremtus į Sibirą Šiluvos regiono žmones, supirkinėjo popierių ir kanceliarijos reikmenis brigados štabo laikraščiu leisti. Jam buvo pavesta likviduoti ginkluotus plėšikus, partizanų vardu apiplėšinėjančius vietos gyventojus. 1951 m. sausį, susitaręs su Paluknio kolūkio pirmininku Pociumi, gavo partizanams 1 t grūdų, dar 1 t tais pačiais metais išrūpino iš neįvardyto kolūkio Liepkalnio kaime (Šiluvos vlsč.). Maironio brigados vado V. Sankausko-*Daukanto* pavestas, 1951 m. lydėjo LLKS tarybos prezidiumo pirmininką Joną Žemaitį-*Dėduką* į susitikimą Šiaulių rajone su ten veikiančios Kunigaikščio Žvelgaičio brigados vadu. Palaikė gana sudėtingą ryšį tarp Vakarų srities Jūros, Prisikėlimo apygardos ir Povilo Lukšio brigados štabų.

LLKS tarybos Visuomeninės dalies vadas Juozas Šibaila-Merainis, teikdamas 1951 m. A. Stoškų, kaip Mindaugo tėvonijos Lukšio skyriaus vadą, „aukštesniam Laisvės Kovų apdovanojimui“, apibūdino jį kaip „energingą, nuovokų partizaną, nepriekaištingą užduočių vykdytoją ir ryžtingą organizatorių.“²⁹⁷ Šias partizano savybes jis ne kartą buvo įrodęs. A. Sankausko liudijimu, 1949 m. A. Stoškaus būrį (12 partizanų), stovyklaujantį Maižiškių kaime, ūkininko Juozo Grigo sodyboje, daržinės paliepyje, apsupo kareiviai ir sribai, reikalavo pasiduoti. Partizanų vadas A. Stoškus suriko „Pasiduodame!“ ir numetė šautuvą. Kareiviai subėgo į daržinę. Tuo metu kiti partizanai paleido kulkosvaidžių ugnį, nukovė 4 kareivius ir 6 sribus. Kilus sąmyšiui, partizanai be nuostolių pasitraukė.²⁹⁸ Kautynėse su kariuomene Albertas Stoškus buvo 5 kartus sužeistas²⁹⁹ dalyvavo 7 akcijose prieš laisvės kovotojus veikusius asmenis.

Elžbietos Kalvaitytės išdavystė. 1952 m. kovo mėnesį MGB kareiviams ir čekistams tikrinant Martinaičių kaimo sodybas, neapeita ir to kaimo mokykla, kur mokytojavo Elžbieta Kalvaitytė. Emgėbistų apklausama ji pasisakė žinanti, pas ką partizanai užėina, bet bijanti apie tai parnešti MGB. Šiuo atvirumu mokytoja jau netiesiogiai pasisiūlė bendradarbiauti. Užuominą emgėbistai iš karto suprato ir čia pat mokytoją užverbavo MGB agente slapyvardžiu *Mykolas*, jai priskyrė atskirą saugumo operatyvininką. Per vieną jų susitikimą Kalvaitytė prisipažino, kad nuo 1951 m. lapkričio mėnesio yra užmezgusi ryšį su toje apylinkėje veikiančio partizanų skyriaus vadu *Dainotu* (Albertu Stoškumi), šis ja besidomintis ir kaip moterimi. Ji rašanti eilėraščius ir per A. Stoškų juos siuntinėjanti Prisikėlimo apygardos leidžiamam laikraščiu „Prisikėlimo ugnis“, pasirašinėjanti *Pušaitės*, *Laisvės dainos* slapyvardžiais. Ji išdavė kai kuriuos partizanų rėmėjus ir ryšininkus, sutiko išduoti ir patį A. Stoškų. Emgėbistas ją pamokė, kaip rodyti didesnę iniciatyvą, kad partizanai lankytųsi reguliariai. Po šio „pamokymo“ A. Stoškus iš tiesų ėmė dažniau lankytis, atnešinėti partizaniškų laikraščių, o juos Kalvaitytė nunešdavo emgėbistams peržiūrėti.

Naujai agentei patikrinti emgėbistai užverbavo kitą agentą *Kiškę* ir šis patvirtino iš agentės Kalvaitytės gaunamų duomenų patikimumą. Jai buvo pavesta atlikti operaciją „*Neptūn*“:

²⁹⁷ Alberto Stoškaus tardymo protokolai, 1952 m. – LYA, f. K-1, Viktoro Šniuolio b./b. 28600/3, t. 2, l. 6, 9, 11–12; LLKS Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-*Merainio* raštas Prisikėlimo apygardos vadui, 1951 12 10. – *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 106.

²⁹⁸ Antano Sankausko (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 08 01 Šiluvoje. Alberto Stoškaus tardymo protokolai, 1952 07 15 ir 1954 02 06. – LYA, Viktoro Šniuolio b./b., t. 2, l. 6, 11.

²⁹⁹ Alberto Stoškaus tardymo protokolai, 1952 07 15 ir 1954 02 06. – LYA, Viktoro Šniuolio b./b., t. 2, l. 6, 11.

agentė turėjo apnuodyti partizaną specialiai paruošta degtine ir perduoti jį emgėbistams gyvą. Sutarė: ženklas, jog agentė įvykdė užduotį, bus atitraukta lango užuolaida.

Po kurio laiko agentė E. Kalvaitytė-Mykolas pranešė emgėbistams, kad A. Stoškus ateis pas ją 1952 m. naktį iš liepos 10 į 11 dieną. Gavusi šį pranešimą, emgėbistų grupė slapta atvyko į sutartą vietą. Iki aušros ši grupė negavo iš agentės jokių signalų, o 4 valandą pasiūstas stebėti agentės lango operatyvinis darbuotojas pranešė, kad agentė Kalvaitytė užduotį įvykdė: panaudojo migdomąją priemonę „*Neptūn*“.

Kadangi jau visai aušo ir partizanų vado nebuvo kaip iš namo nepastebimai išnešti, emgėbistai suorganizavo partizanų paieškas gretimose sodybose, o agentės name inscenizavo vieno iš kareivių „netikėtą susirgimą“ ir tuo pretekstu iš agentės namų slapta automašina išgabeno A. Stoškų į Šiaulius. Pati agentė pasislėpė krūmuose, o vėliau buvo išvežta į Dotnuvą.

Emgėbistai per kratą rado pas A. Stoškų 62 partizanų nuotraukas, šautuvą SVT (padidintos greitošaudos rusiškas Tokariovo pusiau automatinis šautuvas su 10 šovinių dėtuve), pistoletą „*Parabellum*“, 35 šovinius ir įvairią dokumentaciją: 172 partizanų dokumentus, 2 užrašų bloknotus (42 p. ir 49 p.), kalendorinę užrašų knygutę su įvairiais įrašais (96 p.), sąsiuvinį su KLT apklausų protokolais, cheminiu pieštuku rašytą partizano dienoraštį, brošiūrą „Partizano taku“, mašinėle spausdintus partizanų eilėraščius, kurie prasideda „Ant Dubysos“ ir baigiasi „Laisvai dainuok, sese, Tėvynei Lietuvai“ (50 p.), kitą partizano dienoraštį (12 p.). Šių dokumentų šiandien A. Stoškaus byloje nėra³⁰⁰.

A. Stoškaus suėmimą emgėbistai laikė didele paslaptimi, tikėdamiesi jį panaudoti provokacijoms prieš partizanus. Norėdami įsitikinti, ar nėra žinoma apie jo suėmimą, pasiuntė jau minėtą agentę *Kiškę* klaidinti partizanų rėmėjas Čeblauskienę, Vincevičiūtę ir ryšininką Nekrošių. Agentas klausinėjo, ar jie nežino, kur dingo A. Stoškus. Siekdami dar labiau nukreipti galimą įtarimą nuo agentės Kalvaitytės, emgėbistai jai įteikė neva A. Stoškaus laišką, kurį ji turinti perduoti partizanų rėmėjai Vincevičiūtei. Dėl šios MGB klastos partizanai kurį laiką iš tiesų neturėjo žinių apie Stoškų ir jo dingimo aplinkybes.

Jau kitą dieną (liepos 12 d.) Šiauliuose A. Stoškus buvo griežtai tardomas. Tačiau per pirmas 4 sulaukymo dienas A. Stoškus išlaikė kankinimus, neišdavė jam žinomų Povilo Lukšio brigados ir Mindaugo rajono vadovybių bunkerių. Dėl šio delsimo šių junginių vadams pavyko pasitraukti, ir vėliau A. Stoškaus nurodytose vietose MGB nepavyko užtikti partizanų. Iki 1952 m. spalio 16 d. A. Stoškus formaliai nebuvo suimtas. MGB bandė jį naudoti operatyviniais tikslais naujoms partizanų slaptavietėms nustatyti. A. Stoškus sutiko parodyti tik tuos bunkerius, kuriuos partizanai jau seniai buvo palikę: vieną iš jų – 1952 m. liepos 22 d. Žaiginio miške 17 kvartale (2,5 × 1,5 × 1 m)³⁰¹. 1952 m. liepos 14 d. jis nurodė dar kelis bunkerius, tarp jų ir Lukšio brigados štabo bunkerį Balandiškių kaime (Radviliškio r.), Sajaus sodyboje. Bet ir iš šio bunkerio partizanai jau buvo pasitraukę. A. Stoškus atsisakė emgėbistams paaiškinti ir savo dienoraštyje įrašytus faktus. Būdamas būryje, jis rašė dienoraštį tikėdamasis, kad kada nors jį galės paskaityti jo

³⁰⁰ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, t. 7, l. 103, 154–155.

³⁰¹ Ten pat, l. 1.

sūnus, tuo metu esantis Sibiro tremtyje, ir sužinos, koks buvo jo tėvas, ką veikė būryje. Norėjo auklėti sūnų lietuviybės, patriotizmo, antisovietine dvasia. Dienoraštyje smerkė sovietų valdžią, kolūkius.

Vėliau kankinamas A. Stoškus išvardijo 77 ryšininkų ir rėmėjų pavardes, taip pat prasarė apie Aleknaičių miškuose (Betygalos vlsč.) esančią Nemuno būrio stovyklą. Nors A. Stoškus vedė kareivius į priešingą pusę, tačiau kareiviai, eidami plačia grandine, partizanus užtiko: žuvo Alfonsas Ožekauskas, broliai Aleksas ir Kazys Šniukštos. Dėl to susikrimtęs, A. Stoškus bandė nusižudyti: gėrė kalkių ir cukraus tirpalą, bet tik susigadino skrandį ir paskui nebegalėjo valgyti karšto maisto³⁰².

1953 m. vasario 18 d. Albertas Stoškus buvo atvežtas į Šiaulių kalėjimą, kur jam buvo paskelbtas sovietų Karo tribunolo nuosprendis – mirties bausmė sušaudant (įvykdytas 1953 m. birželio 28 d. Maskvoje, Butyrkų kalėjime). SSRS Aukščiausiojo Teismo karinė kolegija 1953 m. birželio 20 d. buvo pavedusi kitoms represijų struktūroms surasti „tėvynės išdaviko“ A. Stoškaus pilnamečius šeimos narius ir juos represuoti³⁰³. Bet po kelių dienų (birželio 29 d.) atšaukė šį nurodymą, nes esąs tuo klausimu išleistas SSRS AT Prezidiumo amnestijos įsakas.

5. Leono Caporkaus būrys

Juozo ir Elenos Caporkų šeima iš Plekaičių kaimo (Šiluvos vlsč.), kaip ir daugelis kitų Lietuvos šeimų, sudėjo aukas ant Lietuvos laisvės aukuro. Šeimoje augo 4 sūnūs (Leonas, Jonas, Antanas ir Stasys) ir visi vienaip ar kitaip buvo susiję su pokario rezistencija. Iš jų Leonas Caporkus (g. 1915), per vokiečių okupaciją tarnavęs policininku Vilniuje, vėliau Radviliškio geležinkelio, išėjo partizanauti 1944 m., vadovavo įvairaus organizacinio lygio partizanų junginiams. Jo mama E. Caporkienė didžiavosi sūnumi, laikė jį didvyriu, pati 1954 m. kalėjo Vorkutos lageriuose. Kitas jos sūnus Antanas Caporkus NKVD buvo suimtas 1944 ar 1945 m. ir žiauriai nukankintas Šiluvos ar Raseinių kalėjime. Trečias sūnus Stasys Caporkus žinomas kaip aktyvus Povilo Morkūno būrių ryšininkas slapyvardžiu *Mėnulis*, emgėbistų suimtas, bet verbavimams nepasidavęs, kalėjo Sibiro lageriuose.

L. Caporkus, 1944 m. lapkričio mėnesį įstojęs į P. Morkūno būrį, partizanavo *Šarūno*, *Žirgūno*, *Donelaičio* slapyvardžiais. 1946 m. P. Morkūną paskyrus Raseinių rinktinės II kuopos vadu, būrio vado pareigas perėmė L. Caporkus³⁰⁴. Veikė Šiluvos, Šiaulėnų, Tytuvėnų ir iš dalies Grinkiškio valsčiuose. Jo būriui priklausė 3 broliai Žiogai, šiluviškiai P. Juška-*Papūnis* ir P. Taučas-*Avietė*, J. Astasevičius-*Cezorskis* (23 m.) iš Pyragių kaimo (įstojo 1947 m.), Pranas Savickas-*Naras* (25 m.), Elena Januškaitė-*Banga* (24 m.)³⁰⁵, Bronius Muklickas-*Linksmutis*, *Girūnas* iš Gelažių kaimo ir kt. Palaikė ryšius su Žaiginio apylin-

³⁰² Kameros agento *Jonikaičio* agentūrinis pranešimas Šiaulių MGB skyriui, 1952 10 30. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1036, l. 39; *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 80.

³⁰³ LYA, Alberto Stoškaus b./b., t. 7, l. 41.

³⁰⁴ Prano Taučo tardymo protokolas, 1948 08 24. – LYA, f. K-1, Prano Juškos, Prano Taučo ir kt. b./b. 42189/3, t. 1, l. 243.

³⁰⁵ LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 2, l. 231.

Juozo Caporkaus laidotuvės, apie 1944–1945 metus

Iš dešinės: partizanas Leonas Caporkus-Žirgūnas, Antanas Caporkus, Elena Caporkienė, Jonas Caporkus, partizanų ryšininkas Stasys Caporkus-Mėnulis
(Iš Aleksandros Radzevičiūtės-Caporkienės archyvo)

kėse veikusiu Romualdo Pracišausko-*Hamiro* būriu ir su Domo Kraujalio-*Šturmo* būriu (veikė Tytuvėnų vlsč.)³⁰⁶. 1948 m. L. Caporkus buvo įrengęs Kunigiškių kaime (Šiaulėnų vlsč.), Stasio Šikšnio sodyboje, keliems partizanų būriams bendrą bunkerį-ligoninę, jos felčerių paskyręs savo būrio partizaną P. Taučą-*Avietę*, *Zamalį*, nors ir neturintį medicininio išsilavinimo. Tame bunkeryje 1948 m. gydėsi sergantys ir sužeisti partizanai (Antanas Žiogas-*Aldevidas*, R. Pracišausko-*Hamiro* būrio partizanas Pranas Stoškus-*Buteliukas*...). Vaistų ligoniams gaudavo iš Šiaulėnų gydytojo Ramanausko, kuris ir pats ateidavo į Žansaičių kaimą teikti partizanamis medicinos pagalbą.

1948 m. rugpjūtį Maironio brigados vadas P. Morkūnas-*Rimantas* L. Caporkaus-*Žirgūno* būrį reorganizavo į 2 grupes: vienai grupei vadovauti paskyrė Joną Šukį-*Gulbiną*, kitai – Antaną Žiogą-*Birūtėną*, o patį L. Caporkų – vadovauti partizanų Gedimino rajonui, vėliau – Prisikėlimo apygardos štabo apsaugos grupei. Gedimino rajonui buvo pavaldūs 3 partizanų skyriai: 1. P. Juškos-*Papūnio*, 2. *Patrimpo* (10 partizanų) ir 3. Jono Petraičio-*Našlaičio* 3 asmenų grupė.

Apie L. Caporkų-*Žirgūną*, kaip sumanų ir ištvermingą partizaną, yra išlikę įvairūs jį pažinojusių ryšininkų ir rėmėjų išpūdingi ar net neįtikimi prisiminimai. Buvusi partizanų ryšininkė Ona Svetikaitė-Jurgelienė-*Birutė* prisiminė: „1946–1947 m. žiemą iš Plekaičių kaimo pas mus į Stelmokų kaimą (Šiaulėnų vlsč.) atbėgo Leonas Caporkus vienomis

³⁰⁶ Prano Taučo tardymo protokolas, 1949 05 03. – LYA, f. K-1, b./b. 42189/3, t. 1, l. 135.

Būrio vadas Leonas Caporkus-Žirgūnas,
vilkintis Nepriklausomos Lietuvos kario uniforma
(Iš Aleksandro Radzevičiūtės-Caporkienės archyvo)

Leono Caporkaus-Žirgūno partizanai

Iš kairės: 1. Vincas Kučinskas, 2. Adolfas Žiogas-Šachtas,
3. Leonas Caporkus-Žirgūnas, 4. Česlovas Butkevičius-Rimtuolis, 5. neatpažintas
(Iš knygos „Laisvės kovų ir netekčių metai“, 2016, 2 dalis)

Aleksandra Radzevičiūtė-Caporkienė (dešinėje), jos sūnus Antanas Caporkus-Stoškus (g. 1947) ir jį auginusi Elena Radzevičiūtė-Stoškienė
(Iš Karolinos Radzevičiūtės archyvo)

apatinėmis kelnėmis, basas. Pasirodo, jis užėjo į savo namus persirengti. Mamos padedamas, apsiprausė, persivilko apatinius drabužius ir, nebaigęs rengtis, staiga pamatė, kad pagal langus jau vaikšto rusų kareiviai. Jis užsimetė ant pečių milinė, šoko pro langą, bet milinė kur tai užsikabino už palangės ir ten liko. Pats puolė į laukus plikas kaip stovi. Kareiviai ėmė į jį šaudyti, bet jo balti apatiniai susiliejo su snieguotų laukų fonu ir jam pavyko pabėgti. Atbėgęs iki mūsų trobos, jau nebeįstengė pasibelsti. Išgirdę krebždesį prie durų, išėjome ir pamatėme gulintį Leoną. Pats paeiti jau nebegalėjo, įvilkome į gryčią, ištrynėme kojas samagonu. Nubėgau pas Pauliną Morkutę, jos motina sutarkavo kaulažolių, sugrūdo su kiaulės taukais. Visą savaitę gulėjo pas mus aprištomis kojomis, po 2 savaitių jau galėjo vaikščioti.³⁰⁷ Kitą L. Caporkaus nuotyki prisiminė partizanė Petronėlė Banytė-Daukantienė-*Sigutė*: „Kartą, būdamas vienoje kaimo sodyboje, žvilgterėjęs pro langą, žiūri – į kiemą eina sribų būrys. Partizanui kilo neįtikėtinas sumanymas – jis staigiai užsirišo skarelę, atsigulė į lovą ir apsimetė gimdyve (buvo be barzdos). Stribams pravėrus duris, „gimdyvė“, imituodama gimdymą, ėmė vaitoti, rėkti. Šeimininkė, pasidėjusi šalia ant kėdės gelda, ėmė šokinėti aplink „gimdyvę“. Stribai apsisuko ir išsinešdino...“³⁰⁸

L. Caporkus buvo išplėtojęs platų savo partizanų rėmimo ir informavimo tinklą iš Šiluvos, Tytuvėnų, Šiaulėnų, Grinkiškio valsčių gyventojų, kurie juos maitino, slėpė, aprūpino buities reikmenimis, padėjo L. Caporkaus būriui palaikyti ryšius su D. Kraujalio-*Šturmo* būriu, su Maironio brigados ir Prisikėlimo apygardos štabais. Jo būriui ir Prisikėlimo apygardos štabui šnipinėti Radviliškio MGB 1948 m. užverbavo Lenę Valantiejūtę-Krutbelytę (g. 1927), Jono, slapyvardžiu *Gumerta*. Ji 1948 m. spalio 8 ir gruodžio 3 d. pranešė, kad pas ją lankėsi L. Caporkaus ryšininkė Valė Bernotaitė-*Švogėrka*. Iš jos

³⁰⁷ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, d. 5, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius, 2006, p. 272.

³⁰⁸ Petronėlės Banytės-Daukantienės-Baranauskienės prisiminimai (1995).

sužinojusi L. Caporkaus būrio kovotojų ketinimus žiemą pasitraukti į miestus ir fiktyvių dokumentų pagrindu įsidarbinti. Agentė perdavė emgėbistams ir labai svarbią informaciją apie asmenis, nelegaliai Kaune gaminančius partizanams dokumentus³⁰⁹.

Partizanaudamas L. Caporkus 1948 m. balandžio 14 d. vedė P. Morkūno-*Rimanto* būrio buvusią ryšininę, vėliau partizanę Aleksandrą Radzevičiūtę. Jų kūdikį augino Aleksandros sesuo Elena Radzevičiūtė-Stoškienė, gyvenusi Kyviškės, Skaraitiškės, Kautauskių kaimuose (Šiluvos vlsč.). Berniuką pakrikštijo Antano vardu ir davė jam savo vyro Stoškaus pavardę.

Leono Caporkaus-Žirgūno žūtis. Leonas Caporkus priklausė prie ilgiau partizanavusių regiono vadų. Lemtingi jam buvo 1951 metai. Tų metų liepos 6 d. apie 20 valandą vakaro 6 partizanų grupė (tarp jų ir Gedimino rajono vadas L. Caporkus, to paties rajono štabo viršininkas Albertas Pumputis-*Galijotas* (g. 1913) iš Spiečių kaimo (Radviliškio vlsč.), Priskėlimo apygardos štabo viršininkas, buvęs Pernaravos (Ariogalos r.) pradžios mokyklos vedėjas Kostas Kudokas-*Diemedis*) Šiaulių rajone netoli Karpiškių kaimo sulaukė sunkvežimį, kuriuo važiuo Šiaulių I skyriaus „liaudies teisėjas“ Mykolas Jurevičius, jo žmona notarė Eleonora ir profsąjungos pirmininkas Izidorius Jurevičius skaityti durpyno darbininkams paskaitų. Partizanai įsakė vairuotojui Jonui Dačkui juos kartu su sulaikytais aktyvistais vežti į Pakapę. Čia atvykę, užėmė vietinį pašto skyrių, nutraukė ryšį, paėmė radijo imtuvą „VEF“ ir lengvai sužeidė į koją bandantį bėgti pašto viršininką. Paskui, nuėję į parduotuvę, paėmė iš jos įvairaus audeklo, avalynės, kitokių prekių ir, visa tai pasikrovę į mašiną ir paleidę aktyvistus, nuvažiuo už 4–5 km į Šiaulių rajono Tvibų kaimą, ketindami suimti buvusį Pakapės ginkluotos aktyvistų grupės narį, kolūkio pirmininką Kazimierą Bulskį. Šio neradę namuose, paėmė jo automatą su šovininių diskų. Kelyje sulaukė pro šalį dviračiu važiuojantį Leoną Teišerskį, pasodinę jį į sunkvežimį, liepė rodyti, kur galėtų būti minėtas Bulskis. Šis tą dieną taisė plentą ir po darbo kartu su Pakapės kolūkiečiu Ivoškiu važiuo vežimu namo. Teišerskio padedami, partizanai atpažino Bulskį ir jį nukovė. (Šios akcijos motyvai nežinomi.) Paskui pasuko Tytuvėnų link į savo stovyklavietę. Palikę sunkvežimį pietinėje Tyrulių pelkės pusėje ir nugirdę vairuotoją, patys pasitraukė į bunkerį, įrengtą pelkėtame Tyrulių miške netoli Polekėlės kaimo. Apie šioje vietovėje esantį L. Caporkaus Gedimino būrio bunkerį MGB 2-N valdybai 1951 m. buvo pranešęs MGB agentas *Žibienė*.

Kitą dieną (1951 m. liepos 7 d.) partizanams persekioti MGB metė dideles jungtines kareivių ir sribų pajėgas (240 kareivių ir 169 sribus), padalytas į 14 grupių. Agento padedami, kareiviai aptiko partizanų slaptavietę ir ją keliais žiedais apsupo. Partizanai buvo aptikti ne pačiame bunkeryje, o šalia jo – ilsėjosi. Pasiūlius pasiduoti, partizanai atsakė ugnimi. Bet, apmėtyti granatomis, visi 6 žuvo³¹⁰, tarp jų ir minėti 3 partizanų vadai – elitiniai kovotojai³¹¹, užgrūdinti partizaninėse kovose nuo 1944 metų. Tai buvo sunkus smūgis Šiluvos regiono laisvės kovų sąjūdžiui.

³⁰⁹ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1431, l. 260; b. 1432, l. 156, 196 ir internetinis KGB agentų sąrašas kgbveikla.lt

³¹⁰ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 483, l. 201–202; LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 368.

³¹¹ Specialus Šiaulių srities MGB pranešimas LKP(b) Šiaulių srities komiteto sekretoriui Michailui Afoninui, 1951 07 19. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 440, l. 58–59.

6. Povilo Lušo-Rolando būrys

Nuo 1945 m. Šiluvos pietvakarinėje dalyje (Skaraitiškės, Darataičių, Juškaičių, Akstinių Kaulakių k. teritorijoje) veikė Vinco Lazdausko-*Virgio* (g. 1909 Šauklių k., Šimkaičių vlsč.) būrys. Pats V. Lazdauskas, gavęs 1945 m. sausį šaukimą į sovietų armiją, pasuko ne į mobilizacijos punktą, o į Jono Venclausko-*Žilėno* būrį. Dalyvavo Vėgėlės brigados mūšyje Virtukų miške 1945 m. liepos 22 d. (jame žuvo J. Venclausko-*Žilėno* 5 partizanai). Po šio mūšio, partizanų vadovybei nutarus pereiti prie veikimo mažesnėmis grupėmis, iš J. Venclausko būrio išsiskyrė V. Lazdausko-*Virgio* būrys, kuriam 1946 m. balandžio 21 d. priklausė 10 partizanų: tarp jų 2 broliai Petras ir Vladas Lukauskai, Jonas Bajorinas-*Aidas*, Kleopas Armoška-*Taurus* (vėliau – *Lampeo*), *Vyturys*, *Dogelis*, Vacys Žickus-*Žydas*, Petras Virbickas, *Žvejys*³¹². V. Lazdausko-*Virgio* būrys 1946 m. liepos 6 d. kovėsi minėtame Palapišės mūšyje. Veikė neilgai. 1946 m. gruodžio 31 d. Varkalių kaime žuvus 2 to būrio partizanams (V. Lukauskui-*Krokodilui* ir Viktorui Nacui), o 1947 m. vasario 27 d. Rakavos kaime (prie Dubysos) patekus į nelaisvę pačiam vadui V. Lazdauskui-*Virgiui*, jo būrio likučiai susijungė su besiformuojančiu Povilo Lušo-Rolando, *Saliamono* (g. 1917) iš Liulių kaimo būriu. Jonas Žemaitis 1947 m. kovo 11 d. įsakymu pavedė šiam būriui eiti Birutės partizanų rajone įsteigto Povilo Morkūno II kuopos, pavadintos Gedimino vardu, štabo apsaugos pareigas. To štabo vadu J. Žemaitis paskyrė P. Morkūną-*Brizgį*, o jo pavaduotoju – P. Lušą-*Rolandą*. Apie tai būrio dienoraštyje rašoma:

1947 m. kovo 11 d.

Šiandien 11 val. atvyko į mūsų bazę Majoro pasiuntinė ir atnešė Rinktinės vado laišką Birutės būrio vadui. Šiuo raštu Birutės rajone steigiamas Gedimino kuopos štabas: kuopos vadas *Brizgys* [Povilas Morkūnas], jo pavaduotojas *Rolandas* [Povilas Lušas], bendrais kuopos reikalais (ryšių ir administracijos) rūpinsis *Aidas* [Jonas Bajorinas], žvalgybos, kontržvalgybos, sekimo, spaudos ir propagandos reikalais – *Svajūnas* [Petras Lukauskas], ūkio ir sanitarijos – *Algis* [Petras Virbickas].

Kovo 16 d.

Kol kas pasireiškia pasidavusio (ar paimto gyvo) partizano Lazdausko išdavimai ir mūsų rajone. Jis tik mūsų bazės nežino, bet iš anksčiau gali spręsti. Todėl gyventi senoje vietoje yra labai rizikinga. Vyksta pasitarimai perkelti bazę kitur. Šios dienos vakare *Rolandas* su *Aidu* nuvyko pasiteirauti ir pasirinkti vietas naujai bazei.

Kovo 17 d.

Auštant gavome ekstrapranešimą, kad Žagrės [Šiluvos vlsč. veikusios partizanų rėmėjų OS grupės] rajone siaučia rusai. Savo bazę gerai paruošime ir laukiame, kas bus. Gauname žinių, kad rusai ieško bunkerių, visur daro smulkias kratas, kitur išlaužė net grindis. Mūsų bazės rasti nepavyko, nors vietos smulkiai ir nekrėtė. Rasti mūsų užmaskuotas vietas jie per durni, neturi tam patyrimo. Visas tas jų siautimas ir bunkerių ieškojimas yra *Virgio* [Vincas Lazdauskas] išdavimas. Vėliau gauname žinių, kad yra areštuotų. Vakare iš to rajono ir savo bazės išvykstame kitur. Užsukę į antrą bazę ir pasiėmę draugus, nuvykstame kiton vieton ir per naktį ruošiame bazę.

³¹² Juzefos Ličkutės tardymo protokolas, 1947 06 11. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, t. 1, l. 30.

Kovo 19 d.

Rolandas ir *Algis* dienos metu važiuoja į savo bazę (senąją) parsivežti likusių rakandų. Nuvyko laimingai, nei rusų, nei civilių žmonių nesutiko. Nors žygis rizikingas, bet kai bėda prispaudžia, į tai nežiūrima. Laukiame didesnės rusų operacijos ir kitų žinių.

Kovo 22 d.

Nieko ypatingo, visur ramu. Su reikalais ir užduotimi surinkti žinių apie esamą padėtį į senąją bazę vakar buvo išvykę *Algis* su *Aidu*. Visur ramu ir išdavimų daugiau kol kas nėra. Rėčio rajone areštuota *Cezario* [Kleopo Armoškos iš Lukaičių kaimo] motina, kurią vėlei tardo ir yra labai mušama. Kaip minėjome, taip, atrodo, ir bus: nei Žagrės viršininkas, nei Stasio sesuo nieko neišduos. Kaip sužinota, nei vieno, nei kito labai nedaužo, nors antrajai ir būtų už ką. Laukiame pirmojo paleidimo, o su antruoju neaišku. Tik visa bėda, kad Stasys [gal tai Stasys Žickus?] žada eiti pasiduoti, reikės griežtai perspėti. Mūsų rajone ramu, bet turbūt prieš audrą. Kaip, atrodo, iškraustys nemaža ūkininkų. Kažkodėl nuo Brizgio negaunu nei žinių, nei jis pats neatvyksta. Turbūt dėl kokių nors kliudymų ar dėl blogo oro. Šiandien tarėmės vykti padaryti „drūtą“ ir šiaip pasiruošti maisto, nes artinasi Velykų šventės.

Kovo 24 d.

Nuojauta, kad Stasio sesers gali nepaleisti, pasirodė klaidinga. Kovo 22 d. paleido, o pirmojo kol kas dar nepaleidžia. Šiandien parašiau Stasiui perspėjantį laišką. Tikiuosi, kad jis bus išklaustas. Jeigu pasiduos, tada nukentės visas mūsų rajonas, neturėtume sau ramios vietos. Užvakar buvome išvykę pasirinkti maisto. Sugrįžome laimingai, rusai kol kas dar neseka. Aišku, neturi tam daugiau medžiagos.

Kovo 27 d.

Paleistas ir Žagrės viršininkas. Su vienu ir antru buvau susitikęs. Atrodo, įskundimai yra Virgio, nors tuo tikėti dar negalima, nes neapklausti kiti buvę suimtieji. Areštuotųjų nekankina ir nedaužo. Visas kankinimas – labai didelis išvarginimas. Bolševikai pasidarė žmoniškesni. Kodėl taip, neaišku; ar gavo iš aukščiau kokį nors įsakymą tuo reikalu, ar gal pradėjo kultūrėti. Pranešta *Svajūnui*, kad grįžtų į savo bazę ir pradėtų eiti savo pareigas. Kaip girdėti, visose pusėse per šį mėnesį yra žuvę nemaža partizanų.³¹³

Agentai prieš Povilo Lušo-Rolando būrį. Iš Povilo Lušo būriui sekti užverbuotų MGB agentų ypač pavojingas buvo *Ragas* (yra pagrindo manyti, jog tai Domas Pisanka, Grigo, iš Velpesių³¹⁴). Jis 1946 m. buvo suimtas kaip buvęs Jono Venclausko-Žilėno būrio ryšininkas ir šių „kompromituojančių duomenų“ pagrindu MGB užverbuotas slapyvardžiu *Ragas*. Iš pradžių vengęs šnipinėti MGB naudai, bet buvęs „demaskuotas“, iš naujo perverbuotas ir, bijodamas gresiančių represijų, ėmė rodyti aktyvumą. Per jį vyko Savanorio brigados štabo susirašinėjimas su tos brigados I kuopos vadu J. Venclausku-Žilėnu. Prieš įteikdamas adresatui partizanų korespondenciją, *Ragas* ją ėmė duoti perskaityti Šiluvos emgėbistams. Todėl šie buvo gerai informuoti apie šiame regione veikiančių partizanų

³¹³ Žr.: Povilo Lušo Gedimino būrio štabo dienoraštis (nuo išsikūrimo dienos 1947 03 11), rašytas Jono Bajorino-*Aido*. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 3), l. 317–328.

³¹⁴ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla Nr. 7714, t. 2), l. 101; Juzefos Ličkutės ir Povilo Tamučio b./b. 36842/3, t. 1, l. 72.

ryšius. *Ragas* jau anksčiau buvo informavęs Šiluvos MGB apie Skaraitiškės tarybinio ūkio ūkvedį Kazį Kisielių, kaip centrinį ryšininką, palaikantį P. Lušo skyriaus ir Savanorio rinktinės I kuopos ryšį, taip pat nurodęs, jog P. Lušo partizanai, padedami Skaraitiškės tarybinio ūkio direktoriaus Liongino Kalinausko, to ūkio buhalterio Antano Morkaus ir sandėlininko, gauna iš to ūkio maisto ir kt. ir kad šio būrio partizanus galima užtikti K. Kisieliaus sodyboje³¹⁵. Šias agento žinias patvirtino ir kiek anksčiau Raguvos kaime (1947 m. vasario 27 d.) suimtas jau minėtas partizanų skyriaus vadas V. Lazdauskas-*Virgis*. Pagal agento *Ragas* pranešimą emgėbistai jau buvo suėmę J. Venclausko būrio 4 rezervinius partizanus, tarp jų – Juzefą Ličkutę, Povilą Tamutį.

Tragiškos Velykos Kazio Kisieliaus sodyboje. Povilo Lušo būriui lemtinga buvo 1947 m. balandžio 13 d. – antroji Velykų diena. Švęsti Velykas būrys nutarė pas savo centrinį ryšininką Kazį Kisielių (g. 1912) Skaraitiškėje. Sutemus į K. Kisieliaus namus atvyko beveik visi to būrio partizanai: pats P. Lušas-*Rolandas*, ginkluotas šautuvu SVG, Kleopas Armoška-*Cezaris (Lampeo)*, Alfonsas Virbickas-*Leitenantas*, jo brolis Petras Virbickas-*Algis* (apsirengęs MGB eilinio uniforma), Aleksas Žiogas-*Švendrys* iš Medsodžių kaimo (Šiluvos vlsč.), Petras Lukauskas-*Svajūnas*, Jonas Bajorinas-*Aidas*, vilkintis MGB armijos viršilos uniformą, taip pat 2 jų ryšininkai: Jonas Jurčas-*Miškelis* iš Akstinių kaimo ir Antanas Pocius-*Lapė* iš Pagojukų.

Prasidėjo vaišės. K. Kisielius tai progai buvo pagaminęs degtinės ir alaus. Buvo sakomos kalbos, keliami tostai su viltimi švęsti kitas Velykas Nepriklausomoje Lietuvoje. Šioje iškilmingoje ir kartu nerūpestingoje aplinkoje pats šeimininkas buvo priimtas į partizanų būrį ir vado P. Lušo akivaizdoje priėmė partizano priesaiką, gavo slapyvardį *Vladas*. Paskui prasidėjo dainos, šokiai. Visi, išvarginti nuolatinių pavojų ir nepriteklių, trumpam užsimiršo, jog aplink tebevyksta nuožmi kova su itin žiauriu ir klastingu priešu, per gausybę agentų uoliai sekančiu kiekvieną partizanų žingsnį. Priešas budėjo ir šį kartą. Tačiau patys partizanai nebudėjo, kieme nepaliko net sargybinio.

Tuo tarpu Šiluvos emgėbistai, turėdami žinių iš agento *Rago* ir V. Lazdausko-*Virgio*, kad pas K. Kisielių gali per Velykas susirinkti partizanai, sodybai pulti sudarė specialią 14 karių grupę iš 298-o šaulių pulko 2-o bataliono, vadovaujamą Šiluvos MGB skyriaus viršininko vyr. lt. A. Iljino. Gerai išstudijavę sodybos prieigas, prisidengę nakties tamsa, jie apie 4 valandą nakties slapta apsupto Kisieliaus namą. Slinkta taip atsargiai, kad net nepabudo prie tvarto pririštas sargus šuo. Sargybinio kieme nebuvo. Durys, matyt,

³¹⁵ Manoma, jog tai buvęs J. Venclausko ir P. Lušo būrių ryšininkas Domas Pisanka-*Bosas*, Grigo, iš Velpesių. 1946 m. suimtas ir MGB užverbuotas slapyvardžiu *Ragas*, bet „blogai dirbęs“. MGB panaudojus „kombinaciją“ (matyt, „išvadavimą“), perverbuotas ir davė parodymus apie P. Lušo partizanų rėmėjus ir ryšininkus: K. Kisielių, Skaraitiškės tarybinio ūkio direktorių Lionginą Kalinauską ir to ūkio komendantą Antaną Morkų. Žr.: Raseinių apskrities MGB viršininko pranešimas-suvestinė LSSR valstybės saugumo ministruui D. Jefimovui apie kovos su banditizmu 1947 04 rezultatus. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 112; f. 3, ap. 20, b. 91, l. 11; LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 101, 141; Kazio Kisieliaus tardymo protokolai, 1947 11 18. – LYA, f. K-1, Kazio Kisieliaus ir Elenos Kisielienės b./b. 42588/3, l. 25; D. Pisanka, kaip ryšininkas, ne kartą nešė į K. Kisieliaus sodybą J. Venclausko laiškus, adresuotus P. Lušui-*Rolandui*. 1947 m. Šiluvos MGB suėmė Skaraitiškės tarybinio ūkio direktorių L. Kalinauską ir P. Lušo būrio ryšininkę Aleksandrą Virbickienę. A. Morkus, dirbęs Skaraitiškės tarybinio ūkio buhalteriu, pranešdavo P. Lušo partizanams, kada atveža į Skaraitiškę pinigus atlyginimams mokėti, atėję partizanai tuos pinigus pasiimdavo (LYA, Juzefos Ličkutės ir Povilo Tamučio b./b., l. 58).

irgi nebuvo užsklęstos. Įsiveržus emgėbistams į trobą ir kilus susišaudymui, žuvo 4 partizanai – P. Virbickas, P. Lukauskas, J. Bajorinas, A. Žiogas – ir abu ryšininkai, A. Pocius ir J. Jurčas. Kitiems partizanams ir pačiam namų šeimininkui K. Kisieliui pavyko iš trobos išsiveržti. Išsigelbėję partizanai susirinko ant Tverkantės tilto prie Skaraitiškės tarybinio ūkio malūno. Visi buvo sveiki, išskyrus lengvai sužeistą K. Armošką-*Cezarij*, bet be ginklų. Todėl P. Lušas, paliepęs čia jo laukti, nuėjo į Akstinių kaimą ir po valandos grįžo nešinas rusišku kulkosvaidžiu DP ir lydimas savo būrio partizano Stasio Žicka-*Trimito*, nedalyvavusio Velykų šventėje, ginkluoto rusišku kulkosvaidžiu.

Patraukę į Palapišės mišką, apsistojo Juozo Stonio-*Šerkšno* būrio stovykloje. J. Stonio partizanams po kelių dienų persikėlus į Bulavėnų mišką, P. Lušas išėjo į Povilo Morkūno-*Drako* II kuopos štabą, o jo būrio likučiai (K. Armoška, A. Virbickas ir Pranas Armoška-*Žibinas* iš Kalniškių k.) pasiliko J. Stonio bunkeryje Palapišės miške ir sudarė atskirą 3 partizanų grupę, vadovojamą K. Armoškos-*Cezario*. Prie jų prisidėjo ir K. Kisielius. Bet greit paaiškėjo, kad K. Kisielius dėl silpnos sveikatos negali partizanauti, todėl jam buvo leista išeiti iš būrio. Jis įsirengė bunkerį savo giminaičio Stasio Naco name Vičiaičių kaime ir nuo 1947 m. spalio 16 d. jame slėpėsi kartu su žmona.

K. Kisieliui sekė Šiluvos MGB tuoj pat „įjungė“ savo agentūrą. Vienas iš agentų N (pavardė nenustatyta) 1947 m. lapkričio 1 d. pranešė Šiluvos emgėbistui Iljinui, kad tą metų spalio 31 d. Kisieliaus sesuo Zosė Petraitienė iš Skaraitiškės tarybinio ūkio važinėjo pas Kisieliaus skolininkus ir surinko 2 000 rb ir 5 kg kvietinių miltų, o ryt pas ją turįs ateiti iš Ribukų kaimo Kisieliaus žmonos brolis Pacaitis visa tai paimti ir perduoti Kisieliui, kuris slepiasi pas minėtą Pacaitį Ribukų kaime ir dabar sergąs. Pagal šį agentūrinį pranešimą Šiluvos MGB ir įgulos kareiviai 1947 m. lapkričio 2 d. iškratė Pacaičio sodybą, bet bunkerio nerado. Žinodami iš agentūrinio pranešimo, kad Kisielius gali slėptis pas gimines, grįždami ėmė krėsti Pacaitienės brolio S. Naco sodybą Vičiaičių kaime ir troboje po krosnimi užtiko bunkerį, o jame – K. Kisielių su žmona Elena Kisieliene³¹⁶. Šiedu pasidavė nesipriešindami. Paties šeimininko S. Naco tuo metu nebuvo namuose. Sužinojęs, kad slaptavietė aptikta, S. Nacas į namus negrįžo ir įstojo į J. Stonio, vėliau – Vaclovo Daukanto-*Ryto* būrį slapyvardžiu *Aitvaras*.

Aiškinantis, kas išdavė Kisieliaus slaptystos vietą, įtarimas krito ant to paties Skaraitiškės kaimo gyventojos Julijos Virvilienės, kurios dukra Janina Virvilaitė (g. 1925) buvo komjaunuolė. 1947 m. lapkričio 5 d. apie 22 valandą į Virvilienės sodybą atėjo 2 ginkluoti civiliai asmenys: Juozas Steponaitis iš Šarkelės kaimo ir Kazys Uinskis iš Kiaulininkų kaimo. Apkaltinę Virvilus Kisieliaus išdavimu, jie nušovė J. Virvilienę (g. 1885), jos sūnų Vladą (g. 1930), o dukrai J. Virvilaitei pavyko pabėgti, iššokus pro langą³¹⁷.

Iš P. Lušo-*Rolando* išsiskyrusi K. Armoškos-*Lampeo* grupė irgi veikė neilgai. Šiluvos MGB gavo iš savo agento *Tylius* (pavardė nenustatyta) pranešimą, kad netoli Lyduvėnų, griovyje šalia Karpiaus sodybos, esąs partizanų bunkeris. 1948 m. vasario 7 d. surengus

³¹⁶ Kazio Kisieliaus sulaikymo aktas, 1947 11 02. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 167, 300. Būta ir kitokios versijos. Pasak Emilijos Papreckienės, pati Pacaitienė nurodžiusi Kisieliaus bunkerį S. Naco sodyboje.

³¹⁷ Šiluvos MGB viršininko A. Iljino specialus pranešimas I. Carkovui, 1947 11 06. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 160, 171.

karinę operaciją, nurodytoje vietoje bunkerio nerasta, bet, kareiviams suskilus į 2 grupes, viena iš jų apie 14 valandą Juškaičių kaime, Antano Gružo, Juliaus, sodyboje, aptiko 3 partizanų grupę: jos vadą K. Armošką-*Lampeo* (g. 1924) iš Juškaičių kaimo, Alfonsą Virbicką-*Žygūną*, *Leitenantą* (g. 1928) ir Juozą Steponavičių-*Šaltūną* (g. 1921). Susišaudžius partizanai nukovė rusų kareivį j. serž. Imbrajevą, bet ir patys žuvo³¹⁸.

7. Felikso Kokštos-*Rūstemo* būrys

Felikso Kokštos išėjimo partizanauti aplinkybės. 1944 m. frontui sustojus prie Dubysos, kaimynas iš Saugų kaimo, 30 ha ūkio savininkas Mykolas Bankauskas, pasiukvietęs Feliksą Kokštą³¹⁹, jam prasarė, kad Šiluvos apylinkėse kuriasi partizanų būriai, ir prašė Felikso palaikyti tarp jų ryšį, rinkti jiems ginklus, šovinius, teikti žvalgybinio pobūdžio žinias. Sakė: „Mes laimėsime. Lietuva vėl bus laisva.“³²⁰

Nuo 1946 m. F. Kokšta jau žinomas kaip palaikantis ryšį tarp Žaiginio apylinkėje veikiančio Stasio ir Kazio Noreikų, vėliau – Viktoro Bakanausko būrio ir Lyduvėnų apylinkėje veikiančių Vileikio-Švilpos, Juozo Stonio-*Šerkšno*, Vaclovo Daukanto-*Ryto* būrių. Įsidėjęs į dviračio sėdynės vamzdelį V. Bakanausko raštelius, veždavo juos į Vičiaių kaimą (prie Lyduvėnų), į Stasio Papreckio sodybą. Šio ūkininko 3 sūnūs – Viktoras, Vaclovas ir Bronius – tuo metu partizanavo J. Stonio-*Šerkšno*, vėliau – V. Daukanto būryje. Feliksas veikė kartu su kitais tų būrių ryšininkais, tarp jų – su Jonu ir Stasiu Satkais³²¹ iš Gintaučių kaimo. Suėmus J. Satkų, MGB sužinojo ir apie ryšininką F. Kokštą. Jį 1949 m. rugpjūčio 6 d. suėmė ir tardė Žaiginio NKVD būstinėje – buvusioje klebonijoje.

Felikso mama rugpjūčio 10 d. apie 11 valandą atnešė suimtam sūnui maisto. Šis atsisakė priimti, tyliai prasarėdamas, jog jį paleis. Kokštienei išėjus iš NKVD būstinės ir pasukus į priešais esančią Žaiginio bažnyčią pasimelsti, staiga išgirdo dūžtančio stiklo skambėjimą ir atsigręžusi pamatė savo sūnų, bėgantį Šunkepių kaimo link. Paaikšėjo, jog F. Kokšta, atvestas tardyti, staigiai šoko prie jį saugančio stribo Gabšio, smogė jam į galvą, griebė iš rankų automatą, išmetė iš jo šovinių ragelį, koja spyrė į lango stiklą ir, iššokęs laukan, pabėgo... Jo žmona Zofija Rutkauskaitė-Kokštienė (g. 1928 m. birželio 28 d.) tuo metu dirbo Žaiginio pašte, sužinojusi, jog pabėgo jos vyras, tą pačią dieną pasišalino iš pašto³²². Abu įstojo į V. Bakanausko būrį: Feliksas – *Kolumbo*, vėliau *Ainio*, *Rūstemo*, jo žmona – *Lietučio*, vėliau – *Debesėlio* slapyvardžiais. Kokštos buvo ką tik susituokę (1948 m. gruodžio 25 d.).

³¹⁸ LYA, f. 3, ap. 20, b. 84, l. 25; MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 192.

³¹⁹ **Kokštų šeima.** Viktoro Kokštos šeima Bardiškių k. (Šiluvos vlsč.) valdė 15 ha ūkį, augino 8 vaikus: 3 berniukus ir 5 mergaites. Feliksas buvo ketvirtas (g. 1927 10 10). Tėvas, būdamas kalvis, šio amato išmokė ir Feliksą. Todėl, 1940 m. baigęs Žaiginio pradžios mokyklą, jis talkino tėvui kalvystės reikaluose. Tėvų ūkyje dirbo ir jo brolis Antanas bei 3 seserys: Michalina (ištekėjo už Vytauto Dzvėgos), Antanina (vėliau – Rimkienė), Stasė (g. 1933). Viktorija Kokštaitė (g. 1926) susituokė su netolimu kaimynu Pranu Rašimu iš Žalakių. Kokštų šeima jau 1941 m. buvo patekusi į sovietų nemalonę ir įtraukta į ištremiamų į Sibirą asmenų sąrašus, bet – prasidėjo karas... Todėl 1944 m., grįžtant sovietams, Kokštos vėl nerimavo dėl savo likimo.

³²⁰ Antano Kokštos (g. 1930 05 09) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2005 11 01 Bardiškių kaime.

³²¹ Jonas Satkus 1949 m. nuteistas 10 m. lagerių.

³²² Antano Kokštos prisiminimai (2005).

„Feliksui išėjus partizanauti, mūsų šeimai teko išgyventi didžiules dvasines ir fizines kančias, – prisiminė jo sesuo Ona Kokštaitė. – Stribai ėmė nuolat sekti mūsų namus: kas užaina, kur mes išeinam. Pasalos nuolat prie mūsų namo. Brolis Antanas kelis kartus areštuotas, muštas. Atėję stribai, suklypdę tėvus, trobos asloje kasė griovius – ieškojo bunkerio. Rudenį buvome pašalinti iš kolūkio, neturėjome ką valgyti, joks žmogus negalėjo pas mus užteiti... Su partizanais mes susitikdavome dažniausiai pas kaimynus Pocius, bet dažniausiai miške...“³²³

Iki 1950 m. sausio mėnesio F. Kokšta-*Rūstemas* partizanavo V. Bakanausko, o šiam žuvus, – S. Satkaus-*Marūno* vadovaujamame Nemuno būryje. 1951 m. rugsėjo gale Priskėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas S. Satkaus būrį išskirstė į 3 skyrius-rajonus, vienam iš jų, veikusių tarp Šiluvos, Žaigainio, iki Dubysos, vadovauti paskyrė F. Kokštą-*Ainį* ir jam pavedė užtikrinti Priskėlimo apygardos štabo apsaugą, maitinimą, taip pat palaikyti šios apygardos ir Vakarų Lietuvos Jūros srities štabų ryšį³²⁴.

Bendražygiai F. Kokštą vertino kaip „labai gudrų, nepiktą partizaną, neieškantį priekabių ką nors nubausti, kaip kiti partizanai“³²⁵, Viktoras Šniuolis – kaip drąsų ir partizano pareigas uoliai einantį: „Kai Albertas Stoškus išdavė mūsų bunkerį pas Sąjus, gavome Jono Žemaičio įsakymą persikelti į kitą rajoną ir įrengti ten bunkerius Visuomeninei daliai. Tada aš persikėliau į Kokštos bunkerį [Rinkšelių kaime – A. V.], kuris buvo įrengtas klojime, bet tik kaip laikina slėptuvė. Visuomeninės dalies darbui jis netiko. Todėl Kokšta, kaip nuoširdus žmogus, labai stengėsi įrengti mums tinkamą bunkerį. Beieškodami tokios vietos, kartą mes keturiese: aš, Kokšta, Juozas Valantinas ir Stasys Satkus užėjome į vieną sodybą netoli Šiluvos. Staiga įbėgęs sargybinis pranešė: „Rusai supa.“ Buvo naktis. Mes išbėgome pro kitą namo galą į sodą ir tuoj į mus pasipylė šūviai... Abu su Kokšta traukėmės atsišaudydami ir nuslopinome persekiojimą. Tąkart Kokštą sužeidė į koją. Aš jį išnešiau iš mūšio lauko... Kokšta dar kartą buvo sužeistas į koją 1951 m. spalio 18 d. Jį labai nuoširdžiai slaugė žmona partizanė Zofija Kokštienė.“³²⁶ Apskritai F. ir Z. Kokštų tarpusavio santykius V. Šniuolis apibūdino ypač šiltai: „Jie nepaprastai gražiai sugyveno. Zofija – labai tyli, rami moteris, tiesiog – šeimos idealas. Kartą aš su Kokšta grįžau iš užduoties. Buvo ruduo, ant vandens jau formavosi ledukai. Užeinam pas vieną ūkininką, jis sako: „Vyrai – čia pilna čekistų. Visur apstatytos pasalos. Tik niekur neikite keliais ar lieptais.“ O mums būtinai reikėjo pereiti Šušvę. Bridome per ledinį vandenį, negi eisi ant pasalos. Grįžome į bunkerį šlapi ir sušalę. Kokštienė užtūpusi šildė Kokštai kojas...“³²⁷ „F. Kokšta-*Ainis* visą savo jaunystę paskyrė partizaniniam judėjimui, – rašė LLKS Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-*Merainis*. – Jis buvo geras ir tiekimo organizatorius, toks pat ir kovotojas. Per laikotarpį, kai gyvenau jo padalinyje, triskart teko susidurti su priešu. Pirmą kartą 4 partizanams teko įkliūti į

³²³ Onos Kokštaitės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1996 06 22 Tytuvėnuose; Antano Kokštos prisiminimai (2005).

³²⁴ Priskėlimo apygardos vado įsakymas, 1951 09 08. – *Laisvės kovos Priskėlimo apygardoje*, 1999, p. 95.

³²⁵ Jono Mackevičiaus-*Vygauo* tardymo protokolas, 1951 02. – LYA, f. K-1, b./b. 43126/3, t. 1, l. 27–28.

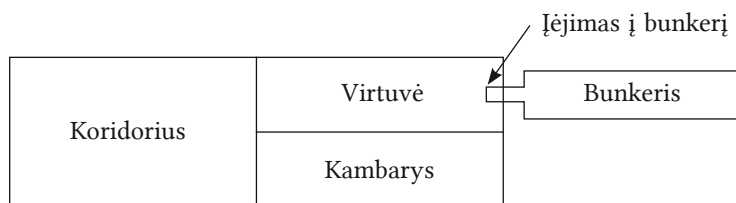
³²⁶ Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* prisiminimai (1997 01 07).

³²⁷ Ten pat.

pasalą. Nors ir būdamas sužeistas, Feliksas savo efektyvia ugnimi nuramino priešą, tai ne tik padėjo saviškiams, bet netgi privertė priešą atidėti persekiojimą iki ryto. Antrą kartą, atliekant užduotį, jam teko susidurti su 15–20 istrebitelių, nors ir sužeistas, bet laimingai sugrįžo. Šukuojant priešo kariuomenei [mišką – A. V.], laikėsi pavyzdingai. Būdingi charakterio bruožai: atviraširdis, draugiškas, linksmas, „Prie Rymančio Rūpin-tojėlio“ bendrauja *Kregždės* slapyvardžiu.³²⁸

Felikso Kokštos būrio bunkeris Zofijos Grigaitienės sodyboje. 1951 m. spalio mėnesį Feliksas Kokšta-*Rūstemas* su žmona Zofija-*Debesėliu* ir dar su 2 savo skyriaus partizanais (Aleksu Šniukšta-*Sakalu* ir Juozu Valantinu-*Granitu*), gavę Zofijos Grigaitienės (g. 1894)³²⁹ leidimą, įsirengė jos troboje Vilkiškių kaime (Šiluvos vlsč.) bunkerį. Statant talkino Z. Grigaitienės dukros Genovaitė (vėliau – Ralienė), Jadvyga ir sūnus Jonas – Šiluvos gimnazijos moksleivis. Įėjimą į bunkerį įrengė iš virtuvės, o patį bunkerį – šalia namo. Savo korespondencijoje šį bunkerį partizanai vadino *Algimanto* slapyvardžiu³³⁰.

Bunkerio situacinis planas

Bunkerį, kai jame slėpėsi Kokštos, periodiškai lankė ir kiti partizanai: Kazys Šniukšta-*Aras*, Leonas Juška-*Kariūnas*, *Dangutis*, Stasys Vaitkus-*Gediminas*, Dominykas Grumuldis-*Darbininkas*, *Mėnulis* (g. 1920) iš Darataičių³³¹, Stasys Satkus-*Audronis*, Izabelė Vilimaitė-*Stirna*, Viktoras Šniuolis-*Vitvytis* ir kt. Vieni iš jų, pabuvę bunkeryje porą parų, išeidavo, kiti ateidavo. Partizanai dažniausiai būdavo ne bunkeryje, o kambaryje, bendraudavo su Grigaičių šeima, kartu dainuodavo partizanų ir liaudies dainas.

Z. Grigaitienė ir jos vaikai įvairiai jiems talkino. Sūnus Jonas kartu su vadu F. Kokšta rinko maistą iš aplinkinių gyventojų, pirkė partizanams Šiluvoje įvairių prekių, tarp jų – medikamentų. Z. Grigaitienė su dukromis skalbė baltinius, gamino valgį iš savo ir iš pačių partizanų atsineštų produktų, atidarinėjo bunkerio aną, ją maskavo. F. Kokšta buvo uždėjęs vietinio „Draugystės“ kolūkio pirmininkui Jonui Martišauskui pareigą pristatyti iš kolūkio toną grūdų. Šį grūdų kiekį Martišauskas sakė sukaupsiąs, nurašy-

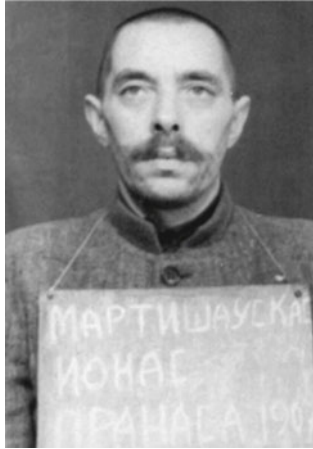
³²⁸ LLKS Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-*Merainio* raštas Prisikėlimo apygardos vadui, 1951 12 10. – *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 105.

³²⁹ Z. Grigaitienė, kaip daugiavaikė motina, buvo sovietų apdovanota ordinu „Motinos šlovės“ II laipsnio ordinu.

³³⁰ LYA, f. K-1, Jono Grigaičio ir kt. b./b. 27141/3, t. 2, l. 260, 267.

³³¹ D. Grumuldis (g. 1920), Prano, partizanavo nuo 1949 m. Turėjo 2 brolius: Stasį (g. 1916), dirbusį Skaraitiškės tarybiniame ūkyje, ir Vladą, gyvenusį Nagių kaime. Vladas 1952 m. buvo nuteistas. D. Grumuldis 1949 12 07 pasiėmęs maisto ir pasakęs seseriai Stefanijai, kad išvažiuoja į Šiaulius, kur esąs kažkokiu klausimu kviečiamas MGB, išėjo partizanauti. Žr.: Stefanijos Grumuldytės apklausos protokolas, 1952 11 17. – LYA, Jono Grigaičio ir kt. b./b., t. 2, l. 145.

Felikso Kokštos partizanų rėmėjas, kolūkio pirmininkas
Jonas Martišauskas (g. 1900), Prano, iš Vilkiškių kaimo, 1951 metai
(Iš LYA fondų, MGB nuotrauka)

damas dalį grūdų kaip skirtus sėjai, kitą – kaip nubyrėjamą kuliant. Dalį šių grūdų G. Grigaitytė pardavė Šiluvos turguje ir už gautus 560 rb pirko partizanams reikalingų prekių.

Partizanai pagal išgales taip pat stengėsi atsilyginti savo rėmėjams. Z. Kokštienė mezgė G. ir J. Grigaičiams iš Grigaitienės duotų vilnų megztinius, atidavė J. Grigaitytei sportines kelnės, vilnonį megztuką, kojines, kitai Grigaitytei, Irenai, – žieminį palatą, skarelę.

Felikso Kokštos ryšininkai. Ryšiams su kitais partizanų būriais palaikyti Feliksas Kokšta sukūrė platų ryšininkų tinklą. Jam priklausė Jonas Banys iš Rinkšelių, Daraška (16–17 m.) iš Grinių kaimo, Stasys Vitkauskas iš Akmenės, minėtas kolūkio pirmininkas Jonas Martišauskas, kolūkio brigadininkas Petras Vaičiulis, Kazys Ličkus iš Šiaulelių, Leonas Miknius iš Zbaro kaimo, Nekrošius iš Pažiobrio kaimo ir kt. Pagrindinis F. Kokštos ryšininkas buvo Stasys Kazakauskas. Jo sodyboje (Sandrausiškės k.) kartu buvo ir ryšio punktas. Per šį punktą F. Kokšta palaikė ryšius su Alberto Stoškaus-*Dainoto* ir Antano Budgino-*Žvainio* būriais. S. Kazakauskas nešiojo F. Kokštos-*Rūstemo* korespondenciją į Juozo Valatkos sodybą Joniškio (?) kaime (Šaukoto apyl.)³³², kur buvo A. Stoškaus-*Dainoto* ryšio punktas, taip pat – į Baltkarčių kaimą, į Juozo Pauliaus sodybą – į A. Budgino-*Žvainio* ryšio punktą. Ryšininkai, kurie vienas kito asmeniškai nepažinojo, atnešė S. Kazakauskui ar jo žmonai partizanų paketus, turėdavo pasakyti slaptažodžius („parolius“) saviems atpažinti: „Ar turi šilkinių siūlų?“ Atsakymas: „Duosiu kanapinių.“ Su kitais ryšininkais (P. Vaičiuliu, S. Vitkausku, Z. Grigaitiene ir kt.), kuriuos J. ir S. Kazakauskai asmeniškai pažinojo, bet neturėjo žinių, ar jie priklauso tam pačiam ryšio tinklui, bendravo slaptažodžiais: „Eglės šaka“, „Džiovinta ajerų šaknis“, „Džiovinta vyšnia“.

³³² Alberto Stoškaus apklausos protokolas, 1952 m. – LYA, f. K-1, Stasio Kazakausko b./b. 26676/3, l. 147.

Feliksas Kokšta-*Rūstemas* ir jo žmona
Zofija Rutkauskaitė-*Lietutis*, *Debesėlis*, abu ginkluoti automatais
(Iš LYA fondu)

Pats S. Kazakauskas, atvežęs dviračiu F. Kokštos ir kitų partizanų paketus A. Stoškaus partizanų ryšininkui J. Valatkai į Jonišio (?) kaimą, klausdavo: „Ar turi bambukinę lazda?“ Atsakymas: „Duosiu šermukšninę.“ J. Pauliui Baltkarčių kaime įteikdavo paketą sakydamas: „Atvykau iš geležinkelio stoties.“ Laukiamas atsakymas: „Stotyje bus.“ Ryšininkų atneštus F. Kokštos partizanams paketus S. Kazakauskas palikdavo ir Sandrausiskės miške įrengtoje „pašto dėžutėje“³³³.

F. ir Z. Kokštos išėjo iš Z. Grigaitienės bunkerio 1952 m. balandžio mėnesį ir daugiau nebegrįžo. Bunkeryje liko gyventi S. Satkus-*Audronis*, D. Grumuldis-*Darbininkas* ir I. Vilimaitė-*Stirna*. Išeidamas iš Grigaičių bunkerio, F. Kokšta perdavė J. Grigaičiui saugoti 22 partizanų nuotraukas, kuriose nusifotografavę F. Kokšta, jo žmona Zofija-*Debesėlis*, partizanas A. Šniukšta-*Sakalas* ir kiti partizanai. Tas nuotraukas J. Grigaitis, suvyniojęs į laikraštį, paslėpė daržinės sienoje po lenta. Žuvus F. Kokštai, apie šią nuotraukų slaptavietę J. Grigaitis pranešė Grigaičių bunkeryje naujai apsigyvenusių partizanų vadui S. Sat-

³³³ Juzės Kazakauskienės tardymo protokolai, 1952 11 14–15. – LYA, Stasio Kazakausko b./b., l. 130–139.

kui-*Audroniui*. Vėliau, aptikus bunkerį, tardomas J. Grigaitis buvo priverstas parodyti emgėbistams nuotraukų slaptavietę (tų nuotraukų J. Grigaičio baudžiamojoje byloje nėra)³³⁴.

Lemtingi agentų pranešimai. Nežinia, kokiomis aplinkybėmis Feliksas Kokšta buvo patekęs į jau minėto 1952 m. gegužės 18 d. Sandrausiškės miško mūšio zoną, kai žuvo skyriaus vadas A. Budginas-*Žvainys* ir 2 jo partizanai, galbūt atėję į susitikimą su F. Kokšta. Karinės grupės pranešime rašome, jog, nutilus mūšiui, po 5–7 minučių iš šalia esančio miškelio už 3 km nuo mūšio vietos priešais Kelmės sribų pasalą išsoko ketvirtas partizanas F. Kokšta-*Rūstemas*, basas, ginkluotas automatu. Stribams ėmus šaudyti, jis buvo sužeistas į koją, bet prasiveržė pro apsupimo žiedą į Lapučių kaimo mišką. Už tai Kelmės stribus emgėbistai vėliau specialiai tardė įtarinėdami, kad jie galbūt sąmoningai leido partizanui prasiveržti. Ar šioje mūšio zonoje buvo ir kitų F. Kokštos partizanų ir kaip jiems pavyko prasiveržti, nėra žinoma. Žinoma tiek, kad, laimingai pasitraukęs iš Sandrausiškės miško, F. Kokšta susitiko su savo žmona, S. Satkumi-*Audroniu* ir dar 1 partizanu. Jie patraukė į Radviliškio rajoną ir 1952 m. gegužės 22 d., apie 5 valandą ryto, pavargę ir išalkę, užėjo Ungurynės kaime pas ryšininkę Teresę Adomaitytę-Bacienę. Ši, neturėdama kuo partizanų pavalgydinti, nuėjo pas kaimyną, kolūkio sandėlininką Malkų paprašyti lašinių. Iš neapdairumo moteris prasitarė, kad pas ją sodyboje yra 4 ginkluoti partizanai, prašo valgyti, bet ji neturinti, ką jiems duoti. Šis išklauses atpjovė apie 1,5 kg lašinių, o moteriškai išėjus sėdo ant dviračio ir skubiai numynė į Piktonių kaimą, į kolūkio „Pažangos kelias“ valdybą. Kaimynas pasirodė esąs Radviliškio rajono MGB slapstasis informatorius *Obelis*, tuo metu jau pašalintas iš aktyvaus agentūrinio tinklo. Būdamas minėto kolūkio sandėlininku, jis pridarė kažkokių „finansinių trūkumų“, ir jam grėsė baudžiamoji byla. Emgėbistai pasiūlė „išpirkti kaltę“ – tapti slaptuoju informatoriumi partizanams sekti.

Gavęs iš Malkaus šią žinią, Šiaulėnų MGB operatyvinio punkto vyr. lt. Šeliakas su sribų būriu ir Kazakevičius su kareiviais išvyko į Ungurynės kaimą. Partizanai, pastebėję sribų judėjimą kelyje, išbėgo iš trobos ir ėmė trauktis miško link. Tačiau ten tūnojo pasislėpę kareiviai, jie ir pasitiko partizanus kulkosvaidžių ugnimi. Kulkos pirmiausia pakirto F. Kokštą, jo žmona Zofija jau buvo pasitraukusi iš apšaudymo zonos, bet pamąčiusi, kad susmuko jos vyras, grįžo atgal ir, parkritusi šalia, leido automato serijas į užpuolikus, kol priešų kulka pakirto ir ją. S. Satkus-*Audronis* su kitu partizanu, pasukę į lomą, sėkmingai pasiekė mišką³³⁵.

F. Kokštos ir jo žmonos Z. Rutkauskaitės-Kokštienės kūnai buvo nuvežti į Radviliškio MGB kiemą ir po poros dienų užkasti už miesto pelkėje³³⁶. „Kai sužinojau, kokiomis

³³⁴ Jono Grigaičio tardymo protokolai, 1952 10 03 ir 11 12. – LYA, f. K-1, b./b. 27141/3, t. 1, l. 81. Šiauliuose posėdžiavęs sovietų Karo tribunolas 1952 12 27 nuteisė J. Grigaitį 25 m. lagerio su turto konfiskacija ir 5 m. teisių apribojimu, Petrą Vaičiulį – 10 m., Genovaitę Grigaitytę – 25 metams. Bet 1955 03 14 juos perteisė: J. Grigaičiui kalinimo laiką sutrumpino iki 7 m., P. Vaičiuliui – iki 5 m., G. Grigaitytei – iki 10 m., Jonui Martišauskui – iki 7 m., o P. Vaičiulį, remiantis SSSR AT Prezidiumo 1953 03 27 įsaku „Dėl amnestijos“, iš arešto paleido ir panaikino teistumą.

³³⁵ Radviliškio rajono MGB aktas, surašytas Ungurynės kaime 1952 05 22. – LYA, Jono Grigaičio ir kt. b./b., t. 2, l. 299; Šiaulių srities MGB pranešimas LSSR saugumo ministru P. Kondakovui, 1952 05 26. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 540, l. 60.

³³⁶ Šiaulių srities MGB specialus pranešimas LSSR saugumo ministru P. Kondakovui, 1952 06 08. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 496, l. 274–275.

aplinkybėmis žuvo Kokštienė, – prisiminė Viktoras Šniuolis-*Vitvytis*, – niekada iki tol nebūčiau pagalvojęs, kad ji gali būti tokia drąsi ir pasiaukojanti. Taip dažniausiai pasielgia tylūs žmonės. Apie Kokštienės žuvimo aplinkybes man pasakojo kareivis, saugojęs mane Šiaulių kalėjimo kameroje. Jis sakė: „Aš esu ukrainietis, pas mus Ukrainoje tokia pat padėtis, kaip ir pas jus. Esu dalyvavęs 7 kautynėse su jūsų partizanais, bet į jus nešaudžiau. Aš kulkosvaidininkas, sukeliu triukšmą, kad tik niekam nekliūtų.“³³⁷ Tas ukrainietis man toliau pasakojo, jog, iš apsuptos Bacionės sodybos ėmus trauktis partizanams, Kokštienė jau buvo atsidūrusi už uždangos ir jai negrėsė joks pavojus. Bet kai ji pamatė, jog žuvo jos vyras, prišliaužė atgal ir, paėmusi Kokštos automatą, šaudė į užpuolikus. MGB vadai davė komandą ją, kaip moterį, paimti gyvą. Bet ji tebešaudė su tokiu pat atkaklumu. Tada buvo duota komanda nušauti ir ją. Ji sugrįžo numirti prie savo vyro. Karinės grupės vadai, pasak ukrainiečio, priėję prie jos, nusiėmė kepures.“³³⁸

8. Vytautas Sankauskas-*Daukantas*

Tarp žymesnių ginkluoto pasipriešinimo vadų, kilusių iš Šiluvos krašto, minėtinas Vytautas Sankauskas (g. 1924), Vinco. Mokydamasis Šiaulių gimnazijoje, jis 1947 m. suorganizavo joje partizanų rėmimo OS grupę ir jai vadovavo. Prasidėjęs gimnazijoje areštams, jis tų metų rugsėjo 1 d. persikėlė į Raseinių gimnazijos 7 klasę, siekdamas ir čia sukurti tokią pat grupę partizanų spaudai platinti. Apsigyveno kartu su vėliau pagarsėjusiu disidentu, tos pačios gimnazijos moksleivių Viktoru Petkumi (1930–2012), kuris tuo metu irgi priklausė slaptai Raseinių gimnazijos ateitininkų organizacijai, platinė iš V. Sankausko ir Česlavo Butvinsko gaunamą Kęstučio apygardos laikraštį „Laisvės varpas“³³⁹, bet ryšių su partizanais neturėjo.

V. Sankauskas ir čia pasirodė kaip gabus organizatorius, per mėnesį subūręs slaptą 5 moksleivių OS grupę, į ją įtraukdamas ir V. Petkų³⁴⁰. Tačiau išplėsti veiklos nespėjo. Emgėbistai per savo agentūrą jau spalio mėnesį nustatė naująją V. Sankausko gyvenamąją vietą ir jį, kaip buvusį Šiaulių gimnazijos OS grupės vadą, 1947 m. spalio 30 d. bandė suimti. Apie jo veiklą Raseinių gimnazijoje dar nežinojo.

Bet V. Sankauskas įtaręs, jog yra sekamas, jau spalio 26 d. išvyko iš Raseinių pas savo tėvus į Ušantų kaimą. Emgėbistams darant kratą jo bute, kartu su juo gyvenęs V. Petkus bandė slaptai pro lango mažąjį langelį („fortkė“) išmesti turėtą prie savęs „Laisvės varpą“ (1947 10 15, nr. 123). Bet buvo emgėbistų pastebėtas. Tardomas prisipažino, kad išvykdamas V. Sankauskas jam palikęs paketą su 30 egzempliorių „Laisvės varpo“, bet jis juos sudeginęs, o sau palikęs tik 1 egzempliorių...

³³⁷ Pasak V. Šniuolio, taip 1945 m. yra buvę Liaudiškių miške (Radviliškio r.), kai NKVD kareiviai, pamatę partizanus, tikmojo ranka: „Eikit, kur jums reikia. Jūs nešaukit, nešaudysime ir mes.“

³³⁸ Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* prisiminimai (1997 01 11).

³³⁹ LYA, f. 3, ap. 27, b. 14, l. 74–75.

³⁴⁰ Ten pat, l. 62.

Vytautas Sankauskas-Rodrigas, *Daukantas* –
Mindaugo rajono vadas, maždaug 1949 metais
(Iš Petro Pociaus archyvo)

Po šių įvykių V. Sankauskas išėjo partizanauti, veikė įvairiuose Maironio brigados būriuose Radviliškio, Šeduvos, Dotnuvos ir Tytuvėnų rajonuose, turėjo slapyvardžius: *Hamletas*, *Vaidotas*, *Šalčius*, *Augustas*, *Daukantas*, *Rodrigas*. Kaip veiklų organizatorių, be to, išsilavinusį ir tvirtų nusistatymų žmogų, partizanų vadovybė jį 1950 m. paskyrė Mindaugo rajono vadu ir suteikė karinį seržanto laipsnį. Šiam rajonui tuo metu (1950 m.) buvo pavaldūs 3 partizanų skyriai: Lukšio (vadas Jonas Mackevičius-*Vygaudas*), Nemuno (vadas S. Satkus-*Marūnas*) ir Kudirkos (vadas F. Kokšta-*Rūstemas*)³⁴¹. Kitais metais V. Sankauskas vėl buvo paaukštintas pareigomis: Jūros srities vadas Povilas Morkūnas-*Rimantas* jį 1951 m. rugsėjo 7 d. paskyrė Prisikėlimo apygardai pavaldžios Maironio brigados vadu³⁴², tas pareigas jis ėjo iki 1952 m. sausio 18 dienos. LLKS Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-*Merainis* jį vertino kaip „rūpestingą ir iniciatyvų pareigūną“³⁴³. V. Sankauskui gyvenant S. Sajaus sodybos daržinėje įrengtame bunkeryje (Balandiškių k.)

³⁴¹ Alberto Stoškaus tardymo protokolas, 1952 11 09. – LYA, f. K-1, Jono Mackevičiaus b./b. 43126/3, t. 3, l. 69; LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./ b. 26510/3, t. 7, l. 184.

³⁴² Pranešimas-suvestinė apie kovos su nacionalistiniu pagrindžiu rezultatus Maskvai, 1951 11 09. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 496, l. 184.

³⁴³ Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 280.

kartu su V. Šniuoliu-*Vitvyčiu*, A. Stoškumi-*Dainotu*, L. Mingilu-*Džiugu* ir I. Vilimaite-*Stirna*, A. Stoškus ėmė jį įtarinėti neatsargumu: esą V. Sankauskas, artimai bendraudamas su I. Vilimaite, įtariama ryšiais su MGB, rodo jai slaptus partizanų dokumentus. Apie tai A. Stoškus 1951 m. gruodžio 27 d. laišku informavo Prisikėlimo apygardos vadą Juozą Paliūną-*Rytą*. Šis, nesigilindamas į padėtį, V. Sankauską atleido iš Maironio rinktinės vado pareigų ir paskyrė vadovauti šalia Šiaulių veikiančiai Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinei³⁴⁴. Dėl to V. Sankauskas labai krintosi, atleidimą iš pareigų laikė nepagrįstu, apie tai 1952 m. balandžio 29 d. rašė specialiame raporte Jūros srities vadui P. Morkūnui-*Rimantui*. Kaip į tai buvo reaguota, nėra žinoma, nes raporto autorius, nespėjęs išvykti į naujojo paskyrimo vietą, netrukus žuvo³⁴⁵.

Tai atsitiko 1952 m. gegužės 26 d., bandant susisiekti su Maironio brigados partizanais, su kuriais buvo prarastas ryšys po 1952 m. gegužės 16 d. Monkiškės kaime vykusio mūšio su NKVD kariuomene. V. Sankauskas kartu su Maironio brigados štabo viršininku L. Mingilu-*Džiugu* ir V. Šniuoliu-*Vitvyčiu*, atėję 1952 m. naktį iš gegužės 23 į 24 d. pas Montviliškės kaimo (Radviliškio r.) gyventoją, kolūkio „Karolis Požėla“ brigadininką Albertą Labanauską, pavedė jam nueiti pas savo kaimyną Povilą Ivanovą (g. 1917) sužinoti, ar neatėjo pas jį ieškomi partizanai. Tai kažkaip sužinojo MGB agentas *Vilius* (pavardė nenustatyta). Jo informuoti emgėbistai kartu su kareiviais surengė pasalas prie A. Labanausko ir P. Ivanovo namų. Tačiau tą naktį čionai partizanai neatėjo. Pasalą pakartojus, naktį iš gegužės 25 į 26 d., apie 1 valandą nakties, kareiviai pastebėjo 2 žmones, einančius į P. Ivanovo sodybą. Po 10–15 minučių iš trobos išėjusį žmogų (A. Labanauską) pasalaujantys kareiviai pargriovė ir apklausė. Iš jo sužinojo, jog troboje liko partizanas V. Sankauskas.

Šiam išėjus į kiemą ir kareiviams riktelėjus „Stok!“ V. Sankauskas paleido automato seriją ir ėmė trauktis, bet netrukus buvo kulku pakirstas³⁴⁶.

Vytauto Sankausko-*Daukanto*, vieno iš labiausiai Nepriklausomos Lietuvos siekiui atsidavusių ir energingiausių rezistencijos vadų, žūtis buvo skaudus smūgis jau gęstančiai rezistencijai.

7. Karinės partizanų akcijos

Aktyviausiai partizanų būriai prieš okupacinį režimą ir jo talkininkus Lietuvoje veikė 1945–1946 metais. Tada tie būriai dar buvo gana gausūs, gerai ginkluoti, sukūrę pagrindines organizacines struktūras, pakilios karinės dvasios, palaikomos realiai atrodančios vilties sulaukti Vakarų pagalbos. Vėliau jų aktyvumas kasmet silpnėjo, o nuo 1948–1949 m., paaiškėjus, kad karinėmis priemonėmis pašalinti sovietinės okupacijos nepavyks, prioritetą, kaip minėta, imta teikti ne tiek karinėms akcijoms, kiek ideologiniam darbui – palaikyti tautoje valstybingumo idėją ir jos siekį.

³⁴⁴ Alberto Stoškaus tardymo protokolas, 1952 11 08. – LYA, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, t. 1, l. 167–168.

³⁴⁵ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 108–116.

³⁴⁶ Radviliškio rajono MGB specialus pranešimas Šiaulių srities MGB viršininkui V. Jarockiui, 1952 05 31. Radviliškio rajono MGB operatyvinio susirašinėjimo su Šiaulių 2-N valdyba suvestinė, 1951–1953 m. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 548, l. 80.

Pagal MGB duomenis, partizanai Lietuvoje 1944–1953 m. surengė 10 115 įvairių karinio pobūdžio akcijų:³⁴⁷

1945 m. – 3324	1948 m. – 823	1951 m. – 187
1946 m. – 2354	1949 m. – 560	1952 m. – 93
1947 m. – 1572	1950 m. – 285	1953 m. iki spalio 25 d. – 63.

Per jas partizanai nukovė 12 922 asmenis, iš jų: sovietinio aktyvo – 2 021, kolūkiečių (nuo 1949 m.) – 592³⁴⁸. Kas sudaro likusius tūkstančius, nutylima. Kiti duomenys nurodo, kad mūšiuose su partizanais 1944 m. liepos 1 d.–1951 m. gruodžio 31 d. žuvo 1 556 kareiviai, karininkai, sribai ir MVD darbuotojai³⁴⁹.

Raseinių apskrityje, MGB duomenimis, vien per 1945 m. 9-is mėnesius (nuo sausio 1 d. iki rugsėjo 26 d.) partizanai buvo surengę 81 akciją, iš jų 12 kartų puolė valstybines įstaigas, nukovė 2 MVD/MGB darbuotojus, 22 sribus, 12 partinių, sovietinių darbuotojų, sužeidė 1 emgėbistą, 6 sribus, „išsivedė į mišką“ 2 sribus, 3 partinius sovietinius darbuotojus, žuvusių kareivių mūšiuose su partizanais skaičius nenurodomas³⁵⁰.

1945–1946 m. partizanai aktyviai veikė ir Šiluvos regione, susibūrę, kaip minėta, į 6 būrius: tai Jono Venclausko iš Pakapurnio (16 partizanų), Vlado Čepo (28 partizanai), Juozo Grico, Kazio Noreikos (7 partizanai), S. Beržinsko (37 asmenys), Kazio Reinarto (20 partizanų), Povilo Morkūno ir Prano Juškos (22 partizanai) būriai³⁵¹. Jie atakavo keliuose okupacinės kariuomenės mašinas, milicininkus, sovietinius aktyvistus, daug kartų smogta vietos sribams (žr. skyriuje „Šiluvos sribai“), ne kartą puolė Šiluvos apylinkių miestelius (Šaukotą, Žaigini), valstybės įstaigas, klijavo viešose vietose lapelius, raginančius sovietinius aktyvistus atsisakyti tarnauti priešui³⁵², trukdė sovietams organizuoti rinkimus, naikindami per rinkimus komunikacijos linijas. 1944 m. gruodžio 3 d. kelyje Šiluva–Raseiniai apšaudė sovietinius aktyvistus lydinčius milicininkus ir vieną iš jų (Stankų) sužeidė. Netoli Lyduvėnų 1945 m. sausio 7 d., apšaudę kareivių mašiną, sužeidė vairuotoją ir kareivį³⁵³. 1945 m. liepos 2 d. Piktaičių kaime neįvardytas partizanų būrys suėmė ir išsivedė į mišką Šiluvos valsčiaus Žemės komisijos pirmininką (pavardė ir likimas nežinomi)³⁵⁴. Tų pačių metų rugpjūčio 18 d. Povilo Lušo-*Banginio* ir Vlado Lukausko-*Lokio*, *Krokodilo* partizanų grupė Pagojų kaime, Jurčo sodyboje, sulaukė iš Raseinių grįžtančią Šiluvos VK 7 aktyvistų, ginkluotų pistoletais, grupę, nukovė to komiteto pirmininką Juozą Vaišvilą ir

³⁴⁷ MGB pažyma apie partizanų akcijas ir jų metu padarytą sovietams žalą (1944 07 15–1953 10 25). – LYA, f. 3, b. 56/43, t. 3, l. 3.

³⁴⁸ Ten pat.

³⁴⁹ Pažyma apie MGB 2-N valdybos veiklą kovose su nacionalistiniu pagrindžiu Lietuvoje, 1951 12 31. – LYA, f. K-1, ap. 3, b. 406, l. 178.

³⁵⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 136.

³⁵¹ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 146.

³⁵² 1945 07 07 partizanai ir jų ryšininkai išklijavo Kyviškės k., 07 21 Sargelių k. – ant kryžiaus, Liepkalnyje – ant pieno surinkimo punkto durų lapelius, raginančius sribus, milicininkus, sovietinio aparato darbuotojus nutraukti pražūtingą veiklą okupanto naudai.

³⁵³ LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 70.

³⁵⁴ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 153.

Šiluvos valsčiaus VK pirmininkas
Juozas Vaišvila, vilkintis Lietuvos kario uniformą
(Iš autoriaus archyvo)

atėmė iš buhalterio P. Sabučio 4 584 črv sumą, kurią jis iš Raseinių banko buvo paėmęs VK reikalams³⁵⁵. Vėliau šie pinigai buvo perduoti Pyragių miške P. Morkūno stovykloje esantiems Žebenkšties brigados vadams Juozui Čeponiui-*Tauragiui* ir Petru Bartkui-*Žadgailai*³⁵⁶. Tų pačių metų lapkričio 10 d. 20-ies partizanų būrys, gavęs žinių iš Skaraitiškės tarybinio ūkio buhalterio Antano Morkaus apie atvežtus iš banko pinigus to ūkio darbininkų atlyginimams mokėti, surengė antpuolį ir paėmė iš ūkio direktoriaus 20 000 črv³⁵⁷. Kelyje Šiluva–Raseiniai ties Vario kalnu 1946 m. perėmė Šiluvos paštininko Leono Adomėno į Raseinių banką vežamą didelę pinigų sumą. 1945 m. liepos mėnesį Lukšio brigados partizanai A. Dalbokas-*Imperatorius*, V. Gudaitis-*Rasas*, Bronius Bankauskas-*Paleckis* ir kt. (apie 30 partizanų) užėmė Šaukoto miestelį: nukovė 2 sribus, 3 aktyvistus, tarp jų ir VK pirmininką Žiogą³⁵⁸. 1948 m. spalio 7 d. partizanai atakavo Žaiginio miestelį, nukovė 2 sribus, tarp jų Stasį Vilimą³⁵⁹, 1949 m. vasario 4 d. Juozo Šufinskio sodyboje (Juškaičių k.) likvidavo Šiluvos VK pirmininko pavaduotoją LKP(b) narį Petrą Verpetinskį (g. 1910) ir Šiluvos „karinio stalo apskaitos“ vedėją Vasilijų Filipovą³⁶⁰.

Imtasi priemonių ir prieš sovietų organizuojamus „rinkimus“. 1946 m. sausio 30 d. Raseinių Žebenkšties rinktinės vadas Jonas Žemaitis-*Vacius* raštu įpareigojo II kuopos vadą Povilą Morkūną-*Ežerietį* (buvusį *Klajūną*) platinti Šiluvos apylinkėse prieš sovietų rinkimus nukreiptą literatūrą, nupjauti vasario 9 d. naktį telefono stulpus, kad valdžios

³⁵⁵ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 228. Šiluvos vlsč. pareigūnai į Raseinius važiuodavo Grinkiškio–Raseinių vieškeliu, nes kelyje Šiluva–Raseiniai per Dubysą iki 1947 m. nebuvo tilto.

³⁵⁶ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7741, t. 1), l. 148; LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla Nr. 11004/3, l. 130.

³⁵⁷ LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 181.

³⁵⁸ LYA, f. K-1, G. S. Rubelytės ir kt. b./b. 39190/3, t. 1, l. 165.

³⁵⁹ LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 225.

³⁶⁰ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, l. 16; f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 225.

tarnybos negalėtų tarpusavyje susisiekti su rinkimų apygardomis ir karinėmis įgulomis, tą pačią naktį atimti iš gyventojų laikinus jų asmens pažymėjimus įspėjant, kad iki vasario 11 d. apie tai niekam neprasitartų³⁶¹. Vykde ir kai kurias ekonominio pobūdžio diversijas Antaniškių, Vainotiškės, Liepkalnio kaimuose. Apsirūpinimo maistu tikslais dažnai puldinėjo regiono teritorijoje ar toliau esančias pienines, spirito gamyklas, o vėliau – kolūkius, nustatinėjo kolūkių pirmininkams grūdų ir mėsos duokles. „Mes kovojome prieš valstybę ir grobėme viską, kas tai valstybei priklausė“, – sakė 1950 m. į nelaisvę paimtas Viktoro Bakanausko būrio partizanas Petras Gadliauskas-*Bijūnas*³⁶².

Žalakių pieninės antpuoliai. Dažniausiai partizanai puldinėjo Šiluvos regiono teritorijoje esančią Žalakių pieninę. 1945 m. birželio 6 d. ją užpuolė 25 partizanai paėmė 11 dėžių sviesto ir 1 000 kiaušinių³⁶³. Tų pačių metų spalio 20 d. ji vėl buvo užpulta. Apie tos pieninės 1946 m. birželio 26 d. užpuolimą prisimena tuo metu pieninėje dirbusi Romualda Rybelytė (vėliau – Šarapajeva): „Uždarę į ledainę darbuotojus, partizanai išdaužė pieninės įrengimus, sudraskė dokumentus, pasiėmė rašomąją mašinėlę ir, prisidėję į vežimus 125 kg sviesto, 17,8 kg lašinių, ruošėsi išvažiuoti. Tuo metu, žiūrime, į pieninę įprastu grafiku atvažiuoja Žaiginio sribai imti pieno produktų. Sutikti partizanų kulkosvaidžio ugnimi sribai išsilakstė...“³⁶⁴ 1947 m. rugpjūčio 23 d. naktį į 24 d. Žalakių pieninę puolė P. Morkūno-*Narvydo* II kuopos 8-ių partizanų būrys, iš anksto susitaręs su tos pieninės technologu Vyšniausku ir mašinistu Viču. Tą kartą partizanai paėmė 7 dėžes sviesto ir 1 380 kiaušinių³⁶⁵. 1951 m. partizanai vėl pakartojo šios pieninę puolimą. Uždarę pieninės sargą Kazlauską į pieninės rūšį, susidėjo į žmonių atvartus vežimus sviestą ir išvažiavo į Pikčiūnų miškus³⁶⁶. Po šio įvykio valdžia atleido iš pareigų direktorių, o pačią Žalakių pieninę uždarė.

Ūturių spirito gamyklos užpuolimas. Ypač galingą operaciją prieš Ūturių spirito gamyklą (Betygalos vlsč.) 1947 m. birželio 17 d. naktį į 18 d. surengė jungtinės Šiluvos, Girkalnio ir Betygalos valsčių partizanų pajėgos (25–30 partizanų), vadovaujamos Raseinių Savanorio rinktinės II kuopos vado P. Morkūno-*Drako*. Šiluvos būriui (10 partizanų) šioje operacijoje vadovavo Bronius Bankauskas-*Paleckis*, Grinkiškio būriui – Žukas, Nemuno būriui – Viktoras Bakanauskas-*Vytautas*. Puolimą parengti padėjo legalizavęsis partizanas Maurickas, jam talkino Betygalos MGB sribas Alfonsas Karabinas, priklausęs tos gamyklos apsaugos grupei. Jis savanoriškai dar prieš puolimą atidavė partizanams savo šautuvą ir suteikė partizanams žvalgybinių žinių apie sribų buvimo vietą per rengiamą antpuolį. Pagal išankstinį planą partizanai susitelkė už 500 m nuo gamyklos miške, pasiruošę apie 80 vežimų su įvairia tara ir iš čia pasiuntė į gamyklą žvalgus – Betygalos valsčiaus gyventojus Praną Gervę ir Teklę Mikniūtę. Šie pranešė, kad gamyклоje nėra jokios specialios

³⁶¹ Jono Žemaičio-*Vaciaus* raštas Povilui Morkūnui-*Ežeriečiui*, 1946 01 30. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 145.

³⁶² LYA, f. K-1, Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, t. 6, l. 146.

³⁶³ Partizanų karinės akcijos Raseinių apskrityje, 1944–1947 m. – LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 81.

³⁶⁴ LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 105; Romualdos Rybelytės-Šarapajevos prisiminimai, autoriaus užrašyti 2014 10 25 Šalčininkuose.

³⁶⁵ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 224.

³⁶⁶ Antano Sankausko (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 08 01 Šiluvoje.

apsaugos, o tik ginklus turintys gamyklos darbininkai ir tarnautojai. Partizanai, apsimetę kelių taisytojais, privažiavo prie gamyklos žole pridengtais vežimais, įsiveržė į vidų, paėmė ten rastus 3 šautuvus, automata, iškratė darbininkus, išstatė sargybą, o grobiui paimti sukviėtė į pagalbą aplinkinių sodybų žmones: vyrams pavedė perpumpuoti iš įvairių bakų spiritą į partizanų atsivežtą tarą, o moterims – pilti grūdus į maišus. Partizanai šį kartą perėmė gana didelį turtą: 3 472,9 l spirito, 13 063 kg miežių, 4 103 kg avižų, 3 472,9 l spirito žaliavos ir 15 t (pasak kito šaltinio – 18 t) grūdų. Gamykla patyrė 3 861 350 rb žalą.³⁶⁷

Šiuo turtu pakrauti vežimai nesustodami pasuko vieni į Šiluvos, kiti į Grinkiškio valsčius. Dalis spirito buvo paslėpta Šiluvos valsčiaus Žalakių kaime pas OS grupės narį Antaną Vičą-Vičiūną. Po šio antpuolio, krėsdami apylinkes, emgėbistai sulaukė 8 žmones, perėmė iš jų 320 l spirito ir 1 t grūdų³⁶⁸. Per vieną tokių kratų Betygalos sribai 1947 m. rugpjūčio 21 d. aptiko Šiluvos valsčiaus Papušynio kaime AOS organizacijos dalyvę Janiną Jurevičiūtę-*Stirną* (g. 1927), Prano, padėjusią organizuoti Ūturių spirito gamyklos antpuolį. Sribai bandančią bėgti merginą nušovė³⁶⁹.

„Šokiai“ *Kaulakiuose*. Lietuvos partizanų vadovybė kurį laiką nesutarė, kaip elgtis okupacijos sąlygomis vykstančių pasilinksminimų (gegužinių, „vakaruškų“, okupanto organizuojamų „minėjimų“ su šokiais) atžvilgiu. Okupaciją iš pradžių traktavo kaip visuotinę tautos gedulą: „Tėvynei plūstant kraujais“, nedera linksmintis. Todėl tokių renginių organizatorius ir jų dalyvius kai kurių būrių vadai prilygino net tautos išdavikams. Aukštaitijoje būta atvejų, kai partizanai išvaikydavo „vakaruškas“ arba besilinksminančius suklupdydavo, nuogai išrengdavo. Taip nutikę ir Šiluvos apylinkėse. 1946 m. lapkričio 8 d. Kaulakių pradžios mokykloje po sovietinės Spalio revoliucijos minėjimo vyko šokiai. Apie tai partizanams iš anksto buvo pranešęs vietinis partizanų rėmėjas Antanas Vaštakas (vėliau partizanas). Į Kaulakių pradžios mokyklą atvykęs jungtinis partizanų būrys, tarp jų – ir Žaiginio apylinkių Kazio Noreikos partizanai, liepė visiems nuogai išsirengti ir apie 2 valandas šokti, grojant broliams Petroševičiams³⁷⁰. Šią akciją surengę partizanai, Janinos Mockaitytės liudijimu, buvę savo vadovybės nubausti³⁷¹. Vėliau draudimas linksmintis buvo visuotinai panaikintas. Partizanas Algirdas-Zarenka-*Kudirka*, *Tarzanas* už panašų „chuliganišką elgesį“ 1948 m. lapkričio 27 d. Betygalos valsčiaus Pagojūku mokykloje jau buvo partizanų KLT nuosprendžiu nuteistas net mirties bausme³⁷².

Partizanų karinės akcijos tam tikru mastu paralyžiavo sovietinių įstaigų darbą, slopino sovietinių pareigūnų uolumą, lėtino Lietuvos sovietizavimo tempus, palaikė okupacijai nenusilenkusios ir dėl valstybingumo kovojančios tautos įvaizdį.

³⁶⁷ Ūturių spirito gamyklos revizijos aktas, 1947 07 30. – LYA, f. K-1, Jono Mackevičiaus b./b. 43126/3, t. 3, l. 5; LVOA, f. 979, ap. 11, b. 4, l. 11.

³⁶⁸ Raseinių apskrities MGB viršininko I. Carkovo pranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, 1947 06 29. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 11, l. 8.

³⁶⁹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 257.

³⁷⁰ Raseinių MVD skyriaus pažyma, 1946 11 26. – LYA, f. K-1, Veronikos Radzevičiūtės ir Elvyros Tugaudytės b./b. 18010/3, l. 304; f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 114.

³⁷¹ Janinos Mockaitytės-Petrošiuviėnės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1991 03 30 Žaiginyje.

³⁷² *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 33; *Laisvės kovotojų prisiminimai*, d. 8, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 271.

8. Bunkeriai

Sodybos, kuriose buvo partizanų bunkeriai. Bunkeriai – partizanų slaptavietės sodybose, rečiau miškuose, dažniausiai įrengti pačių partizanų arba padedant tų sodybų šeimininkams, kurie sutikdavo šitokiu būdu palengvinti sunkią partizanų kasdienybę ir padidinti jų saugumą. Dėl ankštumo, drėgmės, silpnos ventilacijos gyvenimas slaptavietėse buvo ypatingai sunkus. Kazys Kisielius su žmona Elena 1947 m. slėpėsi Vičiaių kaime Stasio Naco namo bunkeryje, kuris priminė kapą: 2 m ilgio ir vos 1 m pločio ir tiek pat aukščio; įrengtas po krosnimi, įėjimas per krosnies duonkepį.

Partizanų bunkeriai sodybose

1. **Stasio Abromavičiaus** sodybos arklidėje (Godlaukio k.). 1950 m. rudenį, ruošiantis žiemoti, 4 partizanai – Aleksas Laucius-*Paukštis*, Vaclovas Daukantas-*Rytas*, Jonas Žukauskas-*Smilga*, ketvirtas nežinomas – per 2 paras čia įrengė bunkerį (2 × 2 × 1,8 m dydžio), iškaltą lentomis, išklijuotą tapetais, skirtą 4 asmenims gyventi. Viduje – stalas, radijo imtuvas. Įėjimo į bunkerį anga maskuota, užmetant ant jos dangčio mėšlą. Jame gyventi panoro Jonas Žemaitis su minėtų būrių vadais: V. Daukantu-*Rytu* ir A. Lauciumi-*Paukščiu*. Kadangi du pastarieji partizanavo kartu su žmonomis, tai J. Žemaitis nuo 1950 m. lapkričio vidurio leido bunkeryje jiems gyventi kartu. Iš čia partizanai dažnai eidavo į susitikimus su J. Žemaičiu, kuris liko tame pačiame rajone. Gyvendamas bunkeryje, A. Laucius-*Paukštis* per S. Abramavičių siuntė kažkam į Kauną iš Šiluvos 100 rb pašto perlaidą, galbūt J. Žemaičio žmonai ar sūnaus globėjai.
2. **Augustaičio** sodybos tvarte, po avių gardu (Paluknio k.). Jame slėpėsi Viktoro Bakanausko partizanai. Bunkeris nebuvo aptiktas. Per vieną sodybos kratą, rusų kareiviams ieškant bunkerio, A. Augustaitienė stovėjo ant bunkerio angos³⁷³.
3. **Antano Balinsko** sodybos tvarte (Pažiobrio k., pasak kitų šaltinių – Užžadiškės k.). Įrengtas 1949 m. rudenį. Virš angos – avies gardas, virš paties bunkerio stovėjo karvės. Bunkeryje 1948–1949 m. žiemą gyveno V. Bakanausko-*Tautvydo* būrio partizanai: Mečislovas Bankauskas, Antanas Vaštakas, Juozas Valantinas, Petras Gadliauskas, Stasys Satkus, Gružauskas, Albertas Stoškus, *Rūstutis* ir kt. Maistą į bunkerį partizanams nešdavo šeimininko sūnus Jonas Balinskas-*Vytenis*. Bunkeris nebuvo aptiktas³⁷⁴.
4. **Stasio Budgino** troboje, po grindimis (Bagušiškių k.). Įrengtas 1945 m., jame slėpėsi Povilas Lušas iš Luliv (vėliau būrio vadas) ir J. Žemaitis (Janinos Budginaitės-Lukauskienės prisiminimai (1992 m.).
5. **Jono Budrecko** (g. 1908) name, aptiktas 1951 m. spalio 4 d., kai partizanai jau buvo jį palikę³⁷⁵.
6. **Antano Butkaus** – Povilo Morkūno būrio ryšininko name (Miškinės k.), įrengtas 1946 m., jame slėpėsi P. Morkūnas ir jo būrio partizanai Pranas Taučas ir Pranas Juška. Apie kariuomenės pasirodymą įspėdavo sodyboje įsmeigta signalinė kartis (6–7 m aukščio)³⁷⁶.

³⁷³ Antaninos Pociūtės-Meškauskienės (g. 1926) prisiminimai (1996 08 24).

³⁷⁴ Alberto Stoškaus tardymo protokolas, 1952 11 12. – LYA, f. K-1, b./b. 26510/3, t. 1, l. 224, 288; Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, t. 1, l. 21.

³⁷⁵ LYA, f. K-1, Petronėlės Banytės ir Z. Kasparavičienės b./b. P-15285-Li.

³⁷⁶ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 73.

7. **M. Dapkaus** sodyboje (Bargailių k.), bunkeryje slėpėsi Antanas Vaštakas-*Virgis*, Vacys Pužauskas-*Tilvikas*, A. Stoškus-*Duanas*.
8. **Petro Domašickio (Tomašickio)** sodybos daržinėje (Grinių k.), čia slapstėsi Viktoras Šniuolis, Feliksas Kokšta, jo žmona Zosė Kokštienė ir J. Valantinas. Leonui Juškai-*Kariūnui* išdavus, bunkerį emgėbistai 1952 m. rado užgriautą.
9. **Petro Gadliausko** sodyboje (Armonų k.), įrengtas 1947 m. pabaigoje, jame 1948 m. pavasarį slėpėsi Romualdo Pracišausko-*Uragano* ir Jono Šukio-*Gulbino* būrių partizanai. Jie dar turėjo bunkerį Vlado Strumilos daržinėje. Abu bunkeriai emgėbistų aptikti ir sunaikinti, bet be partizanų.
10. **Zofijos Grigaitienės** troboje (Vilkiškių k.), jame slėpėsi F. ir Z. Kokštos ir S. Satkaus būrių partizanai. L. Juškai išdavus, jame 1951 m. spalio 3 d. žuvo 3 S. Satkaus būrio partizanai.
11. **Pranės Gudaitienės** sodybos arklidėje (Užpelkių k., Grinkiškio vlsč.). Šis V. Bakanausko būrio bunkeris emgėbistų buvo aptiktas, jame rasta partizanų ginklų ir butelis su dokumentais, tarp jų – partizanų priesaikos tekstas, taip pat partizanui M. Bankauskui-*Vingėlai* 1949 m. liepos 1 d. įteiktas padėkos raštas ir pasižymėjimo lapas (LYA, Petro Gadliausko b./b., t. 1, l. 264).
12. **Kazlausko** troboje po krosnimi (Kaimelės k.). Įeiti į bunkerį reikėjo išimant krosnies plytą. Jame 1945 m. slėpėsi 2 partizanai. Enkavėdistams aptikus tuščią bunkerį, savininkas aiškino, kad jį įrengęs dar vokiečių laikais savo vertingesniems daiktams slėpti (LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 25).
13. **Česlovo Kniečiūno** sodyboje (Piktaičių k.). Bunkeris MGB aptiktas 1951 m. per karinę operaciją, jame žuvo 3 partizanai. Suimti sodybos šeimininkai: broliai Česlovas ir Zigmantas Kniečiūnai ir Ona Tautkutė (g. 1922)³⁷⁷.
14. **Aleksandro Kundroto** sodybos kieme (Juškaičių k.). Bunkeryje 1949–1950 m. slėpėsi J. Žemaičio apsaugos grupė (J. Žukauskas-*Smilga*, A. Budginas-*Žvainys*, J. Dobrovolskis-*Ramūnas*, S. Augustis-*Upelis* ir P. Grinius-*Klebonas*). Anga buvo maskuojama kapotomis eglėšakėmis ir aplaistoma vandeniu; bunkeris neaptiktas, nors kelis kartus MGB ieškotas.
15. **Prano Lukoševičiaus** sodybos tvarte (Akmenės k.), jame 1949 m. slėpėsi S. Nacas-*Aitvaras*, A. Keparutis-*Ilgūnas*, Stanislava Žickutė-*Snaigė* ir F. Kokšta-*Rūstemas*, bunkeris išduotas, bet ieškantys kareiviai jo neaptiko.
16. **Jono Malatoko** (g. 1898) sodybos ūkiniame pastate (Rinkšelių k.). Įrengtas 1950 m. spalio ar lapkričio mėnesį F. Kokštos ir Leono Caporkaus-*Donelaičio*. Jame 1950–1951 m. žiemą slėpėsi 1–6 partizanai: LLKS Visuomeninės dalies vadas Juozas Šibaila-*Merainis*, jo adjutantas V. Šniuolis-*Lapas*, partizanas Žiedas, J. Valantinas-*Granitas*, F. Kokšta-*Rūstemas* su žmona *Lietučiu*³⁷⁸. 1951 m. balandį, tirpstant sniegui, bunkerį ėmė semti vanduo ir partizanai jį paliko, o tu metų rudenį J. Malatokas bunkerį užgriovė³⁷⁹. Šį bunkerį 1952 m. išdavė L. Juška-*Kariūnas*.
17. **Zosės Nekrošūtės** sodybos daržinėje (Pažiobrio k.). 1952 m. jame slėpėsi J. Valantinas-*Granitas*, M. Bankauskas-*Vingėla*, A. Stoškus-*Duanas*.
18. **Prano Pauros** sodybos tvarte (Litvinų k.), virš bunkerio – avių gardas. Įrengtas 1949 m. spalio mėnesį V. Bakanausko partizanų, padedant šeimininko vaikams – Vladui (g. 1929) ir Elenai (g. 1933). Buvo skirtas gyventi 4–5 žmonėms (3 × 1,5 × 0,8–0,9 m). Jame 1949 m. ru-

³⁷⁷ LYA, f. 15, b. 420/2-69-ZJ, l. 7.

³⁷⁸ Viktoro Šniuolio tardymo protokolas, 1953 03 18. – LYA, f. K-1, b./b. 28600/3, t. 1, l. 66.

³⁷⁹ Jono Malatoko apklausos protokolas, 1952 m. – LYA, Viktoro Šniuolio b./b. 28600/3, t. 1, l. 276.

denį ir 1950 m. žiemą gyveno V. Bakanauskas-Vytautas, Rūstutis, Pranas Stoškus-Vėjas, P. Gadliauskas-Bijūnas ir J. Valantinas-Gerulis. Bunkerį emgėbistai aptiko 1950 m. vasario 1 d. tikrindami sodybą, bet partizanų jame jau nebuvo³⁸⁰.

19. **Jono Rimkaus** (g. 1907) name (Kybartėlių k.) pačiam šeimnininkui slėptis. J. Rimkus nuo 1947 m. – P. Morkūno-Drako būrio ryšininkas *Karklas*. 1948 m. rugsėjo mėnesį prasidėjus Šiluvos valsčiaus OS narių ir ryšininkų areštams, MGB suėmus artimus J. Rimkaus kaimynus A. Urbonavičių, Povilą Vaičių ir Antaną Vaštaką, Rimkus, jausdamas arešto grėsmę, išpardavė savo gyvulius, paliko ūkį ir išvyko trumpam į Kauną, bet, ten nepasisėkus įsikurti, sugrįžo namo ir ėmė su žmona slapstytis. Iš pradžių – daržinėje ant aukšto, linuose, o 1949 m., prasidėjus žiemos šalčiams, įsirengė savo name po grindimis prie krosnies bunkerį (3 × 1,5 × 1,5 m). Bunkerio sienas ir lubas iškalė lentomis, viduje įrengė lentų gultus 2–3 žmonėms. Įėjimą į bunkerį pasidarė iš kito namo galo šalia kamino, kruopščiai užmaskuotą: ant viršaus statė kopūstų kubilą ir lentą, apdėtą moliu³⁸¹. Bunkeryje slėpėsi tik naktį arba pamatę ką nors ateinant. Sėserį Oną Rimkutę, su kuria Rimkai kartu gyveno, pamokė sakyti, jog Rimkus su žmona išvykę nežinia kur. Kareiviai kelis kartus ieškojo bunkerio, bet nesėkmingai. Jį netikėtai 1951 m. kovo 17 d. aptiko Šiluvos stribai. J. Rimkų suėmė.
20. **Juozo Ročo** trobos negyvenamoje dalyje – seklyčioje (Juškaičių k.). 1950–1951 m. jame slėpėsi partizanų vadai J. Žemaitis ir P. Morkūnas. J. Ročas su partizanų pritarimu tapo kaimo Tarybos pirmininku, paskui – kolūkio pirmininku, bunkeris neaptiktas.
21. **Savicko** ūkio daržinėje (Nagių k.), įrengtas 1949 m. rudenį S. Naco būrio. Agentui *Peiliui* pranešus, bunkeris aptiktas 1950 m. sausio 28 d., tačiau partizanų jame nebuvo³⁸².
22. **Stanislovo Šikšnio** sodybos tvarte (Kunigiškių k. netoli Šiaulėnų) 1946–1947 m. buvo Raseinių rinktinės II kuopos vado P. Morkūno bunkeris, kuriame iš pradžių slėpėsi 8, vėliau 6 tos kuopos partizanai, tarp jų P. Juška, P. Taučas su žmona Jadvyga Mandravickaite-Taučiene (Marijono Valinčiaus liudijimas 2015 03 11). 1948 m. Šikšnius (tėvus) išvežė į Sibirą. Vaikai liko per atsitiktinumą. Tos dienos vakare sūnūs (Vladas ir Teodoras), grįžę iš gegužinės ir nenorėdami budinti tėvų, sulindo į šalia namo buvusią šieno kupetą, kurioje anksčiau buvo įsirengę slėptuvę, ją žinojo ir tėvai. Paryčiui Šikšnių sodybą apsupo kareiviai ir stribai tremti į Sibirą. Tėvas Šikšnys, norėdamas apie tai pranešti savo vaikams slėptuvėje, bet jų neišduoti, išėjo į kiemą ir garsiai atsisveikino su šuneliu: „Šuneli, mes jau išvažiuojam...“ Iš likusių nuo trėmimo S. Šikšnio sūnų V. Šikšnys (g. 1928), buvęs partizanų ryšininkas, išėjo partizanauti. Buvo gerai pramokęs gaminti fiktyvius antspaudus; žuvo 1951 m. pavasarį Jono Boso-*Don Kichoto* būryje. Jo brolis T. Šikšnys (g. 1931) po tėvų tremties slapstėsi, nakvodamas kur papuolė, peršalo, susirgo plaučių uždegimu, ilgai gydėsi, buvo kareivių sulaikytas, bet iš arešto pabėgo. 1953 m. pats išvažiavo į Sibirą pas motiną (tėvas buvo nuo šeimos atskirtas). Ten pagyvenęs keletą metų, išprotėjo, 1958 m. su mama ir tėvu grįžo į Lietuvą³⁸³.
23. **Veronikos Urbaitės** name (Juškaičių k.), jame 1952 m. slėpėsi sunkiai sužeistas Pranas Grinius.

³⁸⁰ Vlodo Pauros tardymo protokolai, 1950 02 02 ir 1950 02 01. – LYA, f. K-1, Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, 1, l. 208–209; f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agent. byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 361.

³⁸¹ LYA, f. K-1, A. Urbonavičiaus ir kt. b./b. P-20138-LI, l. 60.

³⁸² LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, l. 93.

³⁸³ Onos Sabaitės (g. 1921) prisiminimai, užrašyti Vilijos Montvilienės 2017 11 28.

24. **Virvilų, Anupro ir Stanislavos** (Piktaičių k.), troboje po pamatais ir akmeniniais laiptais, vedančiais į kaminą-rūkyklą. Jame gydėsi sužeistas į koją partizanas Vaclovas Žukauskas. Kareiviai krėtė sodybą, bet bunkerio nerado (Boleslovo Ročo užrašai, 2004 m.).
25. **Partizanų rėmėjos Aušrinės** (pavardė nenustatyta; 35 m.), turėjusios 2 dukras – Elytę (12–13 m.) ir Onutę (19–20 m.) – name (Meiliškių k., Grinkiškio vlsč.), po grindimis. Įrengtas 1948 m. rudenį, jame slėpėsi V. Bakanausko partizanai: M. Bankauskas-*Vingėla*, P. Stoškus-*Vėjas*, P. Gadliauskas-*Bijūnas* ir kt. Įeiti į bunkerį buvo galima iš šalia namo esančios daržinės³⁸⁴.
26. **Puklos** (Bargailiai, Grinkiškio vlsč.) daržinėje, po šiaudais, įėjimo anga buvo šalia durų, užmaskuota šiaudais. Įrengtas 1948–1949 m. rudenį V. Bakanausko būrio. Jame slėpėsi P. Gadliauskas-*Bijūnas*, V. Bakanauskas, P. Stoškus-*Vėjas*, A. Stoškus-*Duanas* ir Antanas Vaštakas-*Romas*³⁸⁵.
27. **Onos Šniulytės** troboje (Žansaičių k., Šiaulėnų vlsč.). 1947 m. žiemą bunkeryje gyveno P. Morkūnas-*Drakas*, P. Taučas-*Avietė*, P. Juška-*Rombinzonas* ir Jonas Šukys-*Gulbinas*. Šeiminkė maitino partizanus, skalbė jų drabužius³⁸⁶.

Partizanų bunkeriai kitose vietose

1. **Žaiginio miško** 25 kvartale, pritaikytas gyventi 8–10 partizanų, stogas ir sienos iš apvalių rąstų, viduje – krosnis, stalas, gultai, iš šiaurės ir pietų pusės – 2 įstiklinti langeliai. Durys į bunkerį iš vakarų pusės, nuo bunkerio už 40 m – speciali dėžė maistui laikyti (aptiktas 1949 m. vasario 20 d. kaip negyvenamas)³⁸⁷. Kitas bunkeris – 17 kvartale, įrengtas A. Stoškaus-*Dainoto* partizanų (2,5 × 1,5 × 1 m), aptiktas 1952 m. liepos 22 d., irgi negyvenamas³⁸⁸.
2. **Tyrulių pelkėje netoli Polekėlės kaimo** vado L. Caporkaus bunkeris. MGB 2-N valdybos agentui *Žibienei* išdavus, bunkerį 1951 m. liepos 7 d. atakavo didelės sovietų karinės pajėgos. Mūšyje žuvo L. Caporkus, Kudokas-*Baltaragis*, *Diemedis* ir kt.³⁸⁹
3. **Pušynėlyje šalia Pažiobrio kaimo**, šiuo bunkeriu 1951 m. naudojosi A. Stoškus-*Dainotas*, J. Valantinas-*Granitas*, Kazio Šniukštos-*Aro* partizanai.
4. **Kepurnikų kaimo pušynėlyje** už 200 m nuo **Irenos ir Vinco Rašimų** sodybos. Tame pušynėlyje buvo keli P. Morkūno-*Drako* partizanų bunkeriai, viename iš jų – ligoninė. Pati sodyba – P. Morkūno partizanų ryšio punktas. Per agentus tai įtarus, MGB žiauriai kankino V. Rašimą, reikalaudami nurodyti bunkerių vietas: adatomis badė panages. Nė vieno iš V. Rašimui žinomų bunkerių MGB nenustatė (Onutės Rašimaitės suteiktos žinios, 2017 09 21).
5. **Plekaičių miško** bunkeryje 1946 m. rugsėjį slėpėsi J. Žemaitis. Bunkeris kareivių aptiktas ir sudegintas³⁹⁰.
6. V. Daukanto-*Ryto* būrio bunkeris **Vičiaių miško** 103 kvartale su 2 išėjimo angomis. 1950 m. jame laikytas to būrio ūkinis inventorius ir ginklai³⁹¹.

³⁸⁴ LYA, Petro Gadliausko ir kt. b./b. 41417/3, t. 1, l. 21.

³⁸⁵ Ten pat, l. 18.

³⁸⁶ LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 2, l. 10.

³⁸⁷ Partizanų bunkerio Žaiginio miške aprašymo aktas, 1949 02 20. – LYA, f. K-1, Antano Babensio ir kt. b./b. 42852/3.

³⁸⁸ LYA, Alberto Stoškaus b./b., t. 7, l. 1.

³⁸⁹ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 483, l. 201.

³⁹⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 21, l. 37.

³⁹¹ LYA, f. K-1, Alfonso Pauliaus b./b. 23599/3, l. 266.

9. Partizanų archyvai

Partizanai rūpinosi, kad išliktų jų veiklą liudijantys autentiški dokumentai, o su jais – ir autentiškoji laisvės kovų atmintis. Problema buvo, kur juos paslėpti. Pasak Antano Sankausko, „Nemuno partizanų skyriaus vadas Stasys Satkus-*Marūnas* 1952 m. svarstęs: „Kur dėti dokumentus? Mes žūsime, o dokumentai turi išlikti. Po medžių? Nukirs. Po akmeniu? Paims paminklams.“ Aš siūliau dokumentus slėpti Žalakiškių kaime po dideliu akmeniu. S. Satkus žadėjo mane informuoti, kur paslėps dokumentus, bet po mėnesio žuvo.³⁹² To būrio dokumentus (238 vienetus ir 8 nuotraukas su užrašais) S. Satkus kartu su Albertu Stoškumi 1951 m. paslėpė Martinaičių miško (Dotnuvos r.) skruzdėlyne, litri-niame stiklainyje ir geležinėje dėžėje. Juos 1952 m. rugsėjo 13 d. aptiko MGB, pačiam A. Stoškui-*Dainotui* parodžius³⁹³.

Stasio Naco-*Algirdo* būrio partizanų archyvas, Stasės Žickutės-Oršvilienės-*Snaigės* liudijimu, buvo paslėptas Šiluvos valsčiuje, Klevynės kaime, Aleknos sodyboje: „Pas Alekną užkasiau savo archyvą – užrašus, dienoraštį su savo asmeniniais išgyvenimais, partizanų nuotraukomis, taip pat ir savo nuotraukas su vienu iš Aleknos sūnų, kuris buvo mane įsimylėjęs. Visa tai sudėję į patrankos sviedinio gilzę, užkalę ažuoliniu kamščiu ir užsmalavę, broliai Vladas ir Steponas Aleknos užkasė savo sodyboje po akmenų krūva.“³⁹⁴ Vietos žmonės pasakojo, kad po 1972 m. Aleknų sodybos vietoje, vykdamt melioracijos darbus, ekskavatorius užkabino ir minėtą patrankos gilzę, kuri jau buvo gerokai prarūdijusi, o joje esantys dokumentai nuo drėgmės suirę, neiškaitomi.

Vaclovo Daukanto-*Ryto* būrio partizanė Petronėlė Banytė liudijo, jog to būrio dokumentai buvo sudėti į vokišką šovinių metalinę dėžę ir užkasti netoli buvusios stovyklos Baltkarčių-Vičaičių miške: „Jei būčiau, kai tik grįžau iš lagerio, ėmusi ieškoti, gal būčiau atradusi, dabar jau nerasčiau. Atvažiavęs pas mane buvęs to būrio ryšininkas Alfonsas Paulius iš Vičaičių kaimo sakė, kad buvusios stovyklos vietoje aplinka labai pasikeitus: vieta apaugusi mišku. Daug V. Daukanto-*Ryto* partizanų nuotraukų buvo išsaugojęs A. Paulius. Jis, grįžęs iš lagerio, dalį jų buvo man atnešęs, bet aš užmūriau jas namo kamine ir vasarą, namo nešildant, jos sudrėko, sulipo ir tapo nenaudojamos.“³⁹⁵

1949 m. spalio mėnesį Viktoras Bakanauskas savo būrio partizanų fotonegatyvus, sudėjęs į butelį ir užlakavęs, pavedė saugoti Antaninai Pociūtei-Meškauskienei. Ji tą butelį užkasė po tuopa, jos pačios sodinta. „Kai po 10 metų grįžo iš lagerių mano broliai Petras ir Antanas Pociai, butelį su negatyvais iškasėme dar bolševikų laikais. Brolis Petras Pocius padarė iš negatyvų puikias nuotraukas.“³⁹⁶

P. Lukšio brigados štabo dokumentai ir antisovietiniai laikraščiai, rašomosios mašinėlės kalkės, antisovietinės karikatūros, daugybė rankraščių, medikamentų, tarptautinių

³⁹² Antano Sankausko prisiminimai (1994).

³⁹³ LYA, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, t. 7, l. 34–39, 46.

³⁹⁴ Stanislavos Žickutės-Oršvilienės prisiminimai (1993).

³⁹⁵ Petronėlės Banytės prisiminimai (1995).

³⁹⁶ Antaninos Pociūtės-Meškauskienės prisiminimai (1996).

žodžių žodynas, rašomąja mašinėle spausdintos religinės brošiūros, laikraščių karikatūrų kolekcija, matricos rotatoriui, vaškinė, lauko kuprinė, pistoletas „Mauser“ buvo užkasti Užpelkių miške, po egle, cinkuotame 30 l talpos bidone, kurį Viktoro Šniuolio partizanai buvo gavę iš Balandiškių kaimo (Radviliškio r.) gyventojų Stasio Sajaus. Bidone būta ir daug Prisikėlimo apygardos partizanų leistų brošiūrų, laikraščių. Archyvas MGB aptiktas 1954 m. sausio 18 d., jo vietą parodžius suimtajam V. Šniuoliui-*Vitvyčiui*³⁹⁷.

Partizanų vado Antano Antanavičiaus-*Jogo* būrio dokumentai 1952 m. užkasti Plauginių miške (Raseinių r.), šalia kelmo netoli būrio stovyklavietės, taip pat sudėti į šovinių laikymo metalinę dėžę³⁹⁸. Likimas nežinomas. Ramolaukio miške tarp Žaiginio ir Burbiškių (Saugų k.) paslėpti Jono Žemaičio ir kitų būrių archyvai. Grįžęs iš lagerių, partizanų ryšininkas Marijonas Starkus ieškojo to archyvo, bet nerado³⁹⁹. Dar vieno archyvo būta Plekaičių miške.

Dalis Prisikėlimo apygardos dokumentų metaliniame bidone buvo paslėpti Onos Petruskienės sodyboje Jokubaičių kaime (Kėdainių vlsč.). MGB juos aptiko 1962 m. lapkričio 17 d., užkasimo vietą parodžius suimtam partizanui Pranui Prūsaičiui-*Lapei*⁴⁰⁰.

10. Gyventojų parama

1. Gulbės giesmė ir žūtis

Prasidėjus organizuotam rezistenciniam sąjūdžiui, jame iš esmės dalyvavo beveik visas Lietuvos kaimas, palaikomas didžiumos kaimų pradžios mokyklų mokytojų, gydytojų, kunigų, aukštesniųjų klasių gimnazijų moksleivių. Veikta pasiskirstant pareigomis. Vieni kovėsi su okupantais ginklu; kiti rinko jiems ginklus, maistą, drabužius, teikė žvalgybinę informaciją, juos maitino ir slėpė, palaikė ryšius tarp atskirų būrių ir aukštesnės vadovybės, platino partizanų leidžiamą antisovietinę literatūrą, talkino jiems įsigyjant priemones pogrindžio spaudai leisti, demaskuojant prieš rezistentus veikiančią MGB agentūrą; treči įrenginėjo savo namuose ar sodybose partizanų slaptavietes (bunkerius)... Neatsitiktinai Raseinių apskrities NKGB savo 1945 m. ataskaitose rašė, kad pasipriešinimas sovietams apskrityje esąs masinis⁴⁰¹.

Pagrindinė organizuotos paramos partizanams teikimo forma buvo organizaciniai sektoriai (sutrumpintai – OS). Juos steigti buvo numatęs jau LLA statutas – kaip veikiančių partizanų (*vanagų*) rezervo ir rėmimo bazę. Jungtinės Kęstučio apygardos įstatai OS dalyvius laikė lygiateisiais partizanų partneriais⁴⁰². OS nariai ir ryšininkai iš tiesų buvo tokie pat laisvės kovotojai kaip ir ginkluoti partizanai, jie taip pat rizikavo savo asmeniu, laisve,

³⁹⁷ MGB operatyvinis aktas, surašytas Užpelkių miške 1954 01 17. – LYA, f. 3, Nr. 56/43, t. 2, l. 125–126.

³⁹⁸ Partizanės Bronės Gailiūtės tardymo protokolas, 1952 11 26. – LYA, f. K-1, b./b. P-18891-Li, l. 68.

³⁹⁹ Antano Astrausko prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 10 01 Tytuvėnuose.

⁴⁰⁰ LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 3.

⁴⁰¹ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 84.

⁴⁰² Gurskis, V. *Lietuvių laisvės kovos 1940–1990: istorijos bruožai*, Vilnius, 1996, p. 47.

Pirmasis Šiluvos VOS skyriaus vadas
Šiluvos vargonininkas Kazys Stankaitis
(Iš autoriaus archyvo)

asmenine grove, buvo sovietų dažniausiai baudžiami tokiais pat bausmėmis kaip ir partizanai. Perdavinėdami jų paketus ar kitokias žinias, jie pėsti arba pasikinkę arkliuką (dviratį tada retas turėjo) sukardavo po kelis, keliolika ir daugiau kilometrų, atitrūkdavo nuo savo ūkio darbų, dalijosi su partizanais menkomis savo darbo pajamomis ir maistu. MGB tardoma Juzė Kazakauskienė sakė, kad jos vyrui tapus Felikso Kokštos partizanų būrio ryšininku, jis gerokai apleido ūkį ir „mes pradėjome skursti.“⁴⁰³

OS Šiluvos valsčiuje nuo 1945 m. tiesiogiai organizavo Šiluvos partizanų būrio vadas Povilas Morkūnas-*Drakas*, pats verbavęs narius į šį sektorių, vėliau – ir jo kuopos partizanų būrių vadai: Povilas Lušas-*Narūnas*, Juozas Stonys-*Šerkšnas*, Jonas Šukys-*Gulbinas* ir Romualdas Pracišauskas-*Hamiras*. Iki 1946 m. Šiluvos valsčiaus OS nebuvo plačiau išplėtotas, jo veikla daugiau ribojosi atskirų kunigų materialinės paramos partizanams teikimu. Gal dėl to jis nepateko ir į MGB akiratį. Sektoriui tuo metu vadovavo Šiluvos vargonininkas, 1941 m. sukilimo dalyvis Kazys Stankaitis, palaikomas vietos kunigo Antano Kazlausko.

1946 m. rugpjūtį, MGB sunaikinus Marcelės Radzevičienės sodyboje buvusį Povilo Morkūno būrio ryšio ir maisto tiekimo punktą, iškilo reikalas jį iš naujo atkurti ir išplėsti. Po Pyragių mūšio P. Morkūno būriui sugrįžus atgal į Sandrausiškės mišką, P. Morkūnas kartu su Jonu Žemaičiu 1946 m. vasaros pabaigoje Tyrulių pelkės pakrastyje išsikvietė kun. A. Kazlauską ir K. Stankaitį pasitarti dėl OS veiklos atnaujinimo. Pokalbyje paaiškėjo, kad A. Kazlauskas vadovauti šiam sektoriui negalės, nes juo jau domisi MGB dėl jo veiklos 1941 m. sukilimo ir vokiečių okupacijos metais, be to, Kurija ruošiasi jį iškelti į Girkalnį. K. Stankaitis irgi sakėsi negalės to darbo imtis dėl gausios šeimos ir didelio užimtumo, taip pat manęs kartu su kun. A. Kazlausku keltis į Girkalnio bažnyčią vargoninkauti.

⁴⁰³ Juzės Kazakauskienės tardymo protokolas, 1952 11 15. – LYA, f. K-1, Stasio Kazakausko b./b. 26676/3, l. 136.

Šiluvos VOS vadas
mokytojas Antanas Babenskis
(Iš autoriaus archyvo)

Paslaptinga viešnia turgaus dieną. Ieškant naujo vadovo, partizanų dėmesys nukrypo į Šiluvos pradžios mokyklos mokytoją Antaną Babenskį iš Varkalių kaimo. 1947 m. vieną sausio mėnesio turgaus dieną į jo butą Šiluvoje pasibeldė nepažįstama moteris. Pasisakiusi esanti Marė Jurčienė iš Akstinių kaimo, tyliai prašneko, jog mokytojas yra partizanų kviečiamas į susitikimą jos namuose Akstinių kaime... M. Jurčienės sodyboje A. Babenskis rado 3 jo laukiančius partizanus, tarp jų – ir būrio vadą P. Lušą-*Narūną* iš Liulių kaimo. Šis prisistatė kaip P. Morkūno partizanų būrio vado pavaduotojas ir pasiūlė A. Babenskiui organizuoti materialinę ir kitokią paramą Šiluvos valsčiuje veikiantiems partizanams: konkrečiai – rinkti iš gyventojų maistą, drabužius, pinigus, platinti partizanų spaudą. A. Babenskiui paaiškinus, kad jam, kaip mokytojui, rinkti pinigus nelabai dera, o rinkti maistą miestelyje išvis neįmanoma, P. Lušas pasiūlė jam teikti tokią paramą, kokią jis galės, bent platinti partizanų spaudą. Su tuo mokytojas sutiko ir sutarė palaikyti ryšį per M. Jurčienę ir jos sūnų Joną Jurčą. Atsisveikindamas Babenskis paliko P. Lušui visus su savimi turėtus 130 rb.

Pirmuosius 5 partizanų laikraščio „Į laisvę“ numerius A. Babenskiui į namus atnešė P. Lušo kurjeris J. Jurčas jau tų pačių metų balandžio mėnesį. Paketas buvo skirtas Akmenės kaimo gyventojui Stasiui Raliui, jau nuo 1945 m. panašiai remiančiam partizanus. Partizanų pavestas A. Babenskis 1947 m. kelis kartus vyko į Kauną pas Vytautą Dambrauską, 1943–1944 m. mokytojavusį Šiluvos regione, ir iš jo gavo P. Morkūno leidžiamai partizanų spaudai apie 10 000 lapų rašomojo popieriaus⁴⁰⁴. P. Morkūnas tada kaip tik ruošėsi leisti partizanų dainų rinkinį „Kovos keliu žengiant“ ir jam labai reikėjo daug gero rašomojo popieriaus. Tačiau iš A. Babenskio, kaip mokyto ir turinčio literatūrinių gabumų žmogaus, partizanai tikėjosi daugiau negu iš spaudos platintojo ir konkrečių pavedimų vykdytojo.

⁴⁰⁴ Dambrauskas, V. Min. str. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, Kaunas, 1998, t. 6, p. 244.

Naujai atkurtos OS organizacijos vadai: nuo Antano Babensio iki Stasio Ralio.

1947 m. vasarą Povilas Morkūnas-Drakas ir Povilas Lušas-Narūnas, išsikvietę A. Babenskį į šalia Šiluvos esantį Šilų mišką, įkalbėjo jį imtis vadovauti visam Šiluvos valsčiaus organizaciniam sektoriui, pavadintam Gulbės vardu, vietoj į Girkalnį išvykusio Kazio Stankaičio. P. Morkūnas jam suteikė *Šarūno* slapyvardį, išvardijo kai kuriuos OS apylinkių vadus, tarp jų – S. Ralį (jis būsiąs A. Babensio pavaduotojas), Antaną Vičą-Vičiūną, su kuriais jis turįs užmezgti ryšį... Tačiau A. Babenskį, dar nepradėjęs šio darbo, valdžia 1947 m. rugsėjo 1 d. iškėlė mokytojauti į Betygalą. P. Morkūnas pavedė jam į savo vietą paskirti minėtą S. Ralį⁴⁰⁵, kurį pažinojo kaip bendriems reikalams atsidavusį žmogų, o jo šeimą – kaip patriotinę. S. Ralys talkino partizanams, kaip minėta, jau nuo 1945 m. dirbdamas Šiluvoje įsikūrusiame Raseinių valstybiniame banke sąskaitininko padėjėju. Į organizuotą talką partizanams jis buvo įtrauktas Šiluvos kunigo A. Kazlausko 1946 m. balandžio mėnesį, vėliau jo supažindintas su Raseinių kunigu Lukošiumi; pastarasis supažindino S. Ralį su partizanais. Jie S. Raliui pavedė palaikyti šių kunigų ir laisvės kovotojų ryšį (perdavinėti paketus)⁴⁰⁶. S. Ralio surinkta parama Žebenkšties rinktinės partizanams atsispindėjo ir tos rinktinės 1946 m. pajamų ir išlaidų suvestinėje, kai dar nebuvo paties Gulbės dalinio ir pats S. Ralys nepriklausė prie organizuotos paramos partizanams. Šioje Žebenkšties rinktinės, stovyklavusios Pyragių kaimo miške, suvestinėje rašoma, jog iš S. Ralio (nurodoma tikroji jo pavardė) per 2 kartus gauti 106 červoncai (toliau – črv). Pats Ralys surinkęs 1 cnt bulvių, 28 črv ir nupirkęs būriui medikamentų už 20 črv, rašymo reikmenų – už 40 črv, dar kartą pirko medikamentų už 18 črv, švirkštą vaistams švirkšti – už 15 črv.⁴⁰⁷

Įtartas ryšiais su partizanais S. Ralys 1946 m. buvo suimtas, bet, pritrūkus įrodymų, paleistas. Dabar rezistencija jį kvietė vadovaujančiam darbui. 1947 m. rugpjūčio mėnesį A. Babenskis, sutikęs S. Ralį, pjaunantį lauke rugius, partizanų vardu perdavė jam savo įgaliojimus vadovauti valsčiaus organizaciniam sektoriui (toliau – VOS), suteikė slapyvardį *Aušra* ir priėmė iš jo standartinio turinio OS nario priesaiką: „Aš, Stasys Ralys, stodamas į OS organizaciją, prisiekiu prieš Lietuvos Laisvės Armiją, prieš Dievą ir visus žuvusius už Lietuvos laisvę kovoti už Lietuvos Nepriklausomybę, įsipareigoju vykdyti visus pavedimus, o už jų nevykdymą gresia sunki bausmė.“⁴⁰⁸

Tų pačių metų spalio 14 d. Jungtinio dalinio vadas *Vykintas* (galbūt Jonas Žemaitis) S. Ralį jau oficialiai paskyrė toms pareigoms specialiu įsakymu: „*Aušrą* atleidžiu iš GULVP [Gulbės viršininko pavaduotojo – A. V.] pareigų ir skiriu jį GULV [Gulbės viršininku – A. V.]“⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ S. Ralys (g. 1919), Stasio, iš Akmenės k., baigęs pradžios mokyklos 4 klases. 1946 m. užmezgęs ryšį su Antanu Bausku, iš jo ėmė gauti antisovietinių lapelių, per jį S. Ralys perdavinėjo rašomąjį ir bloknotinį popierių, taip pat spausdinimo kalkes Viduklės valsčiuje veikusiai Vanagų organizacijai, leidusiai antisovietinę literatūrą (S. Ralio liudijimas autoriui, 1989 m.).

⁴⁰⁶ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 256.

⁴⁰⁷ Žebenkšties rinktinės ūkinė dalis 1944–1946 09 06. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 3), l. 148.

⁴⁰⁸ Stasio Ralio tardymo protokolas, 1949 01 19. – LYA, f. K-1, Antano Babensio ir kt. b./b. 42852/3, l. 228–229, t. 1, l. 6, 128–149.

⁴⁰⁹ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 1), l. 203.

VOS Gulbės dalinio vadas Stasys Ralys-Aušra
(Iš Stasio Ralio archyvo)

Šiluvos valsčiaus organizacinis sektorius ir jos padaliniai. Organizacijos struktūrą sudarė centrinis sektorius (VOS, vadas Stasys Ralys) ir jam pavaldžios 5 apylinkės (AOS), jungiančios 13 kaimų seniūnijas (SOS): Bulavėnų, Kepurnikų, Lyduvėnų, Maižiškių, Medsodžių, Pyragių, Rekščių, Šiluvos miestelio, Tverijoniškės, Vaikštaičių, Vainotiškės, Zopelskių ir Žaiginio.

Kiekviena apylinkė (AOS) ir seniūnija (SOS) turėjo savo viršininką, OS nariai – slapyvardžius, mokėjo 5 rb mėnesinį nario mokestį. Saugantis nuo galimų išdavysčių, kai kur partizanai reikalavo, kad OS veikloje dalyvautų visi konkretaus kaimo gyventojai, t. y. kad, būdami susisaistę tais pačiais ryšiais su partizanais, neiškundinėtų vienas kito priešui⁴¹⁰. Bet masiškumas turėjo ir savo trūkumą – lengvino organizacijos iššifravimą.

Gulbės dalinio vidaus struktūra. 1. Pyragių apylinkė. Ją sudarė Šiluvos miestelio ir Aušrinės (Roglaičių) kaimo seniūnijos (SOS), vadovavo aktyvus rezistentas, kalvis iš Pyragių kaimo Stasys Banys-Pamidoras, Sakalas, Gunda⁴¹¹. Į pasipriešinimo kovą įtrauktas P. Morkūno dar 1945 m. ryšiams tarp P. Morkūno II kuopos štabo ir jam pavaldžių P. Lušo-Narūno ir J. Stonio-Šerkšno būrių palaikyti, nuo 1948 m. pavasario ėjo Šiluvos valsčiaus OS vado pavaduotojo pareigas. Vykdydamas P. Morkūno pavedimą verbuoti į OS organizaciją asmenis, galinčius vadovauti OS padaliniams, S. Banys į OS įtraukė 2 aktyvius rezistentus – Vincą Valantiną iš Aušrinės kaimo ir Vaclovą Petrauską iš Šiluvos miestelio, jiems pavedė organizuoti savo gyvenvietėse atskirus SOS skyrius; pirmasis tapo Aušrinės (Roglaičių) kaimo, antrasis – Šiluvos miestelio SOS padalinių vadais⁴¹².

⁴¹⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 101.

⁴¹¹ S. Baniui buvo pavesta priimti paketus iš Tytuvėnų r. Pumpurų k. gyventojų Petro Stonio ir juos padėti po Dubysos tiltu Šiluvos-Raseinių vieškelyje į ten esančią konservų dėžutę. Čia 1945 12–1946 04 buvo P. Morkūno-Drako, P. Lušo-Narūno ir kitų partizanų būrių tarpusavio ryšio palaikymo slaptavietė. Joje S. Banys rasdavo paketus, adresuotus Narvydui, Merkiui [P. Morkūnui], jo pavaduotojui Mockui [P. Lušui]. Po mūšio Skaraitiškeje, kai 1946 04 13 K. Kisieliaus name žuvo dalis P. Lušo būrio partizanų, ryšys nutrūko. S. Banys, nuvažiavęs į šią ryšio slaptavietę, sakėsi jau neradęs net pačios konservų dėžutės.

⁴¹² Vinco Valantino apklausos protokolas Šiluvoje, 1948 10 23–24. – LYA, f. K-1, Stasio Ralio ir kt. b./b. 13911/3, t. 1, l. 133.

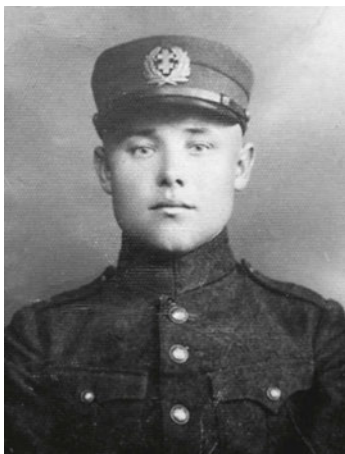
Vaclovas Petrauskas, siuvėjas, buvęs Šiluvos šaulių būrio Valdybos sekretorius, šaulių bibliotekos vedėjas, jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ Šiluvos skyriaus vadas, Šiluvos šaulių vaidinimų ir sporto renginių gabus organizatorius, 1944 09 14 NKVD suimtas, teistas pagal garsųjį RSFSR BK 58 str. 3 punktą. Grįžęs iš lagerio, 1948 m. vadovavo Šiluvos partizanų rėmimo OS skyriui, veikė slapyvardžiu *Kapas*, už tai pakartotinai kalintas (Iš *Stasio Valatkos archyvo*)

Šiluvos miestelio SOS (slapyvardis *Kalvis*), vadas Vaclovas Petrauskas-*Kapas*, 16 narių, tarp jų – Jonas Vyšniauskas-*Kapitonas*, dirbęs Šiluvos miestelio radijo mazgo vedėju⁴¹³, Kazys Želvys-*Kiškevičius* (g. 1917) iš Akmenės kaimo, Antanas Beloglovis-*Ožekenis* (Šiluvos gimnazijos sargas), Stasys Matulas-*Beržas* iš Šiluvos, Kotryna Teišerskienė-*Danutė* (Šiluvos mokytoja), Grigas Virbickas-*Svirplys*, Vaclovas Paulauskas-*Gluosnis* (Šiluvos lentpjūvės darbininkas), Donatas Žukauskas-*Vėtra* iš Šiaulių kaimo (Šiluvos gimnazistas) ir kt. Šiame padalinyje ypač aktyviai veikė J. Vyšniauskas, į OS veiklą įtrauktas vietos partizanų vado L. Caporkaus-*Žirgūno*. Jis, kaip nagingas meistras, taisė partizanams ginklus ir radijo aparatus, platino iš S. Banio ir V. Valantino gaunamą Kęstučio apygardos laikraštį „Laisvės varpą“. Partizanų vadas L. Caporkus jam buvo pavedęs fotografuoti Šiluvos aikštėje numestus žuvusių partizanų kūnus, tremtinius, vežamus per Šiluvos miestelį į Tytuvėnų geležinkelio stotį, taip pat sovietinius pareigūnus, konfiskuojančius ūkininkų turtą. Vyšniauskas vėliau sakė bandęs 1948 m. gegužės 22 d. – regiono žmonių masinio trėmimo dieną – fotografuoti tremtinius, vežamus per Šiluvą, bet nepavykę, nes radijo mazgo stogas, ant kurio J. Vyšniauskas buvo užsilipęs fotografuoti, pasirodė tam netinkanti vieta.

Aušrinės (Roglaičių) kaimo SOS (vadas Vincas Valantinas-*Varputėnas*)⁴¹⁴. Padaliniui priklausė 13 narių, daugiausia Aušrinės gyventojai: Pranas Jurkus (1947 m. išėjo partizanauti),

⁴¹³ Radijo mazgas buvo įsikūręs Žaiginio g. (antrasis namas nuo turgavietės). Tai radijo techninio aptarnavimo centras, kuris privalėjo rūpintis, kad gerai veiktų miestelyje iškabinėti garsiakalbiai, per kuriuos komunistinė valdžia skelbė savo ideologiją ir muzikinėmis programomis dirbtinai bandė kelti okupacijos prislėgtą žmonių nuotaiką.

⁴¹⁴ Stasio Banio tardymo protokolai, 1947 07 28 ir 1949 01 22. – LYA, Stasio Ralio ir kt. b./b., t. 2.

Ignas Bivainis
(Iš Česlovo Bivainio archyvo)

Pranas Sucila, broliai Stasys ir Petras Šukiai (abu ištremti 1948 m. gegužės 22 d.), jų sesuo Jadvyga Šukytė-*Aušra* (18 m.), Jonas Navickis-*Uosis*, Bronius Kaminskas-*Kadagynas*, Vincas Labanauskas-*Obelaitis* iš Jurgaičių kaimo, Kazys Aleksandravičius-*Čekuraitis* iš Laugalio kaimo, Danutė Aleksandravičiūtė-*Vaidilutė* iš Laugalio kaimo (abu 1948 m. gegužės 22 d. ištremti į Sibirą), Antanina Jurkutė (ištremta 1948 m. gegužės 22 d.)⁴¹⁵ ir kt. Šis VOS padalinys per ryšininę Genę Rančytę-*Saulutę* palaikė ryšius su J. Šukio partizanais.

Pyragių AOS vadas S. Banys per 1947–1948 m. surinko iš abiejų šiai apylinkei pavaldžių SOS narių ir perdavė VOS vadui S. Raliui 1 042 rb grynų pinigų ir įvairių maisto produktų už 1 280 rb⁴¹⁶.

2. *Zopelskių ir Tverijoniškės apylinkė* (slapyvardis *Sodininkas*), vadas Petras Vaštakas-*Bitė*, *Lakštingala* (g. 1907), Stasio, iš Bagušiukų kaimo. Apylinkę sudarė 2 kaimų SOS: Zopelskių (slapyvardis *Arklys*), vadas Petras Verpetinskis-*Kurapka* (g. 1908), ir Tverijoniškės (slapyvardis *Mustangas*), vadas Petras Vaštakas, vėliau – Antanas Urbonavičius-*Agrastas*. Apylinkei priklausė: P. Rugliauskas iš Nagių, Stasys Žemaitis iš Padukčio, *Knatas* (pavardė nenustatyta), Kazys Lukauskas-*Lempa* iš Varkalių (g. 1913), Zenonas Alekna-*Šratas* (g. 1917) iš Akmenės ir kt. Jie 1948 m. perdavė partizanams 335 rb, skaitė ir platino „Laisvės varpą“, „Prisikėlimo ugnį“, kljavo ant pakelės telefono linijos stulpų, medžių antisovietinius lapelius, nukreiptus prieš 1948 m. sausio 18 d. sovietinius rinkimus į vietos tarybas, rinko partizanams drabužius, maistą.

3. *Lyduvėnų apylinkė* (slapyvardis *Avis*), ją sudarė Bulavėnų kaimo SOS (slapyvardis *Karvė*) ir Kepurnikų kaimo SOS (slapyvardis *Pantera*), vadovavo Ignas Bivainis-*Varnas* (g. 1910) iš Juškaičių kaimo, kiek trumpiau – Feliksas Mockus-*Algimantas*. Pastarasis,

⁴¹⁵ Ten pat, l. 139–140.

⁴¹⁶ S. Ralio, S. Banio ir kitų suimtų OS narių kaltinamoji išvada, patvirtinta Raseinių apskrities MGB viršininko I. Carkovo, 1949 01 31. – Ten pat, l. 3.

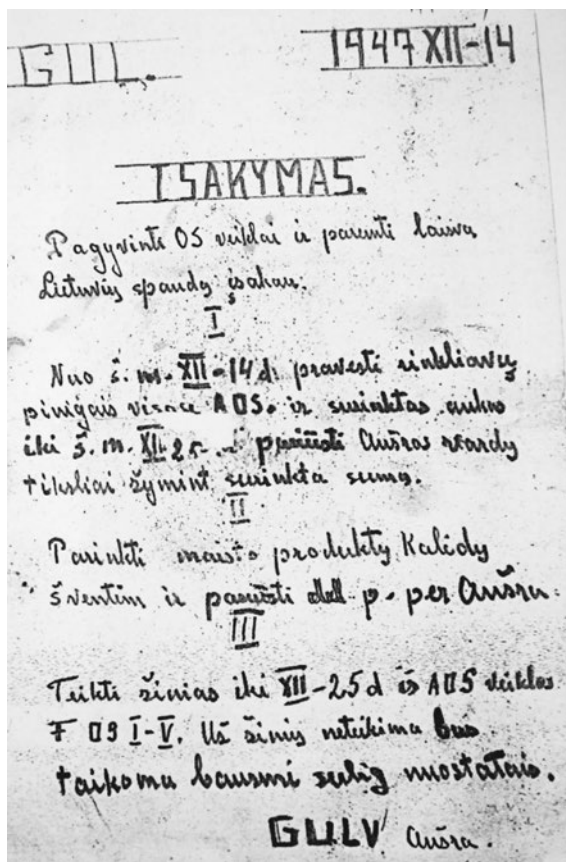

Vainotiškės AOS vadas Ipolitas Vičas
(Iš Stasio Ralio archyvo)

pabėgęs nuo 1948 m. gegužės 22 d. trėmimų, kurį laiką slapstėsi, paskui išėjo partizanauti, žuvo 1949 m. birželį. Ši apylinkė palaikė tiesioginius ryšius su jos teritorijoje veikiančiu V. Daukanto-*Ryto* būriu per to būrio partizaną V. Papreckį (žuvo 1948 m. spalio 15 d.).

4. *Vainotiškės apylinkė* (slapyvardis *Karininkas*), vadas Ipolitas Vičas-*Pamidoras* iš Vilkiškių kaimo. Šią apylinkę sudarė Medsodžių (vadas Jankauskas-*Karklas*) ir Rekščių kaimų SOS, daugiausia Vilkiškių kaimo gyventojai: Juozas Marcišauskas-*Cibulis*, *Liūtas* (vado pavaduotojas), Bolius Einikis-*Obelis*, Jadvyga Marcišauskaitė-*Slyva* (ištremta į Sibirą 1948 m. gegužės 22 d.), Vacys Marcišauskas-*Tabakas* (ištremtas 1948 m. gegužės 22 d.), Petras Vičas-*Ogulis* (g. 1924), Tomo, Antanas Vičas-*Erškietis* (g. 1920), Tomo, ir kt. Iš Medsodžių kaimo: Jankauskienė-*Klevas* (ištremta su vyru 1948 m. gegužės 22 d.), Petras Čepas (g. 1906), Silvestro, iš Kaišėnų kaimo ir kt.

5. *Žaiginio apylinkė* (slapyvardis *Daržininkas*), vadas – buvęs Lietuvos armijos savanoris, Vyčio Kryžiaus kavaliereus Antanas Vičas-Vičiūnas-*Uosis*, *Morkus* (g. 1898), iš Žalakių kaimo, valdęs 12 ha ūkį. A. Vičiūnas jau nuo 1946 m. buvo P. Morkūno-*Drako* ir R. Pracišausko-*Hamiro* partizanų būrių ryšininkas. Šių partizanų vadų pavestas, 1947 m. vasarą subūrė Žaiginio apylinkės (AOS) grupę (apie 20 narių). Į ją įėjo 2 kaimų SOS skyriai: Vaikštaičių (vadas Antanas Bielskis-*Vabalas* iš Vaikštaičių k.) ir Maižiškių (vadas Kazys

Gulbės dalinio vado Stasio Ralio įsakymo AOS vadams dėl paramos
 „laisvai lietuvių spaudai“ ir maisto rinkimo partizanams reikalui faksimilė, 1947 12 14
 (Iš LYA fondų)

Alekna-*Putinas* iš Vaikštaičių k.). Tai viena aktyviausių ir gausiausių Šiluvos valsčiaus OS apylinkių, rėmusių P. Morkūno-*Drako* ir R. Pracišausko-*Hamiro* partizanų. Jai priklausė 26 asmenys, daugiausia Gintaučių ir Žalakių kaimų ūkininkai: Stasys Satkus-*Žalgiris* (vėliau partizanas), 10 ha ūkininkas Vladas Špokas-*Langas* (30 m.), Menelga-*Baslys*, 13 ha ūkininkas Stasys Valantinas-*Šermanas* (1947 m. apylinkės vado pavaduotojas), Vincas Daugnora-*Tigras* (g. 1907), Petro, Janina Mockaitytė-*Marytė* iš Laukelių kaimo (Žaiginio vlsč.), bežemė, dirbo Žaiginio valsčiaus VK Finansų skyriuje, 10 ha ūkio savininkė Petrė Klenauskienė-*Rožė* (g. 1888) iš Vainorių kaimo (partizanų pašto kurjerė), Antanas Šatkus, Antano, iš Bardiškių kaimo, tarnavęs P. Plechavičiaus armijoje, platinęs „Laišvės varpą“ ir „Prisikėlimo ugnį“, Leonas Sankauskas-*Lakūnas*, Žalakių pieninės direktorius Bronius Rašimas-*Junkeris*, Marcelino, Ona Šivickytė-*Stirna*, *Stela*. Ji 1948 m. platino partizanų spaudą, klįjavo ant telefono stulpų Žalakiškių kaime iš A. Vičo-Vičiūno gaunamus antisovietinius lapelius, nukreiptus prieš kolektyvizaciją, įkalbėjo stoti į OS grupę 2 Seimeniškių kaimo gyventojus: Petrošių-*Montę* (23 m.) ir Viktorą Palubecką-*Bijūną* (g. 1913).

Gulbės veikla. 1947 m. pabaiga ir 1948 m. buvo aktyviausi Šiluvos organizacinio sektoriaus veikimo metai: per tą laiką buvo sukurta gana išplėtotą jo vidaus struktūra, į organizaciją įtraukti 106 nariai⁴¹⁷, jie rinko partizanams maistą, drabužius, pinigus, žvalgybinio pobūdžio žinias, medikamentus, perdavinėjo partizanų korespondenciją, talkino partizanams įsigyjant spausdinimo technikos, rašomųjų mašinėlių, rašomojo popieriaus, kanceliarijos prekių... 1948 m. OS nariai perdavė per Stasį Ralį P. Morkūno partizanams apie 5 kg rašomojo popieriaus už 99 rb, radijo imtuvo baterijų. Platino antisovietinius lapelius, laikraščius: „Į laisvę“, „Laisvės varpą“, „Prisikėlimo ugnį“, „Kovų aidą“ (į Gulbės dalinį šių laikraščių ateidavo po 5 ar 15 egzempliorių)...⁴¹⁸ Partizanų spaudą ir įsakymus iš partizanų štabo, veikusio Šiaulėnų valsčiuje, į Gulbės dalinį parnešdavo jo kurjeris, Zopelskių kaimo gyventojas Petras Verpetinskis-*Kurapka*.

Maisto rinkimą OS nariai ypač suaktyvindavo per didžiąsias religines šventes: Kalėdas ir Velykas. 1947 m. gruodžio 22 d. prieš Kalėdas Gulbės nariai perdavė P. Morkūno-*Drako* kuopos partizanams 30 kg mėsos, lašinių, 6 kg sviesto, 3 kepalus pyrago, apie 25 kg baltų miltų, obuolių, cukraus ir kitokio maisto, 1948 m. balandžio mėnesį prieš Velykas – 120 kiaušinių, 2 kg sviesto, 70 kg grūdų, 30 kg baltų miltų. Daug maisto partizanams parūpindavo Antano Vičo-Vičiūno grupė per Petrę Klenauskienę-*Rožę* ir Joną Šilvą-*Alksnį*. Apskritai per 1947–1948 m. Gulbės nariai surinko ir perdavė P. Morkūno kuopos partizanams 3 600 rb grynų pinigų (vien A. Vičo-Vičiūno Žaiginio AOS surinko partizanams apie 1 200 rb), o maisto produktų, vilnų, medikamentų, drabužių – už bendrą 5 504,50 rb sumą⁴¹⁹. Papušynio kaimo (Šiluvos vlsč.) siuvėjas Vaičiulis siuvo partizanams milines⁴²⁰.

Gulbės dalinio nariams buvo pavesta surinkti ir partizanų uždėtas baudas kaimų gyventojams, pažeidusiems partizanų draudimą nedalyvauti sovietų organizuojamuose 1948 m. sausio 18 d. vietos tarybų rinkimuose. Kęstučio apygardos štabas 1947 m. 2 įsakymais (Nr. 1 ir Nr. 2) grasino 1 000 rb bauda pažeidusiems ši draudimą. Ryšininkai P. Verpetinskis-*Kurapka* ir Ignas Bivainis-*Varna* tokių baudų 1948 m. buvo surinkę: iš Zopelskių apylinkės – 2 100 rb, iš Lyduvėnų – 4 000 rb, iš Kepurnikų apylinkės – 1 100 rb⁴²¹, iš viso – 7 200 rb. Ten, kur savanoriškai mokėti baudų OS pareigūnams atsisakyta, baudų išieškoti ateidavo patys partizanai. Būdami ginkluotų partizanų rezervas, Gulbės nariai kaupė ir ginklų atsargas: buvo įsigiję 6 rusiškus ir 2 vokiškus šautuvus, 2 pusiau automatinius šautuvus CVT, vokišką automatą, pistoletą „*Nagan*“, taip pat granatų.

OS Mildos grupė. Dar viena OS grupelė formavosi pačioje Šiluvoje, kilusi iš Kaune besimokančio jaunimo organizacijos, kuri taip pat platino partizanų spaudą, rinko jai informaciją ir aukas Kęstučio apygardos partizanams. Organizacijai vadovavo Belvederio pieno technikum mokslėivis Justas Garšva. 1947 m. gegužę jį suėmus, vadovavimą perėmė jo pusbrolis Antanas Garšva-*Vytenis* (g. 1928), Benedikto, Kauno veterinarijos akademijos studentas, LLA narys, dalyvavęs pasipriešinime nuo 1942 metų. 1947 m.

⁴¹⁷ LYA, f. 3, ap. 79, l. 168; Stasio Ralio ir kt. b./b., t. 1, l. 15.

⁴¹⁸ Raseinių apskrities MGB viršininko pavaduotojo G. Perekriostovo specialus pranešimas MGB 2-N valdybos 1-o skyriaus viršininkui P. Odincovui, 1948 12 03. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 250–255.

⁴¹⁹ LYA, Raseinių apskrities MGB veiklos 1948 11 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 165; LYA, Stasio Ralio ir kt. b./b., l. 3.

⁴²⁰ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 180.

⁴²¹ Raseinių apskrities MGB veiklos 1948 02 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 43; ap. 20, b. 79, l. 40.

rugsėį per ryšininką Petrą Andrikį-*Gintautą* iš Miščiūnų kaimo (Girkalnio vlsč.) jis atnaujino ryšius su Veliuonos valsčiuje veikusios Vaidoto brigados vadu J. Čeponiū-Budriu ir jo paragintas ėmėsi vadovauti Mildos OS rajone veikiančiai OS organizacijai, pavadinęs ją taip pat Mildos vardu. Jos štabą sudarė 5 asmenys.

Į šią jaunimo organizaciją 1946 m. įstojo ir to paties Belvederio technikumio baigiamojo kurso moksleivė Sofija Morkeliūnaitė (vėliau – Jarmalavičienė) (g. 1922), kilusi iš Miščiūnų kaimo (Girkalnio vlsč.). Ji 1946 m. gruodžio mėnesį mezgė pirštines ir jas perdavinėjo partizanams per J. Garšvą, kartu platino iš jo gaunamą partizanų spaudą „Laisvės varpą“, „Laisvės kovotoją“, rašė partizanams eiles „apie šlovingą partizanų kovą, partizanus mylinčias mergaites, kurios jų neužmirš ir saugos jiems savo meilę.“⁴²²

1947 m. dar galutinai technikumio nebaigusią S. Morkeliūnaitę technikumio vadovybė paskyrė į Šiluvos pieninę technologo pavaduotojos pareigoms. Išvykdama į Šiluvą, ji gavo pagrindžio pavedimą sukurti šios organizacijos skyrių ir Šiluvoje. Čia užmezgė ryšius su patriotiškai nusiteikusi Šiluvos gimnazijos fizinio lavinimo mokytoju Jonu Marcinkumi⁴²³, buvusiu Šiluvos klubo vedėju, parodė jam iš Kauno atsivežtus partizanų laikraščius „Laisvės varpą“ ir „Prisikėlimo ugnį“. Šis prisipažino irgi esąs tokių pat pažiūrų ir panašios organizacijos narys, ir jie sutarė veikti kartu. 1947 m. rugsėį Morkeliūnaitė įkalbėjo į tą organizaciją kartu su ja Šiluvos pieninėje dirbančią buhalterę Janiną Petkevičiūtę iš Klevynės kaimo (Šiluvos vlsč.), suteikė jai slapyvardį *Angelina* sakydama: „Sąžiningi lietuviai teikia pagalbą partizanų būriams.“⁴²⁴ Abi važinėjo į Kauną, ten susitikinėjo su A. Garšva, iš jo reguliariai gaudavo nurodymų ir minėtus partizanų laikraščius. Juos slėpė po lovos čiužiniu savo kambaryje, kurį nuomojo Žaiginio gatvėje, Teklės Mažeikienės name. Abi rezistentės mokėjo organizacijos nario mokesį po 20 rb. Šią 3 žmonių Šiluvos grupelę A. Garšva pristatė Vaidoto brigados vadui kaip vieną iš 10-ies Mildos padalinių (iš jų 3 veikė Kaune) *Snieguolės* slapyvardžiu, vadovaujamą Sofijos Morkeliūnaitės-*Sofyros*. Taip ta grupelė užfiksuota ir Vaidoto partizanų rinktinės vado įsakyme: „1947 m. lapkričio 29 d. įkurta Šiluvos OS organizacija, kuriai priklauso *Sofyra*, įstojo 1946 m. lapkričio 17 d., Arvydas [gal tai Jonas Marcinkus? – A. V.], įstojo 1947 m. lapkričio 1 d., pavaduotojas, Janina Petkevičiūtė-*Angelina*, įstojo 1947 m. lapkričio 5. Įsakymo pagrindas – OS rajono Milda vado pranešimas.“⁴²⁵ Tačiau Mildos organizacija nespėjo daugiau ką nuveikti. 1948 m. kovo 9 d. MGB Kaune suėmė tos organizacijos vadovą A. Garšvą⁴²⁶. Per tardymus iš jo išgavo ir tos organizacijos narių pavardes, tarp

⁴²² Sofijos Morkeliūnaitės-*Sofyros* tardymo protokolai, 1948 06 22 ir 07 14. – LYA, f. K-1, ap. 58, b./b. P-19486-Li, l. 21, 40.

⁴²³ J. Martinkus (g. 1924) iš Raseinių, baigęs pradžios mokyklos 6 klases, 1945–1948 m. Šiluvos klubo vedėjas ir Šiluvos gimnazijos fizinio lavinimo mokytojas. Po OS narių areštų išvyko į Kauną, į trenerių mokyklą, ten per Vasario 16 d. sugiedodavo Lietuvos himną, už tai buvo 2 ar 3 m. įkalintas. Vėliau dirbo Alytuje, Klaipėdos sporto komitete (žr.: LYA, Sofijos Morkeliūnaitės-Jarmalavičienės b./b. P-19486-Li, l. 3.

⁴²⁴ Ten pat, l. 27.

⁴²⁵ LYA, Sofijos Morkeliūnaitės-Jarmalavičienės b./b., l. 118.

⁴²⁶ A. Garšva (g. 1922) nuo 1942 m. priklausė LLA, 1947 m. rudenį subūrė Mildos antisovietinę organizaciją, platino tarp gyventojų partizanų spaudą: „Kovų aidus“, „Laisvės varpą“, atsišaukimus, kartu buvo ir Kęstučio apygardos partizanas *Vytenis*. Suimtas Kaune, 1948 03 12 nuteistas 25 m. kalėti, 1969 m. užverbuotas KGB slapyvardžiu *Žukov* šnipinėti iš lagerių grįžusius savo pažįstamus, veikė iki 1973 m. (konkreiti veikla nežinoma). Žr.: LYA, f. K-1, ap. 58, b. P15112; žr.: internetinis KGB agentų sąrašas kgbveikla.lt

jų ir S. Morkeliūnaitės. Sofija Morkeliūnaitė 1948 m. liepos 22 d. buvo suimta ir Ypatingojo pasitarimo 1948 m. rugsėjo 25 d. pasmerkta 10 metų nelaisvės, nukreipta į Ypatingąjį lagerį, kur kalėjo organizuotai veikę politiniai kaliniai⁴²⁷.

Gulbės narių areštai. Tuo pačiu metu „juodi debesys“ ėmė telktis ir virš Gulbės OS. Apie jos buvimo faktą, o paskui – ir veiklą MGB pradėjo gauti žinių jau 1947 m. iš įvairių šaltinių: iš agentūros, iš tardomų rezistentų ir galiausiai iš dokumentacijos, rastos pas nukautus partizanus. 1948 m. vasario 7 d. žuvus Juškaičių kaime (Šiluvos vlsč.) 3 Knygnešio brigados K. Armoškos-*Lampeo* grupės partizanams, tarp pas juos rastų dokumentų buvo ir partizanų koduojamų tekstų skaitymo šifras. Iššifravę dokumentus, emgėbistai sužinojo, kad Šiluvos valsčiuje veikia 5 partizanų rėmimo rajonai (apylinkės), įvardyti slapyvardžiais: 1) Tverijoniškės-Mustango, 2) Zopelskių-Arklio, 3) Kepurnikų-Panteros, 4) Lyduvėnų-Avies ir 5) Bulavėnų-Karvės. Tais pačiais metais rugsėjį į emgėbistų rankas pateko ir Betygalos valsčiaus panašios partizanų rėmėjų organizacijos dokumentai, tarp kurių, nežinia kaip, buvo atsidūrę ir Šiluvos, Žaiginio valsčių OS narių sąrašai – 99 asmenys, tačiau užkoduoti slapyvardžiais⁴²⁸.

Dar konkretesni duomenys ėmė ateiti iš agentūros. 1948 m. rugpjūčio mėnesį MGB agentas *Buhalteris* pranešė, kad šiluviškė Michalina Gružaitė skaito partizanų laikraštį „Laisvės varpą“, kurį ji gaunanti iš Šiluvos radijo mazgo vedėjo Jono Vyšniausko. Tam patikrinti MGB užverbavo Arbačiauską slapyvardžiu *Balsaitis* ir jį įdarbino į Šiluvos radijo mazgą. Iš šio agento MGB sužinojo, kad J. Vyšniauskas palaiko ryšius su Vincu Valantinu, kuris ir atneša jam partizanų spaudos („Laisvės varpą“ ir „Prisikėlimo ugnį“), šis tuos laikraščius perduodąs Stasiui Baniui ir Kaziuviui Želviui⁴²⁹. Sulaikius V. Valantiną ir J. Vyšniauską, juos aktyviai tardant, pradėjo „vyniotis kamuolys“: 1948 m. spalio 27 d. MGB suėmė Gulbės dalinio vadą S. Ralį-*Aušrą*⁴³⁰, spalio 31 d. – atskirų padalinių vadus

⁴²⁷ LYA, Sofijos Morkeliūnaitės-Jarmalavičienės b./b., l. 3–12, 29, 43.

⁴²⁸ LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 141–145.

⁴²⁹ LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 95.

⁴³⁰ „... 1948 10 27 vakare ėmė loti šuo, paskui beldimas į duris, – prisimena Stasys Ralys. – Atidarau duris – namas apsuptas rusų kareivių ir sribų, tarp jų ir Šiluvos siaubas – 3 broliai sribai Aniuliai: Vincas, Vladas ir Vaclovas. Vienas iš jų griebė mane už rankos šaukdamas rusiškai: „Kur kelias į Klevynę?“ Nusitempė mane Klevynės link. Ten ėmė belstis į Petkevičiaus sodybą: „Kur Čajauskas?“ Nieko nerado. Mane surištomis rankomis vedasi į Šiluvą. Štai ir Šiluva, gerai žinoma Bukotos gatvė, prieš karą buvusios gydytojos Šteinaitės namas, kuriame anksčiau buvo alinė, o dabar – Šiluvos siaubas – MVD su garsiuoju savo viršininku Sajenka. Ten, kur anksčiau buvo bufetas, dabar – sulaikytųjų gardas. Ten mane ir įgrūdo. Patalpą tuo metu plovė kaimynė Galina Malatokaitė. Aš beveik pusplikis. Mane krečia tai šaltis, tai kankina troškulys. Paprasčiau mane saugantį sribą, buvusį kaimyną Vincą Aniulį, vandens. Šis nusijuokė: „Banditams vandens neduodu.“ Tada vandens man atnešė Malatokaitė. Už tai Aniulis ją įgrūdo į tą patį gardą. Bet ji neišsigando. Kreipdamasi į sribą sako: „Aš tavęs labiau bijau nei šio bandito.“ Po valandos prisistatė ir pats Sajenka. Išsivarė su palydovais mane į kiemą, iš kur buvo įėjimas į II aukštą (salkas), ten – jo kabinetas. Lipame laiptais aukštytyn, einame gana ilgu koridoriumi ir staiga – stiprus smūgis į paširdžius. Nemačiau net kas smogė: palydovas ar Sajenka. Susiriečiau dvilinkas, negaliu atgauti kvapo, net ir kojos atsiskak klausyti. „Nu, Ralys, kas čia su tavim?“ – rusiškai ironizavo Sajenka. Uždegė šviesą, įvedė į kabinetą, pasodino į kėdę, pametė popieriaus lapą: „Rašyk autobiografiją.“ Pats išlėkė naujos aukos medžioti. Netoliese stovėjo sargybinis. Berašant praėjo visa naktis. Kai baigiau, prisistatė Sajenka. Nutempė žemyn į dežiūrę. Ten gavau savo kailinukus, kepurę ir terbelę su duona ir lašiniai. Supratau, mamos būta. Maždaug po pietų atvažiavo mašina, įsodino į kėbulą, užmetė ant galvos brezentą ir nuvežė į Raseinius, į sribyno rūšį Šiluvos gatvėje. Rytą nutempė į saugumą. Tardė ukrainietis... Iš čia išsiuntė į lagerius 25 metams...“ (Gulbės vado Stasio Ralio-*Aušros* prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 06 11.)

S. Banį, V. Valantiną, 1949 m. sausio 16 d. – A. Babenskį, sausio 20 d. – Žaiginio AOS vadą A. Vičą-Vičiūną.

Iš agentų ir tardomųjų sužinojus, kad VOS vadas S. Ralys-*Aušra* turi paslėpęs OS organizacijos dokumentus, MGB jį privertė 1948 m. gruodžio 2 d. bristi į pelkę netoli savo namų ir iš ten atnešti slėptą kuprinę su Gulbės dokumentais: tarp jų – OS 5 apylinkių narių, užkoduotų slapyvardžiais, sąrašus, 2 sąsiuvinius su partizanams surinktu pinigų, maisto, drabužių apskaita, siunčiamų ir gaunamų dokumentų sąsiuvinį, taip pat pistoletą „Mauser“⁴³¹. Žaiginio AOS vadas A. Vičas-Vičiūnas 1949 m. sausio 20 d. taip pat buvo priverstas parodyti ir Žaiginio organizacijos dokumentų slaptavietę, kurią buvo įsirengęs savo sodyboje po beržo šaknimis, kitą dalį dokumentų užkasęs šalia akmens prie ežios su kaimyno V. Daugnoros žeme⁴³². Iš šių 2 A. Vičiūno slaptaviečių MGB paėmė 10 įvairių dokumentų: 1) 1941 m. Lietuvos tremtinių sąrašą (brošiūrą) (46 p.)⁴³³; 2) rašomąją mašinėlę rašytus Jungtinės Kęstučio apygardos organizacijos ir veiklos įstatus – (2 egz., 35 p.); 3) stojančiųjų į OS organizaciją priesaikos tekstus (2 lapai); 4) partizanų laikraščius: „Laisvės varpa“, nr. 127, 128, 130 (11 lapų), ir „Kovų aidą“, nr. 1 (4 p.); 5) Šiluvos valsčiaus OS viršininko S. Ralio-*Aušros* 1947 m. gruodžio 14 d. ir 1948 m. gegužės 27 d. įsakymus; 6) žinių suvestinę apie surinktus iš organizacijos narių pinigus ir ištremtus iš Lietuvos asmenis; 7) gaunamų ir siunčiamų dokumentų registravimo lapą; 8) žinių suvestinę apie surinktus pinigus ir maisto produktus (1 lapas); 9) organizacijos OS narių pagal slapyvardžius (26 asmenys) sąrašą⁴³⁴.

Iš viso per 1949 m. sausio mėnesį Šiluvos emgėbistai suėmė ir Žaiginio valsčiaus OS grupės 27 narius: tarp jų – Antaną Šarkų-*Klevą* (SOS vadą), Stasį Valantiną-*Šerkšną* (SOS viršininką), Oną Šivickytę-*Stirną* (P. Morkūno kuopos ir OS ryšininkę), Joną Šilvą-*Alksnį* (irgi šios kuopos ir OS ryšininką) ir kt. Dalis Gulbės narių, sužinojusių apie prasidėjusius bendražygių areštus, pasislėpė: Jonas Minelga (g. 1915), Jonas Godvaišas (g. 1880), Telesforas Januševičius (g. 1916) iš Rituliškių kaimo, Kostas Rašimas (g. 1915), Povilas Alekna (g. 1911), Vladas Bielskis (g. 1902), Pranas Stoškus, Antanas Keparutis, Antanas Vaštakas, Stasys Satkus (g. 1920) (2 pastarieji iš arešto pabėgo ir išėjo partizanauti).

Kai kuriuos iš suimtų Gulbės narių MGB užverbavo. Tačiau tragiškų padarinių turėjo tik K. Želvio ir A. Keparučio verbavimas.

Nuteistieji. 1948 m. spalio ir 1949 m. sausio mėnesiais MGB iššifravo 95 Šiluvos VOS organizacijos narius⁴³⁵. Bet suėmė ir teisė tik organizacijos vadovus ir aktyviau veikusius – iš viso 9 asmenis. VOS vadus S. Ralį ir A. Babenskį Ypatingasis pasitarimas prie SSRS MGB 1949 m. birželio 8 d. (pasak kito šaltinio – 1949 m. kovo 24–25 d.) pasmerkė 25 metams lagerių, A. Vičą-Vičiūną, A. Šatkų, V. Valantiną, S. Valantiną, J. Šilvą, O. Ši-

⁴³¹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 84, l. 26.

⁴³² A. Vičo-Vičiūno žmona Elena Vičienė (g. 1891) po vyro arešto pasislėpė, o jų ūkį (2 karves, arklį, 2 avis, daug javų, baldus, apyvokos reikmenis) okupacinė valdžia konfiskavo.

⁴³³ Tai knyga „Ištremtieji bolševikų valdžios 1941 m. birželio 14–16 d. Lietuvos žmonių trėmimo vaizdai. Daliniai tremtinių sąrašai“ (spaudai parengė V. Kemėžys ir J. Petrėnas, Kaunas: Estetika, 1941, 46 p.).

⁴³⁴ LYA, f. K-1, Antano Babenskio ir kt. b./b. 42852/3, t. 1, l. 68.

⁴³⁵ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 3, l. 52.

vickytę – 10 metų lagerių. Dar 20 organizacijos narių buvo represuoti pagal kitą bylą⁴³⁶. S. Ralys kalėjo Kalymoje, A. Babenskis – Magadano ypatingajame lageryje (Chabarovsko sr.), dirbo aukso kasykloje ir ten žuvo 1959 m. kovo 26 d., kalno nuošliaužai užgriuvus lagerį⁴³⁷. A. Vičas-Vičiūnas, kalėjęs Irkutsko srities Angarlageryje (1949 m. sausis–1955 m. kovo 21 d.), sunkiai susirgo ir, konstatavus, kad lagerio sąlygomis yra nepagydomas ligonis, buvo paleistas į laisvę. A. Šatkus kalėjo Magadano lageryje, paleistas po 6 metų be teisės grįžti į Lietuvą. V. Valantinas paleistas iš lagerio 1956 metais.

1948 m. iš dalies buvo nustatytos ir likviduotos Raseinių miesto, Raseinių, Viduklės, Betygalos, Girkalnio, o 1949–1950 m. – Šiluvos ir Žaiginio valsčių OS organizacijos. Bet priešui nepavyko pasiekti pagrindinio tikslo: OS grupių likvidavimas netapo smūgiu partizanų būriams. Raseinių emgėbistai savo ataskaitose rašė, kad „nors 1948 m. rugsėjo mėnesį buvo suimta 30 OS narių, bet per tą mėnesį Raseinių apskrityje nebuvo nukautas nė 1 partizanas. Pogrindis turi išvystytą informacijos tinklą ir greitai sužino apie mūsų vykdomus areštus, sulaikymus ir tuojau keičia slėptuvių vietas, užkonservuoja bazes.“⁴³⁸

Organizacinių sektorių veikimas rodė, jog pasipriešinimo mastas ir ryžtas nesikeičia: organizuotame pasipriešime įvairiais būdais veikė ne tik kaimų ūkininkai, bet ir patriotiškai nusiteikę inteligentai, aukštesniųjų klasių moksleiviai⁴³⁹. Atskirų pasipriešinimo dalyvių areštai nesustabdė pačios kovos, tik skatino keisti jos taktiką. Po Gulbės likvidavimo P. Morkūnas, sukviėęs 1949 m. pabaigoje II kuopos būrių ir skyrių vadų susirinkimą, nurodė atsisakyti OS, kaip išplėtos organizacijos, ir pereiti prie smulkių grupių po 3–5 asmenis, kad suėmus atskirus asmenis neiškiltų grėsmė visai partizanų rėmimo sistemai⁴⁴⁰. Partizanų rėmimas Šiluvos krašte vyko iki pat laisvės kovų pabaigos, bet jau ne taip organizuotai.

2. Inteligentų parama rezistencijai

Šalia OS, partizanus materialiai rėmė, teikė jiems specialias paslaugas ir Šiluvos regiono inteligentai: kunigai, gydytojai, mokytojai. Iš jų išsiskyrė kunigai, nes jie, pasak emgėbistų, ne tik teikia partizanams materialinę pagalbą, religinius patarnavimus, bet ir „skatina tautinę žmonių dvasią.“⁴⁴¹ Raseinių apskrityje po karo veikė 17 bažnyčių (Šiluvos regione 4: Šiluvos, Lyduvėnų, Šaukoto ir Žaiginio), jose sielovados darbą dirbo 19 kunigų (1948 m.). Į rezistenciją įsitraukusius kunigus įvairiai globojo ir saugojo Kauno vyskupijos kurija. Kai tokiais kunigais imdavo domėtis MGB, Kurija, siekdama juos paslėpti, perkėlinėjo į kitas parapijas, kad jie bent laikinai išnyktų iš jais besidominčių emgėbistų akiračio.

⁴³⁶ Raseinių apskrities MGB viršininko I. Carkovo nutarimas, 1949 03 14. – LYA, Antano Babenskio ir kt. b./b., t. 1.

⁴³⁷ LYA, Antano Babenskio ir kt. b./b., t. 1.

⁴³⁸ LYA, f. 3, ap. 20, b. 79.

⁴³⁹ 1948 m. Raseiniuose, atidarius rusų dviklasę pradžios mokyklą, patriotiškai nusiteikę mokytojai ir jų įtakos veikiami moksleiviai „išteplojo rusiškų klasių duris mėšlu, o rusų mokytoją užrėmė klasėje“ (žr.: Raseinių apskrities MGB agentūrinio tinklo veiklos (1948 01 01–10 01) suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 282).

⁴⁴⁰ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 11.

⁴⁴¹ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 548, l. 200–205.

Aktyvių kunigų rezistentų kategorijai priskirtini bent 4 Šiluvos regiono kunigai: Lyduvėnų klebonas Bronius Gaižutis, Šiluvos vikaras Antanas Kazlauskas, Žaiginio klebonas Kazys Gabrielaitis ir Šaukoto klebonas Vincas Radzevičius. Ypač tvirtu tautiniu nusistatymu išsiskyrė B. Gaižutis⁴⁴². Enkavėdistų suimtas 1945 m. liepos 29 d., jis neišsigaudo ir neslėpė savo rezistencinės veiklos ir jos motyvų. Čia pateiksiu B. Gaižučio 1945 m. spalio 16 d. tardymo protokolą, kuriame jaunas kunigas rezistentas gana atvirai išdėstė savo sąmoningą patriotinį, antisovietinį apsisprendimą:

„... Prieš mane buvęs Lyduvėnų klebonas Leonas Skabeika⁴⁴³ atsisakydavo atlikti šauliams religinius patarnavimus, taip pat tautininkams ir kitokį politinį tautinį pobūdį turinčioms organizacijoms. Aš nepritariau Skabeikai ir, tapęs klebonu, aktyviai padėjau organizacijoms, atlikdavau joms pamaldas, bažnyčioje sakydavau tautinio turinio pamokslus, kalbėdavau jų susirinkimuose, duodavau joms pinigų.

1940–1941 m., būdamas tautinių pažiūrų ir nusistatęs prieš sovietų valdžią, aš palaikiau ryšį su tautinėmis organizacijomis ir su tautiškumą aktyviai ginančiais parapijiečiais: ūkininku Antanu Gotautu, Antanu Markevičiumi, Lyduvėnų geležinkelio stoties viršininku Juozu Varnu, Lyduvėnų eiguliu Jonu Bražuku ir kitais. Iš jų aš gaudavau antisovietinių lapelių „Į laisvę“ ir kitokių, juos skaičiau ir kitiems duodavau skaityti. Šiems asmenims esu davęs pinigų jų veiklai paremti. Sakyti antisovietinius pamokslus nebijojau, nors Lyduvėnų milicininkas mane buvo išpėjęs, kad tai daryti esą pavojinga. Minėti asmenys A. Gotautas, A. Markevičius, J. Varnas ir Bražukas buvo 1941 m. NKVD suimti ir nežinau, kur dingo.

Kai 1941 m. trėmė žmones į Sibirą, tai aš bažnyčioje lačiau už juos pamaldas, palaimindamas mirusius kelyje, meldžiau sveikatos tremiamiesiems, kantrybės ir ištvermės iškęsti vargus ir nelaimės⁴⁴⁴. Aš taip pat kalbėjau prieš sovietų žemės reformą ir prieš paruošas valstybei. 1940 m. aš turėjau 42 ha žemės, kurią išnuomojau ir privalėjau valstybei atiduoti 6 t, arba 120 cnt, javų. Mano žemę tada nuomojo Liudvikas Juška ir jis atsisakė už mane įvykdyti šią prievolę. Tada aš kreipiausi į savo parapijiečius, kurie suvežė man tiek javų, kad man dar liko 15 cnt.

Atėjus vokiečiams tautiškai nusiteikę parapijiečiai įsteigė Lyduvėnuose LAFo štabą, kuriam vadovavo Lyduvėnų mokytojas Klikauskas. Štabo nariais buvo LAFo dalyviai: Feliksas Dabšys, Daugienė, Kaminskas, Pipinskas, Kazys Križanauskas. Jie vaikščiojo užsirišę baltą raištį su tautiniais ženklais. Vokiečiams pasiūlius, aš daviau „aktyvistams“ laisvą bažnyčios sandėlį, kurį jie pavertė laikina dabokle suimtiems komjaunuoliams,

⁴⁴² B. Gaižutis (g. 1905 m. Rygoje) – sąmoningas Lietuvos patriotas, aukšto išsilavinimo kunigas: 1924 m. baigė Ukmergės gimnaziją, 1927 m. – Kauno kunigų seminariją, 1928 m. – VDU Teologijos-filosofijos fakultetą, vikaras Bابتuose (1928–1930), Paderiuose, Ukmergės aps. (1930–1933), Kiaunorių (1933–1939) ir Lyduvėnų (1939–1945) bažnyčių klebonas. Už bendradarbiavimą su Raseinių aps. rinktinės partizanais sovietų Karo tribunolo 1945 11 04 nuteistas kartu su Kelmės klebonu rezistentu A. Čemeliu 10 m. lagerių.

⁴⁴³ Kun. L. Skabeika – vėliau Šiluvos altarista, pasižymėjo literatūriniais gabumais.

⁴⁴⁴ Panašiai buvo pasielgęs Radviliškio kunigas: per Radviliškį važiuojant mašinoms su tremiamaisiais, jis išėjo ant kelio ir iš tolo juos laimino (žr.: LSSR MT ir LKP(b) CK įgaliotinio K. Didžiulio pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie Biržų srities gyventojų trėmimą, 1948 05 30. – *Lietuvos kovų ir kančių istorija: dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1994, t. 1, p. 214).

Šiluvos kun. vikaras Antanas Kazlauskas, maždaug 1938 metai
(Iš autoriaus archyvo)

komunistams, sovietų aktyvistams. Ten laikinai kalinti Laucius, Masalskis, Pavinskis, Vainoris, Dauertas, Kasperavičius, Kušys ir kt. Iš areštuotų kitą dieną buvo paleista tik Marijona Lauciūtė kiti kažkur tai išvežti ir sušaudyti.

Dėl savo pažiūrų aš norėjau dalyvauti LAFo štabo veikoje Lyduvėnuose ir tuo tikslu atvykau į štabą, bet štabas nuo mano paslaugų atsisakė. Vokiečių okupacijos metais sistemingai platinau antisovietinę literatūrą: „Į laisvę“, „Nepriklausomą Lietuvą“, „Laisvės kovotoją“. Tą literatūrą gaudavau iš Juškaičių kaimo (Šiluvos vlsč.) gyventojų Antano [galbūt Antano Budgino – A. V.] kas mėnesį po 3–4 egzempliorius ir platinau tarp gyventojų juos sutikęs gatvėje ar lankant jų butus. Tam Antanui aš periodiškai už šią spaudą duodavau pinigų...⁴⁴⁵

1944 m. kun. B. Gaižutis pas save slėpė nuo vokiečių persekiojimo iš gen. P. Plechavičiaus Vietinės rinktinės pasitraukusį Lietuvos armijos kpt. Praną Gužaitį, buvusį Rašenių apskrities viršininką.

Šiluvos vikaras Antanas Kazlauskas. Tai patriotiškai ir socialiai nusiteikęs kunigas⁴⁴⁶, nesitenkinęs vien pastoraciniu darbu. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, būdamas Šiluvos vikaru, vadovavo kaimo jaunimo kultūrinei organizacijai „Pavasaris“, mokykliniam jaunimui – angelaičiams, ugdė juos religinių ir patriotinių vertybių dvasia. Priešiška sutiko 1940 m. sovietinę okupaciją. 1941 m. liepą minėtame susirinkime pamerkė sovietų nusikaltimus lietuvių tautai, 1944 m., rengiantis ginkluotam pasipriešinimui, kartu su Jonu Žemaičiu ir kitais patriotiškai nusiteikusiais vietos gyventojais

⁴⁴⁵ Lyduvėnų klebono Broniaus Gaižučio tardymo protokolas, 1945 10 16. – LYA, f. K-1, Juozo Jakubonio ir kt. b./b. 6497/3, l. 177, 183, 197.

⁴⁴⁶ A. Kazlauskas (1909 10 15 Daugirdų k., Krioklaukio parap., Alytaus aps.–1984 08 12 Pernarvoje) 1928 m. baigė Alytaus gimnaziją, 1934 m. – Kauno kunigų seminariją, 1934 05 26 įšventintas kunigu, 1934–1936 m. – vikaras Krakėse, 1936 01 01–1947 Šiluvoje. 1947–1949 m. klebonavo Girkalnyje, čia jis 1948 m. pastatė laikiną bažnyčią vietoje karo metais sudegusios. Kunigaudamas Šiluvoje, palaikė ryšius su patriotiškai nusiteikusiais Šiluvos gyventojais: vietos mokytojomis A. Berziniene ir E. Kačerauskaite, Šiluvos gydytojais H. Špuku ir K. Ambrozaičiu.

dalyvavo organizaciniuose rezistentų pasitarimuose. Jo iniciatyva 1944 m. įsteigtas minėtas Šiluvos valsčiaus komitetas. 1945–1947 m. *Samanos* slapyvardžiu per Stasį Ralį palaikė ryšius su Povilo Morkūno-*Drako* partizanais, platino iš jų gaunamą pogrindžio spaudą („Laisvės varpą“), finansiškai rėmė partizanus (1946 m. rudenį per minėtą S. Ralį perdavė P. Morkūnui-*Drakui* 10 000 rb). P. Morkūno prašomas, parūpino jam spausdinimo techniką. Ryšininką S. Ralį supažindino su Raseinių klebonu Lukošiumi (slapyvardžiu *Iрма*), šis 1946 m. irgi ėmė finansiškai remti P. Morkūno būrį (perdavė per S. Ralį 500 rb partizanų spaudos priemonėms įsigyti)⁴⁴⁷. Prsidėjo prie Šiluvos OS formavimosi. Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės liudijimu, A. Kazlauskas rūpinęsis ir J. Žemaičio partizanų sielovados reikalais (žr.: *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 93).

MGB pradėjus domėtis jo veikla, Kauno kurija A. Kazlauską 1947 m. pradžioje iškėlė iš Šiluvos į Girkalnio bažnyčią. Bet ir čia jis buvo toliau sekamas ir ruošiamas areštui. Rajoninis laikraštis „Stalinietis“ 1948 m. vasario 27 d., nr. 4, aprašė A. Kazlausko ryšius su 1941 m. Šiluvos sukilėliais, analizavo jo antisovietinius pamokslus, dalyvavimą OS veikloje. 1949 m. gegužės 27 d. jis buvo suimtas, pripažintas sovietų valdžiai „itin pavojingu“ ir už antisovietinę agitaciją Ypatingojo pasitarimo 1949 m. rugpjūčio 27 d. nuteistas 10 metų lagerių konfiskuojant turtą. Kalėjo 1949–1955 m. Kazachstano Karagandos srities Karlage. 1955 m. gruodžio 8 d. Antanas Kazlauskas paleistas iš lagerio Kurijos buvo paskirtas altarista į Josvainius, nuo 1958 m. iki mirties klebonavo Pernaravoje ir ten palaidotas⁴⁴⁸.

Tytuvėnų rajono MGB šnipinėjo ir kitus Šiluvos kunigus: 1950 m. vasario 6 d. Šiluvos klebonu paskirtą Šiluvos dekanato dekaną Kazimierą Lapinską (1904 m. liepos 7 d.–1972 m. liepos 16 d.). Prieš tai K. Lapinskui kunigaujant Šangaičių bažnyčioje, joje MGB aptiko paslėptus Tauro apygardos partizanų dokumentus ir šių „kompromituojančių duomenų“ pagrindu bandė Lapinską užverbuoti. 1948 m. vasario 29 d. davė jam agentūrinį slapyvardį *Lukošius*. Bet vėliau Lapinskas atsiribojo nuo šio slapyvardžio, nėjo į susitikimus su MGB operatyvininkais ir neteikė jiems jokios informacijos. Tada MGB nutarė jį sukompromituoti tikinčiųjų akyse: paleido gandą apie jo ryšius su moterimis. Kiek šis gandas buvo pagrįstas, nepavyko nustatyti, bet Šiluvos parapijiečiai 1953 m. atvykusiam į Šilinės atlaidus vyskupui Stankevičiui ir Kauno kurijos kancleriui įteikė skundą, kuriame kaltino dekaną K. Lapinską kaip tinkamai neatliekantį pareigų ir turintį meiluzę Krikščionaitę. K. Lapinskas buvo iškeltas į nedidelę Rumšiškių parapiją 15 km nuo Kauno eiliniu kunigu ir neteko dekanato vardo. MGB džiūgavo pavykus kunigą sukompromituoti⁴⁴⁹.

K. Lapinskas buvo MGB sekamas ne dėl jo rezistencinės veiklos, o tiesiog siekiant apskritai kompromituoti kunigus, menkinti jų autoritetą tikinčiųjų akyse ir per tai silpninti Katalikų bažnyčios įtaką visuomenei. Nuo 1949 m. LKP pradėjo plėsti puolimą ne tik prieš ginkluotą pogrindį, bet ir prieš Katalikų bažnyčią, vienintelę viešą instituciją, nepavaldžią kompartijos ideologijai ir turinčią skatinančios įtakos tautinei sąmonei ir

⁴⁴⁷ Stasio Ralio tardymo protokolas, 1949 01 14. – LYA, f. K-1, Antano Kazlausko b./b. P-12326/Li, l. 92–95.

⁴⁴⁸ LYA, Antano Kazlausko b./b., t. 1, l. 6, 128–149; LCVA, f. R-181, ap. 6, b. 37, l. 64–67.

⁴⁴⁹ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus pranešimas suvestinė apie kunigų šnipinėjimą 1950–1953 m. – LYA, f. 15, b. 419/2-67-ZJ, t. 1, l. 81–82, 110; b. 422/1-71-ZJ, l. 31, 48.

rezistencijai. 1950 m. Tytuvėnų MGB domėjosi visais Šiluvos ir kaimyninių parapijų kunigais: Šiluvos altarista Leonu Skabeika (g. 1876), Šiluvos zakristijonu Andriumi Blanka, Lyduvėnų kun. Juliumi Kazlausku (g. 1906) (jis kurį laiką pas save slėpė partizanę ir ryšininkę Janiną Budginaitę), naujai paskirtu Žaiginio kun. Pranu Gaižausku..., ypač jų ryšiais su tremtiniais. MGB 1950 m. rugsėjį sužinojo iš savo agento *Jono*, jog Šiluvos miestelio gyventojas Gružas gavęs laišką ir pinigų iš tremtinio, buvusio Laugalio kaimo gyventojų Konstantino Aleknos, kad už tuos pinigus Šiluvos kunigas „atlaikytų mišias, prašant Dievo gražinti jį ir visus tremtinius iš Sibiro į jų buvusias vietas.“⁴⁵⁰ Tais pačiais tikslais siekta riboti ir Šiluvos Šilinės atlaidų poveikį žmonių religinei, tautinei sąmonei. 1949 m. Religinių kultūrų reikalų įgaliotinis prie LSSR MT Bronius Pušinis (1888–1967) davė Kauno arkivyskupijai žodinį nurodymą sutrumpinti Šv. Marijos užgimimo Šilinės atlaidus iki dviejų dienų ir švęsti juos tik sekmadieniais, kai pagal tradiciją šie atlaidai nuo XVIII a. pabaigos iki tol buvo švenčiami 8 dienas be pertraukos (rugsėjo 8–16 dienomis), taip pat uždraudė per atlaidus teikti Sutvirtinimo sakramentą (leista jį teikti tik atlaidams pasibaigus ne anksčiau rugsėjo 20 d.), taip pat drausta ir iš kitų parapijų atvykstantiems į Šilinės atlaidus kunigams laikyti Šiluvos bažnyčioje pamaldas ir sakyti pamokslus (išimties tvarka tai daryti leista tik 1–3 kitų parapijų kunigams)⁴⁵¹.

Aktyvus ir ilgametis partizanų rėmėjas buvo **Šaukoto klebonas Vincas Radzevičius** (g. 1922 m. Pilviškių k., Vilkaviškio r.), Antano. 1945 m. baigęs Kauno kunigų seminariją, klebonavo Šaukoto bažnyčioje iki 1950 metų. Sakė patriotinius pamokslus, nuo 1947 m. rėmė partizanus: Tautušių miške, Švelnių pelkėse ir kitose vietose teikė partizanus religinius patarnavimus, tarp jų ir moterystės sakramentus (Janina Mockaitytės liudijimas, 1995 08 13). 1948 m. balandžio 13 d. Jono Petrošiūno sodyboje (Didmiškio k., Radviliškio vlsč.) slaptai sutuokė jau minėtas 3 Leono Caporkaus būrio partizanų poras, tą pačią dieną jis čia krikštijo ir Prano Taučo-*Zamalis* sūnų Audrių, slaptai Degsmų miške (prie Šaukoto) sutuokė partizanų būrio vadą Juozą Stonį iš Žalpių su partizane Petronėle Kuraityte iš Grigalaičių kaimo (Emilijos Paprečienės liudijimas). Šaukoto klebonijoje slėpė Kęstučio apygardos vado Povilo Morkūno-*Rimanto* seserį Juzefą Morkūnaitę⁴⁵².

MGB iš savo agentų 1946–1950 m. laikotarpiu buvo surinkę daug operatyvinės informacijos apie kun. V. Radzevičiaus antisovietines pažiūras ir veiklą. Jie žinojo, kad kunigas 1949 m. Šaukoto bažnyčioje per pamokslą kvietė tikinčiuosius melstis už žuvusius partizanus ir už tuos, kurie šiuo metu kovoja su sovietų valdžia, kad ragino remti partizanus, nedalyvauti sovietų organizuojamuose rinkimuose, smerkė stribus, kaip „su ginklu einančius prieš savo tautą“, teikė įvairią materialią paramą partizanus, dalyvavo partizanų pasitarimuose. Klausėsi užsienio radijo stočių, domėjosi Sovietų Sąjungos ir Jugoslavijos santykių paaštrėjimu ir su juo siejo SSRS ir Vakarų valstybių karo tikimybę, šiomis išvadomis dalijosi su tikinčiaisiais. Atitinkamai aiškino ir 1949 m. prasidė-

⁴⁵⁰ Ten pat, l. 73.

⁴⁵¹ Religinių kultūrų įgaliotinio prie LSSR MT Broniaus Pušinio raštas Religinių kultūrų tarybos prie SSRS MT pirmininkui, 1949 09 01. – LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 31, l. 62–63.

⁴⁵² Adolfo Žiogo tardymo protokolas, 1950 09 01. – LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 2, l. 183–184.

jusį kolūkių steigimą: „Kolūkiai steigiami, kad karo atveju būtų galima greitai išvežti iš Lietuvos visus gyvulius, grūdus ir kitokį turtą, o gyventojus palikti be pragyvenimo lėšų.“ 1948 m. lapkričio 14 d. per pamokslą sakė: „Juo mus labiau spaus, tai daugiau garbės mums ir Bažnyčiai. Mes tikintys ir mes nepalūšime.“⁴⁵³

1950 m. rugpjūčio 9 d. emgėbistai suėmė V. Radzevičių, bet negalėjo surinkti įrodymų baudžiamajai bylai sudaryti. Čekistų apklausiami asmenys vengė duoti bet kokius parodymus prieš kunigą. Tik suimtas partizanas Antanas Žiogas-*Birūtėnas* 1950 m. spalio 2 d. prisipažino, jog 1947 m., kai jis, būrio vado Jono Šukio-*Gulbino* sunkiai sužeistas į pilvą, gulėjo Petrausko sodyboje be vilties išgyti, jam, kaip mirštančiam, jo paties prašymu buvo iškviestas kunigas V. Radzevičius paskutiniam patepimui suteikti ir išpažinčiai išklausti⁴⁵⁴. V. Radzevičiaus priešiškamą sovietų valdžiai emgėbistams teko „įrodinėti“ vien per kratą pas jį rastomis, Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ir vokiečių okupacijos metais išleistomis knygomis: tai buvo „Lietuvos archyvas“, I–IV tomai (1942–1943), „Raudonasis siaubas GPU“ (1942), Br. Daunoro „Čekisto naguose“ (1943), Valicko „Kolektyvinė tironija“ (1943), J. Dauliaus (Stasio Ylos) „Komunizmas Lietuvoje“ (1937) ir A. Maliauskio „Bolševizmas“ (1923). Jose buvo demaskuojami sovietų nusikaltimai Rusijoje ir Lietuvoje 1941 m. pradžioje, taip pat melaginga sovietų ideologija. Kunigas sakė, jog šios knygos – tai prieš jį Šaukoto bažnyčioje kunigavusio Jono Danylos asmeninis turtas.

Nepajėgdami sudaryti V. Radzevičiui teisminės bylos, emgėbistai bylą perdavė MGB administracinei institucijai Ypatingajam pasitarimui; šis kun. V. Radzevičių 1950 m. gruodžio 23 d. pamerkė 10 metų lagerio. Iš lagerio paleistas kaip nepagydomas ligonis. Kurį laiką dar kunigavo Kairiuose (prie Šiaulių).

Žaiginio kunigas Kazys Gabrielaitis (g. 1890 m. vasario 29 d. Šiaulėnų vlsč.), Kazimiero. Aktyvus rezistencijos dalyvis, veikęs prieš sovietus žodžiu ir veiksnu. Į Žaiginį atkeltas 1930 m., čia ilgam įsikūrė, nusipirko iš varžytinių išparceliuotą Jasnagūros dvarvietę. Vadovavo įvairioms Žaiginio jaunimo religinėms organizacijoms: „Pavasariui“, Moterų sąjungai, Blaivybės draugijai, Darbo federacijos skyriui, nuo 1935 m. – LŠS Žaiginio skyriaus kapelionas, buvo tikrasis jaunimo ir apskritai parapijiečių dvasios vadovas, organizatorius, tvirtų tautinių pažiūrų, visomis progomis kvietęs jaunimą palaikyti ir ginti tautines ir religines vertybes. Kartu buvo ir humanistas: nors laikė sovietus ir jų armiją dideliu priešu, bet, prasidėjus karui, globojo per Žaiginį besitraukiančius sužeistus pavienius raudonarmiečius, juos laikinai apgyvendinęs viename iš klebonijos kambarių, kelias dienas maitino, slaugė ir slėpė. Sustiprėję šie raudonarmiečiai, vėliau nuėję į Šiluvą, pasidavė vokiečiams į nelaisvę ir buvo apgyvendinti buvusiam Šiluvos šaulių name, kuriame laikinai įkurdintas sovietinių karo belaisvių telkimo punktas.

1943 m. Žaiginio apylinkėje pradėjus veikti sovietų diversantams ir iškilus Žaiginio užpuolimo pavojui, K. Gabrielaitis, kaip minėta, vadovavo miestelio apsaugai⁴⁵⁵. 1944 m.

⁴⁵³ LYA, f. K-1, Vinco Radzevičiaus b./b., l. 160.

⁴⁵⁴ Ten pat, l. 85.

⁴⁵⁵ Žaiginio klebono Kazio Gabrielaičio tardymo protokolai, 1946 03 08 ir 11. – LYA, f. K-1, b./b. P-12119-Li, l. 20.

Žaiginio klebonas Kazimieras Gabrielaitis
(Iš Raseinių krašto istorijos muziejaus)

vasarą, artėjant prie Žaiginio sovietų armijai, kun. K. Gabrielaitis per pamokslus priminė žmonėms masinius 1940–1941 m. bolševikų vykdytus Lietuvos žmonių areštus, tremimus, ragino vienytis prieš sugrįžtančią sovietinę grėsmę ir ruošti sunkiems ateities išbandymams: „Jeigu jie vėl ateis, vėl prasidės žiaurumai ir nebus gyvenimo.“ Žmonių dvasiai stiprinti K. Gabrielaitis pakvietė iš Kauno jau minėtą garsų jėzuitų pamokslininką Joną Bružiką, šis 1944 m. liepos 23–27 d. pasakė Žaiginio bažnyčioje 20 išpūdingų pamokslų įvairiomis temomis, keliančiomis religinę, tautinę ir dorovinę parapijiečių dvasią. Jo klausytis suplaukė žmonės net iš tolimų apylinkių. Tų pačių metų vasarą, rodos, ne be K. Gabrielaičio iniciatyvos, Naukaimio kaime vyko Žaiginio apylinkės žmonių sueiga, kur pakviestas „nepažįstamas žmogus“ ragino: „Jei ateis Raudonoji armija į Lietuvą, tai mums, lietuviams, reikia vienytis į vieną šeimą ir vienas kito neišdavinėti, nes naktį kai kas gali pražūti.“⁴⁵⁶ Pats K. Gabrielaitis Žaiginio bažnyčioje perskaitė ta pačia linkme orientuotą Kauno vyskupijos arkivyskupo Juozapo Skvirecko 1944 m. kreipimąsi į tikinčiuosius ir reziūmavo: „Pati širdis krūpteli pagalvojus apie komunistų sugrįžimą.“ Tai turėjo įtakos tų apylinkių jaunimui, kuris masiškai vengė tarnybos sovietų armijoje ir telkėsi į partizanų būrius.

Kazimiero Gabrielaičio veikla, sugrįžus sovietams. 1944 m. sugrįžus sovietams, Žaiginys laikinai tapo valsčius centru. Sovietai nusavino Žaiginio klebonijos mūrinį namą ir jame tuoj pat įsikūrė vietos žmonių represavimo NKVD skyrius, vadovaujamas buvusio sovietinio diversanto, komunisto lt. Kosto Jevseičio, taip pat kareivių ir strībų grupė. Kun. K. Gabrielaičiui laikinai leido gyventi klebonijos palėpėje („salkoje“). Pats K. Gabrielaitis, neištvėręs iš apačios nuolat sklindančių kankinamų suimtųjų dejavimų ir riksmų, pats išsikėlė iš klebonijos. Rusų kontržvalgybos „Smers“ karininkai netrukus ėmė rinkti žinias apie jo veiklą vokiečių laikais, sakytų pamokslų turinį. Be to, iš savo agento *Gudaičio* ir informatoriaus *Logino* (abiejų tikrosios pavardės nenustatytos) enkavėdistai gavo žinių,

⁴⁵⁶ Ten pat.

Žaiginio klebonija, 1945 m. paversta NKVD tardymo izoliatoriumi,
iš jo 1949 08 10 pabėgo Feliksas Kokšta
(*Autoriaus nuotrauka 2017 06 11*)

kad neva veikianti kun. K. Gabrielaičio vadovaujama organizacija, kuriai priklauso Betygalos valsčiaus gyventojai Mečys Būda ir Kačkus, kaimo Tarybos pirmininkas Ivanauskas iš Tautušių ir paties kunigo šeimininkė Zosė Petrošienė, kad jie veda antisovietinę propagandą, palaiko ryšį su vietos partizanais, o pats K. Gabrielaitis nuo 1945 m. užmezgęs ryšius su Žaiginio apylinkėje veikiančiu Stasio Noreikos partizanų būriu ir priiminėja to būrio partizanų priesaiką, išpažintį. Žaiginio zakristijonas Zigmas Paftelis: „1945 m. prieš Velykas apie 2 valandą nakties į Žaiginio bažnyčią atėjo būrys nepažįstamų žmonių, liepė bažnyčios zakristijonui atidaryti bažnyčią ir pažadinti kunigą. Kai aš tai padariau, po kelių minučių atėjo apie 20 nepažįstamų žmonių be ginklų ir visi ne vietinės parapijos. Paskui atėjęs Gabrielaitis išklause jų išpažintį ir jie greitai išėjo. Per mano 2,5 metų tarnybos Žaiginio bažnyčioje laiką aš nė karto nemačiau taip skubančių žmonių.“⁴⁵⁷ 1945 m. liepos mėnesį Gabrielaitis iš kun. Šniukštos brolio ir Kokštienės sužinojo, kad jį ir dar vieną Raseinių apskrities kunigą sovietai ketina ištremti į Sibirą. Todėl tų metų liepos 22 d. jis slaptai išvyko iš Žaiginio, dažnai keitė gyvenamąją vietą, vėliau Kurijos buvo paskirtas kunigauti į Meškuičius. Iš čia 1945 m. rugpjūčio 20 d. laišku prašė buvusį savo parapijietį Vladą Novagrodskį laikinai prižiūrėti jo paliktą Jasnagūros ūkį (37 ha) Saugų kaime. Bet šis pasirodė esąs slaptas MGB informatorius, ir laiško turinys tapo žinomas emgėbistams. Šie 1946 m. kovo 18 d. kun. K. Gabrielaitį Kaune areštavo, jo ūkį konfiskavo⁴⁵⁸, o jį patį Ypatingasis pasitarimas 1947 m. rugsėjo 8 d. pasmerkė 7 metų lagerių vergijai⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Ten pat.

⁴⁵⁸ LYA, f. 3, ap. 27, b. 14, l. 154.

⁴⁵⁹ LYA, Kazio Gabrielaičio b./b., l. 214.

Kita partizanams specialias paslaugas teikusi inteligentijos dalis buvo gydytojai. Jie padėjo mūšiuose sužeistiems ar sunkiai susirgusiems partizanams gelbėti gyvybę. Šaukoto miestelio gydytojas (pavardė nenurodyta, 30 m.), iškvietas į Stasio Daukšos sodybą (Gudžiūnų k., Radviliškio r.), apie 1950 m. gydė V. Bakanausko būrio partizanus A. Stoškų-*Dainotą* (skundėsi skrandžio ir širdies negalavimais) ir į koją sužeistą M. Bankauską-*Vingėlą*. Kitas Šaukoto gydytojas Mileris (50 m.) Daužnagių kaime 1947 m. gydė partizaną J. Bosą-*Don Kichotą*, 1951 m. – V. Šniuolį-*Vitvytį*. Neįvardytas gydytojas Žaiginio miške gydė S. Satkaus partizanus, tarp jų ir I. Vilimaiteį-*Stirmą*⁴⁶⁰. Medicinos paslaugas teikė partizanams ir Šiluvoje 1944–1945 m. dirbę 2 gydytojai: infekcinių ligų skyriaus vedėjas Kazys Ambrozaitis ir jaunas gydytojas šiluviškis Henrikas Špukas. Apie tai savo prisiminimuose rašė K. Ambrozaitis⁴⁶¹.

Trečia inteligentų – partizanų rėmėjų grupė buvo mokytojai. 1950 m. Tytuvėnų rajone, kuriam priklausė ir Šiluvos regionas, veikė 2 vidurinės mokyklos: Tytuvėnų ir Šiluvos (jose dirbo 48 mokytojai), 5 septynmetės mokyklos (Lyduvėnų, Bagušių, Šiluvos, Žaiginio, Mockaičių, jose dirbo 34 mokytojai) ir 26 pradinės mokyklos su 43 mokytojais, iš viso rajone dirbo 125 mokytojai⁴⁶². Iš jų labiausiai partizanams talkino kaimų mokytojos. Ne viena iš jų ir artimiau bendravo su kai kuriais partizanais. A. Stoškaus partizanai 1949 m. buvo užmezgę ryšį su Tautušių pradžios mokyklos mokytoja (30 m.), kuri pati per partizanų ryšininkę Veroniką Ambrozaitytę ieškojo ryšio su partizanais, kad galėtų jiems kuo nors padėti. Teikė partizanams maisto, kanceliarijos reikmenų. Panašiai partizanus rėmė Tytuvėnų rajono Rūtelių kaimo mokytoja (pavardė nenustatyta), Daužnagių kaimo mokytoja Žickytė⁴⁶³, Akstinų mokytoja Gedminaitė – Prisikėlimo apygardos vado P. Bartkaus giminaitė, Pažiobrio pradžios mokyklos mokytoja (pavardė nenustatyta)⁴⁶⁴, Šiluvos valsčiaus Bagušių kaimo pradžios mokyklos mokytojas Antanas Šniuolis (g. 1923), Antano, – garsaus rezistento, Prisikėlimo apygardos štabo viršininko V. Šniuol-

⁴⁶⁰ Alberto Stoškaus tardymo protokolas, 1952 11 20. – LYA, f. K-1, b./b. 26510/3, t. 1, l. 293–294.

⁴⁶¹ „Labai dažnai partizanai pasinaudodavo mano, kaip gydytojo, paslaugomis. Aprūpindavau juos vaistais, tvarsliava ir kitomis medicinos priemonėmis. Tekdavo apžiūrėti ir gydyti. Kad būtų išlaikyta paslaptis, partizanas būdavo atgabnamas į sutartą sodybą, kur gydytojas apžiūrėdavo ir skirdavo gydymą. Šiluvoje su manimi dirbo dar vienas gydytojas – Henrikas Špukas, kilęs iš Šiluvos miestelio (prieš tai buvo dirbęs Vilniuje Odos ir venerinių ligų institute). 1940 metų sovietų okupaciją jis sutiko labai palankiai,... buvo gavęs net aukštą valdžios postą. Tačiau prie naujos valdžios nepritapo, grįžo į gimtąją Šiluvą ir pradėjo dirbti gydytojo darbą. Tapo patriotu, rėmė partizanus. Jo žmona Jadvyga buvo labai aktyvi partizanų ryšininkė. Per ją mes labai gerai žinojome, kas vyksta Raseinių krašto partizanų daliniuose... Špukas dėl savo buvusios veiklos turėjo didelį valdžios ir saugumo pasitikėjimą. Vieną 1945 m. birželio 13 d. rytą pas mane atėjo susijaudinusi H. Špuko žmona Jadvyga ir pareiškė, kad už Dubysos upės Bedančių miške partizanų stovykloje yra sunkiai sužeistas partizanas, kuriam reikia skubiai suteikti medicinos pagalbą... Dviraičiu iš Šiluvos Lyduvėnų gatvės ir keliu laimingai nuvykau iki Dubysos upės. Ten sutartoje vietoje manęs jau laukė labai jauna simpatiška ryšininkė. Palikęs dviratį paupyje su mergina perėjau lieptu per upę ir už jos miško takeliu pasiekėme partizanų stovyklą. Bunkeryje sutikau dar iš Raseinių gimnazijos laikų man pažįstamą stovyklos vadą kpt. Juozą Čeponą ir jo pavaduotoją kpt. Joną Žemaitį. Partizanai labai nustebo pamatę mane, o ne Henriką Špuką. Jie buvo kvietę tik jį. Skubios pagalbos šiuo atveju nereikėjo. Ligoniu pūliavo sena šautinė plaštakos žaizda. Atlikęs savo darbą... laimingai grįžau į Šiluvą (žr.: Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, p. 113–115).

⁴⁶² LYA, f. 15 b. 419/2-67-ZJ, l. 22.

⁴⁶³ Alberto Stoškaus tardymo protokolas, 1952 11 20. – LYA, f. K-1, b./b. 26510/3, t. 1, l. 300–301.

⁴⁶⁴ LYA, f. K-1, Viktoro Šniuolio b./b. 28600/3, t. 1, l. 85.

lio-*Vitvyčio*⁴⁶⁵ pusbrolis, partizanų ryšininkai Lyduvėnų septynmetės mokyklos mokytojai Antanas ir Povilas Cibulskai, Vičaičių kaimo pradžios mokyklos mokytoja Onutė Vaidilauskaitė, auginusi 1950–1951 m. būrio vado A. Lauciaus-*Paukščio* sūnų Vytautą Laucių. Baltkarčių kaimo pradžios mokyklos mokytoja Janina Šimkutė 1952 m. vasarą vyko į Viduklės valsčių su Kęstučio apygardos vado P. Morkūno-*Rimanto* užduotimi⁴⁶⁶. Godlaukio kaimo pradžios mokyklos mokytoja Eugenija Makauskienė 1950 m. savo bute slėpė iš būrio išėjusią A. Lauciaus-*Paukščio* žmoną Jadvygą Lauciuviene, kuri laiką augino ir jos 4 metų sūnų⁴⁶⁷. Šiluvos vidurinės mokyklos mokytojus Vytautą Leskauską ir Genę Jakelaitę MGB laikė savo antisovietinėmis pažiūromis išsiskiriančius iš Tytuvėnų rajono mokytojų⁴⁶⁸.

Šiluvos regiono mokytojams šnipinėti MGB 1952–1953 m. siuntė visą būrį savo agentų ir informatorių: *Lapą, Reginą, Oną, Jakaitį, Viktoriją, Janiną* ir kt., kai kuriuos mokytojus represavo. 1947 m. balandžio 18 d. Šiluvos partorgas Pulkis informavo LKP(b) Raseinių apskrities komiteto Organizacinio skyriaus vedėją Martynovą, kad Šiluvos valsčiuje neveikia 3 pradžios mokyklos, nes jų mokytojai suimti „už antitarybinę veiklą“⁴⁶⁹.

---

⁴⁶⁵ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 458.

⁴⁶⁶ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus veiklos suvestinė, 1953 02 28. – LYA, f. 15, b. 422/1-71-ZJ, l. 2.

⁴⁶⁷ LYA, f. 15, b. 419/2, l. 48–49.

⁴⁶⁸ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus veiklos 1951 01–06 suvestinė. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 539, l. 17.

⁴⁶⁹ LYA, LVOA, f. 979, ap. 979-3, b. 16, l. 43.

V SKYRIUS

IŠ SUNKIOS PARTIZANŲ KASDIENYBĖS

Partizanų kasdienybė buvo itin sunki, varginga ir pilna nuolatinių pavojų. Ilgą laiką tekdavo gyventi ankštuose ir drėgnuose bunkeriuose, kur nuolat trūkdavo oro, juos laisvės kovotojai įsirengdavo sunkiai prieinamose pelkėse, tad kentėdavo nuo drėgmės, uodų, erkių, gyvačių. Partizanai badaudavo (sodybų slaptavietėse valgyti šeiminiškai atnešdavo kartą ar du per dieną). Keliauti galėdavo tik naktimis ir miškais, nes pakelėse, prie tiltų, lieptų ar ryšininų namų dažnai budėdavo kareivių ir strībų pasalos, MGB agentų ir slaptų informatorių akys. Išvengti šių kiekviename žingsnyje tykojančių pavojų partizanams padėdavo drąsa, nuovokumas, gebėjimas lemiama akimirka nepasimesti ir, žinoma, laimingi atsitiktinumai¹. Ne visi pajėgdavo šią psichinę įtampą ilgai išverti. Buvęs ilgametis Povilo Morkūno II kuopos vado pavaduotojas, Gedimino būrio vadas Povilas Lušas-*Narūnas*, *Saliamonas* 1950 m. išprotėjo ir buvo pačių partizanų likviduotas. Su šia nervine įtampa susijusios ir įvairios tragiškos nelaimės.

1. Nelaimingi atsitikimai

Sprogus kišenėje granatai, 1945 m. žuvo vos pradėjęs P. Morkūno būryje partizanauti Jonas Kuraitis iš Grigalaičių kaimo, nukentėjo ir šalia buvęs jo brolis Antanas². Viktoro Bakanausko būrio partizanas Mečys Bankauskas, valydamas šautuvą, persišovė sau klubą ir, nesant tinkamos medicinos pagalbos, žaizdai blogai sugijus, liko raišas. Dėl neatsargumo Jono Šukio būrio partizanas Antanas Žiogas buvo peršautas to būrio vado į pilvą ir vos išgyveno. Leono Caporkaus būrio partizanas Vincas Šilva 1946 m. susižalojo akį ir tai galbūt buvo viena iš jo priverstinio legalizavimosi priežasčių.

Tragiškų nesusipratimų dažniausiai atsitikdavo tamsiuoju paros metu, nes tamsoje sutiktą žmogų nelengva buvo atskirti nuo priešo. Štai Felikso Kokštos partizanai, 1949 m. gavę iš savo ryšininų Antano ir Prano Pocių žinią, kad Bardiškių kaimo gyventojas Mykolas Radišauskas yra Šiluvos MGB agentas *Raštelis*, turįs ginklą, ketino jį likviduoti.

¹ MGB agentui *Baniui* pranešus, 1948 09 30 Pažiobrio k. miške (Žaiginio vlsč.) kareivių grupė aptiko 3 partizanų (J. Boso-*Dovydo*, A. Stoškaus-*Dainoto* ir P. Stoškaus-*Vėjo*) pastovio vietą. Vienas iš kareivių, kulkosvaidininkas Kočerginas, už 7–10 m nuo stovyklavietės susidūrė akis į akį su partizanų kulkosvaidininku. Bet abiejų kulkosvaidžiai užsikirto ir jie abu atitraukė. Kai priartėjo pagrindinė kareivių grupė, partizanai jau buvo pasitraukę (žr.: LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 132).

² Adolfo Balčiūnaitės-*Ramunės* prisiminimai (2017 09 19).

1951 m. iš birželio 2 d. naktį į 3 d. F. Kokšta su 2 partizanais iš Stasio Satkaus būrio, eidami keliu per Bardiškių kaimą, sutiko priešais ateinančią 5 asmenų grupę. Vienas iš jų F. Kokštai pasirodė labai panašus į Radišauską ir jis sukomandavo: „Rankas aukštyn!“ Kokštai, žinančiam, kad Radišauskas gali turėti ginklą, tamsoje pasirodė, kad šis žmogus, užuot pakėlęs rankas, kiša ranką į kišenę. Partizanas paleido 2 trumpas automato serijas. Paaiškėjo, kad žuvo ne M. Radišauskas, o nieko dėtas to paties kaimo jaunuolis Jonas Sinkevičius (g. 1932), Prano, kartu su draugais ėjęs į namus iš gegužinių pamaldų, vykusių Vlodo Šimkaus sodyboje, tame pačiame Bardiškių kaime³. F. Kokšta dėl to įvykio labai krintosi, atsiprašinėjo žuvusiojo tėvų. Panašiai J. Šukio-*Gulbino* partizanai, sutikę Ardaičių kaime (Radviliškio r.) naktį priešais ateinantį žmogų, sukomandavo jam pakelti rankas aukštyn. Žmogus rankoje turėjo degtinės butelį. Išgirdęs komandą, pakėlė rankas, vienoje laikydamas butelį. Tamsoje partizanams pasirodė, kad jis laiko granatą, ir šie paleido šūvius⁴.

Keliaujant naktimis, buvo didelė tikimybė susidurti ir su kito būrio partizanais, juos tamsoje palaikyti kareivių ar stribų pasala. Tokią tikimybę padidindavo ir tas faktas, kad partizanai kartais būdavo persirengę MGB uniformomis. 1948 m. Plekaičių kaime taip apsirikus ir susišaudžius Šiluvos būrio partizanams su J. Šukio-*Gulbino* būrio partizanais, žuvo Vaclovo Daukanto-*Mantvydo* būrio partizanas Pranas Jurkus iš Pyragių kaimo, kuris prieš metus (1947 m.) buvo pabėgęs iš Šiluvos MGB areštinės ir įstojęs į J. Šukio būrį (pasak kito šaltinio, P. Jurkus žuvęs partizanams susišaudžius Zakeliškių k. prie malūno, Liolių vlsč.⁵). Partizanai jį slaptaį palaidojo vienoje Plekaičių kaimo sodyboje (kiti šaltiniai nurodo Pašakarnio mišką). Panašiomis aplinkybėmis žuvo Šiluvos regiono vakarinėje dalyje veikusio partizanų būrio vadas Juozas Stonys-*Šerkšnas*. Jis užėjo į vieno ūkininko sodybą, kurioje tuo metu stovyklavo kito būrio partizanai. Vos tik jam pravėrus duris, partizanai, palaike jį stribu, ėmė šaudyti (Petronėlės Banytės-Daukantienės prisiminimai (1995 03 03)). Kitų šaltinių duomenimis, J. Stonys-*Šerkšnas* buvęs partizanų nukautas 1948 m. kaip panoręs legalizuotis.

2. Vinco Lazdausko-*Virgio* būrio partizanės Juzefos Ličkutės-*Petro* prisiminimai⁶

Lemtingasis rugpjūtis. „Po karo su mama ir broliu gyvenome Šiluvos valsčiaus Darataičių kaime. 1945 m. balandžio mėnesį brolis, žaisdamas rasta mina, susisprogdino. Likome dviese. O laikai buvo neramūs. Ėmė užeidinėti vietos partizanai, dažniausiai mūsų

³ Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* tardymo protokolas, 1954 01 27. – LYA, f. K-1, b./b. 28600/3, t. 1, l. 168–169; LYA, f. K-1, Marijono Starkaus b./b. 2646/3, l. 320–323.

⁴ Prano Juškos-*Papūnio* tardymo protokolas, 1949 04 27. – LYA, f. K-1, Prano Juškos ir kt. tardymo byla 42189/3, t. 1, l. 41.

⁵ Jono Baltkojo (tėvo) tardymo protokolas, 1949 03 05. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 255–256.

⁶ Juzefos Ličkutės-*Petro* prisiminimai, autoriaus užrašyti 1993 08 11 Šiluvoje. J. Ličkutė (g. 1916), Antano, iš Darataičių k. (Šiluvos vlsč.). Veikė iš pradžių V. Lazdausko-*Virgio*, vėliau P. Lušo-*Laisvūno*, *Saliomono* partizanų būriuose. Išėjo iš būrio su vado P. Lušo-*Laisvūno* leidimu. Jonas Jurčas iš Pagojų k. jai 1947 02 01 įteikė fiktyvų pasą Stasės Kubeckaitės pavarde, su juo ji slapstėsi pas K. Kisielių Skaraitiškės k., vėliau Čekiškės vlsč. pas K. Kisieliaus žmonos brolių Žickų, pas Povilą Tamutį Kantūnų k. (Raseinių vlsč.). MGB agento *Rago* išduota ir suimta 1947 06 07, Ypatingojo pasitarimo 1948 02 28 pasmerkta 10 m. lagerių. Kalėjo Karagandos srityje, Džezgezgano lageryje, paleista iš lagerio 1956 03 19 (žr.: LYA, f. K-1, Juzefos Ličkutės ir Povilo Tamučio b./b. 36842/3, t. 1).

apylinkės gyventojai. Iš pirmųjų prisimenu mums pažįstamą Alfonsą Petrylą, užėjusį kartu su Betygalos valsčiuje veikusio partizanų būrio vadu Jonu Venclausku-Žilėnu. Pastarasis, kaip vėliau teko patirti, buvo poetiškos prigimties, pamaldus žmogus, sukūręs nemaža dainų, jas mes partizanaudami dainuodavome.

Lemtinga partizanų viešnage man buvo 1945 m. rugpjūčio 28 diena. Tą kartą pas mus užėjo būrelis partizanų, prašė valgyti. Papietavę jie pasiėmė iš mūsų Smetonos laikų laikraščių, žurnalų komplektus ir nuėjo į daržinę paskaityti, pailsėti. Aš su mama, pasiėmęs arkli, nuvažiavome šalia sodybos nupjautų avižų mišinio parsivežti. Vienas iš užėjusių partizanų, Vladas Lukauskas iš Varkalių kaimo, pasiėmęs grėblį, pasisiūlė mums padėti – pagrebėstuoti.

Buvo graži saulėta diena. Patys pietūs – pirma valanda. Gamta jau dvelkė rudenėjančia ramybe. Rodos, niekas nežadėjo audros... Bebaigiant krauti vežimą, matau, keliu nuo Lyduvėnų ant kalniuko išbėgo žmogus, o jam iš paskos – būrelis besivejančių stribų [persekiojamasis buvo partizanas Vladas Būda, Julijono, iš Varkalių k. – A. V.]. Mums talkinęs partizanas Lukauskas metė grėblį ir skubiais žingsniais pasuko daržinės link. Stribus pastebėjo ir iš daržinės. Partizanas Vacys Žickus iš Kunkojų kaimo, iššokęs į lauką, pasistatė prie trobos kampo kulkosvaidį ir ėmė leisti serijas į artėjančius stribus. Šalia jo priguliuo ir aš. Kulkosvaidžio ugnis stribus suguldė. Vienas iš jų, prigulęs už avižų mišinio, ėmė atsišaudyti irgi iš kulkosvaidžio.

Dvikova truko neilgai. Žicka kulkosvaidžio stribų kulkosvaidininko galvą, jį sunkiai sužeidė. Kulkosvaidis nutilo. Stribai, palikę sužeistą, išsilakstė. Pasitraukė ir partizanai. Sužeistasis pasirodė esąs Šiluvos valsčiaus MVD milicijos įgaliotinis Antanas Sudikas, kuris ir vadovavo šiam stribų būriui. Sužeistasis jau buvo be sąmonės, bet dar gyvas ir sunkiai dejavo. Mes su mama iš pradžių pasimetėme, nežinojome, ką su juo daryti, o paskui nutarėme vežti į Šiluvą – į stribynę. Bet sužeistasis buvo stambus vyras, ir mes neįstengėme jo įkelti į ratus. Laimei, užėjo kaimynas Stasys Ličkus... Aš likau namuose, o mama su sužeistuoju išdardėjo į Šiluvą. Netoli Šiluvos Sudikas atgavo sąmonę, suvokė, kur esąs, ėmė mamą spardyti, plūsti... Iš stribynės toliau buvo gabenamas į Šiaulių ligoninę, bet neišgyveno. Mamą Šiluvos enkavėdistai suėmė, tardė Šiluvos valsčiaus NKVD viršininkas Andrej Sajenka. Mama gynėsi, kad nė vieno iš partizanų nepažįstanti, atsitiktinai užėję. Palaike 3 paras Šiluvos daboklėje, paleido...“

Sudie, gimtieji namai. „Mamai išvažiavus su sužeistuoju, aš puoliau į daržinę naikinti partizanų buvimo pėdsakų: surinkau išblaškytus žurnalų komplektus, knygas, radau ir 2 partizanų paliktas terbas su šoviniai. Šovinius sumėčiau į šulinį... Ir staiga matau: per lauką nuo Lyduvėnų pusės artėja į mūsų sodybą didžiulis rusų kareivių būrys, išsiskleidęs kovos grandine [tai Šiluvos valsčiaus MGB per raciją iškvietos ir mestos į susišaudymo vietą 2 rusų kareivių grupės: pasienio pionierių dalinys (RKKK) ir Lyduvėnų geležinkelio stoties įgula, o 18 valandą jiems į pagalbą dar mašinomis atvežta 50 kareivių pasieniečių⁷ – A. V.]. Pamačiusi artėjančius rusus, pasileidau bėgti į priešingą, kareivių

⁷ Raseinių apskrities NKVD viršininko J. Sinycino pranešimas Kauno srities NKVD, MGB Operatyvinio skyriaus viršininkui plk. Veselovui, 1945 08. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 6, l. 46.

dar neužstotą pusę. Įsiveržę į mūsų sodybą ir neradę, ant ko išlieti įniršio, rusai ėmė daužyti baldus, viską siaubti. Įsilaužę į svirną, kur buvo laikoma mūsų pačių su mama austa drobė, draskė ją, vyniojo ant batų, o likusią suliejo čia pat rastu aliejumi. Išeidami išėjo paskutinį mūsų arklį..“

Gelbsti mergaitės drąsa ir sumanumas. „1946 m. ankstyvą pavasarį aš buvau grįžusi iš Čekiškės ir slapščiausi Rakavos kaime prie Dubysos pas Marijoną Tamutiene. Tai greit suuodė ir enkavėdistų šnipai. Vieną dieną Tamutienei su dukra išvykus pas gimines į Antaniškių kaimą (Šiluvos vlsč.), aš su jaunesniąja jos dukra likome namie. Išėjusi iš savo slėptuvės, aš atėjau į virtuvę ir už krosnies lovoje atsiguliau. Staiga – beldimas į duris ir į kambarį įvirsta uniformuotas rusas. Matau, vyresnysis. „Ar čia yra Juzė Ličkutė?“ – įsistebeilijo į virtuvėje stovinčią Antosę Tamutytę. Aš nustėrau. Supratau, jog esu išduota, rusas žino net mano pavardę, manau – galas. Tačiau mergaitė nepasimetė: „Ne, čia tokios nėra.“ „O gal ta, kuri guli?“ – mostelėjo rusas ranka į mano pusę. „Ne, tai mano sesuo“, – tebetvirtino Antosė. Tvirtas mergaitės balsas, matyt, suglumino rusą. Šis nesiėmė tikrinti dokumentų ir vėl išvirto į lauką. Man to ir tereikėjo. Šokau iš lovos, atstūmiau virtuvės langą ir – į lauką. Bėgau pakalnėn į mišką kvapo neatgaudama. Ten tūnojau iki tamsos. Naktį vėl sugrįžau į Tamutienės sodybą. Bet ilgiau čia slėptis buvo nesaugu. KGB akis jau budėjo ties šia sodyba.“

Partizanės taku. „Man slapstantis Skaraitiškės kaime pas Kazį Kisielių, 1946 m. balandžio 21 d. atėjo Vinco Lazdausko-*Virgio* būrys. To būrio partizanai mane įtikino, kad sovietų valdžios Lietuvoje nebus, kad bus atkurta Nepriklausoma Lietuva, kad vėl laisvai gyvensime, kad greitai ateis Anglijos ir JAV pagalba. Jų paklausiusi, tą pačią dieną įstojau į šį būrį, kuriame tuo metu buvo 12 partizanų: 2 broliai Lukauskai iš Varkalių kaimo – Petras-*Mykolas* ir Vladas-*Krokodilas*, Vacys *Žickus-Žydas* iš Kunkojų, Stasys *Žickus-Tri-mitas* iš Dumbulės kaimo, Antanas ir Kleopas Armoškos, Alfonsas ir Petras Virbickai, Jonas Bajorinas-*Aidas*, Antanas Antanavičius-*Jogas* iš Alėjų ir kt. Buvome ginkluoti kulkosvaidžiais, automatais, granatomis, pistoletais, man buvo įteiktas pistoletas. Stovyklauoti patraukėme į Pyragių kaimo Mikuckienės mišką, vadinamą Romaryne.“

3. Vaclovo Daukanto-Ryto būrio partizanės Petronėlės Banytės-Daukantienės-Sigutės prisiminimai⁸

Nuotykis pelkėje. „Stovyklavome netoli Vosyliškio, pelkėje. Jos viduryje buvo jaunuolynu apaugusi sala, aplink vandenys, gylio iki juosmens. Joje gyvenome kelias dienas. Vyrai vieną dieną išėjo į žygį, o aš likau viena. Apie vidurdienį girdžiu – kažkas atbrenda į salą: tikšt, tikšt. Visa apmiriau, supratau, kad tokiu laiku vyrai negalėjo grįžti. Išbėgau iš stovyklos, įlindau į vandenį, tiksliau – į samanotą makalynę. Guliu, laukiu, kas bus. Ir vėl: tikšt, tikšt. Manau, kad jie, radę tuščią stovyklą, lauks sugrįžtančių vyrų. Galvoju, ką daryti, laukiu, nutilo braškėjimas, bet po kurio laiko vėl braškėjimas, bet jau arčiau. Bet žmonių balsų nesigirdi. Staiga matau – 3 briedžiai vaikšto po salą..“

⁸ Petronėlės Banytės-Daukantienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 03 03 Panevėžyje.

Oro pritrūkus. „... 3 broliai Abromavičiai ir jų sesuo gyveno anoje pusėje Dubysos prie Lyduvėnų. Jų sodyboje tvarte po mėšlu mes įsirengėme bunkerį. Jame gyvenome 4: aš, Petronėlė Banytė, mano vyras Vaclovas Daukantas-*Rytas*, Antanas Antanavičius-*Jo-gas*, ketvirto pavardės neprisimenu. Bunkeryje buvo visada tvanku, nes orui į bunkerį įeiti buvo išvestas tik plonas metalinis vamzdelis, užmaskuotas šalia tvarto esančioje akmenų krūvoje... Bunkeris buvo žemas, tad jame galėjome tik sėdėti, visu ūgiu išsitiesti negalėjome. Valgyti atnešdavo kartą per dieną... Bunkerio anga buvo uždengta storu mėšlo sluoksniu ir mes patys iš vidaus tos angos nepajėgdavome atidaryti. Kartą vyrai išėjo į žygį, aš likau viena bunkeryje. Sėdžiu, staiga užgeso lempa, visai nėra oro, aš jau vos kvėpuoju. Puoliau prie oro angos, išvestos pro pastato pamatą, ir į ją įkišusi nosį klūpėdama gaudžiau orą. Klūpėdama itin pavargau, bet negaliu atsitraukti nuo angos. Laukiau vakaro kaip išganymo, kol šeiminkai atneš vakarienę, įleis oro...

Atėjo 1951 m. pavasaris. Balandžio 15 d. enkavėdistai suėmė Stasį Abromavičių įtardami ryšiais su partizanais, ir jis iš arešto vis negrižta. Jo likęs brolis, jau pagyvenęs žmogus, sako mums: „Vyrai, kažkas neaišku. Anapus Dubysos begalė rusų kariuomenės.“ Į jo nerimą mes tuojau sureagavome ir iš bunkerio pasitraukėme. Toli nėjome, nes aplink traškantis sniegas (dieną pavasario saulė jau tirpdė sniegą, o naktį šalo), mums atrodė, jog mūsų žingsniai girdisi už kilometro. Apsistojome pamiškėje, ant kalniuko. Vyrai sugulė, o aš likau budėti. Po kurio laiko žiūriu – rusų kareivių voros iš visų pusių traukia Abromavičių sodybos link. Tuojau pažadinau vyrus ir skubiai pasitraukėme Šienlaukio link.

... Abromavičius tardomas, matyt, kankinimų neišlaikė ir prisipažino, kad jo sodyboje yra partizanų bunkeris. Atėję į sodybą, rusai sako likusiam Stasio Abromavičiaus broliui: „Tavo sodyboje yra bunkeris. Gali nerodyti, patys rasime.“ Ėmė metaliniais šompalais badyti žemę troboje, tvarte, kituose ūkiniuose pastatuose. Bet bunkerio neranda. Nusiplūkė ir netekę vilties „pasižymėti“ gebėjimu rasti bunkerį, privertė Abromavičių parodyti, kur yra bunkerio anga. Radę tuščią bunkerį, rusai suėmė visus Abromavičius ir ištremė į Sibirą.⁹ [P. S. Stasį Abromavičių ir jo seserį Vincę pasmerkė 10 metų lagerių. Stasį paleido į laisvę atkalėjusių 7 metus ir 7 mėnesius¹⁰ – A. V.]

Laimė lydi nuovokiuosius. „Stovyklaudami Grigalaičių miške, netoli mano vyro [Vaclovo Daukanto – A. V.] tėviškės prie Šaukoto, pritrūkome vandens. Aš, kaip moteris, ne taip į akis krintanti, nuėjau į mūsų rėmėjo Jankausko, daug mums padėjusio, sodybą atnešti partizanams vandens. Prisipyčiau kibirą ir einu miško keliuku. Staiga girdžiu – iš paskos kažkas atjoja. Atsigręžiau – daugybė rusų kareivių, nešini kulkosvaidžiais, kitais ginklais, raiti ir pėsti traukia link manęs. Nustėrau, bet nepasimečiau. Kai jie mane sustabdė paklausė, kur nešu vandenį, tvirtai atsakiau: „Dirbame štai ten miško medelyne, nešu gerti.“ Mano laimei, iš tiesų netoliese matėsi dirbančios moterys. Kareiviai manęs nekratė, priešingu atveju būtų radę nedidelį vokišką pistoletą „septintuką“, kurį su savimi turėjau. Tada jau nežinau, kaip būtų suveikę mano nervai... Turėjau nepaprastą laimę; buvo tiek pačių sunkiausių situacijų, ir sunku patikėti, kad žmogus gali tiek daug išverti...“

⁹ Ten pat.

¹⁰ Stasio Abromavičiaus tardymo protokolas, 1951 05 04. – LYA, f. K-1, Stasio Abromavičiaus ir kt. b./b. 42518/3, l. 22, 55–58.

Prašę „cūdo“, gavo „cūdą“. „Dar man prieš išeinant į būrį, apie 1946 m. ėjau su savo pussesere pas jos seserį ir kelyje sutikome sribus. Tuoj šokosi mus kratyti: „Nešate banditams maistą!“ Bet, nieko neradę, paleido. Stribai, kiek paėję, pastebėjo pakelėje medinį kryžių ir ėmė jį šaudyti juokdamiesi: „Jėzau, koks tu kūdas, lipk nuo kryžiaus, rodyk cūdą!“ Ir „cūdas“ įvyko. Kiek paėjus išgirdome šūvius ir, kai rytojaus dieną grįžome atgal, tai ambulatorijos kambaryje jau gulėjo tų pačių sribų lavonai... Ir tai buvo ne vienas toks šaudymo į kryžius atvejis: stribai sušaudė visus mūsų apylinkės pakelėse stovėjusius kryžius...“

Gelbsti kortos. „Kartą reikėjo nuvežti į Kauną paketą su partizanų dokumentais. Kai nuvažiavau į Kauną, dar buvo per anksti eiti į man reikalingą butą. Todėl aš nuėjau prie Dariaus ir Girėno kapo ir ten, atsėdusi ant suoliuko, laukiau sutartos valandos. Man besėdint ir užkandžiau, priėjo čigonė: „Aš tau pavaražysiu, duok čigonėlei pavalgyti.“ Aš čigonių pranašystėmis niekada netikėjau, bet šį kartą sutikau. Ji išdėliojo ant suolo kortas ir sako: „Tu saugokis, tau korta rodo kalėjimą ne už dienos, o už valandos. Bet jei būsi budri ir gudri, tai jo šiandien išvengsi.“ Buvo pasakyta taip, kaip tam vagiui, kuriam „kepurė dega“. Todėl tuo adresu, kuriuo man reikėjo eiti, aš jau nėjau, bet užsukau pas kaimynus, gal trečio ar ketvirto kiemo, ir paklausiau, kur tas kiemas, kuris buvo man reikalingas. Tie gyventojai sako „Oi, oi, ten pilnas kiemas rusų, laukia, kas ateis, o atėjusių jau neišleidžia...“ Taip tada išvengiau kalėjimo. Grįžau atgal adresato nepasiekusi.“¹¹

4. Vlado Lušo prisiminimai¹²

Bunkeris Lušų vienkiemyje. „1949 m. spalio pabaigoje pas mus vakare atėjo 2 partizanai: Stasys Nacas-*Algimantas* ir Antanas Keparutis-*Ilgūnas*. Jie prašė leisti įsirengti mūsų sodyboje bunkerį žiemai. Tada šeimoje aš buvau 1 vyras: tėvas už naminės gaminių kalėjo Raseinių kalėjime. Ūkyje gyvenome su mama, seserimis: Janina ir Stefanija. Man teko priimti šį lemtingą sprendimą. Atsisakyti, supratau, nebuvo galima.

Tvarte per vieną naktį Nacas ir Keparutis, mano padedami, iškasė bunkerį. Žemę nešėme ant dirvos ir siauru sluoksniu sklaidėme. Kaimynas atvežė lentų bunkerio luboms ir grindims, sienas statėme iš apvalių rąstukų. Bunkeryje apsigyveno 4, bet vėliau nuolatinei gyveno 3 partizanai: Nacas, Keparutis ir *Snaigė* (moters pavardės nežinojau). Bunkeryje būdavo pakankamai šilta, nors lauke ir spausdavo speigas. Vyrai sėdėdavo išsirengę vienais marškiniiais. Aš pats, kai pamatydavau rusų kareivius ar sribus, leisdavau į bunkerį pas partizanus, kol praeis kratos. Vyrai nebuvo prislėgti, dažnai juokaudavo, kiek susirūpinusi, paniurusi atrodė tik *Snaigė*. Mano seserys skalbdavo baltinius ne tik bunkeryje gyvenantiems, bet ir iš miško ateinantiems. Išskalbtus ir sulygintus seserys nešdavo į kaimyninį Medingių kaimą partizanų ryšininkui Feliksui Žukauskui, tada dar visai jaunam (apie 18 m.) vaikinui. Šis baltinius perduodavo partizanams ir iš jų vėl atnešdavo skalbti naujų.

¹¹ Petronėlės Banytės-Daukantiėnės-Baranauskienės rašyti „Prisiminimai iš partizaninio judėjimo“ (apie 1991; autoriaus archyvas).

¹² Vlado Lušo (g. 1928) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1993 11 10 Jasnagūroje. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, Kaunas, 1998, t. 6, p. 55.

Kol mūsų sodyboje buvo bunkeris, visa šeima gyvenome tarsi ant adatų. Žinojome, jog užsinerėme ant kaklo kilpą. O ji galėjo užsiveržti 1950 m. vasario 15 d. ankstyvą rytą. Gyvulius jau buvome pašėrę, visi buvome namuose. Staiga matome: daugybė rusų kareivių, baltas maskavimosi chalatais apsirengusių, su šunimis, supa mūsų sodybą: vieni sugulė prie kulkosvaidžių, kiti bėgte toliau supo sodybą. Keli įsiveržė į trobą. „Kur banditai? Žinome, jūsų sodyboje yra bunkeris, tučtuojau parodykite!“ – rėkė vyresnysis. Mums tylint, jie tuoj pat su strypais ėmė visur badyti žemę, ypač tvarte, daržinėje, taip pat šieną. Bunkeryje tuo metu slėpėsi viena *Snaigė* ir visa tai jautė... Jos ir mūsų laimei, bunkerio neužtiko. Dėl kilusio potvynio partizanams bunkerį palikus, aš jį po poros dienų užgrioviau...“

[P. S. Prano Lušo (Lukoševičiaus), kaip Stasio Satkaus partizanų rėmėjo, sodybą Akmenės kaime MGB sekė per savo agentą Vaclovą Lengvį-Lendzevičių-*Genį* (*Žqsi*) ir savo atas-kaitose ją minėjo per visus 1951 metus. V. Lendzevičius, buvęs partizanas, 1946 m. legalizavosi ir buvo MGB užverbuotas agentūrinis slapyvardžiu *Genys* (*Žqsis*) partizanų ryšininkams ir rėmėjams sekti. Jis ne kartą informavo emgėbistus, kad Lušų sodybą dažnai lanko partizanai ir kad joje tikriausiai yra partizanų bunkeris¹³. Šiai informacijai patikrinti, matyt, ir buvo 1950 m. vasario 15 d. surengta minėta karinė čekistų operacija – A. V.]

5. Partizanės Stanislavos Žickutės-Oršvilienės-*Snaigės* prisiminimai¹⁴

Netikėtas pabėgimas. „1944–1945 m. dirbau Raseinių pašte telefoniste. Saugumas mane įtarinėjo ryšiais su partizanais. Jei tik koks partizanų puolimas, tuoj man areštuoja. Po vieno tokio arešto kalėjau Raseinių kalėjime. Mano kamerą pasikeisdami saugojo 2 prižiūrėtojai: lietuvis ir rusas. Lietuvis – jaunas vaikinukas, mačiau, kad mane užjaučia. Duodavo vandens atsigerti, nors tai daryti buvo griežtai uždrausta. Vieno budėjimo metu jis man sako: „Kaip man jūsų gaila!“ Aš gerokai nustebau: „O kaip tada jūs čia dirbate?“ „Nenorėjau eiti į rusų kariuomenę.“ Paskui sako: „Aš jums suruošiu pabėgimą. Bėgsime kartu. Jūs savo keliu, aš – savo. Noriu kam nors gera padaryti.“ Buvau nustebusi ir kartu netikėjau: gal provokacija?

Mano kamera buvo II aukšte, o tardyti vesdavo žemyn, į I aukštą, kuriame buvo įsikūrusi ir Raseinių milicija. Prie durų stovėdavo milicijos budintysis. Naktis. Girdžiu, kažkas eina prie mano kameros durų, rakina duris. Supratau – vėl ves tardyti. Atsidaro durys – žiūriu: tas pats vaikinukas. Jis man sako: „Bėgsime. O kol kas palauk.“ Išeinu iš kameros, abu leidžiamės laiptais žemyn. Atėjus į I aukšto koridorių, prižiūrėtojas liepia man laukti, o pats nueina prie lauko durų pasižiūrėti, ką veikia milicijos budėtojas. Milicijos kambariuose girdėjosi kažkokia erzelynė. Budėtojo nesimatė. Tada vaikinukas man pamojo ranka, ir mes sprukome pro duris. Aš pasileidau bėgti link gimnazijos, jis – kapinių link. Iš netikėtumo ir staigaus džiaugsmo užmiršau jam net padėkoti. Bėgau neatgaudama kvapo – kuo toliau nuo Raseinių, nuo savo kankintojų...“

¹³ Tytuvėnų rajono MGB 1951 08 veiklos ataskaita-suvestinė. – LYA, f. 15, b. 420/2 (1951 01 20–1951 09 24), l. 170.

¹⁴ Partizanės Stanislavos Žickutės-Oršvilienės-*Snaigės* (g. 1921) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1993 08 02 Kaune, Architektų 32–15; paskelbti: *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, Kaunas, 1998, t. 6, p. 53–57.

Stanislava Žickutė-Oršvilienė-Snaigė –
Stasio Naco-Aitvaro būrio partizanė, Kaunas, 1960 metai
(Iš Stanislavos Žickutės-Oršvilienės archyvo)

Pas Šiluvos partizanus. „Atbėgau į Girkalnį pas partizanų ryšininką Praną Valinčių. Pasakiau, kas atsitiko. Jis pranešė apie mane partizanams. Pas juos išbuvau visą vasarą, o paskui partizanai pasitarę nutarė mane perkelti į kitą būrį, nes čia mane pažįsta vietos gyventojai ir saugumas tuoj sužinos, kur ieškoti bėglės. Buvo pasirinktas Algirdo būrys, veikęs Šiluvos valsčiuje tarp Šiluvos ir Žaiginio Dubysos link ir priklausęs tai pačiai Kęstučio apygardai, Žebenkšties rinktinei. Algirdo būriui vadovavo Stasys Nacas-*Algirdas*. Atėjus 1949 m. rudeniu, aš nuėjau į Šiaurėlių kaimą prie Šiluvos pas Kostą Vaidilą, kurį pažinojau kaip Šiluvos laiškininką, kai dirbau Raseinių pašto skyriuje. Ten pas Vaidilą manęs pasiimti atėjo pats Algirdo būrio vadas Nacas su Antanu Keparučiu. Tam būriui, be paties vado Naco, tada priklausė Feliksas Kokšta-*Rūstemas* iš Bardiškių kaimo su žmona Zofija Rutkauskaite, Antanas Keparutis-*Ilgūnas*, partizanas *Vėtra* iš Vičiaičių kaimo ir *Šarūnas*.

Žiemai praleisti būrio vadas Nacas buvo sumanęs mane apgyvendinti pas vieną ūkininką prie Dubysos, kuris turėjo 3 dukras, viena jų gyveno Kaune [tai Jonas Mačanskas (g. 1901) iš Liulių kaimo (Šiluvos vlsč.), partizanų ryšininkas, vėliau – MGB informatorius slapyvardžiu *Juozaitis* – A. V.]. Nacas įtikinėjo, kad tai saugi vieta ir aš galėsiu ramiai peržiemavoti. Bet mano nuojauta sakė, kad tie žmonės nepatikimi, kad jie komunistinės pakraipos. Ir neapsirikau. Vėliau sužinojau, kad partizanų vadovybė buvo pavedusi Nacui šį ūkininką likviduoti, bet jis įsakymo neįvykdė. Todėl kitą dieną, kai grįžo Nacas, aš jam pasakiau: „Čia nepasiliksiu, o jeigu jūs mane vis tik paliekate, tai aš išeinu iš būrio.“ Žiemavoti teko su to būrio partizanais.

Mums slėptis buvo įrengtas bunkeris Akmenės kaime (Šiluvos vlsč.) pas Praną Lukoševičių-Lušą tvarte. Bunkeris 4 žmonėms, negilus. Aš, nedidelio ūgio moteris, galėjau išsitiesti visu ūgiu, bet vyrai turėdavo susilenkti. Buvo padarytos lentynos mūsų ginklams, dokumentams susidėti. Bunkeryje gyvenome 4: aš, Kokšta, Keparutis ir vadas Nacas. 1949–1950 m. žiema buvo labai šalta, daug sniego.

Atėjo 1950 m. vasario 14 d., mūsų būrio vyrai išsiruošė į Žaiginį. Aš buvau nušalusi kojas ir likau bunkeryje. Vyrai sakėsi grįšią po 3–4 dienų. Aš turėjau kulkosvaidį ir 3 granatas.“

Siaubo valandos Lušų bunkeryje. „Vyrams išėjus, antrą parą girdžiu – smarkiai ėmė kieme loti šunys, vėjas pro ventiliacijos angas atnešė ir žmonių balsus. Girdžiu, atidaro tvarto duris, kalba rusiškai, virš mano bunkerio šurmuly. Aš persižegnojau ir sakau: „Dieve, ar padėsi man šikart?“ Užpūčiau lempą, pasistačiau prie bunkerio angos kulkosvaidį, pasiėmiau į rankas granatą. Jei atidengs angą, ginsiuos. Buvau nusprendusi gyva nepasiduoti. Bunkerio lubose tarp lentų – plaštakos dydžio tarpai. Staiga jaučiu – šmakšt man visai prie pat nosies metalinis strypas. Dar labiau įsitempiau – supratau:– ieško bunkerio. Strypas, matyt, slydo gal centimetrą šalia lubų lentos. Antrą kartą toje vietoje nedūrė. Netrukus erzelis tvarte nutilo, nurimo ir šunys.

Supratau – mirtis stovėjo šalia. Nežinojau, ar pavojus jau praslinko. Sulaikiusi kvapą tebebudėjau, klausiausi kiekvieno krebždesio. Taip atėjo pusryčių, vėliau pietų ir vakariėnės metas, bet niekas pas mane neateina, valgyti neatneša. Tik kitą rytą, girdžiu, kažkas eina į tvartą. Pasikelia bunkerio dangtis – matau šeimininko sūnų Vladą Lušą: „Ar tu dar gyva?“ Jis pasakojo, jog ankstį rytą sodybą užplūdo rusų garnizonas. Jų vyresnysis kalbėjo, jog jiems pasakyta, kad pas Lušus Akmenės kaime yra banditų bunkeris. Lušas sakėsi visą dieną bijojęs eiti į tvartą, nes gal iš pamiškės kas nors stebi. Pavalgius pasidarė kiek ramiau, pragiedrėjo nuotaika. Apvaizda ir ši kartą stovėjo mano pusėje...“

„Nežuvus nuo rusų, žūsiu nuo potvynio“. „Tačiau pavojus nebuvo praėjęs, o tik atsitolinęs, formą pakeitęs. Kitą naktį prasidėjo staigus atlydis. Buvo 1950 m. vasario 16 d. – Lietuvos Nepriklausomybės diena, bet šventės nežadėjo. Visą naktį pliaupė lietus. Tvirtas stovėjo lomoje, ir pro ventiliacijos angas į bunkerį ėmė srūti vanduo. Jo lygis sparčiai kilo. Ginklus ir dokumentaciją užkėliau ant viršutinių lentynų. Aš pati braidžiau iki kelių po ledinį vandenį. Jis sparčiai sėmė bunkerį. O išeiti negalėjau. Bunkerio angos dangtį galėjo pakelti tik stiprus vyras. Lušai iš viršaus dangtį pakeldavo specialiu lomu. Puoliau į nevilgtį: „Geriau būčiau susisprogdinusi aptiktame bunkeryje, negu dabar jame lėtai nuskęsiu...“ Laukiau ryto kaip išganymo. Paryčiui, girdžiu, sugirgždėjo tvarto durys, pasikėlė bunkerio dangtis – angoje vėl viltingai sušmėžavo Lušo galva: „Ar gyva?“ Bandėme semti vandenį, bet nesėkmingai – jis toliau tebetvino. Likti bunkeryje jau negalėjau. Todėl susinešiau ginklus, dokumentus, kitokį mūsų „turtą“ ant tvarto. Įsirausiau į šiaudus, o naktį vėl pradėjo pasiutusiai šalti. Aš šlapia drebu visu kūnu, bet užėiti į trobą nesaugu. Per Lušą išsikviečiau mūsų ryšininką, kurio pavardės neprisimenu [Felišas Žukauskas iš Medingių kaimo, mirė 1993 m. – A. V.]. Perdaviau jam raštelį apie padėtį, nes vyrai buvo žadėję, grįždami iš žygio, pirma užėiti pas ryšininką. Mano bendražygiai, išgirdę iš ryšininko apie rusų siautimą Lušų sodyboje, manė, kad rusai aptiko bunkerį ir aš žuvusi. Parėję jie įsitikino, kad čia toliau likti negalima: bunkeris apsemtas ir apskūstas. Naktį išėjome iš Lušų sodybos, o šaltis didžiulis – neapsakomai gelia nušalusias kojas. Vos einu. Nakvojome miške, per karą sprogo sviedinio išraustoje duobėje. Susikūrėme lauželį. Aš vėl peršalau. Prasidėjo inkstų uždegimas. Jis turėjo lemiamos reikšmės tolesniam mano likimui...“

Kitą dieną aš, Kokšta ir vadas Nacas užėjome pas vieną ūkininką, daržinėje įsikusėme į šiaudus ir nutarėme dienoti. Po pietų girdime – smarkiai šoko loti šunys. Matome – į daržinę ateina kareiviai. Mes įsikasę į šiaudus negiliai, tik užsimaskavę. Paruošėme ginklus ir pro šiaudų plyšelį stebime, ką darys. Girdime – vienas kareivis statosi kopėčias ir lipa pas mus. Jau buvome beatidengią ugnį, bet kareivis, užlipęs ant šiaudų, laikydamasis kopėčių, apsižvalgė ir, nieko įtartino nepastebėjęs ar nenorėjęs pastebėti, riktelejo apačioje esantiems: „*Nikovo niet!*“ [Niekio nėra – A. V.]. Tuo išgelbėjo savo ir mūsų gyvybes... Atsileido iki kraštutinumo įtempti nervai... Žiemą praleidome sunkiai vaikščiodami nuo vieno ūkininko prie kito...“

6. Danutės Genovaitės Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai¹⁵

Jonas Žemaitis ir Povilas Morkūnas Ročų bunkeryje. „Vėlyvą 1949 m. rudenį 3 Vaclovo Daukanto-*Ryto* būrio partizanai: Antanas Budginas, Jonas Žukauskas ir Juozas Dobrovolskis mūsų namo negyvenamoje seklyčioje [Juozo Ročo sodyba Juškaičių kaime – A. V.] po grindimis įrengė 2 vietų bunkerį. Jo vidų iškalė lentomis, viduryje pastatė stalėlį. Toje seklyčioje vykdavo „Gedimino pilies“, vėliau „Tėvynės“ kolūkio susirinkimai. Bunkeryje apsigyveno žymūs partizanų vadai Jonas Žemaitis-*Vytautas* ir Povilas Morkūnas-*Rimantas*, stambus vyras, uniformotas. Žemaitis sirgo sąnariais, sunkiai vaikščiojo. Mes juos savo namuose maitinome savo maistu. Mama sakydavo: „Vaikai, mums užteks ir pieno, o partizanams reikia cipelinų, mėsos, nes jiems trūksta oro.“ Dienos metu Žemaitis ir Morkūnas būdavo kambaryje, o mes, vaikai (aš ir Lionė), eidavome lauke sargybą, kartais apsimesdavome dedantys malkas. Bunkerio gyventojai daug rašydavo, prirašytus lapus, dokumentus sukišdavo į butelius arba į bidoną ir liepdavo mamai paslėpti (bet dabar ten jų nėra). Žemaitis sakydavo: „Nors žmonės mus geru žodžiu paminės...“ Jie dažnai man pavesdavo nunešti jų raštelius į Ališausko mišką Juškaičių kaime, kur buvo supilta akmenų krūva, padėti po akmenuku ir nelaukti, kol kas paims.

Pas juos dažniausiai ateidavo partizanai Antanas Budginas-*Žvainys* ir Jonas Žukauskas-*Smilga*. Žemaitis visada kalbėdavo poterius¹⁶, sakydavo: „Laukiu tos dienos, kai galėsiu paimti ant rankų sūnų.“ Dažnai apie jį kalbėdavo sakydamas: „Kad jis nors mano pavardę gautų...“

Morkūnas nebuvo vedęs, bet turėjo sužadėtinę Jadvygą Pociūtę iš Šiluvos, ji vėliau ištekėjo už Tamkevičiaus. Morkūnas sakydavo: „Lietuva grįš, nors mūsų ir nebus. Jums bus padėka, mes žinome, kad jus labai skriaudžiame.“ Mama atsakydavo: „Tokie laikai – reikia vienas kitam padėti.“

Juozas Ročas tuo metu buvo kolūkio primininkas ir duodavo partizanams iš kolūkio 2 kiaules. Aš nunešdavau stribams raštelį, kad nežinia kur dingo kiaulės. Aš bendravau

¹⁵ Danutės Genovaitės Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 07 26 Tytuvėnuose.

¹⁶ Pasak V. Šniuolio-*Vitvyčio*, J. Žemaitis buvęs laisvamanis, maldų nekalbėjęs, bet gerbęs praktikuojančius katalikus (Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* prisiminimai (1997 01 11)).

Juozas ir Ona (Radavičiūtė) Ročai
(Iš Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvo)

su sribais, ypač su Algiu Verpetinskiu. Todėl pas mus atėję sribai kratų nedarydavo. Mes gaminome samagoną, sribai gaudavo porą buteliukų ir mūsų neįtarinėjo¹⁷.

1950 m. lapkričio 1 d. 9 vakaro pas mus į seklyčią užėjo to kolūkio buhalteris Bronius Linkus. Ir tuoj pat pamatėme jam iš paskos ateinančius rusų kareivius. Jie tuoj pat pradėjo daryti pas mus kratą. O namuose – bunkeris, jame – Žemaitis ir Morkūnas. Bet, laimei, bunkerio nerado. Žemaitis patardavo grindis palaistyti žibalu (kad neužuostų šuo, jei ieškotų su šunimi). Linkų išsivedė ir suėmė. Pas jį tame pačiame Juškaičių kaime irgi buvo bunkeris, bet jo neaptiko¹⁸.

1951 m. birželio mėnesį J. Žemaitis ir P. Morkūnas iš bunkerio išėjo su kuprinėmis. Jie sakė daugiau negrįšią – ruošėsi įsigyti dokumentus ir išeiti iš Lietuvos į užsienį per Lenkiją. Žemaičiui ir Morkūnui išėjus, jų vietoje bunkeryje apsigyveno Daukanto būrio partizanai: Budginas, Žukauskas ir Dobrovolskis. Juos irgi maitinome, gyveno daugiau kaip metus.“

Sužeisto Vaclovo Daukanto slėpimas. „Vaclovą Daukantą-Rytą su peršauta koja atvežė su arkliu Petrė Banytė ir sako: „Gelbėkit!“ Daržinėje išėmėme šiaudų angą ir prie pat sienos įrengėme guolį. Čia gydėsi 3 savaites. Aš nešiojau iš Šiluvos jam vaistus. Mama surašydavo man vaistų, bintų, kalio permangalio sąrašą. Šiluvos vaistininkė Ona Masaitienė duodavo daug bintų. Vaistus pirkdavome už savo pinigus. Mama sakė: „Dalykimės – ką turime. Jiems reikia padėti.“ Žmonės tada buvo pasiryžę vienas kitam padėti.

Daukantui besigydant, užgriuvo garnizono kareiviai. Rusai pradėjo daržinėje pešti šiaudus. Pešė, pešė, bet jiems greit nusibodo, nes guolis buvo toli prie pat sienos. Guolyje tuo metu buvo ir Banytė, ji slaugė ir perrišinėjo sužeistojo koją, pati tuo metu buvo nėščia. Slėptuvės ir šį kartą kareiviai neaptiko. Bet, kareiviams pasitraukus, Daukantas tą patį va-

¹⁷ Šiluvos MGB viršininkas A. Iljinas 1947 m. gavo žinių iš savo agento Jono Mačiansko-*Juozaičio*, kad partizano Alfonso Virbicko mama dažnai lankosi Juškaičių k. pas J. Ročą. Emgėbistai sakėsi pirmą kartą gauną žinių apie J. Ročą, kaip partizanų rėmėją, ir pavedė kareiviams surengti pasalą prie J. Ročo namų. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, t. 2, l. 233.

¹⁸ Danutės Genovaitės Ročaitės-Kundrotienės prisiminimai (1995 07 25).

Centre – Juozas Ročas; dešinėje – Juozas Radavičius iš Kaunatiškės, kalėjęs Sibiro lageriuose, ten dirbęs aukso, volframo kasyklose; kairėje – buvęs partizanas ir ryšininkas, politinis kalinys Boleslovas Ročas iš Juškaičių kaimo
(Iš Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvo)

karą pasakė, kad kelsis kitur. Tėtis užsodino jį ant savo arklio (koja jau buvo gerokai sugijusi) ir sako: „Ech, nenoriu žinoti, kur slėpsitės, o arklys pareis pats.“ Ir tikrai – arklys parėjo.“

7. Atsitraukimas po Piktonių kaimo kautynių (1948 m. rugsėjo 30 d.)

(Ištrauka iš Jono Šukio būrio partizano Antano Žiogo-Birūtėno „Užrašų“)¹⁹.

„... Dar iškyla keletas raketų ir pasigirsta šūvių serijos, bet mes jau pasiekėme krūmus ir laimingai išsineriame iš mirties nasrų. Žingsniavome toliau miško link. Dabar, po raketų šviesos, akys nieko neskiria, nei kur dangus, nei kur žemė, vien tik tiršta nepermatoma tamsa.

IV

Kur mūsų likimo broliai? Ar daug jų žuvo? Ar tik *Girėnas* [Bronius Muklickas – A. V.; čia ir toliau – autoriaus patikslinimai], kurį mačiau mirštant? Nieko nežinome, tik mes 2. Man jau pradeda skaudėti sužeistą koją, vos priminu prie žemės. *Lakūnas* [Jonas Svetikas]

¹⁹ Antano Žiogo-Birūtėno „Užrašai“, 1949–1950 m. – LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3. 1948 09 30 kareiviai nakty netikėtai užklupo Janavičiaus sodyboje Piktonių k. A. Žiogo-Birūtėno skyriaus partizanus: patį vadą, P. Taučą-Zamalių, P. Jušką-Racių, J. Svetiką-Lakūną, A. Žiogą-Kontrimą, V. Žiogą-Danutį, B. Muklicką-Girūną ir Manžiūrą (pastarasis iš kito būrio). Partizanai, netvarkingai ir be šūvių traukdamiesi, patyrė nuostolių: 2 žuvo (B. Muklickas-Girūnas ir Manžiūras), 3 buvo sužeisti, tarp jų – ir „Užrašų“ autorius. Ta A. Žiogo-Birūtėno „Užrašų“ dalis, kuri aprašo pačias Piktonių k. (netoli Šaukoto) kautynes, skelbta tęstiniame leidinyje „Laisvės kovų archyvas“, 1992, t. 3–4, p. 72–76), todėl čia jos nekartojame.

veda mane už rankos, jis dar stipresnis, jis lengvai sužeistas. Aš noriu pailsėti, sėduosi ant žemės. Bet *Lakūnas* man neleidžia, prašo eiti toliau ir, paėmęs už rankos, tempia iki miško. Aš tiek nusilpęs, kad vos pavelku kojas. Pamažu pasiklausydami, koja už kojos slenkam artyn miško. Pamiškėje tikėjomės vėl susidurti su priešo slapukais, o gintis ar bėgti nėra jėgų. Viena išeitis – priglaudus prie kaktos pistoleto vamzdį, paspausti gaiduką.

Arti juodoja miškas. Sustojom pasiklausyti, nieko nesigirdi. Tik laukuose užauja rudens vėjas ir ausyse dar tebeskamba šuvių salvės. Šturmgėvėrę [*Sturmgewähre* – voikišką automata-kulkosvaidį] užsikabinau per pečius ir pasiemiau į rankas pistoletą. Į mišką išliaužėme laimingai. Dabar jau jaučiamės kovą laimėję, nes mirties laukas jau pereitas, miške susitikti priešą nesitikėjome.

Patekome į mišką tamsioj audringoj naktį. Bet kaip iš jo išeiti? Kur gauti sužeistam pagalbos? Sužeista koja visai sustingo, vos galiu apsikęsdamas ją priglausti prie žemės, be to, dar kankina troškulys. Niekur nerandame vandens suvilginti išdžiūvusiose burnose liežuvius. Suklaupėm abu su *Lakūnu* ir ėmėme rankomis kasti pelkės žemę. Bet nesėkmingai. Vandens nerandame. Vėl turime, sukaupe visas jėgas, keliauti miško linija toliau.

Po gerų 2 valandų perėjome apie 1 km pločio mišką. Išėjome į lauką, kurį vėl supo miškai. Geriau apsidairius, vieta man pasirodė pažįstama, bet žmonės nepažįstami. Už-eiti, prašyti vandens buvo neatsargu, nes dar buvome ne per toli nuo kautynių vietos. Priešas dar gali pasekti. Ryžomės eiti toliau, kur galėsime rasti pažįstamų žmonių ir saugesnę vietą. Dar paėję porą kilometrų, radome pamiškėje vandens kūdrą. Atsigėrę šiek tiek sustiprėjome ir galėjome eiti toliau. Dar reikėjo nueiti apie 3 km. O kojos jau visiškai negaliu priglausti prie žemės. *Lakūnas* paėmė nešti mano ginklą, o aš, kentėdamas stiprų skausmą ir savyje jausdamas didžiulį nuovargį, po truputį ėjau rankomis prisilaikydamas *Lakūno* peties.

Buvo jau gerokai po vidurnakčio, kai pasiekėme vieno pažįstamo ūkininko sodybą netoli miškelio. Čia nutarėme apsistoti, nes toliau eiti abu nebeturėjome jėgų. Atsisėdau ant pievos, o *Lakūnas* nuėjo pažadinti ūkininką. Šis supratęs, kad tai partizanai, visiškai nenorėjo įsileisti. Bet, *Lakūnui* griežtai pareikalavus, įsileido. Išėjo išsigandęs žmogelis sakydamas: „Vyručiai, jūs pražuvote, dar ir mane žudote.“ Žmogelis, visas drebėdamas iš baimės, padėjo *Lakūnui* nuvesti mane iki miško, paskui atnešė mums truputį užkąsti ir vandens. Mes įsikūrėme miško pakraštyje, susiradom ramesnę vietelę ir sugulėm poilsio. Tuoju užmigome, tik baisus kojos skausmas pažadino iš miego. Nubudęs pajutau, kad batas smarkiai veržia koją, nes ji buvo gerokai ištinusi. Vargais negalais numoviau nuo skaudančios kojos batą ir vėl užmigau.

Drėgnas, šaltas rytmečio oras pažadino iš miego. Saulė jau buvo gerokai pakilusi, bet niekas pas mus neateina. Tas ūkininkas, kurio buvome prašę atnešti šilto vandens žaizdoms apiplauti, nesirodė. Tik jau apie pietus ant mūsų stovyklėlės tiesiog atsitiktinai užėjo per mišką ėjusi mergaitė. Paprašėme jos atnešti karšto vandens. Po geros valandos mergaitė sugrįžo su karšto švaraus vandens puodu. Atmirčiau prie žaizdų pridžiūvusių kojinių, ją numovęs aprišau žaizdas. Padėkoję mergaitei už suteiktą pagalbą, išleidome ją namo. Ji prižadėjo niekam apie mus neprasitarti. Dabar reikėjo tik išsipjauti lazdas ir keliauti toliau. Po geros valandos jau turėjome lazdas ir pamažu per mišką žingsniavome toliau.

Saulė dar buvo aukštai, o mes jau sėdėjome išėję į miško palaukę ir nekantriai laukėme vakaro. Kai pradėjo temti, patraukėme per pelkių pievas. Apmauti ant kojos bato jau negalėjau, todėl ėjau su viena kojine ir stengiausi ta koja visiškai mažai teglausti prie žemės. Lazdomis pasiremdamas ėjau beveik rankų jėga. Kol perėjome pelkę, visiškai sutemo. Išėjome į dirbamus laukus, eiti per juos buvo dar sunkiau, be to, labai skaudėti ėmė koją. Paėjus dar kilometrą, jau visiškai nepajėgiau eiti. Ir tas 2 km kelias virto kančios keliu. Pūtė šaltas vakarų vėjas, retkarčiais palydavo. Mes su *Lakūnu*, per dieną išbuvę lietuje, skubėjome į vieną kaimo sodybą sušilti.

Pamažu prisėlinome prie gyvenamo namo, šviesos jame nebuvo. „Kaip čia yra? – nustebo *Lakūnas*. – Juk ką tik sutemo. Nejaugi taip anksti žmonės nuėjo miegoti?“ Stovim abu prie namo kampo ir klausomės: nieko neišgirdome... Prieinu prie durų. Durys tikrai užrakintos. „Ką darysim? – klausia *Lakūnas*. – Laukti, kol sugriš, per ilgą. Gal einam kitur?“ „Ne, – atsakau, – kitur nerasis tokios nuošalios vietelės ir tokių gerų žmonių. Be to, ir eiti aš toliau jau nebeturiu jėgų.“ Laukti ant lauko irgi ilgiau nebegalėjom: užėjo lietus, siuto skvarbus rudens vėjas. Pasukom į daržinę, ji pasirodė neužrakinta. Pamažu pravėrė duris, suėjom į vidų, pasišvietėme degtuku. Radom kopėčias ir užlipome ant dobilų galo. Čia jauku, neužpučia vėjas ir lietus nelyja už sprando. „Tai ką, *Lakūnai*, nusivilkim milines ir gulkim, nejaugi kas čia mus užpuls. O jeigu ir užpuls, tai tiek to, tuomet žūsim. Juk vis tiek reikia vieną kartą mirti...“ Daug nekrebždindamiesi, prasiraušėme dobiluose duobelę ir, pasidėję šalia savęs ginklus, sugulėm, susiglaudėme vienas prie kito, apsiklojome milinėmis ir užmigome...

Kai prabudome, jau buvo rytas – visai šviesu ir girdėjosi po kiemą vaikstant šeiminkus. „Kelkimės, – sakau, – brolau, čia mūsų niekas nieškos ir neris, o mes sušalsim ir išalksim. Reikia pasirodyti namiškiams, kad esame pas juos svečiai.“ Greitai pavyko prisišaukti vieną iš namiškių, šis, pamatęs netikėtus svečius, nepaprastai nustebo. Po kelių minučių ateina pas mus šeiminkė ir jos dukra – gražaus veido, dailiai nuaugusi, ne daugiau kaip 19 metų mergaitė²⁰. Ji nepaprastai nustebo, pažvelgusi į mus savo gražiomis didelėmis akimis. Mes, atsikėlę iš šilto guolio, perverti šalto rudens oro, drebėjome kaip vilkai, kalendami dantimis. Mūsų veidai buvo pašiurpę, išblyškę, mes atrodėme jai pasigailėjimo verti vargšai. Ji, gailestingomis akimis žiūrėdama į mus, trumpai apklausė mūsų varganą padėtį ir greitai išbėgo atnešti šilto vandens ir bintų žaizdoms perrišti. Po kelių minučių ji atnešė šilto vandens ir baltų kaip sniegas merlių. Gražioji mergaitė buvo nuoširdi ir kupina Tėvynės meilės, ji rūpestingai padėjo mums perrišti žaizdas. Nors buvau išvargęs, sušalęs, godžiai akimis sekiau mergaitę, kuri žavėjo mus savo grožiu ir nuoširdumu. Paskui atėjo jos mama, taip pat labai nuoširdi, ašarotomis akimis, ji kaip rūpestinga motina vaišino mus skaniai paruoštais pusryčiais. Kai pavalgėme, pasidarė šilčiau, pralinks mėjome, sėdėjome šiauduose ir vartėme knygas, atneštas mums tos mergaitės, kad mums nebūtų taip nuobodu. Ji dažnai mus rūpestingai aplankydavo ir vis klausdavo: „Ar nešalta, broliukai?“ [Toliau teksto nėra].

²⁰ „Šeiminkė ir jos dukra“ – gal tai Elena Niparavičienė ir Valerija Niparavičiūtė iš Šiaulaičių k. (Šiaulėnų vlsč.), tuo metu lankiusi Šiluvos, vėliau – Tytuvėnų gimnaziją.

VI SKYRIUS

REPRESINĖS SOVIETŲ STRUKTŪROS IR JŲ VEIKIMO BŪDAI

1. Šiluvos sribai

Sribai – ginkluoti okupanto talkininkai – Šiluvoje žinomi nuo 1944 m. ir oficialiai vadinti „naikintojais“ (*уцмpeбyмeтy*), o žmonių kasdieninėje pagiežingoje kalboje – sribais. Vėliau, ieškant ideologiškai patrauklesnio pavadinimo, LKP(b) CK ir LKT 1945 m. spalio 19 d. nutarimu juos pervadino į „liaudies gynėjus“. Bet žmonės ir toliau tebevadino niekinančią prasmę turinčiu vardu „sribai“. Priešui tarnauti nuėjusių sribų, pasak Viktoro Šniuolio, partizanai nekentė labiau negu kareivių.

Jų būriai buvo įsikūrę 3 Šiluvos valsčiaus miesteliuose: Šiluvoje, Žaiginyje ir Lyduvėnuose. Siekiant paskatinti jaunimą stoti į sribus, jie LSSR karinio komisaro 1944 m. potvarkiu buvo atleisti nuo šaukimo į Raudonąją armiją¹. 1945 m. II ketvirtyje kiekviename Raseinių apskrities valsčiuje jau buvo suorganizuoti sribų būriai po 50–60 žmonių, o Betygalos, Girkalnio valsčiuose, kur itin aktyviai veikė partizanai – po 120–150². Mėnuose 2 valsčiuose 1945 m. žiemą, NKGB žiniomis, veikė po 15–20 partizanų būrių, iš viso 500–700 partizanų³. Kovose su partizanais sribai dažniausiai naudoti kariuomenės sudėtyje, bet veikė ir savarankiškai, taip pat atliko valsčiaus MVD pastatų, areštinių, sovietinių aktyvistų, šiems vykstant į kaimus, ginkluotos apsaugos funkciją. Mūšiuose su partizanais, autoriaus žiniomis, žuvo 18 Šiluvos būrio sribų.

Į Šiluvos sribus daugiausia stojo iš kitur atvykę ar atkelti asmenys, tarp jų ir rusų tautybės, kai kurių aplinkinių kaimų labai jauni, socialiai nesubrendę jaunuoliai (po 17–19 m.), dalis jų sribavo, kad išvengtų sovietinės karo prievolės. Iš paties Šiluvos miestelio į sribus buvo įstojęs tik vienas Alfonsas Vaitiekūnas, bet ir jis, kaip minėjome, tik formaliai. Vyravo nuomonė, jog „geri žmonės į sribus nėjo“. Ir ne be pagrindo. Tai pripažino ir pati okupacinė valdžia: Tytuvėnų rajono sribas Vaičiulis 1952 m. spalio 10 d., saugodamas kolūkio sandėlį, pagrobęs 25 kg grūdų, o lapkričio 16 d. kartu su kitais to būrio sribais, pasigėręs ir šaudydamas, nušovęs sribą Starkų ir kolūkietį Žilinską⁴. Šiluvos sribas Vaclovas Aniulis, 1952 m. spalio 26 d. išleistas į Raseinius palydėti į sovietų armiją savo brolių, spalio 27 d. atėjo girtas į Raseinių karinį komisariatą, o čia sumušė

¹ Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 271.

² 1945 11 26 Lietuvoje būta 8 000 sribų, o 1945 12 jų skaičius padidėjo iki 11 000. 1948 m. sribų būriuose (300 būrių) ir „savigynos grupėse“ (800 grupių) buvo 15 000 žmonių. Raseinių apskrityje 1945 12 veikė 448 sribai ir 70 ginkluotų aktyvistų (Rakūnas, A. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 196).

³ Raseinių apskrities NKVD kovos su ginkluotu pogrindžiu 1945 m. II–III ketvirčių suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 216.

⁴ Pranešimas LKP CK sekretoriui, 1953 01 01. – LYA, f. K-1, ap. 120, b. 152, l. 242.

Šiluvos (oficialiai – Tytuvėnų r.) sričių grupė: pirmas iš dešinės sėdi sričių komsorgas Liudas Banevičius iš Pyragių kaimo, antras – galbūt sričių vadas leitenantas Vladas Gylys, 1950 metai
(Iš žurnalo „Švyturys“, 1985, nr. 18, p. 11)

komisarą mjr. Novožilovą ir budintį milicijos leitenantą Grinių. Už šį chuliganizmą jam spalio 30 d. buvo iškelta baudžiamoji byla⁵. Raseinių apskrities prokuroras Mačanovas 1948 m. rugsėjo 30 d. informavo LKP(b) Raseinių apskrities komitetą, jog 1948 m. vasario mėnesį 4 Šiluvos valsčiaus Žaiginio MGB skyriaus sričiai (Milkintas, Vičas, Diminiaskas ir Sabaliauskas) su to skyriaus viršininko Starostino žinia per išgertuves išprievartavo suimtą partizanų ryšininkę A. R. (pavardė autoriui žinoma) ir ją užkrėtė venerine liga. Bijodami atsakomybės, paleido iš arešto, liepė dingti, kad nebūtų surasta. Tačiau nukentėjusi surasta, jai atlikta ekspertizė ir nustatyta, kad šia liga nuo jos užsikrėtė ir sutuoktinis, jiems gimė aklas kūdikis⁶. 1947 m. gegužės 21 d. Šiluvos partorgas Pulkis informavo LKP(b) Raseinių apskrities komiteto Organizacinio skyriaus vedėją, kad gaus daug skundų iš Šiluvos valsčiaus valstiečių, jog Šiluvos būrio sričiai kaimuose „girtuokliauja, įvairiais būdais gąsdina ramius valstiečius, iškinko iš plūgų arklius ir verčia valstiečius vežti juos ten, kur jie nurodo.“⁷ Šiaulių srities emgėbistai rašė LKP(b) CK, kad „daugelis jų [Šiluvos sričių – A. V.] nekelia pasitikėjimo, yra girtuokliai, drausmės pažeidėjai“, darydami kratas, vagia daiktus⁸. 1946 m. 8 sričiai Raseinių apskrityje patrauk-

⁵ Specialus pranešimas, 1952 11 20. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 553, l. 191.

⁶ Raseinių apskrities prokuroro Mačanovo pažyma apie „socialistinio teisėtumo pažeidimus“ Raseinių apskrityje 1948 m., 1948 09 10. – LYA, LVOA, f. 979, ap. 979-11, b. 6, l. 3.

⁷ LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 16, l. 64.

⁸ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 486, l. 17.

ti baudžiamojon atsakomybėn, iš jų 5 – už išdavystę, iš sribų pašalinti 24 asmenys, iš jų 12 – dėl girtuoklystės.

Dėl šio nepasitikėjimo sribais po nesėkmingos ar po mažiau sėkmingos jų operacijos prieš partizanus enkavėdistai juos įtarinėdavo sąmoningai sužlugdžius operaciją, rengdavo jiems „tarnybinius patikrinimus“, reikalavė raštišką pasiaiškinimą. Vienas iš tokių Šiluvos sribų „patikrinimų“ vyko 1951 m. po to, kai 5 sribų grupė (Digrys, P. Banys, V. Gapšys, Aniulis, L. Banevičius), vadovaujama MGB j. ltn. Felikso Mažūno, tų metų lapkričio 16 d. apie 23 valandą netinkamai atliko Šiluvos valsčiaus Zacharovkos kaime Stepono Alekno ūkio kratą. Apsupę namą, jie pabeldė į duris, į langą. 10 minučių niekam neatsiliepus ir durų neatidarius, sribams kilęs įtarimas, kad name – partizanai. Sribai Digrys ir Banys, atkabinę pro durų plyšį kablį, įslinko į koridorių, o kiti liko už namo kampo. Tuo metu pro langą išskriejo 2 granatos RGD-33, bet nesprogo, joms pavymui pro langą iššokęs beginklis žmogus pasileido laukais. F. Mažūnas davęs komandą visiems sribams vyti bėglį. Tuo metu name buvę 3 partizanai (Albertas Stoškus-*Dainotas*, Juozas Valantinas-*Granitas*, trečias nežinomas) apšaudė pro langą bėglį besivejančius sribus ir, atvėrę duris, pasitraukė į netoliese esantį mišką. Troboje buvusios 2 seserys Aleknaitės, Leonida (g. 1921) ir Aleksandra Ona (g. 1926), aiškino, kad pro langą pabėgo jų brolis Steponas Alekna, besislapstantis nuo mobilizacijos. Darant kratą Alekno name, po grindimis emgėbistai rado partizanų lapelių, taip pat – seserims Aleknaitėms rašytą raštelį. Abi seserys dirbo sovietų įstaigose: Leonida (Lena) buvo Zopelskių skaityklos vedėja ir to kaimo tarybos deputatė, o Aleksandra – Tytuvėnų rajono VK mašininkė. Aleknaitės buvo sulaukytos, bet po 2 parų paleistos; jos išsigynė, kad partizanai užėję pirmą kartą ir jos jų nepažįstančios.

Dėl šio įvykio sribai turėjo rašyti pasiaiškinamus, jų vadui F. Mažūnui grasinta bausme, jis esą jau antrą kartą paleidžias partizanus⁹. Toks pat tarnybinis patikrinimas rengtas Šiluvos sribams, kai jie 1951 m. gruodžio 2 d., tūnodami pasaloje, iš visai arti apšaudė vežimu važiuosią Antano Budgino-*Žvainio* 4 partizanų grupę ir nukovė tik 1 partizaną¹⁰. Tačiau iš turimos medžiagos sunku spręsti, ar tai buvo sribų neprofesionalumas, ar sąmoningas nenoras rezultatyviai veikti prieš partizanus.

Žinios apie Raseinių apskrities sribų skaičių ir apsiginklavimą pagal valsčius, 1947 metų vasario mėnuo

Valsčius	Sribų skaičius	Kulkosvaidžių skaičius
1. Raseinių valsčius	13 sribų	1 kulkosvaidis
2. Nemakščių	31	1
3. Šimkaičių	16	2
4. Tytuvėnų	27	2

⁹ Tytuvėnų rajono MGB viršininko P. Dolgovo raportas Šiaulių srities MGB viršininkui V. Jarockiui, 1951 11 17. – LYA, f. 3, b. 420/1-68-ZJ, l. 138–139.

¹⁰ Tytuvėnų rajono MGB kovos su partizanais 1951 12 suvestinė. – LYA, f. 15, b. 420/2, l. 234.

Valsčius	Stribų skaičius	Kulkosvaidžių skaičius
5. Šiluvos valsčius	27 stribai	3 kulkosvaidžiai 6 automatai 9 šautuvai 4 karabinai 2 vokiški šautuvai 21 rankinė granata 48 630 šautuvo šovinių 592 automato šoviniai ir 1 440 vokiškų šovinių
6. Viduklės valsčius	17 stribų	2 kulkosvaidžiai
7. Betygalos	42	2
8. Girkalnio	31	2
9. Kelmės	45	1
10. Kražių	34	2
11. Raudonės	24	1
12. Jurbarko	35	3

Iš viso – 342 stribai, ginkluoti 21 kulkosvaidžiu¹¹. Gausiausi stribų būriai tuo metu buvo Betygalos (55 asmenys), Jurbarko (46) ir Kelmės (40 asmenų), ginkluoti 35 kulkosvaidžiais, 89 automatais ir 297 šautuvais, 159 granatomis¹². Valdžia jiems duodavo aprangą ir 700 rb mėnesinės algos. Buvo tiesiogiai pavaldūs MGB. Stribai nebuvo rimtos karinės pajėgos, todėl dažniausiai veikdavo kartu su kareiviais. Savarankiškai veikė prieš partizanus tik turėdami aiškią kiekybinę persvarą. 1949 m. Burbiškiuose esančių 6 stribų vadas viršila Gudaitis aiškindamasis, kodėl jo grupė, gavusi signalą, neišvyko į partizanų veikimo vietą, teisinosi MGB draudimu: mažomis jėgomis nestoti į mūšį su partizanais¹³. Kartais, persirengę partizanų uniformomis, jais apsimitę smurtaudavo prieš vietos gyventojus, juos provokuodavo¹⁴.

Šiluvos stribų kovingumui pakelti jų vadais buvo skiriami kariškiai: 1945 m. – serž. Strukovas, 1946 m. – Vladimiras Agafonovas, nuo 1947 m. – j. ltn. F. Mažūnas, kpt. Vladas Gylys, nuo 1950 m. kariuomenės pavyzdžiu į stribų būrius įvesta politinio vadovo („komsorgo“) pareigybė (pirmasis Šiluvos stribų komsorgas – Liudas Banevičius). Priminėta į stribus bent iki 1952 metų. Dėl asmens tinkamumo būti stribu sprendavo 3 vietinės valdžios pareigūnai: vietos partorgas, NKVD viršininkas ir VK pirmininkas.

Nuolat veikiančio Šiluvos stribų būrio sudėtis dažnai keisdavosi. Negalutiniais duomenimis, 1944–1953 m. laikotarpiu Šiluvos būriui formaliai yra priklausę bent 66 asmenys:

¹¹ LYA, f. 3, ap. 19, b. 25, l. 28.

¹² LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 283.

¹³ Operatyvinis Raseinių apskrities MGB viršininko I. Carkovo pranešimas LSSR saugumo ministrui Piotriui Kapralovui, 1949 11 11. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, l. 110.

¹⁴ Banevičius, L. *Tėviškė šaukė į kovą: buvusio liaudies gynėjo atsiminimai*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 55–56.

1. Adomaitis, Vacys, iš Tytuvėnų.
2. Aniulis, Vaclovas (g. 1932), Vlado, iš Zacharovkos k. (Šiluvos vlsč.), baigęs 2 klases, komjaunuolis, žmonių ypač nemėgtas.
3. Aniulis, Vincas (g. 1925), Vlado, iš Zacharovkos k., 1944 01 mobilizuotas į Raudonąją armiją. Kaip 16-ios divizijos eilinis, dalyvavo Klaipėdos ir Kurliandijos mūšiuose. 1948 08 paskirtas Vilniaus miesto milicininku, bet dėl sveikatos iš milicijos atleistas ir nuo 1946 05 – Šiluvos sričių būrio politinis vadovas ir skyriaus vado padėjėjas, nuo 1948 m. – LKP(b) narys. Apdovanotas proginiumi medaliu už pergalę prieš Vokietiją ir raštu už „puikų operatyvinės užduoties įvykdymą“ (LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19).
4. Aniulis, Vladas (g. 1931 08 04), Vlado, iš Zacharovkos k. (Šiluvos vlsč.), 1939 m. baigė Šiluvos pradžios mokyklą.
5. Bakšys, Vaclovas (g. 1922), iš Žaiginio, žuvo mūšyje su partizanais 1945 04 11.
6. Banevičius, Liudas (g. 1934), Boliaus, iš Pyragių k. (Šiluvos vlsč.), baigęs 7 klases Šiluvos progimnazijoje, sribavo nuo 1950 07, sribų komsorgas. Po sribavimo išvyko į Šiaulius, lankė vakarinę Politechnikos institutą, dirbo neaustinių medžiagų fabrike, atsiminimų knygos „Tėviškė šaukė į kovą“ (1987) autorius.
7. Banevičius, Pranas (g. 1933), Boliaus, iš Pyragių k. (Šiluvos vlsč.), komjaunuolis, išsilavinimas – 6 klasės.
8. Banevičius, Vladas, Boliaus, iš Pyragių k.
9. Banys, Jonas (g. 1930), Antano, iš Žalakių k. (Šiluvos vlsč.).
10. Brazauskas, A.
11. Burneika, Stasys.
12. Bušeika, Bronius, partizanų nukautas 1945 05 22.
13. Daukša, Stasys, partizanų nukautas. Žaiginio sribams paėmus į nelaisvę *Jurgio* (galbūt Norėikos?) būrio partizaną *Pranašą* (asmenybė nenustatyta, gal tai sribų prasimanytas slapyvardis, nes tokiu slapyvardžiu autoriui nėra žinomas joks Šiluvos vlsč. partizanas – A. V.), sribų vadas V. Gylys pavedęs S. Daukšai jį pristatyti į Žaiginio miestelį. Netoli Žaiginio prie Sandravos tilto suimtas pasiprašęs atlikti gamtos reikalą. Sribas, užsimetęs ant peties automatą, panoręs užsirūkyti, ieškojo kišenėse degtukų. Partizanas tuo metu iš lėto atsisegęs juodo milo kelnes, staiga išsitraukė ten paslėptą mažą nikeliuotą brauningą ir 2 šūviais į krūtinę paklojo sribą...¹⁵
14. Digrys, Kazys (g. 1927), Petro, iš Žaiginio.
15. Digrys, Petras.
16. Dzirkus (Dirkus), Vladas (38 m.), iš Juškaičių k., nukautas partizanų 1945 04 11.
17. Galinis, Bronius (18 m.), iš Jankaičių k. (Šiluvos vlsč.).
18. Gapšys, Vladas (Adolfas).
19. Gylys, Vladas, kpt., sribų būrio vadas.
20. Eitmanas, Juozas (g. 1909), Liudo, gyvenęs Šiluvoje, buvęs batsiuovys, 1940–1941 m. Šiluvoje sovietų milicininkas. Prasidėjus karui, 1941 07 pabėgo iš Šiluvos į Lyduvėnus ir čia įsidarbino bažnyčios zakristijonu, juo dirbo iki 1944 m. Sugrįžus sovietams, įstojo į sribus.
21. Ivanov, Nikolaj (g. 1933), iš Nesterovo, sribavo Šiluvoje nuo 1950 07.

¹⁵ Ten pat, p. 77.

22. Jakubauskas, Kostas (18 m.).
23. Jamontas, Juozas, Justinos, iš Antaniškių k., sribavo nuo 1944 m. Iš varganos šeimos, jo motina Justina Jamontaitė Dumbulės k. nuomojo kambarį pas Antaną Rekštį ir pagal samdos sutartis dirbo pas įvairius ūkininkus. Partizanai V. Lukauskas ir Nacas iš Kalniškių ją 1946 m. buvo išpėję, kad sūnus mestų sribo tarnybą ir eitų bernauti pas ūkininkus.
24. Jaščenka, Levitas, po sribavimo – tolimojo plaukiojimo jūreivis, vėliau gyveno Klaipėdoje.
25. Jankauskas, Stasys, 1941 m. komjaunuolis, Šiluvos siuvėjų artelės vedėjas.
26. Jevseičikas, Konstantinas, NKVD operatyvininkas, buvęs sovietinis diversantas, kuri laiką vadovavo Žaiginio MGB skyriui.
27. Juozaitis, Stasys (g. 1920), Antano, iš Šiaulelių k., Šiluvos vlsč.
28. Kairys, Jonas, užmuštas kalėjime kalinių.
29. Kiseliovas, Dimitrijus (g. 1929), iš Šienlaukio (Raseinių vlsč.), iš „biedniokų“, baigęs 3 klases pradžios mokykloje, komjaunuolis, aktyvia tarnyba sovietams nepasizymėjo.
30. Klapatauskas, Stasys.
31. Klimas, Ralys, 1946 m.
32. Linkus, Pranas, Adomo, iš Juškaičių, uolus sribas, po sribavimo išsikėlė į Klaipėdą, vėliau – Kaliningradą, būdavo pasitelkiamas žuvusių partizanų kūnams, numestiems Šiluvos turgavietėje, atpažinti.
33. Malatokas, Eugenijus, anksti mirė.
34. Malatokas, Romanas (g. 1926 11 01), iš Zacharovkos k., Šiluvos vlsč.
35. Marcinkus, Povilas, nukautas partizanų Žaiginyje 1946 05 21.
36. Masalskis, Juozas (23 m.), 1941 m. komjaunuolis, buvęs sovietinių diversantų būrio „Keršytojas“ ryšininkas, nukautas partizanų 1946 03 21 Kadagynės k.
37. Miceika, Vladas, nušautas partizanų 1946 m. savo namuose.
38. Mocianiuk, Juozas, žuvo.
39. Mockaitis, Antanas (g. 1922), Šiluvos milicininkas, žuvo 1945 m. Rainiškių k. (Šiluvos vlsč.), kur Šiluvos sribai stojo į mūšį su J. Venclausko būrio partizanais.
40. Mačianskas.
41. Naumovas, Terentijus, iš Juškaičių k., jis kartu su sūnumi Sergejumi pirmieji įstojo į Šiluvos sribus ir abu buvo partizanų likviduoti kartu su šeima.
42. Naumovas, Sergejus, iš Juškaičių k., nukautas partizanų.
43. Nūtautas, F., nušautas partizanų.
44. Petraitis iš Akmenės k.
45. Petrošius, Juozas (g. 1907), mažai raštingas, bežemis, 1946 m.
46. Pocius, Jonas, iš Jurgaičių k.
47. Račinskas, Vytautas (g. 1925), iš Žalpių k., talkino partizanams.
48. Ramanauskas, Bronius, iš Pyragių k.
49. Ramanauskas, Rapolas (g. 1894), Jono, sribavo nuo 1949 m.
50. Rimkus, Boleslovas, Venclovo.
51. Sakalauskas, Leonas (g. 1933), Prano, išsilavinimas – 3 klasės.
52. Sakalauskas, Vaclovas, iš Žaiginio.
53. Sudikas, Antanas, iš Rekštiškės k., milicininkas, žuvo 1945 08 28 mūšyje su partizanais Dartačiaių k., Ličkuvienės sodyboje.

54. Šauklys, Antanas.
55. Šilevičius, Andrius, (g. 1920), Petro, iš Piktaičių k., dezertyravo iš sribų būrio 1945 m.¹⁶ Tollesnis likimas nežinomas.
56. Talmantas, Petras (g. 1913), Antano, iš Antaniškių k. (Šiluvos vlsč.), baigęs 1 pradžios mokyklos klasę.
57. Tamutis, Stasys (g. 1928), Antano, iš Naukaimio k.
58. Telepniov, žuvo.
59. Toleikis, Petras.
60. Vaitiekūnas, Alfonsas (g. 1914), Motiejaus, 1938–1945 m. Šiluvos bažnyčios tvarkdarys ir varpininkas, 1941 m. sukilėlis. Vengdamas šaukimo į Raudonąją armiją, įstojo į Šiluvos sribus, sribavo 1945 01–1946 08 20, nuteistas už partizanų ryšininkių V. ir A. Radzevičiūčių paleidimą iš Šiluvos areštinės.
61. Verpetinskis, Antanas.
62. Verpetinskis, Petras, Petro, jo tėvas, Šiluvos vlsč. Tarybos pirmininko pavaduotojas, nukautas partizanų.
63. Vieta, 1947 m.
64. Vyšniauskas, Antanas (48 m.), iš Leonavos k., nukautas partizanų 1946 09 13.
65. Žilinskas, 1950 m.
66. Žitinas, Jonas.
67. Žukaitis, Antanas (g. 1923), Onos, iš Pernaravos vlsč., buvęs samdinys, baigęs 4 klases pradžios mokykloje, 1946 m. Šiluvos sribų skyriaus vadas.

Žaiginio sribai. 1945 m. Žaiginyje buvo dislokuotas rusų kariuomenės dalinys, o 1947 m. jį pakeitė sribai: 1. Pranas Banys iš Pyragių kaimo; 2. Dubauskas (vadas 1950 m.); 3. Gabšys; 4. Gvardin; 5. Jamontas; 6. Martinkus; 7. Kazys Sakalauskas (vyresnysis); 8. Vaclovas Sakalauskas iš Žaiginio; 9. Teterinas; 10. Chizatas Gajanovas, totorius, Žaiginio sribų būrininko pavaduotojas; 11. Aleksandras Volkovas; 12. Jonas Sokas, buvęs 1919 m. savanoris, bet vėliau tapo girtuokliu, įstojo į sribus, partizanų nukautas 1946 m. su visa Žaiginio sribų grupe. 1948 m. birželio 15 d. Žaiginio valsčiuje pagal etatus turėjo būti 30 sribų, priimta 17¹⁷.

Talkinti tokiu būdu priešui nebuvo daug norinčiųjų. Todėl LKP(b) Raseinių apskrities komitetas nuolat kritikavo valsčių partorgus ir pačias pirmines komunistų organizacijas, kad jie mažai „dirba“ verbuodami valsčių gyventojus į sribų būrius. Raseinių apskrityje 1948 m. birželio mėnesį pagal etatus turėjo būti 210 sribų, bet sutiko sribauti 185 asmenys. Žaiginio sribų būriui pagal etatus tuo metu trūko 11, Šimkaičių – 7, Betygalos – 6 asmenų. Visiškai sukomplektuoti buvę tik 6 valsčių sribų būriai: Girkalnio, Nemakščių, Šiluvos, Šimkaičių, Raseinių ir Viduklės¹⁸.

Slopstant partizaniniam judėjimui, sribų skaičių nuo 1952 m. imta mažinti. Tų metų lapkričio 9 d. Tytuvėnų sribų būrį, kuriam priklausė ir šiluviškiai, sumažino nuo 90 iki 60

¹⁶ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 67.

¹⁷ LYA, f. 979, ap. 4, b. 15, l. 57.

¹⁸ Informacija apie Raseinių apskrities liaudies gynėjų būrius, 1948 07 19. – LYA, f. 979, ap. 4, b. 15, l. 61.

asmenų¹⁹. Tačiau apskritai tuo metu okupacinė valdžia Lietuvoje vis dar tebelaikė stambius sričių būrius: 1953 m. vasario 15 d. jų Lietuvoje būta 4 466: Šiaulių srityje – 452, Kauno – 414, Klaipėdos – 375, Vilniaus – 293²⁰. Susidūrimuose su partizanais 1952 m. sausio 1 d.–1953 m. vasario 15 d. žuvo 16 sričių ir 12 buvo sužeista²¹. Tame pačiame pranešime LKP CK 1953 m. vasario 15 d. emgėbistai gyrėsi, kad 1952 m. nuo sausio 1 d. iki vasario 15 d. vien sričių jėgomis sunaikinę 223 partizanus: iš jų 162 nukovę ir 61 paėmę į nelaisvę²².

Šiluvos valsčiaus sričių nuostoliai mūšiuose su partizanais. Daugiausia nuostolių susidūrimuose su partizanais sričiai patyrė 1945–1946 m., kai veikė dar gana gausūs ir gerai ginkluoti partizanų būriai. 1945 m. žiemos mėnesiais Šiluvos valsčiaus partizanai trisysk surengė sričių ir jų namų antpuolius, per juos nukovė 4 sričius²³ ir 2 išsivedė²⁴. Jono Venclausko-Žilėno būrio partizanai 1945 m. balandžio 11 d. Šiluvos valsčiaus Rainiškių kaime, prie Dubysos, susišaudyme nukovė 2 Šiluvos sričius: Antaną Mockaitį (g. 1922) ir Vaclovą Bakšį. Po šio įvykio Šiluvos NKVD griežtai uždraudė sričiams ir kareiviams išvykti į operacijas prieš partizanus mažesnėmis kaip 10–15 žmonių grupėmis²⁵.

1945 m. rugsėjo 27 d. Kiaunininkų (Kiaulininkų) kaime (Šiluvos vlsč.) partizanai, apšaudydami aktyvistų grupę, sužeidė sričių Vainių, milicininką Pocių, mokesčių inspektorių Turaitį ir jų vežiką Gužaitį. 1946 m. kovo 21 d. Godlaukio kaime į partizanų pasalą patekus Šiluvos sričių grupei (5 žmonės), 2 iš jų žuvo, 1 dingo be žinios. 1945 m. liepos 21 d. 22 valandą partizanų būrys (20 žmonių) apšaudė iš operacijos grįžtančius Žaiginio sričius ir 1 iš jų (Kazį Sakalauską) sužeidė. 1945 m. balandžio 9 d. 3 partizanai prie Šiluvos apšaudė iš kulkosvaidžio sričių konvojų, lydintį suimtuosius. Vaikštaičių kaime 2 partizanai 1945 m. gegužės 21 d. likvidavo 2 neginkluotus sričius: Bušeiką ir Kristanavičių.

1946 m. kovo ar balandžio mėnesį Žebenkšties brigados 4 partizanai magistraliniame Šiluvos–Raseinių kelyje (Velpesių miško teritorija) susidūrė su 3 Lyduvėnų sričiais ir visus juos nukovė²⁶. Ypač skaudų smūgį Šiluvos valsčiaus Žaiginio sričiams sudavė J. Čeponio rinktinės partizanai. Tos rinktinės štabo grupė 1946 m. gegužės 20 d. naktį į 21 d., apie 23 valandą, apšaudžiusi iš kulkosvaidžio Jono Soko name įsikūrusią Žaiginio sričių būstinę, įsiveržė į vidų ir nukovė 4 sričius – patį J. Soką (g. 1899), jo žmoną, Joną Tamutį, Kazį Martinkų, Antaną Digrį (buvusį Žaiginio bažnyčios varpininką) – ir sužeidė aktyvistą Birvinską. Šis spėjo pasislėpti šalia sričybės šakų krūvoje. Girti sričiai nepajėgė priešintis²⁷. Antrą dieną po šio įvykio gavusi žinią apie savo tėvų žūtį, į

¹⁹ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 553, l. 165.

²⁰ LYA, f. K-1, ap. 10, b. 152, l. 297.

²¹ Šiaulių srities MGB pažyma LKP CK apie sričių būrių operatyvinę tarnybinę veiklą, 1953 02 15. – LYA, f. K-1, ap. 10, b. 152, l. 237–244.

²² LYA, f. K-1, ap. 10, b. 152, l. 240.

²³ Raseinių apskrities NKVD skyriaus pranešimas LSSR vidaus reikalų ministrui Josifui Bartašiūnui, 1945 m. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 139.

²⁴ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 100.

²⁵ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64 (1945), l. 70.

²⁶ LYA, f. K-1, Algimanto Zaskevičiaus tardymo byla 11004/3, l. 130.

²⁷ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 87.

Žaiginių iš Šiluvos atvažiavo stribo J. Soko dukra Janina Sokaitė, dirbanti Šiluvos MGB tardymo skyriuje. Buvo uniformuota, turėjo už diržo užsikišusi granatą. Jai lipant iš vežimo, už kažko užsikabino granatos žiedas – nugriaudėjo stiprus sprogimas, sudraskydamas J. Sokaitę ir arklį²⁸.

1946 m. kovo 21 d. 5 Šiluvos būrio stribai, kurie buvo išvažiavę persivežti šieno į Šiluvos valsčiaus Velpesių kaimą, pakeliui namo Godlaukio kaime pateko į partizanų pasalą, ir 3 iš jų (J. Mocianiuk, V. Dzirkus ir T. Naumovas) žuvo²⁹.

Vietoj prisiminimų – ideologinis „romanas“. Buvęs Šiluvos sribų būrio komsorgas Liudas Banevičius 1987 m., padedamas literatūrinio bendradarbio A. Čalnorio (gal tai pseudonimas), paskelbė savo sribiškos veiklos „prisiminimus“, kurie turiniu panašesni į sovietinės ideologijos romaną. Juose rašoma apie Šiluvos sribų būrio „žygdarbius“, apie suimtus, likviduotus partizanus, jų ryšininkus, rėmėjus. Bet nemini nei pavardžių (išskyrus pačių sribų), nei pavadinimų kaimų, kur ir kada „prisimenami“ įvykiai vyko (MGB ir NKVD atskaitose šių eilučių autoriui pavyko aptikti vos vieną kitą atvejį, kai Šiluvos sribai prieš partizanus ar besislapstančius asmenis veikė savarankiškai). Šiuose „prisiminimuose“ emocionaliai rašoma ir apie partizanų likviduotas Jono Mačiansko ir Broniaus Galinio šeimas nutylint, kad J. Mačianskas buvo MGB agentas *Juozaitis*, o B. Galinis – sribas ir Šiluvos MGB slaptasis informatorius, pranešinėjęs Šiluvos emgėbistams apie Viktoro Bakanausko būrio ryšininkų Stefos Rimkutės ir Lukošiaus ryšius su partizanais³⁰.

Individualus požiūris į sribus. Vertinant sribus laisvės kovų atžvilgiu, taip pat būtinas individualus požiūris. Dauguma jų, kaip minėta, buvo ginkluoti okupanto talkininkai. Tačiau ši schema tiko apskritai, bet netiko atskiram sribui, nes į sribus ne visada stota talkinimo okupantui motyvais. Į jų gretas patekdavo ir Lietuvai daugiau ar mažiau palankių žmonių. Tardomas Vincas Arbačiauskas 1946 m. rugpjūčio 30 d. sakėsi žinąs iš Andriaus Vaznio pasakojimų, jog partizanai turintys ir tarp sribų savo žmonių, kurie teikia informaciją, todėl žinantys viską, kas vyksta Šiluvos NKVD būstinėje³¹. Vidaus reikalų ministro 1946 m. rugsėjo 18 d. direktyvoje minimi 2 Šiluvos valsčiaus sribai (pavardės nenurodomos), „dirbę J. Žemaičio partizanų būriui“³². Čia, matyt, turimi mintyje Šiluvos skyriaus sribai Stasys Žickus ir Andrius Šilevičius, kurie, paveikti partizanų, 1945 m. balandžio 4 d. dezertyravo iš sribų būrio. Iš jų S. Žickus įstojo į Povilo Lušo-*Saliarono* partizanų gretas *Trimito* slapyvardžiu, sąžiningai partizanavo ir žuvo kaip partizanas³³. 3 Šiluvos būrio sribai, galbūt irgi partizanų paveikti, 1945 m. išvyko iš Šiluvos į Klaipėdą. Partizanų skyriaus vadas Romualdas Praciškauskas-*Hamiras* sakėsi gaunąs šovinių iš Šiluvos stribo Petro Talmanto³⁴. To paties P. Talmanto

²⁸ Antano Sankausko (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 08 01 Šiluvoje.

²⁹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 127.

³⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 52; LYA, f. K-1, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b. 7056/3, P-16408-Li, l. 64.

³¹ LYA, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b.

³² Starkauskas, J. *Stribai*, Vilnius, 2001, p. 422.

³³ LYA, f. 3, ap. 20, b. 79; Raseinių apskrities NKVD skyriaus viršininko plk. Jakovo Sincino pranešimas LSSR vidaus reikalų komisarui J. Bartašiūnui, 1945 04 11. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 67.

³⁴ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 486, l. 17.

motinai pranešus, Povilo Morkūno-*Drako* partizanai, kaip minėta, suspėjo laiku pasitraukti iš Sandrausiskės bunkerio ir išvengė netikėto armijos puolimo. „Geru sribu“ vietiniai žmonės vadino ir Petrą Paulauską iš Uršuvkos kaimo, dirbusį tik „dėl algos“. Šiluvos areštiniėje 1946 m. kalintos Liudmila ir Nastė Vaznytės „geru žmogumi, palai kančiu mūsų pusė“, vadino Dimitrijų Kiseliova³⁵. Jam budint, iš areštinės pabėgo Petro nelė Kuraitytė, vėliau partizanė.

Šiuo požiūriu atskirai minėtinas Šiluvos sribas Vytautas Račinskas. 1945 m. įstojęs į sribus, iš pradžių tarnavo Lyduvenų, vėliau Šiluvos būriuose. 1946 m. partizanų įspėtas metė „sribavimą“ ir dirbo Skaraitiškės tarybiniame ūkyje kroviku, vėliau Šiluvos gaisrinėje. 1948 m. (nežinia kokiais motyvais) vėl sugrįžo į sribus ir tais pačiais metais partizanų skyriaus vado Stasio Naco-*Aitvaro* buvo užverbuotas slapyvardžiu *Klevas* talkinti partizanams. Žinias apie Šiluvos sribų skaičių, apsiginklavimą, pasalų prieš partizanus rengimo vietas, ryšio slaptavietes, kariuomenės rengiamų puolimų datas ir kryptis, asmenis, besilankančius Šiluvos MVD, V. Račinskas perduodavęs per savo seserį Liudą Butkienę, ši – V. Daukanto-*Ryto* būrio partizanams Stanislovui Zenkevičiui-*Algimantui* ir Jonui Žukauskui-*Smilgai*. Buvo sudaręs Šiluvos sribų komjaunuolių sąrašą norėdamas jį perduoti partizanams. 1950 m. gruodį padėjo pabėgti iš Šiluvos areštinės politiniam kaliniui Kostui Vaidilai³⁶. Pačių sribų liudijimu, kareiviams ir sribams košiant miškus, tikrinant sodybas, Račinskas nerodydavęs uolumo, visada eidavęs būrio gale, su niekuo nekalbėdavęs, per sodybą patikras stovėdavęs nuošaly. Visi sribai laikydavo ginklus parengtus, o jis šautuvą nešiodavo ant peties, dažnai atsisakydavo dalyvauti operacijose³⁷. Sribus stebino ir tai, kad jis vienas be ginklo važinėdavęs dviračiu į kaimus neva maisto pirkti ir nieko jam neatsitikdavę. 1948 m. Račinskas perdavė V. Daukanto-*Ryto* partizanams šaulių uniformą, 110 šautuvo ir automato šovinių³⁸. Juos kaupdavo „dežuruodamas“ sribų būstinėje, paimdamas iš kiekvienam sribui skirtų šovinių dėžutės po 2–5 ir daugiau šovinių. Šovinių stoka P. Morkūno-*Drako* partizanai skundėsi jau nuo 1948 m., nes jų turimi karo metų šoviniai jau buvo nepatikimi. Įtarus Račinską ryšiais su partizanais, jis 1951 m. rugsėjo 20 d. buvo MGB suimtas, ilgai tardytas, kankintas, kalintas, bet vėliau, emęs simuliuoti psichikos ligą, 1952 m. gegužės 20 d. iš kalėjimo paleistas.

„Sribas iš reikalo“ buvo ir jau minėtas Alfonsas Vaitiekūnas, įstojęs 1945 m. sausio mėnesį į Šiluvos sribų būrį vengdamas mobilizacijos. Nepriklausomoje Lietuvoje jis priklausė Šiluvos šaulių būriui, dalyvavo 1941 m. sukilime, išliko tautinių pažiūrų, sribo tarnybą tik imitavo. Paskirtas saugoti suimtuosius stengdavosi palengvinti jiems kančias. „Mes, seserys Ona, Zosė, ir mūsų tėtis už paramą partizanams buvome suimti ir užda-

³⁵ LYA, Marcelės Radzevičienės ir kt. b./b., l. 67.

³⁶ Rapolo Ramanausko (g. 1894) apklausos protokolas, 1951 11 06. – LYA, f. K-1, Vytauto Račinsko tardymo byla P-5674-Li, l. 190. Dalį šios informacijos MGB išgavo iš V. Račinsko per kameros agentą Vladą Kevišą (g. 1927).

³⁷ Nikolajaus Ivanovo apklausos protokolas, 1951 m. – LYA, Vytauto Račinsko tardymo byla, l. 149–150.

³⁸ Vytauto Račinsko tardymo protokolas, 1951 09 05. – LYA, f. K-1, tardymo byla P-5674-Li, byla, l. 28. Partizanė P. Banytė irgi sakė girdėjusi iš partizanų skyriaus vado S. Naco-*Aitvaro*, jog 1948 m. V. Daukanto-*Ryto* partizanai iš V. Račinsko gavę automato ir šautuvo šovinių.

ryti buvusiame žydo Judeliavičiaus sandėlyje. Mus saugojęs sribas Vaitiekūnas sakydavo: „Galite sėdėti ar gulėti, bet jei išgirsite ką nors ateinant, tuoj pat pašokite.“ Jam saugant, galėjome pabėgti, bet nebėgome...“³⁹ Už tai, kad leido pabėgti iš Šiluvos MGB areštinės minėtoms partizanų ryšininkėms Veronikai ir Aleksandrai Radzevičiūtėms, Vaitiekūnas 1946 m. rugsėjo 4 d. buvo suimtas. Jo piniginėje enkavėdistai dar rado du P. Morkūno-*Drako* būrio spausdintus antisovietinius lapelius, kuriuos jis sakėsi pasiėmęs iš P. Morkūno būrio paliktos stovyklos Pyragių kaimo miške 1946 m. liepos 6 dieną. Karo tribunolas A. Vaitiekūną 1947 m. sausio 28 d. nuteisė 10 metų lagerių. Toje pačioje byloje milicininką J. Petrošių, prisidėjusį prie Radzevičiūčių pabėgimo, nubaudė administracine bausme – 15 parų areštu⁴⁰.

Šiluvos sribai po „sribavimo“. Šiluvos apylinkėse uoliai prieš vietos žmones veikė sribai po „sribavimo“, vengdami galimų susitikimų su savo buvusiomis aukomis, dingo ne tik iš regiono, bet kai kurie – ir iš Lietuvos. Ypač vietos žmonėms nusikalėt Šiluvos sribai Vaclovas Aniulis ir Levitas Jaščenka įsidarbino tolimojo plaukiojimo sovietų laivuose, kitas nuožmus sribas Vladas Aniulis po 1955 m. dirbo Bratsko hidroelektrinėje (Sibire prie Angaros upės), Petras Verpetinskis – Pamaskvio akmenis anglių šachtos paimamos meistras, Pranas Linkus išvyko į Kaliningradą, kiti apsigyveno didesniuose Lietuvos miestuose: Klaipėdoje, Vilniuje, Šiauliuose.

2. Kitos ginkluotos represinės sovietų struktūros

Šalia sribų okupacinis režimas ginklavo ir valdžios aktyvistus, ne tik savigynai, bet ir vietos žmonėms terorizuoti. 1948 m. pačioje Šiluvoje būta 12 ginkluotų aktyvistų (iš jų 3 komunistai), vadovaujamų valsčiaus VK pirmininko, kandidato į KP(b) narius Stasio Mockaus⁴¹. Steigiant kolūkius ir rūpinantis jų saugumu, tokių grupių radosi daugiau: 1950 m. Raseinių apskrityje jų būta 20, gausiausios iš jų – Skaraitiškės tarybinio ūkio (Šiluvos vlsč.) ir Betygalos mašinų traktorių stoties (toliau – MTS), turėjusios tuo metu po 13 ginkluotų žmonių. Skaraitiškės grupė buvo ginkluota kulkosvaidžiu ir šautuvais. Kituose valsčiuose veikė mažesnės grupės (nuo 3 iki 9 asmenų). Daugiausia tokių grupių Raseinių apskrityje būta Betygalos valsčiuje – 7, iš jų 3 – kolūkiuose, kitos – MTS (13 asmenų), Ūturių spirito gamykloje (6 asmenys). Ugonių ir Ilgižių apylinkėse veikė po 3 ginkluotų aktyvistų grupes, buvo grupė ir Žaiginio „Ždanovo“ kolūkyje (6 asmenys, vadovaujami valsčiaus komiteto darbuotojo Zeringio), taip pat Burbiškių kaime (9 asmenys)⁴². Slopstant partizanų aktyvumui, ginkluotų aktyvistų skaičius mažėjo: 1953 m. sausio 1 d. Skaraitiškės grupė sumažinta iki 10, o vėliau – iki 4 asmenų⁴³.

³⁹ Zosės Einikytės (g. 1931) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 23.

⁴⁰ LYA, f. K-1, Alfonso Vaitiekūno b./b. 26157/3, l. 62–67.

⁴¹ Ginkluotų grupių Raseinių apskrityje sąrašas, be datos (apie 1948 m.). – LYA, f. 979, ap. 979-10, b. 3, l. 16.

⁴² Susirašinėjimas dėl Raseinių apskrities liaudies gynėjų ataskaitų 1949–1950 m. – LYA, f. 979, ap. 979-11, b. 8, l. 4.

⁴³ Tytuvėnų rajono MGB viršininko Deviatiarovo pranešimas Šiaulių srities MVD viršininkui V. Jarockiui, 1953 03 20. – LYA, f. 15-422/1, l. 7–8.

3. Sovietinių pareigūnų savivalė

Vietos žmones terorizavo ne tik kariuomenė, MGB, stribai, bet ir minėtų ginkluotų grupių nariai, VK darbuotojai, ypač mokesčių ir paruošų agentai, brutalia prievarta reikalaudami mokesčių, paruošų vykdymo, paskolų sovietinei valstybei pasirašymo. Iš jų aktyvumu išsiskyrė Skaraitiškės tarybinio ūkio ginkluota grupė, įvairūs to ūkio pareigūnai, turintys ginklą, atsiųsti iš Rusijos, paprastai beraščiai (baigę vos kelias pradžios mokyklos klases), girtuokliai ar demoralizuoti asmenys, bet užtat uolūs komunistai ir dėl to itin tinkami okupaciniam režimui įgyvendinti. Jie buvo atsiųsti vadovauti ir lengvai pagyventi. Todėl dauguma jų tik girtuokliavo ir plėšė vietos gyventojus. Vienas iš jų – Skaraitiškės tarybinio ūkio komendantas, „chroniškas“ girtuoklis, KP narys Vasilijus Sičevas. Patys Šiluvos valsčiaus komunistai 1948 m. vasario 23 d. pripažino, kad Sičevas, ginkluotas kulkosvaidžiu arba šautuvu, vaikšto po to ūkio darbininkų namus, smurtu reikalauja degtinės ir plėšikauja. 1948 m. sausio 21 d. jis, atėjęs į to ūkio darbininko Stasio Paulausko butą, neva partizanų paieškos pretekstu darė neteisėtą kratą, ginklu grasino S. Paulausko žmonai, ši išsigandusi turėjusi bėgti iš namų palikusi vieną be priežiūros penkiametį sūnų. Tų pačių metų vasario mėnesį, grasindamas kulkosvaidžiu, priverčęs ūkio sargą Kurminą palikti postą ir vesti jį pas Milkintą ieškoti degtinės. Čia rastą buvusį dešimtininką Petraitį sumušė, išvijo iš trobos, o patį Milkintą ir jo šeimą suvarė į vieną kambarį ir, grasindamas ginklu, reikalavo degtinės, o negavęs ėmė šaudyti kambaryje iš kulkosvaidžio. Kitą dieną atėjęs pas tą patį Skaraitiškės tarybinio ūkio darbininką Kurminą, vėl reikalavo degtinės, atėmė lempos stiklą, išplėšė durų užraktą ir, įsiveržęs su šautuvu į zootechniko mergaičių kambarį, jas iškeikė, atėmė lempą⁴⁴. Pasak partorgo Juozo Narkūno, Sičevas nieko nedirbęs, „tik nuo pat ankstyvaus ryto dairosi, kur gauti degtinės, o išgėręs sukelia muštynes, muša darbininkus.“⁴⁵ Išvykus to ūkio direktoriui F. Golovko, Sičevas, susitaręs su sandėlininku, pagrobė iš sandėlio 1 cnt rugių ir, nuvežęs į Šiluvą, išmainė į 3 l degtinės⁴⁶. Tačiau Šiluvos valsčiaus komunistams jis pasirodė labai vertingas partijos karys: Sičevą prieš tai 1947 m. rugpjūčio 1 d. išrinko Skaraitiškės partinės organizacijos sekretoriumi, o to ūkio direktorius F. Golovko pristatė jį kaip „vieną iš geriausių kandidatų į šį postą“ – mat vykdęs „visus KP pavedimus.“⁴⁷ Nusikalstami pavedimai, suprantama, reikalavo ir linkusių į nusikalstimus vykdytojų.

Panaši asmenybė buvo ir to paties ūkio politinis vadovas Žarovas, girtuokliavęs ir grobstęs ūkio turtą. Šiluvos partkomas neturėjo jam rimtesnių pretenzijų, tik ragino „atsiskaityti už pagrobtus 200 l žibalo ir kitokius daiktus.“⁴⁸ Pats ūkio direktorius F. Golovko mainė ūkio gyvulių pašarus į degtinę, pardavinėjo pačius ūkio gyvulius, nuolat

⁴⁴ LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto nutarimas dėl Skaraitiškės tarybinio ūkio komendanto, komunisto Vasilijaus Sičevo „moralinės degradacijos“ (морального разложения), 1948 02 23. – LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19, l. 121.

⁴⁵ Ten pat, l. 120.

⁴⁶ Ten pat, l. 121–122.

⁴⁷ LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 17, l. 51–52.

⁴⁸ LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 23, l. 30–31.

Решение.

17 121

Заседание Шидловского Военного Комитета
 №17 (18) 1948г.

О моральной разности коммуниста
 командира Совхоза „Скаратайшкис“ Сичева
 несмотря на то, что 29.11.47г. коммунист
 ту Совхозу Военного Комитета партий
 за моральное разложение был вынесен сур
 рогий выговор, он продолжает морально
 разлагаться не утратив прошлого урока.

1. 21.1.48г. Совхоз в пьяном виде примен
 в Карпурю робота совхоза Павлаускаса
 Айнасе, произвел незаконный выстрел, под вы
 дом искал бандитов с оружием, получил по
 нему, которая была выдана оставший
 5 лет ребенка из комнаты бежать. Кро
 ме того в пьяном виде, неоднократно
 заходил и не законно требовал водки.

2. 10.5.48г. в пьяном виде с шумными
 ушел в деревню, где напился и пошел по
 привели в Совхоз в шесте с шумными.

3. В феврале ш-це Совхоз с оружием с посто
 вооруженного итором Куршиускаса и пошел
 искать водки, к гр-цу Миле Киндрасу
 носилавиле всю семью в одно место и
 искал требовать водки от них, когда слы
 водки не дали, произвел выстрел, в комнате
 выгнал там находившихся десяти дворника
 Тефранюса после слы несколько ударов

4. 10.11.48г. Совхоз с винтовкой в пьяном виде

LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto nutarimas dėl Skaraitiškės tarybinio ūkio komendanto, komunisto Vasilijaus Sičevo „moralinės degradacijos“, 1948 metai (Iš LYA, LVOA fondų)

gėrė – milicija tai žinanti, tačiau nesiimanti tyrimo. Ir tai suprantama, nes daugelis čia atsiųstų rusų į visa tai žiūrėjo kaip į karo grobį. Už grobstymus juos partietškai tik pabardavo, nes valstybinio turto grobstymai darėsi įprastu dalyku, ateinančiu iš pačios KP, kuri atvirai savinosi Lietuvos ūkininkų turta, formaliai dangstydamasi „buožinių“ ir „banditinių“ ūkių konfiskacijomis, nepakeliamų duoklių ir mokesčių nustatymu.

Panašiai elgėsi ir represinių struktūrų darbuotojai, kurių dauguma taip pat girtuokliavo ir terorizavo vietos žmones. Žaiginio milicininką komunistą Vladą Jurkėną (partizanų nukautas 1948 m. sausio 26 d.) patys vietos komunistai 1948 m. sausio 8 d. vadino „žinomu girtuokliu ir snukių daužytoju“ (*mordobojec*):⁴⁹ nuolat geriančiu, savavališkai suiminėjančiu ir mušančiu žmones. Be pagrindo jis suėmęs Ramanauską neva už žmonos nužudymą, jį taip žiauriai sumušęs, kad šis po išlaisvinimo ilgai sirgęs⁵⁰. 1947 m. gruodžio 24 d. naktį į 25 d. Jurkėnas išvykęs su Žuramskiu į Rekščių ir Žalakiškių kaimus, 2 paras čia gėręs, o kai apie netinkamą elgesį jį lydintys Žaiginio sribai Vičas ir Milkintas norėję pranešti Raseinių apskrities partijos sekretoriui Karcevui, juos sumušęs ir net kėsinęsis nušauti savo bendrakeleivį Žuramskį. „Kur tik ėjo, visur buvo girtas“, – reziūmavo Žaiginio partorgas Kurcevičius. Tokie pat esą ir kiti Žaiginio valsčiaus MGB ir MVD darbuotojai, kurie „neteisėtai sulaiko žmones“, vieną sulaikytą moterį net išprievartavę⁵¹. Panašiai elgėsi ir V. Jurkėną po žūties pakeitęs Žaiginio milicininkas Saročka. Jį Raseinių apskrities prokuroras Mačanovas 1948 m. vasario 13 d. kaltino savavališkai suiminėjant žmones, atiminėjant iš jų pasus, o paleistiems pasų negražinant. Šiluvos MVD viršininkas Kurenkovas be prokuroro sankcijos 14 parų laiką suimtus Staradauskieneį ir Dauryną⁵².

Lygiai taip pat kai kurie Šiluvos emgėbistai tvarkė ir savo asmeninius reikalus. Juozo Valantino (ne partizano) namą Šiluvoje administravo jame įsikūręs valsčiaus partkomas, vėliau jį užleidęs valsčiaus komjaunimo komitetui ir jo raštinei, o šalia esančiame kambaryje su virtuve leido apsigyventi Šiluvos valsčiaus moterų organizatorei Lebeckytei su motina, kurios dėl prokomunistinės veiklos buvo partizanų iš kaimo išvytos ir laikinai apgyvendintos apleistoje Šiluvos žydų sinagogoje. Kai Lebeckytė į šį kambarį įsikėlė savo daiktus (stalą ir lovą), atvykęs vietos MGB operatyvininkas j. ltn. Prusakovas, atsistojęs tarpduryje, pareiškė nieko neįleisias į vidų, nes tame kambaryje nutaręs pats apsigyventi. Jo iškviesti 6 Šiluvos sribai (Vincas Aniulis, Žilinskas, J. Jamontas...), nepaisydami valsčiaus partorgo Jono Savicko protestų, išmetė į gatvę Lebeckytės daiktus ir per prievartą sunėšė į kambarį Prusakovo mantą. Partorgo iškviestas Šiluvos MGB skyriaus viršininko pareigas laikinai einantis Zagarnovas atsisakė kištis neva į „asmeninius Prusakovo reikalus“⁵³. Panašus savivaliautojas ir kalinių kankintojas buvo ir jau minėtas Šiluvos valsčiaus MVD skyriaus viršininkas A. Sajenka, 1946 m. atleistas iš pareigų „už grubų revoliucinio teisėtumo pažeidimą“.

Vietos emgėbistai ne kartą naudojo jiems pavestą prievartos aparatą ir kitiems savo asmeniniams kėslams įgyvendinti. Vienas iš jų, Albinas Ragauskas, 1944 m. kurį laiką draugavo su Žaiginio apylinkės Saugų kaimo gyventoja Janina Rašimaite (g. 1923), Marcelino, bet vėliau jį šią draugystę nutraukė. Už tai supykęs emgėbistas sufabrikavo jai baudžiamąją bylą: neva Rašimaite vokiečių okupacijos metais buvusi gestapo agente

⁴⁹ Žaiginio valsčiaus partinės grupės susirinkimo protokolai, 1948 01 08. – LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 23, l. 179.

⁵⁰ Žaiginio valsčiaus partinės grupės susirinkimo protokolai, 1948 01 08. – LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 23, l. 179.

⁵¹ Ten pat.

⁵² LYA, LVOA, f. 979, ap. 979-11, l. 1-3.

⁵³ Šiluvos valsčiaus partorgo Jono Savicko pranešimas LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretoriui T. Mončiunskui, 1948 11 13. – LYA, f. 979, ap. 4, b. 15, l. 103-104.

Johanu. Tuo metu tai buvo universalus, įrodymų nereikalaujantis kaltinimas – užteko paties įskundimo ir kankinimais išgauto prisipažinimo. Taip atsitiko ir šį kartą. J. Rašimaitė 1944 m. spalio 10 d. buvo suimta ir žiauriai kankinamais priversta prisipažinti dėl jai sufabrikuoto kaltinimo. Karo tribunolas ją 1945 m. sausio 14 d. nuteisė mirties bausme – sušaudyti. Bet, įsikišus Karinei kolegijai, mirties bausmę tų pačių metų sausio 25 d. pakeitė į 15 metų lagerių vergovę. Ir tik po siaubingų kalinimų Sibiro gulaguose SSRS Aukščiausiasis Teismas 1967 m. gruodžio 30 d. nuosprendį Janinai Rašimaitei panaikino, „nesant paties nusikaltimo įvykio“⁵⁴. Panašų likimą išgyveno ir buvusio Šiluvos 1918 m. parapinio komiteto steigėjo Antano Buniaus dukra Nina Buniūtė. 1945 m. rudenį ji Šiauliuose per vakarėlį atsisakė šokti su ją pakvietusiu girtu, cigaretę į dantis įsikandusiu enkavėdistu. Po 3 mėnesių (1946 m. vasario 12 d.) ji buvo to paties enkavėdisto suimta (pasirodė, jis – Šiaulių miesto NKVD skyriaus viršininkas), apkaltinta panašiai kaip ir J. Rašimaitė ir pasiūsta 10 metų į Sibiro lagerius (kalėjo iki 1955 m. liepos 8 d.), reabilituota LR Aukščiausiojo Teismo 1992 m., „nesant nusikaltimo sudėties“⁵⁵. Nekaltų žmonių likimus nebaudžiamai laužę šių nusikaltimų iniciatoriai galėjo piktdžiugiauti: „Na ir kas, kad jus reabilitavo, bet mes savo pasiekėme“.

Sovietinių pareigūnų savivalė ūkio srityje. Kompartijos „įstatymais“ dangstomą savivalę dar didino ir eilinių vykdytojų savivalė. Šie reikalavo vykdyti prievoles, „skolinti“ didžiules sumas okupacinei valstybei stiprinti ir tai darė tiesiogiai smurtaudami prieš valstiečius. Kai kurie iš jų tas prievoles didino ir savo nuožiūra. Pasak Žaiginio apylinkės partinės organizacijos sekretoriaus Tito Stašaičio 1948 m. pranešimo, vietiniai sovietų pareigūnai savavališkai „didina mokesčius ir prievoles, prirašo ūkininkui gyvulių daugiau, negu jis turi. Paruošų agentas Bukauskas girtas su šautuvu grasinęs Kaunatiškės kaimo ūkininkui Bloškiui, kad šis pristatinėtų prievoles, nors šis visiškai su valstybe atsiskaitęs.“⁵⁶

Raseinių apskrities prokuroras Mačanovas per 1948 m. užregistravo 13 tokių savivalės aktų įvairiuose Raseinių apskrities valsčiuose. Šiluvos valsčiaus VK pirmininkas Stasys Mockus (g. 1919) 1948 m. savavališkai iškeldinęs iš namų Marijoną Varkalytę, o jos namuose apgyvendinęs „nežinoma moterį“. Tų pačių metų gegužės 5 d. jis vertęs valstietį Sipavičių pasirašyti 1 000 rb paskolos valstybei pasižadėjimą. Kai šis nepakluso, pirmininkas įsakęs atimti iš jo karvę, nors Sipavičius – II grupės invalidas, 100% atleistas nuo visų prievolių, o jo žmona nusenusi⁵⁷. Žaiginio apylinkės pirmininkas Astrauskas, padedamas strībų, 1948 m. rugpjūčio 9 d. areštavęs valstietę Stasę Tendzegolskienę iš Saugų kaimo, ją išlaikęs areštinėje 2 paras už tai, kad ji nepristačiusi valstybinių prievolių, nors yra nusenusi, o jos sūnus mokosi MVD mokykloje⁵⁸. Betygalos valsčiaus VK

⁵⁴ LYA, f. K-1, Janinos Rašimaitės b./b. P-11385, l. 85. J. Rašimaitė paleista iš lagerio 1956 01 25, reabilituota 1967 m., jai gyvenant Vorkutoje (Komija), tais pačiais metais sugrįžo į tėviškę, į Saugų k.

⁵⁵ Вайшвиллене, Н. А. Судьба и воля, или горькие воспоминания (Buniūtė-Vaišvilienė, N. Likimas ir valia, arba skaudūs prisiminimai), 1998, Magadan, p. 7–9; LR Aukščiausiojo Teismo pirmininko Mindaugo Lošio išduotas Ninai Vaišvilienei reabilitacijos pažymėjimas, 1992 04 07.

⁵⁶ LYA, LVOA, f. 979, ap. 979-3, b. 23, l. 233–234.

⁵⁷ LYA, LVOA, f. 979, ap. 979-11, l. 1–3.

⁵⁸ Ten pat.

pirmininko pavaduotojas Machatkovas, be jokio pagrindo 1948 m. balandžio 28 d. atėmęs iš valstiečio Antano Ašmio arklį ir kumeliuką, telyčią, karvę, 4 žąsis, vežimą, kultivatorių, iš jų karvę pasiliko sau, o kitą turtą atidavė tarybiniam ūkiui. Tik įsikišus apskrities KP(b) biurui dalį turto gražinęs. Girkalnio valsčiaus komjaunimo sekretorius, grasindamas sušaudymu, reikalavo iš Peldžiūnų kaimo gyventojų Sadausko pasirašyti 300 rb paskolą valstybei ir įteikti jam tą sumą grynaisiais. Kai šis pareiškė grynų pinigų neturįs, buvo sumuštas šautuvo buože. Iš kito valstiečio Rudos jis reikalavęs pasirašyti 700 rb paskolą valstybei. Šiam pasirašius mažesnei – 200 rb sumai, komsorgas jį suėmė. Iš dar 2 to valsčiaus ūkininkų, Matelio ir Pociaus, atsisakusių sumokėti visą paskolos valstybei sumą, jis atėmęs po karvę (po 3 dienų gražinęs). Tas pats komsorgas 1948 m. rugpjūtį areštavo Stasį Balčaitį, nepristačiusį „visu 100%“ maistinių grūdų prievolės⁵⁹. Už tai vedėsi jį į krūmus ir grasino nušausiąs. Girkalnio milicija panašiu pretekstu suėmusi Antaną Būdą, irgi visu 100% nepristačiusį maistinių grūdų duoklės.

Viduklės valsčiaus VK pirmininko pavaduotojas Anglickis 1948 m. rugsėjo 10 d. rimbu (*knutom*) kapojo Vukaitį, o jo žmoną Norkienę mušė šautuvo buože už tai, kad jie nepridavė „virš plano“ maistinių gūdų. Šimkaičių valsčiaus skyriaus vedėjas Girkantas 1948 m. rugsėjo 10 d. susirinkime Prišmantų mokykloje šiurkščiai elgėsi su valstiečiais: vadino juos banditais, sabotuotojais, o paskui 3 kartus smogė kumščiu į pasmakrę dešimtininkui Kauneckui ir valstiečiui Kasperavičiui už tai, kad jie pavėlavo į susirinkimą ir pristatė virš plano ne visą kiekį pažadėtų grūdų. Kai Nemarkščių valsčiaus pirmininką Aukštakį, darbe pasigėrusį ir užmigusį kabinete prie stalo, pažadino atėjęs atsiskaityti apie viršplaninį grūdų pristatymą valstietis Atkočaitis, Aukštakis nuplėšė šiajam nuo galvos kepurę ir kelis kartus smogė kumščiu į veidą, nes šis pristatęs virš plano ne maistinių, o pašarinių grūdų. 1948 m. gegužės 13 d. Girkalnio valsčiaus Finansų skyriaus vedėjas Usačiovas kartu su partorgu Digriu areštavo ir visą naktį išlaikė Girkalnio mokyklos rūsyje valstiečius Vilčinską, Viktorą Petkų ir Antaną Zaksą už tai, kad jie pasirašę per mažas valstybės paskolos sumas. Demobilizuotas iš sovietų armijos Jonas Onikis iš Palovaičių kaimo (Viduklės vlsč.) 3 kartus kreipėsi į Viduklės VK dėl su jo žemės dydžiu nesuderinto apmokestinimo: jis valdąs 7 ha, o apmokestintas už 11 ha. Tačiau valsčiaus komitetas jo skundo net nepriėmęs ir apmokestinimo klaidos neištaisęs. Viduklės VK, grasindamas 10 rb bauda, iškvietė valstiečius Tilvinską, Jokūbauską, Kubilinską ir kt., atėmė iš jų turėtus pieno pristatymo kvotos įsipareigojimus ir išdavė naujus, savavališkai įpareigodamas papildomai pristatyti po 200–800 l pieno daugiau, negu buvo tie valstiečiai prisiėmę pagal pirminius įsipareigojimus⁶⁰. Šį sąrašą būtų galima tęsti ir toliau.

Šį smurtą prieš ūkininkus lėmė bent 2 priežastys: 1) išieškoti mokesčius ir duokles iš vis skurdžiau gyvenančių valstiečių darėsi kaskart sunkiau; 2) komunistinio režimo mokesčiai buvo ir ekonominio spaudimo priemonė politiniams tikslams siekti: sąmoningai juos nustatinėjo tokio dydžio, kad ūkininkai objektyviai nepajėgtų susimokėti ir dėl to režimas įgytų neva „teisėtą“ pagrindą konfiskuoti tokių valstiečių pastatus, žemės ūkio

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat.

inventorių, gyvulius, o juos pačius įkalinti ir taip paspartinti išgąsdintų kaimo žmonių apsisprendimą „savanoriškai“ stoti į kolūkius⁶¹. Ne veltui LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretorius Teofilis Mončiunskas, 1948 m. vasario 26 d. dalyvaudamas Šiluvos valsčiaus partinės organizacijos susirinkime, kaip tik ir ragino „sudaryti buožėms sąlygas, kurios jiems būtų nepakeliamos.“⁶²

Vietiniai pareigūnai, siunčiami išreikalauti šių nepakeliamų mokesčių ir duoklių, norom nenorom turėjo terorizuoti valstiečius, priešingu atveju jiems patiems grėsė represijos. Štai LKP(b) Raseinių apskrities komitetas 1945 m. gruodžio 20 d. posėdyje grasinio Šiluvos valsčiaus Pyragių apylinkės pirmininkui Vladui Vaišvilai: jei miško kirtimo ir išvežimo prievolės planas per keletą dienų nebus įvykdytas, tai jis bus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn⁶³. Ir grasinimą po kelių dienų įvykdė...

4. Mokesčių ir paruošų agentai – tarp dviejų ugnių

Ypač sunkioje padėtyje atsidurdavo mokesčių ir paruošų inspektoriai: jei neisi į kaimus ir neišreikalauti iš ūkininkų prievolių, atsidursi lageriuose, jei eisi – rizikuosi būti partizanų nukautas. Atsisakyti nuo šios tarnybos irgi nebuvo galima, nes į šias pareigas, kaip minėta, komunistinis režimas dažnai skyrė pareigūnus mobilizaciniu principu: atsisakęs nuo tarnybos, skelbiamas „liaudies priešu“ ir jo laukia areštas ir lageris. Todėl paruošų agentai, mokesčių inspektoriai ėjo į kaimus kaip kareiviai į ataką: grįšiu ar žūsiu. Pavyzdžiui, Šiluvos valsčiaus mokesčių inspektorių Joną Kliubą (g. 1918), Jono, V. Daukanto-*Ryto* būrio partizanai buvo kelis kartus įspėję nesirodyti kaimuose. Tačiau valdžia jį ir toliau priverstinai siuntė į kaimus reikalauti mokesčių, grasindama sankcijomis. LKP(b) Šiluvos valsčiaus komitetas 1948 m. rugsėjo 7 d. susirinkime J. Kliubą griežtai įpareigojo per 3 savaites (iki tų metų rugsėjo 29 d.) išreikalauti iš valsčiaus gyventojų visų rūšių mokesčius visu 100%: „Jei neįvykdys, tai bus nuimtas nuo darbo ir patrauktas teismo atsakomybėn.“⁶⁴ Šio grasinimo veikiamas, jis 1949 m. gegužės 8 d. atvyko į Vičiאיčių kaimą ir čia buvo minėto būrio partizanų nukautas⁶⁵.

⁶¹ Šia linkme jau buvo einama nuo 1945 m. LKP(b) Raseinių apskrities komitetas, 1945 06 20 svarstydamas Mokesčių ir rinkliavų valdybos vyr. inspektoriaus Stakaičio ir Finansų skyriaus vedėjo Rudziko pranešimą apie 1945 m. II ketvirčio plano vykdymą, konstatavo, kad „pinigai, ypač karo mokesčiai, iš gyventojų plaukia blogai. Karo mokesčio planas įvykdytas tik 10,8%, t. y. iš 2 000 000 rb surinkta tik 216 000, žemės mokesčio surinkta tik 1 531 000 rb, dar nesurinkta 1 500 000 rb“. Ypač blogai pinigai plaukia iš Jurbarko, Šiluvos ir Kelmės vlsč. Partinis komitetas įpareigojo valsčių pirmininkus išaiškinti valstiečiams, jei jie po „išaiškinimo“ per 2–3 d. mokesčių nesumokės, tai „buožinių“ elementų turta būtina aprašyti, bylas perduoti teismui, o teisme jas spręsti be eilės (žr.: Šiluvos valsčiaus partinės organizacijos susirinkimo protokolas, 1948 02 26. – LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19, l. 126). Šį „mokesčių presą“ dar labiau imta sunkinti nuo 1947 m. aukščiau minėtais tikslais. Vidutiniam valstiečiui, gaunančiam 22 000 rb metinių pajamų, nustatė 4 075 rublių žemės ūkio mokesčių, o vadinamiesiems „buožėms“, gaunantiems tokias pat pajamas – 4 k. tiek (18 425 rb), taip pat įvedė progresinius pajamų mokesčių ir žemės ūkio produktų pristatymo valstybei priedus (žr.: Rakūnas, A. *Min. veik.*, p. 193).

⁶² Šiluvos valsčiaus partinės organizacijos susirinkimo protokolas, 1948 02 26. – LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19, l. 126.

⁶³ LKP(b) Raseinių apskrities partinio komiteto posėdžio protokolas, 1945 12 20. – LYA, f. 979, ap. 979-1, b. 1, l. 32.

⁶⁴ LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19, l. 167.

⁶⁵ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1034, l. 99–100.

Iš visų sovietų ūkinės valdžios pareigūnų žmonės ir partizanai labiausiai ir nekenė paruošų agentų, nes pagal jų pateiktas žinias buvo sudaromi sąrašai asmenų, kurie turi būti „išbuožinti“ ir ištremti į Sibirą. Todėl šios kategorijos sovietinių pareigūnų Šiluvos regione žuvo daugiausia. 1945 m. rugsėjo 22 d. Šiaulelių kaime partizanai nukovė paruošų agentą Statkevičių, 1949 m. – minėtą Joną Kliaubą, 1951 m. rugsėjo 28 d. Piktaičių kaime – Boneventūrą Špoką (g. 1925)⁶⁶. Kartais šie pareigūnai žūdavo ir ne nuo pačių partizanų, bet partizanų iniciatyva. Šiuo požiūriu keistomis aplinkybėmis 1946 m. rugsėjo 8 d. žuvo Šiluvos valsčiaus mokesčių inspektorius Mitrofanas Danilovas. Tą dieną jis važiavo vežimu iš Lyduvėnų į Šiluvą kartu su Bulavėnų kaimo Tarybos pirmininku Stasiu Gaupša ir 2 to kaimo dešimtininkais, Broniumi Šablausku ir Broniumi Dzimidu. Bet grįžo be Danilovo. Vėliau aiškino, jog juos, privažiavusius Dapkaus sodybą, apšaudė iš miško. Danilovas iššokęs iš vežimo ir grioviu nuslinkęs į Dapkaus bulvių lauką, kur jį vėliau ir rado nukautą. Tardant paaiškėjo, kad Danilovą nukovė patys jo bendrakeiviai, vykdydami Raseinių Žebenkšties brigados vadų nurodymą. Šie asmenys nuo 1945 m. buvo aktyvūs tos brigados ryšininkai, turėjo partizaniškus slapyvardžius: S. Gaupša-*Liepa*, B. Šablauskas-*Eva*, B. Dzimidas-*Beržas*⁶⁷. Už tai jie buvo MGB suimti ir mainais į laisvę užverbuoti tiems patiems partizanams sekti⁶⁸.

Kiti paruošų agentai, laviruodami tarp dviejų grėsmių, vengė uoliai vykdyti savo pareigas, klastojo valstiečių naudai prievolių vykdymo dokumentus. Po B. Špoko žūtis paskirtas naujasis Šiluvos paruošų agentas Stasys Klevinskas, matyt, vengdamas savo pirmtakų likimo, 1951 m. gegužės 19 d. pasiūstas į Rekščių, Maižiškių, Vaikštaičių kaimus prievolių reikalais, ilgam dingo iš valdžios akiračio ir sugrįžo tik po mėnesio (birželio 21 d.). Aiškinosi, kad per tą laiką gėręs pas valstiečius – o už degtinę ir vaises atleidęs nuo apmokestinimo 17 ūkių, neapmokestino 21 karvės ir 38 avių⁶⁹. Kaip baigėsi ši S. Klevinsko „trečiojo kelio“ paieška, nėra žinoma.

Tikrindami paruošų, mokesčių, įvairių prievolių vykdymą žuvo ir daugiau Šiluvos valsčiaus sovietinių pareigūnų. 1949 m. vasario 4 d. Šiluvos valsčiaus VK pirmininko pavaduotojas Petras Verpetinskis (g. 1910) ir karo stalo viršininkas Vasilijus Filipovas (g. 1923), atvykę į Norvydžių kaimą tikrinti miško paruošų darbų, apsistojo Juozo Šufinskio sodyboje. Šeiminių gerai privaišinti, liko nakvoti. Vakare, apie 20 valandą, J. Šufinskio namą apsupo 7 partizanai ir pasiūlė visiems išeiti iš namo. Šeimnininko šeima pakluso, o sovietiniai pareigūnai liko name ir užsibarikadavo. Bet partizanai išlaužė duris, įmetė į vidų granatą ir, įsiveržę į trobą, abu nukovė⁷⁰. Tuo pagrindu suimtas J. Šufinskis, vengdamas represijų, suteikė Šiluvos emgėbistams „svarbių žinių“ apie Povilo Morkūno II kuopos partizanų ryšininkus ir buvo užverbuotas slapyvardžiu *Perkūnas*⁷¹.

⁶⁶ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1034, l. 99–100.

⁶⁷ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 14–15; f. 3, ap. 20, b. 65, l. 118.

⁶⁸ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 118.

⁶⁹ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 440, l. 34.

⁷⁰ Raseinių apskrities MGB viršininko I. Carkovo pranešimas LSSR saugumo ministro pavaduotojui Piotriui Kapralovui, 1949 02 04. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 2, l. 16.

⁷¹ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 46.

5. Diferencijuotas požiūris į sovietinius aktyvistus

Tarp Šiluvos sovietinių aktyvistų partizanai turėjo ir savo žmonių. Vienas iš tokių buvo jau minėtas Šiluvos valsčiaus sekretorius Petras Sabutis, pranešinėjęs partizanams, kas vyksta Šiluvos valsčiaus VK ir aplink jį. Partizanai gerai pažinojo ir kitą jiems palankų VK sekretorių – Vytautą Leskauską. V. Leskauskas prisimena: „1946 m. lapkričio 30 d. mes, Šiluvos aktyvas (aš, Mažintas ir Žemaitis), važiuojame namo į Šiluvą iš Raseiniuose vykusio aktyvo pasitarimo. Pakeliui užsukome Kaulakiuose⁷² pas Petrą Poškevičių. O ten, pasirodė, vestuvės. Vos tik įvažiuojame į kiemą, tuoj prie mūsų prišoko vyras, apsirengęs kariška miline su Lietuvos armijos antsiuvais ant rankovių ir pistoletu rankoje: „Stok! Sakykit savo pavardes.“ Pasakėme. „A... Leskauskas. Gerai. Palikit arklius ir eikit į trobą, baliavosim.“ Vėliau pažinau – tai partizanas Viktoras Nacas iš Kalniškių kaimo. Įeiname į trobą. Ten pilna žmonių, tarp jų 12 partizanų, vieni už stalo geria, kiti miega, tretie eina sargybą, pasistatę 2 kulkosvaidžius. Sėdame už stalo ir mes. Vienas partizanų, siūlydamas išgerti į jaunųjų sveikatą, išsitraukė pistoletą ir iššovė į lubas. O ant lubų toje vietoje būta statinaitės su samagonu... Kai, pristigus degtinės, šeimininkas užlipo ant aukšto, žiūri – statinaitė peršauta, o visa degtinė ištekėjusi į spalius... Pagarsinus šią „liūdną“ žinią, vienas partizanų sako: „Nenusiminkit, bus degtinės. Esame apšvarinę Šiluvos paštininką, yra pinigų – bus ir degtinės⁷³. Levickai, še pinigų, sėsk į ratus ir dumk į Ušantus parvežti.“ Ir tikrai – po geros valandos vėl ant stalo subolavo naminės degtinės butelių daugybė... Iš čia buvusių partizanų pažinau, be minėto V. Naco, dar Kleopą Armošką-Cezarį, Bankauską iš Saugų. Paryčiui partizanai sako mums: „Kinkykite arklius ir važiuokite, kur jums reikia...“⁷⁴

V. Leskauskas prisimena ir kitą panašų atvejį: „1948 ar 1949 m. vasarą aš ir partorgas Jonas Savickas su keliais ginkluotais sribais vežimu išvažiuojame į šalia Šiluvos esantį Juškaičių kaimą steigti kolūkio. Atvykome į Juozo Ročo sodybą [ten, kaip minėta, 1949 m. rudenį buvo įrengtas P. Morkūno ir J. Žemaičio bunkeris – A. V.], kur turėjo vykti steigiamasis kolūkio susirinkimas. Atėjo nustatyta valanda, bet į susirinkimą neatėjo nė vienas ūkininkas. Pamatęs, kad misija nepavyko, Savickas sako sribams: „Sėskit į ratus ir atgal – į Šiluvą, o mes su Leskausku liekam.“ Stribai šoko prieštarauti, kaip jie gali palikti patį sekretorių be apsaugos. Bet sekretorius neatlyžo. Kai stribai išdardėjo, mums su Savicku Ročas surengė tikrą puotą, puotavome visą naktį.⁷⁵ Panašaus įvykio būta 1950 m. žiemą: „Aš ir Šiluvos partorgas Savickas, atvažiuavę į Kalniškių kaimą prie Dubysos, užėjome pas ūkininką Dapkę. Arklius pasistatėme kieme, einame į trobą. Po kiek laiko žvilgterėję pro langą matome, kad mūsų nei rogių, nei arklių nėra. Iš lauko į trobą

⁷² Iki 1947 m. Šiluvos–Raseinių kelyje nebuvo tilto per Dubysą, todėl iš Šiluvos į Raseinius važiuota per Akstinus, Kaulakius, Grinkiškio vieškeliu.

⁷³ 1946 m. partizanai kelyje Šiluva–Raseiniai ant Vario kalno netoli Katauskių patykojo į Raseinių banką pinigų vežantį Šiluvos paštininką Liudą Adomėną ir iš jo atėmė 51 000 črv. (žr.: Stanislovas Užumekaitis–Bučinskienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1989 10 21 Šiluvoje).

⁷⁴ Vytauto Leskausko prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 22 Šiluvoje.

⁷⁵ Ten pat.

LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto sekretorius Jonas Savickas
(Iš Ivano Jeleckicho knygos „Atpildas“, 1978)

įgriuvo nuo šalčio įraudęs Dapkus ir sako: „Vyručiai, arkliai daržinėje, gavo šieno, o mes sėskim prie stalo.“ Ant stalo tuoj atsirado butelis, prie jo dešra, rūkytas kumpis, kiti gardumynai... Gerokai apsigėrę čia pat nuvirtome ant lovų miegoti. Pabudome jau po vidurnakčio... Vėl prie stalo. Išvažiuome atgal į Šiluvą paryčiui su dainomis niekieno nesustabdyti, nepaliesti, nors dar buvo gana aktyvaus vietos partizanų veikimo metas apylinkėje. Savickas nebijojęs partizanų, nes turėjęs su jais ryšį... Prie Savicko galėjai kalbėti, ką nori, ir be baimės, kad sužinos saugumas.⁷⁶

1953 m. tarp žuvusio Kęstučio apygardos vado P. Morkūno-*Rimanto* dokumentų emgėbistai rado įvairių vietos „aktyvistų“ siųstų Tytuvėnų rajono valdžiai įskundimų apie sovietams nelojalius asmenis: viename iš jų Tytuvėnų rajono VK pirmininkui Vilimui skundžiamas kolūkio pirmininkas Kaminskas, kitame Tytuvėnų KP sekretoriui – kolūkio „Tarybinis artojas“ mokyklos sargas, trečiame Juozas Čepaitis informuoja apie Padratvini kaimo gyventoją Edvardą Krigerį, turintį pistoletą, ketvirtame Domas Papreckis iš Vičiaičių kaimo praneša Tytuvėnų KP sekretoriui apie „politiškai nepatikimą“ pradžios mokyklos mokytoją Steponą Kniūrą. Emgėbistai stebėjosi, kaip šie pranešimai patekę partizanų vadui P. Morkūnui.

Tuos laiškus P. Morkūnui arba jo žmonėms galėjo perduoti ir Tytuvėnų KP trečiasis sekretorius Jonas Savickas (g. 1923), prieš tai 3 metus (nuo 1948 m.) sekretoriavęs Šiluvoje. 1952 m. Tytuvėnų MGB įtarinėjo J. Savicką ryšiais su partizanais ir apie tai buvo informavę net LKP Šiaulių srities komitetą. Jiems kėlė įtarimą, kad tarp sekretoriaus giminaičių yra aktyvių partizaninio sąjūdžio dalyvių. Jo žmonos Genovaitės Korženiauskaitės-Savickienės 2 seserys Korženiauskaitės, Vincenta (g. 1928) ir Aldona (g. 1931), buvo partizano Alekso Lauciaus-*Paukščio* būrio ryšininkės (suimtos 1952 m. gegužės

⁷⁶ Vytauto Leskausko prisiminimai (1995 08 22). J. Savickas buvo vokiečių okupacijos metais Raseinių pagrindinės organizacijos kovotojas, komjaunuolis, vėliau sovietinių diversantų būrio „Keršytojas“ narys. Ši jo praeitis, matyt, garantavo, kad įtarimai jo atžvilgiu nepavirstų represijomis. LKP(b) Šiluvos valsčiaus sekretoriumi išrinktas 1948 08 30, apskritai partinį darbą dirbo iki 1958 m.

mėnesį, vėliau užverbuotos), jo tėvo brolis Jonas Savickas (g. 1905), Juozo, partizanavo Algimanto būryje slapyvardžiu *Vytelis* (suimtas Raseinių MGB 1951 m.)⁷⁷. Įtarimą kėlė ir tai, kad J. Savickas, būdamas Šiluvos valsčiaus KP sekretoriumi, kaip minėta, drąsiai, be apsaugos važinėjo po Šiluvos valsčiaus kaimus pačiu aktyviausiu partizanų veikimo laikotarpiu, pas ūkininkus puotaudavo, ten pat pasigėręs apsinakvodavo partizanų neliečiamas. O juk ne vienas Šiluvos valsčiaus pareigūnas iš tokių kelionių negrįždavo...

Už šią „drąsą“ ir saugumą J. Savickas, matyt, partizanams ir jų rėmėjams atitinkamai nelikdavo „skolingas“. To įrodymas gali būti ir minėti laišakai, kurie pateko ne represinėms struktūroms, o partizanų vadui P. Morkūnui. Galbūt tokiam „keistam“ Savicko elgesiui maskuoti 1950 m. sausio mėnesį buvo pačių partizanų ar jų ryšininkų paleistas per MGB agentūrą gandas, kad Šiluvos valsčiaus Pumpurų kaimo miške susidaręs 70-ies kovotojų būrys, vadovaujamas Lileikio ar Jono Baltkojo, ketinantis nukauti LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto sekretorių J. Savicką. Apie tai LSSR MGB 2-N valdybos viršininkas Ilja Počkajus informavo Raseinių apskrities MGB viršininką I. Carkovą. MGB Pumpurų miške surengė karinę operaciją, bet jokio būrio nerado. Šias žinias G. Perekriostovas 1950 m. sausio 28 d. atsakomuoju raštu Počkajui vertino kaip niekuo nepagrįstą gandą, nes Baltkojis esąs patikrintas MGB agentas, pagal kurio pranešimus 1949 m. MGB surengė 2 karines operacijas ir per jas Pumpurų miške nukovė 6 partizanus⁷⁸.

Partizanai savo žmonių turėjo ir kitose Šiluvos valsčiaus valdžios struktūrose: 1946 m. suimtas Vincas Arbačiauskas iš Rinkšelių 1946 m. rugpjūčio 30 d. emgėbistams liudijo, kad iš partizano Andriaus Vaznio girdėjęs, jog partizanai žina, kas kiekvieną dieną vyksta Šiluvos MVD skyriuje, nes pas Šiluvos MVD viršininką Cholodenką namų tarnaitė dirba Stasė Nekrošiūtė iš Rinkšelių, kurios brolis suimtas už rusų kareivio nukovimą. Ji gerai sutarianti su Cholodenkos žmona, tarnaujančia Šiluvos MVD skyriuje, ir iš jos sužinanti, kas vyksta pastarosios tarnyboje. Tas žinias Nekrošiūtė perduodanti P. Morkūno ryšininkėms Liudmilai ir Anastazijai Vaznytėms, o šios – partizanams⁷⁹.

Ne visi Šiluvoje veikę enkavėdistai ir karinių įgulų viršininkai buvo vienodai aktyvūs, terorizuodami vietos gyventojus ir persekiodami partizanus. Apie 1945–1946 m. Šiluvos karinės įgulos ir Šiluvos MGB skyriaus viršininką, minėtą Cholodenką, plitę gandai, kad jis vangiai kovoja su partizanais. Bulavėnuose gyvenantis Feodoras Konanovas (g. 1900) skundėsi Lyduvėnų milicininkui Kuzmai Gerasimovui, jog atėję partizanai jį apiplėšė, o kai jis apie tai informavo minėtą Cholodenką, tai šis į tą rajoną pasiuntęs kareivių grupę tik po 7 valandų. Skundėjui susidariusi nuomonė, jog Cholodenka nenorįs kovoti su partizanais. Pasak Lyduvėnų stribo Stepanovo, „Šidlavos garnizono viršininkas Cholodenka mėgsta gerti partizanų degtinę.“⁸⁰ Šiluvoje milicininkais 1946 m. dirbę jau minėti Dimitrijus Kiseliovas ir Juozas Petrošius (g. 1907) tarnybos uolumu irgi nepasižymėjo. A. ir L. Vaznytės, paleistos iš arešto, sakė, kad „Kiseliovas geras žmogus ir palaiko mūsų

⁷⁷ Tytuvėnų rajono MGB viršininko P. Dolgovo specialus pranešimas Šiaulių srities MGB, 1952 m. – LYA, f. 15, b. 421/1-70-ZJ, l. 47.

⁷⁸ LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, l. 121.

⁷⁹ Vinco Arbačiausko tardymo protokolas, 1946 08 30. – LYA, Marcelės Radzevičienės ir kt. b/b. 18010/3., l. 67.

⁸⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 213–214.

pusę“. Petrošius, kaip ir dauguma šio tipo sovietinių pareigūnų, buvo „chroniškas“ girtuoklis. Pasak V. Leskausko, „Duok jam stikliuką, ir jis nieko nematys.“

Visa tai liudijo, jog „fronto linija“ tarp kariaujančių pusių ne visada ir ne visur buvo aiškiai nubrėžta: oficialiai prieš partizanus kalbantys ir kovoti su jais raginantys asmenys kartais talkino tiems patiems partizanams, ir atvirkščiai – kai kurie partizanai, paimti į nelaisvę, ar jų ryšininkai kartais pereinavo į priešų pusę (J. Valantinas, J. Baltkojis, K. Želvys...).

6. MGB provokacijos prieš partizanus

Tarp daugelio MGB sukurtų operatyvinių kovos su partizanais priemonių buvo ir provokacinis „dokumentų pametimas“, taip pat suimtųjų „išvadavimas“: pirmuoju atveju siekta kompromituoti atskirus partizanus kitų partizanų akyse, skleisti tarp partizanų nepasitikėjimą, skatinti naikinti vienas kitą, antruoju – išgauti iš suimtųjų itin svarbios informacijos, kitokiu būdu neišgaunamos, ir ją panaudoti karinių operacijų prieš partizanus rezultatyvumui padidinti.

Laiškų, dokumentų „pametimas“. Šiuo metodu emgėbistai įvairiu laiku bandė sukompromituoti partizanų akyse Gintaro brigados (į ją įėjo ir Šiluvos valsčiuje veikiančios partizanų būriai) štabo žvalgybos viršininką Bronių Neverdauską, patį vadą Joną Žemaitį ir kai kuriuos Šiluvos regiono partizanus. 1948 m. rugsėjo mėnesį NKVD specialios grupės vyr. ltn. Jotautas, prisistatęs kaip Kaune veikiančio partizanų štabo atstovas, parašė laišką NKVD įtariamai partizanų ryšininkei Bronei Adomaitytei, kviesdamas ją atvykti į Šiluvą per Šilinės atlaidus svarbiai žiniai perduoti. Čia ji 1948 m. rugsėjo 13 d. susitiko su minėtu „Kauno partizanų štabo atstovu“. Budriai rezistentei jis iš karto sukėlė įtarimą. Bet toliau bendraujant ji lyg ir patikėjo, kad jis ir yra tas, kuo prisistato. Jotautas jai perdavė laišką sakydamas, kad jį gavęs iš vieno partizanų ryšininko. Laišką esą pametė Šimkaičių valsčiaus MGB skyriaus viršininkas, girtuokliaudamas Vadžgirio gimnazijoje per išleistuvių vakarą. Laiškas tiesiogiai liečiąs Gintaro brigados štabo žvalgybos viršininką Neverdauską (žuvo 1949 m. liepos 29 d.), kuris tame laiške minimas kaip neva NKVD agentas slapyvardžiu *Solovej*. Prašė laišką perduoti vadui *Plytai*⁸¹.

Panašią klastą Šiluvos emgėbistai prieš tai buvo sumanę ir prieš būsimą LLKS Tarybos prezidento pirmininką Joną Žemaitį. Į Šiluvos regione veikusio Povilo Lušo-Rolando Gedimino būrio partizanų rankas buvo patekęs Šiluvos valsčiaus NKVD viršininko 1946 m. vasario 28 d. provokacinis raštas „Lietuvos partizanams“, kuriame partizanai informuojami, kad jų vadas J. Žemaitis esąs MVD agentas ir kad jis neva jau 3 kartus „pakišęs partizanus po armijos smūgiais“. Partizanai raginami sušaudyti savo vadą J. Žemaitį ir pasiduoti, žadant pasidavusiems saugumą⁸². Čia, matyt, kalbama apie Šiluvos MVD skyriaus 1946 m. „pamestą“ laišką partizanų rėmėjos Marcelės Radzevičienės sodyboje An-

⁸¹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 52, 134.

⁸² Ten pat, t. 1, l. 279.

taniškių kaime. 1952 m. Šiaulių MGB panašiai planavo kompromituoti Kęstučio apygardos vadą Povilą Morkūną ir Stasio Satkaus būrio partizanę Izabelę Vilimaite⁸³.

Tokia provokacija buvo panaudota ir prieš P. Lušo-*Rolando* būrio partizaną Stasį Žickų-*Trimitą*, 1946 m. dezertyravusį iš Šiluvos sribų būrio ir atėjusį partizanauti į minėtą P. Lušo būrį. Šiluvos enkavėdistai per jo motiną buvo perdavę jam laišką, siūlydami pasiduoti, tikintis vėliau jį užverbuoti ir pasiųsti vidaus agentu į J. Žemaičio būrį. Matydami, kad nepavyks Žickaui paveikti legalizuotis, Šiluvos NKVD 1947 m. kovo 15 d. „priėmė planą“ jį sunaikinti pačių partizanų rankomis, tam panaudojant paties Žickaus kadaise rašytą bendradarbiavimo su NKVD pasižadėjimą⁸⁴. Mat Žickus, būdamas sribu, buvo užverbuotas slaptuoju informatoriumi ir pasirašęs pasižadėjimą talkinti enkavėdistams. Vykdamas šį sumanymą, Šiluvos enkavėdistai 1947 m. kovo 28 d. per karinę čekistinę operaciją, darydami kratas Akstinų–Liulių kaimų rajone, „pametė“ partizanų būrio vado P. Lušo-*Rolando* sodybos daržinėje ant šieno portfelį su dokumentais, tarp kurių buvo įdėję ir minėtą Žickaui pasižadėjimą⁸⁵.

Šis „radinys“ sukėlė to būrio partizanams nemaža nerimo ir sumaišties. Partizanai S. Žickų-*Trimitą* nuginklavo, areštavo ir kurį laiką kalino, tačiau nežinodami, kaip su juo pasielgti, keliavo atsiklausti net savo aukštesniosios vadovybės P. Morkūno ir J. Žemaičio. Apie tai rašė to būrio partizanas Jonas Bajorinas-*Aidas* savo dienoraštyje:

„Kovo 28 d.

Iš kovo 28 į 29 dieną mūsų būrys išsidėstė po 2 savo paruoštose bazėse. Tos pačios 29 d. rytą, apie 10 val., rajone pasirodė rusai, darė kratą bent keliose vietose, ieškodami partizanų ar jų bunkerių. Rusų pastebėta apie 20. Kratos metu vienas iš mūsų, *Rolandas* [vadas Povilas Lušas – A. V.; čia ir toliau – autoriaus patikslinimai], jautė rusišką judesį ir įniršusius rusiškus keiksmus. Įdomu pažymėti, jog partizanai junta ir girdi savo budelio veiksmus ir keiksmus, o tas Azijos varjotas visur verčia, knisa, bet viskas jam veltui. Rusai buvo pastebėti grįžtantys į Šiluvą. Kuomet rusai apleido tą rajoną, toj vietoj, kur vienas partizanas, *Rolandas*, girdėjo rusų judesius ir keiksmus, daržinėje, ant šieno buvo rastas portfelis... Atidarius jame rasti valdiški dokumentai, laiškai... Tą dieną tie dokumentai nebuvo tiriami, nes buvo rusiškai ranka rašyti, be to, niekas nemokėjo rusų kalbos ir rašto. Viskas palikta kitai dienai.

Kovo 30 d.

... Iš ryto pradėta studijuoti portfelį ir viskas, kas jame rasta. Tuoju b. v. [būrio vadas] *Rolandas* pasistengė išversti rastus rankraščius lietuviškai (perrašė), tuomet paaiškėjo rusiškas radinys. Bet kas paaiškėjo? Raštas – „pasižadėjimas“. Vienas iš Birutės būrio partizanų *Trimitas* [Stasys Žickus] pasižada NKVD, esančiam Šiluvoje, kad nužudysiąs minėto b. v. *Rolandą*, buvusį *Margį-Narūną* [Povilą Morkūną] ir legalizuosis, gaudamas tam tikrus dokumentus iš NKVD. Be to, pasižada dar išduoti visą partizaninį sąjūdį. Ši diena sukėlė mums didelį susirūpinimą, bent vargą, kuris liečia visus laisvės kovotojus-vanagus.

⁸³ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, 1999, p. 78.

⁸⁴ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 172.

⁸⁵ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 173.

Kovo 31 d.

Šią dieną, kaip ir anksčiau, būdami savo bazėse po 2, gavome pranešimą, kad yra svarbus reikalas visiems susirinkti į tam tikrą paskirtą vietą pasitarimui. Visi, kurie buvome arčiau, susirinkome į nurodytą vietą. Buvo smalsu visiems paaiškinti apie rastus dokumentus ir *Trimito* padėtį. Iškvieta ir *Trimita*, kuris laikėsi toliau nuo susitikimo vietos. Su *Trimitu* vienoje bazėje laikėsi ir partizanai *Svajūnas* [Petras Lukauskas], *Cezaris* [Kleopas Armoška] ir *Zigmas* [pavardė nenustatyta]. Jie buvo iškviesti ir atvyko kartu su *Trimitu*. Tik *Zigmas* liko jiems skirtoje bazėje, serga.

Į paskirtą vietą kaltininkas *Trimitas* atėjo kartu su *Svajūnu* ir *Cezariu*. Bet tie 3 nieko nežinojo, kokių reikalų buvo kviesti. Kuomet visi 8 susitikome, žinantiesiems jau buvo neramu. Buvome priversti saugotis kaltininko *Trimito*, todėl visi buvome ginkluoti. Tuojau paaiškinome (negirdint *Trimitui*) likusiems 7, kokį likimą mūsų Birutės būriui ir mūsų būrio vadui *Rolandui* rengia iš mūsų tarpo atsiradęs išdavikas ir kartu savųjų žudikas.

Buvome labai užsidegę piktumu. Buvo visiems kilusi mintis tuoj pat surengti kaltininkui *Trimitui* teisimą – vietoj šūvis ir baigta. Bet dar pasitarus, nutarėm tuoj pat nuginkluoti *Trimitą* ir pradėti tardymą. Taip ir padarėme. Tą pačią naktį apie 23 val. partizaną *Trimitą* areštavome, iki bus ištardytas ar nuteistas. Tuoj pat išsiskirstėme vėl į savo bazes palikdami sargyboje prie kaltininko 2 partizanus: *Rolandą* ir *Svajūną*.

Balandžio 1 d.

Ši diena mums buvo labai įtempta ir nuobodi. Turėjome areštuotą savo draugą kaip anksčiau buvusį tikrą savo brolių-partizaną. Iki šios dienos ir šiandien mūsų rajone ypatingų areštų, net ir rusų kratų nepastebėta. Be poilsio rūpinomės, kaip išspręsti mums kilusį sunkumą. Apie 10 val. laišku kreipėmės į savo vyresnybę prašydami, kad atvyktų pagalbon išspręsti susidariusią tarp mūsų ir *Trimito* padėtį.

Balandžio 3 d., ketvirtadienis

Balandžio 2 d. praėjo be jokių pokyčių. Ką tik *Algis* [Petras Virbickas] pakeitė *Rolandą* sargyboje prie *Trimito*. Šiandien parodyta daugiau pastangų, susirašinėjant ir ruošiantis greičiau susitikti su savo vadovybe, kad kuo greičiau būtų išspręstas mūsų belaisvio likimas. Mes, *Rolandas* ir *Aidas* [Jonas Bajorinas], būdami vienoje bazėje, labai atidžiai apsvarstėme, kiek mūsų protas tai leido, ar daug *Virgis* [buvęs būrio vadas Vincas Lazdauskas] ir *Trimitas* galėjo žinoti apie mūsų būrio padėtį, rajoną ir kitus dalykus. Apmąstydami *Trimito* pasiaiškinimą, darėme prielaidą, kad šitokią provokuojantį dalyką galėjo sudaryti ir *Virgis* su NKVD pagalba, norint sukelti tarp partizanų neramumą ir nesantaiką.

Tos pačios dienos vakarą nutarėme vykti asmeniškai susitikti su vadovybe. Mes, *Rolandas* ir *Aidas*, pasirūpinę greitesnes kelionės priemones – balnotus arklius, apie 21 val. išvykome. Tačiau žygis reikalo nepagreitino, nes, nuvykę į mums maždaug žinomą vietą, su vadovybe nesusitikome. Atsakymas buvo toks: „Viską spręskite patys, nes vadovybė artimiausiu laiku negali atvykti.“ Negavę aiškumo, dėl ko vadovybė neatvyks, nutarėme patys ten vykti. Nujoję sužinojome, jog vadovybė pasitraukusi už 11 km. Toliau vykti jau negalėjome: buvome nuvargę, kelio nežinojome, be to, ir ten nujojus neaišku, ar įvyks susitikimas. Todėl balandžio 4 d. likome dienoti Kurmio rajone.

Balandžio 4 d., penktadienis

Šiandien, būdami ne savo rajone, išgirdome, kad mūsų vadovybė atsitraukė iš tos vietos dėl pastebėto sekimo. Tai ir mums buvo neįjauku tą dieną pasilikti, nes buvome dviese – *Rolandas* ir *Aidas*. Bet praleidome dieną laimingai, nieko nepastebėjome. Artėjant vakarui, dar nutarėme parašyti laišką vadovybei, kad yra būtinas reikalas susitikti ir kuo skubiau. Vakare gavome laišką su partizaniška spauda: „Laisvės varpu“ nr. 114. Tuoj pat pasiuntėm ir atsakymą per gerus lietuvius, jie mus priėmė ir palydėjo mūsų rajono link. Grįžome į savo bazę laimingai, radome ir savo draugus, mūsų belaukiančius.

Balandžio 8 d., sekmadienis

Balandžio 5 d. praėjo nepastebint jokių sekimų. Rūpinomės vien savo belaisvio likimu. Balandžio 6 d. sulaukėme, kaip ir visa mūsų pavergtoji Tėvynė, Kristaus prisikėlimo šventės. Aleliuja. Šv. Velykos. Šitą šventą rytą susėdome prie paruošto stalo, pasimeldėme, prisiminėme savo draugus, kurių jau nėra prie šito stalo, kurie žuvo už Lietuvos laisvę, palikdami mums įpareigojimą – ginti savo laisvę, kaip ir jie ją gynė ir gindami žuvo nuo raudonojo budelio. Pasimeldę už tuos didvyrius, palinkėjome vienas kitam, kad šis Kristaus prisikėlimas būtų paskutinis priespaudos sąlygomis, kad mes kitas Šv. Velykas švęstume savo namuose ir savo šeimose. Po visų prisiminimų ir ilgesių sėdome prie Velykų stalo. Daužėme margučius, truputį užgerdami ant visų rūpesčių, sudainuodami partizanišką ir lietuvišką dainą. Praleidome visą dieną linksmai be jokio pavojaus ir priešo sekimo.

Balandžio 7, 8 d.

Šias 2 dienas irgi praleidome ramiai. Mūsų rajone neįvyko jokių atsitikimų, kurie galėtų sukelti nerimą. Tik tardant mums savo belaisvį *Trimitą*, kasdien vis aiškėjo, kad jis nėra rimtas kaltininkas. Kaskart vis aiškėjo, kad tai gali būti *Virgio* ir NKVD propagandos suklastojimas... Bet nėra galutinio aiškumo. Belieka dar tyrinėti ir sekti, kol daugmaž paaiškės. Laukiame ir savo vadovybės patarimo, ruošiamės trumpiausiu laiku baigti tą mums padidintą rūpestį ir vargą.⁸⁶

Ši NKVD provokacija irgi sužlugo. Partizanas Stasys Žickus-*Trimitas*, kaip minėta, sąžiningai partizanavo ir žuvo mūšyje kaip partizanas 1947 metais. Tais pačiais 1947 m. panašiai kompromituoti planuota ir kitą to būrio partizaną Juozą Steponavičių, kuris prieš partizanavimą irgi buvo NKVD užverbuotas slaptuoju informatoriumi slapyvardžiu *Kiseliov*. Nors šios NKVD provokacijos nepasiekė tikslo, tačiau kėlė partizanų būriuose tam tikrą nerimą, sumaištį, tarpusavio nepasitikėjimą, vertė juos savo energiją nukreipti ne į priešą, o aiškintis tarpusavio santykius.

Suimtųjų „išvadavimas“. Kita emgėbistų naudota provokacija – suimtųjų partizanų ar jų ryšininkų „išvadavimas“, vadinamoji „operatyvinė kombinacija“. Kai suimtas, net ir kankinamas, neišduoda emgėbistams reikalingų žinių, nors manoma, kad jis tokių turi, tada inscenizuojamas tokio asmens gabenimas (kažkur). Pakeliui kiti emgėbistai, persirengę partizanų uniformomis, juos užpuola, „iššauoda“ sargybą, „išvaduoja“ kalinį, veda si į „partizanų bunkerį“, ten jį jau tardo „partizanai“.

⁸⁶ Povilo Lušo-*Rolando* Gedimino būrio štabo dienoraštis (nuo įsikūrimo dienos – 1947 03 11), rašytas Jono Bajorino-*Aido*. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 3), l. 317–328.

Tokių „kombinacijų“ itin padažnėjo, baigiantis laisvės kovoms, kai vis dažniau pavykdavo dalį suimtų rezistentų užverbuoti ir paversti agentais smogikais. 1952 m. tokia Šiaulių agentų smogikų, apsimitusių partizanais, grupė, vadovaujama buvusio Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės partizano K. Našliūno – MGB agento smogiko *Katino*, įvykdė per 30 tokių „kombinacijų“⁸⁷. Šiluvos regione žinomi bent 3 tokie „išvadavimo“ atvejai. Kaip tai buvo daroma, prisimena „išvadavimą“ patyrusi Vaclovo Daukanto būrio partizanė Petronėlė Banytė-Daukantienė-Baranauskienė:

„Išėjau iš būrio 1951 m. ir kurį laiką slėpiausi Šienlaukio kaime pas tos apylinkės pirmininką Vaicekauską. Čia buvau išduota, suimta ir įkalinta Šiaulių kalėjime, kur teko išgyventi pačias baisiausias valandas: nežinojau, kada rytas ir kada vakaras. Uždarė į vienutę: nei lango, nei narų, tik pelų čiuzinys ir tokia pat pagalvė. Emgėbistai vis reikalavo iš manęs žinių apie partizanų slaptavietes. Vieną vakarą, jau temstant, išvedė mane į kiemą, įlaipino į sunkvežimį ir, susukę į brezentinę palapinę, paguldė ant grindų, aplink susėdo kareiviai. Vežė Kelmės link. Kiek pavažiavus, mašina pradėjo gesti, o paskui ir visai sustojo. Kareiviai pradėjo vaikščioti aplink mašiną, kažką kalti. Jų vyresnysis kažką jiems šaukė, barėsi. Aš rusiškai nesupratau, tik – jų keiksmus... Kareiviai vis kažką kalė ir kalė, kol visai sutemo. Tada vieni iš jų su vyresniuoju, nuėję toliau nuo plento, susikūrė laužą. Esantys prie laužo po kurio laiko ėmė kažką šaukti mane saugantiems. Šie išvyniojo mane iš palapinės, liepė lipti iš mašinos ir nuvedė prie laužo. Ten surišo man kojas balta virve, o kareiviai prie mašinos vis dar kažką kalė. Aš buvau visai nusilpusi ir nesuvokiau, kas čia vyksta. Kiek laiko sėdėjome prie laužo, neprisimenu. Tik staiga kilo smarkus šaudymas, žiūriu – šalia manęs buvęs kareivių vyresnysis pargriuvo visas apsipylęs kraujais, kiti kareiviai irgi išvirto. Tuo metu prie manęs prišoko 2 ginkluoti vyrai, liepė stotis, bet aš surištomis kojomis to padaryti negalėjau. Tada vienas iš jų perpjovė virvę ir, pasivedęs kelis žingsnius, prabilo kitam: „Ką čia su ja terliotis...“ Tas kitas atsiliepė: „Na, parsiveskim į vietą, išsiaiškinsim, kas čia per paukštis.“ Paskui, kiek sugrižęs, nuėmė nuo „nušauto“ kareivių vyresniojo planšetę: „Pamatysim, kas čia, kaip ir kur važiavo, ką vežė, gal važiavai parodyti išduotą bunkerį?“

Vedė per visokius brūzgynus, ragino vis greičiau eiti, galiausiai atvedė prie kažkokio bunkerio. Atidengė dangtį, liepė lipti vidun. Ten, žiūriu, dar vienas (ketvirtas), jų vadas. Šis tuoj pradėjo bartis, kam jie čia susišaudė: „Jūs užteršėte paskutinį ramų mūsų kampelių!“ Tuojuo pradėjo mane tardyti: kas tokia, iš kur, iš kokio dalinio? Iš paimtos planšetės ištraukė mano bylą, ėmė skaityti. Sako: joje nieko nėra parašyta. Aš atsakiau, kad viskas, ką žinau, yra byloje. „O kas daugiau?“ Tada aš jam sakau: „Jei esi partizanas, tai žinai, kad pagal duotą priesaiką nepažįstamam žmogui nevalia nieko sakyti.“ Tada pradėjo su manimi kiek švelniau kalbėti. Iš kažkur atsiradusi moteris atnešė man valgyti – avienos su bulvėmis ir obuolių. Bet aš negalvojau valgyti. Atsikandusi vieną kąsnį, padėjau atgal, nes negalėjau nuryti. Tada jie pradėjo šnekėtis, kur mane dėti. Vadas atsakė: „Darykite, ką norite.“ Vienas sako: „Geriau būtų pakarti“, kitas pasiūlė nušauti: šūvio čia

⁸⁷ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, p. 69.

niekas neišgirs. Man jau vienodai atrodė: buvau išvarginta ankstesnio tardymo, o čia dar šio įvykio sukrėsta. Man užrišo akis kažkokiu šaliku ir ištempė į viršų. Vienas sako: „Vesk toliau už tų eglaičių...“, kitas paprieštaravo: „Palikim, aš noriu su ja asmeniškai nueiti į tuos kraštus, pasiklausti, kas ji ir ką ji ten yra pridariusi.“

Vėl įtempė į tą patį bunkerį. Bet tada jau nieko neklausinėjo, tik vis žiūrėjo į laikrodį [matyt, laukė sutartos komandos operacijai atšaukti – A. V.]. Po kurio laiko sako: „Dabar jau galime eiti.“ Man vėl užrišo akis, išlaipino į viršų. Bet aš taip buvau nusilpusi, kad vos vilkau kojas. Mane vedė dviese už parankių. Kiek paėjus, vėl staiga kilo šaudymas, pakilo raketos. Kažkur dingo mano palydovai, o prie manęs pribėgę 2 kareiviai nuplėšė nuo akių raištį. Aš, raketos šviesos apakinta, tapau dar labiau bejėgė. Be to, šautuvų buožėmis jie pradėjo mane mušti: „A, tai ta pati... Vakar per tavo nušovė mūsų karininką su kareiviais!“ Buvau vėl įlaipinta į mašiną ir vėl nuvežta į Šiaulius, į saugumą... Pradėjau susivokti, jog čia kažkas ne taip. Džiaugiausi nieko nepasakiusi...⁸⁸

Panašią provokaciją Tytuvėnų rajono emgėbistai apie 1951 m. pritaikė partizanų Antano ir Juozo Budginų seseriai Janinai Budginaitei, neišgavę iš jos žinių apie brolių dislokavimosi vietas. J. Budginaitė prisimena: „Negavę iš manęs norimų žinių apie brolius, sako, vešime į Šiaulius. Išvažiavome naktį paprastu vežimu su kelių sribų apsauga. Važiuojant per vieną mišką, staiga iš pakelės krūmų iššoko 4 ginkluoti vyrai ir moteris šaukdami: „Stoj! Mes Šiaulių garnizonas!“ ir puolė mūsų vežimą. Čiupo išsigandusius sribus už apykaklių, atėmė iš jų ginklus, užlaužė jiems rankas, šie ėmė šaukti: „Jėzus, Marija!“ Aš pamaniau, kad mane perima partizanai. Nusivarė į stovyklą, paskaitė iš sribų atimtą mano bylą, paskui klausia: „O kaip tu čia su sribais dirbi? Kur tavo broliai partizanai, ar turi su jais ryšį? Kaip mums su jais susisiekti, gal tu šnipė? Daug dabar tokių dirba priešui.“ Grasinu sušaudyti kaip sribų bendrininkę. Liepė kalbėti poteries, pasakyti 5 bažnyčios įsakymus, juos vardydama suklydau. Tada vienas jų sako: „Matai, mes vyrai, ir tai melstis neužmiršome.“ Aš tada pamaniau, gal čia tikrai partizanai, bet kilo įtarimas, kad nė vieno nepažįstu. Nieko iš manęs neišgavę, paleido, prigrasinę niekam apie tai neprasitarti...⁸⁹

Moteris vis dėlto gelbėjo jų intuicija, o Alberto Stoškaus-*Dainoto* būrio svarbus ryšininkas Marijonas Starkus (g. 1929 m.) patikėjo panašiu „išvadavimu“. Apie Starkaus ryšius su partizanais MGB sužinojo tardant suimtą partizanų vadą A. Stoškų, taip pat radus Martinaičių miške (Dotnuvos vlsč.), specialiai įrengtoje slėptuvėje, žuvusio partizano Stasio Satkaus-*Vytenio* dokumentus, tarp jų – ir 10-ies ryšininkų ir rėmėjų slapyvardžių sąrašą, jame 3-u numeriu įrašytas ryšininkas *Pulkininkas*. Emgėbistus suintrigavo ir rastas tarp 1952 m. gegužės 18 d. Sandrausiškės miške žuvusios Antano Budgino-*Žvainio* grupės partizanų dokumentų laiškas *Rūstemui* (Feliksui Kokštai), pasirašytas *Jurgino* slapyvardžiu. Per Stoškaus ir Jono Mackevičiaus tardymus MGB išsiaiškino, jog *Pulkininkas* – tai Žaiginio apylinkės Saugų kaimo gyventojas M. Starkus. Sulaikytas jis

⁸⁸ Petronėlės Banytės-Daukantiėnės-Baranauskienės prisiminimai, be datos (apie 1991 m.; autoriaus archyvas). Grįžusi po 10 m. lagerio, P. Banytė netoli savo darbovietės atpažino šiuos 3 saugumiečius – jos „išvadotojus“, tarp jų ir bunkeryje vaizdavusį „partizanų vadą“.

⁸⁹ Janinos Budginaitės-Lukauskienės (g. 1931) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 05 11 Vilniuje.

prisipažino, kad nuo 1947 m. esąs partizanų ryšininkas *Pulkininko* slapyvardžiu, bet platesnių parodymų nedavė. Todėl 1952 m. gruodžio 10 d. buvo suimtas ir per kameros agentą aktyviai provokuotas. Starkus agentui prasitarė apie savo plačius ryšius su partizanais, bet iškviestas pas tardytoją vėl nieko daugiau reikšmingo nepasakė. Tada emgėbistai ėmėsi prieš jį jau minėtos „suimtųjų išvadavimo“ provokacijos. Patekęs pas tariamus partizanus – agentus smogikus, Starkus patikėjo, kad yra „išvaduotas“, ir ne tik žodžiu, bet ir raštu nurodė, jog, dirbdamas Šiluvos girininkijoje, nuo 1947 m. buvo partizanų vadų Viktoro Bakanausko-*Sauliaus*, vėliau – Stasio Satkaus-*Marūno*, Alberto Stoškaus-*Dainoto*, Kazio Šniukštos-*Aro* ryšininkas slapyvardžiais *Pulkininkas*, *Komendantas*, *Jurginas*. Nešiojo partizanų paketus, pirkto pagal receptus Šiluvos vaistinėje partizanams vaistus, rinko žinias apie kareivių ir sribų judėjimą, nešė partizanams į Žaiginio mišką maistą, rengė to miško 9, 13 ir 17 kvartaluose partizanų būrių susitikimus: 1951 m. pavasarį į susitikimą su A. Stoškumi, I. Vilimaite atvedė į Žaiginio mišką Prisikėlimo apygardos vadą Povilą Morkūną-*Rimantą*, Maironio rinktinės vadą Vytautą Sankauską-*Daukantą* ir juos lydėjusius partizanus Antaną Vaštaką ir *Tarutį*, gaudavo iš partizanų laikraštį „Laisvės varpą“. Nurodė kai kuriuos ryšininkus, rėmėjus, partizanų ginklų slaptavietę, net prisipažino esąs apdovanotas partizanų medaliu ir kur tas dokumentas slepiamas.

Paskui buvo inscenuotas legendinės partizanų grupės, „išvadavusios“ M. Starkų, „sunaikinimas“. Starkus vėl atsidūrė jau oficialių emgėbistų rankose. Todėl jam neliko kitos išeities, kaip tik patvirtinti MGB tardytojui tai, ką buvo pasakęs ir parašęs agentams smogikams. Pagal šiuos Starkaus duomenis MGB 1952 m. gruodžio 25 d. aptiko Žaiginio miške partizanų ginklų slėptuvę, joje – 51 mm minosvaidį (užsienio gamybos), karabiną, rankinę granatą, medžioklinį dvivamzdį šautuvą, 2 dėžes šovinių (180 stambaus kalibro), 1 dėžę šautuvo šovinių (328 šoviniai) ir 3 kg tolo, o 1953 m. sausio 5 d. iškasė ir butelį su M. Starkaus-*Jurgino* apdovanojimo dokumentu: „Pranešu, kad, broli, esate apdovanotas medaliu. Jį atsiimsi, kai Lietuva bus laisva. Pasirašė *Daukantas* [Vytautas Sankauskas – A. V.]“. Sovietų Karo tribunolas M. Starkų 1953 m. vasario 3 d. nuteisė 25 metams lagerių, daiktinius įrodymus, taip pat ir apdovanojimo dokumentą sudegino, turtą konfiskavo. 1956 m. bausmę sumažino iki 10 metų; kalėjo Irkutsko srities Bratsko rajono lageriuose⁹⁰. Grįžęs iš lagerių, gyveno Alytuje.

7. Partizanų palaikų niekinimai ir prekiavimas jais

Žuvusių partizanų kūnai būdavo atgabenami į Šiluvos miestelį ir turgaus aikštės rytinėje dalyje, prie ažuoliuko ir kelio, vedančio į Zbaro kaimą, arba prie tualetu suguldomi eilėmis ar šiaip numetami šalia liūdnei pagarsėjusio Judeliavičiaus sandėlio⁹¹. Bo-

⁹⁰ LSSR saugumo ministro pavaduotojo A. Gavrilovo pranešimas-suvestinė SSRS MVD Tardymo dalies viršininko pavaduotojui Fedotovui apie Marijono Starkaus, Vinco, tardymo eiga, 1953 02 02. – LYA, f. K-1, ap. 10, b. 149, l. 116, 231; LYA, f. K-1, Marijono Starkaus b./b. 322646/3.

⁹¹ Virbickienė, pamačiusi Šiluvos turgavietėje numestą savo sūnaus partizano Petro Virbicko lavoną, reginio sukrėsta, užėjo į šalia esančią bažnyčią ir čia taip garsiai ir gailiai pravirko, kad visi bažnyčioje buvę žmonės puolė ją raminti (Teklės Virvilaitės-Ročenienės (g. 1926) prisiminimai, autoriaus užrašyti 2017 11 11 Kaune).

1949 06 05 Palapišės miške žuvusių Vaclovo Daukanto būrio partizanų Felikso Mockaus-*Pirato* (dešinėje) ir Stasio Griniaus-*Dragūno* kūnai, enkavėdistų išniekinti Šiluvoje
(Iš LYA fondu)

leslovo Ročo žiniomis, 4 ar 5 žuvusių partizanų kūnai buvo sumesti į viešąjį Šiluvos turgavietės tualetą⁹². Žmonės iš pradžių ėjo ir žiūrėjo. Tuo siekta ne tik įbauginti visuomenę, bet ir nustatyti, kas ateina atpažinti ir apraudoti žuvusiųjų, kad galėtų išaiškinti žuvusiųjų tapatybę, jų artimuosius, kuriuos vėliau galėtų represuoti. Pirmą kartą čia buvo numesti 1945 m. birželį 1 žuvusio partizano (pavardė nenustatyta) ir ūkininko Antano Križanausko iš Girinaičių kaimo kūnai.

Žuvo jie tokiomis aplinkybėmis. Šiluvos enkavėdistai, gavę iš savo agento žinių, kad pas A. Križanauską Girinaičių kaime turi ateiti partizanai, 1945 m. birželio 19 d. naktį 15 kareivių grupė apsupo šio valstiečio namą ir paliko pasalą. Antrą valandą nakties prie Križanausko namo priėjo 4 ginkluoti partizanai. Pasaloje gulintys kareiviai suriko: „Stoj! Kas eina?“ Atsakydami partizanai apmėtė kareivius granatomis ir sužeidė vyresnįjį seržantą Miniakovą. Susišaudžius žuvo 1 partizanas (pavardė nenustatyta) ir pats sodybos savininkas A. Križanauskas⁹³. Buvusios partizanų ryšininkės Stefanijos Valatkienės-*Draugelkos* liudijimu, „Šiluvos gatvėje numestus žuvusių partizanų, nukankintų kalinių kūnus artimieji iš stribų kartais išpirkdavo už 500 rb ir, paslapčiomis nunešę, palaidodavo Šiluvos senuose kapeliuose... Sandėlio kieme buvusius miestelėnų rūsius irgi primesdavo partizanų kūnų. Tos moterys, kurios tai matė, jau išmirusios.“⁹⁴

Žmonėms piktinantis šiuo barbarišku, nukautų partizanų kūnus nuo 1948 m. imta numesti ne gatvėje, o MGB būstinės (buvusio žydės gydytojos Tišos Šteinaitės namo)

⁹² Boleslovo Ročo užrašai, 2014 m. (Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvas).

⁹³ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 220.

⁹⁴ Striužas, V. Čia mano miškai, čia mano vyrai, 2015, www.alkas.lt

LKP(b) Raseinių apskrities komiteto
pirmasis sekretorius 1945 metais Antanas Zaicas
(Iš Ivano Jeleckicho knygos „Atpildas“, 1978)

kieme Bukotos gatvėje. Ten žmonės paprastai žiūrėti nukautųjų neidavo⁹⁵. Kaip atrodė čia niekinami partizanų kūnai, prisiminė Ona Svetikaitė: „... Šiluvos bažnyčioje, prie Ligonių Sveikatos yra tokia niša, kur buvo įdėtas paprastas stiklas. Priėjau prie to langelio, meldžiuosi, stebiu MGB būstinės kiemą ir matau: guli basi, vienais baltais apatiniais 4 vyrai, viršutiniai drabužiai nuimti... Priėjau prie išniekintų vyrų, bandau atpažinti, bet niekaip negaliu. Veidai visų ištinę, kiekvienam po galva akmuo pakištas...“⁹⁶ Tai buvo Vaclovo Daukanto-Ryto partizanai: Jonas Baltkojis-Žaibas, Petras Banys-Klajūnas, Bronius Paprecakis-Jaunutis, Antanas Kontvainis-Žemaitis, žuvę Pumpurų miške 1949 m. spalio 4 dieną.

Iš nukautų partizanų tyčiojosi ne tik degradavę enkavedistai, sribai, bet ir aukštesni jų šulai. 1945 m. gegužės 9 d. (sovietų pergalės prieš Vokietiją dieną) LKP(b) Raseinių apskrities komiteto pirmasis sekretorius Antanas Zaicas, užsilipęs Raseiniuose turgaus aikštėje ant nužudytų 14 vyrų ir moterų nuogų lavonų, juos trypė kojomis. Bet sužinojęs, kad į Raseinius atžygiuoja iš fronto grįžtanti sovietinė Lietuviškoji divizija, liepė skubiai lavonus paslėpti. Tą pačią dieną Pergalės proga surengtame Raseiniuose „baliuje“ pasigėręs Zaicas apie tai pasigyrė vienam iš Lietuviškosios divizijos karininkui rusui. Šis pasipiktinęs griebėsi suomiško peilio: „Ach tu, šunsnuki, mes nušautų vokiečių kareivių lavonus laidojome, o tu savo žmones kojomis trypi!“⁹⁷

Sičevų, aniulių, kairių, spraunių, zaicų ir kitų atvejai tuo metu Lietuvoje iš esmės buvo tipiški. Kompartija, siekdama diktatūros ir okupacijos įtvirtinimo, savo nešvariems

⁹⁵ Vytauto Leskausko prisiminimai (1995 08 22).

⁹⁶ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006, p. 277–278.

⁹⁷ Stasio Valatkos (g. 1902) iš Roglaičių prisiminimai, autoriaus užrašyti 1990 11 01. A. Zaicas (g. 1909), buvęs batišuvys, 1940–1941 m. Raseinių milicininkas, apskrities KP instruktorius, vokiečių okupacijos metais – sovietų diversantas, veikęs Kazėnų miškuose slapyvardžiu *Ežerskis*, grupės vadovas (*MTLE*, t. 3, p. 835); Zizas, R. Min. veik., p. 93, 118). K. Ambrozaitis jį asmeniškai pažinojo prieš karą – kaip „menkos kvalifikacijos bemokslį batišuvį, turėjusį Raseiniuose mažą dirbtuvėlę namo rūsyje“ (žr.: Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, p. 105). „Batišuviškos“ A. Zaico pažiūros buvusios ir į kitus dalykus: atėjęs prie Šiluvos koplyčios, jis sakęs savo palydai: „Geras čia būtų elevatorius.“ (Stasio Valatkos iš Roglaičių liudijimas autoriui, 1990.)

darbams atlikti iš pradžių sąmoningai rinkosi mažaraščius ir moraliai degradavusius asmenis. Nepelnytai pakelti į aukštas valstybines pareigas, jie uoliai vykdė bet kuriuos vadovybės paliepiamus, o demonstruodami vietos gyventojams iš sovietų gautą neribotą valdžią, siekė kompensuoti savo asmens nevisavertiškumą. Tokie asmenys iš tiesų labiausiai tiko okupuotiems kraštams sovietizuoti, kai visur reikėjo skleisti savi-valę, prievartą ir baimę. Apie šią stalinizmo kadrų politiką pačioje Sovietijoje išsamiai rašė Nikita Petrovas knygoje „Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakymus“ (leidykla „Briedis“, 2014).

*Svetimi, kad ir kas jie būtų, ateina ir išeina,
o visuomet liekame tik mes su savo garbe arba gėda.⁹⁸*

Kaimynas Liubartas, 1949 10 20

8. Agentūrinė MGB veikla Šiluvos regione

MGB agentūra – grėsmingas sovietinių represijų įrankis. Informaciją atėjūnams, kad šie kuo operatyviau susidorotų su okupacijos priešininkais ir sovietizuotų Lietuvą, teikė vietiniai žmonės, gerai žinoję padėtį vietose. Tai ne tik vietiniai komunistai, komjaunuoliai, bet ir nemažai NKVD/MGB agentų, slaptųjų informatorių⁹⁹. Šnipinėjimas buvo plačiai išplitęs: agentų MGB rasdavo net tremtinių ešelonuose¹⁰⁰. Tai nebuvo vien tik paprasta psichologinė ar dorinio nuopuolio problema. Daugeliui šis žingsnis buvo sunkus priverstinis apsisprendimas, dažnai priimtas, norint išvengti sunkių ateities kančių pačiam verbuojamajam ar jo artimiesiems¹⁰¹. Todėl terminas *agentas* 1944–1953 m. nebuvo vienareikšmė sąvoka. Ji turėjo bent 3 reikšmes: 1) pasižadėjimas būti agentu kaip specialus būdas ištrukti iš priešo nelaisvės; 2) būdas sąmoningai talkinti priešui ir 3) būdas ieškoti „vidurio kelio“, žaisti „dvigubą žaidimą“ – teikti priešui bendro pobūdžio arba melagingas žinias, siekiant išvengti gresiamų represijų už dalyvavimą rezistencijoje ir nepakenkti laisvės kovotojams.

Agentų ir slaptųjų informatorių skaičius Šiluvos valsčiuje. Agentūros verbavimas Šiluvos regione prasidėjo jau 1944 m. rugpjūtį, vos tik sovietai įžengė į Lietuvą. To pirmiau-

⁹⁸ Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*, Vilnius: Aidai, 1997, p. 184.

⁹⁹ Remiantis išlikusia buvusio KGB dokumentine medžiaga, 1940–1991 m. slapta bendradarbiavo su LSSR MGB/KGB apie 118 000, N. Gaškaitė-Žemaitienė nurodo 115 000 asmenų (2011 05 10 BNS pranešimas spaudai).

¹⁰⁰ LSSR MGB 6-o skyriaus vyr. ltn. Andrejevas 1948 02 raportavo MGB „A“ skyriaus viršininkui Grišinui, kad 1948 01 30 MVD konvojaus dalinio viršininkas mjr. Uvarovas jam pranešė, jog Šiluvos vlsč., Pagojų k., po Lauraitienės namu esąs partizanų bunkeris ir kad tiems partizanams vadovauja minėtos moters sūnus Lauraitis, vokiečių okupacijos metais tarnavęs Tauragės policijoje. Apie tai mjr. Uvarovas sužinojęs iš Vilniaus geležinkelio stoties konvojaus viršininko kpt. Šapcovo, lydinčio specialų ešeloną su partizanų šeimomis į Tomsko sritį (LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 13).

¹⁰¹ Rezistencijos tyrinėtojos N. Gaškaitės-Žemaitienės žiniomis, ketvirtadalis agentų buvo užverbuoti prievarta. – Žemaitienė, N. MGB-KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje, genocid.lt/Leidyba/2/nijole=2.htm; Šiluvos atveju – daugiau kaip pusė.

sia ėmėsi sovietų armijos kontržvalgybininkai iš komandos „Smerš“ (*smiert špionam* – mirtis šnipams), kurių svarbiausias tikslas buvo išvalyti „priešišką elementą“ iš Raudonosios armijos užnugario. Jų represijos pirmiausia buvo nukreiptos į 1941 m. sukilimo dalyvius, vokiečių okupacijos metais dirbusius savivaldybėje, policijoje ar pagalbinėje policijoje. Sovietai juos laikė aktyviais patriotais, jau praktiškai pasireikšusiais prieš sovietus 1941 m., kariškai šiek tiek pasirengusiais ir dėl to – potencialiai pavojingesniais. Jie pirmieji buvo areštuojami ir kalinami. Iš 1941 m. sukilėlių, kurie 1944 m. nepasitraukė į Vakarų ir neišėjo į miškus partizanauti, nedelsiant buvo areštuoti: Juozas Mažeika (suimtas 1944 m. rugpjūčio 23 d. ir tų pačių metų gruodžio 12 d. žuvo Lukiškių kalėjime), Juozas Kušleika (1944 m. rugsėjo 22 d.), Pranas Barakauskas (1944 m. rugsėjo 2 d.), Stasys Bivainis (1944 m. rugsėjo 30 d., žuvo lageryje 1947 m. balandžio 4 d.), Feliksas Petrauskas (1944 m. rugpjūčio 23 d.), Petras Žickis (1944 m. rugpjūčio 24 d.), broliai Antanas ir Petras Ceinoriai ir kt. Kai kurie iš jų mainais į laisvę vėliau buvo verbuojami kitiems šio „tipo“ asmenims nustatyti ir suimti. Iš jų – Vaclovas Brazauskas iš Vaikštaičių kaimo; suimtas kaip 1941 m. Žalakių kaimo sukilėlių grupės vadas, šių „kompromituojančių faktų“ pagrindu 1948 m. užverbuotas slapyvardžiu *Zingeris* ir pasiūstas į Klaipėdą nustatyti, kur gyvena kitas 1941 m. sukilimo dalyvis Vladas Plokštys (1958 m. lapkričio 21 d. sovietų nuteistas mirties bausme)¹⁰².

Tačiau sukurti kiek platesnio ir veiksmingesnio agentūrinio tinklo, bent iki 1944 m. gruodžio mėnesio Šiluvos NKVD ir NKGB dar nebuvo spėję. Dėl to VKP(b) Raseinių komiteto sekretoriaus pavaduotojas minėtame 1944 m. gruodžio mėnesio rašte Antanui Sniečkui kaltino Šiluvos NKGB viršininką Muravjovą ir NKVD viršininką Veriną „nepatyrimu ir nemokšišku“: „Vyresniajam operatyvininkui Ivanovui karinės operacijos metu susišaudžius su partizanais, nemokšiška metant granatą, sunkiai sužeistas NKGB viršininkas Muravjovas, kuris išėjo iš rikiuotės 3 mėnesiams, o gal ir visam laikui ir dabar guli Radviliškio ligoninėje.“¹⁰³ Šiluvos enkavėdistams pagelbėti tų metų pabaigoje kompartija atsiuntė šioje srityje jau patyrusį NKVD saugumo plk. Jakovą Sincyną. Bet ir šiam ne ką geriau sekėsi: Šiluvos NKVD skyriui iki 1945 m. rugpjūčio mėnesio pavyko užverbuoti tik 4 informatorius. Tai buvo mažiausias informatorių skaičius ano meto Raseinių apskrities NKVD skyriuose¹⁰⁴. Tačiau po kelių mėnesių, LKP(b) apskrities komitetui toliau barant enkavėdistus už pasyvumą, šie aktyvino savo veiklą ir 1945 m. spalio mėnesį Šiluvos NKVD operatyvininkas Cholodilnikas jau raportavo užverbavęs 3 agentus ir 10 slaptųjų informatorių¹⁰⁵. Visi Raseinių apskrities NKVD skyriai (jų būta 12) 1945 m. balandžio 13 d. turėjo 5 rezidentus, 34 agentus maršrutininkus, 25 vidaus agentus, 287 informatorius¹⁰⁶, o 1946 m. agentūros skaičių padvigubino.

¹⁰² LYA, f. K-1, Antano Ambrozaičio-Vlado Plokščio sekimo byla (1948–1959) Nr. 5289, l. 356–357.

¹⁰³ LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 94.

¹⁰⁴ LYA, f. 3, ap. 19, b. 114, l. 20.

¹⁰⁵ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 123.

¹⁰⁶ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 87.

Agentūros struktūra ir skaičius Raseinių apskrityje 1946 m. rugsėjo 25 d.

Valsčius	Rezidentai	Vidaus agentai	Agentai maršrutininkai	Slaptieji informatoriai
1. Betygalos vlsč.	–	2	2	40
2. Girkalnio	–	–	1	52
3. Jurbarko	–	1	1	45
4. Kelmės	–	–	1	32
5. Kražių	–	–	2	29
6. Nemakščių	–	–	1	29
7. Raseinių	–	–	–	22
8. Raudonės	–	1	2	28
9. Šimkaičių	–	1	–	26
10. Tytuvėnų	–	–	–	26
11. Šiluvos	–	–	–	75
12. Viduklės	–	–	1	23
Iš viso	2	2	11	405 ¹⁰⁷ .

Tačiau, kaip rodo ši statistika, visa agentūra, taip pat ir Šiluvos valsčiaus, iš esmės susidėjo iš slaptųjų informatorių – žemiausios grandies šnipų. Dažniausiai tai būdavo suimti partizanų ryšininkai, rėmėjai arba kuri nors sovietinį „įstatymą“ pažeidę asmenys, kurie mainais į laisvę ar dėl kitų priežasčių sutikdavo teikti žinių apie prasidėjusio ginčluoto pasipriešinimo dalyvius ir jų rėmėjus. 1947 m. šis agentūros skaičius apskrityje padidėjo iki 449¹⁰⁸. Šiluvos NKVD/MGB skyriuje išliko tas pats 75 slaptųjų informatorių skaičius, be to, mažai veiksmingas. Su jais „dirbė“ 2 to skyriaus operatyviniai darbuotojai, neturėdami rezidentų, fiziškai nepajėgė palaikyti nuolatinių ryšių, nepajėgė jų atinkamai nukreipti, kontroliuoti, sekti, raginti. Be to, šis agentūros tinklas, pačių enkavėdistų pripažinimu, „užterštas balastu ir neišvalytas nuo dvigubą žaidimą žaidžiančių“. Jis neturįs tiesioginio priėjimo prie partizanų ir neteikia operatyviniu požiūriu svarbios informacijos. Be to, Šiluvos MGB skyrius neturėjo nė vieno vidaus agento, priklausančio veiksmingiausiai agentų kategorijai. Nedidelis agentūros rezultatyvumas buvo ir visoje Raseinių apskrityje: iš 507 agentūriniam tinklui priklausančių asmenų 1948 m. žinių neteikė 252 asmenys, t. y. beveik 50%.¹⁰⁹

Vėliau Šiluvos MGB skyrius sumažino slaptųjų informatorių skaičių iki 27, bet užverbavo 7 agentus. Su jais 1949 m. jau dirbo 3 operatyvininkai: Šiluvos MGB skyriaus viršininkas A. Iljinas (3 agentai ir 3 informatoriai), vyresnysis operatyvininkas Zagarnovas (2 agentai ir 7 informatoriai), Prusakovas (2 agentai ir 17 informatorių). Tačiau iš šios

¹⁰⁷ LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 129.

¹⁰⁸ LYA, f. 3, ap. 19, b. 25, l. 12.

¹⁰⁹ Pranešimas apie Raseinių apskrities MGB agentūrinę operatyvinę veiklą 1948 01 01–10 01. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 267.

agentūros tiesioginį priėjimą prie partizanų būrių turėjo tik 2 agentai: Jonas Baltkojis-Petras ir Antanas Eitmanas-Aktyvistas, visi kiti sekė tik partizanų ryšininkus¹¹⁰. 1950 m. vasario 2 d. Šiluvos MGB skyrių inspektuodamas mjr. Černovas konstatavo, kad šis skyrius neturi nuolatinio ryšio su agentūra, agentus priima epizodiškai, su jais susitinka tik per karines operacijas krečiant sodybas¹¹¹. Tai esą didina agentų iššifravimo tikimybę. Ragino susitikimams su agentais panaudoti Šiluvos VK patalpas, rezidentais verbuoti Šiluvos valsčiaus VK Žemės skyriaus inspektorius, Šiluvos paštininką¹¹².

Verbavimo būdai. Emgėbistai, nevaržomi jokių teisės ir moralės normų, turėjo savo žinioje daugybę rafinuotų prievartos priemonių, kad ir dorą žmogų, bet nepakeliantį kankinimų ir kitokio smurto, priverstų susidėti su šetonu. Apie tai, kaip kai kurie rezistentai tapdavo tų pačių rezistentų priešais, mūsų istoriografijoje yra daug rašyta. Čia paminėsiu, kaip šie įprasti MGB verbavimo būdai buvo taikomi Šiluvos regiono žmonių atžvilgiu. Sulaikius partizaną, ryšininką ar šiaip asmenį, turintį ar galintį turėti kokių nors ryšių su rezidentais, emgėbistas siūlo prisipažinti ir tuo palengvinti savo atsakomybę. Jei asmuo atvirai papasakoja apie savo rezistencinę veiklą, tada jam siūloma „išpirkti kaltę“ – tapti MGB agentu arba slaptuoju informatoriumi: padėti išaiškinti kitus partizanų ryšininkus, nurodyti konkrečių partizanų ar jų būrių stovyklavietes ar bunkerius, žodžiu, padėti kareiviams sunaikinti išduotus partizanus. Jei po tokio prisipažinimo asmuo nesutinka būti verbuojamas, tada tardytojas sako, jog jam bus keliami baudžiamoji byla už tą veiklą, dėl kurios jis jau prisipažino, ir jo laukia 10 ar 25 metų lagerių vergovė. Šitaip žmogus netenka galimybės trauktis: šiuo prisipažinimu jis jau objektyviai tapo MGB talkininku: pagal jo parodymus jau areštuoti jo nurodyti ryšininkai ar žuvo partizanai.

Ne visi galėjo būti tokios stiprios asmenybės, kaip žaiginiškis mokytojas Povilas Dapkus, ir todėl dažnai palūždavo atsidūrę prieš šį tragišką pasirinkimą. Atsisakyti bendradarbiauti su MGB pirmaisiais pokario metais, pasak Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės, buvo tolygu žūčiai: „Jei nenori mums padėti, esi liaudies priešas – tvirtino enkavėdistai.“¹¹³ Tokie atsisakymai Šiluvos regione dažniausiai būdavo baudžiami įkalinimu, ūkio konfiskavimu. Štai 1945 m. Šiluvos valsčiaus Pyragių kaimo Tarybos pirmininkas (seniūnas) Vladas Vaišvila, atsisakęs būti informatoriumi, tuoj pat buvo atleistas iš darbo, suimtas ir, sufabrikavus kaltinimą, pasmerktas 10 metų lagerio. 1946 m. lapkričio 23 d. Šiluvos emgėbistas G. Perekriostovas, sužinojęs iš Apolonijos Radzevičiūtės, kad Kazys Morkū-

¹¹⁰ Tuo metu (1949 m.) visoje Lietuvoje rezistencinį sąjūdį sekė 26 400 MGB agentų (*Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994, p. 250), o 1951 m., N. Gaškaitės-Žemaitienės žiniomis – 27 700 agentų ir slaptųjų informatorių (Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 303). Esant tokiai atvirų ir slaptų persekiotojų armijai, laisvės kovotojai, rodos, turėjo neišsilaikyti nė mėnesio. Bet ir pasibaigus ginkluotai rezistencijai seklių persekiotojų skaičius tebeaugo: 1982–1984 m. Lietuvos KGB archyve būta 48 330 agentų asmeninių bylų (Medelis, L. V. Be vienos eilutės nekrologe. – *Pozicija*, 2016, www.pozicija.org). Tai rodo, jog rezistencijos baimė visą laiką lydėjo okupacinį sovietų režimą, net ir pasibaigus ginkluotam pasipriešinimui. Laisvės kovų atmintis palaikė nuolat išsivadavimo kovai budinčius tautos įvaizdį.

¹¹¹ Šiluvos emgėbistai susitikinėdavo su savo agentūra Šiluvoje turgaus dieną, Raseiniuose, miškuose, per sodybų patikras, palaikė ryšį per slaptavietes – „pašto dėžutes“ (LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 3, l. 47–48).

¹¹² Mjr. Černovo raportas 2-N valdybos 2-o skyriaus viršininkui Figurinui apie tarnybinę komandiruotę į Raseinių apskrities MGB skyrių, 1950 01 18–02 01. – LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, t. 2, l. 95.

¹¹³ Gaškaitė, N. MGB agentūra pokario Lietuvoje. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, p. 249.

nas perdavė savo partizanaujančiam sūnui Povilui batus, planavo K. Morkūną užverbuoti su grasinimu: „Jei atsisakys, konfiskuoti ūkį.“¹¹⁴ Gundyta ir pažadais nutraukti kriminalinę baudžiamąją bylą, grąžinti nusavintą ūkį, atleisti brolių nuo karo prievolės sovietų armijoje ar surasti mieste gerai apmokamą valstybės tarnybą. Pagal agento *Bijūno* (Vytauto Ivinskio) pranešimą 1950 m. suimta Petra Grumuldį (g. 1918), Jono, iš Darataičių kaimo emgėbistai planavo užverbuoti ir įdiegti į Prisikėlimo apygardos štabą. Bet kai šis atsisakė duoti parodymus ir taip sužlugdė jų planą, buvo 1951 m. vasario 14 d. nuteistas 25 metams lagerių... 1946 m. lapkričio 25 d. Šiluvos emgėbistams verbuojant partizano Vlado Būdos brolių Valerijoną Būdą iš Girinaičių, žadėta jam „grąžinti ūkį ir atkurti teises“¹¹⁵. Nenurodytos pavardės Šiluvos miestelio gyventojai, sulaikyti už spekuliaciją (gal tai Michalina Gružaitė, Augusto?) ir ryšius su partizanais, enkavėdistai iškelė baudžiamąją bylą. Jai pažadėta: jei sutiks būti verbuojama ir padės nustatyti P. Morkūno bunkerio vietą ar jo ryšininkus, bus nutraukta prieš ją pradėta baudžiamoji byla, o jos brolis atleistas nuo karo prievolės sovietų armijoje¹¹⁶. Agentas ar slaptasis informatorius retai kada buvo savanoriškai apsisprendęs laisvės kovotojų priešas.

Šiluvos regione žinomi bent 6 agentai savanoriai, tokiais tapę dėl „simpatijos sovietų valdžiai ar lojalumo jai“. Tai: 1) Bardiškių kaimo gyventojas MGB agentas *Upelis*, gyvenęs Julijos Šimkienės name (tikroji pavardė nežinoma); 2) jo žmona; 3) Bronius Dičaitis, veikęs MGB agentūriniu slapyvardžiu *Raseiniai*¹¹⁷; 4) namų šeimininkė iš Šiluvos miestelio slapyvardžiu *Genė* (g. 1925, pavardė nenustatyta) P. Morkūnui-*Rimantui* sekti¹¹⁸; 5) Martynaičių kaimo (Grinkiškio apyl.) pradžios mokyklos mokytoja Elžbieta Kalvaitytė-*Mykolas*, padėjusi suimti partizanų skyriaus vadą A. Stoškų-*Dainotą*, ir 6) kolūkietė iš Saugų kaimo (Žaiginio apyl.) agentė *Marytė* (g. 1917), MGB agento *Saugai*, mirusio 1951 m. spalio 28 d., žmona (pavardė nenustatyta, jos name tuo metu gyveno partizano F. Kokštos sesuo Stefanija Kokštaitė). Agentei buvo pavesta sekti partizanų vadą S. Satkų-*Marūną*¹¹⁹. Tokiais agentais savanoriais kartais stebėdavosi ir patys emgėbistai. Raseinių apskrities MGB viršininkas, rašydamas minėtam agentui savanoriui B. Dičaičiui-*Raseiniai* charakteristiką, pabrėžė, kad agentu jis užverbuotas kaip sovietų valdžios simpatikas ir tai esąs

¹¹⁴ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 2), l. 59.

¹¹⁵ Ten pat, l. 59.

¹¹⁶ LYA, f. 15, b. 419/1, Tytuvėnų rajono MGB pranešimų knyga (1950), t. 1, l. 64.

¹¹⁷ B. Dičaitis (kitur – Digaitis, Dikaitis; g. 1928), Juliaus – vienas iš pavojingiausių MGB agentų, agentas maršrutininkas, išsilavinimas vidurinis, Raseinių gimnazijos mokytojas. Veikė Raseinių rajone, dirbo tarybinio ūkio skyriaus vedėju, zootechniku. 1948 m. priklausė LLA slapyvardžiu *Petras*, palaikė ryšį su Gintaro štabu, draugavo su ryšininke Ona Rimkutė-*Birutė* (f. 3, ap. 20, b. 79, l. 195). 1948 m. jam įdavus ir einant vedliu, kareiviai per Šiluvos MGB viršininko pavaduotojo G. Perekriostovo surengtą 1948 12 03 karinę operaciją Bedančių (Godlaukio) miške nukovė 20 partizanų, o 1950 09 27 jo išduoti Minėnų k. žuvo dar 2 partizanai, suimti keli partizanų ryšininkai. Dičaičiui pranešus, MGB 1948 m. nustatė, kad A. Pakarklio ryšininkai yra ir šio agento brolio žmona Petrė Dičaitienė, Bronė Rimkutė iš Šiluvos, jos sesuo O. Rimkutė-*Birutė*, jų brolis Rimkus, dirbantis Šiluvos laboratorijoje sanitaru. Žr.: LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 195; f. 3, ap. 35, b. 18, l. 323; f. 3, ap. 35, b. 18, l. 159; f. K-10, ap. 3 (ap. 15), b. 44, l. 124; f. K-1, ap. 61, kartoteka 38a; internetiniame KGB agentų sąrašė kgbveikla.lt reg. eil. Nr. 1110; Pocius, A. Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 117.

¹¹⁸ LYA, f. 15, b. 420/2-69-ZJ, l. 39–40.

¹¹⁹ LYA, f. 15, b. 419/22-69-ZJ (1951), l. 53.

labai retas atvejis¹²⁰. Tačiau ir iš šių 6 agentų savanorių, autoriaus žiniomis, pavojingai rezistencijos atžvilgiu veikė tik 3: B. Dičaitis-*Raseiniai*, E. Kalvaitytė-*Mykolas* ir *Upelis*.

Agentų vaidmuo didinat MGB karinių operacijų rezultatyvumą. Agentai buvo pavojingi tuo, kad gerokai prisidėjo prie okupanto represinių struktūrų kovos su partizanais sėkmės. Kariniai NKVD daliniai, ieškodami Šiluvos apylinkių sodybose ar miškuose partizanų stovyklaviečių ar gerai užmaskuotų bunkerių, labai retai kada juos užtikdavo. Kartais net ir turėdami patikimų žinių iš agentų, kad konkrečioje sodyboje yra partizanų bunkeris, jo nerasdavo. Kaip jau minėta, Šiluvos MGB skyrius, gavęs iš savo agento *Genio-Žąsies* (Vaclovas Lendzevičius iš Zopelskių k.) žinių, kad Akmenės kaimo Prano Lušo-Lukoševičiaus sodyboje yra bunkeris, 1950 m. vasario 15 d. darė toje sodyboje kruopščią kratą, bet jo, įrengto tvarte, nerado. Bunkerių kareiviai nerado ir 1946 m. Jono Junoko sodyboje (Plekaičių k.), 1948 m. – Juozo Ročo sodyboje Juškaičių kaime, 1951 m. – Stasio Abromavičiaus sodyboje Godlaukio kaime, nors tokios slaptavietės ten iš tiesų buvo. Bunkeriai dažniausiai būdavo aptinkami tik agentams padedant ir nurodant konkrečias jų vietas. Tokiais atvejais kareiviai ir sribai galėdavo slapta apsupti nedidelę vietovę, patogiai išsidėstyti ir kartais su nedidelėmis pajėgomis nukauti partizanus.

Be agentų pagalbos nesėkmėmis dažnai baigdavosi ir MGB karinės operacijos. Štai Tytuvėnų rajono MGB per 1950 m. gruodžio mėnesį organizavo prieš partizanus 2 karines operacijas, 22 kartus siuntė karines partizanų paieškos grupes, surengė 16 pasalų, bet be jokių rezultatų¹²¹.

Nuo karinių prie agentūrinių (čekistinių) operacijų. NKVD/MGB vadovybė, suvokusi agentų vaidmenį karinių operacijų rezultatyvumui didinti, jau nuo 1946 m. ragino savo skyrius pereiti prie masinio šnipinėjimo, o nuo 1948–1949 m. pirmumą kovoje su ginkluota rezistencija ėmė teikti ne karinėms, bet čekistinėms operacijoms. Imta vėl plėsti agentų ir informatorių tinklą, diegti į partizanų būrius vidaus agentus, verbuoti į nelaisvę paimtus partizanus, juos versti kokybiškai nauja agentų rūšimi – agentais smogikais.

Agentūros efektyvumo didėjimo tendencija. Tam reikšmės turėjo ir geopolitinė situacija: nuo 1949 m. pabaigos pasidarė aišku, jog Vakarai neateis Lietuvos rezistentams į pagalbą, o patiems partizanams ginklu nepavyks artimiausiu metu atkurti Nepriklausomos Lietuvos, svetimieji ilgam įsitvirtins Lietuvoje. Tai negalėjo nepaveikti dvasinės partizanų būsenos. Dėl to bendrąjį interesą – kovą dėl Lietuvos laisvės – palaipsniui ėmė persverti privatus asmeninio išlikimo interesas: vis dažniau suimti kovotojai, ryšininkai mainais į gyvybę ar laisvę rinkosi išdavystės kelią. Tokių Šiluvos regione nebuvo daug: agentais smogikais (pačiais pavojingiausiais agentais) tapo tik keletas, iš jų 3 – buvę partizanai: Juozas Valantinas-*Granitas*, A. Stoškaus ryšininkas Vladas Strumila (g. 1918) iš Kadilių kaimo MGB slapyvardžiu *Ažuolas*, taip pat buvęs A. Stoškaus rėmėjas (nuo 1947 m.), veikęs MGB slapyvardžiu *Žvirblis* (pavardė nenustatyta). 2 pastarieji 1952 m. liepos 11 d. dalyvavo operacijoje suimant partizanų vadą A. Stoškų-*Dainotą*. Iš kito krašto kilę, bet ir Šiluvos apylinkėse veikę agentai smogikai buvo: Leonas Juška-*Kariūnas*, Jonas Mackevičius-*Vygaudas*, Kazimieras Našliūnas-*Katinas* ir Juozas Šakmanas-*Kuisys*. Jų išdavysčių smūgiai rezistencijai buvo itin skaudūs.

¹²⁰ Pocius, A. Min. str., p. 117.

¹²¹ LYA, f. 15, b. 419/1, t. 1, l. 82.

Vidaus agento paieškos. Atskirai reikia paminėti MGB pastangas diegti vidaus agentus į P. Morkūno-*Drako* kuopą ir jai priklausančius partizanų būrius. Šie agentai buvo pavojingiausi, nes, įsilieję į partizanų gretas, galėjo atskleisti partizanų stovyklavietes, bunkerius, ryšio kanalus – sudaryti sąlygas MGB smogti partizanams skaudžiausius smūgius. Todėl verbuoti tokius agentus nuolat reikalavo iš emgėbistų LKP CK ir partijos rajonų komitetai, MGB vadovybė, nors rasti tokį agentą nebuvo paprasta. 1947 m. birželio 28 d. MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojas informavo Raseinių MGB viršininką I. Carkovą, kad Raseinių rinktinės štabui sekti jie nerandą vidaus agento¹²². Tą patį kartojo ir 1949 m. gegužės 20 d.: „Nors Šiluvos valsčius apimtas partizanavimo, valsčiaus MGB skyrius neturi nė vieno vidaus agento.“¹²³ Vidaus agento Tytuvėnų MGB skyrius (jam tuo metu priklausė ir Šiluvos regionas) sakėsi neturintis ir 1952 metais¹²⁴.

Tačiau tokio agento paieškos buvo nuolat vykdomos nuo pat 1945-ųjų. Tų metų gruodžio 2 d. vidaus agentu buvo užverbuotas minėtas K. Noreikos būrio ryšininkas Vladas Strumila-*Ežeras* ir gruodžio 12 d. naktį į 13 d. įdiegtas į K. Noreikos būrį, veikiančią Šiluvos valsčiaus Dubysos ir Burbiškių kaimo rajone. Savo pranešimus jis turėjo palikti sutartoje vietoje arba perduoti per NKVD kontroliuojamą partizanų ryšininę Eleną Miliarauskaitę iš Burbiškių¹²⁵. Tačiau, būriui griežtai kontroliuojant naująjį „partizaną“, operacija sužlugo. 1946 m. gruodžio 20 d. Šiluvos MVD planavo įdiegti į J. Žemaičio rinktinę vidaus agentu Bražą, dezertyravusį iš sovietų armijos, 1948 m. – Čėsna-*Senuką* į J. Stonio-*Šerkšno* būrį, pavaldų P. Morkūno II kuopai. Šis 1948 m. rugsėjo 14 d. buvo milicijos suimtas už kažkokius ūkinius „išėikvojimus“ ir, vengdamas represijų, sutiko būti užverbuotas vidaus agentu. Šiluvos MGB nurodymu jis apie mėnesį bendravo su J. Stonio-*Šerkšno* būriu (4 partizanai: J. Stonys, P. Juška, P. Taučas ir Remeikis) ir teikė emgėbistams „dėmesio vertą informaciją“¹²⁶, bet į būrį J. Stonio partizanai jo nepriėmė: apgyvendino pas ryšininą ir jį tikrino. Įtarimą jiems sukėlė tai, kad partizanai prieš tai buvo kvietę Čėsna į būrį, bet šis atsisakė, atsisakė priimti ir partizano priesaiką, o dabar staiga panoręs partizanauti. Po kurio laiko *Senukas* informavo emgėbistus, kad jam nepavykė įeiti į J. Stonio būrį, ir operacija vėl sužlugo.

Nepavyko emgėbistams infiltruoti vidaus agento ir į kitus P. Morkūno kuopos būrius. Nesėkmę patyrė MGB pastangos 1949 m. įdiegti į V. Bakanausko-*Vytauto* būrį agentą *Meškį*, vėliau – *Jurgį* (Joną Satkų, Prano, iš Gintaučių, buvusį OS narį *Katingą*) P. Morkūno kuopai sekti¹²⁷, į V. Daukanto-*Ryto* būrį – Joną Baltkojį-*Žaibą*, į nelaisvę paimtą partizaną Stasį Grinių-*Dragūną*, vėliau – šiluviškį Antaną Eitmaną-*Aktyvistą*, į L. Caporkaus būrį – Stasį Caporkų, vėliau – jau minėtą Vladą Strumilą-*Ažuolą*, į P. Lušo-*Rolando* būrį – Jono Mačiansko sūnų Praną iš Liulių kaimo, į Prisiškėlimo apygardos štabą – Joną Vyšniauską, Petro, slapyvardžiu *Sovkin*, šis paleistas iš arešto, kaip minėta, pasislėpė.

¹²² LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 147.

¹²³ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 261.

¹²⁴ Tytuvėnų rajono MGB kovos su antisovietiniu pogrindžiu rezultatų suvestinė, 1950 m. – LYA, f. 15, b. 421/1, l. 110–111.

¹²⁵ Raseinių apskrities NKGB kovos su nacionalistiniu pogrindžiu 1945 08 24–29 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 261.

¹²⁶ LYA, f. 3, ap. 20, b. 821, l. 272.

¹²⁷ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 114.

Antanas Keparutis, 1943 metai
(Iš Paulinos Keparutytės-Grigaliūnienės archyvo)

Antano Keparučio drama. Nauja vidaus agento verbavimo proga Šiluvos emgėbistams atsirado 1949 m. rudenį, atskleidus Šiluvos valsčiaus partizanų rėmimo Gulbės organizacinių sektorių. Per Gulbės VOS narių areštus 1949 m. sausio 12 d. buvo suimtas ir tos organizacijos Zopelskių kaimo (SOS) padalinio narys, buvęs Bagušių pradžios mokyklos mokytojas Antanas Keparutis (g. 1920), Jono,¹²⁸ veikęs Gulbės dalinyje *Kryžiaus* slapyvardžiu. Raseinių emgėbistai, išgavę iš A. Keparučio išsamius jo rezistencinės veiklos parodymus, pastebėjo, kad turi reikalą su išsilavinusiu žmogumi, ir nutarė jį užverbuoti vidaus agentu. Tam, jų akimis, tiko ir jo biografija, ne tik kaip OS dalyvio, bet ir kaip sovietams nelojalios ir nuo jų nukentėjusios giminės atstovo¹²⁹. Šiais Keparučio biografijos faktais MGB tikėjosi sustiprinti partizanų pasitikėjimą juo. Remdamiesi šia „kompromituojančia medžiaga“, iškėlė Keparučiu alternatyvą: rinktis 10 ar 25 metų kalinimą Sibiro lageriuose ar tapti MGB vidaus agentu. Šiam pasirinkus antrąjį variantą, MGB jam suteikė slapyvardį *Gandras*, paleido iš arešto ir pavedė įsidiegti į Prisikėlimo apygardos ar bent į P. Morkūno-*Drako* II kuopos štabą. Ryšį su MGB sutarė palaikyti per Keparučio brolių Povilą, gyvenantį Nagių kaime (Šiluvos vlsč.), taip pat įrengiant keliose vietose slaptavietes („pašto dėžutes“), kuriose Keparutis turės palikti pranešimus emgėbistams¹³⁰.

¹²⁸ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, l. 5.

¹²⁹ A. Keparutis gimė Pakalnių k., gausioje Raseinių vargonininko Jono Keparučio šeimoje, valdžiusioje Kalnujuose 60 ha ūkį. Be Antano, joje dar augo 3 broliai: Stasys, Povilas ir Izidorius. Stūnūs, ypač Antanas, buvo paveldėję iš muzikalaus tėvo gražų aukštą balsą. Toli sklisdavo brolių vakarais traukiamos dainos. Pasiklausyti išeidavo visas kaimas... 1941 m. Keparučio tėvai ir vienas brolis buvo ištremti į Sibirą, kitas brolis Izidorius, saugumo suimtas, mirė badu Raseinių kalėjime, trečias brolis Stasys 1948 06 08 žuvo kaip partizanas Šimkaičių valsčiuje. Brolis Povilas vedė žymaus partizano P. Bartkaus-*Alkupėno* seserį Leonorą Bartkutę (g. 1917) iš Pakapurnio k., Žemgalos vlsč., 1941 m. buvo suimtas ir 7 m. kalėjo. Grįžęs apsigyveno Nagių k. (Šiluvos vlsč.).

¹³⁰ Raseinių MGB planas įdiegti Antaną Keparutį į Stasio Naco partizanų būrį, 1949 10 31. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 330–331; f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 42.

1949 m. lapkritį A. Keparutis informavo Raseinių MGB operatyvininką Šestobojevą, jog 1949 m. birželio 24 d. susitiko Levikaimių kaime (prie Šaukoto) pas ryšininką Nociskį su Nemuno būrio vadu V. Bakanausku-*Vytautu*, šis jį raginęs pagreitinti savo kelionę į Šiluvos valsčių (tuo metu Keparutis mokytojavo Ilgižių pradžios mokykloje) ir imtis ryšininko pareigų. 1949 m. rugsėjo 31 d. jis parašęs laišką ir Lyduvėnų apylinkėse veikusio būrio vadui S. Nacui-*Aitvarui* su pageidavimu stoti į jo būrį. S. Nacas siūlė Keparučiui dar kurį laiką palaukti (slapstyti), nes šiuo metu jie negalį pas jį ateiti, nes apylinkėse siaučia didelės sovietų armijos pajėgos. Po savaitės partizanai ateisią ir paimsią jį į būrį, ragino A. Keparutį įsigyti ginklą, nes partizanams jų jau trūksta¹³¹.

Antanas Keparutis Stasio Naco būryje. Kada tiksliai A. Keparutis įstojo į S. Naco būrį, nėra žinoma, bet 1949 m. lapkričio 7 d. jis jau minimas S. Naco būryje slapyvardžiu *Lakštingala*, vėliau – *Ilgūnas*, ginkluotas šautuvu CBT. Tačiau jo ryšys su MGB nutrūko. 1950 m. sausio ir balandžio mėnesiais emgėbistai savo ataskaitose rašė vadovybei, kad Keparutis įdiegtas į S. Naco būrį „tikslu įeiti“ į P. Morkūno kuopą, bet dėl nežinomų priežasčių ryšį su MGB nutraukė¹³²; į ryšio punktą neateina, susitikimų su MGB vengia, nieko nepraneša ir per ryšio kanalus, nors buvo sutarta, kad, neturėdamas galimybės pranešti apie save per „pašto dėžutę“, parašytų laišką broliui Povilui¹³³. P. Keparutis, emgėbistų iškviestas neviešam pokalbiui, prisipažino, kad gavęs iš brolio Antano laišką, rašytą rašomąja mašinėle, bet laiško nesupratęs dėl keisto jo turinio. MGB painformavo P. Keparutį, kad jo brolis Antanas yra partizanų būryje MGB pavedimu, nurodė išsiaiškinti, kokiame būryje šiuo metu yra jo brolis, ar jis pasiruošęs vykdyti MGB užduotį¹³⁴.

Tuo metu A. Keparutis-*Ilgūnas* veikė S. Naco-*Aitvaro* būryje, kuriam, be Keparučio ir Naco, dar priklausė 3 partizanai: F. Kokšta, jo žmona Zofija ir S. Žickutė-*Snaigė*. Gyveno bunkeryje, įsirengtame 1949 m. vėlyvą rudenį Akmenės kaimo gyventojų Prano Lušo-Lukoševičiaus sodybos tvarte, dažnai lankėsi Nagių kaime pas „dvigubą žaidimą“ žaidžiantį Teofilį Birvinską-*Peilį*. 1950 m. birželio 13 d. A. Keparutis ruošėsi švęsti savo vardines – Antanines, tai dienai buvo užsakęs P. Lukoševičiui-Lušui „išvirti samagono“. Atėjo birželio 13-oji, bet pasiimti įvykdyto užsakymo niekas neatėjo...

Partizanų karo lauko teismas (KLT). Partizanė Stanislava Žickutė-Oršvilienė prisimeina: „1950 m. birželio pradžioje mūsų būrys stovyklavo vienoje iš Šiluvos girių. Vadas Stasys Nacas gavo per ryšininką kvietimą su visu būriu atvykti į partizanų susirinkimą. Mūsų būrys (aš, Feliksas Kokšta, jo žmona Zosė, Antanas Keparutis ir vadas Nacas)ėjome į susitikimo vietą visą naktį. Atvykome į didelį prie Šiluvos esantį mišką [Šilų miškas už 6 km nuo Šiluvos – A. V.]. Ten buvo didelė aikštė, kur mes anksčiau atlikdavome įvairius kovos pratimus. Kai visi partizanai susirinko, atvyko ir pats vadas Jonas Žemaitis, kuris, prieš prasidedant susirinkimui, pokalbyje man prasitarė, kad apygardoje esą „nemalonių dalykų“. Apie tuos „nemalonus dalykus“ greit gavau patirti.

¹³¹ Antano Keparučio pranešimas Raseinių apskrities MGB oper. įgaliotiniui lt. Šestobojevui, 1949 11 05. – LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 106; f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 103, 176.

¹³² LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, t. 1 (1949–1950), l. 49.

¹³³ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 210.

¹³⁴ LYA, f. 3, ap. 41, b. 67, t. 1, l. 38.

Prasidėjus susirinkimui, vienas iš partizanų pasikvietė mane, kaip vienintelę moterį būryje, į pašalį ir užvedė kalbą apie mums bendrai žinomus dalykus: sovietų rinkimų būstinės Merkio (ar Mikšio) sodyboje sutriuškinimą. Tuo metu stovykloje kilo triukšmas – buvo suimtas ir nuginkluotas mūsų būrio partizanas Antanas Keparutis-*Ilgūnas*. Jam surišo rankas ir 2 valandas tardė. Jis prisipažino esąs MGB agentas, sakėsi, kad per susišaudymus jam buvo liepta kepurės snapelį nusukti pakaušio link ir laikytis nuo kitų partizanų per tam tikrą distanciją, kad kareiviai ar sribai jį atpažintų. Pats vadas Žemaitis apklausinėjo partizanus, taip pat ir mane. Aš sakiau, kad Keparutį pažįstu nuo vaikystės. Mūsų šeimos gyveno kaimynystėje, gerai sutarė... Po karo Antanas Keparutis su draugu Karosu įstojo į Raseinių sribyną [į sribus įstojo 1946 m. partizanų P. Morkūno, P. Bartkaus ir V. Juodžio pavedimu – A. V.], vėliau mokytojavo kaimo pradžios mokyklose... Pats Keparutis, stodamas į būrį, prisistatė kaip pabėgęs nuo garnizono persekiojimų.

Žinios apie išdavikišką Keparučio veiklą atėjo iš apygardos štabo, nes sovietų saugume irgi buvo mūsų žmonių. Keparutis vakarais išeidavo iš būrio neva pas „panelę“. Vadas Nacas jį išleisdavo. Sutartoje vietoje jis padėdavo emgėbistams raštelį, o iš ten pasiimdavo jam adresuotas instrukcijas [autoriaus žiniomis, A. Keparutis nieko reikšmingo ir partizanams kenkiančio nebuvo emgėbistams pranešęs, išskyrus faktą, kad įstojo į būrį – A. V.]. Manęs jis kažkodėl nemėgo. Pagal pareigas būryje aš buvau jo, kaip kulkosvaidininko, antrininkė: dažnai mane vargindavo įvairių nešulių nešiojimu. Kai kuriame nors miške apsistodavome, tai Keparutis sakydavęs vadui Nacui, kad jam reikia susitikti su ryšininku; eidavo į tas vietas, kur, susitarus su Šiluvos MGB, buvo įrengtos jo „pašto dėžutės“ informacijai perduoti. Tas partizanas, kuris išaiškino Keparutį kaip MGB agentą, po 3 dienų žuvo kartu su dar 2 partizanais prie Žaiginio. Keparutis buvo nuteistas KLT aukščiausia bausme.

Vėliau buvo suimtas, nuginkluotas ir mūsų būrio vadas Nacas. Jo klausinėjo, kaip Keparutis įstojo į jo būrį. Nacas aiškino, kad Keparutis vienas slapstėsi ir prašėsi į būrį. Stasys Nacas irgi buvo nubaustas aukščiausia bausme – neva už tai, kad, gerai nepatikrinęs, priėmė Keparutį į būrį.¹³⁵ Tai buvo 1950 m. birželio 13 dieną.

Minėtos S. Žickutės-Oršvilienės liudijimu, partizanai užtikę slėptuvėse A. Keparučio raštelius, rašytus emgėbistams, kuriuose buvę nurodyti partizanų ryšininkai, ką partizanai veikia ir ką ruošiasi daryti. Tarp asmenų, demaskavusių Keparutį, buvęs ir partizanas Antanas Vaštakas iš Kaulakių. Šis kalbėjęs partizanų ryšininkei Janinai Mockaitytei (vėliau – Petrošiuvienei) iš Laukelių kaimo, kad Keparutis turėjo slaptavietes prie didelių ažuolų. Kad galėtų vienas prie jų pabūti, draugams sakydavęs, kad „viduriuoja“, ir nuėjęs ten padėdavęs į slaptavietę raštelį. Iškračius Keparutį, pas jį irgi radę raštelių su informacija emgėbistams¹³⁶. Kitas šaltinis nurodo, kad jis turėjęs slaptavietę Šilų miške po Tverkantės tiltu. Pasak Emilijos Papreckienės, A. Keparutis ir S. Nacas, partizanų tardomi, prisipažino turėję agentūrinį ryšį su Jonu Mačiansku (MGB agentu *Juozaičiu* – A. V.), kurio sodyboje Liulių kaime buvo jų agentūrinio „pašto dėžutė“. Po šio Keparučio ir Naco

¹³⁵ Partizanės Stanislavos Žickutės-Oršvilienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1993 08 02 ir 1995 11 21 Kaune.

¹³⁶ Janinos Mockaitytės-Petrošiuvienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 08 13 Žaiginyje.

teismo partizanų vadovybė, kaip minėta, pavedė V. Daukanto būrio partizanams likviduoti J. Mačianską ir jo šeimą¹³⁷.

Patys Raseinių emgėbistai apie A. Keparučio ir S. Naco žūtį sužinojo tik 1950 m. rudenį iš jau minėto savo agento *Upelio*, kurio žmonai apie tai kalbėjo 1950 m. spalio 3 d. atėjusi partizano F. Kokštos sesuo Viktorija Kokštaitė.

Partizanų žūtys ir ryšininkų areštai pagal agentų pranešimus. Agentų talkos okupantui rezultatyvumą liudija skaičiai. MGB duomenimis, 1949 m. Lietuvoje daugiausia žuvo partizanų (80%) pagal agentų ir šnipų pranešimus¹³⁸. Šiluvos regione pagal šį rodiklį žuvusieji partizanai galėjo sudaryti apie 85% visų žuvusiųjų. Kaip jau minėta, pagal agentų suteiktas žinias, o kartais ir dalyvavimą MGB operacijose, 1947 m. balandžio 13 d. K. Kisieliaus sodyboje Skaraitiškėje žuvo 4 P. Lušo-*Rolando* būrio partizanai ir 2 ryšininkai, 1948 m. kovo 11 d. Kaunatiškės kaime (Šiluvos vlsč.) – 2 R. Pracišausko-*Hamiro* partizanai (tarp jų ir pats vadas), 1949 m. birželio ir spalio mėnesiais – 6 V. Daukanto-*Ryto* partizanai, dar 2 to būrio partizanai žuvo 1951 m. gruodžio 2 d. Baltkarčių kaime, 1951 m. gegužės 22 d. Ungurynės kaime – F. Kokšta-*Rūstemas* ir jo žmona Z. Rutkauskaitė-*Debesėlis*, tų metų spalio 14 d. Praviršulės ežero pelkėse – M. Bankauskas-*Puškinas* ir A. Vaitkutė-*Purėnė* iš Pasandravio, 1952 m. gegužės 18 d. Sandrausiškės miške – vadas A. Budginas-*Žvainys* ir 2 jo skyriaus partizanai, 1952 m. spalio 3 d. Grigaitienės sodyboje (Vilkiškių k., Šiluvos vlsč.) – 3 S. Satkaus-*Audronio* partizanai ir t. t. Agentams E. Kalvaitytei-*Mykolui* ir L. Bajarauskui-*Saratovui* pavartojus MGB duotą preparatą „*Neptūn*“ suimti ir nužudyti 3 partizanai (A. Stoškus-*Duanas*, broliai Antanas ir Adolfas Žiogai). Nuo agentų smogikų rankos 1953 m. žuvo 3 paskutiniai Šiluvos regiono partizanai: Kęstučio apygardos vadas P. Morkūnas-*Rimantas* ir 2 jo štabo nariai: S. Zenkevičius ir J. Dobrovolskis. Autoriaus žiniomis, pagal agentų ir slaptųjų informatorių pranešimus Šiluvos regione žuvo bent 32 partizanai, 7 sužeisti. Į šį skaičių neįtraukti 20 partizanų, žuvusių Godlaukio (Bedančių) miške įdavus agentui Broniui Dičaičiui-*Raseiniai*¹³⁹.

Pagal agentų pranešimus suimta ir žymi dalis regiono ryšininkų, rėmėjų ir OS narių. 1947 m. suimti: P. Lušo-*Rolando* partizanams talkinę Skaraitiškės tarybinio ūkio direktorius Lionginas Kalinauskas ir to ūkio ūkvedys Antanas Morkus, Kantūnų kaime (Raseinių vlsč.) – būrio vadas V. Lazdauskas-*Virgis*, jo būrio buvusi partizanė J. Ličkutė-*Petras*, ryšininkas Povilas Tamutis¹⁴⁰ Agentei *Gegutei* ir slaptajam informatoriui *Baniui* (Jonui Buinauskui iš Kaišėnų k., Šiluvos vlsč.) pranešus Žaiginio valsčiuje atskleista ir suimta V. Bakanausko ryšininkų grupė: Stefa Tverijonienė-*Ramybė*, Petras Toliavičius, Petras ir Povilas Pociai iš Paluknio¹⁴¹. Visi jie buvo pasmerkti lagerių vergijai. Panašiai

¹³⁷ Emilijos Adomaitytės-Papreckienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 01 03 Šiluvoje; Stefos Mačianskienės ir Al-donos Mačianskaitės apklausa, 1950 11 14–15. – LYA, f. K-1, Alfonso Pauliaus b./b. 23599/3, t. 1, l. 162–163; Tytuvėnų rajono MGB kovos su banditizmu 1950 11 suvestinė. – LYA, f. 15, b. 419/1, 66, l. 51–52.

¹³⁸ Parnaruskas, J. KGB veiklos metodai prieš Lietuvos laisvės kovotojus ir partizanų kovos taktika. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 198–199; Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 355.

¹³⁹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 195.

¹⁴⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 91 (1947), l. 11.

¹⁴¹ LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, l. 136, 139.

agentui *Bijūnui* (Vytautui Ivinskiui) išdavus, buvo suimta grupė V. Daukanto-*Ryto* ryšininkų: Alfonsas Paulius iš Vičaičių, Bronius Linkus iš Juškaičių, Povilas Baranauskas iš Piktaičių, Petras Grumudis iš Darataičių, Adolfina Balčiūnaitė iš Grigalaičių, Stefanija ir Petras Valatkos iš Roglaičių kaimo¹⁴² ir t.t.

Agentų pastangos nebūti agentais. *MGB agentai, perbėgę pas partizanus ar pasislėpę.* Asmens negalima laikyti MGB agentu vien dėl paties sutikimo bendradarbiauti su MGB. Svarbu ne pats užverbavimo faktas, o veikla, nes daugeliui toks „bendradarbiavimas“, kaip minėta, buvo ir būdas ištrūkti iš MGB nagų. Dalis agentais užverbuotų asmenų Šiluvos regione, vos paleisti iš arešto, pereidavo pas partizanus arba pasislėpdavo, arba neteikdavo žinių, žaisdavo „dvigubą žaidimą“. Todėl agentų vertinimas visada bus individualios tiesos reikalas. Štai Petras Banys-*Klajūnas* (g. 1931) iš Bulavėnų kaimo, MGB sulaikytas kaip partizanų ryšininkas, sutiko būti užverbuotas ir pasiūstas vidaus agentu į V. Daukanto-*Ryto* būrį. Bet, ištrūkęs iš arešto, apie tai pasisakė V. Daukanto partizanams ir įstojo į jų gretas¹⁴³. Panašiai pasielgė Stasys Grinius-*Dragūnas*, Juozas Steponavičius iš Skaraitiškės, Alfonsas Virbickas, Bronė Gailiūtė (g. 1926). Pastaroji suimta 1949 m. liepos 28 d. ir 1950 m. balandžio 22 d. Raseinių MGB užverbuota slapyvardžiu *Langutė*, bet paleista iš arešto įstojo į A. Lauciaus-*Paukščio* būrį. Vėliau (1952 m. gruodžio 15 d.) ji vėl buvo MGB suimta ir sovietų Karo tribunolo 1953 m. balandžio 28–29 d. nuteista 25 metams lagerių. Lygiai taip pat pasielgė 1945 m. lapkritį Raseinių MGB suimta ir *Salomėjos* slapyvardžiu užverbuota partizanų ryšininkė (pavardė nenustatyta)¹⁴⁴, slaptuoju informatoriumi užverbuotas sribas Stasys Žickus, vėliau įstojęs į P. Lušo būrį ir jame sąžiningai partizanavęs. Į tą patį P. Lušo būrį partizanauti įstojo ir Jonas Bajorinas-*Aidas*, prieš tai irgi užverbuotas MGB agentu *Ažuolas*. Žinoma P. Morkūno-*Rimanto* štabo narė Genovaitė Juodytė-*Aldona*, 1946 m. suimta, užverbuota, paleista iš Kėdainių kalėjimo, tiesiai išėjo į mišką pas savo partizanaujantį brolių (Onos Sabaitės prisiminimai, užrašyti Vilijos Montvilienės 2017 11 27).

Dalis per prievartą MGB agentais užverbuotų ir paleistų iš arešto asmenų pasislėpdavo. Vienas iš jų – aktyvus Maironio brigados štabo ryšininkas ir rėmėjas, kolūkio „Artojas“ sandėlininkas Stasys Caporkus (g. 1908), Juozo, iš Plekaičių kaimo. Radus sandėlyje 50 kg grūdų trūkumą (grūdus, matyt, buvo perdavęs partizanams), jis 1951 m. spalio 18 d. suimtas ir 1952 m. spalio 5 d. nuteistas 5 metams kalėjimo. Emgėbistai, žinodami jį esant svarbų partizanų ryšininką, palaikantį ryšius su žymiais partizanų vadais P. Morkūnu ir L. Caporkumi, nutarė S. Caporkų užverbuoti: pažadėjo atleisti nuo bausmės, jei jis sutiks įsiskverbti į P. Morkūno arba A. Stoškaus būrį. Jam suteikė agentūrinį slapyvardį *Nemunas* ir susiejo su kitu slaptuoju informatoriumi O¹⁴⁵. Paskui, 1952 m. sausio 12 d., MGB inscenizavo jo „pabėgimą“ nuo konvojuojančio milicininko. Šitaip „paleistas“ iš arešto, S. Caporkus išpardavė dalį savo daiktų ir tuojau pasislėpė. Tytuvėnų emgėbistams teko skelbti visasąjunginę jo paiešką. S. Caporkus po kurio laiko surastas Sovetske (Kalinin-

¹⁴² Radviliškio rajono MGB kovos su ginkluotu pagrindžiu veiklos suvestinė 1950–1951 m. – LYA, f. 16, b. 199/36, l. 93.

¹⁴³ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 326.

¹⁴⁴ LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 180.

¹⁴⁵ Slaptasis informatorius O – tai Balys Kazakauskas (g. 1903), Antano, iš Plekaičių k., užverbuotas 1946 m., bet nėra žinių, kad būtų veikęs prieš rezistenciją. Žr.: LYA, f. K-1, ap. 1, b. 3763, l. 36.

grado sritis), kur buvo įsidarbinęs geležinkelio transporte Meškausko pavarde¹⁴⁶. Suimtas Šilutės rajone 1952 m. spalį ir nuteistas. Stasys Gaidžiūnas iš Maižiškių kaimo, 1945 m. užverbuotas sekti J. Grico būrį, paleistas iš arešto, irgi pasislėpė: slapta išvyko į Kauną ir įstojo į gaisrininkų komandą. 1948 m. liepos 26 d. Šiluvoje legalizavosi nuo trėmimų besislapstantis Zbaro kaimo gyventojas Vladas Juozaitis, Vlado, su žmona. Tardydami emgėbistai sužinojo, kad jis yra pažįstamas su Šiluvos būrio partizanais – buvusiais jo artimais kaimynais: P. Morkūnu, P. Juška, P. Tauču. Šiems partizanams sekti V. Juozaitis sutiko būti užverbuotas vidaus agentu slapyvardžiu *Vernyj* (Ištikimas), bet, vos tik išėjęs iš Šiluvos MGB būstinės, pasislėpė, ir MGB pametė jo pėdsakus¹⁴⁷.

Agentai, žaidę „dvigubą žaidimą“. Kiti užverbuoti ir iš arešto paleisti partizanų rėmėjai bandė toliau talkinti partizanams ir teikti emgėbistams bendro pobūdžio ar net klaidinančias žinias. Tokių Šiluvos regione buvo bene daugiausia. 1948 m. balandžio–gegužės mėnesiais Raseinių apskrities emgėbistai sakėsi gavę iš savo agentūrinio tinklo 261 pranešimą, bet iš jų tik 30 pranešimų panaudota operatyvinei apskaitai, kiti pranešimai – bendros informacijos¹⁴⁸. Tarp tokių „dvigubą žaidimą“ žaidusių minėtini: Kaulakių kaimo (Šiluvos vlsč.) gyventojas – MGB agentas *Ivan* (pavardė nenustatyta), kuris po verbavimo toliau talkino partizanams, savo name 1948 m. organizavo Kęstučio apygardos vadovybės susitikimą su partizanų rajono vadu P. Morkūnu¹⁴⁹. Ypač sumaniai veikė Antanas Sankauskas, Antano, iš Gintaučių, Žaiginio girininkijos Gintaučių kaimo eigulys, A. Stoškaus partizanų būrio rėmėjas. Nuo 1944 m. iki 1949 m. sausio jis buvo partizanų rėmimo organizacijos OS narys slapyvardžiu *Zuikis*. 1949 m. sausį suimtas sutiko būti MGB slaptuoju informatoriumi *Pušis*¹⁵⁰, bet toliau rėmė partizanus. 1950 m. priklausė kitai Antano Burinsko iš Norvydžių vadovaujama OS grupei, materialiai aprūpinančiai S. Satkaus būrį. Vengė susitikimų su emgėbistais, melagingomis žiniomis juos klaidino. MGB jį vadino „dezinformatoriumi“, kuris MGB karines operacijas daręs nerezultatyvias. Dėl to buvo suimtas. Pats A. Sankauskas apie tai 1994 m. prisiminė: „Išdavikui siūlė 5 000 rb. Aš jiems sakau: „Gyvybė man brangesnė už jūsų pinigus.“ Atvažiuoja pas mane naktį Žaiginio emgėbistas Jevseičikas ir klausia: „Ką sužinojai?“ O aš ir nesiruošiau ką nors sužinoti. Aš juos 3 kartus apgavau. Sakiau, kad žinau bunkerį Žaiginio miške (faktiškai nuo karo likusią duobę). Sukvietė didelę karinę jėgą ir – į Žaiginio mišką. Kai nieko nerado, čia pat miške smogė man į veidą, parkritusį spardė ir paliko gulėti, paskui pašalino iš eigulio pareigų.“¹⁵¹

Patys emgėbistai apie šią A. Sankausko apgaulę ataskaitose rašė: „Agentas *Pušis* 1950 m. pranešė, kad A. Stoškaus partizanai statosi Žaiginio miške bunkerį ir kad tame bunkeryje jis susitiko su partizanais, bet parodyti kareiviams bunkerį bijo. Vėliau jis nubraižė bunkerio schemą. Nelaukiant su juo susitikimo, Žaiginio miške atlikome karinę operaciją, bet kareiviai bunkerio nerado. Tą dieną agentui *Pušis* buvo suruoštas konspiracinis susitikimas, jis aprengtas kareivių drabužiais ir paimtas kaip vedlys rodyti bun-

¹⁴⁶ LYA, f. 15, b. 421/1-70ZI, l. 73. S. Caporkus gavo Pašakarnio k. gyventoją, partizanų ryšininką Meškausko pašą.

¹⁴⁷ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 233.

¹⁴⁸ LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 143.

¹⁴⁹ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 359.

¹⁵⁰ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1034, l. 39.

¹⁵¹ Antano Sankausko prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1994 08 01.

Antanas Sankauskas-*Pušis*
(Iš Antano Sankausko archyvo)

kerį Žaiginio miške. Vietoje, kur pagal agentą turėjo būti bunkeris, nerasta jokių partizanų buvimo pėdsakų. Po operacijos agentas *Pušis* prisipažino, kad apie bunkerį mums melavo. Praėjus 3 dienoms po šio pokalbio, *Pušis*, bijodamas represijų už šiuos melagingus pranešimus, dingio ir nežinia, kur yra.¹⁵²

1947 m. sulaukytas partizanų rėmėjas Boleslovas Butkus ir žiauriai tardytas išduoti partizanų slaptavietes, nurodė, jog Pežų miške (Šiluvos vlsč.) jam žinomi 3 J. Žemaičio partizanų bunkeriai su 25 partizanais. Tų žinių pagrindu tą mišką puolė 120 kareivių būrys ir 6 MVD operatyvininkai, bet nieko nerado. Paaiškėjo, kad B. Butkus melavęs¹⁵³. Pagal panašų melagingą agento Teofilio Birvinsko-*Peilio* pranešimą 1950 m. Raseinių ir Šiluvos įgulų kareiviai su sribais ieškojo Šiluvos valsčiuje partizanų stovyklos. Agento nurodytoje vietoje karinė grupė neradusi net partizanų buvimo ženklų.

Lygiai taip pat užduočių nevykdė suimti partizanų tėvai ar artimieji, už ryšius su partizanais sutikę būti verbuojami: 1945 m. suimtas partizano P. Virbicko tėvas Pranas Virbickas iš Vitkiškės (agentūrinis slapyvardis *Miškas*)¹⁵⁴, partizano S. Vaitkaus tėvas Antanas Vaitkus iš Pasandravio kaimo (užverbuotas 1951 m. liepos 12 d. slapyvardžiu *Tėvas* savo vaikams partizanams – Stasiui Vaitkui ir dukrai Aldonai Vaitkutei – išvilioti iš partizanų būrio). Žinių neteikė ir žaidė „dvigubą žaidimą“ Šadytė iš Liulių kaimo (Šiluvos vlsč.), užverbuota 1947 m. kovo 17 d. slaptąja informatore *Ona* sekė P. Lušo būrį¹⁵⁵. „Dvigubą žaidimą“ žaidė ir Pranas Pocius iš Bardiškių kaimo, užverbuotas slaptuoju informatoriumi *Žvirbliu*. Emgėbistai, sužinoję iš savo agento *Upelio*, jog P. Pocius-*Žvirblis* yra A. Stoškaus būrio ryšininkas, jį suėmė ir įkalino 10 metų¹⁵⁶. Tokiu pat tariamu „agentu“ buvo Bronius Kaminskas (g. 1914), Jurgio, iš Roglaičių kaimo ir daugelis kitų.

¹⁵² Tytuvėnų rajono MGB skyriaus pranešimų knyga, 1950 m. – LYA, f. 15, b. 419/1, t. 1, l. 64, 66, 77.

¹⁵³ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 23, l. 59.

¹⁵⁴ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 1), l. 232.

¹⁵⁵ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 171.

¹⁵⁶ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus kovos su pogrindžiu 1951 04 rezultatų suvestinė. – LYA, f. 15, b. 420/2, l. 63; f. 15, b. 420/2-69-ZJ (1951), l. 105.

Žinoma, apgauti emgėbistus nebuvo lengva, nes, ilgai neteikiant žinių arba teikiant melagingas, grėšė areštas ir ilgi metai Sibiro lageriuose. Toks likimas ištiko Teofilį Birvinską iš Nagių kaimo (Šiluvos vlsč.), buvusį OS narį. Jis buvo V. Bakanausko, F. Kokštos ir kitų būrių partizanų rėmėjas, juos maitino ir slėpė. 1949 m. išaiškinus valsčiaus OS grupės narius, buvo suimtas ir mainais į laisvę priverstas būti agentu *Peilis*. Bet toliau palaikė ryšius su partizanais, teikė emgėbistams bendro pobūdžio ar klaidinančias žinias. Emgėbistai jį tikrino kita savo agente *Rūta*, ši pranešė Šiluvos emgėbistams, kad T. Birvinskas 1950 m. porą savaitių savo sodyboje slėpė partizanę Z. Kokštienę-*Debesėlį*, bet apie tai emgėbistų neinformavo¹⁵⁷. Šiluvos emgėbistas Zagarnovas ir Raseinių apskrities operatyvininkas lt. Šestobojevas jau nuo 1949 m. įtarinėjo Birvinską žaidžiant „dvigubą žaidimą“, kaltino jį esant neatvirą, duodantį mažai vertingų žinių, grasino represijomis. Šiluvos MGB operatyvininkas lt. Gavrilovas 1950 m. birželio 15 d. surezgė planą: įduoti Birvinskui pistoletą, kad šis atėjusius partizanus nugirdytų, paskui juos iššaudytų ir „patikrintu kanalu“ nedelsiant praneštų emgėbistams. Šie inscenizuosią mūšį ir taip užšifruosią savo agentą. Po įvykdytos operacijos *Peilis* galėsiąs saugumo sumetimais persikelti gyventi į Šiluvą. Tačiau Birvinskas atsisakė vykdyti šį nusikalstamą sumanymą. Sakėsi negalįs imti pistoleto ir apskritai aktyviai veikti, nes apie tai gali sužinoti jo namo antrame gale gyvenantis Vladas Grumuldis, turintis ryšių su partizanais. MGB tada surado pretekstą atsikratyti V. Grumuldžio – jį suėmė už „samagono varymą“ ir 1952 m. nuteisė. Taip priverstė T. Birvinską paimti pistoletą, bet ir paėmęs pistoletą šis nesutiko vykdyti emgėbistų užduoties. Už tai 1952 m. buvo suimtas ir nuteistas¹⁵⁸.

Iš Šiluvos regione veikusių MGB agentų ir slaptųjų informatorių autoriui yra žinomi bent 70 asmenų su jų konkrečia veikla, daugelio jų slapyvardžius pavyko iššifruoti. Tačiau, atsižvelgiant į tą žalą, kurią jie padarė laisvės kovų sąjūdžiui, tikrais agentais reikėtų laikyti nebent tuos, kurie savanoriškai tarnavo priešui arba pagal kurių pranešimus žuvo partizanai ar buvo suimti partizanų ryšininkai, rėmėjai. Tokių tikrų agentų Šiluvos valsčiuje buvo nedaug. Iš pavojingiausių ir daugiausia partizanams žalos padariusių agentų buvo jau minėti: Jonas Baltkojis-*Petras*, agentas *Ragas*, buvęs Raseinių mokytojas Bronius Dičaitis-*Raseiniai*, Bardiškių kaimo gyventojas *Upelis*, Topolynės kaimo gyventojas J. Bakutis-*Kalvis*, Boleslovas Pupšta-*Dapkus*, Bronė Pupštienė-*Janina*, Kazys Želvys-*Kirvis*, Vytautas Ivinskis-*Bijūnas*¹⁵⁹, agentai smogikai: Leonas Juška-*Drąsuolis*, Juozas Valantinas-*Kaštonas*, Jonas Mackevičius-*Vygaudas*...

Apie partizanų buvimo vietas emgėbistams kartais pranešinėjo asmenys, formaliai ir nesantys agentais, bet užsiimantys tokia pačia išdavikiška veikla. 1948 m. rugpjūtį, atė-

¹⁵⁷ LYA, f. 15, b. 419/20-69-ZJ (1951), l. 301.

¹⁵⁸ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 362.

¹⁵⁹ V. Ivinskis-*Bijūnas* užverbuotas MGB 1949 m. per trėmimus kaip partizanų vado V. Daukanto-*Ryto* vienos iš seserų vyras. MGB jam sukūrė besislapstančio nuo trėmimų legendą. Pasakodamas šią legendą, jis „slapstėsi“ Grigalaičių k. pas Kuraitienę, kurios sūnus Antanas ir dukra Petronėlė partizanavo, pas V. Daukanto-*Ryto* žmoną partizanę P. Banytę, taip pat pas ryšininkus S. Valatkienę ir P. Valatką Roglaičių k. Įgijęs šių asmenų pasitikėjimą, išdavė emgėbistams ryšio punktus ir maršrutus, kuriais ryšininkai susisiekią su V. Daukanto-*Ryto* partizanais. Pagal šio agento pranešimus MGB suėmė daugiau kaip 10 „ginkluotų nacionalistinių gaujų kovotojų“, tarp jų V. Daukanto-*Ryto*, P. Morkūno-*Drako* partizanų ryšininkus: A. Paulių, B. Linkų, P. Baranauską, P. Grumuldį, A. Balčiūnaitę, S. Valatkienę, P. Valatką iš Roglaičių. Žr.: MGB/KGB agentų internetinis sąrašas, reg. eil. Nr. 887. – kgbveikla.lt

jęs į Šiluvos MGB, Naukaimio kaimo gyventojas Ličkus pranešė, kad naktį per jų kaimą ėjęs partizanų būrys ir apsistojęs Pašakarnio miške, kur jis matė rūkstant dūmus. Išsijusi karinė grupė laužavietę rado, bet partizanai jau buvo pasitraukę (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 233). Galbūt tą patį įvykį prisiminė ir buvusi V. Daukanto-Ryto kovotoja Ona Svetikaitė-Birutė: „... Iškeliajome Tytuvėnų link. Pernakvojome prie Pašakarnio dvaro. Rytą mums atnešė pusryčių ir perspėjo, kad kuo skubiau iš čia nėsintumėmės, nes toks komunistėlis jus pastebėjo ir išjojo į Šiaulėnus pranešti rusams... Tą dvarą iškart apsupo rusų garnizonas, bet mūsų ten jau ir kvapo neliko... Vakare vyrai nuėjo pas tą senį į namus, gerai įkirto jam diržo sagtim į užpakalį, senis viską prisipažino, pažadėjo taip daugiau nebesielgti, bet kai mes išėjom, tuoj pat išsikėlė į Šiaulėnus ir nuėjo dirbti į sribyną.“¹⁶⁰

Partizanų akcijos prieš asmenis, įtariamus veikimu prieš laisvės kovų sąjūdį. Šios akcijos daugiausia kelia diskusijų. Oponuojanti pusė, tęsdama sovietizmo tradiciją – suniekinti teisėtą išsivadavimo karą kovojusią lietuvių tautą, stengiasi itin sureikšminti tas partizanų akcijas, kuriose nukentėdavo civiliai, ir per jas vaizduoti vos ne visą laisvės kovų sąjūdį, taikant partizanams sovietų sukurtą „nekaltų žmonių žudikų“ ideologinę klišę. Komunistinis režimas, masiškai žudęs, kankinęs, trėmęs į Sibiro kančią ir žūtį ir niekuo nenusikaltusius Lietuvos civilius gyventojus, mėgino ideologiniais tikslais vaizduoti save kaip neva uolų tų pačių gyventojų gynėją. Iškreipdamas visas įprastų terminų reikšmes, jis sąmoningai siekė iškreipti ir „civilio gyventoją“, kaip visais atvejais kovose nedalyvaujančio, reikšmę.

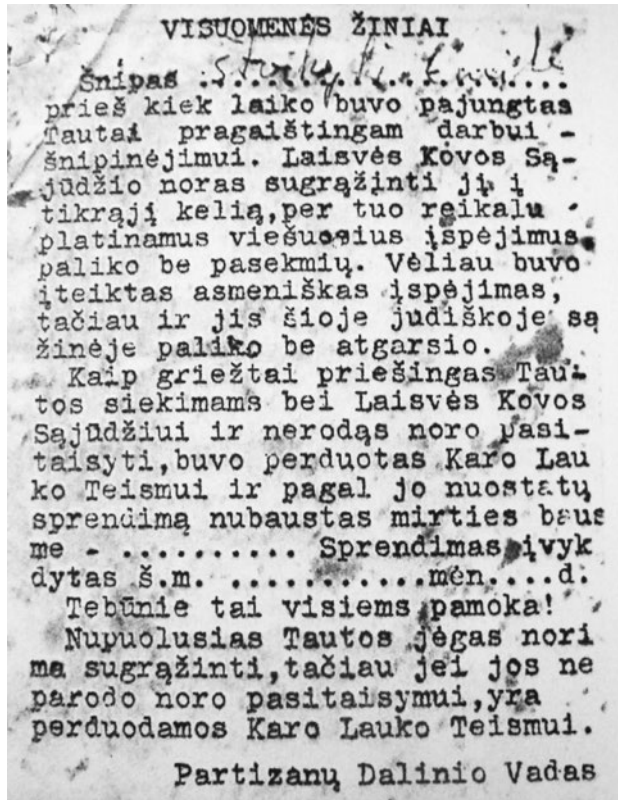
Dėl civilio asmens sąvokos. Partizaninio karo sąlygomis „civilio, beginklio taikaus gyventoją“ sąvoka buvo itin santykinė. Jos santykinumą pirmiausia kūrė ir gilino MGB vykdomas agentų ir slaptųjų informatorių verbavimas iš civilių asmenų tarpo. Kas gi buvo MGB agentas, šnipinėjantis partizanus, kad kareiviai ir sribai galėtų juos sunaikinti? Civilis ar prieš kareivis, nedėvintis prieš uniformos? Kas buvo ūkininkas, iš godumo nenorėjęs duoti valgyti užėjusiems partizanams, bet iš baimės davęs, o paskui dėl to nurodęs priešui partizanų pastovio vietą, bunkerį ar nugirdęs partizanus specialiu preparatu¹⁶¹? Pagal formą – jis civilis, pagal turinį (veiksmus) – slaptas prieš kareivis, nedėvintis prieš uniformos ir dėl to pavojingesnis už oficialų priešą, nes gali įeiti į partizanų aplinką ir taip padidinti oficialaus prieš smūgių rezultatyvumą. Šis verbavimas, kaip minėta, daugeliu atvejų buvo prievartinis ir dėl to nusikalstamas civilių asmenų įtraukimas į kovos veiksmus.

Per visą okupacijos laikotarpį trukęs masinis agentų verbavimas duoda pagrindo konstatuoti, kad okupacinis režimas naudojo prieš Lietuvos rezistentus trejopą kariuomenę – dvi išoriškai atpažįstamas: kadrinę šauktinių ir sribų, o trečią – slaptą „civilių kariuomenę“ (MGB agentų, slaptųjų informatorių), kuriai 1940–1991 m., N. Gaškaitės-Že-

¹⁶⁰ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006, p. 276–277.

¹⁶¹ MGB agentas L. Bajorauskas-Saratov, apnuodijęs maistu minėtus partizanus Žiogus, į D. Mikalčiaus klausimą „Kaip tu galėjai išduoti savo draugus? Jie gi tavo artimi kaimynai buvo?“ atsakė: „Taigi ateina, viską suėda, dar norėjo į mišką mane išsivest. Čekistai už tai man gerai užmokėdavo.“ Žr.: *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, d. 5, p. 282.

Viktoro Bakanausko-Vytauto partizanų Nemuno būrio KLT nuosprendis komjaunuolei, „Raudonojo kampelio-skaityklos“ vedėjai Emilijai Štarkutei (vėliau – Chotulevai) iš Maižiškių kaimo. 1949 m. lapkričio 11 d. vykdamas nuosprendį, nuteistoji buvo tik sužeista. (Iš LYA fondu)

maitinės paskaičiavimais, priklausė apie 115 000 asmenų¹⁶², pasak kitų šaltinių – apie 118 000¹⁶³. Tai kelios sustiprintos Pavelo Vetrovo divizijos. Šiluvos regione tokių slaptų priešų kareivių (MGB agentų, slaptųjų informatorių), nedėvinčių priešų uniformų, 1944–1953 m., kaip minėta, būta per 70 (beveik kuopa). Skaičiumi jie lenkė Šiluvos stribų skaičių. Šios „kariuomenės“ pagrindinė funkcija buvo žvalgybinė, bet atskiri jos „kariai“, ypač agentai smogikai, pagal reikalą vykdė ir fizinį partizanų naikinimą. Ta „kariuomenė“ buvo ypatinga keliais atžvilgiais: 1) ją formavo ir jai vadovavo MGB; 2) ji pagalbinė, sukurta anų dviejų kariuomenių kovos prieš partizanus rezultatyvumui didinti; 3) statė į mirtiną pavojų ne tik paties agento, bet ir jo šeimos gyvybę (MGB agentas – tai civilis,

¹⁶² Žemaitienė, N. MGB-KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje. – genocide.lt?Leidyba/2/nijole=2.htm

¹⁶³ MGB/KGB.http://faktai.lt/lietuva/valdantieji-nutare-inicijuoti-patikrinima-genocido-centre-del-prisipazinusiu-kgb-agentu/; V. Rezūnas-Suvorovas skundikus (stukači) irgi laikė „slapta socialistinės valstybės armija, pagrindine tos valstybės jėga. Be įskundinėjimų socializmas neįmanomas jokioje šalyje ir jokia forma. Socializmas remiasi baime, o baimė – skundikais.“ Žr.: Суворов, В. Самоубийство. Зачем Гитлер напал на Советский Союз? Москва, 2000, p. 214–215.

pasiųstas šnipinėti, žudyti ir pats pasirengęs žūti kartu su visa savo šeima)¹⁶⁴; 4) griovė pasitikėjimą tarp partizanų ir civilių: vertė partizanus žiūrėti į dažną civilį kaip į užsimaskavusį prieš kareivį, o kilus didesniai įtarimui, imtis prieš jį griežtų priemonių. Kaime ar regione, kur veikdavo agentas, būdavo išdavysčių, o jas aiškinantis didėjo ir nekaltų asmenų nukentėjimo tikimybė. Štai V. Daukanto-*Ryto* partizanams aiškinantis išdaviką, dėl kurio 1949 m. spalio 5 d. Palapišės miške žuvo 4 to būrio partizanai, kaip minėta, buvo likviduotas S. Bučinskas ir dalis A. Volbikienės šeimos Pyragių kaime, nors, MGB duomenimis, tai buvo dar viena MGB agento J. Baltkojo-*Petro* išdavystė.

Naudojant „dokumentų pametimus“, skleidžiant priešui naudingus gandus, verbuojant agentūrą, MGB kurstė pačius partizanus naikinti vienas kitą, skleisti nepasitikėjimą tarp partizanų ir vietos gyventojų, kad civiliai (MGB agentai ar šiaip skundikai) talkintų kareiviams žudyti partizanus, o kerštaujuojantys partizanai – okupantui tarnaujančius MGB agentus, jų šeimos narius, klaidos atveju – ir niekuo dėtus asmenis, kitaip sakant, stengėsi nukreipti lietuvių prieš lietuvių: civilį prieš partizaną, partizaną prieš civilį – skatinti ir plėsti žudynių masą.

Šitaip okupantas kūrė partizanams ne tik sudėtingą karinę, buitinę, bet ir psichologinę situaciją: partizanai galėjo tikėtis prieš smūgio ne tik iš MGB kareivio, emgėbisto, stribo, bet ir iš užsimaskavusio civilio – MGB agento, slaptojo informatoriaus ar net iš savo paties kovos bendražygio, bet jau užverbuoto agento smogiko. Tai iš dalies atitiko okupacinio režimo pagrindinį taktikos principą: lietuvių išsilaisvinimo kovą vaizduoti „piliėtiniu karu“, „klasių kova“, kad lietuviai okupanto naudai žudytų vienas kitą, kaip Sausio 13-ąją neva „savi šaudė į savus“. Šia taktika siekta pašalinti iš partizaninio karo tikrąją jo priežastį – sovietų okupaciją, lėmusią Lietuvos žmonių supriešinimą ir tarpusavio žudynes.

Partizaninio karo sąlygomis civilio asmens statuso neapibrėžtumą stiprino ne tik okupacinis režimas, bet ir pati partizaninės kovos specifika: laisvės kovose dalyvavo ne tik ginkluoti partizanai, dėvėję pagal kombatanto reikalavimus karines uniformas ir viešai nešioję ginklus, bet ir civiliai – kaip pagrindinė partizanų materialinės ir socialinės atramos bazė. Be vietos civilių paramos partizanai išvis būtų negalėję beveik dešimtmetį tęsti sunkios kovos prieš daug kartų įvairiais atžvilgiais galingesnį priešą: vietos gyventojai (civiliai) juos maitino, slėpė, informavo, slaugė ir kitaip jiems talkino – buvo tos pačios išsivadavimo kovos skirtingi kariai, skirtingomis formomis kovojantys prieš tą patį priešą¹⁶⁵. Kaip partizanai MGB agentų nelaikė vien tik civiliais, taip ir okupantas

¹⁶⁴ J. Mačianskas iš Liulių k., tapęs Šiluvos MGB agentu *Juozaičiu*, žuvo 1950 11 13 naktį į 14 d. kartu su savo 5 asmenų šeima (Tytuvėnų rajono MGB skyriaus veiklos 1950 11 suvestinė. – LYA, f. 15, b. 419/1, l. 51–52). MGB verbavo ne tik atskirus asmenis, bet ir šeimas: kaip jau minėta, B. Pupšta-*Dapkus* veikė kartu su žmona Brone-*Janina*, su žmona veikė ir MGB agentas V. Strumila-*Ažuolas*, taip pat Saugų k. (Žaiginio apyl.) agentas *Saugai*, jam mirus, jo šnipinėjimą MGB naudai 1952 m. tęsė jo žmona (g. 1917) slapyvardžiu *Marytė*.

¹⁶⁵ Bent Šiluvos regione komunistiniams istorikams nepavyko prie savo „klasinio požiūrio“ dirbtinai pritempti tikrovės: neva partizanų atrama buvę „buožės“ – turtingi ūkininkai. Rėmė ir turtingieji, bet pagrindiniai partizanų rėmėjai, kaip liudija ir patys partizanai (V. Šniuolis), buvo vidutiniai ir neturtingi ūkininkai. „Mums užteks ir sausus sriubos, o partizanams reikia mėsos, cipelinų, nes jie dūsta bunkeriuose, vaikšto su mirtimi“, – kaip minėta, lyg susitarusios teigė J. Ročo iš Juškaičių k. ir D. Balčiūno iš Grigalaičių k. šeimos. Neturtingi dažniausiai būdavo ir pagrindiniai partizanų ryšininkai (Zofija Kasperavičienė, seserys Viktorija ir Eva Juodytės, seserys Radzevičiūtės, Stasys Ralys ir kt.). Partizanavę Feliksas ir Petras Mockai neturėjo net savo trobos. Suvargę žmonės labiau atjaucia vargstančiuosius.

partizanų ryšininkų, rėmėjų nelaikė tik civiliais, juos dažnai represuodavo tokio pat sunkumo bausmėmis, kaip ir ginkluotus partizanus, paimtus į nelaisvę.

Šio civilių asmenų įtraukimo į kovos veiksmus skirtumas teisėtumo atžvilgiu aiškėja tik remiantis teise. Kiek teisėtas buvo išsivadavimo karas, tiek teisėtas buvo ir civilių talkinimas kovojantiems partizanams, taip pat teisėti ir partizanų baudžiamieji veiksmai atžvilgiu civilių, veikiančių okupanto naudai. Atitinkamai – kiek tarptautinės teisės požiūriu nusikalstama buvo sovietų okupacija, tiek nusikalstamas buvo ir MGB agentūros verbavimas – priverstinis civilių asmenų įtraukimas į kovos veiksmus prieš teisėtai veikiančius rezistentus.

Partizanų pagrindinės „akys ir ausys“, atskiriant civilį nuo užsimaskavusių MGB agentų – priešo kareivių ar kitaip prieš partizanus veikusių civilių asmenų, iš esmės buvo partizanų veikimo rajono gyventojai. „Asmenis, veikiančius MGB naudai, mes išaiškindavome apklausinėdami apylinkės gyventojus. Apie išaiškintus asmenis, turinčius ryšių su MGB arba mus skundžiančius, mes privalėjome pranešti aukštesnei vadovybei ir prašyti leidimo juos nubausti“ (Albertas Stoškus)¹⁶⁶. Teisti, žinoma, buvo galima tik apklausiant liudytojus, nustatant įtariamojo antilietuvišką veiklą ir priimant partizanų KLT nuosprendžius.

Yra išlikę Jono Šukio-*Gulbino* būrio, vadinamo Kudirkos rajonu, KLT nuosprendžiai 5-iems Levikain(m)ių kaimo (Grinkiškio vlsč.) gyventojams¹⁶⁷. Šį teismą sudarė ir teisėjus (pirmininką ir 2 narius) paskyrė to būrio vadas J. Šukys-*Gulbinas* ir Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-*Budrys* atskirais įsakymais.

¹⁶⁶ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, l. 165.

¹⁶⁷ Kudirkos partizanų rajono KLT 1949 08 06 nuosprendis Leonorai Valantinavičiūtei-*Nida*:

1. „Aš, Kudirkos dalinio partizanas *Birūtėnas* [Antanas Žiogas – A. V.; čia ir toliau – autoriaus interpai], Prisikėlimo apygardos vado įsakymu žodžiu apklausiau Leonorą Valantinavičiūtę-*Nidą*, kaltinamą šnipinėjimu priešą naudai ir įdavimu priešui asmenų, veikusių LLKS naudai. Aš, *Varūnas* [Antanas Šukys], ir aš, *Arūnas* [Adolfas Žiogas], liudijame, kad, mums girdint, L. Valantinavičiūtės-*Nidos* kaimynė *Mėnuliukas* [Danutė Bosaitė] kalbėjo apie L. Valantinavičiūtės-*Nidos* niekšišką darbą ir išdavystę: L. Valantinavičiūtė vaikščiojo su MGB daliniu provokuodama gyventojus, vedžiojo MGB dalinį pas pažįstamus gyventojus, pas kuriuos ji partizanaudama lankėsi, taip pat vedžiojo po partizanų laikino pastovio vietas, kurios jai buvo žinomos, skleidė tarp gyventojų provokacinę spaudą, kurią ji gaudavo iš provokatoriaus *Čemberleno* (Radžiūno), taip pat eidavo į Radviliškio NKVD, be to, savavališkai pasitraukė iš partizanų eilių. Ji, būdama 22 m., 1947 04 12 įstojo į partizanus slapyvardžiu *Nida* ir partizanavo iki 1948 03 27. L. Valantinavičiūtė-*Nida*: „Savavališkai pasitraukiau [iš būrio] ir pradėjau dirbti MGB naudai. MGB davė man užduotį susekti partizanų pastovio vietas ir kuo skubiau pranešti MGB. O jei partizanai užeitų, tai juos priimti kuo vaišingiau ir sekti, kur jie apsistos, į gėralą ir valgį įdėti jiems nuodų, kuriuos aš gavau iš MGB.“ Tai ji prisipažino 1949 08 05 girdint *Merkiui* [Albertui Saukai] ir *Rimantui* [Henrikui Mackevičiui]. Kudirkos KLT 1949 08 06, remdamasis KLT nuostatų 2a straipsnio 3, 6, 7 paragrafais, nuteisė L. Valantinavičiūtę-*Nidą* mirties bausme.

2. Kudirkos rajono partizanų KLT 1949 08 05 svarstė Aleksandro Radžiūnienės bylą. Remdamasis liudytojų parodymais, nustatė, kad A. Radžiūnienė buvo LTSR AT deputatė, šnipinėjo ir skundė to kaimo gyventojus MGB naudai, sąmoningai veikė šnipų tinkle prieš LLKS. Henrikas Mackevičius-*Rimantas* 1949 08 03 liudijo, kad A. Radžiūnienė yra užverbuota MGB šnipė: „Man dar veikiant OS pastebėjau, kad ji mane sekė ir pranešinėjo MGB, kas pas mane užaina. Man pasitraukus iš namų, bijodama partizanų bausmės, išsikėlė į kitas apylinkes ir ten prasidėjo gyventojų areštai ir tardymai.“ Nuteista mirties bausme.

3. KLT 1949 08 05 sprendimu mirties bausme sušaudant nuteistas Petras Danielius, šnipinėjęs LLKS ir teikęs žinias okupacinei valdžiai, dalyvavo ginkluotų vagių gaujoje, partizanų vardu apiplėšinėjo vietos gyventojus.

4. KLT 1949 08 05 nuteistos sušaudyti Antanina ir Salomėja Makreckaitės: Antanina – kaip užverbuota MGB šnipė, jos sesuo Salomėja taip pat įskundinėjo žmones, kurie slėpė nuo okupacinės valdžios registracijos savo gyvulius.“ (Žr.: LYA, f. K-1, Antano Žiogo ir kt. b./b. 26712/3, t. 6, l. 59–60, 62, 67, 70.)

Partizanas Vaclovas Gudaitis-Rasas
(Iš Smitriaus V, Viktoro, V. Šniuolio knygos *Mes nemirę*)

Tačiau ne visais atvejais tokie nuosprendžiai būdavo priimami arba jie nėra žinomi. Prie tokių atvejų iš dalies galima priskirti ir plačiai nuskambėjusį įvykį, kai 1946 m. rugsėjo 13 d. naktį į 14 d. Šiluvos regiono 5 kaimuose – Rinkšeliuose, Vilkiškiuose, Leonavoje, Naukaimyje ir Žalakiškiuose – partizanai likvidavo 13 asmenų, iš kurių tik dalis formaliai priklausė MGB agentūrai. Ant jų namų durų partizanai klijavo lapelius: „Už išdavystę! Lietuvos partizanai“.

Šią akciją įvykdė Kėdainių apskrityje veikę Povilo Lukšio brigados Broniaus Bankausko-*Paleckio* iš Vosiūnų kaimo (Šiluvos vlsč.) 8 partizanai, pasidaliję į 2 grupes po 4 žmones: vienai grupei vadovavo vietinis partizanas B. Bankauskas-*Paleckis* (joje dalyvavo ir Povilo Lukšio brigados štabo viršininko pareigas tuo metu ėjęs Vaclovas Gudaitis-*Rasas*), antrai grupei – irgi vietinis partizanas Romualdas Pracišauskas-*Uraganas* (*Hamiras*) iš Vainotiškės kaimo (Šiluvos vlsč.). Į R. Pracišausko grupę įėjo minėtos brigados skyrių vadai: Antanas Kėlė-*Paukštis* (g. 1921), kilęs iš Ilgižių kaimo (Betygalos vlsč.), ir tos brigados II rajono viršininkas Viktoras Juodis-*Stirna*, *Arūnas*, kilimo iš Betygalos valsčiaus. Nurodymo vykdyti operaciją iš aukštesnės vadovybės neturėjo. Jos imtasi B. Bankausko-*Paleckio* iniciatyva. Abi grupės pradėjo veikti vienu metu, 22 valandą, ir, kaip minėta, nukovė 13 asmenų: Rinkšelių kaime – Joną Bružą (60 m.)¹⁶⁸, jo žmoną Valeriją Bružienę, jų dukrą Valeriją Bružaitę-Šimkuvienę (g. 1920), jos vyrą Vladą Šimkų (g. 1916), Vladą Miceiką (g. 1919), Joną Baranauską (g. 1908), gyvenusį į Sibirą ištremtų Kymantų sodyboje, Stasį Siauroką (g. 1902) ir Joną Poškūną (g. 1894); Vilkiškių kaime – MGB slaptąjį informatorių Vladą Ličkų (g. 1901 m.), Aleksandrą Martišauską, Praną Butkų (50 m.); Žalakiškių kaime – Liudviką ir Zigimą Štarkus, Jurgį Nekrošį; Leonavos

¹⁶⁸ Jonas Bružas iš Rinkšelių, nuėjęs pas Radzevičiūtes samdyti jų kažkokiam darbui, pamatė prikepta daug duonos ir apie tai prasarė kaimynui. Sužinojo ir MGB, ėmė Bružą tuo klausimu tardyti... Žr.: Česlovo Valinčiaus iš Vilkiškių kaimo prisiminimai, autoriaus užrašyti 1995 10 01.

kaimė – Antaną Vyšniauską (buvusį sribą). Paskui B. Bankausko 4 partizanų grupė užėjo į Rinkšelių kaimo „Raudonąjį kampilį“, sudraskė sovietinius plakatus ir sovietų vadų portretus.

Apie tai šios akcijos dalyvis Vaclovas Gudaitis-*Rasas*, MGB tardomas, liudijo: „Tuo metu aš buvau brigados vadovybės atstovas, bet tų vietovių ir žmonių Šiluvos valsčiuje nepažinojau. Bronius Bankauskas ir Romas Pracišauskas-*Uraganas*, kaip vietiniai, aiškino mums padėtį. Nepriklausomai nuo pareigų, vadovavimo šiose akcijose ėmėsi tas vadas, kurio veikimo rajone gyveno numatyti asmenys. Tik jie, kaip buvę vietiniai gyventojai, galėjo žinoti, kas turėjo būti sušaudytas (l. 193). Būtinybę nušauti Nagrodskį [galbūt Novagrodskį – A. V.] grindė Bankauskas sakydamas, jog, kareiviams nušovus jo brolius partizanus Juozą ir Romaną Bankauskus¹⁶⁹, Nagrodskis Šiluvos MVD kieme tyčiojosi iš jų lavonų (juos apmetęs mėšlu ir trypęs kojomis). Bankauskas man pasakojo apie tai gavęs žinių iš savo ryšininkų, buvusių tarp Šiluvos milicijos darbuotojų. Iš nušauto Vyšniausko paėmėme 4 granatas.“¹⁷⁰

Kai kurie iš šių nukautųjų minimi Raseinių Žebenkšties rinktinės štabo sudarytame asmenų, veikiančių prieš laisvės kovotojus, sąrašė (76 asmenys), patekusiame į MGB rankas per 1946 m. liepos 6 d. Pyragių mūšį. Sąrašė – kelios pavardės ir iš Šiluvos valsčiaus: Antano (iš tiesų – Vlodo) Ličkaus iš Vilkiškių kaimo (čia jis įvardytas kaip „šnipas“ su priedašu „likviduoti“), Bružas iš Rinkšelių (vardas nenurodytas), irgi įvardytas „šnipu“, nurodoma, jog jis jau 2 kartus partizanų įspėtas, siūloma likviduoti, taip pat siūlyta „likviduoti“ Rinkšelių kaimo „Raudonojo kampilio“ vedėją, komjaunuolę Genę Cibulskaitę (nebuvo likviduota), Kavaliauskienę iš Jurgaičių kaimo, kurios sūnus sribas, o ji pati esanti šnipė. Tarp minėtuose kaimuose sušaudytų asmenų, žinomų šaltinių duomenimis, tik A. Vyšniauskas ir Z. Štarkus – buvę sribai, o V. Ličkus – slaptasis MGB informatorius¹⁷¹. K. Jurgaitis mini ir neįvardytą „Rinkšelių kaimo gyventoją“, veikusį prieš partizanus¹⁷² (galbūt čia kalbama apie Joną Baranauską, gyvenusį ištremto į Sibirą Kymanto ūkyje, prieš tai partizanai, kaip įspėjimą, buvo sudeginę jo tvartą).

Šios akcijos priežastys nėra iki galo aiškios. Buvusi vieno iš to kaimo gyventojų motytoja Kotryna Rašimaitė-Teišerskienė, emgėbistų suimta, aiškino, jog viena iš minėtos akcijos priežasčių buvusi ir atskirų asmenų plepumas, platinęs žinias apie tų kaimų

¹⁶⁹ 1946 03 12 kariuomenė apsupo Tendziogaloje 10 partizanų grupę. Mūšyje žuvo 7 partizanai, tarp jų ir 2 broliai Bankauskai (Juozas ir Romanas); Broniui Bankauskui pavyko iš apsuptyties prasiveržti. Tame mūšyje dalyvavę ir Šiluvos sribai, tarp jų – Nekrošius, Vyšniauskas, Štarkai, kurie tyčiojosi iš žuvusių partizanų Bankauskų kūnų (Antano Kokštos prisiminimai, autoriaus užrašyti 2005 05 01).

¹⁷⁰ Vaclovo Gudaičio tardymo protokolas, 1947 04 11. – LYA, f. K-1, Jono Jasinevičiaus ir kt. b./b. 39190/30, t. 1, l. 222.

¹⁷¹ LSSR MVD BB (kovos su banditizmu) skyriaus viršininko pavaduotojo V. Vasiljevo raštas LSSR vidaus reikalų ministrui gen. mjr. J. Bartašiūnui, 1946 09 15. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 89.

¹⁷² K. Jurgaitis mini Rinkšelių k. gyventoją (pavardė nenurodoma), turėjusį 40 ha ūkį, kuris „išpasakojo viską, ką tik žinojo apie partizanų buvimo vietas ar juos slepiančius kaimynus. Partizanai jam pasiuntė įspėjimo raštą. Jis tą įspėjimą nunešė į NKVD. Antrą kartą atėję partizanai jam išlupo kailį ir, sudeginę tvartą, paliko paskutinį įspėjimą. Ūkininkas paprašė NKVD prieglobsčio – kad leistų persikraustyti į Šiluvą. Besiruošiančius kraustyti užklupo partizanai ir sušaudė vietoje.“ Žr.: Jurgaitis, K. Medžiaga Lietuvos istorijai. – <http://www.partizanai.org/i-laisve-1961-24-61/1179-inkluotos-rezistencijos-zygiai-laisve-ginant>

gyventojų ryšius su partizanais, taip pat galėjęs būti ir kerštas už Veronikos Radzevičiūtės ryšininkų tinklo išdavimą ir asmeninės partizano B. Bankausko nuoskaudos Novagrodskio atžvilgiu. Nežinomi konkretūs motyvai, dėl kurių 1948 m. birželio 8 d. Aušrinės kaime buvo likviduota ir dalis Aleksandro Komsčio šeimos, vietos žmonių liudijimu, šnipinėjusios Roglaičių kaimo žmonių ryšius su partizanais.

Patikrinti gautus pranešimus partizanams ne visada buvo įmanoma. Todėl reikia sutikti su Bernardu Gailiumi, kad, žuvus ar sąmoningai sunaikinus žymią dalį partizanų archyvų (partizanų KLT nuosprendžių), daugeliu atvejų išvis neįmanoma nustatyti priežasčių, dėl kurių likviduotas vienas ar kitas civilis asmuo. Tokiais atvejais visada išliks ir abejonių dėl tokių asmenų kaltės¹⁷³.

Kaltės formos irgi galėjo būti įvairios, viena iš jų, galbūt dažniausiai pasitaikiusi – tai konkretaus asmens plepumas. Plepūs žmonės buvo taip pat pavojingi partizanams, kaip ir MGB agentai. Štai jau minėtas Felikso Kokštos būrio ryšininkas ir rėmėjas Stasys Kazakauskas iš Sandrausiškės kaimo, 1952 m. atsitiktinai sutikęs buvusį Šiluvos VOS narį Kazį Želvį ir nieko pikta negalvodamas, prasitarė apie netoli jo sodybos Sandrausiškės miške apsistojusią Antano Budgino-Žvainio partizanų grupę. Kaimynas pasirodė esąs Tytuvėnų rajono MGB agentas *Kirvis*. Šiam pranešus, 1952 m. gegužės 18 d. žuvo 3 partizanai ir 1 buvo sužeistas (F. Kokšta).

MGB agentų identifikavimo sunkumai. Žinant santykinai didelį agentų ir slaptųjų informatorių skaičių regione, partizanams pavyko nustatyti ir nubausti tik labai mažą jų dalį, nes tai padaryti partizanai neturėjo daug galimybių. Neatsitiktinai Tytuvėnų MGB informavo, kad 1952 m. (kai agentai buvo itin aktyvūs) nė vienas MGB agentas Tytuvėnų rajone nebuvo partizanų nukautas. Ir tikrai – iš čia ką tik paminėtų realiai priešui talkinusių agentų visi liko gyvi (išskyrus Joną Mačianską-*Juozaity*), nors kai kurie iš jų, kaip Jonas Baltkojis-*Petras*, veikė ne vienus metus.

Sunku buvo iššifruoti MGB agentus ir dėl to, kad sąvokos „kovotojas už Lietuvos laisvę“ ir „kovotojas prieš tą laisvę“ neretai buvo viena į kitą pereinančios. Dauguma jų – buvę partizanai, ryšininkai ar OS nariai. Štai minėtas J. Baltkojis, prieš tapdamas MGB agentu, buvo uolus V. Daukanto-*Ryto* partizanų ryšininkas, agentas *Ragas* irgi buvęs aktyvus P. Lušo-*Rolando* būrio ryšininkas, Kazys Želvys-*Kirvis* – Šiluvos VOS dalyvis.

Imtis griežtų veiksmų prieš agentus regiono partizanai neskubėdavo net ir tada, kai, rodos, turėdavo apie juos patikimų žinių. Tokį asmenį iš pradžių įspėdavo, paskirdavo baudą ar paimdavo dalį jo turto. Štai 2 partizanai (vienas iš jų minėtas J. Dobrovolskis-*Ramūnas*), gavę informacijos, kad Bulavėnų kaimo gyventojas Stasys Kukauskas yra Tytuvėnų rajono MGB agentas *Ažuolas*, 1953 m. rugpjūčio 14 d. atėję į jo namus, įspėjo jį nutraukti bendravimą su MGB, „priešingu atveju nedovanosim“¹⁷⁴. Išėdami už bausmę paėmė iš jo kostiumą, 500 rb ir 5 kg lašinių. Agentui S. Kukauskui-*Ažuolui* apsaugoti Tytuvėnų MGB ėmė siųsti į jo kaimą stribus, patį agentą slapta apginklavo, ruošėsi pa-

¹⁷³ Gailius, B. 1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje: daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija. Vilniaus universitetas, 2009, p. 166.

¹⁷⁴ LYA, f. 15, b. 422/1-71-ZJ, l. 30.

keisti jo gyvenamąją vietą. Panašiai A. Stoškaus-*Dainoto* partizanai 1951 m. pasielgė minėto Žaiginio MGB aktyvaus agento *Upelio* iš Bardiškių kaimo atžvilgiu. *Upelis* nuo 1948 m. palaikė ryšius su Žaiginio emgėbistu leitenantu K. Jevseičiku. Tardydamas su-laikytą partizanų ryšininką Praną Pocių, Jevseičikas jį kaltino gautos iš partizanų milinės ir elektrinio žibintuvėlio su įrašu *Dainius* slėpimu. Apie tai, kad partizanai paliko P. Pociui šiuos daiktus, jis buvo prisitaręs tik savo kaimynui *Upeliui*. Todėl, grįžęs iš tardymo, Pocius padarė išvadą: kaimynas – MGB agentas. Tačiau A. Stoškaus-*Dainoto* partizanų tardomas agentas kategoriškai tai neigė ir reikalavo įrodymų. Neturėdami visiško įsitikinimo, partizanai susvyravo. Paskui agentui *Upeliui*¹⁷⁵ ir jo šeimai gelbėti emgėbistai ėmė sistemingai siųsti į Bardiškių kaimą stribus kratų darymo pretekstu, o 1951 m. rugsėjo 17 d. nutarė *Upelį* ir jo šeimą perkelti į Tytuvėnų miestelį¹⁷⁶, vėliau – į Kauną ir iš agentų tinklo išbraukė¹⁷⁷.

Panašaus partizanų „liberalaus“ elgesio agentų atžvilgiu regione būta ir daugiau. 1951 m. liepos 23 d. Tytuvėnų rajono MGB už ryšius su partizanais užverbavo suimtą Bulavėnų miško eigulį Antaną Menkį iš Medingėnų kaimo¹⁷⁸ slapyvardžiu *Miškas* partizanų vado A. Budgino-*Žvainio* būriui sekti. Po savaitės susitikęs Tytuvėnuose savo kaimyną Antaną Smilginą iš to paties Medingėnų kaimo, jam prie alaus, matyt, sąžinės graužiamas, prisitarė, kad buvęs suimtas, užverbuotas ir išdavęs partizanų 4 rėmėjus, tarp jų ir A. Smilginą, ir kad MGB operatyvinis darbuotojas jam paskyręs 1951 m. rugpjūčio 31 d. susitikimo vietą miške netoli Tytuvėnų geležinkelio stoties. Po to pokalbio pas jį 1951 m. rugpjūčio 4 d. naktį į 5 d. atėjo partizanų skyriaus vadas A. Budginas-*Žvainys* su J. Dobrovolskiu-*Ramūnu*. Jų tardomas A. Menkis atvirai prisipažino. Partizanai nesiėmė prieš jį prievartos, tik liepė nedelsiant iš to rajono išsikelti. Vėliau susitikęs su emgėbistais, Menkis prisipažino žaidžias „dvigubą žaidimą“ ir „kategoriškai atsisakė dirbti MGB naudai“. Tačiau MGB kažkodėl nesiėmė prieš jį represijų (galbūt dėl to, kad jis 1943 m. buvo sovietinių diversantų rėmėjas), o po 5 dienų (1951 m. rugpjūčio 10 d.) Menkį perkėlė gyventi į Pagėgių rajoną¹⁷⁹. 1952 m. rugsėjo 8 d. į skyriaus vado A. Antanavičiaus-*Jogo* stovyklą atėję 2 A. Budgino-*Žvainio* partizanai J. Dobrovolskis-*Ramūnas* ir S. Zenkevičius-*Algimantas* informavo skyriaus vadą ir kitus partizanus, jog jie gavę žinių iš J. Baltkojo šeimos narių (žmonos, sūnaus Stasio ir dukros Bronės), kad J. Baltkojis veikia MGB naudai ir kad pastaruoju metu išdavęs emgėbistams sužeistą partizaną S. Grinių-*Arūną* (tuo metu jie dar nežinojo svarbiausių Baltkojo išdavysčių),

¹⁷⁵ Pagal MGB agento *Upelio* pranešimą MGB kareivių grupė 1951 05 05 aptiko Antano Juodžio daržinės palėpėje aktyvią V. Bakanausko-*Sauliaus*, paskui A. Stoškaus-*Dainoto*, S. Satkaus-*Marūno* būrių ryšininkę ir partizanę Viktoriją Juodytę-*Žemuogę* (g. 1924). Pasiūlius pasiduoti, ji nepasimetė, nušoko nuo šieno ir bandė bėgti, bet buvo kulkosvaidžio ugnimi sulaukyta. Nors buvo nėščia, bet tardoma tvirtai laikėsi. Jokių žinių apie partizanų buvimo vietas, ryšininkus ir rėmėjus nesuteikė ir taip užblokavo *Upelio* išdavystės žalą. Emgėbistai rašė savo vadams, kad dėl šitokio V. Juodytės elgesio jiems nepavykė likviduoti S. Satkaus būrio ir suimti ryšininkų. Žr.: LYA, f. 15, b. 420/2-69-ZI (1951), l. 76.

¹⁷⁶ LVA, f. K-1, ap. 16, b. 1032, l. 110.

¹⁷⁷ LYA, f. 15, b. 421/1-70-ZI (1952), l. 141.

¹⁷⁸ A. Menkis iš Medingėnų k. vokiečių okupacijos metais, kaip minėta, buvo vienas iš sovietinių diversantų rėmėjų.

¹⁷⁹ Tytuvėnų rajono MGB viršininko mjr. P. Dolgovo pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui, 1952 06 11. – LYA, f. 15, b. 421/1-70 ZJ, l. 70; f. K-1, ap. 16, b. 1034, l. 274.

taigi siūlė Baltkojų likviduoti¹⁸⁰. Bet agentas liko nenubaustas. V. Bakanausko partizanams buvo pavesta likviduoti Žaiginio apylinkėje gyvenančią Sakalauskų šeimą, įtariamą ryšiais su MGB. Bet Sakalauskus užstojo to būrio partizanas S. Satkus-*Marūnas*. Tačiau kai tik Sakalauskas ištrūko iš partizanų rankų, tuoj abu jo sūnūs, Kazys ir Vaclovas, išbėgo į Žaiginį ir įstojo į vietos strībų būrį. Už tai partizanai norėjo S. Satkų net sušaudyti¹⁸¹.

Partizanai žinojo, jog iššifruoti agentai, kurie dar nėra per daug nusikalte rezistentams, nėra pavojingi, nes jie jau žinomi, stebimi, be to, MGB perkelti į kitą vietovę, praranda turėtus ryšius ir negali būti MGB toliau naudojami prieš rezistentus. Neatsitiktinai čia paminėti agentai, išsikėlę iš Šiluvos regiono, kartu buvo pašalinti ir iš MGB agentūrinio tinklo.

Partizanų teisė bausti. Tyrinėtojai visuotinai pripažįsta, kad partizanai, kaip savanorių kariuomenė, vykdė konstitucinę piliečių pareigą ginti savo Tėvynę ir tuo pagrindu turėjo teisę bausti ir civilius, trukdančius jiems šią pareigą vykdyti¹⁸². Principinis nurodymas bausti tokius asmenis net ir sušaudant buvo duotas partizanų aukštesniosios vadovybės. 1952 m. lapkričio 23 d. ryšininkas Petras Vaičiulis iš Vilkiškių kaimo liudijo, kad partizanų būrio vadas F. Kokšta-*Rūstemas* jam 1951 m. rudenį įteikė Partizanų deklaraciją, suteikiančią partizanams teisę teisti tuos, kurie nepadedą partizanams arba juos išduoda¹⁸³.

Partizanams iškildavo klausimas, kokia bausmė bausti prieš partizanus veikiančių asmenį, kad ji garantuotų, jog šis asmuo tikrai toliau netęs savo išdavikiškos veiklos. Kalėjimų jie neturėjo. Todėl dėl savo kovos specifikos objektyviai buvo priversti dažniau taikyti mirties bausmę, nors kitomis sąlygomis tokios bausmės nebūtų prireikę. Tačiau partizanai niekad neskubėjo skirti šios bausmės: tokius asmenis prieš tai įspėdavo nutraukti savo pražūtingą veiklą arba įpareigodavo išsikelti iš tos gyvenvietės. Tai patvirtina ir minėtas 1946 m. Žebenkšties partizanų sudarytas prieš juos veikiančių asmenų sąrašas su prierašais apie įspėjimus¹⁸⁴.

Kaip tauta turi teisę priešintis pavergėjui, taip ji turi teisę bausti ir jo talkininkus. Dėvint vien tik „baltas pirštines“, būtų buvę neįmanoma beveik 10 metų priešintis tokiam itin žiauriam ir klastingam priešui kaip komunistinė Sovietų Sąjunga. Į tai atsižvelgiant, reikėjo atitinkamai nukreipti partizaniniam karui ir pačią tautą.

Su būtinybe teisiškai įvertinti partizanų teisę bausti susidūrė 1990 m. Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos teisėsauga – ir daugeliu atvejų pasimetė. Tam tikrai daliai ano meto Lietuvos teisininkų, susiformavusių „sovietinės teisės“ sąlygomis, iš tiesų buvo per sunku iš karto susivokti šioje teisės tapatinimo su bet kokio turinio įstatymais situacijoje. Štai Nepriklausomos Lietuvos prokuroras Burba, 1993 m. sprendęs partizano Jono

¹⁸⁰ Partizanės Bronės Gailiūtės tardymo protokolas, 1952 12 06. – LYA, f. K-1, Bronės Gailiūtės b./b. P-18891-Li, t. 1, l. 131.

¹⁸¹ Janinos Mockaitytės-Petrošiuvienės prisiminimai (1995 08 13).

¹⁸² Gailius, B. Min. veik., p. 164.

¹⁸³ Petro Vaičiulio tardymo protokolas, 1952 11 23. – LYA, f. K-1, Jono Grigaičio ir kt. b./b. 27141/3, t. 1. l. 289.

¹⁸⁴ LSSR MVD BB skyriaus viršininko pavaduotojo V. Vasiljevo raštas LSSR vidaus reikalų ministrui gen. mjr. Josifui Bartašiūniui, 1946 09 15. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 65, l. 89.

Mackevičiaus, buvusio partizanų KLT teisėjo, reabilitavimo byla, priėmė nutarimą nereabilituoti partizano, nes, pasak prokuroro, jis (J. Mackevičius), priiminėdamas KLT nuosprendžius, „žudė civilius asmenis: įtarimai, kad palaiko ryšius su saugumo darbuotojais, dar nedavė pagrindo juos žudyti, nors ir surašant KLT nuosprendžius.“¹⁸⁵ Prokuroras Burba, netyręs J. Mackevičiaus priimtų KLT nuosprendžių, jau iš anksto „žino“, kad jie nepagrįsti, kad jais bausta tik už „įtarimus“ ir kad patys KLT nuosprendžiai ne priimami, o neva tik „surašomi“, atseit – formali priedanga „žudyti civilius“. Su šiais Burbos argumentais būtų sutikęs bet kuris ano meto sovietų prokuroras.

Partizanas J. Mackevičius-*Vygaudas*, paimtas į sovietų nelaisvę 1950 m. gruodžio 2 d., tapo MGB agentu smogiku ir savo išdavystėmis pražudė ne vieną kovos bendražygį. Bet tai nesusiję su jo reabilitacijos klausimu, nes J. Mackevičius buvo sovietų Ypatingojo pasitarimo „nuteistas“ ne už šias išdavystes, o už partizaninę veiklą iki arešto, kuri (taip pat ir jo priimti KLT nuosprendžiai) buvo teisėta pagal tarptautinę prigimtine teisę, pagal 1949 m. Ženevos konvenciją, pagal pačių partizanų vadovybės priimtus statutus ir LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją. LLKS Tarybą LR Seimas 1999 m. sausio 12 d. įstatymu Nr. VIII-1021 neatsitiktinai pripažino „vienintele teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje“. Jei okupacija tarptautinės teisės požiūriu neteisėta, tai neteisėti ir jos norminiai aktai, ir jų pagrindu priimti nuosprendžiai, skirti tai okupacijai įgyvendinti ir įtvirtinti. Todėl J. Mackevičius, kaip sovietų teistas už tarptautinės teisės požiūriu teisėtą veiklą, reabilituotinas, bet gali būti teistinas už minėtas išdavystes pagal LLKS Tarybos teisės aktus.

Ne vieną sovietinių „teismų“ nuosprendį yra legitimavę ir Nepriklausomos Lietuvos teismai, nespėję išsivaduoti iš „sovietinės teisės“ įtakos. LR Aukščiausiojo Teismo kolegija (V. Aidukas, A. Pikelis, P. Kuconis) 2000 m. kovo 23 d. panaikino Onos Petrauskaitės reabilitaciją. Mat ši moteris, 1947 m. vykdydama prievartinės pyliavos reikalavimą, pristatė į paruošų punktą 27 kg grūdų, o pateikė kvitą kaip pristačiusi 227 kg. Už tai buvo sovietinio teismo pasmerkta kalėti 15 metų lageriuose su turto konfiskacija. LR Aukščiausiojo Teismo kolegija nutarė, jog O. Petrauskaitė nereabilituotina, nes ji nuteista „už kriminalinę nusikaltimą – sukčiavimą, padariusį žalą valstybinei organizacijai.“¹⁸⁶ Čia teismas ignoravo tą faktą, jog ta „valstybinė organizacija“ – okupacinė, o pyliavų reikalavimais siekusi politinio tikslo – prievartinės kolektyvizacijos pagreitinimo. Okupacinė valdžia, kaip minėta, sąmoningai nustatinėjo valstiečiams nepakeliamus mokesčius ir pyliavas. Štai 1948 m. vasario 26 d. LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto posėdyje dalyvavęs LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretorius T. Mončiunskas, kaip minėta, ragino „sudaryti buožėms sąlygas, kurios jiems būtų nepakeliamos“¹⁸⁷. O tokiomis „nepakeliamomis sąlygomis“ kaip tik ir buvo nustatymas mokesčių ir pyliavų, kurių valstiečiai objektyviai nepajęgtų įvykdyti, ir taip okupacinė valdžia įgytų neva „teisėtą“ pagrindą represuoti valstiečius, paskubinti šių represijų išgąsdintų valstiečių apsisprendimą stoti į kolūkius.

¹⁸⁵ LYA, f. K-1, Jono Mackevičiaus b./b. 43126/3, t. 3, l. 240–245.

¹⁸⁶ Endriukaitis, A. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos Pareiškimas, 2016 03 31. – www.alkas.lt

¹⁸⁷ LYA, f. 979, ap. 979-4, b. 19, l. 126.

Šiuo atveju ekonominės priemonės specialiai naudotos politiniam terorui pradėti ir jam pateisinti. Nustatymas pareigų, kurių asmuo objektyviai nepajėgus įvykdyti, yra nusikaltamas ignoravimas visuotinai pripažinto teisės principo, tai draudžiančio.

Bet jei pagal Nepriklausomos Lietuvos teismą okupuotos šalies žmonės neturi teisės „sukčiavimu“ priešintis šiai sovietų teisei savivalei ir terorui, tai gal jie neturi teisės ir partizanauti, nes partizanavimu daroma dar didesnė žala „valstybinei organizacijai“? Jei O. Petrauskaitės „sukčiavimas“ yra tik „kriminalinis nusikaltimas“ be politinio turinio, tai kokio masto „kriminaliniais“ nusikaltimais reikėtų kaltinti partizanų vykdytus tarybinių ūkių, kolūkių, pieninių, spirito gamyklų puolimus, kai tai „valstybinei organizacijai“ būdavo padaromi milijoniniai nuostoliai? Išėitų, kad šiuo „sukčiavimu“ O. Petrauskaitė nusikalto ne tik okupantui, bet ir Nepriklausomos Lietuvos valstybei (galbūt padarė okupantui per maža žalos). LR Aukščiausiasis Teismas ne tik atsisakė ją reabilituoti, bet dar ir pažemino tą moterį „kriminalinės nusikaltėlės“ vardu jau nepriklausomoje Lietuvoje.

Lietuvių tauta turėjo teisę priešintis okupacijai visomis įmanomomis priemonėmis, taip pat ir šios moters „sukčiavimu“, nes sukčiavimu okupacijos sąlygomis siekiama ne tik asmeninės naudos, bet ir ekonomiškai silpninti okupanto galias. Sukčiavimas yra kriminalinis nusikaltimas tik laisvoje teisinėje valstybėje, kai asmuo siekia asmeninės naudos kitų asmenų ir teisėtos valstybės naudos mažinimo sąskaita. Okupacijos sąlygomis, kai valdžia neteisėta, jis – vienas iš okupuotos šalies žmonių bendrosios teisės priešintis pavergėjui variantų.

Pasibaigus ginkluotai rezistencijai, pasipriešinimas persikėlė į kitas veiklos sritis, tarp jų ir į ekonominę: valstybinio turto grobstymas, tas pats „sukčiavimas“ jau buvo tapę vienu iš tylaus besiplečiančio pasipriešinimo (sąmoningo ar nesąmoningo) būdų. Tegul okupantas tai laiko kriminaliniais nusikaltimais, bet mes žinome, jog „sukčiavimas“ okupuotame krašte objektyviai turi ir politinę prasmę: juo silpninamos ekonominės priešų galios ir proporcingai didinamos tokios pat besipriešinančiųjų galios. Šitaip okupuotos šalies žmonės, sustiprindami savo ekonomines galias, vėliau jau gali jas panaudoti ir kitokioms, aiškiai išreikštoms politinio pasipriešinimo formoms (pogrindžio spaudai, disidentų veiklai...) finansuoti. Be finansinės, ekonominės bazės nevyko ir nevyksta joks rezultatyvus pasipriešinimas. Ar ekonomiškai nuskurdę Lietuvos žmonės būtų pajėgę materialiai remti „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ir kitų pogrindžio spaudinių leidybą, jų platinimą, disidentų keliones, slaptų paminklų statybą?..

Grįžtant prie J. Mackevičiaus bylos, reikia konstatuoti minėto Lietuvos prokuroro nutarime slypintį mėginimą neigti partizanų teisę rengti partizanų KLT asmenims, veikiančiams prieš laisvės kovotojus, neva dėl to, kad sunku įrodyti asmens kaltę, o už „įtarimus“ nevalia bausti. Jei būtų bijoma suklysti vertinant įrodymus, tai teismai išvis netektų teisės vykdyti teisingumo: joks teismas, net ir taikos sąlygomis veikiantis, nėra apsaugotas nuo klaidos. Visur teismai įrodymus vertina ne pagal kokią tai „objektyvią dievišką įžvalgą“, o pagal teisėjo „vidinį įsitikinimą“, kurį teisėjas susiformuoja analizuodamas turimą informaciją. „Teisėjas įrodymus vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu“ (LR BPK 20 str.). Partizanų teismų teisėjai irgi vertino įrodymus pagal vidinį įsitikinimą, nes kitokio tiesiog

nėra, išskyrus stalininės Sovietų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos „teisėjus“, kurie politinėse bylose nuosprendžius priiminėjo ne pagal vidinį įsitikinimą, o pagal „direktyvinių organų“ nurodymus¹⁸⁸. Partizanų KLT rėmėsi liudytojų parodymais, pačių teisiamųjų prisipažinimais ir daiktiniais įrodymais, kiek tokių įrodymų buvo įmanoma surinkti partizaninio karo sąlygomis. Kita vertus, partizanų KLT nuosprendžiams negalima kelti tokių pat procedūrinių reikalavimų, kokie keliami demokratinių šalių teismams, veikiantiems taikos sąlygomis. Tų pačių sovietų teismai tuo metu veikė ne karo sąlygomis (sovietai bent formaliai nebuvo paskelbę Lietuvoje karinės padėties), bet žinome, kiek jiems rūpėjo konkrečioje byloje „išsamus ir nešališkas įrodymų vertinimas“. Apie tai iškalbingai liudija kad ir šioje knygoje jau minėtų Janinos Rašimaitės ir Ninos Buniūtės bylos.

Nuo partizanų nukentėję asmenys ne visi buvo MGB agentai. Būta atvejų, kai nuo partizanų nukentėdavo civiliai ne dėl šnipinėjimo MGB naudai, o dėl kitokių priežasčių – ir ne visada priimant KLT nuosprendžius. Štai Radeckis iš Dirdiškės, grybaudamas Žaiginio miške, aptiko Alberto Stoškaus-*Dainoto* partizanų bunkerį, o jame – partizanų slepiamą sviestą, paimtą per Žalakių pieninės antpuolį. Susigundęs radiniu, žmogus išnešė iš bunkerio sviestą ir jį pardavė. Partizanų buvo susektas ir nukautas¹⁸⁹. 1948 m. birželio 29 d. 24 valandą Lyduvėnų (Šiluvos vlsč.) valstybinio malūno direktorius Petras Garbačauskas savo namuose šventė vardines, dalyvaujant gausiems svečiams. Tuo metu į sodybą užėjo 8 partizanai. Vienas iš svečių Petras Malatokas, gerai įgėręs, ėmė su partizanais kivirčytis ir vienam iš jų smogė į veidą, todėl buvo vietoje nušautas¹⁹⁰. Paskui tie patys partizanai užėjo pas kelių meistrą Juozaitį. Šis, pamatęs partizanus, pabėgo, o jo žmona atėjusiems partizanams liepė greitai iš čia dingti, nes priešingu atveju paskambinsianti, kur reikia. Kai ji grasinimui įvykdyti pakėlė telefono ragelį, buvo partizanų nušautas¹⁹¹. Jono Žemaičio būrio partizanai buvo palikę pas savo ryšininką Novagrodskį Pyragių kaime daiktus, kai atėjo jų atsiimti, šis pareiškė, kad daiktų nėra – juos paėmė kareiviai. Partizanai, padarę jo namuose krata, daiktus rado ir jį už tai (ir dar dėl kitos nenustatytos priežasties) 1946 m. spalio 17 d. nukovė (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 55).

Kartais žūdavo civiliai, bandantys pasipriešinti partizanams, atėjusiems išieškoti baudų. 1948 m. sausio 21 d. Povilo Lušo-*Saliamono* būrio Kleopo Armoškos-*Lampeo* vadovaujama 3 partizanų grupė (Alfonsas Virbickas ir Juozas Steponavičius), atėję į Algirdo Veslausko (gal Vasiliausko?) namus Ropkepių (?) kaime (Šiluvos vlsč.), pareikalavo už draudimo nedalyvauti vietinės Tarybos rinkimuose pažeidimą sumokėti partizanų vadovybės uždėtą 1 000 rb baudą. Šis sakėsi pinigų neturįs ir ėmęs grasinti partizanams. Tada jie pareikalavo vietoj baudos duoti maisto produktų. Šeimnininkas, palieptas vesti į klėtį,

¹⁸⁸ Nikita Petrovas apie sovietų Aukščiausiojo Tribunolo karo kolegijos pirmininką V. Ulrichą ir jo „teismą“ rašė: „Ulrichas greit išmoko Stalino pamokas vykdyti greitą ir žiaurų susidorojimą... Nuosprendžius skelbia ne jis ir ne jo vadovaujama karo kolegija. Nuosprendžius skelbia Stalinas, o Ulrichui tenka garbė tik juos pasirašyti... Ulricho užduotis – Stalino sudarytus sušaudomųjų sąrašus paversti karo kolegijos nuosprendžiais“ (Petrov, N. *Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakymus*, Vilnius: Briedis, 2014, p. 238–239).

¹⁸⁹ Antano Sankausko prisiminimai (1994 08 01).

¹⁹⁰ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 216.

¹⁹¹ LYA, f. 15, ap. 1855, b. 54, l. 203.

iššoko pro langą. Jį nusivijus 2 partizanams, troboje likusi jo žmona griebė kirvį ir norėjo nukirsti sėdintį partizaną. Šis gindamasis paleido automato seriją... Per sąmyšį pavirto lempa, išsiliejo žibalas ir užsidegė troba, nuo jos – ūkiniai pastatai, sudegė visas ūkis. Tik didelėmis pastangomis partizanams pavykę išgelbėti 2 mažamečius Vasiliauskų vaikus ir juos perduoti kaimynams¹⁹².

Civiliai žūdavo ir nuo atsitiktinių partizanų kulku tais atvejais, kai MGB kareiviai, paneigdami karo papročius, atakuodavo partizanus nusikalstamai dangstydamiesi civiliais gyventojais, t. y. versdavo juos kartu su kareiviais dalyvauti partizanų paieškose. 1950 m. sausio 30 d. NKVD kareiviai, bijodami netikėtos partizanų ugnies, kaip minėta, priverstė Gulbinų kaime Vladą ir Vandą Zakarkas kartu su kareiviais atkasinėti jų sodybos daržinėje šiauduose įrengtą bunkerį, kuriame tuo metu buvo Viktoro Bakanausko partizanai. Šiems nenumanant, kas atkasinėja bunkerį, ir ėmus šaudyti, žuvo kareivis ir V. Zakarka. V. Zakarkos žūtis šiuo atveju – tai vienas šitokių būdu sovietų įvykdytų karinių nusikaltimų prieš civilius Lietuvos gyventojus.

Vertinant partizanų akcijas prieš formaliai vadinamus „civilius“, reikia atsižvelgti į tai, kad tas akcijas, kaip minėta, inspiravo okupacinio režimo vykdytas civilių asmenų verbavimas, t. y. nusikalstamas jų įtraukimas į kovos veiksmus prieš partizanus. Šiluvos regione, autoriaus žiniomis, partizanai 1944–1953 m. nukovė bent 59 asmenis, iš jų 11 rusų tautybės. Į šį skaičių neįeina sribai ir vietinės valdžios pareigūnai. Pokario Lietuvos žmonių žūtys – tai aukos tos pačios okupacijos, įvykdytos okupacinio režimo tiesiogiai arba jo inspiruotos: nesant sovietinės okupacijos, nebūtų buvę nei MGB agentų, nei su jais kovojusių partizanų. Į tai tyrinėtojai jau atkreipia dėmesį¹⁹³.

Dėl žiaurumų. Kartais sakoma, jog ir vienoj, ir kitoj kariaujančioj pusėj neišvengta įvairių žiaurumo atvejų. Jei tai ir būtų tiesa, iš principo negalima jų tapatinti. Žiaurumo ir neteisėtumo iniciatyvas ir pavyzdžius pirmiausia visur rodė okupantas – savavališkais žmonių areštais, žudymais, ūkių deginimais, suimtųjų kankinimais¹⁹⁴, suimtųjų kalinimais itin žiauriomis sąlygomis, nukautų partizanų kūnų niekinimais, partizanų šeimos narių (vaikų, senelių) areštais ir trėmimais į Sibirą, ten marinant juos badu. Žiaurumą sovietai

¹⁹² LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 207.

¹⁹³ Abarius, L. Kovos dėl istorijos tęsiasi... – *Laisvės kovų ir netekčių metai*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, d. 2, 2016, p. 38.

¹⁹⁴ Antanas Sankauskas šių eilučių autoriui 1994 08 01 Šiluvoje prisiminė: „Enkavėdistai mus kankindavo taip: nuvilkdavo švarką ir nuogą nugarą čaižydavo guminiu rimbu arba grandinėmis. Kai auka nualpdavo, perpildavo šaltu vandeniu ir ištempdavo į koridorių arba sakydavo: „Duokš ranką.“ Tada tarp pirštų įstatydavo šovinius ir, spausdami pirštus, juos išnarindavo, paskui badydavo panages adatomis...“ Ona Svetikaitė-*Birutė*: „Pagriebę 2 kareiviai... ėmė mane į storas egles daužyti – mano veidas liko tarsi metaline tarka nutarkuotas, visa kruvina, ištinusiais žandais. Pastatė prie tų eglė, pridėjo prie kaktos šautuvo vamzdį... Tik truputį kareivis kilstelėjo vamzdį aukštyr ir šovė, po to antrą kartą šovė palei vieną ausį, trečią kartą šovė prie kitos ausies pridėjęs ir aš pargriuvau... Paskui nuvežė į Šiluvos sribyną. 1949 06 17 ateina rusas tardyti – kas ant stalo, tas ant mano galvos, o kai nugriūnu ant žemės, tada „dirba“ kojomis... Nuvedė į kitą kambarį, ten pastatė ir aš užmigau. Vos tik užmigau – kirtu į pasmakrę sargyboje stovėjęs sribas. Ir taip ne vieną kartą. Liežuvį prisikandau, kraujas iš burnos žliaugė... Raseiniuose tardė keturiose. Tai jie visi 4 mane daužė, rovė palaukus nuo galvos... Mušimas dar nėra tokia didelė kančia, daugiau tyčiojimas sužeidžia žmogaus sielą... Prisiminiau, kaip buvo kankinamas mano tėvelis, kurį ne tik pakabino žemyn galva, bet ir po nagais adatas kišo...“ (*Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, d. 5, p. 280–281.)

sąmoningai rinkosi kaip pagrindinį lietuvių tautos atgrasymo nuo pasipriešinimo ir kartu kaip okupacijos įtvirtinimo būdą, tuo provokavo partizanų pyktį ir kerštą. P. Mor-kūno-*Drako* būrio partizanas Jonas Junokas-*Rūtenis*, 1946 m. kovo 8 d. sužinojęs apie Šiluvos regiono partizanų šeimų trėmimą į Sibirą ir jų ūkių naikinimą, savo dienoraštyje įrašė: „Jei jie nepasigailės mūsų senų tėvų, mažų vaikų, tai ir mes nesigailėsime, naikinsime sribukų ir komunistų šeimas iki paskutinio žmogaus.“¹⁹⁵ Tačiau to ketinimo netesėjo. Okupantų žiaurumai kilo iš jų neteisėtos veiklos, partizanų akcijos – iš teisėtos. Tai yra esminiai ir dėl to – iš principo nesulyginami skirtumai.

Žinoma, partizaninio karo sąlygomis sunku buvo išvengti apsirikimų ir kriminalinių atvejų (plėšikavimo, neteisėto sušaudymo), ypač po 1950 m., žuvus daugeliui partizanų aukštesniųjų vadų ir pakrikus organizacinėms partizanų struktūroms. To nebuvo išvengta ir Šiluvos regione. Už plėšikavimus partizanų vadovybė ketino atiduoti KLT Kleopos Armoškos-*Lampeo* 3 partizanų grupę (Boleslovo Ročo „Užrašai“). Bet netrukus (1948 m. vasario 7 d.) šie partizanai žuvo. Buvusios partizanės Juzefos Ličkutės liudijimu, „žmonės skundėsi Vladu ir Petru Lukauskais, Jonu Žukausku kaip žiauriais partizanais“¹⁹⁶. Be politinio motyvo 1951 m. balandžio 28 d. partizanų ryšininko Kazio Mandravicko sodyboje (Plauginių k., Šiluvos vlsč.) nuo A. Budgino-*Žvainio* partizanų žuvo seserys Onutė ir Jadvyga Lukauskaitės...

Bet tai buvo atskiri neteisėtumo atvejai bendroje teisėtoje kovoje. Kare esti ne tik būtinų, bet ir nebūtinų aukų. Šiuo neišvengiamumu ir sudėtinga ši kova. Be to, reikia žinoti, kad okupantas siekė pavergti tautą ne tik ginklu, bet ir įvairiomis provokacijomis, melu: atėjęs į Lietuvą žudyti ir plėšti, jis siekė save ir savo talkininkus vaizduoti auka, o savo persekiojamas aukas, partizanus – budeliais. Šioje okupanto ideologijos įtakoje esantys kai kurie asmenys ir šiandien linkę laisvės kovoje matyti tik šiuos atskirus neteisėtumo atvejus, juos absoliutinti, su jais tapatinti pačią laisvės kovą, t. y. atimti iš tos kovos jos tikrąją esmę – išsivadavimo ir savo nacionalinės valstybės atkūrimo idėją-tikslą, kad tauta netektų ją ateičiai įkvepiančių didvyrių, sektinų pavyzdžių ir galiausiai – pasitikėjimo savimi kuriant savarankišką valstybės gyvenimą. Tokias pažiūras galima vertinti kaip šiuolaikinio „informacinio karo“ variantą, nukreiptą prieš lietuvių tautos laisvės siekį.

Antikonstitucinis valstybės įsipareigojimas

Viena iš daugelio laisvės kovų istorijos problemų yra ir MGB agentūros dešifravimo problema. Tačiau rezistencijai skirtoje istoriografijoje jaučiasi sąmoninga tendencija partizanų pavardes minėti, o juos išdavinėjusių priešui agentų – slėpti po agentūriniais MGB slapyvardžiais arba su priedašu „redakcijai tikroji pavardė žinoma“. Svarbu, kad tai ne atskirų autorių, o pačios valstybės pozicija. LR Seimas 1999 m. lapkričio 23 d. priėmė Lietuvos Respublikos asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusiųjų apsaugos įstatymą Nr. VIII-1436

¹⁹⁵ Jono Junoko dienoraštis „Kelias į laisvę“ (1946), autoriaus archyvas.

¹⁹⁶ Juzefos Ličkutės prisiminimai (1993 08 11).

(*Valstybės žinios*: 1999-12-08 Nr. 104-2976, įsigaliojo 2000 01 01), kuriuo valstybė įsipareigojo neviešinti pavardžių agentų, kurie jai savanoriškai prisipažino bendravę su MGB/KGB, 75 metus su teise šį terminą pratęsti. „Prisipažinimo faktas bei prisipažinusio asmens pateikti duomenys yra valstybės paslaptį sudaranti informacija, kuri išlaptinama, naudojama ir išslaptinama įstatymų nustatyta tvarka“ (7 str. 2 p.). Tai galioja ir moksliniams tyrinėjimams: prisipažinusių agentų duomenys gali būti paviešinami moksliniuose darbuose „tik su Komisijos leidimu“ ir tuos duomenis Komisijai užkodavus (8 str. 3 d.).

Būtinybė priimti tokį įstatymą grindžiama siekiu: „kurti nacionalinio saugumo sistemą, ginančią valstybę ir jos gyventojus, žmogaus ir piliečio teises, laisves bei asmens saugumą, apsaugant nuo užsienio specialiųjų tarnybų poveikio, šantažo ir verbavimo ar bandymo įtraukti į neteisėtą veiklą...“ (1 str.)

Pastangos pasiekti šiuos miglotai formuluojamus įstatymo tikslus įsipareigojimu neviešinti prisipažinusių MGB/KGB agentų identifikavimo duomenų kelia rimtų abejonių dėl kelių priežasčių:

1) Norima absoliutinti prevencinę prisipažinimo galią, prisipažinimą tapatinant su prisipažinusiųjų lojalumu Lietuvos valstybei.

2) Mažas prisipažinusios dėl valstybės pasižadėjimo neviešinti agentūros pavardžių skaičius: iš 118 ar 115 tūkstančių MGB/KGB agentų, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenimis, savo noru prisipažino tik 1 589 asmenys, t. y. vos 1,35%. Be to, iš šio bendro agentūros skaičiaus iki 1990 m. sunaikintos 36 237 agentų asmens ir darbo bylos, 8 539 tokios pat bylos išvežtos iš Lietuvos. Išlikusios KGB agentūros bylos sudaro vos 0,62% viso KGB archyvo. Be to, išlikusiose bylose labai daug defektų – išplėšyti lapai, išpjaustytos agentų pavardės (2011 05 10 BNS pranešimas). Tačiau įstatymo leidėjui vis tiek atrodė, kad šis 1,35% prisipažinusios agentūros gali realiai apsaugoti Lietuvos valstybę ir jos piliečius „nuo užsienio specialiųjų tarnybų poveikio, šantažo, verbavimo ar bandymo įtraukti į neteisėtą veiklą...“ Kai tūkstančiai bylų sunaikinta ir išvežta iš Lietuvos, prisipažinimas lieka vienintelis ir kartu silpnas konkretaus prisipažinusio agento konkrečios veikos – veikimo ar neveikimo įrodymas.

3) Įstatymo leidėjas, siekdamas minėtų tikslų, tarsi ignoravo patį Valstybės saugumo departamentą (VSD) ir jo pagrindinę misiją postulodamas, tarsi tokio departamento „nėra“, arba jo galios kontroliuoti situaciją šioje srityje yra daugiau negu menkos. Prisipažinimas tarsi yra ganėtinai buvusios agentūros lojalumo Lietuvos valstybei garantas, o VSD tarsi tokių asmenų veikla ateityje neturėtų domėtis ar nepajėgtų domėtis. Šis įstatymas – tai greičiausiai mėginimas dirbtinai formuluojamu viešuoju interesu pridengti neteisėtą privatų interesą nuo viešosios opinijos.

Jei agentūros duomenų neviešinimas savo esme nėra pakankama priemonė minėtiems įstatymo tikslams pasiekti¹⁹⁷, tai to visai pakanka sukelti visuomenėje kitų fundamentalių valstybės vertybių sumaištį dėl šių priežasčių:

¹⁹⁷ Tai pripažino ir Lietuvos Respublikos VSD vadovas Darius Jauniškis 2018 03 26 spaudos konferencijoje, jis pabrėžė, kad šantažuojami gali būti ir prisipažinę, ir neprisipažinę MGB/KGB agentai. O tai reiškia, kad Lietuvos valstybės saugumą šiuo požiūriu realiai garantuoti gali ne agentų prisipažinimas, o aktyvi visuomenės ir pirmiausia VSD kontrolgybinė veikla.

1. Šiuo aktu Lietuvos valstybė sukūrė kontroversišką situaciją – ėmėsi slėpti nuo visuomenės dalį MGB/KGB paslapčių. KGB paslaptys, kaip žinia, tai kovos prieš Lietuvos valstybę paslaptys, t. y. paslaptys institucijos, kuri visą laiką ir pačiomis brutaliausiomis priemonėmis veikė prieš Lietuvos valstybės atkūrimą ir kurią pati Lietuvos valstybė 1998 m. įstatymu pripažino nusikalstama. Bet jei KGB paslaptys šioje dalyje tampa ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės paslaptimis, tai kyla Lietuvos valstybės tapatumo klausimas: kas yra Nepriklausoma Lietuvos valstybė: kovotoja su okupacija vykdžiusia MGB/KGB ar šios organizacijos dalies nusikalstamos veikos slėpimo nuo tautos tęsėja¹⁹⁸?

2. Jei tam tikros dalies prieš laisvės kovotojus veikusių asmenų tapatybė turi būti visuomenei nežinoma, o tik jų agentūriniai slapyvardžiai, tai visuomenei jų tarsi „nėra“: išėitų, kad laisvės kovotojus išdavinėjo žiauriam priešui ne realūs žmonės, o tik literatūriniai personažai: *miškai, qžuolai, ereliai, jonai, marytės, mykolai, žibutės...*, egzistavę ne realybėje, o tik MGB sukurtame virtualiame pasaulyje. Įsivaizduokime, jog pagal šį įstatymą būtų pripažinė ne 1 589, o visa agentūra – visi 118 ar 115 tūkstančių, gyvieji ir mirusieji. Ką tada darytume? Tada visa MGB agentūra pagal šį įstatymą turėtų „išnykti“ iš visuomenės sąmonės ir iš susidorojimo su laisvės kovotojais legalios istorijos (mokslinių tyrimų), o toje (leidžiamoje) istorijoje liktų tik sribai, MGB/KGB ir NKVD kariuomenės vadai, kiek jie slapyvardžiais nesidangstė, o jų surengtų operacijų rezultatyvumo dalis priešasčių, kiek jos susijusius su konkrečių agentų veikla, liktų nežinomos. Bet, nuosekliai mąstant, iš tos kovų istorijos tada šioje dalyje turėtų „išnykti“ ir pati MGB/KGB struktūra, kaip dirbusi ne su realiais, o tik su MGB vaizduotės sukurtais literatūriniais personažais: „čekistas be agento – ne čekistas“.

3. Ar tik šiuo mąstymu nebūsime pirmieji Europoje, kurie įstatymu įsipareigoja rašyti laisvės kovų istoriją ne tik kaip realiai veikusių žmonių, bet ir kaip literatūrinių personažų istoriją? Istorija, kurioje vieni faktai skelbiami, o kiti, nors ir žinomi, bet sąmoningai slepiami, yra ideologizuota, sovietinio tipo ir dėl to pseudoistorija, o patys tokie „istoriniai tyrimai“ turi mažai ką bendra su moksliniais. Maža to, ši nuostata suponuoja ir principinį klausimą, ar apskritai, galiojant minėtam pripažinusių agentų neviešinimo įstatymui, gali lietuvių tautos kova dėl laisvės 1941–1990 m. būti šiuolaikinių nešališkų ir visapusiškų istorinių tyrimų objektas? Ribodama teisę dešifruoti už MGB agentūrinių slapyvardžių pasislėpusių asmenų tapatybę ir moksliniuose istorijos tyrimuose, valstybė kartu pažeidžia Konstitucijos 25 straipsnį: „žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją...“. Į šią teisę įeina teisė laisvai vykdyti istorinius tyrimus, nustatyti istorinę tiesą, su kuria išimtinai susijusi ir mokslinė tų tyrimų vertė. Jei valstybė uždraudžia visapusiškos istorinės tiesos nustatymą, jei ji užgina tautai žinoti

¹⁹⁸ Rezistencijos tyrinėtojas Romas Kaunietis, susidūręs su draudimu pasinaudoti kai kuriomis KGB operatyvinėmis bylomis dėl jų paženkinimo grifu *slaptai*, pagrįstai klausia: „Ar mūsų archyvuose vis dar šeiminkauja Maskvos patikėtiniai ir ar jų slapti grifai tebegalioja mūsų nepriklausomos valstybės piliečiams?“ (*Laisvės kovų ir netekusių metų: laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė*, sudarė Romas Kaunietis, d. 2, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 37.)

jos buvusius priešus, jei imasi saugoti prieš lietuvių tautos valstybingumo siekį kovojuosios MGB paslaptis – tai tokia valstybė jau ne tik nedemokratiška, bet ir kelianti abejonę: ar ši valstybė dar tebėra lietuvių tautos valstybė?¹⁹⁹

4. Prisipažinusių agentų neviešinimo įstatymas kelia įtarimą, jog šiuo įstatymu pirmiausia siekta suteikti galimybę apsaugoti – jei ne nuo teisinės atsakomybės, tai bent nuo visuomenės pasmerkimo, nukreipto į tą MGB/KGB agentūros dalį, kuri uoliai veikė prieš konkrečius rezistentus MGB naudai. Jie prisipažino, nes, matyt, turėjo ką prisipažinti: jų prisipažinimo baimė buvo mažesnė už paviešinimo baimę ir padarinius. Prisipažindami jie sovietinį konformizmą pakeitė Nepriklausomos Lietuvos konformizmu: laimėjusiems tada, Seimas leido laimėti ir dabar, nes visų kadencijų Seime netrūko „laimėjusių“. Neprisipažino, žinoma, tie, kurie jau yra mirę, ir galbūt tie, kurie tiesiog neturėjo ką prisipažinti. Formaliai užverbuoti, bet MGB naudai neveikę asmenys, kaip minėta, nelaikytini agentais, nors jie ir būtų MGB/KGB agentūros registracijos žurnale. Matyt, neatsitiktinai prie daugelio sąrašė paskelbtų agentų pavardžių nėra konkrečios veiklos²⁰⁰.

5. MGB paslapčių saugojimu Lietuvos valstybė kėsinaisi atsisakyti ir jai uždėtos konstitucinės pareigos vykdyti teisingumą, nes vykdyti teisingumą galima ne literatūrinių personažų, o tik realiai egzistuojančių asmenų atžvilgiu. Valstybė turi amnestijos teisę, ji gali šiuo atveju prisipažinusiems MGB agentams netaikyti administracinių ar baudžiamųjų sankcijų, bet ji neturi teisės atimti iš visuomenės teisės žinoti šiuos nusikaltimus padariusius asmenis ir jų veiklos turinį. Kokią žinią šiuo neviešinimu valstybė siunčia visuomenei? Ji leidžia įsivaizduoti situaciją, kai asmeniui, padariusiam sunkų nusikaltimą ir pačiam prisipažinusiame, leidžiama dėl šio prisipažinimo tikėtis būti atleistam ne tik nuo teisinių sankcijų taikymo, bet ir nuo paviešinimo (su teise išlikti visuomenei nežinomam). Tai tikriausiai būtų gera žinia visiems, linkusiems nusikalsti.

6. Šiuo neviešinimu valstybė siunčia visuomenei ir kitą destruktivią žinią. Ji nori pasakyti, kad valstybė nesuinteresuota ugdyti ir skatinti savo piliečius moralės ir patrio-

¹⁹⁹ Su šiuo klausimu susijusi ir kita šiandienos aktualija: LR Seimo pirmininkas Viktoras Pranckietis kartu su savo vicepirmininku Gediminu Kirkilu 2018 02 09 pasmerkė Akademinės etikos ir procedūrų kontrolierių Vigilijų Sadauską ir pasiūlė jam atsistatydinti už tai, kad šis pažadėjo finansuoti mokslinį tyrimą apie žydų tautybės asmenų dalyvavimą sovietų represijose prieš Lietuvos gyventojus 1940–1953 m. Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkė šį V. Sadausko pasiūlymą pavadino net „antisemitizmu“. https://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/2018/02/09/news/v-pranckietis-ragina-trauktis-akademes-etikos-kntrolieriu-576740/?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy. „Antisemitizmui“ čia norima suteikti tokią plačią prasmę, kad į ją patektų ir lietuvių tautos teisė žinoti savo istoriją. Teisinės valstybės logika yra tokia, kad tauta turi teisę žinoti savo istorijoje viską, ką ji nori žinoti: kaip žydų tauta turi teisę žinoti ne tik tuos, kas organizavo holokaustą, bet ir kas konkrečiai dalyvavo jį vykdančiam, taip ir lietuvių tauta turi teisę žinoti ir tuos, kurie organizavo prieš ją represijas 1940–1953 m., ir tuos, kurie tiesiogiai jas vykdė. Tačiau Seimo pirmininkas ir jo pavaduotojas mano, kad tokią teisę turi žydai, bet tokios teisės neturi lietuviai, nors tapdami Seimo nariais abu buvo prisiekę laikytis Konstitucijoje įtvirtinto visų Lietuvos piliečių lygiateisiškumo principo (29 str.), o šio principo laužymu nekurstyti antisemitizmo, kovos dėl istorijos neversti kova dėl teisių.

²⁰⁰ Šiuo metu LGGRTC paskelbtas vadinamųjų „registracinių MGB/KGB agentų“ sąrašas, į kurį pateko asmenys, realiai kenkę laisvės kovų sąjūdžiui, ir asmenys, tik formaliai priklausę agentų tinklui, bet laisvės sąjūdžiui niekuo neprisiikaltę. Vengiant suplakti į vieną esminių dalykus su formaliais, manau, svarbu būtų paskelbti sąrašą tik realiai MGB/KGB naudai veikusių agentų ir taip dariusių poveikį istorijai. Tokio sąrašo (ar atskiros knygos) parengimas reikalautų specialios mokslinės studijos. Tai valstybinis projektas, kurio neatlikus pokario Laisvės kovų istorija niekada nebus išsami, konkreti, o asmens priskyrimas „pagal sąrašą“ agentų kategorijai visada kels nereikalingų diskusijų: „bendradarbiavo ar nebendradarbiavo“?

tizmo (pasiryžimo ginti savo valstybę) pažangos linkme. Negerus darbus padariusių asmenų tapatybės viešinimas ateities požiūriu neabejotinai turi didžiulę ugdomąją moralinę ir teisinę reikšmę: jis praneša visiems: kas šiandien veikia prieš tautą, prieš jos valstybingumą, prieš teisę, tas visada turi pagalvoti, ar dėl jo šiandieninės veiklos neteks ateityje gėdytis ne tik jam pačiam, bet ir jo vaikams ir vaikaičiams? Net ir tie, kurie šiandien neigia moralę, vadina ją „ne šio pasaulio dimensija“, kurie skelbiasi išsivadavę iš „moralės prietarų“ ir vienintele morale laiko savo asmeninę naudą, itin bijo paviešinimo savo darbų, besikertančių su šia „nesančia morale“. Ar ši baimė nerodo, kad moralė ne tik yra, bet kad ji yra dar ir didžiulė jėga, kurios baimė pajėgi išreikalauti iš Seimo ir prisipažinusių agentų tapatybės neviešinimo įstatymą.

Įstatymas, kuris nekviečia visuomenės patriotizmo ir moralės pažangai, kuris slepia nuo visuomenės asmenis, veikusius prieš prigimtinių tautos teisę laisvai gyventi ir turėti savo valstybę, prisidėjusius prie laisvės kovotojų žūčių ir kančių, yra priešingas šią teisę ir teisinės valstybės siekį įtvirtinusios Konstitucijos esmei. Teisinėje valstybėje Seimas gali priimti ne bet kokio turinio įstatymą, o tik šioms vertybėms neprieštaraujantį. Tokioje valstybėje įstatymai priimami tam, kad gintų nukentėjusiųjų teises (šiuo atveju nukentėjusiais reikėtų pripažinti ne tik laisvės kovotojus, bet ir didžiąją tautos dalį, kaip tuo metu atkakliai ir pasiaukojamai laisvės siekusių), o jas pažeidusiųjų atžvilgiu vykdytų teisingumą. Agentūros, ypač savanoriškai veikusios prieš minėtą prigimtinių tautos siekį, atžvilgiu negalioja senatis ir „įstatymo netaikymo atgal“ taisyklė, nes šis siekis yra tęstinis, nuolat galiojantis ir nuolat darantis nusikalstamą bet kokią prieš jį nukreiptą atskirų asmenų veikimą. Todėl šio siekio negalima nei atšaukti, nei sustabdyti jokių įstatymu, o tai mėginantis daryti įstatymas visada bus priešingas teisei ir Konstitucijai.

9. Pokario trėmimai – karinio sovietų bejėgiškumo prieš rezistentus pripažinimas

Komunistinis SSRS režimas suvokęs, kad vien ginkluota jėga nepavyks artimiausiu metu įveikti partizaninio pasipriešinimo ir paspartinti Lietuvos sovietizacijos, griebsi masinio teroro prieš civilius gyventojus – trėmimų. Jais siekta ne tik pakirsti ginkluoto pasipriešinimo socialinę bazę, bet ir plačiu mastu išgąsdinti tautą, duoti jai suprasti, kad okupantas pasiryžęs nesustoti – net ir visiškai „išvaduoti“ Lietuvos teritoriją nuo joje gyvenančios istorinės tautos, jei ji neprisipažins nugalėta.

Įvairaus masto deportacijas Lietuvoje komunistinis režimas vykdė jau nuo 1944 metų. Iki 1945 m. lapkričio 1 d. iš Lietuvos į Sibirą buvo ištremtos 1 204 partizanų šeimos, arba 4 479 asmenys²⁰¹. Tačiau į masinius trėmimus deportacijos išvirto 1947–1949 metais. SSRS Ministrų Taryba (toliau – MT) 1949 m. sausio 29 d. priėmė specialų nutarimą „Dėl buožinių šeimų, nelegaliai gyvenančių, žuvusių ginkluotuose susirėmimuose ir nuteistų

²⁰¹ Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas: Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 360.

banditų bei nacionalistų šeimų, legalizuotų banditų, tęsiančių kenkėjišką veiklą, ir jų šeimų, taip pat represuotų banditų talkininkų šeimų iškeldinimo iš Latvijos, Lietuvos ir Estijos teritorijų“, kuriame įvardijo 3 sovietų valdžios priešus Lietuvoje: „banditus“, „buožes“ ir „nacionalistus“²⁰². Žinant, kad „bandito“, „nacionalisto“ sąvokos kiekybiškai atviros, šiuo nutarimu deportacijoms galėjo būti pasmerkta visa tauta ar bent didžioji jos dalis.

Vykdydami šiuos Maskvos nutarimus ir remdamiesi savo agentų ir slaptųjų informatorių pranešimais, LKP CK, apskričių, valsčių kompartijos komitetai, MGB ir NKVD skyriai sudarinėjo tremiamų asmenų sąrašus. Šioje akcijoje ypač išryškėjo pražūtingas vietinės agentūros vaidmuo. Agentų pateiktos informacijos apie atskirų asmenų patriotines tautines pažiūras ar ryšius su pagrindžiu kartais nepakakdavo tokiam asmeniui iškelti baudžiamąją bylą net ir pagal savavališkus sovietų „įstatymus“, bet jos pakakdavo priskirti tokį asmenį abstrakčiai „nacionalistų“ kategorijai ir griebtis prieš jį deportacijų teroro.

1948 m. tokie trėmimai vyko bent 3 kartus: sausio 3 d., kovo 22 ir gegužės 21–23 dienomis. Sausio 3 d. naktį, 2 valandą, visoje Raseinių apskrityje vienu metu buvo apsupti tremiamų asmenų namai, gyventojai suimami ir vežami į Viduklės geležinkelio stotį. Per šią operaciją planuota išstremti iš Raseinių apskrities 51 šeimą (179 asmenis). Tačiau ši akcija taip, kaip ją planavo sovietai, nepavyko. Nemaža dalis žmonių, iš anksto įspėti ar nujautę būsimus trėmimus, pasislėpė. Todėl daug kur emgėbistai rado tuščius namus arba juose – tik mažamečius vaikus. Šiluvos valsčiuje šitaip 1948 m. sausio 3 d. išvengė trėmimų 20 asmenų:

1. Adomaitienė, Antanina (g. 1924), Prano.
2. Adomaitis, Povilas (g. 1906), Jono.
3. Adomaitytė, Albina (g. 1946), Povilo, Adomaičių šeima pasislėpė mėnesį prieš trėmimus.
4. Armoška, Algis (g. 1941), Petro.
5. Armoška, Petras (g. 1905), Juozo, iš Kalniškių k. (5 asmenų šeima).
6. Armoška, Vytautas (g. 1941), Petro.
7. Armoškienė, Antanina (g. 1900), Antano.
8. Armoškaitė, Genė (g. 1943), Petro. Tremiant jų nerado namuose, buvo išvykę į Kauną lankyti sergančios P. Armoškos žmonos, namuose likusių vienu vaikų netrėmė.
9. Caporkienė, Elena (g. 1899), Valerijono, iš Plekaičių k., vėliau suimta, jos sūnus Leonas partizanavo.
10. Jagminienė, Stasė (g. 1925), Jono, iš Varkalių, išėjo partizanauti.
11. Kmitienė, Marijona (g. 1899), Kazio iš Zbaro k.
12. Lušas, Jonas (g. 1930), Prano.
13. Lušienė, Viktorija (g. 1894), Vinco, 5 asmenų šeima iš Akstinų-Liulių k.
14. Morkūnas, Juozas, Kazio (Morkūnai dar prieš trėmimus paliko ūkį Zbaro k. ir slaptai apsigyveno Klaipėdos r., jų gyvenamoji vieta emgėbistams ilgai buvo nežinoma).
15. Morkūnas, Kazys (g. 1896), Adolfo,²⁰³ iš Zbaro k. (5 asmenų šeima).
16. Morkūnaitė, Juzefa, (g. 1930), Kazio.

²⁰² Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 216.

²⁰³ Pastaba: emgėbistų nurodytos asmenų gimimo datos ne tik trėmimų, bet ir kitais atvejais ne visada tikslios.

17. Morkūnienė, Elzbieta? (g. 1877), Juozo.
18. Pracišauskas, Leonas (g. 1894), Antano, iš Vainotiškės, 2 asmenų šeima, išvyko prieš tremimus pas savo dukrą į Kauną, jų sūnus Romualdas partizanavo.
19. Stoškevičius, Kazys (g. 1874), Juozo, iš Pažlobrio (sunkiai sergantis).
20. Virbickas, Jonas (g. 1926), Grigo, iš Vitkiškės k., 1947 11 išėjo partizanauti.

Todėl realiai iš Raseinių apskrities 1948 m. sausio 3 d. ištrėmė tik 44 šeimas (159 asmenis). Tačiau pasislėpusiesiems kompensuoti ištrėmė papildomai 21 asmenį, neįtraukę jų į tremiamų asmenų sąrašus.

Sąrašas Šiluvos valsčiaus ištremtųjų, kurie nebuvo įrašyti į oficialius tremiamųjų sąrašus, 1948 m. sausio 3 d.

1. Baniėnė, Bronė (g. 1898), Juozo, iš Bulavėnų k.
2. Banys, Boliūs (g. 1896), Adomo, iš Bulavėnų k.
3. Banys, Antanas (g. 1932), Boliaus, iš Bulavėnų k.
4. Banys, Juozas, (g. 1941), Boliaus, iš Bulavėnų k.
5. Banys, Vytautas (g. 1929), Boliaus, iš Bulavėnų k.
6. Banytė, Janina, Boliaus, iš Bulavėnų k.
7. Dzimidavičiūtė, Zosė (g. 1922), Antano, iš Plekaičių k., ji buvo numatyta ištremti, bet į sąrašus neįrašyta.
8. Einikis, Jonas, iš Akmenės, vėjo malūno savininkas.
9. Jagminas, Genys (g. 1931), Boleslovo, iš Varkalių, tremimo dieną buvo atiduotas auklėti partizano Jono Lukausko, Antano, šeimai ir į tremiamų asmenų sąrašą neįrašytas.
10. Juzaitytė, Elena (g. 1932), iš Pajojukų k., ištremiamo Antano Jurčo, Jurgio, šeimos narė, bet į tremiamųjų sąrašus neįrašyta.
11. Kaučikas iš Norušių k. su šeima.
12. Keparutis, Povilas, iš Nagių k. su šeima.
13. Lukauskas iš Varkalių, 2 jo sūnūs partizanavo.
14. Ličkus, Vladas, iš Zopelskių k.
15. Mižutavičiai, Petras ir Vladas, iš Akmenės k. su šeimomis.
16. Pociūtė, Marijona (g. 1927), Prano, iš Akstinių; ji, kaip Monikos Pocienės, Izidoriaus, dukra, į tremiamųjų sąrašus nebuvo įrašyta.
17. Pragliauskaitė, Petronėlė, Kazio, iš Žalpių k., buvo neįtraukta į tremiamos Teklės Stoškienės, Kazio, šeimos sąrašus²⁰⁴.
18. Ramoška, Kasparas, su senute motina iš Medingių (Aukštadvario) k., valdė 24 ha ūkį.
19. 2 broliai Stoškevičiai, Antanas (g. 1944) ir Algirdas (g. 1945), iš Pažlobrio, tremiamos Bronės Stoškevičienės, Kazio, sūnūs, neįtraukti į tremiamųjų sąrašus.
20. Šukys, Petras (g. 1925), Antano, iš Aušrinės k.
21. Teišerskiai, Pranas ir Juozas, iš Leonavos k. su šeimomis.
22. Vaičas, Stasys, iš Medingių k. su šeima.

²⁰⁴ Raseinių apskrities MGB stebėjimo literinė byla, 1948 01 14–1949 05 06. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 1–4.

Tremiant Praną Stoškevičių iš Pažiobrio (Šiluvos vlsč.), jo sodyboje emgėbistai per kratą aptiko 2 paketus Kęstučio apygardos štabo dokumentų, skirtų boikotuoti rinkimus į vietines tarybas.

Per tų pačių metų kovo 22 d. trėmimus iš Raseinių apskrities išvežta 273 šeimos, arba 940 žmonių. Tai daugiausia partizanų šeimos ir turtingesni ūkininkai²⁰⁵. Emgėbistai demagogiškai teigė, kad trėmimai „praėję be ekscesų“: esą „biedniokai su pasitenkinimu priėmė šią tarybinės vyriausybės akciją“²⁰⁶.

1948 m. gegužės 21–22 d. trėmimai, vykę kodiniu pavadinimu „Pavasaris“ (*Vesna*), jau buvo itin masiniai²⁰⁷. Tūkstančius ramiai miegančių žmonių visoje Lietuvoje tą pačią valandą po vidurnakčio užklupo emgėbistų, kareivių ir jų talkininkų stribų gaujos: smūgiai į duris ir per 2 valandas pasiruošti kelionei į netinkamus žmogui gyventi Sovietų Sąjungos šiaurės ar Azijos rajonus. Į trėmimų eigą kaip vedliai buvo priverstinai įtraukiami vietinių įstaigų darbuotojai, kuriuos kompartija vadino „aktyvistais“. 1949 m. kovo 29 d. konstatuota, kad, tremiant Šiluvos regiono „buožes“ ir „banditų šeimas“, šioje akcijoje dalyvavę 63 tokie „aktyvistai“²⁰⁸.

Komunistinis režimas, norėdamas parodyti, kad šie trėmimai vyksta vietos žmonėms pritariant ar net „jiems prašant“, reikalavo, kad individualų MGB nutarimą išstremti konkrečią šeimą dar patvirtintų parašais ir 3 vietiniai gyventojai, dažniausiai kaimynai. Apie tokius „pasirašinėtojus“ vėliau tremtiniai sužinodavo. MGB agentas *Feliksas* Kaune pranešė sužinojęs iš Burbiškių kaimo (Žaiginio vlsč.) gyventojų Jono Baranausko, atvykusio į Kauną, kad 1948 m. gegužę išstremti iš Šiluvos ir Žaiginio valsčių žmonės atsiunčia laiškus, kuriuose prašo perduoti „sveikinimus ir padėką“ jų išdavikams. Pagal tuos laiškus partizanai neva sudarą sunaikintinų asmenų sąrašus²⁰⁹.

Trėmimai Šiluvos regione dalyvių ir tremiamųjų akimis. Kaip konkrečiai vyko 1948 m. trėmimai šiame regione, prisimina buvęs ano meto Šiluvos valsčiaus VK sekretorius Vytautas Leskauskas: „Šiluvoje, Bukotos gatvėje, buvusiam gydytojos Šteinaitės name, buvo įsikūręs miestelio MGB skyrius. Iš ten saugumo karininkas ateina į valsčiaus VK pas mane, kaip valsčiaus sekretorių, ir prašo paduoti valsčiaus gyventojų ūkines knygas, kuriose surašyta, kas, kiek turi šeimos narių, žemės ir gyvulių. Paima vieno kaimo knygą, palaiiko 3–4 dienas, atneša atgal ir prašo kito kaimo tokios pat knygos. Ir taip pereina visą valsčių. Kai saugumietis ūkines knygas grąžindavo, aš atidžiai jas peržiūrėdavau, ar prie kurios nors pavardės nėra pažymėtas koks „paukščiukas“. Ir jokių pažymėjimo ženklų nepastebėdavau. Iš pačių valsčiaus tarnautojų saugumiečiai jokių žinių apie kandidatus į tremtinius nerinkdavo – bijota sukelti įtarimą. Praėjus 2–3 savaitėms po tokio ūkinių knygų „skaitymo“ vyksta valsčiaus ūkininkų trėmimai į Sibirą.

²⁰⁵ LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 134.

²⁰⁶ Raseinių apskrities MGB veiklos 1948 05 rezultatų suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 77.

²⁰⁷ Per operaciją „Pavasaris“ iš Lietuvos 1948 m. išstremta 43 400 žmonių, tarp jų daugiau kaip 8 000 „buožių“ šeimų, o per 1949 03 25 operaciją „Bangų mūša“ („*Priboj*“) – 33 496 asmenys (iš Latvijos – 41 445, iš Estijos – 20 660 asmenų). Žr.: Zubkova, J. *Min. veik.*, p. 217.

²⁰⁸ LYA, f. 979, ap. 979-8, b. 11, l. 30.

²⁰⁹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 193.

Į tremtinių sąrašus įtraukdavo neatsižvelgiant į tai, ar ūkininkas sumokėjo mokesčius, ar atidavė prievoles. Taip buvo 1948–1949 metais.

Trėmimų dieną saugumiečiai liepdavo visiems valsčiaus VK ir pieninės tarnautojams, taip pat mokytojams vėlai vakare ateiti į susirinkimą buvusioje Parapijos salėje nesakydami, kokiam reikalui. Patikrina pagal pavardes, ar visi susirinko. Paskui pašaukia pagal sąrašą konkretų tarnautoją ir komanduoja: „*Na vychoď*“ (Eik prie išėjimo). Išėini iš salės, tuoj prie tavęs prieina NKVD karininkas su kareiviais ir liepia rodyti kelią į karininko pasakytą kaimą, o į kaimą atėjus – rodyti karininko perskaityto ūkininko sodybą. Eidavome dažnai pėsti visą naktį. Aš buvau tokiu vedliu 1948 m. sausio 3 d. tremiant Kasperą Ramošką iš Medingių. Iš valsčiaus išėjome 5: be manęs, vyresnysis karininkas, vienas kareivis ir 2 sribai: Vaclovas ir Vladas Aniuliai. Atėjome 12 nakties. Ramoška, nors ir gerai sugyveno su Šiluvos MGB operatyviniu darbuotoju Iljiniu, jį girdydavo degtine, bet vis tiek pateko į tremiamųjų sąrašą. Ramoška gyveno savo sodyboje vienas su sena motina. Vos tik įėjome į Ramoškos kiemą, žiūrime – išeina Kriskus, kuris ten gamino samagoną. Emgėbistas Iljinas buvo prašęs Ramoškos išvaryti jam naminės degtinės ir atnešęs specialią tam tarą – bankerius.

Sribai ėmė belstis į duris... Ramoška ramiai priėmė savo likimą. Pasiėmė degtinės butelį, išgėrė ir sako: „Daugiau jiems netarnausiu.“ Jis turėjo 24 ha ūkį, gražiai jį tvarkė. Pasikinkė arklį, įsikėlė į roges vonią ir ją pilną prisidėjo miltų, kumpių, lašinių. Paskui, prisiminęs samagoną svirne, sako man: „Atnešk tą samagoną, už jį kareiviai man šoks kelyje.“ Aš nueinu į svirną, bankerį ant pečių ir nešu į roges. Pamatęs rusų kareivis klausia: „Ką neši?“ Sakau: „Taukus.“ Kareivis atlyžo. Aš tą bankerį – į maišą ir į roges. Ir vėl lekiu į svirną. Taip ir antras bankeris atsidūrė Ramoškos rogėse. Paskui Ramoška man sako: „Daržinėje po šiaudais pasiraušk, ten dar ir sau rasi bakelį.“

... Po kurio laiko Ramoška man parašė laišką iš Sibiro ir labai dėkojo už samagoną: sakėsi galėjęs eiti kur nori ir ką nori daryti, sargybiniai jam viską leidę.

Kitoje trėmimo akcijoje man teko dalyvauti Pumpurų kaime, tremiant Norkaus šeimą. Ėjome 4: rusų karininkas, kareivis, Šiluvos pieninės darbuotojas Šefleris ir aš... Norkienė sutiko nuosprendį ramiai ir sako: „Vaikučiai, renkitės.“ Jos vyras dėl nesumokėtų mokesčių tuo metu kalėjo Raseinių kalėjime. Moteris sako: „Turiu vieną didelę kiaulę. Vyrui, papjaukit.“ Aš sakau, kad to nesu daręs ir nemokėčiau. Tada to reikalo ėmėsi Šefleris. Karininkas tuo metu kažkur buvo pasišalinęs, o kareivis to nedraudė. Paskerdėme kiaulę, bet nėra kuo nusvilinti. Tada žiūriu: stogas šiaudais dengtas. Aš tuoj – ant stogo, priardžiau šiaudų ir nusvilinome kiaulę. Pamatęs ugnį ir paskerstą kiaulę, iš krūmų išlindo karininkas ir puolė ant mūsų ir kareivio. Šefleris bandė aiškinti, kad moteris neturinti ką valgyti kelionėje. Tačiau karininkas jam piktai atkirto: „Šefleri, ir tu važiuosi su jais kartu.“ Paskui atsisuko į kareivį: „Su tavimi atskirai atsiskaitysiu...“ Stasys Norkus, grįžęs iš kalėjimo ir radęs tuščius namus, pats išvyko į Sibirą pas žmoną ir vaikus...²¹⁰

Janina Budginaitė iš Bagušaikių prisimena: „Tėvai apie būsimus trėmimus iš kažkur sužinojo ir namuose nenakvojo. Vieną, kitą naktį nakvojome miškelyje, mažasis brolis

²¹⁰ Vytauto Leskausko prisiminimai, autoriaus užrašyti Šiluvoje 1995 08 22.

Stasys (dabar Druskininkuose gydytojas) ir sesuo Birutė buvo išvežti pas gimines. Vieną naktį aš pasilikau namuose, o tėvai – į mišką. Sutarėme, jei viskas ramu, pakabinsiu baltą skudurą. Gegužės iš 21 į 22 d. naktį, girdžiu, loja mūsų vilkinis šuo (vėliau jį nušovė stribai). Aš perėjau į kitą kambarį, žiūriu – už lango kažkas vaikšto. Rytą bandžiau išeiti į kiemą, o čia – ginkluoti žmonės, išeiti neleidžia. Saulė jau pakilusi, tėvai pasislėpę stebi namus. Žiūriu, pareina mama tiesiai jiems į rankas. Mamą įleidžia. Ši pamačiusi, kad esame apsupti, išsigando. Bet enkavėdistai nieko nedaro, laukia. Tėtis iš miškelio kažką pastebėjo ir pasitraukė. Jis vėliau sakė: nežinojau, ką daryti, pasiduoti ar bėgti. Nutariau pasilikti, nes lieka maži vaikai. Enkavėdistai, kiek palaukę, užėjo į vidų ir pranešė: „*Otpravliajam vas v Sibir*“ (Siunčiame jus į Sibirą). Leido mums kai ką pasiimti: maisto (6 kg mėsos, miltų, duonos), drabužių, pakinkė mūsų arklį į vienkinį vežimą... Vežė per Šiluvos pušyną, iš šonų mumsėjo enkavėdistai su šunimis. Kartu su mumis dar vežė Stoškus, Jurčius iš Akstinų kaimo. Kai važiuome per Šiluvą, giedojome „Marija, Marija“...

Tytuvėnų geležinkelio stotyje, laipinant tremtinius į gyvulinius vagonus, mama man sako: „Bėk.“ Aš palindau po vagonu – į antrą pusę, ten – sargybinis. Darbininkai davė kareiviui rūkyti, kad jis nesidairytų, o aš tuo metu – į mišką, iš ten – pas tetą į Mosteikius...“²¹¹

Sušaudyta vyturio giesmė. „1948 m. gegužės 21 d. naktį į 22 d. mūsų namas buvo apsuptas: niekas negalėjo nei įeiti, nei išeiti, – prisimena buvęs tremtinys Marijonas Valinčius. – Apsupus buvo laukiama aušros, nes naktį gali kas ir pabėgti... Todėl, vos pradėjus švisti, buvo triukšmingai įsiveržta į mūsų namus. Visus prikėlė iš miego, suvarė į kambarį, patikrino, ar neturime ginklų ir ar visi esame pagal sąrašą. Mūsų, Kazimiero Valinčiaus, šeima, buvome 5 žmonės: tėtis, mama ir 3 broliai. Emgėbistų vadas mums perskaitė LSSR AT nutarimą, pagal kurį „visa jūsų šeima deportuojama į Tarybų Sąjungos gilumą visiems laikams kaip nacionalistų rėmėja. Kadangi kelionė numatoma ilga, tai per 2 valandas privalote pasiimti būtinausių namų apyvokos daiktų, maisto ir šiltų drabužių, nes ne į pietus būsite vežami.“

Po tokių žodžių nesusivokėme, kas atsitiko. Kaip galima per 2 valandas susiruošti, viską palikti, kas buvo prakaitu aplaistyta, ašarom apverkta, o dabar imk ir išvažiuok? Jei tuo metu žemė būtų pradėjusi drebėti, nebūtų buvę taip baisu, kaip tada atrodė baisu viską palikti. Pirmą kartą savo, vaiko, gyvenime pamačiau tėvą, suklypusį viduryje kiemo, bučiuojantį žemę ir gaudžiai verkiantį. Neišlaikė vyresniojo brolio Česlovo širdis, jis puolė tėvui ant kaklo ir, pakėlęs nuo žemės, parsivedė į trobą. Visa šeima, suklupe priešais Marijos paveikslą, garsiai kalbėjome maldą „Tavo apgynimo...“ (Mūsų namuose gegužės mėnesį buvo papuoštas Marijos altorėlis, prie kurio vakarais visas kaimas susirinkdavo pasimelsti.) Paskui pakilę su skaudančia širdimi ir ašaromis, kareivių raginami pradėjome ruoštis kelionei.

Niekaip nesiorientavome, ką reikia imti kelionei, o ką palikti. Visko gaila, bet visko nepasimsi. Todėl dėjomės tik tai, kas būtinausia kelionei. Kad reikės gyventi, tai negalvojome, nes sklido gandai, kad visus, išvežtus į Rusijos gilumą, sušaudys. Todėl dėjomės be jokios tvarkos, kas papuolė po ranka. Pirmiausia – kelis duonos kepalus ir miltų bei

²¹¹ Janinos Budginaitės prisiminimai, autorius užrašyti 1992 m. Vilniuje.

kruopų, mėsos neturėjome, nes bekonu dar nebuvo pjovę. Pastebėjęs mūsų pasimetimą, vienas iš trėmimo aktyvistų B. Kenstavičius (labai nuoširdus žmogus, atsiųstas surašyti liekantį mūsų turta) pats padėjo viską dėti į vežimą. Tuoju tėčiui liepė pasiskersiti bekoną, nors MGB viršininkas tam prieštaravo. Tačiau, Kenstavičiui paaiškinus, buvo leista bekoną paskersiti. Taip per porą valandų buvome susiruošę, nes, kol atveš kaimynus, turėjome šiek tiek daugiau laiko nei kiti.

Mama, paėmusi saują žemės, įsidėjo tarp šventų paveikslų į dėžutę, nes jeigu teks svetur mirti, tai tas trupinėlis lietuviškos žemės bus kaip relikvija mirštančiajam.

... Kai jau beveik viskas buvo pakrauta į vežimą, kas galės būti naudinga tremtyje, netikėtai pamatėme, kaip Kenstavičius tempia lovos čiužinį ir sako: „Pasiimkite su saviimi, vagone pasimesite ir galėsite minkštai gulėti.“ Jis, tėvo padedamas, užmetė šį čiužinį ant sukrautų daiktų, o vienas kareivis su automatu ant jo atsistojo.

Taip tėvo vadelijamas vežimas su visa manta pajudėjo Šaukoto–Šiluvos vieškelio link. Mes, vaikai kartu su mama, ėjome paskui vežimą. Nuo namų iki vieškelio buvo netoli, bet pavasario balos ant mūsų keliuko dar nebuvo išdžiūvusios, kai kur dar stovėjo vandens klanai. Todėl tėvas, nenorėdamas važiuoti per balą, arklius pasuko per rugių lauko kraštą. Tuo metu iš po arklių kojų staiga purptelėjo vyturėlis, galbūt ten turėjęs lizdelį. Išsigandę arkliai metėsi į šalį staigiai patraukdami vežimą su mūsų manta ir ant čiužinio sėdinčiu kareiviu. Mes su išgąščiu pamatėme, kaip tas kareivis kartu su čiužiniu tėškėsi į balą. Pasigirdo keiksmų virtinė ir užvedamo automato garsas. Šlapias iš vandens balos pakilęs ruskelis jau pakėlęs automatą taikėsi į tėtį. Bet staiga prišoko šalia buvęs kareivis, stvėrė už automato vamzdžio ir nukreipė jį į viršų. O virš mūsų pakilęs vyturėlis sučiulbo ir vis kilo aukštyn. Tuo metu pasigirdo čaizus automato tratėjimas ir jo ugnies pliūpsnis nutraukė jo čiulbesį. Kulų pakirstas mažas kruvinas kamuolėlis nukrito mums po kojomis. Visi žiūrėjome, kaip rugių želmenyse spurdėjo mažas kruvinas vyturėlio kūnelis. Šis šiurpus vaizdas visus sukrėtė iki širdies gelmių. Mama, išvydusi tokią reginį, iškėlusį į viršų rankas šaukte šaukė: „Už ką jūs, budeliai, žudote nekaltą paukštelį...“

Mes, vaikai, o kartu ir buvę ten žmonės tiesiog iš siaubo suakmenėjome, nes laukėme, kad kita automato serija bus paleista į mus. Bet, matyt, šis vaizdas sujaukino ir patį žudiką – šis skubiai pasišalino prie kitų vežimų. Tik tada pasigirdo verksmo ir dejonų balsai žmonių, lėtai slenkančių paskui vežimus...

Tas baisus ir žiaurus vaizdas mūsų, tremtinių, mintyse išliko iki giles senatvės... Net jau būnant tremtyje už tūkstančių kilometrų, ilgai dar neišnyko iš atminties ir akių tas mažas laukų paukštelis su savo giesmele ir tragiška mirtimi nuo azijato automato kulų...

... Netrukus mūsų arklių traukiamas vežimas Šaukoto–Šiluvos vieškelyje priartėjo prie kitų tokio pat likimo kaimynų, ir visa vilkstinė pajudėjo Žaiginio link. Į Žaiginį vežė todėl, kad Žaiginys tuo metu buvo Šiluvos valsčiaus apylinkė, o apylinkėje turėjo būti suvežti visi tos apylinkės tremiami žmonės. Kol iš kitų tos apylinkės kaimų žmonės suvežė į Žaiginį, mus, vilkiškėčius, uždarė į buvusio Žaiginio dvaro daržinę. Ir tik po pietų, apie 3 valandą, visi vežimai vėl buvo išrikiuoti ant vieškelio, patys žmonės kruopščiai perskaičiuoti, kiekviena šeima prie savo vežimo. Gausaus kareivių ir sribų būrio apsupti, pajudėjome Žaiginio–Šiluvos vieškeliu į Tytuvėnų geležinkelio stotį.

Šiluviškių tremtinių trobelė Sibire
(Iš buvusios Anatolijaus Mončinskio Šaukoto dvaro tarnaitės Onos Sipienės archyvo)

Tytuvėnus pasiekėme pavakary, apie 8 valandą. Kadangi žmones pradėjo vežti nuo ankstyvo ryto, tai pirmieji jau buvo pakrauti į vagonus ir uždaryti. Mes patekome į 21-ą vagoną. Į mūsų vagoną patalpino 10 šeimų (32 asmenis). Vagone iš lentų buvo sukalti 2 aukštų gultai, 1 grotuotas langelis, apipintas spygliuota viela, durys iš lauko uždarytos ir užsklęstos. Prie kiekvieno vagono buvo po 2 kareivius. Tik vakare, dar esant šviesai, buvo atidarytas vagonas ir leista atlikti gamtos reikalus čia pat po vagonu, saugant kareiviui.

Apie pusiaunaktį išgirdome, kad prie mūsų ešelono prijungiami dar keli vagonai. Tai iš Tauragės atvežti vagonai su žmonėmis. Taip uždaryti išbuvome Tytuvėnų geležinkelio stotyje visą naktį. Išaušus mūsų ešelonas pajudėjo Radviliškio link. Iš visų vagonų pasigirdo graudūs verksmai ir dejonės, kartu girdėjosi ir tyli giesmė „Marija, Marija, skaisčiausia lelija, apsaugok nuo priešo baisaus...“, kuri galbūt paskutinį kartą nuskambėjo pro šalį lekiantiems Lietuvos laukams ir miškams. Pakelėse sustoję žmonės mojavo mums rankomis ir braukė ašarą, kad gal netrukus ir juos ištiks toks likimas...“²¹²

Trėmimai vyko ir vėliau, bet jie jau nebuvo tokie masiški. 1951 m. rugsėjo 5 d. SSRS MT nutarimu iš Lietuvos išvežta 4 000 „buožių“ su šeimomis, o po mėnesio, remiantis jau Lietuvos SSR MT tų pačių metų spalio 29 d. nutarimu – dar per 17 000 žmonių²¹³. 1951 m. spalio mėnesį per eilinius trėmimus iš Tytuvėnų rajono, kuriam priklausė ir Šiluvos regionas, ištremta 53 vadinamųjų „buožių“ šeimos, iš viso 208 asmenys (69 vyrai, 66 moterys ir 73 vaikai)²¹⁴.

²¹² Marijono Valinčiaus prisiminimai „1948–1958 m. tremtis“. Rankraštis, 2014 m., autoriaus archyvas.

²¹³ Zubkova, J. *Min. veik.*, p. 217–218.

²¹⁴ LYA, K-1, ap. 16, b. 498, l. 233.

Trėmimų statistika

1945–1952 m. išstremtų iš Lietuvos žmonių bendroji statistika:²¹⁵

Metai	Ištremta šeimų	Ištremta asmenų	Metai	Ištremta šeimų	Ištremta asmenų
1945	1 204	4 479	1949	9 633	32 735
1946	501	2 082	1950	189	761
1947	1 022	3 938	1951	5 004	19 924
1948	11 233	39 482	1952	217	1 844

Šiais duomenimis, iš viso 1945–1952 m. iš Lietuvos išstremti 105 245 asmenys. Dauguma jų (39 391 asmuo) nutremti į Karasnojarską. Be to, per tą patį laikotarpį sovietų Karo tribunolas ir Ypatingasis pasitarimas buvo nuteisęs ir išsiuntęs į specialius lagerius 13 914 aktyvių kovotojų prieš sovietų okupaciją. Tai rodė vykdomų kraštutinių represijų mastą ir sovietų valdžios bejėgiškumą kitomis priemonėmis įveikti Lietuvos rezistenciją ir įtvirtinti Lietuvos okupaciją ir aneksiją.

Per trėmimus į kolektyvizaciją. Trėmimai, sukrėtę ir kartu prislėgę tautą, gerokai paveikė jos valią priešintis, ypač kolektyvizacijai²¹⁶. Buvo suvokta, jog iškilo grėsmė ne tik Lietuvos valstybei, bet ir pačiai tautos egzistencijai: okupantas pasiryžęs taikyti prieš kovojančią tautą pačias barbariškausias priemones. Todėl priešinimasis Lietuvos sovietizacijai, ypač kolektyvizacijai, silpo. 1949 m. sausio 26 d. Šiluvos partorgas Jonas Savickas raportavo, jog Šiluvos valsčiaus Zopelskių ir Nagių kaimų teritorijoje susikūrė pirmasis kolūkis „Dubysa“, Žaiginyje – kolūkis „Ždanovas“²¹⁷, o tų pačių metų II pusėje jau būta 20 kolūkių, jie jungė 896 ūkius, arba 83,5% visų ūkių (neįstoję į kolūkius dar buvo 177 ūkiai)²¹⁸. Visoje Lietuvoje 1950 m. pradžioje apie 62% valstiečių ūkių jau įvardijami kaip perėję prie kolektyvinės ūkininkavimo formos²¹⁹, Šiluvos valsčiuje 1949 m. gruodžio 31 d. 88,6% visų valsčiaus ūkių jau buvo kolūkiai, apėmę 90% visos naudojamos žemės²²⁰.

²¹⁵ MGB pažyma apie tremtinių iš Lietuvos skaičių 1945–1953 m. – LYA, f. 3, b. 56/43, l. 248–249. Kitų šaltinių duomenimis, 1945–1952 m. išstremta iš Lietuvos 118 000 žmonių (žr.: Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 168).

²¹⁶ 1948 05 po ką tik praėjusių trėmimų LKP Žaiginio valsčiaus organizuotame žmonių susirinkime išgąsdinti žmonės klausinėjo susirinkimo organizatorių: „Ar šiemet dar bus žmonių vežimai į Sibirą? Kodėl veža bėdus, nekaltus žmones kaip Ibenskiene? Kokios bus bausmės už slėpimą nuo trėmimo pabėgusių asmenų? Kodėl taip smarkiai spaudžia už pieno prievoles? Kodėl nemoka už pristatomą pieną į pienines? Kodėl būtinai norite kolūkių (jei valdžia duotų trašų, mes daugiau pagamintume produkcijos ir be kolūkių)?“ Žr.: LYA, f. 979, ap. 979-3, b. 23, l. 208.

²¹⁷ Jono Savicko ir Alfonso Banio pranešimai LKP(b) Raseinių apskrities partijos komitetui, 1949 01 26 ir 02 24. – LYA, f. 979, ap. 979-8, b. 14, l. 30.

²¹⁸ Šiluvos valsčiaus partorgo Jono Savicko pranešimas LKP(b) Raseinių apskrities komitetui, 1949 02 26. – LYA, f. 979, ap. 8, b. 1. 92; LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto informacija LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretoriui Kondraškai, 1949 12 31. – LYA, f. 979, ap. 979-8, b. 14, l. 173.

²¹⁹ Zubkova, J. *Min. veik.*, p. 219.

²²⁰ LKP(b) Šiluvos valsčiaus komiteto informacija Raseinių apskrities partijos komiteto sekretoriui Kondraškai, 1949 12 31. – LYA, f. 979, ap. 979-8, b. 14, l. 173–174.

Kolektyvizacija siekta ne tik perimti sovietinei valdžiai visą ekonominę kaimo gyvenimą, jo kontrolę, bet ir gerokai nuskurdinti ūkininkus, kad jie ekonomiškai nepajėgtų remti partizanų, ypač maistu. Tačiau partizanai greitai prisitaikė ir prie šios situacijos: jie ėmė dažniau puldinėti sovietų pienines, tarybinius ūkius ir kolūkių sandėlius, fermas, uždėti tokių ūkių vadovams grūdų ir kitokio maisto duokles²²¹. Tai matyti iš didėjančio skaičiaus kolūkio pareigūnų, areštuotų už paramą partizanams maisto produktais. Už tai Šiaulių srities emgėbistai 1950 m. liepos–gruodžio mėnesiais areštavo 8 kolūkių pirmininkus, 3 kolūkių pavaduotojus, 4 sandėlininkus, 6 sąskaitininkus, 1 apylinkės Tarybos pirmininką ir 2 apylinkių tarybų sekretorius²²². Šiluvos regiono Skaraitiškės tarybinio ūkio direktorius Lionginas Kalinauskas, kaip minėta, šio ūkio turtu rėmė Povilo Lušo-Rolando būrio partizanus. To ūkio tarnautojas Antanas Morkus ne kartą informavo partizanus, kada į ūkį bus atvežami pinigai atlyginimams mokėti, ir partizanai ne kartą yra juos perėmę. L. Kalinauskas ir A. Morkus už tai buvo suimti. Vaclovo Daukanto-Ryto partizanų ryšininkas Alfonsas Paulius 1950 m. rugpjūtį per „Nemuno“ kolūkio sandėlininkę Bronę Vileikaitę gavo iš to kolūkio 5 cnt rugių ir, juos pardavęs, pinigus perdavė vadui V. Daukantui-Rytui²²³. Kolūkio „Dubysa“ pirmininkas Vaclovas Lauraitis (g. 1905), Jono, to kolūkio brigadininkas Vladas Grumuldis (g. 1908), Prano, ir kolūkietis Alfonsas Lauraitis (g. 1924), Mykolo, 1951 m. lapkritį, partizanams užsakius, buvo paėmę iš kolūkio sandėlio 580 kg avižų ir 585 kg kviečių. Tuos grūdus jie turėjo parduoti, o gautus pinigus perduoti partizanams Jonui Žukauskui-Smilgai ir Antanui Budginui-Žvainiui, tačiau 1952 m. sausį emgėbistai per kratą juos atsitiktinai aptiko²²⁴.

Partizanų akcijos prieš potencialius kolonistus. Kad į ištremtų iš Lietuvos žmonių sodybas neatsikeltų Sovietų Sąjungos kolonistai, Šiluvos apylinkių partizanai ėmėsi drastiškų priemonių prieš rusų tautybės asmenis. 1947 m. vasario 13 d. jie nušovė kpt. Sergejų Vachnenko, atvykusį į Skaraitiškės tarybinį ūkį pirkti maisto produktų, sužeidė Skaraitiškės veterinarijos gydytoją Michailą Michailovą; 1947 m. vasario 19 d. naktį į 20 d. likvidavo Juškaičių kaime Eleną Naumovą, Efimovą Naumovą, Aleksandrą Dzirko, Joną Dzirko, Anastaziją Kravcevą²²⁵, 1947 m. kovo 13 d. Zakeliškių kaime (Šiluvos vlsč.) – Efimą Šaruktovą (g. 1890) ir 2 jo sūnus: Kuzmą (g. 1927) ir Matvejų (g. 1929)²²⁶; 1947 m. rugpjūčio 18 d. Skaraitiškės kaime – Antaniną Kiseliovą (g. 1915)²²⁷.

Šios akcijos platino žinią: keltis į Lietuvą, ypač į jos kaimus, nesaugu.

²²¹ V. Daukanto-Ryto būrio skyriaus vadas S. Nacas-Aitvaras uždėjo „Dubysos“ kolūkiui mokesčius: 1 t rugių, 2 kiaules. Pagal šį įsakymą to kolūkio brigadininkas 1949 12 25 Kalėdų proga papildomai nuvežė į Borsčiznos mišką partizanams įvairių maisto produktų. Žr.: LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 210.

²²² Šiaulių srities MGB pranešimas LKP Šiaulių srities komiteto sekretoriui Motiejui Šumauskui, 1951 02 03. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 492, l. 3.

²²³ Ten pat.

²²⁴ Šiaulių srities MGB pažyma apie atskleistas partizanų grupes Jonišio, Troškūnų ir Tytuvėnų rajonų kolūkiuose, 1952 03. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 538, t. 1, l. 14.

²²⁵ LYA, f. 3, ap. 20, b. 75, t. 3, l. 90.

²²⁶ Ten pat, l. 112.

²²⁷ Ten pat, l. 212.

*Jau nėra laimėjimo vilties.
Tiktai geismas kautis lig mirties.*

Bronius Krivickas

VII SKYRIUS

POVILO MORKŪNO ŽŪTIS IR LAISVĖS KOVŲ PABAIGA ŠILUVOS REGIONE

1. MGB agentūra prieš Povilą Morkūną-*Rimantą*

Į MGB apskaitą (formuliarą) Povilas Morkūnas-*Rimantas* ir jo būrys pirmą kartą pateko 1945 m. gegužės 14 d., kur būrys vadinamas kuopa, o P. Morkūnui sekti užverbuoti 7 agentai (*Senukas, Lapas, Žibutė, Mikutaitis, Tiltas, Pilėnas, Raseiniai*) ir 10 informatorių¹. Patį P. Morkūno štabą 1950 m. sekė agentė *Gražutė* ir 3 slaptieji informatoriai: *Tadas, Zosė, Genė*. Daug agentų užverbuota P. Morkūno kuopos atskiriems partizanų būriams sekt. Pavyzdžiui, Vaclovo Daukanto-*Ryto* būrį sekė *Petras, Peilis, Šilas, Zingeris, Orela*, informatoriai *Šarūnas* ir *Liepa*; Alberto Stoškaus-*Dainoto* būrį – agentai *Goba* ir *Šarka*, informatoriai *Pušis* ir *Rūta*. P. Morkūnui-*Rimantui* sekti buvo verbuojami net ir jo tėvas, brolis Jonas, giminaičiai. 1951 m. MGB užverbavo artimą jo giminaitį Kazį Morkūną iš Levikaimių kaimo prie Šaukoto slapyvardžiu *Beržas*, kitą giminaitį *Klevą* (g. 1911), kurio žmona buvo P. Morkūno teta ir palaikė ryšius su kitais P. Morkūno giminaičiais Zbaro kaime: Veronika Morkūnaite-*Rašimiene* ir Ona Jokubaitiene. Visų šių agentų ir slaptųjų informatorių veiklos galutinis tikslas, pasak Tytuvėnų MGB viršininko Dušutino, – suimti ar sunaikinti P. Morkūną².

Tačiau visos šios MGB agentūrinės pastangos baigėsi nesėkme. Emgėbistai krintosi, kad per 1950 m. nepavykę suduoti P. Morkūno būriui nė vieno smūgio, nors būrys veikias aktyviai, turįs apie 22 kovotojus ir esąs didžiausias būrys visoje Šiaulių srityje. Į būrį nepavykę įdiegti ir vidaus agento³. Eilinė MGB agentūra pasirodė per silpna prieiti prie P. Morkūno – kaip įžvalgaus, patyrusio ir išmintingo vado. Tai suvokė ir patys emgėbistai, kurie nuo 1952 m. ėmėsi organizuoti prieš P. Morkūną kokybiškai naują agentūrą – agentus smogikus.

Privataus intereso persvaros prieš bendrąjį formavimasis. Tam klostėsi ir palanki politinė, operatyvinė situacija. Iki tol emgėbistams jau buvo pavykę sunaikinti didžiąją dalį pasipriešinimo vadovybės. Iš Šiluvos regiono vadų jau buvo žuvę visi pirmieji būrių ir skyrių vadai: Juozas Gricas (1945 m.), broliai Stasys (1946 m.) ir Kazys (1949) Noreikos,

¹ LYA, f. 3, ap. 20, b. 82, l. 35.

² LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1031, l. 5.

³ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1031, l. 95. Agentai kartais kurdavo emgėbistams ir legendas apie P. Morkūno buvimo vietas: slaptasis informatorius O (Bolius Kazakauskas iš Plekaičių) 1949 11 02 pasakojo Šiluvos emgėbistams Perekriostovui, Zagarnovui ir Prusakovui legendą, jog jis žinąs iš Zosės Kazakauskaitės, gyvenančios Šiluvoje pas Miknių, kad Morkūnas gyvenąs Klaipėdoje ir ten su savo svainiu Stankumi dirbąs tekstilės fabrike.

Prisikėlimo apygardos vado Povilo Morkūno-*Rimanto* (viršuje) ir P. Lukšio brigados vado Juozo Paliūno-*Ryto* bendra skulptūra Jaroslavo Banevičiaus Laisvės Kovų Memoriale (Tverijoniškė) (*Rimanto Banevičiaus nuotrauka*)

Juozas Stonys-*Šerkšnas* (1948 m.), Viktoras Bakanauskas-*Vytautas* (1950 m.), Jonas Šukys-*Gulbinas* (1950 m.), Antanas Budginas-*Žvainys* (1951 m.), Leonas Caporkus-*Žirgūnas* (1951 m.), Vaclovas Daukantas-*Rytas* (1951 m.), Aleksas Laucius-*Paukštis* (1952 m.), Stasys Satkus-*Marūnas* (1952 m.). Paimti į nelaisvę Lukšio skyriaus 2 vadai: Jonas Mackevičius-*Vygaudas* (1950 m.) ir Albertas Stoškus-*Dainotas* (1952 m.). Be to, 1953 m. gegužės 30 d. buvo suimtas ir LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-*Vytautas*. P. Morkūnas-*Rimantas* liko vienintelis to regiono partizanų vadas, veikęs nuo pirmųjų partizanavimo metų (1944 m.).

Ne ginkluotos rezistencijos naudai keitėsi ir psichologinė, dvasinė rezistentų būseną⁴. Miglota ginkluotos kovos perspektyva, blankstanti optimizmo įkvepianti viltis sulaukti užsienio paramos, vis dažnesnės partizanų žūtys⁵, partizanams palankių gyventojų trėmi-

⁴ Pasak buvusios ryšininkės Zofijos Šleževičiūtės, ilgai trunkanti kova jau buvo kovotojus dvasiškai išvarginusi. Po tiek vargų ir kančių, patirtų mūšiuose arba bunkeriuose, smarkiai pasikeitė ir patys žmonės, tapo šiurkštūs, kerštingi... (Žr.: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 7, kn. 1, Vilnius, 2009, p. 747).

⁵ MGB žiniomis, 1953 04 01 Lietuvoje dar veikė 46 partizanų grupės (162 partizanai) ir 61 pavienis partizanas. Iš viso – 223 partizanai, 363 asmenys tebesislapstė, dar veikė 2 apygardų štabai: Kęstučio apygardos štabas (vadas Povilas Morkūnas-*Rimantas*) ir Žemaičių apygardos štabas (vadas Vladas Montvydas). Žr.: LYA, f. 3, b. 56/43, t. 1, l. 28, 48.

mai, ginklų ir šaudmenų stoka lėmė, kad buvusi privataus ir bendrojo interesų vienvė, iki tol stiprinusi kovotojus, ėmė pavojingai išsiskirti privataus intereso – asmeninio išlikimo naudai. Kova už Tėvynės laisvę (bendrasis interesas) vis labiau ėmė virsti kova už asmeninę laisvę ir išliktį. O mąstant tik apie save, nyksta bendrosios vertybės, už kurias kartu kovota, ir lieka tik pavieniai savo likimu susirūpinę individai. Todėl bendras veiktumas darėsi vis sunkiau įmanomas. Tai suprato aukštoji partizanų vadovybė. Povilas Morkūnas ir Jonas Žemaitis, kaip minėta, 1951 m. net planavo organizuoti nutraukti tolesnę ginkluoto sąjūdžio kovą ir, gavę fiktyvius dokumentus, pasitraukti per Lenkiją į užsienį.

Šiomis sąlygomis emgėbistams kaip tik ir atsivėrė galimybė formuoti naujos kokybės agentūrą, kur kas pavojingesnę – verbuti į nelaisvę paimtus partizanus. MGB pajuto, jog, smarkiai išretėjus partizanų gretoms, išdavysčių metodas tarp pačių partizanų dabar jau gali būti bene efektyviausias būdas smogti lemiamą smūgį rezistencijai, ypač likusiems negausiems jos vadams. Šį metodą MGB dabar nukreipė ir prieš vieną iš nedaugelio dar tebekovojančių žymesnių Vidurio Lietuvos rezistencijos vadų – Povilą Morkūną-*Rimantą*, kuris tuo metu ėjo Kęstučio apygardos vado pareigas. Ir tai prasidėjo nuo įvykių nuošaliame Dotnuvos rajono Rūkų kaime...

Leonas Juška-Kariūnas ir jo išdavystės. 1952 m. rugsėjo 30 d. Dotnuvos emgėbistai ir 30 kareivių, gavę žinių iš savo vidaus agento Vytauto Remeikos-*Čestnyj*,⁶ jog Dotnuvos rajono Rūkų kaime dislokuojasi Povilo Lukšio rinktinės partizanų štabas, su šunimis ieškojo to štabo nario Prano Prūsaičio-*Lapės*. Netoli Pakarklių miško jie pastebėjo per krūmus einantį ginkluotą partizaną. Emgėbistai puolė supti vietovę. Į jų riksmą: „*Stoj! Zdavaisia!*“ (Stok! Pasiduok!) partizanas atsiliepė šūviais ir ėmė skubiai trauktis miško link. Tačiau kelią jam pastojų kulkosvaidžių ugnis: buvo sužeistas į koją, petį ir gyvas pateko į nelaisvę. Emgėbistai gerokai nustebo, radę jį gerai ginkluotą, turintį 2 automatų, šautuvą, 2 pistoletus, 164 šovinius, taip pat kuprinę su partizanų dokumentacija. Šis partizanas, matyt, buvo surinkęs apnuodyto P. Prūsaičio-*Lapės* išmėtytus ginklus ir amuniciją, taip pat ir nušauto agento *Čestnyj* ginklus.

Apklausus suimtajį paaiškėjo, jog tai P. Lukšio rinktinės štabo organizacinės dalies viršininkas, tos rinktinės vado Juozo Paliūno-*Ryto* adjutantas *Kariūnas*, tikroji pavardė – Leonas Juška (g. 1927), Antano, kilęs iš Aleknaičių kaimo (Betygalos vlsč.), baigęs 6 klasių pradžios mokyklą. Prieš išeidamas partizanauti, 1949 m. dirbo Tendžiogalos (Grinkiškio vlsč.) spirito gamyklos sandėlininko pavaduotoju, vėliau – Betygalos parduotuvės vedėju (pasak kitų šaltinių – Betygalos kooperatyvo kasininku). 1950 m. balandžio mėnesį, vengdamas karo prievolės sovietų armijoje, jis paėmė iš parduotuvės 40 000 rb (kitais duomenimis – 52 000) ir išėjo pas Maironio rinktinės partizanus, dalį tų pinigų (15 000 rb) perdavęs vadui J. Paliūnui-*Rytui*. Kad sovietai jo neieškotų, partizanai inscenizavo Juškos „likvidavimą“. Iš pradžių Juška partizanavo P. Prūsaičio-*Lapės*, vėliau – Kazio Šniukštos-*Aro* būriuose, veikusiuose Dotnuvos, Ariogalos, Tytuvėnų rajonuose. Nuo 1951 m. spalio mėnesio iki arešto (1952 m. rugsėjo 30 d.) ėjo Povilo Lukšio rinktinės vado J. Paliūno-*Ryto*

⁶ Parnaravos mst. (Ariogalos r.) gydytojas V. Remeika, partizanų būryje žinomas *Žibutės*, *Dariaus* slapyvardžiais, nušautas partizano P. Prūsaičio-*Lapės* 1952 09 30 Rūkų k., kai V. Remeika bandė jį specialiu preparatu nunuodyti ar apsvaiginti.

adjutanto pareigas, ten pat štabe leido partizanų laikraštį „Prisikėlimo ugnis“. Turėjo slapyvardžius: *Algirdas, Kariūnas, Dangutis*. Jo tėvai 1951 m. ištremti į Sibirą⁷.

Emgėbistai labai apsidžiaugė suėmę aukštą rezistencijos pareigūną. Jų nuotaika dar labiau pakilo, kai pavyko gana greitai įveikti vidinį suimtojo pasipriešinimą ir šis, sulaužydamas partizano priesaiką, ėmė plačiai ir atvirai pasakoti apie savo ir rinktinės štabo veiklą, ryšininkus ir rėmėjus. Maža to – mainais į emgėbistų žadamą laisvę jis sutiko stoti į aktyvaus išdaviko kelią ir padėti emgėbistams likviduoti likusius kovos draugus. Šiuo atžvilgiu jis buvo itin pavojingas, nes, būdamas *Ryto* adjutantas ir vykdydamas jo užduotis, palaikė ryšį tarp P. Lukšio rinktinės būrių, žinojo 15 ryšio punktų, kuriuose susitikdavo partizanų būriai ir keisdavosi informacija, taip pat būrių bunkerius įvairiose vietovėse. Emgėbistai skubėjo užklupti išdaviko nurodytose slaptavietėse laisvės kovotojus, kol šie dar nesužinojo apie Juškos areštą ir išdavystę.

Nuo Juškos suėmimo pradėjo vyniotis tragiškas išdavysčių ir mirčių kamuolys... Jau kitą dieną po L. Juškos arešto mirtis ėmė siausti P. Lukšio rinktinės partizanų bunkeriuose.

Juozas Paliūnas-Rytas – pirmoji Leono Juškos išdavysčių auka. Apie rinktinės vadavietę saugumiečiai jau turėjo tam tikrų duomenų iš savo vidaus agento V. Remeikos-Čestnyj, kuris 1952 m. birželio–liepos mėnesiais buvo parašęs Šiaulių srities emgėbistams kelis informacinius pranešimus apie Povilo Lukšio rinktinės štabą. Leonas Juška tik patvirtino tuos duomenis ir nurodė tikslią slaptavietės vietą.

1952 m. spalio 1 d., Juškos vedami, čekistai puolė Petro Krutkio sodybą Dotnuvos rajono Padotnuvio kaime ir per kratą tvarte aptiko gerai įrengtą ir užmaskuotą P. Lukšio rinktinės vado J. Paliūno-*Ryto* bunkerį, kuris čia veikė nuo 1951 m. rugsėjo. Atidarę bunkerio angą, čekistai pasiūlė brigados vadui pasiduoti. J. Paliūnas-*Rytas* iš pradžių dar bandė atsisąudyti iš automato, bet matydamas, jog priešintis beprasmiška, ir nenorėdamas gyvas patekti priešui į rankas, nusišovė. Bunkeryje emgėbistai rado automatą, užsieniečių pistoletą, 200 šovinių, 2 rašomasias mašinėles, radijo imtuvą, fotoaparata, tipografinį šriftą lietuvių kalba, apie 20 kg įvairaus popieriaus (čia buvo leidžiamas laikraštis „Prisikėlimo ugnis“), taip pat krūvą partizanų korespondencijos⁸. Bunkeris buvo pritaikytas intensyviai štabo veiklai, ypač laikraščiu leisti⁹.

Leonas Juška išduoda Stasio Satkaus būrio bunkerį Zofijos Grigaitienės sodyboje. Juškai buvo žinomi ir tų būrių bunkeriai, kuriuose jis pats slapstėsi, taip pat ir Stasio Satkaus-*Audronio* bunkeris Zofijos Grigaitienės sodyboje Vilkiškių kaime. Čia Juška slėpėsi 1951 m. spalio–lapkričio mėnesiais kartu su Feliksu Kokšta-*Rūstemu* ir jo žmona. Praėjus 2 dienoms po J. Paliūno-*Ryto* bunkerio išdavystės, Juškos vedami emgėbistai pasuko ir į Grigaitienės sodybą.

⁷ Dotnuvos rajono MGB skyriaus operatyvinis aktas, surašytas Rūkų kaime, 1952 09 30. – LYA, f. K-1, Prano Prūšaičio b./b. 47303/3, l. 215; Specialus pranešimas Šiaulių srities LKP komiteto sekretoriui Afoninui, 1952 10 10. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 548, l. 181–184.

⁸ Jono Paliūno-*Ryto* žūties operatyvinis aktas, 1952 10 01. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 453, l. 303–304.

⁹ J. Paliūnas-*Rytas, Audra, Strausas, Rimgaudas, Saulė* (g. 1914), Jurgio, partizano nuo 1945 m., nuo 1947 m. – partizanų veikimo rajono vadas, nuo 1948 m. – Maironio rinktinės vadas. 2012 m. LGGRTC išleido jo kovos užrašus „Partizano keliu. Juozo Paliūno-*Ryto* atsiminimai (1941–1951)“, 48 p.

Buvo 1952 m. spalio 3 d. rytas. Visa Grigaitienės šeima, išskyrus sūnų Joną, išėjęs į Šiluvos vidurinę mokyklą, ruošėsi namuose. Troboje buvo ir visi 3 partizanai: Kudirkos skyriaus vadas Stasys Satkus-*Audronis*, Dominykas Grumuldis-*Darbininkas* ir Izabelė Vilimaitė-*Stirna*. Jadvyga Grigaitytė-Ralienė prisimena: „Buvo 10 valanda ryto. Girdime – ūžia mašinos. Prieinu prie lango. Žiūriu – į kiemą suka rusų kariškos mašinos, pilnos kareivių. Šie tuojau ėmė šokinėti iš mašinų, bėgte supti mūsų namą ir, sugulę ant pilvų, nukreipė ginklus į mūsų trobą. Partizanams trauktis nebuvo kur, sodyba ant kalniuko, aplink jokių medžių, statinių. Nutarė nestoti į mūšį, kad nežūtų mūsų šeima. „Mes jau pasmerkti, nors jūs turite išlikti“, – sulig šiais žodžiais partizanai, pagriebę su savimi ginklus, sulindo į bunkerį, o mes užmaskavome angą. Tačiau vilties, kad bunkeris nebus aptiktas, neliko, kai pamatėme, jog iš lengvosios mašinos, atvažiavusios pas kaimo kareivius, išlipo man gerai pažįstamas buvęs šio bunkerio gyventojas Juška. Jis tuoj pat nuvedė emgėbistus tiesiai prie tos namo pusės, kur buvo bunkeris. Atidarę angą, partizanams pasiūlė pasiduoti, tačiau vietoj atsakymo nugriaudėjo stiprus sproginimas. Bunkeris įgriuvo. Jį atkasus, iš po žemių buvo ištraukti sproginimo sumaitoti minėtų partizanų kūnai.“¹⁰

L. Juška išdavė ir kitą Nemuno būrio partizanų bunkerį pas Joną Malatoką Rinkšelių kaime (Šiluvos vlsč.), taip pat buvusius bunkerius Daraškos bei Damasickio (Petro Tomašickio) sodybose Grinių kaime (Šiluvos vlsč.), bet partizanai iš jų jau buvo pasitraukę, patys bunkeriai užgriauti. Autoriaus žiniomis, Juška išdavė visus 4 jam žinomus partizanų bunkerius, bet partizanai žuvo tik 2 minėtuose. Kitur čekistai aptiko tik įvairaus partizanų turto: 12 vienetų ginklų, rašomąją mašinėlę, radijo imtuvą ir įvairios archyvinės medžiagos apie buvusios Prisikėlimo apygardos štabo ir P. Lukšio rinktinės veiklą.

Juška kartu nurodė ir daug Kęstučio apygardos ir Vyčio apygardos štabų ryšio punktų, taip pat atskleidė Kęstučio apygardos štabo ryšius su Mindaugo ir Kęstučio rajonais (Šiluvos regionas). Per Jušką emgėbistai tuose ryšio punktuose tuojau paliko provokacinius laiškus, kviesdami L. Juškos vardu tų rajonų partizanų vadus į susitikimus.

Leonas Juška – agentas smogikas. Dar iki tų pačių metų gruodžio mėnesio Leonas Juška pagal MGB užduotį jau buvo užmezgęs ryšį su Kęstučio ir Žemaičių apygardų vadais, taip pat su 4 Kęstučio apygardos partizanų būriais ir tuo sustiprinęs emgėbistų pasitikėjimą juo, kaip iki galo pasiryžusiu išdavyste.

Pagal MGB parengtą planą Juška pirmiausia parašė ir ryšio punktuose paliko laiškus Kęstučio apygardos vadui Povilui Morkūnui-*Rimantui*, taip pat Povilo Lukšio rinktinės vado pareigas laikinai einančiam Viktorui Šniuoliui-*Vitvyčiui* ir Balandžio būrio vadui Alfonsui Urbonui-*Kęstučiui*. Pirmiausia norėta sukompromituoti vienintelį gyvą likusį Juozo Paliūno-*Ryto* štabo narį Praną Prūsaitį-*Lapę*. Todėl Juška laiškuose rašė, kad Prū-

¹⁰ Jadvygos Grigaitytės-Ralienės prisiminimai, autoriaus užrašyti 1997 m. Akmenės k. (Šiluvos s.); Šiaulių srities MGB 2-N valdybos viršininko pulk. Popovo, 7-o būrio vado kpt. Kononiščenkos ir MGB vyr. ltn. Šanino operatyvinis aktas, 1952 10 03. – LYA, f. K-1, Jono Grigaičio ir kt. b./b. Nr. 2714/3, t. 1, l. 260. Tarp sproginimo sunaikintame bunkeryje rastų dokumentų: knygutė „Partizano keliu“ (66 p.) (greičiausiai tai J. Paliūno-*Ryto* atsiminimai, 1941–1949 m.), I. Vilimaitės-*Stirnos* 2 laišakai (1951 12 20), S. Satkaus-*Vytieno* 2 raportai (1951 08 01), „Žinios iš užsienio“ (5 l.) ir įvairūs partizanų susirašinėjimai (51 l.) (žr. ten pat, l. 267).

saitis pasidavęs emgėbistams ir dabar išdavinėjas likusius partizanus, kad reikia jo vengti ir pakeisti senus ryšio punktus, žinomus Prūsaičiui. Taip pat pranešė, jog MGB likvidavo Povilo Lukšio rinktinės vadą J. Paliūną, laikraščio „Prisikėlimo ugnis“ spaustuve – ir dėl to kaltas esąs Prūsaitis.

Šia dezinformacija norėta sukompromituoti P. Prūsaitį-*Lapę* ir kartu užbėgti už akių, jeigu jis informuotų partizanus apie Juškos išdavystę.

Po kurio laiko Juška su agentais smogikais, kurie kartu turėjo stebėti ir jį patį, tikrindami ryšio punktus, įsitikino, kad tuos laiškus partizanai paėmė. Bet partizanų ryšininkams ir rėmėjams sukėlė įtarimą, kad Juška ateina lydimas jiems nežinomų „partizanų“ (persirengusių saugumo agentų smogikų). Todėl emgėbistams reikėjo staigiai apsispręsti, ar toliau naudoti Jušką prieš partizanus, jį prižiūrint agentams smogikams, ar leisti jam veikti savarankiškai, viliantis taip padidinti jo išdavystės rezultatyvumą. Bijodami atsakomybės nesėkmės atveju, Šiaulių emgėbistai 1952 m. gruodžio mėnesį kreipėsi į savo šeimininkus Maskvoje, prašydami pritarimo paleisti į laisvę agentu smogiku užverbuotą Jušką, kad šis veiktų savarankiškai. Ir tokį leidimą gavo. Tikimybė, kad išlaisvintas Juška pasislėps, buvo maža, nes jis jau buvo sudeginęs tiltus atgal – jo sąžinę slėgė 4 kovos draugų gyvybės. Užverbuotas agentu smogiku slapyvardžiu *Drąsuolis*, jis buvo paleistas iš arešto ir pasiūstas savarankiškai vilioti į MGB spąstus likusius kovos draugus. Kai L. Juška į ryšio punktus ėmė lankytis be palydovų, partizanų ryšininkų pasitikėjimas juo vėl sugrižo.

Leonas Juška įvilioja į MGB spąstus Viktorą Šniuolį-Vitvytį ir Juozą Valantiną-Granitą. Kitu L. Juškos išdavystės taikiniu tapo Povilo Lukšio rinktinės partizanai ir naujoji jos vadovybė: vadas Viktoras Šniuolis-*Vitvytis*, štabo viršininkas Laurynas Mingilas-*Džiugas*, kurie kartu su Mindaugo rajono Visuomeninės dalies viršininku Juozu Valantinu-*Granitu* tuo metu slėpėsi Pivoraičių kaime (šalia Tytuvėnų) Antano Bekerio sodybos daržinėje įrengtame bunkeryje.

Patogi proga tam netrukus atsirado. Žuvus J. Paliūnui-*Rytui* ir pablogėjus ryšiams tarp partizanų, Vyriausiosios vadovybės Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-*Merainis* (*Merkinės ainis*) savo adjutantui V. Šniuoliui-*Vitvyčiui* sakė, jog išėinąs į Šimonių girią Panevėžio apskrityje užmegzti ryšių su Rytų Lietuvos Jono Kimšto-*Žalgirio* partizanais. Tačiau, grįždamas atgal, 1953 m. vasario 11 d. J. Šibaila-*Merainis* susidūrė su kareiviais ir žuvo netoli Panevėžio (pasak kitų šaltinių – žuvo Dovgilių miško bunkeryje, Ramygalos vlsč.). Jo kuprinėje emgėbistai rado partizanų dokumentaciją ir, ja remdamiesi, nutarė iškviesti į susitikimą ir likviduoti *Merainio* adjutantą V. Šniuolį, kuris, žuvus J. Paliūnui, kaip minėta, laikinai ėjo Povilo Lukšio rinktinės vado pareigas, taip pat vadovavo partizanams, priklaususiems Mindaugo rajonui (Tytuvėnų r., Šiluvos apyl.).

1953 m. sausio 10 d. emgėbistai, tikrindami vieną P. Lukšio rinktinės ir vado V. Šniuolio-*Vitvyčio* ryšio punktų, rado Šniuolio laišką Juškai: čia buvo rašoma, kad gavęs jo laišką ir kad po J. Paliūno-*Ryto* žūties perimąs vadovavimą rinktinei. Po mėnesio, vasario 19 d., Šniuolis parašė Juškai antrą laišką, iš kurio Juška įsitikino, jog Šniuolis juo pasitikįs ir sutinkąs susitikti net ir žiemos sąlygomis.

Šiluvos regione veikę partizanai

I eilė iš kairės: Alfonsas Ožekauskas-*Lakštutis*, Izabelė Vilimaitė-*Stirna*, Stasys Satkus-*Audronis*,
 II eilė iš kairės: Viktoras Šniuolis-*Vitvytis*, Juozas Valantinas-*Granitas*, Laurynas Mingilas-*Džiugas*,
 broliai Šniukštos: Aleksandras-*Sakalas* ir Kazimieras-*Aras*, Vladas Noreika-*Žvainys*
 (Iš LYA fondų)

Nudžiugę emgėbistai ryšio punkte pas Joną Malatoką Rinkšelių kaime (Šiluvos vlsč.) paliko Šniuoliui kitą laišką, kuriame Juška kvietė Šniuolį asmeniškai susitikti, nes turįs perduoti skubų Kęstučio apygardos vado Povilo Morkūno nurodymą¹¹.

1953 m. kovo 11 d. V. Šniuolis-*Vitvytis* ir J. Valantinas-*Granitas* pasakė L. Mingilui-*Džiugui*, kuris tada sirgo (turėjo temperatūros), išeiną kelioms paroms patikrinti ryšio punkto, esančio Rinkšelių kaimo (Šiluvos vlsč.) gyventoją J. Malatoką sodyboje. Čia kaip tik jie ir rado L. Juškos-*Kariūno* laišką, kuriame šis kvietė V. Šniuolį atvykti 1953 m. kovo 13 d., apie 1 valandą nakties, į Šiluvos valsčiaus Skaraitiškės kaime esančią partizanų ryšininko Kazio Kisieliaus sodybą – pasitikti iš Rytų Lietuvos grįžtančio Vyriausiosios partizanų vadovybės Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-*Merainio*.

Laiško turinys V. Šniuoliui nesukėlė įtarimo ir jis ėmė ruošti kelionei. Iki susitikimo buvo likusios nepilnos 2 dienos. Kadangi šių vietovių jis gerai nepažinojo, palydovu nutarė pasiimti minėtą Mindaugo rajono Visuomeninės dalies viršininką J. Valantiną, kilusį iš tų apylinkių (Žalakiškių k., Šiluvos vlsč.). Išėjus iš ryšio punkto, ėmė švisti. Tęsti kelionę dienos metu buvo rizikinga, todėl jie užėjo į Grinių kaimą (tarp Šiluvos ir Šaukoto) pas savo rėmėją Petrą Tomašickį ir čia dienojo laukdami vakaro. J. Valantinas, pasinaudodamas proga, jog yra arti savo namų, V. Šniuolio buvo išleistas aplankyti mo-

¹¹ Pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui Lavrentijui Berijai, 1953 03 24. – LYA, f. K-1, b. 13/6, l. 215.

Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas,
LLKS Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-*Merainio* adjutantas
Viktoras Šniuolis, iki galo garbingai atlikęs savo pareigą Tėvynei
(Iš *Vytauto Smitriaus ir Viktoro Šniuolio* knygos „*Mes nemirę*“, 2014 m.)

tinios, gyvenančios Žalakiškių kaime. Grįžo vėlai vakare ir abu išskubėjo Skaraitiškės link, iki kurios dar buvo likę apie 10 km kelio.

Brisdami gilų sniegą, pateko į silpnai užšalusią pelkę. Sušlapę ir nusikamavę buvo priversti užeiti poilsio į artimiausią sodybą. Čia šeimininkas pasitaikė svetingas – padėjo partizanams ne tik sušilti ir išsidžiovinti peršlapusius drabužius, bet ir davė jiems po slidžių porą, smarkiai palengvindamas tolesnę jų kelionę. Atšliuožus į Varkalių kaimą, ėmė švisti. Aušo kovo 12-osios rytas. Vėl teko pertraukti žygį. Dienoti apsistojo pas to kaimo gyventoją Vincą Daujotą prie Tverkantės upelio. Čia sulaukę tamsos, apsirengę baltais maskavimosi chalatais, tęsė kelionę. Iki Skaraitiškės dar buvo likę keli kilometrai kelio¹². Daujotas palydėjo partizanus iki Skaraitiškės ir parodė K. Kisieliaus sodybą... Po kurio laiko keliaujantys partizanai priekyje išvydo K. Kisieliaus sodybos kontūrus. Švietė blanki mėnesiena. Sušalęs sniegas cypė po slidėmis. Spaudė 18 laipsnių šaltis. Sodybos pastatas skendo nakties prieblandoje. V. Šniuolis ir J. Valantinas sparčiai artėjo prie sodybos, atidžiai ją stebėdami. Aplink tvyrojo nakties tylą. Nesimatė nė gyvos dvasios. „Gal pavėlavome?“ – dingtelėjo partizanams mintis. Tačiau apylinkė iš sodybos irgi buvo įdėmiai stebima.

Palikę krūmuose slides, partizanai pėsčiomis pasuko trobos link.

– Kas eina? – staiga jų link atskriejo riktelėjimas.

Priekyje einantis V. Šniuolis atsiliepė:

– *Saulė*, – tai buvo slaptazodis saviesiems atpažinti.

Tuo metu iš sodybos šešėlio išnirio žmogus ir skubiais žingsniais ėmė artintis. Dar nepriėjęs V. Šniuolis sustabdė, teiraudamasis:

– Ar yra *Algirdas*?

¹² Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* prisiminimai, užrašyti autoriaus 1995 07 31 Vilniuje.

Artėjantis žmogus atsiliepė, jog tai jis ir esąs. Prieš V. Šniuolį stovėjo Leonas Juška-*Algirdas*. Jie apsikabino, pasibučiavo. V. Šniuolis dar neįtarė, jog sveikinasi jau ne su kovos broliu...

– Kur *Merainis*? – pasiteiravo V. Šniuolis.

– *Merainis* troboje, lauke šalta, – buvo atsakyta.

V. Šniuolis nežinojo, jog ši troba seniai negyvenama, o jos savininkai – partizanų rėmėjai, vėliau partizanai K. Kisielius su žmona Elena Žickyte-Kisieliene jau nuo 1947 m. kankinosi Sibiro lageriuose. Jis dar nežinojo, kad jo viršininko J. Šibailos-*Merainio* jau nėra tarp gyvųjų ir kad Šniuolį pasitinkantis Juška – jau ne partizanas *Algirdas*, o MGB agentas smogikas *Drąsuolis*...

Trumpai sušnekus, visi pasuko trobos link. Priartėję partizanai išvydo šalia namo sienos šešėlyje išsirikivusią 5 ginkluotų žmonių grupę. Pamatę tiek vyrų, Šniuolis ir Valantinas sunerimo ir iš karto nukreipė ginklus į nepažįstamųjų grandinę. V. Šniuoliui ant krūtinės kybojo suomiškas automatas su 70 šovinių, Valantinas buvo ginkluotas automatiniu šautuvu (10 šūvių). Į grupės vyresniojo, pasivadinusio Kęstučio apygardos atstovu, klausimą partizanai neatsakė ir tebelaikė parengtus šauti ginklus. Padėties gelbėti šokosi Juška aiškindamas, jog čia „partizanai, atlydėję *Merainį* iš Rytų Lietuvos“.

Tai Šniuolį įtikino, ir įtampa atslūgo. Partizanai nuleido ginklus. V. Šniuolis priėjo prie grupės ir ėmė iš eilės sveikintis su kiekvienu pasibučiuodamas. Jam iš paskos tą patį darė ir J. Valantinas, nes, pasak V. Šniuolio, tada, kai buvo smarkiai išretėjusios laisvės kovotojų gretos, buvo malonu sutikti savo kovos brolių. Artėjant prie paskutinio iš grupės, vyresnysis davė savo bendrams iš anksto sutartą ženklą, ir „Rytų Lietuvos partizanai“ puolė partizanus. Prasidėjo grumtynės. Šniuolis veržėsi prie automato gaiduko ir nedaug betrūko, kad jį būtų pasiekęs. Bet tą kritišką akimirką iššokęs į priekį Juška smogė Šniuoliui automatu per galvą. Šis paslydo ir virto aukštiełninkas. Jį užgriuvo smogikai...

Abu partizanai buvo kaipmat surišti ir nuodugniai apžiūrėti. Ypač stengėsi Juška, ragindamas agentus patikrinti suimtųjų apykakles, ar nėra nuodų ampulių, ar neturi paslėpto ginklo. Pats tyčiojosi iš savo buvusių bendražygių: „Šniuoli, ar dera eiti į susitikimą su kovos draugu laikant užvestą automatą?“

Iš suimtųjų buvo paimti ginklai (suomiškas automatas su 2 diskais – 140 šovinių, pistoletas „*Parabellum*“ su 7 šoviniais būgne ir 15 šovinių šovininėje, granata RGB-33 su sprogdikliu), taip pat lauko kuprinė su partizanų dokumentacija¹³. Iš V. Šniuolio emgėbistai paėmė 27 dokumentus ir tiek pat partizanų nuotraukų, 20 iš jų vėliau naudojo operatyviniais tikslais, 4 nuotraukos išliko V. Šniuolio baudžiamajoje byloje¹⁴.

Suimtieji tuojau buvo suguldyti į porines roges, kurios tam tikslui stovėjo paslėptos namo šešėlyje. Šniuolis, tarsi nujausdamas, kuria linkme gali pakrypti jų areštas, rogėse

¹³ Viktoro Šniuolio-*Vitvyčio* ir Juozo Valantino-*Granito* suėmimo operatyvinis aktas, Skaraitiškės k., 1953 03 13. – LYA, f. K-1, Viktoro Šniuolio b./b. 28600/3, t. 2, l. 13.

¹⁴ Knygoje „Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje“ (sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 82) klaidingai rašoma, jog V. Šniuolis ir J. Valantinas „suimti Tytuvėnų rajone, Aukštiełkių kaime, Antano Bekerio namuose.“

Juozas Valantinas-Granitas, vėliau MGB agentas smogikas *Kaštonas*
(Iš Petro Pociaus archyvo)

dar suspėjo sušnibždėti Valantinui: „*Granitai*, būk vyras!“ Pavažiavus apie 5 km, išnirio stovinčios kareivių mašinos, kurios laukė atvykstant agentų su grobiu. Suimtieji buvo perkelti į karišką mašiną, Šniuoliui ant krūtinės užvertė vilksunį, o vienas iš kareivių užmovė V. Šniuoliui pirštines... Mašinos pajudėjo į Raseinius, čia emgėbistai, matyt, norėdami tik informuoti savo kolegas apie pavykusią akciją, minutę stabtelėjo ir tuoj pat su suimtaisiais išvyko tiesiai į Šiaulius – į srities MGB būstinę.

Viktoro Šniuolio ir Juozo Valantino areštą siekta laikyti griežčiausioje paslapyje. Todėl suimtuosius Šiauliuose iš mašinos į saugumo būstinę nešė suvyniotus į palapinių brezentą. Buvo kovo 13-oji, 6 valanda ryto, ką tik pabudęs okupantų radijas grojo sovietų himną...

Granito negranitiškas elgesys. Pirmas emgėbistų klausimas suimtiesiems buvo: „Kur jūsų bunkeris ir kas jame slepiasi? Atiduokite mums Morkūną ir būsite laisvi.“ Viktoras Šniuolis aiškinosi, kad jie bunkerio neturi ir epizodiškai apsistoja pas įvairius žmones. Tuo tarpu Juozas Valantinas-Granitas jau tą pačią dieną davė čekistams atvirus parodymus, jog jis kartu su vadu V. Šniuoliu ir trečiu partizanu Laurynu Mingilu-*Džiugu* slėpėsi Pivoraičių kaime, A. Bekerio daržinėje įrengtame bunkeryje, kad ten liko Mingilas ir laukia jų sugrįžtant. Todėl jau kitą dieną (kovo 14-ąją) skubėdami, kad pavojaus dar nenujaučiantis Mingilas nepasitrauktų, emgėbistai puolė Bekerio sodybą ir joje aptiko

slaptavietę. Pasiūlius pasiduoti, partizanas atsakė šūviais, o paskui, suvokęs padėties beviltiškumą, šovė sau į galvą ir sunkiai susižeidė. Emgėbistų ištrauktas iš bunkerio dar buvo gyvas, jam suteikė pirmąją medicinos pagalbą, bet, vežamas į Tytuvėnus, L. Mingilas-*Džiugas* pakeliui mirė¹⁵.

Emgėbistai, tardydami Bekerio šeimos narius, vis klausinėjo, kur yra kiti to bunkerio partizanai Valantinas ir Šniuolis, tuo norėdami užmaskuoti judviejų areštą, kad būtų galima palaikyti legendą apie tolesnį Valantino partizanavimą, jį naudoti įviliojant į emgėbistų sąstus likusius partizanus. Ir šis spektaklis, matysime, pavyko – ne tik Bekeris, bet ir Šiluvos apylinkės gyventojai tokėjo, kad Valantinas partizanavo bent iki 1960 metų. Tais metais viešai buvo pranešta, kad Juozas Valantinas-*Granitas* pasidavė sovietų valdžiai, nors iki tol jis daug metų, kaip MGB agentas *Kaštonas*, persekiojo savo kovos draugus ir jų ryšininkus.

MGB sumanytos akcijos prieš Povilą Morkūną mašina pradėjo sparčiau suktis...

MGB didina savo jėgas prieš Povilą Morkūną. Po šios operacijos MGB dėmesys susikoncentravo ties Kęstučio apygardos vadu P. Morkūnu. Atsivėrė galimybė, kad J. Valantinas ir V. Šniuolis padės iškviešti į susitikimą Morkūną, nes emgėbistai žinojo, jog Šniuolis, kaip vadas, labai vertinamas pogrindyje ir yra pažįstamas su daugeliu vadų, taip pat ir su Kęstučio apygardos vadu Morkūnu¹⁶. V. Šniuolis-*Vitvytis* tuo metu buvo Mindaugo rajono vadas ir laikinai einantis P. Lukšio brigados vado pareigas.

Iš pradžių J. Valantinas buvo eilinis Viktoro Bakanausko, Stasio Satkaus, Felikso Kokštos-*Rūstemo* ir kitų būrių, veikusių Šiluvos ir Grinkiškio valsčiuose, kovotojas. Paskui, apie 1950 m., buvo pervestas į Kudirkos skyrių Visuomeninės dalies viršininko pareigoms. 1952 m. vasarą P. Lukšio rinktinės vadas V. Šniuolis jį paskyrė Mindaugo rajono Visuomeninės dalies viršininku. Tas pareigas J. Valantinas ėjo iki sulaikymo dienos.

Bet jo galimybės iškviešti P. Morkūną buvo mažesnės nei Šniuolio. Valantinas tarp partizanų buvo mažiau autoritetingas. Jis lengvai sutiko bendradarbiauti su MGB, o Šniuolio taktika buvo kitokia: jei patekai į nelaisvę – tai dar ne kovos pabaiga, tai ta pati kova – tik kitais būdais ir kitomis galimybėmis. Pirmiausia Šniuolis galvojo, ne kaip išlikti gyvam, o kaip įspėti laisvėje likusius kovos draugus apie gresiantį pavojų. Todėl, atsakydamas į tardytojo klausimą, kur bunkeris, Šniuolis iš pradžių aiškino, kad bunkerio jie neturėję, o paskui sakė, kad bunkeris yra Pivoraičių kaime, bet ne pas Antaną Bekerį, o pas jo kaimyną – manydamas, kad, emgėbistams ieškant bunkerio kaimynystėje, Mingilas pajus grėsmę ir pasitrauks iš pavojingos vietos. Tardytojui nuolat rėkė: „Atiduok mums Morkūną ir būsi laisvas!“

¹⁵ P. Lukšio brigados štabo viršininkas L. Mingilas (g. 1926), Lauryno, iš Mažolių k. (Radviliškio r.), partizanavo nuo 1947 m. (pasak kitų šaltinių – g. 1927 m., partizanavo nuo 1945 m.), turėjo dailininko gabumą, iliustravo partizanų leidžiamą laikraštį „Prisikėlimo ugnis“. A. Bekerio sodyboje įrengtas bunkeris buvo 2 × 3 m, jame – gultai 3 vyrams, į lauką išvestos 2 ventiliacinės angos į priešingas daržinės puses. Iš bunkerio emgėbistai paėmė šautuvą, pistoletą „*Parabellum*“, 130 šovinių, lietuviško šrifto rašomąją mašinėlę, radijo imtuvą „*Philips*“, fotoaparata „*Liubytel*“, daug partizanų dokumentų, korespondencijos, antisovietinės literatūros, lapelių-atsišaukimų. Žr.: Tytuvėnų rajono MGB skyriaus operatyvinis aktas apie bunkerio aptikimą Antano Bekerio sodyboje Pivoraičių kaime, 1953 03 14. – LYA, f. 3, b. 56/43, l. 70.

¹⁶ LSSR MVD specialus pranešimas-suvestinė SSRS vidaus reikalų ministerijai, 1953 m. – LYA, f. 3, b. 56/43, t. 1, l. 218.

Tačiau J. Valantinui išdavus bunkerį Bekerio sodyboje ir žuvus L. Mingilui, kurį kadise V. Šniuolis sunkiai sužeistą buvo išnešęs iš mūšio lauko, Šniuolį kankino viena mintis: kaip įspėti Morkūną, prieš kurį dabar emgėbistai siekia nukreipti Valantino ir Juškos išdavystes. Tardytojų verčiamas jis sutiko parašyti Morkūnui laišką su sąlyga, kad tokio laiško turinį diktuos ne emgėbistai. Šitai jis manė įrašyti į tekstą žodžius, kurie sukeltų įtarimą Morkūnui, bet nesukeltų emgėbistams. Tai buvo itin sunku, nes reikėjo apgauti ne tik MGB tardytojus, bet ir Valantiną, kuris žinojo partizanų korespondencijų šifrus ir jų sudarymo būdus. Be to, rašyti buvo galima ne bet ką, o tik susitikimo motyvus, datą ir vietą. V. Šniuolis manė, kad jis gali laisviau rinktis žodžius, kuriais nurodoma susitikimo vieta. Tas žodis turėjo būti aiškiai Morkūnui klaidingas arba bent nesuprantamas. Tokiu žodžiu Šniuolis po ilgų svarstymų apsisprendė pasirinkti žodį „granata“. Laiške Morkūnui jis įrašė: „Ateik į tą vietą, kur aš tau anąkart daviau granatą.“ Kadangi Šniuolis jokios granatos Morkūnui niekada nebuvo davęs, todėl manė, kad šitoks keistas tekstas sukels Morkūnui įtarimą ir šis į susitikimą neatvyks¹⁷.

Pagal šį kanalą MGB 1953 m. balandžio 16 d. gavo iš P. Morkūno laišką, kuriame jis dėkojo V. Šniuoliui-*Vitvyčiui* už pastangas užmegzti ryšius ir prašė nurodyti susitikimo laiką ir vietą. Tokį pat laišką MGB gavo ir iš Juozo Dobrovolskio – P. Morkūno štabo nario. Be to, su Kęstučio apygardos štabo nariais J. Dobrovolskiu ir S. Zenkevičiumi MGB palaikė ryšius ir per kitus savo agentus: Steponą Ramanauską-*Rugį* ir jo žmoną, taip pat agentę Oną Ramanauskienę-*Rūtą*¹⁸. Jų sodybas šie 2 partizanai laiške žadėjo aplankyti artimiausiu metu. Per Valantiną MGB susirašinėjo su J. Dobrovolskiu-*Ramūnu* ir S. Zenkevičiumi-*Algimantu*¹⁹.

Ryšio su Povilu Morkūnu-Rimantu paieškos. Iš MGB ataskaitų liko neaišku, kaip jie įspėjo šį V. Šniuolio-*Vitvyčio* užslėptą pavojaus ženklą P. Morkūnui. Gal J. Valantino padedami? Bet įspėjo. Įtūžę čekistai tuojau nušalino V. Šniuolį nuo operacijos (1953 m. gruodžio mėnesį atnaujino prieš jį tų pačių metų balandį sustabdytą baudžiamąją bylą ir vėliau nuteisė jį 25 metams lagerių) ir tolesnį susirašinėjimą dėl P. Morkūno iškvietimo į susitikimą ėmėsi vykdyti per J. Valantiną-*Granitą*. Emgėbistai rašė: „Atsižvelgiant į Šniuolio elgesio nesąžiningumą ir jo bandymus demaskuoti mūsų rengiamus planus [provokaciją prieš P. Morkūną – A. V.], nutarta visą tolesnį darbą, iškviečiant partizanus į susitikimą, organizuoti per Valantiną.“²⁰

¹⁷ Viktoro Šniuolio prisiminimai (1995 07 31).

¹⁸ S. Ramanauskas (g. 1924), Prano, nuo 1946 m. palaikė ryšius su Telšių aps. partizanis. 1947 09 suimtas ir kalintas Telšių laikinojo sulaikymo kalėjime, iš jo pabėgo per pasivaikščiojimą. Atvykęs į Vilnių pas tėvą, čia 1948 m. suimtas kaip neturintis dokumentų. Po apklausos buvo užverbuotas *Rugio* slapyvardžiu ir 1948 11 paleistas į laisvę. Jo žmona O. Ramanauskienė (g. 1928), mokytoja, užverbuota 1949 m. agentūriniu slapyvardžiu *Rūta*. Jai ir jos vyrui pavesta padėti suminti Kęstučio apygardos vadą P. Morkūną-*Rimantą*. Šie 2 agentai palaikė ryšį su P. Morkūno štabo viršininku S. Zenkevičiumi-*Algimantu*, kuris lankydavosi jų namuose. Susitarę dėl susitikimo vietos ir laiko, apie tai agentai Ramanauskai 1953 05 pranešė čekistams. Šie davė Ramanauskams specialaus cheminio preparato ir apmokė, kaip juo apsvaiginti partizanus. Dėl nežinomų aplinkybių MGB planas nepavyko. Šių agentų suteiktos informacijos pagrindu žuvo keli pagrindinio kovotojai (žr.: LYA, f. K-41, ap. 1, b. 448, l. 41; internetinį MGB/KGB agentų sąrašą – kgbveikla@genocid.lt

¹⁹ LSSR MVD kovos su ginkluotu pagrindžiu 1953 06 10–20 suvestinė. – LYA, f. 3, b. 56/43, t. 2, l. 179–180.

²⁰ LSSR MVD 4-ios valdybos viršininko pavaduotojo papulk. Petro Raslano pažyma, 1954 03 07. – LYA, Viktoro Šniuolio b./b., t. 2, l. 1–3; f. 3, b. 56/43, t. 2, l. 71.

Dabar visa MGB viltis buvo J. Valantinas. O šis veikė aktyviai. 1953 m. kovo 30 d. Šiaulių srities emgėbistai Valantino ir Šniuolio vardu parašė Kęstučio apygardos vadui P. Morkūnui 2 laiškus: jiedu norį asmeniškai susitikti ir aptarti tam tikrus klausimus, įteikti jam korespondenciją ir nustatyti naujus ryšio punktus. Šiuos laiškus J. Valantinas-*Granitas*, lydimas MGB agentų smogikų Kazimiero Našliūno-*Katino* ir Juozo Šakmano-*Kuisio*, nunešė į Kepurnikų kaimą (šalia Šiluvos) Vincui Rašimui, pas kurį buvo P. Morkūno ryšio punktas. Per Ireną Rašimienę agentūrinė grupė nustatė, jog Morkūnas ir jo štabo nariai J. Dobrovolskis-*Likimas*, *Ramūnas* ir S. Zenkevičius dar nėra išėję iš žiemos bunkerių ir pas Rašimienę neateina. Bet ji sakė, kad minėti partizanai (Dobrovolskis ir Zenkevičius) turėtų ją artimiausiu laiku aplankyti, tąsyk ir perduosianti laiškus. Kartu Valantinas sutarė su Rašimiene slaptažodį, pagal kurį pas ją ateis Valantino ryšininkas paimti atsakymų. 1953 m. balandžio 15 d. agentūrinei grupei antrą kartą lankant Kepurnikų kaime Rašimienę, agentai rado pas ją atsakomuosius laiškus nuo Morkūno ir Dobrovolskio, taip pat antisovietinių lapelių. Laiške Morkūnas prašė V. Šniuolio paskirti susitikimą jiems gerai žinomose vietose, duoti naują ryšio punktą ir pačiam asmeniškai ateiti į susitikimą. 1953 m. balandžio 29 d. MGB privertė Šniuolį parašyti atsakomąjį laišką ir jį per agentą *Praną* pasiuntė Morkūnui (neaišku, kuriame laiške V. Šniuolis bandė įspėti Morkūną, kad šis neateitų į susitikimą). Susitikimo laikas ir vieta buvo nurodoma gegužės 9 d. prie Petro Tomašickio ūkio Grinių kaime (Šiluvos vlsč.), kur anksčiau Šniuolis ir Morkūnas ne kartą buvo susitikę. Tačiau tą dieną nei Morkūnas, nei kiti jo partizanai nurodytoje susitikimo vietoje nepasirodė, vėliau paaiškėjo, jog jie tuo metu buvo išėję į kitą rajoną.

Birželio 3 d. vėl apsilankiusiam J. Valantinui-*Granitui* Rašimienė sakė, kad pas ją buvo atvykę Morkūno partizanai Dobrovolskis ir Zenkevičius, paėmę anksčiau Valantino paliktą laišką, bet atsakomojo nepalikę. Birželio 8 d. Valantinas pasiuntė savo agentą *Praną* (pavardė nenustatyta) pas Rašimienę pasiteirauti atsakymo, bet iš jos tik tiek sužinojo, kad partizanai iki šiol nebuvo atėję. Emgėbistai sunerimo – ne jau Morkūnas bus ką nors įtaręs ir dabar sąmoningai vengia bet kokio kontakto su agentūrine grupe?

Lemtingas „susitikimas“ Plauginių miške. 1953 m. birželio 17 d. vidurnaktį (24 val.) agentūrinė grupė – vyresnysis J. Valantinas-*Granitas* ir 2 savo išdavystėmis jau pagarsėję agentai smogikai (irgi buvę partizanai) K. Našliūnas-*Katinas*, J. Šakmanas-*Kuisys* – vėl atvyko į Šiluvos valsčiaus Kepurnikų kaimą pas V. Rašimą ir iš jo žmonos Irenos sužinojo, kad pas ją birželio 8 d. naktį buvo atėję P. Morkūno partizanai J. Dobrovolskis su S. Zenkevičiumi ir paliko Valantinui (agentūrinei grupei) laiškus. Rašimienė tuos laiškus įteikė Valantinui ir pasiūlė tuoj pat juos perskaityti. Laiške partizanai rašė, kad lauks Valantino birželio 13, 17 ir 18 d. Rašimų ūkyje Kepurnikų kaime. Rašimienė patikslino, kad šiuo metu Morkūnas ir jo partizanai yra už 700–800 m nuo jos sodybos, ir pasiūlė Valantino grupei pas juos eiti. Valantinas ir agentai smogikai prašė, kad Rašimienė palydėtų. Bet ši atsisakė bijodama būti kieno nors pastebėta. Agentai sutiko eiti patys vieni, o sodybos šeimininkei pasakė: jei nurodytoje vietoje neras partizanų, tai tegul Rašimienė perduoda Morkūnui, kad jie jo vyrų lauks birželio 18 d. naktį į 19 d. toje vietoje, kur birželio 3 d. buvo atėjęs partizanas Dobrovolskis (t. y. pas partizanų rėmėją

Kęstučio apygardos štabo narys Stanislovas Zenkevičius-*Algimantas*²¹
iš Vičaičių kaimo, kairėje – Emilija Adomaitytė-Papreckienė
(Iš *Emilijos Adomaitytės-Papreckienės archyvo*)

Petrą Valatką Roglaidžių kaime). Kadangi susitikimo vietos rajone buvo „pašalinių žmonių“, agentai, bijodami išsiduoti, į susitikimą nenuėjo. Jie perdavė Rašimienei, kad Morkūnas ateitų į Roglaidžių kaimą (Šiluvos vlsč.) pas partizanų rėmėją P. Valatką²².

Atėjus birželio 19-ajai, minėti 3 MGB agentai smogikai, sustiprinę savo gretas dar 4-u agentu *Pušis*²³ ir apsimitę partizalais, naktį (1. 30 val.) atvyko į Roglaidžių kaimą pas P. Morkūno ryšininką P. Valatką ir pasakė, jog atėjo susitikti su vadu ir jo grupe. Nurodę savo apsistojimo miške vietą, nuėjo į mišką poilsiauti, prieš tai paprašę Valatkos atnešti jiems pusryčius. Rytui išaušus, apie 11 valandą, Valatka, nieko neįtardamas, prisidėjęs pintinę maisto, atėjo į agentų smogikų stovyklavietę. Kol šie valgė, su jais šneku-

²¹ Rezistencinėje literatūroje jo pavardė rašoma Stasys Zinkevičius, tačiau pagal gimimo metriką jis yra Stanislovas Zenkevičius, g. 1920 05 08 Vičaičių k., Lyduvėnų parp. (žr.: Šiluvos bažnyčios 1920 m. krikšto knyga, Šiluvos bažnyčios archyvas).

²² LSSR VRM ministro Jono Vildžiūno operatyvinis pranešimas SSRS MVD 4-ios valdybos viršininkui Nikolajui Sazykinui, 1953 06 19. – LYA, f. K-1, ap. 10, b. 149, l. 276–277; b. 153, l. 103.

²³ Manoma, jog tai buvęs stribas Osvaldas Prudnikas (g. 1925) iš Raupių k., Juodupės apyl., Dotnuvos aps., veikęs kaip agentas smogikas 1951–1953 m. Asmeniškai dalyvavo suimant ar nužudant 15 partizanų. Žr.: internetinis MGB/KGB agentų sąrašas kgbveikla@genocid.lt, reg. eil. Nr. 234.

čiavosi iki 12 valandos. Tuo metu į stovyklą atvyko ir P. Morkūno-*Rimanto* ryšininkas Kazys Mandravickas iš Plauginių kaimo (Šiluvos vlsč.). Jis pranešė, jog atvedęs į susitikimo vietą vadą su jį lydintiais partizanais, po 2 valandų jie būsią čia. Agentūrinė grupė įtarimo Mandravickui nesukėlė.

Šiam atitolus, agentai paskubėjo pasiųsti P. Valatką namo, „gero jam linkėdami“, kad visam tam, kas čia netrukus turėjo įvykti, nebūtų liudininkų. Apie 13 valandą agentai pastebėjo besiantinančius 3 partizanus. Tai ir buvo Kęstučio apygardos vadas P. Morkūnas-*Rimantas* su savo štabo nariais – S. Zenkevičiumi-*Algimantu* ir J. Dobrovolskiu-*Ramūnu*. Pamatęs agentų smogikų grupę, Morkūnas davė ženklą savo partizanams sustoti, o pats priėjo prie agentų. Jo pasitikti į priekį žengė grupės vyresnysis Valantinas-*Grantitas* ir Šakmanas-*Kuisys*. Pasisveikinęs su Morkūnu, Valantinas atsistojo kairėje jo pusėje, ruošdamasis pirma pasitaikiusia proga jį griebti. Tuo metu agentas Našliūnas-*Katinas* priartėjo prie partizano Zenkevičiaus-*Algimanto* ir su juo sveikinosi. Dobrovolskis-*Ramūnas* stovėjo atokiau, už 10–15 m nuo susitikimo vietos. Šakmanui-*Kuisiui* priėjus prie Morkūno pasisveikinti, šiam kilo įtarimas ir apygardos vadas staiga atsuko į agentus automata. Valantinas ir Šakmanas, siekdami neleisti Morkūnui šaudyti, staiga griebė jį už rankų ir bandė nuginkluoti. Tačiau šis, būdamas aukštas ir stambus vyras, metė automata ir, išsiveržęs iš jų glėbio, metėsi į šalį. Tada ėmė veikti ir kiti agentai smogikai. Našliūnas-*Katinas* pamatęs, kad Morkūnas gali pasitraukti, staiga pasisuko į šalia stovintį Zenkevičių ir paleido į jį automato seriją. Partizanui pargriuvus, *Katinas* ėmė šaudyti į besitraukiantį Morkūną ir sužeidė jį į koją. Tuo metu kiti agentai – *Kuisys* ir *Pušis* – bandė nušauti netoli stovintį Dobrovolskį, bet užsikirto automatai. Tuo pasinaudodamas Dobrovolskis šoko į krūmus ir dingo miško tankmėje. Sužeistas Morkūnas liko 1 prieš gerai ginkluotą 4 agentų grupę, tačiau ne su visais veikiančiais automatais. Morkūnas, pavirtęs už priedangos, iš pistoleto ėmė šaudyti į Valantiną, o šis, pagriebęs Morkūno numestą automata, bandė iš jo apšaudyti partizanų vadą. Bet Angelas Sargas dar tebestovėjo Povilo Morkūno pusėje. Užsikirto ir Valantino automatas. Agentai išsigando. Veikė tik Našliūno-*Katino* automatas, bet šaudyti į Morkūną iš tos padėties, kurioje gulėjo *Katinas*, buvo nepatogu. Todėl jis permetė savo ginklą patogesnėje padėtyje esančiam Šakmanui-*Kuisiui*²⁴ ir šis ilga automato serija pakirto partizanų vadą. Visa tai vyko Plauginių miške netoli Roglaičių, tarp Šiluvos ir Tytuvėnų.

J. Dobrovolskis-*Ramūnas*, pasitraukęs iš įvykio vietos, užėjo pas ką tik žuvusio S. Zenkevičiaus-*Algimanto* seserį Pauliną Zenkevičiūtę-Kasparavičienę Vičaičių kaime, mėgino aiškintis šios išdavystės kaltininkus, paskui pasitraukė į Šimkaičių valsčių ir čia liepos 8 d. susitiko su P. Morkūno pavaduotoju Jonu Vilčinsku-*Algirdu* (g. 1930), jam pranešė apie P. Morkūno-*Rimanto* žūtį. Manoma, jog J. Vilčinskas po P. Morkūno žūties trumpam buvo perėmęs Kęstučio apygardos vado pareigas, bet po kelių mėnesių (1953 m. rugsėjo 18 d.) buvo iškviestas kartu su J. Dobrovolskiu į susitikimą Ramoškos sodyboje Antana-

²⁴ Abiejų šių agentų smogikų – K. Našliūno-*Katino* ir J. Šakmano-*Kuisio* – sąžinę slėgė ne tik P. Morkūno ir S. Zenkevičiaus žūtys, bet ir prieš tai Šiauliu r. 1950–1951 m. žuvę Voverės brigados štabo partizanai. Po šių daugybės nusikaltimų prieš partizanus abu jie gyveno Vilniuje ir dėl atsikūrusios Lietuvos valdžios nuolaidžiavimo bolševikinių represijų vykdytojams politikos išvengė teisėto atpildo.

vos kaime (Raseinių vlsč.) su MGB agentais smogikais: *Vitu* (buvusiu Vaidoto partizanų brigados štabo viršininku Antanu Šabliausku-*Aru*) ir *Vaidila* (irgi buvusiu partizanų būrio vadu Pranu Narbutu-*Rolandu*). Einant iš sodybos, abu partizanai – J. Dobrovolskis-*Ramūnas* ir J. Vilčinskas-*Algirdas* – buvo šių agentų smogikų nušauti²⁵.

Su Povilo Morkūno-*Rimanto* ir jo štabo žūtimi iš esmės baigėsi ginkluotas pasipriešinimas sovietinei okupacijai Šiluvos regione. 1953 m. spalio 1 d. Tytuvėnų rajone, kuriam tada priklausė ir šis regionas, MGB žiniomis, jau nebuvo nė 1 partizano²⁶, nors visoje Lietuvoje 1953 m. gruodį dar tęsė kovą 194 partizanai: Vilniaus apskrityje – 25, Kauno – 40, Šiaulių – 81 ir Klaipėdos – 48 laisvės kovotojai²⁷.

Povilo Morkūno vardas įrašytas į laisvės kovų istoriją vienoje gretoje su daugeliu kitų iškilų to meto asmenybių, nepalūžusių šioje garbingoje ir nelygioje kovoje. Jo nuopelnai Lietuvai įvertinti Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje: 1999 m. gegužės 12 d. P. Morkūnui-*Rimantui* po mirties suteiktas kario savanorio statusas, tą pačių metų gegužės 19 d. jis LR Prezidento Valdo Adamkaus dekretu pagerbtas Vyčio Kryžiaus III laipsnio ordinu, gegužės 27 d. jam suteiktas pulkininko laipsnis. Jaroslavas Banevičius savo įsteigtame Tverijoniškės Laisvės Kovų Memoriale P. Morkūno atminimą įamžino vienoje iš laisvės kovotojų vadams skirtų skulptūrų. Paminklas P. Morkūnui, kaip visų Šiluvos regiono laisvės kovotojų vadui 1944–1953 m., ateityje, manau, iškils ir Šiluvos miestelyje.

Kas gina savo Tėvynę, tas nepažeidžia įstatymų.

Napoleonas

2. Laisvės kovos teisės požiūriu

Teisiniams rezistencijos aspektams mūsų literatūroje skirta nemaža tyrimų²⁸. Čia norima pabrėžti tik tuos „sovietinės teisės“ požymius, kurie yra svarbūs šiame darbe aptartų laisvės kovų bendrajam teisiniam kontekstui suvokti.

Suimti ar į nelaisvę pasidavę partizanai – karo belaisviai. 1944–1953 m. rezistencija iš esmės buvo žūtbūtinė. Dauguma partizanų, patekę į beviltišką padėtį, kovėsi iki paskutiniųjų arba, apsupti bunkeriuose, nusišaudavo ar susisprogdindavo (S. Satkaus-*Audronio* skyriaus atvejis M. Grigaitienės bunkeryje). Tai, kaip minėta, pripažino ir patys emgėbistai: „partizanai dažnai pasilieka sau paskutinę kulką arba granatą“²⁹. Taip

²⁵ LSSR vidaus reikalų ministro Jono Vildžiūno specialus pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui, 1953 09 19. – LYA, f. K-1, ap. 10, b. 153, l. 226; b. 150, l. 54–55.

²⁶ Ten pat, l. 4.

²⁷ Tarnybiniai pranešimai SSRS MVD apie kovos su ginkluotu pagrindžiu Lietuvoje rezultatus, 1953 04 01–12 31. – LYA, f. 3, b. Nr. 56/43, t. 2, l. 8.

²⁸ Iš jų itin minėtinas Lietuvos Seimo leidinys: – *Lietuvos gyventojų sovietinio genocido organizatoriai ir vykdytojai: istorinis, moralinis ir teisinis atsakomybes įvertinimas* (Konferencijas medžiaga), 2015. – <http://www.llks.lt/knygos/Konferencijoje%20pasmerktas%20komunistinis%20paveldas.pdf>.

²⁹ Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 290.

buvo todėl, kad Lietuvos partizanams teko kautis su itin nuožmiu ir žiauriu priešu; patekti į jo nelaisvę partizanui dažniausiai reiškė žūti kankinio mirtimi arba dešimtmečius kankintis Sibiro lageriuose, arba priverstinai tapti išdaviku – agentu smogiku, žudančiu savo buvusius kovos brolius.

„*Amnestijos*“. Sovietai, siekdami kuo greičiau pakirsti ginkluotą pasipriešinimą iš vidaus ir pagreitinti Lietuvos sovietizaciją, kelis kartus skelbė partizanams ir nelegaliai gyvenantiems asmenims vadinamąsias amnestijas. Pirmą tokia amnestija buvo paskelbta 1945 m. vasario 9 d., ja, MGB duomenimis, Lietuvoje pasinaudojo 6 264 asmenys³⁰ (tai daugiausia besislapstantys asmenys). Dar 2 amnestijos tais pačiais metais skelbtos gegužės 25 d. (LSSR vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno kreipimasis) ir liepos 7 d. (SSRS AT Prezidiumo įsakas dėl karo prievolės vengiančių ir dezertyrų amnestavimo)³¹. 1945–1947 m. Lietuvoje, MGB duomenimis, legalizavosi 36 000 nelegaliai gyvenusių asmenų, tarp jų ir Vilniaus krašte veikusių lenkų³². Kiti šaltiniai pateikia kitokių legalizavusiųjų skaičių Lietuvoje: 1945 m. sausio 1 d. – 1947 m. liepos 1 d. laikotarpiu legalizavosi 45 283 pasipriešinimo dalyviai, 1945 m. – 43 781, 1946 m. – 1 055 ir 1947 m. – 447³³.

Šie skaičiai byloja apie mastą žmonių, tuo metu konfliktavusių su okupacine valdžia. Dauguma jų nebuvo partizanai, o tik besislapstantys nuo mobilizacijos, nuo trėmimų ar kitokių neteisėtų okupacinės valdžios represijų. Kiek šiomis amnestijomis pasinaudojo Šiluvos valsčiaus nelegalai, nėra tiksliai žinoma, nes 1945 m. NKVD ir MGB dar nevedė sistemingos partizanų ar šiaip besislapstančių asmenų legalizavimosi apskaitos, nerašė jų apklausos protokolų, o dažniausiai siuntė į karinius komisariatus, kur jiems būdavo išduodami asmens dokumentai. Raseinių apskrities NKVD viršininkas Jakovas Sincinas 1945 m. gruodį raportavo LSSR vidaus reikalų ministrui Josifui Bartašiūnui, kad jie neareštavę nė 1 atėjusio legalizuotis partizano³⁴. Kaimyniniame Tytuvėnų valsčiuje 1945 m. rugpjūčio 15 d. legalizavosi visas Kazimiero Tiškaus skyrius (6 partizanai)³⁵. Šiluvos regione pirmiausia legalizavosi kai kurių partizanų tėvai ir nuo trėmimų ar areštų besislapstantys: Stasys Papreckis iš Vičaičių kaimo (jo 3 sūnūs kovėsi Vaclovo Daukanto būryje), Grigorijus Virbickas iš Vitkiškės kaimo (2 jo sūnūs partizanavo Povilo Lušo būryje), nuo trėmimų besislapstantis Vladas Juozaitis iš Zbaro kaimo. Autoriaus žiniomis, 1946–1947 m. Šiluvos regione legalizavosi bent 10 nelegaliai gyvenusių asmenų ir 6 partizanai.

Būdai palenkti partizanus pasiduoti. Iš pradžių emgėbistai rašė partizanams laiškus su raginimu legalizuotis, žadėdami pasidavusiems saugumą. Tokių laiškų 1948 m. buvo gavę Vaclovo Daukanto-*Mantvydo* būrio partizanai: broliai Viktoras ir Bronius Papreckiai,

³⁰ Ten pat, p. 292.

³¹ Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 360.

³² Tarnybiniai pranešimai SSRS vidaus reikalų ministerijai apie kovos su nacionalistiniu pagrindžiu Lietuvoje 1953 04 01–12 31 rezultatus. – LYA, f. 3, b. Nr. 56/43, l. 8.

³³ LSSR MGB pažyma apie Lietuvos teritorijoje 1945 01–1947 07 01 likviduotų ginkluotų grupių, nukautų, suimtų, pasidavusių pasipriešinimo dalyvių skaičių, 1947 07 25. – LYA, f. 3, ap. 19, b. 126, l. 151.

³⁴ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 274.

³⁵ Ten pat, l. 267.

Jonas Žukauskas-*Smilga*³⁶. Kai kuriuos partizanus legalizuotis MGB bandė palenkti grąsindami represijomis jų šeimų nariams. 1948 m. emgėbistai laiške partizanui Pranui Juškai rašė: jei jis nelegalizuosis, tai jie pasiųs atgal į Sibiro tremtį iš ten pabėgusią jo trylikametę dukrą Laimutę³⁷. Ir šį grąsinimą įvykdė³⁸.

Kai kurie Šiluvos krašto nedidelių partizanų būrių vadai, dar nežinodami visos šios NKVD taktikos pasidavusių partizanų atžvilgiu, bandė vesti derybas dėl legalizavimosi sąlygų. 1945 m. gruodžio 10 d. Šiluvos emgėbistai suėmė brolių Noreikų tėvą Leoną Noreiką (g. 1888), Juozo, iš Maižiškių. Jo partizanaujančius sūnus tai labai sujaudino ir jie bandė tėvą gelbėti. Tuo pasinaudodami Šiluvos enkavėdistai, užverbavę Noreikų puseserę *Dubysos* slapyvardžiu, pavedė jai palenkti brolius Stasį ir Kazį Noreikas legalizuotis. Ji 1945 m. gruodžio 15 d. atnešė Šiluvos NKVD skyriui platų Noreikų laišką, kuriame jie rašė, kad išėjo partizanauti tik siekdami išsaugoti savo gyvybę ir jokių nusikaltimų nėra padarę. Jei jie būsia amnestuoti ir NKVD paleis iš arešto jų tėvą, tai pasiruošę sudėti ginklus ir palenksią dar ir kitus partizanus legalizuotis. NKVD per tą pačią jų puseserę perdavė Noreikoms atsakomąjį laišką su pasiūlymu asmeniškai susitikti kartu su privačiais liudininkais, kuriuos jie patys pasirinks, ir tartis dėl legalizavimosi sąlygų. Žadėjo jiems ir jų tėvui garantuoti laisvę³⁹. Atėję į susitikimą su savo pusesere ir gavę iš jos NKVD laišką, jį paėmė, bet, vengdami pasalos, jo neskaityę, greit pasitraukė pareikšdami, kad pasikeitė situacija ir jiems legalizuotis draudžia partizanų vadovybė⁴⁰.

Legalizacija kaip priesaikos sulaužymas. Ne visų partizanų formuočių vadovybė laikėsi bendros nuomonės minėtų amnestijų atžvilgiu. Žemaitijos partizanų vadovybė iš pat pradžių draudė partizanams legalizuotis, o Pietų Lietuvos partizanų vadovybė leido. Paskui ir ji prisidėjo prie draudimo. Mat paaiškėjo, kad bent nuo 1946 m. pasiduodantys pagal amnestiją partizanai privalo prisistatyti su ginklais ir „atgaila – kalčių išpažinimu“, t. y. atskleisti savo kovos biografijas, partizanų būrių struktūras, nurodyti kovos draugus, jų slapyvardžius, apsiginklavimą, ryšininkus, rėmėjus, slaptavietes... Kai kuriuos ėmė prievarta verbuoti. Kitaip sakant, vertė sulaužyti partizano priesaiką. Iš nenorinčiųjų suteikti tokią informaciją atsisakinėjo priimti legalizaciją. Štai Povilo Morkūno būrio partizanas Jonas Junokas-*Rūtenis*, 1947 m. pasidavęs su ginklu Tytuvėnų MGB skyriui, atsisakė duoti parodymus minėtais klausimais. Tada emgėbistai pareiškė nepriimą jo legalizacijos: tegu jis einas atgal į mišką ir MGB vėl jį persekios kaip „banditą“⁴¹. Šitaip

³⁶ LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 159.

³⁷ Raseinių apskrities MGB veiklos 1948 05 suvestinė. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 203; L. Juškaitė, pabėgusi iš Sibiro tremties, kurį laiką gyveno Plauginių k. (Šiluvos vlsč.) pas partizanų rėmėją Kazį Mandravicką, vėliau – Šiluvoje pas mokytoją Antaniną Berziniene (žr.: LYA, f. 3, ap. 35, b. 18, l. 170). P. Juškos pavesta partizanų ryšininkė ir rėmėja Antanina Brazaitė iš Tamošiškės k. (Radviliškio r.) 1948 m. iškvietė ją į susitikimą su tėvu P. Juška: Laimutė 2 valandas A. Brazaitės bute kalbėjosi su tėvu, pasakodama jam apie tremtį ir jos pabėgimo iš tremties aplinkybes. Paskui A. Brazaitė palydėjusi Laimutę iki Šiluvos (žr.: Antano Žiogo tardymo protokolas, 1950 08 26. – LYA, f. K-1, Petronėlės Barytės ir kt. b./b. P-15285-Li, l. 256–257).

³⁸ Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas*, p. 180–181.

³⁹ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 256.

⁴⁰ LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 10.

⁴¹ Barbaros Junokienės (g. 1917) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1999 02 15 Šiauliuose.

J. Junokas buvo priverstas emgėbistams duoti bent minimalius parodymus. Leono Caporkaus būrio partizanas Vincas Šilva-*Dulkė*, 1946 m. lapkričio 27 d. pasidavęs su ginklais tam pačiam Tytuvėnų MGB skyriui, atskleidė savo partizaninę biografiją, nurodė partizanų būrio sudėtį, pavardes, slapyvardžius, ryšininkus ir partizanų kovos taktiką⁴².

Taip suprantama amnestija kėlė didelę grėsmę visam laisvės kovų sąjūdžiui, vertė partizanus keisti slapyvardžius, turimas bazes, ryšio punktų vietas. Šį nerimą liudija Šiluvos regione veikusio Povilo Lušo-*Rolando* Gedimino būrio dienoraštyje esantis 1947 m. kovo 24 d. įrašas: „Šiandien parašiau Stasiui [galbūt turima galvoje Stasys Žickus-*Trimitas*? – A. V.] perspėjantį laišką. Jeigu pasiduos, tada nukentės visas mūsų rajonas, neturėtume sau ramios vietos.“⁴³

Todėl partizanų vadovybė, atsižvelgdama į šį priešų taktikos pasikeitimą, 1946 m. išleido įsakymą, draudžiantį partizanams legalizuotis. Jį pažeidę kovotojai buvo traktuojami kaip partizanų priesaiką sulaužę ir atiduodami partizanų KLT. Jurbarko valsčiuje iš 3 pasidavusių sovietams partizanų 1946 m. rugpjūčio mėnesį 2 buvo bendražygių nukauti, o 3-o sudegintas ūkis⁴⁴. Panašiai elgtasi ir Šiluvos valsčiuje. 1947 m. sausio 17 d. naktį į 18 d. partizanai nukovė 2 buvusius P. Morkūno būrio kovotojus: Leoną Karpiną-*Ramūną* Medingių kaime (Šiluvos vlsč.) ir Joną Junoką-*Rūtenį* jo namuose Plekaičių kaime, kurie legalizavosi be partizanų vadovybės leidimo.

Vėliau, slopstant laisvės kovoms, jau nedrausta legalizuotis. Tie partizanai, kurie dėl įvairių aplinkybių, ypač dėl sveikatos, jau nepajėgė partizanauti, bet nenorėjo legalizuotis anksčiau minėtomis okupanto sąlygomis, siekė įgyti fiktyvius asmens dokumentus ir slaptai sugrįžti į legalų gyvenimą, nepadarant žalos toliau kovojantiems savo bendražygiams. Iš Šiluvos regiono partizanų taip mėgino pasielgti, kaip minėta, buvę L. Caporkaus-*Žirgūno* būrio partizanai šiluviškiai Pranas Taučas ir Pranas Juška.

Amnestijos ir legalizacijos sąvokų reikšmės iškreipimas. Taip suprantamos amnestija ir legalizacija kėlė ne tik grėsmę visam laisvės kovų sąjūdžiui karinės taktikos atžvilgiu, bet ir siekė iškreipti pačią to sąjūdžio esmę ir tikslus – kovą su okupacija pristatyti kaip neva vidaus konfliktą, o jos dalyvius – kaip paprastus nusikaltėlius („banditus“). Štai Raseinių apskrities MVD viršininkas V. Martynenka laiške Šiluvos būrio partizanams P. Taučiui, P. Juškai, L. Caporkui (vadui), perduotame per pasidavusį V. Šilvą-*Dulkę*, 1946 m. lapkričio 30 d. rašė: „Jūsų kova pakeisti **santvarką** [mano pajuodinta – A. V.] be ateities, tarybinė valdžia stiprėja, todėl legalizuokitės ir laisvai su šeimomis gyvenkite. Savo vardu garantuoju jums saugumą.“⁴⁵ Čia konflikto objektui nusakyti sąmoningai vartojamas žodis ne „okupacija“, o „santvarka“, kad atrodytų, jog tai vidaus konfliktas, o partizanai neva kovoja ne su okupacija, o tik su „santvarka“. Santvarka yra pačios tautos vidinio apsisprendimo reikalas, ji – antrinis dalykas: laisva tauta laisvai demokratiškai

⁴² Vinco Šilvos apklausos protokolas Raseiniuose, 1946 11 29–30. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 1), l. 178–179; f. 3, ap. 20, b. 65, l. 128–129.

⁴³ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 3), l. 317–318.

⁴⁴ LYA, f. 3, ap. 20, b. 71, l. 109.

⁴⁵ LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 3, l. 277.

būdu renkasi savo santvarką, o okupacija – tai išorinis smurtinis svetimos valstybės įvykdytas tautos pavergimas. Todėl ir partizanai išėjo pirmiausia kovoti ne su „santvarka“, o su okupacija, už savo šalies išvadavimą. Ir tokia kova pagal 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos 4 straipsnį yra ne „vidaus konfliktas“, o nacionalinio išsivadavimo karas – tarptautinis konfliktas, jo dalyviai – ne nusikaltėliai, o kombatantai, kuriems taikoma ne amnestijos, o karo belaisvių teisė⁴⁶.

Amnestija savo autentiška prasme, kaip žinia, yra malonės aktas, atleidžiantis nusikaltimą padariusį asmenį nuo teisinės atsakomybės arba tą atsakomybę sušvelninantis. Vadinasi, partizanas, pasiduodantis į nelaisvę, pagal sovietų paskelbtą amnestiją pripažįsta pačiu partizanavimu padaręs nusikaltimą ir pasiduoda tik todėl, kad okupantas nutarė jo pasigailėti, atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės. Iš tokio asmens tada, žinoma, galima reikalauti ir „atgailos“, ir „kalčių išpažinimo“. Tuo tarpu Lietuvos partizanai išėjo į miškus ne nusikalsti, o kovoti teisėtą ir teisingą, tarptautinės teisės pripažįstamą nacionalinio išsivadavimo karą su jų šalį okupavusia Sovietų Sąjunga. Ne Lietuvos partizanai atėjo į Sovietiją, o Sovietai, įsiveržę į svetimą kraštą, ėmė plėsti, suiminėti, kankinti ir žudyti užgrobito krašto žmones – vykdyti prieš juos įvairaus masto nusikaltimus – ir tuo privertė užpultuosius griebtis ginklo. Todėl teisėtos savigynos dalyviams nereikia amnestijų, taikomų tik nusikaltimus padariusiems asmenims. „Nacionalinis išsivadavimo judėjimas, – rašo tarptautinės teisės profesorius Vilenas Vadopalas, – yra teisėtas, jei siekis apsispręsti slopinamas jėga. Nacionalinio išsivadavimo kariai turi kombatanto statusą, jei jie atitinka kombatanto kriterijus. Patekę į nelaisvę jie naudojami karo belaisvio statusu. Nacionalinio išsivadavimo karas yra laikomas tarptautiniu konfliktu.“⁴⁷ Kombatanto kriterijus nustatė „Sausumos karo įstatymų ir papročių nuostatai“ (priedas prie IV Hagos konvencijos, 1907 m. spalio 18 d.): „Karo įstatymai, teisės ir pareigos taikomos ne tik kariaujančioms armijoms, bet ir besipriešinančių gyventojų būriams, jeigu jie atitinka šias sąlygas:

- turi vadovaujantį asmenį, atsakingą už savo pavaldinius,
- turi tam tikrą aiškų, iš toli matomą skiriamąjį ženklą (uniformas),
- viešai nešiojasi ginklus,
- laikosi karo įstatymų ir papročių (1 str.).“⁴⁸

Šiuos tarptautinės teisės nustatytus kombatanto kriterijus atitiko Lietuvos partizanai, kariai nacionalinio išsivadavimo karą. Jie turėjo hierarchizuotą vadovybę, dėvėjo Lietuvos armijos uniformas, viešai nešiojosi ginklus... Toks nacionalinio išsivadavimo karas pagal minėtus Nuostatus laikomas tarptautiniu konfliktu, o jo kariams, patekusiems ar pasidavusiems į nelaisvę, kaip minėta, taikoma ne amnestijos, o karo belaisvių teisė (3 str.).

⁴⁶ 1949 08 12 Ženevos konvencija dėl karo belaisvių. – <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E18788655942>

⁴⁷ Vadopalas, V. *Tarptautinė teisė*, Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 491.

⁴⁸ Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны, 18 октября 1907 года, Договор. – <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm>. Tuos pačius reikalavimus kombatanto statusui patvirtino ir 1949 08 12 Ženevos konvencija dėl karo belaisvių (4 str.).

Minėtos IV Hagos konvencijos 23 straipsnis draudė žudyti ar sužeisti kombatantą, sudėjusį ginklus arba pasidavusį. Žudyti galima tik tą, kuris pats ruošiasi žudyti. Tai nurodo ir kiti autoriai⁴⁹. Be to, versti karo belaisvius prisipažinti padarius nusikaltimą pačiu dalyvavimu kare draudė 1949 m. Ženevos konvencija (61 str.). Šios Konvencijos 17 straipsnis kartu draudė kankinti belaisvius, siekiant gauti iš jų kokią nors informaciją.

Legalizacija – tai paties okupanto savireabilitacijos aktas, viešas atsisakymas toliau persekioti asmenims, kurie dėl neteisėtų valdžios represijų (trėmimų, verbavimų, areštų...) buvo priversti slapstytis. Todėl be išlygų ji gali būti taikoma nebent tik ginkluotoje kovoje nedalyvavusiems, bet besislapstantiems nuo neteisėtų sovietinių represijų asmenims. Žinoma, legalizaciją galima suprasti ir kaip valdžios kvietimą partizanams pasiduoti į nelaisvę karo belaisvio teisėmis arba įsipareigojant netaikyti jokių represijų ir nereikalauti „kalčių išpažinimo“. Bet sovietų legalizacija nei vieno, nei kito atvejo partizanams nežadėjo.

Šitoks teisinis požiūris į problemą, žinoma, negaliojo sovietams, kaip jiems, matysime, negaliojo jokia kita civilizuota teisė. Tačiau šis požiūris labai svarbus partizanams ir ateities kartoms: jis rodo, jog suimtų ar pasidavusių partizanų kankinimai, reikalavimai „kalčių prisipažinimo“, ilgalaikiai įkalinimai ar net mirties nuosprendžiai tarptautinės teisės (karo belaisvių teisės) požiūriu buvo įprastiniai Sovietų Sąjungos nusikaltimai.

„Sovietinė teisė“ 1940–1953 metais – iššūkis teisei

Oficiali sovietinė dokumentika ir istoriografija Lietuvos laisvės kovotojų, kaip žinome, nepripažino tarptautinės teisės subjektais, vadino juos „banditais“, o partizanų KLT nuosprendžius, baudusius okupacinio režimo talkininkus (stribus, MGB agentus, sovietinius aktyvistus) – „teroristiniais aktais“. Šitai laisvės kovotojai atrodė ir, žinoma, turėjo atrodyti Lietuvos okupaciją ir aneksiją legalizavusių sovietinių „įstatymų“ požiūriu, nes sovietiniai „įstatymai“, ypač baudžiamieji, buvo kuriami pagal įprastą plėšiko logiką: kai plėšikas įsiveržia į jūsų namus, jei jūs insite jam priešinsitės, tai jis paskelbs jus „banditu“ (dideliu nusikaltėliu), jei nesipriešinsite – pavers vergu. Būtent taip šį klausimą 1953 m. kėlė į MGB nelaisvę patekęs P. Lukšio brigados partizanų vadas Viktoras Šniuolis-*Vitvytis*. Per vieną „atvirą“ pokalbį su jį tardančiu MGB majoru, kuris vadino V. Šniuolį „banditu“, paklausė: „... Pasvarstykime, kuris gi iš mūsų banditas. Ar tas, kuris, atėjęs į svetimą kraštą, plėšia, žudo, tremia, naikina mūsų tėviškes, ar tas, kuris gina savo Tėvynę nuo pavergėjų?“ Majoras, ilgai tylėjęs, tegalėjo atsakyti, kaip ir kiekvienas nusikaltėlis, priremtas neatremiamų įrodymų, bet turintis jėgos persvarą: „Štai šitoje vietoje įkalsime kuolą, prikalsime lentą ir užrašysime: „Čia kažkada gyveno lietuvių tauta.“⁵⁰ Tačiau likimo ironija buvo tokia, kad šitokią „kuolą“ su užrašu „Čia kažkada buvo Sovietų Sąjunga“ pirmieji „įkalė“ būtent lietuviai 1990–1991 metais.

⁴⁹ Gailius, B. 1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje: daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija. Vilniaus universitetas, 2009, p. 176.

⁵⁰ Smitrius, V., Šniuolis, V. *Mes nemirę*, Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2014, p. 571.

Taigi kas iš tiesų buvo tuo metu „sovietinė teisė“, kuria remiantis buvo smerkiami, kankinami, kalinami, žudomi, „banditais“ vadinami rezistentai, įgyvendinama pati okupacija ir aneksija?

Teisės pakeitimas bet kokio turinio įstatymu. Sovietų Sąjungos komunistinis režimas, imperinių tikslų vedamas, kaip ir Vokietijos naciai, atmetė teisę iš principo (nes atmetė pagrindinę teisės prielaidą – tautų lygiateisiškumą, jų teisę į nacionalinę valstybę) ir savo santykiuose su kitomis tautomis rėmėsi išimtinai jėgos principu. „Okupantas... nesaisto savęs jokiomis teisės normomis ir tesiskaito tik su priešpastatoma jėga“, – rašė Prisikėlimo apygardos laikraštis „Prisikėlimo ugnis“ (1948 m. birželio 15 d., nr. 2)⁵¹.

Civilizuotose visuomenėse įstatymai paprastai priimami valdžios ir atskirų asmenų savivalei sudrausminti, suvaržyti; sovietiniai „įstatymai“ priešingai – buvo priiminėjami tai savivalei atpalaiduoti ir legalizuoti tokiu mastu, kokio reikėjo kompartijos diktūrai įgyvendinti, Lietuvos aneksijai įvykdyti ir savo teises ginančios lietuvių tautos valiai brutalia jėga palaužti. Kiekviena valdžios savivalė, taip pat ir nusikalstama, kuriai suteiktas „įstatymo“ ar kitokio norminio akto pavidalas, automatiškai skelbtas „teise“, o jos vykdymas – „teisėta veikla“. Todėl „teisėtumas“ čia ne tik pirmavo teisingumo atžvilgiu, bet ir pakeitė teisingumą, kūrė nusikaltimų vykdytojų pateisinimo ir pasiteisinimo moralę: „Mes vykdėme įstatymus. Tokie tada buvo įstatymai. Mūsų pareiga buvo įstatymus vykdyti, o ne juos vertinti...“ Šiais argumentais nacių lyderiai Niurnbergo ir Erichas Eichmanas Izraelio teisme teisinosi dėl žydų genocido, o sovietiniai represinių struktūrų pareigūnai – dėl Lietuvos laisvės kovotojų žudymų, kankinimų, dėl savo dalyvavimo masiniuose Lietuvos žmonių trėmimuose. 2015 m. Kauno apygardos teisme, nagrinėjant Adolfo Ramanausko-*Vanago* išdavimo bylą, advokatas Vytautas Sviderskis teigė, kad jo ginamasis Ilja Voroobjovas „veikė pagal tuo metu galiojusius įstatymus ir todėl jokio nusikaltimo nepadarė.“

Be to, „sovietinėje teisėje“ sunku buvo suvokti, ką apskritai reiškia „įstatymas“, nes įstatymo galią turinčius aktus Sovietų Sąjungoje, pažeisdami valdžių atskyrimo principą, galėjo leisti ne tik AT, jos Prezidiumas, bet ir Liaudies komisarų taryba (LKT), vėliau Ministrų taryba (MT), VKP(b) CK, jo Politinis biuras. Pastarojo nutarimai ar žodiniai nurodymai formaliai nesivadino įstatymais, bet konkrečiu atveju galėjo turėti įstatymo ar net aukštesnę už įstatymą galią, galėjo atšaukti, sustabdyti galiojimą bet kurio AT priimto įstatymo ar jį ignoruoti, nes partinės valdžios struktūros faktiškai stovėjo virš valstybės ir dėl to valstybės institucijų aktais negalėjo būti realiai varžomos, kontroliuojamos, nors formaliai skelbta, kad aukščiausioji valdžia Sovietų Sąjungoje priklauso AT ne kaip partinei, o kaip valstybės institucijai.

Civilizuotoje visuomenėje žmogaus teisės gali būti ribojamos tik įstatymais, leidžiamais aukščiausios valstybinės valdžios. Tuo tarpu komunistinis sovietų režimas tai darė vykdomosios valdžios ar net atskirų pareigūnų nurodymais⁵². Štai didieji lietuvių trėmimai

⁵¹ *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 187.

⁵² Nutarimą dėti specialų atspaudą „Balsavo“ į balsuojančiųjų pasus per 1940 m. „Liaudies seimo“ rinkimus priėmė ne įstatymu, o Stalino patikėtiniu Lietuvoje Vladimiro Dekanozovo asmeniniu nurodymu (Kašauskienė, V. Istorinė tiesa politiniuose vingiuose. – *Tiesa*, 1989 08 02, nr. 176).

1948–1951 m., šiurkščiausiu būdu paneigę pagrindines žmonių teises, buvo vykdomi remiantis ne įstatymais, o SSRS MT nutarimais: 1948 m. vasario 21 d. Nr. 447-160, 1949 m. sausio 29 d. Nr. 390-138, 1951 m. rugsėjo 5 d. Nr. 3309-1568⁵³, o 1951 m. rugsėjo 5 d. trėmimai – remiantis ir SSRS VKP(b) CK Politinio biuro nutarimu, nors kompartijos struktūros neturėjo valstybės institucijų statuso. 1936 m. SSRS Konstitucijoje apie komunistų partiją valdžios sistemoje net neužsimenama, tik vėlesnėse jos redakcijose atsiranda nuostata apie komunistų partijos „vadovaujantį vaidmenį“ valstybėje (SSRS Konstitucija, 126 str., 1966 m. redakcija). 1947 m. rugpjūčio 29 d. „buožėms“ Lietuvoje įvedė žemės ūkio mokesčių priedus irgi ne įstatymu, o LSSR MT nutarimu. „Buožės“ sąvoką, su kuria buvo siejamas fundamentalių asmens teisių atėmimas, 1947 m. gruodžio 15 d. vėlgi apibrėžė ne įstatymas, o jungtinis LKP(b) CK ir LSSR MT nutarimas⁵⁴. Remiantis šiame nutarime apibrėžta „buožės“ sąvoka, „buožiniais“ pripažinti valstiečių ūkiai buvo konfiskuojami, o jų savininkai tremiami į Sibirą, t. y. suspenduojamos visos šios kategorijos piliečių pagrindinės teisės, net ir skelbiamos sovietų Konstitucijoje. Čia sąmoningai buvo neatribotos valdžios ir valdymo institucijų kompetencijos, nenustatyta, kuriuos santykius galima reguliuoti įstatymais, o kuriuos – MT nutarimais, kad represijas būtų galima taikyti kuo operatyviau ir kuo mažiau jas viešinant.

Be to, ir patį įstatymą čia daugeliu atvejų leista aiškinti taip, kad jis net ir atgaline data pateisintų ir legalizuotų bet kurią nomenklatūrinės kompartijos savivalę. SSRS užsienio reikalų ministras Viačeslavas Molotovas 1940 m. birželio 15 d. Maskvoje nurodė Lietuvos (svetimos ir nepriklausomos valstybės) užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiuui suimti Lietuvos vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį, kaip neva pažeidusius SSRS ir Lietuvos sutartį. Lietuvos atstovui atkirtus, kad tam nėra teisinio pagrindo, Molotovas pareiškė: „Pirmiausia reikia juos suimti, o straipsnis atsiras... Sovietų teisininkai, ištyrę Lietuvos kodeksą, gali padėti.“⁵⁵ Civilizuotoje visuomenėje pirma eina teisė, kad varžytų savivalę, čia priešingai – pirma eina savivalė, o galiojantys įstatymai „išaiškinami“ taip, kad šią savivalę būtų galima įvardyti „teisėta veikla“.

Įkaitų grobimas. Ši sovietų norminių aktų legalizuota savivalė leido gražinti iš viduramžių perimtą kolektyvinę atsakomybę ir įkaitų grobimą, t. y. naudoti teroristams būdingus metodus. Bent iki 1953 m. birželio galiojo sovietinis „įstatymas“ – RSFSR BK 58 str. 1c punktas (1934 07 20 redakcija), įpareigojantis represines struktūras suimti, įkalinti lageriuose nuo 5 iki 10 metų arba ištremti į Sibirą 5 metams išėjusių partizanauti asmenų („tėvynės išdavikų“) vaikus, tėvus ar kitus artimuosius. Tai liudija ir čia jau aptarta Leono Noreikos iš Maižiškių kaimo byla⁵⁶. SSRS Aukščiausiojo Teismo kolegija, nuteisusi mirti paimtą į nelaisvę partizaną Albertą Stoškų-*Dainotą*, 1953 m. birželio 20 d. priėmė nutartį, kuria, kaip jau minėta, įpareigojo kitas sovietų represines struktūras

⁵³ Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 165.

⁵⁴ Timinis, V. Preliudija prieš audrą. – *Komjaunimo tiesa*, 1989 11 03, 04, nr. 213–214.

⁵⁵ Bešanov, V. *Raudonasis žaibo karas*, Vilnius: Briedis, 2012, p. 251.

⁵⁶ LYA, f. 3, ap. 7, b. 64, l. 256.

„surasti tėvynės išdaviko A. Stoškaus pilnamečius šeimos narius ir juos represuoti“⁵⁷ Bet po kelių dienų (birželio 29 d.) šią nutartį atšaukė, nes esą tuo klausimu išleistas SSRS AT Prezidiumo amnestijos įsakas.

Lygiai tokią pat kolektyvinę atsakomybę ir įkaitų grobimą taikė ir nacių okupantai. 1943 m. vokiečių žandarai su Šiluvos policija gaudė Šaukoto apylinkėje iš vokiečių armijos pabėgusį lietuvių. Žandarai, neradę bėglio namuose, suėmė jo motiną, nuvežė į Raseinius ir perdavė komendantui. Šis pareiškė: „Būsi paleista, kai ateis ir prisistatys tavo sūnus.“⁵⁸ II pasaulinio karo istorijos tyrinėtojas Viktoras Reznas-Suvorovas neatitiktinai Stalino (kaip ir Hitlerio) valstybę laikė teroristine⁵⁹.

„Istatymais“ *legalizuotas žiaurumas ir suimtųjų kankinimas*. Dar vienas itin šurkštus sovietinių norminių aktų priešingumo teisei aspektas reiškesi tuo, kad jie legalizavo masinius nekaltų žmonių trėmimus, areštus, suimtųjų asmenų kankinimus, įkalinimus be teismo, tūkstančių žmonių maršimą badu tremtyje ir lageriuose, masines politinių kalinių žudynes 1941 m. Rainiuose, Pravieniškėse, Červenėje, Kurapatuose, Katynėje ir kitur. Remiantis įvairiais sovietų norminiais aktais, nustačiusiais valstiečiams nepakeliamas priverstines grūdų duokles, 1932–1933 m. Sovietijoje, ypač Ukrainoje, badu buvo išmarinta 7 milijonai gyventojų. Badaujantiems neleista išvykti iš bado apimtų rajonų. Tai oficialiai pripažino Rusijos Federacijos Valstybės Dūma 2008 m. vasario 4 dieną.

Komunistinio režimo savivalės formų įvairovę papildė ir masiniai nukautų partizanų kūnų išniekinimai, sadistiški suimtųjų kankinimai (partizanų vadas A. Ramanauskas-Vanagas, jau pasibaigus ginkluotai laisvės kovai, 1956 m. spalio 12 d. per kelias valandas po paėmimo į nelaisvę buvo tiesiogine žodžio prasme gyvas išmėsinėtas ir be sąmonės, visas aptekęs kraujais atiduotas Lukiškių kalėjimo medikams, kad šie jį atgaivintų naujiems kankinimams)⁶⁰. Tai, kad šį nusikaltimą padarė KGB pareigūnai (Jonas Abukauskas, Nachmanas Dušanskis, Leonardas Martavičius, Jakovas Sincinas ir kt.) ne tik nebuvo nuteisti, bet priešingai – apdovanoti (asmeniniais laikrodžiais), rodo, jog jie veikė ne savo nusikalstama iniciatyva, o vadovavosi sovietų „įstatymais“ ar jiems juridine galia prilygstančiais įvairiais LKP CK ir jam pavaldžių institucijų nurodymais, kurie vykdytojus tokiems nusikaltimams įpareigojo, skatino, skyrė jiems valstybinius apdovanojimus, laikė juos pavyzdžiu kitiems. Tai matėsi ir iš MVD kariuomenės karinio prokuroro plk. S. Grimovičiaus 1951 m. kovo 8 d. pranešimo: „daugelis prisipažįstančiųjų parodymų (...) gauta naudojant fizinio poveikio priemones“. Pusė 1951 m. suimtųjų žmonių iš pradžių buvo sulaukyti ir priversti „prisipažinti“, o paskui pagal tuos „prisipažinimus“

⁵⁷ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus b./b. 26510/3, t. 7, l. 41. Vadovautasi dar 1926 m. RSFSR BK 58 str. 16 p.: pilnamečiai tėvynės išdaviko šeimos nariai netenka rinkimų teisės ir ištremiami į Sibirą 5 m. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года (Редакция 05 03 1926). – internetinis šaltinis: <https://www.google.lt/search?q=%D0%A3%20+1926&aq=chrome.69157j6916012j013.31277j-0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

⁵⁸ Mykolo Ščepavičiaus, buvusio Šiluvos vokiečių policininko, tardymo protokolas, 1944 09 13. – LYA, f. K-1, Broniaus Ščepavičiaus b./b. 2729/3, l. 39.

⁵⁹ Суворов, В. Самоубийство. Зачем Гитлер напал на Советский Союз? Москва, 2000, p. 132.

⁶⁰ Gaškaitė, N., Kašėta, A. Adolfo Ramanausko-Vanago sekimo ir arešto detalės. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 9, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993, p. 188–190.

suimti, t. y. „prisipažįstančiųjų“ parodymai atstodavo kitus įkalčius, ir kankinusiųjų MVD ir MGB darbuotojų laukė paaukštinimas tarnyboje arba apdovanojimai⁶¹.

Kompartija organizavo ir teorinį šios savivalės ir žiaurumų pagrindimą. Sovietų „teisininkas“ ir pseudomokslininkas Andrejus Višinskis savo raštuose: „Teisminių įrodymų teorija tarybinėje teisėje“ (1941 m.), „Valstybės ir teisės teorijos klausimai“ (1949 m.) ir kituose bandė teoriškai „pagrįsti“, jog kontrrevoliucijos ir kitose bylose asmens prisipažinimas laikomas pakankamu kaltės įrodymu ir pagrindu tokį asmenį bausti net mirties bausme. O tokį prisipažinimą leidžiama išgauti naudojant „fizinio poveikio“ ar „aktyvaus tardymo“ priemones, t. y. kankinant⁶². Šių „idėjų“, perkeltų į sovietų baudžiamojo proceso įstatymus, pražūtingą poveikį praktiškai patyrė ir tūkstančiai Lietuvos žmonių. Tai, kad SSRS KP(b) vadovybė skatino kurti tokias pseudoteorijas, jų reikalavo, jas rėmė neva mokslo vardu, rodo ir tas faktas, kad jų kūrėjui A. Višinskiui buvo pripažintas net SSRS mokslų akademijos akademiko mokslinis vardas (1939 m.), jis apdovanotas net 7 ordinais ir medaliais⁶³. VKP(b) CK 1937 m. oficialiai leido taikyti „fizinį poveikį“, o 1939 m. sausio 10–20 d. VKP(b) CK dar kartą patvirtino, kad „fizinio poveikio metodą, kaip išimtinį, būtina ir ateityje taikyti aiškių, bet nepalūžusių liaudies priešų atžvilgiu, kaip visiškai teisingą ir tikslingą metodą.“⁶⁴

Sąmoningas teisinių sąvokų tapatumo naikinimas. Komunistinei diktatūrai ir jos imperinei politikai maskuoti imta neprestižinius dalykus vadinti prestižiniais terminais, t. y. „panardinti“ visuomenę ne tik į politinį, bet ir į loginį, teisinį, moralinį chaosą: svetimų valstybių grobimą (okupaciją) kompartija, kaip minėta, vadino „proletariato išvadavimu“, lietuvių nacionalinio išsivadavimo karą – „banditizmu“, „piliетiniu karu“, totalitarinį, teroristinį Stalino režimą – „socialistine demokratija“, „darbo žmonių valdžia“, trėmimus į Sibiro pražūtį – „savanorišku išvažiavimu iš savo krašto“, savo Tėvynę ginklu gynusį partizaną patriotą – „tėvynės išdaviku“ (A. Stoškaus-*Dainoto*, A. Ramanausko-*Vanago* ir kiti atvejai)⁶⁵. Savo melo industrijos laikraštį vadino „*Pravda*“ („Tiesa“), kad tapatumo netektų ir tokia fundamentali žmoniškumo sąvoka, kaip tiesa. Net pats „Sovietų Sąjungos“ terminas turėjo mažai ką bendra su įprasta „sąjungos“ reikšme. Patrauklus terminas „sąjunga“ čia turėjo paslėpti nepatrauklų turinį – imperiją ir prievartinį jos kūrimo pobūdį.

Ideologinis melas reikalavo ir atitinkamos administracinės, įstatyminės apsaugos. Kad prestižinių žodžių skraistė nebūtų nuplėšta nuo neprestižinio turinio, kad teisėtą lietuvių tautos išsivadavimo kovą būtų galima viešai vadinti „banditizmu“, laisvės kovotojus – „banditais“, „pikčiausiais lietuvių liaudies priešais“, reikėjo drausti bet kokią laisvą kritišką žodį,

⁶¹ Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 181.

⁶² Višinskis, A. *Tarybinė baudžiamoji teisė*, Vilnius, 1941, p. 26.

⁶³ *Большая советская энциклопедия*, 1971, t. 5, p. 1709.

⁶⁴ Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 148.

⁶⁵ Sovietų Sąjunga, aneksijos aktu (SSRS AT įstatymu dėl LSSR priėmimo į SSRS, 1940 08 03) pavertusi Lietuvos Respublikos piliečius be jų valios SSRS piliečiais, privertė juos laikyti savo tėvyne jų tėvynę okupavusią valstybę. Todėl bet kokią lietuvių pasipriešinimą okupacijai RSFSR baudžiamasis kodeksas (58 str. 1a p.) kvalifikavo kaip „tėvynės išdavimą“, už kurį baudė ir mirties bausme.

pačius savo gyventojus atskirti „geležine uždanga“ nuo išorinio pasaulio, nuo jo rodomos kitokios gyvenimo vizijos, o laisvės kovotojus – nuo galimos laisvojo pasaulio paramos.

Įprastinių (tikrųjų) reikšmių neteko ir teisiniai terminai. Teisę sutapatinus su bet kokio turinio įstatymu ar kitokiu norminiu aktu, pasidarė nebeįmanoma atskirti teisę, teisingumą nuo bet kurios savivalės, įtvirtintos įstatyme ar kitame norminiame akte, teismines institucijas – nuo administracinių neteisminių. Tai, kas buvo vadinama „teismu“, iš esmės reiškė ne teisingumo vykdymo, o susidorojimo su kompartijos oponentais juridinio įforminimo įstaigą. To neslėpė net patys bolševizmo ideologai. V. Leninas tiesiai rašė: „Teismas... turi pagrįsti terorą, legalizuoti jį iš principo...“⁶⁶ Sovietiniai „teismai“, ypač baudžiamieji, vykdydami VKP(b) CK nutarimus ir nurodymus, baudžiamosiose bylose, turinčiose politinį motyvą, bent iki 1953 m. dažnai nesistengė nustatinėti nei paties „nusikalstamos veikos fakto“, nei asmens kaltės – tenkinosi MGB/KGB pateiktais „įrodymais“, kaip rodo kad ir čia minėtos Janinos Rašimaitės, Ninos Buniūtės bylos. Bendru lygmeniu tai akivaizdžiai patvirtino ir po 1953 m. vykdytas masinis sovietinių „teismų“ nuosprendžių naikinimas ir pagal juos „teistų“ asmenų reabilitavimas.

Bet to, „teismas“ čia nebuvo vienintelis „teisingumo vykdytojas“, nors 1936 m. sovietinė Konstitucija tai ir skelbė. Faktiškai „teisingumą“ vykdė daugelis subjektų, o jų priimti nutarimai turėjo baudžiamųjų nuosprendžių prasmę. SSKP CK ir MT nutarimai, kuriais remiantis buvo tremiamos „buožių“ ir „banditų“ šeimos, nedalyvaujant formaliems teismams ir nenustatant konkrečių asmenų kaltės, faktiškai buvo šių neteisminių institucijų priimti kolektyviniai baudžiamieji nuosprendžiai toms kategorijoms žmonių, kuriuos MGB savo nuožiūra priskyrė „buožių“, „banditų“ ar „nacionalistų“ šeimų grupėms. „Teisingumo vykdytojas“ buvo ir VKP(b) CK Politinis biuras, pagal kurio 1940 m. kovo 5 d. nutarimą NKVD 1940 m. balandžio mėnesį sušaudė 21 857 lenkų karininkus. Šis nusikalstamas nutarimas irgi buvo kolektyvinis mirties bausmę skiriantis nuosprendis.

Kita administracinė neteisminė, bet „teisingumą vykdanti“ institucija buvo Ypatingasis pasitarimas prie SSRS NKVD (MGB), naujai reorganizuotas irgi ne įstatymu, o VKP(b) CK Politinio biuro 1946 m. rugpjūčio 20 d. nutarimu. Ypatingasis pasitarimas („troika“), ankstesniu pavidalu veikęs nuo 1922 m., iš esmės nesilaikė įprastų teisinių procedūrų, bet galėjo bausti pačiomis sunkiausiomis bausmėmis, taip pat ir mirties bausme (tokia bausme 1922–1953 m. laikotarpiu yra nubaudęs 10 101 asmenį⁶⁷), pasmerkti kalinį neterminuotam kalinimui, nedalyvaujant procese pačiam „teisiamajam“ ar jo advokatui, atimant iš nuteistojo teisę apskūsti nuosprendį. Todėl šitoks „pasitarimas“ per 1 darbo dieną „išnagrinėdavo“ po 100 bylų, skirdamas vienai bylai vidutiniškai po 7,2 minutės⁶⁸, t. y. tiek laiko, kiek reikia pačiam nuosprendžiui surašyti. Šių administracinių institucijų nutarimai galėjo virsti baudžiamaisiais nuosprendžiais tik todėl, kad sovietų komunistinis režimas šitaip siekė masiškai ir per trumpiausią laiką susidoroti su realiais ar galimais komunistinės diktatūros priešininkais.

⁶⁶ Cit. pagal: Coutois, S. ir kt. *Juodoji komunizmo knyga*, Vilnius, 2000, p. 265.

⁶⁷ https://lt.wikipedia.org/wiki/Ypatingasis_pasitarimas_prie_SSRS.NKVD

⁶⁸ Gailius, B. *Min. veik.*, p. 205.

Todėl ir „tardymas“ čia turėjo mažai ką bendra su įprastomis įrodymų rinkimo ir tiesos byloje nustatymo teisinėmis procedūromis. Asmens „kaltė“ dažniausiai iš anksto žinota jau per patį asmens areštą: suimtas, vadinasi, kaltas⁶⁹. Jei nėra objektyvių kaltės įrodymų, juos galima pakeisti suimtojo prisipažinimu, išgaunamu taikant „fizinio poveikio priemones“. Pats prisipažinimas laikomas pakankamu asmens kaltės įrodymu. O jei per tardymą padarytus asmeniui sužalojimus sunku paslėpti ir dėl to negalima jo atiduoti „teismui“, galima surašyti aktą: „Pats susižalojo“ (A. Ramanausko-*Vanago* atvejis).

Terminas „liudytojas“ sovietinėje teisėje irgi neteko savo įprastos reikšmės, nes asmuo čia gali liudyti ne tik tą informaciją, kurią jis žino, bet ir tą, kurios jis nežino, tačiau kurios reikia MGB tardytojui. Šitokio „liudijimo“ nepralenkiamas pavyzdys – minėtoji „Katynės byla“. Šiam sovietų nusikaltimui išėjus į viešumą, ta pati SSKP vadovybė, davusi 1940 m. kovo 5 d. nusikalstamą nurodymą sušaudyti minėtus lenkų karininkus, dabar davė lygiai tokį pat nusikalstamą nurodymą NKVD struktūroms jį „peradresuoti“ vokiečiams. Uolūs NKVD tardytojai tuoj pat surado daugiau kaip „100 liudytojų ir gydytojų“, kurie „liudijo“, jog šį nusikaltimą padarė ne KP vadovybė ir jos įrankis NKVD, o vokiečiai⁷⁰. Taip šią „žinią“ visam pasauliui paskelbė SSRS VKP(b) CK laikraštis „*Pravda*“ (1944 m. sausio 26 d. ir 1952 m. kovo 3 d., nr. 63). Nusikaltėlis, oficialiai save vadinantis teisuoliu, – itin pavojingas nusikaltėlis. Savo kaltę dėl šio nusikaltimo komunistinis režimas oficialiai pripažino tik 1990 m., o 2004 m. tai patvirtino ir Rusijos Federacijos generalinė prokuratūra.

Visų šių susidorojimų „įstatyminis“ pagrindas – RSFSR baudžiamasis kodeksas (galiojo Sovietų Sąjungoje su įvairiais pakeitimais 1926–1961 m.) taip pat nebuvo tuo, kas įprasta laikyti baudžiamuoju kodeksu. Jo 58 straipsnio 1 punktą nustatė iki tol civilizuotam pasauliui nežinomą dalyką – bausti už „kontrevoliucinius veiksmus“⁷¹ ir svetimų valstybių, nepriklaususių Sovietų Sąjungai, piliečius⁷², kai tik tos teritorijos bus „išvaduotos“ Raudonosios armijos pagal „pasaulinės revoliucijos“ programą. Remiantis šia kodekso norma, okupacinis SSRS režimas, kaip žinome, 1940–1941 m. areštavo ir žudė buvusius Nepriklausomos Lietuvos piliečius už tai, kad jie, iki 1940 m. gyvendami ne Sovietijoje, o svetimose Nepriklausomos Lietuvos valstybėse, ėjo įvairias valstybines pareigas, priklausė legaliai veikiančioms organizacijoms (Tautininkų sąjungai, Šaulių sąjungai, Darbo federacijai, „Geležinio Vilko“ ir kitoms), laikėsi savo valstybės įstatymų. Šios normos taikymas svetimų, bet okupuotų valstybių piliečiams represuoti, būtinais reikalavo ignoruoti ir visuotinai pripažintą teisės principą: įstatymas atgal negalioja.

⁶⁹ Suimtai V. Daukanto-*Ryto* partizanei O. Svetikaitei-*Birutei* tardytojas 1949 m. pareiškė: „Nuteisti žmogų užtenka 3 liudininkų, o mūsų sistemai nereikia nė 1.“ Žr.: *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006, p. 281.

⁷⁰ Vitalijus Michalovskis tai pavadino ne tik „pasibaisėtino žiaurumo, bet ir įžūlaus, pasibjaurėtino melo, totalios propagandos pavyzdžiu.“ Žr.: Michalovskis, V. Katynės melo istorija: kaip susimovė sovietų propaganda (2015 03 04). – <https://kultura.lrytas.lt/istorija/2015/03/04/news/katynes-melo-istorija-kaip-susimove-sovietu-propaganda-1121006/>

⁷¹ Kontrevoliuciniais veiksmais šis kodeksas laikė bet kokius veiksmus, kuriais siekiama nuversti ar susilpninti darbininkų ir valstiečių tarybų valdžią..., veikti prieš darbininkų klasę ir revoliucinį darbo žmonių judėjimą (58 str. 1 p.)

⁷² RSFSR baudžiamosios kodekso 58 straipsnio 1a punktą nustatė: „Dėl tarptautinio darbo žmonių solidarumo veiksmai laikomi kontrevoliuciniais ir tada, kai jie nukreipti prieš bet kurią kitą darbo žmonių valstybę, nors ji ir neįeity į Sovietų Sąjungą“ (1927 06 06 redakcija). – *Сборник узаконений...*, 1927, nr. 49, st. 330).

Todėl marionetinio LSSR AT Prezidiumo įsakymas dėl RSFSR BK įsigaliojimo Lietuvoje nuo 1940 m. gruodžio 1 d., buvo eilinė komunistinio melo akcija.

Svetimos valstybės piliečių baudimą pagal šio kodekso 58 straipsnį, taikant jį atgaline data, teisininkė dr. Zita Šličytė vadino „didžiausiu teisiniu absurdu“⁷³. Bet šis „teisinis absurdas“ nustoja tokiu buvęs, kai tik jį susiejame su ilgalaikiu ir strateginiu stalininės Sovietų Sąjungos ruošimusi „pasaulinei revoliucijai“ – „išvadavimo“ žygiui į Europą, kurį Stalinas rengėsi pradėti 1941 m. liepą, bet kuriam sutrukdė preventyvus Vokietijos 1941 m. birželio 22 d. puolimas⁷⁴. Priemonės pažinios ne pačios iš savęs, o iš joms keliamų tikslų. RSFSR baudžiamasis kodeksas buvo kuriamas kaip sudėtinė SSRS bendros agresyvios užsienio politikos įrankis, specialiai pritaikytas „įstatymo“ pagrindu susidoroti su komunistinio režimo priešininkais ne tik savo šalyje, bet ir likviduoti ar įkalinti Sibiro lageriuose naujai okupuotų Europos valstybių politinį, kultūrinį ir visuomeninį aktyvą, galintį trukdyti sovietizuoti okupuotas šalis, toliau plėstis pačiai sovietų imperijai. „Pasaulinės revoliucijos“ planuotojai kaip tik ir buvo nustatę šio kodekso kūrėjams ir taikytojams šiuos 2 esminius reikalavimus: 1) sukurti baudžiamąją normą, pripažįstančią svetimų valstybių piliečiams „gebėjimą“ daryti „kontrrevoliucines veikas“ ir 2) bausti juos taikant šią normą atgaline data. Būtent dėl šių idėjų RSFSR BK atrodė ir turėjo atrodyti „didžiausiu teisiniu absurdu“ visiems normaliai mąstantiems, bet nesiejantiems jo su agresyviu SSRS „pasaulinės revoliucijos“ planavimu ir vykdymu. Šiame planavime minėtos dvi idėjos jau neatrodė „absurdiškos“, priešingai – jos buvo visiškai logiškos ir būtinos, darančios patį kodeksą tinkamą tarnauti agresyviems „pasaulinės revoliucijos“ tikslas. Tai patvirtino šio kodekso praktika 1939–1941 m., „išvalant“ tuo metu naujai okupuotas Baltijos valstybes, Vakarų Ukrainą, Moldaviją, dalį Lenkijos... nuo „kontrrevoliucinio elemento“.

Tai svarbu žinoti, jei norime susivokti, kokiomis itin dramatiškomis, taip pat ir psichologinėmis, juridinėmis sąlygomis teko lietuvių tautai beveik dešimtmetį kovoti ginkluotą laisvės kovą su ypatingai žiauriu, klastingu ir rafinuotu priešu. Todėl ir apie laisvės kovų teisėtumą galima kalbėti tik orientuojantis į prigimtinę ir tarptautinę teisę, o ne į jas paneigusius sovietinius „įstatymus“.

Partizanų kovos teisėtumas. Apie laisvės kovų teisėtumą vienaip ar kitaip yra rašyta ne vieno autoriaus. Čia norima tik sistemos požiūriu pabrėžti kai kuriuos svarbiausius tos kovos teisėtumo aspektus, kurie stiprina laisvės kovotojų ryžtą tęsti laisvės kovas, o jų kovą laikė civilizuoto pasaulio kova su tironija.

Kiekvienos tautos teisė į laisvę ir nepriklausomybę civilizuotame pasaulyje visada buvo suvokiama kaip prigimtine tautų teisė (*jus gentium naturale*), kaip žmogiškojo orumo gynimo teisė. Ji deklaruota jau antikos stoikų, vėliau Renesanso ir naujųjų laikų autorių, ypač Hugo Grocijaus, kuris prigimtine teisę laikė sistema normų, kurios nekinta ir kurių negali pakeisti net Dievas⁷⁵. Į ją orientuojantis ir plėtojosi Europos civilizaci-

⁷³ Šličytė, Z. dr. „Komunistų genocidas po įstatymo priedanga“. – *XXI amžiaus horizontai*, 2015 m. rugsėjo 15 d, nr. 3(279).

⁷⁴ Šį Stalino 1939–1941 m. rengtą Europos „išvadavimo“ planą visapusiškais argumentais įrodė jau minėtose savo knygose V. Razunas-Suvorovas.

⁷⁵ Grocjuzas, H. *O prawie wojny i pokoju (De jure belli ac pacis, 1625)*, Warszawa. 1957, p. 93.

ja. Nusistovėję, daugumos pripažinti tarptautiniai papročiai (prigimtinė teisė) vėliau keičiami sutartimis. Vienas iš tokių tarptautinių papročių – tautos (valstybės) teisė gintis ginkluoto užpuolimo atveju – yra įrašytas į 1945 m. birželio 26 d. priimtą „Jungtinių Tautų Chartiją“ ir tapo rašytinės tarptautinės teisės norma (51 str.). Tuo rėmėsi ir žinomas Napoleono aforizmas: „Kas gina savo šalį, tas nepažeidžia įstatymų“ (žinoma – ne sovietinių). Jungtinės Kęstučio apygardos vadas lt. Juozas Kasperavičius-*Visvydas* 1947 m. sausio 12 d. vadų suvažiavime sakė: „Mes savo kovoje esam teisingi ir teisūs prieš visą kultūringąjį pasaulį.“⁷⁶ Rašytinės tarptautinės teisės lygmeniu ją 1941 m. rugpjūčio 14 d. įtvirtino JAV prezidentas Franklinas Ruzveltas ir Anglijos premjeras Vinstonas Čerčilis, pasirašydami minėtą Atlanto Chartiją (*The Atlantic Charter*, 1941 08 14). Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. sausio 12 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“ (Nr. VIII-1021) pripažino LLKS Tarybą „**vienuole teisėta valdžia okupuotoje Lietuvoje**“. Lietuvos okupacijos faktą ir Sovietų Sąjungos režimą Baltijos valstybėse neteisėtai pripažino Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija 2006 m. kovo 16 d. byloje „Ždanoka prieš Latviją“⁷⁷. Šiais aktais pabrėžiama, kad brutalia jėga kuriama tvarka nėra nei teisinė, nei teisėta ir kad ne bet koks įstatymas, o tik civilizuotos visuomenės vertybės (tautų lygiateisiškumą, jų teisę į laisvę ir nepriklausomą valstybę) išreiškiantis įstatymas gali vadintis įstatymu.

Partizanai, kaip civilizuotos šalies žmonės, tikėjo tarptautine teise, jos viršenybe, ją skelbiančiais Vakarais ir tuo pagrindu pagrįstai laukė paramos civilizuoto pasaulio, besiskelbiančio šias vertybes išpažįstančiu. Jie žinojo, kad Vakarai gali padėti tik kovojančiai tautai, ir todėl laukė Vakarų ne kaip išvaduotojų, o tik kaip talkininkų išsivaduojamojoje tautos kovoje. Lietuvių tautą šioje kovoje palaikė ir stiprino būtent pasitikėjimas tarptautine teise, JAV valstybės sekretoriaus 1945 m. kovo 3 d. pareiškimu, kad JAV laiko Lietuvą, Latviją ir Estiją nepriklausomomis valstybėmis⁷⁸. Ypač stiprus šio tikėjimo argumentas, be abejo, buvo minėta Atlanto Chartija, skelbianti, kad JAV ir Jungtinė Karalystė „gerbs visų tautų teisę pasirinkti valdymo formą, kokią jos nori, jos sieks atkurti suverenias teises ir savivaldą tų tautų, kurios buvo prievarta jų netekusios.“⁷⁹ Šį tikėjimą dar labiau sustiprino ir tas faktas, kad šią Chartiją 1941 m. rugsėjo 24 d. pasirašė ir Sovietų Sąjunga. Tai padaryti ją privertė Vokietijos kariuomenė, kuri, 1941 m. rugsėjį sutriuškinusi visą sovietų Pietų frontą (Kijevo grupuotę), pasuko Maskvos link ir iškilo mirtina grėsmė Sovietų Sąjungos egzistavimui. Išgąsdinta Kremliaus vadovybė, tikėdamasi JAV ir Anglijos pagalbos, prisijungė prie Atlanto Chartijos, fiktyviai pasiskelbė išpažįstanti teisę ir civilizuotų tautų vertybes. 1942 m., pasirašydamas sutartį dėl Anglijos paramos sovietams, Josifas Stalinas sutiko, kad į sutartį nebūtų įtrauktas punk-

⁷⁶ Gudaitis, L. Pastabos. – *Kovos keliu žengiant: Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos, 1945–1953 m.*, Vilnius: Vyturis, 1991, p. 278.

⁷⁷ Žalimas, D. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste. – *Jurisprudencija*, 2006, t. 10(88), p. 24.

⁷⁸ *Lietuvos partizanai 1944–1953*, p. 443.

⁷⁹ Atlanto Chartija, 1941 m. – <http://www.mokslobaze.lt/atlanto-chartija.html>, prisijungta 2016 03 25.

tas, jog Anglija pripažįsta SSRS 1941 m. sienas⁸⁰. Bet kai Sovietų Sąjunga, sąjungininkų remiama, ėmė triuškindi Vermachtą, jai jau pasidarė nebereikalinga jokia teisė, nustojo galioti ir jos parašai Atlanto Chartijos sutartyje. Todėl, 1944 m. pasiekusi Baltijos valstybių teritoriją, Sovietų Sąjunga pradėjo nuožmią kovą už jau 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykdytos aneksijos tolesnį įgyvendinimą, fiziškai naikindama tų tautų laisvės kovotojus ir masiškai tremdama į Sibirą galinčius jiems talkinti vietos gyventojus.

Bet faktiškai nuo Atlanto Chartijos Baltijos tautų atžvilgiu atsimetė ne tik sovietai. Vakarai iš esmės nedarė spaudimo Sovietų Sąjungai, kad ji vykdytų iš Atlanto Chartijos išplaukiančius savo išsipareigojimus, ir tuščiažodžiavo pokalbiuose su J. Stalinu apie būtinybę okupuotose Baltijos valstybėse surengti demokratinius rinkimus ir paisyti tautų valios. Komunistinis SSRS režimas buvo puikiai išmokęs falsifikuoti ne tik baudžiamąsias bylas, bet ir bet kokius „rinkimus“. Vakarai apsiribojo formaliais Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimo pareiškimais, o praktikos srityje veikė sovietų naudai: uždarinėjo savo sostinėse Lietuvos ambasadas, atidavinėjo jų pastatus ir žemes sklypus Sovietų Sąjungai. Švedija jai perdavė net Nepriklausomos Lietuvos valstybės auksą, pačius laisvės kovotojus paliko vienui vienus kautis šioje žūtibūtinėje kovoje ne tik už savo laisvę, bet ir už tas Vakarų vertybes, kurias Vakarai skelbė, bet kurias ginti šiame fronte nebuvo linkę net ir jiems prieinamomis priemonėmis⁸¹.

Nusikalstama organizacija – ne tik MGB/KGB. Tęsiant laisvės kovų istorinius tyrimus, ateina eilė išplėsti tyrimo objektą – įvardyti ir tikruosius lietuvių tautos laisvės slopinimo ir laisvės kovotojų naikinimo organizatorius. Šia linkme einant, pusė darbo jau padaryta. LR AT savo 1991 m. rugpjūčio 1 d. nutarimu Nr. I-1650 „Dėl VSK/KGB aukų atminimo įamžinimo“ VSK/KGB įvardijo kaip „organizaciją, didžiai nusikaltusią žmonijai, Lietuvos valstybei ir jos žmonėms“, o 1998 m. liepos 16 d. priėmė įstatymą Nr. VIII-858 „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“, kurio 1 straipsnyje SSRS valstybės saugumo komitetas (NKVD, NKGB, MGB, KGB) jau tiesiai „pripažįstamas nusikalstama organizacija, vykdžiusia karo nusikaltimus, genocidą, represijas, terorą ir politinį persekiojimą SSRS okupuotoje Lietuvos Respublikoje.“ Tai įstatymo – paties aukščiausio lygio – teisinis vertinimas.

Bet jei KGB – nusikalstama organizacija, tai kokio teisinio statuso yra tie, kurie tą nusikalstamą organizaciją (VSK/KGB) įsteigė, jai vadovavo, ją išlaikė, aprūpino kadrais ir instrukcijomis, davė jai konkrečius nurodymus, ką suimti, kaip tardyti, kokiomis baus-

⁸⁰ Bešanov, V. 1942 m. mėsmalė, Vilnius, 2016, p. 210.

⁸¹ Žinant, kaip stalininė SSRS žiūrėjo į teisę, taip pat ir faktą, jog SSRS buvo viena iš II pasaulinio karo iniciatorių, tešnia ne vieną nešališką tyrinėtoją tai, kad Vakarų valstybės (JAV, Anglija, Prancūzija) Niurnberge dalyvavo kaip teisėjai kartu su Stalino parankiniais vykdant teisingumą prieš tuos, su kuriais pradėjo II pasaulinį karą. Čia norisi dar kartą pacituoti šiuo klausimu jau minėtą karo istoriką V. Rezuną-Suvorovą, įvertinusi šią situaciją be „politinio korektiškumo“: „Keistas JAV, Anglijos, Prancūzijos elgesys. Šių šalių atstovai sėdo už teisėjų stalo kartu su Stalino galvažudžiais teisti hitlerinius galvažudžius už galvažudystę. Jei Vakarai to nežinojo, tai jie – idiotai, o jei žinojo tai – nusikaltėliai. Vakarai išdavė demokratiją [dar reikėtų pridurti – ir teisę – A. V.] ne tik Jaltoje, bet ir Niurnberge. Šėsdami Niurnberge už to paties teismo stalo su Stalino budeliais, jie tuo nurašė komunizmo nusikaltimus ir atidavė Centrinę Europą Stalino prievartai teisindamiesi tuo, kad jis ją išgelbėjo ir dabar turi teisę ja naudotis.“ (Суворов, В. Самойбуітство..., p. 292–293.)

mėmis bausti, kokias kategorijas žmonių tremti į Sibiro pražūtį, kokių melu dangstyti savo nusikaltimus? Užtenka susipažinti su archyviniais LKP CK, apskričių, rajonų, valsčių partinių organizacijų posėdžių protokolais, kad suprastum, jog LKP(b) CK, apskričių ir valsčių komitetai nuolat kritikavo tuos pačius NKVD/MGB pareigūnus už pasyvumą ar „liberalizmą“ kovojant su „banditizmu“, „buožiniais“, „kontrevoliuciniais elementais“. LKP(b) CK biure 1947 m. gruodžio 12 d. priekaištauta represinėms struktūroms, kad „represinės priemonės (ištrėmimai) naudojamos neryžtingai“⁸². Trėmimai buvo KP inicijuojami ir sankcionuojami: jos pavedimu tremtinių sąrašus sudarinėjo apskričių (rajonų) MGB skyriai, tačiau tuos sąrašus galutinai tvirtino LKP(b) apskričių komitetų sekretoriai ir VK pirmininkai⁸³ (tvirtinimas reiškė leidimą vykdyti). Partiniai komitetai vietoje nustatinėjo emgėbistams vis trumpesnius ginkluoto pasipriešinimo Lietuvoje įveikimo terminus, nurodinėjo principus, kaip tai daryti.

Emgėbistų žiaurumai rezistentų atžvilgiu, kaip minėta, irgi buvo ne pačių emgėbistų iniciatyva ir išradimas. Štai buvęs SSRS saugumo ministras Viktoras Abakumovas pranešė VKP(b) CK pirmajam sekretoriui J. Stalinui, kad MGB „organai“ „nenorintiems prisipažinti sovietų liaudies priešais“ „taiko fizinio poveikio priemonės“ ir tai daro „vykdydami VKP(b) CK 1939 m. sausio 10 d. nurodymą“⁸⁴. VKP(b) CK Politinis biuras 1946 m. rugsėjo 20 d. nutarimu Nr. P53/39 įsteigė ir minėtą administracinio susidorojimo instituciją – Ypatingąjį pasitarimą, kuris, kaip minėta, nenagrinėjo bylų iš esmės, tik skyrė bausmes pagal MGB pristatytą medžiagą.

Visa tai ignoruojant, susidarė paradoksali situacija: KGB – nusikalstama organizacija, o jai vadovavusi VKP(b) ir jos CK, kaip pagrindinė organizacinė, represinė struktūra SSRS ir Lietuvoje, – nenusikalstama. Kai kurie buvę eiliniai kagėbistai, jų užverbuoti agentai, stribai iš dalies buvo persekiojami, tačiau jų organizatoriai (įvairaus lygio komunistinė nomenklatūra, davusi jiems įsakymus vykdyti įvairius nusikaltimus) liko Lietuvoje už desovietizacijos ribų. Vadovautasi ta pačia empirizmui būdinga paviršutiniškumo logika: kalti – tik vykdytojai (KGB, agentai, stribai). Todėl niekas nebandė riboti vadovavusios komunistinės nomenklatūros teisių užimant Nepriklausomos Lietuvos valstybines tarnybas, privatizuojant valstybės turtą. Jiems, pakeitusiems iškabą ir pasislėpusiems po naujų partijų pavadinimais, leista dalyvauti politikoje, tapti Seimo nariais, įvairių ministerijų ir kitokių valstybės institucijų, viešųjų įstaigų vadovais, ambasadoriais, net Respublikos Prezidentu, Nepriklausomos Lietuvos ordinu kavaleriais⁸⁵. Todėl deso-

⁸² Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 165.

⁸³ Ten pat, p. 166.

⁸⁴ Petrov, N. *Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakymus*, Vilnius: Briedis, 2014, p. 211.

⁸⁵ Nepriklausomybės Akto signataras ir antikomunistinis disidentas Algirdas Patackas, protestuodamas prieš šią tendenciją, 2008 m. viešai atsisakė priimti jam skiriamą Lietuvos valstybės apdovanojimą – Vyčio Kryžiaus ordiną, kai tokiu pat ordinu Nepriklausomos Lietuvos Prezidentas Valdas Adamkus apdovanojo ir A. Patacką tardžiusį KGB tardytoją. „Šioje akistatoje, – rašė A. Patackas, – tik vienas yra teisus. Jei teisus jis – buvęs mano tardytojas – tada neteisus aš ir visas mano gyvenimas. Būti viename sąraše, stovėti greta apdovanojimų ceremonijoje – reiškia pripažinti šį savo neteisumą. Ir ne tik savo, bet ir bendražygių, laisvės kovų dalyvių, taip pat tūkstančių Lietuvos vyrų, atsigulusių pamiškėse. Tai reikštų išduoti jų atminimą ir įvardyti jų auką kaip beprasme.“ Žr.: Digrytė, E. A. Patackas atsisako priimti Vyčio Kryžiaus ordiną, 2008 02 13. – <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apatackas-atsisako-priimti-vycio-kryziaus-ordina.d?id=15958728>

vietizacija Lietuvoje neįvyko ir negalėjo įvykti, nes daugelis desovietizacijos organizatorių ir vykdytojų buvo tos pačios komunistinės nomenklatūros atstovai, negalėję veikti patys prieš save. Buvo apsimestinos desovietizacijos šalininkai. Todėl neatsitiktinai iki šiol laisvės kovoms skirtoje literatūroje vyrauja nuostata: pagrindinis Lietuvos laisvės priešas – MGB/KGB.

Dėl tos pačios priežasties skirtingų Seimo sudėčių dauguma, turinti SSKP praeitį, ne kartą blokavo atskirų LR Seimo narių iniciatyvas pripažinti SSKP ir jos padalinį LKP nusikalstamomis organizacijomis. Tai padaryti raginta Lietuvoje bent nuo 1992 metų. Buvęs Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio vienas iš vadovų, kompozitorius Julius Juzeliūnas rašė: „Niurnbergo teisme nacionalsocialistinė partija ir jos vadovai buvo teisiami kaip karo nusikaltėliai. Tačiau Sovietų Sąjungos represinė struktūra – VKP(b), vėliau pasivadusį SSKP, tokia pat nusikalstama organizacija, išžudžiusi dešimtis milijonų nekaltų žmonių, iki šiol už nieką neatsako...“⁸⁶ Taip ši klausimą 1990 m. kėlė ir buvęs JAV prezidento patarėjas saugumo klausimais Zbignevas Bžezinskis ir kiti autoriai⁸⁷. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba savo 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje SSKP įvardijo kaip „diktatūrinę ir iš esmės priešingą pagrindiniam lietuvių tautos siekiui – Lietuvos nepriklausomumui“ ir nelaikė jos „teisine partija (16 str.)“⁸⁸.

2017 m. birželio 27 d. LR Seimas, minėdamas 1941 m. birželio 14 d. tremčių ir 1941 m. birželio sukilimo 75-ąsias metines, pagaliau priėmė rezoliuciją Nr. XIII-531 „Dėl Lietuvos komunistų partijos nusikalstamos veiklos įvertinimo“, kurioje pripažino, kad „Lietuvos komunistų partija sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m. ir 1944–1990 m.) šalyje įtvirtino diktatūrą, veikė kaip paklusni ir iniciatyvi Sovietų Sąjungos komunistų partijos valios reiškėja ir įgyvendintoja srities organizacijos teisėmis ir yra atsakinga už šias SSRS okupacinės valdžios priemones: Lietuvos piliečių genocidą, nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus, įskaitant masines represijas, terorą, baudžiamąsias akcijas, trėmimus, kovotojų už Lietuvos laisvę, taip pat civilių gyventojų naikinimą, režimo priešininkų kalinimą ir kankinimą, kitokį jų persekiojimą, sovietizaciją, okupuotos Lietuvos piliečių ir juridinių asmenų turto nacionalizavimą ir konfiskavimą, prievartinę kolektyvizaciją, prievartinę mobilizaciją į SSRS kariuomenę, ateizaciją, cenzūrą, kultūros ir religijos paminklų naikinimą ir kitokį pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių paneigimą.“⁸⁹

Tačiau ir ši kartą sustota pusiaukelėje – pasirinkta ne įstatymo, o rezoliucijos (menkesnės juridinės galios teisės akto) forma ir „politinio korektiškumo“ formulė: „Sovietų Sąjungos komunistų partijos padalinio Lietuvoje Lietuvos komunistų partijos veikloje **galimai** [paryškinta mano – A. V.] yra nusikalstamos veiklos požymių...“ Vadinasi, ignoruojant ką tik įvardytus dalykus, rezoliucinėje dalyje tik nedrąsiai postuluojuama, kad LKP galbūt nusikalstama, bet galbūt ir nenusikalstama organizacija. Seimas, tarsi pats

⁸⁶ Juzeliūnas, J. Genocidas ir valstybių moralė. – *Lietuvos gyventojų genocidas*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, t. 1, Vilnius, 1999, p. 9.

⁸⁷ Hoffmann, J. *Naikinamasis Stalino karas 1941–1945: planavimas, realizavimas ir dokumentai*, Vilnius: Briedis, 2013, p. 219; Brzeziński, Z. Crime but no Punishment. – *Commentary*, New York, Oktober 1990, Letters from Readers.

⁸⁸ Ramanauskaitė-Skokauskienė, A. *Laisvės deklaracija ir jos signatarai*, Kaunas, 2009, p. 9–10.

⁸⁹ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b786b7925fb811e7a53b83ca0142260e>

sau oponuodamas, vis dėlto kreipėsi į LR Vyriausybę: kuo skubiau parengti LR įstatymo, kuriuo LKP būtų pripažinta nusikalstama organizacija, projektą. Vyriausybė gal ir gali (bet neskuba) parengti tokio įstatymo projektą, bet ar yra garantija, kad Seimas jį priims, jei ir priimdamas minėtą rezoliuciją vis dar abejoja savo sprendimo pagrįstumu, o pačiame Seime ir šiandien dar yra Seimo narių, kurie siūlo statyti Lietuvoje bendrus paminklus laisvės kovotojams ir prieš juos – prieš Nepriklausomos Lietuvos siekį – kovojusiems sribams, kitaip sakant, padėti lygybės ženklą tarp aukos ir jos budelio. Jei sribai nusipelno paminklo, tai kodėl tokio paminklo neturėtų nusipelnyti LKP, tuos sribus įsteigusi, organizavusi, juos prieš laisvės kovotojus, prieš tautos Nepriklausomybės siekį nukreipusi ir atitinkamai apginklavusi, apmokiusi, išlaikiusi?

Įstatymu pripažinus SSKP ir jo padalinį Lietuvoje LKP nusikalstamomis organizacijomis, būtų ne tik įveikiamas ilgai trunkantis teisinis paradoksas, bet pagaliau atsirastų ir juridinis pagrindas visose rezistencijai skirtose studijose ir mokykliniuose vadovėliuose vienodai įvardyti nomenklatūrinę SSKP, jos padalinį LKP su jos CK, apskričių, rajonų partiniais komitetais, kaip pagrindinius Lietuvos okupacijos ir jos metais padarytų nusikaltimų tikruosius organizatorius ir kaltininkus. Kompartija tokiu atveju netektų galiybės toliau slapstyti po terminu „sovietai“, kurių vardu ir kurių rankomis darė pagrindinius nusikaltimus. Sovietai, kaip žinome, nebuvo savarankiška institucijų sistema, o tik SSKP įrankiai ir kartu priedanga, už kurios slapstėsi tikrasis viso to veikėjas. Todėl ir mokslinėje literatūroje vietoj termino „sovietinis režimas“ teisingiau būtų vartoti terminą „komunistinis režimas“, kaip istorinę tikrovę labiau atitinkantį.

PRIEDAI

1. Šiluvos regiono laisvės kovotojų 1944–1953 metais sąrašas

Į šį sąrašą įtraukti partizanai (Kariai savanoriai), jų ryšininkai, OS nariai, rėmėjai (Laisvės kovų dalyviai), pasižymėję aktyvesne rezistencine veikla 1944–1953 m. Tie rezistentai, apie kuriuos plačiau rašoma knygos tekste, sąrašė tik paminimi ir skaitytojas nukreipiamas į knygos tekstą.

1. **Adomaitis, Stasys-Obelis** (g. 1917), Viktoro, iš Roglaičių, nuo 1946 06 – skyriaus vado S. Vaitkaus ryšininkas, savo malūne malė partizanams grūdus, 10 m. kalėjo lageriuose.
2. **Andriuškienė, Regina-Šalna** iš Sausmedžių k. (Grinkiškio vlsč.), perdavinėjo V. Bakanauskui partizanų ir ryšininkų korespondenciją.
3. **Armoška, Kleopas-Lampeo** (g. 1924), P. Lušo, vėliau – J. Stonio-Šerkšno būrio partizanas, skyriaus vadas, žuvo 1948 02 07.
4. **Armoška-Algimantas**, partizanas, žuvo 1947 06 13.
5. **Astasevičius, Julius-Jūrėnas, Žygūnas, Cizorikas, Povilas** (g. 1926), Jono, iš Pyragių k., J. Šukio būrio Kudirkos rajono Ryšių skyriaus vadas, žuvo 1950 06 (07?) 07 Minautuvos k. (Šiaulėnų vlsč.) iškviestas į susitikimą pagal MGB suimto partizano A. Žiogo-Birūtėno nurodymą¹.
6. **Augustis, Nikodemas-Upelis**, Antano, išėjo partizanauti iškilus trėmimo pavojui, žuvo 1946 05 30 mūšyje prie Tytuvėnų Gauštvinės ežero.
7. **Augustis, Steponas-Upelis** (g. 1931), Antano, (paėmęs žuvusio brolio Nikodemo slapyvardį) iš Kaimelės k. (Šiluvos vlsč.). Slėpdamasis nuo trėmimų, 1949 m. įstojo į V. Daukanto-Ryto partizanų būrį, žuvo 1952 05 18 Sandrausiškės miške (Šiluvos vlsč.).
8. **Bagulytė, Danutė**, slėpė būrio vado J. Šukio-Gulbino seserį J. Šukytę-Birutę.
9. **Babenskis, Antanas-Šarūnas** (g. 1924), iš Varkalių k., Šiluvos pradžios mokyklos mokytojas, P. Morkūno-Drako partizanams remti Šiluvos VOS Gulbė vadas, Ypatingojo pasitarimo 1949 06 08 pasmerktas 25 m. lagerių, žuvo 1959 03 26 Magadano lageryje.
10. **Bajorinas (kitur – Bajorūnas), Jonas-Aidas**, P. Lušo-Rolando būrio partizanas, žuvo 1947 04 13 K. Kisieliaus sodyboje Skaraitiškės k. (Šiluvos vlsč.).
11. **Bakanauskas, Viktoras-Saulius, Jūreivis, Vytautas** (g. 1924), Antano, iš Paluknio k., 1949–1950 01 30 buvo Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės štabo viršininkas, iki 1950 01 30 vadovavo Nemuno būriui, žuvo 1950 01 30 Zakarkų sodyboje (žr. tekstą).

¹ Radviliškio rajono MGB susirašinėjimas su Šiaulių MGB 2-N skyriumi, 1950–1951 m. – LYA, f. 3, b. 199/39, t. 1, l. 40.

Augustis
Nikodemus-Upelis

Adolfina Balčiūnaitė,
ką tik grįzusi iš Sibiro
lagerių, 1954 metai
(Iš Adolfinos Balčiūnaitės
archyvo)

Fruzina Balčiūnaitė-Eutrėja
(Iš Fruzinos Balčiūnaitės
archyvo)

12. **Balčiūnaitė, Adolfina-Ramunė** (g. 1926), Dionyzo, iš Grigalaičių k. (Šiluvos vlsč.). P. Morkūno-Drako ir J. Šukio-Gulbino būrių ryšininkė. Suimta 1946 08 24, pusmetį tardyta Raseinių kalėjime. „Ten buvo erškėčių keliai. Ten ir mušdavo, ir visokį galą darydavo. Bet aš pasiryžau nieko neišduoti, neprisipažinti. Kad neprisipažįstu, jiems buvo labiausiai pikta. Ačiū Dievui, nieko neišdaviau, neprisipažinau, bet gavau už tai atsakančiai... Partizanams padėjau, nes mačiau, jog jų kova ir kasdienybė labai sunkios ir vargingos. Kas sąžinės neturėjo, tas nepadėjo. Tada galiojo žmoniškosios vertybės: sąžinė, solidarumas, užuojauta.“ (Adolfinos Balčiūnaitės prisiminimai, 2017 09 19.) Nuteista sovietų Karo tribunolo 10 m. lagerių ir 1947 06 22 išsiųsta į Tiumenės lagerius, kalėjo iki 1954 m., Nepriklausomos Lietuvos apdovanota Laisvės Kovų Didžiuoju Kryžiumi. Paramą partizanams laikė savo likimu, kurį garbingai ištvėrusi.
13. **Balčiūnaitė, Fruzina-Eutrėja, Aušrelė** (g. 1930), iš Grigalaičių k., nuo 1948 m. – J. Šukio-Gulbino, P. Morkūno būrių ryšininkė, rengė partizanų būrių susitikimus, platino partizanų spaudą. Suimta 1950 m.²
14. **Baltkojis, Jonas-Žaibas, Eimutis** (g. 1924), Jono, iš Pumpurų k. (Šiluvos vlsč.), dirbęs Šiauliuose geležinkelio stoties kontrolieriumi, pasisavinęs dalį geležinkelio kontoros pinigų, juos perdavė partizanams ir 1949 02 10 įstojo į V. Daukanto-Ryto partizanų būrį, žuvo 1949 10 04 (05) Palapišės miške.
15. **Baltkojytė, Bronė-Snaigė**, Jono, iš Pumpurų k., V. Daukanto-Ryto ryšininkė, 1949 m. įspėjusi būrį apie kariuomenės rengiamą puolimą.
16. **Banys, Antanas-Uosis** (g. 1919 12 23), iš Spandotų k., 1945–1946 m. Padubysio būrio partizanas, 1946 m. nuteistas 15 m. lagerių, kalėjo Norilске.
17. **Banys, Jonas** (g. 1918), Petro, iš Bagušiškių k., 1941 m. sukilėlis, vokiečių okupacijos metais dalyvavo sovietinių diversantų ir pabėgusių belaisvių gaudynėse. 1941 m. savanoriu įstojo į vokiečių armiją, Karaliaučiuje baigė 6 mėnesių žvalgybos mokyklą, už gerą tarnybą

² Ten pat, l. 37.

- SS daliniuose apdovanotas (LYA, f. 3, ap. 4, b. 2, l. 11), suimtas sovietų kontržvalgybos „Smerš“ 1944 09 04.
18. **Banys, Petras** (g. 1899), Petro, iš Aušrinės k., suimtas 1946 12.
  19. **Banys, Petras-Klajūnas** (g. 1931), Boliaus, iš Bulavėnų k., MGB sulaikytas davė atvirus parodymus, užverbuotas ir pasiūstas į V. Daukanto-Ryto būrį, bet MGB užduočių nevykdė, sąžiningai partizanavo. Žuvo 1949 10 05 Palapišės miške per MGB kariuomenės ataką.
  20. **Banytė-Daukantienė-Baranauskienė, Petronėlė-Cigė, Sigutė, Zigmąs, Žibutė, Aldona** (g. 1925 ar 1927), iš Bulavėnų k., V. Daukanto-Ryto žmona. Nuo 1945 m. palaikė ryšius su J. Stonio-Šerkšno partizanais, savo ūkyje juos slėpė ir maitino, teikė žvalgybinio pobūdžio žinias, partizanų ir jų pagalbininkų ryšininkė. 1946 m. areštavus Petrą Mockų, MGB iš jo sužinojo apie Banytės ryšius su partizanais. Nuo to laiko Banytė slapstėsi ir tų pačių metų rudenį įstojo į partizanų J. Stonio-Šerkšno ir Papreckio-Ugniarankio būrį Sigutės slapyvardžiu. Partizanavo iki 1948 m. pavasario. J. Stonį paskyrus aukštesnėms pareigoms, Banytė veikė V. Daukanto-Ryto, vėliau – A. Lauciaus-Paukščio būriuose. 1951 05 gavusi fiktyvų pasą Reginos Urbaitės vardu, išėjo iš A. Lauciaus būrio, slapstėsi pas gimines, Kaune, vėliau – Šienlaukio k. pas Juozą Vaičekauską, ir ten, MGB agento Surikovo ir slaptojo informatoriaus Uosio išduota, suimta 1951 08 20. Tardoma tvirtai laikėsi. Sovietų Karo tribunolo 1952 01 07 nuteista 25 m. lagerių, bet kalėjo tik 10 m. Kirgizijos Džezkasgano ir Sibiro Taišeto lageriuose. Dalyvavo Džezkasgano kalinių sukilime. (Petronėlės Banytės prisiminimai, 1991.)
  21. **Bankauskas, Bronius-Paleckis**³ (g. 1921 02 02), baigęs pradžios mokyklą, partizanavo nuo 1945 m., dalyvavo 1946 07 06 Pyragių mūšyje. Po S. Noreikos žūties trumpai vadovavo 10-ies partizanų skyriui, 1946 09 13 vadovavo akcijai prieš Šiluvos regiono Vilkiškių, Rinkšelių ir kitų kaimų gyventojus, 1947 06 18 – Ūturių k. spirito gamyklos antpuoliui, žuvo 1947 02 27 Andriuškos sodyboje Rikliškių (?) k. (Kėdainių r.).
  22. **Bankauskas, Juozas** (g. 1919 09 16 Saugų k.), baigė pradžios mokyklą ir ūkio mokyklą, dirbo agrotechniku Šiluvoje, žuvo 1946 03 13 Klenausko sodyboje Tendžiogalos k. kartu su broliu Romanu.
  23. **Bankauskas, Mečislovas-Puškinas, Vingėla, Vymantas, Viliūnas, Džentelmenas, Pirtas, Aukselis** (g. 1928 01 03 Žaiginyje), Mykolo, iš Burbiškių k. (Šiluvos vlsč.), partizanavo nuo 1945 m., pasižymėjo literatūriniais gabumais ir taikliu šaudymu. 2 kartus apdovanotas: 1947 05 10 Savanorio rinktinės vado įsakymu Pasižymėjimo lapu „Už sumanumą ir drąsą kautynėse“ („Lai būna garbė tiems, kurie pasišventusiu atkaklumu ir ryžtingu darbu, nebdami nei kieto vargo, nei kančių, nei mirties pavojaus, siekia Laisvės ir Nepriklausomybės“; pasirašė Maironio rinktinės vadas P. Morkūnas-Rimantas 1949 07 01)⁴; antrą kartą – 1949 02 16 Mindaugo rinktinės vado įsakymu Padėka už „drausmingumą ir tvirtos valios parodymą (pasirašė Maironio rinktinės vadas P. Morkūnas-Rimantas). 1949 06 10 davė iškilmingą blaivybės pasižadėjimą: „Žinodamas, kad tik blaivus būdamas galėsiu atiduoti Tautai ir Tėvynei, ką privalau, savanoriškai pasižadu, iki baigsis Laisvės Kova, susilaikyti nuo degtinės ir kitokių alkoholinių gėrimų, stipresnių kaip 15 laipsnių“ (LYA, Petro Gadliausko b./b.,

³ Bankauskų šeima iš Saugų k.: Mykolas Bankauskas (g. 1885 10 11 Baisiogalos vlsč.), jo žmona Genė Bankauskienė (g. 1888 01 15 Vainotiškėje), ištekejė 1906 m., gimdė 11 kartų, užaugo 8 vaikai: 4 sūnūs – Juozas (g. 1919 09 16), Bronius (g. 1921 02 02), Romanas (g. 1929 01 10), Mečislovas (g. 1928 01 03) ir 4 dukros – Elė (g. 1913 06 10), Irena, Ona, ketvirtos vardas nežinomas.

⁴ LYA, f. K-1, Petro Gadliausko b./b. 41417/3, t. 1, l. 13–15.

Partizanas ir literatas Mečislovas Bankauskas-Vingėla
(Iš Petro Pociaus archyvo)

- t. 2). Kurį laiką ėjo Mindaugo rajono štabo viršininko pareigas, trumpai vadovavo Nemuno būriui (1951 05–1951 10 16). Dėl susižeidimo likęs raišas, dažniausiai gyveno bunkeriuose, per jį būriai Žaiginio miške palaikė ryšį. MGB agentams Rimkui (buvęs A. Stoškaus ryšininkas Antanas Gesaitis), Gobai ir Saugams nurodžius jo pastovio vietą, žuvo 1951 10 14 Praviršulio ežero pelkėse kartu su A. Vaitkute-Purėne (g. 1922) iš Pasandravio, partizanavusiu nuo 1951 04 (LYA, Prano Prūsaičio b./b., t. 4, l. 135; Alberto Stoškaus b./b., t. 7, l. 39, 122).
24. **Bankauskas, Romanas** (g. 1929 01 10 Saugų k.), baigęs pradžios mokyklą, žuvo 1946 03 12 Tendžiogaloje.
25. **Baranauskas, Povilas** (g. 1923), Boleslovo, iš Piktaičių k., Kepurnikų apylinkės Tarybos sekretorius, nuo 1948 m. – V. Daukanto-Ryto būrio ryšininkas, teikė žvalgybinio pobūdžio žinias, taisė partizanų avalynę, tiekė jiems maistą. 1951 02 14 nuteistas 25 m. lagerių, 1955 m. kalinimo trukmė sumažinta iki 8 m. (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 427, l. 199).
- 26–27. **Bernotaitės, Valė** (g. 1930) ir **Teresė** (g. 1927), iš Žansaičių k. (Šiaulėnų vlsč.), L. Caporkaus-Žirgūno būrio ryšininkės ir rėmėjos. Pas jas slėpėsi partizanės J. Mandravickaitė-Taučienė ir E. Januškaitė-Banga. Kai Bernotaičių sodyboje suėmė partizaną P. Taučą, jos išbėgo iš namų ir, įsigijusios fiktyvius dokumentus, kurį laiką gyveno Vilniuje. E. Januškaitė kalėjo lageriuose.
28. **Bielskis, Stasys-Pempė**, iš Saugų k. (Žaiginio apyl.), 1946 m. Žaibo (Lukšio) apygardos ryšininkas, palaikęs ryšį su šia apygarda per būrio vadą B. Bankauską-Paleckį (LYA, G. S. Rubelytės ir kt. b./b., t. 1, l. 146).
29. **Bosaitė, Danutė-Mėnuliukas** (g. 1932), Stasio, Jono, iš Žansaičių k., J. Šukio-Gulbino ryšininkė, 1949 m. gamino ir nešė į mišką partizanams valgi, informavo J. Šukio būrį apie Leo-

Elena Caporkienė
(Iš autoriaus archyvo)

norą Valantinavičiūtę iš Levikaimių k., kaip palaikančią ryšius su MGB, šnipinėjančią partizanų, ir rekomendavo ją likviduoti (KLT nuosprendžiu L. Valantinavičiūtė 1949 08 05 ar 07 nubausta mirties bausme).

30. **Bučinskas, Alfonsas-Šarūnas**, iš Roglaičių k., P. Morkūno-Drako būrio ryšininkas.
31. **Būda, Vladas**, Julijono, iš Girinaičių (Varkalių) k., ūkis konfiskuotas, partizanavo nuo 1945 m.
32. **Budginas, Antanas-Žvainys, Rugys** (g. 1927), Juozo, iš Bagušaičių k., V. Daukanto-Ryto būrio partizanas, vėliau skyriaus vadas, žuvo 1952 05 18 (žr. tekstą).
33. **Budginas, Juozas** (g. 1928), Stasio, iš Bagušaičių, partizanavo nuo 1948 m., dažniausiai veikė ne Šiluvos regione.
34. **Burkauskas, Antanas** (g. 1924), Juozo, iš Kaišėnų k. (Šiluvos vlsč.), J. Grico būrio partizanas, suimtas 1944 10 09.
35. **Buškus, Silvestras** (g. 1911), Antano, iš Levikaimių k., savo sodyboje 1950–1951 m. žiemą slėpė P. Morkūno-Drako seserį Juzefą Morkūnaite, 1951 04 20 nukautas A. Stoškaus-Dainoto būrio partizanų kartu su kitais 7 asmenimis, „įtarus ryšiais su MGB“ (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 434, l. 142).
36. **Caporkienė, Elena** (g. 1889), Valerijono, iš Plekaičių k., partizanų vado L. Caporkaus mama. Suimta po to, kai 1946 11 20 kareivių būrys, apsuptęs jos namą, jame aptiko P. Morkūno būrio partizaną P. Jušką; šis atsišaudydamas išsiveržė iš apsupties (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 65). 1946 m. gruodį ištremta į Sibirą.
37. **Caporkus, Jonas-Baronas, Beržas** (g. 1923), Juozo, iš Plekaičių, Medsodžių k. Tarybos pirmininko pavaduotojas, P. Morkūno būrio partizanų ryšininkas, rėmėjas nuo 1945 10.
38. **Caporkus, Leonas-Žirgūnas, Donelaitis**, 1945 12 dirbo Radviliškyje. Iš ten komandiruotas į Vilnių, pakeliui pabėgo ir įstojo į partizanų būrį. Veikė P. Morkūno būryje, vėliau vadavo Gedimino rajonui, žuvo 1951 07 07 Tyrulių pelkėje prie Polekėlės k. (žr. tekstą).
39. **Caporkus, Stasys-Mėnulis** (g. 1908), Juozo, iš Plekaičių k., 4 klasių išsilavinimas, vokiečių okupacijos metais – Medsodžių k. seniūnas, nuo 1945 04 teikė visokeriopą pagalbą P. Morkūno partizanams. 1946 m. – J. Žemaičio ir Šiaulių srities partizanų rinktinių ryšininkas, vėliau – P. Morkūno II kuopos ir L. Caporkaus būrio ryšininkas, rinko partizanams maistą, nešiojo jų korespondenciją. 1951 m. suimtas ir kalintas (žr. tekstą).

40. **Cibulskas, Antanas (g. 1922), Prano**, Lyduvėnų 7-tės mokyklos mokytojas. Partizanų vado Alekso Lauciaus-*Paukščio* pavestas jis 1946–1947 m. subūrė ir vadovavo LLA Bitininko sektoriui, kuriam priklausė 25 asmenys (Povilas Cibulskas, Bronius Andriulis, Valys Einikis, Pranas Paulius, Vytautas ir Povilas Grubliauskai, Vytautas Eitmanas, Antanas Kivilius, Vanda Mackevičiūtė, Petras Mockus, Boleslovas Ročas, Vytautas Špukas, Aleksas Ralys, Vladas Labanauskas, Povilas Grigalis, Antanas Martišauskas, Petras Paulauskas, Elena Grubliauskaitė, Petras Arbačiauskas, Antanas Šapalas, Antanas Gabrilavičius, Antanas Gotautas, Pranas Cibulskas). Jie palaikė ryšius su Lyduvėnų, Tytuvėnų, Kelmės, Šiluvos apylinkėse veikiančiais Alekso Lauciaus-*Paukščio*, Juozo Stonio-*Šerkšno*, Povilo Lušo-*Narūno* partizanais, platino jų spaudą, antisovietinius lapelius, rinko žvalgybinę informaciją. Visus šiuos 25 asmenis Ypatingasis pasitarimo 1948 m. sausio 24 d. pasmerkė 25 m. lagerių. Jų „kalnę“ grindė jų pačių prisipažinimais, išgautais kankinant („taikant fizinio poveikio priemones“). 1956 m. jų bylos buvo peržiūrėtos ir 1955–1956 m. iš lagerių paleisti (LYA, f. K-1, ap. 58, Antano Cibulskio, Prano Pauliaus ir kt. b./b. P-7755-Li).
41. **Dačkus, Jonas**, iš Kairėnų k. (Dotnuvos r.), jo sodyboje buvo P. Morkūno ryšio punktas.
42. **Daukantas, Vaclovas-Lizdeika, Mantvydas, Rytas** (g. 1925), Antano, iš Grigalaičių k. (Šiluvos vlsč.), būrio vadas, nukautas pačių partizanų 1952 m. (žr. tekstą).
43. **Dičmanas, Mykolas** (g. 1911), iš Varkalių k., Gedimino rajono vadas, žuvo 1951 07 07 Tyrulių miške Radviliškio r. kartu su kitais partizanais.
44. **Dobrovolskis, Juozas-Ramūnas, Likimas** (g. 1920 08 05), Antano, iš Pažyzdrio. 1949 11 suimtas Šiluvos MGB. Iš arešto pabėgęs, įstojo į V. Daukanto-*Ryto* būrį. 1951–1952 m. veikė A. Lauciaus-*Paukščio*, vėliau – A. Antanavičiaus-*Jogo* būryje slapyvardžiu *Jaunutis*. Žuvo nuo agentų smogikų rankos 1953 09 18 Antanavos k. (Raseinių vlsč.) kartu su laikinai Kęstučio apygardos vado pareigas ėjusiu J. Vilčinsku-*Algirdu*. Jis – paskutinis Šiluvos regiono partizanas.
45. **Dzimidaitė-Žiogienė, Janina-Svajonė** (g. 1922), Antano, iš Plekaičių. Jos tėvai Dominyka ir Antanas Dzimidai – 10 ha ūkio savininkai Plekaičių k. 1947 m. ištremti į Sibirą. Dukros Janina ir Viktorija, sūnus Vincas tuo metu buvo tėvų paslėpti Bernotų k. (Bazilionų vlsč.) pas Barborą Jankauskienę ir tremties išvengė. Iš jų J. Dzimidaitė, ištremus tėvus, slapstėsi Žalakiškių k. prie Žaiginio pas Oną Šivickytę. Vėliau partizano L. Caporkaus ir J. Šukio būriuose, 1948 04 13 ar 14 išteko už to būrio partizano V. Žiogo-*Dunojaus*. 1949 m. pagimdė dukrą Vitaliją. 1950 11 28 MGB agento *Žukausko* išduota, pateko į nelaisvę. 1951 04 07 nuteista 10 m. lagerio, kalėjo 5 m. (LYA, Janinos Dzimidaitės b./b., l. 36–37).
46. **Dzimidaitė, Viktorija-Genė** (g. 1927), Antano (Janinos sesuo), kurį laiką partizano J. Šukio-*Liutauro* būryje, vėliau – ryšininkė, platino partizanų antisovietinius lapelius, siuvo partizanams drabužius. MGB agentui Leonui Bajorauskui-*Saratovui* išdavus, suimta ir 1949 10 08 nuteista 10 m. lagerių (LYA, Janinos Dzimidaitės b./b.).
47. **Dzimidas, Antanas-Pušis** (g. 1890), Antano, iš Plekaičių. 1946–1947 m. L. Caporkaus-*Žirgūno* ir kitų būrių ryšininkas ir rėmėjas.
48. **Dzimidas, Pranas-Uosis** (g. 1924, kitur – 1920), Jono, iš Plekaičių k., nuo 1945 m. rėmė ir savo sodyboje slėpė L. Caporkaus partizanus, ryšininkas, suimtas 1946 11, antrą kartą – 1951 m.
49. **Einikis, Jonas-Mykolas** (g. 1885), iš Akmenės k., ryšininkas ir rėmėjas nuo 1945 m., rinko partizanams žinias ir maistą, perdavinėjo partizanų korespondenciją, savo malūne malė P. Morkūno-*Ežeriečio* partizanams skirtus javus, veikė kartu su savo dukromis Ona ir Zose Einikytėmis, suimtas 1946 09, kalintas lageriuose.

Dešinėje – partizanas Dominykas Grumuldis-Darbininkas
(Iš Petro Pociaus archyvo)

50. **Gadliauskas, Petras-Sapnelis, Henrikas, Eimutis, Deimantas, Bijūnas** (g. 1927), Prano, iš Armonų k. (Betygalos vlsč.). 1948 m. priklausė OS grupei slapyvardžiu *Sapnelis*. Prasidėjęs OS narių areštams, išvyko į Kauną, į milicijos mokyklą. 1948 10 iš jos pasitraukęs, įstojo į partizano *Tarzano* būrį slapyvardžiu *Henrikas*. Po mėnesio pervestas į V. Bakanausko-Vytauto Nemuno būrį ir jame veikė iki 1950 01 30. Tą dieną per mūsų Zakarkos sodyboje, nušalęs rankas, pateko į nelaisvę. Nuteistas mirties bausme, sušaudytas 1950 10 20 Vilniuje (LYA, Alberto Stoškaus b./b., t. 6, l. 6–7).
51. **Goštautas, Jonas-Beržas, Kadagys** (28 m.) iš Levikaimių (Grinkiškio vlsč.), AOS vadas. Rinko L. Caporkaus būriui maistą, pinigus, įvairius buitines reikmenis. Suimtas 1948 m.
52. **Gricas, Juozas** (g. 1918), iš Saugų k. (Šiluvos vlsč.), siuvėjas, baigęs pradžios mokyklos 2 klases, priklausė Žaiginio šaulių būriui, partizanavo nuo 1944 m., vadovavo pirmajam Žaiginio apylinkėje susibūrusiam partizanų būriui. Žuvo 1945 m. Žaiginio miške (žr. tekstą).
53. **Grigaitis, Jonas** (g. 1933), Šiluvos vidurinės mokyklos moksleivis, įvairiai talkino jų sodybos bunkeryje (Vilkiškių k. (Šiluvos vlsč.) apsigyvenusiems F. Kokštos-Rūstemo, vėliau – S. Satkaus-Audronio partizanams. 1952 12 27 nuteistas 25 m. lagerių, 1955 m. kalnimas sutrumpintas iki 7 m.
54. **Grigaitytės, Genovaitė** ir **Jadvyga**, talkino jų sodybos bunkeryje gyvenantiems F. Kokštos-Rūstemo ir S. Satkaus-Audronio partizanams, 1952 12 27 nuteistos po 25 m., 1955 m. kalnimas sutrumpintas iki 10 m.
55. **Grinius, Pranas-Saulius, Arūnas, Klebonas** (g. 1921), iš Kalniškių k. (Šiluvos vlsč.), nuo 1949 m. – V. Daukanto-Mantvydo, Ryto būrio partizanas, sužeistas 1951 12 02 ir po savaitės mirė nuo žaizdų V. Urbaitės namo bunkeryje Juškaičių k. (žr. tekstą).

Petras Grumuldis

(Iš Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvo)

56. **Grinius, Stasys-Dragūnas** (g. 1916), iš Kalniškės k. (Tytuvėnų (?) vlsč.), baigęs 3 klases, SOS skyriaus viršininkas *Žvaigždėnas*, už tai Kelmės MGB suimtas. Partizanavo nuo 1948 12 V. Daukanto-Ryto būryje. 1949 03 03 paimtas į nelaisvę. Sutiko būti MGB verbuojamas, kad ištrūktų į laisvę. Paleistas iš arešto toliau sąžiningai partizanavo tame pačiame būryje, žuvo 1949 06 04 (žr. tekstą).
57. **Grumuldis, Dominykas-Darbininkas** (g. 1920 11 20), Prano, iš Darataičių k. (Šiluvos vlsč.). Nuo 1949 m. – S. Satkaus būrio partizanas, susisprogdino 1952 10 03 Vilkiškių k., Grigaitienės sodybos bunkeryje, kartu su S. Satkumi ir I. Vilimaite (žr. tekstą).
58. **Grumuldis, Petras-Darbininkas** (g. 1918), Jono, iš Darataičių k., Kepurnikų apylinkės Tarybos pirmininkas. Nuo 1948 m. – P. Morkūno-Drako ir J. Paliūno-Ryto, V. Daukanto-Ryto ir P. Lušo-Narūno ryšininkas, maitino ir slėpė tų būrių partizanus, perdavinėjo jų korespondenciją. 1951 02 14 nuteistas 25 m. lagerių, 1955 m. kalinimas sutrumpintas iki 8 m. (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 427, l. 200; b. 199/39, l. 57).
59. **Gružauskaitė, Julija-Vaidilutė** (g. 1931), iš Papušynio (Šiluvos vlsč.), V. Bakanausko ryšininkė nuo 1946 m. Suimta, kalinta Raseiniuose.
60. **Jokubaitis, Alfonsas-Šiūra** (g. 1912), Kazio, iš Burbiškių k., buvęs policininkas, žuvo 1946 07 06 Palapišės mūšyje.
61. **Jankūnas, Česlovas-Reivedys**, iš Ariogalos r., būryje nuo 1948 m., S. Satkaus-Marūno būrio vado pavaduotojas, žuvo 1951 01 07 Aukštoliukų k. (Dotnuvos r.) kartu su Z. Gružausku-Sniegūru (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 434, l. 97).
62. **Januškaitė, Elena-Banga, Svajonė** (g. 1927), Juozo, iš Pagirio k. (Tytuvėnų vlsč.), baigusi pradžios mokyklos 3 klases, 1948 m. – L. Caporkaus-Žirgūno partizanė, vėliau – ryšininkė, nuteista 25 m.
63. **Junokas, Jonas-Rūtenis, Rūkas**, iš Plekaičių k., P. Morkūno-Drako partizanas, legalizavosi 1947 01 03, partizanų nukautas 1947 01 19 (žr. tekstą).
64. **Jurčas, Antanas-Liepa**, P. Lušo-Rolando būrio ryšininkas, žuvo 1947 04 13 K. Kisieliaus sodyboje Skaraitiškės k.

Genovaitė Juodytė-Pracišauskienė
(Iš LYA fondų)

65. **Jurčas, Jonas-Miškelis**, iš Pagojų k., tėvai valdė 20 ha ūkį, P. Lušo-Rolando būrio ir J. Žemaičio-Girėno štabo ryšininkas.
66. **Juodytė-Pracišauskienė, Genovaitė-Vita, Stirna, Aldona** (g. 1929), Viktoro, iš Saugalių k. (Betygalos vlsč.), partizanavo nuo 1944 m. (pasak kito šaltinio – nuo 1946 m.). P. Morkūno-Rimanto bendražygė, ėjo Prisikėlimo apygardos Propagandos skyriaus viršininkės ir P. Morkūno štabo mašininkės pareigas, ne kartą narsiai kovėsi su priešu. Buvusio partizano Jono Mackevičiaus-Vygaudo išduota, buvo 1951 12 30 MVD kariuomenės apsupta Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje Betygalos vlsč, Jakaičių k., Onos Butkuvienės sodyboje, atsisakė pasiduoti: nušovė kareivį A. Barašjevą ir pati žuvo⁵.

Kazys Jurgaitis aprašė ir tokį drąsų G. Juodytės poelgį Kaunatiškės mūšyje (galbūt legendinį): „1948 m. pavasarį R. Pracišausko būrys buvo apsuptas Vilkiškių (?) miškely. Pasilikęs su žmona *Aldona* dengti atsitraukimo, partizanas P. [Pracišauskas] buvo mirtinai sužeistas. Visi kiti prasimušė laimingai. P. spėjo pasakyti žmonai: „Kovok, *Aldona*, už abu, aš jau mirštu.“ Norėjo ir pati nusišauti. Bet, būdama paskutinio nėštumo mėnesio, susilaikė. Užmerkusi vyrui akis, *Aldona* lėta ristele pasileido artimiausios tankynės link. Pamatęs retą vaizdą, rusų kapitonas liepė į moterį nešaudyti, o pats su 2 kareiviais ir šunimi šoko jos vytis. Automatą *Aldona* numetė, nes jame nebuvo šovinių. Kai šuo pripuolė arti, ji iš pistoleto jį nušovė ir, parodydama mostą, jog pistoletą numetė, toliau nuėjo žingsniu. Dabar jau drąsiai kapitonas puolė artyn. Ir kai jis griebė ją už pečių, jos rankose sublizgo peilis. Viskas vyko akimirksniu, nudurto kapitono automatą ji nušovė jį lydėjusį kareivį. Užmetusi savo paltą ant mažos eglaitės, pati nubrido į pelkę. Gerą pusvalandį enkavėdistai šaudė į jos paltą, o ji, perbridusi skersai Tyrulius, iki pažastų šlapia, pasiekė saugią vietą netoli Radviliškio. Po 2 savaičių G. Juodytė pagimdžiusi sūnų, jį auginti paėmė legaliai gyvenę žmonės.“⁶

⁵ Šaulių srities MGB specialus pranešimas LKP(b) Šiaulių srities partijos sekretoriui M. Šumauskui, 1951 01 04. – LYA, f. K-1, ap. 16, b. 493, l. 11.

⁶ Jurgaitis, K. Ginkluotos rezistencijos žygiai laisvę ginant. – <http://www.partizanai.org/i-laisve-1961-24-61/1179-ginkluotos-rezistencijos-zygiai-laisve-ginant>

Kiti šaltiniai šių aplinkybių nepatvirtina, pats autorius šaltinio nenurodė. Toks mūšis Kauenatiškės k. (Šiluvos vlsč.) tikrai vyko 1948 03 10, jame sužeistas nusišovė G. Juodytės-*Aldonos* vyras R. Pracišauskas-*Hamiras*.

Dar kitaip G. Juodytę prisimena Ona Sabaitė: „1946 m. partizanas Antanas Ragauskas-*Ragelis* atlydėjo Genę Juodytę pas mokytoją Antaniną Blužienę-*Močeką* netoli Vosyliškio, pas kurią buvau ir aš, Ona Sabaitė, turėjusi Onos Urbaitės pasą. Ragauskas naktį išėjo, o Juodytė liko. Rytą sodybą užgriuvo NKVD kareiviai ir sribai. Juodytė skubiai paslėpė pistoletą krosnyje, atsigulė į lovą, apsimetė seganti..., bet buvo suimta. Vėliau Juodytę emgėbistai pavedžiojo po Žaiginio miškus, tikino, jog paleis, kai parodys partizanų bunkerius. Ji parodė jau emgėbistams žinomus tuščius bunkerius, o kuriuose buvo partizanai – aplenkė. Buvo nuvežta į Grinkiškį, vėliau į Kėdainių kalėjimą, ten užverbuota ir paleista, gavusi kelionei į namus 10 rb. Paleista iš kalėjimo, tiesiai išėjo į mišką pas partizananaujantį brolių.“ (Onos Sabaitės prisiminimai, užrašyti Vilijos Montvilienės 2017 11 27.)

67. **Juodytė, Viktorija-Žemuogė** (g. 1924), Antano, iš Jankaičių k. (Šaukoto apyl.), tėvai turėjo 2 ha žemės, samdinė. Aktyvi V. Bakanausko-*Jūreivio* būrio, vėliau (nuo 1947 m.) – A. Stoškaus-*Marūno* ryšininkė. A. Stoškaus pavedimu rinko žvalgybines žinias. 1947 m. įstojo į A. Stoškaus partizanų būrį. Būdama nėščia, išėjo iš būrio ir slėpėsi savo tėvų ūkyje Jankaičių k., sirgo tuberkulioze. MGB agentui *Upeliui* pranešus, MGB kariuomenė 1951 05 07 atakavo Antano Juodžio sodybą ir daržinės pastogėje aptiko Juodytę. Siūlymui pasiduoti nepakluso, iššokusi iš palėpės, bandė trauktis, bet, kareiviams kulkosvaidžio ugnimi užkirtus kelią, paimta į nelaisvę. Tardoma atsisakė duoti žinių apie partizanų slėptuves, ryšininkus ir rėmėjus. Emgėbistai skundėsi, kad dėl V. Juodytės atkaklumo jiems nepavykė likviduoti S. Satkaus ir kitų partizanų būrių, suimti ryšininkų.⁷
68. **Juodytė, Eva**, Antano, A. Stoškaus būrio ryšininkė, samdinė, tarnavo Vlodo Lukošiaus ūkyje (Būtautų k.). Partizanams nukovus V. Lukošiaus namuose Žaiginio partorgą Kursevinių ir milicininką V. Jurkėną, slapstėsi, vėliau suimta ir nuteista 10 m. lagerių (LYA, Viktorijos Juodytės b. b., t. 1, l. 46–60).
69. **Juška, Kazys** (g. 1888), Tamošiaus, iš Šiluvos, rėmėjas, suimtas 1946 12.
70. **Juška, Pranas-Papūnis, Rombinzonas, Račius ir kt.** (g. 1890), Felikso, iš Šiluvos, 1941 05 28 suimtas kaip antisovietinės organizacijos narys. Enkavėdistams šaudant politinius kalinius Červenės-Babruisko kelyje, pabėgo. 1941 m. Šiluvos sukilimo dalyvis, partizanavo 1944–1948 m. 1948 m. išėjęs iš būrio su fiktyviais asmens dokumentus, įsidarbino Verkiuose prie Vilniaus, 1949 04 15 suimtas ir nuteistas 25 m., kalėjo Vorkutoje (žr. tekstą).
71. **Karpinas, Leonas-Ramūnas** (g. 1912), Vinco, iš Rekštiškės k. (Šiluvos vlsč.), vedęs, turėjo 4 vaikus, samdinys, pagal specialybę jūreivis. 1945 04 01 gavęs šaukimą į sovietų armiją, įstojo į P. Morkūno partizanų būrį, legalizavosi 1947 01 09 be vadovybės leidimo, už tai partizanų nukautas 1947 01 19.
72. **Karpinas, Pranas-Karklas** (g. 1894), Igno, iš Rekštiškės k. (Šiluvos vlsč.), jo šeima 1946 m. skalbė L. Caporkaus partizanams baltinius, rinko apylinkėje maistą.
73. **Karpinskaitė, Janina-Tulpė** (g. 1925), Jono, iš Rekštiškės (Šiluvos vlsč.), rinko partizanams maistą, suimta 1946 12.

⁷ LYA, f. 15, b. 420/2-69-ZJ (1951), l. 76.

Jonas Kuraitis, 1941 metai
(Iš Birutės Kupscienės archyvo)

74. **Karpinskaitė, Petrė-Ramunė** (g. 1930), Jono, iš Rekštiškės k., nešiojo į mišką partizanams maistą, suimta 1946 12.
75. **Kasparienė (Kasparavičienė), Zosė** (g. 1903), Jurgio, iš Vičaičių k., pagrindinė V. Daukanto-Ryto būrio ryšininkė, visokeriopa talkinusi ir kitų būrių partizanams. Per jos sodyboje buvusį ryšio punktą būrys susisiekdavo su J. Stonio-Šerkšno, S. Naco-Aitvaro ir A. Lauciaus-Paukščio būriais. Kasparavičienė žinojo visas tų būrių stovyklavietes, J. Stonio būrio bunkerius Vičaičių ir Palapišės miškuose, nešė į tuos bunkerius partizanams maistą, žinias, atvesdavo partizanų ryšininkus. 1952 01 07 nuteista 25 m. lagerių.
76. **Kazakauskas, Stasys-Dėdukas** (g. 1908), Antano, iš Sandrausiškės k., partizanų ryšininkas nuo 1945 m. pavasario. Savo sodyboje maitino ir slėpė vadą P. Morkūną-Draką ir jo partizanų, nuo 1951 m. – F. Kokštos-Rūstemo būrio ryšininkas, 1953 01 08 nuteistas 25 m., 1955 m. kalnimo laikas sutrumpintas iki 10 m. (LYA, Stasio Kazakausko b./b.)
77. **Kisielius, Kazys-Vladas** (g. 1912), Jono, iš Skaraitiškės, iki 1941 m. – Katauskių dvaro, o nuo 1946 m. – Skaraitiškės tarybinio ūkio ūkvedys, vėliau to ūkio traktorininkas, J. Venclausko-Žilėno ir P. Lušo-Narūno būrių ryšininkas. 1947 04 13 jo sodyboje emgėbistams aptikus P. Lušo-Rolando partizanų, pasitraukė iš namų ir kartu su žmona trumpai partizanavo J. Stonio-Šerkšno būryje, vėliau slėpėsi S. Naco namo bunkeryje (Vičaičių k.). 1947 11 02 aptikus bunkerį, suimtas ir Ypatingojo pasitarimo 1948 03 27 nuteistas 10 m. lagerių (žr. tekstą).
78. **Kokšta, Feliksas-Kolumbas, Rūstemas, Ainis** (g. 1927), Viktoro, iš Bardiškių k., partizanavo nuo 1949 m., skyriaus vadas, žuvo 1952 05 22 (žr. tekstą).
79. **Kokštienė (Rutkauskaitė), Zofija-Debesėlis**, žuvo 1952 05 22 (žr. tekstą).
80. **Kontvainis, Antanas-Žemaitis, Ažuolas** (g. 1921), Juozo, iš Šiaulių aps., žuvo 1949 10 05 Palapišės miške.
81. **Kučinskas, Petras-Paulius**, iš Kelmės vlsč.
82. **Kuraitis, Antanas-Richardas** (1918–1948 05 15), Povilo, iš Grigalaičių k., buvęs policininkas. Vengdamas mobilizacijos į sovietų armiją, 1945 m. įstojo į P. Morkūno-Ežeriečio būrį, 1946 08

Petronėlė Kuraitytė-Stonienė-Sosienė
(Iš *Birutės Kupscienės* archyvo)

- perėjo į J. Stonio būrį. Eidamas į savo tėviškę – Grigalaičių k., 1948 05 15 pateko į MGB kareivių pasalą, sužeistas nusišovė (Petronėlės Kuraitytės-Stosienės prisiminimai, 2002 01 24).
83. **Kuraitis, Jonas** (1916–1944), Povilo, iš Grigalaičių k. Vengdamas mobilizacijos į sovietų armiją, 1944 m. išėjo partizanauti, žuvo tais pačiais metais sproguos kišenėje granatai (Adolfinos Balčiūnaitės liudijimas, 2017).
84. **Kuraitytė, Petronėlė-Snaigė, Milda, Svarūnas** (g. 1922 12 20), iš Grigalaičių k. Už ryšius su partizanais suimta 1946 01 15; 5 dienas tardyta Šiluvos MGB būstinėje, naktį, sargybinio stribo Klimo Ralio vedama į tualetą, pabėgo. Grįžusi į namus ir čia radusi brolių partizaną A. Kuraitį, su juo 1946 01 28 atėjo į P. Morkūno-*Ežeriečio* būrio stovyklavietę Sandrusiškės miške ir tapo to būrio partizane slapyvardžiu *Snaigė*. 1946 m. kovėsi garsiajame Palapišės mūšyje. Vėliau ištekėjo už partizanų skyriaus vado J. Stonio-*Šerkšno, Fausto, Pilėno*. Dėl nėštumo išėjo iš būrio 1948 m. rudenį. Slapstėsi įvairiose vietose. 1949 m. Mockiškės k. (Radviliškio r.) pagimdė sūnų Žvainį. Kurį laiką legaliai gyveno pas Vladą Buikį Onos Blankaitės (g. 1921 m.) iš Baltkarčių k. pavarde. 1949 04 V. Buikį ištrėmus į Sibirą, liko jo ūkyje, įstojo į kolūkį „Pakelta velėna“, dirbo melžėja. Suimta 1950 09 09 ir sovietų Karo tribunolo 1950 12 12 nuteista 25 m. lagerių. 1955 09 30 kalinimo trukmė sutrumpinta iki 10 m. Išėjo į laisvę 1958 09 05. 1999 03 10 pripažinta kariu savanoriu (LYA, Petronėlės Kuraitytės b./b.). N. Gaškaitė-Žemaitienė klaidingai rašė, kad P. Kuraitytė žuvo su broliu Antanu 1947 05 16 Tyrulių pelkėje (*Žuvusiųjų prezidentas*, p. 132).
85. **Laucius, Aleksas-Paukštis, Lazdynas, Girėnas** (g. 1913), Stasio, iš Petkiškės k. (Tytuvėnų vlsč.), partizanavo nuo 1944 m., būrio vadas, veikė Raseinių ir Tytuvėnų r., žuvo 1952 07 22 (LYA, Bronės Gailiūtės b./b., t. 1, l. 41).
86. **Lauciuvienė (Kripaitė), Jadvyga-Paukštienė, Močiūtė** (g. 1921), Kazimiero, iš Kupriškių k. (Šiluvos vlsč.), būrio vado A. Lauciaus-*Paukščio* žmona. Prieš 1947 m. ištremta kartu su sūnumi Vytautu (g. 1943 m.) ir mama Ona Kripiene į Komiją, į Troicko Pečioros rajoną. Laucius organizavo jos pabėgimą iš tremties, pasiuntęs į Komiją merginą: ši atvežė jai laišką su fik-

Bronius Linkus

(Iš Bronės Ročaitės-Grumuldienės archyvo)

tyviu Antaninos Zotitaitės pasu ir 1 000 rb kelionei. Grįžusi į Lietuvą ir palikusi sūnų auklėti Stasiui Kacišiui Zakeliškės k., įstojo į savo vyro Lauciaus būrį, partizanavo iki 1951 m. Būdama nėščia, išėjo iš būrio, gyveno nelegaliai. Laucius savo sūnui išlaikyti buvo įpareigojęs ryšininką Mykolą Lazauską iš Bedančių k. duoti iš kolūkio sandėlio kasmet 2 kartus po 4 maišus kviečių ir 3 maišus bulvių, suimta 1953 m. (LYA, Bronės Gailiūtės b./b., t. 1).

87. **Lazdauskas, Vincas-Virgis** (g. 1909 Šauklių k., Šimkaičių vlsč.), Jono, 20 ha ūkio savininkas. Vokiečių okupacijos metais tarnavo pagalbinio policininku Raseiniuose. Vengdamas tarnybos sovietų armijoje, 1945 01 įstojo į J. Venclausko-Žilėno būrį, vėliau vadovavo atskiram būriui. 1945 07 22 kovėsi Virtukų, 1946 07 06 – Palapišės mūšiuose. Suimtas 1947 02 27 brolio Stasio Lazdausko sodyboje Rakavos k. 1947 08 26 nuteistas 10 m. lagerių (LYA, Vinco Lazdausko b./b., l. 1–2).
88. **Ličkutė, Juzefa-Petras** (g. 1916), iš Darataičių k., V. Lazdausko-Virgio, P. Lušo-Narūno būrių partizanė, kovėsi Palapišės mūšyje 1946 07 05. Išėjusi iš būrio, gyveno Stasės Kubekaitės pavarde, palaikė ryšius su partizanais, MGB agentams *Ragai* ir *Jonui* išdavus suimta 1947 06 07 ir kalinta Karagandos lageriuose (žr. tekstą).
89. **Limantas, Antanas** (g. 1929), iš Pašakarnio k., ryšininkas nuo 1946 m.
90. **Linkus, Bronius-Leninas** (g. 1919), Jono, iš Juškaičių k. 1948–1950 m. V. Daukanto-Ryto, P. Morkūno-Drako, P. Lušo-Rolando būrių ryšininkas. Jo sodybos daržinėje buvo V. Daukanto-Ryto būrio bunkeris, neaptiktas. 1950 02 14 nuteistas 25 m. lagerių, 1955 m. kalinimo trukmė sutrumpinta iki 8 m. (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 434, l. 70).
91. **Lukauskas, Petras-Mykolas, Svajūnas** (g. 1930), Jono, iš Varkalių k., žuvo K. Kisieliaus sodyboje (Skaraitiškėje) 1947 04 13.
92. **Lukauskas, Vladas-Gintaris, Lokys, Krokodilas** (g. 1922), Jono, iš Varkalių k. 1945 m. pavasarį dezertyravo iš sovietų armijos ir išėjo partizanauti į V. Lazdausko-Virgio būrį. 1945 07 22 Virtukų mūšyje sužeistas į kaklą. Žuvo 1946 m. 12 31 Varkalių k., V. Butkienės sodyboje kartu su V. Nacu iš Kalniškių k. V. Lukauskas, atėjęs 1945 12 pas Antaną Rekštį Dumbulės k., norėjo likviduoti čia gyvenusią Šiluvos stribo Juozo Jamonto motiną Justiną Jamontaitę (g. 1907), kurią buvo įspėjęs, kad sūnus mestų stribo tarnybą. Sodybos šeimininkui

- Rekščiui pasipriešinus, grasinimo neįvykdė. Tuo metu į sodybą atėjo partizanas V. Nacas. Partizanams užsišnekėjus, J. Jamontaitė slaptai išslinko iš trobos ir, basa per sniegus atbėgusi į Šiluvą, pranešė emgėbistams. Partizanai, tai pastebėję, skubiai pasišalino, bet, būdami įgėrę, nuėjo netoli – į Varkalių k. ir čia apsistojo Butkienės sodyboje. Karinei grupei atsekus pėdomis, partizanai paleido skubotą ir netaiklią kulkosvaidžio ir šautuvo ugnį, paskui, iššokę iš trobos, bandė trauktis, bet abu žuvo (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 2, l. 81).
93. **Lušas, Jonas-Algis** (g. 1930), Prano, iš Akstinių, partizanavo nuo 1949 m., nukautas pačių partizanų 1950 07.
94. **Lušas, Povilas-Banginis, Narūnas, Laisvūnas, Saliamonas, Gediminas, Rolandas** (g. 1917), Prano, iš Akstinių k. Vokiečių okupacijos metais dirbo Šiluvos savivaldybėje, priklausė LLA, partizanavo nuo 1944 m., kurį laiką vadovavo Gedimino būriui, veikė pietvakarinėje Šiluvos vlsč. dalyje (Skaraitiškės, Akstinių, Bagušių ir kitų kaimų apylinkėse), vėliau – P. Morkūno II kuopos vado pavaduotojas. A. Keparučio liudijimu, nukautas paties vado P. Morkūno už nepaklusimą 1950 03 09 (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 1031, l. 4), pasak kito šaltinio, P. Lušas išprotėjo ir 1950 m. buvo partizanų nukautas⁸.
95. **Lušas, Viktoras** (g. 1911), iš Betygalos vlsč., Povešikų k., būrio vadas, žuvo mūšyje 1945 09 04 Kaulakių–Spandotų k. rajone.
96. **Mackevičius, Jonas-Kukuris, Genutis, Vygaudas** (g. 1928), iš Dotnuvos r. Nuo 1947 03 teikė V. Bakanausko-*Tautvydo* Nemuno būriui prieglobstį, aprūpino maistu, slėpė dalį spirito, paimto V. Bakanausko partizanų iš Betygalos spirito gamyklos. Prasidėjęs dėl šio įvykio areštams, pasitraukė iš namų ir slapstėsi Kaune, Klaipėdoje. Bet, nepavykus ten įsidarbinti, grįžo atgal ir įstojo į V. Bakanausko būrį *Inkaro* slapyvardžiu. Veikė tame būryje iki 1949 04 06. V. Bakanauskas, įtaręs J. Mackevičių ryšiais su MGB, jį 1949 03 suėmė, taip pat ir jo brolių Henriką Mackevičių-*Linksmutį*. Pastarasis prisipažino turįs ryšių su MGB ir buvo 1949 04 04 nubaustas mirties bausme. 1949 08 Maironio brigados vadui J. Paliūnui-*Rytui* padalijus R. Šukevičiaus-*Kukučio* būrį į 2 savarankiškus būrius, vienam iš jų, pavadintam Lukšio vardu, vadovauti paskyrė J. Mackevičių. 1950 05 Žaiginio miške jis baigė Maironio brigados organizuotus partizanų vadams kursus ir gavo seržanto laipsnį. Už gerą tarnybą apdovanotas III laipsnio kryžiumi, 2 medaliais „Už pasižymėjimą“. Suimtas 1950 12 29 Dotnuvos r., Zatišės k., Kazio Mykolaičio sodyboje, per tardymus palūžęs, tapo agentu smogiku. Pagal jo suteiktą emgėbistams informaciją ir jam pačiam dalyvaujant, nužudyta 11 partizanų, iš jų – 7 vadai, suimta daug ryšininkų ir rėmėjų. Nepaisant gausių išdavysčių, Ypatingasis pasitarimas J. Mackevičių 1951 10 20 nuteisė 25 m. kaip „itin pavojingą“. Bausmei sušvelninti 1965 m. rašė malonės prašymą LSSR AT Prezidiumui, bet LSSR KGB siūlė prašymo netenkinti. Kalėjo Intos lageryje (Komija) (LYA, Jono Mackevičiaus b./b., t. 1, l. 10–12; t. 3, l. 55, 228–231).
97. **Mackevičius, Henrikas-Ugnis, Pramuštgalvis, Vėjas, Vidmantas**, Mečislovo, iš Sokmedžių. J. Šukio-*Gulbino* būrio partizanas, vado pavaduotojas, žuvo kartum su A. Šukiu-*Varūnu*⁹ ir dar 2 partizanais Tomašiškės k. mūšyje, netoli Antaninos Brazaitės sodybos.

⁸ Tytuvėnų rajono MGB viršininko mjr. P. Dolgovo pranešimas-suvestinė apie kovos su ginkluotu pogrindžiu rezultatus 1951–1952 m. – LYA, f. 15, b. 422/1, l. 14(79).

⁹ Adolfo Balčiūnaitės liudijimas: Henrikas Mackevičius jai pasakojęs, jog viename mūšyje su emgėbistais jį, pasislėpusį po išvirtusia egle, aptiko kareivis; partizano ir kareivio akys susitiko, bet nė vienas nebandė šauti, kareivis davė suprasti nenorįs jo mirties. Žr.: Adolfo Balčiūnaitės prisiminimai (2017 09 19).

98. **Mackevičiūtė, Zofija** (Henriko sesuo), kartu su broliu Henriku pasislėpė nuo 1948 m. tremimų ir abu įstojo į J. Šukio būrį.
99. **Mackevičiūtė, Ona-Danutė** (g. 1930), V. Bakanausko-*Sauliaus* ir K. Noreikos-*Jurgio* ryšininkė. Ji 1947 m. gamino partizanams maistą, nešė į mišką, nešiojo korpordenciją. 1949 m. tremiant tėvus, pasislėpė ir nuo to laiko gyveno nelegaliai. 1950 07, slapstydama Kaulakių k. pas Rimkų, palaikė ryšius su V. Sankausku-*Rodrigesu* ir jo partizanais (LYA, Jono Mackevičiaus b./b., t. 1.). 1951 04 05 nuteista 10 m. Kalėjo Intos lageryje (Komija), paleista iš lagerių 1956 04 23.
100. **Mačianskas, Stasys-Ąžuolas** (g. 1916), Vaitiekaus, iš Liulių k., ryšininkas, suimtas 1947 06.
101. **Makauskienė, Eugenija** (g. 1928), Igno, Godlaukio k. pradžios mokyklos mokytoja, V. Daukanto-*Ryto* ir A. Lauciaus-*Paukščio* partizanų ryšininkė ir rėmėja 1950 m. (žr. tekstą).
102. **Makreckienė, Antanina**, iš Levikaimių k., jos sodyboje (daržinėje) 1949 m. vasarą 3 paras posėdžiavo Prisikėlimo apygardos vadovybė, pats apygardos vadas P. Morkūnas-*Drakas*, Maironio brigados vadas, Mindaugo rajono vadas L. Caporkus-*Žirgūnas*, daug kitų vadų, taip pat būrys ryšininkų – Levikaimių k. gyventojai Juozas Goštautas, Vaclovas Kazlauskas, Jonas ir Kazys Dambrauskai, keli ryšininkai iš Šaukoto.
103. **Mandravickaitė-Taučienė, Jadvyga-Gegutė, Laikraštis, Lakštutė, Snaigė** (g. 1914), Petro, iš Plauginių k., kurį laiką partizano kartu su savo vyru P. Taučiu, P. Morkūno-*Drako* būrio sudėtyje dalyvavo garsiosiose 1946 07 06 Palapišės miško kautynėse. Partizanaudama gimdė Šiaulėnų ligoninėje, suimta 1951 m., užverbuota ir paleista iš arešto, gyveno pas savo brolių Juozą Mandravicką Plauginių k. (Tytuvėnų r.). Emgėbistai buvo nutarę laikyti ją agentūros tinkle, iki Taučienei sukaks 65 m. (rašyta 1983 12 13)¹⁰. Bet apie jos veiklą MGB naudai žinių nėra.
104. **Mandravickas, Kazys** (g. 1903), Petro, iš Plauginių k. (Šiluvos vlsč.). Vienas iš svarbiausių P. Morkūno ryšininkų. Nuo 1947 m. vykdė įvairias partizanų užduotis. Nuo 1953 06 19 slapstėsi, 1953 08 11 legalizavosi, buvo apklaustas ir pasiūstas ieškoti partizano J. Dobrovolskio-*Ramūno*.
105. **Martišauskaitė, Jadvyga-Kazė**, iš Vilkiškių k., ryšininkė, suimta 1946 12 14.
106. **Martišauskas, Jonas** (g. 1900), Prano, iš Akmenės k., „Draugystės“ kolūkio pirmininkas, skyręs F. Kokštos-*Rūstemo* partizanams toną grūdų. 1952 12 27 nuteistas 25 m., 1955 m. kalinimo laikas sutrumpintas iki 7 m.
107. **Matutis, Vaclovas**, iš Tytuvėnų, palaikė ryšį tarp L. Caporkaus ir Tytuvėnų vlsč. veikusio D. Kraujalio-*Šturmo* būrių.
108. **Mikalčiūtė, Bela**, iš Šaulaičių k., 1949 m. vasarą slėpė J. Šukio būrio partizanę V. Dzimidaitę-*Genę*, kuri čia siuvo partizanams drabužius iš Kiaunorių parduotuvėje partizanų paimitos medžiagos.
109. **Miniotas, Vladas** (g. 1931), Jono, iš Papušynio k. (prie Šaukoto), aktyvus A. Stoškaus-*Dainoto* ryšininkas, rėmėjas.
110. **Mockaitytė-Petrošiuviene, Janina-Marytė**, iš Lenkelių k. (Žaiginio vlsč.). V. Bakanausko, S. Satkaus ir kitų partizanų būrių ryšininkė. 1950 m. sovietų Karo tribunolo nuteista 25 m. lagerių, kalėjo 9 m.

¹⁰ Tytuvėnų rajono MGB skyriaus pažyma apie Povilo Morkūno-*Drako* kuopos personalinę sudėtį, 1951 08. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ Nr. 7714, t. 3), l. 384–402.

111. **Mockus, Antanas** (g. 1920), Jono, iš Kaulakių k., skyriaus vadas, žuvo 1946 03 12 S. Noreikos būryje Tendziogalos k. (Grinkiškio vlsč.) (LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 125).
112. **Mockus, Feliksas-Mečys, Piratas, Naktis** (g. 1925), iš Lyduvėnų. Slėpdamasis nuo 1948 05 22 trėmimų, įstojo į V. Daukanto-Ryto būrį, žuvo 1949 06 06 Pumpurų k. miške agentui J. Baltkojui-Petrui išdavus. Jo žmona Olga Pociūtė-Mockuvienė (iš Ribukų) sakė, kad žuvusius jos vyrą ir S. Grinių-*Dragūną* emgėbistai, atvežę į Šiluvą, užkasė Pušyne. Po kelių dienų partizanai kapą atkasė ir F. Mockų palaidojo savo kapinėse.
113. **Mockus, Jonas** (g. 1911), Jono, iš Kaulakių, partizanavęs nuo 1944 m., legalizavosi 1947 m.
114. **Mockus, Petras** (g. 1905), Jono, iš Kaulakių, nuo 1936 m. – šaulys, 1936–1940 m. Tverijoniškės seniūno Kazio Rašimo padėjėjas, 1941–1944 m. Kaulakių ir kitų 14 kaimų seniūnas, 1944 m. lapkritį organizavo 13 vyrų, besislapstančių nuo mobilizacijos, Padubysio partizanų būrį ir jam trumpai vadovavo (1944 m. gruodį – 1945 m. sausį). Išėjęs iš būrio, slapstėsi vienas Spandotų k. Provokatorei Ragauskienei išdavus, suimtas 1946 m. ir tų metų rugpjūčio 20 d. Karo tribunolo pasmerktas 25 m. lagerių, ten ir žuvo 1947 m.
115. **Morkūnas, Povilas-Dilba, Brigys, Drakas, Rimantas ir kt.**, Kazio, iš Zbaro k., partizanavo 1944–1953 m. Žebenkšties rinktinės II kuopos, Mindaugo rajono, Maironio brigados, Prisikėlimo apygardos, Jūros srities, Kęstučio apygardos vadas, žuvo 1953 06 19 nuo agentų smogikų rankos Plauginių miške tarp Šiluvos ir Tytuvėnų (žr. tekstą).
116. **Morkūnaitė, Juzefa-Lakštutė** (Povilo sesuo), 1950–1951 m. žiemą slėpėsi Levikaimių k. (prie Šaukoto) Silvestro Buškaus sodyboje, vėliau – Marijonos Šilkaitienės namo bunkeryje (Gujėnų k., Dotnuvos r.), įrengtame po grindimis. Jadvygai Šukevičiūtei išdavus bunkerį, jį 1950 08 09 atakavo kariuomenė. Bunkeryje tuo metu buvo J. Morkūnaitė kartu su Maironio brigados apsaugos kuopos vadu Romualdu Šukevičiumi-*Jaunučiu*, *Jogaila*, *Kukučiu*. Pasiūlius pasiduoti, bunkeryje buvę partizanai atsakė ugnimi. Kareiviams apmėčius bunkerį granatomis, partizanai tebesipriešino. Žuvo tik kariuomenei panaudojus sprogmenis-tolą ir sugriovus namą (LYA, Prano Prūsaičio b./b., t. 3, l. 189).
117. **Nacas, Stasys-Aitvaras, Algimantas** (g. 1909), Jeronimo, iš Vičaičių k. (Šiluvos vlsč.), iš pradžių – J. Stonio-*Šerkšno* būrio ryšininkas slapyvardžiu *Kalpokas*. Jo namuose 1947 11 02 aptikus bunkerį, išėjo partizanauti, vadovavo vienam iš V. Daukanto-Ryto būrio skyriui. Už neapdairumą, įsileidžiant į būrį MGB agentą, partizanų KLT 1950 06 13 nubaustas mirties bausme.
118. **Nacas, Viktoras**, Kosto, iš Kalniškių k., žuvo 1946 12 31 Varkalių k. (Šiluvos vlsč.) V. Butkienės sodyboje, kartu su V. Lukausku (minėtame Vytauto Steponaičio sudarytame sąrašė jo žuvimo data 1947 04 nurodoma klaidingai). Viktorui išėjus partizanauti, jo tėvai paliko ūkį ir slapstėsi, legalizavosi 1947 m. Per 1949 m. pavasario trėmimus Nacienė su sūnumi ir 3 dukromis ištremta į Sibirą.
119. **Niparavičiūtė, Valerija** (g. 1930), J. Šukio ir kitų būrių ryšininkė, jos sodyboje buvo bunkeris, 1949 10 08 nuteista 10 m. lagerių.
120. **Noreika, Kazys** (g. 1911), Leono, iš Maižiškių k., 1939–1940 m. policininkas Viekšniuose, LŠS narys, baigęs pradžios mokyklos 5 klases, 1941–1943 m. Maižiškių k. (Šiluvos vlsč.) policininkas, partizanavo nuo 1944 m. kartu su žmona, žuvo 1949 01 26 Lenčių miške¹¹.

¹¹ MGB operatyvinis aktas, surašytas Lenčių miške, 1949 01 26. – LYA, f. K-1, Vlodo Lukošiaus b./b. 42574/3, t. 1, l. 30–31.

121. **Noreika, Stasys** (g. 1922), Leono, iš Maižiškių k., baigęs pradžios mokyklos 3 klases, priklausė Žaiginio šaulių būriui. Partizanavo nuo 1944 m. J. Grico būryje, vėliau vadovavo atskiram partizanų skyriui. 1946 03 19 kartu su partizanu V. Dukausku, keršydami už 1946 03 12 Tendžio galeje žuvusius kovos draugus, surengė sribams ir enkavėdistams pasala Žaiginio miške. Mūšyje jie nukovė 1 kareivį, 3 sužeidė, tarp jų bataliono žvalgą j. ltn. Frolovą, bet žuvo ir abu partizanai¹². Pasak kito šaltinio, S. Noreika buvęs sunkiai sužeistas, leisgyvis nuvežtas į Šiluvą ir ten galutinai nukankintas (*Trimitas*, 1992, nr. 9).
122. **Noreika, Leonas** (g. 1888), Maižiškių k., suimtas 1945 12 kaip partizanaujančių sūnų įkaitas, kalėjo Kemerovo sr. Marynsko lageryje, mirė 1948 05 (*Trimitas*, 1992, nr. 9).
123. **Noreika, Vaclovas** (g. 1927), Leono, iš Maižiškių k. Suimtas 1944 09 28. Tolesnis likimas nežinomas.
124. **Noreikaitė-Griciuvienė, Elena**, Leono, būrio vado J. Grico žmona, būrio kulkosvaidininkė.
125. **Noreikaitė-Deikuvienė, Ona-Smilga** (g. 1917), iš Maižiškių k., 1945 m. įstojo į savo brolio S. Noreikos būrį. Žuvus S. Noreikai, perėjo į J. Paliūno būrį, ten veikė iki 1949 m. *Rimgaudo* slapyvardžiu. J. Paliūno pavedimu išėjo iš būrio ir iki 1950 m. gyveno nelegaliai. 1950 12 24 suimta Radviliškio r. MGB. Nesutikusi būti verbuojama, nuteista.
126. **Norkus, Stasys-Pačtas**, iš Plekaičių k., L. Caporkaus-Žirgūno aktyvus ryšininkas ir OS narys.
127. **Norkutė, Elena** (g. 1926), Stasio, iš Plekaičių k., L. Caporkaus-Žirgūno ryšininkė, suimta 1946 m.
128. **Norkutė, Janina** (g. 1931), Stasio, iš Plekaičių k. L. Caporkaus-Žirgūno ryšininkė ir rėmėja nuo 1944 m. MGB sulaikyta 1950 10 27 ir užverbuota slapyvardžiu Rožė L. Caporkaus būriui sekti, bet žinių neteikė.
129. **Papreckis, Bronius-Kursaras, Jaunutis, Tautmylys** (g. 1931), Stasio, iš Vičaičių k.
130. **Papreckis, Vaclovas-Pikeris** (g. 1927), Dominyko, iš Vičaičių, partizanavo nuo 1946 m., žuvo 1949 m.
131. **Papreckis, Viktoras-Kariūnas** (g. 1923), Stasio, iš Vičaičių k., žuvo 1949 03 03 vieškelyje Šiluva–Lyduvėnai susidūrus su MGB kariuomene.
132. **Paulius, Alfonsas** (g. 1922), Stasio, iš Vičaičių k., 1948–1950 m. palaikė V. Daukanto-Ryto ir S. Satkaus-Marūno būrių ryšį, jo sodyboje buvo ryšio punktas. Čia partizanai buvo maitinami ir slepiami. 1951 02 14 nuteistas 25 m. lagerių, 1955 m. kalinimo laiką sutrumpino iki 8 m. (LYA, Alfonso Pauliaus ir kt. b./b., t. 1).
133. **Paulius, Juozas** – V. Daukanto-Ryto, vėliau – A. Budgino-Žvainio būrio ryšininkas. Vežant A. Budgino būrio partizanus iš Pupštų sodybos 1951 11 30, sunkiai sužeistas.
134. **Petravičius, Kajetonas**, iš Meiliškės k. (Dotnuvos r.), apylinkės Tarybos ir kolūkio pirminkas. Nuo 1948 m. tiekė A. Stoškaus partizanams maistą, pinigus, žvalgybinio pobūdžio žinias, radijo imtuvą, 1944–1945 m. savo name slėpė buvusį vokiečių okupacijos laikais Šiluvos vlsč. viršaitį, Lietuvos kariuomenės artilerijos kpt. Petrą Ulčiną¹³.
135. **Petryla, Alfonsas**, iš Kepurnikų k. (Šiluvos vlsč.), aktyvus pasipriešinimo organizatorius, LLA narys nuo 1942 m. Žuvo 1945 04 eidamas su P. Bartkaus grupe į Tauragės aps. Jie Paparčių miške (Raseinių vlsč.) susidūrė su kita partizanų grupe, kuri neatpažinusi partizanų, pradėjo mūšį (LYA, Jono Žemaičio ir kt. b./b., t. 1, l. 61).

¹² Pranešimas apie operatyvinę padėtį Raseinių apskrityje per 1946 m. kovą. – LYA, f. 3, ap. 20, b. 80, l. 131.

¹³ LYA, f. K-1, Alberto Stoškaus-Stoškevičiaus b./b. 26510/3, t. 1, l. 288.

136. **Petrošiūnas, Marcelinas** (g. 1898), Petro, iš Levikaimių. Jo sodyboje 1950 m. vyko partizanų vadų pasitarimas, dalyvaujant Prisikėlimo apygardos vadui P. Morkūnui ir Maironio brigados vadui J. Paliūnui-*Rytui*¹⁴.
- 137–138. **Pociai, Petras-Beržas** (g. 1922) ir **Povilas-Liepa** (g. 1927), Jono, valdę Paluknio k. 12 ha ūkį. 1948 m. rinko V. Bakanausko partizanams maistą, perdavinėjo jų korespondenciją. Abu suimti 1949 11 29. Petras Pocius: „Mus visus nuvezė į Žaiginio stribyną. Čia mane smarkiai daužė gumine lazda kur pakliuvo. Jeigu pargriūdavai, spardydamo kojomis. Pasodindavo ant taburetės kampo ir taip turėdavau per naktį iki ryto išsėdėti. Per naktį tardo, kankina, o dieną miegoti neleidžia. Kartą tardytojas, pastatęs mane prie spintos, staiga užsimojo trenkti man kumščiu į veidą. Aš pasisukau, tai jis – tiesiai į spintos duris. Fanerinės durys akimirksniu lūžo. Tardytojas dar labiau įsiuto... Vėliau bandė verbuoti. Siūlė išduoti partizanų gyvenamus bunkerius... (*Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, d. 5, p. 112–114). Ypatingasis pasitarimas brolius Pocius 1952 01 29 nuteisė po 10 m. lagerių (LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 208–209; LYA, Povilo Pociaus ir kt. b./b.).
139. **Poškienė (Paškienė)**, iš Kaulakių, A. Stoškaus būrio ryšininkė, jos vyras siuvo P. Morkūno partizanams batus.
140. **Pracišauskas, Leonas-Kalnietis**, Antano, iš Vainotiškės k., suimtas 1946 12 14.
141. **Pracišauskas, Romualdas-Hamiras**, Leono, partizanavo nuo 1944 m. P. Morkūno būryje. 1945 07 22 Vėgėlės brigados sudėtyje kovėsi Virtukų mūšyje, ten ėjo kulkosvaidininko pareigas. Partizanaudamas vedė aktyvią partizanę G. Juodytę-*Aldoną*, nuo 1947 04 vadovavo atskiram partizanų būriui, pavaldžiam P. Morkūno kuopai. Veikė Tytuvėnų, Radviliškio r. Žuvo 1948 03 10 Kaunatiškės k. (Šiluvos vlsč.) kautynėse su gausiomis NKVD kariuomenės pajėgomis. Partizanai jose nukovė 5 priešo kareivius, daug jų sužeidė, nušovė kareivių labai vertintą šunį seklį. Būrio vado R. Pracišausko-*Hamiro* žūties aplinkybes šiose kautynėse aprašė *Laisvūnas*, remdamasis tų kautynių dalyvio J. Šukio atsiminimais: „Pirmiausia iš mūsų tarpo atsiskyrė *Beržinis* [pavardė nenustatyta – A. V.], gavęs mirtiną smūgį į galvą, paskui tuojau buvo sužeistas *Hamiras* ir 4 partizanai. Bet iš kautynių lauko dar nė vienas nepasitraukė. Priešo ugnis ir laukiniškas, baisus šauksmas. *Hamiras* gauna nuo priešo kulkosvaidžio antrą mirtiną smūgį per vidurius. Skausmo suimtas pakyla nuo žemės, išsitiesęs visu aukštumu, jau turėdamas negailestingą pistoletą. Pribėgusi jo žmona [G. Juodytė-*Aldona* – A. V.] šaukia minėdama jo tikrąjį vardą, kad einam, aš tave vesiu. Bet jis išblyškusiu veidu atsigręžia į jos pusę ir ištaria paskutinius atsiveikinimo žodžius: „Su Dievu, *Aldona*. Atkerškite už mane.“ Tuo metu pakelia pistoletą prie smilkinio, nuaidi negailestingas šūvis, nutraukdamas jauno ir pasiryžusio dalinio vado paskutinę gyvenimo stygą.“¹⁵ Tai pamačiusi jo žmona G. Juodytė-*Aldona* irgi norėjusi nusišauti, bet paskutinę akimirką jos ranką sulaikęs motinystės instinktas (laukėsi kūdikio) (*Laisvės kovų archyvas*, 1992, nr. 3–4, p. 70).
142. **Radzevičienė, Marcelė**, Liudviko, iš Antaniškių k., jos sodyboje 1945–1946 m. buvo P. Morkūno-*Ežeriečio*, *Narvydo* ryšio ir paramos partizanams teikimo punktas, suimta 1946 09.
143. **Radzevičius, Mykolas** (g. 1927), Aleksandro, iš Antaniškių k. (Šiluvos vlsč.), ryšininkas. P. Morkūno-*Drako* pavestas sudarė karo atvejui rezervinę partizanų grupę.

¹⁴ Radviliškio rajono MGB operatyvinis susirašinėjimas su Šiaulių srities MGB 2-N valdyba, 1951–1953 m. – LYA, f. 16, b. 224/2, t. 1, l. 34.

¹⁵ Kovo 10 dienos Kaunatiškės kautynės. (Iš *Liutauro* atsiminimų, 1949 10 22, užrašė *Laisvūnas*). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 3–4, 1992, p. 70.

144. **Radzevičiūtė-Caporkienė, Aleksandra-Petrūnėlė**, iš Antaniškių k., P. Morkūno-*Drako* ryšininkė, partizanė (žr. tekstą).
145. **Radzevičiūtė, Veronika-Ona, Birutė**, iš Antaniškių k., P. Morkūno-*Drako* pagrindinė ryšininkė-rezidentė 1945–1946 m., suimta 1950 01 10 ir 1950 08 14 Ypatingojo pasitarimo pasmerkta 10 m. lagerių vergijai (žr. tekstą).
146. **Rančys, Petras** (g. 1899), Petro, iš Aušrinės k. (Šiluvos vlsč.), suimtas 1946 12 11.
147. **Rasickaitė, Zosė-Albina, Aldona** (g. 1927), Adomo, iš Reksčių k. (Šiluvos vlsč.), gyveno Švelnių k. A. Stoškaus būrio ryšininkė, 1950 m. savo ūkyje maitino, slėpė A. Stoškaus-*Dainoto* partizanus, skalbė jų uniformas, perdavinėjo partizanų korespondenciją, suimta 1950 07 31 (LYA, f. 15, b. 419/1, t. 1, l. 10).
148. **Rasickas, Petras** (g. 1921), Adomo, iš Švelnių k. (Šiluvos vlsč.), A. Stoškaus būrio ryšininkas, rėmėjas. Agentų išduotas sutiko būti MGB verbuojamas slapyvardžiu *Šarka*, bet MGB naudai uoliai nedirbo, toliau palaikė ryšius su partizanais, žaidė dvigubą žaidimą, už tai vėliau suimtas.
- 149–150. **Rašimai, Vincas** ir **Irena**, iš Kepurnikų, jų sodyboje buvo P. Morkūno ryšio punktas, o už 200 m nuo sodybos – P. Morkūno bunkeriai, viename iš jų – ligoninė. V. Rašimas buvo emgėbistų suimtas, kankintas, badant adatomis panages (Onutės Rašimaitės liudijimas, 2017 09 21).
151. **Reinartas, Kazys**, Burbiškių būrio vadas, žuvo 1945 02 05 Žaiginio miške.
152. **Rimkus, Jonas-Karklas** (g. 1907), Motiejaus, iš Kybartėlių k., P. Morkūno-*Drako* ryšininkas nuo 1947 m. Vengdamas arešto, slapstėsi savo namuose įrengtame bunkeryje, suimtas 1951 03 17.
153. **Rimkus, Povilas** (g. 1922), Motiejaus, iš Kybartėlių k., ryšininkas, slapstėsi nuo arešto.
154. **Ročas, Boleslovas-Tadas** (g. 1921 09 22), Stanislovo, iš Juškaičių k. (Šiluvos vlsč.), 1944 m. slapstėsi nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją su aplinkinių kaimų vyrais Alfonsu Petryla, Petru ir Alfonsu Virbickais iš Vitkiškės k. 1945 07 22 dalyvavo Vėgėlės brigados sudėtyje Virtukų mūšyje, po mūšio paskirtas į Vileikio-*Švilpos* būrį, vėliau – P. Lušo-*Narūno* ryšininkas, suimtas 1947 05 25 ir Ypatingojo pasitarimo pasmerkta 25 m. Kalėjo Vorkutos lageriuose, dirbo anglių šachtose (Boleslovo Ročo prašymas LGGRTC direktorei 2004 05 20, Bronės Grumuldienės asmeninis archyvas).
155. **Rutkauskaitė-Kokštienė, Zofija-Rožė, Lakštutė, Lakštingala, Debesėlis, Lietutis** (g. 1929), Vinco, iš Bardiškių, partizanė, žuvo 1952 05 22 (žr. tekstą).
- 156–157. **Sabaliauskai: Izidorius** ir **Petronėlė**, iš Kyviškės k. (Šiluvos vlsč.), ryšininkai ir rėmėjai. P. Armonienė-Sabaliauskienė – J. Žemaičio būrio partizanė, 1946 07 06 kovėsi Palapišės mūšyje. Jos vyras I. Sabaliauskas, Kyviškės k. (Žaiginio apyl.) invalidų namų direktorius, partizanų rėmėjas, turėjo ginklą, per Žalakių pieninės antpuolį 1946 m. padėjo partizanams pervežti paimtą sviestą į Betygalos vlsč. Suimtas 1946 09 21 kartu su žmona. P. Sabaliauskienė grįžo iš arešto kankinimų palaužtos sveikatos, visiškai pakrikusiais nervais, „už žemę tylesnė“, visą kalėjime patirtą siaubą nusinešė tylomis į kapą, jo neatvėrusi net savo dukrai. Jos vyras I. Sabaliauskas nužudytas kalėjime 1948 12 26¹⁶.

¹⁶ Petrošiūtė, N. Vieni tėvus atėmė, kiti šiandien skriaudžia. – <http://www.alioraseiniai.lt/vieni-tevus-ate-me-kiti-sian-dien-skriaudzia/>

Izidorius Sabaliauskas

(Iš <http://www.alioraseiniai.lt/vieni-tevus-ateme-kiti-siandien-skriaudzia/>)

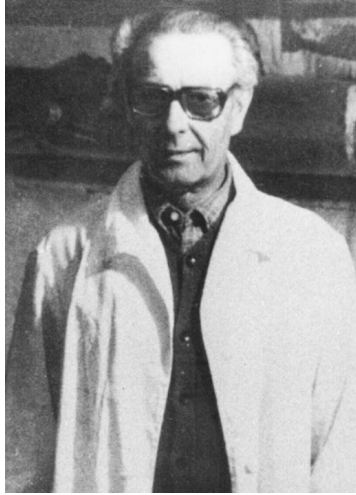
158. **Saligaitė, Jadvyga** (g. 1927), Vaclovo, iš Tautušių, visa jos šeima nuo 1948 m. įvairiai talkino V. Bakanausko partizanams, suimta 1948 m. ir užverbuota slapyvardžiu *Rūta*. Bet žinių apie veiklą nėra (LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 1–32).
159. **Sankauskas, Vytautas-Rodrigas, Daukantas**, Maironio apygardos vadas, žuvo 1952 05 23 (žr. tekstą).
160. **Sauka, Albertas-Merkys**, iš Pavigailių k. (Tytuvėnų vlsč.), partizanas (žr. tekstą).
161. **Satkus, Stasys-Marūnas, Džekas, Vytenis, Audronis** (g. 1920), Prano, iš Gintaučių, būrio vadas, partizanavo nuo 1947 05 07, žuvo 1952 10 03 (žr. tekstą).
162. **Satkutė, Jadvyga** (g. 1931), Prano, iš Gintaučių k., nuo 1947 m. – V. Bakanausko-*Jūreivio*, nuo 1949 m. – J. Mackevičiaus-*Vygaudo* ryšininkė, suimta 1951 07 (LYA, f. K-1, ap. 16, b. 484, l. 175–176).
163. **Steponavičius, Juozas-Šaltonas** (g. 1921?), Vinco, iš Šarkinės k. (Skaraitiškė). Žuvo 1948 02 07, išduotas MGB agento *Tylius* (žr. tekstą).
164. **Stonys, Juozas-Vampyras, Pilėnas, Šerkšnas, Faustas**, 1946–1947 m. Šiluvos vlsč. veikusio partizanų būrio vadas, 1948 m. – Gedimino rajono vadas, tais pačiais metais vedė savo būrio partizanę P. Kuraitytę. 1948 09 03 nukautas pačių partizanų¹⁷. Manoma, dėl to, kad norėjo legalizuotis be vadovybės leidimo. Pasak kitų šaltinių, J. Stonys žuvo 1948 m. Šiaulėnų vlsč. Sklioriškių miške tarpusavyje susišaudžius partizanams (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 1, l. 223, 259).
165. **Stoškus, Albertas-Duanas, Dainotas, Lapelis, Smūgis, Alanas**, iš Pažiobrio k. (Šiluvos vlsč.), partizanavo nuo 1947 m. (žr. tekstą).
166. **Stoškus, Pranas-Audra, Vėjas**, Juozo, iš Pažiobrio k. V. Bakanausko, A. Stoškaus būrių partizanas, partizanavo nuo 1947 m.
167. **Šadys, Vincas**, iš Liulių k., rėmėjas 1946 m.
168. **Šalkauskas, Aleksas**, iš Laugalio (Šiluvos vlsč.), partizanavo nuo 1944 m. P. Juškos būryje.

¹⁷ Petronėlės Kuraitytės tardymo protokolas, 1950 11 11. – LYA, f. K-1, Petronėlės Kuraitytės b./b. 23778/3, l. 41.

Pranas Stoškus-Vėjas iš Pažiobrio kaimo
(Iš Petro Pociaus archyvo)

169. **Šilva, Jonas-Alksnis**, iš Ušantų k., OS narys.
170. **Šilva, Vincas-Zubrys, Dulkė** (g. 1905), Antano, baigęs gimnazijos 4 klases, 1938 m. Šiluvos policininkas (LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1077, l. 6), 1941 m. Šiluvos būrio sukilėlis, suimtas 1944 12 24 Tytuvėnuose. Iš arešto pabėgo ir įstojo į P. Morkūno-*Drako* partizanų būrį. A. Zaskėvičius mini jo kovos biografijos faktą, kai nenustatytomis aplinkybėmis V. Šilva, ginkluotas šautuvu ir peiliu, 1945 m. rudenį netoli Šiluvos vienas susišaudė su Raseinių sribų vadu Malatoku. Stribas peršovė jam šlaunį, bet kulka kaulo nelietė, o V. Šilva kažkokiu būdu sugebėjo artimose grumtynėse peiliu likviduoti Malatoką (LYA, Algimanto Zaskėvičiaus tardymo byla, l. 84; f. 3, ap. 20, b. 65, l. 128–129), legalizavosi 1946 11 27.
171. **Šimkutė, Janina**, Baltkarčių k. mokytoja, P. Morkūno ryšininkė.
172. **Šniulolytė, Ona**, iš Žansaičių k., gamino partizanams maistą, skalbė jų drabužius, teikė žvalgybinę informaciją. Jos name įrengtame bunkeryje 1947 m. žiemą slėpėsi P. Morkūnas ir jo partizanai: P. Taučas, P. Juška ir J. Šukys.
173. **Šniukšta, Aleksas-Sakalas**, iš Armonų k., skyriaus vadas, jefreitorius, žuvo 1952 07 01 Žaiginio miške kartu su broliu Kaziu ir Alfonsu Ožekausku.
174. **Šniukšta, Kazys-Aras**, iš Armonų k., Nemuno būrio vadas, j. serž., žuvo 1952 07 22 Žaiginio miške (LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1660, l. 136).
175. **Špukas, Vytautas**, iš Juškaičių k., V. Lazdausko-*Virgio* ir P. Lušo-*Narūno* būrių ryšininkas slapyvardžiu *Janytė*.
176. **Šukys, Antanas-Varūnas** (g. 1920), Antano, iš Aušrinės (Roglaičių) k., partizanavo nuo 1947 m., žuvo 1950 07 30 (31) Pagumerčio k. (Šaukoto apyl.) (žr. tekstą).
177. **Šukys, Jonas-Gulbinas, Strausas, Aušronis, Svirūnas, Liutauras, Birantas**, Antano, iš Aušrinės (Roglaičių) k., būrio vadas, skyriaus vadas, žuvo 1950 06 07 kartu A. Sauka-*Merkiu* Pivoraičių k., Tytuvėnų r. (žr. tekstą).
178. **Šukytė, Jadvyga-Briedis, Žvaigždė, Birutė** (g. 1930), Antano, baigusi gimnazijos 4 klases, nuo 1945 m. partizanų ryšininkė, nuo 1949 m. – Maironio rinktinės štabo ryšininkė. 1949 05

Pranas Taučas

(Iš Raseinių krašto istorijos muziejaus)

įstojo į OS slapyvardžiu *Briedis*. Slapstėsi pas H. Mackevičių, partizanavo savo brolio J. Šukio-*Gulbino* būryje slapyvardžiu *Žvaigždė*. Išėjusi iš būrio, slėpėsi pas Danutę Bagulytę Šiaulaičių k. (Šiaulėnų vlsč.), Šiluvoje – pas Leoną Jokubauską, kartu veikė ir kaip J. Šukio būrio ryšininkė. Suimta 1949 10 06 ir nuteista 10 m. lagerių (LYA, Antano Žiogo ir kt. b./b., t. 1, l. 121; t. 4, l. 139).

179. **Taučas, Pranas-Avietė, Spanguolė, Varna, Zemalius, Teodoras, Daktaras, Janytė** (g. 1909), Jono, iš Šiluvos. 1928–1930 m. priklausė LŠS Šiluvos būriui, 1934–1939 m. – policininkas, tautininkas, 1934–1939 m. – Klaipėdos pasienio policininkas. 1939 m. gyveno Šiluvoje ir dirbo savo ūkyje. Grįžtant sovietams, pasiuntė žmoną J. Mandravickaitę į Telšių aps., o pats nuo 1944 m. rudens įstojo į P. Morkūno būrį. Kartu su žmona Jadvyga kovėsi minėtame Palapišės mūšyje. 1948 m. pradžioje ėjo L. Caporkaus būryje felčerio pareigas, vadovavo Šiaulėnų VOS. 1948 08 22 atėjęs pas seseris Valę ir Teresę Bernotaites į Žansaičių k. (Šiaulėnų vlsč.) susitikti su žmona, buvo sribų suimtas. Tarp prie jo rastų dokumentų buvo ir Šiaulėnų VOS 2-ios (Putpelės) grupės narių sąrašai, žinios apie Putpelės organizacijos apsiginklavimą, apylinkės tremtinių, antisovietinių Aro ir Strauso OS pagalbininkų sąrašai. MGB verčiamas 1948 09 13 parodė partizanų ginklų slėptuvę, bet, grįžtant į Šiaulėnus, 22 val. vakaro staiga išsivertė per sunkvežimio bortą ir, prisidengdamas tamsa, dingo Sulinkių kaimo pelkėse. Buvo paskelbta sąjunginė jo paieška. Pabėgęs iš arešto, P. Taučas vėl grįžo į savo būrį. Tais pačiais metais įsigijęs fiktyvų Z. Goštauto-Vaišvilos vardu pasą, iš būrio pasitraukė, įsidarbino Verkiuose (prie Vilniaus) kolūkio kadru rengimo mokyklos ūkvedžiu. 1949 04 12 suimtas ir MGB Ypatingojo pasitarimo 1949 08 18 pasmerktas 25 m. lagerių (LYA, Prano Juškos, Prano Taučo ir kt. b./b., t. 1, l. 102–105, 254). 1957 m. kalinimo laikas sutrumpintas iki 10 m. ir iš lagerio paleistas, pakartotinai suimtas 1958 m. „dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių“. Mirė Garliavoje.
180. **Teišerskis, Pranas**, Juozo, iš Leonavos k., ryšininkas, rėmėjas, suimtas 1946 09.
181. **Teišerskienė, Kotryna**, Šiluvos pradžios mokyklos mokytoja, ryšininkė, 1946 m. tremtinė.

182. **Tolevičius, Petras** (g. 1919), Juozo, iš Saugų k. (Šiluvos vlsč.). 1945 01 20 dezertyravo iš sovietų armijos, grįžęs į namus, slapstėsi, nuo 1945 m. palaikė ryšius su V. Bakanausko, S. ir K. Noreikų būriais, nešiojo jų korespondenciją, legalizavosi 1947 07 21.
183. **Tverijonienė, Stefa-Ramybė** (g. 1912), Bonifaco, iš Švelnių k. (Šiluvos vlsč.), pagrindinė V. Bakanausko-Vytauto ryšininė nuo 1948 m, vadovavusi 3-ų ryšininkų grupei, slaugė sužeistuosius, dalyvavo būrio susirinkimuose. 1950 m. ištempė iš mūšio lauko (Švelnių k.) sužeistą į koją partizaną S. Satkų (LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 210).
184. **Uinskis, Kazys-Vytenis, Taurus** (g. 1919), Kosto, iš Kiaulininkų k., partizanavo nuo 1947 01, žuvo 1948 10 15 Varkalių k., Šiaulelių miške, išduotas agentės Genės (pasak kito šaltinio, žuvo 1948 02 19).
185. **Urbonavičius, Antanas-Agrastas**, Jono, iš Kaulakių, P. Morkūno ryšininkas ir OS narys nuo 1947 m.
186. **Vaičiulis, Antanas**, Prano, 40 ha ūkio savininkas, kovėsi 1943 m. su sovietiniais diversantais, trumpai partizanavo 1944 m., vėliau slapstėsi.
187. **Vaičiulis, Petras**, iš Vilkiškių k., „Draugystės“ kolūkio brigadininkas, F. Kokštos-Rūstemo būrio ryšininkas, 1952 12 27 nuteistas 10 m., 1955 03 14 nuo bausmės atleistas.
188. **Vaičius, Povilas-Kalnas**, Juozo, iš Spandotų k. (Šiluvos vlsč.), OS narys, jo sodyboje buvo Maironio brigados vado P. Morkūno-Rimanto ryšio punktas, suimtas 1949 m. (LYA, f. 3, ap. 41, b. 66, t. 1, l. 41–42).
189. **Vaitkus, Antanas**, Vinco, iš Varkalių k., rėmėjas.
190. **Vaitkus, Jonas**, Jono, ryšininkas, suimtas 1946 09.
191. **Vaitkus, Juozas-Baravykas**, iš Medingių k., P. Morkūno būrio ryšininkas, 1946 m. suimtas, vėliau su šeima ištremtas.
192. **Vaitkus, Stasys-Gediminas, Radvila, Jūreivis** (g. 1930), Antano, iš Pasandravio. 1951 04 gavęs šaukimą į sovietų armiją, įstojo į S. Satkaus būrį, žuvo 1952 05 18 Sandrausiškės miške (LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1660, l. 136).
193. **Vaitkutė, Aldona-Purėnė** (g. 1922), Antano, iš Pasandravio, partizanavo nuo 1951 m., žuvo 1951 10 16 Praviršulio ežero pelkėse kartu su M. Bankausku-Vingėla.
194. **Valantinas, Juozas-Gerulis, Žaibūnas, Granitas** (g. 1929), Stasio, iš Žalakiškių (kitur – Zopelskių) k., Šiluvos vlsč. Vengdamas karo prievolės sovietų armijoje, 1949 04 išėjo partizanauti. Veikė V. Bakanausko, A. Stoškaus, J. Šukio-Gulbino būriuose, 1950–1951 08 – LLJS Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-Merainio apsaugos kovotojas. 1952 m. paskirtas Mindaugo rajono štabo Visuomeninės dalies viršininku.¹⁸ Agentui smogikui L. Juškai išdavus, suimtas 1953 03 13 Skaraitiškės k., vėliau – MGB agentas smogikas *Kaštonas*. Veikė kartu su agentais smogikais K. Našliūnu-Katinu, J. Šakmanu-Kuisiu, O. Prudniku-Pušimi ir kt. Dalyvavo nužudant Kęstučio apygardos vadą P. Morkūną, tos apygardos štabo narį S. Zenkevičių, akcijose prieš kitus partizanus (Alfonką Urboną). J. Valantinas-Kaštonas ir L. Juška-Drąsolis, kaip agentai smogikai, nuo 1954 04 05 buvo pasiūsti Dotnavos MGB skyriui naudoti juos savo nuožiūra¹⁹. Kaip jie čia buvo „naudojami“, žinių nėra.

¹⁸ Juozo Valantino apklausos protokolas, 1954 03 11. – LYA, f. K-1, Viktoro Šniuolio-Vitvyčio b./b. 28600/3, t. 1, l. 250.

¹⁹ Šiaulių srities MGB raštas Martusevičiui, 1954 04 10. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1660 (MGB agentūrinė byla „Mozaika“, t. 2), l. 233.

Juozas Valantinas-Granitas, vėliau MGB agentas *Kaštonas*
(Iš autoriaus archyvo)

Pasibaigus ginkluotai kovai, MGB naudojo J. Valantiną sekti iš lagerių grįžtančius rezistentus, tikrinti juos, ar jie kokia nors forma vėl neįsitraukia į antisovietinį pasipriešinimą, ar neįsigyja ginklų. J. Mockaitytei-Petrošiūnienei grįžus iš Sibiro lagerių, ją 1954 ar 1955 m. apsilankęs J. Valantinas klausinėjo, kaip ji gyvenanti, pasakojo apie žuvusį S. Satkų – jos buvusį sužadėtinį, atnešė jai pluoštą partizanų nuotraukų, laiškų. Ši, bijodama provokacijos, visa tai sudegino²⁰. Su kiek kitokiu vizitu J. Valantinas aplankė kitą grįžusį iš lagerių rezistentą, buvusį OS grupės vadą S. Ralių-*Aušrą*. „1958 m. vieną vasaros mėnesienos naktį į mano namų langą Akmenės kaime kažkas pasibeldė, – prisimena S. Ralys. – Į klausimą: „Kas?“ atsiliepė: „Aš, Juozas Valantinas.“ Į trobą įėjo buvęs partizanas Valantinas, dėvintis rusų kareivio uniforma be antpečių ir ginklo. Jis sakėsi neturįs ginklų ir klausė, gal aš žinantis, kur jų įsigyti.“ Ralys nežinodamas, jog turi reikalą ne su partizanu, o su KGB agentu *Kaštonu*, pažadėjo jam surasti žmogų, kuris galėtų turėti ginklų. „Sutarėme susitikti ant Luknės tilto, kur Luknė įteka į Dubysą. Po kurio laiko aš sutikau savo dėdę Vincą Špuką iš Pikčiūnų kaimo – 1941 m. sukilimo dalyvį, veikusį Betygalos valsčiuje. Jis 1941 m. rinko Tautušių miške bėgančios sovietų armijos išmėtytus ginklus. Dėdė pažadėjo parūpinti ginklų. Tačiau sutartu laiku nei aš, nei V. Špukas į sutartą vietą nenuėjome. Todėl po kurio laiko atėjęs Valantinas priekaištavo, kad niekas į sutartą vietą neatėjo.“²¹

J. Valantino suėmimą ir jo išdavystes MGB slėpė iki 1960 m., kai oficialiai buvo paskelbta neva tais metais jis pasidavęs sovietų valdžiai su ginklu. Jo „pasidavimą“ MGB/KGB paviešino, kai jau nebuvo prieš ką jį toliau naudoti. Todėl Šiluvos regiono žmonės iki pat 1960 m. tikėjo KGB platinta legenda apie partizanaujantį J. Valantiną. Bendradarbiavo su KGB iki pat mirties (1973 m.) (LYA, f. K-1, ap. 1, b. 448, l. 52–53).

195. **Valantinas, Stasys**, Jono, iš Žalakišių k. Šiluvos VOS grupės narys, nuo 1949 m. kalėjo lageryje Ozernij.

²⁰ Janinos Mockaitytės-Petrošiūnienės prisiminimai (1995 08 13).

²¹ Stasio Ralio-*Aušros* prisiminimai (1995 06 11).

Partizanas Antanas Vaštakas-Bitė
(Iš Petro Pociaus archyvo)

196. **Valantinas, Vincas-Varputėnas** (g. 1912), Vinco, iš Aušrinės (Roglaičių) k., to kaimo SOS vadas, nuo 1944 m. – LLA narys, nuo 1946 m. rudens vadovavo Aušrinės SOS, verbavo naujus narius, platino partizanų spaudą, rinko partizanams pinigus. Suimtas 1948 10 30 ir Ypatingojo pasitarimo 1949 03 25 pasmerktas 25 m. lagerių (žr. tekstą).
197. **Valatka, Petras** (g. 1897), iš Roglaičių k., P. Morkūno-*Drako* ryšininkas.
198. **Valatkienė, Stefanija-Draugelka**, iš Roglaičių, veikė kartu su kaimynu P. Valatka, palaikė V. Daukanto-*Ryto* ryšį su Prisikėlimo apygardos vadu P. Morkūnu-*Rimantu*. MGB agentui *Bijūnui* (Vytautui Ivinskiui) išdavus, suimta 1951 m. Apie tai 2015 09 02 ji prisiminė: „Suėmė Šiluvoj, naktį patardė, kartu suėmė ir Petrą Valatką. Rytą nuvežė Radviliškin. Vairuotojas, kai niekas negirdėjo, klausė, už ką suėmė, sakiau, kad nežinau. Tai jis tyliai pasakė – 3 dienos (paros) arba 10 metų. Galvojau, ką tai reiškia. Vėliau supratau: jeigu per 3 dienas išmuša žinias, nubaudžia 10 metų lagerio, jeigu areštuotasis nieko neišduoda, iš jo nieko neišpeša, atsilaiiko – paleidžia. Tardė penkiese: 2 senyvo amžiaus rusai klausinėjo ir 3 jauni, uniformuoti, lietuviškai kalbantys – šitie mušė, daužė, trankė galvą į koklių pečiuką, už kasų tampė. Kraujas pradėjo bėgti, palikau visa kruvina. Tardė tą naktį ir dieną. Nieko neišdaviau. Rodė partizanų nuotraukas. Sako, meluoji, žinom ir slapyvardį *Draugelka*. Vėl mušė. Kai nieko nesužinojo, kitą dieną paleido. Paleido ir Petrą Valatką. Bet ir vėliau čekistai, dažnai išsikvietę, klausinėdavo, tardydavo.“²²

²² Striužas, V. Čia mano miškai, čia mano vyrai (2015 09 02). – www.alkas.lt

199. **Varnas, Antanas-Minus**, iš Papušynio k., Vainotiškės apyl., Rekščių k. SOS vadas, 1948 05 22 ištremtas į Sibirą (LYA, MGB agentūrinė byla „Rinktinė“, t. 3, l. 255).
200. **Vaštakas, Antanas-Bitė, Medžiotojas, Romas, Gerulis, Virgis** (g. 1921), Jono, iš Bagušių (Kaulakių?), „biedniokas“, partizanavo nuo 1948 m., žuvo 1952 01 23 bunkeryje kartu su dar 2 partizanais Tendžialogoje (Dotnuvos r.) (f. 15, b. 421/1, l. 106). Jo brolis Petras Vaštakas, buvęs Zopelskių ir Tverijoniškės AOS viršininkas, rastas P. Lušo partizanų įmestas į Dubysą. Galbūt dėl to, kad, suimtas MGB 1949 m., davė išsamius parodymus apie savo veiklą OS organizacijoje ir patvirtino MGB agento *Raseiniai* pranešimą apie Bedančių Godlaukio miške esančią 22-ų partizanų stovyklavietę (LYA, f. 3, ap. 20, b. 79, l. 170).
201. **Vaznys, Andrius-Alkis, Ragelis, Algis**, iš Rinkšelių k., nuo 1944 05 15 – Rinkšelių, Antaniškių ir Vainotiškės k. policininkas, P. Morkūno būrio partizanas, žuvo 1947 06 26 Aušantų k., Goštauto sodyboje.
202. **Vičas, Alfonsas-Baronas**, ryšininkas, suimtas 1946 12 14.
203. **Vičas, Antanas**, partizano R. Pracišausko-*Hamiro* būrio ryšininkas, suimtas 1946 12 14.
204. **Vičas, Petras-Bironas**, ryšininkas, suimtas 1946 12 14.
205. **Vičas-Vičiūnas, Antanas-Uosis**, 1947–1948 m. Žaiginio AOS vadas, P. Morkūno-*Drako* ir R. Pracišausko-*Hamiro* ryšininkas (žr. tekstą).
206. **Vileikis, Mykolas-Našlaitis**, iš Laugalio k. (Kelmės vlsč.).
207. **Vilimaitė, Izabelė-Stirna**, iš Vėriškių k. (Šeduvos r.), žuvo 1952 10 03 Grigaitienės bunkeryje Vilkiškių k.
208. **Virbickas, Alfonsas-Žygūnas, Leitenantas** (g. 1928), Grigo, iš Vitkiškės (Juškaičių k.). P. Lušo-*Saliamono* būrio partizanas, areštuotas 1946 m., Šiluvos emgėbistų sumuštas reikalaujant tapti MGB agentu. Norėdamas ištrukti iš MGB nagų, sutiko būti verbuojamas. Grįžęs į namus, tėvams pareiškė: „Gyvo jie manęs daugiau nedaužys“ ir išėjo partizanauti²³. Žuvo 1948 02 07 Juškaičių k. kartu su K. Armoška ir J. Steponavičiumi.
209. **Virbickas, Petras-Algis** (g. 1925 Vitkiškės k.). 1944 m. dezertyravęs iš sovietų armijos, metus slapstėsi namuose, apie 1946 m. išėjo partizanauti. Žuvo 1946 04 13 K. Kisieliaus sodyboje Skaraitiškeje. Manoma, jog P. Virbicko ir kitų tą dieną žuvusių K. Kisieliaus sodyboje partizanų kūnai užkasti Šiluvoje už Judeliavičiaus sandėlio-kalėjimo.
210. **Zavadzakis, Jonas-Alksnis** (g. 1925), Juozo, iš Plekaičių k., partizanų rėmėjas nuo 1945 10, rinko partizanams maistą.
211. **Zenkevičius, Stanislovas-Algimantas** (g. 1920 05 08), Izidoriaus, iš Vičaičių k., baigęs pradžios mokyklą. Dirbo medžio kombinate prie Šiaulių buhalteriu. Vežėsi didelę sumą pinigų darbininkų algoms mokėti. Bet su šiais pinigais 1950 m. užsuko į savo tėviškę, pas tėvus į Vičaičių k. Čia, paveiktas tuo metu plitusių gandų apie greit kiliančią karą, šiuos pinigus atidavė savo ištekančiai seseriai kaip kraitį, o pats 1951 m. išėjo partizanauti. Veikė A. Budgino-*Žvainio* būryje, vėliau – Kęstučio apygardos štabo narys. Žuvo 1953 06 19 Plauginių miške tarp Šiluvos ir Tytuvėnų nuo agentų smogikų rankos kartu su Kęstučio apygardos vadu P. Morkūnu.
212. **Želvys, Vaclovas** (g. 1915), Juozo, iš Pažyzdrio k., partizanas, legalizavosi, dirbo „Taikos“ kolūkyje.
213. **Žickus** (kitur – **Žickis**), **Stasys-Trimitas** (g. 1927), Jono, iš Dumbulės k. (Šiluvos vlsč.). 1945 m. buvo įstojęs į Šiluvos vlsč. stribus, bet 1945 04 perėjo į P. Lušo-*Narūno* partizanų būrį, jo tėvai, palikę ūkį, pasislėpė, žuvo 1947 m. vasarą.

²³ Antano Virbicko (g. 1936) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1994 07 04 Šiluvoje.

Alfonsas Virbickas-*Leitenantas*
(Iš *Klemenso Virbicko* archyvo)

214. **Žickus, Vacys-Medis**, iš Kunkojų k., P. Morkūno būrio partizanas.
215. **Žiogas, Aleksandras**, Jono, P. Morkūno partizanų rėmėjas, suimtas 1945 m., kalėjo Kotlaso lageryje (Archangelsko sr.).
216. **Žiogas, Antanas-Kiškis, Vandenis, Birūtėnas, Aldevidas, Aldūnas, Aliutas** (g. 1925), Dominyko, iš Gelažių k., partizanų KLT pirmininkas, poetas, V. Bližniko-*Grupenio*, P. Morkūno-*Drako*, L. Caporkaus-*Žirgūno*, J. Šukio-*Gulbino* būrių partizanas (žr. tekstą).
217. **Žiogas, Adolfas (Adolis)-Kernius, Omega, Kontrimas, Šachtas, Žirgulis, Arūnas** (g. 1928), Dominyko, gyveno Gelažių k., Radviliškio r., partizanavo nuo 1946 03 P. Morkūno, vėliau – J. Šukio-*Gulbino* būryje. Suimtas 1950 05 14, nuteistas mirties bausme 1951 02 22, sušaudytas 1951 07 07 Vilniuje, palaikai atrasti Tuskulėnuose.
218. **Žiogas, Aleksas-Švendrys**, iš Švelnių k., žuvo kaip P. Lušo būrio partizanas Skaraitiškėje, K. Kisieliaus sodyboje, 1947 04 13.
219. **Žiogas, Povilas-Genys**, Dominyko, V. Bližniko-*Grupenio* būrio partizanas, žuvo 1945 10.
220. **Žiogas, Viktoras-Gyls, Dunojus** (g. 1921), Dominyko, Gelažiai (žr. tekstą).
221. **Žukauskas, Jonas-Dainius, Ugniaširdis, Girėnas, Smilga**, iš Vičiaičių k. Prieš išeidamas partizanauti, tarnavo pusberniu pas ūkininką Stoškų Akstinų k. Atėjus šaukimui į sovietų armiją, įstojo į V. Daukanto būrį. Jo motina sužinojusi, kad sūnus išeina partizanauti, ieškojo jo miške ir radusi norėjo įkalbėti grįžti. Bet būrio vadas pasakęs: „Jau per vėlu, Jonas davė partizano priesaiką“ (žr. tekstą).
222. **Žukauskas, Vaclovas-Kurapka**, mažai žinomas partizanas, sužeistas į koją slėpėsi Anupro ir Stanislovas Virvilų trobos bunkeryje, V. Žukauską čia slaugė ir perrišinėjo jam koją Stefanija Virvilaitė (vėliau – Armonienė) (Boleslovo Ročo „Užrašai“).

Sąrašas sudarytas, remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo duomenimis, įvairių asmenų prisiminimais, Nijolės Gaškaitės-Žemaitienės Jono Žemaičio biografija „Žuvusiųjų prezidentas“ (2005), knygomis „Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje“ (sudarė Vytautas Steponaitis, 1998), „Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje“ (sudarė Aurelija Malinauskaitė, 1999) ir kt.

2. Jono Junoko-*Rūtenio* dienoraštis

Jono Junoko-*Rūtenio* dienoraštis publikuojamas pirmą kartą. Tekstas skelbiamas su nežymiais stiliaus, rašybos ir skyrybos pakeitimais.

Dienoraštyje slapyvardžiais paminėti partizanai:

1. *Rūtenis* – Jonas Junokas
  2. *Ežerietis, Narvydas* – Povilas Morkūnas (vadas)
  3. *Richardas* – Antanas Kuraitis
  4. *Snaigė* – Petronėlė Kuraitytė
  5. *Ainis* – nežinomas
  6. *Dulkė* – Vincas Šilva
  7. *Žvangutis* – Petro Bartkaus būrio partizanas, laikinai atvykęs, gydėsi P. Morkūno-*Ežeriečio* būryje po sunkaus sužeidimo
  8. *Vandenis* – Antanas Žiogas
  9. *Saulius* – Viktoras Bakanauskas
  10. *Šiūra*– Alfonsas Jokubaitis, žuvo 1946 04 06 Pyragių mūšyje
  11. *Žemulis* – Aleksas Žiogas
  12. *Įūragis* – Stasys Vaitkus
  13. *Uraganas* – Romualdas Pracišauskas
  14. *Rombinzonas* – Pranas Juška
  15. *Varnėnas* – Pranas Taučas, būrio felčeris
  16. *Šarūnas* – Leonas Caporkus
  17. *Ramūnas* – Leonas Karpinas
  18. *Alkis* – Andrius Vaznys iš Rinkšelių, vėliau *Algis*
  19. *Sultonas* – Viktoras Žiogas
  20. *Pelėda* – ne vietinis, iš Raseinių vlsč.
  21. *Žiedas* – nežinomas
- Birutės kalnas – Radzevičių sodyba Antaniškių kaime.

Dienoraštis

Vanagas Jonas Junokas-*Rūtenis*

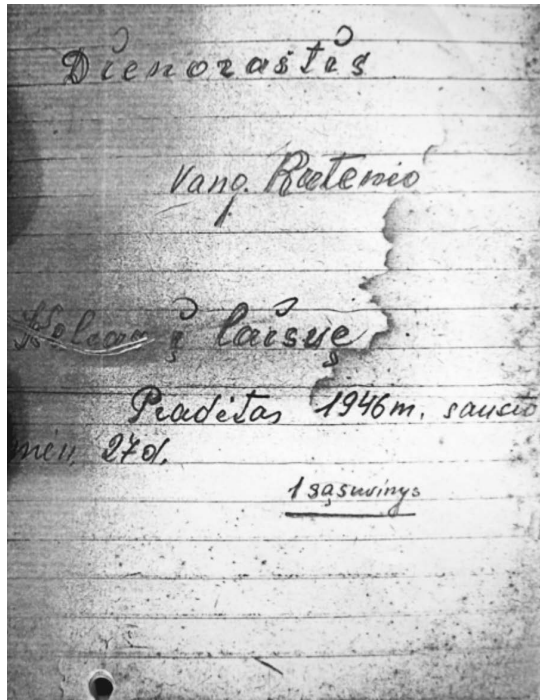
Kelias į laisvę

Pradėtas 1946 m. sausio mėn. 27 d.

1 sąsiuvinis

1946 m. sausio 27 d., sekmadienis

Mūsų būrio partizaniniame gyvenime yra 3 įvykių dienos: 7, 17 ir 27. Šiomis dienomis yra buvę daug ir įvairių nuotykių. Taigi šiandien kaip tik sausio 27-oji. Todėl rytą vyrai, sukilę ir tai prisiminę, pradėjo kalbėti, kad šiandien taip pat gali būti kokia nors „vaina“. Taip

Povilo Morkūno būrio partizano Jono Junoko-Rūtenio dienoraščio
„Kelias į laisvę“ fragmentai, 1946 metai
(Iš *Barboros Junokienės* archyvo)

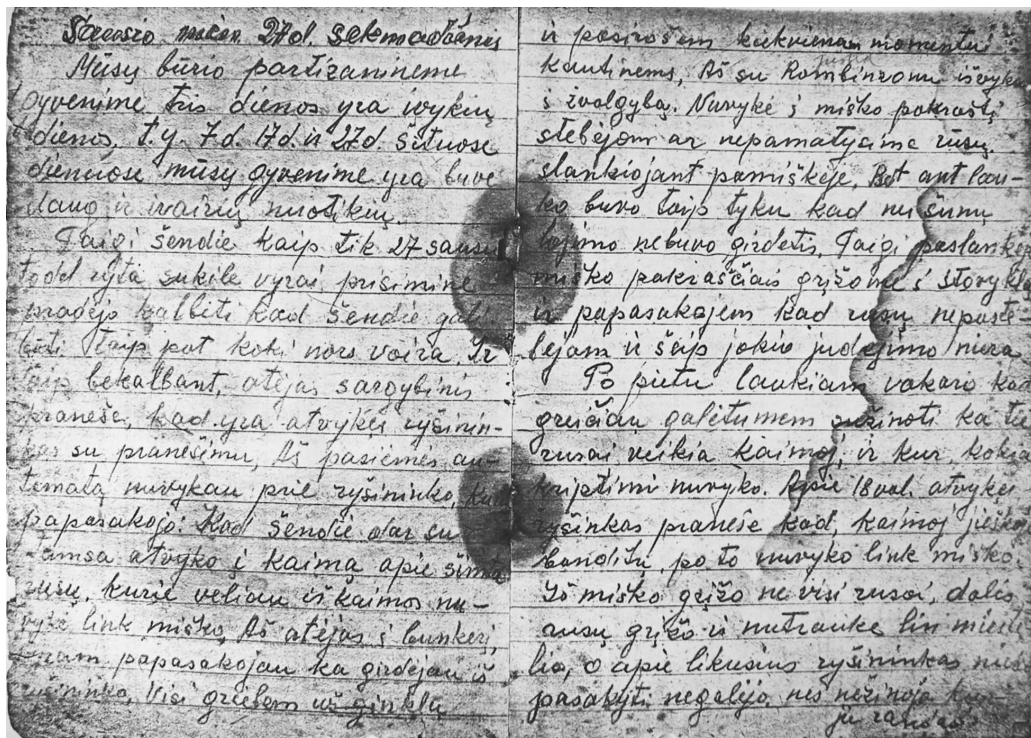
besikalbant, atėjęs sargybinis pranešė, kad yra atvykęs ryšininkas su pranešimu. Aš, pasiėmęs automatą, nuvykau pas ryšininką, jis papasakojo, kad šiandien dar su tamsa atvyko į kaimą apie 100 rusų, jie vėliau iš kaimo nuėjo miško link. Aš, atėjęs į bunkerį, vyrams papasakojau, ką girdėjau iš ryšininko. Visi griebėm ginklus ir pasiruošėm kiekvienu momentu kautynėms. Aš su *Rombizonu* [Pranu Juška] išvykome į žvalgybą. Atėję į miško pakraštį, stebėjome, ar nesimato rusų slankiojant pamiškėje. Bet lauke buvo tylu, nesigirdėjo net šunų lojimo. Taigi, paslankioję miško pakraščiu, grįžome į stovyklą ir papasakojome, kad rusų nepastebėjome ir kad nėra jokio judėjimo.

Po pietų laukiam vakaro, kad greičiau galėtume sužinoti, ką tie rusai kaime veikė ir kokia kryptimi išėjo. Iš miško grįžo ne visi rusai, dalis jų patraukė miestelio [Šiluvos] link, o apie kitus ryšininkas negalėjo nieko pasakyti.

Sausio 28 d., pirmadienis

Kadangi iš vakaro nežinojome, kad yra likę dalis rusų, todėl, prieš guldami, nutarėme, kad rytą kelsimės daug anksčiau negu paprastai. Rytą atsikėlėme 6 val. Gal būtume taip greitai nesukilę, jei nebūtų *Varnėnas* [Pranas Taučas] pranešęs, jog kažkas ledu ateina mūsų stovyklos link. Mūsų bunkeryje kilo bruzdėjimas: griebėmės rengtis ir graibstyti ginklus. Tuo laiku išbėgęs į kiemą vanagas *Uraganas* [Romualdas Pracišauskas] išgirdo moterišką balsą ir, pagriebęs automatą, slinko priešais pažiūrėti, kas čia yra. Priėjęs arčiau, pažino iš balso, jog ateina vanagas *Richardas* [Antanas Kuraitis] kartu su savo sesute [Petronėlė

Jono Junoko dienoraščio faksimilė
(Iš Barbaros Junokienės archyvo)

Kuraityte]. Bunkeryje *Richardas* papasakojo, kad jo sesutė buvo areštuota ir apie savaitę išlaikyta rūsyje, bet šią naktį pabėgo ir atbėgo į namus. Taigi kartu su sesute dar su tamsa atvyko į mūsų stovyklą. Prieš kelias dienas *Richardas* buvo gavęs žinių, kad jo namuose buvo stribukai, jie areštavę ir išsivežę jo sesutę kartu su mamyte... Todėl buvo nuvykęs į namus pasižiūrėti, kaip ten iš tikrųjų yra.

Sausio 29 d., antradienis

Rytą kėlėmės tuo pačiu laiku kaip ir vakar. Sukilę pasakojome vieni kitiems nakties sapnus ir aiškinome jų reikšmę, paskui pusryčiavome. Pusryčiaudami kalbėjomės apie *Richardo* ūkį, kurį šiandien stribukai turėjo iškraustyti. Tarėmės eiti ir pastoti jiems, grįžtantiems vežimu ar mašina su turtu, kelią. Jo mamytė sėdi areštuota miestelio [Šiluvos] rūsyje. Naujai atvykusią į būrį praminėme *Snaige*. Ji prašė duoti jai kokį nors ginklą ir pamokyti šaudymo. Aš pasiūliau jai savo automatą. Visi pritarė kaip jai tinkanti. Mat automatas buvo vokiškas [*Sturmgewehre*], labai patogus ir lengvas. *Snaigė*, priimdama automatą, pasakė: „Dabar ir aš eisiu šaudyti komunistų.“ Paskui vyrai supažindino ją su ginklu, ji atidžiai apžiūrinėjo ir mokėsi jį išnarstyti ir vėl surinkti. Atidavęs automatą, aš apsiginklavau rusišku automatu (dešimtuku).

Po pietų apie 3 val. atėjęs sargybinis *Žemulis* [Aleksas Žiogas] pranešė, kad netoli nuo mūsų stovyklos vaikšto kažkoks žmogus. Aš, paėmęs ginklą, nuėjau ištirti, kas tai per žmogus, gal koks nors šnipelis nori surasti mūsų bunkerį ir vėliau pranešti NKVD. Prisi-

dengdamas medžių kamienais, prislinkęs arčiau minėto žmogaus, jį pažinau, kad tai iš kaimo atvykęs V. P. pasikirsti malkų. Aš tuomet pasitraukiau jo nepastebėtas prie bunkerio ir su sargybiniais žiūrėjome, kur jis eis ir ką veiks. Pavakary vanagas *Dulkė* [Vincas Šilva] papasakojo, kad jis radęs miške rusų pėdsakus. Taigi aš, *Varnėnas* [Pranas Taučas] ir *Rombinzonas* nutarėm eiti pažiūrėti pėdsakų ir nustatyti, kur link jie bus nuėję. Išvykę iš stovyklos, traukėme pėdsakais, žvalgydami kelius, takus ir visas kitas įtartinas vietas. Žvalgyboje nieko aiškaus nesužinojome. Vakaro sulaukus, vanagas *Ežerietis* [Povilas Morėnas] su vanagu *Šarūnu* [Leonas Caporkus] išvyko į Birutės kalną pas ryšininkus sužinoti, kas girdėtis apylinkėje, ir atlikti kitus reikalus.

Sausio 30 d., trečiadienis

Šiandien iš eilės valgį verda vanagas *Richardas*. Todėl jis rytą atsikėlė anksčiau už kitus ir ruošė pusryčius, o kiti iki pusryčių miega. Nemiega tik sargybiniai, kad priešas miegančių neužkluptų. Šiandien sargyba sustiprinta kaip ir vakar, nes nuo sausio 27 d. rusai vis nesiliauja sukinėjęsi apie mūsų gyvenamąjį mišką ir apylinkę. Antroji sargybinių pamaina, grįžusi iš posto, pasakojo, kad netoli nuo mūsų stovyklos pietų kryptimi jie girdėjo keletą pavienių šūvių.

Po pietų atvykęs ryšininkas *Grybas* pasakojo, kad vakar sribukai su 15 vežimų iškraustė *Richardo* ūkį [Grigalaičių k.]. Vakare *Richardas* su *Ežeriečiu*, *Jūragiu* [Stasiu Vaitkumi], *Šarūnu*, *Šiūra* [Alfonso Jokubaičiu] išvyko į *Richardo* ūkį pažiūrėti, kaip viskas atrodo po iškraustymo. Namuose buvo likęs senas sergantis tėvas. Sribukai, atvykę iškraustyti, rado jį gulintį lovoje ir sergantį. Jam įsakė išeiti iš namų: „Jei kitą dieną atvykę rasime namuose, nušausime.“ Kaimynai senelį paėmė pas save.

Sausio 31 d., ketvirtadienis

Anksti rytą dar su tamsa grįžo vyrai iš *Richardo* ūkio, jie pasakojo, kaip viskas atrodo: langai išdaužyti, durys išlaužtos, krosnis sugriauta, viskas išvežta. Namas atrodė taip liūdnai, kaip po karo. Tokie rusų su sribukais darbai mums sukėlė didžiausią neapykantą ir kerštą. Todėl mes pasiryžome naikinti visus šnipus komunistus ir vagis sribukus. Vakare atvyko nuo Birutės kalno 3 mūsų ryšininkės mergaitės [seserys Radzevičiūtės: Veronika, Aleksandra ir Apolonija], atnešė spaudos ir kitų mums reikalingų žinių. Skaitėme spaudą ir visi džiaugėmės, kai radom parašyta, jog 1946 m. sausio 4 d. anglų 14 karo laivų atplaukė į Liepojos uostą. Be to, ir šiaip radom mums gerų žinių, kurios rodo, kad viskas jau eina prie karo, tik reikia kantrybės ir pasiryžimo ištvirti visus sunkumus. Mergaitės padainavo gražių partizaniškų dainelių. Mes papasakojom joms savo nuotykius iš partizanų gyvenimo ir anekdotų. Apie 2 val. nakties *Alkis* [Andrius Vaznys] su *Šarūnu* išlydėjo mergaites į namus. *Ežerietis* su *Ramūnu* [Leonu Karpinu] grįžo į stovyklą apie 4 val. nakties.

Vasario 1 d., penktadienis

Diena panaši į atlydį. Mes visi kalbėjome, kad būtų gerai, jei pradėtų lyti, gal greičiau nuvarytų sniegą, būtų lengviau gyventi, nebūtų pėdsakų, kurie sudaro mums daug rūpesčio, kad jais neatsektų koks šnipelis. Aš, būdamas sargyboje, girdėjau kaime didelį šunų lojimą, galbūt slankioja rusai, ieškodami mūsų pėdsakų, jie jaučia, kad šioje apylinkėje yra partizanų.

Vakare *Ežerietis* su *Uraganu* ir *Jūragiu* išėjo į žygį, *Richardas* ir *Snaigė* – į savo kraštą pasiteirauti, kaip dabar gyvena jų tėveliai. Buvo gauta žinių, kad mamytę iš kalėjimo paleido, taigi jie ir nuvyko į savo kaimą patikrinti, ar žinios tikros.

Vasario 2 d, šeštadienis

Auštant grįžo *Richardas* ir *Snaigė* iš savo kaimo [Grigalaičių k.]. Nuvykę rado nušautą švogeri [sesers vyrą], o jo namus apiplėštus. Kaimynai pasakojo, kad atvykę sribukai, norėdami apiplėšti, atėmė iš jo turimus dokumentus ir, išsivedę į kiemą, paleido jam į galvą 11 automato šuvių. Areštuojant rodė didelį žiaurumą istrebitelis Linkus [Pranas Linkus iš Juškaičių k.], kuris, kaimynų pasakojimu, ir nušovė švogeri. Po tokių įvykių iš namų pabėgo velionio žmona su 7 metų sūneliu. Likusius vienus namus sribukai iškraustė: susikrovę į vežimus turtą, išvažiavo, o lavoną paliko gulėti kieme. Vėliau atvykę rusai įsakė lavoną tučiuojau palaidoti, kad nesužinotų partizanai. Apie 7 val. ryto grįžo iš žygio *Ežerietis*, *Jūragis* ir *Uraganas*, visi buvo labai nuvargę, nes per naktį turėjo suvaikščioti apie 20 km.

Oras šiandien nemalonus, krinta sniegas su lietumi, visur šlapia, nuo medžių krinta šlapias sniegas. Bet mūsų namelyje šilta ir jauku. Retkarčiais pasižvalgome per langelį, kaip sargybiniai eina apykakles pasistatę, lenda pro eglaites, kad už apykaklės šlapio sniego neprikristų. Aš, būdamas sargyboje, apie 2 val. po pietų išgirdau keletą šuvių, vėliau pasigirdo ir keletas automato serijų nelabai toli nuo mūsų stovyklos. Aš greitai nuskubėjau į bunkerį, bet vyrai su ginklais jau stovėjo bunkerio rajone, visi klausėmės ir sekėme, ar nepastebėsime slenkančio priešo į mūsų stovyklą. Buvo girdėtis kaimo šunų lojimas, jaučiamas rusų slankiojimas pamiškėje ir kaime. Todėl visą laiką buvome pasiruošę kautynėms.

Vasario 3 d., sekmadienis

Šiandien panašus oras į vakarykštį. Tokios dienos mums labai patinka, nes paliktos pėdos greitai išnyksta. Tokioj dienoj ir šnipeliai nenori landyti po šlapią mišką. Rytą buvome su *Ežeriečiu* išėję į mišką susitikti su ryšininku *Diemedžiu*, bet, nuėję į sutartą vietą, jo neradome, galbūt negalėjo arba kas nors sutrukdė.

Vakar *Šarūnas* buvo išvykęs į kaimą. Grįžęs pasakojo, kad kaime gavęs žinių, jog prieš balsavimus, kurie vyks vasario 10 d., bus krečiamas mūsų miškas. Todėl mes nutarėme rytoj iš šio miško išsikelti.

Vasario 4 d., pirmadienis

Kadangi šiemet žiema nešalta ir negili, tai per tas kelias dienas, lietui užlijus, sniego visai nebeliko. Miške dar kur ne kur sniego yra, o ant laukų – tikras pavasaris. Pasinaudodami tokia proga ir Dievui dėkodami už tokią žiemą, šiandien ruošiamės savo stovyklą palikti. Nutarėme žygiuoti labai toli, net į kitą apskritį, nes gauta žinių, kad ten ne taip smarkiai siaučia rusai ir sribukai. Taigi šiandien nuo ankstaus ryto pradėjome ruoštis į žygį. Ruošėmės visą dieną, valėm ginklus, tvarkėm drabužius, rinkom ir viską dėjom į kuprines. Nakties sulaukę, viską susikrovę ant pečių, atsisveikinom su bunkeriu ir patraukėme Šiaulių apskrities link... Išėdami iš stovyklos, nutarėme, nužygiavę apie 15 km, nakvoti pas pasitaikiusį ūkininką, mat naktis labai negraži, lietus su dideliu vėju, todėl keliauti labai sunku.

Vasario 5 d., antradienis

Naktis tikrai buvo bjauri, keliovom pagal kompasą šiaurės link. Ėjom be kelio per suartas dirvas, pievas ir, priėję Tyrulio raistus, ėjom taip pat pagal kompasą. Blogiausias kelias buvo Tyrulio pelkės, vandens ten iki blauzdų, o po vandeniui – slidus ledas, ne vienam teko pargriūti į vandenį. Tyrulio pelkėmis traukėme apie 7 km, kol išėjom iš Tyrulio „dziunglių“ ir radom suartus laukus. Naktis buvo labai tamsi ir keliauti buvo labai sunku. Todėl

nutarėme eiti ieškoti sodybų, kur galima būtų pernaktuoti ir padienoti. Netoli Tyrulio radom ūkininką, pasibeldėm į langą ir paprašėme įleisti į vidų. Žmogelis, pamatęs mūsų nemažą būrį, išsigando ir nelabai noriai įsileido. Įėjus į vidų, žmogelis žiūrėjo į mus ir nesuprato, kas mes esam. Bet vėliau suprato, kas mes, ir su noru priėmė. Pusė būrio žmonių apsigyveno viename namo gale, kiti – antrame. Žmonės buvo geri ir maloniai priėmė. Vieni sugulėm į lovas, kiti ant suolų. Taip pamiegoję apie 4 val., sukilome pusryčiauti. Diena buvo rami, rusų ir sribukų niekur nesimatė.

Vasario 6 d., trečiadienis

Šią naktį keliavome netoli. Paėję apie porą kilometrų, nutarėme nakvoti, nes vargu, ar geriau kur būtume radę. Rusai su sribukais šioje apylinkėje mažai siaučia, todėl ir žmonės nėra labai išgąsdinti. Tai ir mums lengviau. Be to, apylinkė labai patogi slapstyti, ūkininkai gyvena kaip ant salų, aplink pelkės, krūmai, grioviai, pilni vandens, taigi ir išėiti ne visur galima. Tokioje vietoje apsisitįs, pavojaus mažiau, nes rusai tokioje vietoje gali eiti tik keliais.

Aš su būriu nakvojau pas du senelius, kurie be jokios baimės priėmė ir per visą dieną nesijaudino, kad gali kas nors įvykti. *Ežerietis* su būriu apsisitįs netoli nuo mūsų pas vieną našlę moterį, kuri gyvena apie 200 m nuo mūsų.

Diena buvo graži, iš ryto truputį pašalo ir sniegu kaip miltais pabalino arimus. Tas laukų pabalimas mums nelabai patiko, nes perėjus per laukus pasilieka pėdsakai. Laukėme didesnio šalčio, kad sutrauktų purvynus ir einant nesiveltų ant kojų sniegas. Vakare, atsisveikinę su senukais, nuėjome pas *Ežerietį* pasitarti, kur kitą naktį trauksime.

Vasario 7 d., ketvirtadienis

Keliavom apie 10 km Šiaulių kryptimi, eiti buvo nesunku, naktis graži, pašalo. Apie 1 val. nakties užėjom pas vieną stambų ūkininką prašyti nakvynės. Žmogelis išsigando, manė, kad rusai atvažiuo jo vežti [į Sibirą]. Bet vėliau pamatęs, kad partizanai, irgi išsigando ir prašė, kad pas jį nenakvotume, nes jis yra labai sekamas ir įtariamas kaip buožė ir liaudies priešas. Mes iš karto buvome supykę, kad nenori priglausti partizanų, bet per daug ir nesiveržėme suprasdami, kad tokie stambūs ūkininkai yra labiau sekami negu vidutiniškai. Taigi keliavome toliau. Paėję apie kilometrą, radom ūkį, užėję paprašėme nakvynės. Šis ūkininkas buvo drąsesnis, priėmė nakvynei. Diena praėjo ramiai, rusų ir sribukų nesimatė. Patenkintas buvo ir žmogelis, kad diena praėjo ramiai.

Vakaro sulaukę pradėjome dainuoti partizaniškas dainas ir linksmai nusiteikę – į nakties žygį. Naktis buvo rami ir labai tyli. Todėl traukėme palengva, kad mūsų žingsnių neišgirstų šnipai. Nužygiavome apie 10 km Šiaulėnų kryptimi, apsisitįs pas komunistuojantį žmogelį. Nors ir komunistuojantis, bet žmogus neblogas, noriai priėmė, pavaišino degtine ir šiaip maloniai priėmė. Mes jiems padainavome antikomunistinių dainų, kurios jiems labai patiko ir prašė, kad paliktume partizaniškų dainų.

Vasario 8 d., penktadienis

Vakar buvo vasario 7 d., kaip ir visuomet, tą dieną laukėme įvykių. Tikėjomės, kad kas nors tą dieną gali atsitikti. Bet diena praėjo ramiai.

Šiandien rytą miegojome ilgiau, nes po degtinės kažkodėl buvome reikalingi ilgesnio poilsio. Todėl rytą kėlėmės vangiai. Tuo metu įbėgęs sargybinis pranešė, kad atvažiuoja vežimas rusų. Mes tuojau sustojome ir pasiruošėm kautynėms. Šeimininkas išbėgo į kiemą

pasitikti nelauktų svečių, o mes pasislėpėme, sueidami į nuošalų kambarį. Jie suėjo į gyvenamąjį kambarį. Šeimininkas mums pranešė, kad atvažiavo ne rusai, o stribukai rinkti maisto rinkimų apsaugos kariams. Jis sakė, kad šie stribukai yra neblogi, ir prašė jiems nieko nedaryti. Mes jo paklausėme. Visą dieną šeimininkai vaišino mus degtine, bet mes mažai gerėme, nes už kilometro buvo rinkimų apylinkė ir stribukai sukinėjosi aplink mus.

Vakaro sulaukę apie 11 val. išėjome į žygį. Nuėjom netoli, apie 5 km. Apsistojome pas moterį našlę, kuri labai bijojo mus priimti, galvojo, kad mes stribukai ir norime ją išprovokuoti. Todėl per naktį moterėlė buvo labai nerami.

Vasario 9 d., šeštadienis

Išaušus dienai, moterėlė įsitikinusi, kad mes tikrai partizanai, visai nusiramino, tik prisibijojo, kad kartais neužvažiuotų rusai ar stribukai ar nenujaustų šnipai.

Diena slinko ramiai. Naktį mūsų palikti pėdsakai rytą jau buvo užsnigti. Todėl ramūs sėdėjome kambaryje ir žvalgėmės pro langus. Po pietų susirinko šeimininkės 2 dukrelės ir jų draugė, jos prašė papasakoti apie partizanų gyvenimą ir padainuoti dainų. Mes joms padainavome partizaniškų dainų, papasakojome savo gyvenimo nuotykius. Joms labai patiko partizanų dainos ir mūsų gyvenimas. Mergaitės buvo drąsios ir linksmos, daug ką žadėjo partizanams padėti. Vakare pas mus atėjo *Ežerietis* su būriu. Pavalgę vakarienę, atsisveikinę su šeimininke ir mergaitėmis, išėjom naujos nakvynės ieškoti. Nusigavę apie 4 km, apsistojome pas 2 ūkininkus.

Vasario 10 d., sekmadienis

Šeimininko žentas yra nemažas valdininkas Šiauliuose, buvęs raudonasis partizanas. Todėl pasisakius, kas esame, šis smarkiai išsigando pagalvojęs, kad mes jį palaikysime komunistu. Bet kai mes pasakėme savo atvykimo tikslą – prašymą nakvynės, žmogelis apsidžiaugė ir noriai priėmė. Atsinešę šiaudų, knarkėme visą naktį. Rytą sukilę kalbėjomės apie komunistus ir šeimininko žentą. Šeimininkė pasakojo, kad žentas ir jos dukrelė yra dideli komunistai Šiauliuose, turi aukštą tarnybą. Užtat vietiniai komunistai jų nespaudžia ir niekas neįtaria, kad pas juos užaina partizanai. Šeimininkai gyvena pasiturimai, žemės turi 40 ha, dabar, kaip buožėms, palikta 30 ha, komunisto Stalino rojumi labai nepatenkinti. Šeimininkai tikrai pasirodė malonūs žmonės. Mes jiems padainavome partizaniškų dainų, papasakojome apie politinę padėtį. Jiems taip patikome, kad prašė neužilgus vėl juos aplankyti. Jų abi dukrelės tiesiog prikibo prie mūsų vyrų. Mūsiškiai gudrūs: meilių žodelių nesigaili. Mergaitės sakė, kad dabar tik miškuose gyvena geri ir gražūs vyrai, o į stribukus nuėjo tarnauti visi vagys ir gamtos nuskriaustieji. Vakare 9 val. išėjome į žygį. Nuėję apie 5 km, apsistojome pas 2 ūkininkus: *Ežerietis* su būriu pas vieną, aš – pas kitą.

Vasario 11 d., pirmadienis

Diena iki pietų labai negraži: sniegas su lietumi. Mes žvalgėmės pro langus, nes ir tokiu oru stribukai su rusais siaučia po kaimus. Po pietų nustojo snigti, pasirodė saulė, buvo galima tikėtis, kad naktį pašals. Ūkininkas buvo ramus, nesijaudino, jis pats sakė, kad pas jį šiandien niekas neateis, stribai pas jį retai kada atvažiuoja. Anksčiau rusai su stribukais lankydavosi kas antrą dieną ir naktį, kol suėmė žentą, dukrelę su 2 metų vaikučiu ir išvežė [į Sibirą].

Nakties sulaukę ir atsisveikinę su šeimininkais, išėjome į žygį. Naktis graži, mėnulis šviečia kaip dieną, keliauti vienas malonumas. Matomumas labai didelis, todėl žygiavome

labai atsargiai, ėjome prisidengdami miškais, krūmais, kad nebūtume prieš pastebėti. Traukėme link savo žieminio bunkerio, kurį palikome prieš savaitę. Nuėję apie porą kilometrų, nutarėme nakvoti, nes tokią šviesią naktį keliauti pavojinga, be to, buvo ir labai aiškūs pėdsakai.

Vasario 12 d., antradienis

Dienojome taip pat 2 vietose. Aš apsistoju pas Lietuvos rusą. Žmonės labai geri ir ne komunistai. *Ežerietis* nuėjo pas antrą ūkininką, taip pat rusą. Diena buvo nemaloni: snigo, pustė, mes skaitėme knygas ir žvalgėmės pro langus. Vakare *Ežerietis* su būriu užėjo pas mus; pasitarėme su visais vyrais, kad šią naktį reikia grįžti į žiemos stovyklą. Naktis keliauti tikrai bjauri, pūga didžiausia. Nors keliauti ir sunku, bet užtat, kita vertus, labai tikusi. Ėjome niekieno nepastebimi, sniego pūga mus dengė nuo visų akių, o pėdsakai dingdavo akimirksniu. Tokią naktį tikrai gera grįžti į stovyklą.

Grįždami užėjome į Birutės kalną pailsėti ir gauti žinių, kas darosi mūsų apylinkėje. Birutės kalne sužinojome, kad apylinkėje ramu ir mūsų gyvenamame miške nebuvo jokių ablavų [gaudynių]. Taigi pailsėję išėjome į stovyklą; stovykloje turėjome daug darbo, viskas buvo išeinant išslapstyta, langas išimtas, kad šnipai radę nesuprastų, jog dar gali partizanai grįžti. Parėjom 5 val. ryto, visi griebėmės darbų: vieni ruošė malkas, kiti triūsė virtuvėje, kad būtų galima greitai susišildyti bunkerį, kuris buvo taip nejaukus ir šaltas. Po poros valandų jau gėrėm karštą kavą ir gėrėjomės šiltu bunkeriu. Po žygio nuvargę (tą naktį buvome nuėję apie 15 km), greitai sumigome. Tik sargybinis ir virėjas *Rombinzonas* paliko ruošti pusryčius.

Vasario 13 d., trečiadienis

Po žygio daugelis guli ir kalbame apie išvykoje patirtus įspūdžius. Vyrai nutarė, pagyvenę ir pailsėję bunkeryje, vėl eiti į žygį, susisiekti su kito būrio vyrais, kurie taip pat gyvena miške apie 10 km nuo mūsų. Vakare ėjome anksti miegoti, nes po kelionių buvome nuvargę, poilsio reikalingi.

Vasario 14 d., ketvirtadienis

Rytą sukilome vėlai. *Jūragis* kėlėsi anksčiau, nes jam šiandien eilė virti pusryčius. Kiti vyrai, kad ir išaušo, vis dar miega. Aš su *Ramūnu* kėlėmės taip pat anksčiau, nes mums – pirmoji sargybos pamaina. Išgėrę karštos kavos, išėjome į sargybą. Rytas tykus, be vėjo, bet šaltas. Sargybiniai grįžta į bunkerį sušalę, šildosi prie ugnelės, gėrėsi šiltu bunkeriu. Vakare vyrai nuėję į Birutės kalną parsinešė paliktą mantą ir drabužius.

Vasario 15 d., penktadienis

Diena saulėta, po pietų nuo medžių pradėjo kristi sniegas, diena labai panaši į pavasario. Sargybiniai nenoromis grįždavo į bunkerį, nes lauke maloniau negu bunkeryje.

Vasario 16 d., šeštadienis

Šiandien Lietuvos Nepriklausomybės diena. Vyrai prisiminę kalbėjo, kad reikėtų kaip nors tą dieną paminėti, iškelti viešoje vietoje tautinę vėliavą. Bet iš anksto nebuvo tam pasirošę. Be to, išeiti sunku, nes užsnigo naujo sniego, lieka aiškūs pėdsakai. Todėl nutarėme iš stovyklos neišeiti. Vakare gavom žinių, kad pasirodė naujas būrys, kuris nori su mūsų būriu susitikti. *Ežerietis* su *Uraganu* ir *Sauliumi* [Viktoru Bakanausku] išvyko užmegzti su juo ryšį.

Vasario 17 d., sekmadienis

Gavom žinių, jog nuo mūsų stovyklos už 5 km yra apie 200 rusų, kurie ruošė gaudymus – ablavas. Visą dieną girdėjosi šūviai. Atvykęs ryšininkas *Grybas* pranešė, kad 2 vežimai sribukų nuvažiavo vieškeliu link Šaukoto. Iš pranešimų atrodo, kad Šaukoto kryptyje yra ablava. Taigi mes visą dieną laukiame pasiruošę pasirodančių rusų. Taip belaukiant diena praėjo ramiai.

Vasario 18 d., pirmadienis

Dar su tamsa grįžo *Ežerietis* su *Uraganu* ir *Sauliumi*, kurie buvo išvykę susitikti su naujo būrio vyrais. Sugrįžę pasakojo, kad sutartą dieną nustatytoje vietoje susitiko ir užmezgė ryšį tarp būrių. Naujo būrio vyrai pasakojo, kad jų gyvenamuose rajonuose 200 rusų darė ablavas. Gavę apie tai žinių, partizanai traukėsi, bet juos pastebėję rusai ėmė juos persekioti. Bet partizanai priešą sukraidino, grįždami vėl į savo rajoną. Tuo tarpu rusai patraukė Kėdainių, Kauno link.

Vasario 19 d., antradienis

Vakar per visą dieną snigo. Todėl šiandien naujame sniege neliko jokio pėdsako, tik toliau nuo stovyklos praeita 2 vilkų. Šis naujas sniegas mums labai nepatiko, nes dėl liekančių pėdsakų negalime išeiti iš stovyklos. Todėl nutarėme šiandien ir rytoj iš stovyklos nejudėti.

Vasario 20 d., trečiadienis

Sniego prisnigo daug, šiandien nuo ryto taip pat sninga, per dieną privertė nemažai sniego. Su sniegu mums didžiausias vargas, nes išėjimas iš stovyklos suvaržytas. Kai jo nėra, mes kiekvieną naktį einame į kaimus pas ryšininkus ir maisto rinkėjus, iš kurių gauname ir žinių apie sribukus ir NKVD veiklą, o grįždami parsinešame maisto. Kad ir sunku šiandien išeiti iš stovyklos ir kad buvome nutarę iš stovyklos neišeiti, bet reikalai privertė šią naktį keliauti į kaimus. *Richardas* su *Snaige*, *Šiūra* ir *Vandeniu* [Antanu Žiogu] išvyko parnešti *Snaigėi* dokumentų, kuriuos pažadėjo išrūpinti *Peteliškė*. Jie sugrįžti šią naktį nespės, nes turės keliauti apie 20 km. *Snaigė* pasiliks pusiaukelėje pas savo draugę. *Šarūnas* ir *Dulkė* išvyko parnešti maisto, *Ežerietis* išėjo savo asmeniniais reikalais.

Vasario 21 d., ketvirtadienis

Diena rami. Sargybiniai, sugrįžę į bunkerį, skundžiasi, kad šiandien labai šalta. Sniego privirsta labai daug, eglaitės stovi kaip karalaitės, praeivio neliečiamos. Palietus jų grožybę, greitai subyra, krisdamos už apykaklės. Miškas sutankėjęs kaip vasarą, nes kiekvienas medelis, sniego prilinktas prie žemės, sudaro tankynę. Todėl ir sargyboje stovint reikia atidžiau stebėti... Vyrai lošia kortomis šiltame bunkeryje, kiti kalba apie laisvę, kada galės grįžti į savo namų pastogę, kur jų laukia sugrįžtant tėveliai, žmonos, broliai ir seserys.

Vasario 22 d., penktadienis

Apie 3 val. nakties grįžo *Ežerietis*, *Richardas*, *Šiūra*, *Snaigė* ir *Vandenis*, jie skundėsi, kad kelias labai sunkus ir varginantis, sniego labai daug, keliai neišvažinėti. Šiandien diena kiek šiltesnė. Vyrai sugrįžę pasakojo, jog Šaukoto miestelyje praėjusią savaitę buvo apie 200 rusų, kurie apylinkėje vykdė kratas, plėšė, vogė, areštavo daug jaunų vyrų. Vakare *Ežerietis* su *Rombizonu*, *Varnėnu*, *Uraganu*, *Šarūnu* ir *Alkiu* išvyko į Birutės kalną parnešti maisto. Grįžo 5 val. ryto.

Vasario 23 d., šeštadienis

Rytą atsikėlęs *Ežerietis* ėjo naikinti pėdsakų, vyrų paliktų einant į stovyklą. Takas į stovyklą suko pro tankias eglaites, per samanyną, apaugusį nedidelėmis pušaitėmis. Paėjęs apie 150 m patekdavai į bunkerio rajoną, kur pasitikdavo sargybinis. Bunkerio rajonas nedidelis – 4 a salelė, apaugusi jaunais berželiais ir senomis pušimis, o po jais tankmę sudaro jaunos tankios eglaitės, kurių tankmėje stovi bunkeris – namelis. Salelę iš visų pusių supa vanduo: iš pietų pusės – šlapias samanynas, apaugęs tankiomis pušaitėmis, iš šiaurės pusės – senais juodalksniais, ir didelė vandens bala. Pavasarį arba rudenį įeiti į šią salelę neįmanoma neprisėmus batų per aulus. Todėl nereikalingas žmogus čia nevaikšto, o mums to ir reikia.

Vasario 24 d., sekmadienis

Šiandien iš eilės verdu valgį. Po 18 dienų prieš eilė vėl gaminti valgį. Darbo yra daug, virėjas keliasi anksčiausiai visų. Išvirus kavą, keliami du sargybiniai, kurie, pagėrę karštos kavos, eina į postą. Paskui keliami visi kiti vyrai, jiems paduodama kava, vėliau ruošiami pietūs, vakarienė. Vakare virtuvė perduodama kitam virėjui. Rytoj virti reikės *Ramūniui*. Todėl, priimdamas virtuvę, jis patikrino, ar viskas tvarkoje: žiūrima, kad būtų paruošta malkų, jos padžiautos ant plytos, priskaldyta šakalių, kad rytą atsikėlus būtų galima greitai įkurti ugnelę. Praėjusią naktį grįžęs iš namų *Šarūnas* pasakojo, jog vakar [Šiluvos] NKVD pareigūnas Sajenka [Šiluvos NKVD viršininkas Andrej Sajenka], atvykęs su stribukais į jo [L. Caporkaus] namus, areštavo jo brolių, brolienę ir išvežė į Sibirą. Šiandien vakare *Ežerietis* su *Šarūnu* išvyko į kaimą susitikti su ryšininkais ir sužinoti apie *Šarūno* brolių tolesnį likimą. Likę bunkeryje, vyrai vieni lošė kortomis, kiti sekė pasakas, o kiti patylomis niūniavo dainas.

Vasario 25 d., pirmadienis

Šiandien vakare 3 grupės vyrų išvyko į kaimus. *Ežerietis* su *Šarūnu* nuėjo į Birutės kalną sužinoti, ar nėra kokių nors žinių iš štabo. *Saulius* ir *Šiūra* išvyko savo asmeniniais reikalais. *Rombinzonas*, *Sultonas* ir *Žemulis* išėjo parnešti mėsos, kuri buvo palikta pas vieną ūkininką. Visi vyrai sugrįžo laimingai. Iš štabo žinių negauta.

Vasario 26 d., antradienis

Sninga visą savaitę, sninga ir šiandien dideliais kšniais. Daugybė sniego, bet panašu į atlydį. Visi laukiam oro permainų, ypač lietaus. Lietus yra mums didelė Dievo dovana, naikinanti sniegą ir lengvinanti mūsų gyvenimą. Vakare *Ežerietis* su *Šarūnu* buvo nuėję į kaimą susitikti su ryšininku *Dobilu* ir *Bijūnu*. *Dobilas* atvyko sutartu laiku, *Bijūnas* neatėjo, matyt, kas nors sutrukdė. *Šarūnas* buvo užėjęs į [savo] namus, kur sužinojo, kad brolių dar nepaleido, laiko areštuotus Šiluvos miestelyje. *Jūragis* su *Ramūnu* išėjo į Birutės kalną parnešti maisto.

Vasario 27 d., trečiadienis

Vietoj laukto lietaus ėmė šalti. Šiandien 27 d., taigi, kaip ir visuomet, tą dieną būna įvykių. Taip ir šiandien nuo ryto kalbėjomės, kaip ji praeis, ar ramiai. Bet, atrodo, diena baigėsi be įvykių.

Vasario 28 d., ketvirtadienis

Mūsų būrio dienos programa: kiekvieną dieną ta pati. Keliamės su tamsa, vėliau – prie kavos, iš eilės po 2 vyrus einame sargybą. Kiti vyrai lošia kortomis, tretį po nakties žygių ilsisi – miega. Pietų metu visi sukilę laukia, kada virėjas paduos pietus. Paskui visi apžiū-

ri savo ginklus, juos valo, tepa, skaito. Po pietų pavojus visuomet yra sumažėjęs, nes temstant niekas į mišką nelenda. Rusai, kiek yra patirta, puola partizanus iš ryto, šnipai ir tie vakarėjant miškų vengia. Taigi į pavakarius pradedame jaustis visai drąsiai: užtraukiam dainą, kad net bunkeris skamba. Po vakarienės aptariame visus reikalus ir pasiskirstę traukiame į nakties žygius. Šiandien pusė vyrų išėjo į kaimus: vieni – pas ryšininkus, kiti – parnešti maisto.

Kovo 1 d., penktadienis

Per naktį naujai pasnigo. Sniegas paslėpė išėjusių vyrų pėdsakus. Dėl jų esame ramūs. Vyr'ai grįždami iš kaimo parnešė gerų kvietinių miltų. Todėl pietums valgėme gardžių blynų. Blynai mums retas dalykas, užtat valgėme ir gyrėme virėją *Jūragį*. Po pietų pailsėję *Richardas, Sultonas, Vandenis, Dulkė, Šiūra* ruošė malkas. Malkų pasiruošdavome 2 savaitėms, kad nereikėtų dažnai baldytis. Šiąnakt žygių nenumatoma, nes visko turime. Todėl porą dienų iš stovyklos neišeisime.

Kovo 2 d., šeštadienis

Sulaukėme ilgai laukto atlydžio. Lietus dar nelyja, bet nuo medžių jau varva. Lietus padarys visus takus atvirus. Vakare *Ežerietis, Richardas, Šiūra, Sultonas* ir *Snaigė* išėjo į žygį ir šią naktį negrįš.

Kovo 3 d., sekmadienis

Sekmadienio proga *Saulius* iškepė gardžių blynų. Jam talkino visi: vieni minkė tešlą, kiti darė formas, tretė dėjo į katilą. Pietus valgant, atėjęs sargybinis pranešė, jog per mišką kažkas eina [toliau tekstas išblukęs, defektuotas].

Kovo 6 d., trečiadienis

Šiandien atrodo visur ramu: nesigirdi nei šūvių, nei šunų lojimo. Mes, būdami stovykloje, jaučiame, kada rusai su sribukais važinėja po kaimus. Jie šaudo ir vaikšto pakeliais šunis lodydami ir ūkininkus plėšdami. Vakare buvau parslinkęs į savo namus. Namuose manęs laukė žmona ir vaikučiai. Žmona buvo nutarusi po poros dienų palikti namus. Aš irgi priitariau ir prašiau kaip galint greičiau pasiruošti, nes, ilgiau laukiant, gali suimti ir išvežti.

Kovo 7 d., ketvirtadienis

Šiandien tikrai pavasariška diena... Keli vyrai neiškenčia ir ėmė mėtyti vienas į kitą sniego gniūžtes, prie jų prisideda dar daugiau kovotojų, prasideda tikras „karas“, kurį sunku numalšinti. Po „mūšio“ visi snieguoti grįžta į bunkerį, pasakoja, kaip vienas kitą puolė, kurie daugiau nukentėjo. Vakare *Uraganas, Šiūra, Richardas, Saulius, Sultonas* išėjo į žygį parūpinti maisto. *Ežerietis, Šarūnas* ir aš buvome nuėję susitikti su ryšininku *Bijūnu*.

Kovo 8 d., penktadienis

Per ryšininką *Bijūną* gavome žinių iš *Siaubo*, kuris rašo, kad Šiaulių apskrityje labai siaučia NKVD, kurie deda didžiausias pastangas išnaikinti banditus. Apsirengę baltomis marškomis, jie slankioja dieną naktį po kaimus ir pamiškes, ieško banditų pėdsakų. Vidaus reikalų liaudies komisaras Bartašiūnas įsakė ištremti visų banditų šeimas²⁴. Toks įsakymas

²⁴ Čia turimas galvoje LSSR vidaus reikalų ministro (komisaro) J. Bartašiūno 1946 02 15 pasirašytas įsakymas „Dėl ginkluotų gaujų, nacionalistinių organizacijų narių šeimų ištremimo iš gyvenamųjų vietų“ (Rakūnas, A. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 193–194).

mums nemalonus, bet mes nutarėme irgi įvykdyti savo nusistatymą. Jei jie pradės vežti mūsų šeimas, tai mes taip pat pradėsime „vežti“, tik žinoma, ne į kokią šalį, o į kapus. Jei jie nepasigailės mūsų senų tėvų, mažų vaikų, tai ir mes nesigailėsime, naikinsime stribukų ir komunistų šeimas iki paskutinio žmogaus. Toks mūsų, partizanų, nusistatymas. Kovosime iš paskutiniųjų jėgų, bet pasiduoti neisime. Nors Bartašiūnas ir sako, kad prieš pasidavusius nenaudos jokių represijų. Bet mes labai gerai atskiriame gera nuo blogo. Todėl ir Bartašiūno klastingus žodžius gerai suprantame: jie savo įsakymu nori be vargo surinkti, o vėliau ištremti į Rusiją. Tie, kurie pasinaudojo anksčiau išleista amnestija, jau atsidūrė kalėjimuose arba ištremti į Rusijos gilumą.

Vakare *Ežerietis*, *Uraganas* ir *Šarūnas* išėjo į kaimą, kur buvo pakviesti į svečius. Aš vakare buvau nuėjęs į namus ir radau žmoną besiruošiančią į kelionę; ji žadėjo rytoj prieš aušrą išvažiuoti iš namų. Aš pažadėjau ateiti išleisti į kelionę. Grįžęs į bunkerį, pamiegojau iki 3 val., paskui atsikėlęs nuėjau į namus.

Kovo 9 d., šeštadienis

Naktį atsikėlęs, labai atsargiai slinkau namo, sustodamas klausiausi, ar neslankioja apie namus stribukai ar rusai. Priėjęs arčiau, pastebėjau kambaryje degant šviesą. Prislinkęs prie lango, įsitikinau, kad rusų nėra. Buvo tik žmona, užsidegusi šviesą, ruošėsi kelionei. Aš padėjau jai ruošti. Didžiausias rūpestis buvo žmonelei ir man, kaip nugabenti į numatytą vietą dukreles, kurios tokiai žiemos kelionei buvo per mažos. Taigi visą rytą dirbom ir ruošėmės vien tik apie jas. Kartu išsivežė ir Jonelį, kiti liko namuose prie senelių. Auštant dar su tamsa išvažiavo iš namų, o aš nuslinkau į mišką.

Vakare grįžęs vežikas Šapas, nuvežęs žmoną į numatytą vietą, pasakojo, kad šeiminiškai pasitiko ir priėmė labai maloniai. Tik visa bėda, kad neturi karvės. Su pienu bus nelengva, nes ir apylinkėje nelabai kas turi.

Kovo 10 d., sekmadienis

Diena praėjo ramiai. Vakare *Šarūnas*, *Pelėda*, *Jūragis* ir *Alkis* išėjo į Birutės kalną parnešti maisto. Grįžo apie 5 val. ryto, pasakojo, jog linksmai flirtavo su mergaitėmis ir nepajuto, kaip prabėgo naktis. *Žemulis* su *Sultonu* taip pat buvo išėję į kaimą savo asmeniniais reikalais.

Kovo 11 d., pirmadienis

Laukiam vakaro, nes vakare numatytas didelis ir svarbus žygis. Jei tik bus gautas pranešimas iš *Ežeriečio*, kuris yra išvykęs šeštadienį vakare su *Uraganu*, *Richardu*, *Dulke* ir *Snaige*. Jie apsisprendę atlikti svarbią užduotį. Taigi, jei jiems pavyks tą reikalą iššnipinėti, tai šį vakarą, gavę pranešimą, vyksime jiems į talką. Jei pavyks tą reikalą susitvarkyti, tai turėsime ką valgyti, nes jau visos atsargos, sukauptos iš rudens, baigėsi ir greitai pritrūksime maisto.

Vakare su *Šarūnu* buvome nuėję pas *Baravyką* [galbūt tai Juozas Vaitkus iš Medingių k.?] pažiūrėti, ar yra pranešimas. Pranešimo nebuvo, matyt, mūsų planai neįvyks.

Kovo 12 d., antradienis

Ežerietis su vyrais praėjusią naktį negrįžo. Atrodo, kad jie dar nori pasiekti tikslą. Vakar *Sultonas* su *Vandeniu* gavo pranešimą, kad atvyktų pas ryšininę *Saulutę* pasiimti savo brolių [galbūt tai Adolfas Žiogas?], kuris atvyko vakar pas ją ir prašo, kad broliai jį pasiimtų į būrį, nes jis neturi jokių dokumentų. Naktį *Sultonas* su *Vandeniu* nuvykę parsivedė brolių į būrį. Jam šiandien pirma diena bunkeryje, jis žvalgosi po bunkerį ir domisi mūsų gyvenimu.

Kovo 13 d., trečiadienis

Apie 5 val. ryto grįžo iš žygio *Ežerietis* su vyrais. Grįžo labai nuvargę, nes buvo nuėję daug kelio. Žygyje tikslo nepasiekė, nes reikalai buvo pavėluoti, grįžo be maisto. Pareidami parsinešė 6 V akumuliatorių. Po pietų pradėjome įrenginėti radiją. Bet aparatas, matyt, buvo sugedęs, nes vibratorius ir akumuliatorius veikia gerai, o pats aparatas neveikia. Anksčiau aparatas veikė, bet, pastovėjęs apie porą mėnesių būdelėje be darbo, sugedo ir jokiū būdu neprakalbinome. Šiomis dienomis vešime taisyti.

Vakare *Dulkė, Šarūnas, Šiūra, Sultonas, Žemulis, Pelėda* ir aš išėjome į žygį pasirūpinti maisto. Pakeliui pasiėmėme 2 vieninkes pastotes. Naktis buvo gana šalta, vėjas plikino veidus, graibė už kojų ir rankų. Todėl ilgai sėdėti vežime buvo neįmanoma. Visą laiką teko bėgti paskui vežimą. Nuvykę į vietą, susitvarkėm labai gražiai. Į vieną vežimą įdėjom javų duonai, į antrąjį įritinome gražią ir riebią ilgasnukę apie 3 cnt svorio. Taip susitvarkę slinkome namų link, sudarydami apsaugą iš priekio ir užpakalio. Grįžom su visai gera nuotaika, turėdami maisto maždaug 1 mėnesiui. Dabar galėsime ilgiau išsilaikyti stovykloje nejudėdami. O mums tai svarbiausia: turėti maisto ir daryti mažiausiai išvykų.

Priartėjus apie kilometrą prie stovyklos, ant kelio įvyko nuotykis. Iš karto buvome pritrenkti, bet vėliau išsiaiškinus buvo juoko ir džiaugsmo, kad nelaimė pavirto laime. Buvo taip: aš, *Šarūnas* ir *Pelėda* važiuvom ant pirmojo vežimo. *Šarūnas* vadeliojo, aš ir *Pelėda* sėdėjom ant vežimo vienas priešais kitą ir kalbėjomės, kad kelionė gerai pasisekė ir laimingai grįžtame. Taip besikalbant, privažiavus pamiškę, staiga trenkė šūvis. Mes greitai kritome nuo vežimo į sniegą ir pradėjome slinkti į artimiausią miškelį galvodami, kad patekome į rusų ar sribukų pasaulą.

Pasiekę miškelį, atsistojome ir pradėjome žvalgytis, ar nepastebėsime priešo. Bet priešų nesimatė ir nieko daugiau nesigirdėjo. Nuo antrojo vežimo vyrai taip pat atslinko į miškelį. Miškelyje būdami, nutarėme, kad šūvio būta ne priešo, bet greičiausiai mūsų pačių. Paskui pradėjome artėti prie kelio ir vežimų. Priėję prie vežimų įsitikinome, jog priešų tikrai nėra. Tada pradėjome tikrinti savo šautuvus ir tikrai radom, kad iššovė mano šautuvas. Važiuojant šautuvus laikėme ne ant pečių, bet pasidėję vežime. Čia, matyt, nusispaudė atsarga ir susitrenkus įvyko netikėtas šūvis. Ugniai žybtelėjus akyse, buvo sunku susiorientuoti, iš kur šauta... Paskui sėdom į vežimus ir parvažiuome į stovyklą.

Kovo 14 d., ketvirtadienis

Parvykus į stovyklą, likusieji vyrai griebė ilgasnukę iš vežimo ir pradėjo ruošti svilininimui. Vieni parnešė šiaudų, kiti svilino, o *Pelėda* išmėsinėjo, ir per pietus jau valgėme šviežieną su žaliais ir virtais kopūstais.

Vakare išvykę į kaimą sužinojome, kad į Šiluvos miestelį atvežė 7 [žuvusius] miškinius, tarp kurių esąs Noreika [čia minimi 1946 m. kovo 12 d. Tendžiogalos k. mūšyje žuvę 7 Stasio Noreikos ir Antano Mockaus būrių partizanai. Tarp žuvusiųjų nebuvo Stasio ir Kazio Noreikų. S. Noreika žuvo po 2 dienų kitame mūšyje], o kiti nepažįstami. Mums tokios žinios liūdnos ir nemalonios. Jei iš tikrųjų Noreika, tai jo būrys bus smarkiai nukentėjęs. Vakare išėjęs į kaimą, *Sultonas* patvirtino, kad tikrai yra atvežti 7 lavonai ir dauguma jų atpažinti. Šiandien vyrai vyks į kaimą ir gaus tikrų žinių.

Kovo 15 d., penktadienis

Šiandien visą dieną snigo, užvertė visus mūsų pėdsakus. Vakare *Šarūnas, Šiūra* ir aš turėjome eiti į kaimą. Šiaip taip maskuodami pėdsakus, išlindom iš miško ir buvom beeiną į

kaimą, bet pakelyje užėjom pas ryšininką ir iš jo sužinojome, kad pas tą piliėtį, pas kurį turėjome reikalą, buvo mums nepageidautinų svečių. Todėl nutarėme neužeiti ir, pasėdėję pas ryšininką, grįžom atgal į stovyklą.

Kovo 16 d., šeštadienis

Šiandien graži ir rami diena. Buvo girdimi šūviai, bet labai toli. Šiandien, kaip šeštadienį, vyrai skutosi barzdas, prausėsi, švarinosi, valė ginklus. Pavakary dar kartą bandėme prakalbinti radiją, bet nesėkmingai. Radiją turėti dabar būtų labai gerai, nes atrodo, kad karas jau čia pat. Bet iš štabo dabar negauname ir neturime žinių. Kodėl mums neprisiunčia jokių pranešimų?

Kovo 17 d., sekmadienis

Pietums nutarėme sekmadienio proga išsivirti pyragaičių. *Pelėda*, šios dienos virėjas, paruošė pyragaičiams mėsą. *Snaigė* priminkė tešlos ir, kad greičiau būtų, pasikvietė į talką *Šarūną*, *Uraganą*, *Ramūną*, šis pradėjo raityti pyragaičius, *Pelėda* dėjo į katilą ir skaičiavo, po kiek išeis kiekvienam valgytojui. Iš viso paskelbė, jog kiekvienam teks po 9–10 pyragaičių. Tokios normos visiškai užteko ir visi patenkinti dėkojo virėjui už gardžius pyragaičius.

Vakare atėjo iš Birtutės kalno 2 ryšininkės ir atnešė iš štabo spaudos ir kitokių žinių.
[Toliau tekstas sunykęs, tarpais neįskaitomas.]

Kovo 23 d., šeštadienis

Šiandien visą dieną lietus pila be pertraukos. Sniegas pavirto vandeniu... Vakare *Ežerietis* buvo išėjęs pas ryšininką...

Kovo 24 d., sekmadienis

Šiandien vyrai nusiteikę šventiškai. Bunkeryje visai ramu, vieni miega, kiti kalbasi apie įvairius reikalus, tretį meldžiasi. *Uraganas*, *Žiedas*, *Šarūnas*, *Richardas* ir *Snaigė* praėjusią naktį buvo išėję į tolimą žygį, šiandien dienoja Šiaulėnų valsčiuje. Išvyko žvalgybos reikalais.

Kovo 25 d., pirmadienis

Šiandien Blovieščius [kovo 25 d. Marijos Apsireiškimo šventė], taip pat šventė. Tik vienas *Vandenis* negalėjo išeiti, nes jo avalynė visai nuplyšo. Neturėdamas avalynės, visą dieną ją tvarkė.

Kovo 26 d., antradienis

Vakareėjau susitikti su ryšininku *Bijūnu* nustatyti ryšį su Tytuvėnais.

Kovo 27 d., trečiadienis

Šiandien naktį gerokai pašalus, einant per vandenį, ledas lūžta ir sukelia didelį traškėjimą. Todėl išeiti iš stovyklos sunku. Diena labai graži, saulutė šilta, prieš saulutę jau galima būti ir vienmarškinium. Gauta žinių, jog kovo 21 d. už Dubysos Godlaukio link įvyko kautynės tarp partizanų ir sribukų. Žuvo 2 sribukai ir 1 paimtas į nelaisvę. Iš partizanų pusės aukų nebuvo. Vakare buvau parėjęs į namus pasimatyti su žmona, kuri su dukrelėmis grįžo į namus vakar vakare.

Kovo 28 d., ketvirtadienis

Šiandien iš ryto lynoja, sniegas ir ledai baigia tirpti. Mūsų gyvenamoji salelė apsemta vandeniu iš visų pusių. Po vandeniu dar yra ledo. Taigi, norėdami išeiti iš stovyklos, dar

galime eiti ledu, bet diena po dienos ledas nelaikys ir tuomet išeiti iš stovyklos bus didelis vargas, nes vandens dar padaugės. Tada salelė tikrai bus saugi, nes per vandenį joks šnipelis neišdrįs bristi.

Buvo girdėti kaimo link keletas šuvių, atrodo, kad kaime sukinėjasi sribukai. Vakar vyrai vyko į kaimus pasižvalgyti ir gauti žinių, kas aplinkui dedasi. Vakare aš su *Šarūnu*, išvykę į kaimą, sužinojome, kad sribukai kraustosi iš kaimų su savo šeimomis į miestelius saugumo sumetimais.

Kovo 29 d., penktadienis

Šiandien labai graži diena. Todėl vyrai sulipo ant bunkerio ir prieš saulutę šildėsi, kiti bunkerio rajone, pasirinkę patogesnę vietą, skaitė romanus ir laikraščius.

Vakare *Dulkė*, *Jūragis* ir aš ėjom pas siuvėją parsinešti pasiūtas vasarines kepures. Aš buvau įdavęs pataisyti vasarinį švarką. Pasiėmęs kepurę ir švarką, grįžau į stovyklą, o *Jūragis* su *Dulke* nuėjo toliau į kaimą pasižvalgyti, parsinešti žinių.

Kovo 30 d., šeštadienis

Šiandien kiek šalčiau nei vakar... Buvau parslinkęs [į savo kaimą]. Namuose gavau žinių, kad prieš porą valandų pas mus buvo atvykę rusai su sribukais. Pabuvę apie pusvalandį ir paklausinėję apie mane, išėjo. Aš greitai pasitraukiau iš namų į mišką ir, grįžęs į stovyklą, pranešiau, kad kaime yra rusai. Vakare gavome žinių, kad rusai su sribukais išvyko į Šiluvą.

Nakties sulaukę, *Ežerietis* su *Jūragiu*, *Alkiu*, *Uraganu*, *Richardu*, *Žvangučiu* ir *Žiedu* išvyko į Petro būrį [galbūt Petro Bartkaus?] pasižiūrėti, kaip jie gyvena, pasikalbėti apie partizanišką veiklą [toliau tekstas neįskaitomas].

Kovo 31 d., sekmadienis

Kadangi dalis vyrų yra išvykusi, tai bunkeryje jaučiamas kažkoks trūkumas. Laukiame parvykstančių vyrų, nes, atrodo, jie parneš daug naujienų.

Balandžio 1 d., pirmadienis

Šiandien balandžio 1-oji, todėl iš seno papročio stengėmės vienas kitą apgauti. *Ramūnas* pirmas pasistengė apgauti *Snaigę* [tekstas neįskaitomas]. *Šarūnas* pasistengė apgauti mane pranešdamas, kad mane kviečia ryšininkas... Aš tuo metu miegojau ir, išgirdęs pranešimą, pradėjau ruoštis susitikimui. Bet, man išlipus iš patalynės, pranešė, kad neskubėčiau, nes šiandien balandžio 1-oji.

Buvo pietų laikas, kai pastebėjom atvykstant nuo Birutės kalno 3 mergaites [seseris Radzevičiūtės]. Jos ėjo labai skubėdamos ir mums atrodė, kad pas jas yra kažkas įvykę, nes jos – mūsų ryšininkės. Mes laukėme, ką jos praneš. Viena iš jų pradėjo verkti ir pasakoti, kad jos mamytė rusai areštavo ir išvežė, o dabar atvyko ir jų paimti, bet jos ištrūkusios. Mes jau buvome begriebią ginklus ir norėjome bėgti ir iššaudyti rusus, bet jos beverkdamos pradėjo juoktis. Ir tik tada supratome, kad likome gražiai apgauti. *Dulkė*, išviręs pietus, pavaišino mergaites. Valgydami pietus, visi juokėmės, kad niekas nesupratom, kad šiandien balandžio 1-oji ir todėl buvome išgąstingai apgauti.

Balandžio 2 d., antradienis

Prieš aušrą grįžo iš žygio vyrai, kurie buvo išvykę šeštadienį į Petro būrį. Petro būrio nerado, nes jie prieš porą mėnesių išsikėlė į naują stovyklą prie Raseinių. Buvusioje stovykloje rado tik likusį 1 narį vanagą *Lokį* [galbūt tai Vladas Lukauskas?], kuris buvo likęs

dėl tam tikrų priežasčių. Prie vanago *Lokio* pasiliko iš mūsų būrio vanagas *Žiedas*, o *Žvangutis* [iš Petro Bartkaus būrio], neradęs Petro būrio, kuriame buvo 2 jo broliai, grįžo atgal į mūsų būrį, kol grįš jo [būrys]. Kai Petro būrys grįš, grįš atgal ir jis. Jis atvyko į mūsų būrį, kai prieš 3 mėnesius buvo sunkiai sužeistas. Dabar jis jau sveikas. Per dieną vyrai, pailsėję, vakaro sulaukę, vėl traukė į žygį. *Ežerietis*, *Uraganas*, *Saulius*, *Šiūra*, *Jūragis*, *Žemulis*, *Sultonas*, *Vandenis*, *Richardas* ir *Žvangutis* išvyko į Šiaulių rinktinės būrį, nes gauta žinių, kad Nemunas [Nemuno būrys] nori susitikti su mūsų būriu.

Balandžio 3 d., trečiadienis

Šiandien labai graži diena. Todėl niekas nesėdi bunkeryje, bet vaikšto po bunkerio rajoną ir džiaugiasi pavasario gamta.

Gavom žinių, kad kaime yra sribukų, bet pas ką ir kokių reikalu, nesakė.

Balandžio 4 d., ketvirtadienis

Vakar buvo atvykęs vienas sribukas iš Tytuvėnų valsčiaus į kaimą pas vieną šnipelį, kuris teikia žinias Tytuvėnų NKVD ir Šiluvos sribiteliams.

Balandžio 5 d., penktadienis

Šiandien tiek šilta, kad bunkerį tenka per dieną laikyti atidarytą ir jame nerasi nė vieno vyro: visi sėdi lauke, kiti, užlipę ant bunkerio stogo, miega. Tik virėjas *Varnėnas* triūšia po bunkerį apie virtuvę; jam tikras vargas tokią šiltą dieną gaminti valgį.

Šiandien nutarėme paleisti iš beržų sulos, bet neturėjome, į ką ją leisti. Todėl nutarėme, kad reikia išskaptuoti iš medžio lovelius. Taigi aš su *Dulke* pradėjom dirbti lovelius, o *Šarūnas* nuėjo pas *Baravyką* parnešti gražto. Kol *Šarūnas* grįžo su gražtu, mes su *Dulke* padarėme porą lovelių. Vakare išgrėžėme 2 beržus ir paleidom sulą. Sula bėgo į mūsų padarytus lovelius, o mes ragavome ir gėrėjomės, kad rytoj per dieną gersim sulą, o ne vandenį. Iš savo šulinio gerti vandens jau negalime, nes šulinys apsemtas ir vanduo jame labai neskanus.

Balandžio 6 d., šeštadienis

Rytą oras panašus į lietu, diena apsiniaukus, bet šilta. Po pietų pradėjo lynoti, o pavakariais – ir smarkiai lyti. Lietus gražus ir šiltas. Tokiam šiltam lietuvi užlijus, pašalą, smarkiai garuodamas, kilo į orą.

Balandžio 7 d., sekmadienis

Rytas gražus, bet šaltas. Po lietaus oras atšalo. Bet saulutei pašvietus vis tiek galima užvėjoje prieš saulę šildytis.

Šiandien kalbamės vis apie savo vyrus, išvykusius į Šiaulių rinktinės būrį. Atrodo, kad kitą naktį turėtų grįžti.

Balandžio 8 d., pirmadienis

Naktį apie 4 val. grįžo visi vyrai iš Šiaulių apylinkės. Grįžo labai išvargę, nes tokiu pavasario purvynu keliauti sunku.

Balandžio 9 d., antradienis

Jau kelinta diena, kaip atšalo oras, todėl ir bunkeris tapo malonesnis. Anksčiau bunkeris visuomet būdavo tuščias, dabar visi sėdi bunkeryje ir laukia oro atšilimo. Vakaro sulaukę *Ramūnas*, *Šiūra* ir *Saulius* išvyko į Kėdainių apylinkę *Ramūno* asmeniniais reikalais. Aš su

Šarūnu naktįėjome pas vieną žmogelį gauti radijo aparatą, nes mūsų aparatas sugedęs ir sunku jį šiuo metu pataisyti. Buvome įdavę remontui, bet nepataisė. Todėl nutarėme įsigyti kitą aparatą.

Balandžio 10 d., trečiadienis

Šiandien diena ne tik šalta, bet ir protarpiais krinta sniegas su lietumi. Vakare *Narvydas* [Povilas Morkūnas] su *Sultonu* išvyko į kaimą pasimatyti su ryšininku *Bijūnu*.

Balandžio 11 d., ketvirtadienis

Pavakary iš Birutės kalno 2 mergaitės [Radzevičiūtės] atnešė laiškus, gautus nuo *Žilėno* [Jono Venclausko] iš Šilo.

Balandžio 12 d., penktadienis

Visą dieną rengėme planus persikelti į naują stovyklą. Išbuvus šioje stovykloje ilgą laiką, ilgiau būti neįmanoma, nes per 6 mėnesius, būnant vienoje vietoje, gali šnipai suuosti mūsų stovyklą. Taigi vienu balsu nutarėme keltis į naują vietą. *Narvydas* su *Varnėnu* ir *Uraganu* vakare išvyko į numatytą mišką [Pyragių, arba Palapišės] parinkti vietą naujai stovyklai. Numatyta vykti į tą mišką, kur yra Petro būrio bunkeris. Tame bunkeryje dabar gyvena 1 narys iš Petro būrio ir 1 iš mūsų būrio. Kiti vyrai yra iš to bunkerio pasitraukę ir skrajoja apie Raseinius. Į naują vietą persikelti nebus lengva, nes naujoji vieta nuo dabartinės stovyklos bus apie 15 km. Be to, ilgai gyvendami vienoje vietoje, turime daug gyvenimui reikalingų daiktų, kurių nusigabenti ant savo pečių neįmanoma. Reikalingos bus 2 pastotės mūsų mantai pergabenti.

Balandžio 13 d., šeštadienis

Diena praėjo ramiai. Vakare su *Šarūnu* išvykome į paskirtą pasimatymo vietą su ryšininku, kuris turi šiomis dienomis pristatyti mums radijo imtuvą.

Balandžio 14 d., sekmadienis

Radijo aparato negavome, ryšininkas sutartu laiku neatvyko, matyt, iškilo kažkokios kliūtytys. Vakare su *Šarūnu* vykome vėl dėl aparato į paskirtą vietą.

Balandžio 15 d., pirmadienis

Praėjusią naktį grįžo iš žygio vyrai, kurie buvo išvykę balandžio 12 d. Nuvykę į numatytą vietą, jie sutvarkė visus persikėlimo reikalus. Naujoje vietoje surado naujus ryšininkus, šie prižadėjo padėti, kiek išgalės.

Balandžio 21 d., sekmadienis

Štai sulaukėme Velykų švenčių. Buvome nutarę prieš Velykų šventės išsikelti į naująją stovyklą, bet vėliau nutarėme Velykas praleisti senoje vietoje. Taigi šiandien vyrai nusi-teikę šventiškai. Rytą sukilome anksčiau negu kitais rytais. Kaip kiekvieną rytą ir vakarą, sukilę sugiedojome „Marija, Marija“. Paskui sugiedojome „Linksmą dieną“. Po maldos sėdome už stalo vykdyti tolesnę dienos programą – mušti margučius. Vanagas *Rombin-zonas* pasakė kalbą paminėdamas žuvusius partizanus, pasiūlė pagerbti atsistojimu, susi-kaupiti vienai minutei. Paskui palinkėta ilgiausių metų visiems ryšininkams, rėmėjams ir visiems kitiems mūsų prieteliams. Taip ir baigėsi pirmoji Velykų diena. Rytoj laukiame atvykstančių svečių.

Balandžio 22 d., pirmadienis

Antra Velykų diena. Rytą dar visi miegojom, kai atvyko mūsų ryšininkės nuo Birutės kalno, 4 mergaitės [Veronika, Aleksandra, Apolonija ir Karolina Radzevičiūtės]. Daugiau svečių neatvyko. Todėl, nieko nelaukdami, pradėjome antrąją Velykų dieną. Sėdom visi prie paruošto švenčių stalo, pradėjome mušti su mergaitėmis margučius išgerdami po stikliuką degtinės ir alaus. Sėdėdami už valgiais ir gėrimais apkrauto stalo, visi buvome linksmi, vieni kitus prašinėjome valgyti ir išgerti po stikliuką šnapso. Paskui, man pasiūlius, kiekvienas iš eilės pasakė keletą žodžių apie mūsų gyvenimą... Ir taip mums švenčiant antrąją Velykų dieną, laikas bėgo linksmi. Aš pasiūliau tokį sumanymą, kad kitais metais 1947 m. balandžio 22 d. visi, kaip čia šiandien, vėl susirinktume ant šitos užburtos ir laimingos salelės. Pasikviesti visus savo buvusius ryšininkus, rėmėjus, visus gerus partizanų prietelius ir tinkamai paminėti mūsų būrio partizaniško gyvenimo metines. Visi mano sumanymą palaikė ir pasižadėjo po metų vėl šioje stovykloje pasimatyti. Po metų tikimės būti laisvi, o būdami laisvi pasistengsime tą dieną būti būryje ir prisiminti partizanišką gyvenimą. Vanagas *Narvydas* pakvietė visus būrio narius, kad ir kur jie būtų – tarnyboje, šeimoje ar kur kitur – tą dieną atvykti į šias metines. [Teksto pabaiga]

Dienoraščio savininkė – partizano Jono Junoko-*Rūtenio* žmona Barbora Junokienė.

Kadangi šis bunkeris buvo Ipolito Skirmanto žemėje, tai, ištrėmus Skirmantus į Sibirą, jo žemę sovietai apsodino mišku ir dabar bunkerio vietoje jau ošia tamsus miškas. Bunkerio vietai pažymėti buvęs Vilkiškių kaimo gyventojas Marijonas Valinčius pagamino metalinę lentelę su užrašu „Čia buvo P. Morkūno-Ežeriečio (Ežerėno) bunkeris“ ir ją 2014 m. rugsėjo 8 d. įkasė buvusio bunkerio vietoje.

Apie „Dienoraščio“ autorių ir jo likimą. Jono Junoko (g. 1910 m. rugsėjo 1 d.), Antano, tėvai Plekaičių kaime (Šiluvos vlsč.) valdė 8 ha ūkį. Pats Jonas, baigęs 3 pradžios mokyklos klases, 1935–1936 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, išėjo į atsargą 1937 m. liepos 23 d. jaunesniojo puskarininkio laipsniu. Lietuvai atgavus Vilnių, 1939–1940 m. tarnavo Pabradės pasienio policijoje. Tuo metu jo brolis už Jono pinigus statė jam tėviškėje, Plekaičių kaime, namą; čia 1940 m. J. Junokas su šeima apsigyveno. Priklausė Šiluvos šaulių būriui, 1942–1944 m. ėjo Šiluvos valsčiaus viršaičio pareigas.

„Daržinėje liko kelionei paruoštas vežimas...“ Barbora Junokienė prisimena: „Artėjant sovietų armijai, buvome pasiruošę trauktis į Vakarų. Bet 1944 m. liepos 23–27 d. Žaiginio bažnyčios klebono Kazimiero Gabrielaičio pakviestas tėvas jėzuitas Jonas Bružikas vedė misijas. Apie jas plačiai pasklidus žiniai, į Žaiginį susigundžiau ir aš. Iš misijų sugrįžau vakarėjant, radau belaukiantį ir susirūpinusį savo vyrą, šis priekaištavo: „Laikas ne melstis, o skubiai trauktis, nes rusai jau Šiaulėnuose.“ Daržinėje jau stovėjo kelionei Junoko paruoštas prailgintas vežimas. Aš sakau: „Reikia dar pernaktoti.“ Ir tai, matyt, buvo lemtinga klaida. Rytą vyras, anksti pabudęs, sako: „Paimsiu iš Naukaimio čiuzinį ir vešimės 3 vaikus, o 1 paliksime.“ Vyru išėjus, žiūriu – ant kalniuko juoduoja žmonės, toliau matėsi gurguolė. Arčiau privažiavus – rusai. Tai buvo 1944 m. liepos 24 dieną. Junokas, parbėgęs namo, paslėpė šautuvą, duotą jam, kaip viršaičiui, gintis nuo galimo raudonųjų diversantų puolimo, o pats pasitraukė į visai šalia esantį mišką. Rusų kareiviai tiesiai užsuko į mūsų sodybą: „Kur šeimininkas?“ Sakau: „Į malūną išvažiavo.“ Tai buvo paprasti kareiviai, kurie į nieką nesigilino. Kareiviams išėjus, vyras netrukus sugrįžo, o po pietų jau atėjo

Jonas Junokas (pasienio policininko uniforma)
su žmona Barbora, maždaug 1939 metai
(Iš *Barboros Junokienės archyvo*)

kitaip uniformuoti kariškiai – enkavėdistai ar „*Smeršo*“ kontržvalgybininkai. Vyro klausinėjo, ką vokiečių laikais dirbo, viską surašė, bet jo neareštavo. Tačiau Junokas suprato: nieko gero nebus. Ir tą pačią dieną pasitraukė į mišką. Pasirinko partizanišką slapyvardį *Rūtenis*, nes mėgo rūtas. Daržinėje taip ir liko kelionei paruoštas vežimas...

Vyras vakarais pareidavo į namus, paskui miško pakraštyje įsirengė bunkerį, miške ėmė susitikinėti su taip pat besislapstančiais šiluviškiais: Povilu Morkūnu, Pranu Tauču, Pranu Juška, Alfonsu Petryla iš Kepurnikų kaimo. Bet Junokas sakė: „Prie namų negalima ilgai būt.“ Ir jie persikėlė į Rekštiškės mišką, į Žiogo sodybą. Šalia jos, Tyrulių pelkės miške, įsirengė bunkerį. Žiogo sodybą 1945 m. puolė sribai. Susišaudžius žuvo 2 sribai ir 2 partizanai (vienas iš jų Pocius). Per mūšį sudegė Žiogo sodyba. Besitraukiančius sribus partizanai vėl apšaudė ir dar 2 nukovė. Tame susišaudyme dalyvavo ir mano vyras Junokas.

1945 m. rudenį mums gimė dukros dvynės, viena dukra turėjo širdies ydą, matyt, dėl mano išgyvenimų. Vyras tebesislapstė. Turėjo prie namų eglaičių jaunuolyne įsirengęs bunkerį 2–3 žmonėms, jame ir aš kartais nakvodavau, kiti partizanų bunkeriai buvo Gudgirėje, Sandrausiškės miške. Gudgirės pelkėje – didelis bunkeris, kuriame gyveno

daug Morkūno partizanų. Povilas Morkūnas buvo mano giminaitis. Jis kartu su Ona Ličkute iš Zopelskių buvo mūsų Junokų trečiojo sūnaus krikštatėviai.

1946 m. pavasarį, kai Morkūno partizanai kėlėsi į Pyragių miško stovyklą, Junokas prašėsi paliekamas senoje vietoje, arčiau namų, kad padėtų Plekaičių kaime man su 6 mažamečiais vaikais. Savo namo antrame gale šalia rūsio įsirengė bunkerį. Statėme visi kartu, vaikai irgi padėjo. Virš bunkerio angos sustatydavome maišus su javais. Kartais susitikinėjo su buvusiais savo kovų draugais. 1946 m. lapkričio 11 d. žiūrim – ateina rusų kareiviai, vyras įlindo į bunkerį. Rusai darė kruopščią kratą, atidarė rūšį, bet bunkerio nerado, nors bunkeris buvo šalia rūsio, bet įėjimas ne iš rūsio. Vyras sakė: „Daugiau tame bunkeryje nesislėpsiu, nes sunku psichologiškai išverti, kai tau virš galvos vaikšto tavo budeliai.“ Mane vis tiek tą dieną suėmė ir išlaikė Tytuvėnuose savaitę. Junokas naktį ateidavo iš miško apšerti gyvulių, o 6 metų vyriausiasis sūnus ėjo žvalgybą. Kartą vėl užgriuvo rusai, bet vaikas laiku įspėjo, ir Junokas suspėjo pasitraukti į mišką...

1946 m. enkavėdistai, gavę iš agentūros žinių, jog Junokas vakarais pareina į namus, norėdami jį suimti, paliko mūsų namuose nakčiai 4 kareivius, kuriuos perrengė mano vyro rastais civiliais drabužiais. Jie verandoje pasistatė kulkosvaidį, o vyresnysis man neleido niekur išeiti. Artėja vakaras, ir man jau neramu: žinau, kad vyras pareis. Aš jau įsivaizdavau, kaip vyksta mūsų kieme mūšis ir dega mūsų sodyba. Nutariau veikti. Ėmiausi kareivių prašyti, kad leistų pašerti gyvulius – išeiti iš trobos. Aš blogai kalbėjau rusiškai ir negalėjau gerai paaiškinti. Man padėjo vyro teta, kuri dar nuo caro laikų mokėjo rusiškai. Kareiviai pagaliau leido man eiti į ganyklą parinkti arklių mėšlo kiaulėms. 1 kareivis su automatu ėjo iš paskos. Man rūpėjo kaip nors įspėti vyrą, kad jis negrįžtų. Mes buvome susitarę: jei namuose saugu, tai jaunuolyne stovi įsmeigta kartis, o jei jos nėra, tai pavojus²⁵. Aš, eidama pro tą kartį, ją nuverčiau. Bet kareivis, tai pastebėjęs, ją vėl pastatė. Labai išsigandau, o gal instinktyviai suvokiau, kad kareivis tą kartį pastebėjo ir pakartotinis jos nuvertimas sukels jam įtarimą, jog ji yra kažkoks ženklas vyrui. Tada aš kaip kokia beprotė pradėjau rėkauti beprasmiškus žodžius. Rusai puolė mane raminti, pakvietė mano tetą, kad ta išverstų, ką aš kalbu, ir mane nutildytų. Laimei, vyras tą vakarą neparėjo. Vėliau sakė, kad buvo jau bepareiņas, matė mane kieme su civiliai apsirengusiu asmeniu, bet jį palaikė apylinkės pirmininku Stasiu Caporkumi. Ir tik išgirdęs mano rėkavimus ėmė trauktis atgal į krūmus...

Kai sugrįžau į namus po arešto, namai išversti, mergaitės vienos, alkanos, verkia... Naktį sugrįžo vyras. Gruodžio 11 d. mūsų sodybą vėl puolė rusų kareiviai. Vyras suspėjo pasitraukti, bet kareiviai jį pastebėjo: mane suėmė, o vyrą persekiojo iki Rinkšelių kaimo. Vėliau vyras sakė: „Pasitraukęs iš namų, nuėjau į Rinkšelių kaimą pas Banį ir ten, apsvartęs padėtį, nutariau pasiduoti.“ Perdavė Banio dukrai raštelį, kad šį nuneštų Tytuvėnų emgėbistams: jog sutinkąs legalizuotis su sąlyga, kad paleis iš arešto žmoną. Banytė Plekaičių kaime sutiko sovietų kareivius ir jiems perdavė Junoko raštelį. Bet mane iš arešto jau buvo paleidę. Kareiviai, gavę raštelį, užėjo į mūsų sodybą, suvalgė kumpį ir sako:

²⁵ Tokios signalinės kartys, kaip minėta, kartais būdavo įrengiamos ir ryšininčių sodybose (pvz., Antano Butkaus sodyboje, Miškinės k., 1947 m.).

„Turime Junoką.“ Naktį parėjo Jonas ir tik antrą dieną po ilgų svarstymų abu važiuome į Tytuvėnus prisiduoti. Jonas prisistatė su automatu, jį enkavėdistai nusivedė į kitą kambary. Kol jį tardė, aš blaškiausi koridoriuje. Iš Jono reikalavo, kad prisipažintų ir viską išsklotų apie savo kovų draugus, ryšininkus ir kad paragintų kitus pasiduoti: „Jei nieko nesakai, tai vėl imk ginklą ir eik į mišką, o mes tave toliau gaudysime kaip banditą.“ Tardymas vyko apie valandą. Išėjęs iš kabineto vyras sako: „Nieko baisaus. MGB įtaria mūsų ryšininkus Antaną Limontą ir Praną Dzimidą.“ Aš vėliau juos įspėjau, kad rengiasi juos suimti...

Tragiška naktis. 1946 m. gruodžio 21 d. MGB išdavė Jonui Junokui atitinkamą pažymą apie legalizavimąsi ir jis kitą dieną išvažiavo į apskrities centrą, į Raseinius, išsiimti asmens dokumentų. Buvo penktadienis. Ten pernaktavo, šeštadienį grįžo patenkintas su dokumentais ir ruošėmės išvažiuoti į Šiaulius. Sakė: „Rusai nepaliks mūsų ramybėje ir kuo nors apkaltinę vėl mane suims.“ Vakare prašė pieno, pavalgė. Prieš einant miegoti, išgirdome lojant šunį. Aš išėjau į lauką ir pamačiau stovinčius 2 ginkluotus vyrus. Vienas jų paklausė, ar nėra troboje svetimų žmonių. Atsakaiu, kad nėra. Jie nuėjo už trobos. Man sugrįžus į vidų, vyras klausia: „Kas?“ Atsakaiu: „Manau, kad ne sribai.“ Į trobą įėjo partizanai, Junokas jų nepažino. Tik pasakė jiems, kad apie jį žino kiti partizanai. Atėjusieji pareikalavo, kad Junokas eitų su jais. Aš puoliau prieštarauti. Tada vienas iš jų, nieko nesakęs, šovė Junokui į galvą...²⁶ Tai įvyko 1947 m. sausio 18 d. naktį į 19 dieną.

Prieš tai tą pačią dieną tie patys partizanai Vilkiškių kaime, Petravičiaus name, nušovė miegantį kitą legalizacija pasinaudojusį to paties būrio partizaną Leoną Karpiną-*Ramūną*. Iš čia jie nuėjo Plekaičių kaimo link, kur po valandos nukovė Joną Junoką-*Rūtenį*.

*Kiekvienas žmogus,
kuris savo tautoje yra veikiausias patriotas,
yra ir geriausias pasaulio pilietis.*

Johann Fichte

3. Laisvės kovų memorialas Tverijoniškėje

Kol Lietuvos valdžia ir įvairios ekspertų komisijos jau daugiau kaip 27 metus tebediskutuoja, kur ir kokį Memorialą statyti laisvės kovoms, kaip įamžinti ir pagerbti jų dalyvius, toks Memorialas jau iškilęs Šiluvos regiono Tverijoniškės kaime Ritos ir Jaroslavo Banevičių sodyboje ir nuo 2012 m. „dirba“ itin svarbų tautos patriotinio ugdymo darbą, garsina Tverijoniškės apylinkę ir jo steigėjus. Memorialą įsteigė Tverijoniškės kaimo ūkininkas Jaroslavas Banevičius savo iniciatyva ir savo lėšomis, padedamas žmonos, žinomos gydytojos Ritos Banevičienės ir brolio profesoriaus Rimanto, gamtos mokslų habilituoto daktaro, Lietuvos mokslų akademijos nario. Šie 3 privatūs asmenys be

²⁶ Barboros Junokienės (g. 1917) prisiminimai, autoriaus užrašyti 1999 02 15 Šiauliuose, Gardino 23–37. Jono Junoko apklausos protokolas Tytuvėnuose, 1946 12 19. – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (MGB agentūrinė byla „Rinktinė“ 7714, t. 1), l. 192–193.

Memorialo steigėjai: iš kairės – Jaroslavas Banevičius,
Rita Banevičienė ir prof. Rimantas Banevičius
(Iš Rimanto Banevičiaus archyvo)

kokios valstybės ar kokios nors kitokios organizacijos paramos ėmėsi šio Lietuvai svarbaus darbo, kartu parodydami, ką gali padaryti bendrajam gėriui keli iniciatyvūs, patriotiškai nusiteikę žmonės, keliantys bendrąjį interesą aukščiau asmeninio.

Pagrindinis šios idėjos autorius ir jos įkūnytojas, be abejo, – Jaroslavas Banevičius. Jis ėmėsi įamžinti ir pagerbti Lietuvos laisvės kovotojus, veikusius prieš carinės, vėliau komunistinės Rusijos okupaciją 1794–1953 m. laikotarpiu, pavaizduoti tiek laisvės kovotojus, tiek ir tuos, kurie kėsinosi į laisvės kovotojų ginamas vertybes: tautos laisvę, nepriklausomybę, tautos, kaip etnosocialinio vieneto, išlikimą ir į pačių laisvės kovotojų laisvę ir gyvybę. Tai nulėmė Memorialo binarinę vidaus struktūrą: 2 pagrindines jo temas – okupanto ir jam nenusilenkusios Tautos. Meninę šių temų jungtį įkūnijo 2 alėjų – Šlovės ir Gėdos idėja, kalbanti į lankytojus 45-iomis skulptūromis ir Atminties siena su daugiau kaip 100-u nuotraukų.

Šlovės alėja skirta įamžinti ir pagerbti, Memorialo autoriaus nuomone, pačius reikšmingiausius XVIII a. pabaigos–XX a. vidurio Lietuvos Laisvės kovotojus, pradedant 1794 m. ir 1863 m. sukilimų vadovais Tadu Kosciuška, Zigmantu Sierakausku, Konstantinu Kalinausku, kun. Antanu Mackevičiumi²⁷, 1865–1904 m. lietuvių žadintojais knygnešiais (Jurgiu Bieliniu-Bieliaku, Juozu Karabinu, Kaziu Ūdra...) ir baigiant pokario partizanais – 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarais: Jonu Žemaičiu-*Vytautu*, Aleksandru Grybinu-*Faustu*, Adolfu Ramanausku-*Vanagu*, Petru Bartkumi-*Alkupėnu*, Juozu Šibaila-*Merainiu*, Vytautu Gužu-*Kardu*, Jūros srities, Prisikėlimo ir Kęstučio apygardų vadu Povilu Morkūnu-*Rimantu...*, Lietuvos vyskupais-kankiniais Mečislovu Reiniu, Vincentu Borisevičiumi...

²⁷ Vienas iš 1863 m. sukilimo vadų kun. Antanas Mackevičius, priešų suimtas, bet jų neišsigandęs, drąsiai jiems kirto: „Myliu savo Lietuvą, jai aš atidaviau savo silpnas jėgas. Kas doras, tas visada skriaudžiamas, o niekšas malonėje.“ Maksimaitienė, O., Strazdūnaitė, R., *Antanas Mackevičius: laišakai ir parodymai*, Vilnius, 1988, p. 47–48.

Gėdos alėjoje – svetimieji, siekę pavergti lietuvių tautą, ir jų talkininkai. Skirtingai lietuvių tautos Laisvės atžvilgiu veikusius asmenis Jaroslavas pavaizdavo ir skirtingomis išraiškos priemonėmis: Šlovės alėjoje Laisvės kovotojai vaizduojami estetinėmis meno formomis – skulptūromis: menas pirmiausia eina su tais, kurie neša į žmonių santykius laisvę, žmoniškumą, grožį..., ir aplenkia tuos, kurie stoja skersai kelio šioms žmogų aukštinančioms vertybėms. Todėl šioje alėjoje Laisvės kovotojai sustingę subtiliai atliktose tauraus medžio – ažuolo skulptūrose: ažuolo tvirtybe norėta paliudyti šių vyrų dvasios tvirtybę. Kai kuriose skulptūrose jie įkūnyti taip, kaip yra žinomi iš fotografijų arba iš pomėgių: štai Adolfas Ramanauskas-*Vanagas* skulptūroje vaizduojamas su jam ant pečių tupinčiais vanago jaunikliais, Juozas Šibaila-*Merainis* kaip mėgęs groti armonika... Žinant, kad vieni laisvės kovotojai, be ryšininkų ir rėmėjų, juos maitinusių, informavusių, slėpusių, nebūtų buvę tuo, kuo buvo, šią svarbią partizanų ir ryšininkų jungtį reprezentuoja Memoriale Tauragės valsčiaus partizanų ryšininkės, vėliau partizanės Onos Lešinskytės (Švedienės)-*Akacijos*, žinomos iš rezistencijos albumų kaip „Mergaitė su šuneliu“, skulptūra. Pagarbą apskritai Lietuvos moterims, atkakliai ir pasiaukojamai dalyvavusioms Laisvės kovose, simbolizuoja ir skulptūra, skirta narsiai partizanei, P. Morikūno-*Rimanto* štabo narei Genovaitei Juodytei-*Aldonai*.

Laisvės kovotojų skulptūros pakeltos ant pjedestalų, sumūrytų iš čia pat, apylinkės laukuose, surinktų akmenų. Kiekvienos skulptūros jungtis su pjedestalu papuošta juodo betono juosta, joje sudėliota dekoratyvi baltų vienodo dydžio akmenėlių grandinė, primenanti karolius ar partizanų turėtus rožinius, galbūt liudijančius, kad partizanų kovota ne tik už Nepriklausomybę, bet ir už krikščioniškąsias vertybes. Po kiekviena skulptūra – prasmingas užrašas ar paaiškinimas. Šios alėjos skulptūros sukurtos su meniniu išradingumu, pabrėžtina pagarba laisvės kovotojams, su kiekvieno jų asmens ir kovos istorijos žinojimu. Visas šias skulptūras kūrė ne vieną vasarą Jaroslavo Banevičiaus sukviesti liaudies meistrai drožėjai: Raimundas Blazaitis, Nerijus Ališauskas, Mindaugas Būga, Eduardas Titas, vitražistė Sandra Atkočiūtė.

Gėdos alėjoje priešingai – rikiuojasi asmenys, veikę prieš tautos laisvę. Jie vaizduojami ne meno priemonėmis, o pilka dokumentine fotografija, kaip pilka buvo ir jų veikla, priešinga tautos laisvei ir teisei. Gėdos alėja prasideda stendu „Nusikaltę lietuvių tautai“, joje rikiuojasi 16-os asmenų fotografijos: 1863 m. sukilimo malšintojo, Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo Koriko²⁸, pagrindinio SSKP ideologo Michailo Suslovo, Kremliaus politinių talkininkų – LKP pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus, LSSR AT Prezidiumo pirmininko Justo Paleckio, LSSR švietimo ministro Mečislovo Gedvilo (trys pastarieji mūsų istorijoje vertinami nevienareikšmiškai), žiaurių represijų vykdytojų: LSSR vidaus reikalų komisaro 1944–1953 m. Josifo Bartašiūno, Rainių žudynių (1941 06 25) dalyvio Petro Raslano, 1945–1953 m. LSSR saugumo ministro pavaduotojo,

²⁸ Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas Korikas (1863–1865), malšindamas 1863 m. sukilimą, jo paties paskaičiavimu, nužudė 129 žmones, išsiuntė į katorgą 972, į Sibirą – 1427, ir artimesnes Rusijos gubernijas – 1529, atidavė į kariuomenę 345, areštavo 864, ištrėmė į Rusiją, duodant ten tremtiniais žemės, 4 096. Iš viso turėjo nukentėti 9361 asmuo. – *Lietuvos istorija*, redaktorius Adolfas Šapoka, Kaunas, 1936, p. 473.

Laisvės kovų memorialo Šlovės alėjos fragmentas. 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarų LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-*Vytauto*, LLJS Tarybos narių: Broniaus Liesio-*Nakties*, Aleksandro Grybino-*Fausto*, Lietuvos ginkluotojų pajėgų vado Adolfo Ramanausko-*Vanago*, LLKS Tarybos Visuomeninės dalies viršininko Juozo Šibailos-*Merainio* ir kitų skulptūros (Rimanto Banevičiaus nuotrauka)

Gėdos alėja
(Iš leidinio „*Alio, Raseiniai*“)

Jaunieji Šiluvos šauliai Šlovės alėjoje kartu su Memorialo steigėju Jaroslavu Banevičiumi
(Iš Ritos ir Jaroslavo Banevičių archyvo)

rezistentų kankintojo Leonardo Martavičiaus, įvairias NKVD/MGB vadovaujančias pareigas 1944–1953 m. ėjusio žiauraus tardytojo Nachmano Dušanskio, Raseinių apskrities 1944–1946 m. NKVD viršininko plk. Jakovo Sincino, daug laisvės kovotojų pražudžiusio specialaus MGB agento Juozo Markulio-*Erelio* ir kitų. Gėdos alėja baigiama šių asmenų nusikaltimus liudijančiomis fotografijomis – žuvusių laisvės kovotojų palaikų kraupiais išniekinimo vaizdais. Visos šių asmenų fotografijos įrėmintos nedidelėse keturkampėse lentelėse, įsmeigtose į žemę, ir nežymiai iškilusios už eile sudėtų grubių lauko akmenų, tarsi už jų slėptųsi – kaip tose fotografijose užfiksuoti asmenys slėpė savo nusikaltimus už tariamai patrauklių ideologinio melo lozungų.

Toks Memorialas – vienintelis Lietuvoje, o galbūt ir Europoje. Komunistinio režimo baisumus vienaip yra patyrusios Vidurio Europos tautos (Lenkija, Čekija, Vengrija...), kitaip – Lietuva ir kitos Baltijos tautos. Todėl tik Baltijos valstybėse gali atsirasti tokio tipo memorialai – tautos kančias ir atkaklų jos laisvės troškimą bei kovą apibendrinantys paminklai.

Šlovės alėjos laisvės kovotojus J. Banevičius laiko žmonėmis, kurie „*atidavė savo gyvybę be jokio išskaičiavimo, netrokšdami jokių postų, gerai žinodami, kad jų laukia mirtis*“. Jiems, kaip bendrąjį interesą (Lietuvos Laisvę) kėlusiemis aukščiau asmeninio, dvasiškai giminingu galima laikyti ir patį Memorialo autorių... Jaroslavas šiandien tiksliai

Lietuvos „Robinzonų“ stovyklos moksleivių grupė
su savo vadovu Jonu Varkulevičiumi (pirmas iš dešinės) –
Ritos ir Jaroslavo Banevičių Memorialo svečiai, 2014 m.
(Iš leidinio „Alio, Raseiniai“)

Lietuvos sveikatos mokslų universiteto
Gyvulininkystės instituto specialistai –
Memorialo svečiai 2015 m.
(Iš Jaroslavo Banevičiaus archyvo)

nežino, kiek kainavo jam ir jo šeimai Memorialas, bet įsitikinęs – ne mažiau kaip 100 000 eurų, nors pats su žmona gyvena gana kukliame name.

Memorialas – savotiškas Ritos, Jaroslavo ir Rimanto Banevičių dvasios kūrinys, dėl savo visuomeniškai svarbios paskirties teikiantis jiems dvasinio džiaugsmo ir išskirtinės gyvenimo prasmės. Tai jų emociškai išjausto, protu ne kartą išmąstyto šio didingo ir kartu tragiško tautos gyvento laikotarpio paminklas, meno kalba kalbantis esančioms ir ateinančioms kartoms apie tautos kančias ir pasiaukojimą. Jo kalbėjimas jaudina ne tik lankytojus. Pats Jaroslavas, kad ir kiek kartų pasakotų lankytojams apie skulptūromis išsirikiavusius laisvės kovotojus, jų likimus, kovos prasmę, visada savyje sunkiai slepia tramdomą jaudulį... Su tokiu pat jauduliu jis lygina ir Laisvės kovotojų pasirinkimą su dabarties vyraujančiomis vertybėmis. „*Dievu tapo pinigai, žmonės prarado savo tikrąją vertę*“, – sako Jaroslavas. Bet čia nėra šios „naujosios dievybės“, ji kažkur kitur, čia – ženklai priešingos tiesos ir vilties...

Stebint šį Banevičių kūrinį, sunku patikėti, kad tai iš esmės vieno žmogaus, vienos šeimos ar vienos giminės pastangų rezultatas, pradedant nuo pačios idėjos, nuo jos užpildymo konkrečiomis žiniomis apie kiekvieną čia vaizduojamą laisvės kovotoją, parūpinimo medžiagos skulptūroms, iki meno meistrų drožėjų sukvietimo, jų aprūpinimo vaizduojamų laisvės kovotojų nuotraukomis, jų asmenybių apibūdinimo ir galiausiai – paties projekto finansavimo. Galbūt simboliškas sutapimas, kad J. Banevičius įsteigė Memorialą kadaise buvusiose Antano Rašimo dvaro žemėse, žmogaus, kuris XX a. pradžioje irgi garsėjo toje pačioje apylinkėje kaip dvasingas ir visuomeniškas žmogus, o jo dvaras – kaip apylinkės žmonių kultūros židinytė²⁹.

Banevičių Memorialas Tverijoniškėje – ne tik įtaigus meninis pasakojimas apie laisvės kovotojų idealizmą ir tragizmą, bet ir patriotinio ugdymo mokykla, mokanti laisvės kovotojų vertybių vaizdu ir jausmu. Pasakodamas lankytojams, ypač jaunimui, apie žvelgiančius iš ažuolo skulptūrų laisvės kovotojus, Jaroslavas Banevičius visada baigia savo jausmingą pasakojimą raginimu: „*Jaunime, pažiūrėk į šiuos drąsius vyrus ir būk toks, kaip jie*.“ Iš tiesų, kelias į laisvę prasideda drąsiu apsisprendimu ir toliau stiprinamas atitinkamu ugdymu. Šią ugdomąją Memorialo funkciją, jos reikalingumą pabrėžia Atsiliepimų knygoje daugelis Memorialą aplankusių žymių Lietuvos žmonių³⁰. Raseinių rajono savivaldybės Taryba, tai pripažindama, 2018 m. vasario 12 d. sprendimu Nr. 394 įrašė Memorialą į rajono lankytinų vietų sąrašą.

Unikalų Memorialą tegalėjo sukurti irgi unikali asmenybė. Pagrindinis šio Memorialo steigėjas Jaroslavas Banevičius išties gamtos apdovanotas įvairiais talentais ir polinkiais

²⁹ Plačiau žr.: Vaišvila, A. *Šiluvos regiono dvarai ir jų vidaus teisė XVI–XX a.*, t. 2, Vilnius, 2017, p. 494–497.

³⁰ Tai legendinio partizano Juozo Lukšos-Daumanto brolis Antanas Lukša, 1949 m. partizanų vadų susitikimo Minaičiuose (čia buvo priimta 1949 02 16 Deklaracija) liudininkė Julijona Mikniūtė-Petretienė; rezistentai Adolfiną Balčiūnaitė ir Vytautas Žukauskas; disidentai Antanas Terleckas ir Stasys Stunguryš; profesoriai: Rimantas Banevičius, Vacys Sadauskas, Kazimieras ir Vida Ragulskiai, Petras Bingelis, Kazys ir Daiva Kšanai, Arvydas Barauskas; poetai: Gintautas Patackas, Robertas Keturakis, Stanislovas Abromavičius, Algimantas Grakavinas, Aleksas Dabulskis; rašytojas Laimonas Inis; skulptorius Robertas Antinis; Pekino olimpiados žaidynių deglo nešėjas, Lizdeikos gimnazijos direktorius ir jaunimo organizatorius Jonas Varkulevičius; buvę Seimo nariai: Kazimieras Uoka, Egidijus Klumbys, Česlovas Stankevičius, Birutė Valionytė ir kiti.

žmogus, išimintinai pasireiškęs ne vienoje kultūros srityse: jo pasiekimus ir veikimo sritis net sunku išvardyti: jis – buvęs įvairių Kauno gamyklų vyriausiasis mechanikas, inžinierius, konstruktorius-išradėjas (užpatentavęs 12 tarptautinio lygio išradimų), Lietuvos jaunių bokso čempionas (1956–1958 m.), naujų gaminių sukūrimo Lietuvos premijos laureatas (pasaulinėje parodoje 1987 m. apdovanotas aukso medaliu), San Francisko pasaulio verslininkų suvažiavimo (1988 m.) Lietuvos delegatas ir komiteto narys, knygų leidėjas, žurnalistas, Nepriklausomų žurnalistų sąjungos vadovas, S. Bataičio premijos laureatas (2000 m.), konkurencingos avių fermos Tverijoniškėje įkūrėjas...

Dar vienas originalus J. Banevičiaus veržlaus ir daugiašakio gyvenimo puslapis – tai čia minimas jo Laisvės kovų Memorialas ir su jo tematika susijusi veikla, kalbanti apie Jaroslavą kaip besimantį dar ir tautos patriotinio ugdymo misijos. Ugdyti patriotizmą – tai laisvės kovotojų pavyzdžiu mokyti ir mokytis branginti laisvę, ryžtis ją ginti, nes laisvę praradusi tauta savo darbu (kūryba), kaip minėta, kuria ne savo orumą, ne savo gerovę, o stiprina ją pavergiančias svetimas jėgas. Net ir asmens gyvybė kai kam turi vertę tik laisvėje. Daugelis mūsų laisvės kovotojų, kaip senovės Margirio Pilėnai, apsupti bunkeriuose ar sužeisti, rinkosi ne gyvybę sovietų nelaisvėje, o mirtį laisvėje. Todėl suprantama, kodėl visur ir visada taip branginama laisvė ir gerbiami kovotojai dėl laisvės. Rita ir Jaroslavas Banevičiai irgi, nepaisydami įvairių asmeninių nepatogumų ir didelių išlaidų, toliau kuria Memorialą laisvei ir tiems, kurie savo gyvenimu liudijo, kas yra laisvė ir kokia jos kaina.

Memorialas nėra vienkartinis Jaroslavo patriotizmo „blykstelėjimas“: tai sąmoningos, ilgalaikės ir stabiliai kryptingos veiklos, priešinantis okupacijai ir įamžinant laisvės kovotojų – nenusilenkusios tautos lyderių atminimą, rezultatas. J. Banevičius, buvęs Poviolo Lukšio brigados vado Juozo Paliūno-*Ryto* ryšininkas, save laikantis maištingos giminės palikuonių (jo tėvo senelis Antanas Banys-Banevičius pakartas kaip 1863 m. sukilėlis). Jis vienas iš tų, kurie 1989 m. inicijavo pirmąjį pokario partizanams skirtą paminklą, iškilusį tų metų gegužės 8 d. Varniuose (skulptorius A. Prišmantas), dar esant okupacinei valdžiai ir dideliame jos priešiškumui laisvės kovotojams. Pats vadovavo ta proga Varniuose vykusiam 3 000 žmonių mitingui. Pirmojo Sąjūdžio suvažiavimo delegatas, pirmaisiais Nepriklausomybės atgavimo metais įsteigęs ir leidęs patriotinės krypties laikraščius: „Tremtinys“, „Vasario 16-oji“, „Tautos kelias“, buvo jų vyriausiasis redaktorius. Vienas iš Lietuvos šaulių sąjungos atkūrimo iniciatorių, kurį laiką leidęs tos sąjungos laikraštį „Trimitas“. Kartu su Audriumi Butkevičiumi įsteigė „Tremtinio klubą“, organizavo politinių kalinių ir tremtinių suvažiavimą Kaune, aktyviai veikė kaip Romo Kalantos reabilitavimo komiteto, Lietuvos partizanų perlaidojimo komiteto, įvairių laisvės kovotojų pagerbimo organizacijų narys ir renginių dalyvis (2013 m. liepos 6 d. dalyvavo pėsčiųjų žygyje: „Dzūkų kovos keliais: Senoji Varėna–Pauostupė–Dubičiai...“), apdovanotas tų organizacijų įvairiais pasižymėjimo ženklais³¹...

³¹ Kovotojų už Lietuvos laisvę atminimo įamžinimo komitetas apdovanojo Jaroslavą Banevičių *Laisvės kovų didžiuoju kryžiumi* (2014 03 10), *Laisvės kovų kryžiaus ženklu Skydas ir Kalavijas* (2015 01 10) ir *Laisvės kovų kryžiaus šlovės žvaigžde Virtuti civili* (2017); LLA karių ir rėmėjų sąjunga – medaliu *Už nuopelnus Sąjungai ir Tėvynei* (2017 06 12); asociacija „Kovo 11-osios bendrija“ apdovanojo Jaroslavą 4 kartus: Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo medaliu *Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas* (2013–2014), *Laisvės atkūrimo kryžiumi* (2015 03 11), ženklu *Trispalvis Kaspinas* (2015 03 11); Lietuvos Sąjūdžio Kauno skyriaus – II laipsnio atminimo ženklu *Su Sąjūdžiu už Lietuvą* (2014 02 12).

Gamta nepagailėjo Jaroslavui ir stiprių gyvybingų genų: būdamas solidaus amžiaus, jis – pavydėtinai energingas, puikus laisvės kovų žinovas, emocionalus pasakotojas, į savo Kūrinių – Memorialą ir toliau tebežiūrintis, kaip į neužbaigtą... Jo ateities planuose – naujų laisvės kovotojų įamžinimo ir pagerbimo sumanymai. Juose galbūt atsiras vietos ir kai kuriems Šiluvos regiono laisvės kovotojams: 1918 m. savanoriams, seserims Veronikai ir Aleksandrai Radzevičiūtėms, Šiluvos OS vadui Stasiui Raliui-*Aušrai*, „prekiauti Lietuva“ atsisakiusiam Povilui Dapkui...

Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį Ritos, Jaroslavo ir Rimanto Banevičių Memorialas švenčia įtaigiai kalbėdamas apie Laisvę ir kovotojus už Laisvę, Laisvei, patriotizmui kviečiantis ir kartu liudijantis, ką gali nuveikti bendrajam gėriui ir keli asmenys, jei jie – susirūpinę ne tik savimi.

SANTRUMPOS

LVIA	– Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LCVA	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA	– Lietuvos ypatingasis archyvas
KAA	– Kauno apskrities archyvas (dabar – Kauno regioninis valstybės archyvas)
LVOA	– Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvas
LR	– Lietuvos Respublika
LGGRTC	– Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras
VSD	– Valstybės saugumo departamentas
LKDP	– Lietuvos krikščionių demokratų partija
LTS	– Lietuvos tautininkų sąjunga
LE	– Lietuvių enciklopedija
MLTE	– Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija
PK	– Parapinis komitetas
VK; VK ordinas	– Vyties kryžius; Vyčio Kryžiaus ordinas
LLKS	– Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdis
VLIKas	– Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas
SSRS	– Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
RSFSR	– Rusijos Sovietų Federacinė Socialistinė Respublika
AT	– Aukščiausioji Taryba
MT	– Ministrų taryba
SSKP	– Sovietų Sąjungos komunistų partija
VKP(b)	– Visasąjunginė komunistų (bolševikų) partija
LSSR	– Lietuvos sovietinė socialistinė respublika
VK	– Vykdomasis komitetas
MVD	– <i>Ministerstvo vnutrennyh del</i> (Vidaus reikalų ministerija)
NKGB	– <i>Narodnyj komisariat gosudarstvenoj bezopasnosti</i> (Valstybės saugumo liaudies komisariatas)

aps.	– apskritis	ltn.	– leitenantas
k.	– kaimas	j. ltn.	– jaunesnysis leitenantas
parp.	– parapija	mjr.	– majoras
plv.	– palivarkas	plk.	– pulkininkas
r.	– rajonas	pplk.	– papulkininkis
sr.	– sritis	puskar.	– puskarininkis
vlsč.	– valsčius	serž.	– seržantas
vnk.	– vienkiemis	b./b.	– baudžiamoji byla
gen.	– generolas	rb	– rublis
kpt.	– kapitonas		

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abarius, L. Kovos dėl istorijos tęsiasi... – *Laisvės kovų ir netekčių metai: laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė*, sudarė Romas Kaunietis, d. 2, Vilnius: Margi raštai, 2016.
2. Ambrozaitis, K. *Šimtmečio keliu*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
3. Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1995.
4. Anušauskas, A. Masiniai areštai ir kankinimai 1944–1953 m.: mokslinis tyrimas. – Tarptautinė komisija nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, www.komisija.lt, 2005.
5. Anušauskas, A. Sovietų vykdytos kariškių ir civilių gyventojų žudynės: mokslinis tyrimas. – Tarptautinė komisija nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, www.komisija.lt, 2003.
6. Anušauskas, A. Gyventojų trėmimai 1944–1953 m.: mokslinis tyrimas. – Tarptautinė komisija nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, www.komisija.lt, 2005.
7. Augustis, Steponas-*Upelis*. Dienoraštis (1949). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993.
8. *Aukštaitijos partizanų atsiminimai*, d. 3, Vilnius: Margi raštai, 2001.
9. *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2006.
10. *Auszra*, 1884, nr. 12.
11. Banevičius, L. *Tėviškė šaukė į kovą: buvusio liaudies gynėjo atsiminimai*, Vilnius: Mintis, 1987.
12. Bešanov, V. *1942 m. mėsmalė*, Vilnius, 2016.
13. Bešanov, V. *Raudonasis žaibo karas*, Vilnius: Briedis, 2012.
14. Bielinis, K. *Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai*, Vilnius, 1992.
15. Biržiška, M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, d. 1–2, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidinys, 1938.
16. Brigys, J. *Pasistačius bendrą darbo tikslą*, Raseiniai: Marcelijaus Martinaičio viešoji biblioteka, 2017.
17. Dambrauskas, V. Šiluvos pagrindinės organizacijos įsijungimas į Lietuvos Laisvės Armiją. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998.
18. Gabrys, J. P. Didžiojo Vilniaus seimo rytojus. – *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 12.
19. Gailius, B. 1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje: daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija, Vilniaus universitetas, 2009.
20. Gaškaitė, N., Kuodytė, D., Kašėta, A., Ulevičius, B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996.
21. Gaškaitė, N., Kašėta, A. Adolfo Ramanausko-*Vanago* sekimo ir arešto detalės. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 9, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1993.

22. Gaškaitė, N. MGB agentūra pokario Lietuvoje. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994.
23. Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*, Aidai, 1997.
24. Gaškaitė-Žemaitienė, N. *Žuvusiųjų prezidentas: Jono Žemaičio biografija*, antrasis leidimas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
25. Grocjuusz, H. *O prawie wojny i pokoju (De jure belli ac pacis, 1625)*, Warszawa. 1957.
26. Gudaitis, L. Pastabos. – *Kovos keliu žengiant: Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos, 1945–1953 m.*, Vilnius: Vyturys, 1991.
27. Gurskis, V. *Lietuvių laisvės kovos 1940–1990: istorijos bruožai*, Vilnius, 1996.
28. Gurskis, V. Lietuvos laisvės kovos. – *Veidas*, 2006 01 19.
29. Hoffmann, J. *Naikinamasis Stalino karas 1941–1945: planavimas, realizavimas ir dokumentai*, Vilnius: Briedis, 2013.
30. Yla, S. *Šiluva Žemaičių istorijoje*, Kaunas, 2007.
31. Jučas, M., Mulevičius, L., Tyla, A. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*, Vilnius: Mokslas, 1975.
32. Jurgaitis, K. Medžiaga Lietuvos istorijai. – <http://www.partizanai.org/i-laisve-1961-24-1/1179-ginkluotos-rezistencijos-zygiai-laisve-ginant>
33. Juzeliūnas, J. Genocidas ir valstybių moralė. – *Lietuvos gyventojų genocidas*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, t. 1, Vilnius, 1999.
34. Kašauskienė, V. Istorinė tiesa politiniuose vingiuose. – *Tiesa*, 1989 08 02, nr. 176.
35. *Kęstučio apygardos vadai*, sudarytojas ir vyr. redaktorius Antanas Pocius, Kaunas, 2015.
36. *Knygnešys 1864–1904*, redaktorius Petras Ruseckas, t. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1926 (Ant-rasis fotografinis leidimas, 1992).
37. *Knygnešys 1864–1904*, redaktorius Petras Ruseckas, t. 2, Kaunas: Spaudos fondas, 1928 (Ant-rasis fotografinis leidimas, 1992).
38. *Knygnešys 1864–1904*, sudarė Vytautas Merkys, t. 3, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.
39. *Kovos keliu žengiant: Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos, 1945–1953 m.*, Vilnius: Vyturys, 1991.
40. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, sudarytoja Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999.
41. *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje*, sudarė Vytautas Steponaitis, Kaunas, 1998.
42. *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998.
43. Leninas, V. *Leninizmas. Lietuva: dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1987.
44. Liakas, V. Ėjome naujo gyvenimo pasitikti. – *Kauno tiesa*, 1968 09 07.
45. Ličkutė, J., Žickutė-Oršvilienė, S. ir kt. atsiminimai (užrašė Alfonsas Vaišvila). – *Ait-varai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998.
46. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.
47. *Lietuvos gyventojų genocidas 1944–1947*, t. 2, A–J, atsakingoji redaktorė Birutė Burauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.
48. *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
49. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 5, Vilnius: Vaga, 2005.
50. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2–4, Vilnius, 1958–1961.

51. Maksimaitienė, O., Strazdūnaitė, R. *Antanas Mackevičius: laiškai ir parodymai*. Vilnius, 1988.
52. Malinauskaitė-Bakutienė, E. Ramybė baigėsi... – *Laisvės kovų archyvas*, t. 20, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1997.
53. Matulaitis, S. *Atsiminimai ir kiti kūriniai*, Vilnius, 1957.
54. Matusevičius, J. Jurbarko partizanai ir Jungtinė Kęstučio apygarda. – *Laisvės kovų archyvas*, t. 18, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.
55. Medelis, L. V. Be vienos eilutės nekrologe. – *Pozicija 2016*, www.pozicija.org.
56. Merkys, V. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
57. Meškauskas, I. *Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Liudytojai ir dokumentai*, d. 1, (be datos).
58. Michalovskis, V. Katynės melo istorija: kaip susimovė sovietų propaganda (2015 03 04). – <https://kultura.lrytas.lt/istorija/2015/03/04/news/katynes-melo-istorija-kaip-susimove-sovietu-propaganda-1121006/>
59. *Mūsų žinynas*, t. 1, 1921, nr. 2.
60. Nausėdaitė, N.-*Rasa*. Ne vien duona gyvi... – *Laisvės kovų archyvas*, t. 12, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994.
61. Parnarauskas, J. KGB veiklos metodai prieš Lietuvos laisvės kovotojus ir partizanų kovos taktika. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998.
62. Parnarauskas, J. Partizanų kovos 1944–1953 metais Kelmės krašte. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998.
63. Petrov, N. *Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakymus*, Vilnius: Briedis, 2014.
64. Pocius, A. Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998.
65. Račkus, M. Kaip škaplierninkai Šilavoje pajuokė uriadniką. – *Knygnešys 1864–1904*, redaktorius Petras Ruseckas, t. 2, Kaunas: Spaudos fondas, 1928 (Antrasis fotografuotinis leidimas, 1992).
66. Rakūnas, A. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius: Mokslas, 1976.
67. Ralys, K. Kovoje dėl šviesos ir laisvės. – *Jubiliejinis jaunimas*, Kaunas, 1934.
68. *Raseinių krašto savivalda 1918–1920 m.: straipsnių ir dokumentų rinkinys*, sudarytojas Jonas Brigys, Vilnius: Atkalo, 2008.
69. Rašimaitė-Stankienė, K. Kur jų kapai, Viešpatie? (spaudai parengė Feliksas Tiškus). – *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1998.
70. Rūkas, S. Tragiški Šiluvos tardymo kalėjimo puslapiai. – *Krivulė (Šiauliai)*, 1989 09 16–30, nr. 13.
71. Smitrius, V., Šniuolis, V. *Mes nemirė*, Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2014.
72. Starkauskas, J. *Stribai*, Vilnius, 2001.
73. Striužas, V. Čia mano miškai, čia mano vyrai (Stefanijos Valatkienės prisiminimai), 2015 09 02. – www.alkas.lt
74. Tininis, V. Preliudija prieš audrą. – *Komjaunimo tiesa*, 1989 11 08–09, nr. 213–215.
75. Tyla, A. *1905 m. revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968.
76. Truska, L. Dėl Lietuvos komunistų partijos klaidų ir nusikaltimų. – *Tiesa*, 1989 03 29.

77. Truska, L., Anušauskas, A., Petravičiūtė, I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999.
78. Vadopalas, V. *Tarptautinė teisė*, Vilnius: Eugrimas, 2006.
79. Vaišvila, A. Povilas Morkūnas-Rimantas – Vidurio Lietuvos Laisvės kovotojų vadas. – *Kęstučio apygardos vadai*, sudarytojas ir vyr. redaktorius Antanas Pocius, Kaunas: Naujasis lankas, 2015.
80. Vaišvila, A. *Šiluvos apšvieta 1592–1992*, Vilnius: Lietuvos teisės akademijos leidybos centras, 1999.
81. Vaišvila, A. Šiluvos mokykla KGB akiratyje. – *Aitvarai: Kęstučio apygardos partizanai*, t. 6, Kaunas: Simono Stanevičiaus draugijos leidinys, 1998, p. 200–206.
82. Vaišvila, A. *Šiluvos regiono dvarai ir jų vidaus teisė XVI–XX a.*, t. 2, Vilnius: Versmė, 2017.
83. Zizas, R. *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
84. Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010.
85. Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*, Vilnius, 1997.
86. Žalimas, D. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste. – *Jurisprudencija*, 2006, t. 10(88).
87. Želvyš, P. Susitikimas miške, arba „Man reikia čekų polkos natų...“. – *Pozicija*, 1994 06 06–12.
88. Žemaitienė, N. MGB-KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje. – [genocide.lt?Leidyba/2/nijole=2.htm](http://genocide.lt/Leidyba/2/nijole=2.htm)
89. Žilvitis. Tikras atsitikimas Žemaičių Lietuvoje. – *Apžvalga*, 1889, nr. 1.
90. https://lt.wikipedia.org/wiki/Ypatingasis_pasitarimas_prie_TSRS.NKVD
91. MGB/KGB. <http://faktai.lt/lietuva/valdantieji-nutare-nicijuoti-patikrinima-genocido-centre-del-prisipazinusiu-kgb-agentu/>
92. Вайшвиллене, Н. А. *Судьба и воля, или горькие воспоминания*, Магадан: АО Маобити, 1998.
93. Суворов, В. *Самоубийство. Зачем Гитлер напал на Советский Союз?* Москва, 2000.

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymas. – *Valstybės žinios*: 1990-05-20 Nr. 14-386.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. – *Valstybės žinios*: 2000-10-25 Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas. – *Valstybės žinios*: 2000-07-31 Nr. 64-1927; 2000-10-13 Nr. 86 (*atitaisymas*).
4. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos“ 1999 m. sausio 12 d. Nr. VIII-1021. – *Valstybės žinios*: 1999-11-27 Nr. 11-241.
5. Lietuvos Respublikos pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymas. – *Valstybės žinios*: 1997-02-07 Nr. 12-230.
6. 1907 m. Hagos konvencija dėl karo įstatymų ir papročių; 1929 m. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais. Angliškų konvencijų tekstus .: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp.

7. Atlanto Chartija, 1941 m. – <http://www.mokslobaze.lt/atlanto-chartija.html>, prisijungta 2016 03 25.
8. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais, 1949 m. rugpjūčio 12 d. – <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalact/tar.e18788655942> su 1977 m. jų papildomais protokolais dėl karo aukų apsaugos.
9. Lietuvos Respublikos asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusiųjų apsaugos įstatymas 1999 m. lapkričio 23 d. Nr. VIII-1436. – *Valstybės žinios*: 1999-12-08 Nr. 104-2976.
10. Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны, 18 октября 1907 года, Договор. – <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm>

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- A**
- Abarius, L. 393
- Abramikas, Vladas 109
- Abromavičius, Stanislovas (Stasys) 87, 294, 371, 495
- Abukauskas, Jonas 432, 434
- Adamukevičius
- Adomaitienė 242
- Adomaitienė, Antanina 399, 401
- Adomaitienė, Ona 158
- Adomaitis, Adomas 135
- Adomaitis, Aleksas
- Adomaitis, Juozas 97–98
- Adomaitis (Adomavičius), Kazimieras 79
- Adomaitis, Povilas 401
- Adomaitis, Stasys-*Obelis* 216, 218, 444
- Adomaitis, Vacys 340, 342
- Adomaitis, Viktoras 208
- Adomaitytė, Albina 401
- Adomaitytė-Bacienė, Teresė 288
- Adomaitytė, Birutė 357
- Adomaitytė, Bronė 359
- Adomaitytė-Bučinskienė, Jadvyga 107
- Adomaitytė-Papreckienė, Emilija 250, 282, 318, 376–377, 378, 424
- Adomėnas, Leonas 143, 146, 293, 356
- Alekna, Kazys-*Putinas* 309
- Alekna, Konstantinas 318
- Alekna, Povilas 313
- Alekna, Zenonas-*Šratas* 307
- Aleknaitis: Aleksandra ir Leonida 340
- Aleknos: Steponas ir Vladas 300, 340
- Aleksandravičius, Kazys-*Čekuraitis* 307
- Aleksandravičiūtė, Danutė-*Vaidilutė* 307
- Aleskienė, Petronėlė 35
- Ališauskas (Olševskis) 44
- Ališauskas, Juozas 51–52
- Ališauskas, Nerijus 493
- Ališauskas, Povilas 102
- Almonaitis, V. 177
- Altukovas, Aleksas 127
- Ambrazas, Juozas 89, 91, 99
- Ambraziejūtė-Steponavičienė, Marija 112
- Ambrozaitis, Antanas 154, 265
- Ambrozaitis, Juozas 39
- Ambrozaitis, Kazys 117, 174–175, 177, 179–180, 196, 199, 219, 245, 316, 322, 367, 369
- Ambrozaitis, Petras
- Ambrozaitytė, Veronika
- Ančiukevičius, Juozas 52, 57
- Andrikis, Petras-*Gintautas*
- Andriulis, Bronius 449
- Andriulytė, Marija 204
- Andriuskevičiūtė, Felicija 270
- Andriuskienė, Regina-*Šalna* 444
- Anglickis 353
- Aniuliai: Vincas ir Vladas 176, 312, 342, 348, 351, 404
- Aniulis, Vaclovas 338, 342, 348
- Anušauskas, A. 130, 187, 408, 433, 435, 441
- Antanavičius, Antanas-*Jogas* 233, 247, 249, 301, 327–328, 390, 449
- Antinis, Robertas 497
- Arbačiauskai: Augustė ir Vincas 208
- Arbačiauskas-*(Balsaitis)* 312
- Arbačiauskas, Petras 449
- Arbačiauskas, Vincas 207, 217–218, 346, 358
- Archipovas, Filomenas 180
- Arlauskas, Stasys 79
- Armanavičius, Povilas, partorgas 183–184
- Armoška, Algis 401
- Armoška, Baltras 94–95
- Armoška, Kazys
- Armoška, Kleopas-*Lampeo* 198, 201, 279–283, 312, 327, 356, 361, 394, 396, 444, 469
- Armoška, Mykolas 160, 170
- Armoška, Petras 401
- Artmoška, Pranas 282
- Armoška, Vytautas 401
- Armoškaitė, Genė 401
- Armoškienė, Antanina 401
- Armoškos: Antanas ir Feliksas 104
- Aronsonas, Leiba 66
- Artmonas, Bronius 79
- Astasevičius, Antanas 79, 88
- Astasevičius, Julius-*Cezorskis, Povilas* 263, 269, 274, 422, 444
- Astasevičius, Bolesas 80
- Astrauskai: Aleksandras, Kasparas ir Konstantinas 37
- Astrauskas, Antanas 246
- Astrauskas, Vincas 45
- Ašmys, Antanas 353
- Atkočaitis 353
- Atkočiūtė, Sandra 493
- Augustčiai: Nikodemus ir Steponas 186
- Augustaitienė, A. 296
- Augustis, Nikodemus-*Upelis* 203, 444–445
- Augustis, Pranas 50–52, 57
- Augustis, Steponas-*Upelis* 2 10, 187, 235, 240–241, 248–249, 251, 297, 444
- Aukštakis 353
- Aukštakis, Edvardas 155
- Avdoškinas, kpt. 251
- Avyžius, K. 55
- B**
- Babenskis, Antanas, mokytojas 87, 230, 299, 303–304, 313–314, 444
- Babenskis, Petras 176
- Babenskis, Pranas 176
- Babilius, A. 105
- Bacys, Jonas 231
- Bacys, Juozas 80
- Bacys, Marcelinas 170
- Baden, Max, fon 65
- Bagulytė, Danutė 444, 465
- Bajarauskas, Leonas-*Baronas (Saratov)*³² 268, 378, 383, 449
- Bakanauskas, Viktoras-*Saulius* 12, 154, 173–174, 201, 206, 212, 222, 224–225, 227, 251–263, 269, 271, 283–

³² Skliausteliuose nurodomi MGB agentūriniai slapyvardžiai.

- 284, 286–300, 322, 324, 346–365, 374, 376, 378, 382, 384, 390–391, 395, 412, 421, 444, 450–451, 453, 457–458, 461, 463, 466, 471, 478
- Bakas, Antanas 259
- Bakšys, Antanas-*Germanas* 228
- Bakšys, Vaclovas 342, 345
- Bakšytė 185
- Bakutis 174
- Bakutis, J.-(*Kalvis*) 382
- Balčaitis, Stasys 353
- Balčiūnai: Agota ir Dionyzas 206, 266, 385
- Balčiūnaitė, Adolfiną 12, 174, 206, 208, 217–218, 266, 324, 379, 382, 445, 455, 457, 497
- Balčiūnaitė, Fruzina 12, 445
- Balinskas, Antanas 292
- Baltkojai: Stasys ir Bronė 390
- Baltkojis, Jonas-*Žaibas* 133, 234, 237, 239, 243–245
- Baltkojis, Jonas (tėvas)-(*Petras*) 133, 230, 239–243, 245, 270, 325, 358–359, 371, 382, 385, 389, 390–391, 459
- Baltkojytė, Bronė 237–238, 246, 445
- Baltrušaitienė, Zita 71
- Banaitis, Bronius, mokytojas 113–114, 135
- Banevičiai: Rita ir Jaroslavas 491–492, 496, 498–499
- Banevičius, Jaroslavas 412, 426, 491–493, 495–499
- Banevičius, Liudas 249, 339–342, 346
- Banevičius, Pranas 342
- Banevičius, Rimantas 491–492, 494, 497
- Banevičius, Vladas 342
- Baniai: Alfonsas, Antanas 188
- Banienė, Bronė 402
- Banienė, Jadvyga 135
- Banys, Alfonsas-*Žaibas* 190
- Banys, Antanas, viršaitis 94, 96, 119–120, 123, 126–127, 183
- Banys-Banevičius, Antanas 498
- Banys, Antanas-*Uosis* 159, 167, 188, 190–191, 445
- Banys, Bolius 402
- Banys, J. 97
- Banys, Jonas 286
- Banys, Jonas, iš *Žalakių* k. 342
- Banys, Jonas iš *Bagušiškių* k. 445
- Banys, Juozas 118–119, 402
- Banys, Petras, iš *Aušrinės* k. 446
- Banys, Petras-*Klajūnas* 244, 367, 379, 446
- Banys, Pranas 186 340, 344
- Banys, Stasys-*Gunda* 305, 307
- Banys, Vincas 72, 95
- Banys, Vytautas 402
- Banytė, Janina 402
- Banytė, Ona 112
- Banytė-Daukantienė, Petronėlė-*Sigutė*, *Cigė* 12, 186–228, 234–238, 240–248, 265, 269–270, 277, 296, 300, 325, 327–329, 334, 347, 363–364, 382, 428, 446, 490
- Bankauskai: Bronius, Juozas, Mečislovas, Romanas 173, 176, 186, 189, 192, 252–253, 388
- Bankauskaitės: Elė ir Irena 176
- Bankauskas, Bronius-*Paleckis* 192, 201, 253–254, 293–294, 387–389, 446–447
- Bankauskas, Juozas 446
- Bankauskas, Mykolas 98, 176, 283, 446
- Bankauskas, Mečislovas-*Vingėla*, *Puškinas* 256, 260–262, 270–271, 296–297, 299, 322, 324, 378, 446, 447, 466
- Bankauskas, Romanas 447
- Bankauskienė, Genė 446
- Barakauskas, Benius 190
- Barakauskas, Petras 80
- Barakauskas, Pranas 80, 154, 170, 369
- Baranauskas, Antanas 27
- Baranauskas, Ignas 118
- Baranauskas, Jonas 387–388, 403
- Baranauskas, Povilas 379, 447
- Baranauskas, Stasys 221
- Barauskas, Antanas 304
- Barauskas Arvydas 497
- Barauskas, Povilas 152, 154
- Bartaševičienė, Zofija 158
- Bartašiūnas, Josifas 155, 173, 192, 200, 218, 345–346, 388, 391, 427, 481–482, 493
- Bartašius-Bartaševičius, 143
- Bartkus, Petras-*Alkupėnas*, *Vargietis* 160, 170, 188, 193–195, 203, 205, 211, 215, 222, 230, 293, 322, 375, 377, 460, 471, 485–486, 492
- Bartkutė, Leonora 375
- Bartkutė, Ona 112
- Basanavičius, Jonas 47, 60
- Bataitis, Antanas 22
- Bataitis, S. 498
- Bechtereivičius, Šiluvos pieninės direktorius 175
- Bekeris, Antanas 416, 419–422
- Beloglovis, Antanas-*Ožekenis* 306
- Berija, L. 417
- Bertašiūtė 114–115
- Bertulis, Jonas 56, 89, 91–92, 94–96
- Berzinienė, Antanina, mokytoja 109–112, 135–316, 428
- Berzinis, Ernestas 98, 101, 154
- Berženskas, S. 192, 292
- Beržinskis, Jonas 17, 23, 25
- Bielinis, Juozas, knygnešys 22–25, 29, 33, 39–40, 492
- Bielinis, Kipras 36
- Bielskis, Antanas-*Vabalas* 308
- Bielskis, Stasys-*Pempė* 447
- Bielskis, Vladas 313
- Bilvainis, Stasys 118
- Bingelis, Petras 497
- Birvinskas, Benediktas 101
- Birvinskas, Teofilis 376, 381–382
- Bivainis, Česlovas 307
- Bivainis, Ignas-*Varnas* 307, 310
- Bivainis, Stasys 101, 125, 150, 369
- Blanka, Andrius 318
- Blankaitė, Ona 455
- Blazaitis, Raimundas 493
- Blinstrubis, Juozas 80–81
- Bližnikas, Vladas-*Grupenis* 266, 470
- Bloškys 352
- Blužas, Aleksandras (Aleksas) 95, 114–115
- Blužienė, Antanina-*Močeka* 453
- Bogušaitė, Aleksandra 195–196
- Boguševičius, Mykolas 175
- Borisevičius, Vincentas, vysk. 492
- Bortkevičius, Juozas 97
- Bosaitė, Danutė-*Mėnuliukas* 269, 386, 447
- Bosas, Jonas-*Don Kichotas* 271, 298, 324
- Brazaitė, Antanina 428, 457
- Brazaitis, J. 131
- Brazas, Aleksandras 80–81, 88
- Brazauskas, A. 342
- Brazauskas, Marcelinas 55–56, 75, 93–94
- Brazauskas, Vaclovas 114, 150, 154, 369
- Brazdžiūtė 77
- Brazovskis, Boguslavas 114
- Bražukas, Jonas 134, 143, 145–146, 315
- Brigys, Jonas 12, 65, 98, 114, 122, 197
- Bružaitė-Šimkuvienė, Valerija 387
- Bružas, Antanas 75–76, 120
- Bružas, Jonas 387
- Bruževičius, Ignas 150
- Bružienė, Petrė 219–220
- Bružikas, Jonas 133, 320, 488
- Bučinskaitė, Elena 112

- Bučinskas, Alfonsas-*Volungė* 208–209, 217–218, 448
 Būcinskas, Boleslovas 97
 Bučinskas, Jonas 66, 81, 88, 123, 204
 Bučinskas, Stasys 245, 385
 Būda, Antanas 353
 Būda, Julijonas 170–171, 173
 Būda, Mečys 321
 Būda, Valerijonas 173, 372
 Būda, Vladas 101, 116, 173, 326, 448
 Budginai: Antanas, Juozas 186
 Budginaitė-Lukauskienė, Janina 12, 128, 142–143, 248, 296, 318, 364, 404–405
 Budginas, Antanas-*Žvainys* 196, 201, 224, 235–236, 245–246, 248–251, 286, 288, 297, 316, 333–334, 340, 364, 378, 389, 390, 396, 409, 412, 448, 460
 Budginas, Stasys 296
 Budreckas, Jonas 296
 Budrius, B. 181
 Budrius, N. 58
 Būga, Mindaugas 493
 Bugaris, Benediktas 52
 Buinauskas, Jonas-*(Banys)* 378
 Bukauskas 352
 Bukauskas, Petras 27
 Buldikas 121
 Bulota, Andrius 56
 Bulskis, Kazimieras 278
 Bunius, Antanas Silvestras 66, 72–73, 78, 92–93, 96, 123
 Bunius, Stasys 81
 Buniutė-Vaišvilienė, Nina 73, 352, 394, 436
 Burba, K. 113
 Burba, prokuroras 391–392
 Burinskaitė, Elena 112
 Burinskas, Antanas 380
 Burkša, Vladas 122
 Burneika, Stasys 94, 342
 Burniskaitė-Karabinienė, Juozefata 35
 Burokas, Kazys 29
 Bušeika, Bronius 342, 345
 Buškus 52
 Buškus, Adomas 89
 Buškus, Aleksas 82
 Buškus, Juozas 82
 Buškus, Silvestras 448, 459
 Butkevičius, Audrius 498
 Butkevičius, Česlovas-*Rimtuolis* 263, 276
 Butkus, Alfonsas-*Algis*
- Butkus, Antanas-*Debesėlis* 202
 Butkus, Boleslovas 381
 Butkus, Pranas 82
 Butvinskas, Česlovas 289
- C**
 Caporkai: Leonas ir Radzevičiūtė, Aleksandra 187
 Caporkienė, Elena 274–275, 401, 448
 Caporkus, Antanas 274–275
 Caporkus, Jonas 275, 448
 Caporkus, Leonas-*Žirgūnas* 201, 206, 219–220, 263, 274–278, 297, 299, 306, 318, 324, 374, 379, 412, 429, 447–451, 453, 458, 460, 465, 470–471, 474, 480
 Caporkus, Stasys-*Mėnulis* 217–219, 274–275, 374, 379, 380, 448, 490
 Caporkus-Stoškus, Antanas 277
 Carkovas, I. 184, 245, 282, 295, 307, 314, 341, 355, 358, 374
 Ceinoriai: Antanas ir Petras 170, 369
 Ceinoris, Antanas 102, 449
 Cibulskas, Povilas 449
 Chmeliauskas, Jonas 82
 Cholodenka 358
 Cholodilnikas 369
 Cibulskai: Antanas ir Povilas, mokytojai 323
 Cibulskas, Pranas 449
 Cibulskytė, Genė 388
 Cinokas, Ferdinandas Pranas 46
- Č**
 Čebrauskienė 273
 Čelkys, Vladas-*Paukštelis* 258–259
 Čemelis, Antanas, kun. 195, 198, 315
 Čepaitis, Juozas 357
 Čepas, Jonas 114
 Čepas, Juozas 114
 Čepas, Petras-*Tabakas* 308
 Čepas, Vladas 190, 189, 251, 292
 Čeponis, Juozas-*Tauragis* 192–193, 199, 215, 293, 311, 322
 Čerčilis, V. 152, 197, 439
 Čerkeliauskas-Mainionis, Juozas, kun. 24, 28
 Černickis (Čepulis?), Jonas 57
 Česnys, Antanas 135
 Česna-*(Senukas)* 374
- D**
 Dabšys, Feliksas 150, 315
 Dabulskis, Aleksas 497
- Dačkus, Jonas 278, 449
 Daktaras, Antanas 94–95, 97
 Dalbokas, A.-*Imperatorius* 293
 Dalbokas, Jeronimas 29
 Dambrauskas, J. 98–99
 Dambrauskas Kazys 458
 Dambrauskas, Vytautas 10, 170, 303
 Danielius, Petras 267, 386
 Danilovas, Mitrofanas 355
 Danyla, Jonas, kun. 319
 Dapkienė (Litinskaitė) Kotryna 114, 135, 137–138, 141
 Dapkienė, Pranė 112
 Dapkus 355
 Dapkus, Antanas 101
 Dapkus, Bronius 129, 152, 154
 Dapkus, Jonas 82
 Dapkus, Juozas 100
 Dapkus, M. 297
 Dapkus, Povilas 104, 114–115, 135, 137–140, 371, 499
 Dapkus, Stasys 94, 152
 Dapkutė-Baltuonienė, Dalė Paulė 139–142
 Daraška 286, 415
 Daugienė 150, 315
 Daugnora, Vincas-*Tigras* 309, 313
 Daujotas, Vincas 418
 Dargvainis 217–218
 Daukantai: Vaclovas ir Banytė, Petro-nėlė 187, 242–243, 246
 Daukantaitė-Jonaitytė, Ramutė 243
 Daukantas, Vaclovas-*Mantvydas, Rytas* 12, 71, 133, 163, 174, 201, 222, 225, 234–245, 249, 251, 265, 269–270, 282–283, 296, 247–248, 299, 300, 308, 325, 327–328, 333–334, 347, 354, 363, 366–367, 382–383, 385, 389, 409, 411–412, 427, 437, 444–451, 454, 456, 458–460, 468, 470
 Daukantienė, Kristina 248
 Daukša, Stasys 322, 342
 Daunora, Steponas 114
 Daunoras, Bronius 319
 Daunoravičius, Jonas, kun. 28
 Demba, Icikas 156
 Dičaitienė, Petrė 372
 Dičaitis, Bronius-*(Raseiniai)* 372–373, 382
 Digrys, sribas 340
 Digrys, Antanas 160, 345
 Digrys, Kazys 342
 Digrys, Petras 342
 Digrytė, E. 441

- Diminiaskas, sribas 339
 Dobrovolskienė, Uršulė 102
 Dobrovolskis, Juozas-*Ramūnas* 10, 232–233, 248, 250–251, 297, 333–334, 378, 389, 390, 422–423, 425–426, 449, 458
 Dolgovas, P. 245, 248, 250–251, 340, 358, 390, 457
 Dolungauskas 155
 Domašickis (Tomašickis), Petras 297
 Domeika iš Jurgaičių k. 82
 Domeikos: Antanas ir Julius 53
 Doviata, Pranas 44
 Dovydavičius, Jonas 61
 Draugelytė, Kazimiera 112
 Dukauskas, Leonas 100, 143
 Dukauskas, Vytautas-*Aras* 187–188, 190–192, 252–253, 460
 Dumskis 179
 Dušanskis, Nachmanas 434, 495.
 Dzimidai: Antanas ir Domyška 449
 Dzimidaitė-Žiogienė, Janina-*Svajonė* 187, 220, 267, 269–270, 449
 Dzimidaitė, Viktorija-*Genė* 264, 449, 458
 Dzimidas, Aleksas 82
 Dzimidas, Antanas-*Pušis* 217, 449
 Dzimidas, Bronius 355
 Dzimidas, Pranas-*Uosis* 449, 491
 Dzimidavičiūtė, Zosė 402
 Dzirakai: Vladimiras ir Marina 158
 Dzirko Aleksandras 409
 Dzirko, Antanas 118
 Dzirkus, Vladas 342, 346
 Dirkus, Vladimiras 158
- E**
 Ebertas 74
 Eidimtas, Adolfas-*Žybartas* 194–195
 Einikis, Bolius-*Obelis* 308
 Einikis, Jonas-*Mykolas* 208, 217–218, 449
 Einikis, Valys 449
 Einikytė, Zosė
 Einikytės: Ona ir Zosė 208, 217, 348, 449
 Einoris, M. 99
 Eitmanai: Antanas ir Kazimieras 123
 Eitmanaitė, Elena 102
 Eitmanas, Algirdas (*Aktyvistas*) 123, 371, 374
 Eitmanas, Kazys 96
 Eitmanas, Leonas 122
 Eitmanas, Pranas-*Šilietis* 75–76, 119–120, 122–123
- Eitmanas, Vytautas 449
 Eitutis, polic. 158
 Elzbergaitė, Janina-*Lelija* 198
 Elzbergas, S. 169, 178–179
 Ežerskis, architektas 106
- F**
 Fabijanskaitė, Felicija 195–196
 Fichte, Johann 491
 Filipovas, Vasilijus 293, 355
 Finkelšteinas, Leo 152, 156
 Fregė, generalgub. 49
- G**
 Gabrėnas, Antanas 185, 196
 Gabrielaitis, Kazys (Kazimieras), kun. 137, 143, 160, 169, 315, 319–321, 488
 Gabrilavičius, Antanas, siuvėjas 449
 Gabrilavičius, Pranas 82
 Gabrys, Juozas 48
 Gabšys, V. 283, 344
 Gadeikis 102, 104
 Gadiauskas, Petras-*Bijūnas* 187, 202, 224, 254–257, 260–263, 294, 296–299, 446, 450
 Gaidžiūnas, Antanas 97
 Gaidžiūnas, Stasys 155, 252, 380
 Gailius, Bernardas 389, 391, 431, 436
 Gailius, Juozas 101
 Gailiūtė, Bronė 301, 379, 391, 455–456
 Gaižauskas, Pranas, kun. 318
 Gaižutis, Bronius, kun. 134–135, 151, 196–198, 315–316
 Gajanovas, Chrizatas 344
 Galinauskas, Klemensas 101
 Galinis, Bronius 342, 346
 Gališanskas, Jonas 237
 Gališanskis, Konstantinas 46
 Gališanskis, A. 97
 Ganusauskas, Petras 167
 Garbačiauskas, Petras 394
 Garsonas 46
 Garšva, Antanas-*Vytenis* (*Žukov*) 310–311
 Garšva, Justas 310–311
 Gaubša, Juozas 46
 Gaubša, Pranas 104
 Gaubša, Vincas 46
 Gaupša, Stasys 355
 Gavėnas, Adomas 20, 33
 Gavėniukas, Jonas 58
 Gecaitis, Benediktas 95
 Gedminaitė, mokytoja 322
- Gedminas, Juozas 188
 Gedvilas, Mečislovas 493
 Gedvilas, Stasys-*Bedalis* 228
 Gerasimovas, Kuzma 358
 Gesaitis, Antanas 447
 Gesaitis, Bronius 177
 Giedraitis, Jonas 82
 Giedraitis, Juozas 82
 Giknius, Jonas 99
 Gimžauskas, S. 34
 Gira, Liudas 40
 Girinas, G. J.43, 45
 Girkantas 353
 Gylus, Vladas 339, 341–342
 Glemžaitė, Bronislava, mokytoja 102
 Glovackis, J. 118
 Goldienė, Chaja 99
 Golovko, Fiodoras 349
 Goštautas, Jonas-*Beržas* 450
 Goštautas, Juozas 458
 Gotautas, Antanas 134
 Goštautas-Vaišvila, Zigmas 221
 Gotceitas, Antanas 66, 69–70, 93
 Gotceitytė, Juzefa 69, 89 113
 Graibuvienė, Danguolė 115
 Grakavinas, Algimantas 497
 Gricas, Juozas ir Noreikaitė Elena 186
 Gricas, Juozas 160, 171, 176, 187, 189, 201, 225, 251, 292, 380, 411, 448, 450, 460
 Gričanovas 185
 Grigaitė-Poškienė, Elena 155
 Grigaitienė, Zofija 285–286, 287, 297, 378, 414–415, 426, 451, 469
 Grigaitis, Jonas 287–288, 391, 450
 Grigaitytė, Genovaitė 286, 288, 450
 Grigaitytė, Irena 286, 450
 Grigaitytė-Ralienė, Jadvyga 286–287, 415
 Grigalis, Povilas 449
 Grigaliūnas, Jonas 219
 Grigas, Antanas 95
 Grigas, Juozas 272
 Grigas, Petras 59
 Grigas, Stasys 155
 Grigiškis 96
 Grigonis, Leonas 225
 Griniai: Pranas ir Stasys 186
 Grinius, Pranas-*Arūnas, Saulius, Klebonas* 82, 88, 234, 245, 248–250, 297–298, 450
 Grinius, Stasys-*Dragūnas* 234, 237–238, 242, 451
 Grišinas 368

Grišinas, Juozas 118
 Grišius, Leonas 97
 Griškaitė, Vanda 102
 Grubliauskaitė, Elena 449
 Grubliauskas, Povilas 449
 Grumuldienė, Bronė 462
 Grumuldis, Dominykas-*Darbininkas* 285, 287, 415, 450–451
 Grumuldis, Petras 372, 379, 382, 451
 Grumuldis, Vladas 382, 409
 Grumuldytė, Stefanija 285
 Gružaitė, Bronė 102
 Gružaitė, Genė 216–217
 Gružaitė, Michalina 312, 372
 Gružas Antanas 283
 Gružas, Kazys 104, 204
 Gružauskaitė, Julija-*Vaidilutė* 451
 Gružauskas, Z.-*Sniegūras* 451
 Gudaitienė, Pranė 256, 297
 Gudaitis, Leonas 229, 439, 502
 Gudaitis, Petras 188
 Gudaitis, Vaclovas-*Rasas* 293, 387–388
 Gudžiūnas, Petras 65, 73, 98
 Gudžiūnas, Stasys 151
 Gudžiūnienė, Ona 112
 Gumblevičius, K. 22, 25
 Gurskis, Vincas 156, 162, 199, 301
 Guzevičius, Aleksandras 126–127, 173
 Gužaitis, Pranas, kpt. 168–169, 185, 316
 Gužauskas, Julius 77
 Gžegožauskaitė, Stefa 112

H

Hofmanas 73–74

I

Ibnskienė 408
 Ibnskis, Juozas 155, 158, 189, 252
 Iljin, A., ltn. 133, 238, 240, 281–282, 334, 370, 404
 Inčiūra, Lionginas, kun. 91
 Indas, N. 28, 58
 Indrelaitienė, Elena 102
 Indrelaitis, Feliksas 72, 82, 102–103
 Ivanauskas 321
 Ivanauskas, Antanas 113
 Ivanauskas, J. 98
 Ivanauskas, Vaclovas 228
 Ivanauskas, Vincas 175
 Ivanov, Nikolaj 342
 Ivanovas, Konstantinas 184
 Ivanovas, MGB įgaliotinis 184, 239
 Ivanovas, Povilas 291
 Ivaškevičius-*Dudėnas* 133, 240–241

Ivickaitė, Bronė 186
 Ivinskis, Vytautas-*(Bijūnas)* 234, 372, 379, 382, 468

J

Jablonskis, Jonas 252
 Jackus, Bronius 102, 171
 Jagminas, Eduardas 82
 Jagminas, Genys 402
 Jagminas, Silvestras 26
 Jagminas, Stasys 82
 Jagminienė, Bronė 112
 Jagminienė, Stasė 401
 Jakaitienė, Elena 112
 Jakaitis, Povilas 104, 110
 Jakys, Pranas 82
 Jakovlevas, V. 174–175
 Jakštas, Jonas 22
 Jakubaitis Kazimieras 78, 82
 Jamontaitė, Justina 343, 456–457
 Jamontas, Juozas 343, 344, 351
 Jankelis 122
 Jančevskis, A., kun. 91
 Jančius, Jonas 236
 Jankauskienė, Barbora 449
 Jankauskienė-*Klevas* 308
 Jankauskas, Bronius 82
 Jankauskas, Juozas 231
 Jankauskas-*Karklas* 308, 328
 Jankauskas, Stasys 343
 Jankūnas, Česlovas-*Reivedys* 223, 227, 451
 Jankūnaitė, Valerija 21
 Jankus, Martynas 26, 40
 Jankutė, Marija 34
 Janonis, Antanas 66, 89, 91, 99
 Janulaitis, Augustinas 39
 Janulis, Antanas 82
 Januševičius, Telesforas 313
 Janutytė, Veronika-*Audra* 262, 260–261
 Jasaitis, V. 119
 Jaščenka, Levitas 343, 348
 Jašėnas 61
 Jevseičikas, Kostas 320, 343, 380, 390
 Jokubaitienė, Ona 411
 Jokubaitis, Aleksas 82, 88
 Jokubaitis, Alfonsas-*Šiūra* 189, 206, 212, 214, 198, 451, 471, 474
 Jokubaitis, Jonas 50
 Jokubaitis, Liudvikas 25, 44–45, 89
 Jokubauskas, Leonas 180, 465
 Jokubauskas, Stasys 82
 Jokubauskas, S., prelatas 197
 Jonaičiai: Pranas ir Stasė 242

Jonaitienė, Teklė 198
 Jotautas, vyr. ltn. 359
 Jotautas, Kazimieras 28, 58
 Judickas, Juozas 199
 Juknevičius, Primusas 68
 Junokas, Jonas-*Rūtenis* 206–207, 219, 373, 396, 428–429, 451, 471–472, 488–491
 Junokas, Pranas 89
 Junokas, Vacys 101, 104
 Junokas, Vladas 168
 Juodis, Antanas 390, 453
 Juodis, Viktoras-*Stirma, Arūnas* 377, 387
 Juodytė, Elena 112
 Juodytė-Pracišauskienė, Genovaitė-*Al-dona* 187, 202, 222, 227, 246, 379, 452–453, 461, 493
 Juodytė, Ieva-*Pušis, Janė* 257–258, 453
 Juodytė, Viktorija-*Žemuogė* 246, 390, 453
 Juodytės: Viktorija ir Ieva 385
 Juozaitis, Stasys 343
 Juozaitis, Vladas 380, 427
 Juzaitytė, Elena 402
 Jurčas, Antanas 402, 451
 Jurčas, Jonas-*Miškelis* 135, 174, 281–282, 303, 325
 Jurčenka, Vasilijus 34
 Jurčienė, Marė 303
 Jurevičiūtė, Janina-*Stirma* 295
 Jurevičius, Ignas 97, 104
 Jurevičius, Izidorius 278
 Jurevičius, Jonas 29
 Jurevičius, Mykolas 278
 Jurgaitis, Kazys 388, 452
 Jurgaitis, Marcijonas, kun. 37, 56, 66, 91, 119, 204
 Jurkėnas, Vladas 257–258, 351, 453
 Jurkus, Pranas 306, 325
 Jurkutė, Antanina 307
 Juška, Ignas 82
 Juška, Kazys 453
 Juška, Leonas-*Kariūnas (Drąsuolis)* 285, 297, 373, 382, 413–419, 466
 Juška, Liudvikas 315
 Juška, Pranas-*Rombinzonas* 70, 72, 97–98, 101, 110, 116, 127, 135, 143–146, 198, 201, 212, 219, 220–221, 266, 274, 296, 298–299, 335, 374, 380, 428–429, 448, 464, 471–472, 489
 Juška, Rapolas 101–102, 109–110, 125
 Juškaitė, L. 428
 Juškys 185
 Juzaitytė, Elena 402

K

- Kaciušis, Antanas 17
 Kačanauskienė, gyd. 99
 Kačerauskaitė, Emilija, mokytoja 112, 316
 Kačiukas, Domas 94
 Kačiukas, Jonas 152
 Kačiukas, Juozas 173
 Kačiukas, Pranas 173
 Kačiukas, Vladas 72
 Kačkus 321
 Kairys, Jonas, sribas 178–179, 180, 343
 Kairys, Vincas 76
 Kalanta, R. 498
 Kalinauskas, K., sukilėlis 492
 Kalinauskas, Lionginas 281, 378, 409
 Kalmaniukas 125
 Kalvaitytė, Elžbieta-(*Mykolas*) 272–273, 378
 Kamaitis, Petras 83
 Kaminskas, Bronius-*Kadagynas* 150, 307, 381
 Kaminskas, Julius 152
 Karabinaitė, Barbora 35
 Karabinaitė, Petronėlė 35, 56
 Karabinaitė, Zofija 17–20, 22–26, 28, 32, 35–36, 38, 41, 56–57, 61, 64
 Karabinas, Alfonsas 294
 Karabinas, Baltramiejus ir Čiaputaitė, Magdalena 35
 Karabinas, Jonas 35
 Karabinas, Juozas, knygnešys 16–30, 32–33, 35–42, 47–52, 55–59, 61–64, 492
 Karašauskas, Kazys-*Švyturys* 222
 Karcevas 351
 Karčiauskai: Antanas, Jonas, Vincas 194, 198–199
 Karčiauskaitė-Adomaitienė, Stefanija 198–199
 Karčiauskaitė, Malvina-*Živilė* 193–195, 198–199
 Karčiauskaitė-Marcinkuvienė, Kotryna 199
 Karčiauskas, Augustas 193
 Karčiauskas, Jonas 158, 193–194, 196
 Karčiauskienė, Katrusė 194
 Karkoras, Juozas 83
 Karpinas, Leonas-*Ramūnas* 116, 206, 429, 453, 471, 474, 491
 Karpinas, Pranas-*Karklas* 453
 Karpinskaitė, Janina-*Tulpė* 453
 Karpinskaitė, Petrė-*Ramunė* 454
 Kasinskis, Juozas 27
 Kasparavičienė, Julė 158
 Kasparavičienė, Zosė 234, 296, 454
 Kasparai: Juozas ir Liudas 178–179
 Kasperavičius, Juozas-*Visvydas* 439
 Kasperavičius, Pranas 29
 Kaunietis, Romas 11, 156, 188, 229, 266, 277, 295, 367, 383, 395, 398, 412, 437, 501
 Katela, P., kun. 66, 96, 132, 137, 148, 175, 197
 Katelė, Jonas, kun. 29
 Katkus, Mikalojus 37
 Kaučikas 402
 Kavaliauskas, Alfonsas-*Uraganas* 259
 Kavaliauskas, Antanas-*Dobilas* 259
 Kavaliauskas, Dominykas (Domas) 83, 88
 Kavaliauskas, Vilius 80–81, 88, 110
 Kavaliauskas, Vladas-*Vanagas* 258–259
 Kavalaiuskienė 302, 388
 Kazakauskaitė, Zosė 411
 Kazakauskas, Boliūs (Balys) 379, 411
 Kazakauskas, Stasys 251, 286–287, 302, 389, 454
 Kazakauskas, Vaclovas 83
 Kazakauskienė, Juzė 287, 302
 Kazlauskas, Antanas, kun. 137, 151, 169, 205, 230, 302, 304, 315–317
 Kazlauskas, Antanas 252
 Kazlauskas, Julius, kun. 318
 Kazlauskas, Vladas 154–155, 189
 Kazlauskas, Vaclovas 458
 Kelmickas, Juozas 83
 Kelmickas, Pranas 118
 Kemežis, Fabijonas, kun. doc. 37, 313
 Kenstavičius, B. 406
 Keparutis, Antanas-*Ilgūnas (Gintaras)* 297, 313, 329, 331, 375–378, 457
 Keparutis, Izidorius 143
 Keparutis, Jonas 375
 Keparutis, Povilas 376, 402
 Keparutis, Stasys 143
 Keparutytė-Grigaliūnienė, Paulina 375
 Kilčiauskas, Ignas 96
 Kiseliuva, Antanina 409
 Kiseliova, uriadnikas 30, 32
 Kiseliova, Dimitrijus 343, 347, 358
 Kisieliai: Kazys ir Elena 186, 281–282, 296, 419
 Kisielienė, Julija 56
 Kisielius, Jonas 83
 Kisielius, Julius 17–18, 21, 23, 27, 35
 Kisielius, Kazys 281–282, 305, 325, 327, 378, 417–418, 444, 451, 454, 456, 469–470
 Kymantas, A. 57
 Kymantas Jonas 181
 Kymantas, Juozas 83
 Kymantas, Vladas 83
 Klapatauskas, Stasys 343
 Klementas, Antanas 42
 Klenauskienė, Petrė-Rožė 309–310
 Klevinskas, Stasys, paruošų agentas 355
 Kliauba, Jonas 354–355
 Klikauskas 150–151, 315
 Klimas, Ralys 343, 455
 Klumbys, Egidijus 497
 Kmitaitė (Andriulytė)-Morkūnienė, Marija 204
 Kmitaitė, Ona 204
 Kmitienė, Marijona 401
 Kniečiūnai: Česlovas ir Zigmas 297
 Kniečiūnas, Česlovas 297
 Kniūra, Steponas 357
 Kokšta, Antanas 12, 143, 176, 283–284, 388
 Kokšta, Feliksas-*Kolumbas, Rūstemas* 201, 223, 250–251, 283–288, 290, 321, 324–325, 331, 333, 364, 376, 382, 389, 391, 414, 421, 450, 454, 458, 466
 Kokšta Feliksas ir Rutkauskaitė, Zofija 186–187, 284, 287–288, 297, 376, 378
 Kokšta, Viktoras 283
 Kokštaitė, Ona 284
 Kokštaitė, Stefanija 372
 Kokštaitė, Viktorija 283, 378
 Kokštienė (Rutkauskaitė), Zofija-*Debesėlis* 246, 284, 286, 288–289, 382, 454, 462
 Komodaitė, Judita 156
 Komskis, Aleksandras 389
 Konanovas, Feodoras 358
 Konasenkovas 215
 Kontvainis, Antanas-*Žemaitis* 244, 367, 454
 Kosciūška, T. 492
 Korytė-Bekarevičienė, Irena 12, 232–233
 Korženiauskaitė-Savickienė, Genovaitė 357
 Korženiauskaitės: Aldona ir Vincenta 357
 Krasinskis-Voverys, A. 22, 30
 Krastinis, Fridis 156
 Kraujalis, Domas-*Šturmas* 203, 263, 275, 277, 458
 Kreieris, M. 97
 Krigeris, Edvardas 357
 Krikštopaitienė, Ona, mokytoja 114

- Kriskus 404
 Križanauskas, Antanas 366
 Križanauskas, Kazys 150, 315
 Kruglikovas 32
 Krumževičius, Pranas 50
 Kružaitė, Regina 112
 Kšanai: Kazys ir Daiva 497
 Kučinskas, Petras-*Paulius* 454
 Kučinskas, Vincas-*Vėsulas, Aluitas* 263, 269, 276
 Kučinskis, Stasys 101, 126, 153
 Kudokas, Kostas-*Diemedis* 202, 223, 278, 299
 Kukauskas, Antanas 181
 Kukauskas, Stasys-*(Ažuolas)* 389
 Kulikauskas, Jonas 180
 Kundrotas, Povilas 83, 297
 Kunickis 114
 Kuprytė, Petronėlė, mokytoja, 260
 Kuraičiai: Jonas ir Antanas 158
 Kuraitis, Antanas (tėvas) 158
 Kuraitis, Antanas-*Richardas* 454–455, 471–472
 Kuraitis, Jonas 324, 454–455
 Kuraitis, Viktoras 65
 Kuraitytė, Petronėlė-*Snaigė* 187, 212, 226, 247, 318, 347, 382, 455, 463, 471–472
 Kurcevičius 257–258, 351
 Kurenkovas 351
 Kurminas 349
 Kušeliauskas, Serafinas 34
 Kušys 316
 Kušleika, Juozas 95, 101, 104, 150, 369
 Kuzminas, Antanas 220
- L**
 Labakašinskaitė, Uršulė 35
 Labakašinskas, Jonas 56
 Labanauskaitė, Ona 35
 Labanauskas, Albertas 291
 Labanauskas, Krizostomas-*Titas, Justas, Domeika* 228, 234, 236
 Labanauskas, Vincas-*Obelaitis* 307
 Labanauskas, Vladas, imtininkas 119, 184
 Langė 158
 Lapienytė, Stasė, mokytoja 112
 Lapinskas, Kazimieras, kun. 317
 Lapkauskai: Aleksas ir Olga 158
 Lauciai: Aleksas ir Jadvyga 187
 Laucius, Aleksas-*Paukštis, Girėnas* 187, 201, 225, 234, 239, 246–248, 296, 323, 357, 379, 412, 446, 449, 454–455, 458
 Laucius, Vytautas 323
 Laucitė, Marijona 150, 316
 Lauciuvienė, Jadvyga 247, 323, 455–456
 Lauraičiai: Jonas, Janina ir Ona 71
 Lauraitienė 368
 Lauraitis, Alfonsas 100, 409
 Lauraitis, Julijonas 71, 74, 100
 Lauraitis, Mateušas ir Veržbickaitė, Barbora 35
 Lauraitis, Mykolas 114
 Lauraitis, Tomas 95–96
 Lauraitis, Vaclovas 71, 100, 409
 Lauraitytė-Gadliauskienė, Vida 100
 Lauraitytė (Laurinavičiūtė) Ona (Anelė) 35
 Lazdauskas, Vincas-*Virgis* 12, 187, 198, 209–211, 215–216, 279, 281, 325, 327, 361, 378, 456, 464
 Lebeckis, Teodoras 153
 Lebeckytė 351
 Lediskalnaitė-Mikoliūnienė, Aleksandra 112
 Legeckaitė, M. 99
 Legeckis, L. 30
 Lenčkus, Stasys 113
 Lengvys-Lendzevičius, Vaclovas-*(Žąsis)* 330, 373
 Leninas, V. 76, 436
 Leskauskas, Vytautas 12, 323, 356–357, 359, 367, 403–404
 Leskauskas, Vladas 89, 98, 100
 Leskauskienė, Valerija 102, 111–112
 Leonai: Antanas ir Viktoras 89
 Lešinskytė-Švedienė, Ona-*Akacija* 493
 Levikas, Viktoras 154–155, 170, 189
 Levikovaitė, Elena 112, 153
 Levikovaitė, Janina 112
 Levikovas, S. 39
 Liakas, Vincas 75–77
 Ličkus 383
 Ličkus, Benediktas 65, 89
 Ličkus, Kazys 286
 Ličkus, Pranas 35
 Ličkus, Stasys 326
 Ličkus, Vladas 387–388, 402
 Ličkutė, Juzefa-*Petras* 10, 12, 210–212, 214–215, 279–281, 325, 327, 378, 396, 456, 502
 Ličkutė, Ona 490
 Ličkuvienė 181, 343
 Ličkuvienė, Viktorija 35
 Liesis, Antanas-*Tonis* 228
 Limantas, Antanas 456
 Linkus, Bronius-*Leninas* 334, 379, 456
 Linkus, Pranas, sribas 343, 348, 475
 Linkevičiūtė-Veličkienė, Jadvyga 104, 123
 Liormanas, Raimundas 104, 110
 Lipnius, Kazys, eigulys 118
 Lipskis, Jonas 83
 Lukauskai: Petras ir Vladas 186, 198, 279, 327, 396
 Lukauskaitės: Onutė ir Jadvyga 396
 Lukauskas, Kazys-*Lempa* 307
 Lukauskas, Petras-*Mykolas* 211–212, 279, 281–282, 361, 456
 Lukauskas, Stanislovas 25, 38–39
 Lukauskas, Vladas-*Lokys, Krokodilas* 279, 292, 326, 343, 456, 459, 485
 Lukauskienė, Elena 39
 Lukoševičius (Lušas), Andrius 83
 Lukoševičius (Lušas), Pranas 83, 297, 330–331, 373, 376
 Lukoševičius, Stanislovas 47
 Lukoševičiūtė-Laurivienienė, Juzefa 137
 Lukošiai: Juozas ir Pranciškus 37
 Lukošius, Antanas 257
 Lukošius, Vladas-*Monteris* 256–258
 Lukošiuvienė, Bronė-*Slyva* 257–258
 Lukša, Antanas 497
 Lukša, Juozas-*Daumantas* 497
 Luneckas, Mykolas 68
 Lušaitė, Stefa 112, 188
 Lušas, Alfonsas 222
 Lušas, Bronius 100
 Lušas, Jonas-*Algis* 401, 457
 Lušas-Lukoševičius, Juozas, knygnešys 17–18, 30, 38, 40–41
 Lušas, Povilas-*Narėnas* 101, 116, 188, 198, 201, 222, 279, 281–282, 296, 302–304, 324, 360, 457
 Lušas, Vladas 329, 332
 Lušas, Viktoras 191, 457
 Lušas, Vytautas-*Vyturys* 190–191
 Lušienė, Viktorija 401
 Lužas, ltn. 249
- M**
 Machatkovas 353
 Maceikis, Petras 83
 Mackevičius, Antanas, kun. 492, 503
 Mackevičius, Jonas-*Vygaudas* 202, 223, 227, 229, 254, 284, 290, 295, 364, 373, 382, 391–393, 412, 452, 457, 463
 Mackevičius, Henrikas-*Ugnis* 263, 386, 457–458, 465
 Mackevičiūtė, Ona-*Danutė* 458

- Mackevičiūtė, Vanda 449
 Mackevičiūtė, Zofija 263, 267, 269
 Mačanovas, prokuroras 184, 339, 351–352
 Mačianskaitė, Janina 113
 Mačianskaitė, Mikasė 113
 Mačianskas, Jonas (*Juozaitis*) 244, 334, 346, 374, 377, 378, 385, 389
 Mačianskas, Stasys-*Ažuolas* 458
 Maironis, J. 60, 66, 102, 166
 Makreckaitės: Antanina ir Salomėja 386
 Maksimenko, ltn. 249
 Malatokaitė, Galina 312
 Malatokas, Eugenijus 343
 Malatokas, Jonas 297, 415, 417
 Malatokas, Petras 394
 Malatokas, Romanas 176, 343
 Malenkovas 172
 Malinauskaitė, Aurelija 10, 203, 419, 432, 470, 502
 Malinauskaitė-Bakutienė, Elžbieta 177–178
 Maliušinskis, Mykolas 57
 Malkevičiai: Antanas ir Mečislovas 178
 Mandravickaitė-Taučienė, Jadvyga-*Ge-gutė* 212, 221, 298, 447, 458, 465
 Mandravickas, Juozas 458
 Mandravickas, Kazys 396, 425, 428, 458
 Manelis, Liudvikas 58
 Maračauskas, Jonas 121
 Marcinkus, Jonas 186, 311
 Marcinkus, Povilas 343
 Marcišauskaitė (Martišauskaitė), Jadvyga-*Slyva* 308
 Marcišauskas (Martišauskas), Jonas 83, 218
 Marcišauskas (Martišauskas), Juozas-*Cibulis* 308
 Marcišauskas (Martišauskas), Vacys-*Tabakas* 136, 308
 Margiris 498
 Markauskas, J. 106
 Markevičius, Antanas 134, 143, 315
 Markšaitis, Česlovas 99, 117
 Markulis, Juozas-*(Erelis)* 199, 495
 Martavičius, L. 248, 434, 495
 Martišiūtė, Stefanija-*Dangutė* 262–263
 Martynenka, A. 184, 215
 Masalskis, Juozas 150, 316, 343
 Masiulis, Juozas 58
 Matelis, Jonas 108, 170
 Matulaitis, S. 46
 Matulas (Matulevičius), Antanas 44–45
 Matulas, Stasys-*Beržas* 306
 Matulevičius, Feliksas 118
 Matulevičius, Leonas
 Matusevičius, Juozas 172
 Matutis, Vaclovas 458
 Matuzaitė-Valatkienė, Stefanija 19
 Matuzas, Juozas, knygnešys 17–23, 25, 27–30, 32, 34, 40–41
 Matuzas, Feliksas 17, 28
 Matuzas, Pranas 221
 Matuzas, Valerijonas 20, 40
 Mauderodė Otto, fon 20
 Maurickas 294
 Mažeika, Aleksas 118
 Mažeika, Juozas 84, 102, 150–151, 169, 369
 Mažeika Marijonas 150, 171
 Mažintas, Antanas 245, 356
 Mažulis, Domas 95
 Mažulis, Vaclovas 266
 Mažūnas, Feliksas, j. ltn. 340–341
 Medelsonas, Šnaidėris 84
 Medincas, Šajus 94–95, 111
 Meleška 158–159
 Meleška, kun. 197
 Meleška, Jonas 150, 159
 Meleška, Justinas 97–98
 Menelga-*Baslys* 309
 Menkis, Antanas-*(Miškas)* 390
 Merkys, Antanas 110
 Merkys, V. 15–17, 24–28, 34–35, 39–40, 502
 Miceika, Vladas 343, 387
 Michailovas, M. 409
 Michalovskis, Vitalijus 437
 Michnevičius (Miknius), Leonas 101, 286, 411
 Mickevičius-Kapsukas, Vincas 47, 49, 61, 75
 Mickūnaitis, J. 28
 Mickūnas, Vladas 101, 104, 106
 Mikalčiūtė, Bela 458
 Miklius, Dominykas 18, 20, 39–40
 Miknius, Petras 153–154
 Mikniūtė-Petretienė, Julijona 497
 Mikoliūnas, Antanas 110–111
 Mikolobajėvas 181
 Milašiūnas, Juozas 22
 Miliarauskaitė (Milerevskā), Elena 252, 374
 Milkintas, sribas 339, 351
 Milkintas, Stasys-*Lapas* 225
 Milkutė, Teresė 220
 Milkovskis, Z. F. 34
 Milšteinai 173
 Minelga, Jonas 313
 Mingilas, L.-*Džiugas* 291, 416–417, 420–422
 Miniotaitė 250
 Miniotas, Apolinaras 84, 114
 Miniotas, Stanislovas 44–45
 Miniotas, Vytautas 127, 129, 132–133, 197
 Miniotas, Vladas 458
 Misevičius, Rapolas 88
 Misiūtė 208
 Mižutavičiai: Pranas ir Vladas 402
 Mižutavičius, Vladislovas 170, 175
 Mocianiuk, Juozas 343, 346
 Mockaitis, Stanislovas 44
 Mockaitis, Antanas 343, 345
 Mockaitytė-Petrošiūvienė, Janina-*Marytė* 138, 254, 295, 309, 318, 377, 391, 458, 467
 Mockevičius, Mykolas 126, 147, 153–154
 Mockai: Feliksas, Petras 186, 385
 Mockai: Petras, Jonas, Antanas 188
 Mockus, Antanas 191, 253, 459
 Mockus, Feliksas-*Algimantas, Piratas* 234, 239–241, 307, 459
 Mockus, Jonas 189, 459
 Mockus, Petras 101, 116, 135, 151, 167, 168–169, 188, 190–191, 449, 459
 Mockus, Povilas 105
 Mockus, Pranas 191
 Mockus, Stasys 102, 352
 Molotovas, V. 129, 155, 167, 433
 Mončiūnskas, Teofilis 153, 351, 354, 392
 Monževskis 43–45
 Morkeliūnaitė (Jarmolavičienė), Sofija-*Sofyra* 311–312
 Morkūnaitė Juzefa 318, 401, 448, 459
 Morkūnaitė-Rašimienė, Veronika 204, 411
 Morkūnaitė, Zosė 204
 Morkūnas, iš Zbaro 84
 Morkūnas, Jonas 101, 204
 Morkūnas, Juozas 204, 401
 Morkūnas, Kazimieras (Kazys) 204, 401
 Morkūnas, Povilas-*Drakas, Rimantas* 10, 12, 87, 187, 192–194, 198, 200–211, 215–234, 238–239, 251, 260, 263, 266–267, 274–279, 282, 284, 290–294, 296, 298–299, 302–310, 313–314, 317–318, 323–324, 333–334, 347–348, 355–358, 360, 365, 372, 374–380, 382, 386, 401, 411–

- 413, 415, 417, 419–429, 431, 437, 444–446, 448–449, 451–459, 461–462, 464–472, 474, 487–490, 492–493, 504
- Morkūnienė, Elžbieta 402
- Morkus, Antanas 281, 409
- Morkus, Petras 188
- Morkutė, Paulina-*Onutė* 277
- Muklickas, Bronius-*Klajūnas, Girūnas* 220–221, 274, 335
- Murnikas, Petras, pulk. ltn. 108, 125
- Mosiejus, Antanas 104
- Muravjovas, Šiluvos NKGB virš. 173, 178, 269
- Muravjovas, M. Korikas 15, 39, 493
- Musteikis, K. 110
- N**
- Nacas, Stasys-*Aitvaras* 12, 282, 296, 297–298, 375–378, 300, 329, 331, 333, 347, 409, 454, 456–457, 459
- Nacas, Viktoras 239, 343, 356, 459
- Nagrodskis, V. 388
- Narbutas, Pranas-*Rolandas (Vaidila)* 426
- Narbutas, Teofilis 43, 50–52, 57
- Narkūnas, Juozas 349
- Naruševičius 22
- Nasliūnas, Kazys-*(Katinas)* 220, 363, 373, 4232, 425, 466
- Nathuzijus, fon 74
- Naumova, Elena 409
- Naumovas, Efimovas 409
- Naumovas, Fiodoras 158
- Naumovas, Sergejus 343
- Naumovas, Terentijus 343, 346
- Nausėdaitė, Nina-*Rasa* 212, 215
- Navickis, Jonas-*Uosis* 307
- Nedovizijus, Šiluvos MVD virš. 183
- Neibaras, Jonas 84
- Nekrošius 273
- Nekrošius, iš Pažiobrio k. 286
- Nekrošius, Jurgis 387
- Nekrošius, Stasys-*Girėnas* 271
- Nekrošiūtė, Stasė 358
- Nekrošiūtė, Zosė 297
- Neteckis, Stanislovas 23, 25–27, 30
- Nevedomskytė-Sabaliauskienė, Elena 155
- Nėris, Salomėja 151
- Niparavičienė, Elena 221, 337
- Niparavičiūtė, Valerija 221, 337
- Noreika, Leonas 158–159, 186, 251, 428, 433, 460
- Noreika, Kazys-*Jurgis* 174, 211, 225, 251–252, 254, 292, 295, 374, 458–459
- Noreika, Stasys-*Smilga* 174, 187, 189, 191–192, 251–254, 321, 459, 460, 483
- Noreika, Vaclovas 159, 189, 251, 460
- Noreika, Vladas-*Žvainys* 417
- Noreikaitė-Deikuvienė, Ona 251, 460
- Noreikaitė, Elena 186, 189, 460
- Noreikaitė, Juzefa 186
- Noreikos: Vaclovas, Stasys, Kazys 159
- Norkaitis, Petras 94
- Norkienė 353
- Norkienė, iš Pumpurų k. 404
- Norkus 404
- Norkus, Juozas 84
- Norkus, Stasys 404, 460
- Norkutė, Elena 217, 460
- Norkutė, Janina 460
- Novagrodskis, J. 119
- Novagrodskis, Vladas 101, 122–123, 321
- Nūtautas, F. 176
- O**
- Oborskis, Petras 61
- Olenbergas, Artūras 84
- Onikis, Jonas 353
- Osten-Sakenas 54
- P**
- Pakarklis, Alfonsas 222, 372
- Paleckis, Justas 172, 493
- Paliūnas-Antanas-*Hitleris* 259
- Paliūnas, Juozas-*Rytas* 224, 227–229, 251, 255, 267, 291, 412–416, 451, 457, 460–461, 498
- Paltarokas, Kostas 85
- Palubeckas, Viktoras-*Bijūnas* 309
- Papreckiai: Bronius, Vaclovas, Viktoras 186
- Papreckiai: Bronius ir Viktoras 235, 427
- Papreckienė, Emilija, žr. Adomaitytė, E.
- Papreckis, Bronius-*Kursaras, Jaunutis, Tautmylys* 187, 234, 239, 241, 244, 367, 460
- Papreckis, Domas 357
- Papreckis, Dominykas 22, 24, 33
- Papreckis, Pranciškus 16–18, 20–25, 28, 30–31, 33–34, 36, 40–41, 51–52, 56
- Papreckis, Stasys 283, 427
- Papreckis, Vaclovas 174, 240, 460
- Papreckis, Viktoras-*Kariūnas* 234, 237, 308, 460
- Paševičius, Mykolas 175
- Paulauskas, Jonas 85
- Paulauskas, Petras 347, 449
- Paulauskas, Stasys 349, 449
- Paulauskas, Vaclovas-*Gluosnis* 118, 306
- Paulius, Alfonsas 299–300, 378–382, 409, 460
- Paulius, Juozas 249, 286–287, 460
- Paulius, Pranas 449
- Paura 256
- Paura, Pranas 297
- Paura, Vladas 261, 298
- Pauraitė, Stasė 261
- Patapavičius, Jonas 113
- Pavilionis, Petras 215
- Pavinskis 150, 316
- Pavlovas, j. ltn. 175
- Peleckis, Jonas 150
- Perekriostovas, G. 240, 245, 248, 310, 358, 371–372, 411
- Peškovas, D. V. 265
- Petkevičiūtė, Janina-*Angelina* 311
- Petkevičiūtė-Kazlauskienė 112
- Petkus, Viktoras 289, 353
- Petraitenė, Zosė 282
- Petraitis, Jonas 114
- Petraitis, Petras 158
- Petrašiūnas, Jonas 220
- Petrauskaitė, O. 393
- Petrauskaitė-Timonienė 98
- Petrauskaitė, Zuzana 119, 122
- Petrauskas, Alfredas 85
- Petrauskas, Dominykas 85
- Petrauskas, Feliksas 150, 369
- Petrauskas, Vaclovas-*Kapas* 72, 100, 105, 170, 305–306
- Petrauskienė, Ona 301, 392
- Petrauskienė, Stefanija 113
- Petravičienė, Julijona 158
- Petravičius, Kajetonas 460
- Petravičius (Petraitis), Petras 85
- Petravičius, Stasys 72, 93–94, 96, 98, 123, 136–137, 170
- Petravičius, Vladas 89
- Petravičiūtė, I. 130, 408, 433, 435, 441
- Petryla, felč. 137
- Petryla, Alfonsas 170, 326, 460, 462, 489
- Petryla, Juozas 66
- Petrošienė, Zosė 321
- Petrošius, Juozas, milic. 219, 343, 348, 355–359

- Petrošius-*Montė* 309
 Petrošiūnas, Jonas 220, 318
 Petrošiūnas, Marcelinas 461
 Petrošiūtė, N. 462
 Petruitis, Jonas 167, 144
 Petrulevičius 175
 Petrusėvičiūtė, Stefa 113
 Pikturna, Jonas 178
 Pilėnas-Peleckis, Kazys 150–152, 171
 Pilingienė 26
 Pipinskas 150, 315
 Pisanka, Domas 280–281
 Pisanka, Pranas 170
 Pitkievič, K. 52
 Placiūnas, Juozas 85
 Plechavičius, Povilas, gen. 114, 132, 167–168, 196, 231, 309, 316
 Plokštys, Povilas 150
 Plokštys, Vladas 154–155, 369
 Plokštytė, Stasė 64
 Plučiauskaitė-Masaitienė, Ona 98, 208, 218
 Plučiauskas, Vladas 97–98
 Pocevičius, Jonas 123
 Pociai: Juozas ir Vladas 175
 Pociai: Antanas ir Pranas 324
 Pociuskai: Antanas ir Jonas 118, 121–123
 Pociuskas, Antanas 153
 Pociuskas, Jonas 121–122
 Pociuskienė, Paulina 118
 Pociūgis, Viktoras 104
 Pocius, kol. pirm-kas 272
 Pocius, Antanas 174, 186, 198, 200, 372, 502, 504
 Pocius, Antanas-*Lapė* 281–282
 Pocius, Jonas 343
 Pocius, Juozas 84–85
 Pocius, Petras-*Beržas* 225, 253, 255–257, 271, 290, 300, 378, 420, 447, 450, 461, 464, 468
 Pocius, Povilas-*Svirūnas* 174, 225, 253, 300, 378, 461
 Pocius, Pranas 97, 381, 390
 Pocius, Stasys 119
 Pocius, Tamošius 23, 25
 Pocius, Vladas 175
 Pociūtė, Jadvyga 333
 Pociūtė, Marijona 402
 Pociūtė-Meškauskienė, Antanina 155, 253, 258, 296, 300
 Pociūtė-Mockuvienė, Olga 459
 Počkajus Ilja 246, 358
 Polskis, Petras 44
 Poška, Antanas 259
 Poška, Liudvikas 155
 Poškauskis, Aleksandras 95
 Poškevičius, Petras 356
 Poškevičius, Vincas 114
 Poškienė(Paškienė) 461
 Poškūnas, Jonas 387
 Povoleckis, gen. ltn. 44
 Požera, Juozas 85
 Pracišauskaitė-Bankauskienė Genė 176
 Pracišauskas, Leonas-*Kalnietis* 402, 461
 Pracišauskas, Romualdas-*Hamiras* 87, 198, 201–202, 225, 246, 263, 270–271, 275, 297, 302, 308–309, 378–388, 452–453, 461, 469, 471–472
 Pralgauskas, Juozas 250
 Pranaitis, Aleksas 85
 Prancevičius 192
 Prancevičius, Antanas 104
 Prancevičius, Jonas 85, 101
 Pranckus, Feliksas-*Jurgis* 208, 217
 Pranckus, Petras 101
 Prapuolenis, Leonas 149
 Prišmantas, A., skulptorius 498
 Preikšas, Kazys 172
 Prūsaitis, Pranas-*Lapė* 415–416
 Prusakovas, j. ltn. 351, 370, 411
 Puidokas, Vincas 52
 Pukla 299
 Puklys, Simonas 256
 Pumputis, Albertas- *Galijotas, Patrim-pas* 278
 Pupšaitė, Marija 25
 Pupšta, Boleslovas-(*Dapkus*) 248, 382, 385
 Pupšienė, Bronė-(*Janina*) 248–250, 382
 Pušinis, Bronius 318
 Putinas, Petras 150
 Putvinskis, Vladas 105, 110
 Puzikas 175
 Pužaitis, Vincentas 57
 Pužauskas, J. 176
 Pužauskas, Vaclovas-*Romas* 271
- R**
 Račinskas, Vytautas 245, 343, 347
 Račkus, Mykolas 26, 28, 32, 503
 Radavičius, Juozas 335
 Radeckis 394
 Radišauskas, Mykolas 324–325
 Radys 150
 Radzevičienė, Marcelė 207–212, 216–219, 302, 346–347, 358–359, 461
 Radzevičius, Aleksandras 208, 217–218
 Radzevičius, Mykolas 217–218
 Radzevičius, Vincas, kun. 220, 315, 318–319, 344, 461
 Radzevičiūtė, Aleksandra 187, 217–220, 246, 275–278, 348, 462, 474, 488, 499
 Radzevičiūtė, Apolonija 208, 218, 371, 474, 488
 Radzevičiūtė, Karolina 277, 488
 Radzevičiūtė-Stoškienė, Elena 277–278
 Radzevičiūtė, Veronika-*Birutė* 208–209, 212, 216–220, 246, 295, 348, 389, 462, 474, 488, 499
 Radziliauskas, Vladas 251
 Radžiūnas-*Čemberlenas* 386
 Radžiūnas, Jonas 85
 Radžiūnienė, Aleksandra 267, 286
 Ragaliauskas (Ragulevskis), Pranas 118–119, 122, 307
 Ragauskas, Albinas 351
 Ragauskas, Antanas-*Ragelis* 270, 453, 459
 Ragauskienė 191
 Ragulskai: Kazimieras ir Vida 497
 Ralys, Aleksas, iš Kantagūros k. 449
 Ralys, Kazimieras-*Vargovaiakis* 76–77
 Ralys, Stasys (tėvas) 66–68, 93–94, 96, 125
 Ralys, Stasys-*Aušra* 126, 147–148, 203–305, 312–314, 385, 467
 Ramanauskaitė-Skokauskienė, A. 442
 Ramanauskas, gydytojas 275
 Ramanauskas, Adolfas-*Vanagas* 228, 236, 432, 434–435, 437, 492–494, 501
 Ramanauskas, Bronius 343
 Ramanauskas, Domas 85
 Ramanauskas, Rapolas 158, 343, 347
 Ramanauskas, Steponas-(*Rugys*) 422
 Ramanauskas, Stasys 85, 118
 Ramanauskas, Vincas 44
 Ramanauskienė, Ona-(*Rūta*) 422
 Ramoška 425
 Ramoška, Kasparas 104, 402, 404
 Rančys, Petras 85, 462
 Rančytė, Genė-*Saulutė* 307
 Randovas, fon 74–75
 Rasickaitė, Josė-*Aldona* 462
 Rasickas, Petras 462
 Raslanas, Petras 220, 422, 493
 Rašimai: Vincas ir Irena 299, 423, 462
 Rašimas, Bronius-*Junkeris* 309
 Rašimas (Gerasimavičius), Adomas, kun. 89, 91
 Rašimas, Antanas 72, 93, 95, 97
 Rašimas, Bronius 114
 Rašimas, Juzas 95

- Rašimas, Kazimieras 204
 Rašimas, Kazys 98, 101, 135–137, 143, 459
 Rašimas, Kostas 313
 Rašimas Pranas 283
 Rašimas, Silvestras 115
 Rašimas, Vincas 423
 Rašimaitė, Janina 351–352, 394, 436
 Rašimienė, Kotryna 151
 Rašimaitė, Onutė 299
 Rašimaitė-Stankienė, Kazimiera 10, 93, 106, 129, 135–137, 143, 146–147, 176
 Rašimaitė-Teišerskienė, Kotryna, 216, 388
 Rašimienė, Irena 423–424
 Ratkevičius, Antanas 25
 Raugelis, Antanas 269
 Razumas, Stasys, kun. 68
 Reimeris, Vytautas 231–233
 Reinartas, Kazys 189–190, 251, 292, 462
 Reinys, Mečislovas, vysk. 492
 Reškštys, Antanas 343, 456
 Reškštys, Stanislovas 44
 Remeika, Vytautas (*Česnyty*) 413–414
 Remeikis 374
 Ribukovas, Grigorijus 118
 Rimkai: Povilas ir Stanislovas 188
 Rimkus, Antanas 160
 Rimkus, Boleslovas 343
 Rimkus, Jonas *Karklas* 462
 Rimkus, Jonas 101, 298
 Rimkus, Povilas 462
 Rimkutė, Bronė *Birutė*, 372
 Rimkutė, Ona 298, 372
 Rimkutė, Stefa 346
 Rimolaitis, Jonas 134
 Rinkevičienė, Juzė 11, 113, 135
 Rinkevičius, Petras, mokytojas 101, 106, 108, 111, 135–136
 Rybelytė-Šarapajeva, Romualda 137, 294
 Ročas, Juozas ir Radavičiūtė, Ona 334
 Ročaitė-Grumuldienė, Bronė 12, 191, 334–335, 366, 451, 456
 Ročaitė-Kundrotienė, Genovaitė Danutė 12, 244, 333–334
 Ročas, Boleslovas 173, 191, 299, 335, 366, 396, 449, 462, 470
 Ročas, Juozas 244, 298, 333–335, 356, 373, 385
 Rogovičius, A. P., gubernatorius 43–44
 Rosenaitė, Ona 22, 28
 Rosenas, Kazys 17, 20, 22, 25, 28, 32, 50, 52, 54–55
 Rudikas 175
 Rudzikas 354
 Ruikys, Simonas 151
 Rusas, Kazys 61
 Ruzveltas, F. 152, 439
- S**
 Sabaitė, Ona 12, 174, 298, 379, 453
 Sabaliauskas, sribas 339
 Sabaliauskas, Izidorius 462–463
 Sabaliauskienė 196
 Sabaliauskienė, Petronėlė 212, 462
 Sabutis, Petras 216, 356
 Sadauskas, knygų platintojas 25
 Sadauskas, Vacys 497
 Sadauskas, Vigilijus 399
 Sajenka, Andrej 184, 312, 326, 351, 480
 Sajus, Stasys 284
 Sakalauskas, Juozas 17, 320, 24, 32, 36
 Sakalauskas, Kazys 344–345
 Sakalauskas, Leonas 343, 391
 Sakalauskas, Vaclovas 343, 391
 Saladžius, P. 125
 Saligaitė, Jadvyga 463
 Sankauskas, Antanas-*Pušis* 12, 179–180, 272, 294, 300, 346, 380–381, 394–395
 Sankauskas, Leonas-*Lakūnas* 309
 Sankauskas, Vytautas-*Rodrigas* 201–202, 223, 271–272, 289, 290–291, 365, 458, 463
 Sauka, Albertas-*Merkys* 236, 239, 245, 263, 267, 269, 386, 463–454
 Saunoriai: Antanas ir Juozas 118
 Saunoris, Antanas 85
 Saunoris, Juozas 128
 Satkus, Jonas 283
 Satkus, Stasys-*Žalgiris*, *Džekas*, *Marūnas* 201, 223, 227, 254–257, 263, 284–285, 287–288, 290, 296, 300, 309, 313, 391, 412, 415, 417, 463
 Savickas, Jonas 351, 356–358, 408
 Savickas, Pranas-*Naras* 221, 266, 274
 Savickis, Aleksas 29
 Seganas, Mauša 46
 Semaška, Juozas, knygnešys 39, 89, 94
 Semaška, Silvestras 71, 94
 Semaška, Stanislovas 17, 24
 Semaškos: Juozas ir Viktoras 36
 Senulis, Martynas 58
 Siaurokas, Pranas 129
 Siaurokas, Stasys 387
 Siaurokas, Vacys 217
 Siaurokas, Vladas 114
 Sičevas, Vasilijus 349–350
- Siliūnas, Kazys 89, 113
 Sinycinas, J. 173, 192, 326, 346, 369, 427, 434, 495
 Sinkevičius, Jonas 325
 Sirvydas, Jonas 85
 Skabeika, Leonas, kun. 315, 318
 Skarbovskis, Gavrilas 34
 Skirmantas, Ipolitas 18, 207, 488
 Skirmantas, Juozas 25
 Skučas, K. 433
 Slavinas, A. 156
 Slyvauskis, M. 22, 36
 Smetona, A., prezidentas 40, 86, 116, 122, 125, 142, 154
 Smilginas, A. 390
 Smitrius, V. 177–178, 191, 200, 241, 252, 387, 418, 431
 Sniečkus, Antanas 172–173, 1980–182, 188, 231, 315, 369, 426, 493
 Sokas, Jonas 85, 153, 344
 Sokaitė, Janina 346
 Solaitė, Sofija, mokytoja 113
 Spraulius, Pranas 127–128, 130, 132–134, 153–154
 Stakaitis 354
 Stalinas 127–128, 130, 134, 185–186, 197, 231, 638, 394, 432, 434–435, 438–442, 477, 502–503
 Staniulis 28
 Stankaitis, Kazys 150, 169, 302, 304
 Stankaitis, Vincas 150
 Stankevičius, vysk. 317
 Stankevičius, Česlovas 497
 Stankevičius, Povilas 159, 176, 189
 Stankūnaitė, Stasė 98
 Stankus, K. 151
 Stankūnas, Juozas 65–66, 96, 101
 Staradauskienė 351
 S(Š)tarkus 121
 Starkus, Marijonas-*Pulkininkas* 227, 301, 325, 364–365
 Stasiulaitis 169
 Stašaitis, Titas 352
 Statkevičius, paruošų agentas 355
 Steponaitis, Jonas 95
 Steponaitis, Juozas 282
 Steponaitis, Vytautas 10, 470, 502
 Steponvičius, Juozas-*Šaltūnas* 173, 283, 362, 379, 394, 463, 469
 Stonys, Juozas-*Šerkšnas*, *Pilėnas* 198, 201, 225, 234, 302, 325, 374, 412, 463
 Stoškevičiai: Algirdas, Antanas ir Kazys, 402
 Stoškevičienė, Bronė 402

- Stoškevičius, Kazys 402
 Stoškevičius, Petras 129
 Stoškevičius, Pranas 403
 Stoškienė, Teklė 402
 Stoškus-Stoškevičius, Albertas-*Daino-
 tas* 187, 201–204, 222–223, 225,
 227, 254, 256, 263, 270–274, 284,
 286–287, 290–291, 296–297, 299–
 300, 322, 324, 340, 364–356, 372–
 373, 378–381, 386, 390, 394, 411–
 412, 433–435, 447–448, 450, 453,
 458, 460–463, 466
 Stoškus, Juozas 85, 97
 Stoškus, K. 171
 Stoškus, Petras 173
 Stoškus, Pranas-*Vėjas*, *Buteliukas* 254,
 256, 262, 269, 275, 298–299, 313,
 324, 463–464
 Stoškutė-Zlatkienė, Kotryna 172
 Striužas, Vaidas 22, 366, 469
 Strolienė, Ksavera 219
 Stulgaitis, J. 97
 Stungurys, Stasys 497
 Sucila, Pranas 97–98, 307
 Sudikas, Antanas 181, 326, 343
 Sudikas Ignacas 25
 Sudikas, P. 97
 Suslovas, M. 174, 493
 Svetikaitė, Ona-*Birutė* 156, 266, 269,
 275, 367, 383, 395, 437
 Svetikas, Jonas-*Lakūnas*, *Bėgūnas* 220–
 221, 266, 335
 Svetikas, Vladas-*Ramūnas* 263–264
 Svetkauskas, Jonas-*Rolandas*
- Š**
 Šabliauskas, Antanas-*Aras* (*Vitas*) 426
 Šakmanas, Juozas-*(Kuisys)* 373, 423,
 425, 466
 Šambergas 172
 Šarkus, Antanas-*Klevas* 313
 Šarkus, Povilas 173
 Šarokas, Povilas 118
 Šarutkovi: Efimas, Kuzma ir Matvejus
 409
 Šatkus, Antanas 314
 Šauklys, Antanas 344
 Ščepavičius, Bronius 434
 Ščepavičius, Domas 196
 Ščepavičius, Mykolas 434
 Šenkė, J. 20
 Šereika, Jonas 29
 Šerys, Stasys, mokytojas 153
 Šeškauskas (Šeškūnas), Jonas 135, 143,
 146
- Šibaila, Juozas-*Merainis* 272, 284–285,
 290, 297, 416–419, 466, 492–494
 Šidlauskas, Bolius 78, 85–86
 Šidlauskas, Povilas 102, 104 127
 Šikšnys, Stasys 221, 275, 298
 Šikšnys, Teodoras 298
 Šikšnys, Vladas 298
 Šileika, ltn. 175
 Šilevičius, Andrius 344, 346
 Šilingas, Leonas 66, 92–93
 Šilva, Jonas-*Alksnis* 310, 313, 464
 Šilva, Vaclovas 150–151, 171
 Šilva, Vincas-*Dulkė* 198, 206, 219, 324,
 429, 464, 471, 474
 Šimkus, Antanas 66, 72, 74, 89, 95–96,
 98
 Šimkus, Jonas 97
 Šimkus, Stasys 115, 158
 Šimkus, Viktoras 52
 Šimkus, Vladas 155
 Šimkutė, Janina, mokytoja 323, 464
 Šimkutė, Ona 89
 Šimkutė, Stefanija 102
 Šimkuvienė 250
 Šivickis, Pranciškus, prof. 20, 22–26,
 33, 38, 47, 49–50, 52–56, 58, 60
 Šivickis, Kazys 159
 Šivickytė, Ona-*Stirma* 309, 313, 449
 Škirpa, Kazys 149
 Šlichtingas, pulk. 50
 Špokas, Vladas-*Langas* 114, 309
 Šniukšta, Aleksas-*Maironis*, *Sakalas*
 417, 464
 Šniukšta, Kazys-*Aras* 365, 413, 417, 464
 Šniuolis, Antanas, mokytojas 322
 Šniuolis, Viktoras-*Vitvytis* 12, 177–
 178, 191, 200, 202–203, 223–225,
 241, 252, 263–264, 271–272, 284–
 285, 289, 291, 297, 301, 322, 325,
 333, 338, 385, 387, 415–423, 431,
 466
 Šniuolytė, Ona 299, 464
 Špokas, Antanas 94, 322
 Špokas, Boneventūras, paruošų agen-
 tas 355
 Špokas, Leonas, kun. 37
 Špukas, Antanas 9, 101
 Špukas, Henrikas, gydytojas 245, 316,
 322
 Špukas, Pranas 98
 Špukas, Stasys 191
 Špukas, Vincas 467
 Špukas, Vytautas 449, 464
 Špukienė, Jadvyga 322
 Štarkai: Liudvikas ir Zigmąs 387
- Štarkus, Z. 388
 Štarkutė-Chotuleva, Emilija 384
 Šteinaitė, Tiša 98–99, 171, 177, 312,
 366, 403
 Štelmokas, Motiejus 77
 Šukaitis, Antanas 101
 Šukartienė, Stasė 111, 113
 Šukiai: Antanas ir Jonas 186, 264
 Šukiai: Petras ir Stasys 307
 Šukys, Antanas-*Varūnas* 86, 269, 457,
 464
 Šukys, Jonas-*Gulbinas*, *Liutauras* 219,
 221–222, 236, 239, 263, 265, 267–
 269, 271, 275, 297, 299, 302, 319,
 324–325, 386, 412, 444–445, 447,
 449, 457–459, 461, 464–466
 Šukys, Jonas (ne partizanas) 61
 Šukys, Petras 402
 Šukyčė, Jadvyga-*Birutė*, *Aušra* 263, 307,
 444, 464
 Šupikovas, Danilas 172
 Švėgžda, Zenonas 259
 Švėgždavičius, Juozas 34
 Šventickis, Antanas 96
- T**
 Talmantas, Antanas 17
 Talmantas, Petras 218, 344, 346
 Tamutienė, Marijona 327
 Tamutis, Jonas 345
 Tamutis, Povilas 325, 378, 381
 Tamutis Stasys 344
 Tamutytė, Antosė 327
 Tarasenska, ltn. 237
 Tarvainis, Juozas 86
 Taučas, Pranas-*Zamalis*, *Janytė* 86, 88,
 102, 116, 135, 150, -151, 169, 177,
 194, 220–221, 247, 263, 266, 274–
 275, 296, 298–299, 318, 335, 374,
 380, 429, 447, 458, 464–465, 471–
 472, 474
 Tautkutė, Ona 297
 Teišerskiai: Juozas ir Pranas 402
 Teišerskis, Adolfas 70
 Teišerskis, Juozas 98
 Teišerskis, Leonas 278
 Teišerskis, Petras 86
 Teišerskis, Pranas 216–218, 465
 Telepniov 344
 Tendzegolskienė, Stasė 352
 Terleckas, Antanas 497
 Terneckis-Klimovičius, P. 52
 Timinskas, Antanas 70, 121
 Timonis, Petras 98, 170
 Tininis, Vytautas 433

Titas, Eduardas 493
 Tyla, Antanas 45, 53
 Todesas, Danielius 156
 Toleikis, Petras 344
 Tolevičius, Petras-*Lapas* 466
 Tolstojus, Levas 230
 Turaitis 345
 Tverijonienė, Stefanija-*Ramybė* 225, 378, 466

U

Ūdra, Kazys 20, 40
 Uinskis, Jonas 18, 25
 Uinskis, Kazys 173, 282, 466
 Uinskis, Vladas 128
 Ulevičius, Aleksandras 113, 378, 400, 427, 501
 Ulinskaitė-*Ona* 230
 Ulvydas, Juozas 123, 153, 158, 161–162
 Uoka, Kazimieras 497
 Urbaitė, Ona 453
 Urbaitė, Veronika 250, 298, 446, 450
 Urbelis, Vladas 177–178
 Urbonas, Alfonsas-*Kęstutis* 415, 466
 Urbonas, Andrius 53–54
 Urbonavičius, Antanas-*Agrastas* 298, 307, 466
 Urbšys, Juozas 433
 Urniežius, Vaclovas 153

V

Vachnenko, Sergejus 409
 Vaicekauskas, Jonas 34
 Vaicekauskas, Mikas 86, 230
 Vaicekauskas, Mykolas 230
 Vaicekauskas, Motiejus 34, 230
 Vaičas, Stasys 75, 402
 Vaičiulis, Antanas 251, 460, 466
 Vaičiulis, Juozas 76
 Vaičiulis, Petras 286, 288, 391
 Vaičiulis, Vladas 86
 Vaičiūnas, Petras, poetas 68, 102, 466
 Vaičiūnas, Viktoras 68
 Vaičius, Bronius 86
 Vaičius, Jonas 86, 167
 Vaičius, Kazimieras 86
 Vaičius, Petras 50, 77
 Vaičius, Povilas 188, 298, 466
 Vaičius, Zigmas 118
 Vaidila, Kostas 331, 347
 Vaidilauskaitė, Onutė, mokytoja 323
 Vainoris 316
 Vaišytė, Alė 118
 Vaišnoras, Jeronimas 113
 Vaišvila, Mykolas 168

Vaišvila, Juozas 153, 292–293
 Vaišvila, Vladas (Vldislovas) 129, 205, 247, 354, 371
 Vaišvilaitė-Jokubaitienė, Stanislava 205
 Vaitiekaitytė, Elena 221
 Vaitiekavičius 92–93
 Vaitiekūnas, Alfonsas 148, 150, 218–219, 338, 344, 347–348
 Vaitikai: Jonas ir Vaclovas 186, 192, 253, 466
 Vaitikai: Stasys, Aldona 186
 Vaitkus, Antanas 381, 466
 Vaitkus, Jonas-*Svirūnas* 256
 Vaitkus, Juozas-*Baravykas* 216, 218, 466
 Vaitkus, Stasys-*Gediminas* 175, 255–257, 285, 466, 741
 Vaitovičius, J. T. 175
 Valatka, Juozas 97, 286–287
 Valatka, Kazimieras 79, 101, 104
 Valatka, Petras 379, 382, 424–425, 468–469
 Valatka, Stasys 80, 306, 367
 Valatkienė, Stefanija-*Draugelka* 19, 22, 366–367, 379, 382, 468–469, 503
 Valantinas, Stasys-*Šermanas* 23–24, 53, 309, 313, 467
 Valantinas, Juozas-*Granitas (Kaštonas)* 175, 220, 223, 254, 256, 262, 284–285, 296–340, 359, 373, 382, 416–423, 425, 466–467
 Valantinas, Vincas-*Varputėnas* 305–306, 312–314, 468
 Valantinavičiūtė, Leonora-*Nida* 267, 386, 448
 Valantinienė, Teklė 23, 53, 56
 Valinčius, Česlovas 387
 Valinčius, Kazimieras 97–98, 193, 405
 Valinčius, Marijonas 12, 128, 131, 145–149, 159, 221, 298, 405, 407, 488
 Valinčius, Pijus 193
 Valionytė, Birutė 497
 Vareikis, V. 192, 211, 222
 Varkulevičius, Jonas 496–497
 Varnaitė-Montvilienė, Vilija 12, 174, 298, 379, 453
 Varnas, Antanas-*Minus* 469
 Varnas, Jonas 174
 Varnas, Juozas 134, 143, 315
 Vaškys, Jonas 24
 Vaštakas, Antanas-*Bitė, Romas* 188, 223, 254, 256, 271, 295–299, 313, 365, 377, 468–469
 Vaštakas, Petras-*Lakštingala* 307, 469

Vaznys, Andrius-*Alkis* 207, 346, 358, 469, 471, 474
 Vaznys, Vladas 207, 218
 Vaznytė, Anastazija 217
 Vaznytė, Liudmila-*Stasė* 212, 217
 Vaznytės: Anastazija ir Liudmila 207, 217–218, 347, 358
 Vejeris, Ernestas 39
 Velenytė-Žemaitienė, Elena 171
 Venckevičius, Jonas 116
 Venclova, T. 156
 Venclauskas, Jonas-*Žilėnas* 187, 192–193, 195, 211, 222, 279–281, 292, 326, 343, 345, 454, 456, 487
 Vercinskis, Pranciškus, kun. 43, 45–46
 Verpetinskis, Antanas 344
 Verpetinskis, Petras, sribas 344, 348
 Verpetinskis, Petras-*Kurapka* 307, 310
 Vetrinas, Pranas 265
 Veverskis, K. 195
 Vičas, Alfonsas-*Baronas* 469
 Vičas, Antanas-*Erškietis* 88, 308, 469
 Vičas, Ipolitas-*Pamidoras* 218, 308
 Vičas, Kazys 88
 Vičas, Motiejus 86–87
 Vičas, Petras-*Ogulis* 308, 469
 Vičas, Vacys 153
 Vičas-Vičiūnas, Antanas-*Uosis* 86, 308, 313–314, 469
 Vikonis, Pranas 118, 122
 Vilbutas, Dominykas 65, 69, 89, 92, 96
 Vilbutas, Jonas 87–88
 Vilčinskas, Jonas-*Algirdas* 209, 233, 353, 425–426, 449
 Vileikis, M. 242
 Vileikis, Vacys-*Švilpa* 195
 Vileišis, Jonas 73
 Vilimaitė, Izabelė-*Stirna* 285, 287, 291, 322, 360, 356, 415, 417, 451, 469
 Vincevičiūtė 273
 Vinterhalteris 74
 Virbickai: Alfonsas, Petras 186, 327, 462
 Virbickas, Alfonsas 244, 281–283
 Virbickas, Antanas 469
 Virbickas, Jonas 95, 402
 Virbickas, Grigas-*Svirplys* 306, 427
 Virbickas, Petras 174, 188, 279, 281–282, 361, 365, 469
 Virbickas, Pranas 381
 Virbickienė, Aleksandra 281, 365
 Virvilai: Jonas ir Pranas 22
 Virvilaitė, Elena 173
 Virvilaitė, Janina 282
 Virvilaitė (Armonienė), Stefanija, 470

- Virvilaitė-Ročienė, Teklė 175, 365, 470
 Virvilas, Anupras 175
 Virvilienė, Julija 282
 Virvilos: Anupras ir Stanislava 299
 Višinskis, A. 184
 Višinskis, P. 39
 Vitauskas, Antanas 87–88
 Vitkauskas, Stasys 286
 Vitkauskas, V., gen. 125
 Vitkus, Andrius 89
 Vitkus, Jonas 114, 119
 Vyšniauskas, Antanas 344, 388
 Vyšniauskas, Jonas-*Kapitonas* 168, 306, 312, 374
 Vyšniauskas, Romualdas 168
 Vyšniauskienė, Viktorija 220
 Volbekaitė, Janina 245
 Volbekaitė, Leokadija 245
 Volbekas, Antanas 245
 Volbekas, Pranas, Šiluvos partorgas 183–185
 Volbekienė, Antanina 245
 Volbergas, Julius 118
 Volkovas, Aleksandras 344
 Vosylius, Vladas 114, 153–154
- Z**
- Zabiela, K., grafas 76
 Zagarnovas, G., lt. 245, 351, 370, 382, 411
 Zaicas, Antanas 163, 180–181, 188, 367
 Zakarka, Vladas 262, 395
 Zakarka, Zigmąs 262–263
 Zakarkaitė, Vanda 261–263
 Zaksas, Antanas 353
 Zarenka, Algirdas-*Kudirka* 295
 Zaskevičius, Stasys, gen. 169, 193
 Zaskevičius, Algimantas-*Vasaris* 163–199, 203, 205, 222, 293, 345, 464
 Zavadskis, Juozas 17, 22, 24, 39
 Zdankus, Vincas 113
 Zenkevičius, Stanislovas-*Algimantas* 187, 232–234, 236, 248, 251, 347, 378, 390, 422–425, 466, 469
 Zenkevičiūtė-Kasparavičienė, Paulina 425
 Zeringis 348
 Zimanas, G. 158
 Zizas, Rimantas 158–161, 168, 367
 Zubkova, Jelena 131, 181, 338, 371, 401, 403, 407–408, 426
 Zubrickas, Juozas 75–76
- Ž**
- Žalimas, D. 439
 Želigovskis, L. 80, 91, 116
 Želvienė, Stefa 113
 Želvys, Alfonsas 88
 Želvys, Kazys-*Kiškevičius (Kirvis)* 217–218, 251, 306, 312–313, 359, 382, 389
 Želvys, Petras-*Žąsinas* 97, 147, 154, 231, 504
 Želvys, Petras, seniūnas 98, 100
 Želvys, Pranas 52, 55
 Želvys, Vaclovas 469
 Žemaitis, Antanas 143
 Žemaitis, Jonas 127, 135, 168–169, 171, 185, 195–198, 200, 202, 210–212, 216, 219, 222, 225, 228, 231, 272, 279, 293, 296, 298–299, 304, 322, 333–334, 359, 376–377, 412–413
 Žemaitis, Stasys 307
 Žemaitytė-Juškienė, Kotryna 109, 129
 Žemkauskas 186
 Žemkalnis-Landsbergis, Gabrielius 32
 Žickis, Jonas 44, 50, 57
 Žickis, Petras 87, 114, 143–144, 146, 150–151, 154, 170, 369
 Žickis, Stanislovas 57
 Žickis, Stasys 155
 Žickis, Steponas 72, 95, 98
 Žickytė, mokytoja 322
 Žickytė, Elena 186
 Žickytė-Kisieliienė, Elena 419
 Žickus (Žickis), Stasys-*Trimitas* 253, 280, 282, 327, 346, 360, 362, 379, 429, 470
 Žickus, Vacys-*Žydąs* 279, 326–327, 470
 Žickutė-Oršvilienė, Stanislava-*Snaigė* 10, 12, 297, 300, 330–331, 376–377, 502
 Žikaitė-Mickūnienė, Adelė 102
 Žilinskas, Jonas 87
 Žiogai: Antanas, Povilas, Viktoras, Adolfas 186, 206, 221, 263
 Žiogas, Adolfas 221, 266, 276, 386, 470, 482
 Žiogas, Aleksandras, Jono 182, 206, 470
 Žiogas, Aleksas-*Švendrys* 281–282, 470–471, 473
 Žiogas, Antanas-*Birūtėnas* 203, 209–210, 212–214, 216, 220–221, 263–265, 269, 275, 301, 319, 324, 335, 386, 444, 470–471, 479
 Žiogas, Povilas-*Genys* 266, 470
 Žiogas, Viktoras-*Dunojus* 220, 266–270, 449, 470–471
 Žiogas, Viktoras ir Dzimidaitė, Janina 187, 269
 Žiūraitis, M. 185
 Žydov 74
 Žitinas, Jonas 344
 Žoromskis, Pranas 35
 Žukaitis, Antanas 344
 Žukas 294
 Žukauskaitė, Ona 12, 237, 249
 Žukauskas, A., gen. 86
 Žukauskas, Donatas-*Vėtra* 306
 Žukauskas, Feliksas 329, 332
 Žukauskas, Jonas-*Smilga, Dainius* 133, 173, 234–236, 239–240, 243, 245, 248–249, 296–297, 333–334, 347, 396, 409, 428, 470
 Žukauskas, Leonas 150, 169
 Žukauskas, Vaclovas 299, 470
 Žukauskas, Vytautas 497
 Žuramskis-*Žiogelis* 215, 351
 Žvirblis, Simonas, knygnešys 17, 40

Knygoje, remiantis archyvine medžiaga, laisvės kovų dalyvių prisiminimais, nagrinėjama Šiluvos regiono žmonių kova prieš carinės Rusijos ir komunistinės Sovietų Sąjungos okupaciją, pradedant kova dėl pačios Lietuvos kūrime (knygnešių kova 1865–1904), carinės valdžios pašalinimu 1905 m., savanorių kovomis, Nepriklausomos Lietuvos kūrimu 1918–1940 m. ir baigiant pokario laisvės kovomis. Atskleidžiama pagrindinio laisvės kovų regiono vado Povilo Morkūno-*Drako*, *Rimanto* laisvės kovų biografija (nuo Raseinių Rinktinės II kuopos iki Maironio brigados, Priskėlimo apygardos, Jūros srities ir Kęstučio apygardos vado), taip pat Šiluvos regione veikusių V. Daukanto-*Ryto*, V. Bakanausko-*Sauliaus*, A. Stoškaus-*Dainoto*, J. Šukio-*Gulbino*, L. Caporkaus-*Žirgūno*, F. Kokštos-*Rūstemo*, P. Lušo-*Rolando* ir kitų partizanų būrių laisvės kovos 1944–1953 m. Daug dėmesio skiriama įvairiems teisiniams laisvės kovų klausimams, kritikuojama „sovietinių partizanų Lietuvoje“ sąvoka, atskleidžiamas „civilinio asmens“ sąvokos santykumas partizaninio karo sąlygomis. MGB agentūra aptariama kaip nusikalstamas civilių asmenų įtraukimas į kovos veiksmus. Atskleidžiamas nomenklatūrinės SSKP, jos padalinio LKP CK kaip pagrindinio okupacijos, diktatūrinio režimo įgyvendinimo ir represijų taikymo organizatoriaus vaidmuo, sovietinių „įstatymų“ priešingumas teisei ir kita.

Skiriama visiems, besidomintiems laisvės kovomis.

Alfonsas Vaišvila
NENUSILENKUSI ŠILUVA

Atsakingoji redaktorė *Sonata Jonušaitė*
Redaktorė *Agnė Iešmantaitė*
Maketuotojas *Saulius Juozapaitis*

Spaudai parengta 2018 07 25. Tiražas 250 egz.
Išleido VšĮ „Versmės“ leidykla, Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius, www.versme.lt
Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
02189 Vilnius, www.standart.lt

ALFONSAS VAIŠVILA gimė 1942 m. spalio 1 d. Šiluvos apylinkėje Zbaro kaime, 1961 m. baigė Šiluvos vidurinę mokyklą, 1970 m. – Vilniaus universiteto Teisės fakultetą, 1976 m. – logikos aspirantūrą. Nuo 1977 m. – filosofijos daktaras, nuo 2001 m. – teisės habilituotas daktaras ir profesorius, M. Romerio universiteto Teisės filosofijos katedros vedėjas. Paskelbė virš 150 mokslinių straipsnių filosofijos, filosofijos istorijos, logikos, pedagoginės minties, teisės, istorijos temomis, sukūrė personalistinę teisės teoriją. 2004 m. apdovanotas Gedimino ordino Ritterio kryžiumi, 2014 m. suteiktas MRU Garbės (H. C.) profesoriaus vardas. Pagrindiniai darbai: 1. *Logikos mokslas Lietuvoje 1900–1940 m.* (1980), 2. *Lietuva ir asmenybė kryžkelėje* (1992), 3. *Liberalizmas ir dorovinės būties krizė* (1997), 4. *Socialliberalizmas* (1999), 5. *Šiluvos apšvieta 1592–1992* (1999), 6. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje* (2000), 7. *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas* (2010), 8. *Teisės teorija* (4 leidimai 2000–2015), 9. *Šiluvos regiono dvarai ir jų vidaus teisė (XVI–XX a.)* I t. (2013), II t. (2017), 10. *Nenusilenkusi Šiluva* (2018).

Viktoro Bakanausko-Vytauto būrys, 1949 metai

ISBN 978-609-8148-63-3

9 786098 148633